POBOŽNOST STANOVNIŠTVA RAPSKE KOMUNE U DRUGOJ POLOVICI XVI. STOLJEĆA

NOVAK, ZRINKA

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:629057

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Zrinka Novak

POBOŽNOST STANOVNIŠTVA RAPSKE KOMUNE U DRUGOJ POLOVICI XVI. STOLJEĆA

DOKTORSKI RAD

Mentor:
Dr. sc. Zoran Ladić

Zagreb, 2018.

University of Zagreb

Centre for Croatian Studies

Zrinka Novak

THE PIETY OF THE DENIZENS OF THE COMMUNE OF RAB IN THE SECOND HALF OF THE SIXTEENTH CENTURY

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Dr. sc. Zoran Ladić

Zagreb, 2018.

MENTOR

Znanstveni savjetnik u trajnom zvanju dr. sc. Zoran Ladić rođen je 23. studenog 1962. godine u Zagrebu. Diplomirao je jednopredmetni studij povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1988. godine. Magistrirao je 1994., a doktorirao 2002. godine pri Medieval Studies Department, Central European University u Budimpešti. Od rujna 1989. zaposlen je na Odsjeku za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Tijekom doktorskog studija na Odsjeku za srednjovjekovne studije Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti bio je na šestomjesečnoj doktorskoj stipendiji na University of California u Los Angelesu (UCLA) te na Medieval and Renaissance Institute u Los Angelesu gdje su mu mentori bili prof. dr. Henrik Birnbaum, prof dr. Bariša Krekić i direktor spomenutog instituta dr. Patrik J. Geary. Godine 1999. bio je na petnaestodnevnoj međuakademijskoj razmjeni između HAZU i British Academy u Londonu. Od 1989. do 2006. radio je u svojstvu istraživača na projektu Odsjeka "Izvori, studije i pomagala za hrvatsku povijest od 7. do 19. st." (glavni istraživač: dr. sc. Ante Gulin). Od 2007. godine voditelj je projekta "Glagoljski i latinički izvori i studije za povijest stanovništva i svakodnevlja" (101-1012604-2600). Suradnik je na projektu "Srednjovjekovna Istra: prostor zajedništva i suprotnosti (od VI. do XVI. st.)" (glavni istraživač: prof. dr. sc. Ivan Jurković). Od 2015. suradnik je na projektu „Izvori, studije i pomagala za hrvatsku povijest od srednjeg vijeka do kraja dugog 19. stoljeća" (glavni istraživač: dr. sc. Damir Karbić (HRZZ-6547). Od 2014. član je znanstvenog odbora na međunarodnom projektu "Way to Jerusalem: Pilgrimage, Maritime and Cultural Routes» (glavni istraživač: prof. dr. Anna Trono, Dipartimento di Beni Culturali, Università di Salento, Italija), a od 2018. suradnik je na projektu "Rethinking Voluntary Reclusion in Mediterranean Europe" (glavni istraživači: dr. sc. Eleonora Rava i prof. dr. sc. Frances Andrews, University of St Andrews, St Andrews Institute of Mediaeval Studies, Škotska).

Kao izlagač i organizator skupova i sekcija sudjelovao je na više domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova, kongresa i radionica u zemlji i inozemstvu (Zagreb, Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik, Đakovo, Šibenik, Dubrovnik, Baška na Krku, Budimpešta, Sofija, Koper, Leeds, Oradea, Lecce, Kotor, St Andrews i dr.). Član je uredništva ovih časopisa: "Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti", "Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti ZPDZ HAZU u Zagrebu", "Historijski zbornik", "Cris: časopis Povijesnog društva Križevci". Član je savjetničkog vijeća časopisa «Hiperboreea Journal» čije je sjedište u Bukureštu. Od 2003. do 2007. godine vršio dužnost tajnika Odjela za povijest Matice hrvatske u Zagrebu. U svom

znanstvenom radu prvenstveno se bavi društvenim i religoznim odnosima u srednjovjekovnoj Istri i Dalmaciji, te objavljivanjem latinskih i glagoljskih izvora za hrvatsku srednjovjekovnu povijest. U okviru toga, objelodanio je i knjigu izvora **"**Knjiga labinskog bilježnika Bartolomeja Gervazija (1525-1550)" (prir. Zoran Ladić i Elvis Orbanić, Pazin 2008.). Objavio je i nekoliko knjiga iz problematike srednjeg vijeka, od kojih je knjiga "Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies *pro remedio animae* and *ad pias causas*" (Srednja Europa, Zagreb 2012.) nagrađena godišnjom nagradom HAZU za područje društvenih znanosti 2013. godine. Također je objelodanio više znanstvenih studija, priloga i prikaza, ponajprije iz hrvatske i europske srednjovjekovne povijesti. Glavni je urednik edicije "Povijest Hrvata" u sedam svezaka u izdanju Matice Hrvatske, a trenutno je u pripremi četvrta knjiga iz edicije. Surađivao je u radu nekoliko edicija HAZU: "Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae" (sv. XVIII), "Hrvatska i Europa" (sv. 2-3), "Opsada Zadra – Obsidio Iadrensis", te novog izdanja "Acta croatica. Hrvatski spomenici. Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100. - 1527" (knj. I) koje je za tisak priredio u suradnji s akademikom Josipom Bratulićem.

ZAHVALE

Zahvala za pomoć u izradi ovoga rada i svemu što je njemu prethodilo ide mnogim osobama.

U prvome redu zahvaljujem svome dragom mentoru dr. sc. Zoranu Ladiću na nesebičnoj pomoći, vrsnom vođenju i danim smjernicama prilikom istraživanja i izrade doktorskoga rada kao i na velikoj podršci koju mi je iskazivao posebice kada sam se nalazila u teškoćama, a ponekad i „pred zidom“ te mi pružio ruku pri savladavanju prepreka i razrješavanju znanstvenih nedoumica.

Zahvaljujem dr. sc. Vesni Tudjina na ideji pri odabiru teme i korisnim savjetima.

Posebnu zahvalu izražavam i svim kolegama na Odsjeku za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na čelu s upraviteljem dr. sc. Damirom Karbićem, na iskazanoj podršci i danim savjetima prilikom izrade ovoga rada, poimence dr. sc. Goranu Budeču, dr. sc. Sabine Florence Fabijanec, dr. sc. Tihani Luetić, dr. sc. Branki Grbavac, dr. sc. Ivi Kurelac, dr. sc. Suzani Miljan i dr. sc. Ivici Zvonaru.

Zahvalu upućujem dr. sc. Lovorki Čoralić s Hrvatskoga instituta za povijest, koja mi je dala na uvid arhivsko gradivo iz Državnoga arhiva u Veneciji, i dr. sc. Tei Perinčić, ravnateljici Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja koja mi je ljubazno ustupila arhivsko gradivo iz Vatikanskoga tajnog arhiva i Biskupijskoga arhiva u Veroni.

Zahvalu iskazujem članovima povjerenstva prof. dr. sc. Miji Koradi, dr. sc. Gordanu Ravančiću i dr. sc. Tomislavu Popiću na strpljivom čitanju i sugestijama za daljnja istraživanja.

Zahvaljujem djelatnicima Državnoga arhiva u Zadru i Nadbiskupskoga arhiva u Zadru na profesionalnoj pomoći u prikupljanju arhivske građe potrebne za istraživanje.

Također, zahvaljujem predstavnicima Krčke biskupije, posebno preč. dr. sc. Franji Velčiću, na dozvoli za rad u arhivu bivše Rapske biskupije i kaptola te župniku Raba vlč. Antonu Depikolozvaneu na otvorenosti i gostoprimstvu.

Na kraju, najveća zahvala ide mojoj obitelji, suprugu Anti i djeci Karmelu, Kristijanu, Sandru i Ozani te roditeljima Marijanu i Snježani Jakubin koji su, zbog moje česte odsutnosti duhom i tijelom tijekom stvaralačkoga procesa, svojom strpljivošću, razumijevanjem i podrškom uvelike doprinijeli kako bih višegodišnje istraživanje i doktorski rad mogla privesti kraju.

Zrinka Novak

SAŽETAK

Pobožnost stanovništva rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća

Dalmatinske oporuke neizostavni su izvor za proučavanje pobožnosti, materijalne kulture i svakodnevnoga života stanovništva srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih istočnojadranskih komuna. Na odluku o proučavanju pojedinih aspekata pobožnosti stanovništva rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća, koja se temelji na istraživanju posljednjih volja i drugih rapskih bilježničkih dokumenata, prvenstveno je utjecala činjenica što je arhivska notarska građa za Rab u promatranome razdoblju vrlo bogata i dobro sačuvana. Zbog velikoga broja korištenih izvora, primarno testamenata kao serijskoga tipa izvora, bilo je potrebno primijeniti, među ostalim, kvantitativnu analizu, koju u svojim studijama već više desetaka godina uspješno koriste europski, a u posljednjih dvadesetak godina i hrvatski povjesničari proučavajući srednjovjekovne i ranonovovjekovne posljednje volje u Istri, Dalmaciji i diljem Europe. Naravno, kvantitativna metoda primjenjena u radu bila je temelj za kvalitativnu odnosno sadržajnu analizu problema koji se u njemu razmatraju. Težište ovoga istraživanja je na analizi pojedinih segmenata društvene i religiozne povijesti rapske komune. Pažnja je naročito posvećena proučavanju društvenoga položaja rapskih oporučitelja te distribucije pobožnih legata od strane samih oporučitelja u cilju spasa duše. Također je istražena korelacija između oporučitelja i izbora primatelja legata, zatim veza između društvenoga položaja i spola oporučitelja te vrsta darovanih legata i na kraju povezanost između vrsta legata i izbora primatelja legata. Valja istaknuti da je ovaj rad osobito važan i zbog činjenice da se razmatra vremenski isječak ispunjen unutrašnjim sukobima unutar zapadnoeuropske Crkve zbog pojave protestantizma, pa se na određeni način u njemu ocrtavaju odrazi šesnaestostoljetnih vjerskih sukoba diljem Europe na jednu perifernu komunu kakva je bila rapska.

Na temelju kvantitativne analize rapskih oporuka uočava se nekoliko glavnih skupina primatelja legata *ad pias causas* ili *pro anima*. To su crkvene institucije (crkve, samostani, kaptol), zatim laičke vjerske zajednice (bratovštine, hospitali), pojedinci (pojedini pripadnici klera i redovničkih zajednica, članovi oporučiteljeve obitelji, izvanbračna djeca, sluge) te pojedinci i skupine na rubu društva (siromašni, siromašne djevojke, siročad i udovice). Legati darovani za spas duše oporučitelja promatrani su prema određenim vrstama dobara: novac, zemlja, hrana, životinje, kuće, tkanine i odjevni predmeti, svakodnevni uporabni predmeti, liturgijski predmeti, knjige, slike, nakit i ostalo. Također, istraživanje obuhvaća pojedine aspekte svakodnevnog religioznog života: pogrebne obrede, mise i molitve, post i hodočašća,

usmjerene na spas duše. Na kraju, razmatra se utjecaj kultova svetaca zaštitnika na pobožnost rapskoga stanovništva kao i njihov utjecaj u kreiranju lokalnoga liturgijskog kalendara. Proučavani aspekti pobožnosti žitelja rapske komune promatrani su kroz prizmu odredbi Tridentskoga sabora (1545.-1563.) koji donosi određene novosti u izričajima religioznosti u cilju provođenja reformi *in capite et in membris* Katoličke Crkve. Pojedini aspekti pobožnosti ranonovovjekovnih Rabljana promatrani su u širem kontekstu, u usporedbi s nekim drugim istočnojadranskim, mediteranskim i europskim komunama, gradovima i regijama.

Ključne riječi: rapska komuna, rani novi vijek, pobožnost, posljednje volje, pobožni legati

SUMMARY

The Piety of the Denizens of the Commune of Rab in the Second Half of the Sixteenth Century

Late medieval and early modern Dalmatian last wills are a rich source of data for research of pious life, material culture as well as everyday life of the inhabitants of medieval and early modern Dalmatian communes.

Based on the examination of published and unpublished sources, in the first place of notary records, and relevant literature, this work presents an analysis of 457 last wills recorded for testators from the commune of Rab in the second half of the sixteenth century. The main reason for choosing last wills as primary source for research of some aspects of the religious life in the early modern Rab is the existence of a great number of preserved last wills for the period of the sixteenth century. Although last wills are valuable source for analysis of various aspects of the early modern history, the focus of this work is on the examination of data concerning religious and, to some extent, social history. In particular, the author examines the data related to social positions of testators as well as the data related to pious legacies bequeathed by testators. Further, the author attempted to examine the correlations between testators and types of legacies donated by them, the correlations between testators and recipients, and finally the relationships between the types of legacies and the choice of recipients. Concerning methodology, the author applied quantitative methodology because of the fact that last wills belong to so called serial types of sources. According to the statute law of Rab, all communal inhabitans from all social strata and both males and females had the right to compose their last wills. The only two preconditions were that person wishing to record a will is of mature age (the legal age (*etta legitima*) of males was fourteen and of females twelve years) and mentally health. In the first part of this work, the testators were analysed according to their gender, matrimonial status, social background, place of origin and profesional occupation. In the central part of the work the distribution of the testators's property for pious purposes was examined. According to the analysis there were several main groups of recipients of legacies *ad pias causas* and *pro anima*: ecclesiastical institutions (churches, convents, and monasteries), civic institutions (confraternities), ecclesiastical and laic individuals (members of clergy, members of testator's family, servants) and individuals and groups on the edge of Rab's society (poor, poor girls, illegitimate children, widows and orphans). The legacies donated for the salvation of the soul have been discussed according to the types of bequeathed goods: money, land, houses, textile and garments, household items,

animals, food and alimentary produces, liturgical objects, books, paintings, jewellery and so on. In the third part of the work the author deals with some other aspects of the everyday religious life such as funerals, masses and preyers, fasting and pilgrimages for the salvation of souls of testators. Finally, the author examines the influence of the cults of saintly protectors on the piety of inhabitants of the commune of Rab and their influence on the creation of the liturgical year in Rab. It is also worth to underline that all above mentioned aspects of pious life of Rab's denizens were observed in the wider context that is through the comparison with some other East Adriatic, Mediterranean, and European communes, cities, and regions.

Key words: the commune of Rab, early modern period, piety, last wills, pious legacies.

SADRŽAJ

I. UVOD 1

II. IZVORI I LITERATURA 5

1. Kratka povijest rapskoga notarijata 5

2. Izvori 10

2.1. Privatno-pravni dokumenti 11

2.1.1. Oporuke 12

2.1.2. Inventari dobara 13

2.1.3. Ostali privatno-pravni dokumenti 13

2.2. Normativni izvori 14

2.2.1. Komunalni statut 14

2.2.2. Matrikule (statuti) rapskih bratovština 14

2.3. Narativni izvori 15

2.3.1. Kronika 15

2.3.2. Hagiografsko djelo vezano uz kult rapskoga zaštitnika 16

2.4. Vizitacija Rapske biskupije apostolskoga vizitatora Augustina Valiera iz 1579. godine 16

2.5. Matične knjige krštenih (rođenih) i vjenčanih 17

2.6. Crkveni inventari 18

2.7. Vizualni izvori 18

3. Metodologija rada 19

4. Literatura o dosadašnjim dosezima europske i hrvatske historiografije na temu pobožnosti i rapske povijesti 20

4.1. Dosadašnja obrađenost tematike pobožnosti u europskoj i hrvatskoj historiografiji 20

4.2. Osvrt na dosadašnje rezultate historiografije o povijesti Raba 29

III. RAPSKA KOMUNA I BISKUPIJA U DRUGOJ POLOVICI XVI. STOLJEĆA 38

1. Teritorijalno ustrojstvo rapske komune 38

2. Političko ustrojstvo rapske komune 38

3. Demografska slika rapske komune 42

4. Društvene prilike u rapskoj komuni 47

5. Gospodarsko stanje u rapskoj komuni 49

5.1. Poljodjelstvo 49

5.2. **Stočarstvo** 51
5.3. **Trgovina i obrt** 51
5.3.1. Trgovina 51
5.3.2. Rapski obrtnici 52
5.4. **Ostale djelatnosti** 52
6. **Crkvene prilike u Rapskoj biskupiji** 53
6.1. **Kratki pregled povijesti Rapske biskupije** 53
6.2. **Administrativni ustroj Rapske biskupije i kaptola** 54
6.3. **Prilike u Rapskoj biskupiji u drugoj polovici XVI. stoljeća** 56
6.4. **Materijalna kultura i umjetnička baština Rapske biskupije** 62
6.5. **Crkveni redovi** 66
6.6. **Rapske bratovštine u drugoj polovici XVI. stoljeća** 69
IV. **RAPSKI OPORUČITELJI DRUGE POLOVICE XVI. STOLJEĆA I NJIHOVE OPORUKE** 77
I) RAPSKE OPORUKE 77
1. **Distribucija rapskih oporuka** 77
1.1. **Godišnja distribucija oporuka** 77
1.2. **Mjesečna distribucija oporuka** 80
2. **Razlozi sastavljanja rapskih oporuka** 82
2.1. **Strah od iznenadne smrti** 87
2.2. **Zdravi oporučitelji i strah od iznenadne smrti** 87
2.3. **Bolest** 88
2.4. **Starost i tjelesna onemoćalost** 90
2.5. **Starost i bolest** 91
2.6. **Ostali medicinski razlozi** 92
2.6.1. Trudnoća 92
2.7. **Rat i njegove posljedice** 92
2.8. **Putovanje** 93
2.9. **Hodočašće** 94
3. **Religiozni elementi u diplomatičkim formulama rapskih oporuka** 94
3.1. **Formule o prolaznosti života i refleksije prema smrti u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća** 94
3.2. **Formula preporuke duše (*commendatio animae*) u rapskim**

	oporukama	96
II)	**RAPSKI OPORUČITELJI**	100
1.	**Rapski oporučitelji prema spolu**	100
2.	**Bračni status oporučitelja**	101
3.	**Djeca oporučitelja**	110
3.1.	**Briga za djecu u osmanlijskom zatočeništvu**	120
4.	**Društveni položaj, pravni status i podrijetlo rapskih oporučitelja**	121
4.1.	**Stranci u Rabu**	132
5.	**Rapski oporučitelji prema zanimanjima**	139
5.1.	**Državni službenici**	145
5.2.	**Komunalni službenici**	145
5.3.	**Crkveni službenici**	148
5.3.1.	Svećenici	148
5.3.2.	Redovnice	149
5.4.	**Obrtnici**	149
5.5.	**Trgovci**	152
5.6.	**Pomorci**	153
5.7.	**Vojnici**	154
5.8.	**Poljoprivredni djelatnici**	155
5.9.	**Služinčad**	155
V.	**DISTRIBUCIJA POBOŽNIH LEGATA: PRIMATELJI LEGATA I VRSTE LEGATA**	156
I)	**Primatelji pobožnih legata *per l'amor di Dio et per l'anima sua***	156
1.	**Darivatelji legata *per l'amor di Dio et per l'anima sua***	159
2.	**Primatelji legata *per l'amor di Dio et per l'anima sua***	164
2.1.	**Crkvene institucije kao primatelji pobožnih legata**	166
2.1.1.	Crkve i kapele kao primatelji legata *ad pias causas* ili *pro anima sua*	167
2.1.2.	Rapski samostani kao primatelji legata *ad pias causas*	179
2.1.3.	Rapski kaptol kao primatelj legata *ad pias causas*	188
2.2.	**Vjerske i profesionalne udruge – bratovštine kao primatelji pobožnih legata**	190
2.2.1.	Gradske bratovštine	193

2.2.2. Bratovštine u komunalnome distriktu 201
2.3. Hospitali kao primatelji pobožnih legata 204
2.4. Pripadnici klera kao primatelji legata *ad pias causas* 206
2.4.1. Posvećene osobe 206
2.4.2. Redovnički i svećenički kandidati 215
2.5. Članovi obitelji kao primatelji pobožnih legata 218
2.5.1. Članovi uže obitelji kao primatelji pobožnih donacija 219
2.5.2. Članovi šire obitelji kao primatelji pobožnih donacija 226
2.6. Prijatelji i dobročinitelji kao primatelji pobožnih legata 240
2.7. Služinčad kao primatelji legata *ad pias causas* 241
2.8. Izvanbračna djeca kao primatelji pobožnih legata 248
2.9. Osobe na rubu društva kao primatelji pobožnih legata 255
2.9.1. Siromasi kao primatelji pobožnih legata 255
2.9.2. Siročad kao primatelj pobožnih legata 260
2.9.3. Siromašne djevojke kao primatelji pobožnih legata 261
2.9.4. Udovice kao primatelji pobožnih legata 265
2.10. Primatelji pobožnih legata izvan rapske komune 267
2.10.1. Marijanska svetišta i crkve izvan Raba 268
2.10.2. Prekomorska i istočno-jadranska svetišta 272
II) VRSTE LEGATA *AD PIAS CAUSAS* 274
1. Novac 276
2. Zemlja 287
2.1. Vinogradi 295
2.2. Obradiva zemlja 296
2.3. Maslinici 298
2.4. Pašnjaci 298
2.5. Vrtovi 299
2.6. Prinosi sa zemlje 299
3. Hrana i prehrambeni proizvodi 301
4. Životinje 306
4.1. Vrste životinja darovanih *ad pias causas* 307
5. Nastambe 311
5.1. Kuće 311
5.1.1. Kućice 316

5.2. **Dijelovi kuća – konobe, tavani, katovi, sobe** 317
5.2.1. Konobe 317
5.2.2. Tavani (verande, katovi kuće) 319
5.2.3. Ostali dijelovi kuće (sobe, kuhinje, katovi i sl.) 320
6. **Tkanine i odjevni predmeti** 322
6.1. **Vrste tekstila i odjevnih predmeta darivanih *ad pias causas*** 324
6.1.1. Tkanine 324
6.1.2. Odjevni predmeti 325
6.1.3. Materijali, cijene i boje 330
7. **Kućanski i svakodnevni uporabni predmeti** 337
7.1. **Predmeti korišteni u kućanstvu** 339
7.1.1. Namještaj (pokućstvo) 339
7.1.2. Spavaća soba 341
7.1.3. Kuhinja 343
7.1.4. Inventar konobe 346
8. **Liturgijski predmeti** 349
8.1. **Vrste liturgijskih predmeta darovanih *ad pias causas*** 350
8.1.1. Liturgijsko ruho 351
8.1.2. Liturgijske tkanine 353
8.1.3. Liturgijsko posuđe 354
8.1.4. Ukrasni predmeti za oltare i svetačke kipove 356
8.1.5. Predmeti namijenjeni osobnoj pobožnosti 357
8.1.6. Predmeti namijenjeni kolektivnoj pobožnosti 359
9. **Knjige** 363
10. **Slike** 366
11. **Nakit i drago kamenje** 370
12. **Ostalo** 373
VI. **MJESTO UKOPA I POGREBNI OBREDI U RAPSKOJ KOMUNI U DRUGOJ POLOVICI XVI. STOLJEĆA** 375
1. **Odabir mjesta ukopa oporučitelja u rapskim oporukama** 375
1.1. **Pokop stanovnika u gradu (*in civitate)*** 376
1.2. **Pokop stanovnika u distriktu (*in districtu)*** 379
1.3. **Pokop izvan Raba** 382
2. **Grobnice** 384

2.1. **Obiteljske i supružničke grobnice** 384
2.1.1. Patricijske obiteljske grobnice 385
2.2. **Grobnice bratovština** 388
2.3. **Svećeničke grobnice** 390
2.4. **Redovničke grobnice** 392
2.5. **Prijateljske grobnice** 392
2.6. **Individualne grobnice** 393
2.6.1. Ubikacija grobnica prema oporukama 393
3. **Nadgrobni spomenici** 394
4. **Pogrebni obredi** 395
5. **Troškovi pogreba** 401
VII. **MISE »ZA SPAS DUŠE OPORUČITELJA«** 406
1. **Vrste mise** 408
1.1. **Mise na dan pogreba (mise zadušnice)** 409
1.2. **Grgurovske mise** 412
1.3. **Godišnje mise** 414
2. **Misne nakane** 415
3. **Cijena služenja misa** 420
4. **Vremenska odrednica obveze slavljenja misa »za spas duše«** 421
5. **Legati namijenjeni služenju misa »za spas duše«** 422
5.1. **Primatelji legata s ciljem služenja misa** 422
5.2. **Vrste legata za služenje misa za dušu oporučitelja** 424
VIII. **MOLITVE I DJELA POKORE »ZA SPAS DUŠE OPORUČITELJA«** 436
1. **Molitve »za spas duše oporučitelja«** 436
1.1. **Primatelji legata usmjerenih za molitve** 437
1.2. **Vrste legata za vršenje molitava »za dušu oporučitelja«** 439
1.3. **Molitve psalama** 441
2. **Kršćanski oprost** 443
3. **Prakticiranje posta kao djelâ pokore** 444
IX. **HODOČAŠĆA** 447
1. **Osobna hodočašća u Rim povodom jubilarnih godina** 451
2. **Zamjenska hodočašća** 453

X.	**SVETCI ZAŠTITNICI I BLAGDANI RAPSKE KOMUNE**	456
1.	**Rapski svetci zaštitnici**	456
1.1.	**Kult Blažene Djevice Marije**	456
1.2.	**Kult sv. Kristofora**	457
1.3.	**Ostali svetci**	460
2.	**Antroponimija i svetci**	462
3.	**Blagdani i crkvene svečanosti rapske Crkve**	467
3.1	**Blagdan sv. Kristofora, rapskoga zaštitnika**	469
3.2.	**Blagdan Sv. Križa proplakalog**	469
XI.	**ZAKLJUČAK**	472
XII.	**BIBLIOGRAFIJA**	479
XIII.	**Popis tablica i grafikona**	497
XIV.	**PRILOZI**	502
1.	**Prilog 1. Prijepis dviju rapskih oporuka iz druge polovice XVI. stoljeća**	503
2.	**Prilog 2. Prijepis statuta rapske bratovštine Sv. Križa Proplakalog**	510
3.	**Prilog 3. Popis rapskih oporučitelja (1550.-1600.)**	518
	ŽIVOTOPIS AUTORICE	555

Kratice

Arhivi, biblioteke i ustanove

ADV – Archivio diocesano di Verona

ASV – Archivum secretum Vaticanum; Archivio Segreto Vaticano

ASVe – Archivio di Stato di Venezia

AFSE – Arhiv franjevačkog samostana Sv. Eufemije na Rabu

ARB – Arhiv bivše Rapske biskupije

HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

HDA – Hrvatski državni arhiv

HR DAZD – Državni arhiv u Zadru

KAR – Kaptolski arhiv u Rabu

NAR – Nadžupni arhiv u Rabu

NAZD – Nadbiskupski arhiv u Zadru

NSK – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

OPZ ZPDZ HAZU – Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

ŽAR – Župni arhiv u Rabu

Rapski bilježnici (RB)

BM – Bernardin Marelić
FF – Frane Fabijanić
FFi – Frane Filošić
FJ – Frane Jačina
FZ – Frane Zaro
FZu – Frane Zudenigo
GC – Gabrijel Cernota
GZ – Gabrijel Zaro
IAC – Ivan Antun Cernota
JS – Jeronim Scaffa
JZ – Jeronim Zaro
KD – Kristofor Dominis
KF – Kristofor Fabijanić
KNa – Kristofor Natalić

KNi – Kristofor Nimira
MZ – Marin Zaro
MZi – Mate Ziko
NS – Nikola Scaffa
NZ – Nikola Zaro
PAB – Pavao Antun Badoaro
PZ – Petar Zaro
TS – Toma Stančić

Ostale kratice

AN – Atti notarili

CCP – Croatica christiana periodica

CD – Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae

KKC – Katekizam katoličke crkve

LFSC – Liber fraternitatis sancti Christophori

LCSCL – Liber Confraternitatis Sancti Crucis Lacrimosae

MKK – Matična knjiga krštenih

MKV – Matična knjiga vjenčanih

MSHSM – Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium

NT – Notarile testamenti

VKK – Velika kamporska kronika

SSSB – Statuti della scuola di santa Barbara

I. UVOD

Povijest pobožnosti[1] europskoga stanovništva u razvijenome, kasnome srednjem te ranome novom vijeku dio je šire historiografske poddiscipline povijesti mentaliteta, a zatim i svakodnevnoga života, kojim se od sedamdesetih godina prošloga stoljeća intenzivnije bave mnogi zapadnoeuropski i srednjoeuropski historiografi, a u posljednjih dvadesetak godina i neki hrvatski povjesničari.

Za proučavanje ove teme, posebice za kasnosrednjovjekovno i ranonovovjekovno razdoblje, kao temeljni povijesni izvor koriste se oporuke (testamenti), privatno-pravni dokumenti koji se odnose na provođenje posljednje volje. Poznato je da su oporuke neizostavan izvor za proučavanje gospodarske, društvene, obiteljske povijesti, zatim demografskih promjena u gradovima i komunama, povijesti svakodnevice, pobožnosti, hodočašća i naposljetku povijesti mentaliteta jednoga društva. Vrijednost oporuka kao povijesnoga vrela proizlazi iz njihova dvostrukog karaktera.[2] Naime, u oporukama nalazimo podatke o nasljeđivanju i vlasništvu, ali i o pobožnosti samoga oporučitelja.[3] Oporuke spadaju u intimne dokumente pojedinaca i u njima se naročito očituje oporučiteljeva posljednja volja. Budući da je oporuka pisana obično uoči smrti, odnosno u strahu od smrti ili u trenutku neke opasnosti, kada bi oporučitelj osjećao da se približava kraju života, tada bi, osim želje da riješi pitanja vezana uz nasljeđivanje imovine i sudbinu svojih kroz život stečenih materijalnih dobara, izrazio i brigu za svoju duhovnu egzistenciju, odnosno – hoće li i na koji način postići

[1] Premda je vrlo teško strogo definirati fenomen pobožnosti, ipak, terminološki gledano, pojam kršćanske (katoličke) pobožnosti (lat. *pietas*) može se protumačiti kao oblik vjerskoga promišljanja, života i djelovanja koji je utemeljen na Svetomu pismu, sakramentima i prakticiranju vjere u svakodnevnome životu. Adalbert Rebić možda je najbolje sažeo definiciju pobožnosti u ove tri rečenice: »Pobožnost je posebni izraz čovjekove vjere, njegova odnosa prema Bogu. Kršćanska vjera nije – barem ne bi smjela biti – neka teorija, odnosno ideologija. Ona je naprotiv egzistencijalni čovjekov odnos prema Bogu i prema čovjeku, spremnost za Boga i za čovjeka«. A. Rebić, »Uvodnik. Pučka pobožnost s osobitim obzirom na štovanje Gospe«, *Bogoslovska smotra,* vol. 53 (1983.), br. 2-3, str. 163.

[2] Zoran Ladić, »Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* (dalje: *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU*), (2000.), vol. 17, str. 17.

[3] O dvostrukom karakteru oporuka govorio je i Samuel K. Cohn Jr., proučavajući oporuke talijanskoga grada Siene, te je naglasio da danas u historiografiji postoje dvije temeljene škole koje se bave proučavanjem testamenata kao povijesnih izvora: francuska škola koja se u prvom redu bavi analizom oporuka kroz prizmu pobožnih i religioznih motiva te engleska škola u čijem je fokusu proučavanje ekonomske problematike u oporukama, kroz vlasništvo i nasljeđivanje. Samuel K. Cohn Jr., *Death and Property in Siena, 1205-1800: Strategies for the Afterlife,* The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1988., str. 4. Međutim, čini se da je ova podjela ipak malo gruba budući da interes za pojedinačno područje istraživanja najviše ovisi o odluci pojedinca. Jednako tako, ne smije se zaboraviti ni postojanje njemačko-austrijske škole proučavanja oporuka u kojoj se na ekvivalentan način pridaje pažnja kako ekonomskoj tako i pobožno-religioznoj tematici izraženoj u oporukama.

spasenje duše.[4] Razmatrajući svakodnevicu rapskih žitelja iz toga konteksta, sadržaj oporučnih zapisa, naročito pobožnih legata koje su rapski oporučitelji ostavljali pojedincima, skupinama te crkvenim udrugama i ustanovama, a sve s ciljem spasa duše (*pro anima, pro remedio animae*) prilikom prelaska iz ovoga svijeta u onostranost, pokazao se važnim prvenstveno za dobivanje slike o vjerskome stavu i praksi rapskih oporučitelja te u konačnici mentalitetu jedne male otočne sredine u okviru istočno-jadranskoga prostora u ranome novom vijeku.

Do nedavno je u hrvatskoj historiografiji povijest pobožnosti bila prilično neistražena. Ako su se historiografi i bavili poviješću Crkve, onda je to uglavnom značilo bavljenje njezinim institucionalnim oblikom, odnosno organizacijom i administracijom nadbiskupija, biskupija, župa, redova, njihovim prihodima i rashodima te pojedinim aspektima kulturne i znanstvene djelatnosti. Nasuprot tome, u mikrosvijet pobožnosti stanovništva jedne urbane zajednice s nekoliko župa nije se dublje zalazilo. Što se tiče proučavanja »pučke« pobožnosti,[5] o njoj su pisali pretežno svećenici, i to s teološkoga aspekta, s posebnim osvrtom na marijansku pobožnost (marijanski kult), koristeći se najviše didaktičkim i vizualnim izvorima, ali slabo koristeći postignuća suvremene europske i hrvatske historiografije.[6]

---

[4] Francuski povjesničar Philippe Ariès također je istaknuo dvostruki karakter testamenata te on ističe da se u njima može nazrijeti briga »za spas duše« kao i briga za pravilnu raspodjelu imovine. Dakle, prema Arièsu, oporuke iskazuju intimni oporučiteljev svijet, odnosno doslovno rečeno »his deep thoughts; his religious faith, his attachment to his possessions, to the being he loved, and to God; and the decision he had made to assure the salvation of his soul and the repose of his body.« Philippe Ariès, *Western Attitudes toward Death. From the Middle Ages to the Present* (dalje: *Western Attitudes*), The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1974., str. 63.

[5] Termin »pučka pobožnost« koriste uglavnom teolozi i neki crkveni povjesničari, a njime označavaju sve izvanliturgijske oblike pobožne prakse. Josip Šimić »Pučka pobožnost prema konstituciji *Sacrosanctum concilium*«, *Obnovljeni život,* vol. 59 (2004.), br. 3, str. 285.
Termin »pučka pobožnost« u historiografiju su uveli predstavnici francuske škole *Annales* u vrijeme kada su se tek počeli baviti navedenom tematikom. Međutim, tijekom 80.-ih i 90.-ih godina prošloga stoljeća među povjesničarima se povela prilična diskusija i polemika po pitanju postojanja distinkcije između pučke i elitne pobožnosti. Struja koja je odnijela pobjedu, s jasnim argumentima, bila je ona koja je zastupala tezu da ne postoje pučka i institucionalna elitna pobožnost budući da se one isprepliću i podjednako utječu jedna na drugu. U nekim aspektima religioznosti, Crkva je prihvatila kretanja koja su krenula iz dvorske kulture ili kretanja koja su nastala u nižim društvenim slojevima urbanih društava. U nekim slučajevima situacija se odvijala obrnuto. I hrvatski povjesničari, koji se bave temom pobožnosti kroz različita povijesna razdoblja, radije koriste termin »pobožnost«, budući da uglavnom obrađuju pojedine aspekte pobožnosti, liturgijske i izvanliturgijske, prisutne kod svih društvenih slojeva, kako laika tako i službenih predstavnika crkve, kako bogatih tako i siromašnih, kako patricijata tako i pučana, distriktualaca i stranaca, kako muškaraca tako i žena. Stoga će se pojam »pučka pobožnost« u ovome radu koristi kao *terminus tehnicus*.

[6] O pučkoj pobožnosti općenito kroz povijest Crkve hrvatski teolozi napisali su priličan broj radova od kojih treba izdvojiti: Marijan Biškup: »Temeljne značajke autentične pučke pobožnosti«, *Bogoslovska smotra,* vol. 53 (1983.), br. 2-3, str. 183-193.; Želimir Puljić, »Pučka pobožnost i liturgija prema crkvenim dokumentima«, *Vrhbosnensia* (2012.), br. 1, str. 75-93.; J. Šimić, »U potrazi za definicijom pučke pobožnosti«, *Etnološka tribina* (1994.), br. 17, str. 43-52.; Treba istaknuti da su se hrvatski teolozi, koji su se bavili poviješću pobožnosti, najviše usmjerili na temu štovanja kulta Blažene Djevice Marije u hrvatskoj povijesti. Tako je u Hrvatskoj održano već nekoliko marioloških kongresa od kojih je, iz historiografsko-teološke perspektive, među značajnijima onaj održan 1981. na Mariji Bistrici na temu *Pučka pobožnost s osobitim obzirom na štovanje*

U posljednjih dvadesetak godina, u hrvatskoj se historiografiji situacija ipak, donekle promijenila te je na temelju novijih arhivskih istraživanja uglavnom bilježničke građe (oporuka i drugih privatno-pravnih dokumenata), ali i nekih drugih vrsta vrela (primjerice, statuta i administrativnih knjiga pojedinih bratovština, matičnih knjiga krštenih, vjenčanih, krizmanih i umrlih, hagiografskih i vizualnih izvora) od strane hrvatskih historiografa napisan niz studija o pojedinim aspektima pobožnosti na hrvatskome povijesnom prostoru, pretežno za razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka te u nešto manjem obimu za ranonovovjekovno razdoblje.

Na odabir teme najviše je utjecala činjenica da do sada, u hrvatskoj historiografiji, još nije izrađena cjelovita analiza različitih iskaza pobožnosti i to ne samo za rapsku komunu, nego niti za jednu drugu komunu u Dalmaciji u ranome novom vijeku.[7] Također, za opravdanost teme važno je naglasiti da za Rab postoji obimna, relativno dobro uščuvana arhivska neobjavljena građa za to razdoblje. Stoga, na temelju neobjavljene i objavljene bilježničke građe, statuta rapske komune i statuta pojedinih bratovština, apostolske vizitacije Augustina Valiera iz 1579. godine, matičnih knjiga krštenih i vjenčanih, inventara crkvenih institucija, narativnih i vizualnih vrela žele se utvrditi izričaji pobožnosti cjelokupnoga stanovništva rapske komune (pučani, patricijat, svećenstvo, distriktualci i stranci). Pri tome je posebna pozornost posvećena praksi sastavljanja oporuka kao primarnih dokumenata usmjerenih na spas duše (*pro anima, per l'anima*) te se na temelju kvantitativne analize rapskih oporuka dobiva mnoštvo podataka o prakticiranju pobožnosti rapskih stanovnika u drugoj polovici XVI. stoljeća (1550. do 1600.) godine. Na osnovu dobivenih rezultata, nastoji se rekonstruirati religiozni život Rabljana u navedenome razdoblju.

Za izbor rapske komune bio je presudan još jedan čimbenik. Naime, na Rabu je 1560. rođen Marko Antun de Dominis (Rab, 1560.- Rim, 1624.), jedna od ključnih figura hrvatske, ali i europske crkvene povijesti, idejni reformator Crkve, koji se čitav život zalagao za ujedinjenje svih kršćanskih crkava i uspostavljanje mira među religijama i u tome smjeru djelovao. Kako se u razdoblju od 2007. do 2012. radilo u sklopu istraživačkoga projekta

---

Gospe. Radovi koji su korišteni i u ovom istraživanju obzirom na neke aspekte pobožnosti vezane uz Bogorodičin kult, a koji su bili izloženi na tom kongresu objavljeni su u posebnom dvobroju časopisa *Bogoslovska smotra,* vol. 53 (1983.) br. 2-3. Neizostavno treba spomenuti i zbornik naslovljen *Advocata Croatiae,* koji je obuhvatio radove hrvatskih teologa vezane uz marijanski kult na prostoru Hrvatske u XVI. stoljeću. *Advocata Croatiae - uloga i mjesto Blažene Djevice Marije u vjerskom i nacionalnom životu Hrvatskog naroda u XVI. stoljeću* : Zbornik radova hrvatske sekcije VIII. međunarodnog mariološkog i XV. marijanskog kongresa - Zaragoza (Španjolska) 3- 12. listopada 1979., Adalbert Rebić (ur.), Kršćanska sadašnjost; Hrvatski mariološki institut, Zagreb, 1981.

[7] Jedino je to učinjeno za neke istarske komune u XVI. stoljeću. Vidi: Elvis Orbanić, *Pučka pobožnost i neki aspekti istarskog društva od kraja 15. do kraja 16. stoljeća na primjeru oporuka* (dalje: *Pučka pobožnost*), magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2005.

»Izvori i studije o Marku Antunu de Dominisu« koji je vodila dr. sc. Vesna Tudjina, među ostalim, istraživački interes bio je usmjeren i na otkrivanje društvenih prilika i nekih aspekata religiozne svakodnevice stanovnika Raba u doba Dominisova djetinjstva i rane mladosti.

Jedno od pitanja koje se postavlja u razmatranju ove teme jest ono jesu li se i u kojoj mjeri kanonske odluke i dekreti Tridentskoga sabora (1545.-1563.) odrazili prvo na crkvenu hijerarhiju rapske Crkve, a potom kroz mise, ispovijedi, procesije, kultove svetaca i druge izričaje pobožnosti, na svakodnevni religiozni život stanovništva rapske komune. Zbog toga je bilo potrebno, kroz analizu navedenih vrela, promotriti raznolike aspekte pobožnosti kao što su štovanje svetačkih kultova (*dulija*) i kult Bogorodice (*hiperdulija*), zatim odnos prema smrti, sakramentima, svetoj misi, milosrđu i solidarnosti među skupinama i pojedincima na rubu društva, hodočašćima i sl. U tu svrhu posebna je pozornost posvećena analizi pobožnih legata koje su rapski oporučitelji ostavljali crkvenim institucijama (crkvama, kapelama, samostanima, kaptolu) i udrugama (bratovštinama, karitativnim ustanovama) kao i svećenstvu, slugama, članovima obitelji, siromasima, djevojkama za miraz i drugim pojedincima i skupinama. Također se u radu razmatraju narativna vrela, prije svega životopisi i legende svetaca koji, nakon Tridentskoga sabora, dobivaju potpuno drugi značaj i podložni su kritičkoj ocjeni crkvene hijerarhije. Dakle, temeljni cilj istraživanja je analizirati izričaje pobožnosti stanovništva rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća i uočiti u kojoj mjeri su se odredbe Tridentskoga sabora odrazile u rapskoj Crkvi i u vjerskoj praksi Rabljana.

II. IZVORI I LITERATURA

1. Kratka povijest rapskoga notarijata

Prije opširnijega opisa građe iz fonda rapskih bilježnika, prvenstveno oporuka korištenih kao primarni izvor u istraživanju, potrebno je iznijeti sažeti pregled povijesti rapskoga notarijata, a napose istaknuti njegova osnovna obilježja u drugoj polovici XVI. stoljeća.

Povijest i djelovanje notarijata u rapskoj komuni do sada još nije sustavno, kronološki i kroz različite društveno-pravne aspekte istraženo kao što je to učinjeno za neke druge srednjovjekovne istočnojadranske komune, primjerice za Split[8] i Zadar.[9] O pojavi i razvitku službe javnoga bilježništva u Rabu u srednjemu vijeku pisano je relativno malo i fragmentarno.[10]

Rapski notarijat, kao uostalom većina notarijata u istočno-jadranskim komunama, ima dugu i bogatu tradiciju koja seže u drugu polovicu XII. stoljeća.[11] No, kao i u ostalim regijama sjevernoga Mediterana, i u Rabu je bilježništvo tijekom XIII. stoljeća bilo još u začetku,[12] a klijenti rapskih bilježnika bili su pretežno članovi najutjecajnijih društvenih slojeva, prije svega uglednici iz redova svjetovne i duhovne elite odnosno pripadnici

---

[8] Jakov Stipišić, »Razvoj splitske notarske kancelarije«, *Historijski zbornik instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu* (1954.), sv. 1, str. 111-123.

[9] Branka Grbavac, *Zadarski notari u 13. i 14. stoljeću* (dalje: *Zadarski notari*), magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2006.

[10] Kraći pregled rapskoga notarijata donosi Ivan Pederin u studiji »Fond rapskih knezova i bilježnika«, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* (1982.), sv. XXV, str. 9-43. Među vrednije znanstvene priloge na temu rapskoga notarijata ubrajaju se radovi Miroslava Granića i Dušana Mlacovića. Granićev rad osobito je značajan kada je u pitanju razvitak institucije rapskoga bilježništva, budući da je on prvi istaknuo i obrazložio važnost davanja privilegija rapskoj patricijskoj obitelji *de Dominis* da imenuju javne bilježnike. Naime, njemački car i ugarsko-hrvatski kralj Žigmund je 1437. godine dodijelio Dominisima privilegij kojim su imali pravo instalirati rapske bilježnike *imperiali auctoritate*, što je snažno utjecalo na povećanje broja domaćih, rapskih bilježnika u rapskoj komuni tijekom XV. stoljeća kao što su bili Toma Stančić, Andrija Fajeta i Antun Nimira. Miroslav Granić, »Privilegij cara Sigismunda rapskoj obitelji Dominis iz godine 1437«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio društvenih znanosti*, Zadar, 1982., god. XX (1980.-1981.), br. 9, str. 53-62.
Znanstveni prilog Dušana Mlacovića o Supetarskoj Drazi u srednjem vijeku od posebne je važnosti za poznavanje rapskoga bilježništva u drugoj polovici XIV. stoljeća. Dušan Mlacović, »Supetarska Draga na Rabu v srednjem veku«, *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, (ur. N. Budak), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Odsjek za povijest, FF Press, Zagreb, 2005., str. 513-535. Mlacović je vrlo pregledno naveo fondove rapskih bilježnika za XIII., XIV. i XV. stoljeće u svojoj knjizi *Građani i plemići: pad i uspon rapskog plemstva* (dalje: Građani i plemići), Leykam international, Zagreb, 2008., str. 317-318.

[11] Naime, prvi poznati svjetovni javni bilježnik koji se spominje u Rabu bio je Antun iz Padove (*Antonius de Padova*) koji se kao *imperiali auctoritate notarius Arbensis* spominje kao potpisnik jedne isprave iz listopada 1179. godine, a kojom Rabljani sklapaju mir s nekim hrvatskim županima (*iupani*). Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), JAZU, Zagreb, 1904., sv. II, dok. 157, str. 160-161. Paralelno s njime djeluje i *Miratha Arbensis archidiaconus, presbiter et notarius.* Isto, str. 161.

[12] Primjerice, u južnoj Francuskoj javno bilježništvo javlja se početkom XIII. stoljeća, a prvi javni bilježnici koji sastavljaju privatne isprave na njemačkome govornom području pojavljuju se tridesetih godina XIII. stoljeća. *Lexikon des Mittelalters*, sv. VI, Artemis und Winkler Verlag, München, 1993., str. 1273.

patricijata i lokalne Crkve. Već sama činjenica da se kao prvi javni bilježnici u Rabu u XIII. stoljeću i tijekom XIV. stoljeća pojavljuju isključivo bilježnici podrijetlom iz talijanskih komuna,[13] školovani na uglednim sveučilištima u Bologni ili Padovi u kojima su se osobito razvile pravne škole,[14] a da se od sredine XV. stoljeća sve češće pojavljuju bilježnici podrijetlom iz Raba,[15] ukazuje na velike promjene u razvitku ustanove rapskoga bilježništva u razdoblju od razvijenoga do kasnoga srednjeg vijeka i rane renesanse.

Kada se govori o broju javnih notara koji su djelovali u Rabu kroz razdoblje srednjega i ranoga novog vijeka, vidljiv je trend povećanja bilježnika u tome periodu. Naime, tijekom XIV. st. u Rabu su paralelno djelovala dvojica bilježnika, katkad sa svojim pomoćnicima, što je bilo u skladu s tadašnjim potrebama komunalnoga stanovništva.[16] Kroz XV. st. povremeno su istodobno radila i trojica ili četvorica bilježnika, a ta činjenica ukazuje na sve važniju ulogu notara u komuni, budući da se kod komunalnoga stanovništva sve više razvija potreba da se svaki privatno-pravni posao zabilježi i ovjeri kod javnoga notara (npr. kupoprodaja nekretnina, trgovački ili obrtnički ugovori, oporuke, inventari, ženidbeni ugovori, ugovori o stupanju u samostan i sl.). Tako klijenti rapskih bilježnika više nisu samo uglednici i članovi rapske elite, već to postaju i pripadnici svih društvenih slojeva, koji u ovjerenoj bilježničkoj ispravi vide sigurnost da će njihov posao biti obavljen, i u skladu s odredbama komunalnoga statuta, pravno zaštićen.[17]

Slična situacija nastavlja se i kroz XVI. stoljeće, s tendencijom daljnjega povećanja javnih bilježnika i to prvenstveno iz reda domicilnoga stanovništva, što je vezano i uz činjenicu da su pravo imenovanja javnih bilježnika dobile i tri rapske patricijske obitelji; od XV. stoljeća obitelj Dominis[18] i Nimira,[19] a u XVI. stoljeću i obitelji Cernotta.[20] Tako u

---

[13] Kao rapski bilježnici u XIII. i XIV. stoljeću spominju se Lanfrank (*Lanfrancus* 1244.), Grimerije Aleksij (*Grimerius Alexii*, 1259., 1267.), Henrik *Tusci de Lombardus* (1275.), Homodej pok. Ivana *Denarii* (1283.), Marin *Menci de Marcus* (1282.-1293.), Olivero *Xamdri* iz Padove (*de Padova* 1302.), Benvenuto Ivana iz Modene (1302., 1311.) i Giacomo iz Trevisa (*de Tervisio*, 1309.), Nikola *Federici de Frugerio* iz Bologne (*de Bononia* 1345.). O tome: D. Mlacović, *Građani i plemići*, str. 317. U drugoj polovici XIV. stoljeća, uz Nikolu (*Nicolaus*) iz Curtarola i Nikolu iz Bologne, u Rabu su kao bilježnici djelovali Ivan *de Nordilis* iz Imole i Albert iz Reggia. O njima opširnije vidi: D. Mlacović, »Supetarska Draga na Rabu v srednjem veku«, str. 525.

[14] O povijesnom razvitku i sve većem ugledu padovanske, a posebice bolonjske pravne škole od XI. do XV. stoljeća vidi: Jacques Verger, »The Universities and Scholasticism«, *The New Cambridge Medieval History*, vol. V, (ed. David Abulafia), Cambridge University Press, Cambridge, 1999., str. 256-257.

[15] Primjerice, Toma Stančić (*Thoma de Stantiis*), Andrija Fajeta (*Andrea Faieta* 1441.-1486.) ili Antun Nimira (*Antonius de Nimira* 1488.-1493.). D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 317.

[16] D. Mlacović, »Supetarska Draga na Rabu v srednjem veku«, str. 525.

[17] Meri Kunčić, »Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni«, *Rapski zbornik,* sv. II, Ogranak Matice hrvatske u Rabu, Rab, 2012., str. 60.

[18] Godine 1437. car Svetoga Rimskog Carstva njemačkoga naroda, Žigmund Luksemburški, kralj Ugarske, Češke, Dalmacije i Hrvatske dodijelio je senjskome biskupu Ivanu Dominisu te njegovoj braći Krsti, Stjepanu, Damjanu i Krševanu nasljedni naslov *sacri palatii lateranensis comites*, s pravom da nezakonitu djecu velikaša te djecu rođenu iz rodoskvrnuća proglašavaju zakonitom, a pored toga i da imenuju bilježnike. Ovim su aktom biskup Ivan Dominis, njegova braća i zakoniti nasljednici postali opunomoćenici carske vlasti koji su smjeli

drugoj polovici XVI. stoljeća istodobno djeluju četvorica ili čak petorica javnih bilježnika. Treba još napomenuti da za razliku od XIII. i XIV. stoljeća, kada su rapski bilježnici bili pretežno stranci, od XV. stoljeća nadalje bilježnicima postaju i ljudi domaćega podrijetla, kao primjerice Toma Stančić i Andrija Fajeta. U XVI. stoljeću gotovo svi bilježnici dolaze iz redova domicilnoga stanovništva. Nadalje, važno je istaknuti i da su u početku, u drugoj polovici XII. stoljeća kao javni notari djelovali prvenstveno pripadnici svećeničkoga staleža,[21] dok je od XIII. stoljeća sve više laika koji iz talijanskih komuna, nakon stečene pravne naobrazbe, dolaze na Rab i ondje vrše notarsku službu.

Vjerodostojnost notara kanonika, u ovome slučaju rapskoga kaptola, proizlazila je iz činjenice da je rapski kaptol (*Capitulum Arbensis*) bio vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*), koje je, uostalom kao i drugi kaptoli u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, Slavoniji, Istri i Dalmaciji, a u kojima su sastavljani dokumenti, imalo javnu vjeru.[22] Stoga su se u početku ugovori, koji su imali veliku političku težinu, gotovo uvijek sastavljali u prostorijama kaptola, a njihov je zapisivač bio kanonik – notar. I kasnije svećenici obavljaju notarsku službu u Rabu, ali ipak od XV. stoljeća, a napose u XVI. stoljeću sve više prevladavaju notari laici. U kaptolima, pa tako i rapskom, izučavala se *ars notaria,* a ulogu učitelja imali su rapski kanonici – notari.[23]

Za povećanje broja notara domaćega podrijetla zaslužna je komunalna škola koja je u Rabu postojala od XV. stoljeća i u kojoj su primarnu naobrazbu stjecali domaći bilježnici - laici. Škola (*schola di grammatica*) nalazila se na Starom trgu (*Piazza vecchia*). Od 1550. do 1570. godine rapski bilježnik Mate Ziko (*Matheus Cicco)* radio je ondje kao *scholarum praeceptor* odnosno *grammaticae professor* i predavao je *ars grammatica* odnosno latinski, talijanski i vještinu pisanja dobrim stilom. Naslijedio ga je patricij Jeronim *de Hermolais,* koji je u školi radio samo dvije godine. Već 1572. kao *praeceptor scholarum* pojavljuje se svećenik Nikola Kolić. Od 1575. Nikola Kolić je *provisionatus scholarum* i *ludi litterari*

---

imenovati bilježnike *imperiali auctoritate*, a svoju su dužnost mogli obavljati u cijelome Svetom Rimskom Carstvu. O tome M. Granić, »Privilegij cara Sigismunda rapskoj obitelji Dominis iz godine 1437.«, str. 57-59.; Ivan Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka,* Matica hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Rabu, Rab, 2011., str. 23-24.

[19] Rapska patricijska obitelj Nimira također je imala pravo imenovanja bilježnika, ali *apostolica auctoritate* ili *sedis apostolice auctoritate*, što znači da su ovo pravo, kao i naslov palatinskih grofova, dobili papinskim privilegijem, i to onim iz 1494. godine. M. Granić, »Privilegij cara Sigismunda rapskoj obitelji Dominis iz godine 1437.«, str. 56.

[20] Naslov palatinskog grofa dobiva Jerolim Cernota s pravom imenovanja bilježnika *imperiali auctoritate* i nekim drugim pravima i to privilegijem cara Maksimilijana I. izdanim u Bruxellesu 1505. godine. Isto, str. 56.

[21] Kao što je bio već navedeni Mirata (*Miratha Arbensis archidiaconus, presbiter et notarius),* CD, sv. II, Zagreb, 1904., dok. 157., str. 161. ili pak *Petrus diaconus et Arbensis notarius* koji se spominje u jednoj ispravi iz ožujka 1212. O tome vidi u: CD, sv. III, Zagreb, 1905., dok. 88, str. 110-111.

[22] O rapskome kaptolu vidi opširnije Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli – Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre,* HAZU, Zagreb, 2008., str. 329-335.

[23] I. Pederin, »Fond rapskih knezova i bilježnika«, str. 15.

praeceptor. Također i Jeronim *de Hermolais* godine 1570. nosi titulu *ludi litterari praeceptor*. Vidljivo je da je djelatnost školskih profesora, koji su u početku izučavali gramatičke vještine, od sedamdesetih godina proširena, no ipak se ne može sa sigurnošću utvrditi što je sve podrazumijevala, odnosno koja su sve zaduženja profesori ove škole imali.[24]

Sve do 1612. godine rapski bilježnici nose službeni naziv *imperiali* ili *apostolica auctoritate notarius* ili pak *notarius sacri palatii*. Mletački senat je 12. siječnja 1612. donio odluku kojom bilježnika mogu imenovati samo knez i generalni providur, pa se od te godine javlja i naslov *Venetae auctoritate notarius*.[25]

Uz sve snažniju zastupljenost bilježnika hrvatskoga podrijetla od XV. stoljeća, novo doba humanizma i renesanse u Dalmaciji, pa tako i u Rabu, nagovještava još jedna pojava u bilježničkim dokumentima. Naime, gotičko pismo koje je bilo uobičajeno pismo notara od samih začetaka javnoga bilježništva na Rabu krajem XII. stoljeća, već se od sredine XV. stoljeća postupno zamjenjuje novim, humanističkim pismom ili humanistikom koju, nasuprot nizom jasno definiranih univerzalnih pravila (ligature, kontrakcije, suspenzije, linijski sustav, dužina hasti i dr.), karakterizira individualnost, odnosno slobodan stil pisanja ovisan o vještini ruke i sklonostima svakoga pojedinog bilježnika. Iako struktura dokumenata, pravne i nabožne formule i dalje prate čvrsto uređena srednjovjekovna notarska pravila i pravni sustav, bilježništvo, pa tako i rapsko, u svojem vanjskom izričaju prati jednu od temeljnih crta renesanse i humanizma – sklonost isticanju čovjekove osobnosti.

Kada je riječ o rapskim bilježnicima koji su u komuni živjeli i radili od sredine do kraja XVI. stoljeća, treba svakako naglasiti da u tome razdoblju djeluje priličan broj bilježnika, njih dvadeset i trojica, od kojih su šestorica bili svećenici – kanonici rapskoga kaptola: Frane Jačina (*Francesco Iacina*),[26] Frane Fabijanić (*Franciscus Fabianich, Francesco Fabiano*),[27] Kristofor (Krsto) Fabijanić (*Christophoro Fabiano*),[28] Kristofor

---

[24] I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, str. 125-126.

[25] I. Pederin, »Fond rapskih knezova i bilježnika«, str. 11; Robert Leljak, *Rapski bilježnici* 1403.-1875. – *sumarni inventar* (dalje: Rapski bilježnici), str. 3. Vidi na: http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=2086 (zadnji puta viđeno 5. III. 2018.)

[26] Frane Jačina (1534.-1554.) (dalje: FJ). O njemu se ne zna mnogo osim da je potjecao iz domaće sredine te je, osim latinskoga jezika, vrlo dobro poznavao i hrvatski jezik i glagoljicu. Na to ukazuje podatak o ugovoru koji je je Jačina sklopio u Rabu 4. svibnja 1539. sa svećenikom Jurjem Gopićem iz Povljane u kojemu se obvezuje da će mu u roku godinu dana prepisati nekoliko djela na hrvatski jezik. O tome: P. Runje, »Glagoljaši javni bilježnici«, *Senjski zbornik,* (1999.), vol. 26, str. 119.

[27] Frane Fabijanić (dalje: FF) djelovao je u razdoblju 1520.-1558. U njegovoj oporuci od 28. XI. 1558. zapisanoj i ovjerenoj od bilježnika Pavla Antuna Badoara navodi se da je Frane Fabijanić bio notar i kancelar rapskoga biskupa (*il uenerebil sacerdote domino Francesco Fabbiano, notaro et dell'reuerende monsignor uescouo d'Arbe cancilliere*). HR DAZD, 28, RB, Pavao Antun Badoaro (dalje: PAB), k. 14, sv. II, fol. 15.

[28] Kristofor Fabijanić (dalje: KF) jedan je od najdugovječnijih rapskih bilježnika sredine i druge polovice XVI. stoljeća. Djelovao je u periodu od 1545.-1593. Kao kanonik obavljao je službu mansionara (*il uenerabil*

(Krsto) Dominis (*Christophorus de Dominis*),[29] Pavao Antun Badoaro (*Paulus Antonius Badoaro; Paol'antonio Badoaro*)[30] i Jeronim Scaffa (*Hieronimus Scaffa; Gieronimo Scaffa*).[31] Ostala sedamnaestorica notara bili su domaći ljudi, laici, prvenstveno pripadnici rapskoga patricijata (iz patricijskih rodova Nimira, Dominis, Cernotta, Zudenigo, Zaro, Badoaro) i građanstva, koji su se školovali u Italiji, gdje su na nekome od talijanskih sveučilišta (Bologni ili Padovi) stekli pravno obrazovanje te se potom vratili u svoj rodni grad, gdje su obavljali službu javnoga bilježnika. To su: Jeronim Zaro (*Hieronimus Zaro*),[32] Frane Zaro (*Franciscus Zaro*),[33] Frane Zudenigo (*Franciscus Zudenigo*),[34] Gabrijel Zaro (*Gabrielle Zaro*),[35] Ivan Antun Cernotta (*Giovanni Antonio Cernotta*),[36] Gabrijel Cernotta (*Gabrielle Cernotta*)[37], Kristofor Nimira (*Christophorus Nimira*),[38] Marin Zaro (*Marinus Zaro*),[39] Frane Filošić (*Francesco Filoso*),[40] Nikola Scaffa (*Niccolo Scaffa*),[41] Nikola Zaro (*Nicolo Zaro*)[42] i Petar Zaro (*Petrus Zaro*)[43] i trojica notara iz rapskoga građanskoga sloja Mate Ziko (*Matheus Zico*),[44] Bernardin Marelić (*Bernardino Marelich*)[45] i Kristofor Natalić (*Christophoro Natalello*).[46] Također, u to vrijeme djelovala su i dvojica imenom nepoznatih bilježnika,[47] čiji su spisi korišteni u istraživanju.

---

sacerdote dominus Christoforo Fabiano mansionario et nodaro publico d'Arbe). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 109.

[29] Kristofor Dominis (dalje: KD) (1582.-1606.). Kao član rapskoga kaptola, osim notarske službe vršio je i dužnost primicerija (*il reuerendo misser pre Christoforo de Dominis primicerio dignissimo di questa citta*). HR DAZD, 28, Nepoznati bilježnik, k. 16, sv. II, fol. 24v, 31. VII. 1578.

[30] Pavao Antun Badoaro (1557.-1594.) bio je kaptolski primicerij, a jedno vrijeme obavljao je i službu biskupskog generalnog vikara, kako je to naznačeno u njegovoj oporuci iz 6. V. 1598. (*il reurendo miser Paol'antonio Badoaro primicerio d'Arbe et al presente del reuerendissimo monsignor uescouo di questa città uicario generale*), HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VIII, fol. 44r.

[31] Jeronim Scaffa (dalje: JS) (1585.-1600.). Iz njegove oporuke saznajemo samo da je obavljao kanoničku službu *(il reuerendo misser pre Gieronimo Scaffa canonico d'Arbe*). HR DAZD, 28, RB, Frane Zudenigo, k. 16, sv. I, fol.110r, 27. VIII. 1601.

[32] Jeronim Zaro (dalje: JZ) (1537.-1560.).

[33] Frane Zaro (dalje: FZ) (1587.-1598.)

[34] Frane Zudenigo (dalje: FZu) (1571.-1607.)

[35] Gabrijel Zaro (dalje: GZ) (1582.-1605.)

[36] Ivan Antun Cernota (dalje: IAC) (1571.-1615.)

[37] Gabrijel Cernota (dalje: GC) (1551.-1579.)

[38] Kristofor Nimira (dalje KN) (1582.-1590.)

[39] Marin Zaro (dalje MZ) (1583.-1588.)

[40] Frane Filošić (dalje FFi) (1571.-1577.)

[41] Nikola Scaffa (dalje: NS) (1573.-1594.)

[42] Nikola Zaro (dalje: NZ) (1562.-1599.)

[43] Petar Zaro (dalje: PZ) (1596.-1629.)

[44] Mate Ziko (dalje: MZi) (1538.-1570.)

[45] Bernardin Marelić (dalje: BM) (1594.-1595.)

[46] Kristofor Natalić (dalje: KN) (1594.).

[47] Jedan je djelovao u petogodišnjem periodu (1573.-1579.) (dalje NB 33), a drugi u trogodišnjem (1580. - 1583.) (dalje NB 35). O njima ne znamo ništa. Moguće je da su kao bilježnici radili u kancelariji nekoga od poznatijih rapskih notara.

2. Izvori

Za potrebe istraživanja tematike pobožnosti u ranonovovjekovnoj rapskoj komuni korišteno je više vrsta objavljene i neobjavljene arhivske građe, prvenstveno gradivo iz fonda rapskih bilježnika za razdoblje od 1550. do 1600. pohranjeno u Državnom arhivu u Zadru.[48] U istome arhivu čuvaju se i najstarije neobjavljene matične knjige kršteni[49] i vjenčanih[50] župe Rab iz kojih smo izdvojili podatke relevantne za analizu pojedinih aspekata religioznosti Rabljana u navedenome razdoblju. Neizostavni izvor za detaljniji uvid u bratovštinski život rapskih stanovnika su i sačuvane srednjovjekovne i ranonovovjekovne matrikule (statuti) pojedinih rapskih bratovština (sv. Kristofora,[51] sv. Križa proplakalog,[52] sv. Eufemije,[53] sv. Barbare).[54]

Za proučavanje pravnih, kulturnih, vjerskih, obiteljskih, gospodarskih, društvenih, urbanih, zdravstvenih i svakodnevnih običaja neke komune, istraživač se neizostavno mora služiti komunalnim statutom. Rapski komunalni statut iz XIV. stoljeća prvi puta je objavljen početkom XX. stoljeća.[55] Najnovije izdanje statuta grada Raba iz 1326., odnosno njegov prijepis iz 1598. godine, objavili su Lujo Margetić i Petar Strčić dajući pritom i podrobniju kritičku povijesno-pravnu analizu pojedinih odredbi i običajnoga prava srednjovjekovne rapske komune.[56] I u ovome radu analizirane su određene odredbe komunalnoga statuta koje se tiču društvenoga i vjerskoga segmenta života rapske društvene zajednice. Temeljni izvor za analizu prilika u rapskoj Crkvi nakon Tridentskoga sabora (1545.-1563.) apostolska je vizitacija veronskoga biskupa Augustina Valiera koji je Rapsku biskupiju pohodio 1579.

---

[48] Državni arhiv u Zadru (dalje: HR DAZD), Fond: 28, Rapski bilježnici (dalje: RB).

[49] HR DAZD, Najstarija matična knjiga krštenih /rođenih/ župe Rab (1569.-1610.) (dalje: MKK), inv. br. 969. Zapisi u ovoj knjizi nisu pisani u kontinuitetu, već nedostaje nekoliko godina i knjiga zapravo obuhvaća razdoblja od 1569.-1573. godine i od 1579. – 1610. godine. U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (dalje: HDA) čuva se mikrofilm ove matične knjige, koji sadrži folije 8r-12r i 17r-135r pod signaturom 2174; te mikrofilm koji sadrži folije 13r-16v pod signaturom 2169 (budući da su te stranice bile istrgnute iz originalne MKK).

[50] HR DAZD, Najstarija matična knjiga vjenčanih župe Rab (1584.-1610.) (dalje: MKV), inv. br. 969. U HDA čuva se mikrofilm ove matične knjige koji sadrži fol. 136r-155v, sign. M2174-3.

[51] HR DAZD, Bratovštine, Rapske bratovštine, *Liber fraternitatis sancti Christophori* (dalje: LFSC), Liber I, sign. 76. Matrikulu ove bratovštine objavili su Zoran Ladić; Zrinka Novak, »Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu. Diplomatička i povijesna analiza s kritičkim prijepisom matrikule«, *Starine HAZU* (2012), sv. 64, str. 61-112.

[52] Kaptolski arhiv u Rabu (dalje: KAR), *Liber Confraternitatis Sancti Crucis Lacrimosae Civitatis Arbensis* (dalje: LCSCL), Liber 43, Documenta dioecesis arbensis, fol. 223v–229r

[53] Matrikulu bratovštine Sv. Eufemije objavio je Giuseppe Praga, »La mariegola della confraternità di Sant'Eufemia di Arbe«, *Archivio storico per la Dalmazia*, god. VII (1932), vol. XIV, fasc. 80, str. 386-391.

[54] Nadbiskupski arhivu u Zadru (dalje: NAZD), *Statuti della scuola di santa Barbara in Duomo* (dalje: SSSB), sign. 188., fol. 1-16.

[55] Ugo Inchiostri; A. G. Galzigna, »Gli statuti di Arbe con prefazione e appendice di documenti inediti o dispersi«, *Archeografo Triestino*, (1899.-1900.), vol. XXIII, str. 59-100.; (1902.), vol. XXIV, str. 355-417.

[56] Lujo Margetić; Petar Strčić, *Statut rapske komune iz 14. stoljeća* (dalje: *Statut rapske komune*), Grad Rab; Adamić, Rijeka, 2004.

godine.[57] Od narativnih izvora korištenih prilikom istraživanja treba svakako izdvojiti Veliku kamporsku kroniku autora fra Odorika Badurine, koja se u rukopisu čuva u samostanu sv. Eufemije na Rabu,[58] iz koje su korišteni podatci relevantni za religioznu i društvenu povijest rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća. Od hagiografskih djela važnih za proučavanje svetačkih kultova u srednjem i ranome novom vijeku, treba izdvojiti legendu o sv. Kristoforu, koju je rapski biskup Juraj Hermolais (*Georgius de Hermolais*) zvan Koštica odnosno Kostica (*Costizza*) zapisao početkom XIV. stoljeća (1308.).[59]

2.1. Privatno-pravni dokumenti

Kada je riječ o povijesnim izvorima privatno-pravnoga karaktera, tada iz rapskoga bilježničkog fonda treba izdvojiti oporuke, zatim inventare dobara, kao i ugovore koji se tiču poslova koje su pojedinci međusobno sklapali, a odnosili su se na gospodarsko poslovanje, primjerice predstavnika bratovština koji su poslovali u ime određene bratovštine ili pak ženidbene ugovore kao i ugovore o ulasku pojedinoga kandidata ili kandidatkinje u neki od rapskih samostana. Budući da su oporuke i inventari serijski tipovi izvora, podložni kvantitativnoj analizi zbog jednostavne činjenice što bilježnički izvori sadrže istovjetne tipove informacija (ime i prezime, datum, mjesto sastavljanja, imena svjedoka, društveni položaj i dr.), iz njih se mogu iščitati vrijedni podatci vezani uz pojedine aspekte osobne ili kolektivne pobožnosti stanovništva rapske komune.

Rapski bilježnički dokumenti iz razmatranoga razdoblja pisani su pretežno talijanskim jezikom, odnosno mletačkim dijalektom (*veneto*) i u manjoj mjeri srednjovjekovnim latinskim

---

[57] Spisi Valierove vizitacije dalmatinskih biskupija iz 1579. godine čuvaju se u Vatikanskom arhivu (*Archivum secretum Vaticanum; Archivio Segreto Vaticano*) (dalje: ASV), u arhivskom fondu koji je nastao djelovanjem Zbora za biskupe i redovnike (*Congregatio Episcoporum et regularium*), u seriji *Visita Apostolica* (kratica: Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap.), u kutiji pod br. 80. Valierova vizitacija Rapske biskupije (*Visitatio Arbensis*) nalazi se među spisima ostalih vizitacija za dalmatinske biskupije, unutar istoga sveska, a listovi na kojima je tekst same vizitacije označeni su brojkama 1-151. Također postoji i primjerak koji se čuva u Biskupijskom arhivu u Veroni gdje je Valier stolovao kao biskup: Archivio diocesano di Verona (dalje: ADV), Fonte Valier, busta 4, fascicolo 9, Visitatio Arbensis. O tome: *Acta visitationum apostolicarum dioecesis Pharensis ex annis 1579, 1602/1603 et 1624/1625 – Spisi apostolskih vizitacija Hvarske biskupije iz godina 1579., 1602./1603. i 1624./1625.* (pr. Andrija Vojko Mardešić i Slavko Kovačić), Rim: Hrvatski povijesni institut u Rimu, 2005., str. 28-31.; T. Perinčić, »Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera 1579. godine«, *Rapski zbornik II*, str. 118. Vizitaciju za Rapsku biskupiju transkribirala je i detaljno analizirala Tea Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2004. Ovom prilikom zahvaljujem kolegici dr. sc. Perinčić koja mi je za potrebe istraživanja ljubazno ustupila arhivsko gradivo Valierove vizitacije.

[58] Odoriko Badurina, *Velika kamporska kronika* (dalje: VKK), Liber II, Liber III. Kronika se sastoji od šest rukopisnih knjiga s dodatkom triju knjiga Indexa, a čuva se u arhivu franjevačkoga samostana Sv. Eufemije na otoku Rabu (dalje: AFSE) u ostavštini fra Odorika Badurine. Kronika je većinom nastajala u prvoj polovici XX. stoljeća, budući da je, kako sam autor navodi, 1941. godine započeo s njezinim pisanjem, nakon što je 20 godina sakupljao arihvsko gradivo po rapskim arhivima, obradivši 30 000 dokumenata.

[59] Legendu je prvi objavio Daniele Farlati, *Illyricum Sacrum*, T. V., Venezia, 1775., str. 231-233.

jezikom. Od diplomatičkih karakteristika rapskoga bilježničkog fonda u XVI. st. treba istaknuti da se još povremeno koristi invokacija *In nomine Sanctae et indiuiduae Trinitatis*[60] koja je uvezena iz sjeverne Italije kao rezultat teoloških rasprava o Sv. Trojstvu tijekom VIII. stoljeća.[61] Osim navedene invokacije, navodi se još i ona *In Christi nomine*[62] ili u mletačkoj inačici *Al nome del Christo.*[63] Tijekom druge polovice XVI. stoljeća u većini razmatranih bilježničkih dokumenata iščezava invokacija, kao što je to vidljivo primjerice kod nekolicine rapskih notara: Nikole Zaro,[64] Kristofora Fabijanića,[65] Gabrijela Zaro[66] i drugih. Dokumenti rapskih bilježnika datirani su prema božićnome stilu (*stilus nativitatis*).[67] Pismo je humanistika, koju karakterizira slobodan stil pisanja. Svaki je rapski bilježnik razvio svoj osobni rukopisni stil.

2.1.1. Oporuke

Od neobjavljenih izvora korištenih za izradu ovoga rada u prvome redu treba istaknuti oporuke (testamente). U ovome istraživanju analizirane su oporuke i kodicili kao intimni dokumenti pojedinca napisani pred samu smrt ili u strahu od smrti, koji su usmjereni na spas duše. Oporuke odišu dubokom pobožnošću rapskih stanovnika iz svih društvenih slojeva izraženom kroz brojne pobožne legate (*ad pias causas*) darivane pojedincima (članovima obitelji, pripadnicima klera) i skupinama (crkvenim ustanovama, laičkim udrugama kao i marginalnim skupinama u društvu, primjerice, siromasima, siromašnim djevojkama za miraz itd.), a u želji da se oporučiteljima omogući što brži prelazak u vječni život. Zapisivanje posljednje volje oporučitelja notar je mogao izvesti kroz tri privatno-pravne forme: u oporuci (lat. *testamentum,* tal. *testamento, ultima uoluntà*), zatim u kodicilu (*codicillius,* tal. *codicillo*) koji je zapravo bio nadopuna ili izmjena oporuke te brevijare (lat. *breviarium,* tal. *breviario*) odnosno notarske zapisnike.[68] U praksi je česta pojava zapisivanja jedne, dvije ili čak više oporuka od strane jednoga oporučitelja.

---

[60] Kod bilježnika Frane Fabijanića (1520.-1558.).
[61] J. Stipišić, »Razvoj splitske notarske kancelarije«, str. 114; I. Pederin, »Fond rapskih knezova i bilježnika«, str. 23, R. Leljak, *Rapski bilježnici* 1403.-1875.–*sumarni inventar,* str. 4.
[62] Kod bilježnika Frane Fabijanića (1520.–1558.)
[63] Kod bilježnika Petra Zaro (1596.–1629.)
[64] NZ (1562.–1599.)
[65] KF (1545.-1593.)
[66] GZ (1582.–1605.)
[67] Prema ovome stilu godina počinje 25. prosinca tj. na Božić. O tome vidi: J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi,* Školska knjiga, Zagreb, 1985., str. 194.
[68] *Breviarium – litterae de ultima voluntate coram testibus, nuncupata conscripte*. Isprava o posljednjoj volji pokojnjika učinjena usmeno pred svjedocima. *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae* (dalje: *Lexicon latinitatis*), vol. I, A-K, (redactionis praeses Marko Kostrenčić), Editio Instituti historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagreb, MCMLXXIII, str. 133-134.

U istraživanju je raščlanjeno ukupno četiristo dvadeset i četiri oporuke i trideset i tri kodicila rapskih oporučitelja, pronađenih u spisima dvadesetorice rapskih bilježnika (notara)[69] te u spisima obitelji Nimira.[70] Posebno je obrađeno petnaest oporuka Rabljana ili članova njihovih obitelji, pronađenih u fondu bilježničkih spisa (*Notarile testamenti*) pohranjenom u Državnom arhivu u Veneciji (*Archivio di Stato di Venetia*).[71]

2.1.2. Inventari dobara

Inventari dobara (*inventarium bonorum*) su privatno-pravne isprave u kojima bilježnici donose popis pokretnih i nepokretnih dobara koja su komunalni stanovnici posjedovali u trenutku smrti. Inventari dobara pripadaju skupini bilježničkih dokumenata značajnih za proučavanje razine materijalne kulture i svakodnevnoga života jedne komune i njezinih stanovnika. U ovome radu inventari su korišteni primarno za analizu raznovrsnih predmeta koji su se nalazili u rapskim kućama (primjerice, krunice, slike s religioznim motivima, križevi i sl.), namijenjenih za privatnu (intimnu) pobožnost rapskih pojedinaca koji su ih posjedovali.

Osim neobjavljenih inventara pronađenih u sklopu fonda rapskih bilježnika,[72] za izradu ovoga rada korišten je i objavljeni inventar crkvenoga velikostojnika iz toga razdoblja, rapskoga biskupa Blaža Sidinea.[73]

2.1.3. Ostali privatno-pravni dokumenti

U analizi različitih izričaja pobožnosti, iz spisa rapskih bilježnika razmatrane su i neke druge vrste privatno-pravnih dokumenata, primjerice ugovori o mirazu prilikom ulaska rapskih

---

[69] HR DAZD, 28, RB. Za razmatrano razdoblje druge polovice XVI. stoljeća u istraživanju su korišteni spisi rapskih bilježnika, prvenstveno oporuke, raspoređeni u devet kutija (od kutije br. 9 do kutije br. 19). Radi se o sljedećim notarima: Frane Fabijanić (1520.-1558.), k. br. 9, sv. II, IV, V.; Jerolim Zaro (1537.-1560.) k. br. 11, sv. XIII, XIV, Mate Ziko (1538.-1570.) k. br. 11, sv. XXII-XXVIII; Frane Jačina (1534.-1554.) k. br. 12, sv. VI; Krsto Fabijanić (1545.-1593.) k. br. 13; sv. I-III; Pavao Antun Badoaro (1557.-1594.) k. br.14; sv. II-III; Ivan Antun Crnota (1571.-1615.) k. br.14; sv. IX, XIII, XV; Jerolim Sinja (1562.-1577.) k. br.14; sv. XXIV; Nikola Zaro (1562.-1599.) k. br.15; sv. I-III; V-VII; Frane Filošić (1571.-1577.) k. br. 15, sv. XV; Frane Zudenigo (1571.-1607.) k. br. 16, sv. I; Nepoznati bilježnik (1573.-1579.) br. 33, k. br.16, sv. II; Nikola Scaffa (1573.-1594.) k. br.16; sv. IV-VII; Nepoznati bilježnik (1580.-1583.) br. 35, k. br. 16, sv. VIII; Krsto Nimira (1582.-1590.) k. br. 16, sv. XI, XII, XIV; Krsto Dominis (1582.-1606.) k. br.17, sv. IV, VII-IX; Gabrijel Zaro (1582.-1610.) k. br. 18, sv. I-XII; Jeronim Scaffa (1585.-1600.), k. br. 18; sv. XIX, XX; Frane Zaro (1587.-1598.) k. br.19, sv. II-III; Petar Zaro (1596-1629) k. br. 19, sv. IV, VI.

[70] HR DAZD, Spisi obitelji Nimira, sv. II.

[71] Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASVe), Notarile testamenti (dalje: NT). Ovdje je riječ o Rabljanima koji su svoje privremeno ili trajno boravište pronašli u gradu na lagunama te su tamo i sastavili svoju posljednju volju. Ovom prilikom srdačno zahvaljujem dr. sc. Lovorki Čoralić koja mi je ljubazno i nesebično ustupila navedene dokumente na uvid.

[72] HR DAZD, 28, RB.

[73] L. Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea : (1567.-1583.)«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru* (2003.), sv. 45, str. 137-151.

djevojaka u neki od gradskih samostana ili pak ugovori vezani uz gospodarsko poslovanje pojedinih rapskih bratovština odnosno njihovih službenih predstavnika (gastalda), a sve s ciljem kako bi se dobila cjelovitija slika o svakodnevnome vjerskom životu unutar rapske zajednice, kao što je samostanski ili bratovštinski život Rabljana u XVI. stoljeću.

2.2. Normativni izvori

2.2.1. Komunalni statut

Prva forma rapskoga statuta, tzv. protostatut potječe iz 1234. godine, ali se smatra da je konačna inačica srednjovjekovnoga statuta učinjena 1326. godine. Ona je sačuvana u prijepisu iz godine 1598. notara Ivana Antuna Cernotte (*Iohannes Antonius Cernotta*), na zahtjev kneza i kapetana Lovre Mihaela (*Laurentius Michael*).[74]

Rapski statut sadrži pet knjiga, a u svakoj su knjizi sadržane odredbe o određenim aspektima pravnoga uređenja i funkcioniranja komune.[75]

U istraživanju, kroz odredbe komunalnoga statuta iz XIV. st. sačuvanog u prijepisu iz 1598., primarno je razmatrano jesu li norme kodificirane u rapskome statutu, a tiču se prava na sastavljanje posljednjih volja, bile izvršavane u svakodnevnoj praksi. Također se razmatraju civilne i crkveno-pravne odredbe o svetcima zaštitnicima komune, propisanim blagdanima i svečanostima vezanima uz blagdane, a sve to u prizmi odredbi Tridentskoga sabora, s ciljem rekonstruiranja vjerske svakodnevice rapskih žitelja.

2.2.2. Matrikule (statuti) rapskih bratovština

Matrikule ili statuti (pravilnici) bratovština značajan su izvor za proučavanje vjerske, društvene, gospodarske i kulturne povijesti srednjovjekovnih i novovjekovnih komuna. U njima se utvrđuju prava i dužnosti bratima, određuju se pravila ponašanja članova bratovština, a kroz njihov je sadržaj uočljivo da su bratovštine prožete kršćanskim, a ujedno i humanitarnim načelima koja su bila u skladu s komunalnim zakonima.[76]

---

[74] *Statut rapske komune*, str. 59-65.; 266-267.

[75] U prvoj knjizi Statuta (*Liber primus*) sadržane su odredbe o građanskim parnicama, suđenju, svjedocima i drugim pravnim pitanjima. Druga knjiga (*Liber secundus*) uglavnom sadrži odredbe o obiteljskome i nasljednome pravu, a treća knjiga (*Liber tertius*) obuhvaća razna područja društvenoga života te sadrži odredbe o pomorstvu i mornarima, o odnosu laika i klerika, o pokretninama i nekretninama i drugo. U četvrtoj knjizi (*Liber quartus*) nalaze su odredbe vezane uz kazneno pravo, a peta je knjiga (*Liber quintus*) najvećim djelom posvećena pitanjima funkcioniranja odnosno vršenja pojedinih dužnosti u komunalnoj vlasti kao što su prisege kneza i općinskih službenika – sudaca Velike kurije, odvjetnika, blagajnika, vijećnika, bilježnika, izvršitelja i drugih osoba koje su djelovale u pojedinim komunalnim službama. Vidi: *Statut rapske komune.*

[76] Irena Benyovsky, »Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, *Croatica christiana periodica*, god. XXII (1998), br. 41, str. 157-158. U fokusu izvornoga kršćanstva je prvenstveno čovjek i briga za drugog čovjeka, a jednako tako i istinski humanizam, koji polazi od solidarnosti i odgovornosti za drugu osobu, trudi se

Bratovštine kao vjerske i profesionalne laičke udruge u svojoj su naravi bile protkane kršćanskom osjetljivošću za drugoga čovjeka, odnosno članove u potrebi, i svaka je od njih imala zadatak, u karitativnome smislu, pomoći bližnjemu. Bratovštine su djelovale kao institucije dobrotvorne djelatnosti (*opus pietatis et charitatis*) odnosno može ih se smatrati središtima socijalne skrbi. Na temelju podataka iz relevantne literature i izvora saznaje se da je u rapskoj komuni u ranome novom vijeku djelovao priličan broj bratovština (18 ih se spominje u izvorima i literaturi). Iz sačuvanih objavljenih i neobjavljenih statuta nastoji se rekonstruirati bratovštinski život pojedinih rapskih bratovština, npr. sv. Kristofora, sv. Križa proplakalog, sv. Eufemije i sv. Barbare. Analizom oporučnih zapisa sabrani su podatci o bratovštinama kao primateljima pobožnih legata te o rapskim oporučiteljima koji su bili članovi pojedinih rapskih bratovština ili čak većega broja njih.

Kroz bratovštinske statutarne odredbe najviše se saznaje o unutarnjemu ustrojstvu bratovština, karizmi (pobožnosti koju su njegovale) i općenito o njihovoj socijalnoj i vjerskoj ulozi u rapskome društvu.

2.3. Narativni izvori

2.3.1. Kronika

Najvažnije narativno vrelo korišteno u ovoj disertaciji nalazi se u franjevačkome samostanu Svete Eufemije u Kamporu na Rabu u ostavštini fra Odorika Badurine. Ovaj vrijedni redovnik, koji je prepisao mnoge stare listine i dokumente rapskoga kaptola i biskupije,[77] ali i rapske bilježničke spise, od kojih su danas neki i izgubljeni, zabilježio je sve važnije događaje iz rapske povijesti u i danas neobjavljenoj *Velikoj kamporskoj kronici*.[78] U istraživanju su uzeti u obzir podatci iz *Velike kamporske kronike* koji se primarno odnose na vjersku povijest Raba u drugoj polovici XVI. stoljeća. Posebno su važni oni zapisi koje je fra Badurina prenio iz danas izgubljenih dokumenata.

---

promicati dobre međuljudske odnose. Međutim, iako humanitarna načela imaju niz dodirnih točaka s kršćanskim načelima, ona se u praksi uvijek i ne preklapaju. Iako bi se kršćanski humanizam i ostali novovjekovni humanizmi trebali moći svesti pod zajednički nazivnik, povijest je pokazala da se to često i ne može učiniti te da su ta dva pojma, koliko u prožimanju i skladu, toliko i u raskoraku. Josip Baloban, »Kršćanski humanizam na djelu«, *Bogoslovska smotra* vol. 59 (1989.), br. 3-4, str. 358-359. »Filozofski utemeljen i sveukupno kulturno djelotvorno postali novovjekovni humanizam posljedica je kršćanstva, ali istodobno njegova suprotnost. On se nalazi u nekom afinitetu, ali još više u bitnom protuslovlju prema kršćanstvu.« Citirano iz: Alexander Schwan, »Humanismen und Christentum«, Franz Böckle, Franz Kaufmann, Karl Rahner (ur.) *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*, Freiburg-Winn, 1981, Bd. 19, str. 51. Preuzeto iz J. Baloban, *nav. dj.*, str. 359.

[77] Dokumenti rapskoga kaptola i bivše rapske biskupije pohranjeni su u župnom arhivu u Rabu.

[78] O samoj kronici pisala je Saša Lajšić, »Velika kamporska kronika – knjiga – blago rapske povijesti«, *Rapski list*, god. II (2009.), br. 8, str. 24-26. Također je 2011. snimljen dokumentarni film o ovome značajnome rapskom kroničaru pod naslovom: »Fra Odorik Badurina, kroničar i dokumentarist«, autora i redatelja Sanjina Badurine.

2.3.2. Hagiografsko djelo vezano uz kult rapskoga zaštitnika

Budući da je štovanje kultova komunalnih svetaca zaštitnika u vjerskome smislu ujedinjavalo stanovništvo čitave komune, napose u vrijeme blagdana te crkvenih svečanosti i proslava, istražili smo koji su to bili rapski nebeski patroni oko čijih se relikvija i svetišta zajednica okupljala na molitvu (liturgiju) i slavlje. U tu svrhu kao povijesni izvor korišteno je i hagiografsko djelo pod naslovom *Čudo sv. Kristofora* (*Miracula* ili *Historia sancti Christophori martyris*) koje je 1308. godine sastavio rapski biskup fra Juraj *de Hermolais* zvan Koštica (Kostica) (*Costizza*) (1292.-1309.).[79] U tom je djelu biskup Hermolais potanko ispričao kako je zagovor sv. Kristofora bio djelotvoran i u tri navrata (između 1074. i 1105. godine), svetčevom čudesnom intervencijom, spašen je grad i otok Rab od neprijateljskih napada. Od XIV. stoljeća Rabljani slave sv. Kristofora kao komunalnoga nebeskoga patrona te su dva njegova blagdana (9. svibnja i 27. srpnja) uvršteni u lokalni liturgijski kalendar. Djelo je značajan hagiografski izvor za kulturnu, crkvenu i političku povijest Hrvatske, a osobito Raba u srednjemu vijeku.

2.4. Vizitacija Rapske biskupije apostolskoga vizitatora Augustina Valiera iz 1579. godine

Vizitacije (biskupske, apostolske)[80] važan su izvor za proučavanje povijesti kolektivne svijesti jednoga društva i njegove svakodnevice. Naime, kroz odgovore na pitanja koje biskup postavlja crkvenim osobama i gradskim uglednicima te seoskim županima o postojanju »heretika«, prekršitelja moralne i vjerske discipline, praznovjeraca, lihvara, uglavnom onih koji žive na javnu sablazan, može se predočiti vjerska i socijalna slika rapskoga društva.

Apostolskom vizitacijom veronskoga biskupa, kasnije kardinala Augustina Valiera dalmatinskih biskupija, pa tako i rapske, Crkva je nastojala učvrstiti provedbe odluka

[79] Legendu je prvi objavio Daniele Farlati, *Illyricum Sacrum*, t. V, Venetiis, 1775., str. 231-233.

[80] Treba razlikovati biskupske (pastoralne) vizitacije od apostolskih vizitacija. Naime, biskupske vizitacije, kao svojevrsni oblik kontrole stanja na terenu, biskupi su provodili još od najstarije povijesti Crkve i to svake godine, ili u nešto većim vremenskim razmacima, svake treće ili pete godine na području svoje dijeceze. Biskupi bi prilikom pastoralnih vizitacija nadzirali u kolikoj se mjeri svećenici pridržavaju crkvenih odredbi i koliko žive u skladu s katoličkim moralom, primjerice odijevaju li se primjereno ili nose svjetovnu odjeću, upuštaju li se u hazardne igre, svađaju li se, nose li oružje, žive li u konkubinatu ili provode neke druge aktivnosti koje nisu bile dostojne njihova položaja. Također bi se provodio nadzor nad moralnim životom puka i važno je bilo kako puk obavlja svoje vjerske dužnosti, odlazi li u crkvu i obdržava li crkvene propise. Nakon toga pregledavalo bi se materijalno stanje crkava i crkvenih ustanova, a za ono što bi bilo zatečeno u lošem stanju, naložio bi se popravak. Neki upitnici sadržavali su pitanja i o ekonomskome stanju župe, što je važno, primjerice za proučavanje gospodarske povijesti. Apostolske vizitacije prakticirane su u srednjemu vijeku, ali im je pravni temelj postavljen na Tridentskome koncilu, zaslugom sv. Karla Boromejskog, koji ih je i prvi proveo u djelo na području svoje biskupije. U nadzornome smislu, bile su izrazito stroge, naročito što se tiče pitanja moralne i doktrinalne discipline stanovnika na području koje se ispituje. O tome: T. Perinčić, »Prilog istraživanju apostolskih vizita Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama«, *Povijesni prilozi* (1998.), sv. 17, str. 61.

Tridentskoga koncila te vršiti svojevrsni nadzor nad moralnom disciplinom svećenika i vjernika laika na području dotične jurisdikcije. Stoga je ova vizitacija korištena u razotkrivanju nekih detalja iz svakodnevne vjerske prakse Rabljana. Također, iz opisa koje je vizitator, zajedno sa svojom pratnjom, ostavio prilikom pregleda rapskih crkava i crkvenih ustanova (primjerice bratovština), moguće je rekonstruirati kakvo je bilo materijalno stanje, ali i duhovno ozračje u Rapskoj biskupiji krajem sedamdesetih godina XVI. stoljeća.

2.5. Matične knjige krštenih (rođenih) i vjenčanih

Kako bi se dobila potpunija slika duhovnoga života u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća, u istraživanju su korištena još dva značajna izvora, a to su najstarija matična knjiga krštenih (rođenih) i najstarija matična knjiga vjenčanih župe Rab. Matične knjige javni su dokumenti kojima se dokazuje rođenje, vjenčanje i smrt. Za uvođenje sustavnoga vođenja matičnih knjiga zaslužan je Tridentski sabor (održavan s prekidima od 1545. do 1563. godine). Na 24. zasjedanju u ljeto 1563. godine prihvaćen je propis koji je obvezao župnike na vođenje matičnih knjiga vjenčanih i krštenih.[81] Budući da je Tridentski sabor bio svojevrsni odgovor na nadiruću reformaciju, te su knjige trebale poslužiti kao dokaz pripadnosti rimokatoličkoj Crkvi. U ljeto 1614. papa Pavao V. izdao je Rimski obrednik u kojemu je propisano vođenje matičnih knjiga umrlih.[82]

S historiografskoga aspekta, matične knjige pripadaju serijskome tipu izvora i iako su zapisi u njima vrlo kratki i šturi, ipak one sadrže neke dragocjene podatke npr. o spolnoj, društvenoj i demografskoj strukturi rapskoga društva. Vezano uz temu pobožnosti, iz matičnih knjiga analiziraju se podatci o imenima krštenika tj. o promjeni mode davanja imena koja dolazi s pojavom Tridentskoga kalendara, budući da su se imena djeci, u kršćanskoj tradiciji, davala prema određenome svetcu zaštitniku. Stoga je moguće uočiti koji su to bili popularni svetci među rapskim stanovništvom neposredno nakon tridentinske promjene. Nadalje, navedene matične knjige donose podatke o legitimnoj i izvanbračnoj djeci. Značajni su i podatci o djetetovim krsnim kumovima. Iz upisa u matičnoj knjizi vjenčanih također se može

---

[81] »Habeat parchus librum in quo coniugum et testium nomina diem que et locum contracti matrimonii describat quem diligenter apud se custodiat.« Concilium Tridentinum. Canones et decreta. (1545.-1563.), Sessio 24, 11. XI. 1563., Canones super reformatione circa matrimonium, Cap. I.
»Parochus antequam ad baptismum conferendum accedat diligenter ab iis ad quos spectabit sciscitetur quem vel quos elegerint ut baptizatum de sacro fonte suscipiant et eum vel eos tantum ad illum suscipiendum admittat et in libro eorum nomina describat doceat que eos quam cognationem contraxerint ne ignorantia ulla excusari valeant.« Isto, Cap. II. http://www.internetsv.info/Archive/CTridentinum.pdf (zadnji puta viđeno 2. III. 2018.)

[82] »Postremo quisquis Sacramenta administrare tenetur, habeat libros necessarios ad officium suum pertinentes, eosque praesertim, in quibus variarum parochialium functionum notae ad futuram rei memoriam describuntur, ut ad finem huius Ritualis habetur.« Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi, Titulus 1, Cap. I, n. 18; http://www.liturgia.it/ritrom.pdf (zadnji puta viđeno 2. III. 2018.)

iščitati niz podataka o otvorenosti rapske sredine za bračno vezivanje sa strancima, zatim zanimljivi su podatci o crkvama u kojima se sklapao sakrament ženidbe te ženidbenim svjedocima kao i samome obredu sklapanja braka.

2.6. Crkveni inventari

Inventari rapskih crkava, a naročito samostana pokazatelj su gospodarske djelatnosti na otoku, ali i kulturno-duhovnoga nasljeđa koje su pojedini redovi (benediktinci, franjevci), nastanjeni na prostoru rapske komune i njezina distrikta, ostavili u baštinu. Od objavljenih crkvenih inventara svakako treba izdvojiti inventar katedralne crkve,[83] zatim inventar franjevačkoga samostanskog kompleksa sv. Ivana u gradu[84] te inventar benediktinskog samostana i crkve sv. Petra u Supetarskoj Drazi.[85]

2.7. Vizualni izvori

Vizualni izvori u posljednje vrijeme često se koriste u historiografiji koja se bavi političkom poviješću ili nekim aspektima urbanizma, a osobito su vrijedni i za proučavanje povijesti svakodnevice, pa tako i određenih segmenata iz povijesti religioznosti. Naime, na temelju ikonografske analize oltarnih pala, slika, kipova i ostalih umjetničkih djela mogu se iščitati podatci vezani uz, primjerice, štovanje kultova pojedinih svetaca. Stoga su i u ovome radu razmatrani neki od vizualnih izvora, koji se nalaze u sklopu rapske sakralne umjetničke baštine, a koje su detaljnije u svojim studijama obradili neki naši povjesničari umjetnosti i povjesničari.[86] Naročito je zanimljivo proučiti nove trendove u umjetničkim izričajima koji se javljaju nakon Tridentskoga sabora u baroknoj umjetnosti,[87] a koji ukazuju i na neke nove vidove u prakticiranju pobožnosti.

---

[83] Mato Polonijo, »Najstariji sačuvani inventari bivše stolne crkve u Rabu«, *Croatica sacra* god. VIII (1938.), br. 15-16, str. 59-72.

[84] L. Čoralić, »Iz crkvene prošlosti grada Raba – inventar crkve sv. Ivana Evanđelista (1784. god.)«, *Problemi sjevernog Jadrana* (2003.), br. 8, str. 107-116.

[85] L. Čoralić, »Iz crkvene prošlosti otoka Raba – tragom inventara crkve sv. Petra u Supetarskoj Drazi«, *Pro historia croatica*: *Zbornik uz 70. obljetnicu života Dragutina Pavličevića*, Institut društvenih istraživanja "Ivo Pilar", Zagreb, 2002., str. 127.-135.

[86] O rapskoj umjetničkoj baštini najviše su pisali Miljenko Domijan, *Rab - grad umjetnosti,* Barbat, Zagreb, 2001., II. izdanje: Zagreb, 2007.; Cvito Fisković; Kruno Prijatelj, »Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i u Rabu«, izdanje Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu, sv. 5, Slobodna Dalmacija, Split, 1948.

[87] Sanja Cvetnić, *Ikonografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština,* FF Press, Zagreb, 2007.

3. Metodologija rada

Budući da postoji obimna arhivska neobjavljena bilježnička građa za Rab u XVI. stoljeću, koja je istovjetna onoj u Francuskoj ili Italiji pa i u cijelome sjevernom dijelu mediteranskoga bazena, moguće je primijeniti metodološka načela i smjernice postavljene od strane inozemnih i naših povjesničara, koji su se bavili istom temom. Francuski povjesničari okupljeni oko škole *Annales* bili su prvi koji su u historiografiju uveli i razvili tzv. serijsku povijest (*histoire serielle*) temeljenu na kvantitativnoj analizi oporučnih podataka. Naime, oporuke kao serijski tipovi izvora, pripadaju skupini arhivskih vrela na kojima se može primijeniti kvantitativni i kvalitativni pristup izvoru, upravo zbog činjenice da su kroz stoljeća sačuvale identičnu strukturu sa nizom istovjetnih serijskih podataka podložnih metodologiji kvantitativne analize.

Naglasak u radu stavljen je na analizu socijalne strukture rapskih oporučitelja, njihov spol, društveni status u rapskome društvu, zatim bračni status i profesiju te kome su oporučno namijenili pobožne legate (članovima obitelji, vjerskim ustanovama i udrugama, pripadnicima rapskoga klera, siromašnima itd.). Na istome principu raščlanjeni su legati namijenjeni za mise i molitve »za spas duše« oporučitelja te za pogrebne obrede, koji su, prema teološkome shvaćanju, ali i kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom mentalitetu općenito, predstavljali vrlo važan trenutak prijelaza duše oporučitelja iz ovoga svijeta u onostranost, a za koji se bilo potrebno duhovno i materijalno pripremiti te na kraju na posljednjemu ispraćaju okupiti što veći broj sugrađana (vjernika) koji će molitvama i obredima sudjelovati u tome činu.

Pažnja je bila usmjerena i na matične knjige, koje se odlukama Tridentskoga sabora počinju redovito bilježiti, a sadrže, među ostalim, i podatke o pobožnosti. Matične knjige spadaju u skupinu serijskih tipova izvora te su i one, kao i oporuke, podložne kvantitativnoj analizi.

Kvalitativna analiza sljedeći je stupanj znanstvenoga istraživanja jer se na temelju podataka odnosno rezultata dobivenih kvantitativnom raščlambom posljednjih volja i sličnih izvora, mogu izvršiti, iako ne u svim slučajevima obzirom na sadržajna ograničenja vrela, kvalitativne interpretacije i objašnjenja. Pri tome će se nastojati, korištenjem dosadašnjih historiografskih rezultata (naročito hrvatskih) o temi koja se obrađuje u ovome radu, uočiti kako zajedničke osobine vezane uz pobožnost na cijelome prostoru Istočnoga Jadrana tako i posebnosti koje su se iskazivale u pobožnosti stanovništva rapske komune u ranome novom vijeku. Naravno, kvalitativni pristup podatcima dobivenim kvantitativnom analizom nužno je

dopuniti spoznajama iz crkvene, socijalne, ekonomske, političke, medicinske znanosti, ali i s područja povijesti umjetnosti, a u cilju stjecanja što cjelovitije slike o pobožnosti onovremenoga rapskog stanovništva, odnosno što boljeg uvida u rapsku religioznu svakodnevicu tijekom i neposredno nakon jednog od najvažnijih crkvenih sabora zapadnoga kršćanstva – Tridentskoga koncila. Kvalitativnom analizom kvantitativno dobivenih podataka nastojat će se pokazati je li u tome razdoblju došlo do promjena u intimnoj i kolektivnoj pobožnosti rapskoga stanovništva te, ako jest, koji su bili izričaji tih promjena.

Komparativnom metodom nastoji se usporediti pojedine segmente iz svakodnevnoga vjerskog života u rapskoj komuni s nekim do sada istraženim mediteranskim, zapadnoeuropskim i istarskim komunama u navedenome razdoblju. Na kraju deskriptivnom metodom iznosimo rezultate istraživanja nastojeći rekonstruirati vjersku sliku rapskoga društva u cjelini u ranome novom vijeku.

4. Literatura o dosadašnjim dosezima europske i hrvatske historiografije na temu pobožnosti i rapske povijesti

4.1. Dosadašnja obrađenost tematike pobožnosti u europskoj i hrvatskoj historiografiji

U stranim historiografskim školama (naročito francuska škola *Annales* i »nova povijest« /*nouvelle histoire*/) već se od 1930.-ih godina počelo s bavljenjem temama pobožnosti i to analizirajući posebice narativna vrela (kronike, hagiografska djela) i bilježničke izvore kao vrijedne serijske tipove izvora podložne kvantitativnoj analizi. Stoga se u ovome radu prije svega koriste studije stranih historiografija koje su odlično razvile metodološke obrasce za razmatranje ovih vrsta vrela.[88]

U prvome redu to su francuski povjesničari Jacques Chiffoleau, Michel Vovelle, Philippe Ariès, Pierre Chaunu, Emmanuel Le Roy Ladurie i dr. koji su pitanjima pobožnosti u povijesti, s osloncem na oporuke i općenito serijske tipove izvora, pridavali značajnu pozornost, a naglasak su stavljali na proučavanje pobožnosti unutar mikroprostora pojedinih komuna ili sela. Jacques Chiffoleau jedan je od najznačajnijih francuskih medievista koji se u

[88] O stranim historiografima koji su se na temelju proučavanja i kvantitativne analize oporuka bavili pojedinim aspektima iz područja pobožnosti i religioznosti te povijesti svakodnevice detaljno je pisao Z. Ladić, »Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU*, (2000), vol. 17, str. 17-29.; Isti, *Last will: Passport to heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas* (dalje: *Last will*), Srednja Europa, Zagreb, 2012., str. 23-52.

svojim istraživanjima pobožnih fenomena, naročito odnosa srednjovjekovnoga čovjeka prema smrti, koristio oporukama kao temeljnim vrelom.[89] Tako je u studiji koja se bazira na analizi 6000 oporuka iz Avignona istaknuo da bilježenje oporuke svakoga pojedinca znači »la testimonianza di una volontà individuale, di una persona.« (»svjedočanstvo individualne volje /želje/ neke osobe.«, prev. a.).[90] Za razvitak serijalne povijesti temeljene na analizi serijskih tipova dokumenata, prvenstveno oporuka, zaslužan je i Michel Vovelle, koji se bavio istraživanjima na području povijesti mentaliteta i svakodnevice.[91] Philippe Ariès u svojim se istraživanjima baziranim na oporukama prvenstveno bavio pitanjem odnosa srednjovjekovnoga čovjeka prema smrti.[92] Osnivačem francuske kvantitativne povijesti, te povijesne demografije smatra se Pierre Chaunu. On je sedamdesetih godina prošloga stoljeća u svojim radovima iznio nove metodološke smjernice i vidike u istraživanju *serijske povijesti.* Također se bavio francuskom religioznom poviješću od srednjega vijeka, a osobito u razdoblju ranoga novog vijeka.[93] Emmanuel Le Roy Ladurie zadužio je francusku i svjetsku historiografiju uvođenjem novih istraživačkih metoda i žanrova (mikrohistorija, totalna povijest), a svoja je istraživanja ograničio na mikroprostor regije Languedoc u doba *ancien regime.*[94] Osim navedenih autora, studije o pojedinim izričajima pobožnosti istraženima kroz perspektivu srednjovjekovnih oporuka, napisali su Marie-Simone de Nucé de Lamothe,[95]

---

[89] Svakako treba istaknuti njegov pionirski rad: Jacques Chiffoleau, *La comptabilite de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320 – vers 1480),* Ecole Française de Rome, Rome, 1980. Također treba spomenuti i njegove studije temeljene na oporučnoj građi: »La religion populaire en Languedoc du XIIIe siècle à la moitié du XIVe siècle«, *Cahiers de Fanjeaux* (1976), n. 11, str. 271-303.; Isti, »Les testaments provençaux et contadins à la fin du Moyen Age. Richesse documentaire et problèmes d'exploitation«, *Sources of Social History. Private Acts of the Late Middle Ages* (Paolo Brezzi; Egmont Lee, eds.), Papers in Medieval Studies 5, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1984., str. 131-152.

[90] J. Chiffoleau, »Perché cambia la morte nella regione di Avignone alla fine del Medioevo«, *Quaderni storici,* Agosto 1982., N. 50, str. 451. Navedena studija skraćena je talijanska verzija njegova temeljnog rada pod naslovom: *La comptabilite de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320 – vers 1480).* Vidi bilj. 90.

[91] Od važnijih Vovellovih radova izdvajamo *La mort en l'Occident de 1300 à nos jours,* Gallimard, Paris, 1983., Isti, »Un préalable à toute histoire sérielle: la représentativité sociale du testament (XIVe- XIXe siécle)«, *Les actes notariés. Source de l'histoire sociale XVIe-XIXe siécles. Actes du Colloque de Strasbourg* (mars 1978), Bernard Vogler (ed.), ISTRA, Strasbourg, 1979., str. 257-277.; Isti, »Histoiré sérielle ou 'case studies': vrai ou faux dilemme en histoire des mentalités«, *Histoire sociale, sensibilités collectives et mentalités. Melanges Robert Madrou,* Presses universitaires de Frances, Paris, 1985., str. 39-49.

[92] Ph. Ariès, *Western Attitudes;* Isti, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident : du Moyen Âge à nos jours,* Éditions du Seuil, Paris, 1975.; Isti, *L'Homme devant la mort,* Éditions du Seuil, Paris, 1977.

[93] Pierre Chaunu, *Histoire quantitative, histoire sérielle,* Armand Colin, Paris, 1978.; Isti, *La Mort à Paris ((XVIe et XVIIe siècles),* Fayard, Paris,1978.; Isti, *Église, culture et* société. *Réforme et Contre-Réforme (1517-1620),* SEDES, Paris, 1980. Kod nas je prevedena njegova knjiga *Le Temps des Réformes,* Fayard, Paris, 1975. - *Vrijeme reformi : religijska historija i civilizacijski sistem: kriza kršćanstva, rascjep (1250-1550)* (prev.Vladimira Mirković-Blažević), Antibarbarus, Zagreb, 2002.

[94] Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les Paysans de Languedoc,* S.E.V.P.E.N, Paris, 1966.; Isti, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324,* Gallimard, Paris, 1975.

[95] Marie-Simone de Nucé de Lamothe, »Piété et charité publique à Touluse de la fin du XIIIe siècle au milieu du XIVe siècle d'après les testaments«, *Annales du Midi* (1964), br. 1, str. 5-39.

Noël Coulet,[96] Marie-Thérèse Lorcin,[97] i Anne Marie Hayez.[98] Francuska historiografska škola, u sklopu proučavanja fenomena pobožnosti kroz prizmu oporučnih zapisa, pretežno se bazirala na pitanju odnosa srednjovjekovnoga čovjeka prema smrti, pobožnosti i milosrđu te svakodnevnoj religioznoj praksi.

U anglosaksonskoj historiografiji postoji velik broj povjesničara koji su istraživali oporuke te su, osim pitanja o nasljeđivanju i raspodjeli imovine, obuhvatili i neke segmente iz povijesti religioznosti (npr. odnos prema smrti, laičke bratovštine, legate namijenjene siromašnima, hospitalima i bratovštinama u pobožne svrhe, legate za mise i sl.) i to za pojedine engleske ili talijanske regije. Među njima treba istaknuti Clivea Burgessa, koji je, premda primarno proučavao gospodarsku tematiku Bristola, naročito nasljeđivanje imovine po ženskoj strani, dotaknuo i neke probleme vezane uz pobožnost kao što su primjerice legati siromašnima, legati za mise i sl.[99] Andrew D. Brown se u svome radu fokusirao na neka pitanja pobožne prakse kao što je odnos prema smrti (pogrebni obredi, mise zadušnice), zatim osnivanje karitativnih institucija (bratovštine, hospitali) i sl.[100] Pojedine teme iz područja povijesti pobožnosti obrađivali su i američki povjesničari. Tako je Philip T. Hoffman, na temelju kvantitativne analize šestotinjak oporuka s područja Lyonske biskupije, iznio pojedine aspekte pobožnosti oporučitelja vezane uz darivanje pobožnih legata pojedincima, skupinama i vjerskim ustanovama u razdoblju ranoga novog vijeka.[101] Kathryn Norberg je tematiku darivanja oporučnih pobožnih legata karitativnim ustanovama i siromašnima obradila na temelju kvantitativne i kvalitativne analize oporuka iz Grenobla u razdoblju ranoga novog vijeka.[102] James R. Banker na temelju analize oporuka u svojoj se studiji o pobožnosti u talijanskoj komuni San Sepolcro najviše bavio pitanjima srednjovjekovnih bratovština i

---

[96] Noël Coulet, »Jalons pour une histoire religieuse d'Aix au Bas – Moyen Age (1350-1450)«, *Provence Historique,* (1972.), Fascicule 89, T. 22, str. 203-260.

[97] Marie-Thérèse Lorcin, »Les clauses religieuses dans les testaments du pays lyonnais aux XIVe et XVe siècles«, *Le Moyen Age, Revue d'histoire et de philologie* (1972), T. 78, str. 287-323.

[98] Anne Marie Hayez, »Clauses pieuses de testaments avignonnais au XIVe siècle«, *Actes du 99 Congrès National des Sociétés savantes (Besançon),* Congrès National des Sociétés savantes, Paris, 1977., str. 129-159.

[99] Clive Burgess, »'By Quick and by Dead': wills and pious provision in late medieval Bristol«, *The English Historical Review,* October 1987., br. CCCCV, str. 837-858. Iz razmatrane problematike, značajniji su mu još radovi »'A Fond Thing Vainly Invented': An essay on Purgatory and Pious Motive in late medieval England«, *Parish, Church and People: Local Studies in Lay Religion, 1350-1750.* (ed. S. J. Wright), London, 1988., str.. 56-84.; Isti, »Late Medieval Wills and Pious Convention: Testamentary Evidence Reconsidered« *Profit, Piety, and the Professions in Later Medieval England* (ed. M. A. Hicks), Gloucester, 1990., str. 14-33.

[100] Andrew D. Brown, *Popular Piety in Late Medieval England: The Diocese of Salisbury, 1250–1550.,* Clarendon Press, Oxford, 1995.

[101] Philip T. Hoffman, *Church and Community in the Dioecese of Lyon, 1500-1789.,* Yale University Press, New Haven, 1984.; Isti, »Wills and Statistics: Tobit Analysis and the Counter Reformation in Lyon«, *Journal of Interdisciplinary History* (1984.), br. 14, str. 813–834.

[102] Kathryn Norberg, *Rich and Poor in Grenoble 1600-1814.,* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1985.

doživljaja smrti.[103] Samuel K. Cohn proučavao je pobožnost u srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj talijanskoj komuni Sieni analizirajući pobožne i milosrdne aspekte oporuka: primatelje pobožnih legata (ubožnice, bratovštine i siromašne), mise i njihovo značenje u srednjovjekovnome mentalitetu, zatim brigu oporučitelja o izvanbračnoj djeci i tome slično.[104]

Njemačka historiografska škola, odnosno povjesničari s njemačkoga govornog područja (Njemačka, Austrija) koji su kao temeljno vrelo za analizu gospodarskoga života (pitanje vlasničkih odnosa i nasljeđivanja) u kasnome srednjem i ranome novom vijeku razmatrali oporuke, također su se bavili i pojedinim problemima iz povijesti svakodnevice, a koji se tiču pobožnosti, hodočašća, odnosa prema marginalnim skupinama itd. Kao jednoga od prvih istraživača srednjovjekovnih testamenata u Njemačkoj treba navesti njemačkoga povjesničara Ludwiga Heinricha Eulera. On je još 1853. godine objavio pionirsku studiju o povijesti oporuka grada Frankfurta na Maini.[105] Od nama važnijih njemačkih historiografa koji su se bavili i temom pobožnosti svakako treba izdvojiti Paula Baura, koji je u svojoj studiji o kasnosrednjovjekovnome Konstanzu iznio vanjsku analizu oporuka, tj. oporučitelje je podijelio prema spolu, društvenoj pripadnosti i zanimanju, a zatim je analizirao razne veze između oporučitelja i primatelja legata. Donio je i podatke o gradskim crkvama i samostanima, svećenicima i ispovjednicima, siromašnima, hospitalima, siromašnim djevojkama i drugim kategorijama primatelja legata. Osobit je naglasak stavio na vrste legata (novac, odjeću i hranu) koje su pojedincima ostavljali oporučitelji te je na kraju ukazao na moguće veze između oporučitelja i primatelja legata.[106] Njemački historiograf Gerhard Jaritz svoja je istraživanja, temeljena na oporukama, prvenstveno usmjerio prema pitanjima svakodnevice i razvoja materijalne kulture u srednjemu vijeku.[107] Treba spomenuti i ediciju u izdanju Povijesnoga instituta Austrijske akademije u Kremsu pod naslovom *Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit,*

---

[103] James Robert Banker, *Death in the Community. Memorialization and Confraternities in an Italian Commune in the Late Middle Ages,* Athens and London, 1988.

[104] Samuel K. Cohn Jr., *Death and property in Siena, 1205-1800: strategies for the afterlife,* Baltimore and London, 1988.

[105] Ludwig Heinrich Euler, »Geschichte der Testamente in Frankfurt«*, Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst, fünftes Heft,* Frankfurt am Main, 1853., str. 1-47.

[106] Paul Baur, »Testament und Burgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz«, *Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen. Neue Folge der Konstanzer Stadrechtsquellen. Herausgegeben vom Stadtarchiv Konstanz,* XXXI, Sigmaringen, 1989.

[107] Gerhard Jaritz, »Religiöse Stiftungen als Indikator der Entwiclung materieller Kultur im Mittelalter«, *Veröffentlichungen des Instituts für Realenkunde des Mittelalters und frühen Neuzeit,* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, (1990.), Nr. 12, str. 13-35.; Isti, »Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städtischer Lebensformen des Spätmittelalters«, *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus,* Band 8, Berlin, 1984., str. 249-264.; Isti, Zu Alltagsleben und Scahkultur in österreichischen Städten des Spätmittelaters«, *Roterdam Papers,* Rotterdam 1982, sv. IV, str. 107-115.

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, a u kojoj se već dvadeset godina objavljuju radovi koji obuhvaćaju različite teme s područja iz srednjovjekovne i ranonovovjekovne svakodnevice. Osobito treba izdvojiti dva broja spomenute edicije koja se, s aspekta metodologije, temelje na analizi oporuka: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter*[108] i *Wallfahrt und Alltag im Mittelalter und früher Neuzeit.*[109] U pojedinim člancima razmatraju se problemi svrhe i motivacije srednjovjekovnih zaklada na temelju oporuka[110] ili pak motivacija oporučitelja za darivanje pobožnih legata.[111]

U posljednjih dvadesetak godina zamjetno je da su se i povjesničari iz pojedinih zemalja Srednje Europe počeli baviti istraživanjima oporuka, prateći metodološke smjernice zadane od strane zapadnoeuropskih historiografskih škola. Treba izdvojiti nekoliko povjesničara, koji su koristili oporuke kao osnovno vrelo u istraživanjima pojedinih srednjoeuropskih regija s naglaskom na neke aspekte pobožnosti. John Klassen je na temelju raščlambe tristotinjak oporuka građana češkoga grada Plzena iz razdoblja XV. stoljeća, stavio naglasak na pogrebne ceremonije i legate namijenjene župnicima, samostanima i crkvama u gradu, a osobito se osvrnuo na milosrdne legate siromasima.[112] Mađarska povjesničarka Katalin Szende najviše se bavila poviješću svakodnevice grada Soprona u XV. stoljeću fokusirajući se na analizu odjevnih i kućanskih predmeta koje su stanovnici ovoga grada darovali u pobožne svrhe.[113] Ursula Sowina je temeljem analize nekoliko desetaka oporuka stanovnika poljskoga grada Sieradza iznijela neke podatke o oporučiteljima, zatim o razlozima koji su oporučitelje naveli na pisanje oporuka, o raspodjeli imovine pojedincima i ustanovama, vrstama legata te svjedocima i izvršiteljima oporuka.[114] Judit Majorossy u svojoj je doktorskoj disertaciji, na temelju analize oporuka, obradila temu religioznoga života u kasnosrednjovjekovnoj Bratislavi.[115] Rumunjska povjesničarka Maria Magdolna Lupescu u svojem se magistarskom

---

[108]*Veröffentlichungen des Instituts für Realenkunde des Mittelalters und frühen Neuzeit,* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Nr. 12, Wien, 1990. (dalje: *Veröffentlichungen)*

[109] *Veröffentlichungen*, Nr. 14, Wien, 1992.

[110] Harry Kühnel, »Sinn und Motivation mittelaterlicher Stiftungen«, *Veröffentlichungen,* (1990.), Nr. 12, str. 5-12.

[111] Elizabeth Vavra, »Pro remedio animae – Motivation oder leere Formel. Überlegungen zur Stiftung religiöser Kunst-objekte«, *Veröffentlichungen*, (1992.), Nr. 14 , str. 7-351.

[112] John Klassen, »Gifts for the Soul and Social Charity in Late Medieval Bohemia«,*Veröffentlichungen,* (1990.), Nr. 12, str. 63-81.

[113] Katalin Szende, »'es sey wenig, groβ oder kchlain.' Besonderheiten und Unterschiede in der materiellen Kultur der Einwohnerschaft der königlichen Freistädte Preβburg und Ödenburg (1450-1490)«, *Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn,* (ed. A. Kubinyi - J. Laszlovsky), *Medium Aevum Quotidianum, 22,* Krems (1991.), str. 108-118. Ista, »A soproni késoközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai« *Soproni Szemle, (*1990.), br.3, str. 268-273.

[114] Urszula Sowina, »Testaments of the Burghers from Sieradz 1500-1538«, *Acta Poloniae Historia,* (1993.), sv. 67, str. 47-76.

[115] Judit Majorossy, *Church in Town: Urban Religious Life in Late Medieval Pressburg in the Mirror of Last Wills*, PhD, Central European University, Medieval Studies deprtment, Budapest, 2006.

radu, na temelju raščlambe oporučnih legata, bavila distribucijom pobožnih legata namijenjenih crkvama i samostanima u srednjovjekovnoj Transilvaniji.[116]

Talijanska historiografija na istim je metodološkim postavkama kao i francuska, od sedamdesetih godina prošloga stoljeća započela s proučavanjem srednjovjekovne religiozne, društvene i svakodnevne povijesti, prvenstveno na temelju analize oporuka, ali i drugih arhivskih dokumenata.[117] Talijanski povjesničari i povjesničarke, koristeći oporuke kao primarni izvor, bave se uglavnom problemima iz svakodnevnoga vjerskog života na području srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih talijanskih komuna (Venecije, Firence, Perugie, Rima, Bologne, Siene, Verone, Ferare, Vicenze, Treviza, Genove i Piacenze i dr.), kao što je pojam smrti,[118] zatim oporučnim darivanjima u pobožne svrhe[119] (s posebnim naglaskom na žensko oporučno darivanje *ad pias causas*),[120] bratovštinama,[121] hodočašćima[122] i drugima aspektima iz povijesti pobožnosti.

Budući da se u posljednjih dvadesetak godina primjećuje pojačano zanimanje hrvatskih povjesničara za proučavanje teme pobožnosti kao izričaja svakodnevnoga života stanovništva hrvatskih gradskih i seoskih sredina u srednjem i ranome novom vijeku, to je

---

[116] Maria Magdolna Lupescu**,** *Catholic piety in Transylvania during the Middle Ages: an analysis of the donations and testaments given to the monasteries and their churches***,** CEU, Budapest College, Budapest, 1999.

[117] Opširnije podatke o talijanskoj historiografiji do 1988. godine, koja se bazirala na istraživanju oporučnog arhivskog materijala, donosi Martin Bertram u svojoj studiji »Mitteralterliche Testamente. Zur Entdeckung einer Quellengattung in Italien«, *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken,* (1988.), sv. 68, str. 509-545.

[118] Fabio Manzato, »Vivere e morire a Teglio nel Cinquecento. Aspeti di vita sociale attraverso la pratica testamentaria«, *Teglio Veneto. Storia delle sue Comunita* (a cura di Antonio Diano), Fogolar Furlan, Roma, 2007., str. 137-148.

[119] Federica Iacomelli, »Dalle donazioni 'pro anima' del secolo VIII ai testamenti del secolo XIII«, *Bolletino storico pistoiese,* (1977.), br.99, str. 79-95; Antonio Samaritani, »Mentalità religiosa nell'ora del testamento in una città italiana: Ferrara durante la temperie degli ordini mendicanti (sec. XIII-XIV)«, *Analecta Pomposiana* (1982.), br. 7, str. 59-129.; Daniela Rando, »Minori e vita religiosa nella Treviso del Ducento«, *Minoritismo e centri veneti nel Duecento* (ed. Giorgio Cracco), Civis, Trento, 1983., str. 63-91.; Maria Teresa Brolis; Andrea Zonca, »Atti di ultima volonta a Bergamo nella seconda metà del XII secolo«, *Reti Medievali Rivista,* Firenze University Press, XI (2010.), br. 1, str. 351-405.

[120] Maria Carla Rossi (ed.), *Margini di libertà – testamenti feminili nel medioevo* (a cura di Maria Carla Rossi), Caselle di Somacampagna, 2010. U ovoj ediciji talijanski povjesničari i povjesničarke posvetili su pažnju pojedinim pitanjima iz religiozne i društvene povijesti, temeljeći svoja istraživanja isključivo na ženskim srednjovjekovnim oporukama. Npr. Eleonora Rava, »Le testatrici e le recluse: il fenomeno della reclusione urbana nei testamenti delle donne pisane (secoli XIII-XIV)«, *Margini di libertà – testamenti feminili nel medioevo,* str. 311-332.

[121] O srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim bratovštinama u talijanskim komunama, talijanski i engleski povjesničari napisali su velik broj studija, od kojih izdvajamo samo najznačajnije: Christopher F. Black, *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.; Isti, *Le confraternite italiane del Cinquecento*, Rizzoli, Milano, 1992.; Roberto Rusconi, »Confraternite, compagnie, devozioni«, *Storia d'Italia, Annali IX, La Chiesa ed il potere politico dal Medioevo all'etŕ contemporanea,* Einaudi, Torino, 1986., str. 467-506.; John Henderson, *Piety and charity in late medieval Florence*, Oxford, Clarendon Press, 1994.; Lenoci L. Bertoldi., *La sociabilità religiosa pugliese: le confraternite (1500-1900), Ricerche di storia sociale e religiosa*, XIX (1990.), str. 213-237.; Nicholas Terpstra, *Lay confraternities and civic religion in renaissance Bologna*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

[122] Npr. Mario Sensi, »Pellegrinaggi a Montesantangelo al Gargano nei notarili della valle Spoletana sul calare medioevo«, *Campania Sacra* (1977-1978.), br. 8-9, str. 81-120.

rezultiralo pojavom niza novih imena u hrvatskoj historiografiji. Zoran Ladić među prvima se u hrvatskoj historiografiji bavio pojedinim aspektima pobožnosti analizirajući nekoliko tisuća oporuka dalmatinskih testatora iz istočno-jadranskih komuna u kasnome srednjem vijeku: Zadra, Trogira, Dubrovnika i Kotora i to kroz prizmu distribucije pobožnih legata (*pro remedio animae; ad pias causas*) namijenjenih crkvenim institucijama, pojedincima i skupinama, a rezultate dugogodišnjih arhivskih istraživanja iznio je u svojoj objavljenoj doktorskoj disertaciji i brojnim studijama.[123] Treba istaknuti da je Ladić, detaljno raščlanjujući oporučne zapise s aspekta pobožnosti, opširno razradio i fenomen kasnosrednjovjekovnih hodočašća istočnojadranskih oporučitelja (npr. iz Zadra, Kotora i Raba).[124] Fenomenom smrti u kasnosrednjovjekovnome Dubroniku na temelju oporuka bavila se Zdenka Janeković Römer.[125] Lovorka Čoralić proučavala je oporuke hrvatskih iseljenika u Mletačkoj Republici s aspekta svakodnevnoga života, uključujući različite teme iz povijesti religioznosti u ranome novom vijeku (darivanje oporučnih legata u pobožne svrhe, hodočašća,

---

[123] Zoran Ladić, *Last will: Passport to heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas* (dalje: *Last will*), Srednja Europa, 2012.; Isti, »Oporučni legati "pro anima" i "ad pias causas" dubrovačkih stanovnika krajem XIII. stoljeća«, *1000 godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenog skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.)* (Nedjeljko A. Ančić, ed.), Biskupski ordinarijat Dubrovnik; Crkva u svijetu, Dubrovnik, 2001., str. 733-751.; Isti, »Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih oblika svakodnevnog života i materijalne kulture«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* (dalje: *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU),* (2003.), sv. 21, str. 1-28.; Isti, »O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU* (2003.), sv. 20, str. 1-27.; Isti, »O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka«, *Raukarov zbornik: Zbornik u čast Tomislava Raukara* (ur. Neven Budak), FF Press, Zagreb, 2005., str. 607-623.; Isti, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, *Humanitas et litterae : ad honorem Franjo Šanjek. Humanitas et litterae: Zbornik u čast Franje Šanjeka* (ur. Lovorka Čoralić, Slavko Slišković), Dominikanska naklada Istina; Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str. 347-374.; Isti, »Religioznost kao pokretač društvenih i intimnih promjena u srednjem vijeku – primjer dominacij „socijalnog i laičkog kršćanstva“ u urbanim društvima istočnojadranske obale«, *Religio, fides, superstitiones…: O vjerovanju i pobožnosti na jadranskom prostoru* (ur. Marija Mogorović Crljenko; Elena Uljančić Vekić), Zavičajni muzej Poreštine; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; Državni arhiv u Pazinu, Poreč, 2017., str. 78-109.

[124] Z. Ladić, »Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća«, *Croatica christiana periodica*, (dalje: CCP) XVII (1993.), br. 32, str. 17-31.; Isti, »Odjek pada tvrđave Accon 1291. g. u Hrvatskoj (O križarskoj vojni kao vidu hodočašća)«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU* (1998.), vol. 16, str. 43-56.; Isti, »O najstarijim hodočašćima iz Kotora«, *CCP*, XXII (1998.), br. 41, str. 117-122.; Isti, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom. O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasnicima«, *Kolo, Časopis Matice hrvatske* (2006), br. 4, str. 262-271.; Isti, »O srednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, *Rapski zbornik II.* (ur. Josip Andrić, Robert Lončarić), Ogranak Matice hrvatske u Rabu, Rab, 2012., str. 139-156.; Isti, »Croatian Adriatic Towns and their Inhabitants in the Travel Accounts of Medieval and Early Modern Pilgrims from Western Europe to the Holy Land«, *The Ways to Jerusalem. Routes and Cultural Itinerary for a Sustainable Development of the Mediterranean and Black Sea Coastal Region* (ur. Anna Trono), Department of Cultural Heritage; University of Salento, Lecce, 2014., str. 53-65.

[125] Zdenka Janeković Römer, »Na razmeđi ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcedentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka«, *Otium* 2 (1994.), br. 3-4, str. 3-16.; Ista, »"*Pro anima mea et predecessorum meorum". The Death and the Family in 15th Century Dubrovnik.*« *Otium* 3 (1995.), br. 1-2, str. 25-43.

bratovštine i sl.) što je rezultiralo objavljivanjem niza znanstvenih rasprava.[126] Temeljem analize dubrovačkih oporuka iz sredine XIV. stoljeća, ali i drugih vrsta vrela kao što su narativni i normativni izvori, Gordan Ravančić bavio se problematikom odnosa srednjovjekovnoga čovjeka prema smrti, naročito za vrijeme epidemije Crne smrti (1347.-1349.) u Dubrovniku. Posebno je razmotrio pitanja darivanja legata »za spas duše« od strane oporučitelja, crkvenim institucijama i udrugama (bratovštinama, hospitalima), pojedincima i skupinama (npr. siromasima /*pauperes Christi*/) te distribuciju legata za mise »za dušu oporučitelja«. Na temelju oporučne građe obradio je i temu distribucije oporuka, te oporučitelja i primatelja legata u srednjovjekovnome Dubrovniku.[127] Elvis Orbanić razmatrao je testamente i oporučno darivanje u pobožne svrhe na području ranonovovjekovnih istarskih komuna (Buzeta, Labina, Poreča).[128] Testamentarnim darivanjem *ad pias causas* kroz analizu kasnosrednjovjekovnih ženskih patricijskih zadarskih oporuka bavila se Branka Grbavac.[129] Pojedine aspekte pobožnosti kasnosrednjovjekovnih splitskih obrtnika na temelju posljednjih volja proučavala je Tonija Andrić.[130]

---

[126] Lovorka Čoralić, »Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini«, *CCP*, vol. XV (1991.), br. 31, str. 49-128.; Ista, »Oporuke istarskih doseljenika u Chioggi (XV.-XVII. st.)«, *Annales*, Koper, V (1995.), br 6., str. 143-148.; Ista, »Odredište Asiz: hodočašća u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima«, *Historijski zbornik*, vol. LXII (2009.), br.1, str. 71-90.; Ista, »Prinosi zadarskoj crkvenoj povijesti iz mletačkih arhiva«, *Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve* (ur. Livio Marijan), Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2010., str. 415-438.; Ista, »Ad viaggium pro anima mea - hodočašća u Santiago de Compostela u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika u Mlecima (XV.-XVI. stoljeće)«, *Povijesni prilozi*, vol. XXIX (2010.), br. 38, str. 31-42.; Ista, »Hodočasnička putovanja i oporučna darivanja: hrvatski iseljenici u Mlecima i loretsko svetište (15.–16. stoljeće)« *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU* (2012.), vol. 30, str. 155-172.; Ista, »Hrvatski useljenici i njihove veze s mletačkom crkvom i bratovštinom Santa Maria della Misericordia (tragom oporučnih spisa)«, *CCP*, vol. XXXVI (2012.), br. 70, str. 35-47.; Ista, »Župljani, svećenici, darovatelji – hrvatski iseljenici i mletačka župa i crkva S. Moisè«, *Povijesni prilozi* 31 (2012.), 43, str. 119-134.; Ista, »Tragovima hrvatskih trećoredica u Mlecima (15. - 18. stoljeće)«, *CCP*, vol. XXXVII (2013.), br. 71, str. 23-39; L. Čoralić; F. Novosel, »Mletački samostan i crkva Madonna dei Servi i Hrvati: povezanost od srednjega vijeka do suvremenoga doba«, *CCP*, vol. XL (2016.), br. 77, str. 77-93.

[127] Gordan Ravančić, *Crna smrt 1348.-1349.) u Dubrovniku – Srednjovjekovni grad i doživljaj epidemije*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2006. Isti, »Oporuke, oporučitelji i primatelji oporučnih legata u Dubrovniku s kraja trinaestog i početka četrnaestog stoljeća«, *Povijesni prilozi*, (2011.), br. 40, str. 97-120.; Isti, »Svećenstvo i Crkva u dubrovačkim oporukama iz 1348. godine«, *Humanitas et litterae : ad honorem Franjo Šanjek. Humanitas et litterae: Zbornik u čast Franje Šanjeka* (ur. Lovorka Čoralić, Slavko Slišković), Dominikanska naklada Istina; Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str. 177-204.

[128] Elvis Orbanić, *Pučka pobožnost*; Isti, »Oporučna pobožna praksa u Buzetu u 16. stoljeću«, *Buzetski zbornik* (2011.), br. 38, str. 69-82.

[129] Branka Grbavac, »Testamentary Bequests of Urban Nobelwomen on the Eastern Adriatic Coast in the Fourteenth Century: The Case of Zadar«, *Accross The Religious Divide. Women, Property and Law in the Wider Mediterranean (ca. 1300-1800*), (eds. Jutta Gisela Sperling; Shona Kelly Wray), Routledge, New York, London, 2010., str. 67-80.

[130] Tonija Andrić, »Dopuna saznanja o pobožnosti, splitskih obrtnika u 15. stoljeću«, *Croatica christina periodica*, god. XXXVIII (2014.), br. 74, str. 1-21.; Ista, »Štovanje svetaca i pobožnost splitskih obrtnika prema oporukama 15. stoljeća«, *Splitska hagiografska baština. Povijest, legenda, tekst. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 26. do 27. rujna 2011.* (ur. J. Belamarić, B. Lučin, M, Trogrlić, J. Vrandečić), Književni krug; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2014., str. 451-478.

Područja istraživanja nekih povjesničara koji su se bavili proučavanjem različitih izričaja pobožnosti, nisu isključivo vezana uz bilježničke dokumente, što će u ovoj disertaciji biti jedna od temeljnih vrsta izvora. Obzirom na raznolikost vrsta izvora koji omogućuju istraživanje pobožnosti, unutar skupine povjesničara koji se bave ovom tematikom pojavile su se i određene podskupine koje su se specijalizirale za neke određene vrste građe. Od sedamdesetih godina prošloga stoljeća i kod nas je zaživjelo izučavanje hagiografije kao književno-povijesnoga žanra te bavljenje kultovima svetaca, što je također, u određenoj mjeri, predmet i ovoga istraživanja. U hrvatskoj se historiografiji, među prvima, hagiografijom počela baviti Ivanka Petrović koja je, prateći europske i svjetske znanstvene dosege na tome području, napisala niz vrijednih znanstvenih radova, a u fokusu njezina znanstvenoga interesa je proučavanje marijanskoga kulta i nekih svetačkih kultova, kroz analizu pojedinih književnih tekstova iz hrvatske hagiografsko-legendarne književnosti.[131] Prije desetak godina, skupina hrvatskih znanstvenika, čiji je istraživački interes vezan uz izučavanje kultova svetaca i druge hagiografske teme, osnovala je društvo »Hagiotheca«. Na inicijativu toga društva, godine 2005. u Hrvatskoj je organiziran međunarodni znanstveni skup pod nazivom "Hagiografija: Historiografija, izvori i metode", a izlaganja hrvatskih i stranih povjesničara sa toga skupa objavljena su u zborniku.[132] Godine 2011., u organizaciji spomenutoga društva održan je i međunarodni znanstveni skup u Splitu, koji je okupio znanstvenike oko teme splitske hagiografske baštine.[133]

Radovi koji obuhvaćaju problematiku pobožnosti, vjerskoga mentaliteta i religioznosti na području ranonovovjekovne Istre, autora Miroslava Bertoše, uglavnom su temeljeni na biskupskim vizitacijama.[134] Pojedine segmente iz svakodnevnoga religioznog života

---

[131] Ivanka Petrović, »Bogorodičina čudesa u Ivančićevu zborniku, hrvatskoglagoljskom spomeniku 14-15. st.«, *Radovi Staroslavenskog instituta* (1972.), br. 7, str. 123-210.; Ista, »Marijini mirakuli u hrvatskim glagoljskim zbirkama i njihovi evropski izvori«, *Radovi Staroslavenskog instituta* (1977.), br. 8, str. 3-243.; Ista, »'Sto čudesa' Matije Divkovića u kontekstu zapadnoevropske i hrvatskoglagoljske književnosti«, *Zbornik radova o Matiji Divkoviću,* Sarajevo, 1982., str. 175-206.; Ista, »Hagiografsko-legendarna književnost hrvatskog srednjovjekovlja i senjski 'Marijini mirakuli'. Izvori, žanrovske, tematske i tipološke karakteristike«, *Slovo* (1984.), br. 34, str. 181-201.; Ista, »I frammenti della Vita Constantini nei testi croati e russi. Un'analisi comparativa del contenuto e della tematica letteraria«, *Byzantinoslavicam* (1985.), sv. 46, str. 5-18. Ista, »Hrvatski srednjovjekovni legendarij«, *Croatica – Slavica – Indoeuropaea, Wiener slavistisches Jahrbuch,* Beč, 1990., Ergänzungsband VIII, str. 181-192. Opširan pregled hrvatskih i europskih historiografskih dosega na području hagiografije Ivanka Petrović donosi u svome radu »Hrvatska i europska hagiografija«, *Hrvatska i Europa, srednji vijek i renesansa* (ur. Eduard Hercigonja), HAZU; Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 321-368.

[132] *Hagiologija. Kultovi u kontekstu* (ur. Ana Marinković, Trpimir Vedriš), Leykam International, Zagreb, 2008.

[133] *Splitska hagiografska baština : povijest, legenda, tekst* : *zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 26. do 27. rujna 2011.* (ur. Joško Belamarić i dr.), Književni krug; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, Split, 2014.

[134] Miroslav Bertoša, »Fragmenti vizitacije puljskoga biskupa Eleonora Pagella iz godine 1690.«, *CCP*, vol. XXIV (2000.), br. 46, str. 29-48. Isti, »Carnizza, Gallesano e Fasana nel 1690: tre villaggi istriani durante la visita pastorale di Eleonoro Pagello, vescovo della Diocesi di Pola«, *Atti del Centro di Ricerche Storiche*, vol. XXX (2000.), str. 223-250.; Isti, »Mali svijet u previranju: suci, svećenici i župljani jedne seoske općine u Istri

istarskoga stanovništva u ranome novom vijeku, primjerice sakramentalni život, pitanje pogrebnih obreda, pojedinosti o crkvenim svečanostima itd. razmatrao je Slaven Bertoša temeljeći svoja istraživanja prvenstveno na matičnim knjigama.[135] Povjesničari umjetnosti i povjesničari uočili su i veliku vrijednost drugih vrsta vrela, naročito vizualnih izvora, koji su do sada vrlo rijetko korišteni u proučavanju teme pobožnosti, unatoč činjenici što sadrže vrijedne podatke o pojedinim segmentima iz povijesti svakodnevice.[136]

4.2. Osvrt na dosadašnje rezultate historiografije o povijesti Raba

Pokuša li se sagledati sve znanstvene i stručne naslove o prošlosti otoka Raba, može se uočiti da je obzirom na raspon istraživačkih tema, do sada najcjelovitije izdanje objavljeno još davne 1926. godine kada je knjigu pod naslovom *Otok Rab*, autora Vladislava Brusića, izdao franjevački samostan sv. Eufemije u Kamporu.[137] Ta je monografija desetljećima bila jedini sustavni zbir sadržaja o rapskoj povijesti i sadašnjosti. Iako je Brusićeva monografija bogata faktografijom, ona je danas, zbog nedostatnoga znanstvenog aparata i novih znanstvenih spoznaja, pomalo metodološki zastarjela. Među novija monografijska izdanja rapske povijesti i umjetnosti svakako se može ubrojiti reprezentativnu fotomonografiju *Rab, grad umjetnosti*, autora Miljenka Domijana, nastalu kao produkt njegovih interdisciplinarnih istraživanja. Knjiga je više usmjerena na kulturnu i umjetničku baštinu grada, ali je autor dao opširan pregled povijesnoga i urbanoga razvoja Raba od rimskoga razdoblja preko srednjega vijeka

---

druge polovice XVII. stoljeća: fragmenti o Krnici iz biskupske vizitacije Eleonora Pagella god. 1690.«, *Krnica od prapovijesti do danas*, Zbornik radova znanstvenostručnog skupa održanog 1996. godine (ur. Klara Buršić-Matijašić), Čakavski sabor; Katedra Susreti na dragom kamenu, Rakalj, 2006., str. 37-44.

[135] Slaven Bertoša, »Neka obilježja popisa krizmanika u Puli (1626.-1803.)«, *Zbornik u čast Petru Strčiću*, (ur. Maja Polić; Elvis Orbanić), Povijesno društvo Rijeka, Rijeka, 2012., str. 321-343.; Isti, »Piaque a' Sua Divina Maesta' di chiamare agl'eterni riposi: obredi ukopa puljskih svećenika (1741.-1817.)«, *CCP*, vol. XXX (2006.), br. 57, str. 131-153.; Isti, »Prilog poznavanju crkvene povijesti grada Pule od XVII. do XIX. stoljeća«, *CCP*, vol. XXV (2001.), br. 47, str. 103-148.

[136] Vizualne izvore značajne za interpretaciju povijesne svakodnevice dalmatinskih komuna u srednjem i ranome novom vijeku koristili su neki povjesničari umjetnosti i povjesničari. Npr. Ivana Prijatelj Pavičić, *Kroz Marijin ružičnjak. Zapadna marijanska ikonografija u dalmatinskome slikarstvu od 14. do 18. stoljeća*, Književni krug, Split, 1998.; Meri Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas: Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika : Primjeri Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*, (dalje: *Od pošasti sačuvaj nas*) Srednja Europa, Zagreb, 2008.; Zoraida Demori Stančić, *Javni kultovi ikona u Dalmaciji*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012.; Iz umjetničke baštine i povijesti rapske svakodnevice izdvajaju se sljedeći radovi: Radovan Ivančević, »Renesansna slika Raba«, Peristil – zbornik radova za povijest umjetnosti, vol. XLIV (2001.), str. 33-54.; Dušan Mlacović, »Slika svete Katarine«, Otium, IV (1996.), br. 1-2, str. 31-34.

[137] Vladislav Brusić, *Otok Rab. Geografski, historijski i umjetnički pregled sa ilustracijama i geografskom kartom Kvarnera i Gornjeg primorja,* Franjevački samostan sv. Eufemije, Rab, 1926.; II. izdanje, Zagreb, 1990. Budući da se radi o ozbiljnoj istraživačkoj studiji, ova je knjiga izuzetno vrijedna, ali obzirom na same istraživačke dosege, ona je u brojnim slučajevima nedorečena. Ipak, ova knjiga predstavlja temelj za početak ozbiljnoga bavljenja rapskom poviješću.

do najnovijega doba.[138] Domijan je objavio i jedan sažetiji prikaz umjetničko-povijesnoga razvoja grada Raba kroz srednji vijek.[139]

Godine 1986., kada je objavljena knjiga Stjepana Antoljaka *Izvori i literatura o prošlosti otoka Raba od ranoga srednjeg vijeka do godine 1797.*, moglo se uočiti da se hrvatska historiografija do tada i nije mnogo bavila crkvenom poviješću Raba, a i sami izvori nisu bili dovoljno valorizirani. Krene li se kronološkim redom, vidljivo je da je od starijih izdanja nekoliko važnijih radova koji se tiču povijesti rapske Crkve. U prvome redu treba spomenuti naslov *Illyricum sacrum* talijanskoga crkvenoga povjesničara Daniela Farlatija, koji u V. volumenu ovoga opširnoga djela, povezuje političku i crkvenu povijest Raba i pruža detaljniji opis pojedinih rapskih biskupa i događaja vezanih uz rapsku Crkvu.[140] Jacopo Coleti je u svojoj *Additamenta ad Ecclesiam Arbensem*[141] nadopunio Farlatijevo djelo. U svojoj knjizi pod naslovom *Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*, Ivan Črnčić[142] donosi neke nove podatke o ranosrednjovjekovnoj povijesti Rapske biskupije te nadopunjuje i ispravlja i samoga Farlatija. Giuseppe Praga pisao je općenito o rapskoj povijesti,[143] ali i umjetnosti i književnosti, samo kroz talijansku prizmu gledišta.[144] Osim što se bavio ranijom rapskom poviješću, napose onom za vrijeme normanskoga opsjedanja grada i prijenosom svetačkih relikvija u komunu,[145] Praga je analizirao i objavio tekst statuta bratovštine sv. Eufemije iz 16. IX. 1491. godine.[146] Franjevački samostan sv. Eufemije na Rabu vrlo opširno je opisao Vladislav Brusić u nekoliko nastavka objavljenih u *Hrvatskoj straži* 1936. godine.[147] Poviješću i kulturno-umjetničkim znamenitostima istoga samostana bavio se i Andrija Bonifačić objavivši fotomonografiju koja je već doživjela i više izdanja na talijanskome, njemačkome, francuskome i engleskome jeziku.[148]

---

[138] Miljenko Domijan, *Rab – grad umjetnosti*, Zagreb, 2001.
[139] Isti, *Rab u srednjem vijeku*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, Split, 2004.
[140] Daniele Farlati, *Illyricum Sacrum*, t. V, *Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia zagrabiensis*, Venetiis, 1775., str. 223-294.
[141] Jacopo Coleti, »Additamenta ad Ecclesiam Arbensem«, *Illyricum Sacrum*, t. V, str. 624-629.
[142] Ivan Črnčić, *Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*, Slova vjeroplodničina u ruku viteza Petra Mariettia, Rim, 1867.
[143] G. Praga, »La storia di Arbe in una recente monografia«, *Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria*, Zadar (1926.), vol. I, str. 5-26.
[144] G. Praga, »Arbe nella storia dell'arte, delle lettere e del pensiero italiano«, *Museum (Bollettino della Biblioteca e Museo della Repubblica di San Marino)*, San Marino XXI (1927.), sv. I, str. 3-15.
[145] Giuseppe Praga, »La traslazione di S. Niccolo e i primordii delle guerre normanne in Adriatico«, *Archvio storico per la Dalmazia*, Roma (1931), vol. VI, str. 4-22, 95-104, 126-139, 233-246, 328-342, 491-502.; (1932), vol. VII, str. 114-121.; (1933), vol.VIII, str. 10-26.; (1937), vol. XII, str. 287-295, 442-465.
[146] G. Praga, »La mariegola della confraternità di Sant'Eufemia di Arbe«, *Archivio storico per la Dalmazia*, (1932), vol. VII, XIV/80, str. 386-391.
[147] V. Brusić, »Franjevački samostan sv. Eufemije na Rabu«, *Hrvatska straža*, god. III (1936.), br. 175, 176, 180, 183, 181, 183, 186, 188, 189, 191.
[148] Andrija Bonifačić, *Samostan sv. Eufemije-Kampor na otoku Rabu: povijest, kultura, umjetnost*, Samostan svete Eufemije, Kampor; Privredni vjesnik, Zagreb, 1985.; II. izdanje nosi naslov *Samostan sv. Eufemije,*

Tridesetih godina prošloga stoljeća crkvene inventare analizirao je Mato Polonijo. Tako je 1938. objavio tekst inventara rapske stolnice iz 1582. i opisao njezine inventare u razdoblju od 1579. do 1614. godine.[149]

U svome voluminoznome djelu *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* izdanom 1964. godine, Ivan Ostojić je, služeći se arhivskom građom, obradio među ostalima i benediktinske crkve i samostane na Rabu.[150]

Uz crkvenu povijest, od sedamdesetih godina prošloga stoljeća, proučavala se i političko-vojna povijest Raba koja je bila uključena u širi mediteranski okvir. Tako je o sudjelovanju pomoraca s Kvarnera (Kopra, Cresa, Krka i Raba) u Lepantskoj bitci i njezinim posljedicama za stanovnike toga područja, a među ostalima i Rabljane i njihov otok, pisao Eduard Peričić dajući osvrt i na demografsku sliku Raba u drugoj polovici XVI. stoljeća.[151]

Što se tiče pravne povijesti Rapske komune, već je istaknuto da je komunalni statut temeljni izvor koji je poslužio pravnim povjesničarima u proučavanju pravnih normi kodificiranih u statutu, a koje su utjecale na društveni, vjerski, gospodarski i svakodnevni život komunalnih stanovnika. Starijom pravnom poviješću Raba u ranome srednjem vijeku bavio se Lujo Margetić. U najnovijem objavljenom izdanju rapskoga komunalnog statuta, autori Margetić i Strčić iznijeli su i kratak pregled rapske kulturne, političke i pravne povijesti kroz razdoblje antike i srednjega vijeka te su iznijeli političko-pravno-povijesnu analizu običajnoga prava i pojedinih komunalnih odredbi srednjovjekovne rapske komune.[152]

Od osamdesetih godina prošloga stoljeća do danas učinjen je veliki historiografski iskorak u istraživanju rapske povijesti. Detaljnija arhivska istraživanja, napose u Državnim arhivima u Zadru i Rijeci te Župnome arhivu u Rabu i Arhivu samostana sv. Eufemije u otočnome mjestu Kampor, koja su vršili neki naši povjesničari, rezultirala su objavljivanjem više vrijednih studija o povijesti Raba. To se posebno odnosi na *Rapski zbornik* objavljen 1987. godine kao rezultat znanstvenoga skupa o otoku Rabu održanog na Rabu od 25. do 27. listopada 1984. godine.[153] Radovi izdani u prvome *Rapskom zborniku* obuhvatili su široku

---

Turistička naklada, Zagreb, 2007.; Talijansko izdanje: *Convento di San't Eufemia*, Turistička naklada, Zagreb, 2008.; Njemačko izdanje: *Kloster der Hl. Euphemia*, Turistička naklada, Zagreb, 2008.; Francusko izdanje: *Le monastere de Sainte-Euphemia,* Turistička naklada, Zagreb, 2008.; Englesko izdanje: *Monastery of St Euphemia,* Turistička naklada, Zagreb, 2008.

[149] M. Polonijo, »Najstariji sačuvani inventari bivše stolne crkve u Rabu«, *Croatica sacra,* god. VIII (1938.), br. 15-16, str. 59-72.

[150] Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, Benediktinski priorat – Tkon, Split, 1963.

[151] Eduard Peričić, »Prinos pomoraca iz Kopra, Cresa, Krka i Raba na svojim galijama u Lepantskoj bitki«, *Adriatica maritima Instituta JAZU u Zadru,* (1974.), vol. I, str. 51-104.

[152] L. Margetić; P. Strčić, *Statut rapske komune,* str. 9-75.

[153] Andre Mohorovičić (ur.), *Rapski zbornik – Zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine,* JAZU, Zagreb, 1987.

lepezu tema iz povijesti umjetnosti, kulture, Crkve, gospodarstva, pomorstva, brodogradnje, prava, diplomacije, ali i iz onih područja prirodnih znanosti kao što su geografija, geologija, klimatologija, biologija, ornitologija, šumarstvo i dr. Od autora zastupljenih u *Rapskome zborniku,* koji se bave kulturnim, crkvenim i duhovnim aspektima rapske povijesti, svakako valja istaknuti Andriju Mohorovičića, ujedno i urednika *Rapskoga zbornika,* koji je pisao o kulturno-povijesnome značenju Raba,[154] Cvitu Fiskovića,[155] koji je proučavao kiparstvo i slikarstvo renesansnoga Raba, Petra Runje,[156] koji je izložio temu o rapskim franjevcima trećoredcima u kasnome srednjem vijeku, Zoraidu Demori-Staničić,[157] koja se bavila umjetničkom baštinom franjevačkoga samostana sv. Eufemije, Nikicu Kolumbića, koji je pisao o specifičnoj vrsti dramskih crkvenih tekstova tj. o rapskim dijaloškim »plačevima« u novome vijeku[158] te Vesnu Tudjina,[159] koja je obradila jedinu sačuvanu propovijed splitskoga nadbiskupa Marka Antuna de Dominisa (1560.-1624.).[160]

Godine 2012. objavljen je drugi svezak *Rapskoga zbornika* čije je uredništvo imalo za cilj sakupiti sve recentnije radove hrvatskih znanstvenika koji su se, u posljednjih desetak godina, na temelju opširnijih arhivskih istraživanja, bavili pojedinim aspektima rapske društvene, kulturne, crkvene, demografske, obiteljske, pravne i svakodnevne povijesti.[161]

U posljednjih tridesetak godina, neki naši povjesničari (T. Raukar, I. Pederin, L. Čoralić, Z. Ladić, B. Grgin, D. Mlacović, M. Kunčić i dr.) izvršili su detaljnija istraživanja bogate arhivske građe rapskoga notarijata na temelju kojih je napisano i nekoliko važnih studija vezanih uz rapsku crkvenu, vjersku, ali i kulturnu, društvenu, gospodarsku, demografsku, pravnu i političku povijest te povijest svakodnevnice napose srednjovjekovnoga i ranonovovjekovnoga razdoblja. Ovdje napose valja istaknuti radove koji, zbog najnovijih

---

[154] A. Mohorovičić, »Kulturno-povijesno značenje Raba«, *Rapski zbornik,* str. 33-46.

[155] Cvito Fisković, »Prilog poznavanju kiparstva i graditeljstva 15. i 16. stoljeća u Rabu«, *Rapski zbornik,* str. 321-332.

[156] Petar Runje, »Franjevci trećoreci-glagoljaši na Rabu u srednjem vijeku«, *Rapski zbornik,* str. 333-336.

[157] Zoraida Demori-Staničić, »Franjevački ciklus na drvenom stropu crkve Sv. Bernardina u Kamporu na Rabu«, *Rapski zbornik,* str. 337-352.

[158] Nikica Kolumbić, »Rapski dijaloški 'plačevi' XV. i XVI. stoljeća«, *Rapski zbornik,* str. 383-387.

[159] Vesna Gamulin, »Marko Antonije de Dominis – hereza kao alternativno mišljenje«, *Rapski zbornik,* str. 369-370.

[160] Inače, o liku i djelu Marka Antuna de Dominisa, vrhunskoga znanstvenika i crkvenoga mislioca iz prve polovice XVII. stoljeća, poniklog iz rapske sredine, koji se zalagao za reformu Katoličke crkve i za pomirenje svih kršćanskih crkava te za mir među religijama, objavljen je prilično velik broj radova, od kojih treba izdvojiti dvije doktorske disertacije: Vesna Tudjina Gamulin, *Ekleziološko-politička misao Marka Antonija de Dominisa,* doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2003., Robert Holjevac, *Markantun de Dominis* (1560.-1624.): život i djelovanje u povijesnom i teološkom kontektsu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2010.

[161] *Rapski zbornik II.* (ur. Josip Andrić i Robert Lončarić), Ogranak matice hrvatske u Rabu, Sveučilište u Zadru, Grad Rab i Općina Lopar, Rab, 2012. U daljnjemu historiografskom pregledu proučavanja rapske povijesti, prema tematskim odrednicama, detaljnije ćemo navesti radove pojedinih autora koji su se bavili određenim problemima iz rapske srednjovjekovne i ranonovovjekovne povijesti, a koji su i nama poslužili kao ishodišna točka u istraživanju problematike pobožnosti.

metodoloških postavki i znanstvene analize izvorne građe temeljene na interdisciplinarnom pristupu, kao vrijedne studije mogu poslužiti i za usporedbu s kasnijim razdobljem, naročito u proučavanju povijesti Raba XVI. stoljeća. Tako se rapskom poviješću kasnoga srednjeg vijeka bavio Tomislav Raukar, koji je dao opširniji presjek gospodarskih, kulturnih, duhovnih, crkvenih i svakodnevnih prilika XV. stoljeća, ali u nekim pitanjima, kao što je demografija, prelazi i u sljedeće stoljeće, jer se tek od sredine XVI. stoljeća mogu iščitati prvi sačuvani podatci o broju stanovnika Raba.[162]

Gospodarskim stanjem otoka i djelatnošću njegova stanovništva u kasnosrednjovjekovnome i ranonovovjekovnome razdoblju, gledajući kroz prizmu širega regionalnog konteksta, bavio se Ivan Pederin u dvjema studijima pod naslovom »Rapske šume, fontik, universitas i banke s osvrtom na odgovarajuće ustanove u Zadru«[163] i »Rapska trgovina, pomorstvo, brodogradnja, ribarstvo, materijalna kultura i novčarstvo u XVI. stoljeću«.[164]

Vezano uz rapska i paška iseljavanja u Mletke u kasnome srednjem i ranome novom vijeku, neizostavno treba istaknuti znanstvenu studiju Lovorke Čoralić naslovljenu »Pažani i Rabljani u Mlecima od 14. do 18. stoljeća«[165] u kojoj se autorica, na temelju istraživanja oporučne građe pohranjene u venecijanskome Državnom arhivu, bavi proučavanjem fenomena pojačanoga vala iseljavanja u Veneciju zbog različitih prirodnih i društvenih okolnosti koje su u tome razdoblju pogađale Rab, ali i općenito istočnu jadransku obalu. Težište ove studije je u analizi svakodnevnoga života Rabljana i Pažana u Mletcima i različitih oblika njihove povezanosti s domovinom. U drugome svesku *Rapskoga zbornika* ista je autorica, na temelju arhivske građe iz središnje mletačke državne pismohrane, pisala o Rabljanima koji su svoje privremeno ili trajno boravište našli u gradu na lagunama u razdoblju od srednjega vijeka do kraja XVIII. stoljeća.[166]

O doseljenicima iz kopnenih dijelova Hrvatske na Rab pred osmanlijskom najezdom na razmeđu XV. i XVI. stoljeća pisao je Borislav Grgin analizirajući razloge migracija i

---

[162] Tomislav Raukar, »Rab sredinom XV. stoljeća«, *CCP,* god XXII (1998.), br. 42, str. 27.-36.; Isti, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku,* Književni krug, Split, 2007., str. 269-376.

[163] Ivan Pederin, »Rapske šume, fontik, universitas i banke s osvrtom na odgovarajuće ustanove u Zadru«, *Rapski zbornik,* sv. I, str. 131-140.

[164] Isti, »Rapska trgovina, pomorstvo, brodogradnja, ribarstvo, materijalna kultura i novčarstvo u XVI. stoljeću«, *Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka,* (1994.), sv. 35/36, str. 157-183.

[165] L. Čoralić, »Pažani i Rabljani u Mlecima od 14. do 18. stoljeća«, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* (1998.), sv. 40, str. 3-52.

[166] L. Čoralić, »Rabljani u Mlecima (od srednjega vijeka do kraja 18. stoljeća)«, *Rapski zbornik,* sv. II, str. 43-55.

raščlanjujući društvene slojeve koji naseljavaju otok kao i njihov utjecaj na intelektualno-demografski oporavak Raba u tome razdoblju.[167]

Godine 2008. objelodanjena je knjiga *Građani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva* slovenskoga autora Dušana Mlacovića koji je valorizirao arhivsko gradivo pretežno XIV. stoljeća, napose isprave rapskih bilježnika, vezano uz političko i društveno djelovanje rapskoga plemstva.[168] Iako je u središtu ove studije geneza, uspon i pad rapskoga plemstva, Mlacović se nije zaustavio samo na toj temi, već je u opširnijem poglavlju pod naslovom »Rab i regija« ocrtao i rapske povijesne prilike od srednjega vijeka do XIX. stoljeća.[169]

O socijalnoj strukturi kasnosrednjovjekovnoga rapskoga društva u razdoblju od 1450. do 1500. godine s posebnim osvrtom na obrtnike i umjetnike i njihovu djelatnost, na temelju arhivskih istraživanja bilježničkih dokumenata, matrikule rapske bratovštine sv. Kristofora i Badurinine *Velike kamporske kronike*, pisala je Meri Kunčić u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća.* [170] Ista je autorica pisala i o obrtnicima, umjetnicima i medicinskim djelatnicima na Rabu u navedenom razdoblju.[171]

Uz proučavanje rapske crkvene povijesti XVI. stoljeća, što će biti tematska i vremenska odrednica ovoga rada, neizostavno je spomenuti magistarski rad obranjen 2004. godine na zagrebačkome Filozofskom fakultetu, autorice Tee Perinčić koja je analizirala stanje u Rapskoj biskupiji u drugoj polovici XVI. stoljeća kroz prizmu apostolske vizitacije Augustina Valiera iz 1579. godine. Perinčić razmatra društvenu atmosferu Raba zapaženu očima visokoga crkvenog velikodostojnika.[172] Ova vizitacija je sredinom 50. tih godina XX. stoljeća bila tema još jedne, zasad neobjavljene doktorske disertacije Ivana Vitezića, obranjene na rimskoj Gregoriani, pod naslovom »Prva posttridentska apostolska vizita u

---

[167] Borislav Grgin, »Doseljenici iz Hrvatske na Rabu krajem 15. i početkom 16. stoljeća«, *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara* (ur. Neven Budak), Zagreb, 2005., str. 537-547.
[168] D. Mlacović, *Građani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, Leykam international, Zagreb, 2008.
[169]Isti, *Građani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva,* pogl. 3. »Rab i regija«, str. 44-70.
[170] Meri Kunčić, *Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća,* doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2011. Ista je autorica izdala dio te disertacije u 2. svesku Rapskoga zbornika pod naslovom *Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni, Rapski zbornik,* sv. II, str. 57-75.
[171] M. Kunčić, »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća «, Zbornik *OPZ ZPDZ HAZU* (2013.), sv. 31, str. 77-126.; Ista, »Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni«, *Rapski zbornik II,* str. 57-75.
[172] Tea Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2004.; Tea Mayhew, »Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera 1579. godine«, *Rapski zbornik,* sv. II, str. 117-127.

Dalmaciji (1579.).[173] Pisma Lorenza Albertinija, jednog od Valierovih suvremenika koji su ga pratili tijekom vizite, također su objavljena na hrvatskome jeziku.[174]

U studiji pod naslovom »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću« Ivana Pederina,[175] na temelju arhivskih istraživanja rapskoga notarijata, autor daje sažeti prikaz unutarnjih prilika i vanjskih okolnosti u rapskoj komuni u spomenutom razdoblju, ali se više zadržava u vremenskoj odrednici prve polovice XVI. stoljeća. Iz navedene studije vrijedi izdvojiti poglavlje o rapskoj Crkvi u kojemu se raščlanjuje administrativno uređenje Rapske biskupije, zatim se govori o kanonicima koji su stvarno upravljali crkvom i o biskupovoj nemoći na terenu, o disciplinskom stanju klera, o redovima, hodočašćima, bratovštinama i hospitalima. Na kraju se daje presjek duhovnoga života u Rapskoj biskupiji u XVI. stoljeću. Na sličan način, isti je autor analizirao stanje rapske Crkve i društva u XV. stoljeću u knjizi »Rab u osvit humanizma i renesanse«.[176] Na temelju opsežnih arhivskih istraživanja, napose bilježničkih spisa, Pederin je pisao i o nekim segmentima iz gospodarske rapske povijesti (npr. poljoprivredi, stočarstvu, trgovini, pomorstvu i obrtništvu) te svakidašnjega života i društva u Rabu u razdoblju kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka.[177]

Rapskim kasnosrednjovjekovnim i ranonovovjekovnim bratovštinama bavio se Alojzije Toić, koji je u studiji naslovljenoj *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu* prikazao kulturnu, duhovnu i gospodarsku važnost pojedinih bratovština, njihovo uspostavljanje i ukidanje u pojedinim povijesnim razdobljima te različite aspekte njihova djelovanja u vidu kršćanskoga milosrđa.[178] Zoran Ladić i Zrinka Novak objelodanili su kritičko izdanje Matrikule bratovštine sv. Kristofora, kao jedne od najutjecajnijih rapskih bratovština, što je zapravo jedini cjeloviti rad posvećen problematici rapskih bratovština.[179]

O uzrocima siromaštva i ulozi hospitala u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni pisala je Meri Kunčić, analizirajući pokroviteljstvo rapskoga patricijata nad karitativnim ustanovama i crkvama kroz prizmu tzv. socijalnoga kršćanstva, dajući pritom primjer u osobi

---

[173] Ivan Vitezić, *La prima visita apostolica posttridentina in Damlazia (nell'anno 1579.): estratto dalla tesi di laurea presso la Facolta di Storia Ecclesiastica della Pontificia Universita Gregoriana*, Pontificia Universiata Gregeoriana, Roma, 1957.

[174] T. Perinčić, »Prilog istraživanju apostolskih vizita Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama«, *Povijesni prilozi*, (1998.), sv. 17, str. 157-176.

[175] I. Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, (1994.), sv. 36, str. 125-168.

[176] I. Pederin, *Rab u osvit humanizma i renesanse*, SIZ za kulturu općine; Turistički savez općine, Rab, 1989.

[177] Isti, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, Ogranak Matice hrvatske u Rabu, Rab, 2011.

[178] Alojzije Toić, *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu* (dalje: Rapske bratovštine), Udruga rapskih samostreličara; Grad Rab, Rab, 1995.

[179] Z. Ladić; Z. Novak, »Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu. Diplomatička i povijesna analiza s kritičkim prijepisom matrikule«, *Starine HAZU* (2012.), sv. 64, str. 61-112.

rapskoga patricija Petra *de Zaro,* utemeljitelja hospitala Tijela Kristova i bratovštine sv. Eufemije te glavnoga pokrovitelja izgradnje franjevačke crkve sv. Bernardina u Kamporu.[180]

Prilog biografiji rapskoga biskupa Blaža Sidinea (1567.–1583.), koji je djelovao u duhu tridentskih reformi, dala je Lovorka Čoralić,[181] objavivši njegov opširan inventar pokretne imovine koji se čuva u Državnom arhivu u Zadru u okviru fonda *Spisi rapskih bilježnika*.[182] Ovaj inventar zorno svjedoči o biskupovu životu i djelovanju, ali je i iscrpno vrelo za upoznavanje materijalne kulture i umjetničke baštine Rapske biskupije u drugoj polovici XVI. stoljeća. Ista je autorica analizirala i objavila i inventar crkve sv. Ivana Evanđeliste iz 1784., kao prilog poznavanju crkvene prošlosti Raba, dajući kratak povijesni pregled navedene crkve i istoimenoga samostana.[183] Ujedno je istražila i objavila inventar crkve sv. Petra koja se nalazila u sklopu poznatoga istoimenog benediktinskog samostana u Supetarskoj Dragi.[184]

Rapskim kasnosrednjovjekovnim hodočašćima bavio se Zoran Ladić, analizirajući oporuke komunalnoga stanovništva kao najvrjednijega izvora i za ovu temu.[185] Vezano uz još jedan vid pobožnosti rapskoga stanovništva – štovanje svetaca, o važnosti i značenju kulta gradskoga zaštitnika sv. Kristofora za Rabljane i njihovu vjersko-kulturnu povijest pisali su Zoran Ladić i Meri Kunčić.[186]

Povijesti i ustrojstvu rapskoga kaptola (*Capitulum Arbensis*) Ante Gulin posvetio je zasebno poglavlje u monografiji *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*.[187]

Kraći prikaz stanja u rapskoj Crkvi u XVI. stoljeću temeljen na rezultatima dosadašnje hrvatske historiografije i objavljenih vrela objavila je Zrinka Novak u drugome svesku *Rapskoga zbornika*.[188]

---

[180] M. Kunčić, »Dalmatinski patricijat i socijalno kršćanstvo. O srednjovjekovnim rapskim hospitalima s posebnim osvrtom na hospital Tijela Kristova i njegova utemeljitelja Petra *de Zaro*«, *CCP,* vol. 40 (2016.), br. 77, str. 25-76.

[181] L. Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea : (1567.-1583.)«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru,* (2003.), sv. 45, str. 137-151.

[182] HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. 38.1., str. 22-24, 25-28, 32'-33.

[183] L. Čoralić, »Iz crkvene prošlosti grada Raba – inventar crkve sv. Ivana Evanđelista (1784. god.)«, *Problemi sjevernog Jadrana,* (2003.), sv. 8, str. 107-116.

[184] L. Čoralić, »Iz crkvene prošlosti otoka Raba – tragom inventara crkve sv. Petra u Supetarskoj Drazi «, *Pro historia croatica*: *Zbornik uz 70. obljetnicu života Dragutina Pavličevića*, Institut društvenih istraživanja "Ivo Pilar", Zagreb, 2002., str. 127-135.

[185] Z. Ladić, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom«, *Kolo – časopis Matice hrvatske,* Zagreb, (2006.), br. 4, str. 262-271. Isti, »O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, *Rapski zbornik,* sv. II, str. 139.-156.

[186] Z. Ladić, M. Kunčić, »Rabljani u tisućugodišnjem okrilju svetoga Kristofora«, *Hrvatska revija,* III (2003.), br. 2, str. 85-89.

[187] Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*, HAZU, Zagreb, 2008.; pogl. »Rapski kaptol (Capitulum Arbensis)«, str. 329-335.

U ovome istraživanju korišteni su oni uradci i dosezi hrvatske i strane historiografije, koji su poslužili kao ishodište za detaljnije proučavanje rapske društvene i crkvene povijesti, s posebnim naglaskom na povijest religioznosti u razdoblju ranoga novog vijeka. Treba istaknuti da su novije spoznaje domaćih i stranih povjesničara, bazirane na opširnim istraživanjima izvorne arhivske građe, kao i metodološki obrasci postavljeni još sredinom prošloga stoljeća prvenstveno od francuskih povjesničara, a koje su potom prihvatili i ostali europski i hrvatski povjesničari koji se bave temom pobožnosti, otvorili nove znanstvene vidike prilikom izrade ovoga rada. Ovo se poglavlje može zaključiti mišlju kako je znanstveno istraživanje kasnosrednjovjekovne i ranomoderne povijesti Raba i rapske komune dugo bilo prilično zapostavljeno ali, nakon tiskanja prvoga Rapskog zbornika 1987., kao određene prijelomne točke, pojavila se relativno brojna skupina istraživača koja je uočila važnost razmatranja povijesti rapske komune u svrhu stjecanja što cjelovitije slike prošlosti Dalmacije, a osobito u cilju analize prošlosti jedne specifične otočke komune. Zato se može reći da je posljednjih 30-ak godina produkcija historiografskih i drugih radova o rapskoj komuni u prošlim vremenima bitno uznapredovala i rezultirala nizom novih spoznaja u nastojanjima rekonstrukcije raznih povijesnih aspekata.

[188] Zrinka Novak, »Crkvene prilike u Rapskoj biskupiji u XVI. stoljeću«, *Rapski zbornik,* sv. II, str. 157-172.

III. RAPSKA KOMUNA I BISKUPIJA U DRUGOJ POLOVICI XVI. STOLJEĆA

1. Teritorijalno ustrojstvo rapske komune

Rapska komuna (*Comunitas Arbensis*) ubraja se među teritorijalno najmanje istočnojadranske komune. Još od 1289. godine, priključivši neke paške posjede, Rab je u svoj distrikt (*districtus*) trajno uključio 93 km² zemljišta, a distrikt komune obuhvaćao je otok Rab, Novalju s Lunom na Pagu,[189] otoke Grgur i Goli u Velebitskom kanalu, otok Dolin s druge strane Barbatskoga kanala, otočje Veli i Mali Laganj, Dolin i Trstenik između Raba i Cresa, otoke Maman, Srednjak i Šailovac nasuprot rta Gonar i otočić Mišnjak u vodama krajnjega južnog ruba matičnoga otoka.[190] Promatrano u geografskom kontekstu, teritorij Rapske biskupije (*Dioecesis Arbensis*) u potpunosti se poklapao s komunalnim.[191]

Administrativno, društveno, crkveno i kulturno središte komune od samih početka bio je grad Rab (*civitas Arbensis*), koji svoje civilizacijske korijene vuče još iz doba antike, točnije iz I. st. prije Krista.[192] U privatno-pravnim dokumentima iz srednjovjekovnoga i ranonovovjekovnoga razdoblja kao i u literaturi o Rabu spominju se i manja naselja na matičnom otoku: Supetarska Draga (*vallis Sancti Petri, ualle de San Piero*), Lopar (*villa Lopari, di Neparo*), Mundanije (*vallis Sancti Mathei, Mondaneo*), Barbat (*Pasturan, Barbado*), Banjol (*Bagnolo*), Kampor (*Campora, ualle de Campora*) i Palit (*Paludo*), čije je središte bila crkva s mjesnim grobljem. Ta je mjesta nastanjivalo stanovništvo koje se primarno bavilo poljodjelstvom i stočarstvom.

2. Političko ustrojstvo rapske komune

Iz dosadašnje literature o povijesti Raba moguće je iščitati da je prva polovica XVI. stoljeća za rapsku komunu, ali i čitav otok odnosno distrikt, bilo razdoblje teže gospodarske,

---

[189] Župe Lun i Novalja bile su od srednjega vijeka u sastavu rapske komune iako su se nalazile na otoku Pagu. Pravo rapske komune na Lun i Novalju potvrdio je i kralj Žigmund privilegijem iz 1399. godine. O Lunu, Novalji i ostalim rapskim posjedima na Pagu vidi: Aleksij Škunca, »Rapski posjedi na Pagu do 1409. godine« (dalje: Rapski posjedi), *Rapski zbornik I*, str. 213-217.

[190] D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 148.

[191] T. Mayhew, *Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera 1579. godine,* str. 118.

[192] Antički Rab (*Arba*) u I. st. nije formiran kao rimska kolonija, kao što je to bio slučaj primjerice sa Zadrom, nego je već postojećoj liburniskoj zajednici na tom području priznat status rimskoga grada (*municipium*) te je imao vlastitu samoupravu, ali građani nisu imali rimsko državljanstvo, nego tek tzv. latinsko pravo (*ius Latii*). To znači da su građani municipija imali dužnosti rimskih državljana (plaćanje poreza i sudjelovanje u vojnoj službi), ali nisu mogli sudjelovati u javnome političkom životu. M. Domijan, *Rab - Grad umjetnosti,* str. 21

materijalne, demografske i duhovne krize.[193] Rab je od 1409. dobrovoljno prihvatio mletačku vrhovnu vlast.[194] U rapskoj je komuni uspostavljeno mletačko ustrojstvo vlasti s knezom-kapetanom (*conte e capitano*) na čelu koji je imao upravnu, sudsku i vojničku vlast.[195] Izvršna vlast koju je rapski knez držao u svojim rukama ipak nije bila neograničena, jer od vremena uspostave mletačke vlasti on postaje namještenik u službi Republike i njegovo vršenje službe trajalo je dvije godine. Isto tako, u vojnome smislu on je bio podređen generalnome providuru za Dalmaciju i Albaniju sa sjedištem u Zadru.[196] Venecija je dalmatinskim komunama dopustila određeni stupanj autonomije, pa tako i Rabu. Ipak, sve odluke o važnijim unutarnjim pitanjima (vojska i gospodarstvo) donosile su se u središnjim državnim tijelima u Veneciji.[197] Još u XIV. stoljeću, kroz komunalni statut definirani su politički, gospodarski, pravni, vjerski, obiteljski i svakodnevni oblici komunalnoga života.[198]

Pored kneza, lokalnu vlast činili su Veliko i Malo vijeće. Predstavnici puka bili su sindici, a politička organizacija pučana nazivala se *universitas*. Takva je organizacija postojala i u Novalji, ali je bila podređena rapskoj jurisdikciji. Od 1576. godine *universitas* je imala utjecaja i u nekim inicijativama i odlukama komune, primjerice u gradnji nekoga novog samostana ili u izboru komunalnoga liječnika.[199]

U globalnome pogledu, loše materijalno i demografsko stanje koje je zahvatilo rapsku komunu već krajem XV. stoljeća, bilo je odraz i vanjsko-političkih okolnosti koje su izravno pogađale komunu i njezin distrikt, a to se posebice odnosi na ratove koje je Mletačka Republika tijekom XVI. stoljeća vodila najprije s Kambrejskom ligom, zatim s Uskocima i naposljetku s Osmanlijama.[200] Osim toga, s promjenom glavnih plovidbenih putova prema Južnoj Americi, Mediteran pa tako i jadranski prostor sve više gube na značaju.

---

[193] Usp. V. Brusić, *Otok Rab*, str. 97-132.; D. Mlacović *Građani i plemići*, pogl. 3. »Rab i regija«, 3.1. »Rab u regiji od 19. do 16. stoljeća«, str. 44-63.; I. Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 125-168.

[194] Rabljani su dobrovoljno prihvatili mletačku vlast iz razloga što su htjeli sačuvati svoje posjede na otoku Pagu te su priklanjajući se Mletačkoj Republici smatrali da će im Mlečani potvrditi stare povlastice koje se odnose na spomenute posjede. V. Brusić, *Otok Rab,* str. 97.

[195] Isto, str. 93.

[196] D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 108.

[197] L. Čoralić, »U okrilju Privedre – Mletačka Republika i hrvatski Jadran« (dalje: »U okrilju Privedre«), *Povijesni prilozi,* (2009.), sv. 37, str. 18. O mletačkome ustrojstvu vlasti i značenju mletačke uprave nad pretežitim dijelom istočne jadranske obale te značajnijim događajima u razdoblju mletačke vladavine opširnije: L. Čoralić, »U okrilju Privedre«, str. 11-41.

[198] M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti*, str. 27.

[199] I. Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 134.

[200] »Stalna opasnost od ratova, turskih, ali i uskočkih pljački, nesigurnost plovidbe te nadiranje izbjeglica u gradove i na otoke, doveli su dalmatinske komune na rub siromaštva i preživljavanja.« Cit. iz: Wendy Catherine Bracewall, *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, Barbat, Zagreb, 1997., str. 75.

Rab je dijelio sudbinu Venecije, ali i ostalih mletačkih posjeda u Istri i Dalmaciji, jer u svim gradovima i komunama tih regija, uslijed ratnoga stanja dolazi do gospodarske stagnacije i opadanja, depopulacije i ostalih negativnih pojava.

U takvim ratnim prilikama, rapska komuna preuzela je obvezu opremanja jedne ratne galije, a mnogi Rabljani upotpunjavali su i mletačke odrede. Neki rapski patriciji bili su vođe otočnih vojnih jedinica. Zbog pojačane osmanlijske opasnosti, koja se osjećala naročito od 30. tih godina XVI. stoljeća, Venecija je po svojim otocima, pa tako i na Rabu (1555.), ustrojila i posebne straže (*guardie estraordinarie*). Obvezu stražarenja imali su i patriciji i pučani, ali u nejednakom omjeru: trećinu su vršili patriciji, a dvije trećine pučani.[201] Razlog tome je vjerojatno bio i u znatno manjem broju patricija od pučana u ukupnoj rapskoj populaciji.

Prema mletačkim odredbama, Rab je morao imati i jednu naoružanu galiju koja je uvijek trebala biti opremljena, a posada, koja se sastojala uglavnom od pučana na čelu sa kapetanom patricijskoga podrijetla (*sopracomitto*), u svakome je trenutku trebala biti spremna za vojnu akciju.[202] U četvrtome desetljeću XVI. stoljeća dolazi do sve intenzivnijega novačenja i radnih obveza,[203] ali i novčanih nameta na teret pučana, koji su uzrokovali prosvjede u njihovim redovima. Pučani šalju u Veneciju svoga poslanika da im ishodi olakšice, ali molba nije bila usvojena. Kako tegobe stanovništva bivaju sve veće, pučani su 1539. podigli u Rabu bunu, na koju je Venecija odgovorila drastičnim mjerama upokoravanja „neposlušnoga“ stanovništva vješanjem i zapljenom imovine.[204] Tom prilikom, dio pobunjenika bježi u susjedni Senj, gdje se pridružuje uskocima, mletačkim neprijateljima.[205] U ciparskome ratu protiv Osmanlija (1570.-1573.), Mletačka Republika sklopila je međudržavni savez (Svetu ligu) sa sredozemnim katoličkim državama,[206] a odlučujuća pomorska bitka Lige i osmanlijske mornarice odvila se 7. listopada 1571. kod Lepanta.[207] U

---

[201] V. Brusić, *Otok Rab,* str. 113.

[202] Isto.

[203] Primjerice, u lipnju 1537. godine u bilježničkim spisima notara Frane Fabijanića pronađene su četiri oporuke testatora koji su naznačili da svoje posljednje volje sastavljaju odlazeći na triremu s časnim gospodinom Zakariom *Mauroceno* služiti duždu i u strahu od opasnosti mora (*intendens ire in trireme cum magnifico domino Zacharia Mauroceno ad seruitium illustrissimi duce domini ut asseruit et timens pericula maris* (…) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 20v-22r.

[204] O. Badurina, VKK, L. II, str. 138.

[205] M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti*, str. 29

[206] Svetu ligu osnovao je papa Pio V., a činile su je Papinska država, Španjolska, Mletačka republika, Napulj, Sicilija, Genova, veliko vojvodstvo Toscane, vojvodstva od Savoje, Parme i Urbina i malteški vitezovi, a u cilju zaustavljanja daljnje osmanlijske najezde u Europu. Frederic Chapin Lane, *Storia di Venezia*, Einaudi, Torino, 1991., str. 431.; T. Mayhew, *Krčka komuna u doba Lepantske bitke 1571. godine* – pogl. »Ciparski rat«, Centar za kulturu grada Krka, Krk, 2008., str. 49.

[207] Lepantskoj bitci iz 1571. godine i sudjelovanju hrvatskih pomoraca u njoj posvećen je cijeli broj časopisa *Adriatica maritima* Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, (ur. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović), vol. I, Zadar, 1974. Detaljnije o galijama iz hrvatskih krajeva koje su sudjelovale u Lepantskoj bitci, kao i njihovim zapovjednicima vidi: Eduard Peričić, »Prinos pomoraca iz Kopra, Cresa, Krka i

njoj je sudjelovala i rapska galija »Sv. Ivan« pod zapovjedništvom patricija Ivana Dominisa,[208] a u bitci se istaknuo i rapski patricij Nikola Spalatin.[209] Iako je sredozemna alijansa izvojevala pobjedu u Lepantskoj bitci, Venecija je na kraju rata ipak izgubila Cipar čime počinje njezino slabljenje na Mediteranu.[210]

Svoje materijalne, a osobito ljudske rezerve za ratove koje je vodila Venecija je nadoknađivala na istočnoj jadranskoj obali, pa i iz rapske komune. Ratovi i pljačke, osobito rapskoga brodovlja, doveli su do zastoja rapske tranzitne trgovine, što je utjecalo na loše stanje u otočkome gospodarstvu. Sredinom XVI. stoljeća Rab posjećuje mletački sindik za Dalmaciju i Albaniju, Giovanni Battista Giustiniani koji u svome putopisu iz 1553. navodi da je tada u gradu i na otoku živjelo samo 3500 žitelja, a na otoku je bilo svega 300 ognjišta.[211] Giustiniani je u navedenom djelu ukratko opisao karakteristike rapske komunalne samouprave dajući sažet povijesni pregled rapskoga svojevoljnog uključivanja u mletačko političko ustrojstvo.[212] Prilikom svoje apostolske vizitacije rapskoj Crkvi 1579. godine, vizitator Agostino Valier zabilježio je da je tada na Rabu obitavalo 2000 stanovnika i to 1000 njih u gradu, a preostalih 1000 naseljavalo je sela otoka: Supetarsku Dragu, Lopar i Mundanije.[213] To ukazuje na drastično opadanje broja stanovnika rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća. U selu Novalja (*Nouaglia*), na sjevernom djelu otoka Paga, koje je pripadalo rapskome distriktu, u to vrijeme živjelo je oko 130 odraslih osoba.[214] Ostala mjesta otoka: Barbat, Banjol, Palit i Kampor spominju se u izvorima u kontekstu iz kojega se može

---

Raba na svojim galijama u Lepantskoj bitki« (dalje: »Prinosi pomoraca«), *Adriatica maritima Instituta JAZU u Zadru,* (1974.), vol. I, str. 51-104.; Krešimir Kužić, »'Tog sretnog dana...' Uz 440. obljetnicu Lepantske bitke«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru,* (2011.), vol. 53, str. 101-134.; T. Mayhew, »Lepantska bitka«, *Sušačka revija,* XVI (2008.), br. 64, str. 113-118.

[208] Grga Novak (prired.), *Commissiones et relationes Venetae*, sv. IV, (1572-1590), Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium (dalje: MSHSM), vol. 47, JAZU, Zagreb, 1964., str. 75.; E. Peričić, »Prinos pomoraca«, str. 72, 79.; U oporuci rapske patricijke Uršule de Dominis iz 1573. spominje se i njezin brat Ivan, kao zapovjednik rapske galije (*misser Zuane de Dominis al presente sopra comito della galia di questa citta*), u ulozi izvršitelja njezine oporuke. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 35r, 20. II. 1573.

[209] O ulozi Nikole Spalatina u Lepantskoj bitci vidi opširnije: E. Peričić, »Prinosi pomoraca«, str. 85-86.; Nikola Spalatin, kao 69.godišnjak, spominje se i kao svjedok u procesu istražnog postupka provedenog u Grazu 1600. pred papinskim nuncijem za Gornju Njemačku s ciljem da se ustanovi je li Marko Antun de Dominis pogodna osoba za položaj senjskoga biskupa. Vidi: V. Tudjina Gamulin, »Senjska biskupija i Marko Antonije de Dominis prema dokumentu iz 1600.«, *Senjski zbornik,* vol. 20 (1993.), br. 1, str. 119-126.

[210] M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti*, str. 30;

[211] »Itinerario di Giovanni Battista Giustiniani«, Šime Ljubić (prired.), »Commissiones et relationes Venetae«, sv. II, (1525-1553), JAZU, Zagreb, 1877., str. 257.; Prijevod na hrvatski jezik Giustinijanijeva djela u: Ljerka Šimunković (prev. i ur.), *Dalmacija godine Gospodnje 1553. – Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553.* Prema transkripciji Šime Ljubića, Dante Alighieri, Split, 2011., str. 116, 216.

[212] Š. Ljubić, »Commissiones et relationes Venetae«, sv. II, str. 257., Lj. Šimunković, *nav. dj.*, str. 116, 216.; D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 55.

[213] A. Valier, *Visitatio Arbensis*, fol. 1r

[214] A. Valier, *Visitatio Arbensis*, fol. 26v; T. Mayhew, »Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera 1579. godine«, str. 120.

zaključiti da su se tamo nalazile nastambe seljaka i doseljenika s kopna koji su držali zemlju u zakupu ili su bili najamnici za rad u polju ili ispašu stoke.[215]

Osmanlijska opasnost koja se širila iz unutrašnjosti Balkanskoga poluotoka prema sjeveru i sjeverozapadu krajem XV. i početkom XVI. stoljeća, utjecala je i na promjenu političkih, društvenih i gospodarskih okolnosti na prostoru kasnosrednjovjekovne Hrvatske, što se odrazilo i na prostor u neposrednoj blizini Raba. Naime, nakon raspada Ugarskoga kraljevstva 1526. godine, započela je borba za krunu sv. Stjepana u koju su se upleli i hrvatski velikaši iz primorskoga i dalmatinskoga zaleđa. Manjak kraljevske zaštite i dinastičke borbe još su više pogodovale osmanlijskoj ekspanziji. Kvarnerska obala i zaleđe postalo je ratna zona i područje pljačkaških pohoda osmanlijskih četa na putu prema Kranjskoj, Goričkoj, Koruškoj, Istri i Furlaniji. Osmanlijska je vojska razorila Karlobag, koji se nalazi preko puta otoka Raba, a ujedno je bio i značajna transportna luka za rapsku robu preko Velebita u unutrašnjost. Strateški važna luka Senj postaje središte uskoka – prebjega s osmanlijskoga teritorija, koji, zajedno s osmanlijskim martolozima iz Obrovca, postaju stalna prijetnja za rapske brodove, ali i otočko stanovništvo. Pojavom učestalih uskočkih napada na rapske brodove i martoloških pljački, napose paškoga teritorija, izvoz rapske robe (vina, ulja i soli) prema kopnu i na zapadnu jadransku obalu u Marke, doživio je krah. Promet u rapskoj luci bio je vrlo rijedak, a rapski distrikt bio je opustošio. Na otoku su propadali vinogradi, maslinici i voćnjaci, dok su solane, koje su bile u vlasništvu komunalne elite i katedralne crkve sv. Marije, postupno zapuštene.[216] Krajem XV. stoljeća propadaju dvije benediktinske opatije na otoku, ona sv. Petra u Supetarskoj Dragi i sv. Stjepana u Barbatu, čime je nestao i posljednji trag intenzivne otočke agrarne djelatnosti.[217]

3. Demografska slika rapske komune

Iako je u drugoj polovici XV. stoljeća rapsku komunu pogodilo nekoliko epidemija kuge (1449., 1456-57., 1458., 1460., 1465., 1480., 1494. godine) koje su uzrokovale prilično veliku

[215] T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 41.; T. Mayhew, »Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera 1579. godine«, str. 118.
[216] D. Mlacović, *Građani i plemići*, str. 55-56. i 166-167.
[217] Naime, zbog velikih taksi kojima su bile opterećene opatije sv. Petra u Supetarskoj Dragi i sv. Stjepana u Barbatu, a koje su bile namijenjene prihodima katedrale sv. Marije te rapskih kanonika, opatije su propale ubrzo nakon posljednje taksacije 1472. godine i lošega gospodarskoga stanja na otoku. Nakon što su redovnici napustili samostane, oni su predani u komendu tajniku pape Leona X., Petru Bembu, a zatim 1518., mletačkoj crkvi sv. Marka te su njome upravljali njezini punomoćnici. Usp. Ivan Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 143.

depopulaciju stanovništva,[218] krajem stoljeća dolazi do demografske obnove i to pretežno pritjecanjem novih žitelja na otok. Naime, na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, zabilježen je značajan priljev stanovništva s kopna, najviše s područja Ličke, Lučke, Krbavske i drugih hrvatskih županija na otok Rab. Ove migracije bile su potaknute ratnim okolnostima tj. osmanlijskim prodorima na hrvatski prostor, što je izazvalo egzistencijalnu i ekonomsku nesigurnost za tamošnje stanovništvo koje novo, sigurnije utočište pronalazi na području rapske komune.[219]

Prema Relaciji (izvještaju) mletačkoga sindika za Dalmaciju i Albaniju, Antuna Dieda, rapska je komuna 1553. godine bila slabo naseljena i osiromašena uslijed neprijateljskih provala Osmanlija na hrvatsko kopno, a ratno stanje uzrokovalo je zaustavljanje otočke trgovine vunom, medom, žitaricama, životinjama i dr. Komuna je u to vrijeme imala svega 3500 stanovnika.[220]

TABLICA 1. Broj stanovnika rapske komune tijekom druge polovice XVI. stoljeća

Godina	**Ukupan broj stanovnika komune**	**Grad Rab**	**Distrikt**
1553.	3500 [221]	-	-
1562.	1000 [222]	100	900
1572.	2460 [223]	-	-
1579.	2000 [224]	1000	1000
1591.	2400 [225]	-	-

[218] M. Kunčić, *Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća,* str. 95.; D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 74-79.

[219] Prema mišljenju Borislava Grgina, ove migracije nisu bile samo i isključivo paničan bijeg stanovništva pred Osmanlijama, već, dapače, više su ih poticali ekonomski razlozi, kao što je potraga za poslom i egzistencijom koja se mogla pronaći na ipak sigurnijem području otoka Raba i komune. B. Grgin, »Doseljenici iz Hrvatske na Rabu krajem 15. i početkom 16. stoljeća«, str. 539.

[220] »Relatione del sindicato di Dalmatia et Albania nell'eccellentissimo senato per il magnifico misser Antonio Diedo«, Šime Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae,* t. III (1553-1571), MSHSM, vol. 11, JAZU, Zagreb, 1880., str. 2.

[221] »Itinerario di Gioavanni Battista Giustiniani«, *Comissiones et relationes Venetae,* sv. II, Zagreb,1877., str. 257. Giustinianijevo djelo izdano je i u hrvatskom prijevodu: Ljerka Šimunković (prir. i prev.), *Dalmacija godine Gospodnje 1553. Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji1553. godine. Zapisao Zan Battista Giustinian*, po transkripciji Šime Ljubića, Split, 2011., 116, 216.

[222] T. Buklijaš, »Kuga: nastajanje identiteta bolesti«, str. 93.

[223] »Relatione di me Giacomo Foscarini nell'eccelentissimo Senato delle cose da me operate et osseruate nel gouerno di proueditore general in Dalmatia«, G. Novak (prired.), *Commissiones et relationes Venetae,* t. IV (1572-1590), MSHSM, vol. 47, JAZU, Zagreb, 1964., str. 36.

[224] A. Valier, *Visitatio arbensis*, fol. 1r; T. Mayhew, »Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera 1579. godine«, str. 118.

[225] »Relatione del diletissimo nobil homo Ferigo Nani ritornato di proueditor generale in Dalmatia. Letta nell'eccelentissimo senato a X. decembre 1591.«, G. Novak (prired.), *Commissiones et relationes Venetae,* t. V, (1591-1600), MSHSM, vol. 48, JAZU, Zagreb, 1966., str. 34.

Kako je vidljivo iz Grafikona 1. i Tablice 1., drastičan pad broja stanovnika rapska komuna doživljava od 1562. godine uslijed epidemije kuge koja je kroz šest mjeseci izazvala značajniju depopulaciju stanovništva u vidu smanjenja tri četvrtine stanovnika. U gradu je ostalo svega stotinjak Rabljana, a na čitavom otoku njih 900.[226] Naime, dio komunalnoga stanovništva je podlijegao bolesti, dok je dio stanovnika pobjegao s otoka. Nakon epidemije, primjetan je lagani porast broja rapskoga stanovništva (vidi Grafikon 1.), koje se očito, nakon prolaska kužne opasnosti, vratilo na matični otok.

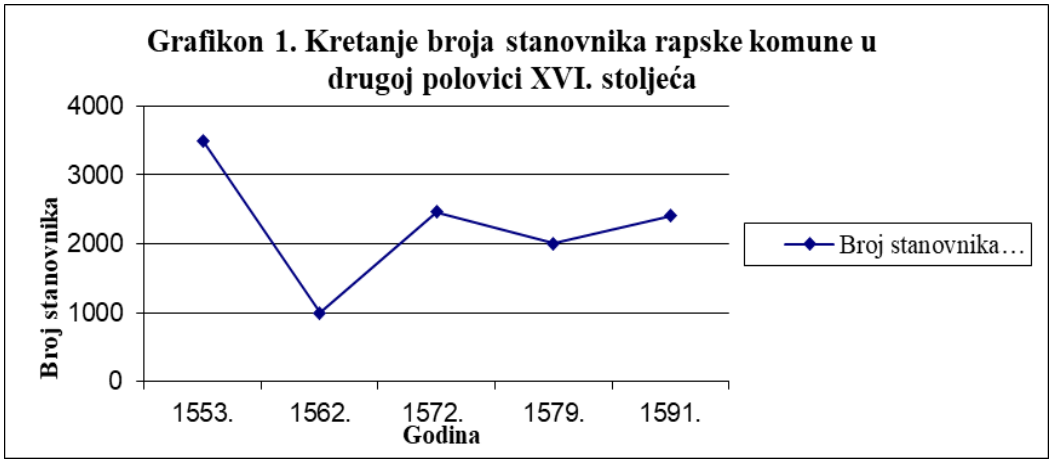

U devetogodišnjem razdoblju (1563.-1572.) broj stanovnika je više nego udvostručen. Godine 1572. otok Rab ima 2460 žitelja.[227] Iako je u navedenom devetogodišnjem razdoblju zabilježen rast broja stanovnika, ipak, usporede li se podatci iz 1553. i 1572. godine, uočljivo je da se Rab demografski vrlo sporo oporavljao i da se više nije dosegla ona brojka od 3500 stanovnika koliko je komuna imala sredinom stoljeća. U razdoblju od 1572. do 1591. broj rapskih stanovnika je varirao. Najprije je u šestogodišnjem periodu od 1572. do 1579. primjetan ponovni pad broja stanovnika za oko 500, da bi se do 1591. godine broj stanovnika ponovno vratio na oko 2400 (vidi Tablicu 1.). Ovu pojavu može se protumačiti činjenicom znatnijega iseljavanja Rabljana na zapadnu jadransku obalu, napose u talijanske pokrajine Marche[228] i Veneto,[229] a od osamdesetih godina XVI. st. uzrok rastu broja rapskih stanovnika

[226] Tatjana Buklijaš, »Kuga: nastajanje identiteta bolesti«, *Hrvatska revija*, god. II (2002.), br. 2, str. 93.
Godine 1563. kuga je poharala i veliki dio Engleske, pa je tako primjerice u Londnu ova pošast odnijela 23% gradske populacije. Paul Slack, »Mortality crises and epidemic disease in England 1485-1610«, *Health, Medicine and Mortality in the Sixteenth Century*, (ed. Charles Webster), Cambridge, Cambridge University Press, 1979., str. 43.
[227] Vidi Tablicu 1. i bilješku 218.
[228] Primjerice, sredinom XVI. st. u Rabu daje sastaviti svoju posljednju volju Dominika, kći pok. ribara Jurja, koja ističe da zbog vremena oskudice i nesreće odlazi sa svojojm kćeri Margaritom u Marche pronaći im novi

može se tražiti u ponovnom intenzivnijem naseljavanju otoka od strane pridošlica s kopna ili pak, kako je to vidljivo iz bilježničkih oporučnih spisa, nešto većoj zastupljenosti stranaca u Rabu, posebno onih koji su u komunu došli iz talijanskih komuna. Navedeno govori u prilog činjenici da je došlo do oporavka rapskoga gospodarstva u posljednja dva desetljeća XVI. stoljeća. Vjerojatno je poboljšanje gospodarskih prilika na otoku od osamdesetih godina dovelo i do snažnijeg prirodnog prirasta stanovništva.

Prikazana demografska slika otoka u drugoj polovici XVI. stoljeća ukazuje na vidljiv trend smanjivanja broja rapskih stanovnika od sredine pa sve do osamdesetih godina XVI. stoljeća. Uzroci lošega demografskoga stanja u rapskoj komuni i distriktu razvidni su iz izrazitoga pada gospodarske djelatnosti, naročito trgovine napose krajem XV. i početkom XVI. stoljeća, što je za posljedicu imalo i dugotrajniji zastoj u izvozu rapske robe prema hrvatskome kopnu i Italiji, ali i uvozu žita iz Apulije. Stanovništvo je sve više siromašilo i oskudijevalo, što je potaknulo Rabljane, uz dozvolu Venecije, na osnivanje komunalnoga fontika[230] 1509., čime je trebalo regulirati opskrbu otočkoga stanovništva žitom i potaknuti okretanje vlastitoj proizvodnji i opskrbi živežnim namirnicama.[231] Ipak, to nije bilo dovoljno za prehranu cjelokupnoga stanovništva komune. Navedeni razlozi bili su glavni impuls koji je pokrenuo val pojačanoga iseljavanja rapskih žitelja na drugu stranu jadranske obale, u Veneciju kao najčešće i najprihvatljivije odredište hrvatskoga iseljeništva.[232] Naime, od 70.-ih godina XV. stoljeća raste broj rapskih oporuka u Mletcima, a najveću brojnost one dostižu u razdoblju od 1550.-1600. godine (iz toga razdoblja u venecijanskome državnom arhivu sačuvano je 17 oporuka Rabljana).[233] To je zapravo pokazatelj da su Rabljani u periodu gospodarske stagnacije, ipak iz egzistencijalnih razloga iseljavali s otoka, iako rapska iseljavanja u Mletke i nisu bila toliko masovna, već više pojedinačna.

Iz sačuvanih oporuka u mletačkome arhivu uočljivo je da broj rapskih iseljenika izrazito opada tek od druge polovice XVII. stoljeća. Iako rapska iseljavanja pokazuju nešto kasniji uzlazni trend iseljavanja u odnosu na opće trendove hrvatskih prekojadranskih emigracija, njihove temeljne sastavnice u skladu su s hrvatskim migracijama s istočne na

---

život. *Domenega figliola del quondam Zorzi pescador volendo hozi come disse stante penuriosi et calamitesi tempi del uiuer qual al presente coreno cum la sua figliola nominata Margarita partirse e andar ala uolta dela Marcha per trouar il loro uiuer.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 42r, 2. III. 1546.

[229] Svoju najveću brojnost u Veneciji Rabljani postižu u razdoblju od 1550.-1600. godine. L. Čoralić, »Rabljani u Mlecima (od srednjega vijeka do kraja 18. stoljeća)«, str. 44.

[230] Fontik je javna, komunalno potpomognuta ustanova (skladište) za čuvanje i podjelu žita. V. Brusić, *Otok Rab,* str. 124. O razvitku fontika u XVI. i XVII. stoljeću vidi: I. Pederin, »Rapske šume, fontik, universitas i banke s osvrtom na odgovarajuće ustanove u Zadru«, str. 131.-140.

[231] D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 58.

[232] O tome u: L. Čoralić, »Pažani i Rabljani u Mlecima od 14. do 18. stoljeća, str. 3-52.

[233] L. Čoralić, »Rabljani u Mlecima (od srednjeg vijeka do kraja 18. stoljeća)«, Grafikon 1, str. 44.

zapadnu jadransku obalu u razdoblju od XV. do XVIII. stoljeća. Iz rapskih je oporuka vidljiv prilično značajan udio Rabljana u cjelokupnoj zajednici iseljenika podrijetlom iz mletačkih prekojadranskih stečevina od Istre do Boke kotorske, koji su povremeni ili trajni boravak pronašli u gradu na lagunama.[234]

Uzrokom drastičnoga smanjenja broja rapskoga stanovništva u drugoj polovici XVI. stoljeća, Eduard Peričić smatra Lepantsku bitku (1571.) u kojoj su izginuli i mnogi Rabljani, njih petstotinjak.[235] Peričić naglašava da su uoči bitke Rabljani, Krčani i Cresani mogli formirati i osposobiti devet galija, a tvrdi i kako je mobilizacija bila vrlo intenzivna te su na otocima ostali samo žene, djeca i starci.[236] Venecija je za bitku kod Lepanta, iz rapske komune unovačila 800 muškaraca,[237] a tijekom bitke rapska je trirema izgubila toliko ljudi da više nije mogla ploviti.[238] Prema izvještaju generalnoga providura za Dalmaciju Jakova Foscarinija iz 1572., otok Rab je u to vrijeme imao 2460 stanovnika, od kojih je 300 bilo sposobnih za oružje,[239] što bi značilo da je doista Rab u bitci izgubio oko 500 vojno sposobnih muškaraca, dakle onih u fertilnoj dobi. To je automatski dovelo do gubitka jedne cijele nove generacije Rabljana. To je vidljivo i iz podatka o broju stanovnika koje navodi Valier u svojoj vizitaciji Rapske biskupije iz 1579. kada Rab ima 2000 stanovnika.

Iz svega navedenoga može se zaključiti da je do značajne depopulacije rapskoga stanovništva u drugoj polovici XVI. stoljeća došlo zbog kompleksnih okolnosti koje su zahvatile rapsku komunu kao dio mletačke stečevine u Dalmaciji.

Tek je od osamdesetih godina primjetan neznatni demografski rast broja stanovnika Raba i distrikta. Naime, u izvješću iz 1591. godine, koje je mletačkome senatu podnio Ferigo Nani, generalni providur za Dalmaciju, stoji da je u gradu i na otoku tada bilo 2400 žitelja.[240] Priljev pridošlica s kopna na otok koji se počeo odvijati u posljednje dvije dekade XVI. st.

---

[234] L. Čoralić, »Pažani i Rabljani u Mlecima od 14. do 18. stoljeća, str. 6-7.
[235] E. Peričić, »Prinosi pomoraca iz Kopra, Cresa, Krka i Raba na svojim galijama u Lepantskoj bitki«, str. 85.
[236] Isto, str. 87-88.
[237] Isto, str. 71. Ovaj podatak je pomalo nevjerojatan, jer ako bi doista bilo 800 Rabljana na galiji, a Rab ima 2500 stanovnika, onda bi to praktički značilo da je većina muških stanovnika rapske komune (među ostalima i starci, maloljetni dječaci, oružju ne vični seljaci) bila mobilizirana. Ovdje ipak treba imati u vidu da su na komunalnim galijama služili i profesionalni vojnici mletačke flote, odnosno stranci koji su se prijavljivali u Rabu, kako je to vidljivo iz izvora.
[238] Isto, str. 87.
[239] »Relatione di me Giacomo Foscarini nell'eccelentissimo Senato delle cose da me operate et osseruate nel gouerno di proueditore general in Dalmatia«, *Commissiones et relationes Venetae,* t. IV (1572-1590), MSHSM, vol. 47, JAZU, Zagreb, 1964., str. 36.
[240] »Relatione del diletissimo nobil homo Ferigo Nani ritornato di proueditor generale in Dalmatia. Letta nell'eccelentissimo senato a X. decembre 1591.«, *Commissiones et relationes Venetae,* t. V, (1591-1600), MSHSM, vol. 48, JAZU, Zagreb, 1966., str. 34.

kao i nešto značajniji broj Rabljana rođenih u tom razdoblju,[241] nisu mogli znatnije doprinijeti poboljšanju demografske slike Raba na koncu XVI. stoljeća.

4. Društvene prilike u rapskoj komuni

Rapsku su komunu u XVI. stoljeću nastanjivali različiti društveni slojevi: patriciji (*nobili*), građani (*cittadini; cittadini et habitanti*), stanovnici (*habitanti*), stanovnici distrikta (*villici in districtu; habitanti in districtu*) i stranci (*forenses; forestieri*). Potonji su u Rabu boravili neko kraće vrijeme, uglavnom iz poslovnih razloga, a neke od njih na Rabu je zatekla i bolest, pa su ondje sastavili i svoju posljednju volju.

U XVI. stoljeću i većina rapske elite živjela je prilično skromno za svoj patricijski status i u usporedbi s mletačkim patricijima. Iznimku je činila jedino obitelj Dominis, koja je bila jedna od najbogatijih i najutjecajnijih rapskih patricijskih obitelji.[242] Neki od rapskih patricija živjeli su čak i u oskudici i neimaštini kao što pokazuje primjer Marinela *Scaffa*. Ovaj je patricij, prilikom svjedočenja o čudu uplakanoga raspela u crkvi sv. Antuna 1559. godine, naveo da se u toj crkvici, prema običaju, svakodnevno moli Gospi i pred raspelom nadajući se da će mu Bog pomoći u teškim vremenima oskudice i neimaštine.[243] Ipak, u rapskim je oporukama (naročito kroz bogate oporučne legate ostavljane u pobožne i druge svrhe) i drugim bilježničkim dokumentima (npr. ugovori) uočljivo da su neki patriciji i imućniji rapski građani koji su se, usprkos lošoj gospodarskoj situaciji koja je otok zahvatila krajem XV. stoljeća i nesigurnosti povezanoj s ratnim okolnostima, bavili trgovinom i novčarskim poslovima, ipak živjeli prilično dobro zahvaljujući svojoj sposobnosti poslovanja. U razdoblju druge polovice XVI. stoljeća, prema bilježničkim dokumentima, u Rabu se nalazi skroman broj trgovaca, koji su ondje obavljali svoje poslove[244] ili su iz poslovnih razloga

---

[241] U razdoblju od 1579. do 1600. (od kada se kontinuirano u matičnoj knjizi krštenih bilježe imena krštene djece), rođeno je 1176 djece. MKK, fol. 13r-82v. Obzirom da nema podataka o točnom broju umrlih u tom razdoblju, budući da matična knjiga umrlih za Rab postoji tek od 1614. godine, ne može se znati precizno koliki je bio prirodni prirast rapskih stanovnika. Jedino se može zamijetiti da je u navedenom razdoblju zapisano 197 oporuka i kodicila.

[242] T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 112.

[243] *Habbiando mi levato da letto heri da mattina dove subito recto tramite me ne aviai verso la Chiesa de S. Antonio picolo come è il mio costume di visitar ogni giorno quella nostra Dona e il glorioso Crucifixo pregando, che ajutarmi dovessero nelli miei bisogni, e maxime in questi calamitosi e penuriosi tempi insieme con la mia povera madre, quai moemo de necesità per non haver intrada alcuna e si vergoniamo domanda per amor di Dio*. D. Farlati, *Illyricum sacrum*, t. V., str. 267-268.

[244] Npr. krčki trgovac *el spetabil misser Sigismondo Thomma Frola nobil da Besce* nalazio se u Rabu zbog trgovačkih poslova kada ga je iznenadno zatekla bolest uslijed koje piše oporuku. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 20v-21r, 29.XI.1551. Senjski trgovac Juraj Bukovac (*ser Zorzi Buchouaz da Segna*) poslovno je boravio u Rabu i ondje obolio od neke teške zarazne bolesti (*atrouandosi in questa citta grauamente ferito di piage mortale*). HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 5-8, 11. X. 1571.

odlazili prema zapadnoj talijanskoj obali, najčešće u pokrajinu Marke ili Veneciju.[245] Jedan od uspješnih trgovaca XVI. stoljeća bio je Dominik Dokula, koji je od tridesetih godina izvozio u Imolu med i vosak, te konje u Marke, a uvozio koralje, budući da je nakit od koralja tada bio u modi.[246] Obiteljsku trgovačku tradiciju nastavlja i njegov sin Dominik. Iz njegove oporuke sastavljene 25. III. 1583. vidi se da je posjedovao bogatu imovinu, koja se sastojala od različitih vrsta nekretnina i pokretnina (kuće, stoke /1100 ovaca i koza/, zemlje, pokretnina, zlatnoga i srebrnoga nakita u vrijednosti od 200 dukata i dr.), očito stečenu od trgovačke dobiti.[247] Obitelj Dokula je u vidu patronatskoga prava imala i svoju kapelu sv. Petra na katedralnom groblju u kojoj su se pokojni članovi pokapali.[248] Od oporučitelja druge polovice XVI. stoljeća koji su pripadali građanskome sloju rapskoga društva izdvaja se nekolicina, iz čije se imovine može zaključiti da su bili prilično dobrostojeći, usprkos gospodarskoj krizi čije su se posljedice osjećale do sedamdesetih godina XVI. stoljeća.

Pripadnici pučkoga sloja društva, odnosno građani Raba koji su posjedovali nekretninu u gradu, i pokoji komad zemlje ili stoku na otoku, kao i stanovnici, koji su privremeno boravili na Rabu ne stekavši ondje nekretnine te nisu imali uvjete za stjecanje civiliteta, živjeli su mnogo skromnije od svojih obrta ili sitnijih trgovačkih i novčarskih poslova. Neki pak obrtnici koji su nešto bolje mogli živjeti i zaraditi od svojih poslovnih aktivnosti, s vremenom su stekli neku nekretninu (zemlju ili kuću) te su se trajno naselili u komuni i zadobili su i pravni status građana komune (*cittadini d'Arbe*).[249] Skupini stanovnika rapskoga distrikta pripadaju seljaci (*villicus*) koji su živjeli i radili na zemlji. Manjina je obrađivala vlastitu zemlju dok je većina obrađivala unajmljenu zemlju u vlasništvu patricija ili imućnih građana. Stočari odnosno pastiri (*bravarius, bravaro*) pasli su tuđa stada.[250]

---

[245] Npr. U Veneciji, gdje se i trajno naselio, piše oporuku rapski trgovac drvom Luka pok. Jurja (*Luca d'Arbe fu Zorzi mercante da legne in confin s. Marcuola apresso s. Hieronimo*). ASV, NT, b. 507, br. 35, 17. II. 1573. U gradu na lagunama privremeno je 1590. zbog trgovačkih poslova boravio i rapski patricij Beneto Cernota pok. Nikole, doktora prava (*Benetto Cernotto figlio del condam Nicolo dottor di legge de Arbe*), kojega je ondje zatekla bolest, te piše oporuku. ASV, NT, b. 75, br. 19, 9. XI. 1590.

[246] I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, 167; 169. O materijalima za izradu nakita za područje Zadra u kasnom srednjem i ranome novom vijeku na temelju arhivske građe pisala je Ivna Anzulović, »Nakit na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. stoljeća«, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru (2006.), sv. 48, str. 199-214.

[247] *Miser Domenego Docula quondam miser Domenego* (…) HR DAZD, 28, RB, MZ, k. 18, sv. XVII, fol. 2-5.

[248] Isto, fol. 2.

[249] Primjerice, *misser Bartholomeo de Bare quondam ser Uincenzo de Lossign cittadin d'Arbe*, HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 40r, 11.VIII.1573.

[250] V. Brusić, *Otok Rab*, str. 124.

5. Gospodarsko stanje u rapskoj komuni

Nakon stagnacije i krize koju je rapsko gospodarstvo doživjelo u prvoj polovici XVI. stoljeća, od sedamdesetih godina XVI. stoljeća primjetan je gospodarski oporavak. Od gospodarskih grana, najviše se obnavlja otočko poljodjelstvo, pa i stočarstvo, što je zasluga utvrđenih i poboljšanih kolonatskih odnosa između zemljoposjednika (*locator*) i zakupnika zemlje (*conductor*).[251] Postupno se obnavljaju i trgovačke veze Rabljana sa susjednim kopnom, što je Venecija u načelu dozvoljavala jer to nije ometalo njezinu dominaciju nad prekojadranskom trgovinom. Te trgovačke veze ne će biti više tako intenzivne kao što je to bilo do konca XV. stoljeća. Najvećim dijelom posljedice gospodarske krize uzrokovane stalnim uskočko-osmanlijskim ratnim prijetnjama, još će se neko vrijeme znatno osjećati.

5.1. Poljodjelstvo

Zemlja koja se obrađivala diljem rapske komune bila je najveći izvor prihoda za rapsko stanovništvo. Među najveće zemljoposjednike ubrajaju se patriciji i imućniji građani, a velike zemljišne posjede na komunalnome području u svojim je rukama držala i Crkva.

Patriciji, bogati građani, te predstavnici crkvenih, karitativnih, milosrdnih i profesionalnih ustanova (bratovštine i hospitali) često su svoju zemlju ili dio zemlje, odnosno zemlju ustanova kojima su bili na čelu davali u zakup odnosno u koncesiju (*in concession*) na obradu seljacima, a oni su bili obvezni davati desetinu ljetine vlasniku zemlje.[252] Tako se stvorio svojevrstan poslovni odnos između zemljoposjednika i obrađivača zemlje pa u rapskim privatno-pravnim dokumentima često nailazimo na termin *a soceda* ili *in soceda* što bi značilo da zemljoposjednik daje zemlju na obradu zemljoradniku odnosno težaku (*socale*), a on mu zauzvrat ima dati deseti dio uroda ili već prema dogovoru.[253] Što se pak tiče crkvene

---

[251] I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, str. 153.

[252] Zanimljivo je izdvojiti primjer majstora predvoditelja brodograditelja Jakova Karatelića koji je dao u koncesiju nekolicinu svojih posjeda na području Kampora, na lokaciji zvanoj *Frua.* U svojoj oporuci iz 1589. on izriče želju da nakon smrti njegove supruge seljaci trebaju biti obvezni davati desetinu samo njegovoj kćeri Eufemiji koja je redovnica u samostanu Sv. Justine, a nakon njezine smrti treba pripasti drugim redovnicama njegove krvi, a kad njih više ne bude tada desetina ima pripasti svim redovnicama toga samostana i to za ljubav Božju i za otpust grijeha oporučitelja. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 24v, 24. IX. 1589.

[253] Primjerice, rapski oporučitelj građanin Jeronim *Citadella* obvezuje svoje nasljednike da se za njegovu dušu svakog prvog petka u mjesecu kroz idućih 60 godina trebaju slaviti dvije male mise, a za tu uslugu ostavlja zemlju u Mundanijama koju *a soceda* drži Vido Silla zajedno sa oporučiteljem (…) *obligando spetialmente per tal mese uno suo luogo in Mondaneo qual tien a soceda Vido Silla con esso testador*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 10r, 16. III. 1566. Među rapskim oporučiteljima nalazimo i nekoliko zemljoradnika koji su obrađivali zemlju koja nije bila u njihovu vlasništvu, već u posjedu rapskih patricija: Ivana Barbića pok. Nikole koji je *socale del magnifico signor Zorzi Spallatin della contra di Pasturan.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 381r, 21. X. 1599.; Andriju Sutorića pok. Antuna koji je *socal dell' spetabil misser Giouanni Francesco de Dominis Catiuello.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 27, 24. IX. 1559.

zemlje kao i one koja je pripadala pojedinim samostanima i bratovštinama, ona je također najčešće davana u zakup. Primjerice, godine 1567. gastaldi bratovštine sv. Antuna *de Capo danco,* Nikola *Cernotta* i Jeronim *de Zaro*, na korist bratovštine dali su *perpetualmente* u zakup Vidu Sili tri čestice obradive zemlje u Mundanijama, kraj crkve sv. Matije, koje su do tada držali u zakupu članovi obitelji Vincolić (*Uinzolich*). Bratovština se obvezuje nabaviti sjeme i alat za obradu zemlje, dok je zakupnik dužan obrađivati zemlju i dati dio uroda od svih vrsta žitarica koje posadi kroz sljedeće tri godine bratovštini.[254] Rapski kanonik na funkciji primicerija, Kristofor Dominis koji je 70. tih godina XVI. st. bio izabrani upravitelj hospitala Presvetoga Tijela Kristova (*rector prioratus Sacratissimi Corporis Christi*),[255] prema ugovoru sklopljenom pred bilježnikom 2. prosinca 1571., daje kao *locator* u zakup zemljište pod upravom navedenog priorata, samo djelomice obrađeno, koje se nalazi u četvrti sv. Marka (*in contrata sancti Marci*). Zakupnik (*conductor)* Marin Bilinić obvezuje se čitavu zemlju zasaditi lozom. Zakupodavac *(locator*) se pak obvezuje dati trećinu nasada, dok će *conductor* donijeti određeni urod (vino) u zemljovlasnikovu konobu.[256]

Može se ustvrditi da je Crkva bila jedan od najvećih zemljoposjednika na otoku i gotovo svi posjedi bili su u zakupu. Prema dogovoru i sklapanim ugovorima, koje često nalazimo među notarskim spisima, vlasnik zemlje obvezivao se nabaviti sjeme, radni alat, ponekad i životinje koje su obrađivale zemlju (volove) i sl., a katkada je ugovor sadržavao obvezu da zakupnik izgradi stambeni objekt (kolibu) na zemlji ili štalu. Prinosi sa zemlje bili su dijeljeni između zakupnika i vlasnika zemlje, a nije se uvijek radilo isključivo o prinosu, nego je ponekad zakupnik bio obvezan činiti i neke druge poslove za zemljovlasnika.[257] Temelj rapskoga poljodjelstva činilo je vinogradarstvo. Prema lokalnim tradicijama u Dalmaciji, pa tako i na Rabu, u vinogradu su se između loze sadila i stabla maslina i smokava. Od ostalih voćaka koje su se na otoku sadile ističu se kruške, orasi, bademi i oskoruše. Od povrtlarskih kultura uzgajala se cvjetača, blitva, bob. Od žitarica se uzgajalo pir, proso, ječam, raž i pšenicu. Još od dvadesetih godina XVI. st. započelo se sa sadnjom duda i s tim u vezi uzgojem dudova svilca (*bombices sive vulgariter chavalieri*).[258] Uglavnom, kroz obostrano poštivanje odnosa između zemljovlasnika i zakupnika došlo je i do povećanja poljodjelske proizvodnje u komuni tijekom XVI. stoljeća.

---

[254] HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 15v-16r.

[255] Inače, hospital *Sacratissimi Corporis Christi* se u izvorima kao ustanova (*prioratus*) istoimene katedralne bratovštine spominje 1530. godine, a imao je funkciju nahodišta i sirotišta za djecu bez roditeljske skrbi i sredstava za život. Hospitalom je upravljao *prior*. Usp. I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, str. 117.

[256] HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. V, fol. 1rv.

[257] I. Pederin, »Proizvodni odnosi na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 203.

[258] I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, str. 154-155.

5.2. Stočarstvo

Uzgoj koza i ovaca bio je temelj rapskoga stočarstva. Pašnjaci su bili općinski (komunalni) te je općina davala pravo ispaše pojedinim patricijskim i pučkim obiteljima. U XV. stoljeću je zbog dodijele pašnjaka dolazilo do mnogih trzavica među njima, ali se od XVI. st. situacija stabilizirala. Iako su pašnjaci (podijeljeni u dvadesetak tzv. stada (*mandrie*), na kojima su pasle ovce i koze, bili u vlasništvu općine, njihovi korisnici smatrali su ih gotovo svojima, pa su ih neki čak i prodavali.[259] Stoku su na ispašu vodili pastiri koje se u izvorima naziva *bravarius*[260] ili u mletačkom dijalektu *brauaro*.[261] Pastiri su bili ovisni o vlasnicima stada kojima je bilo dodijeljeno pravo ispaše na stanovitoj površini pa je u tom smislu njihov položaj bio sličan položaju zakupnika zemlje (*conductor*). Neki su vlasnici stada, primjerice Girolamo *Badoer* i Marin *Nimira*, 1532. g. uzeli pastira kojemu su dodijelili kuću za stanovanje i volove da obrađuje njihove zemlje, a trebao je pasti i njihovo stado.[262] Drugi su se pastiri vodili brigu isključivo o stoci koju bi vodili na ispašu, te su za nju bili odgovorni vlasniku. Bilo je i onih pastira koji su kupili pašnjak (*herbaticum*) pa bi skupivši stado bili i nezavisni od zemljoposjednika. Uz kolibe u kojima su živjeli obrađivači zemlje ili pak pastiri zajedno s članovima svoje obitelji, Rabljani su držali i druge životinje poput volova potrebnih za oranje, krava, konja, svinja i kokoši. Rapsko je stočarstvo u XVI. st. bilo prilično razvijeno, a Rabljani su svoje stočarske proizvode (vunu, sir, meso i kože) izvozili uglavnom u Mletke. Gotovo na svakom pašnjaku postojale su i košnice pčela, tako da je i med bio među izvoznim otočnim proizvodima. Rapsko je stočarstvo u razmatranom razdoblju doživjelo oporavak. Izvoz stočarskih proizvoda, od kojega su rapski žitelji stjecali znatan prihod, rastao je potkraj XVI. stoljeća, a uskočki napadi na mletačke galije nisu bitno utjecali na rapsko stočarstvo.[263]

5.3. Trgovina i obrt

5.3.1. Trgovina

Uzrok smanjenju broja trgovačkih ugovora u rapskim bilježničkim spisima, naročito od tridesetih godina pa do sredine XVI. stoljeća svakako je zastoj trgovine uzrokovan općom gospodarskom krizom. U drugoj polovici stoljeća rapska uvozna i izvozna trgovina doživljava lagani oporavak, što je vidljivo iz trgovačkih ugovora, koje su rapski trgovci sklapali s

[259] Isto, str. 155-156.
[260] Među rapskim oporučiteljima d. p. XVI. st. nalazi se *Stephanus Dedich brauarius in Ronchis*, HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 25r.
[261] Npr. *Antichio Terçich alius Marinich quondam Zuanne brauaro della mandra de monte Machier*, HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 24.
[262] Pastiri su obično gradili nastambu na područjima gdje bi pasli stoku, jer su danonoćno trebali čuvati stoku i štititi je od kradljivaca. I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, str. 158.
[263] Isto, str. 154-159.

kapetanima brodova. Rapski trgovci uvozili su luksuzne tkanine iz Italije, ulje i žito iz Apulije, meku rašu iz Istre, a izvozili su drvo i drvnu građu te olovo (nabavljeno u Senju, Karlobagu, Rijeci i Podgorju). S matičnoga otoka izvozili su vunu, svilu, rašu, janjeće kože, sir, meso, smokve, vosak, med, orahe.[264] Kamen potreban u graditeljstvu uvozili su iz Istre.[265] Osobito su dobre veze bile s Rovinjom, odakle je pored materijala dolazio i velik broj majstora.[266]

5.3.2. Rapski obrtnici

U rapskim bilježničkim spisima te matičnim knjigama krštenih i rođenih XVI. stoljeća nalaze se zapisi o raznovrsnim zanatima kojima su se rapski stanovnici bavili. Tako se u izvorima[267] i literaturi spominju sljedeća zanimanja: *calafatus; calafato* (brodograditelj), *spadarius* (sabljar), *butarius* (bačvar), *peliparius; pilicero* (krznar), *cerdo* (kožar), *sartor, sutor* (krojač), *murarius; murador* (zidar), *lapicida* (klesar), *chuparius* (crijepar), *faber, fauro* (kovač), *vasellarius* (lončar), *remarius; remer* (veslar), *petinarius* (češljar), *venderigola* (pilar), *aromatarius; aromatario* (ljekarnik), *pescador* (ribar), *calcolarius; calcolaro* (obućar), *fornarius* (pekar), *tabernarius*; *locander* (krčmar), *sarcinador* (proizvođač utega i mjera), *sculptor* (kipar), *pictor* (slikar), *fenestrensius* (staklar), *marangonus* (drvodjelac).[268]

Od obrtničkih djelatnosti, za koje je iz dokumenata uočljivo da doživljavaju svojevrsni procvat u razdoblju druge polovice XVI. st., treba svakako izdvojiti brodograditelje (*calafati*). Naime, pomorstvo i ribarstvo bila je jedna od temeljnih djelatnosti u rapskoj komunni još od ranoga srednjeg vijeka pa tako i u XVI. stoljeću. U rapskoj su se luci odvijale radnje popravaka brodova za koje su ovi obrtnici bili naročito zaslužni. Rapski brodograditelji imali su i svoju bratovštinu u katedralnoj Crkvi (*Confraternita Sancta Maria dei Calafati*).[269]

5.4. Ostale djelatnosti

Od ostalih uglednijih zanimanja koja su bila zastupljena među članovima rapske komune, ističu se *medicus; medico* (liječnik),[270] *causidicus*; *causidico* (sudac),[271] *organista*

---

[264] Isto, str. 167-171.
[265] Isto, str. 163.
[266] M. Kunčić, »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća«, str. 111.
[267] Primarni izvori koji otkrivaju zanimanja rapskih stanovnika su matične knjige krštenih i vjenčanih i oporuke. Ovisno o jeziku kojim se služio notar pri zapisivanju dokumenata, termini koji se odnose na obrtnike potječu iz latinskoga i talijanskog jezika.
[268] Usp. I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, str. 164.
[269] A. Toić, *Rapske bratovštine,* str. 14.
[270] Npr. *il eccelente dotor signor Arcangelo Ugalia al presente medico salariato in questa citta*, HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 17v, 13. V. 1598.

(orguljaš).[272] Također, neki su se Rabljani ili pak došljaci bavili i vojničkim zanimanjima, pa se tako u izvorima spominje npr. topnik (*bombardiere*),[273] *comito*; *sopracomitto* (vojni zapovjednici na galiji koji su obično bili pripadnici domaćeg patricijata)[274] i drugi.

6. Crkvene prilike u Rapskoj biskupiji

6.1. Kratki pregled povijesti Rapske biskupije

Rapska biskupija jedna je od najstarijih na povijesnome hrvatskom prostoru. Prvi imenom poznati rapski biskup Ticijan sudjelovao je na provincijskim crkvenim saborima, održanima u Saloni 15. VI. 530. i 4. V. 533. i na njihovim aktima supotpisao se kao: *Ticyanus episcopus ecclesiae Arbensis subscripsi* (530.) i *Ticyanus episcopus sanctae ecclesiae Arbenisis, his gestis consentiens subscripsi* (533.).[275] Prema zapisniku o salonitanskome crkvenom koncilu održanom 530. godine, Salonitanskoj nadbiskupiji pripadale su na sjevernome Jadranu samo biskupije u Skradinu, Zadru i Rabu, a Krčka i Osorska biskupija tada se uopće ne spominju, pa je moguće da je u to doba Rapska biskupija obuhvaćala cijelo područje današnjega Kvarnera. Čini se da je na crkvenome saboru u Splitu 928. godine Rapska biskupija teritorijalno proširena na cijeli otok Pag i na dio susjednoga kopna prema Velebitu.[276] Velebitski dio imala je do uspostave senjske biskupije (oko 1150). Godine 1071. sjeverni dio otoka Paga pripao je Rapskoj biskupiji, a južni dio Ninskoj biskupiji, a kasnije novo uspostavljenoj Zadarskoj nadbiskupiji/metropoliji. Rapska je biskupija, do sredine XII. stoljeća, priznavala splitskoga metropolita. No, na inicijativu Venecije, koja je za svoj jadranski posjed od pape željela ishoditi osnutak nove metropolije, na koncu je i došlo do utemeljenja Zadarske nadbiskupije, i to bulom pape Anastazija IV. od 17. listopada 1154. godine. Tada rapski, krčki, osorski i hvarski biskup[277] dolaze pod jurisdikciju zadarskoga

---

[271] *Il spetabil misser Gieronimo de Zaro del quondam misser Niccolo, nobile causidico d'Arbe,* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 71, 11.XII.1570.

[272] *(...) misser Ranutio Hermolao (...) organista,* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. IV, fol. 31r , 9. II. 1571.

[273] *Dona Maddalena di Stanchi (Stancich) consorte de magistro Zuane fauro di Padoua bonbardiere sopra la galia del clarissimo capitano contra Vschochi*, HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 8r, 3. VIII. 1580.

[274] *Donna Gieronima moglie de ser Andrea da Vinetia comito nella galea del clarissimo sopracomito Gabrielli*, HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IX, fol. 8v, 18.IX.1599.

[275] Fedro Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Kr. Hrv.- Slav.-Dalm. Zemaljska Vlada, Zagreb, 1914., str. 160. i 164.

[276] V. Brusić, *Otok Rab*, str. 68.

[277] Hvarska biskupija nalazila se pod Zadarskom nadbiskupijom do 1181. kada je vraćena pod jurisdikciju splitskoga metropolita, budući su Split i Hvar bili u sklopu ugarsko-hrvatske države. Vidi: Josip Buturac-Antun Ivandija, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima,* Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1973., str. 91.

metropolite.[278] Kvarnerske biskupije, krčka i rapska, izgubile su svoje župe s obje strane Velebita u trenutku kada su osnovane nove biskupije: senjska i krbavska, što je zasigurno utjecalo i na ekonomsku situaciju Rapske biskupije koja je time ostala bez djela prihoda.[279] Pod izravnom jurisdikcijom Zadarske metropolije Rapska biskupija ostaje tek kratko vrijeme, do 22. veljače 1155., kada je papa Hadrijan IV., u režiji Venecije, donio bulu kojom Zadarsku nadbiskupiju podvrgava jurisdikciji gradeškoga patrijarhata, čime i rapska Crkva dolazi pod njegovu upravu. Patrijarh iz Grada prelazi 1450. godine u Veneciju.[280] Budući da se Rab od 1409. do 1797. nalazio pod vrhovnom mletačkom vlašću, moguće je zaključiti da je *Serenissima* kreirala kako politički tako i crkveni život Raba i susjednih kvarnerskih otoka,[281] iako joj je dozvolila određenu unutrašnju autonomiju. Nekoliko godina nakon smrti posljednjega rapskog biskupa Ivana Petra Galzigne (u. 1822.), papa Leon XII. je bulom *Locum Beati Petri* od 30. lipnja 1828. ukinuo Rapsku i Osorsku biskupiju te ih pripojio Krčkoj biskupiji.[282]

6.2. Administrativni ustroj Rapske biskupije i kaptola

Od sviju dalmatinskih biskupija, Rapska je bila prostorno najmanja. U teritorijalni opseg Rapske biskupije od druge polovice XI. stoljeća ulazile su sve župe i kapelanije otoka Raba i sjevernoga dijela Paga - Novalja i kapelanija Lun.[283]

Govoreći o hijerarhijskome ustroju Rapske biskupije u srednjemu i ranome novom vijeku, treba istaknuti da se na čelu biskupije nalazio biskup (*episcopus*) uz kojega je katedralnom crkvom sv. Marije upravljao kaptol (*Capitulum cathedrale, Capitulum Arbensis*), kojega je od XII. stoljeća činilo 12 kanonika. Kanonike je birao i potvrđivao biskup, ali prema prijedlogu drugih kanonika.[284] Među njima postojale su tri časti (*tres dignitates*): arhiđakon (*archidiaconus*), arhiprezbiter (*archipresbyter*) i primicerij (*primicerius*).[285] Na poziv arhiđakona, kanonici su se sastajali na vijeće (*in capitulum*) u sakristiji rapske katedrale. Oni su, osim bogoslužja, što im je bila prvenstvena zadaća, obavljali i sve druge poslove unutar katedrale. Uz kanonike, u službi rapske Crkve bila su još šestorica *mansionara*, šestorica

---

[278] CD, sv. II, Zagreb, 1904., dok. 78, str. 76-79.; Ivan Majnarić, »Razmišljanja o historiografskom pristupu problemu uzdizanja Zadra u status nadbiskupije i metropolije 1154.«, *CCP*, vol. XXXI (2007.), br. 60, str. 101.; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976., str. 54.
[279] N. Klaić, *nav. dj.*, str. 55.
[280] Isto, str. 62.
[281] A Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*, str. 330.
[282] V. Brusić, *Otok Rab*, str. 40.
[283] Isto, str. 40-42.
[284] I. Pederin, *Rab u osvit humanizma i renesanse*, Pogl. »Kaptol, njegova organizacija i prihodi«, str. 30.
[285] A. Valier, *Visitatio Arbensis*, fol. 1r; 56r.

đakona te šestorica *akolita* (niži kler) koje je birao Kaptol, a potvrđivao biskup. Oni su vršili pastoral među pastvom u gradu i distriktu koji je obuhvaćao čitav otok. Sačinjavali su tijelo svećenika nadarbenika (*clerici beneficiati*) uživajući stalne crkvene nadarbine (*beneficia*) i dio od crkvene desetine (*de decimis*). U Rapskoj biskupiji, osim grada Raba, samo je još Novalja na Pagu imala stalnoga župnika koji je nosio naslov arhiprezbitera.[286] Ovu službu obnašao je uvijek jedan svećenik iz rapskoga patricijata, a duhovno vodstvo nad pastvom imala su dva najstarija člana seoskoga kaptola (*capitulum rurale*) novaljske crkve. Na Rabu je bio i priličan broj svećenika, podrijetlom iz patricijskih obitelji, koji su se uzdržavali od svojega patrimonija. Neki svećenici pučani obnašali su dužnost kapelana raznih pučkih bratovština od kojih su primali godišnji doprinos.[287]

Uz rapsku stolnicu postojala je i kaptolska škola (*scolla di grammatica*) u kojoj su se odgajali i školovali budući svećenici.[288] Na čelu škole bio je kanonik koji je prvotno nosio titulu skolastik *(scholasticus),* a potom učitelj đaka (*magister clericorum).*[289] Sedamdesetih godina XVI. stoljeća u toj je školi predavao rapski kanonik Nikola Kolić (*scolarium preceptor*).[290] Takve škole imale su i dvije benediktinske opatije sv. Petra u Supetarskoj Dragi i sv. Stjepana u Podstrani te franjevci konventualci samostana sv. Ivana Evanđeliste u gradu, koji je bio sjedište rapske kustodije (*custodia Arbi*).[291]

Ipak, u Rabu, kao uostalom i u drugim dijelovima Dalmacije nije bilo sjemeništa, a tek je zaslugom Tridentskoga sabora, na kojemu je naglasak stavljen na temeljitu intelektualnu i teološku izobrazbu klera, utvrđena potreba za osnivanjem novog sjemeništa u Zadru.[292]

Čini se da su svećenici na Rabu, kao što je to bilo uobičajeno i u drugim dalmatinskim gradovima, podučavali sinove patricijskih i bogatih građanskih obitelji,[293] dok su djevojčice iz

---

[286] Isto, fol. 56r.

[287] V. Brusić, *Otok Rab,* str. 91-92.; o Rapskome kaptolu opširnije vidi: Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre,* str. 329-335.

[288] Ugovor o raspodjeli dobara između dvojice braće kanonika Nikole i Ivana Antuna Kolića sastavljen je u kući, gdje se nalazi gramatička škola, iznad kancelarije. (…) *fatto in Arbe nella casa doue al presente si ritroua la scolla di grammatica, posta sopra la Cancelaria.* HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XII, fol. 7, 10. V. 1585.

[289] V. Brusić, *Otok Rab,* str. 95; A. Gulin, *nav. dj,* str. 333.

[290] U kodicilu rapskoga građanina Antonija *de Cortesiis,* on se spominje kao primatelj legata. *Item reliquit clerico domino Nicolao Colich suo nepoti, nunc scolarum preceptori unam suam uestam de panno nouam….* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 31v, 12. V. 1571.

[291] Franjevačka provincija Sv. Jeronima bila je od sredine XIV. st. sastavljena od četiriju manjih upravnih jedinica (kustodija) koje su obuhvaćale po nekoliko franjevačkih samostana. To su bile: Dubrovačka, Splitko-makarska, Istarska i Rapska kustodija (obuhvaćala je samostane Rab, Cres, Krk, Senj i Modruš). O tome: Stanko Josip Škunca*, Franjevačka renesansa u Dalmaciji i Istri: opservantska obnova i samostani Provincije sv. Jeronima u 15. st.*, Franjevačka provincija sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri, Zadar, Split, 1999., str. 131.

[292] T. Perinčić, »Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera«, str. 124.

[293] Iako je od XV. stoljeća postojala komunalna škola u kojoj su primarno obrazovanje stjecali prvenstveno domaći notari, možemo zaključiti da su osim svećenika, patricijskim i građanskim sinovima povremeno privatnu poduku u osnovama čitanja, pisanja i civilnoga prava, davali i rijetki učeni mještani, padovanski laureati, doktori prava ili notari. Usp. Dušan Mlacović, *Građani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva,* str. 60-61.; Giuseppe

bogatih patricijskih obitelji osnovno obrazovanje stjecale u ženskom benediktinskom samostanu sv. Andrije.[294] U vrijeme kada je na biskupskoj stolici sjedio Blaž Sidineo (1567.-1583.), podignuta je crkva i samostan benediktinki sv. Justine, namijenjen djevojkama pučankama.[295] Predstojnica samostana zadužila je dvije redovnice da pružaju primarnu poduku novakinjama,[296] a vjerojatno su ondje primarnu naobrazbu mogle dobiti i djevojčice iz bogatijih pučkih obitelji. U ovaj su samostan primane i rapske udovice pučkoga podrijetla.[297]

Općenito gledajući, u XVI. stoljeću rapsko je svećenstvo (niži kler) bilo velikim dijelom neobrazovano i neprosvijećeno,[298] a iznimku su činili svećenici proizašli iz redova domaćega patricijata[299] koji su crkvenu karijeru nastavljali u većim središtima diljem Europe ili su djelovali kao biskupi ili kanonici u rapskome susjedstvu.[300] Domaća inteligencija uglavnom je napuštala otok, a od rapskih patricija, koji se nakon školovanja više nisu vratili na Rab, ističe se splitski nadbiskup Marko Antun de Dominis (1560.-1624.).[301]

6.3. Prilike u Rapskoj biskupiji u drugoj polovici XVI. stoljeća

Za vrijeme mletačke vlasti pod kojom Rab ostaje gotovo četiri stoljeća, crkveno uređenje, uspostavljeno u srednjemu vijeku, ostalo je nepromijenjeno. Rab je sa svojim distriktom i

---

Praga, »Scuole e Maestri in Arbe nel Medioevo e nel Rinascimento«, Museum (Bolletino della biblioteca e Museo della Repubblica di San Marino), Biblioteca e Museo della Repubblica di San Marino, San Marino, 1924., str. 17-19.

[294] V. Brusić, *Otok Rab*, str. 95.

[295] Gradnja crkve i samostana Sv. Justine trajala je u razdoblju od 1573.-1578. L. Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea«, str. 139.; M. Domijan, *Rab grad umjetnosti,* str. 69.

[296] I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka,* str. 126.

[297] Tako je, primjerice, rapska oporučiteljica Matija, udovica Ivana iz Trogira, primljena u samostan Sv. Justine 19. VIII. 1574., odlukom časne majke Markusine Juričević i redovnica Ivane Haburlić i Katarine Jadrulić, uz privolu rapskoga biskupa. Ona je ovome samostanu oporučno darovala sva svoja dobra. O. Badurina, VKK, L III, str. 9, 19. VIII. 1574.

[298] Prema nekim svjedočanstvima izrečenim pred Valierovom delegacijom, razlučno je da je bilo svećenika koji nisu znali pravo čitati niti misiti. T. Perinčić, »Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera«, str. 125.

[299] Prema svjedočanstvu predstavnika biskupske kurije samo je jedan kanonik iz rapskoga klera, Marin Bizza, postigao doktorat u Padovi 1589. ARB, Acta episcopi Pasqualis Padavini, sv. II, fol. 198, 14. IV. 1594.

[300] Npr. Biskup Blaž Sidineo u svom iskazu pred vizitatorom Valierom, govori o tome kako trenutno u biskupiji nema niti jednoga kanonika iz obitelji *de Benedictis,* a jednome mladiću je i sam dao dozvolu da ode pohađati studij, dok se svećenik kanonik Bernardin *Baduarius* nalazi na Cresu. Valier, *Visitatio Arbensis,* fol. 69v-70r. Funkciju senjskoga biskupa od 1591. obnašao je Antun de Dominis, a nakon njegove pogibije pod Klisom 1596. na biskupskoj stolici zamijenio ga je njegov nećak Marko Antun de Dominis (1600.-1602.). Vesna Tudjina Gamulin, »Senjska biskupija i Marko Antonije de Dominis prema dokumentu iz godine 1600.«, *Senjski zbornik* (1993.), br. 20, str. 119-120.

[301] O teologu, fizičaru, crkvenom reformatoru, polemičaru, propovjedniku i prevoditelju Marku Antunu de Dominis, (Rab, 1559. ili 1560. – Rim, 8. IX. 1624.), koji se čitav život zalagao za jedinstvo svih kršćanskih crkava i mir među religijama opširnije vidi: V. Tudjina Gamulin, »Dominis Marko Antun de«, *Hrvatski biografski leksikon,* sv. III, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb, 1993., str. 494-497.; Veljko Gortan, »Biografski podaci o Marku Antoniju de Dominisu«, *Encyclopaedia moderna*. Zagreb, god. II (1967) br. 5–6; str. 86-87.; Stipo Kljajić, »Markantun de Dominis – Protagonist koegzistencije ili rušitelj Katoličke crkve?. U povodu 380. obljetnice smrti«, *Bilten Franjevačke teologije – Sarajevo,* god. XXXI (2003-2004.), br. 1-2, str. 251-253.

dalje zasebna biskupija s biskupom na čelu. Kaptol sv. Marije, rapske katedrale, brojio je 12 kanoničkih mjesta s tri časti. Još je papa Siksto IV. posebnim pismom 1478. godine zabranio umnažanje broja kanonika te i iz toga razloga broj kanonika rapskoga kaptola ostaje konstantan.[302] Probleme moralnoga karaktera u rapskoj crkvenoj hijerarhiji, koji svoj vrhunac doživljavaju tijekom prve polovice XVI. stoljeća, pokušat će riješiti rapski biskupi, koji su djelovali u duhu reformi Tridentskoga koncila. Treba napomenuti da duhovna kriza koja je zahvatila crkvu u Rabu u drugoj polovici XV. i početkom XVI. stoljeća, nije bila samo rapski fenomen. Naime, tijekom kasnoga srednjega vijeka dolazi do svojevrsne duhovne krize u Katoličkoj crkvi, zbog različitih malverzacija, kupovanja visokih crkvenih položaja i materijalnoga bogaćenja pojedinih njezinih članova, a napose svećenika iz kruga papinske kurije, što je izazvalo najprije oštru kritiku pojedinaca (obilježenih terminom reformatori), ali u konačnici i rascjep u Zapadnome europskom kršćanstvu koje se podijelilo na brojne kršćanske denominacije: katolike i protestante koji su se razdijelili na luterane, kalvine, anglikance i dr. Kriza, koja je dovela do podjela u Zapadnoj Crkvi, kulminirala je u prvoj polovici XVI. stoljeća iznjedrivši fenomen u literaturi poznat pod nazivom reformacija.[303] Svojevrstan odgovor na protestantsku reformu, željeli su dati i katolički crkveni oci. S tom namjerom, oni su sredinom XVI. stoljeća sazvali crkveni koncil, koji se od 1545. do 1563. godine u tri faze odvijao u gradu Tridentu (tal. *Trento*). Glavni cilj Tridentskoga sabora bio je obnoviti Katoličku Crkvu *in capite et in membris* te su u skladu s time, akteri Sabora donijeli i mnogobrojne dekreta u pogledu revitalizacije crkvenoga i vjerničkoga života. Razdoblje od zasjedanja Tridentskoga sabora pa sve do konca XVIII. stoljeća, u kontekstu crkvenoga života, naziva se i doba katoličke obnove.[304]

Do Koncila, možda je najveći uzrok razdora između nižega i višega svećenstva, među kanonicima, ali i općenito popuštanja svećeničke discipline i ćudoređa, bilo često dugotrajno

---

[302] Vladislav Brusić, *Otok Rab*, str. 127.

[303] O protestantskoj reformi u svjetskoj i hrvatskoj literaturi postoje brojni naslovi. Izdvojit ćemo neke: Leonard G. Emile, *Histoire generale du protestantisme*, 2e ed., Presses Universitaires de France, Paris, 1980.; »Reformation, Katolische Reform und Gegenreformation«, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Band IV, (ed. Hubert Jedin), Herder, Freiburg – Basel – Wien, 1985.; Jean Boisset, *Protestantizam: kratka povijest*, 2. izdanje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999.; Miroslav Kurelac, »Hrvatska i središnja Europa u doba renesanse i reformacije«, *Hrvatska i Europa – kultura, znanosti i umjetnost, sv. 2, Srednji vijek i renesansa (XIII. – XVI. st.),* (ur. Eduard Hercigonja), Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 39-60.; Guy, Bedouelle, *Povijest crkve* (prev. Stjepan Kušar), pogl. »Crkva i izazov reformâ«, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 101-113.; August Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, (prev. Josip Ritig), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., pogl. »Reformacija i katolička obnova«, str. 208-257.

[304] O Tridentskome saboru i njegovim smjernicama i dekretima koji su u drugoj polovici XVI. i tijekom XVII. i XVIII. stoljeća provođeni u praksu u vidu katoličke obnove više u: Massimo Marochi, *Il Concilio di Trento : instanze di riforma e aspetti dottrinali,* Milano: Vita e pensiero, 1997.; A. Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, (prev. Josip Ritig), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 257-274.; *Povijest*, knj. 9, (hrvatsko izdanje), Počeci novoga doba (16. stoljeće), (gl. ur. Ivo Goldstein), Europapress holding, Zagreb, 2009., pogl. »Tridentski koncil i protureformacija«, str. 15-72.; http://history.hanover.edu/texts/trent.html (zadnji put viđeno 2. III. 2018.)

odsustvo biskupa iz biskupije, ali i tendencije posvjetovljenja koje su u renesansno doba zahvatile kako Rimsku kuriju tako i lokalne crkvene zajednice. U biskupovoj odsutnosti, biskupijom su upravljali generalni vikari. Tako je rapski biskup Vincent *Negusanti*[305] za vrijeme svoje biskupske službe, umjesto u Rabu, pretežno boravio u Veneciji i rodnome Fanu gdje je i pokopan u tamošnjoj katedralnoj crkvi.[306] Upravljanje svojim dobrima na Rabu, kao i onima opatije sv. Nikole na Visu, biskup Negusanti je 1541. povjerio mansionaru Nikoli Koliću.[307] Tek je na Tridentskome saboru (1545.-1563.) u odredbama pod nazivom »De residentia« ustanovljeno da biskup mora stalno boraviti u svojoj biskupiji.[308]

Na temelju podataka prikupljenih iz arhivske građe iz fonda rapskih bilježnika za prvu polovicu XVI. stoljeća,[309] promatra li se moralno stanje unutar Crkve do sredine XVI. stoljeća, može se razlučiti da su kanonici često bili u međusobnim razmiricama.[310] Zbog toga je jednom prigodom morao reagirati i sâm papa Julije II., koji je 1511. povjerenicima rapske crkve Ivanu *de Galasso* i Mati *de Zaro* poslao reskript, a povod je bila tužba zadarskoga svećenika Mirka Mirkovića u svezi klevete laika Mate, Petra i Antuna Karlotića. Povjerenici su pak, poslali okružnicu »*dominis abbatibus, prioribus, prepositis, decanis, archidiaconis, archipresbiteris, scholasticis, cantoribus, thesaurariis, sacerdotibus, sacristis tam chatedralium et metropolitarium, quam collegiatarum, canonicis, parochialiumque curatis et non curatis, perpetuis altaris, ceterisque presbiteris, clericis, notariis et tabellionibus publicis*…« u Pagu i Zadru.[311] Dokument je zanimljiv jer ukazuje na razgranjenost aparata crkvene vlasti i koliko je, zbog velikoga broja dužnosnika u crkvi, bilo teško i upravljati tim aparatom. Povod mnogim parnicama i svađama među kanonicima bilo je rukovanje novcem prikupljenim od crkvene desetine.

---

[305] Vincent Negusanti /Nigusanti/ (*Vincentius Necusantius /Nicosantius; Negusantio/, Vincenzo Negusanti de Fano, episcopus Arbensis*) rođen je u rujnu 1487. godine u Fanu, postigao je doktorat iz obaju prava (civilno i kanonsko), govorio je hebrejski, grčki i latinski jezik. Za rapskoga biskupa posvećen je 1515. godine, a na Rab je došao 1517., na mjesto prijašnjega biskupa Alojzija Molumbre. Sudjelovao je na Tridentskome saboru 1562., odrekao se biskupske stolice 1569., a umro je 1573. godine u 86. godini. Vidi: D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, t. V., str. 264-270. Iz njegova životopisa vrijedno je izdvojiti podatak da je zaredio za svećenika Ignacija Lojolu (*di Loyola*), utemeljitelja Družbe Isusove. O tome: Pierre Favre, *Memorie Spirituali a cura di Giuseppe Melinato, SI*, Citta Nuova Editrice, Roma, 1994., str. 32-33.

[306] D. Farlati, *Illyricum Sacrum,* t. V, str. 266. Zanimljivo je da je ovaj biskup u svojoj oporuci od 17. I. 1568. istaknuo želju da bude sahranjen u rapskoj stolnici, no očito ona nije ostvarena. *Reuerendus dominus Uincentius Nigusantius episcopus Arbensis et doctor (...) corpus suus seppeliri uoluit in ecclesia cathedrali Arbensi, retro altare maius capite ad boream uerso, pedibus uero ipsus mare positis (...).* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 55-56.

[307] I. Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, pogl. »Rapska crkva «, str. 141.

[308] V. Brusić, *Otok Rab,* str. 128.

[309] Dokumente rapskih bilježnika za navedeno razdoblje detaljno je analizirao i koristio Ivan Pederin u nekoliko svojih studija o povijesti Raba u doba renesanse.

[310] Ivan Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 137-143.

[311] Isto, str. 138.

Među svećenstvom bilo je i nepotizma. Godine 1531. se uz Pietra Bemba, koji je obnašao funkciju komendatora opatije sv. Petra u Supetarskoj Dragi, nalazi i Vincenzo Bembo. Sam rapski biskup Vincent *Negusanti,* koji je boravio u Fanu, pribavio je svom nećaku Frani Negusanciju kanoničko mjesto u Rabu, 1542., a ovaj je, kao stričev opunomoćenik, naplaćivao iznose koji su se dugovali biskupu.[312]

Poznati su primjeri svećenika koji su živjeli u konkubinatu, nosili sablju često sudjelujući u tučnjavama s oružjem i ostajali bi vani i nakon trećega zvona, međusobno su se vrijeđali, što nije bilo u skladu s očekivanim moralnim normama i bilo je suprotno vladanju svećenika, a pripadnici rapske Crkve pokazivali su renesansne tendencije sekularizma.[313]

Već sredinom XVI. stoljeća, u duhu tridentskih reformi, započinje se s provođenjem disciplinskih mjera prema svećenstvu. Primjerice, svi svećenici, koji su imali priležnice, morali su ih otpustiti, a za svako dijete rođeno iz konkubinata, morali su platiti 50 libara globe.[314] U XV. i prvoj polovici XVI. stoljeća kanonici su imali sve veće pretenzije na funkciju kolektora ili subkolektora crkvene desetine, što je bio unosan posao koji je omogućavao napredovanje u karijeri, ali i razne malverzacije vezane uz rukovanje desetinom, zbog čega je znalo dolaziti i do parnica i svađa među kanonicima i njihova osobnoga bogaćenja. Od 1552. uvodi se nova disciplinska mjera u smislu sprječavanja bogaćenja kanonika te se strogo pazilo da njihov godišnji prihod ne smije biti veći od 12 florena, kako je to propisao još papa Siksto IV.[315] Po završetku Tridentskoga sabora biskup Negusanti primio je 1564. godine dopis zadarskoga nadbiskupa u kojemu ga ovaj obvezuje da kleru i pastvi objavi vijesti s Koncila i proklamira papine bule s tridentskim odlukama.[316] Biskup Negusanti nastojao je, preko svojih biskupskih vikara, djelovati u skladu s tridentskim dekretima i uvesti red među svećenstvo. Tako je, primjerice, suspendirao don Bernardina Dohu koji je istukao svoju sestru Eufemiju i Antu Stuparića iz nepoznatog razloga.[317] Kaznio je i svećenika Ivana Fabijanića koji je bio nasilan prema sluškinji obitelji *de Zaro*.[318] Već je 1539. biskup prognao iz komune đakona Ivana Kolića koji je nekim Rabljanima pokrao vunu,[319] a drugoga đakona Jakova kaznio je jer, nakon učestalih opominjanja, još uvijek nije htio otpustiti svoju

---

[312] Isto, str. 140.
[313] I. Pederin, *Rab u osvit humanizma i renesanse*, str. 31-34.
[314] I. Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 143.
[315] Isto, str. 140-141.
[316] Dopis je pronađen u Protokolu pisarnice Rapske biskupije koji je 1938. sastavio don Anton Mrakovčić. Dokument od 6. listopada 1564. kojim mletačka vlada zaključke tridentskoga sabora i naređuje da se imaju poštivati i vršiti nalazi se u KAR, Liber XVIII – *Processo del capitolo contro la Magnifica Communità d'Arbe,* fol. 1-2.
[317] ARB, Acta episcopi Vincentii Necusantii, sv. I, fol. 485-487, 8. I. 1537.
[318] Isto, fol. 401-404, 3. V. 1542.
[319] Isto, fol. 562-565, 23. XII. 1539.

konkubinu.[320] Također, uslijedila je i kazna don Petru Slavkoviću, kapelanu u samostanu sv. Petra u Dragi, jer je u neredu držao sveto ulje i neredovito je obavljao svoje dužnosti.[321]

Rapski biskup Blaž Sidineo[322] nastavio je djelovati u duhu tridentskih reformi nastojeći podići razinu crkvene discipline. Poticao je pastoralnu službu svojih svećenika i podupirao osnivanje crkvenih i samostanskih ustanova. Tako je dao poticaj za utemeljenje ženskoga benediktinskoga samostana sv. Justine u koji bi ulazile djevojke iz puka.[323] U razdoblju od 1573.-1578. uz samostan je izgrađena i istoimena crkva, na mjestu nekadašnje crkve sv. Tome u Gornjoj ulici, čiju su gradnju financijski podupirali Kaptol, rapska komuna, mletački Senat, biskup i papa.[324] Podršku i pomoć, novoosnovani samostan sv. Justine dobiva u početku i od benediktinki iz rapskoga samostana sv. Andrije (utemeljenog još u XI. stoljeću za patricijke) i iz paške opatije sv. Margarite.[325] U vrijeme Sidineova upravljanja biskupijom, 1579. godine na Rab dolazi veronski biskup Augustin Valier (*Augustinus Valerius; Agostino Valier*) kao apostolski vizitator koji se želi uvjeriti u uspješnost provođenja tridentskih reformi. Biskup Sidineo od vizitatora Valiera dobiva još veći poticaj za nastavak rada na poboljšanju svih aspekata crkvenoga i duhovnoga života u svojoj biskupiji u duhu reformi. Iste je godine, sa stražnje strane oltara, biskup dao podići svetište (*sanctuarium*) u koje je pohranio relikvije različitih svetaca (u prvome redu moći sv. Kristofora, rapskoga zaštitnika) te 400 pergamena na kojima su ispisane povlastice rapskoj Crkvi i komuni.[326] Apostolski vizitator Valier, prilikom svoje vizite, detaljno je pregledao Rapsku biskupiju, upozoravao je na propuste u ćudoređu klera, poticao je popravak trošnih crkvenih zgrada, zalagao se za školovanje i bolju izobrazbu svećenika i za tiskanje katekizama te držanje vjeronauka i

---

[320] Isto, fol. 8, 2. IV. 1539.

[321] Isto, fol. 536-540, 8. VII. 1539. O pokušaju uspostave discipline među svećenstvom usp. T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 50-51; T. Mayhew, »Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera 1579. godine«, str. 124.

[322] Blaž Sidineo, (*Blasius Sidineus /Sideneus*/), rodom je Zadranin, a školovao se na nekom od talijanskih sveučilišta gdje je stekao titulu doktora obaju prava. Neko vrijeme spominje se kao kanonik zadarskoga Kaptola, da bi 1567. sjeo na rapsku biskupsku stolicu, a tu čast obnašat će do 1583. godine., kada mu je papa Grgur XIII dodijelio koadjutora, rapskoga plemića, doktora obaju prava i franjevca Antuna Cernotu, koji je odmah imenovan i naslovnim skradinskim biskupom. Sidineo je umro u Rabu 10. VI. 1584. i sahranjen je u rapskoj katedrali sv. Marije. L. Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea : (1567.-1583.)«, str. 137-151.; D. Farlati, *Illyricum sacrum*, t. V., str. 270-273.; Carlo Federico Bianchi, *Zara christiana*, sv. I, Zara, 1877., str. 207.

[323] O činu utemeljenja ovoga samostana postoji fundacijska isprava od 21. prosinca 1574. koja se u prijepisu čuva u rapskome Kaptolskom arhivu. KAR, Liber 43. Documenta Dioecesis Arbensis, *Pro Capitulo et monialibus Sancte Iustine*, fol. 191v-192r. Dokument je objavio D. Farlati, *Illyricum sacrum*, t. V., str. 270-271.

[324] D. Farlati, *Illyricum sacrum*, t. V, str. 270.; L. Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea: (1567.-1583.)«, str. 139.

[325] L. Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea: (1567.-1583.)«, str. 139.

[326] D. Farlati, *Illyricum sacrum*, t. V, str. 271.; L. Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea: (1567.-1583.)«, str. 139.

propovjedi na hrvatskome jeziku čime bi se vjera mogla bolje približiti puku.[327] Prema zapisima Valierovih pisara, na otoku Rabu nisu pronađeni tragovi protestantske hereze, premda su neki od ispitanika tvrdili da je prije nekoliko godina biskup Blaž Sidineo dao spaliti neke knjige, koje su, čini se, bile protestantske. Teško da je Rab, koji je stvorio intenzivne veze sa svojim zaleđem, Venecijom, Istrom, te zapadnom i srednjom Europom temeljene prvenstveno na trgovini, mogao ostati zatvoren i za neke doticaje s protestantizmom.[328]

U smjeru koji je zadao Tridentski koncil, nastavio je djelovati i rapski biskup Paskval Padavini (1588.-1621.) (*Paschalis Padavinus*), Mlečanin, magistar teologije, koji je potekao iz reda monaha kamaldoljana.[329] U provođenju reformi biskup Padavini imao je i određenih poteškoća. Ponajviše su ga zabrinjavali neposlušni svećenici neprimjerena života koje je u nekoliko navrata opominjao, primjerice zbog kartaških igara, da bi 1597. javno proglasio zabranu tih nepoćudnih aktivnosti za svo rapsko svećenstvo.[330] Neki su svećenici prisustvovali javnim zabavama i plesovima,[331] neki su nastavili živjeti u konkubinatu,[332] neki su posjedovali sablju[333] ili bi sudjelovali u tučnjavama.[334] Biskup bi takve kažnjavao i opominjao ih da se ostave nemoralnoga života pod prijetnjom crkvenoga izopćenja,[335] no nema zabilješki da su se vodili procesi protiv svećenika u konkubinatu kako je to bio slučaj za vrijeme Valierove vizitacije, iz čega se može zaključiti da su se stvari u rapskoj Crkvi ipak, donekle popravile.[336]

---

[327] A. Valier, *Visitatio Arbensis,* fol. 3v-4r. Usp. T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 110-111. O Valierovoj vizitaciji i njezinoj ulozi u provođenju tridentske reforme vidi: T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 3-4.: »Valierova vizitacija Dalmacije bila je prva nakon Tridentskog koncila i trebala je donijeti mnoge promjene ponajprije u disciplini klera. Gotovo cijelu godinu, on i njegovi pomoćnici obilazili su biskupije Mletačke Dalmacije i nastojali usaditi sjeme tridentskih reformi s posebnim naglaskom na moral klera. Jednako tako, trebalo je zavesti red i u crkvenoj upravi. Te su mjere trebale omogućiti obnovu crkve kao stabilne institucije sa značajnim društveno-političkim utjecajem, kao i obnoviti njezin duhovni značaj u društvu jer je to bio jedini način da Rimska crkva preživi i zaustavi širenje protestantizma. Skandali koji su krajem XVI. stoljeća potresali rapski kler zaprepastili su čak i Valierove pisare i cijelo njegovo poslanstvo na gotovo svakom kraju njihove vizitacije. Nedisciplina i nemoral koji je vladao među tamošnjim visokim klerom, ono je što se najčešće spominje u dokumentima vizitacije. Osim toga, siromaštvo, ne samo klera nego većine otočana te način na koji su uspijevali preživljavati i održavati svoju komunu, izazvali su veliko čuđenje delegacije.«

[328] T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 49.

[329] D. Farlati, *Illyricum Sacrum,* t. V., str. 273.

[330] ARB, Acta episcopi Pasqualis Padavini, sv. II, fol. 199, 30. IX. 1597.; T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 111.

[331] ARB, Acta episcopi Pasqualis Padavini, sv. II, fol. 167-169, 25. IV. 1620.

[332] Isto, sv. II, fol. 172, 13. IV. 1620.

[333] Isto, fol. 685-704, 20. VI. 1589.

[334] Isto, fol. 243-245, 10. VII. 1589.

[335] Isto, fol. 171, 4. XI. 1620.; Isto, fol. 188, 30. X. 1620.

[336] T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 112.

6.4. Materijalna kultura i umjetnička baština Rapske biskupije

Kako je već istaknuto, materijalne prilike u rapskoj Crkvi u XVI. stoljeću bile su više nego skromne. Siromaštvo grada i biskupije ocrtavalo se i u vanjskome izgledu zapuštenih crkvenih zgrada. Da su crkvene ustanove i samostani na području Rapske biskupije u drugoj polovici XVI. stoljeća bili u trošnome stanju, govore podatci iz nekoliko izvora. U »Dnevnicima« venecijanskoga povjesničara Marina Sanuda stoji da se 1524. godine dio zidina uz samostan sv. Andrije sam od sebe srušio uz more.[337] Gradske zidine i postojeći zvonici crkava bili su stari i trošni, a zgrada biskupske palače bila je u prilično ruševnom stanju.[338]

Iz oporuke rapskoga patricija Kristofora Cernote pok. Jeronima pisane 14. ožujka 1551. godine, vidljivo je da su sredinom stoljeća crkvena fabrika[339] i gotovo svi gradski samostani (benediktinski sv. Andrije, samostan trećoredica sv. Antuna, samostan franjevaca konventualaca sv. Ivana), ali i izvangradski (trećoredski samostan sv. Frane i samostan franjevaca opservanata sv. Bernardina) bili u prilično lošem stanju, budući da ovaj oporučitelj ostavlja novčane pobožne legate (*pro anima ipsius domini testatoris*) u ukupnom iznosu od 18 dukata za njihov popravak (*pro reparatione*).[340]

Rapska crkva bila je dužna plaćati *servitium comune*, koji se u Rabu nazivao *decima apostolica*, što je bio svojevrsni porez biskupije Svetoj Stolici.[341] No, često se pokušalo izbjeći taj porez, odnosno raznim potezima ga umanjiti, a neki svećenici ne bi plaćali ni porez za svoje nadarbine, zbog čega bi ih Apostolska komora opominjala, prijetila izopćenjem ili čak globila. Tako je primjerice, 1553. godine svećenik Matej Spalatin kažnjen globom od 111 perpera jer je utajio porez za svoju nadarbinu. Ovaj iznos poslan je u Rim, protivno lokalnoj tradiciji prema kojoj su iznosi od globa ulazili u fond za gradnju katedrale u Rabu, zbog čega su Rabljani, preko biskupova nećaka, Frane *Negusanti*, apelirali da se ovaj iznos vrati u fond za gradnju stolne crkve.[342] Od javnih gradnji, u drugoj polovici XVI. stoljeća zabilježeni su zajednički napori svih žitelja komune odjelotvoreni u podizanju crkve sv. Križa u Gornjoj

---

[337] Marino Sanudo, *I diarii,* XXXVI, (ed. Nicolo Barozzi et al.), a spese degli editori, Venecija, 1879.-1902., str. 364.
[338] D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 57.
[339] *Fabrica ecclesiae* – crkvena zgrada u kojoj su se prikupljali prihodi namijenjeni popravku crkve i drugim izdatcima u vezi s bogoslužjem. Vidi: *Lexicon latinitatis,* vol. I, str. 440.; Zlatko Herkov, »Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske«, sv. I, *Djela JAZU,* knj. 47, JAZU, Zagreb, 1956., str. 394.
[340] *Spectabilis et circumspectus vir dominus Christophorus Cernota quondam magnifici domini Hieronymi* (…) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 8r, 14. III.1551.
[341] I. Pederin, *Rab u osvit humanizma i renesanse*, str. 29.
[342] Isti, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 142.

ulici, crkve i samostana sv. Justine[343] na trgu Katurbo (*Platea Caturbi /Vetus/*) i skromne gradske lože postavljene nasuprot gradskoga tornja sa satom.[344]

Uz katedralnu crkvu nalazila se tzv. fabrika (*La fabrica della chiesa cattedrale*) u kojoj su se prikupljali glavni prihodi za sve troškove biskupije. Ti prihodi iznosili su 300 dukata godišnje, a sastojali su se od desetine i crkvenih posjeda koji su se davali u najam. Fabrikom su upravljali laici.[345] Prilikom Valierove vizitacije izvršen je i pregled same fabrike te je ustanovljeno da su računi uredni, ali i da ima puno nesređenih dugova, za koje su odgovorni nekadašnji prokuratori i preporučeno je da ih treba utjerati jer su tim dugovima nanesene ogromne štete rapskoj Crkvi. Također je delegacija naložila da se u budućnosti treba pažljivije upravljati imovinom i prihodima crkvene fabrike.[346]

Crkve se mogu promatrati i kao riznice umjetnosti. Tako su se stoljećima u rapskim crkvama čuvali bogati umjetnički predmeti namijenjeni liturgiji ili su bili u službi određenih izričaja pobožnosti, kao što su procesije, klanjanja pred presvetim oltarskim sakramentom i sl. Napose u XV. stoljeću Crkva, kao bogati posjednik rapskih solana, oranica i vinograda te živeći od prihoda nadarbina i od desetine, bila je i najveći naručitelj umjetnina na kojima su radili domaći, ali i strani majstori pridošli na Rab iz raznih krajeva.[347] Primjerice glavne radove na crkvi sv. Bernardina od sredine XV. stoljeća po narudžbi glavnoga donatora patricija Petra *de Zaro* izvodili su majstori Juraj Dimitrov iz Zadra, braća Antun i Nikola iz Rovinja i Juraj iz Modruša.[348] Iz navedenoga je očito da nije samo Crkva kao korporativna zajednica bila naručitelj slika, kipova, oltarnih pala kao i graditeljskih zdanja već su u tome sudjelovali i pojedini imućniji Rabljani iz druge polovice XV. stoljeća, ali se vrlo malo zna o imenima majstora koji su ih izradili.[349] Među onim majstorima (umjetnicima) koji su izašli iz anonimnosti ističu se braća Antonio i Bartolomeo Vivarini, podrijetlom iz Venecije, koji su sredinom XV. st. izradili poliptih za glavni oltar crkve sv. Bernardina u Kamporu, a Bartolomeo Vivarini autor je i poliptiha izrađenog za samostan sv. Andrije.[350] Na Rabu je sredinom XV. stoljeća djelovao kipar i graditelj podrijetlom iz albanskoga Drača, Andrija

---

[343] Treba istaknuti da su Rabljani novoizgrađeni samostan i crkvu posvetili sv. Justini, svetici Katoličke crkve čiji se blagdan slavio 7. listopada, a to je bio i dan pobjede kršćanskih snaga kod Lepanta. E. Peričić, »Prinos pomoraca iz Kopra, Cresa, Krka i Raba na svojim galijama u Lepantskoj bitki«, str. 81.
[344] D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 58.
[345] I. Vitezić, *La prima visita apostolica posttridentina in Damlazia (nell'anno 1579),* str. 75.
[346] A. Valier, *Visitatio Arbensis,* fol. 36r.; T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 60.
[347] I. Pederin, *Rab u osvit humanizma i renesanse,* str. 27; M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 65-66.
[348] C. Fisković; K. Prijatelj, *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Rabu,* Izdanje Konzervatorskog zavoda u Splitu, Split, 1948., str. 10-11.
[349] M. Kunčić, »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća«, str. 98-99.
[350] Isto, str. 99-100.

Aleši, ostavivši ondje brojna djela.[351] Svakako je važno spomenuti i ime klesarskoga i zidarskoga majstora Petra iz Trogira koji se u Rabu naselio i živio u drugoj polovici XV. stoljeća te ostavio nekoliko značajnih djela, npr. skulpturu Bogorodice s mrtvim Kristom (pietà) na vrhu portala rapske katedrale ili krstionicu u crkvi sv. Ivana Krstitelja[352] te je radio na pročelju i unutrašnjosti crkve sv. Frane na Komrčaru.[353]

U XVI. stoljeću stvari su se izmijenile i Crkva je, u skladu s općim gospodarskim stanjem i stagnacijom, postupno (o)siromašila. Nekada velik broj graditeljskih pothvata na sakralnim zadnjima kao i narudžbi predmeta umjetničkoga obrta sada je sveden na minimum.

Patriciji i bogatiji građani bili su patroni pojedinih crkava i kapela i nad njima su imali patronatsko pravo (*ius patronatus*).[354] Tu povlasticu dijelio je biskup, a obvezivala je patrona na materijalno održavanje crkve.[355] Patron je također mogao predložiti imenovanje nekog sebi bliskog svećenika na mjesto upravitelja te crkve, a imao je i pravo pokapanja u crkvi koja je bila u domeni njegova juspatronata.[356] Može se pretpostaviti da su one crkve, koje su imale svoje patrone, bile u boljem materijalnom stanju od ostalih. Rapski i zadarski patricij Ivan Frane *de Dominis* u svojoj je posljednjoj volji doznačio pravo patronata svome rođaku, rapskom kanoniku Nikoli *de Dominis,* sinu zapovjednika rapske galije Ivana *de Dominis,* nad kapelom sv. Marije od mira koja se nalazila na Starom trgu, a pravo nad kapelom ne može, prema želji oporučitelja, koristiti nitko drugi, osim onoga koji je iz kuće Dominis. Nadalje, Ivan Frane naglašava da je svojedobno dao zidarskom majstoru Jurju Jurašiću 22 libre (oko 3,5 dukata) da popravi tu crkvicu, ali ovaj nije učinio ništa što je obećao i sada oporučitelj moli izvršitelje svoje oporuke da ga na neki način, prema pravdi, natjeraju izvršiti dogovorenu

---

[351] Andrija Aleši djeluje u Rabu od 1453. Za patricija Kolana Cernotu gradi kapelu u crkvi sv. Ivana. Od 1454.–1456. radi nadgrobnu ploču s reljefnim likom biskupa Ivana Scaffae (u sjevernoj apsidi katedrale, okvir u dvorištu palače *Dominis-Nimira*). Za Scaffau je izradio u katedrali i ogradicu ukrašenu njegovim grbovima i anđelima s cvijećem. God. 1454. prihvaća u Rabu i narudžbu za izradbu ploče biskupa Zudenica *de Zudenicis,* a 1456. završio je i kapelu s ogradicom za patricija Nikolu *Scaffa* u crkvi sv. Ivana. Od 1456. za Franju *de Zudenico* zidao je više godina kapelu u rapskoj katedrali, no to, kako se čini, njegovo najveće djelo u Rabu, srušeno je u XVIII st. U Rabu je izveo i ogradice u crkvi sv. Bernardina u Kamporu i katedrali za Petra *de Zaro,* dvorišni portal palače *Cernota*, porušeni portal i prozor kasnije pregrađene palače *Zudenico* i dr. Kruno Prijatelj, »Aleši Andrija«, *Hrvatski biografski leksikon,* sv. I, A-Bi, Lekskikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1983. str. 76.; C. Fisković; K. Prijatelj, *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Rabu,* Izdanje Konzervatorskog zavoda u Splitu, Split, 1948., str. 13-22.

[352] C. Fisković; K. Prijatelj, *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Rabu,* str. 12-13.

[353] M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 208-209.

[354] *Ius patronatus – summa privilegiorum patrono alicuius ecclesiae seu monasterii obvenientium.* Skup svih prava što ih ima patron neke crkve ili samostana. *Lexicon latinitatis,* vol. I, str. 623.

[355] Prema kanonskome pravu patronatsko pravo je skup povlastica s određenim obvezama koje, uz dozvolu Crkve i mjesnoga biskupa, pripadaju osnivačima crkava, kapela ili nadarbina (beneficija) kao i njihovim nasljednicima. Više o tome u: Corpus iuris canonici (CIC) § 1448-1470: De iure patronatus. Ante Crnica, *Priručnik kanonskoga prava Katoličke Crkve,* Nakl. Knjižare Sv. Antuna, Zagreb, 1945., str. 273-276.

[356] I. Pederin, *Rab u osvit humanizma i renesanse,* str. 28.

obvezu i to na njegovu savjest i dušu.[357] Ovome je patronu očito bilo stalo da nakon njegove smrti, pitanje obnove patronatske kapele bude riješeno, odnosno da se poslovi popravka, koji su još za njegova života bili dogovoreni i propisno plaćeni, trebaju i izvršiti.

Nekoliko je objavljenih inventara Rapske biskupije koji pružaju podatke o bogatstvu sadržaja pojedinih crkvenih riznica i njihovoj kulturno-umjetničkoj baštini. Katedralna crkva posvećena Marijinu uznesenju, bila je središte Rapske biskupije, a posjedovala je vrlo bogatu riznicu. U inventaru katedrale iz 1582. godine navode se predmeti izrađeni od srebra, bakra ili pozlaćeni, uglavnom namijenjeni liturgijskoj uporabi ili pak određenim vjerskim manifestacijama vezanim uz proslavu zapovijedanih blagdana. U navedenom inventaru spominju se relikvijari (moćnici sv. Kristofora, sv. Tekle, sv. Armora i dr.), predmeti za liturgijsku uporabu (crkveno posuđe: kaleži, tabernakuli, posudice za svetu vodu, stolnjaci za oltar), liturgijsko svećeničko ruho (različiti plaštevi, misnice, štole), slike (Bogorodice, pojedinih biskupa), knjige (misali, brevijari, Biblija, psalterij, graduali, katekizmi) i ostali predmeti (križevi, svijećnjaci, škrinjice, kipovi anđela, vaze i sl.).[358]

Inventar biskupa Blaža Sidinea iz 1584. godine vrlo je zanimljiv zbog raznolikosti predmeta koje je posjedovao.[359] Sidineov inventar sadrži njegovu pokretnu imovinu koja je bila pohranjena u biskupskome sjedištu. Radi se o predmetima osobne uporabe (razne vrste odjeće i obuće od halja (*vesta*), ogrtača (*mantel*), prsluka (*zipon*), kaputa (*capuzo*), plašteva (*ferarol*), roketa (*rochetto*), košulja (*camixe da huomo*), rukavica (*guanti)*, biskupske kapice (*berette da prette*), šešira /*capello*/ i dr.), zatim onima namijenjenima liturgijskoj uporabi (misal /*missale*/, brevijar /*breviario*/, pastoral /*pastoral da vescovo*/, pontifikali /*pontificali*/, križevi /*croxettina*/, mitre /*mittrie bianche*/ i šešir /*capel da vescovo/*), različitim stvarima koji su bili sastavni dijelovi kućnoga inventara i namještaja (klupe /*banchi/*, stolovi /*tavola*/, stolice /*scagni*/, kredenc /*credenza*/, kreveti /*leti de piuma*/, slamarice /*stramazi*/, sagovi /*tapedi*/, škrinje /*casse, scrigne*/, kovčezi /*forcier*/, raznovrsni ubrusi (*tavalioli*), stolnjaci (*mantili*), posteljina koja se sastojala od različitih prekrivača, jastuka s navlakama, plahti itd. /*covertor, felzada, cussini, intimelle, linzioli*/ itd.) te o različitim predmetima za svakodnevnu

[357] *Il spetabil misser Zan Francesco de Dominis Nobile di Zara et Arbe* (…) *Item iure legati lasso il suo ius patronatus de la capela dela Pace existente nela piaza Uechia al antedetto misser pre Nicolo de Dominis canonico fiolo del magnifico sopracomito la qual capella non possi conferir ad altri se non a uno da chasa Dominis.* (…) *Item disse hauer dato a magistro Zorzi Iurassich murador L 22 in circa per concier de la giesoletta antescritta qual gli ha mancato de tutto cio gli ha promesso per uuole che gli antedetti suoi comissarii faccino strerozerlo per giustizia a quanto e obligato lauorar in essa giesioletta per sua conscienza et anima.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 45rv, 21. X. 1573.

[358] M. Polonijo, »Najstariji sačuvani inventari bivše stolne crkve u Rabu«, *Croatia Sacra, Arkiv za crkvenu povijest u Hrvata*, VIII (1938.), str. 62-72.

[359] L. Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea: (1567.-1583.)«, str. 137-151.

uporabu u kuhinji i blagovaonici (bačve /*barille*/, kotlovi /*caldiere*/ i posude raznih oblika, veličine i namjene, pribor za jelo /*cuchiari, pironi*/, svjećnjaci /*candilier*/ i dr.).[360] Iz navedenoga je vidljivo da je biskup bio opskrbljen raznovrsnim stvarima i predmetima dovoljnima za udoban život crkvenoga velikodostojnika.

6.5. Crkveni redovi

Samostani raznih crkvenih redova (benediktinci, franjevci, trećoredci, dominikanci) koji su bili rasprostranjeni po čitavoj Rapskoj biskupiji, a najviše u gradu, bili su duhovna, intelektualna, kulturna i gospodarska središta otoka.

Iako su dvije najveće benediktinske opatije, ona sv. Petra u Supetarskoj Dragi, osnovana još u XI. stoljeću, i ona sv. Stjepana u Barbatu, napuštene krajem XV. stoljeća i predane kao komenda mletačkoj crkvi sv. Marka,[361] benediktinski red u XV. stoljeću još uvijek u Rapskoj biskupiji zadržava donekle svoj utjecaj. Naime, rapske benediktinke, koje su svoj samostan pod titularom sv. Andrije imale u rapskoj Gornjoj ulici, udruživši se krajem XIII. stoljeća s benediktinskim redovnicama iz samostana sv. Ivana,[362] ostale su i u XVI. stoljeću sve do danas najutjecajnije predstavnice svoga reda u Rabu. U samostan su se novačile djevojke iz patricijskih obitelji,[363] a cjelokupni posjed samostana bio je velik i prostirao se po čitavome distriktu (Barbatu, Banjolu, Kamporu, Palitu i Mundanijama, Supetarskoj Dragi i Zaljevu sv. Kristofora) jer je sadržavao sve zemlje koje su pripadnici rapskoga patricijata poklanjali svojim kćerima prilikom stupanja u red.[364] Novac i nekretnine u gradu i distriktu samostan je dobivao najčešće kroz darivanja u vidu miraza, koji su za svoje kćeri bili obvezni dati njihovi roditelji prilikom zaređenja.[365] Isto tako, materijalne prihode

---

[360] Isto, str. 140-141.

[361] D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 166-167.

[362] Naime, samostan benediktinki Sv. Ivana postojao je u Rabu do 1287. kada je odlukom tadašnjega biskupa prepušten novopridošlome redu franjevaca, a benediktnike sv. Ivana pridružene su onima samostana sv. Andrije. Vidi: D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 183.

[363] U vrijeme Valierove vizitacije Rapske biskupije bilo je ukupno 13 zaređenih redovnica i 7 novakinja. Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 11r.

[364] Posjed samostana sv. Andrije opsegom je bio veći i od onoga sv. Petra u Supetarskoj Dragi. Vidi: D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 169-170. Ukupni godišnji prihod sa posjeda iznosio je 150 dukata. Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 11r.

[365] Iz ugovora o mirazu prilikom ulaska djevojaka u samostan sv. Andrije saznaje se da je miraz iznosio oko 50 dukata. Primjerice, za miraz mlade patricijke Filipe kćeri Frane Scaffe (*madona Filippa figlia del misser Francescho Scaffa*), majka Marula je predvidjela svotu od 50 dukata, međutim, miraz nije isplatila u gotovini, već je u zamjenu darovala jedan svoj dućan (*bothega*) koji se nalazio na rapskome Trgu nedaleko samostana. Ugovor o mirazu je u ime svih redovnica sklopila tadašnja opatica *madona Gieronima de Marinellis.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 212v-213r, 18. XI. 1581.
Dvije godine kasnije, u isti je samostan stupila patricijka Beatriče kći pokojnog Jeronima *Hermolais* (*madona Beatrice fiola del quondam misser Hieronimo de Hermolais*) »želeći postati redovnica i služiti Kristu u samostanu Sv. Andrije« (*uolendo farsi monacha et seruir Christo nel monasterio de San Andrea in questa citta*).

benediktinski ženski samostan je, kao uostalom i drugi rapski samostani, stjecao putem legata koje su oporučitelji darovali u pobožne svrhe s namjerom da redovnice mole za dušu oporučitelja (*per l'anima*), budući da je njihova temeljna karizma bila usmjerena na molitvu i rad.[366] U drugoj polovici XVI. stoljeća, na inicijativu biskupa Blaža Sidinea, u renesansnome slogu podignut je još jedan samostanski kompleks s crkvom sv. Justine, namijenjen benediktinkama pučankama.[367] Od ženskih redova, na Rabu su od kraja XV. stoljeća prisutne franjevačke trećoredice, za koje je samostan pod titularom sv. Antuna Opata, smješten u gradskoj četvrti *Capo Danzo,* iza katedrale na samome vrhu poluotoka, utemeljila hrvatska plemkinja Magdalena Budrišić, koja je u bijegu pred Osmanlijama našla svoje utočište na Rabu.[368] U vrijeme Valierove vizitacije u samostanu se nalazilo devet redovnica i jedna sluškinja.[369] Ove klauzurne redovnice, koje se u bilježničkim spisima još nazivaju i picokare (*picochare*),[370] bavile su se i karitativnom djelatnošću primajući na brigu siromašne djevojke, izbjeglice, bez osnovnih sredstava za preživljavanje.[371]

Franjevci dolaze na Rab u XIII. stoljeću. Ogranak franjevaca konventualaca smjestio se u drugoj polovici XIII. stoljeća u benediktinski samostan sv. Ivana Evanđeliste u Gornjoj ulici.[372] Ovaj samostan bio je jedan od važnijih franjevačkih samostana na istočnoj obali

---

Miraz u iznosu od 60 dukata u zemljišnim nekretninama namirit će njezin brat doktor medicine Hermolao *di Hermolais* (*eccelente dottor di medicina il signor Hermolao di Hermolais*). Ugovor o mirazu i stupanju u samostan u ime svih redovnica sklopila je već navedena *madona Hieronima de Marinellis, abbadessa.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. XIII, fol. 13rv, 2. XI. 1583.

[366] O tome će biti više govora u poglavlju o primateljima pobožnih legata. Sada samo navodimo primjer Ivana Brankadora s nadimkom Kacol koji je bio stanovnik naselja Palit u rapskome distriktu (*Zuane Brancador ditto Cazol habitante nella contrà di Paludo*). On u oporuci ostavlja redovnicama samostana sv. Andrije sva svoja zemljišna dobra kao i polovicu kuće u Palitu, nakon smrti svoje supruge Santole, a redovnice su dužne moliti Boga za njegovu dušu i dušu njegove žene. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 42r. 4. VI. 1596.

[367] L. Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea: (1567.-1583.)«, str. 139. U vrijeme Valierove vizitacije, u samostanu je živjelo 10 redovnica. Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 11v.

[368] M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti*, str. 113-114.

[369] Prihodi od nekretnina u vlasništvu ovoga samostana iznosili su 16 dukata godišnje. Redovnice su se bavile i ručnim radom. Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 12r.

[370] Značenje pojma picokara u kontekstu pojma trećoredica kao pripadnica laičkoga reda jasno je definirala Lovorka Čoralić. Picokare su bile žene koje su živjele izvan samostanskih zidina, ponekad i u obiteljskim kućama u kojima su rođene, a obdržavale su zavjet čistoće. Talijanska riječ *pincochera* (*pizocara, pizzochera, pizzochara, pizochera*) potječe od riječi *bizzocho*, čija je etimologija nepoznata. Uglavnom su to bile starije žene i udovice koje su živjele u zasebnim kućama, ali su ostale u kontaktu s vanjskim svijetom. U nekim slučajevima bile su organizirane u samostanske zajednice, kao što je i ova samostana Sv. Antuna u koju su ulazile uglavnom neudate djevojke, ali i poneka udovica, kako je vidljivo iz rapskih oporuka. L. Čoralić, »Tragovima hrvatskih trećoredica u Mlecima (15.–18. stoljeće)«, *CCP,* god. XXXVII (2013.), br. 71, str. 24 - 25. Među rapskim oporučiteljicama nalazi se nekoliko trećoredica, primjerice *dona Antonina Scaraffon picochara,* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 1, sv. I, fol. 29r, 3. IX. 1561.

[371] Takav je bio slučaj Jelene Bergović iz Posedarja kraj Zadra koja je, po dolasku na Rab bila »neodjevena, puna buha i odbačena od vlastite majke« (*nuda, piena di pedochi et abandonata dela propria madre*). Ova je djevojčica u dobi od 7 godina primljena u hospital sv. Frane. Usp. I. Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 144.

[372] Sve do 1287. godine u ovom samostanu živjele su redovnice benediktinke koje je biskup Juraj *de Hermolais* preselio u samostan sv. Andrije, a samostan i crkvu sv. Ivana dodijelio franjevcima. V. Brusić, *Otok Rab,* str.

Jadrana, a postao je i sjedište franjevačke Rapske kustodije koja je obuhvaćala još i samostane u Senju, Modrušu, na Cresu i Krku.[373] Franjevci trećoredci (eremiti) dolaze na Rab s područja Zadra, Like i Krbave još u XIV. stoljeću i osnivaju samostan sv. Frane (*monasterium Sancti Francisci*) na mjestu Komrčaru, izvan zidina (*extra muros Arbi*),[374] uz koji je postojao hospital i priorat sv. Katarine.[375] U dokumentima iz XV. stoljeća spominje se nazočnost eremita u Loparu kao čuvara i upravitelja crkvice sv. Marije (zvane i crkva sv. Marije Magdalene).[376] Nazočnost pustinjačkih redova uočena je i u XVI. stoljeću, a tada su naseljavali *topos* zvan Komrčar (*Campus Martius; Campo Marzio; Comercarius; Comerçario*).[377]

Samostan reformiranih franjevaca opservanata sv. Eufemije koji je, zajedno s crkvom sv. Bernardina Sienskog, 1446. godine utemeljio rapski patricij Petar *de Zaro*, kraj crkvice sv. Eufemije u istoimenom zaljevu, udaljen je dva kilometra od grada.[378] Crkvica je bila beneficij dodijeljen primiceriju rapskoga kaptola Pavlu Antunu *Badoaro*, ali je o njoj vodila brigu istoimena bratovština koja je okupljala seljake toga kraja (*societas villicorum*).[379] Dolaskom na Rab, Valier je obišao i ovu franjevačku crkvu sa samostanom. Zatekavši ih u prilično trošnom stanju, naložio je da se imaju obaviti zahtjevniji građevinski zahvati, naročito na crkvi, a u samostanu su bili nužni neki popravci i novi inventar.[380]

Disciplinu franjevačkih redovnika kao i njihovu naobrazbu nadzirao je ministar franjevačke pokrajine Dalmacije. U samostanima su obitavali i učeni redovnici koji su bili zaslužni za podučavanje svećenstva te širenje kulture i naobrazbe.[381] U vrijeme Valierove vizitacije Rapske biskupije, u franjevačkom samostanu sv. Ivana živio je vrlo obrazovani teolog franjevac konventualac Šimun Rico (*Simon Rizzo*), koji je u školi izvan samostana

---

162; L. Čoralić, »Iz crkvene prošlosti grada Raba – Inventar crkve sv. Ivana Evanđelista (1784. god.)«, str. 108; M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 151.

[373] S. J. Škunca*, Franjevačka renesansa u Dalmaciji i Istri: opservantska obnova i samostani Provincije sv. Jeronima u 15. st.*, str. 131.

[374] Iz Valierove vizitacije doznaje se da se u crkvi sv. Frane izvan zidina liturgija slavila na hrvatskome jeziku (… *cellebrant Illirico idiomate*). U tom samostanskom kompleksu, 1579. bilo je 3 svećenika i dva klerika novaka: *fra* Nikola iz Raba, *fra* Bernardin iz Šibenika, *fra* Matej iz Krka (svećenici) te *fra* Andrija iz Šibenika i *fra* Blaž iz Raba (novaci). Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 30r.

[375] P. Runje, »Franjevci trećoreci-glagoljaši na Rabu u srednjem vijeku«, *Rapski zbornik,* str. 333.

[376] Isto, str. 335.

[377] V. Brusić, *Otok Rab,* str. 172.; I. Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 144.; M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 201.

[378] T. Raukar, »Rab sredinom XV. stoljeća«, str. 32; V. Brusić, *Otok Rab,* 173-176.

[379] Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 26r.

[380] Vallier, *Visitatio arbensis,* fol. 25r-26r.; T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 67-68.

[381] I. Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 144.

davao poduku svećenicima, a prema nekim iskazima izrečenima pred Valierovom delegacijom može se uvidjeti da su ga Rabljani smatrali svetcem.[382]

Apostolski vizitator Valier posjetio je i sve samostane u biskupiji i zatekao ih u vrlo dobroj disciplini te u tome smislu nije imao zamjerke.[383] Kako bi utjecao na poboljšanje crkvene discipline među svjetovnim svećenstvom, biskup Paskval Padavini donio je 1591. odluku kojom zabranjuje svim koludricama rapskih samostana da dopuste ulaz u njihove crkve svećenicima i prelatima, a naročito strancima, bez izričita biskupova odobrenja.[384]

6.6. Rapske bratovštine u drugoj polovici XVI. stoljeća

Svakodnevni vjerski život stanovnika rapske komune i u razdoblju ranoga novog vijeka odvijao se kroz vjerničke i profesionalne laičke udruge – bratovštine (*fraternitas, confraternitas, schola, societas, fratelea*) čija je osnovna karizma bila njegovanje određene vrste pobožnosti (štovanje kulta sveca zaštitnika) te uz to povezane vjerske prakse (molitve, mise, procesije) i kršćanske solidarnosti prema svojim članovima, njihovim obiteljima ili pak onima koji su se nalazili na marginama komunalnog društva (primjerice, financijska pomoć siromašnima, udovicama, neudatim siromašnim djevojkama i sl.).[385] Administrativni ustroj bratovština i zaduženja koja su članovi bratovština imali bili su regulirani bratovštinskim statutom (*matricula, statuta*).[386] Bratovštine imaju svoje posjede iz kojih ubiru prihode, a pojedine nekretnine ili pokretnine dolaze u njihovo vlasništvo, najčešće oporučnim darivanjem njihovih članova. Prihodi su bili sabirani i putem redovitih godišnjih članarina kao i novčanih kazni koje su bile propisane u slučaju počinjanja prijestupa od strane kojega člana. Visina članarina i kazni bila je također propisana bratovštinskim statutom. Valja naglasiti da svaka bratovština ima svoju crkvu, kapelu ili oltar o kojima vodi brigu te ih materijalno uzdržava i popravlja, a unutar (crkvenih) prostorija bratimi su održavali svoje mjesečne i

---

[382] Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 66rv.
[383] T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 51.
[384] ARB, *Acta episcopi Pasquali Padavini,* sv. II, fol. 54v-55r, 27. IV. 1591.; T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine,* str. 51.
[385] Opširnije o bratovštinama vidi: »Bratovštine«, *Hrvatska enciklopedija,* sv. III, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1942., str. 247-252.; »Confraternita«, *Enciclopedia Cattolica,* sv. IV, Città del Vaticano, 1950., str. 257-262.; Mihovil Bolonić, *Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku, kapari i druge bratovštine na otoku Krku,* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975; Lovorka Čoralić, »Izvori i literatura o bratovštinama u Dalmaciji od srednjeg vijeka do pada Mletačke Republike«, *CCP,* god. XV (1991.), br. 27, str. 88-96.; Irena Benyovsky, »Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, *CCP,* 22 (1998), br. 41; str. 137-160.; Alojz Štoković, »Bratovštine na istočnoj obali Jadrana. Prilog proučavanju socijalne povijesti na Sredozemlju od XI. do XVII. stoljeća«, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* (2006.-2007.), sv. 47-48, str. 141-157; Christopher F. Black, *Italian Confraternities in the Sixteenth Century,* Cambridge University Press, 1989.; Nicholas Terpstra (ed.), *The politics of Ritual Kinship. Confraternities and Social Order in Early Modern Italy,* Cambridge University Press, 2000.
[386] I. Benyovsky, »Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, str. 157.

godišnje sastanke. Po uzoru na komunalnu organizaciju društva, srednjovjekovne i ranonovovjekovne bratovštine bile su strukturno vrlo dobro uređene zajednice (udruge), kojima su na čelu stajali upravitelji (gastaldi, župani) i ostali izabrani članovi bratovštinske administracije (sudci, dekani, prokuratori, advokati, sindici odnosno poslanici).[387] Bratimi su slobodno, bez uplitanja crkvenih predstavnika, jednom godišnje birali svoju upravu koja ih je predstavljala u pojedinim javnim nastupima i dužnostima. Svaka je bratovština imala kapelana koji je bio zadužen za duhovno vodstvo zajednice, no treba istaknuti da obično klerik, odnosno svećenik nije bio član uprave bratovštine (iako nije rijetkost da su svećenici bili među redovnim članovima), što jasno govori o laičkoj i demokratski uređenoj organizaciji koja, iako ima potporu Crkve (mjesnoga biskupa) i djeluje u sklopu Crkve, njezina se hijerarhija ne upliće u bratovštinski unutarnji život. Ipak, osnivanje bratovštine i njezin statut morao je odobriti i potvrditi mjesni biskup jer je Crkva na taj način htjela zadržati svojevrsnu kontrolu nad bratovštinom.[388] Bratovština djeluje uz kontrolu komunalnih vlasti odnosno, mletačke vlasti koju je u komuni predstavljao knez, što je vidljivo i u pravnome činu gdje knez potvrđuje statut bratovštine.[389] Bratovštine su najčešće dobivale naziv prema titularu crkve unutar koje su djelovale. Bratovština je svojim članovima osiguravala pravnu i socijalnu zaštitu, pružala im je pomoć u siromaštvu i bolesti, a u času smrti kojega člana ili člana njegove obitelji osiguravala svečan i dostojanstven pokop preminulome odajući mu pritom posljednju počast i pružajući njegovoj obitelji materijalnu i duhovnu pomoć. Bratovštine su osnivale domove za siromašne, za napuštenu djecu te hospitale za bolesne i starce.[390] Može se zaključiti da su bratovštine u sebi objedinjavale pobožni i karitativni karakter, a svoje djelovanje temeljile su na Kristovu zakonu ljubavi prema Bogu i bližnjemu.[391]

Krajem XV. stoljeća neke srednjovjekovne rapske bratovštine su se ugasile (primjerice bratovština sv. Mihaela, sv. Ivana evanđeliste, sv. Frane),[392] a u XVI. stoljeću je primjetno da neke bratovštine više nisu imale onakav značaj kao u srednjemu vijeku. Jedna od najstarijih i najutjecajnijih rapskih srednjovjekovnih bratovština, bičevalačka bratovština sv. Kristofora, koja je imala vrlo značajnu vjersku, društvenu i gospodarsku ulogu u rapskoj komuni u razdoblju razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka, u XVI. stoljeću pomalo gubi na popularnosti

[387] Isto, str. 151-152.
[388] Petar Runje, *Duhovni život na zadarskim otocima u kasnome srednjem vijeku,* Zadar: Gradska knjižnica Zadar 2008., str. 121. Vidi i Statut bratovštine sv. Križa proplakalog u Rabu. KAR, Liber 43, LCSCL, fol. 224r. Prilog 2, str. 9.
[389] Primjerice, statut rapske bratovštine topnika sv. Barbare potvrdio je 14. VIII. 1575. tadašnji rapski knez, Mlečanin Vito *Diedo.* NAZD, SSSB, fol. 5v.
[390] I. Benyovsky, »Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, str. 153-154.
[391] Mk 12, 29-31; Mt 22, 34-40; Lk 10, 25-28.
[392] A. Toić, *Rapske bratovštine,* str. 61.

i svojoj prvotnoj pobožnoj praksi (flagelantstvo).[393] U notarskim spisima nalazimo je sve rjeđe i kao primateljicu pobožnih legata, dok se nešto više spominje, u gospodarskome kontekstu, kao posjednica obradivoga zemljišta koje su, u ime bratovštine, njezini predstavnici (gastaldi) davali u zakup i od kojih je prihoda bratovština živjela. Bratovština sv. Kristofora uzimala je pojedine obradive površine u zakup te su i na taj način prikupljani prihodi.[394] Prilikom vizitacije Rapske biskupije, Valier i njegova delegacija zatekli su ovu bratovštinu u dobrom stanju te je istaknuto da bratovština ima prihode od obradive zemlje i vinograda, nešto ovaca i koza kao i od milodara, u ukupnom iznosu od 70 dukata godišnje.[395]

Bratovštine utemeljene još u srednjemu vijeku, a koje su nastavile djelovanje i početkom ranonovovjekovlja, bile su gradske vjerske bratovštine: sv. Marije, dvanaestorice braće i sv. Petra (*Confraternitas sancte Mariae et duodecim fratrum et sancti Petri*),[396] sv. Ivana malog (*Fraterna San Giovanni piccolo*)[397] i sv. Antuna Opata (*Confraternitas sancti Antonii abbatis*)[398] te profesionalne bratovštine: sv. Barbare (*Scuola di Santa Barbara di bombardieri in Duomo*)[399] koja je okupljala topnike na galijama i sv. Marije (*Fraterna di*

---

[393] O ovoj srednjovjekovnoj rapskoj bratovštini opširnije u: A. Toić, *Rapske bratovštine,* str. 11-13; Z. Ladić; Z. Novak, »Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu. Diplomatička i povijesna analiza s kritičkim prijepisom matrikule«, *Starine HAZU* (2012.), sv. 64, str. 61-112. U dokumentima XVI. stoljeća više ne nalazimo da su bratimi obdržavali bičevalačku praksu kako je to bilo propisano statutom bratovštine.

[394] U oporuci rapske građanke Franciske, udovice Bartolomeja *de Bressa* navodi se da je ova oporučiteljica ostavila svom nećaku Kristoforu, sinu pok. Jakova *de Marinellis,* među ostalim i »jedan vinograd koji je tada držala bratovština sv. Kristofora« (*item una sua uigna in canal qual al presente tien la fraterna de San Christophoro*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 53r, 12. I. 1578.

[395] A. Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 35r.

[396] Ova se bratovština nazivala još i Velika bratovština (*Fratalia magna*) i svoje je sjedište imala u katedralnoj crkvi. Utemeljena je u XIV. stoljeća, a prvi puta se spominje 24. VI. 1369. u svezi neke čestice *in Pastoran,* koja graniči s posjedom te bratovštine. Okupljala je rapske patricije, a njezini su članovi bili i pripadnici klera, biskup i kanonici. A. Toić, *Rapske bratovštine,* str. 13-14.

[397] Bratovština sv. Ivana malog djelovala je u sklopu franjevačke crkve sv. Ivana. U vrijeme Valierove vizite imala je nešto obradive zemlje, a prihodi su joj procijenjeni na 131 i pol dukata. Imala je i 17 ovaca od kojih je mogla steći dobit dodatnih 10-12 dukata godišnje. Prihodi su trošeni za održavanje svjetla iznad velikoga oltara u crkvi gdje se nalazio Presveti sakrament. Franjevcima je za održavanje misa davano 10 libara godišnje, a po običaju se plaćalo i pola dukata propovjedniku za propovjedi u katedrali. Na blagdan svijećnice svaki je bratim trebao dati jednu svijeću. Budući da su franjevačka crkva i samostan bili u trošnome stanju i bilo je potrebno obnoviti ih, bratovština je svoje prihode ustupila samostanu u svrhu obnove, a franjevci su oslobodili bratime održavanja svjetla u crkvi i davanja novčanoga izdatka za održavanje misa. Tražili su da i apostolski vizitator to potvrdi, što je on i učinio. A. Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 6v-7r; T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera,* str. 78-79.

[398] Ova je bratovština utemeljene 1370. godine i djelovala je do 1596. U svojim je redovima okupljala pripadnike rapskoga patricijata. Darovala je redovnicama trećega reda sv. Frane crkvu i dvije kuće na Kaldancu. A. Toić, *Rapske bratovštine,* str. 14; 61.

[399] Topnička bratovština sv. Barbare djelovala je u katedrali pri istoimenom oltaru. Utemeljena je 70. tih godina XIV. stoljeća. A. Toić, *Rapske bratovštine,* str. 14; 61. Najstariji sačuvani statut potječe iz 1440. godine, a njegov prijepis s još nekim dodatnim odredbama načinjen je 1575., kada ga je 14. kolovoza potvrdio tadašnji rapski knez i kapetan Vito Diedo (*Vitus Diedo*). NAZD, *Statuti della scuola di santa Barbara in Duomo,* fol. 8r. U vrijeme Valierove vizitacije Rapske biskupije, bratovština sv. Barbare imala je 18 članova, uzdržavala se novcem od članarina koja se plaćala na blagdan sv. Marka te se moglo skupiti oko 1 dukat prihoda godišnje. Druge prihode nije imala. Sredstva su se trošila za obrede u crkvi, kruh i svijeće za bratime. Statuti bratovštine su bili dobri, ali nije imala računske knjige te je odlučeno da ih gastald, koji je ujedno bio i zapovjednik topnika,

Santa Maria dei Calafati)[400] čiji su članovi bili rapski brodograditelji. No, izvori ukazuju da navedene bratovštine više nisu imale onu gospodarsku i religioznu snagu kao u prethodnom razdoblju. Naime, u rapskim notarskim spisima one se vrlo rijetko spominju, a također su među rijetkim primateljima legata *ad pias causas*. Na temelju analize bilježničkih dokumenata, naročito oporuka, zapaženo je da je vrlo popularna bratovština kod rapskih stanovnika, od sredine XV. stoljeća kada je utemeljena pa kroz čitavo razmatrano razdoblje i kasnije, bila katedralna bratovština Presvetoga Tijela Kristova.[401] Mnogi su Rabljani, pripadnici svih društvenih slojeva bili njezini članovi, te su neki oporučno zatražili i ukop u grobnici navedene bratovštine (njih 27), a nisu rijetki ni legati ostavljani u pobožne svrhe (*per l'anima*) upravo u korist ove bratovštine. Uz ovu je bratovštinu djelovao i istoimeni hospital, pod patronatom obitelji *de Zaro,* osnovan 1462., kojim je od 8. siječnja 1579. upravljao rapski kanonik Frane *Bochina.* Od prihoda (ulje, vino, smokve) dio je bio namijenjen za potrebe Crkve, a dio za potrebe najsiromašnijih. Hospital je imao sobu sa četiri kreveta, za koje je tijekom apostolske vizite određeno da se trebaju nabaviti slamarice i prekrivači.[402]

U drugoj polovici XVI. stoljeća neke bratovštine bile su obnovljene, a utemeljene su i nove vjerske i profesionalne udruge. Tako je u rapskoj komuni, kako je vidljivo iz promatranih vrela, u tom razdoblju bilo aktivno 18 vjerskih i profesionalnih bratovština.

Vezano uz obnovu bratovštinskoga života u nekim, krajem srednjega vijeka privremeno ugaslim bratovštinama, ne može se ne navesti primjer bratovštine sv. Nikole (*Scola di san Nicolo d'Arbe*), koju su rapski patroni brodova odlučili obnoviti sredinom XVI. stoljeća.[403] Valierova delegacija zatekla je bratovštinu bez statuta, a utvrđeno je da ima vrlo malo obradive zemlje koja pripada bratovštini te nešto vinograda. Ukupni prihodi bili su vrlo mali, a troše se za potrebe crkve.[404] Uz bratovštinu sv. Nikole vezan je i hospital s istim titularom, u kojemu su boravili siromašni članovi komune.[405]

---

treba urediti i nakandno dati na uvid biskupu. Valier, *Visitatio Arbensis,* fol. 35v.; T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera,* str. 59.

[400] Bratovština sv. Marije brodograditelja, za vrijeme Valierove vizite, osim redovitih članarina, imala je i prihode od zemlje. Sredstva su se trošila u pobožne svrhe. Imala je statut i računske knjige, koje tada nisu viđene jer su bile kod gastalda, međutim bilo je i nerješenih dugova otprije pa je određeno da se dugovi trebaju podmiriti, a knjige prihoda i rashoda pokazati biskupu. Valier, *Visitatio Arbensis,*fol. 35v; T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera,* str. 59-60.

[401] A. Toić, *Rapske bratovštine*, str. 61; T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera,* str. 59.

[402] Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 36r; T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera,* str. 61.

[403] A. Toić, *Rapske bratovštine,* str. 14. O. Badurina, *VKK,* Liber II, str. 169, 27. XII. 1555.

[404] Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 35r.

[405] HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VII, fol. 23r, 27. V. 1593.; T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera,* str. 61.

Povodom čudesnoga događaja u rapskoj crkvi sv. Antuna novog, koji se zbio 14. prosinca 1559. godine,[406] Rabljani su odlučili utemeljiti bratovštinu sv. Križa proplakalog (*Fraterna Sacratissimi Crucifisci Lacrimosi*; *Fradaglia del Crucifisso lacrimoso*) što im je rapski kaptol i odobrio na svojem zasjedanju 2. siječnja 1560., kada je donesen i statut bratovštine.[407] Već iduće godine nova se bratovština ujedinila s postojećom patricijskom bratovštinom sv. Antuna opata na Kaldancu (*de Capo danzo*).[408]

U rapskome distriktu, u mjesnim crkvama također djeluju i seoske bratovštine, kojima stanovnici rapskoga sela, članovi dotične bratovštine, ostavljaju pobožne legate. Tako je u Barbatu, u crkvi sv. Stjepana djelovala istoimena bratovština,[409] u Mundanijama također djeluje bratovština sv. Matije,[410] dok je u Kamporu i dalje kontinuirano od XV. stoljeća aktivna bratovština sv. Eufemije.[411] U Novalji su u sklopu tamošnjih mjesnih crkava postojale bratovštine Svetoga Tijela, Svete Marije, Svete Katarine i Svetoga Martina.[412]

Zalaganjem napose milanskoga nadbiskupa Karla Boromejskog,[413] koji je sudjelovao u posljednjim godinama zasjedanja Tridentskoga sabora (1562.-63.), crkveni oci ponovno stavljaju naglasak na kršćansku ljubav i milosrđe prema potrebitima, te se u tome duhu usmjerava i rad bratovština.[414] Kao rezultat mnogobrojnih reformi donesenih na spomenutom koncilu, može se uvidjeti da je posttridentska Crkva ulagala dodatne napore da preuzme kontrolu nad djelatnošću bratovština, koje su do tada djelovale organizacijski samostalno, iako u okviru Crkve. Od toga razdoblja biskup je trebao dati pismeno odobrenje za osnutak bratovštine (potvrditi statut) i povremeno nadzirati njezin rad. Bratovštinske knjige trebale su se uredno voditi, a nagomilani dugovi vratiti. U svakodnevnoj praksi, župnici su bili oni koji

---

[406] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, t. V, str. 267.; O. Badurina, *VKK*, Liber II, str. 178.
[407] O. Badurina, *VKK*, Liber II, str. 179. Statut bratovštine sv. Križa proplakalog čuva se u KAR, Liber 43, str. 224r-229r. Vidi Prilog 2.
[408] O. Badurina, *VKK*, Liber II, str. 180-181.
[409] HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 41rv, 26. VI. 1552.; FJ, k. 12, sv. VI, fol. 17v, 8. II. 1551.
[410] HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 14r, 25.IX.1592.
[411] HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 17v, 31. I. 1551.
[412] Valier, *Visitatio arbensis*, fol. 28r.
[413] Sv. Karlo Boromejski (tal. *Carlo Borromeo*), nadbiskup i kardinal Milana, rođen je u Aroni, gradiću kraj jezera Lago Maggiore, 1538. godine, a umro je u Milanu, 4. studenoga 1584. godine. Od 1552. studirao je pravo u Paviji. Kada je navršio 22 godine, njegov ujak papa Pio IV. imenovao ga je 1560. g. milanskim nadbiskupom. Međutim, svojom je biskupijom dugo upravljao iz Rima, gdje je bio (gledajući u današnjem smislu riječi) prvi državni tajnik Svete Stolice. Sudjelovao je na završnom zasjedanju Tridentskoga koncila (1562.-1563.), a od 1565. godine stolovao je u Milanu. Zauzimao se za obnovu crkvenoga života prema zaključcima Tridentskoga koncila. Održao je 6 provincijalnih i 11 dijecezanskih sinoda, a uveo je i pastoralne skupštine. Gradio je bolnice i domove za starije, nemoćne i beskućnike. Za vrijeme velike kužne epidemije 1576. u koja je pogodila njegovu nadbiskupiju, razdijelio je svoje imanje. Osobito se posvetio obnovi liturgije, odgoju klera (osnovao je više sjemeništa), karitativnoj djelatnosti i osnivanju bratovština (npr. bratovština Presvetog Sakramenta). Vidi u: *Opći religijski leksikon, A-Ž* (ur. Adalbert Rebić), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., str. 426-427.
[414] Ch. F. Black, *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*, Cambridge University Press, New York, 2003, str. 11-12.

su, dozvolom biskupa, provodili kontrolu nad izborom i radom uprave bratovštine, nadgledali bratovštinske knjige, te ponašanje samih članova u vidu disciplniranja laika kako bi se provela moralna reforma na terenu. Zbog učestalih sukobljavanja čelnika bratovština i župnika koji su se uplitali u izbor uprave, rad i djelovanje bratovština, papa Klement VIII. je 7. XII. 1604. donio bulu *Quaecumque* kojom je dokinuta autonomija bratovština te je župnicima određeno nadzirati njihov rad tako što su povremeno prisustvovali sjednicama, sudjelovali u izboru članova ili čak imali pravo veta prilikom izbora čelnika, provjeravali računske knjige i naposljetku vodili računa o tome da bratimi redovito pohađaju svetu misu i prakticiraju sakramentalni život.[415] U kontekstu povećanja broja bratovština, Tridentski koncil vrlo je zaslužan za obnovu mnogih ili utemeljenje novih, a napose, marijanskih.[416] U Rabu je 1560. utemeljena bratovština Gospe od Karmela (*confraternita de Santa Maria de monte Carmel*).[417] Početkom XVII. stoljeća, osnovana je i kruničarska bratovština (*fraternitas sancti Rosarii*).[418] Bratovštine su, osim pobožnoga, sve više trebale iskazivati svoj karitativni karakter u vidu djelotvorne pomoći bližnjemu, ponajprije svojim članovima, ali i ostalim članovima društva kojima je materijalna i duhovna pomoć bila najpotrebnija.[419]

Budući da su bratovštine u istočno-jadranskim komunama, pa tako i rapskoj, u ranome novom vijeku postupno gubile svoju prvotnu ulogu njegovanja određenih oblika pobožnosti, a više su bile orijentirane na gospodarske aktivnosti i stjecanje nekretnina i prihoda kako bi se mogle uzdržavati, u duhu tridentske obnove, apostolski vizitator Valier je 1579. u gotovo svakoj biskupiji koju je posjetio utemeljio karitativnu bratovštinu Presvete Ljubavi (*societas sanctissime Charitatis*).[420]

---

[415] Christopher F. Black, »Confraternities and the Parish in the context of Italian Catholic Reform«, *Confraternities and Catholic Reform in Italy, France and Spain* (ed. John Patrich Donnelly; Michael W. Mather), str. 8.

[416] Ch. F. Black, , *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*, str. 30.

[417] A. Toić, *Rapske bratovštine,* str. 16, 61.

[418] Stanovnici rapske komune, posredovanjem senjskoga biskupa Marka Antuna de Dominisa, tražili su generalnog vikara dominikanskoga reda p. Jeronima Xaveriera da se utemelji kruničarska bratovština, te je molbi udovoljeno i osnovana je u benediktinskoj crkvi sv. Andrije pri istoimenom oltaru. Badurina, *VKK,* L III, str. 50, 16. XI. 1602.

[419] O posttridentskim bratovštinama opširnije vidi: *The Politics of Ritual Kinship: Confraternities and Social Order in Early Modern Italy* (ed. Nicholas Terpstra), Cambridge University Press, New York, 2000.; Ch. F. Black, *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*, Cambridge University Press, New York, 2003. Isti, »The Public Face of Post-Tridentine Italian Confraternities«, *The Journal of Religion History* vol. 28 (February 2004.), br. I, str. 87-101.

[420] Sv. Karlo Boromejski bio je idejni začetnik institucije karitasa temeljene na Božjoj ljubavi koja se u vidu pomoći potrebitima, prvenstveno siromašnima i bolesnima, trebala prenositi prema bližnjemu. On je svoju duhovnost temeljio na načelu bezuvjetne Božje milosti i ljubavi, a zatim je svoje duhovno iskustvo iznio, najprije kao inicijativu na Tridentskom koncilu, te na koncu ostvario u svojoj Milanskoj nadbiskupiji. Na području Veronske biskupije istu ideju provodio je biskupa Ivan Mateja Giberti (*Gian Matteo Giberti*). Od 60. tih godina XVI. st. diljem Italije započelo je osnivanje bratovština milosrđa (*Compagnie della Carità*). Usp. Andrea Vianello, »The *Confraternite dei Poveri*. Confraternal Home Relief and Institutionalization of the Poor

Karitativno društvo utemeljio je i u Rabu. Četvrtoga dana vizitacije Rapske biskupije, 28. svibnja 1579., na blagdan Uzašašća Valier je održao misu, uobičajeni govor, a zatim je u procesiji sudjelovala cijela njegova delegacija te je tom prigodom prikupljan novac za novu bratovštinu i pozvani su svi koji mogu dati nešto od svojih dobara da se pridruže u darivanju milostinje za siromašne. Član društva postao je, osim Valiera, i rapski biskup Blaž Sidineo. Izabrano je čelništvo bratovštine koje se sastojalo od patricija i pučana, a činili su ga Jeronim *de Nimira* pok. Marina, Ivan *de Dominis*, Šimun *de Marinellis* (patriciji) te Konstantin *de Dominis*, Baptista *Veselinich*, Bernardin *Rossinus* (rapski građani).[421]

Razlika između karitativnih društava, koja su nakon Tridentskoga koncila osnivana po dalmatinskim komunama, i dotadašnjih bratovština, bila je prvenstveno u tome što karitativno društvo nije posjedovalo niti nasljeđivalo nekretnine.[422] Milostinja koja se sakupljala po gradu i distriktu u karitativne svrhe trebala je biti dostatna i za pokrivanje troškova karitasa. Nadalje, materijalna i duhovna pomoć koju je nudilo karitativno društvo nije bila isključivo namijenjena članovima samoga karitativnoga društva, već svima u komuni koji su bili u potrebi. Posebni vizitatori karitasa trebali su u svakoj župi utvrditi potrebite prema starosti, uvjetima života i spolu. O tome su pismeno obavještavali predsjedništvo karitasa, kao i o mjerama koje su poduzimane da se najpotrebnijima pomogne. Tako je karitas trebao pružiti duhovnu i medicinsku pomoć bolesnima i siromašnima, zatim prikupljati miraz za siromašne djevojke, miriti one koji su bili u svađi, udaljiti javne grješnike i brinuti za sve materijalne potrebe na području župe.[423]

Bernardin *Rossin, cittadin d'Arbe,* u svojoj oporuci koju piše 19. ožujka 1600., ostavlja redovnicama samostana sv. Justine 20 libara, koje je kao nekadašnji gastald bratovštine Milosrđa posudio tim redovnicama, a kasnije, vrativši se s njemačkoga ratišta na Rab, novac su mu vratile i sad se nalazi kod njega. Ipak, u posljednjoj je volji *Rossin* odlučio da, budući da više nema niti jednoga gastalda navedene bratovštine, njegovi nasljednici trebaju dati tu

---

in Sixteenth and Seventeenth Century - Venice«, *Early modern Confraternities in Europe and Americas: International and Interdisciplinary Perspectives* (eds. Christopher Black and Pamela Gravestock), Ashgate Publishing Company, Burlington, 2006., str. 98.; Danilo Zardin, »Relaunching Confraternities in the Tridentine era: Shaping Consciences and Christianizing Society in Milan and Lombardy«, *The Politics of Ritual Kinship: Confraternities and Social Order in Early Modern Italy* (ed. Nicholas Terpstra), str. 192-193.
Veronski biskup A. Valier, kao apostolski vizitator dalmatinskih biskupija, bio je također veliki provoditelj tridentskih ideja na terenu. T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera,* str. 66.

[421] Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 1v.

[422] To je zasigurno razlog zašto se u rapskim oporukama iz posljednje dvije dekade XVI. stoljeća ne nalazi niti jedan pobožan legat u korist novo utemeljenoga karitativnog društva.

[423] T. Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera,* str. 66.

svotu redovnicama kao svojevrsni karitativni dar.[424] Dakle, iz navedenoga je vidljivo da se već koncem XVI. st. djelovanje ove bratovštine smanjilo, budući da nije imala niti jednoga aktivnoga člana uprave.

***

Iz opisa rapskih prilika u drugoj polovici XVI. stoljeća moguće je primijetiti da su povjesničari do sada najveću pažnju posvećivali političkoj, gospodarskoj, društvenoj, vojnoj i općoj crkvenoj povijesti rapske komune. Zbog toga su i ti aspekti rapske prošlosti ponajbolje istraženi. Iako su u okviru istraživanja crkvene povijesti rapske komune napisani brojni radovi u kojima se u najvećoj mjeri razmatraju određeni aspekti iz povijesti Crkve kao institucije (administrativna povijest, povijest biskupije, pojedinih crkvenih redova i samostana i neki drugi aspekti), možda je pobožnost u svakodnevnom životu stanovnika rapske komune najbolje istražena u nekim radovima s područja povijesti umjetnosti. Ipak, u takvim je radovima nedostatak u činjenici da se slabo koriste pisana vrela, osobito bilježnička, kojima bi se intimna i grupna pobožnost Rabljana obuhvatila u cijelosti. Kako bi se što bolje rekonstruirala pobožnost stanovnika iz svih društvenih slojeva, raznih profesija i oba spola, nužno je koristiti brojne vrste izvora, prije svega pisane, a kojih je za Rab, na sreću, sačuvan priličan broj. Njihova raznolikost omogućuje istraživanje raznolikih aspekata pobožnosti stanovnika u jednomu od prijelomnih povijesnih trenutaka Crkve.

[424] *Item disse che al tempo che esso miser Bernardin era Gastaldo della fraterna della Carità di questa città, delli danari che s'attrouaua hauer in mano de rason d'essa Carità impresto alle uenerabile Monache di s. Giustina lire vinti, le qual poi ha scosso da dette reuerende et hora s'attrouano appresso detto miser Bernardin, et perche disse che al presente non s'attrouano altri Gastaldi di detta fraterna, però uole et ordena che dette L uinti siano dalli soi herdi dare alle predette reuerende Monache di s. Giustina delli beni detto testador, il qual denaro esso come Gastaldo applica alle dette Monache per Carità.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XII, fol. 9v, 19. III. 1600.

IV. RAPSKI OPORUČITELJI DRUGE POLOVICE XVI. STOLJEĆA I NJIHOVE OPORUKE

I) RAPSKE OPORUKE

1. Distribucija rapskih oporuka

Analiza godišnje i mjesečne distribucije rapskih oporuka u pedesetogodišnjem razdoblju druge polovice XVI. stoljeća može pripomoći razumijevanju različitih izvanrednih i specifičnih događaja koji su utjecali na učestalije sastavljanje oporuka kod Rabljana u pojedinim periodima, kao što su primjerice ratne prilike, epidemije ili pak proslave jubilarnih godina.

1.1. Godišnja distribucija oporuka

U istraživanju je obuhvaćeno 457 oporuka i kodicila. Iako je praksa bilježenja oporuka, kodicila i brevijara u svim istočnojadranskim komunama zaživjela u svim društvenim staležima već od sredine XV. stoljeća, ovdje razmatrani rapski uzorak godišnje distribucije oporuka pokazuje prilične nepravlinosti obzirom na broj zapisanih posljednjih volja kroz pojedine godine. Tako je za određene godine (1551. i 1558.) sačuvan priličan broj od 21 posljednje volje, dok je za neke godine sačuvano samo dvije ili tri oporuke (1553., 1587., 1595.). Razmotri li se prosječan broj sastavljenih oporuka prema godinama uobičajenom kvantitativnom analizom, prosječan broj sastavljenih posljednjih volja bio bi 8,96 po godini. No, već sama činjenica da se time dobiva decimalna vrijednost ukazuje na određene nedostatke korištenja takve analize u razmatranju godišnje distribucije oporuka.

Promotri li se godišnju distribuciju oporuka prema dominantnoj vrijednosti (najčešći broj oporuka u godišnjoj distribuciji), jednoj od najčešćih prihvaćenih kvantitativnih metoda, u slučaju rapske godišnje distribucije oporuka dominantan bi broj imao dvije jednake vrijednosti – šest i osam oporuka – koliko je sastavljeno u šest godina tijekom promatranog razdoblja.

Konačno, razmotri li se srednja vrijednost, odnosno broj oporuka koji je sastavljen najbliže srednjoj vrijednosti između najvećeg i najmanjeg broja zabilježenih oporuka, godišnja distribucija rapskih oporuka iznosila bi devet oporuka. Analizirajući dobivene rezultate, kao najtočnija se ističe srednja vrijednost, pa se može zaključiti da je prosječan broj sastavljenih oporuka u Rabu u promatranom razdoblju bio devet.

Osobito je zanimljivo razmotriti kretanje broja sačuvanih oporuka po godinama prikazano na Grafikonu 2., a koji pokazuje doista interesantne osobine. Jedan od najvjerojatnijih razloga takvoj distribuciji rapskih oporuka, koja podsjeća na distribuciju oporuka u drugim istočnojadranskim komunama u znatno ranijim razdobljima (XIII. i XIV. stoljeće u Zadru, Trogiru, Dubrovniku, Kotoru),[425] jest u činjenici da su bilježnički fondovi rapskih notara tijekom stoljeća dosta okrnjeni, pa je time izgubljen i određen broj oporuka, kodicila i brevijara, a na što ukazuju i podatci iz istraživanja starijih povjesničara kao što su Vladislav Brusić i Odoriko Badurina. Zbog toga su se kroz stoljeća gotovo slučajno sačuvale neke bilježničke knjige, dok su druge zagubljene. Ovo se, naravno, reflektira i na godišnju distribuciju posljednjih volja stanovnika rapske komune u ranome novom vijeku. Budući da su u ovome radu razmotrene sve oporuke koje se danas čuvaju u fondu rapskih bilježnika, osnovna karakteristika godišnje distribucije oporuka, kako je prikazana na Grafikonu 2., očituje se u velikoj nepravilnosti broja oporuka prema godinama koja se iskazuje kroz cijelo promatrano razdoblje od 1550. do 1600. godine. Obzirom na činjenicu da je dio bilježničkih fondova nepovratno nestao, ovdje se mogu iznijeti tek pretpostavke o razlozima koji su, pored spomenutog temeljnog, utjecali na godišnju distribuciju oporuka. Iz podataka predstavljenih u Grafikonu 2. već je na prvi pogled razvidno da se radi o relativno neobičnoj distribuciji obilježenoj kontinuiranim usponima i padovima u broju zapisanih posljednjih volja. Osobito je zanimljivo da je velik broj oporuka zabilježen u prvih nekoliko godina (48 u razdoblju 1550.-1552.), a potom slijedi drastičan pad od 18 posljednjih volja u razdoblju od 1553. do 1556. godine. Kao izuzetan povijesni događaj koji je obilježio prvo razdoblje može se izdvojiti samo hodočašće u Rim povodom jubilarne 1550. godine, o čemu svjedoče tri oporuke sastavljene upravo iz toga razloga. No, pored toga, tijekom ove tri godine nije

[425] Usp. Z. Ladić, *Last will*, str. 95-102.

zabilježen niti jedan drugi izvanredni povijesni događaj (kuga, rat, glad) koji bi pojasnio tako veliku razliku u broju sastavljenih posljednjih volja u prva dva promatrana razdoblja. Zbog toga se opet treba vratiti na početnu i, zapravo, temeljnu pretpostavku da je uzrok ovakvoj godišnjoj distribuciji u nažalost izgubljenim bilježničkim fondovima iz pojedinih razdoblja. Gotovo isti uzorak distribucije posljednjih volja možemo pratiti i u sljedećim razdobljima i to sve do 1600. godine. Sljedeća dva slična razdoblja su od 1557. do 1561. (znatan porast posljednjih volja u odnosu na prethodno razdoblje) kada su sastavljena 73 ova privatno-pravna dokumenta te razdoblje od 1562. do 1569. godine kada su sastavljene samo 44 posljednje volje. Upravo 1562. godina potvrđuje iznesenu pretpostavku o vjerojatnoj zagubljenosti većega broja notarskih isprava, a među njima i posljednjih volja. Naime, te je godine, kao što je spomenuto u historiografiji, tijekom šest mjeseci, a najviše u listopadu, u rapskoj komuni harala epidemija kuge ili neke druge zarazne bolesti, a koja je dovela do depopulacije rapske komune za dvije trećine stanovnika. Međutim, prikazani podatci na Grafikonu 2. pokazuju da je tada sastavljen vrlo mali broj oporuka što je neobično obzirom da je komunu te godine zahvatila prilično ozbiljna epidemija. Obzirom da je poznato u historiografiji da su od epidemija ugroženi stanovnici gradova i distrikata uvijek sastavljali oporuke, kodicile i brevijare, čak i ako su bili zdravi, a bojeći se iznenadne smrti, ovako malena brojka posljednjih volja vrlo je neobična. Ovaj primjer možda je i najbolji argument za gore iznesenu pretpostavku o zagubljenosti jednoga dijela rapskih bilježničkih spisa. Jedino razdoblje u kojemu se godišnja distribucija, odnosno broj sastavljenih oporuka, može obrazložiti konkretnim povijesnim okolnostima jest ono od 1570. do 1574. godine (74 sastavljenih oporuka), a kada je gotovo cijela zapadna Europa, na čelu s papom Piom V, krenula u vojnu ofanzivu protiv nadirućih Osmanlija. Jedan od ključnih čimbenika u Svetoj Ligi bila je Mletačka Republika, a time i rapska komuna koja je, kao i ostale komune pod mletačkom vlašću, sudjelovala u ratnim akcijama na mletačkim galijama. Kao što pokazuje nekoliko posljednjih volja, u tom su razdoblju mladi Rabljani povremeno sastavljali posljednje volje upravo zbog odlaska u vojnu službu na mletačke galije. To je, naravno, utjecalo i na povećan broj oporuka sastavljenih u razdoblju od 1570. do 1574. godine. Za razliku od prethodnoga, razdoblje od 1575. do 1579. godine ponovno pokazuje tendenciju opadanja broja zabilježenih posljednjih volja (29 oporuka), što je zasigurno, barem djelomice, posljedica smirivanja ratnih prilika na istočnome Mediteranu. Slijedi duže razdoblje od 1580. do 1592. godine kada se primjećuju određene pravilnosti u godišnjoj distribuciji odnosno u broju sastavljenih oporuka. U tom je razdoblju sastavljeno ukupno 123 posljednjih volja. Naravno, i ovdje je bilo pojedinih godina kada je zapisano nešto manje oporuka, ali ne postoje

takvi kontrasti kakvi su se mogli uočiti u prethodnim promatranim razdobljima. Tako je u većini tih godina sastavljeno između šest i 13 oporuka, a jedini je izuzetak 1587. godina kada su zabilježene samo tri oporuke. Ova regularnost u godišnjoj distribuciji sastavljenih oporuka može se obrazložiti i činjenicom da je 1579. godine u Rabu boravio apostolski vizitator Valier s osnovnim ciljem provedbi odredbi Tridentskoga sabora na terenu. Zasigurno je njegov posjet imao određene posljedice kako na ukupan vjerski život komunalnoga stanovništva tako i na podsjećanje o nužnosti sastavljanja posljednjih volja u duhu dobroga kršćanskog života. Razdoblje od 1593. do 1600. godine ponovno pokazuje tendenciju opadanja u sastavljanju posljednjih volja, pa je tih godina sastavljeno tek 48 oporuka, i to unatoč činjenici što je 1600. godine padala nova jubilarna godina, a što je uvijek bio uzrok povećanoga broja sastavljenih oporuka u svim istočnojadranskim komunama.[426] No, prema dostupnim podatcima samo je jedna Rabljanka sastavila oporuku zbog odlaska *ad limina apostolorum Petri et Pauli*.[427] Upravo ova proturječnost sa 1600. godinom, kada bismo očekivali velik broj hodočašća u Rim, a o čemu kazuje i hodočasnička praksa Rabljana u ranijim razdobljima (XV. stoljeće), kada su brojni Rabljani hodočastili u apeninska hodočasnička središta, najviše u Rim,[428] upućuje na ranije iskazanu pretpostavku da za cijelo promatrano razdoblje nedostaje određeni, možda i velik dio bilježničkog arhivskog gradiva.

1.2. Mjesečna distribucija oporuka

Kao i u istraživanjima koja su izvršili drugi povjesničari koji su se bavili ovim aspektom za neke druge urbano-ruralne sredine, i mjesečna distribucija rapskih oporuka pokazuje potpuno specifične osobine. Naime, razmatranje mjesečne distribucije posljednjih volja u izuzetno velikoj mjeri ovisi o nizu čimbenika unutar općih povijesnih okolnosti. Kako je rapska komuna bila mikroprostor unutar goleme državne tvorevine – Mletačke Republike – ona je, kao i ostale istočnojadranske komune i gradovi, prolazila kroz niz kratkih povijesnih događaja (primjerice epidemije, glad, politička trvenja i konflikti), ali je ovisila i o geografskim zadatostima kao što su klimatski uvjeti i sl. koji su u značajnoj mjeri mogli utjecati na mjesečnu distribuciju posljednjih volja. Upravo su spomenute specifične povijesne okolnosti razlog zbog kojega se ne može izvršiti posebna komparacija mjesečnih distribucija oporuka

[426] Z. Ladić, *Last will*, str. 328, 338, 341; Isti, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, str. 368-369; J. Kolanović, »Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku«, str. 18-19.

[427] Riječ je o patricijki *la nobil madona Franica figliola del quondam spetabil signor Gieronimo Zaro et moglie del spetabil signor Christoforo de Dominis quondam Antonio de Nimira* (…). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 95v, 6. X. 1600.

[428] Z. Ladić, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom. O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima«, str. 266-271.

između pojedinih komuna i gradova.[429] Jedine sličnosti koje se mogu uočiti jesu povećani broj sastavljenih oporuka u zimskim mjesecima i pad bilježenja oporuka tijekom ljetnih mjeseci.

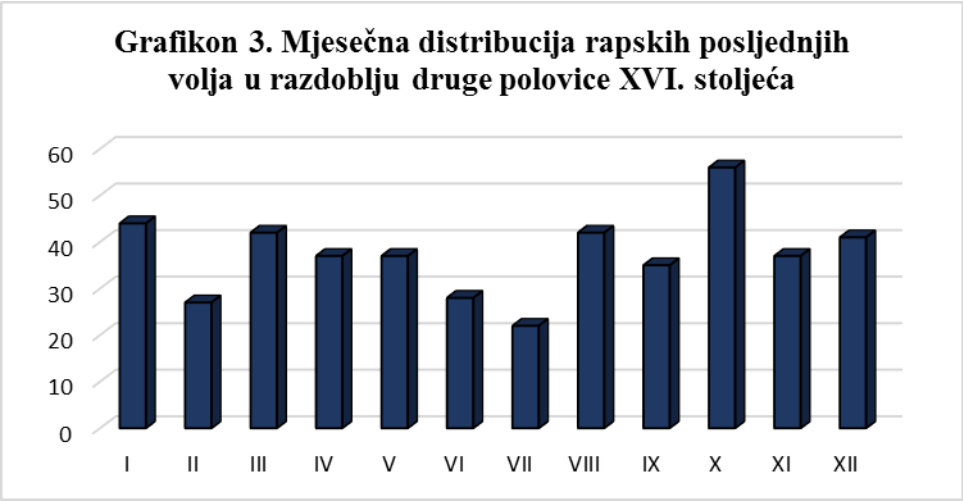

Kao što je prikazano na Grafikonu 3., povećani broj oporuka zabilježen je u razdoblju kasnih jesenskih i ranih zimskih mjeseci, odnosno od listopada do siječnja. Nešto je manji broj zabilježenih oporuka u razdoblju od veljače do svibnja, a najmanji broj oporuka sastavljan je u kasnim proljetnim mjesecima i početkom ljeta (lipanj i srpanj). Što se tiče velikoga broja sastavljenih oporuka tijekom prvog spomenutog razdoblja, on se može obrazložiti težim životnim uvjetima uzrokovanim hladnoćom, ali i slabijom ishranom što je dovodilo do pada imuniteta, pojave bolesti, konačno povećane smrtnosti. Opadanje broja sastavljenih oporuka tijekom kasnijih zimskih mjeseci i proljeća rezultat je poboljšanja općih klimatskih uvjeta, povećanja aktivnosti u poslovanju, bilo u poljoprivredi, obrtu i trgovini. Posebno je vidljiv pad u sastavljanju oporuka tijekom ljetnih mjeseci čemu je razlog u vrlo ugodnim životnim uvjetima, obilju plodova, prije svega voća i povrća, ali i riba čemu je opća posljedica poboljšanje zdravstvenoga stanja.

Jedini specifični mjesec za koji se može pronaći razlog povećanja broja zabilježenih posljednjih volja jest kolovoz, kada je sastavljeno znatno više oporuka nego u prethodna dva ljetna mjeseca. Razlog tome je, kako pokazuju podatci iz posljednjih volja, povećani broj odlazaka na hodočašća i putovanja zbog poslovnih i obiteljskih razloga, a čemu su uzrok uglavnom povoljni klimatski uvjeti koji omogućuju sigurniju plovidbu.[430]

[429] Drugačija situacija je s matičnim knjigama rođenih gdje se upisani podatci obzirom na mjesečnu distribuciju rođenih mogu u velikoj mjeri uspoređivati kako na razini seoskih tako i gradskih sredina. Uzrok tome je u činjenici da rađanje djece ne ovisi toliko o povijesnim okolnostima koliko o prirodnim čimbenicima odnosno sezonskim kretanjima ili seksualnom porivu, a koji su jedinstveni za sve sredine, ne samo u Hrvatskoj nego i u cijeloj Europi.

[430] Da je tome doista tako svjedoče i brojna hodočašća vjernika iz cijele Europe koji upravo u ljetnim mjesecima odlaze brodovima iz Venecije u Svetu Zemlju, a tijekom kolovoza se vraćaju ponovno morskim putom u

2. Razlozi sastavljanja rapskih oporuka

Rapske oporuke druge polovice XVI. stoljeća upućuju na raznolikost razloga koji su utjecali na pojedince prilikom donošenja odluke o pisanju testamenta. Rapski su bilježnici, nakon bilježenja imena i prezimena, ponekad i društvenoga i profesionalnoga statusa pojedinca, redovito zapisivali razloge koji su navodili pojedince na sastavljanje oporučnoga dokumenta. Gotovo sve rapske oporuke u razmatranom razdoblju sadrže ovu komponentu (s iznimkom sedam oporuka u kojima razlozi njihova sastavljanja nisu poznati),[431] pa se iz toga može zaključiti da je u ranonovovjekovnome razdoblju ipak došlo do značajne promjene kod navođenja razloga pisanja testamenata, u odnosu na srednjovjekovno razdoblje, kada pojedini notari iz nekih dalmatinskih komuna (npr. Zadra, Trogira, Dubrovnika i Kotora) i nisu bili tako revni u zapisivanju ovoga podatka, odnosno njegovo navođenje ovisilo je o individualnoj odluci svakoga pojedinog notara.[432] No, na temelju analize ovdje promatranoga uzorka oporuka može se reći da se razlozi zbog kojih su rapski oporučitelji sastavljali svoje posljednje volje uglavnom ne razlikuju od razloga zbog kojih su oporučitelji iz drugih istočnojadranskih gradova i komuna sastavljali svoje posljednje volje.

Za razliku od razdoblja XIII. i XIV. stoljeća, kada su notari u oporukama tek općenito bilježili stanje oporučitelja i oporučiteljice (npr. *sanus/sana corpore* ili *corpore infirmitatis grauata/corpore languens*), ne pružajući nikakve detaljnije razloge koji su navodili pojedince da sastave svoje posljednje volje,[433] u razdoblju XV.,[434] a osobito XVI. stoljeća u svim istočnojadranskim komunama može se uočiti trend sve detaljnijeg bilježenja razloga sastavljanja oporuka. Tako je i rapskim notarima bilo važno zabilježiti razloge sastavljanja testamenata, možda zato što su smatrali da navođenje toga podatka naglašava trenutnu životnu situaciju u kojoj se pojedini oporučitelj našao (bolest, starost, tjelesna onemoćalost, odlazak u rat, odlazak na put, na hodočašće i sl.) Iz relevantne literature o srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj pobožnosti, posebno onoj koja govori o odnosu čovjeka prema smrti, kao i uvidom u oporučne spise, može se zaključiti da je većina kasnosrednjovjekovnih i

---

Veneciju, želeći tako izbjeći loše vremenske prilike. O tome opširnije: Krešimir Kužić, »Njemački hodočasnici 15. i 16. stoljeća o Zadru«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (2008.), sv. 50, str. 73.

[431] U 417 rapskih oporuka navode se razlozi pisanja testatorove posljednje volje, dok za samo 7 oporuka nije poznat razlog sastavljanja oporuke budući da se radi o oštećenim oporukama na mjestu gdje bi trebala biti navedena naznaka razloga, ili pak izgubljenim oporukama koje je prepisao Odoriko Badurina u svojoj *Velikoj kamporskoj kronici,* ali nije ih prepisao u cjelosti, te su relevantni podatci o razlozima sastavljanja testamenta izostali.

[432] Z. Ladić, »O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih oporuka«, str. 609.

[433] Usp. Z. Ladić, *Last will,* str. 166-167.

[434] Usp. Z. Ladić, »Neki aspekti kasnosrednjovjekvne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, str. 357-359.

ranonovovjekovnih oporuka, pa tako i rapskih, pisana u strahu od iznenadne smrti. Iz te činjenice proizlaze svi razlozi koji stanovnike dalmatinskih i mediteranskih komuna (kao i drugih urbanih i seoskih srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih sredina), pa tako i Rabljane, navode na zapisivanje posljednje volje. Strah od iznenadne smrti bio je jedan od središnjih motiva kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne pobožnosti u zapadnome kršćanstvu, koji se u oporukama najčešće izražavao riječima *nichil est certius morte et nichil incertius hora mortis,* odnosno da ništa nije sigurnije od smrti i ništa nesigurnije od časa smrti.[435] Osim straha od iznenadne smrti, a da nije zapisana posljednja volja,[436] postojali su još neki faktori koji su utjecali na želju oporučitelja da umru u skladu s onodobnim kršćanskim moralom. Trenutak iznenadne smrti mogao je zateći svakoga, a za kršćanina je smrt bez sakramenta pomirenja (*confessio*) i euharistije (*sancta communio*), koji su još u XIII. stoljeću, odredbama po mnogo čemu revolucionarnog IV. lateranskog koncila 1215. godine, uvedeni kao obvezni sakramenti za vjernički život, mogla značiti nesigurnost u vidu »spasa duše«,[437] odnosno smatralo se da ukoliko vjernik ne primi navedene sakramente uoči smrti, tada nisu ispunjeni osnovni preduvjeti za odlazak u raj, i njegova je vječna sudbina upitna. Prakticiranje sakramenata ispovijedi i euharistije kroz život, a napose, neposredno prije smrti, značilo je ispunjenje vjerničkoga života i dobru pripravu za konačni spas duše.

Opći uvjeti života u kasnome srednjem pa i početkom ranoga novog vijeka svakako su utjecali na osjećaj stalne prisutnosti smrti među ljudima. Europsko stanovništvo, pa tako i rapsko, neprestano živi na rubu gladi.[438] Pothranjeno stanovništvo koje je, uz to, živjelo i u

---

[435] Isto.; T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje,* Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu; Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 337. Npr. u oporuci rapskoga svećenika Kolana Trisala (*il uenerabel sacerdote misser pre Colane Trisal mansionario*) izrijekom stoji kako je »sigurno da će svi umrijeti i nijedna stvar nije sigurnija od smrti i nesigurnija od trenutka i časa smrti« (*concio sia cosa che à tutti conuien morire, nisuna cosa è piu certa della morte, et incerta del ponto è huora della morte*). HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 21v, 21. IV. 1552.

[436] Umrijeti bez sastavljene oporuke, za srednjovjekovni i ranonovovjekovni svijet značilo je ne samo da će nasljednici biti u neprilici zbog pitanja raspodjele imovine, već i to da pokojnik ili pokojnica nije bio dobar kršćanin i građanin i da se nije dostojno pripravio za prijelaz s ovoga svijeta u onostrani. Iznenadna smrt, bez oporuke, sakramenata i svjedoka, smatrala se sramotnom i nečasnom, a strah od umiranja bez sastavljene oporuke povezivao se s eshatološkim strahom od posljednjega suda. Crkva je, prijeteći ekskomunikacijom, obvezivala vjernike na ispunjenje navedenih uvjeta, a i motivi koji su poticali oporučitelje da sastave oporuku svakako su izrazom njihove želje da iza sebe ne ostave nered, već uređene imovinske odnose kao i da utisnu svijest o svojemu postojanju u sjećanje svojih potomaka. Odatle i strah koji je tjerao ljude da u svakoj rizičnoj i opasnoj situaciji sastave svoju posljednju volju, bilo da se radilo o bolesti, starosti, odlasku na dalek put itd. I za svjetovne vlasti bilo je važno sastaviti oporuku prije smrti kako bi se riješili dugovi i uveo red u raspodjelu imovine građana. Stoga je taj čin bio reguliran različitim zakonskim odredbama zapisanima u komunalnome statutu, ali i često nadopunjavan novim detaljima. Z. Janeković Römer, »Na razmeđi ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcedentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka«, str. 2-3.

[437] Z. Ladić, »O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih oporuka«, str. 609-610.

[438] Primjerice, na području Apeninskoga poluotoka, tijekom druge polovice XVI. st. kroz nekoliko je razdoblja (1569-1572; 1586-1587 i 1590.-1593.) tamošnje stanovništvo bilo pogođeno glađu, i to zbog nepovoljnih klimatskih uvjeta, u prvome redu ekstremne hladnoće i stalnih oborina koje su nepovoljno utjecale na usjeve.

prilično lošim higijenskim uvjetima, bilo je lakom žrtvom brojnih bolesti i epidemija, od kojih je kužna možda ipak najrazornije djelovala na pomor znatnoga djela populacije u pojedinim europskim, mediteranskim ili istočnojadranskim urbanim i seoskim sredinama.[439] Opće siromaštvo, glad i neotpornost na bolesti rezultirali su i niskim prosječnim životnim vijekom u kasnome srednjem vijeku i početkom novovjekovlja (XVI. st.). koji nije prelazio trideset godina.[440] Četrdesetogodišnjak se smatrao čovjekom starije dobi, a pedesetogodišnjak čovjek koji je dosegao duboku starost.[441] Smrtnost žena tijekom poroda, također je bila vrlo visoka, a i u XVI. stoljeću mogla se očekivati visoka smrtnost djece (40-50 % od ukupnoga broja rođenih) do desete godine života.[442] Život u takvim životnim uvjetima utjecao je i na neprestano čovjekovo razmišljanje o sveprisutnoj smrti, te ne čudi što se odnos kasnosrednjovjekovnoga i ranonovojekovnoga čovjeka prema smrti uvelike razlikuje od suvremenoga.

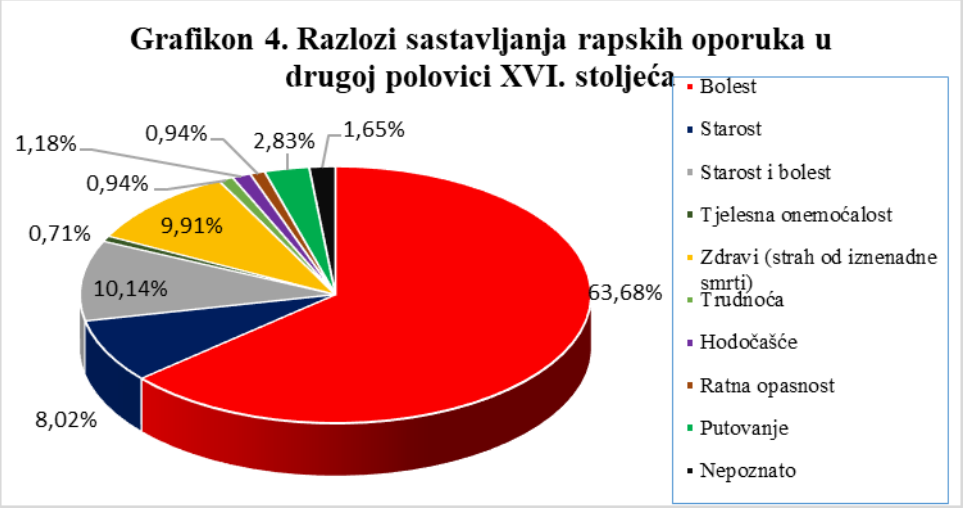

Na temelju podataka iz rapskih oporuka primjetno je da je najveći broj oporučitelja bilježio svoju posljednju želju u stanju bolesti (vidi Grafikon 4.), dok su ležali na samrtnoj postelji, pa je stoga i najčešći razlog za sastavljanje oporuka bila bolest oporučitelja. Od ukupnoga broja rapskih oporuka u kojima je zabilježen razlog njihova sastavljanja (417), 270 oporučitelja navodi bolest kao razlog zapisivanja svoga testamenta. Dakle, isto kao i u ostalim

---

Najveća kriza što se tiče gladi, koja nije pogodila samo Italiju već i veći dio Europe bilo je razdoblje od 1590.-1593. Guido Alfani, *Il Grand Tour dei Cavalieri dell'Apocalisse. L'Italia del lungo »Cinqecento« (1494-1629)*, Marsilio, Venezia, 2010., str. 202-203.

[439] John Walter; Roger Schofield »Famine, disease and crisis mortality in early modern society«, *Famine, disease and the social order in early modern society*, (eds. J. Walter; R. Schofield),Cambridge University Press, Cambridge, 1989., str. 17-19.

[440] Jacques Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, (s francuskog prevela Gordana V. Popović), Goleden marketnig, Zagreb, 1998., str. 325.

[441] Isto.

[442] Alison Rowlands, »The conditions od Life for the Masses«, *Early modern Europe: An Oxford History* (ur. E. Cameon), Oxford University Press, Oxford, 2001., str. 40.

istočnojadranskim komunama za koja su provedena slična istraživanja,[443] bolest se pojavljuje kao izrazito dominantni čimbenik za sastavljanje oporuka. Nadalje, prirodan je proces da su u starosti, ljudi češće podložni obolijevanju od raznih bolesti povezanih i s gubitkom tjelesne snage i imuniteta, pa su stoga starost i bolest sljedeći zapisani razlozi sastavljanja oporuka koji se navode u 43 rapske oporuke, a tjelesna onemoćalost prisutna je kod trojice rapskih oporučitelja. Samo razdoblje starosti, koje ne podrazumijeva uvijek i bolest, te svijest o približavanju kraju života, bili su razlog za 34 rapskih oporučitelja da daju zapisati svoju posljednju volju. Dio rapskih oporučitelja (42), koji su tjelesno i duševno bili zdravi, također su dali sastaviti svoje testamente, potaknuti sviješću o prolaznosti života i mogućem iznenadnom dolasku smrtnoga časa.[444] Od ostalih razloga koji se navode u rapskim oporukama, svakako valja istaknuti onaj potaknut odlaskom pojedinaca na put (bilo iz poslovnih ili obiteljskih razloga) te je takvih oporučitelja bilo 12. Ratne prilike koje su indirektno pogodile i rapsku komunu, bile su povodom pisanja oporuka, odnosno pojedini oporučitelji koji su odlazili u vojnu službu na rapsku galiju ili pak u borbu protiv Osmanlija kao mletački vojni obveznici, također su svoje testamente dali sastaviti uoči odlaska u rat. Takvih je oporučitelja, u rapskome uzorku bilo četiri. Za razliku od razdoblja druge polovice XV. stoljeća, kada je velik broj ljudi hodočastio iz Raba u različita hodočasnička središta diljem Italije, Europe pa sve do Jeruzalema,[445] u razmatranom ranonovovjekovnom razdoblju u oporukama je zabilježen tek mali broj rapskih hodočasnika, samo njih pet, koji kao razlog sastavljanja svoje posljednje želje navode odlazak na hodočašće, uglavnom u neko od talijanskih svetišta. Neki specifični medicinski razlozi također su mogli biti razlogom za sastavljanje oporuka, pa tako u promatranim rapskim oporukama, nailazi se na četiri rapske oporučiteljice koje sastavljaju svoje oporuke u razdoblju trudnoće, u strahu od smrti.

Kvantitativni rezultati vezani uz razloge koji su navodili rapske oporučitelje da sastave svoje oporuke kao i brojčani odnosno postotni udio pojedinih od spomenutih razloga pokazuju da se, obzirom na ovaj aspekt razmatranja posljednjih volja, rapske oporuke

---

[443] U razdoblju kasnoga srednjeg vijeka u Zadru je 367 oporučitelja od ukupno 436 navelo bolest kao razlog sastavljanja oporuka. U Trogiru je 113 od 115 oporučitelja piše svoje oporuke u stanju bolesti, a u Dubrovniku svih 104 oporučitelja pišu svoje oporuke *infirmus / infirma corpore*. Z. Ladić, *Last will*, str, 165; 171, 173.

[444] Naravno, nerijetko su tjelesno i duševno zdravi oporučitelji sastavljali oporuke u određenim kriznim razdobljima, osobito u vremenima epidemija kuge i drugih bolesti ili u ratnim razdobljima. Naime, takvi su oporučitelji zdravorazumski smatrali da, iako su trenutno zdravi, nepovoljne ih okolnosti vrlo lako mogu pogoditi kao i druge stanovnike komune. Imajući u vidu i odlučujući čimbenik straha od iznenadne smrti, razumljivo je da su i zdravi oporučitelji u ekstremno lošim vremenima bili skloni sastvaljati svoje posljednje volje.

[445] O rapskim hodočašćima u drugoj polovici XV. st. vidi više: Z. Ladić, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom. O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima«, *Kolo,* (2006.), br. 4, 262-271. Isti, »O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, *Rapski zbornik,* sv. II, str. 139.-156..

potpuno uklapaju u opće istočnojadranske trendove vezane uz razloge sastavljanja oporuka u kasnome srednjem i ranome novom vijeku.[446] Kao i tijekom XIV. i XV. stoljeća u drugim hrvatskim komunama, i u ranonovovjekovnoj rapskoj komuni razlozi za sastavljanje oporuka nisu bili toliko uvjetovani vanjskim čimbenicima, prije svega ratovima, ili nekim definiranim zdravstvenim (epidemije zaraznih bolesti, trudnoća) i gospodarskim (glad) stanjem unutar same komune. Spomenuti razlozi, kao što je prikazano na Grafikonu 4., relativno se rijetko spominju kao razlozi sastavljanja oporuka, baš kao i poslovna putovanja ili hodočašća u središta pobožnosti u Europi i Svetoj zemlji. Zato, unatoč nešto raznolikijoj slici razloga koje su navodili rapski pojedinci za bilježenje oporuka, ne čudi izrazita dominacija nedefiniranih ili potpuno općenito definiranih bolesti kao razloga, a koji proizlaze iz ranijih formula, na koje nailazimo u našim komunama, kao što su *iacens in lecto infirmitate grauatus, corpore languens/grauatus* i slično. Sve spomenuto navodi na zaključak da je primarni razlog sastavljanja rapskih, kao uostalom i oporuka u ostalim istočnojadranskim komunama,[447] bilo loše zdravstveno stanje.

Treba istaknuti još jedan važan čimbenik zbog kojeg je razmatranje razloga koji su navodili na sastavljanje oporuka vrlo važno. Naime, analiza razloga za sastavljanje oporuka nerijetko je dobar indikator razmatranja nekih povijesnih zbivanja u kraćim vremenskim razdobljima kao što su epidemije kuge, ratna zbivanja ili hodočašća tijekom jubilarnih godina. Štoviše, ponekad su upravo ti podatci i jedini koji kazuju o nekim povijesnim epizodama, ne samo u rapskoj komuni, koji bi bez ovako provedene analize ostali sakriveni odnosno nepoznati. Udaljimo li se malo od mogućih povijesnih uzroka koji su utjecali na razloge sastavljanja oporuka, dovoljno je prisjetiti se jedne od teoloških simbolika vezanih uz osobu rapskoga patrona sv. Kristofora. Naime, slike, reljefi i kipovi koji su krasili eksterijere javnih zdanja (fortifikacija, crkava) ili unutrašnjost privatnih prostora Rabljana, bili su trajni podsjetnik na neminovnost straha od iznenadne smrti, što je i simbolizirano kroz svaki pogled vjernika na lik sv. Kristofora.[448]

---

[446] Usp. Z. Ladić, »O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka«, str. 607-623; Z. Ladić, »Neki aspekti kasnosrednjovjekvne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, str. 357-359.

[447] Usp. Z. Ladić, *Last will*, str. 179.

[448] Naime, prema legendi, u narodu je zaživjelo vjerovanje da svaki vjernik koji pogleda lik sv. Kristofora, toga dana ne će umrijeti. Vidi više: Michael Schneider, *Die Christophorus-Legende in Ost und West – ein Leitbild christlicher Spiritualität*, str. 3: http://www.kath.de/zentrum/texte/archiv_texte/radio_2008/christoph.PDF (23. V. 2018.). Stranice cijeloga rada su 1-17.

2.1. Strah od iznenadne smrti

Strah od iznenadne smrti temeljni je *spiritus movens* koji je ljude još od srednjega vijeka poticao na pisanje posljednje volje. Još od kraja XII. stoljeća, kada su u dalmatinskom notarijatu sačuvane prve oporuke pa preko razdoblja razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka do ranoga modernog doba, oporuke su se pisale iz uvjerenja da su sva stvorenja podložna smrti i nitko joj ne može izbjeći i kako »ništa nije sigurnije od smrti niti nesigurnije od časa smrti«.[449] Taj se stav očituje i u razmatranom razdoblju u rapskoj komuni, te se zrcali kroz testamentarnu formulu: ... *concio sia cosa che à tutti conuien morire, nisuna cosa è piu certa della morte et incerta del ponto è huora della morte.*[450]

Strah od iznenadne smrti, uz jednako snažnu želju za sređivanjem ovozemaljskih poslova, temeljno je duševno i religiozno stanje iz kojega proizlaze svi ostali razlozi koji su Rabljane navodili na sastavljanje testamenata. U tom se smislu oporuka kao izvor može smatrati podvojenim intimnim dokumentom kojim se, s jedne strane, sređivanjem svih ovozemaljskih poslova nastoje raskinuti spone s materijalnim svijetom a, s druge strane, darivanjem pobožnih legata, pripremiti dušu za prijelaz u vječno nebesko počivalište.

2.2. Zdravi oporučitelji i strah od iznenadne smrti

Kad je riječ o zdravim osobama koje su pisale oporuke, one vrlo često daju zapisati svoju posljednju volju u strahu od nenadane smrti i pozivajući se na citat iz Evanđelja koji govori o potrebi neprestane pripravnosti na smrt: »Bdijte jer ne znate ni dana ni časa«.[451] Tako, primjerice, rapska stanovnica Katarina, udovica Nikole Vidakovića iz Karlobaga, na početku svoje oporuke iz 1550. ističe kako ju piše iz želje da bude spremna (za čas smrti), iako nije opterećena bolešću niti starošću.[452]

Spoznaja o prolaznosti života i smrtnosti također je prisutna kod rapskih oporučitelja koji često naglašavaju da ne znaju kad će im doći kraj, a to je izrazio i Juraj *Boscain* pok. Bernardina, koji oporuku piše »zdrave pameti, osjećaja i razuma, smatrajući se smrtnikom i

---

[449] T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje,* str. 337.
[450] HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 21v, 21. IV. 1552.; Isto fol. 24, 20. XII. 1552.
[451] Mt, 25,13.
[452] *Domina Catharina relicta quondam domini ser Nicolai Vidachouich de Scrissa, habitatrix Arbi* (…) *sana per Christi gratiam mente et intellectu, ac nulla corporis infirmitate uexata, nisi senectute oppressa et uolens ut asseruit preparata stare iuxta Euangelij dictum, dicent 'Estote parati quia nescitis diem neque horam'…* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 35r, 5. V. 1550.

ne znajući čas svoje smrti.«[453] Lucija, supruga pok. Frane Blagdana piše oporuku zdrava, ali smatra da je ljudski život krhak i prolazan.[454]

Briga za sređivanjem ovozemaljskih dobara, kao i želja da se oporučno urede pitanja njihova nasljeđivanja, primjetna je kod skupine oporučitelja koji, ne želeći otići s ovoga svijeta bez valjane oporuke te zdravi zapisuju svoju posljednju volju. Tu je brigu moguće primijetiti u gotovo svim oporukama, a izdvaja se primjer Katarine, kćeri Grgura Novasela, koja sastavlja svoju oporuku »zahvaljujući Kristu, zdrave pameti i razuma, i nije opterećena niti jednom tjelesnom zaprjekom, no boji se svoja dobra ostaviti neuređena ako premine.«[455]

2.3. Bolest

Kako je već istaknuto, u najvećem broju rapskih oporuka kao razlog njihova sastavljanja navodi se bolest oporučitelja. Ono što treba naglasiti jest činjenica da su notari uglavnom općenito zapisivali da se radi o bolesti (u 243 slučaja napisali su samo da je oporučitelj bolestan), a kod 27 oporučitelja precizirano je o kojoj se bolesti radi. Rapski bilježnici koristili su razne varijacije izričaja i formula opisujući zdravstveno stanje oporučitelja. Te su se formule, od notara do notara, razlikovale u jednostavnosti izričaja prilikom konstatacije da je oporučitelj (teško) bolestan ili pak u nešto preciznijem opisu same bolesti. Tako se u oporukama, gdje se samo općenito navodi da je oporučitelj fizički bolestan, koriste sljedeće formule: *essendo opresso di una grandissima infirmita*[456] ili *essendo opresso di una graue malatia,*[457] *opresso d'infirmita corporale.*[458] Neki oporučitelji naglašavaju da ih je bolest vezala uz krevet sljedećim izričajima *giacendo in letto amalato,*[459] *giacendo in letto, oppresso d'infirmità corporale,*[460]*attoruandsi in letto, di graue infirmita oppresso,*[461]*giacendo in letto*

---

[453] *Misser Zorzi Boscain del quondam misser Bernardino* (…) *sano di mente, senso et intelletto, considerando esser mortale, ne sapendo l'hora della sua morte.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VIII, fol. 20r, 15. IX. 1596.
[454] *Dona Lutia consorte del quondam Francisco Blagdan* (…) *per gratia de Dio sana mente et intelletto considerando la uita humana esser fragile et caduca*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 49r, 1. I. 1574.
[455] *Catharina filia Gregorii Nouasel* (…) *per gratiam Iesu Christi sana mente et intelectu, et nullo corporali impedimento impedita, timens bona sua inordinata reliquere si ab hac uita abintestata decedat*. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 17r, 9. I. 1550.
[456] *Maistro Hercole quondam ser Alberto da Norsia habitante alpie della Ualle.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, 15. XII.1592., fol. 494v.
[457] *Il spetabil misser Zuane de Nimira quondam miser Christoforo nobile di Arbe.* Isto, fol. 315r, 2. X. 1585.
[458] *Nicolo Deseglin quondam Zorzi habitante in Campora.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 6v, 26. X. 1594.
[459] *Il nobel d'Arbe spetabil misser Marin Nimira quondam misser Gieronimo de Piazza.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18. sv. XII, fol. 3v, 7. I. 1600.
[460] *Maistro Zuane Fierauante calafato quondam Zorzi dalla Cania al presente Peota*. Isto, sv. X, fol. 31v, 8. X.1597.
[461] *Il venerabil misser pre Zorzi Gagiardino mansionario della chiesa Cathedrale d'Arbe*. HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 15, 18. III. 1588.

grauamente in corpo amalata.[462] Pojedini su pak oporučitelji naglašavali ozbiljnost njihove bolesti izrazima koji opisuju da su smrtno bolesni odnosno strahuju da će uslijed bolesti umrijeti, npr. *grauamente amalata, nella quale infirmità dubitando di morire*[463] ili *oppresso di una graue infirmita nella qualle dubitando morire.*[464]

Jedan od izvora koji bi mogao pomoći u rješavanju stupnjevanja ozbiljnosti bolesti pojedinih oporučitelja su inventari dobara jer se u njima uvijek navodi kada je oporučitelj umro – nekoliko dana, mjeseci ili godina nakon sastavljanja oporuke. Nažalost, za rapsku komunu inventari dobara oporučitelja nisu sačuvani u cijelosti, već samo za vrlo mali broj oporučitelja, pa je nemoguće izvršiti analizu s toga aspekta.

Pojedinci su u svojim oporukama točno naznačili koja ih je bolest pogodila, tako da su to vrijedni podatci u razmatranju zdravstvenoga stanja rapskih stanovnika, odnosno na temelju tih naznaka može se pokušati odrediti od čega su Rabljani bolovali u drugoj polovici XVI. st. Iako tih naznaka nije mnogo, mogu se izdvojiti najupečatljiviji primjeri koji govore o specifičnim bolestima koje su zahvatile pojedince na području rapske komune. Tako je žitelj Kampora Petar Brošić bolovao od krvarenja (*corpore sanguens*).[465] Nekolicina rapskih testatora svoju je oporuku dala sastaviti ležeći u bolesničkoj postelji u groznici (*iacendo in letto grauato per la infirmita di febre*).[466] Visoka temperatura može biti simptom mnogih bolesti, stoga kod ovako općenitoga navođenja vrućice, ne može se točno utvrditi o kojoj se bolesti ili više njih radi. Rapski bilježnici koristili su nekoliko formula kojima je istaknuto da su oporučitelji obolijevali od groznice, primjerice *continua infirmitate febris grauata,*[467] *opreso di infirmita di febre,*[468]*infermo grauato di febre*[469] i tome slično.

Neki su oporučitelji bolovali od jake glavobolje (*dolore capitis*),[470] a to je u svojoj oporuci naznačila i Dobrula žena pok. *Zunichi Brancadoro* izričajem *iacens in lecto infirma dolore capitis opressa.*[471] Ozbiljnu povredu (najvjerojatnije je riječ o težoj posjekotini) navodi Klara udovica Martina bačvara koja svoju posljednju volju sastavlja ležeći u krevetu *serio*

---

[462] *Catharina figliola del quondam Piero Gressich.* HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 67, 15. XII. 1584.
[463] *Mattia figliola del quondam maistro Greguor Franulino.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VIII, fol. 47r, 9. VII. 1598.
[464] *Paulo Toia.* HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 10r, 28. XII. 1597.
[465] *Petrus Brosich.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 12r, 26. VIII. 1557.
[466] Npr. *Christophoro Tulincho*. Isto, fol. 19v, 22. IX. 1559.
[467] *Dona Margarita relicta quondam Xorani de Lassigno.* Isto, fol. 2v, 31. VIII. 1560.
[468] *Il strenuo capitano misser Marco da Risano quondam Lucha.* HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIV, fol. 45v, 30. VII. 1559.
[469] *Zuane fiolo del quondam Giacomo Uertichieuich.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 8v, 4. VIII. 1580.
[470] Npr. *Michael filius quondam Simonis Pasquich.* HR DAZD, 28, RB, KF., k. 13, sv. I, fol. 29v, 5. X. 1561.
[471] *Dona Dobrula olim uxor Zunichi Brancadoro.* HR DADZ, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 24r, 21. IX. 1560.

confecta.[472] Senjski trgovac Juraj Bukovac svoju posljednju volju bio je prisiljen dati sastaviti u Rabu, teško pogođen bolešću koju naziva »mrtvačke pjege«.[473] Antun, sin pok. Andrije Jadalinića *alius Segarina* patio je dugo vremena od neke trbušne bolesti zbog koje je odlučio sastaviti svoj testament.[474] Svećenik Kristofor Volonić, sastavljao je svoju oporuku ležeći na krevetu i bolujući od vodenih kozica.[475] Juraj Sonjić prilikom sastavljanja svoje posljednje volje trpio je bol u bedrenoj kosti.[476] Helena, žena Antuna Lučića dala je sastaviti oporuku ležeći u postelji i bolujući od natečenih limfnih žlijezda.[477]

Iako oporučitelji nisu uvijek navodili koja ih je specifična bolest navela da sastave svoj testament, iz navedenih šturih, ali vrijednih podataka može se ipak zaključiti da su Rabljani u razmatranom razdoblju bolovali od različitih vrsta i tipova bolesti, te su ih očito smatrali ozbiljnima. Obolijevanje od različitih bolesti za stanovništvo Raba početkom ranoga novog vijeka, usprkos prisutnosti profesionalnih komunalnih liječnika, moglo je imati i kobne posljedice za pojedince, stoga su, kako bi se eventualno na vrijeme pripravili za takav ishod događaja, odnosno za smrt, u vrijeme bolesti dali sastaviti svoju posljednju volju.

2.4. Starost i tjelesna onemoćalost

U doba starosti ljudi su prirodno osjećali da im se bliži kraj života. Oporučitelji koji su imali sreću doživjeti starost, bili su dodatno svjesni blizine smrtnoga časa, stoga je i starost često navođena kao jedan od razloga sastavljanja rapskih oporuka. Neki navode da su i te kako svjesni da im se zbog starosti bliži kraj života i to naglašavaju prilikom pisanja razloga sastavljanja posljednje volje.

Rapska patricijka Celia, udovica Matije *de Zaro* doživjela je starost te ističe kako sastavlja svoju posljednju želju bojeći se da će u kratkom vremenu otići s ovoga svijeta jer je stara i blizu smrti.[478] Druga pak patricijka, Uršula *de Dominis*, udovica zadarskoga patricija

---

[472] *Dona Clara relicta quondam Martini buttarii.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 10r, 13. I. 1581.
[473] *Ser Zorzi Buchouaz da Segna* (…) *atrouandosi in questa citta grauamente ferito di piage mortale.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 5, 11. X. 1571.
[474] *Antonio, fiol del quondam Andrea Jadalinich alius Segarina* (…) *oppresso gia longo tempo d'una certa infirmità di stomacho*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 18r, 15. V. 1586.
[475] *Il clerico pre Christoforo Volonich* (…) *giacendo in letto* (...) *ma oppresso della infirmita et mal delle varolle.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 32v, 31. I. 1588.
[476] *Zorzi Sognich* (…) *siando grauamente di corpo di mal femure amalato*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 15r, 26. IV. 1558.
[477] *Helena consorte de Antonio Lucich* (…) *giacendo in letto de un grandissimo male di scrouole.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 25r, 28. XI. 1570.
[478] *Madona Celia relicta quondam misser Matthio de Zaro* (…) *temendo di breue partirse di questo mondo per esser gia uechia et uicina alla morte.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 19r, 21. IX. 1559.

Nikole *de Nassi* također naglašava da je »stara i po prirodi stvari blizu smrti.«[479] Duboku starost, u okviru ranonovovjekovnog poimanja te životne dobi, doživjela je Katarina udovica Jurja Brunovića građanina Zadra, koja svoju oporuku piše »u dobi od gotovo sedamdeset godina i smatra da su joj dani prekratki«, odnosno odbrojeni.[480]

Među razloge koje su rapski oporučitelji navodili za sastavljanje svoje posljednje volje izdvaja se i tjelesna slabost, odnosno onemoćalost kao zasebna kategorija, iz koje nije moguće saznati u kojoj se dobi nalazi oporučitelj koji navodi da je tjelesno slab, ali, čini se, ovaj razlog ipak se može dovesti u svezu sa starošću. Tako primjerice, žitelj Novalje na Pagu, Antun Krulešić piše oporuku »bivajući slabih snaga«.[481] Isto tako, bolest uzrokuje slabljenje tijela, pa je zidarski majstor Frane Gerdinić naveo da svoju oporuku daje zapisati »jer su zbog nekih bolesti njegove tjelesne snage oslabile«.[482]

2.5. Starost i bolest

U starijoj dobi ljudi su vrlo često, zbog oslabljenog imuniteta, obolijevali od određenih bolesti, pa tako i rapski oporučitelji u svojim oporukama navode starost i bolest kao motive zbog kojih sastavljaju svoju posljednju volju. Stanovnik Kampora, Petar Lukšić pok. Frane, naglašava da je »pritisnut tjelesnom bolešću i starošću te ležeći u krevetu očekuje čas svoje smrti«.[483] Ostarjela trećoredica Antonina *Scaraffon* svoju posljednju volju piše ležeći u postelji stara i u groznici.[484] Rapski patricij Jeronim Spalatin pok. Damjana, navodi da svoj testament sastavlja »u starosti i zbog kronične bolesti«.[485]

---

[479] *La nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relicta quondam il spetabil misser Nicolo Nasi gintil homo Zaratino* (…) *existente nella eta senile qual secondo il corso naturale e uicina alla morte*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 35r, 20. II. 1573.

[480] *Madonna Catharina relitta quondam ser Zorzi Brunouich cittadino da Zara* (…) *considerando i giorni suoi esser breuissimi per esser gia quasi d'anni settanta*. HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 20r, 14. VIII. 1586.

[481] *Antonio Crulessich de Noualea* (…) *essendo in poche forze*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv, I, fol. 14v, 6. X. 1558.

[482] *Maistro Francescho Gherdinich murador* (…) *benche per alcune soe infirmita debile di forze corporale*. HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 217v, 15. I. 1557.

[483] *Piero Luchxich quondam Francesco habitante in Campora* (…) *oppresso d'infirmità corporale, et già in età senile reddoto, giacendo in letto et aspettando l'hora della sua morte*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 2r, 20. X. 1596.

[484] *Dona Antonina Scaraffon picochara* (…) *iacens in lecto senectute opressa grauata infirmitate febris.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. 1, fol 29r, 3. IX. 1561.

[485] *Misser Hieronimo Spalatin quondam misser Damian* (…) *in decrepita etta et continue malatie* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 7r, 16. XII. 1574.

2.6. Ostali medicinski razlozi

2.6.1. Trudnoća

Razdoblje trudnoće koje je završavalo porodom, za žene koje su živjele u ranome novom vijeku, nije bilo ispunjeno samo sretnim trenutcima, već je sa sobom nosilo i određenu dozu nesigurnosti, rizika i izazivalo je strah od smrti, budući da je zbog higijenskih uvjeta kao i još uvijek vrlo slabe razvijenosti medicine, bio relativno visok postotak slučajeva koji nisu imali sretan ishod, bilo za majku ili za novorođenče. Četiri rapske oporučiteljice u tome periodu sastavljaju svoje oporuke te u njima naglašavaju bojazan i strah od smrti u porodu, što ih je potaknulo na sastavljanje posljednje želje. Tako, patricijka Uršula, udovica Damjana Spalatina, trudna bilježi svoju oporuku, te kaže da je »blizu poroda i u strahu od smrtne opasnosti pobrinula se sastaviti svoj posljednji testament«.[486] Građanka Magdalena Stančić, žena majstora Ivana iz Padove, koji je služio kao topnik na galiji kapetana protiv uskoka, trudna je i u strahu od smrti sastavlja svoju oporuku.[487]

2.7. Rat i njegove posljedice

Kao i ostali mletački posjedi na istočnoj obali Jadrana i rapska je komuna bila obvezna sudjelovati u svim vojnim akcijama Mlečana, kojih je u XVI. stoljeću bilo ponajviše protiv Osmanlija i uskoka. Ratne prilike uvelike su utjecale na život stanovnika rapske komune, što se zrcali i u pojedinim rapskim oporukama. Tako su trojica Rabljana kao razlog sastavljanja svojih testamenata naveli odlazak u rat, odnosno u službu na galiji. Tako, primjerice Frane Surianić, stanovnik Supetarske Drage, navodi da svoju oporuku piše jer ide služiti na rapsku galiju koju su Rabljani bili dužni održavati, opskrbiti posadom i poslati u ukupan sastav mletačke mornarice.[488] Izraženi osjećaj straha od smrti na moru bilo zbog nevremena ili sukoba s uskocima kao i od osmanlijskoga zarobljavanja uočljivi su u oporuci rapskoga građanina Matije *Marinellis* zvanog *Orese* koji započinje svoj testament riječima »živeći u velikoj opasnosti od mora i zlih ljudi Turaka i Uskoka«.[489]

Da su ratne prilike nerijetko imale teške posljedice za pojedince svjedoči i oporuka rapskoga patricija Vidala *di Marinelis* sina pok. Matije, u kojoj je zabilježeno kako je on bio

---

[486] *Madona Orsolina relitta quondam misser Damiano Spalatino* (...) *uicina al parto, et temendo incorer nel pericolo della morte, ha procurato di fare il suo ultimo testamento.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k., 12, sv. VI, fol. 33r, 3. X. 1554.

[487] *Dona Maddalena Stancich consorte de magistro Zuane fauro di Padoua bonbardiere sopra la galia del clarissimo capitano contra Vschochi* (…) *attrouandossi grossa et dubitando partirsi dalla presente uita.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 8r, 3. VIII. 1580.

[488] *Franciscus Surianich habitante nella Ualle di San Pietro*. O. Badurina, VKK, Liber III, str. 34, 7. VIII. 1594.

[489] *Misser Mattio Marinellis Orese* (…) *vive a gran pericholo de mar e deli cative gente di Turchi et Schochi* Isto, Liber III, str. 39, 4. III. 1597.

teško ranjen hicem iz arkebuze u grlo i stoga je sastavio svoju posljednju volju.[490] Na kraju je i preminuo od posljedica ranjavanja u bitci, što je zapisano u dokumentu o pohrani njegova testamenta među spise notara Nikole *Zaro*.[491] Iz podataka i datacije navedenih dokumenata razvidno je da je Vidal *di Marinellis* sudjelovao u bitci kod Lepanta.

2.8. Putovanje

Pored ratnih, Rabljani u svojim posljednjim voljama navode i različite druge razloge odlaska na put: obiteljske, poslovne, parnične i sl. Na duži put u Zadar u posjet jednoj od svojih kćeri odlazi Fumija, udovica Andrije Kosalića i kaže da se ne će tako brzo vratiti u Rab, pa stoga sastavlja svoj testament.[492] Građanin Jeronim *Citadella,* koji je bio tjelesno zdrav, navodi kao razlog pisanja oporuke odlazak u Veneciju zbog nekog spora koji je imao s Antonijom Dokulom.[493] Rabljanka Marija, udovica majstora Frane *Burigella* dala je sastaviti svoju posljednju volju uoči odlaska u Veneciju, gdje se, kako kažu, umire od kuge. Cilj njezina putovanja je obraniti se u parnici, a oporuku sastavlja jer se boji opasnosti na putu.[494]

Rapski su svećenici učestalo odlazili na putovanja, najčešće zbog prikupljanja desetine sa svojih posjeda. Tako je rapski arhiđakon Frane *Nigusantio*, označen kao »hvarski patricij, opat samostana Sv. Nikole na Visu u Hvarskoj biskupiji i rapski arhiđakon«, odlučio otputovati u opatiju Sv. Nikole na Visu kako bi prikupio urod, te dan uoči putovanja sastavlja svoju oporuku.[495] Na temelju oporuka vidljivo je da je kao krajnji cilj putovanja testatora naveden i centar kršćanstva – Rim. Primjerice, mansionar rapske katedrale Ivan Fabijanić, 1556. godine želi otići u Rim, no ne navodi izričito zbog kojeg posla, već samo ističe da

---

[490] *Misser Uidal di Marinelis fiol di quondam misser Matio* (…) *ferito di una archibusata in golla.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. V, fol. 20r, 16. X. 1571.

[491] *Misser Nicolo de Petris quondam misser Stephano nobile da Cerso apresento a me nodaro l'ultimo testamento del quondam Uidal de Marinellis d'Arbe morto in armata del tenor come di sopra si contien instando che tal testamento rapponer douese nelli mei atti, á fine che habbia sortir il suo debito effeto secondo la mente d'esso testador.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 16, sv, V, fol. 20v, 20. I. 1572.

[492] *Dona Fumia relicta quondam Andrea Chossalich* (…) *sana di mente et intellecto, qual uolendo andar a Zara a uisitar una delle sue figliole et non ritornar cossi presto in questa citta.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 11v, 18. VIII. 1581.

[493] *Misser Hieronymo Citadella* (…) *sano della mente et inteletto qual uolendosi partir per Uenetia per certa litte qual disser hauer con Antonio Docola*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 10r, 10. III. 1566.

[494] *Dona Maria relitta quondam magistro Francescho Burigella* (…) *partirse per Uenetia, doue segondo si dice si more di peste per deffender una sua causa in apparente et temendo ancora i altri pericoli quai per il uiazo occorer gia potesseno pero fece l'infrascritto suo testamento et ultima sua uolunta*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 52r, 8. IV. 1577. Inače, kužna epidemija zahvatila je stanovništvo Venecije 1575./6. godine i odnijela 46000 života, odnosno 27,05 % od ukupne populacije od 170000 stanovnika. O tome: Robert Jütte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe,* Cambridge University Press, Cambridge, 1994., str. 22.

[495] *Reuerendus dominus Franciscus Nigusantio nobilis Farensis, Abbas Sancti Nicolai de Lissa pharensis Diocese et Archidiaconus Arbensis* (…) *intendens ex hac ciuitate in crastinum discedere et iter suus uersus dictam Abbatiam pro coligendis fructibus et introytibus dirigere.* Isto, sv. II, fol. 50v, 1. VIII. 1576.

»zbog mnogih opasnosti s kojima se ljudi koji putuju obično susreću, sastavlja svoj testament i posljednju volju«.[496]

2.9. Hodočašće

Kao što je već istaknuto, samo je petero rapskih oporučitelja iz ovdje promatranog uzorka oporuka kao razlog za sastavljanje svoje posljednje volje navelo odlazak na hodočašća. Budući da je hodočasničko putovanje nosilo sa sobom određene opasnosti kako na pomorskim tako i na kopnenim putovima, kojih su oporučitelji bili svjesni, prije odlaska na put odlučili su u Rabu sastaviti oporuku, u slučaju da se ne vrate s hodočašća. Tako građanka Matija Zanetka »želi otići u Rim povodom jubilarne godine (1550.) radi oprosta svojih grijeha i bojeći se mnogih opasnosti na kopnu i moru koje ju tijekom putovanja mogu pogoditi te svjesna činjenice da su svi ljudi smrtni«, daje zabilježiti svoju posljednju volju.[497] Strah od nenadane smrti koja je uvijek prisutna u svijesti oporučitelja očituje se i u oporuci rapske patricijke Franice, kćeri rapskoga patricija Jeronima *Zaro* i supruge patricija Kristofora *de Dominis* pok. Antuna *de Nimira,* u kojoj je navedena poznata formula kako »ništa nije izvjesnije od smrti i ništa neizvjesnije od časa smrti«. No, budući da je ona, »hvala Bogu, zdrava, želi otići u Rim povodom jubileja, kako bi ugodila Gospodinu Bogu, ali bojeći se da na putu ne umre«, sastavlja svoju posljednju volju.[498]

3. Religiozni elementi u diplomatičkim formulama rapskih oporuka

3.1. Formule o prolaznosti života i refleksije prema smrti u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća

Kako je već navedeno u prethodnom potpoglavlju o razlozima pisanja rapskih oporuka, kod većine oporučitelja zamjetan je strah od iznenadne smrti koji je bio osnovni pokretač za sastavljanje posljednje volje. Tako se u rapskim oporukama često nailazi na različite izraze i

---

[496] *Venerabilis dominus presbiter Ioannes Fabbianic manssionarius ecclesie cathedrale arbensis* (…) *intendens se Romam conferre pro non nullis suis negotiis et quem homini peragranti mundum, multa sepenumero solent occurere pericula. Ideo hoc suum ultimum testamentum et ultimam uoluntatem condidit in hunc modum et formam.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 10r, 27. VII. 1556.

[497] *Dona Mathia Zanetcha* (…) *uollendo andar a Roma nel presente jubilleo corente per remission dalli pecadi sui et dubitando di molti pericoli qual nel ditto uiago si per terra come per mar occorer et intrauenir li potesino per esser tutti mortali.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 1v, 27. VIII. 1550.

[498] *La nobil madona Franica figliola del quondam spetabil signor Gieronimo Zaro et moglie del spetabil signor Christoforo de Dominis quondam Antonio de Nimira* (…) *cossa è piu certa della morte et incerta l'hora di quella pero sana per la gratia del signor Iddio di corpo mente et intelleto et uolendo andare piacendo al Signor Iddio a Roma al Anno Santo et dubintandosi per il uiaggo manchare*. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 95v, 6. X.1600.

formule koje ukazuju na to da su rapski oporučitelji i te kako bili svjesni prolaznosti života i neizbježnosti smrtnoga trenutka, da su sva stvorenja podložna smrti te da od tjelesne smrti nitko nije izuzet. To je naročito vidljivo u sljedećim izrazima: *per esser tutti mortali,*[499] *considerando li pericoli della morte a quali tutti siano sottoposti,*[500] *concio sia cosa che à tutti conuien morire*[501] i tome slično.

U rapskim su oporukama, obzirom na formulacije koje se tiču smrti, prisutne i teološke sentence kojima su rapski oporučitelji osvještavali stalnu nazočnost smrti i svoju prolaznost te su u eshatološkom kontekstu naglašavali da je Bog Gospodar života i smrti i Njemu je svako stvorenje podložno i odgovorno i nikada se ne zna kada će Bog doći suditi svakoga pojedinca ponaosob, odnosno kada će stići trenutak njegove smrti i susreta s nebeskim Sudcem. Navedeno je izraženo formulom: *cum mors et uita in solo omnium Creatore consistat cumque nil sit certius morte ac incertius hora mortis.*[502] Obzirom na svijest o stalnoj prisutnosti smrti, u oporukama je često citirano Evanđelje da treba biti spreman i budan (…*raccordandoque del detto Euangelico che dice 'Uigilate quia nescitis diem neque horam'*),[503] jer se ne zna ni dan ni čas Isusova dolaska.[504] Jedan od ljepših teoloških izričaja o smrti nalazi se u arengi oporuke paškoga patricija Jurja Diskovića koji oporuku sastavlja u Rabu: *Considerando il spetabil misser Zorzi Discouich nobil di Pago la Uita et morte esser nelle mano del omnipotente Iddio, et che cosa nisuna e piu certa della morte, et piu incerta dell'hora della morte, massime habbiando á mente quel ditto Euangelico 'Estote parati quia nescitis diem neque horam'.*[505] Rapski oporučitelji koristili su i formule koje su izražavale misli o propadljivosti tijela, citirajući pritom Evanđelje. Primjerice, građanka Ivana udovica Frane *Plauoranze*, dala je zapisati oporuku »dok je bila jako bolesna« istaknuvši da »se dobro sjeća jedne izreke koja kaže; 'Sjeti se čovječe da si prah i u prah ćeš se pretvoriti'«.[506]

---

[499] HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 31v, 27. VIII. 1550.
[500] HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IV, fol. 35r, 26. III. 1590.
[501] HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 24r, 20. XII. 1552.
[502] *Dona Euphemia relicta quondam Iacobi Milosich habitatoris Arbę.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 4, 1. III. 1557.
[503] *Marizza relitta quondam Colane de Gorisia*. HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 13-14, 15. V. 1584.
[504] »Budite pripravni, jer će Sin čovječji doći u čas kad se ne nadate«, Mt, 24, 44. »Bdijte, dakle, jer ne znate dana ni časa.« Mt, 25, 13.
[505] HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 13v, 14. II. 1582.
[506] *Dona Zuana relitta quondam ser Francescho Plauoranze* (…) *grauamente di corpo amalata, tenendo et hauendo bene in memoria il deto qual dice 'Memento homo quia cinis es, et in cinerem reverteris'.* HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 9, 28. III.1584.

3.2. Formula preporuke duše (*commendatio animae*) u rapskim oporukama

Većina je rapskih oporučitelja u svojim testamentima ostavljala zapis o preporuci svoje duše Bogu Stvoritelju, ponekad i Isusu Kristu, njegovoj majci, Blaženoj Djevici Mariji, a nerijetko i čitavome nebeskom zboru. Od ukupnoga broja razmatranih rapskih oporuka (427) ne računajući kodicile u kojima nije navedena formula *commendatio animae*, zapis o preporuci duše ne nalazimo u 92 oporuke, dok 335 oporuka sadrži navedenu formulu. U oporučnim zapisima najprije se navodi preporučivanje duše oporučitelja Svemogućem Bogu, Stvoritelju. To je zabilježeno izričajem *in primis et ante omnia animam suam omnipotenti Deo comendauit* [507] ili na mletačkome dijalektu *in primis et ante omnia ricomando lanima sua al omnipotente Idio suo creatore.*[508] Ovaj se zaziv kod rapskih notara druge polovice XVI. stoljeća javlja u različitim alternacijama: *in primis recomanda lanema soa al omnipotente iddio,*[509] *in prima l'anima sua raccomanda a Dio suo creatore,*[510] *in primis animam suam Altissimo comendauit,*[511] *in primis et ante omnia animam suam omnipotenti Deo qui eam creauit comendauit*[512] i drugo.

Ponekad se oporučitelji preporučaju Isusu Kristu, našemu Otkupitelju izrazom: *in primis recomandando l'anima sua a Iesu Christo nostro redenptor*[513] ili pak Kristu našem Otkupitelju i njegovoj majci slavnoj Djevici Mariji: *in primis raccomanda l'anima sua a Giesu Christo redemptor nostro et alla gloriosa uergene Maria madre sua.*[514] Često je preporuka duše upućena i Svemogućemu Bogu i slavnoj Djevici Mariji: *in primis racomanda l'anima sua al omnipotente Dio et alla gloriosa uergene Maria;*[515] odnosno najboljemu (najvećemu) Bogu i Preblaženoj uvijek djevici Mariji (*primo animam suam Deo optimo maximo ac Beatissimie semper uirgini Marie humiliter commendauit*).[516] U svim zapisima preporuke duše gdje se spominje Marija, uz njezino ime stoji pridjev »uvijek« djevica (lat.

---

[507] HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 37r, 7. XI. 1551.; Isto, fol. 38v, 31. III. 1552.
[508] HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 3r, 18. IX. 1550.; HR DAZD, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 5, 11. X. 1571.
[509] HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 14v, 9. III. 1550.; Isto, fol. 15v, 25. I. 1551.; Isto, fol. 21r, 7. XII. 1551.; Isto, fol. 24r, 20. XII. 1552.; Isto, fol. 25r, 6. I. 1554.
[510] HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 40, 8. III. 1576.; Isto, sv. V. fol. 85, 17. V. 1578.
[511] HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 10v, 25. I. 1581.
[512] HR DAZD, RB, FF, k. 9, sv. IV. fol. 44r, 24. VII. 1555.; Isto, fol. 45v, 20. I. 1557.
[513] HR DAZD, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 42v, 14. III. 1574.; Isto, sv. VIII, fol. 3r, 18. IV. 1574.
[514] HR DAZD, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 10r, 28. XII. 1597.; Isto, fol. 17v, 13. V. 1598.; Isto, fol. 28r, 20. X. 1598.; Isto, fol. 40v, 27. V. 1600.; Isto, fol. 41v, 15. VIII. 1600.
[515] HR DAZD. RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 28r, 25. XI. 1582.; Isto, fol. 38r, 10. II. 1583.
[516] HR DAZD, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 51, 27. I. 1564.; Isto, sv. III, fol. 61r, 3. VIII. 1565.

(*semper*) *virgo*, tal. (*sempre*) *vergene*, *verzene*), a kod pojedinih zapisa nosi pridjev *immaculata,*[517] odnosno bezgrješno začeta.

U preporuci duše i zagovoru kod Boga, Djevica Marija je za pojedine rapske oporučitelje imala posebno, mogli bismo reći i središnje mjesto. Bila je čašćena raznim pridjevima koji opisuju njezinu ulogu posrednice između Boga i ljudi. Ona se ponegdje, u formulaciji *commendatio animae,* naziva »odvjetnicom«,[518] »majkom milosti«,[519] »jedinom našom nadom«,[520] »pravom nadom svih vjernih kršćana«,[521] »čvrstom nadom svih jadnih grješnika«,[522] »majkom, nadom i utočištem«[523] itd.

Neki oporučitelji preporučivali su svoju dušu, osim Bogu odnosno Božjemu Sinu i Njegovoj Majci, i čitavomu (slavodobitnom) nebeskom dvoru (kuriji), kako je razvidno iz sljedećih izraza: *quam nunc et sempre omnipotenti Deo eiusque gloriossime Virgini matri Mariae ac toti curiae celesti triumphanti comendauit et comendat,*[524] *in primis et ante omnia raccomando l'anima mia al summo et eterno nostro Redemptore et alla gloriosa sempre Uergine Maria sua diletissima madre et a tutta la corte cellestiale,*[525] *in primis raccomanda l'anima sua al omnipotente Iddio suo Creatore, alla gloriosa uerzene Maria et a tutta la sua corte celesitale.*[526] Pri tome treba istaknuti da se nebeska kurija koncem srednjega vijeka u zapadnoj Europi sastojala od više od šest tisuća svetaca i svetica, a njihova glavna pobožna funkcija bila je izražena u pojmu *intercessio,* odnosno posredovanju svetaca i svetica kod Trojedinog Boga.[527] Početkom ranonovovjekovlja Crkva se suočava s kritikom protestantskih reformatora koji niječu pojam svetačkoga posredništva (*intercessio*) te zauzimaju stav da je štovanje kultova svetaca idolatrija. Reformacija i protestantizam odbacili su i štovanje slika i

---

[517] Npr. HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 29, 29. XII. 1586.; HR DAZD, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 32v, 21. VIII. 1568.; Isto, sv. VI, fol. 35r, 20. II. 1573.

[518] (…) *in primis raccomanda l'anima sua al omnipotente Iddio suo creatore et alla gloriosa uergene Maria sua aduocata.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 13v, 2. XII. 1590.; Isto, sv. VI, fol. 10r, 2. IX. 1591.; Isto, sv. IX, fol.; 10r, 2. XII. 1594.; Isto, fol. 15v, 21. I. 1595.

[519] (…) *raccomando la mia anima in domene Dio et alla sua madre di gracia.* HR DAZD, RB, NZ, k. 15, sv. V, fol. 20r, 16. X. 1571.

[520] (…) *in primis racomanda l'anima sua al redenptor nostro Iesu Christo et alla gloriosa uerzene sua madre unicha nostra speranza.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. III, fol. 7v, 25. XI. 1569.

[521] (…) *in primis racomandando l'anima sua a Iesu Christo suo redemptor et alla gloriosa et immaculata uergiene Maria sua madre uera speranza de tutti i fedel Christiani.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 35r, 20. II. 1573.; Isto, sv. VII, fol. 35r, 27. II. 1575.

[522] (…) *in primis racomanda l'anima sua al suo Redemptore Giesuo Christo et alla gloriosa Uergene Maria sua madre ferma speranza de tutti li miseri peccatori.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 49v, 8. VI. 1586.

[523] (…) *primieramente raccomanda l'anima sua à Giesù Christo suo creatore, et alla vergine Maria sua Madre, speranza et reffugio suo*. HR DAZD, 28, RB, KD, k.17, sv. VIII, fol. 44r, 6. V. 1598.

[524] HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 6r, 14. III. 1551.

[525] HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 134v, 27. XI. 1589.

[526] HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 6v, 9. IV. 1580.; Isto, fol. 7v, 8. IV. 1580.

[527] Stephen Wilson (ed.), *Saints and Their Cults: Studies in Religious Sociology, Folklore and History,* Cambridge University Press, Cambridge, 1983., str. 23.

relikvija. Suočena s takvim stanjem stvari, Crkva je bila prinuđena na zbijanje vlastitih redova i preispitivanje stavova. Na Tridentskome koncilu donesen je i dekret o štovanju svetaca, čašćenju relikvija i pravilnom upotrebljavanju slika. Vezano uz kult svetaca, Dekret polazi od činjenice da svetci kraljuju s Kristom pa je dobro obraćati im se za zagovor i pomoć da bi se preko Krista, koji je jedini Otkupitelj i Spasitelj, postigla milost od Boga. Odbacuje se i tvrdnja reformatora da bi bila idolatrija protivna čašćenju Krista, jedinoga posrednika, tražiti zagovor svetca za pojedinca.[528] Nakon Tridenta, crkva stavlja za uzor svetce, čije je čašćenje uvelike pridonijelo stabilizaciji crkvenoga zdanja vjere i doktrina koje je uzdrmala reformacija. Među njima su crkveni otci (u prvome redu sv. Ambrozije), zatim Karlo Boromejski, Ignacije Loyolski te XVI-stoljetni reformatori koji su kanonizirani u XVII. stoljeću, a među njima je i vrlo popularna svetica Terezija Avilska.[529]

Vrlo je zanimljiva formula *commendatio animae* u oporuci Vidala iz Brescie, građanina i stanovnika Raba, gdje on preporuča dušu »svome Stvoritelju i Spasitelju, svojoj posrednici Djevici Mariji,[530] i svom posebno odanom apostolu (kojemu doduše ne navodi ime, op.a.), i čitavome nebeskom dvoru.«[531] Kad je u pitanju njegov osobni svetac zaštitnik kojemu se utječe u času priprave za smrt, iz navedenoga je razvidno samo da se radi o jednom od dvanaestorice najbližih Isusovih učenika, a možemo iznijeti pretpostavku da je možda riječ o sv. Bartolomeju, budući da je oporučitelj imao oca i sina koji su nosili ovo ime. Iz formule preporuke duše u oporuci Dominika, sina pok. Petra *Boni,* koji je bio podrijetlom iz talijanske komune Pistoje, saznaje se da je navedeni oporučitelj bio tijekom života na hodočašću u svetištu sv. Jakova Galicijskog (*Santiago de Compostela*). On »preporuča svoju dušu Svemogućem Bogu svome Stvoritelju, slavnoj Djevici Mariji svojoj odvjetnici, svim nebeskim svecima i sv. Jakovu, za kojega kaže da je posjetio za svoga života.«[532] Rapski i zadarski patricij Ivan Frane *de Dominis* svoju je preporuku duše posvetio »Svemogućem

---

[528] Franjo Emanuel Hoško, »Temeljni oblici štovanja svetaca kroz povijest Crkve«, *Bogoslovska smotra,* vol. 40 (1974.), br. 1, str. 33-34

[529] Kasper von Greyerz, *Religion and Culture in Early Modern Europe, 1500-1800,* Oxford University Press, 2008., str. 131.

[530] Razumijevanje i doživljaj Marije kao posrednice odnosno *mediatrix Christianorum* također je posljedica pojave mendikantskih redova. Vidi M. Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas,* str. 126-131.

[531] *Uidal da Bressa cittadin et habitante in Arbe* (…) *in primis et ante omnia al mio Creatore et Saluatore et alla sua intermerata uerzene Maria cum l'apostolo mio special deuoto, et a tutta la celestial corte l'anima mia racomando.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 35r, 6. X. 1562.

[532] *Misser Domenego del quondam misser Piero Boni da Pistoia* (…) *in primis raccomanda l'anima sua al omnipotente Signor Iddio suo creatore et alla Gloriosa Uergine Maria sua Auocata, con tutti i santi del cielo et a Santo Giacomo di Galitia qual disse hauer uisitato in uita sua.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 23v, 22. VII. 1595.

Bogu, Slavnoj Djevici Mariji te sv. Pavlu, sv. Jurju i sv. Barbari, svojima«, kako kaže, »odanim svecima« čije je kultove očito štovao tijekom života.[533]

Ponekad su formule preporuke duše stilski dotjerane izražavajući nešto složenije teološke misli, primjerice o Božjemu milosrđu, o Kristu kao pravome Bogu, o djevici Mariji kao bezgrješno začetoj i sl. Tako patricijka Franica kći pok. Frane *Picicho* »preporučuje svoju dušu svome Otkupitelju Isusu Kristu i slavnoj djevici Mariji, majci pravoga Boga.«[534] Mladi orguljaš Ranucij *Hermolao*, sin pok. rapskog arhiđakona Jakova »svoju dušu preporučuje našemu Otkupitelju Isusu Kristu i njegovoj slavnoj majci djevici i bezgrješno začetoj Mariji.«[535] Zanimljiv je iskaz duhovne preporuke kod rapskoga biskupa Vincenta Nigusancija, gdje on izričito navodi da »prvo preporuča i stavlja svoju dušu u ruke Boga i Spasitelja svoga Gospodina našega Isusa Krista priznajući čitavim srcem katoličku vjeru.«[536] Ovakvu formulu mogli bismo okarakterizirati sažetim očitovanjem biskupove vjere u nauk Katoličke Crkve (*Credo*!), zapravo njegovim posljednjim, oporučnim odrazom vjere u katoličku Crkvu posttridentskoga duha, što je nesumnjivo posljedica činjenice da je biskup bio sudionik Tridentskoga sabora.

Kako je vidljivo iz navedenih iskaza, kroz *commendatio animae* u rapskim oporukama pripravnici za smrt prvenstveno preporučuju svoju dušu Bogu Ocu, Kristu Spasitelju i Otkupitelju, često puta Djevici Mariji, a ponekad i čitavom nebeskom dvoru želeći uz što veći broj nebeskih zagovornika osigurati spas svoje duše.

---

[533] *Il spetabil misser Zan Francesco de Dominis Nobile di Zara et Arbe* (...) *in prima raccomanda l'anima sua al omnipotente Iddio, alla gloriosa Verzene Maria, a san Paolo, san Zorzi et santa Barbara suoi deuoti santi*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 43r, 21. X. 1573.

[534] *Franiza, fiola del quondam Francescho Picicho* (…) *recomandando in primis l'anima sua al suo redenptor Iesu Christo et alla gloriosa verzene Maria madre del uero Idio.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 4r, 21. II. 1566.

[535] *Il prudente giouane misser Ranutio Hermolao fiol del quondam monsignor Iacomo archidiacono d'Arbe* (…) *raccomanda l'anima sua al nostro redenptor Iesu Christo et alla gloriosa sua madre verzene et imaculata Maria.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II,. fol. 32v, 21. VIII. 1568.

[536] *Reuerendissimus dominus Uincentius Nigusantius episcopus Arbensis et doctor* (…) *primo reliquit et commendat animam suam in manibus Dei et Saluatoris sui domini nostri Iesu Christi, catholicam fidem toto corde proffitendo.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 53, 17. I. 1568.

II) RAPSKI OPORUČITELJI

Kvantitativnom i kvalitativnom analizom podataka iz 457 rapskih oporuka i kodicila, koje je sastavio 381 oporučitelj,[537] može se doći do prilično jasnih saznanja o tome tko su bili rapski oporučitelji druge polovice XVI. stoljeća. U prvome redu, razmatra se njihova spolna struktura, bračni status, broj djece u obitelji, društveni i građansko-pravni status te podrijetlo i profesionalne djelatnosti kojima su se bavili. Temeljem analize, opširnije će se opisati karakteristike rapskih oporučitelja prema navedenim kriterijima.

1. Rapski oporučitelji prema spolu

Kada je riječ o spolu oporučitelja u istočnojadranskim komunama treba istaknuti da su negdje do XIII. stoljeća oporuke sastavljali uglavnom muškarci iz najviših komunalnih društvenih slojeva. Tijekom XIV., XV., i XVI., stoljeća dolazi do preokreta u smislu »demokratizacije« pisanja oporuka i drugih privatno-pravnih dokumenata sastavljenih u bilježničkim kancelarijama, pa tako navedene dokumente sve više sastavljaju žene, a praksa zapisivanja posljednje volje sve je više raširena i među pripadnicima svih društvenih slojeva.[538]

Grafikon 5. Rapski oporučitelji u drugoj polovici XVI. stoljeća prema spolu

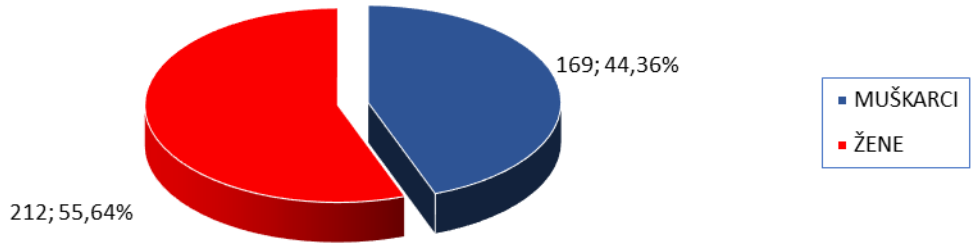

Od ukupno 381 rapskog oporučitelja, oporuke je u razmatranom razdoblju sastavilo 169 muškarca (44,36 %) i 212 žena (55,64 %) (v. Grafikon 5.). Iz navedenoga je razvidno da je udio žena u rapskome uzorku nešto veći od udjela muških oporučitelja, ali ipak unutar

[537] Neki su oporučitelji sastavljali oporuke dva, tri ili više puta ili su ih nadopunjavali kodicilima što dovodi do razlike u odnosu između ovdje razvidnog broja posljednjih volja i broja oporučitelja.

[538] Z. Ladić, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, str. 349. ; Isti, »O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku«, str. 4.; O pojavi razdoblja »demokratizacije« pisanja testamenata u Francuskoj i Italiji opširnije je pisao J. Chiffoleau, »Perche cambia la morte nella regione di Avignone alla fine del Medioevo«, str. 449-465; Za neke dalmatinske komune ovu je temu obradio Z. Ladić, »O *procesu demokratizacije* u pisanju kasnosrednjovjekovnih privatno-pravnih i bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU*, vol. 32 (2014.), str. 39-66.

kvantitativnih podataka koje zamjećujemo i kod drugih istočnojadranskih komuna u kasnosrednjovjekovnome i ranonovovjekovnome razdoblju.[539] Razlog tomu može se tražiti u činjenici da je priličan broj žena oporučiteljica bio bračno definiran kao udovice, njih 118 (55,66 % od ukupnoga broja žena oporučiteljica), što ukazuje na činjenicu da je prilikom sklapanja braka ipak bila veća dobna razlika između muškarca i žene, tj. suprug je očito bio prilično stariji od svoje supruge, a i životni vijek muškaraca bio je nešto kraći u odnosu na onaj kod ženske populacije. Nadalje, mora se imati u vidu da se druga polovica XVI. stoljeća može okarakterizirati razdobljem konstantne ratne opasnosti, pa se čini razumljivim da su muškarci odlazili u rat, dok su žene ostajale na Rabu brinući o obitelji i svakodnevnim poslovima te su u Rabu i sastavljale svoju posljednju volju. Također, muškarci su u većem broju slučajeva nego žene, i poslovni ljudi (posebice se to odnosi na trgovce i pomorce koje nalazimo među rapskim oporučiteljima) pa su nerijetko iz poslovnih razloga odlazili s Raba, primjerice u Veneciju ili druge talijanske, ali i mediteranske komune, dok su žene ostajale u Rabu. Stoga je vjerojatno da su svoju posljednju volju muškarci pisali ondje gdje bi ih bolest ili neka druga nevolja zatekla ili je uopće nisu stigli zapisati. Nema sumnje da su to glavni razlozi zašto su žene ipak u nešto većem postotku zastupljenije kao oporučiteljice u rapskome testamentarnom uzorku u odnosu na muškarce.

2. Bračni status oporučitelja

Na temelju podataka o oporučiteljima iz rapskih testamenata može se analizirati i njihov bračni status. Kod žena je to vidljivo odmah, na samome početku oporuke, jer se u pravilu nakon imena oporučiteljice navodi kakav je njezin bračni status, odnosno je li ona bila

[539] Za ilustraciju odnosa muških i ženskih oporučitelja izdvaja se nekoliko primjera iz literature, gdje je vidljivo da su u razdoblju kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka i muškarci i žene u podjednakoj mjeri prakticirali sastavljanje testamenata. Odnos muških i ženskih oporučitelja u Zadru je u razdoblju od 1285. do 1404. godine, bio 53,8 % muških i 46,2% ženskih oporučitelja. U Kotoru je u razdoblju od 1326. do 1400. godine bilo 51,3 % muških i 48,7 % ženskih oporučitelja. Zanimljiva je situacija u Dubrovniku u razdoblju od 1282. do 1348., gdje je svoje oporuke sastavilo tek 43,8 % muških i 56,2 % ženskih oporučitelja. Z. Ladić, *Last will,* str. 116. U porečkoj komuni, u razdoblju druge polovice XV. stoljeća svoje je oporuke i kodicile sastavilo 16 muškaraca i 15 žena, odnosno 48 % muških i 52 % ženskih oporučitelja, što ukazuje na njihovu ujednačenu zastupljenost. Z. Ladić, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, str. 348-349. U Buzetu je u razdoblju od 1544. do 1560. oporuke sastavilo 27 muških oporučitelja i isto toliko žena (50%). E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 40. U labinskoj komuni su u razdoblju od 1525. do 1550. posljednje volje dale zapisati 34 žene i 27 muškaraca. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 65. U Poreču je od 1541. do 1565. posljednje volje dalo sastaviti 39 muškaraca i 40 žena. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 107. Može se zaključiti da je udio muških i ženskih oporučitelja u razdoblju razvijenoga srednjeg vijeka donekle varirao, ali ipak ne značajno. Prema kraju srednjovjekovnoga perioda jasno se uočava proces približno jednake zastupljenosti oporučitelja obaju spolova. Z. Ladić, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, str. 348.

udovica (*relicta, relitta*)[540] ili supruga (*consorte, moglie*).[541] U takvim slučajevima, notar uz oporučiteljčino ime zapisuje i ime njezina supruga ili pokojnoga supruga. Ako je riječ o djevojkama koje se nalaze pod roditeljskom skrbi, notar je najčešće naveo da se radi o kćeri (*figliola, fiola, filia, figlia*)[542] te nakon imena navodi ime oporučiteljčina oca.

Pokuša li se utvrditi u kojoj dobi djevojke u rapskoj komuni postaju punoljetne odnosno od kada mogu sastaviti posljednju volju, to iz rapskih izvora i nije baš izričito jasno. Rapski je statut vrlo štur po pitanju određivanja prijelaza pojedinca iz razdoblja djetinjstva u doba punoljetnosti. Naime, iako kasnosrednjovjekovni rapski bilježnički spisi zorno svjedoče da su oporuke, a koje su uvijek mogle sastavljati samo punoljetne osobe, zapisivali podjednako žene i muškarci, u rapskome statutu zapisana je odredba o sastavljanju oporuka u kojoj se žene ne spominju. Tako se u statutu ove komune navodi odredba o dobi kada muška osoba može sastavljati oporuku, odnosno o dobi kada dječak postiže punoljetnost. To je bila dob od 14 godina o čemu kazuje odredba naslovljena *De iis qui non possunt testari et facere obligationem vel alienationem* (O onima koji ne mogu oporučiti i obvezati se i otuđiti) i u kojoj stoji: »Određujemo i utvrđujemo da duševni bolesnik ili netko tko nije punoljetan, naime, muškarac ispod 14 godina, ne može učiniti bilo kakvu oporuku ili raspoložbu posljednje volje, a ako učini, ona nimalo ne drži. Isto tako spomenuti se ne mogu obvezati ili nešto otuđiti, a ako to učine, to nimalo ne drži.«[543]

Ipak, čini se opravdanim pretpostaviti da su djevojčice u Rabu postajale punoljetne u dobi od 12 godina,[544] baš kao što je to slučaj u većini istočnojadranskih komuna.[545]

---

[540] Npr., *dona Euphemia relicta quondam Iacobi Milossich habitatoris Arbe*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 4, 1. III. 1557.; *dona Chaterina relitta quondam ser Zuane de Tolle*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 8r, 19. XII. 1555.; *Francisca relitta in secondo matrimonio del quondam spetabil miser Gieronimo Signa alius Bochina*. HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 16, sv. I, fol. 134v, 27. XI. 1589.; *Helena relitta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 31v, 4. IV. 1591.; *Elena quondam Milos Pastorcic.* HR DAZD, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 219r, 17. I. 1557.

[541] Npr., *dona Helena consorte de Antonio Lucich.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 25r, 28. XI. 1570., *Ursa moglie de Antonio Sutorich figliolo de Piero*. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 18v, 12. IX. 1551.

[542] Npr., *Mattia figliola del quondam maistro Greguor Franulino.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VIII, fol. 47r, 9. VII. 1598.; *Franiza fiola del quondam Francescho Picicho*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 4r, 21.II.1566.; *dona Magdalena filia quondam ser Iacobi de Marinellis*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 27r, 15. VII. 1561.

[543] L. Margetić; P. Strčić, *Statut rapske komune,* str. 100-101.

[544] Ta se pretpostavka temelji na argumentu utvrđenom prema podatcima iz rapskih posljednjih volja. Naime, u oporuci rapskoga patricija Beneta Cernotte nalazi se zapis u kojemu stoji da ukoliko njegova supruga, nakon smrti oporučitelja, sklopi drugi brak i želi povesti djecu sa sobom, to ne može učiniti, ali ipak oporučitelj dozvoljava da, ako želi, uzme djevojčicu i brine o njoj tako što će svake godine za njezinu egzistenciju davati 30 dukata godišnje dok djevojčica ne dostigne dob od 12 godina, dakle dok ne postane punoljetna. *Benetto Cernotta figlo del quondam signor Nicolo dottore dilletissimo d'Arbe* (…) *ne possi detta mia consorte maritandosi tior i figli gli appresso di se, maseli parera di tuor la putta solamente lo possi fare, et in tal caso debba hauer cosa mia consorte per le spesse di essa figla cosi di uistto come di uestito ducati trenta al anno fino che peruenira alla eta di anni dodece (...).* HR DAZD, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 441v, 10. XII. 1590.

Ponekad pojedini notari kod oporučiteljica patricijskoga roda navode ime i prezime muža, ali i ime i prezime oca, vjerojatno stoga da bi se znalo iz kojega patricijskoga roda potječu.[546] Takvu praksu zapisivanja imena i prezimena oca i muža nalazimo i kod onih oporučiteljica koje svoje podrijetlo vuku izvan rapske komune, ali su se udale na Rabu[547] ili pak strankinja udanih za strance,[548] ali i kod pojedinih građanki ili stanovnica rapske komune općenito, očito s namjerom takvih oporučiteljica da istaknu svoje podrijetlo, odnosno iz čije roditeljske kuće potječu.[549] Ipak, kod većine rapskih oporučiteljica nalazimo samo jedan status, najčešće udovički odnosno bračni bez spominjanja oca. Rapske redovnice, u notarskim spisima, pored imena oca, označene su terminom *monacha*,[550] odnosno ako se radi o trećoredicama sv. Franje, terminom *picochara*, *pizochara*.[551] Za njih se pretpostavlja da su živjele u celibatu u samostanu koji su izabrale prema svojoj ili obiteljskoj odluci.

U svega nekoliko slučajeva, iza imena oporučiteljice nisu navedene odrednice koje bi upućivale na bračni status, ali prema nekim drugim pokazateljima u oporuci može se nazrijeti je li oporučiteljica udana ili ne, primjerice promotre li se primatelji njezinih pobožnih legata.[552] Iz prve oporuke Helene Venecijanke (*Helena Venetiana*), sastavljene 1582. godine,

---

[545] U trogirskome statutu postoji odredba prema kojoj muška osoba prije navršenih 14 i ženska osoba mlađa od 12 godina nisu mogli sastaviti testament. *Statuimus, quod nullus masculus antequam perveniat ad etatem XIIII annorum, et nulla mulier, antequam perveniat ad etatem XII annorum de suis bonis possit facere testametnum.* Ivan Strohal (prired.), »Statut i reformacije grada Trogira«, *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium,* vol. X, JAZU, Zagreb, 1915., Liber III, cap. 3, str. 104. Osim trogirskoga statuta, istu odredbu propisuje splitski komunalni statut (vidi: Antun Cvitanić (pr.), *Statut grada Splita: splitsko srednjovjekovno pravo,* Split 1998., Knjiga II, str. 102); i riječki statut (vidi: Z. Herkov (pr.), *Statut grada Rijeke,* Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948., Liber II, cap. 39, str. 219; 419.)

[546] Npr. *la nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis*. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 409r, 21. XII. 1596.; *la nobel madona Catarina moglie del eccellente dottor misser Marino Nimira et fiola del quondam spetabil misser Doiimo Augubio da Spalato.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. III, fol. 7v, 25. XI. 1569.

[547]Npr. *madonna Margarita fiola del quondam spetabil misser Zuane Barbich nobile di Lesina et relicta del quondam spetabil misser Christophoro Cudenico nobile d'Arbe*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 21v, 9. III. 1589.; *nobilis domina Margarita filia quondam strenui comitis Nicolai de Possedarya et ad presens uxor in secundis uotis domini Gabrielis Cernottę nobilis arbensis filii spectabilis domini Hieronymi*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 20, 16. VIII. 1559.

[548] Npr. *Paulina figlia del quondam magnifico signor Camillo di Franchi nobil Padouano et al presente moglie del clarissimo signor Andrea Marcello al presente conte et capitano di Arbe,* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 79v, 10. II. 1600.

[549] Npr. *dona Stanulla figliola del quondam ser Nicolo Stancich et relicta del quondam maistro Christoforo Simplicia aliu Bataglia calzolaro d'Arbe*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 105, 24. II. 1592.; *dona Margarita relicta quondam Ioannis Scaraphunich et filia quondam Thomasii Biliacouich*, Isto, fol. 73, 24. XII. 1570.; *Agnia Cibermanich dell quondam Martin de Fianona, all'presente massera del ser Zorzi Uesselinich.* HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 40, 8. III. 1576.

[550] Npr. *La ueneranda sor Paula fiola del quondam magnifico caualier misser Hieronimo Cernotta monacha nel monasterio de San Antonio de Capodanzo*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. III, fol. 17v, 22. V. 1570.

[551] Npr. *dona Antonina Scaraffon picochara.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 29r, 3. IX. 1561.; *dona Nicolota filia quondam ser Ioannis alto comando picochara.* Isto, sv. II, fol. 34r, 25. X. 1571.

[552] Npr. *Dona Dobrula Schertich,* također rapska stanovnica, nije bila udana što možemo zaključiti po tome što je legate ostavila uglavnom svojim nećacima i pojedinim članovima obitelji Slavković (*Slaucouich*) s kojima je očito bila prijateljski povezana. Zanimljivo je da je imala vjerojatno nezakonitu kćer, koja je svojedobno

već prema nadimku koji joj je dodan, zamjetno je da podrijetlom nije bila iz Raba, već je došla u rapsku komunu ili iz Venecije ili pak iz neke druge istočnojadranske komune pod mletačkom vrhovnom vlašću, te se u Rabu nastanila. Svoje je legate uglavnom ostavila benediktinkama sv. Andrije i pojedinim rapskim svećenicima. U oporuci se ne navodi ime supruga niti se spominju djeca, te bi se moglo zaključiti da je bila neudata i bez djece.[553] Međutim, deset godina kasnije, 1592. godine, ona sastavlja i svoju drugu oporuku, gdje ju notar bilježi kao *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator*.[554] Ovdje je njezino podrijetlo precizirano te je jasno da dolazi iz Rijeke, a nadimak Venecijanka može se tumačiti obiteljskim mletačkim podrijetlom. U Rabu se udala za Ivana, ribara iz Osora, koji se također nastanio u Rabu. U drugoj oporuci njezini primatelji pobožnih legata su mnogo raznolikiji u usporedbi s prvom oporukom. Naime, svoja dobra ostavlja raznim redovnicama iz više rapskih samostana i pojedinim svećenicima, a kuću u kojoj živi te neke kućanske i odjevne predmete ostavlja suprugu Ivanu, međutim ne navodi svoju djecu.[555] Zanimljiv je podatak iz rapske matične knjige krštenih (rođenih) gdje se Helena Venecijanka (*Helena Veneziana*) spominje kao majka Pauline, krštene 4. veljače 1580.[556] Ime oca u knjizi se ne navodi, već samo ime djetetova krsnog kuma (*misser Christoforo Galzigna*) i kume (*madona Nicolota consorte de misser Domenego Docula*).[557] Iako se u matičnoj knjizi ne navodi posebna bilješka kojom se naznačuje da dijete nije rođeno u braku, može se pretpostaviti da je dijete bilo rođeno u izvanbračnoj vezi, budući da te godine Helena još nije bila udana. Uostalom, na to ukazuje već spomenuto nenavođenje imena oca njezina djeteta.

Kod muških oporučitelja ne može se odmah, iz navođenja imena i prezimena, ustanoviti kakav im je bio bračni status, osim kod svećenika (koji su prema crkvenim normama obvezni živjeti u celibatu), koje notar uvijek označava svećeničkom titulom (*reuerendo misser pre; uenerabil sacerdote* i sl.).[558] No, ukoliko analiziramo muške oporuke u cijelosti, na temelju podataka o primateljima oporučiteljevih dobara gotovo uvijek možemo saznati pojedinosti o obitelji oporučitelja, odnosno je li pojedinac bio oženjen ili neoženjen, je li bio udovac ili je pak, nakon smrti prve supruge, sklopio drugi brak, ponekad i treći, je li

---

preminula, ali joj ne saznajemo ime, budući da se oporučiteljica željela pokopati *in tumulo ubi reposita est quondam eius filia in ecclesia sancti Ioannis fratrum conuentualium*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 14rv, 2. IX. 1558.

[553] HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 1v-3v, 12. XII. 1582.

[554] HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 39v, 10. VI. 1592.

[555] Isto, fol, 40r.

[556] MKK, br. upisa 175, fol. 16r, 4. II. 1580.

[557] Isto.

[558] Npr. *il reuerendo misser pre Francesco de Signa alias Bocchina canonico d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 99, 15. X. 1585.; *il uenerabil sacerdote dominus Christoforo Fabiano mansionario et nodaro publico d'Arbe.* Isto, fol. 107, 7. XII. 1592.

imao djecu i njihov broj i sl. Ako je pak, notar naveo termine *filius*, *figlio* ili *figliolo* iza imena muškoga oporučitelja ili je naveo samo pojam *quondam del*, jasno je da se radi o nečijem sinu te uz njegovo ime gotovo uvijek stoji i ime njegova oca ili pokojnoga oca, vjerojatno zato da se točno naznači iz koje obitelji oporučitelj potječe.[559]

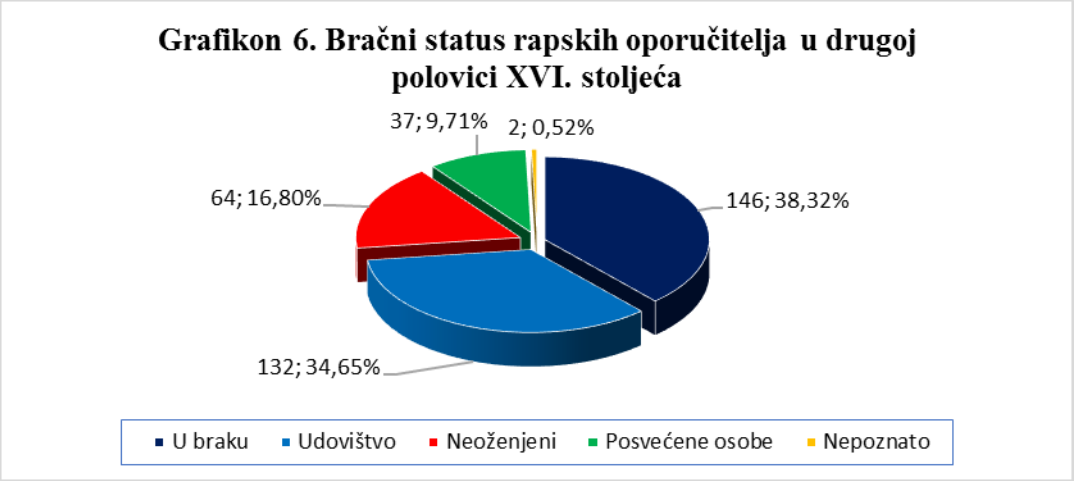

Raščlambom rapskih oporuka prema bračnom statusu oporučitelja, iz Grafikona 6. mogu se iščitati sljedeće činjenice. U rapskoj komuni najviše je bilo oporučitelja i oporučiteljica koji su bili u braku, njih 146, odnosno 38,32 % od ukupnoga broja oporučitelja (381). Slijede oni koji žive u udovištvu, njih 132, odnosno 34,65 % od ukupnoga broja oporučitelja. Potom dolaze neoženjeni, njih 64 odnosno 16,80 % od ukupnoga broja testatora te na kraju posvećene osobe koje pripadaju skupini stanovnika za koje se pretpostavlja da žive u celibatu, a njih je bilo 37 odnosno 9,71 % od ukupnoga broja rapskih oporučitelja i oporučiteljica. Za samo dva rapska oporučitelja (0,52 %) nije se mogao otkriti njihov bračni status, budući da su njihove oporuke izgubljene (samo manji dio zapisa iz njihovih oporuka prenosi u svojoj kronici Odoriko Badurina)[560] pa su izostali traženi podatci koji bi mogli razotkriti njihov bračni status.[561] Ukoliko se promotri skupinu oporučitelja koji su bili u braku i u udovištvu kao zajedničku skupinu, razvidno je da je čak 72,97 % svih oporučitelja bilo u nekom trenutku udano odnosno oženjeno, što ujedno upućuje na snagu i važnost institucije braka u rapskoj komuni uvjetovanu kako prirodnim potrebama tako i željom za prokreacijom, i to

[559] Npr. *Gaspar filius Matthei Gluherich de Noualea*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 13v, 6.VII.1558.; *il nobil d'Arbe misser Marino Nimira figlio del spetabil misser Gieronimo quondam misser Zuane.* HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol.70, 8. I. 1585.; *Benetto Cernotta figliolo del quondam signor Nicolo dottore dilletissimo d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 440v, 9. XI. 1590.; *il spetabil misser Piero Zudenico quondam spetabil misser Gieronimo nobel d'Arbe*. HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XII, fol. 61, 8. IV. 1587.

[560] Odoriko Badurina u svojoj *Velikoj kamporskoj kronici* za razdoblje druge polovice XVI. st. donosi prijepis dijelova iz 6 oporuka koje su iz rapskih bilježničkih spisa izgubljene.

[561] Radi se o Frani Surjaniću iz Supetarske Drage (*Franciscus Surgianich habitante nella Ualle di San Pietro*), Badruina, VKK, Liber III, str. 34, 7. VIII. 1594.; i Matiji Marniellisu (*misser Mattio Marinellis Orese*), Badurina, VKK, Liber III, str. 39, 4. III. 1597.

osobito obzirom na kontinuiranu depopulaciju rapskoga stanovništva u ranome novom vijeku. Obzirom na okolnosti koje su tada vladale na prostoru rapske komune, očuvanje komunalnoga stanovništva bilo je u najvećoj mjeri moguće tek zauzimanjem samih Rabljana, a o čemu je očigledno vođena, iako nedifinirana, zdravorazumska politika komunalnih vlasti. Bez obzira jesu li oporučitelji trenutno bili oženjeni/udate ili udovci/udovice, temeljnja tendencija njihove zajednice bila je prokreacija.

Grafikon 7. Bračni status rapskih oporučitelja prema spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća

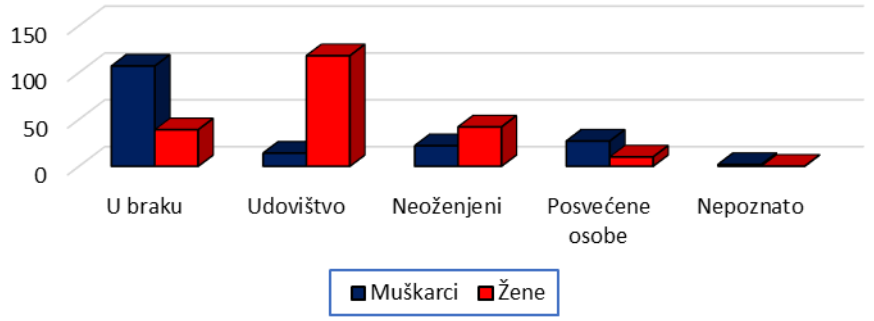

Razmotri li se oporučitelje prema kategorijama bračnoga statusa i spola (vidi Grafikon 7.), može se utvrditi da je od 131 oporučitelja koji su imali status udovaca odnosno udovica bilo samo 14 pripadnika muškoga spola odnosno 8,28 % od ukupnoga broja muške oporučiteljske populacije (169), dok je u rapskome uzorku prisutno 118 žena udovica, što je pak iznosilo 55,66 % od ukupnoga broja žena oporučiteljica (212). Ovako visok postotak udovica u razmatranoj ukupnoj ženskoj populaciji rapskih oporučiteljica u odnosu na muškarce – udovce (*vedovo*), koji su uglavnom bili i poodmakle dobi,[562] mogu se protumačiti činjenicom što su žene, za razliku od muškaraca, ipak živjele mirnijim životom pretežno vezanim uz kućno ognjište, brinući o kućanstvu i djeci.[563] Treba uzeti u obzir da je životni

[562] Npr. Udovac *Paolo Sfecich quondam Zorzi de Pasturan*, (…) *oppresso di graue infirmità et redotto à decrepità età…* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 42r, 20. VI. 1573.

[563] Srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj ženi, laikinji, u pravilu je bilo mjesto u obitelji i braku odnosno žena je bila determinirana svojom obiteljskom ulogom (supruga, udovica, majka, sestra, kći). O tome više: Z. Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV. stoljeća* (dalje: *Rod i grad*), Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Dubrovnik; Zagreb, 1994., str. 126-127.; Christiane Klapisch-Zuber, »La donna e la famiglia«, *L'uomo medevale* (ur. Jacques Le Goff), Laterza, Roma-Bari, 1987., str. 321.; Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena,* Srednja Europa, Zagreb: 2006., str. 112.; Claudia Opitz, »La vita quotidiana delle donne nel Tardo Medioevo«, u: Georges Duby; Michelle Perrot, *Storia delle donne in Occidente il Medioevo,* Laterza, Roma-Bari: 1999., str. 337-351.; Carla Casagrande, »La donna custodita«, *Storia delle donne in Occidente il Medioevo,* str. 92. Ipak, sklonija sam mišljenju da prostor ženina svakodnevnog života u praksi nije bio ograničen samo i isključivo na privatni prostor kućanstva. Naime, bilo je poslovnih žena trgovkinja, krčmarica i sl. koje su živjele sa svojom djecom i svakodnevno radile. O ženskom poslovanju vidi: Florence Sabine Fabijanec, »Žensko upravljanje nekretninama u drugoj polovici 14. stoljeća u Zadru«, *Historijski zbornik* LIX (2006.), str. 33-52.; Ista, Ista, »Gospodarska djelatnost žena na dalmatinskom komunalnom području od XIV. do XVI. stoljeća, *Ženske skozi zgodovino,* 32. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Celje, 2004., str. 49-64.

vijek žena i prirodno duži, a važna je i činjenica da su se žene udavale mlađe, ponekad i prilično mlađe, nego muškarci.

Ipak, nisu sve žene bile isključivo vezane uz kućanstvo i privatni prostor obiteljskoga doma. To je naročito vidljivo kod udovica, koje su se nakon preminuća supruga, morale dodatno brinuti za egzistenciju svoje obitelji, pa su se tako mnoge od njih bavile nekom poslovnom djelatnošću u vidu trgovine, obrta, krčmarenja, kućne posluge i sl.[564] Osim toga, muškarci, ako bi, zbog životnih okolnosti, i ostali udovci, često su se ponovno ženili, dok kod žena to i nije bio čest slučaj. Jedan od razloga zašto se žene nisu ponovno udavale u periodu udovištva je i taj što bi tada ostajale bez dijela imovine koju im je muž oporučno ostavljao.[565]

U rapskome uzorku, muškarci čine veću skupinu u udjelu oženjenih u odnosu na žene. Tako je 107 rapskih oporučitelja - muškaraca bilo oženjeno (63,31 % od ukupnoga broja muških oporučitelja), dok je udatih žena oporučiteljica bilo 39 (samo 18,39 % od ukupnoga broja oporučiteljica). Treba izdvojiti i one oporučitelje koji su nakon smrti prvoga supružnika sklopili drugi brak, što je, prema kanonima Katoličke crkve, jedino i bilo dopušteno. Dakle, muškaraca koji su nakon smrti prve supruge sklopili drugi brak,[566] a poneki čak i treći brak,[567] bilo je 21 odnosno 12,42 % od ukupnoga broja muških oporučitelja, za razliku od vrlo maloga postotka žena koje su se ponovno udale nakon smrti prvoga supruga. Samo četiri rapske

---

Također, prema istraživanjima Zorana Ladića koji se, među ostalim, bavio srednjovjekovnim hodočašćima, jedini oblik prostorne pokretljivosti žena iz nižih društvenih slojeva bilo je hodočašće za koje su žene imale i crkveni i svjetovni legitimitet i podršku. Tako su hodočasnice imale potpunu slobodu kretanja diljem Europe. Vidi: Z. Ladić, »Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća«, Isti, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom: o kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasnicima«.

[564] Nisu samo udovice bile poslovne žene, već je poslovna aktivnost primjetna i kod neudatih žena koje su, nakon preminuća roditelja, bile primorane steći poslovnu samostalnost potaknutu razlozima egzistencijalne prirode. O poslovnoj sposobnosti žena u srednjemu i ranome novom vijeku vidi: Darja Mihelič, »Žena v piranskem območu do srede 14. stoletja«, *Zgodovinski časopis,* (1978.), br. 32, str. 23-36.; Ista, »Ženska čast v istarskih mestih (Trst, Koper, Izola, Piran, 14-15. stoletje)«, *Acta histriae* IX (2000.) 8, str. 29-40., Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjernice* : žene u svakodnevici Dubrovnika (1600.-1815.), Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2003.; Z. Janeković Römer, *Rod i grad,* str. 77-93., 126-137.; Z. Janeković Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma,* Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku Zagreb-Dubrovnik:, 1999., str. 192-211.; O poslovnim ženama srednjovjekovne Slavonije vidi: Marija Karbić, »'Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca' - Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku«, *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest,* (ur. Andrea Feldman), Institut Vlado Gotovac; Ženska Infoteka, Zagreb, 2004., str. 57-76.

[565] *Statut rapske komune*, L. II, C. 14, str. 110-111.

[566] Npr. *Piero quondam Giacomo Bensich dell'isola d'Arbe, (...) quondam Antonia Jurouichca sua prima moglie,(...) seconda sua moglie Bernussa.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 15v,16v, 5. XII. 1590.; *ser Zorzi Zorane, cittadino d'Arbe, (...) dona Giulia sua dilletta consorte (...). Item per amor de Dio et per la fidel seruitù da essa sua consorte prestatagli in questa sua uechiezza et per esser lui stato uedouo quando in lei si maritò (...).* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 10r, 2. IX. 1591.; *maistro Michiel Androcha calzolaro*, nakon smrti svoje prve supruge, oženio se Bandušom. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 482v-483r, 15. VIII. 1592.

[567] Npr. *Zuan Batich quondam Battista all' presente brauaro nella mandra di Capo de Fronte, (...) sposato con dona Caterina all' presente soa terza moglie carissima*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 29-31, 28. IX. 1559.

oporučiteljice u navedenom razdoblju sklopile su drugi brak,[568] dakle njih 1,88 % od ukupnoga broja oporučiteljica.

Iako na prvi pogled suhoparni, ovi su podatci zoran primjer odražavanja statutarnog prava u svakodnevnome životu rapskih žena. Na temelju iznesenih podataka može se izvesti zaključak da su zapravo Rabljanke, u većini slučajeva bile sklonije ostati same (najčešće živeći s djecom) nakon smrti svoga supružnika, i pridržavati se uobičajene odredbe dalmatinskih komuna zvane *lectum viduale,* vjerojatno iz razloga materijalne sigurnosti, budući da je komunalni statut kod oporučnoga darivanja propisivao da se žena koja ne želi ostati udovicom, liši zajednički u braku stečene imovine, odnosno takva žena, ukoliko je prilikom udaje donijela samo odjeću sa sobom, nakon smrti supruga može raspolagati samo svojom odjećom, i eventualno mirazom ukoliko ga je donijela u brak, i ukoliko nema zakonite potomke.[569] Ako pak ima potomke, ne može od svoga miraza ostaviti više od četvrtine.[570] U oporukama se često nailazi na odredbu da će muž ostaviti ženi određena dobra, sve dok ona bude živjela u udovištvu odnosno dok se ponovno ne uda, ali ako sklopi drugi brak, ostaje bez oporučne ostavštine svoga supruga, odnosno može samo raspolagati svojim mirazom.[571] Ovdje je nadasve uočljiv nesklad između komunalnih pravnih normi i odredaba crkvenih

---

[568] Npr. *madona Francischina relitta in primo matrimonio del quondam misser Antonio de Dominis et al presente consorte del sopradetto spetabil misser Christoforo de Zaro.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. III, fol. 55, 22. I. 1574.

[569] *Statut rapske komune,* L. II, C. 14, str. 110-111.

[570] *Statut rapske komune,* L. II, C. 9, str. 107-109.

[571] Npr. *Ser Zorzi Zorane, cittadino d'Arbe* postavlja svojom izvršiteljicom oporuke voljenu suprugu Juliju koju proglašava gospodaricom i uživateljicom svojih pokretnih i nepokretnih dobara za života, ukoliko se ne uda, te joj ostavlja na raspolaganju dodatnih 30 dukata, osim onih 120 dukata iz njezina miraza (*dona Giulia sua dilletta consorte, la qual instituisse commissaria al presente testamento uolendo et cosi ordenando che detta sua consorte sia dóna madona et usufruttuaria in vita sua tantum de tutti li beni di esso testatore mobeli et stabeli se però uiduarà sicome uoleno le leggi uolendo che essa sua consorte habbia la sua dotte come è annottato nelli atti de miser pre Christoforo Fabbiani Nodaro la qual disse esser stata de ducati cento e vinti, hora me lui testator dice et afferma et cosi uole che essa dotte sia de ducati cento e cinquanta et per tanto detta sua moglie si possa pagare*). HR DAZD, RB, GZ, k. 18, sv. VI, 2. IX. 1591.
Slično je i u slučaju Benedikta Cernote pok. doktora Nikole (*Benetto Cernotta figlio del quondam signor Nicolo dottore dilletissimo d'Arbe*), koji svoju oporuku piše u Veneciji, gdje ga je zatekla bolest, i u njoj izriče svoju želju da njegove bake, Lukrecija i Orsolina kao i njegova žena Paula budu gospodarice njegovih dobara i skrbnice njegove djece te da žive zajedno, naglašavajući posebno da supruga, ukoliko ne želi biti udovica i ponovno se uda, može samo raspolagati svojim mirazom. Također određuje da ukoliko se ponovno uda ne može povesti sinove sa sobom, već samo djevojčicu koju mora do punoljetnosti uzdržavati sa 30 dukata godišnje. (…) *con questa conditione che le mie carissime amede madona Lucretia, et madona Orsolina, et Paula mia consorte debbano esser done, et madone usufruttuarie et gouernatrice di detti miei figli et mei beni sopradetti stando uiuendo et habitendo tutti insieme si come le prego caramente à douer fare questo che questo è il maggior contento che possi hauere et non uolendo detta mia consorte uidoar, ma maritarsi in tal caso habbia la sua dotte solla et non altro nella qual dotte debba metersi à conto il cento d'orro per qual ualor et percio come appar nel contrato mio di nozze ne possi detta mia consorte maritandosi tior i figli gli appresso di se, maseli parera di tuor la putta solamente lo possi fare, et in tal caso debba hauer cosa mia consorte per le spesse di essa figla cosi di uistto come di uestito ducati trenta al anno fino che peruenira alla eta di anni dodece* (…). HR DAZD, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 441rv, 10. XII. 1590.

vlasti, budući da drugi brak, nakon smrti životnoga partnera, nije bio od strane crkvenih autoriteta osuđivan, već legalno dopušten, dapače i potican, najčešće zbog prokreacije.[572]

Zanimljiva je i statutarna odredba koja određuje da ukoliko žena nakon smrti svoga muža (dakle u doba udovištva) bude na zakonit način utvrđena preljubnicom, dakle ako ima priležnika s kojim nije sklopila drugi brak, ona treba biti istjerana iz doma svoga i umrloga muža i biti lišena svih dobara svoga muža.[573] Dakle, i strah za egzistenciju i sram zbog neprihvatljivosti priležništva od strane komunalnih vlasti i Crkve, očito su natjerali Rabljanke da ostanu živjeti u udovištvu, no to ne znači da u praksi nije bilo pojedinačnih slučajeva koji su se smatrali »preljubom« u doba udovištva. Takav je, na primjer, bio slučaj rapske građanke Franice, udovice Bartolomeja Miklauša, koja je iz izvanbračne veze s majstorom Ivanom Remerijem, slikarom imala sina Nikolu.[574]

Kada je riječ o neoženjenima odnosno neudatima, takvih je oporučitelja ukupno bilo 64, odnosno 16,79 % od ukupnoga broja oporučitelja. Od toga je neoženjenih muškaraca bilo 22, odnosno 13,01% od ukupne muške populacije oporučitelja, dok je neudatih žena bilo 42 tj. 19,81 % od ukupnoga broja žena u razmatranome testamentarnom uzorku. Od neudatih žena izdvajaju se djevojke koje su se pripremale za udaju (*fiola nubile*), odnosno koje su kao kćeri, koje nisu bile punoljetne i samostalne, živjele pod roditeljskom skrbi (njih u rapskome uzorku ima 28, odnosno 66,66 % od ukupnoga broja neudatih žena), za razliku od žena koje su se stjecajem životnih okolnosti osamostalile od roditeljske kuće, ali se nisu udale (njih ima 14, odnosno 33,33 % od ukupnoga broja neudatih žena).

Osoba posvećenoga života, među rapskim oporučiteljima, bilo je ukupno 37, odnosno 9,71 % od ukupnoga broja testatora. Redovnica je u analiziranom rapskom uzorku bilo 10, dakle 4,71 % od ukupnoga broja oporučiteljica. Zanimljivo je da je samo jedna oporučiteljica označena titulom *monacha* koja označava redovnicu u klasičnom smislu riječi[575] dok njih 9 iza imena ima titulu *picochara; pizochara* koju prevodimo kao trećoredica,[576] a one su ulazile

---

[572] Crkvena koncepcija braka temelji se na kompromisu između ideala kontemplativnog, asketskog života i potreba za biološkom reprodukcijom ljudskoga roda. O tome više: Ines Vađunec »Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima«, *Pro Tempore* (2009.), br. 6-7, str. 57.

[573] *Statut rapske komune*, L II, C. 12., str. 108-111.

[574] *Dona Franica relicta quondam ser Bartholomei Miclaus* …ostavlja 100 libara od prodaje njezine kuće svom sinu *Nicolao filio suo precreato cum magistro Joanne remerio depentor, si uiuerit*, (…). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 15v, 25. X. 1558.

[575] Npr. *La ueneranda sor Paula fiola del quondam magnifico caualier misser Hieronimo Cernotta monacha nel monasterio de San Antonio de Capodanzo*, HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. III, fol. 17v, 22.V.1570.
Ipak, na temelju drugih privatno-pravnih dokumenata, uglavnom ugovora o mirazu za pojedine kandidatkinje koje ulaze u samostan, moguće je vidjeti da je njihov broj u rapskoj komuni bio znatno veći.

[576] Značenje pojma picokara u kontekstu pojma trećoredica kao pripadnica laičkog reda jasno je definirala Lovorka Čoralić. Picokare su bile žene koje su živjele izvan samostanskih zidina, ponekad i u obiteljskim kućama u kojima su rođene, a obdržavale su zavjet čistoće. Talijanska riječ *pincochera* (*pizocara, pizzochera,*

u rapski samostan sv. Antuna *de Capo danzo*. Od 10 rapskih trećoredica, bilo je devet djevojaka koje se nikada nisu udavale,[577] a jedna je bila udovica, koja je očito nakon suprugove smrti odlučila ući u samostan kao trećoredica.[578]

Rapskih oporučitelja koji su obavljali svećeničku službu bilo je 27, što iznosi 15,97 % od ukupnoga broja muških oporučitelja. Međutim, iz matičnih knjiga krštenih i vjenčanih, ali i iz drugih privatno-pravnih dokumenata razvidno je da je njihova zastupljenost u rapskoj komuni bila znatno veća, obzirom da je Rab bio sjedište biskupije, imao kaptol kao *locus credibilis* te brojnu i umreženu skupinu župa i kapelanija u gradu i distriktu.[579]

3. Djeca oporučitelja

Rapski su oporučitelji, prilikom izražavanja svoje posljednje volje zabilježene u testamentima, ostavljali znatan dio stečene imovine svojoj djeci *iure legati, per l'amor di Dio, per l'anima sua* ili *per segno d'amore*. Također, može se zapaziti da mnogi oporučitelji navode svoju djecu kao univerzalne nasljednike svojih dobara (*herede uniuersale, heredi uniuersali*). Ukoliko nisu imali djece, ostavljali su svoja dobra najčešće supružniku, nećacima ili nekome od bliže ili daljnje rodbine, zatim prijateljima, poslovnim partnerima, pripadnicima Crkve, crkvenim institucijama, vjerskim i profesionalnim udrugama, osobama i skupinama na rubu društva i sl. Iz navedenih podataka iz testamenata može se apstrahirati jesu li oporučitelji imali djece i koliki broj, jesu li ona rođena u braku ili izvanbračnoj vezi, zatim se može saznati koliko su djece imali njihovi supružnici iz prvoga braka, koju su novi bračni partneri prihvaćali kao svoju i koja su ulazila u sastav uže obitelji. Oporuke donose podatke i o posvojenoj djeci, siročadi, pokojnoj djeci koja su umrla prije svojih roditelja i slično. Na temelju analize sadržaja posljednjih volja mogu se iznijeti određeni podatci o djeci oporučitelja u rapskoj komuni, a time i o izgledu rapskih obitelji u ranome novom vijeku.

---

pizzochara, pizochera) potječe od riječi *bizzocho*, čija je etimologija nepoznata. Uglavnom su to bile starije žene i udovice koje su živjele u zasebnim kućama, ali su ostale u kontaktu sa vanjskim svijetom. U Nekim slučajevima bile su organizirane u samostanske zajednice, kao što je i ova samostana Sv. Antuna u koju su ulazile uglavnom neudate djevojke, ali i poneka udovica, kako je vidljivo iz rapskih oporuka. L. Čoralić, »Tragovima hrvatskih trećoredica u Mlecima (15.–18. stoljeće)«, *CCP*, god. XXXVII (2013.), br. 71, str. 24 - 25.

[577] Npr. *Madonna Maddalena figliola del quondam ser Domenego Cortese pizochara,* HR DAZD, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 36v, 9. 9. 1572.

[578] Riječ je o Doroteji, udovici Ivana Krstitelja Zudenigo, trećoredici u samostanu Sv. Antuna (*Dorotea relitta quondam misser Zan Battista picochara nel monasterio di s. Antonio*), Badurina, *VKK*, Liber II, str. 184, oporuka 23. X. 1567.; NAR, Atti notarili, sv. VII, str. 256.

[579] Primjerice, u Valierovoj vizitaciji iz 1579. navode se 22 svećenika (kanonika, đakona i subđakona) te njihove nadarbine i prihodi. A. Valier, *Visitatio arbenis,* fol. 37v-40r. Prema upisima u prvoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab, u razdoblju od 1569. do 1600. na području rapske komune djelovalo je 38 svećenika ne uključujući redovnike. MKK, fol. 8r-82v. U matičnoj knjizi krštenih navedeni su kao djelitelji sakramenta krštenja. U najstarijoj matičnoj knjizi vjenčanih župe Rab, u razdoblju od 1584. do 1600. 26 svećenika spominju se u ulozi djelitelja sakramenta braka. MKV, fol. 136r-144r.

U razmatranom razdoblju bilo je 264 oporučitelja koji su u ulozi roditelja činili začetnike obiteljske jezgre. Ukupni broj djece rođene od roditelja koji su sklopili bračnu zajednicu iznosi 570, od toga je 560 djece bilo zakonito, odnosno rođeno u braku (98,25 % od ukupnoga broja rođene djece), dok je desetero djece rođeno iz preljuba (odnosno 1,75%) (vidi Grafikon 8.).

Grafikon 8. Djeca rođena od roditelja koji su sklopili bračnu zajednicu prema rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća

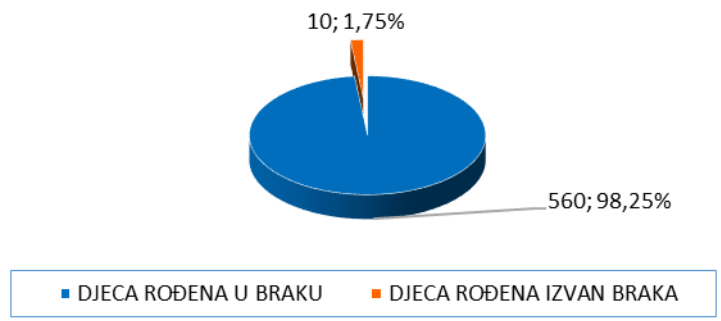

Navedeni rezultat predstavlja ipak relativno mali postotak nezakonite djece rođene iz preljuba supružnika.[580] Riječ je uglavnom o rapskim patricijima, koji su, premda živjeli u bračnoj zajednici, očito imali izvanbračne veze koje su urodile potomstvom. Rapski patricij Nikola *de Marinellis* pok. Šimuna, bio je udovac, a u oporuci kao univerzalne nasljednike navodi svojih troje djece Frana, Jeronimu i Katarinu *de legitimo matrimonio procreati*, a svojoj nelegitimnoj djeci, koju je dobio u izvanbračnoj zajednici s Uršom podrijetlom iz Krka, Šimunu i Margariti ostavlja kuću, zemlju, kravu i vola. Inače, Urša, koju Nikola navodi kao majku svoje izvanbračne djece, bila je kućna pomoćnica u njegovu domu.[581]

---

[580] To povrđuje i niz izvršenih analiza matičnih knjiga rođenih nekih drugih gradova i sela u Hrvatskoj koje pokazuju tendenciju povećanja broja izvanbračne djece tijekom XVII. i XVIII. st. čak do 6%-7%, što ukazuje i na duboke društvene promjene koje su zahvatile ne samo obitelji već su vezane i uz promjenu mentaliteta žena i muškaraca. Primjerice u Trogiru je u razdoblju XVII. stoljeća, prema podatcima iz matičnih knjiga rođenih, među 7144 krštenih bilo 531 izvanbračno dijete (7,4 %), a od 253 djece trogirskih patricija, njih 42 (odnosno 17 %) rođeno je u izvanbračnim vezama. Mladen Andreis, »Metodološki pristup analizi dalmatinskog gradskog plemstva: primjer analize trogirskog plemstva od 13. stoljeća do kraja prve austrijske uprave (1805.)«, (dalje: »Metodološki pristup analizi dalmatinskog gradskog plemstva«), *Acta Histriae* 16 (2008.), br. 1-2, str. 25

[581] *Il spetabil misser Nicolo de Marinellis del quondam misser Simon nobile d'Arbe* (…) *Item detto testatore lassa per uia di legato, per amor d' Iddio et per remission di suoi peccati à Simon e Margarita suoi figlioli Naturali procreati con dona Orsa del isola da Ueglia una sua casa posta in questa citta* (…) *uno suo luoco (...) posto in Caplach* (…) *uno suo manzo qual s'attroua da Zorzi Ualentich* (…) *una delle sue uache piu ueccia qual s'attroua da Luca Zec* (…) *L'infrascritti suoi heredi sijno tenuti et obligati per spacio d'anni quindece dar alla soprascritta dona Orsa sua massera con le quale lui ha procreato li predetti suoi figlioli ogni anno ducati qundeci in lana molle nostrana et cio per amor d'Iddio et in remission di suoi pecati.* (…) *detto testatore instituisse suoi heredi vniuersali, misser Francescho, Caterina et Gieronima suo figlo et figle dillette à vgual portione* (…). HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VI, fol. 48-54, 21.VIII.1591. Istoga dana oporučitelj daje zapisati i kodicil. Isto, fol. 53-54, 21. VIII. 1591. Vidi Prilog 1a, str. 1-4.

Djeca rođena iz izvanbračnih veza nisu smatrana patricijima, već su imala građanski status, no često su zadržala prezime matičnog roda.[582]

Od 268 oporučitelja koji su bili u bračnoj zajednici (oženjeni, udate, udovci i udovice), 195 ih je imalo djecu, a 69 oporučitelja nije imao djecu. (vidi Grafikon 9.) Naravno, to ne znači da je ovako velik postotak od 26,14 % oporučitelja koji nisu imali djece točan odraz stvarnoga stanja. Naime, o čemu će riječi biti nešto kasnije, vrlo je moguće da su u nekim slučajevima sva djeca, koju su oporučitelji sa svojim supružnicima dobili u braku, umrla kao novorođenčad ili mlada pa se zbog toga ne spominju u oporukama.

Grafikon 9. Rapski oporučitelji u braku sa / bez djece

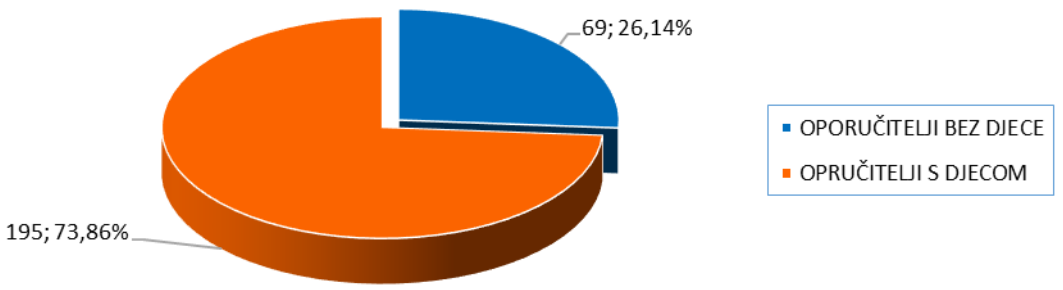

Prosječan broj djece u rapskoj obitelji, prema oporukama, iznosi 2,1 dijete, odnosno realniji rezultat dobiva se iz analize temeljene na izračunu dominantne vrijednosti,[583] a to bi u rapskom slučaju bilo dvoje djece po obitelji. Govoreći o učestalosti broja zakonite djece rođene unutar uže obitelji, kod 52 oporučitelja nalazimo jedno dijete, 46 oporučitelja ima dvoje djece, 34 oporučitelja ima troje, a 30 ih ima četvero djece. Petero djece spominje se u 16 oporuka, dok šestero djece ima sedam oporučitelja. Sedmero djece imalo je četiri oporučitelja, osmero djece samo jedan oporučitelj, a devetero djece (što je i najveći broj djece u rapskim obiteljima) imalo je četvero oporučitelja (vidi Tablicu 2.).[584]

[582] Tako u svakoj komuni ili gradu na području Dalmacije postoje patricijske (plemićke) i građanske ili obrtničke obitelji istoga prezimena, koje su u pravilu potekle od izvanbračne djece patricija. O tome: M. Andreis, »Metodološki pristup analizi dalmatinskog gradskog plemstva«, str. 19-20.
[583] Metoda izračuna na temelju dominantne vrijednosti objašnjena je u poglavlju o godišnjoj distribuciji posljednjih volja. Vidi str. 77.
[584] Ovdje ponovno treba istaknuti da se radi o djeci koja su dostigla zreliju dob i zato su bila spomenuta u oporukama njihovih očeva i majki.

TABLICA 2. Broj rođene djece u rapskim obiteljima prema podatcima iz posljednjih volja

Broj djece rođene u braku	Broj oporučitelja	Ukupan broj djece
0[585]	69	0
1	52	52
2	46	92
3	34	102
4	30	120
5	16	80
6	7	42
7	4	28
8	1	8
9	4	36

Od ukupno 560 djece rođene u bračnoj zajednici, njih 42 umrlo je prije roditelja odnosno 7,50 % od ukupnoga broja rođenih što govori o relativno visokoj stopi smrtnosti djece u djetinjstvu i mladenačkoj dobi u rapskoj komuni u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća. Pri tome treba istaknuti da niti ova procjena nije u potpunosti točna upravo zbog činjenice što se u velikome broju oporuka preminula djeca nisu niti spominjala, a za njih saznajemo iz nekih ranijih privatno-pravnih bilježničkih isprava. Zato se može pretpostaviti da je smrtnost novorođenčadi i djece bila i znatno veća nego što se može razlučiti na temelju analize podataka iz oporuka. Naravno, za potpuno egzaktnu sliku smrtnosti djece, a time i stvarne prosječne brojnosti djece u rapskim obiteljima, trebalo bi istražiti znatno veći i raznolikiji uzorak privatno-pravnih i drugih isprava. No, analiza oporučnih podataka temelj je za daljnja znanstvena istraživanja u tome pravcu.

Rapske su oporuke zahvalan izvor za spolnu analizu rođene djece, budući da oporučitelji u svojim oporukama točno navode imena svoje djece prema kojima se može

[585] Treba imati na umu činjenicu da su pojedini oporučitelji možda i imali djecu, ali su ona umrla pa se stoga ponekad ni ne spominju u oporukama roditelja. Zato je vjerojatno broj oporučitelja koji su bili u braku i imali djecu bio nešto veći nego što je prikazano na Tablici 2, ali ovdje se prikazuju samo egzaktni podatci dobiveni raščlambom sadržaja oporuka, kodicila i brevijara.

odrediti spol. Promotri li se odnos broja ukupno rođene djece oporučitelja prema spolu, razvidno je da je odnos muške djece bio 316 naspram 275 ženske djece odnosno 53,47 % muške djece naspram 46,53 % ženske djece.

Ukupni broj u posljednjim voljama spomenute djece, potomaka svih oporučitelja (283), roditelja, koji su živjeli u bračnoj zajednici ili su djecu stekli u izvanbračnoj vezi, iznosi 591. Od toga je zakonite djece bilo 560, odnosno 94,75 % od ukupnoga broja rođenih, dok je djece rođeno u izvanbračnoj zajednici bilo 31, odnosno 5,25 % djece od ukupnoga broja u oporukama spomenutih potomaka.[586] (Vidi Grafikon 10.)

Grafikon 11. prikazuje iz kojih društvenih staleža u rapskoj komuni potječu oporučitelji koji su imali izvanbračno potomstvo, te broj izvanbračne djece.

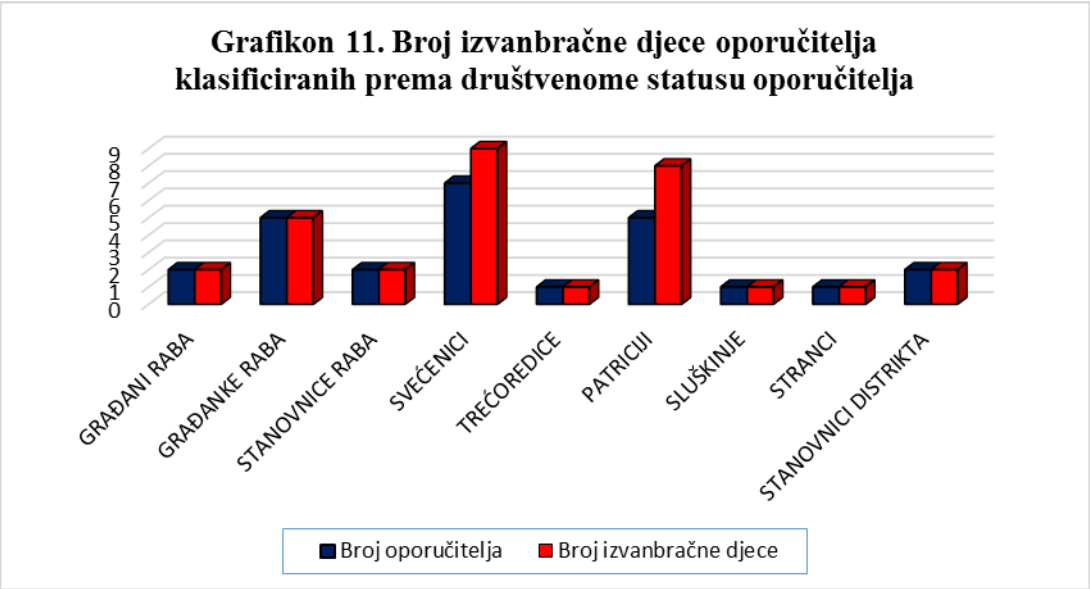

[586] Na slične podatke ukazuje analiza nekih drugih izvora. Prema najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab, u razdoblju od 1569. do 1600. od ukupno 1314 krštene (rođene) djece, njih 66, odnosno 5,02 % označeno je kao *fioli naturali* odnosno *procreati extra mamtrimonio.* MKK, fol. 8r-82v.

Kao što je prikazano na gornjemu grafikonu, ukupan broj izvanbračne djece iznosio je 31, a najveći broj osoba koje su imale izvanbračnu djecu dolazio je iz skupine rapskih građana, građanki i stanovnica (devet osoba) te one svećenika (sedam osoba), slijedi skupina elitnoga sloja rapskoga društva, što se odnosi na muške patricije (pet osoba), a zatim slijede ostale društvene skupine koje su činile socijalnu strukturu rapske komune i iz čijih su redova osobe sa vanbračnom djecom bile vrlo rijetke (jedna sluškinja, jedan stranac i jedna trećoredica, a u slučaju seljaka iz distrikta dvije osobe). Obzirom na postotni udio, pripadnici srednjega društvenog sloja građana i stanovnika čine 34,62% od ukupnoga broja oporučitelja koji su imali izvanbračno potomstvo, a ukupno su imali devetero vanbračne djece. Pripadnika crkvenoga klera[587] koji su djecu dobivali iz konkubinatskih veza, među oporučiteljima je bilo 8, odnosno 30,77 % od razmatranih oporučitelja s nezakonitom djecom, od čega je sedam svećenika i jedna trećoredica. Gledano u kontekstu svih oporučitelja, postotak pripadnika klera koji su imali izvanbračnu djecu je neznatan, odnosno iznosi samo 2,09 % od ukupnoga broja rapskih testatora. Ukoliko se broj članova klera koji su imali nezakonite potomke usporedi s ukupnim brojem oporučitelja iz svećeničkog i redovničkoga sloja (37), tada je njihov udio 21,62 % odnosno petina posvećenih osoba nije živjela u skladu s crkvenim odredbama koje su se ticale vjerničkoga morala. Iz navedenoga je vidljivo da su pojedini predstavnici Crkve, koji su prema crkvenim normama bili obvezni živjeti u celibatu, ipak živjeli nedostojno svoga poziva na području seksualnosti,[588] usprkos nastojanju rapskih biskupa da na terenu provedu one smjernice zadane na Tridentskome saboru koje su se napose odnosile na moralnu disciplinu i stegu svećenstva. Bilo bi zanimljivo razmotriti koliko svećenika – oporučitelja nije poštivalo zavjet celibata nekoliko desetljeća nakon donošenja tridentskih odluka, jer bi to pokazalo koliko su u praksi poštivane koncilske odredbe, ali to vremenski izlazi iz okvira ovog rada.

Prema broju oporučitelja s izvanbračnim potomcima, slijedi skupina rapskih patricija u kojoj je njih petero imalo djecu rođenu izvan braka što iznosi 19,24 % od ukupnoga broja razmatranih oporučitelja s nezakonitom djecom (26), odnosno 7,04 % od ukupnoga broja članova rapskoga patricijata (71) za koje imamo sačuvane posljednje volje. Relativno veliku

[587] Iako su članovi klera po građansko-pravnom statusu imali civilitet, odnosno bili su građani Raba, izdvojeni su iz skupine ostalih građana – laika, budući da su kao posvećene osobe u Crkvi bili dužni, prema crkvenim normama, obdržavati celibat.

[588] Prema istraživanjima nekih zapadnoeuropskih povjesničara, u XIV. i XV. stoljeću na području zapadne Europe, primjerice Flandrije, konkubinat svećenika bio je vrlo raširena pojava. Međutim, početkom XVI. stoljeća dolazi do stanovitog napretka po pitanju morala na području seksualnosti: naime, nepoštivanje celibata postaje iznimkom. Nemoral među pripadnicima svećenstva postoji, ali nije više prisutan stalni konkubinat. P. Chaunu, *Vrijeme reformi: Religijska historija i civilizacijski sistem,* (prev. Vladimira Mirković-Blažević), Antibarbarus, Zagreb, 2002., str. 111.

zastupljenost patricija s izvanbračnim potomstvom u rapskome uzorku može se tumačiti tako što ta pojava nije bila samo rapski fenomen, već je bila uobičajena u srednjovjekovnome i ranonovovjekovnome razdoblju, i to u svim komunama na dalmatinskoj obali, ali i gotovo svim europskim sredinama.[589]

Konačno, žitelja rapskoga distrikta koji su imali nezakonitu djecu bilo je dvoje (odnosno 7,69 % u razmatranom uzorku), dok je među oporučiteljima zabilježen samo jedan stranac (odnosno 3,84 % od broja razmatranih oporučitelja) koji je imao dijete rođeno u nezakonitoj vezi te jedna sluškinja koja je imala jedno izvanbračno dijete.

Iz navedene analize razvidno je da je među pripadnicima svih društvenih slojeva bilo pojedinaca koji su imali izvanbračne potomke i koji nisu živjeli u skladu s katoličkim moralom postavljenim od strane Crkvenih autoriteta, a koji je bio zadani model i obrazac za sve vjernike i pripadnike Katoličke crkve, pa tako i za vjernike rapske Crkve, a ne rezerviran samo za svećenstvo.

Koliko su svjetovne i crkvene vlasti u pojedinim našim komunama posvećivale pažnju pitanju i problemu izvanbračne djece već od početka XIV. stoljeća, najbolje svjedoče statuti istočno-jadranskih komuna. Naime, gotovo da i nema komunalnoga statuta u kojemu problematika *filii illegitimi* odnosno *filie illegitime* ili *bastardi* nije razrađena u većoj ili manjoj mjeri komunalnim statutarnim odredbama.[590] Naravno, problematika izvanbračne djece kao činjenice i djela svakodnevnoga života razmatrana je već od rimskoga i bizantskoga razdoblja, a utjecaj kršćanske filozofije i teologije na razmatranje i odnos vjernika prema ovoj pojavi okupirao je pažnju kako teologa tako i filozofa. Općenito govoreći, on je bio pozitivan sve do XVII.-XVIII. stoljeća, kada se razvijaju nove teorije o nužnosti »čistoće« krvi što je za posljedicu imalo lošiji status izvanbračne djece. No, do toga razdoblja, kako pokazuju brojni

---

[589] Primjerice, na temelju proučavanja srednjovjekovnih dubrovačkih oporučnih zapisa Gordan Ravančić otkrio je niz podataka o dubrovačkim vlastelinima koji su imali stalne ili povremene ljubavnice tj. konkubine, koje su u najvećem broju slučajeva bile služavke i živjele su u vlastelinovu kućanstvu. Iz dubrovačkih oporuka su vidljivi podatci o tome kako je pojedini vlastelin ostavio svojoj nezakonitoj djeci, a također i majci njegove izvanbračne djece različite predmete ili novac. Iako su takve izvanbračne veze bile moralno osuđivane, Ravančić smatra da su one bile i svojevrsna javna tajna u Dubrovniku. Budući da su djeca rođena izvan braka (*filii naturales, bastardi*) nosila prezimena svojih otaca, lako se moglo dokučiti čija su bila. G. Ravančić, »Ženska posluga u dobrostojećim obiteljima srednjovjekovnog Dubrovnika«, Zbornik radova sa znanstvenog skupa *Dies Historiae 2012 – Žene kroz povijest*, Biblioteka Dies Historiae, knj. 6, ur. Matea Jalžečić i Petra Marinčić, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 75. Za „europske“ primjere vidjeti npr. *A History of Private Life. Revelations of Medieval World,* vol. II, ur. Georges Duby, Harvard Univeristy Press, Cambridge; London, 1999. str. 294-295.

[590] O izvanbračnim potomcima vidi npr. *Statut grada Rijeke,* ur. Z. Herkov, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948., Knj. II, gl. 20, str. 180-183.; *Statut grada Poreča (Statutum comunis Parentii) iz 1363,* pr. M. Zjačić, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, sv. XIII, JAZU, Zagreb, 1979., Knj. II, gl. 70, str. 101.; *Knjiga statuta, reformacija i zakona grada Šibenika*, pr. Z. Herkov, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1982., Knj. V, gl. 42, str. 169.; *Statut grada Dubrovnika sastavljen 1272. godine*, pr. A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, 2002., Knj. IV, gl. 72, str. 288-289.

primjeri iz izvora, stav Crkve kao i civilnih vlasti bio je nužnost posvajanja i zbrinjavanja takve djece.

I u rapskoj je komuni bilo oporučitelja koji su kao tutori (skrbnici) preuzimali brigu o djeci koja bi ostala bez roditeljske skrbi te su o njima i njihovu imetku vodili brigu dok ne bi postigli punoljetnost (*eta legitima*).[591] Inače, vršenje skrbništva smatralo se Bogu ugodnim djelom i prema komunalnim zakonima trebalo se prihvatiti ukoliko nije postojao opravdani razlog za oslobođenje od te dužnosti (primjerice ako je tutor bio teško bolestan, zauzet javnim poslovima ili obvezama vojnog služenja, jako udaljen od mjesta stanovanja štićenika ili sl.).[592] Primjer tutorstva i brige za djecu bez roditeljske skrbi, koju preuzimaju ostali najpodobniji članovi obitelji, nalazimo u oporuci rapskoga stanovnika, obućara, majstora Kristofora Simplicije poznatijeg pod nadimkom *Battaglia*, podrijetlom iz Senja, koji među svoje univerzalne nasljednike, osim rođene djece (Martina, Matiju, Ivana, Jakova, fra Jurja i Nikolu) ubraja i svoje unuke koji su ostali bez roditelja, Katarinu, kćer pok. Šimuna i djecu pok. Vicka, odnosno djecu svojih sinova.[593]

Rapska građanka Margarita pok. Marnice Bufčić, udovica koja je osim kćeri Ivane, za života preuzela i brigu o Perini, kćeri svoga nećaka Ivana te ju u svojoj posljednjoj volji proglašava univerzalnom nasljednicom svojih preostalih neraspodijeljenih dobara, naglašavajući da ju je podigla i othranila. U oporuci ju obvezuje da »svake godine na dan njezine obljetnice smrti za njezinu dušu i oprost grijeha, treba dati izreći jednu malu misu franjevcima sv. Ivana, gdje će počivati njezine kosti, a Perina uz to treba moliti za oporučiteljicu.«[594]

---

[591] Prema Rapskome statutu maloljetnici (dječaci ispod 14 godina) koji su ostali bez roditeljske skrbi, kao i duševno bolesni imali su tutora. Tutora se postavljalo oporukom ili odlukom kurije, a skrbnike se biralo među prikladnim očevim i majčinim rođacima. Ukoliko se među rođacima ne bi mogao pronaći podoban skrbnik, kurija bi, prema procjeni, određivala druge skrbnike. Trebali su se savjesno brinuti za djecu i dobra u korist te djece do punoljetnosti, a kad postanu punoljetni, tutori su im obvezni dati obračun o svim stvarima u roku pola godine. Ukoliko bi djeca umrla prije punoljetnosti, tada su skrbnici dužni podnijeti obračun u polugodišnjem roku i dati dobra koja su bila pod skrbničkom upravom onima, koji ih trebaju naslijediti. Ako se od dobara pod skrbništvom stekne i više kroz cjelokupno vrijeme skrbništva, skrbnik ima pravo na četvrtinu od onoga što je višak. O tome: *Statut rapske komune*, Liber II, C. 3, str. 102-103.

[592] Marija Karbić, »Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave«, *Scrinia slavonica*, (2003.), sv. 3, str. 66.

[593] *Magistro Christophoro Simplitia cognominato Battaglia de Segna al presente habitator in Arbe calegar (...) Nelli altri ueramente suoi beni a se quomodocumque spettanti et pertinenti ha lassato suoi heredi uniuersali equalmente fioli suoi diletti Martin, Matthio, Zuane, Iacomo, fra Zorzi et Nicolo, Chatarina fiola del quodam Simon et fioli del quondam Uiccho suoi fioli.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 28v, 28. VIII. 1561.

[594] *Margarita quondam Marince Bufcich* (...) *nello resto de tutti di beni soi in questo suo ultimo testamento non ordinati lascia et instituisse soa herede uniuersale Perina figliola di Zuane suo nepote sta in Bescha, qual essa testatrice ha leuato et nutrito con dechiaratione che solum sopra la presente casa soa ogni anno nel di del suo aniuersario sia tenuta far dire una messa picola per li reuerendi fratti del Santo Zuane doue serano le osse soe per l'anima et pecati soi et per lo resto che essa Perina preghi per lei testatrice.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 227r, 3. V. 1557.

Treba naglasiti da su i djeca rođena u prvom braku, poslije sklapanja drugoga braka od strane jednoga od roditelja, nakon preminuća prvoga supružnika/supružnice, također smatrana sastavnim dijelom obitelji i trebala su biti prihvaćana od strane drugoga supružnika. Drugi je supružnik/supružnica kao skrbnik, u slučaju smrti roditelja djeteta rođenog u njegovom ili njezinom prvom braku, preuzimao/la brigu o tome djetetu ili djeci ukoliko ih je bilo više. Na primjer, Cicilija, udovica Antuna Terčića, nakon smrti svoga supruga preuzela je kao pomajka brigu o svome pastorku Petru, sinu svoga muža, te ga je u svojoj posljednjoj volji u vidu pobožnoga legata obdarila jednim zemljištem u uvali sv. Petra, osiguravši mu na taj način egzistenciju.[595]

Iako djeca rođena u izvanbračnim vezama nisu bila priznata članovima uže obitelji, već su skrb o njima obično preuzimali rođaci ili prijatelji oca toga djeteta, pretpostavlja se da su otac ili majka za svoga života barem financijski potpomagali svoju izvanbračnu djecu.

Iz rapskih je oporuka vidljivo da su neki oporučitelji i te kako brinuli što će biti s njihovim izvanbračnim potomcima, kao uostalom i sa zakonitima, te u oporuci određuju tko će o njima voditi brigu, nakon njihova preminuća. Primjerice, rapski patricij Juraj *de Hermolais* pok. Augustina, bio je u braku s Uršulinom i s njom nije imao zakonitih potomaka, ali je iz neke svoje izvanbračne afere dobio kćer Katarinu. Oporučitelj povjerava Katarinu svojoj supruzi na brigu i, kako kaže, »ostavlja ju njoj na dušu i savjest.« Također je spomenutoj kćeri, oporučno ostavio i neka svoja dobra (kuću u Rabu koja mu je pripala nakon smrti postolara Jurja i česticu vinograda u Novalji) »kako bi se mogla dobro udati te preporučuje supruzi da joj da još nešto dodatno što se njoj sviđa.«[596]

Što se tiče Rabljanki koje su imale izvanbračnu djecu, najčešće se radilo o neudatim ženama (4),[597] udovicama (2),[598] jednoj trećoredici[599] i jednoj sluškinji.[600] Neke su se, čini se, brinule

---

[595] *Dona Cicilia relitta quondam Antonio Tercich* (…) *Item lassa per l'amor di Dio et per l'anima sua à Piero fiol del quondam Zuane Tercich suo figliastro uno pezo de terren posto in la valle di s. Piero, sotto il Plogaro, appresso la casa di quelli de Tercich.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 3v, 8. XII.1585.

[596] *Zorzi de Hermolais quondam spetabil misser Agustin nobille di Arbe* (…) *Item (...) lasso a mia figliola natural Catherina quella casa a me tochata qual fo del quondam maistro Zorzi caligaro et la ualizella dela uigna qual ho a Nouaglia et siano da ben et maridandosse con conesntimento et uolunta dela mia consorte anchora la ricomando et lasso sopra lanima et conscientia sua de farli et darli anchora quello ala ditta mia consorte piacera.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 4v, 13.X.1551.

[597] Npr. *dona Catherina Zugliça de Arbe* u oporuci samo spominje svoga sina Danijela, ali ga ne proglašava niti nasljednikom dobara, niti mu ostavlja bilo što od svojih dobara. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 36rv, 16. VI. 1550.; Također, *Franiza fiola del quondam Francescho Picicho* imala je kćer Lauru rođenu iz izvanbračne veze s kožarskim majstorom Kristoforom Mišićem (*Lauretta sua fiola procreata con Christoforo Misich pellizaro*). HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 4rv, 21.II.1566.

[598] Npr. *dona Franica relicta quondam ser Bartholomei Miclaus* imala je izvanbračnoga sina Nikolu *precreato cum magistro Ioanne Remerio depentor*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 15rv, 25.X.1558.

[599] *Donna Jelussa pizochara fiola del quondam Mattio Bacich* imala je izvanbračnu kćer Magdalenu, koju navodi kao univerzalnu nasljednicu svojih dobara. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 55r, 10. XI. 1578.

za svoju nelegitimnu djecu tijekom svoga života, budući da ih u oporukama spominju i kao primatelje određenih dobara, a na kraju, oporučno određuju njihove skrbnike, ukoliko su bila maloljetna (*in menor eta*). Ako se iz bilo kojega razloga nisu mogle brinuti za svoje izvanbračne potomke, oni bi, vjerojatno, završavali u jednome od gradskih sirotišta,[601] koja su se uzdržavala donacijama rapskih stanovnika (najčešće legatima darivanim u pobožne svrhe).[602]

Također, među rapskim oporučiteljima nalaze se oni koji su posvajali djecu s kojom nisu bili nužno u rodu, a koja bi, zbog različitih životnih okolnosti, ostala bez roditelja. Prema srednjovjekovnoj teološkoj ideji *adoptio divina*, Crkva je s naklonošću gledala i na ljudsko posvojenje djece. Sukladno tome na posvajanje se počelo gledati kao na spiritualno srodstvo pa je ono time u kasnome srednjem i ranome novom vijeku sve više dobivalo karitativnu i duhovnu dimenziju.[603] Da je Crkva u karitativnom smislu podupirala brigu za siročad vidljivo je i iz ustanova koje su bile osnivane i djelovale u okrilju Crkve, a čiji je primarni cilj bio briga za napuštenu djecu i siročad. U katedrali je djelovao hospital pod titularom *Sacratissimi Corporis Christi* koji je bio nahodište i sirotište za djecu bez roditelja i sredstava za život.[604]

Građanka Sankta Mravić, koja nije bila udata, u svojoj oporuci iz 1552. godine ostavlja nekoliko legata *per amor de Dio et per anima sua* svojoj posvojenoj kćeri Katarini koja je bila kći pok. svećenika Jeronima *de Dominis*. Tako joj je oporučno namijenila da »deset godina može stanovati u polovici njezine kuće (s konobom), pod uvjetom da vodi častan život, no ukoliko to ne ispuni, treba odmah biti istjerana iz kuće te ta polovica kao i druga, treba pripasti oporučiteljičinim nećacima.« Nadalje, ostavlja joj »šest dukata[605] (po

---

[600] *Dona Peruca famula illorum de Nimira* svojim univerzalnim nasljednikom i izvršiteljem oporuke određuje Antuna *de Nimira* svoga sina (*Antonius de Nimira eius filius*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 12v, 17. III. 1558.

[601] U ranonovovjekovnoj rapskoj komuni ulogu sirotišta odnosno nahodišta imali su gradski hospitali: Presvetoga Tijela Kristova i sv. Katarine. T. Mayhew, *Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera 1579.*, str. 9.

[602] Primjerice, o darivanju donacija *ad pias causas* ili *pro remedio animae* usmjerenih za izgradnju prigradskoga hospitala sv. Katarine u kojoj su sudjelovali pripadnici svih društvenih slojeva rapske komune krajem 60. tih i tijekom 70. tih godina XV. stoljeća vidi više: M. Kunčić, »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU* (2013.), vol. 31, str. 88-90.

[603] Z. Janeković Römer, »O napuštanju, udomljivanju i posvajanju djece u srednjovjekovnom Dubrovniku i Dalmaciji«, *'Filii, filiae…': Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, 4. istarskog povijesni biennale, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poreču od 21-23. svibnja 2009., sv. 4 (ur. Marija Mogorović Crljenko), Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2011. str. 23-24.

[604] Hospital Presvetoga Tijela Kristova utemeljen je 1462. na inicijativu rapskoga patricija Petra *de Zaro*. Uzdržava se od prihoda sa zemlje koju posjeduje, i to u vinu, suhim smokvama i maslinovom ulju. Zemlja koja je u posjedu hospitala ostavljena je oporučno međutim, prinosi sa zemlje nisu dovoljni da bi se mogle ispuniti sve obveze prema statutu. Ima jednu sobu sa četiri kreveta, a tijekom vizitacije ovoga hospitala 2. VI. 1579. određeno je da se imaju nabaviti i slamarice za krevete. A. Valier, *Visitatio arbensis*, fol. 36r.

[605] Dukat je vrsta novca, osobito zlatnog. »Dukat« je prvenstveno oznaka za mletački zlatnik, ali se to ime ubrzo prenosi i na druge vrste novca, kako zlatnog tako i srebrnog, ali i računskog. Mletački računski dukat u našim se

tečaju 6 libara i 4 solida za dukat), najveći krevet od perja na kojemu oporučiteljica trenutno leži zajedno s plavim pokrivačem kojim se pokriva, te polovicu namještaja i kućanskih predmeta iz kuće.«[606] U kasnije napisanom kodicilu odnosno dopuni oporuke, oporučiteljica nastavlja darivanjem pa svojoj posvojenoj kćeri ostavlja »krzneni ogrtač od janjeće kože, haljinu izrađenu od raše, te jedan kovčeg koji je pripadao njezinoj pokojnoj majci Katarini.«[607]

3.1. Briga za djecu u osmanlijskome zatočeništvu

Da je osmanlijsku opasnost izravno osjećalo i stanovništvo rapske komune i distrikta, postoje podatci već od sredine XV. stoljeća, a o čemu je i pisano u našoj historiografiji.[608] O kontinuiranome pritisku Osmanlija na ovaj prostor i u XVI. stoljeću svjedoče podatci iz oporuka o djeci (radi se uglavnom o punoljetnoj djeci) oporučitelja, koja završavaju u osmanlijskome zarobljeništvu. Briga roditelja za njih je velika i vidljiva u stalnome nastojanju da pronađu svoju djecu i ako je ikako moguće, otkupe ih. Tako je, Lukač Aliverović, Vlah, koji je pred osmanlijskom najezdom u mladosti došao na Rab ondje se nastanivši u Barbatu, ostao bez svoga sina Jurja koji je dospio u osmanlijsko zarobljeništvo. Aliverović sina spominje u svojoj oporuci i to u kontekstu ostavštine. Naime, Lukač oporučno ostavlja čitav svoj posjed u Barbatu, gdje trenutno živi sa svim pripadnostima, kao i komad zemlje koji se nalazi u uvali *Cusna,* bratovštini sv. Stjepana, ukoliko se njegov sin Juraj, koji se nalazi u osmanlijskom zatočeništvu, više ne vrati.[609] Iz rečenoga se može zaključiti da se Lukač, iako

---

krajevima obično računa sa 6 libara ili 6 libra i 4 solida. Z. Herkov, »Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske«, sv. I, str. 369.

[606] *Dona Sancta Mrauich* (…) *Item lassa per amor de Dio et per lanima sua a Catherina sua figliola adoptiua al presente nena de misser Zuan de Dominis et figliola del quondam misser pre Hieronyimo de Dominis la mitta della casa della sua habitation con la caneua nela qual al presente habita per che laltra mitta disse esser deli sui nepoti et neçe, di poter quella galder usufructuar et habitar per fino anni diexe proximi futturi uolendo uiuer da dona da ben et non uiuendo che subito sia expulsa da tal casa, et che peruengi neli infrascritti heredi che siano obligati di far dir perpetuis futuris temporibus per fino che essa chasa durara nel giorno che essa uenira manchare una messa picola da esser pagada per tuti. Item per amor de Dio et per lanima sua lassa ala soprascritta Chatarina sua figliola adoptiua deli danari soprascritti ducati sei (6) arason de L 6 y 4 per ducato et il suo letto de piuma il piu grando sopra il qual al presente essa testatrice giace con la coltra biaua con la qual essa testatrice al presente se copre nec non la mitta de tutto il mobelle et massaria essa testatrice si troua hauer in chasa.*HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 39v, 31.III.1552.

[607] *Item per uiam di adition per lamor de Dio et per lanima sua lasso et dar ordeno ala soprascritta Chaterina sua figliola adoptiua una sua peliça da pelle agneline et una sua uestura de rassa berettina noua nec non uno forcier qual fo dela quondam madre dela dita Catherina.* Isto, fol. 40r, 3. IV.1552

[608] B. Grgin, »Doseljenici iz Hrvatske na Rabu krajem 15. i početkom 16. stoljeća«, str. 537-547.

[609] *Luchaç Aliuerouich morlacho habitante in Pasturano (...) uolse et ordeno in casu che non uenisse ouer non tornasse Zorzi, suo figliol dalo captiuita di Turchi nela qual al presente si atroua, che la fraterna de San Stephano habia tuto il suo loco di Pasturan nel qual al presente esso testador habita con tutte le sue habentie et pertinentie ac con le sue rason qual si atroua hauer nela ualle Cusna sopra il fonde de misser Hieronymo de Nimira con questa tamen expresa et perpetua obligation che essa fraterna ogni anno perpetualmente sia tenuta*

oporuku piše kao star čovjek, još uvijek nadao povratku svoga sina kojega ne isključuje iz nasljedstva.[610] Stanovnik distrikta Lovro Segančić u svojoj oporuci proglašava univerzalnim nasljednicima dvojicu sinova, Antuna i Stjepana, a potonji se nalazi u osmanlijskom zatočeništvu te ga ne isključuje iz nasljedstva očito u nadi da će se izbaviti sužanjstva te se vratiti na rodni otok.[611]

4. Društveni položaj, pravni status i podrijetlo rapskih oporučitelja

Promatrajući rapske oporučitelje prema društvenome statusu, već je na prvi pogled uočljivo da se radi o pripadnicima svih društvenih slojeva, što je bilo u skladu s demokratizacijom pisanja oporuka u dalmatinskom komunalnom notarijatu još od druge polovice XIII. stoljeća. Tako u ovdje promatranom razdoblju svoje oporučne legate u pobožne svrhe Crkvi, pobožnim i profesionalnim udrugama, pojedincima i skupinama ostavljaju u jednakoj mjeri rapski patriciji (*nobiles),* pučani (*populares*) i ostali stanovnici grada i komune, primjerice obrtnici koji su se bavili različitim zanatima (*magistri*), poslovni ljudi, komunalni službenici (notari, liječnici), vojnici, svećenici (*presbiteri*) i redovnice (*monache, picochare*), služinčad (*famule, massare*) pa i stanovnici sela u rapskome distriktu.

Promotri li se razdioba rapskih oporučitelja prema pravnome statusu, tada se može uočiti da u oporučivanju sudjeluju patriciji i patricijke (*nobiles cives / nobili cittadini, nobiles domine /nobil madone*), građani i građanke (*cives, cittadini d'Arbe, cives et habitatores, cittadini et habitanti*), stanovnici i stanovnice Raba (*habitatores, habitanti in Arbe*), stanovnici i stanovnice komunalnoga distrikta (*villici, habitanti in contrata …*) te naposljetku stranci (*forenses, forestieri*) koji su se privremeno zatekli na Rabu.

Rapski su notari u oporukama, ispred imena oporučitelja često navodili titulu iz koje se može iščitati kojemu društvenom sloju pripada pojedinac, odnosno njegov pravni status. Rapski su bilježnici ispred antroponima navodili vrlo širok spektar titula prema kojima je moguće odrediti socijalni i pravni status oporučitelja unutar rapske komune i distrikta.

---

et obligata far dir per lanima di esso testador et dela dita sua consorte ac deli sui morti dui messe picole (…) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 41v, 26. VI. 1552.

[610] Inače, prema istraživanju I. Pederina, Lukač Aliverović je 22. XI. 1551. pregovarao s rapskim trgovcem i bankarom Dominikom Dokulom, kao s posrednikom koji je navodno imao znanja i iskustva u pregovorima oko otkupa sužnjeva, i ponudio mu je svotu od 50 dukata koju je Dominik trebao dati nekom Turčinu ili nekome tko bi imao sreće pronaći, osloboditi i dovesti u kršćanske krajeve njegova sina Jurja, i predati ga u ruke Dominika ili Lukača. I. Pederin, *Svakodnevica u Rabu,* str. 137. Ovaj naum, kako je vidljivo iz Lukačeve oporuke, očito nije uspio.

[611] *Lorenzo Segancich* (…) *In tutti puoi beni suoi cosi mobeli come stabeli instituisse suoi heredi uniuersali Antonio et Stephano, qual al presente si atroua in mano di Turchi, suoi fioli.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 36r, 13. VIII. 1585.

Spomenutim identifikacijskim odrednicama, notari su uz pojedine oporučitelje dodavali još neke kako bi istaknuli osobit položaj nekog oporučitelja. Tako ispred imena rapskih patricija najčešće stoji titula *il spetabil misser,*[612] *spetabil dominus,*[613] *spectabilis et circumspectus vir dominus,*[614] a ponekad se navodi i titula *nobilis Arbensis dominus*[615] ili u talijanskoj inačici *il nobil d'Arbe misser.*[616] Nije rijetka ni pojava označavanja uglednika iz patricijskoga roda titulom *nobilis Arbensis* iza osobnoga imena.[617] Takve titule su pridavane samo nekim patricijima koji su se u komuni, prema općem mišljenju gradskoga društva, isticali bilo svojim znanjem, učenošću, moralom ili političkim i poslovnim vještinama.[618] Ovi podatci kazuju koji su patriciji bili najugledniji u rapskoj komuni u promatranom razdoblju. Pripadnice patricijata notari su pretežno obilježavali titulom *madona*[619] ili titulama *nobil madona,*[620] *nobilis domina,*[621] *nobilis matrona domina,*[622] *la nobel matrona madona,*[623] ukoliko se radilo o ženi podrijetlom iz uglednije patricijske obitelji odnosno onima koje su bile udane za nekoga uglednijeg rapskog patricija.

Rapski građani ispred svoga imena imaju titulu *ser*[624] ili *misser,*[625] a nakon imena notar ponekad zna zabilježiti i pojmove kojima je točno određen građanski status oporučitelja

---

[612] Npr. *il spetabil misser Zuane de Nimira quondam miser Christoforo nobile di Arbe.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 315r, 2. X. 1585.; *il spetabil misser Piero Zudenico quondam spetabil misser Gieronimo nobil d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, KNi, k. 16, sv. XII, fol. 61. 8. IV. 1587.

[613] Npr. *spectabilis dominus Simon de Marinellis nobilis arbensis*, HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 16r, Codicillum, 7. IV. 1582.

[614] Ova titula iskazuje da je riječ o vrlo uglednom članu rapskoga patricijata, kao što je bio primjerice, *spectabilis et circumspectus vir Christophorus Cernota quondam magnifici domini Hieronymi equitis compos* (gospodar konjanika). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv.V, fol. 12r, 9. IV. 1553.

[615] Npr. *nobilis arbensis dominus Hieronymus de Hermolais quondam spectabili domini Augustini.* HR DAZD, 28, FF, k. 9, sv. V. fol. 8r, 9. XI. 1551.; *nobilis arbensis dominus Collanus de Zaro*. HR DAZD, 28, KF, k. 13, sv. I, fol. 36v, 17.X.1562.

[616]Npr. *il nobil d'Arbe misser Christophoro Nimira quondam spetabil misesr Hieronymo.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 26r, 20.V.1591.; *il nobil d'Arbe misser Marino Nimira figlio del spetabil misser Gieronimo quondam misser Zuane.* HR DAZD, 28, RB, KNi, k. 16, sv. XI, fol. 70, 8. I. 1585.

[617] Npr. *dominus Hieronymus Spallatinus nobilis arbensis.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 31r, 15.XII.1561.

[618] Z. Ladić, »O *procesu demokratizacije* u pisanju kasnosrednjovjekovnih privatno-pravnih i bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama«, str. 45.; Isti, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, str. 351.

[619] Npr. *Madona Gieronima relitta del quondam spetabil misser Gieronimo Gauzigna.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k., 16, sv. I, fol. 432r, 11. X. 1597.

[620] Npr. *nobil madona Antonia quondam misser Bernardini di Zaro.* HR DAZD, 28, RB, Mzi, k. 11, sv. XXIII, fol. 183v, 26. X. 1551.; *la nobil madona Franica figliola del quondam spetabil signor Gieronimo Zaro et moglie del spetabil signor Christoforo de Dominis quondam Antonio de Nimira.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 95v, 6. X. 1600.

[621] Npr. *Nobilis domina Elisabeta Cernotta fiola del quondam spetabil misser Hieronimo.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 59, 26. XII. 1564.

[622] Npr. *Nobilis matrona domina Maria relicta quondam spectabilis domini Francisci de Hermolais.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 38v, 31. III. 1552.

[623] Npr. *La nobel matrona madona Hieronyma relitta quondam misser Marin de Lentiis.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 14r, 21. I. 1558.

[624] Npr. *Ser Antonio Natalello quondam Natalello.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 44v, 7. X. 1555.

kao što su *cittadin(o) d'Arbe*[626] ili navodi *ciuis Arbae*.[627] U nekim slučajevima iza imena oporučitelja ili oporučiteljice nalazi samo pojam *d'Arbe*[628] kojim se naznačuje da je riječ o građaninu ili građanki Raba. Kada je riječ o građankama Raba, notar ih najčešće označava titulom *dona*[629] ili *madona*[630] ako se radilo o ženi ili kćeri uglednijeg građanina.

Općenito bi notar označio rapske svećenike titulama *(il) reuerendo misser pre*,[631]*(il) uenerabil misser pre,*[632] *uenerabilis dominus presbiter,*[633] *uenerabil sacerdote misser pre,*[634] kojom se isticalo da su oni jasno identificirani kao predstavnici Crkve i svojevrstan komunalni duhovni autoritet. Nadalje, kod svećeničkih oporuka primjetno je da su svećenici bili definirani titulama koje su najčešće govorile o njihovoj funkciji u okviru svećeničke službe, odnosno notar bi naznačio njihov hijerarhijski položaj unutar svećeničkoga staleža, pa su tako titulom razlikovani kanonici rapskoga kaptola[635] od običnoga klera.[636] Ponekad bi bilo istaknuto koje su kanoničke službe obavljali, primjerice, mansionar katedrale,[637] primicerij,[638] arhiđakon,[639] biskupski generalni vikar[640] i druge. Obzirom na društveno-pravni status svećenici su najčešće imali građanski status (*cives, cittadini*; *cives et habitatores, cittadini et*

---

[625] Npr. *misser Bernardin Rossin cittadin d'Arbe*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18., sv. XII, fol. 9r, 19. III. 1600.; *misser Barholomeo di Bressa cittadin d'Arbe*. HR DAZD, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 34r, 1. X 1562.
[626] Npr. *Ser Zorzi Zorane cittadino d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 10r, 2. IX. 1591.
[627] Npr. *Ser Bartholus de Marturis ciuis Arbae.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol 45v, 20. I.1557.
[628] Npr. *magistro Francisco Abobus calzolaro d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 68v, 26. VI. 1567.; *Dona Helena, relitta del quondam maistro Francisco Stancich d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18. sv, IX, fol. 15v, 21. I. 1595.
[629] Npr. *Dona Franica relicta quondam ser Bartholomei Miclaus.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 15r, 25. X. 1558.; *Dona Magdalena relicta quondam ser Matthei de Marinellis*. Isto, fol. 22v, 21. III. 1560.
[630] Npr. *Madona Maddalena relitta quondam ser Zaneto Pastrouich.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 26r, 31. XII. 1570.; *madona Nicolotta figliola del quondam misser Bartholomeo de Martoris et relitta del quondam misser Bartholomio de Benedetti cittadino d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 85, 17. V. 1581.
[631] Npr. *reuerendo misser pre Collane de Marinellis.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 18r, 21. IV. 1570.
[632] Npr. *il uenerabil misser pre Piero Slauchouich mansionario.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 32r, 23. IX. 1554.
[633] Npr. *uenerabilis dominus presbiter Franciscus Priurich quondam ser Thomasii*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 11, 5. IX. 1558.
[634] Npr. *uenerabil sacerdote misser pre Colane Trisal mansionario.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 21v, 21. IV. 1552.
[635] Npr. *reuerendo misser pre Hieronymo Mircouich dottore canonico d'Arbe*, HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 16v, 2. XII. 1558.; *.il reuerendo misser pre Zorzi de Marinellis canonico,* Isto, sv. II, fol. 18r, 21. IV.1570.
[636] Npr. *il venerabel sacerdote misser pre Antonio Braylo ouer Sayco*, HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 31v, 14. I. 1550.; *misser pre Christoforo Picicho*, HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 98v, 2. X.1600.
[637] Npr, *il venerabil misser pre Zorzi Gagiardino mansionario della chiesa Cathedrale d'Arbe,* HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol.15, 18.III.1588*; il uenerabil sacerdote domino Christoforo Fabiano mansionario et nodaro publico d'Arbe,* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 109, 31. III. 1594.
[638] Npr. *il reuerendo misser pre Christoforo de Dominis primicerio dignissimo di questa citta,* HR DAZD, 28, RB, NB33, k. 16, sv. II, fol. 24v, 31.VII.1578.
[639] Npr. *reuerendus dominus Franciscus Nigusantio nobilis Farensis, Abbas Sancti Nicolai de Lissa pharensis Diocese et Archidiaconus Arbensis*, HR DAZD, 28, KF, k. 13, sv. II, fol. 50v, 1. VIII. 1576.
[640] Npr. *Il reurendo miser Paol'antonio Badoaro primicerio d'Arbe et al presente del reuerendissimo monsignor uescouo di questa città uicario generale*, HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VIII, fol. 44r, 6.V.1598.

habitanti).[641] Svećenici iz redova rapskoga patricijata, iako im notar katkad nije pridodao nikakvu značajniju titulu uz ime kojom bi se ukazalo na njihov ugled, prepoznatljivi su po patricijskom prezimenu.[642] Treba istaknuti da su sve spomenute titulacije vezane uz komunalni patricijat i kler zapravo vrlo uobičajene i ustaljene u cijeloj Dalmaciji, pa i Istri, već od konca XIII. stoljeća.[643] Najvažniji razlog davanja titulacija pojedincima od strane dalmatinskih i istarskih notara u razdoblju od XIII. st. pa sve do ovdje promatranog razdoblja bio je u nastojanju da se istaknu osobe koje su na razne načine najviše utjecale na komunalni život, doprinosile društvenoj atmosferi unutar komuna i bile prepoznate od stanovništva kao pojedinci koji su kreirali svakodnevni život. Zbog navedenih razloga ove titule treba promatrati kao važan odraz doživljaja uglednika od strane ostaloga komunalnog stanovništva, pa tako i notara.

Kod velikoga broja oporučitelja ne navode se posebno pojmovi kojima je označen građanski status (*ciuis Arbe, cittadin*), pa na temelju nekih drugih indikatora koji su zapisani u oporuci, primjerice, ima li oporučitelj nekretninu u gradu, želi li se pokopati u nekoj od gradskih crkava u grobnici svojih predaka ili prema tome tko su bili primatelji legata, može se dokučiti da se radi o ljudima koji su imali građanski status. Odgovor na pitanje zašto notari nisu svim pripadnicima srednjega komunalnog sloja naglasili status (*civis*), možda se može pronaći u činjenici da rapska komuna nije bila velika niti stanovnicima brojna pa su bilježnici svoje klijente vjerojatno i osobno poznavali, svakodnevno susretali na ulicama, trgovima, u crkvi i sl., te stoga nije bilo potrebno u svakome dokumentu naglašavati taj status.[644] Pored toga, privatno-pravni dokumenti, pa tako i oporuke, nisu bile uniformirane i nisu nužno sadržavale identične kategorije, a upisivanje društvenoga položaja oporučitelja nerijetko je ovisilo i o samome notaru, odnosno o čimbenicima kao što su njegovo zdravlje, životna dob,

---

[641] Primjerice, kao svjedoci pri sastavljanju oporuke *done* Magdalene udovice majstora Grgura Pukorića skulptora iz Zadra i kćeri pok. *ser* Nikole Stančića navode se svećenici Dominik Veselinić kanonik i svećenik Antun Pićiko kao građani i stanovnici Raba (*presentibus reuerendo domino Dominico Uesselinich canonico et domino presbitro Antonio Picico ciuibus et habitatoribus Arbi*). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32v, 28. VIII. 1550.; Također, kao svjedoci prilikom sastavljanja oporuke rapskoga patricija Kristofora Cernote pok. Jeronima navode se svećenici Petar Fabijanić i kanonik Jakov Karatelić kao građani i stanovnici Raba (*presentibus reuerendo domino Pietro Fabianich canonico Arbensi et presbitero Iacobo Caratelich ciuibus et habitatoribus Arbi*). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 6r, 14. III. 1551.

[642] Npr. *reuerendo misser pre Collane de Marinellis,* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 18r, 21. IV. 1570.; *reuerendus dominus Mattheus Spallatinus nobilis et archipresbiter arbensis,* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 30r, 15. XII.1561.

[643] Z. Ladić, »O *procesu demokratizacije* u pisanju kasnosrednjovjekovnih privatno-pravnih i bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama«, str. 44.; Isti, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, str. 350.

[644] Slično tumačenje daje i Zoran Ladić u analizi društvene strukture labinske komune u prvoj polovici XVI. stoljeća na temelju bilježničkih dokumenata labinskoga notara Bartolomeja Gervazija. O tome vidi: Z. Ladić, »Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata Bartolomeja Gervazija«, *Historijski zbornik,* god. LXI (2009.), br. 1, str. 52-53.

okolnosti u kojima je pisana neka oporuka i drugo. Zato kategorije kao društveni položaj oporučitelja nisu upisivane redovito i to ne samo u slučajevima građana, već i oporučitelja iz ostalih društvenih kategorija. Sve spomenuto također je zajednička osobina kako dalmatinskoga tako i istarskoga notarijata u ovome razdoblju.[645]

Kada je riječ o stanovnicima grada Raba, tada notari najčešće koriste dva termina, latinski *habitator Arbe*[646] ili *habitatrix Arbe,*[647] odnosno u mletačkoj varijanti *habitante in Arbe (in questa citta),*[648] no u većini slučajeva kod oporučitelja toga društvenog statusa ipak se ne navodi nikakav termin. Razlog tome može biti u činjenici da oni ipak nisu bili uglednici i elita rapskoga društva, već samo stanovnici koji su najčešće privremeno boravili u Rabu, ponekad s tendencijom trajnoga naseljavanja, a ponekad i ne, te nisu imali građanska prava. Razlozi mogu biti i oni navedeni u prethodnom paragrafu, a ovise o navikama svakoga pojedinog notara, njegovoj dobi, zdravlju i slično.

Kod onih pripadnika srednjega društvenog sloja (*mediocres, populares*) koji nisu bili označeni titulom niti ih je notar terminološki pravno odredio, na temelju nekih drugih pokazatelja, primjerice posjedovanja nekretnina u gradu ili obzirom na odabir mjesta ukopa, može se procijeniti radi li se o rapskim stanovnicima koji nisu imali civilitet ili pak građanima sa svim građanskim pravima i obvezama.

Postoji još jedan izraz koji rapski bilježnici zapisuju, a kojim se definira društveni položaj rapskih oporučitelja - *cives et habitatores, cittadini et habitanti*, te se pod time također podrazumijeva građanski status oporučitelja.[649] U ovu skupinu ubrajaju se uglavnom svećenici rapske Crkve, neki obrtnici, Rabljani stranoga podrijetla koji su taj status stekli živeći duže vrijeme u rapskoj komuni, kao i izvanbračni potomci pojedinih pripadnika rapskoga patricijata. Uglavnom, u historiografiji je prihvaćeno da ova kategorija obuhvaća građane komune, kako je to vidljivo na primjeru porečke komune u kasnome srednjem vijeku, gdje je utvrđeno da se pod pojmovima *civis et incola Parentii* ili *civis et habitatrix Parentii*,

---

[645] Z. Ladić, *Last will,* str. 139.; Isti, »Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata Bartolomeja Gervazija«, str. 53.

[646] Npr. *magistro Christophoro Simplitia cognominato Battaglia de Segna al presente habitator in Arbe calegar*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 28r, 28. VIII. 1561.*; Ser Petrus Scriuanich pharensis, nunc Arbae habitator.* Isto, sv. II, fol. 22v, 10. X.1570.

[647] Npr. dona *Magdalena relicta quondam Perossan de Lassino habitatrix Arbe.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 51, 27. I. 1564.; *dona Catherina relitta quondam ser Nicolai Vidachouich de Scrisia, habitatrix Arbi.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 35r, 5.V. 1550.

[648] Npr. *Antonio Celora quondam Christoforo habitante in Arbe*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18. Sv. V, fol. 13r, 2. XII. 1590.; *dona Marieta d'Arpresti da Ueglia habitante in questa citta.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. IX, fol. 21v, 14. XI.1576.

[649] Npr. *Uidal da Bressa cittadin et habitante in Arbe,* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 35r, 6. X. 1562.

smatra građane i građanke Poreča,[650] ili na primjeru srednjovjekovnog Splita, gdje notari također navode građansko-pravni termin *civis et habitator,* pod kojim se podrazumijeva građane splitske komune.[651] Zato se može pretpostaviti da je i ova vrsta društvene identifikacije ukorijenjena u svim komunalnim društvima čitavoga istočnog Jadrana kasnoga srednjovjekovlja i ranoga novovjekovlja.

Kada je riječ o stanovnicima rapskoga distrikta u razmatranom razdoblju, može se primijetiti da oni sve više dolaze poslovno u grad, gdje sklapaju poslovne ugovore (najčešće vezano uz obrađivanje zemljoposjeda), a u rapskim bilježničkim kancelarijama nerijetko sastavljaju i svoje oporuke. Međutim, ono što je primjetno kod većine oporučitelja podrijetlom iz distrikta jest da u slučaju bolesti oni svoju posljednju volju odnosno brevijar diktiraju u svojoj kući, gdje ih posjećuje bilježnik i zapisuje brevijar u prisutnosti nekoliko svjedoka, među kojima je nerijetko i lokalni župnik. Notar na početku testamenta naznačava mjesto (tzv. data topica) gdje se oporuka sastavlja pa se prema tome pokazatelju može zaključiti u kojemu rapskom naselju obitava pojedini oporučitelj. Razlikujući termine koje notari koriste za žitelje komunalnoga distrikta, oni se navode rijetko i to u dva oblika: *uillico del isola d'Arbe*[652] ili samo *dal (del) isola d'Arbe*[653] kada je riječ o starosjediocu, žitelju pojedinoga sela (župe) u distriktu ili pak *habitante nella contrà*[654] odnosno *habitante in*[655] (…), kada je riječ o novodoseljenim stanovnicima u neko od rapskih sela. Kod oporučitelja podrijetlom iz distrikta notar najčešće ne navodi termine po kojima možemo odmah zaključiti da je riječ o stanovnicima distrikta. Ipak, upravo mjesto sastavljanja oporuke izravni je pokazatelj radi li se o stanovnicima distrikta ili samoga grada odnosno predgrađa, budući da takvi oporučitelji svoje testamente najčešće sastavljaju kod kuće, na bolesničkoj postelji. Osim toga, stanovnici distrikta najčešće određuju mjesto svoga ukopa u mjesnoj (župnoj) crkvi odnosno na groblju uz seosku crkvu pa je i to indirektni pokazatelj iz kojega dijela otoka Raba potječe oporučitelj.

---

[650] Z. Ladić, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, str. 351.
[651] T. Andrić, »Socijalna osjetljivost obrtničkog sloja u Splitu sredinom 15. stoljeća«, *Historijski zbornik,* god. LXVI (2013.), br. 1, str. 9.
[652] Npr. *Antonio Guschich del quondam Mattio uillico del isola d'Arbe,* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 103, 22. V. 1591
[653] Npr. *Nicolo Bacich alius Mirina dal isola d'Arbe,* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 13r, 25. IX. 1592.
[654] Npr. *Zuane Brancador ditto Cazol habitante nella contrà di Paludo,* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 41v, 4. VI. 1596.
[655] Npr. *Luchaç Alimrouich morlacho habitante in Pasturano,* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 41r, 26.VI.1552.

Kada se radi o strancima, koji u komunu dolaze uglavnom iz poslovnih razloga,[656] što najčešće znači na kraće vrijeme odnosno dok traju poslovne obveze, notar uglavnom navodi mjesto odakle potječu pa se na temelju toga razabire iz kojih sve sredina pojedinci dolaze na Rab. Kvantitativnom analizom rapskih oporuka prema društvenom i građansko-pravnom statusu oporučitelja dobiva se detaljniji uvid u društvenu strukturu rapskoga stanovništva.

Grafikon 12. Društveni i pravni status stanovnika rapske komune prema oporukama

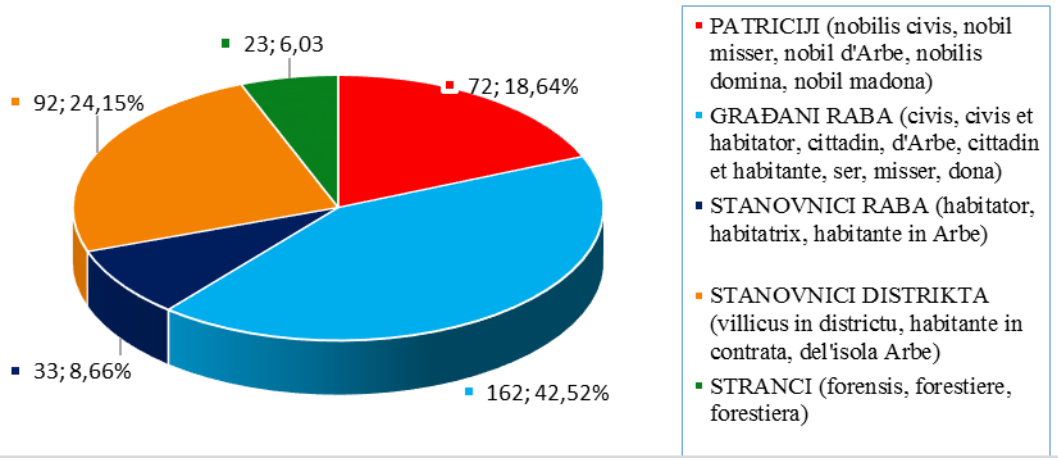

Kako se nazire iz Grafikona 12. i 13., najviše rapskih oporučitelja ima status rapskih građana (*cives, cittadini*), njih 151 što iznosi 39,63 % od ukupnoga broja rapskih oporučitelja, od toga je 50 muškarca (29,59 % od ukupnoga broja muških oporučitelja) i 101 žena (odnosno 47,64 % žena od ukupnoga broja oporučiteljica). Kategoriji građana treba pribrojiti i skupinu koju rapski notari označavaju terminima *cives et habitatores,* odnosno *cittadini et habitanti*, koji se, kako je već navedeno, u historiografiji smatraju rapskim građanima,[657] te njihov udio iznosi 11 muških oporučitelja, odnosno 2,89% od ukupnoga broja oporučitelja. Ukoliko se i oni pribroje kategoriji *cives,* tada je rapskih građana ukupno 162, odnosno 42,52 % od ukupnoga broja rapskih oporučitelja. Najveći broj oporučitelja iz građanskoga staleža potpuno je razumljiv budući da su oni u svim urbanim sredinama činili najveći broj stanovnika te predstavljali temelj svakoga komunalnog društva. Nasuprot njima, patriciji su, kao politički i društveno privilegirani stalež, nužno bili u brojčanoj manjini jer je njihova

[656] Uglavnom klesari, kipari, slikari, liječnici, kirurzi, notari, dakle osobe koje su se bavile zanimanjima za koje je trebala osobna nadarenost, ali i određeno, ponekad i sveučilišno obrazovanje. Naravno, istraživanja su pokazala da je od XV. stoljeća došlo do sve većeg udjela domaćih ljudi unutar ovih elitnih zanimanja i to kao posljedica povezanosti s Apeninskim poluotokom, a osobito sa sveučilištima u Bologni i Padovi.
[657] Vidi bilješku 664.

egzistencija ovisila u prvome redu o uslugama ostalih stanovnika komune, a tek onda o njihovim osobnim sposobnostima, primjerice u trgovačkim poslovima te ostvarenju političkih ili crkvenih karijera. Veći broj žena među građankama – oporučiteljicama nije zapravo ništa novo (slični se odnosi mogu uočiti već u XIV. i XV. stoljeću u drugim dalmatinskim komunama),[658] već ukazuje na kontinuirani proces »demokratizacije« u pisanju privatno-pravnih isprava među osobama oba spola. Obzirom da su muškarci – građani pripadali sloju prilično mobilnoga stanovništva (prije svega kroz trgovinu i obrt), manji broj muških oporučitelja građanskoga podrijetla može se obrazložiti činjenicom da su često izbivali iz grada, a svoje su oporuke mogli sastavljati u drugim komunama. Isto se može reći i za oporučitelje iz staleža patricijata, pri čemu su muškarci iz ove skupine pripadali osobito mobilnoj skupini ranonovovjekovnoga stanovništva. Uostalom, o izrazito snažnijoj mobilnosti odnosno pokretljivosti muškaraca u odnosu na žene najbolje svjedoče oporučitelji koji su pripadali staležu stranaca odnosno *forenses, forestieri*. Kao što se vidi iz podataka predstavljenih u Grafikonu 13., radi se o dominantno muškoj skupini oporučitelja koja je svoju pokretljivost dugovala općenito slobodnijem položaju muškaraca početkom ranoga novog vijeka, ali i zanimanjima kojima su se bavili, a koja su ih prisiljavala da s vremena na vrijeme mijenjaju mjesto svoga boravka.

Grafikon 13. Društveni i pravni status rapskih oporučitelja prema spolu

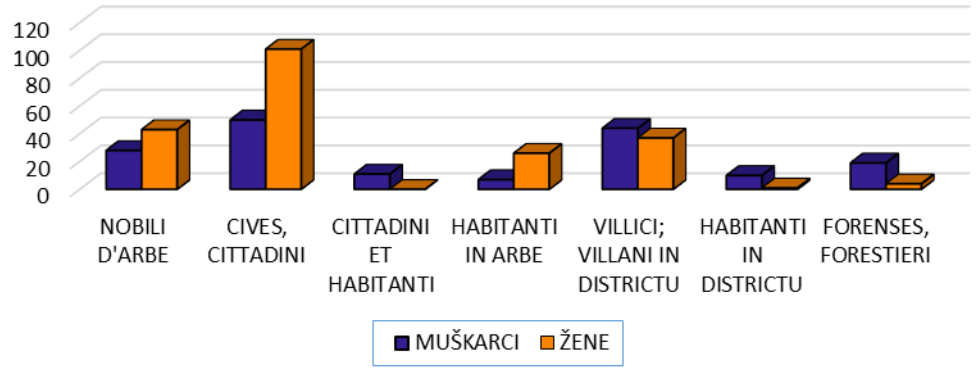

Prema brojnosti oporučitelja u rapskome testamentarnom uzorku slijede stanovnici distrikta, ukupno 92 oporučitelja (24,15 % od ukupnoga broja rapskih oporučitelja). Od navedenoga broja, 54 je muškaraca (31,95 % od ukupnoga broja muških oporučitelja) i 38 žena (17,92 % od ukupnoga broja žena) koji su naseljavali rapski distrikt. Razluče li se stanovnici distrikta na starosjedioce koji, generacijski, kroz duži povijesno razdoblje

[658] Z. Ladić, *Last will*, str. 143-144; Z. Ladić, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, str. 349-350.

naseljavaju komunalni distrikt, tada se iz rapskih oporuka može izdvojiti 44 muških oporučitelja starosjedioca u distriktu (26,03 % od ukupnoga broja svih muških oporučitelja) i 37 oporučiteljica (17,45 % od ukupnoga broja svih rapskih oporučiteljica). Oporučitelja koji su kao došljaci naselili pojedina seoska naselja komune (*habitanti in districtu),* nije bilo mnogo, samo 11 (2,88 % od ukupnoga broja oporučitelja), 10 muškaraca i jedna žena.

Relativno brojnu skupinu među oporučiteljima čine rapski patriciji (*nobiles cives, nobili d'Arbe*) koji su zastupljeni sa 71 članom u rapskome oporučnom uzorku odnosno 18,64 % od ukupnoga broja oporučitelja, od toga je muških pripadnika patricijata bilo 28 (16,57 % od ukupnoga broja muških oporučitelja), dok je žena patricijskoga roda bilo 43 (20,28 % od ukupnoga broja oporučiteljica). Proporcionalno velik udio oporučitelja iz redova patricijata nije posljedica njihove brojnosti u rapskome komunalnom društvu, već činjenice da su oni skupina u kojoj su pojedinci najčešće, odnosno gotovo svi, sastavljali oporuke.

Stanovnici grada (*habitatores Arbi, habitanti in Arbe*) u rapskome uzorku zastupljeni su sa 33 članova (8,66 % od ukupnoga broja oporučitelja), od toga 7 muškaraca (4,14 % od ukupnoga broja muških oporučitelja) i 26 žena stanovnica Raba (12,26 % od ukupnoga broja oporučiteljica). Imajući u vidu općenito opadanje broja stanovnika rapske komune i grada Raba u XVI. stoljeću, razumljiva je vrlo mala zastupljenost osoba koje su bili stanovnici grada. Za razliku od XV. stoljeća kada se u gradu Rabu naseljava relativno velik broj trgovaca i obrtnika iz kontinentalnoga zaleđa, pa čak i pripadnika srednjega plemstva (pritisnutih osmanlijskim vojnim napadima), u XVI. stoljeću kao de je presušio i ovaj izvor za doseljavanje stanovnika koji bi po svojim profesijama odgovarali životu u gradskoj sredini. Zato se čini da su u ovome razdoblju iz unutrašnjosti Hrvatske na Rab dolazile uglavnom posljednje izbjeglice koje su se najvećim djelom bavile poljodjelstvom i stočarstvom, a što je prikazano na Grafikonima 12. i 13.

Dvadeset i troje rapskih oporučitelja stranoga podrijetla privremeno se zateklo u rapskoj komuni te je imalo status stranaca (*forenses, forestieri*) (6,03 % od ukupnoga broja oporučitelja). Od toga je bilo 19 muškaraca (11,24 % od ukupnoga broja muških oporučitelja) i četiri žene strankinje (1,89 % od ukupnoga broja oporučiteljica).[659]

Na temelju kvantitativne analize društvenoga i pravnoga statusa rapskih oporučitelja može se zaključiti da su unutar granica rapske komune i njezina distrikta, kao i u drugim istočno-jadranskim i mediteranskim komunama, stanovali pripadnici svih društvenih slojeva koji su svoj društveni i pravni status temeljili bilo nasljedno ili kao stečevinu, ali su najveći

[659] O razlozima njihova doseljavanja kao i o spolnoj strukturi stranaca raspravljat će se nešto kasnije.

udio u gradu Rabu svakako činili ponajprije građani, zatim patriciji pa tek potom stanovnici grada i stranci. Kako je vidljivo iz prethodne analize, stanovnici rapskoga distrikta također su brojnije zastupljeni u rapskome testamentarnom uzorku, ali ipak ne čine više od jedne četvrtine od ukupnoga broja komunalnoga stanovništva (v. Grafikon 12.). No, brevijari koje su sastavljali stanovnici sela u distriktu odličan su pokazatelj nastavka procesa »demokratizacije« u pisanju oporuka jer udio od jedne četvrtine oporučitelja iz distrikta u ukupnome uzorku nikako nije malen i pokazuje da se proces »demokratizacije« nastavio i u XVI. stoljeću te sve više širio među ukupnom populacijom. To pokazuju podatci predstavljeni na Grafikonu 14. koji će se ovdje ukratko razmotriti.

Grafikon 14. Udio stanovnika grada i predgrađa Raba i stanovnika komunalnoga distrikta u rapskome oporučnom uzorku u drugoj polovici XVI. stoljeća

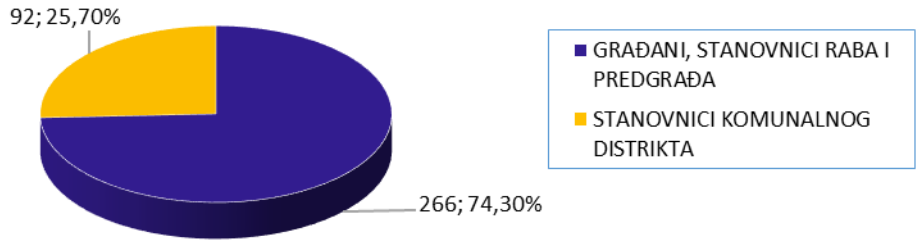

Na Grafikonu 14. prikazan je omjer stanovnika i građana Raba naspram stanovnicima komunalnoga distrikta (ovdje nisu ubrojeni stranci koji su privremeno boravili na području komune), a on je iznosio 266 naprama 92 u korist prvih, odnosno 74,30 % rapskih oporučitelja živjelo je unutar gradskih zidina ili u samom podgrađu (*in Borgo*) dok je komunalni distrikt naseljavalo 25,70 % rapskih oporučitelja od ukupnoga broja razmatranih (358). Iz bilježničkih dokumenata se može nazrijeti da su i stanovnici distrikta, iz različitih razloga, povremeno dolazili u grad i ondje obavljali svoje poslove (npr. sklapali su poslovne ugovore sa zemljoposjednicima ili vlasnicima stoke, sastavljali su oporuke i sl.) i tako se sve snažnije integrirali u urbano-ruralni život rapske komune. Također, neki društveni događaji okupljali su u gradskim crkvama i na ulicama članove svih društvenih slojeva. To se posebice odnosi na gospodarske aktivnosti komunalnoga stanovništva koje su vidljive u sezonskim sajmovima (sajam sv. Jakova,[660] sv. Margarete)[661] ili pak vjerske događaje, primjerice

[660] Godine 1552. na zahtjev predstavnika rapske komune, mletačke su vlasti dopustile da se sajam (*fiera franca*) koji se u Rabu održavao 21. rujna u trajanju od osam dana, premjesti na 24. srpnja s trajanjem od osam dana i da ima iste privilegije kao i prije. Rabljani su to tražili iz razloga jer je taj jesenski sajam počinjao već u hladnijem periodu te su stranci rijetko dolazili na rapsku fjeru. Također je mletački generalni kapetan mora, Stjepan *Theupolo (Stephanus Theupolo, capitaneus generalis maris*) dopustio da se iz Raba izvoze janjci, vino i ostali prinosi onamo gdje se činilo da će navedeno moći prodati, ali moraju ostaviti navedenih proizvoda onoliko

svečane proslave crkvenih blagdana (rapska fjera koja je vezana uz proslavu blagdana komunalnog patrona sv. Kristofora ili blagdan Tijelova te drugi blagdani) povodom kojih su se okupljali članovi rapskih vjerskih i profesionalnih bratovština sudjelujući u svečanim procesijama. Prisutnost velikoga broja komunalnih žitelja iz svih društvenih slojeva zamjetna je i na pogrebnim obredima nekoga od preminulih Rabljana, koji su se odvijali u gradu, što je bila uobičajena »folklorna« praksa koja je okupljala kako građane i stanovnike tako i obližnje distriktualce, a posebice ako se radilo o ispraćaju poznatijega i uglednijega člana ili članice rapskoga društva (npr. biskupa, svećenika, redovnice, uglednoga patricija, građanina, zatim člana bratovštine itd.) Nadalje, iz oporuka bogatijih građana i naravno rapskih patricija, prema kriteriju distribucije zemljišnih i ostalih nekretninskih legata (vinograda, maslinika, pašnjaka, oranica itd.), vidljivo je da su oni imali velike i najkvalitetnije zemljišne posjede u distriktu, koje bi obrađivali rapski seljaci (*villici in districtu*), pa se na temelju tih činjenica može izvesti zaključak da su rapska sela (komunalni distrikt) i središte komune (grad Rab) bili snažno gospodarski i društveno isprepleteni i povezani.

4.1. Stranci u Rabu

Uvidom u rapske oporuke i raščlambom oporučitelja prema društvenome statusu zamjetno je da je rapska, kao i ostale dalmatinske komune,[662] bila otvorena sredina za prihvat stranaca koji su ondje dolazili iz različitih razloga, uglavnom poslovnih. Na to ukazuje i brojčani podatak da je 62 rapskih oporučitelja bilo stranoga podrijetla, odnosno 16,27 % od ukupnoga broja rapskih oporučitelja iz svih društvenih slojeva (patricijat, građanstvo, stanovništvo komune i distrikta), od toga 43 muškaraca (25,44 % od ukupnoga broja muških oporučitelja) i

---

koliko je dovoljno za domaću opskrbu. Izvoz viška proizvoda bio je nužan za komunalne stanovnike, budući da je nedostajalo novca za plaćanje državnih poreza i uzdržavanje obitelji. Od tada se naziva sajam sv. Jakova (*fiera*), budući da je započinjao na blagdan toga sveca. NAR, Atti notarili, sv. X, fol. 661., Badurina VKK, L. II, str. 164., 25. XI. 1552.

[661] Sajam sv. Margarete još se od sredine XV. stoljeća, uz dozvolu mletačkih vlasti, održavao u Rabu na dan 14. VII. Ondje su se susretali rapski trgovci s trgovcima koji su dolazili s krbavskoga područja i iz Karlobaga. U Rab su donosili sireve, katran i brašno, a odvozili prema unutrašnjosti vino i ulje koje bi Rabljani uvezli iz talijanskih pokrajina Marki i Abruzza, te morsku sol. O Rabu kao sajmišnom mjestu na Kvarneru u kasnome srednjem vijeku vidi više: S. F. Fabijanec, »Od sajma do sajma: Pomorski obalni promet u ritmu svetaca zaštitnika na Jadranu krajem srednjega vijeka«, *CCP* god. XXXVIII (2014.), br. 74, str. 35.

[662] Općenito o strancima na području istočnojadranskih komuna u razdoblju srednjega vijeka vidi: T. Raukar, »Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, str. 143-144; 148. Strancima na području pojedinih komuna bavili su se neki naši historiografi. Opširnije vidi: Z. Janeković Römer, »Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest,* (1993.), vol. 26, str. 27-38.; Z. Jelaska, »Ustrojstvo društva u srednjovjekovnom Trogiru« *Povijesni prilozi* (2001.), sv. 20, str. 28-32.; Z. Ladić, »Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata Bartolomeja Gervazija«, str. 62-65.; Z. Ladić, G. Budeč, »Stranci u Kotoru u prvo polovini 14. stoljeća«, *Hrvatsko-crnogorski dodiri / Crnogorsko-hrvatski dodiri: Identitet povijesne i kulturne baštine crnogorskog primorja,* (ur. Lovorka Čoralić), Hrvatski institut za povijest; Matica hrvatska, Zagreb, 2009., str. 157-184.

19 žena (8,96 % od ukupnoga broja oporučiteljica). Obzirom na spol oporučitelja, rapske oporuke zrcale istovjetnu sliku koju primjećujemo i u drugim našim komunama.[663] Doista je tipično za sve istočnojadranske komune kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka dominantan broj doseljenih stranaca muškoga spola u odnosu na žene, a što se može protumačiti već spomenutom činjenicom znatno slabije prostorne pokretljivosti žena u tome razdoblju.

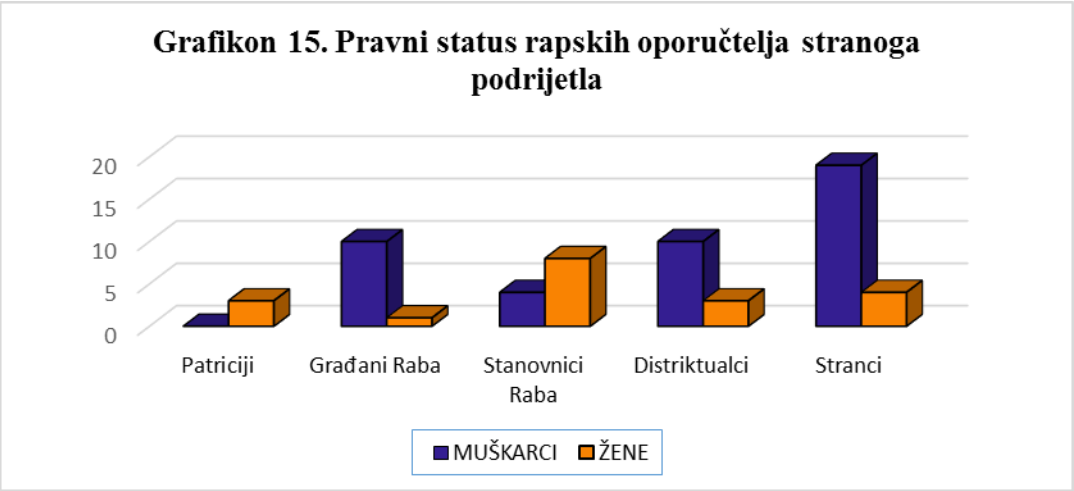

Za 45 stranaca se na temelju obilježavanja geografskoga pojma iza imena točno zna njihovo podrijetlo, ali za njih 17 podrijetlo nije poznato, budući da su se očito uklopili u rapsku sredinu, pa notar više nije imao potrebu naglašavati njihovo podrijetlo, ali prema prezimenu koje nije domaće ili prema statusu *habitator, habitante* pretpostavlja se da nisu podrijetlom iz Raba. U Rabu su stranci boravili u kraćem ili dužem vremenskom razdoblju (od nekoliko mjeseci do nekoliko godina), gdje su vršili svoju službu (administrativnu, civilnu ili vojnu) ili su obavljali neku obrtničku, umjetničku ili medicinsku djelatnost, te bi nakon isteka ugovora odnosno završenoga posla napuštali komunu i odlazili u neku drugu sredinu ili bi se vraćali kući. Međutim, nije bila rijetkost da su se pojedini stranci trajno naselili na području rapske komune, te bi sklapanjem bračne i formiranjem obiteljske zajednice te kupnjom nekretnine i stjecanjem drugih dobara, stekli status stanovnika distrikta (*habitanti in contrata…*), stanovnika grada (*habitatores Arbi, habitanti in Arbe*)[664] ili čak građana Raba (*civis Arbe,*

[663] Npr. za Zadar usp. Z. Ladić, *Last will,* str. 122; Za Poreč usp. Z. Ladić, »Doseljenici stranci iz Hrvatske, Slavonije i istočnojadranskih komuna u kasnosrednjovjekovnom Poreču«, str. 99.; Za Kotor usp. Z. Ladić, G. Budeč, »Stranci u Kotoru u prvo polovini 14. stoljeća«, str. 159-161.

[664] Status stanovnika grada (*habitatores, habitanti in Arbe*) bio je svojevrstan prijelazni status između statusa došljaka i građanina s punim pravima. Stanovnici neke komune imali su opća prava, ali ne i građanska prava pa su i njihove imovinske i osobne obveze prema komuni bile manje, a bile su i različite ovisno o ratnom ili mirodobnom stanju. Više o pravnome položaju skupine *habitatores* u dalmatinskim komunalnim društvima u hrvatskoj historiografiji pisali su T. Raukar, »Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, *Historijski zbornik* (1976-1977.), br. 29-30, str. 139-149., S. F. Fabijanec, »Društvena i kulturna uloga zadarskog trgovca u 14. i 15. stoljeću«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU* (2004.), vol. 22, str. 60-61.; Zdravka Jelaska, »Ustrojstvo društva u srednjovjekovnom Trogiru«, *Povijesni prilozi* (2001.), br. 20, str. 33., Tonija

cittadin).[665] Sagledaju li se brojčani podatci iz oporuka, prikazani na Grafikonu 15., uočljivo je da je 39 oporučitelja od ukupno navedenih oporučitelja stranoga podrijetla (62), tijekom više godina boravka na području rapske komune, steklo neki društveni i pravni status kojim su bili obilježeni i domaći žitelji komune i distrikta. Tako je status stanovnika Raba (*habitanti in Arbe*), nakon izvjesnoga vremena boravka u Rabu, zadobilo 12 oporučitelja stranoga podrijetla, od toga je 4 oporučitelja i 8 oporučiteljica. Nadalje, 11 oporučitelja steklo je status građana Raba (*cittadin, cittadin et habitante Arbe*), od toga 10 muškaraca i jedna žena, koja je obilježena statusom građanke Raba, dok je stranaca koji su naselili rapski distrikt (*habitanti in contrata…)* bilo 13, od toga 10 muškaraca i tri žene. Tri oporučiteljice patricijke koje su se udale na Rabu za pripadnike rapskoga patricijata bile su strankinje, ali su udajom dobile status rapskih patricijki. Stranaca koji su privremeno boravili na području komune, zadržavši svoj status bilo je ukupno dvadeset i troje oporučitelja.

Neki su stranci stekli veliki ugled u rapskome društvu (što je vidljivo iz titula kojima ih notari oslovljavaju), ali i iz nekih drugih pokazatelja, primjerice prema djelatnostima koje su obavljali[666] ili pak iz navođenja mjesta ukopa u oporukama (obično je to bila katedralna crkva ili neka od značajnijih gradskih crkava, primjerice franjevačka sv. Ivana ili benediktinska sv. Andrije, ukoliko se radilo o pripadnicima društvene elite (patricijima ili imućnijim građanima).[667]

Kada je riječ o terminima na temelju kojih se može dobiti saznanje o tome kako su se strani pojedinci uklopili u rapski komunalni sustav i koliko ih je društvo prihvatilo, zanimljivo

---

Andrić, »Socijalna osjetljivost obrtničkog sloja u Splitu sredinom 15. st.«, *Historijski zbornik* LXVI (2013.), br. 1, str. 9.

[665] Status građana neke komune, pa tako i rapske, donosio je pojedincima puna građanska prava, ali i obveze prema komuni, pravno ih štiteći, što je za posljedicu nosilo bolji socijalni status u društvu. Ta su se građanska prava odnosila na slobodu djelovanja i stjecanja imovine te oslobađanje od nekih pristojbi, uglavnom trgovačkih. O tome Zdravka Jelaska, »Ustrojstvo društva u srednjovjekovnom Trogiru«, *Povijesni prilozi* (2001.), br. 20, str. 33.

[666] Titula liječnika *il eccelente dotor signor Arcangelo Ugalia al presente medico salariato in questa citta* (HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 17v, 13. V. 1598.) govori o uglednom pripadniku rapskoga društva koji je po zanimanju bio liječnik i to sa završenim studijem medicine, koji je kako zbog sveučilišnog obrazovanja tako i zbog činjenice da je bio jedan od rijetkih stranaca koji su bili plaćeni komunalni lječnici stekao visoki ugled u cijeloj rapskoj zajednici pa ga, u skladu s time, i notar obilježava kao nekoga tko je, može se reći, pripadao rapskoj eliti. Kako pokazuju podatci iz nekih drugih komuna, primjerice Šibenika i Splita, svaki je takav lječnik dobivao godišnju plaću od nekoliko stotina dukata i kuću u gradu na korištenje tijekom njegova mandata. M. Kunčić; Z. Ladić, »Društvena i gospodarska slika splitske komune u 14. stoljeću na temelju analize bilježničkih spisa«, *Splitski statut iz 1312. godine: Povijest i pravo. Zbornik radova,* (ur. Željko Radić, Marko Trogrlić, Massimo Maccarelli, Ludwig Steindorff), Književni krug Split, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2015., str. 434-435.

[667] Npr. *misser Barholomeo di Bressa cittadin d'Arbe,* želio se pokopati u katedralnoj crkvi, gdje je već njegova obitelj podigla svoju grobnicu (*nella sepultura di suoi progenitori nella chiesa cathedrale di Arbe*). Temeljem raščlambe legata koje poklanja u pobožne svrhe, vidljivo je da je bio prilično imućan, posjedovao je dvije kuće u središtu grada, i nekoliko zemljišnih posjeda u distritku. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 34r-35r, 1. X. 1562.

je izdvojiti dva krajnja primjera. Jedan je primjer patricijke Margarite Zudenigo koja je podrijetlom bila iz hvarske komune (njezin otac bio je hvarski patricij Ivan Barbić). Ona se udala za rapskoga patricija Kristofora Zudeniga te je naposljetku ostala udovica. Nakon smrti svoga muža, nije se više vratila u rodnu komunu, već je ostala živjeti u Rabu, zajedno sa svojom djecom Jeronimom i Ivanom. Premda je oporučiteljica imala visoki društveni status, jedna opaska koju ona navodi u oporuci upućuje na mogućnost da u stvari nije bila u potpunosti prihvaćena u rapsko patricijsko društvo. Naime, Margarita predlaže da skrbništvo nad njezinom maloljetnom djecom preuzme tadašnji rapski knez, te navodi da to čini stoga jer je ona »sirota strankinja i ne zna komu bi ih drugome povjerila«.[668] Iz ovoga je očito da su je Rabljani samo formalno prihvatili kao suprugu jednoga od rapskih patricija, budući da se i dalje osjećala strankinjom ne znajući kome bi od domaćih ljudi povjerila brigu o svojoj djeci.

Drugi je primjer dobre uklopljenosti stranaca u rapsku sredinu, a riječ je o rapskome građaninu Jurju *Zorane,* podrijetlom iz Lošinja.[669] On je bio ugledniji član rapskoga društva, imućnijega imovinskog statusa, stekao je dvije kuće u Rabu i neke zemlje u Banjolu, ženio se dva puta te imao petero djece, a iz oporučnih legata vidljivo je da je tijekom života u rapskoj sredini stekao prilično obimnu pokretnu i nepokretnu imovinu, koju ostavlja ženi, djeci i unucima, čak i veće svote novaca. Bio je duhovno povezan s franjevcima konventualcima sv. Ivana, budući da želi da se u njihovoj crkvi održavaju mise zadušnice za njega kroz dvadeset godina nakon smrti. Mjesto ukopa nije naveo, već je tu odluku prepustio supruzi Juliji.[670]

Iz svega navedenog razvidno je da je društveni ugled i položaj stranaca u rapskoj komuni u prvome redu ovisio o nekoliko čimbenika – osobnom bogatstvu stečenom bavljenjem nekom od uglednih profesija (notari, slikari, kipari), društvenim podrijetlom i samom potrebom rapskih komunalnih vlasti za pojedincima koji su se bavili određenim rijetkim zanimanjima kao što su bili liječnici ili kirurzi, a koji su u teška vremena bili nužni za normalno funkcioniranje svakodnevnoga života rapske komune. Pri tome treba istaknuti da je društveni položaj i ugled žena – strankinja u rapskoj komuni gotovo u potpunosti ovisio o položaju koji su imali njihovi muževi.

---

[668] *Madona Margarita fiola del quondam spetabil misser Zuane Barbich nobile di Lesina et relitta del quondam spetabil misser Christophor Cudenico nobile d'Arbe* (…) *raccomandando li ditti suo fioli al Clarissimo Signor Conte suoi successori á giustitia et coneseruation di detti pupilli Ex quo disse esser pouera Forestiera et non saper racomandarli ad altri.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 23r.

[669] *Ser Zorzi Zorane cittadino d'Arbe*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 10r-11r, 2. IX. 1591. U njegovoj se oporuci ne navodi mjesto podrijetla, ali da je bio podrijetlom iz Lošinja doznaje se iz oporuke jednoga njegovog pretka, možda djeda. On se u dokumentu navodi kao *Zorzi de Lassin cognominato Zorane.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 29v, 22. XII. 1548. Sačuvana je i oporuka Margarite udovice Zorana iz Lošinja mornara. *Margarita relitta quondam Zorane de Lassin marinaro.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 30r, 28. VIII. 1549.

[670] HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 10r-11r, 2. IX. 1591.

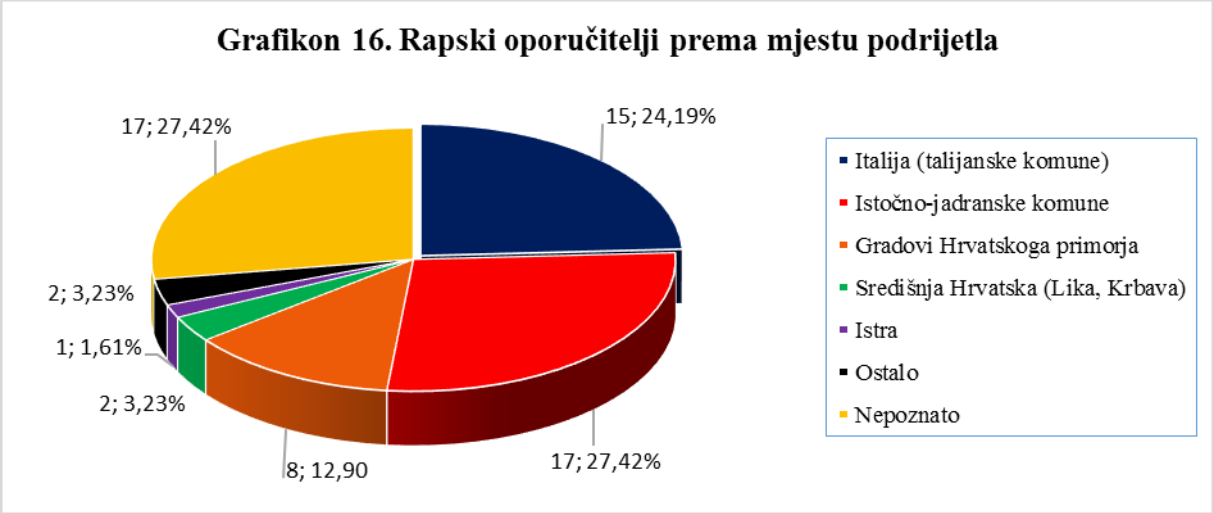

U svim istočnojadranskim komunama kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka oporučitelji koji nisu bili domaćega podrijetla dolazili su iz nekoliko osnovnih pravaca odnosno područja – istočnojadranskih komuna, hrvatskoga kontinentalnog zaleđa i, naravno, Italije pri čemu je središnje mjesto zauzimala Venecija kao središte cijele državne tvorevine.[671] Gotovo istovjetne karakteristike pokazuje i analiza podrijetla stranaca u Rabu u drugoj polovici XVI. stoljeća. Promotrimo li mjesto podrijetla rapskih oporučitelja koji su u komunu dolazili iz različitih sredina (v. Grafikon 16.), možemo zaključiti da oni koji ne potječu sa Raba dolaze u rapsku komunu ponajviše sa zapadne jadranske obale odnosno iz pojedinih talijanskih komuna. Najviše oporučitelja stranoga podrijetla dolazi iz pokrajine Marche (tri oporučitelja),[672] zatim dva oporučitelja iz Brescie[673] i Venecije[674] te po jedan oporučitelj iz Aquile,[675] Norsije,[676] Padove,[677] Pistoie[678] i Milana.[679] Jedan oporučitelj potječe sa Krete.[680]

[671] Z. Ladić, *Last will*, str. 120-138.; M. Kunčić, Z. Ladić, »Društvena i gospodarska slika splitske komune u 14. stoljeću na temelju analize bilježničkih spisa«, str. 409-419; Z. Ladić, »Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata Bartolomeja Gervazija«, str. 62.; Z. Ladić, G. Budeč, »Stranci u Kotoru u prvo polovini 14. stoljeća«, str. 160-181.

[672] *Signor Bernardino Barbarosa da Monte Lupone della Marca Caporale.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 474v, 4. VII. 1592.; *Illustre signor Uicenzo Macarelli caualier d'Ascoli figliolo del illustre signor Zuan Francesco Macarelli caualiero.* HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. II, fol. 6r, 25. II. 1591.; *misser Benedetto Lanzarelli de Camarin.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 49v, 16. IV. 1576. Inače, mjesta Ascoli i Camerino nalaze se unutar talijanske pokrajine Marche.

[673] *Misser Bartholomeo di Bressa cittadin d'Arbe*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 34r, 1.X.1562.; *Uidal da Bressa cittadin et habitante in Arbe.* Isto, fol. 35r, 6.X.1562.

[674] *Clarissimus dominus Gaspar Faletro comes et capitanus Arbensis.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 33v, 12.X.1571.; *Magnificus dominus Ioannes Baptista Faletro quondam domini Dominici.* Isto, fol. 35v, 22.V.1572.

[675] *Polisena figliola del quondam ser Ludouico dal'Aquila, altre uolte speciale in questa citta.* HR HR DAZD, FZu, k. 16, sv. I, fol. 271/1r, 13. IV.1584.

[676] *Maistro Hercole quondam ser Alberto da Norsia habitante Alpie della Ualle.* Isto, fol. 494v, 15. XII.1592. Talijanska komuna Norcia se nalazi u okviru provincije Perugie, na jugoistoku Umbrije.

[677] *Paulina figlia del quondam magnifico signor Camillo di Franchi nobil Padouano et al presente moglie del clarissimo signor Andrea Marcello al presente conte et capitano di Arbe.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 79v, 10. II. 1600.

Od onih koji dolaze iz drugih komuna na istočnoj jadranskoj obali, ističu se ponajprije oporučitelji podrijetlom iz Rabu susjednih komuna Lošinja,[681] Krka[682] odnosno Baške,[683] Senja,[684] Karlobaga,[685] Paga,[686] a potom iz nešto udaljenijih, ali s Rabom ekonomski povezanih komuna Zadra,[687] Splita,[688] Hvara,[689] Kotora.[690] Dvoje oporučitelja ima podrijetlo iz hrvatskoga zaleđa.[691] Pretpostavlja se da dolaze s područja Like i Krbave pa su u strahu pred osmanlijskom opasnošću svoje utočište pronašli na Rabu i ondje se trajno naselili. Iz istarskoga Plomina potječe jedna oporučiteljica,[692] a iz Rijeke dvije oporučiteljice.[693]

---

[678] *Misser Domenego del quondam misser Piero Boni da Pistoia.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 23v, 22. VII. 1595.

[679] *Misser Ambrosio di Perichi quondam miser Aluise Milanese da Montisel*. HR DAZD, 28, GZ, k., 18., sv. XI, fol. 38r, 6. X. 1599.

[680] *Maistro Zuane Fierauante calafato quondam Zorzi dalla Cania al presente Peota.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 31v, 8. X. 1597.

[681] *Chyrin Chagneuich de Lassin,* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 31v, 26. VIII. 1550.; *Mandalena figliola come essa disse del quondam Thomaso Michulicich de Lassin della uilla picola*. Isto, sv. IV, fol. 36v, 10. X. 1551.

[682] *Dona Marieta d'Arpresti da Ueglia habitante in questa citta*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. IX, fol. 21v, 14. XI. 1576.

[683] *Hellena fiola del quondam Zorzi Cerich da Besca*. HR DAZD, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 3v, 15. I. 1599.; *Androsule de Besca*. HR DAZD, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 27v, 20. VII. 1561. Baška je bila naročito dobro povezana morskim putem sa sjevernom stranom otoka Raba stoga ne čudi da je najveći broj Krčana koji dolaze na Rab bilo iz Baške.

[684] *Magistro Christophoro Simplitia cognominato Battaglia de Segna al presente habitator in Arbe calegar.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. 1, fol. 28r, 28. VIII. 1561.; *Ser Zorzi Buchouaz da Segna.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 5, 11. X. 1571.; *Madona Harmonia figliola de Blasiol nobile di Segna*. Isto, fol. 24, 8. XII. 1578.; *Orsa Calampiçh da Segna al presente serua del spetabil misser Nicolo Scaffa.* HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 17, 22. III. 1588.

[685] *Dona Catherina filia quondam Petri Gachich de Scrisia et ad presens uxor magistri Georgii Iurouich fabri habitatoris Arbe.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 8, 6. X. 1557.

[686] *Misser Zorzi Discouich nobil di Pago.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 13v, 14. II. 1582.

[687] *Misser Simon de Martinis cittadin da Zara et hora spitiale salariato in questa citta.* HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. III, fol. 19v, 26. V. 1598. *Simon Rossich quondam Marco da Zara al presente scapolo sopra la galea del clarissimo signor Marc' Antonio Pisani dignissimo Capitano alla Uardia contra Uscochi.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 6v, 9. V. 1587.; *Thomaso Giandercich del contado de Zara, al presente galleoto in la gallea Zaratina.* HR DAZD, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 1, 20. II. 1571.

[688] *La nobel madona Catarina moglie del eccellente dottor misser Marino Nimira et fiola del quondam spetabil misser Doiimo Augubio da Spalato.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. III, fol. 7v, 25. XI. 1569.

[689] *Madonna Margarita fiola del quondam spetabil misser Zuane Barbich nobile di Lesina et relicta del quondam spetabil misser Christophoro Cudenico nobile d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 21v, 9. III. 1589.*; Ser Petrus Scriuanich pharensis, nunc Arbae habitator.* Isto, sv. II, fol. 22v, 10. X. 1570.

[690] *Lucha Radognich de Chataro*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 17v, 8. I. 1559. Također se u rapskim bilježničkim spisima d. p. XVI. st. nalazi oporuka kapetana Marka pok. Luke iz Risana u bokokotorskom zaljevu (*il strenuo capitano misser Marco da Risano quondam Lucha*). HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIV, fol. 45v, 30. VII. 1559.

[691] *Luchaç Aliuerouich morlacho habitante in Pasturano*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 41r, 26. VI. 1552.; *Lucia Morlaccha.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 14v, 9. III. 1550. Pojava naseljavanja kontinentalnoga stanovništva s područja Like i Krbave, koji su bježali pred osmanlijskom opasnošću i naseljavali hrvatske otoke, a među njima i Rab, najviše je u izvorima zabilježeno krajem XV. i u prvoj polovici XVI. stoljeća. O tome vidi opširnije: Borislav Grgin, »Doseljenici iz Hrvatske na Rabu krajem 15. i početkom 16. stoljeća«, str. 539-540.

[692] *Agnia Cibermanich dell quondam Martin de Fianona, all'presente massera del ser Zorzi Uesselinich*. HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 40, 8. III. 1576.

Na temelju analize bračnoga statusa iz rapskih oporuka može se utvrditi da su neke rapske oporučiteljice bile udane za strance, što nije bila rijetka pojava, pa iz navedenoga proizlazi da je stranaca koji su u rapsku komunu dolazili poslovno i ondje sklapali brak s domaćim djevojkama, u razmatranome razdoblju bilo znatno više no što je to vidljivo u rapskome oporučnom uzorku. Rapske oporučiteljice bile su udane za strance podrijetlom iz Venecije,[694] Karlobaga,[695] Zadra,[696] Šibenika[697] ili su pak one bile strankinje udane za nekog Rabljanina, kao što je to slučaj patricijke Katarine Splićanke iz roda *Augubio,* koja se udala za rapskoga patricija Marina *Nimira.* [698]

Brojnost stranaca i raznolikost njihova podrijetla može se razmotriti i kroz analizu nekih dodatnih, u oporukama sadržanih kategorija. Kao primjer ovdje se navodi podrijetlo osoba koji su bili u ulozi svjedoka pri sastavljanju testamenata ili pak izvršitelja oporuka, i to prvenstveno poslovnih ljudi koji su zbog prirode posla privremeno boravili ili se trajno naselili u Rabu u razmatranome razdoblju. Uključi li se ova skupina pojedinaca, tada je popis rapskih žitelja stranoga podrijetla znatno širi. Tako se među svjedocima pri sastavljanju oporuka nalaze oni podrijetlom iz talijanskih gradova Bergama,[699] Aquile,[700] Padove,[701] Luce,[702] Rima,[703] zatim sa otoka Krfa[704] i Roda.[705] Od stranaca koji su na Rab dolazili iz

---

[693] *Margarita da Fiume al presente consorte di Matio figlo del quondam Gregorio Ganzar villico dell'Isola d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XIX, fol. 28, 31. VIII. 1589.; *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 39v, 10. VI. 1592.

[694] Npr. *dona Chaterina Marihnina consorte de magistro Francisco da Uenetia.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 38v, 28. VI. 1573.; *Elena relicta quondam maistro Battista Filacanauo da Uenetia et habitante in Uenetia, attrouarsi hora in Arbe soa patria per alcuni soi negotii (...).* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 271v, 6. X. 1561.; *Dona Manddalena Staffe relitta quondam Zuane da Lexi da Uenetia.* HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 20r, 15. V. 1598.

[695] *Dona Catherina relitta quondam ser Nicolai Vidachouich de Scrisia, habitatrix Arbi*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 35r, 5. V. 1550.

[696] *La nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relitta quondam il spetabil misser Nicolo Nasi gintil homo Zaratino,* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 35r, 20. II. 1573.; *Dona Mandalena relitta quondam magistro Gregor Puchorich tagiapiera de Zara et figliola del quondam ser Nicolo Stancich.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32v, 27. VIII. 1550.

[697] *La nobel madona Beatrice relicta quondam il spetabil misser Benedetto de Grisanio da Sibenicho.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 22v, 2. XII. 1574.

[698] *La nobel madona Catarina moglie del eccellente dottor misser Marino Nimira et fiola del quondam spetabil misser Doiimo Augubio da Spalato.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. III, fol. 7v, 25. XI. 1569.

[699] *Ser Alexandro de Bergamo, ciuis et habitator Arbi*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 40r, 3. IV. 1552. *ser Bartholo de Bergamo quondam ser Zachariae, ciuis et habitator Arbi*. Isto, fol. 42v, 13. IX. 1552.

[700] *Ser Ludouicho ab Aquilla aromatario, ciuis et habitator.* Isto., fol. 42v, 22. X. 1552.

[701] *Eccelente dottor di medicina signor Hieronimo Padauin.* HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. II, fol. 6r, 25. II. 1591.

[702] *Misser Nicolao de Michelangelo da Luca et misser Pasquini de Giouanni da Camaior soldati*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XI, fol. 38r, 6. X. 1599.

[703] *Il signor Modesto Rota Romano, sariente nella compagnia del capitano Isepo Oliua*. Isto.

[704] *Misser Antonio da Corfu patron sopra la galea del clarissimo signor Zuane Pisani.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 31v, 8. X. 1597.

ostalih istočnojadranskih komuna i naselja, u ulozi svjedoka navode se oni podrijetlom iz Senja,[706] Osora,[707] Paga,[708] Zadra,[709] Šibenika,[710] Posedarja,[711] Kaštel Novoga (kraj Trogira),[712] Dubrovnika,[713] Kotora,[714] Bara,[715] sa otoka Cresa,[716] Lošinja,[717] Ugljana[718] i Murtera.[719] Ovi podatci dodatno pokazuju da rapska komuna, iako u promatranome razdoblju populacijski znatno manja i ne toliko atraktivna kao u prethodnim stoljećima, još uvijek odiše internacionalnim duhom, a na gradskim ulicama i trgovima, pred crkvama i dućanima mogli su se čuti razni jezici i dijalekti koji su ukazivali na strano podrijetlo prisutnih pojedinaca.

Fluktuacija odnosno pokretljivost stanovništva nije bila izražena samo prema rapskoj komuni, pa tako u izvorima nalazimo potvrdu i za odvijanjem obrnutoga procesa, odnosno iseljavanja pojedinih Rabljana s otoka Raba u druge krajeve, pretežno na apeninski poluotok, u Veneciju i Marke. Tako je za razdoblje druge polovice XVI. stoljeća u Državnome arhivu u Veneciji, u bilježničkim spisima pohranjeno 15 testamenata oporučitelja podrijetlom iz rapske komune odnosno oporučiteljica koje su se udale za Rabljane koji su za svoje trajno mjesto boravka odabrali grad na lagunama.[720]

---

[705] *Ser Ioannes da Rodi.* HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIII, fol. 28v, 1. VIII. 1558.; *uenerabil misser pre Andrea da Rodi mansionario*. HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XIV, fol. 31, 25. III, 1584.; *maistro Polo da Rodi sarto.* HR DAZD, 28, RB, KD k. 17. sv. IX, fol. 8v, 18. IX. 1599.

[706] *Anttonio Gerzanich da Segna habbitane in Arbe*. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 28r, 27. II. 1554.

[707] *Il reuerendo misser pre Zorzi Uicentino dignissimo arciprette d'Ossero.* HR DAZD, 28, RB, KNi, k. 16, sv. XII, fol. 61, 8. IV. 1587.

[708] *Spetabil misser Antonio Zorulich, suo parente diletto e misser Zorzi Chassich quondam misser Zuane nobeli di Pago.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 13v, 20. I. 1582.

[709] *Maistro Gregor da Zara pellizaro habbitante in Arbe*. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 33r, 3. X. 1554.

[710] *Misser Giacomo dal Ben da Sibenico.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 252v, 22. I. 1583.

[711] *Strenuus capitanus croatorum comitus Uittus de Possedarya.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 20, 16. VIII. 1559.

[712] *Ser Paulo da Castel nouo habitante in Arbe*. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 509r, 3. VII. 1593.

[713] M*aistro Zorzi Raguseo murador habitante in Arbe*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18. Sv. IV, fol. 35r, 26. III. 1590.

[714] *Radisco da Cataro.* HR DAZD, 28, RB, KNi, k. 16, sv. XI, fol. 70, 8. I. 1585.

[715] *Maistro Luca d'Antiuari al presente barbiero et habitante in questa citta.* HR DAZD, 28, RB, KNi, k. 16, sv. XIV, fol. 21r, 22.IX.1583.

[716] *Misser Nicolo de Petris quondam misser Steffano nobile di Cherso.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 42r, 20. VI. 1573.

[717] *Il reuerendo misser pre Domenico Tholomeo de Baie quondam ser Uinzenzo da Lassin cittadin d'Arbe*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 35, 11. XII. 1559.

[718] *Misser pre Nicolo Mihoceuf di Uglian.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 101, 28. VII. 1590.

[719] *Misser pre Simon Giurichirinich da Morter giurasdictione di Sibenico capelan al presente della ditta uilla et Steffano Berselich* (Lopar). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 209r, 8. XII. 1581.

[720] To su: *Margareta de Arbe condam ser Vido Fabiancih de Arbe et moglier de ser Andrea de Lunardo Golo habitante nella contrada de s. Severo in casa de Piero Barbarigo.* ASVe, NT, b. 845, br. 223, 30. IX. 1554.; *Nicolosa condam Nicolo d'Arbe calafato et consorte de ser Jacomo de Piacenza in contrada s. Moise*. ASVe, NT b. 297, br. 532, 18. XI. 1557.; *Anzola fiola de ser Stephano de Andrea Pastrovichi barcarol in Venezia al confinio de s. Justina et consorte de signor Zuane d'Arbe.* ASVe, NT, b. 209, br. 33, 4. X.1558.; *Laura condam Stephani d'Arbe de contrada s. Felice nelle case del Francesco da Leze*. ASVe, NT, b. 1018, br. 540, 2. II. 1562.; *Michiel d'Arbe fiol che fu de missier Lucha et Andriana jugali*. ASVe, NT, b. 736, br. 136, 12. XII.1564.; *Orsa moglier Hierolimo barcarol al traghetto de Ghetto vecchio et fiola del condam Zuanne d'Arbe del confin s.*

5. Rapski oporučitelji prema zanimanjima

Kao što je bio slučaj s podrijetlom i društvenim položajem oporučitelja, rapski notari nisu uvijek regularno bilježili zanimanje oporučitelja. Ipak, kod određenoga broja rapskih oporuka (90) zabilježeno je zanimanje kojim su se pojedini članovi komune bavili. Kod muških oporuka, bilježnik pretežno uz ime oporučitelja upisuje i njegovo zanimanje, a kod oporučiteljica se uglavnom ne navodi njihovo zanimanje (samo u nekoliko slučajeva). To je i razumljivo budući da u tome razdoblju žene nisu bile zaposlene (uz nekoliko izuzetaka) u obrtu, trgovini, administraciji ili drugim djelatnostima,[721] već je njihov prostor djelovanja bio ograničen na domaćinstvo odnosno kućanstvo. Kako je najveći broj žena ipak bio ekonomski ovisan o svojim muževima, očevima, braći i drugim rođacima, uz njihovo se ime uglavnom naznačava ime i zanimanje njihova supruga, pokojnoga supruga ili pak oca. U tom slučaju, ženske oporuke će biti upotrijebljene za definiranje profesije muške osobe koja je u životu pojedine oporučiteljice imala odlučujuću ulogu (suprug, otac, brat). Stoga će se kao izvor za analizu zanimanja koristiti sve rapske oporuke u kojima se spominje zanimanje oporučitelja, kako bismo dobili cjelovitiju sliku o profesionalnoj strukturi rapskih oporučitelja i članova njihovih obitelji.

Raščlane li se rapske oporuke prema obrtima i drugim profesionalnim djelatnostima (pomorstvo, trgovina, vojska, poljoprivredne djelatnosti, komunalne službe, državne službe itd.) kojima su se rapski stanovnici komune i distrikta bavili, dobiva se šira slika obrtne djelatnosti kao i različitih drugih zanimanja zastupljenih na Rabu u drugoj polovici XVI. stoljeća. Kako bi se stekao što bolji uvid u postojanje i obavljanje pojedinih profesionalnih

---

Barnaba. ASVe, NT, b. 655, br. 683, 10. V. 1566.; *Matthia fu Zorzi de Arbe calafato fiola condam habitante in casa de Cha Malipero a s. Severo.* ASVe, NT, b. 442, br. 636, 9. XI. 1566.; *Luca d'Arbe fu Zorzi mercante da legne in confin s. Marcuola apresso s. Hieronimo.* ASVe, NT b. 507, br. 35, 17. II. 1573.; *Dorothea condam Anzolo de Pavisan barcharol et moglier de ser Piero de Luca d'Arbe barcarol al traghetto de le Charistie.* ASVe, NT, b. 645, br. 222, 1.VII. 1573.; *Martha condam Hierolimo Donarlo da Toscan sotto Vicenza moglier in secondo matrimonio de ser Paolo Corvatich de Arbe mariner condam Zuane*. ASVe, NT, b. 647, br. 617, 23. III. 1577.; *Zuan Angelo condam Francesco d'Arbe olim padron de nave in s. Pietro Castello in Corte de padri di s. Domenico*. ASVe, NT, b. 11, br. 235, 4. III. 1579.; *Catherina filia condam Francesco indorador et consorte magistro Simon de Arbe sartor della contrada s. Severo*. ASVe, NT, b. 928, br. 95, 17. VII. 1581.; *Ana fia del condam Alvise Crevaldo relicta condam Francesco da Arbe mariner della contrada s. Martin in calle delle grano.* ASVe, NT, b. 392, br. 66, 13. XI.1584.; *Prudentia condam Santo di Pezaro marangon moier del misser Nicolo de Dominis miniador della contrada s. Zulian*. ASVe, NT, b. 11, br. 360, 6. VI. 1586.; *Benetto Cernotta figlio del condam Nicolo dottor di legge de Arbe*. ASVe, NT, b. 75, br. 19, 9. XI. 1590.

[721] Zanimljivo je da u većini istočnojadranskih komuna nalazimo sljedeća ženska zanimanja: *fornaria* (pekarica), *tabernaria* (krčmarica), *servicialia* (služavka) i *nutrix* (dojilja). Vrlo rijetko i u izvanrednim situacijama žene su se bavile i trgovinom. Vidi: S. F. Fabijanec, »Gospodarska djelatnost žena na dalmatinskom komunalnom području od XIV. do XVI. stoljeća«, *Ženske skozi zgodovino, Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev,* Celje, 2004., str. 49-64.

djelatnosti u komuni u razmatranome razdoblju, analiziraju se oporuke u cijelosti, te se uzima u obzir i navođenje svjedoka i izvršitelja oporuka, budući da se uz njihovo ime gotovo uvijek navodi zanimanje. Kada se govori o zanimanju samih rapskih oporučitelja, tada treba primijetiti da su bili podijeljeni u 9 osnovnih kategorija zanimanja:

1. državni službenici (knez, admiral, zapovjednik galije i sl.),
2. komunalni službenici (notari, suci, advokati, liječnici i sl.),
3. crkveni službenici (svećenici, redovnici i redovnice),
4. obrtnici (kožari, postolari, kovači, zidari, brodograditelji itd.),
5. trgovci (podijeljeni u nekoliko užih kategorija prema specijalizaciji: tekstilni trgovci, trgovci nakitom, trgovci stočarskim proizvodima i sl.),
6. pomorci (mornari, ribari i sl.),
7. vojnici,
8. poljoprivredni djelatnici (poljodjelci, pastiri) i
9. služinčad.

Od ukupno 381 rapskog oporučitelja kod njih 90 odnosno 23,62 % od ukupnoga broja oporučitelja izričito se navodi njihovo zanimanje. Kod 291 oporučitelja nije navedeno zanimanje. To se posebno odnosi na pripadnike rapskoga patricijata, gdje se uz njihovo ime koristi samo titula kojom je naznačen njihov patricijski i društveno-pravni status, pri čemu treba istaknuti da je njihova djelatnost bila uglavnom vezana uz zemljišne posjede (vinograde, oranice, masline, pašnjake) koje su davali u najam.[722] Navedeno se odnosi i na pojedine rapske patricijke.[723] Ista je pojava zamjetna i u testamentima nekih građana ili pak stanovnika Raba gdje notar navodi samo njihov društveno-pravni status, ali ne i zanimanje. Strancima, koji su privremeno boravili u Rabu, u većini slučajeva pridodana je samo oznaka podrijetla, a vrlo rijetko je uz njihovo ime istaknuto i zanimanje, iako se prema nekim indirektnim pokazateljima može dobiti saznanje o navedenom. Naime, na temelju detaljnijih podataka iz oporuka vezanih uz svakodnevni život oporučitelja kao i iz ostalih bilježničkih dokumenata (npr. inventara dobara ili poslovnih ugovora i sl.) te drugih izvora (npr. matičnih knjiga gdje je uz ime i prezime roditelja, kumova ili vjenčanih parova ponekad navedeno i zanimanje) može se razlučiti kojim su se djelatnostima pojedini oporučitelji iz tih društvenih slojeva bavili. Stoga su i podatci iz izvora koji nadopunjuju oporuke u pogledu naznake zanimanja

[722] Na temelju nekih drugih indikatora iz oporuka saznaje se da su se pojedini članovi rapskoga patricijata bavili i određenim zanimanjima, primjerice, bili su komunalni administrativni djelatnici, javni bilježnici, sudci, trgovci, zapovjednici galije i sl.

[723] Za samo jednu rapsku patricijku iz oporuke se sazanaje da se, nakon smrti supruga, nastavila baviti trgovinom, a riječ je o Margariti *Cernotta*. *La nobil matrona madona Margarita relicta quondam spetabil misser Christophoro Cernotta.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 6v-7r, 9. IV. 1580.

uzeti u obzir u daljnjoj raščlambi oporučitelja prema profesionalnim djelatnostima. Tako se, na temelju analize podataka iz navedenih izvora, dobiva broj od dodatnih osam oporučitelja za koje se sa sigurnošću može utvrditi djelatnost kojom su se bavili.

Muških oporučitelja za koje je poznato kojim se zanimanjima bave, ima 83, odnosno 49,11 % od ukupnoga broja muških oporučitelja (169). Za samo 15 oporučiteljica, odnosno 7,08 % od ukupnoga broja oporučiteljica (212), na temelju oporučnih zapisa, saznaje se kojim su se zanimanjima bavile, ukoliko su bile ekonomski neovisne od muških članova svoje obitelji (to se odnosi primjerice, na redovnice, neke udovice koje su nastavile poslovnu djelatnost nakon suprugove smrti, sluškinje u kućanstvu i sl.). Kako je već istaknuto, uz imena oporučiteljica često je navedeno zanimanje kojim su se bavili muškarci s kojima su bile bračno ili obiteljski vezane, pa će ženske oporuke biti razmatrane iz tog aspekta jer je upravo taj podatak ujedno i najbolji pokazatelj njihova društvenog i materijalnog statusa. U 37 ženskih oporuka izričito se navodi profesija muškaraca s kojima su dotične oporučiteljice obiteljski ili bračno bile povezane. Sve to bit će uzeto u obzir pri daljnjoj detaljnijoj raščlambi profesija u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. st., prema već navedenim kategorijama.

Isključi li se iz analize oporučitelje čija profesija nije poznata, podjela oporučitelja prema njihovim zanimanjima zorno je predstavljena na Grafikonu 17. Treba istaknuti da ovaj grafikon pokazuje zanimanja isključivo rapskih oporučitelja, za razliku od Grafikona 18., gdje je prikazana zastupljenost muških zanimanja raščlanjenih na temelju podataka iz oporuka koje su dale sastaviti žene.

Grafikon 17. Rapski oporučitelji prema zanimanjima u drugoj polovici XVI. stoljeća

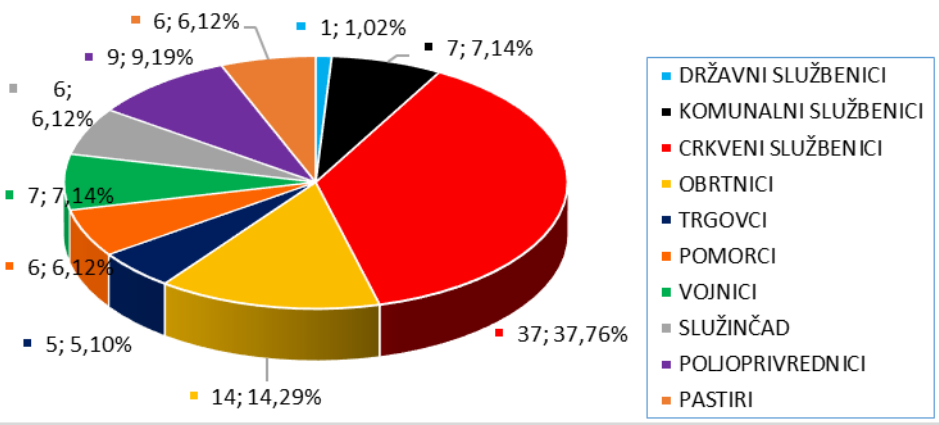

Raščlamba oporuka rapskih testatora prema zanimanju pokazuje da je najviše oporučitelja, njih 37, odnosno 37,76 % od ukupno razmatranih oporučitelja (98) čije je zanimanje poznato,

obavljalo svećeničku i redovničku službu u Crkvi.[724] Slijede rapski obrtnici koji su zastupljeni sa 14 osoba, odnosno 14,29 % oporučitelja od svih oporučitelja čije je zanimanje u izvorima navedeno. Stanovnici komunalnoga distrikta, koji su se bavili obradom uglavnom unajmljene zemlje i stočarstvom zastupljeni su sa 9 osoba odnosno 9,19 % od ukupnoga broja razmatranih oporučitelja. Za razliku od razdoblja XIV. i XV. stoljeća, kada su oporuke komunalnih službenika i vojnika na službi u pojedinim istočnojadranskim komunama bile rijetke,[725] u ovdje promatranome uzorku i jedna i druga skupina oporučitelja zastupljena je sa po 7 osoba ili 7,14 % od ukupnoga broja oporučitelja čija su zanimanja bila zabilježena. Obzirom na okrenutost moru i pomorsku tradiciju Raba, nije neobično da se kao oporučitelji spominju i pomorci (6 osoba ili 6,12 % u cjelokupnome uzorku oporučitelja sa zapisanim profesijama), a zbog činjenice postojanja nemaloga komunalnoga administrativnoga aparata i nemaloga broja rapskih patricijskih obitelji, ne čudi da je sačuvan isti broj oporuka osoba iz društvenoga sloja kućne posluge. Distriktualno stanovništvo zastupljeno je također sa 6 oporučitelja koji su bili pastiri, a sačuvanost njihovih oporuka u skladu je s višestoljetnom tradicijom stočarstva među rapskim distriktualnim odnosno seoskim stanovništvom. Nastavak trgovačke povezanosti Rabljana, prije svega s nedalekim gradovima i mjestima Hrvatskoga primorja (Rijeka, Senj, Karlobag), ali i Istre (Rovinj, Poreč) i srednje Dalmacije (Zadar), koja je poznata još iz razdoblja kasnoga srednjeg vijeka,[726] u ovom je uzorku potvrđen s petoricom oporučitelja za koje je kao profesija navedena trgovina, odnosno trgovac.
Učvršćenje utjecaja središnjih mletačkih vlasti, odnosno njezino očuvanje na razini kakva je bila tijekom XV. stoljeća, slabo je vidljiva na ovdje promatranom uzorku oporuka, jer je samo jedan oporučitelj bio djelatnik koji bi se mogao definirati kao državni službenik.

No, iz svega navedenog može se zaključiti da razdoblje druge polovice XVI. stoljeća, obzirom na proces »demokratizacije« u pisanju privatno-pravnih isprava, u ovome slučaju posljednjih volja, pokazuje da oporuke, i obzirom na zanimanje odnosno profesiju oporučitelja, sastavljaju pripadnici svih temeljnih privrednih djelatnosti koje su održavale komunalno rapsko gospodarstvo na životu. Naime, nakon što se od XV. stoljeća običaj bilježenja oporuka ukorijenio među stanovnicima svih profesija i društvenih staleža rapskoga komunalnog društva, on se niti u drugoj polovici XVI. stoljeća nije mogao prekinuti već se,

[724] Pri tome valja reći da pripadnici rapskoga klera čine znantno manji broj i postotni udio unutar ukupnoga broja rapskih oporučitelja (9,71 % od ukupnoga broja oporučitelja).
[725] U kasnosrednjovjekovnome Zadru, komunalnih službenika bilo je 5 %, dok je vojnika bilo 1% od ukupnoga broja testatora kojima se zna profesija. Usp, Z. Ladić, *Last will*, str. 148-149. U kasnosrednjovjekovnome Dubrovniku su oporučitelji koji su radili u komunalnim službama činili udio od 5 %, dok se vojnici ne spominju. Isto, str. 157.
[726] T. Raukar, »Rab sredinom XV. stoljeća«, str. 29-31; S. F. Fabijanec, »Trgovački promet Kvarnera na Jadranu krajem srednjeg vijeka«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU* (2007.), vol. 25, str. 112.

naprotiv, u ovome razdoblju, kao sastavljači oporuka, pojavljuju osobe koje su se bavile nekim, u ranijim stoljećima slabo ili nimalo zastupljenim profesijama.

Slika o zanimanjima muškaraca Rabljana može se dopuniti i dodatnom analizom pojedinih posljednjih volja koje su sastavljane za žene, a u kojima se navode i podatci o zanimanjima njihovih supruga ili očeva. Takvi su podatci vrijedni jer dodatno dopunjuju poznavanje gospodarskih kretanja u rapskoj komuni tijekom i nekoliko desetljeća nakon Tridentskoga koncila. Iako ti podatci nisu cjeloviti jer se razmatra primarno jedna vrsta izvora (oporuke), zbog svoje brojnosti oni pružaju indikativne i relativno precizne spoznaje o privrednim kretanjima odnosno ekonomiji Raba početkom ranonovovjekovlja.

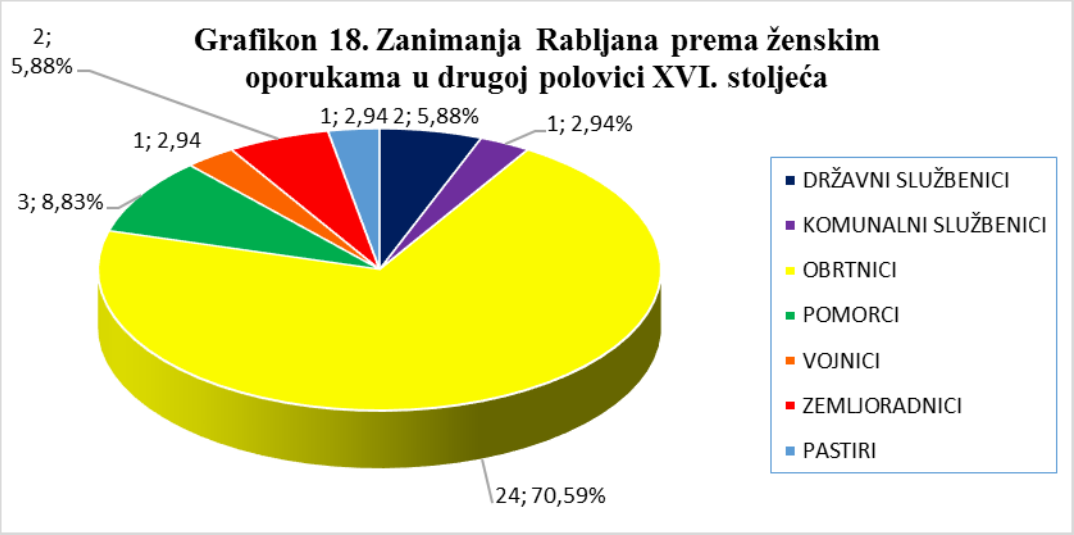

Razmotre li se ženske oporuke iz konteksta bilježenja zanimanja muškaraca s kojima su oporučiteljice bile bračno ili obiteljski povezane, podatke o vrstama zanimanja muškaraca u rapskoj komuni dodatno se dopunjava i prikaz muških zanimanja postaje cjelovitiji. Naime, iz Grafikona 18. vidljivo je da se u 34 oporuke u kojima su preko testamenata oporučiteljica poznata zanimanja njihovih muževa ili očeva, navode 24 obrtnika (70,59 % od ukupnoga spomena zanimanja u ženskim oporukama), tri pomorca (odnosno 8,83 %), dva državna službenika (5,88 %), jedan komunalni službenik (2,94 %), jedan vojnik (2,94 %), dva zemljoradnika (5,88 %) i jedan pastir (2,94 %). Ovi podatci jasno pokazuju dominaciju obrtnika unutar rapske gospodarske slike u promatranome razdoblju, dok se muške osobe, koje su se bavile drugim profesijama, u ženskim oporukama navode znatno rjeđe.

Podatci o profesijama muških oporučitelja kao i muževa i očeva oporučiteljica omogućuju određene zaključke vezane uz društveno-ekonomsku sliku rapske komune u

drugoj polovici XVI. stoljeća. Naime, kao i u ostalim istočnojadranskim komunama,[727] najbrojniju skupinu zanimanja činili su obrtnici koji su rapsko stanovništvo opskrbljivali svakodnevnim nužnim materijalnim predmetima – odjećom, obućom i dr., vršili građevinske poslove kako na privatnim kućama građana i patricija tako i na crkvenim zdanjima i slično.

Uz obrtnike, značajnu skupinu oporučitelja, a time i komunalnoga stanovništva činili su seljaci iz distrikta koji su se bavili poljodjelstvom i stočarstvom te opskrbljivali grad neophodnim prehrambenim namirnicama. Gospodarsku sliku rapske komune nadopunjuje i nemali broj pomoraca koji se pojavljuju kao oporučitelji ili muževi i očevi oporučiteljica, što ukazuje na kontinuitet pomorske tradicije rapske komune, uklopljenost Raba u regionalne i, u manjoj mjeri, međunarodne trgovačke poslove (prije svega Apulija).

Rapski trgovci su značajno doprinosili i nabavi robe koje je u komuni nedostajalo, ali su bili i stalni prenosioci političkih, vojnih i drugih vijesti u ovu malu komunu. Upravo oporučitelji iz ovih skupina ukazuju na kontinuiranu povijesnu tendenciju rapske komune, kao uostalom i svake druge istočnojadranske komune, da se u prvome redu oslanja na vlastite gospodarske resurse i da izgradi ekonomski koliko-toliko samodostatno društvo koje ne će ovisiti o negativnim ekonomskim kretanjima unutar mletačkoga *Stato da Mar*. Dok se prisutnost autonomne komunalne administracije osjeća u većem broju oporučitelja iz redova komunalnih službenika od kojih su mnogi bili rapskoga podrijetla (osobito sudci, egzaminatori, ali sve više i notari), mletačka je dominacija nad rapskom komunom bila osigurana vojnom posadom kao i prisutnošću mletačkoga kneza. Konačno, imajući u vidu činjenicu da je Rab bio sjedište biskupije i kaptola te da su njemu ili u njegovu distriktu bili razasuti samostani nekoliko crkvenih redova, ne čudi što je velik broj oporučitelja dolazio upravo iz tih redova. Činjenica da je rapska komuna imala velik broj pripadnika klera zasigurno je utjecala na lakše prihvaćanje odluka Tridentskoga koncila među komunalnim stanovništvom, a o čemu nalazimo podatke u nekim vrelima, naročito vizitaciji Agostina Valiera iz 1579. godine. Iz svega navedenog može se zaključiti da oporuke stanovnika rapske komune iz druge polovice XVI. stoljeća predstavljaju prilično dobar uzorak za razmatranje njezine društvene i gospodarske strukture.

5.1. Državni službenici

Razmatrajući rapske muške i ženske oporuke, iz kojih se može nazrijeti zanimanje oporučitelja kao i članova njihovih užih obitelji, uočava se da se od državnih službenika

[727] Usp. Z. Ladić, »Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata Bartolomeja Gervazija«, str. 64-67.; M. Kunčić; Z. Ladić, »Društvena i gospodarska slika splitske komune u 14. stoljeću na temelju analize bilježničkih spisa«, str. 421-430.

zastupljenih u komuni izdvajaju predstavnici mletačke vlasti, a to je u prvome redu mletački knez (*comes et capitanus, conte e capitano)* koji je bio biran na dvije godine i izravno odgovoran središnjoj vlasti u Veneciji. Tako se među rapskim oporučiteljima nalazi knez Gašpar *Faletro,* koji u Rabu 12. listopada 1571. sastavlja svoj testament.[728] S knezom su u komunu dolazili i članovi njegove obitelji, pa se tako u Rabu, u vrijeme službe Gašpara Faletra nalazi i njegov brat Ivan Krstitelj Faletro.[729] Svoju posljednju volju u Rabu 1600. zapisuje i Paulina, žena tadašnjega rapskoga kneza Mlečanina Andrije *Marcello*.[730]

U državne službenike ubrajaju se i vojnici, napose oni koji su imali određene zapovjedne funkcije u vojsci, primjerice oni koji su služili kao zapovjednici na ratnim galijama (*comito, sopracomitto*). Tako je u Rabu 1599. svoju posljednju volju sastavila Jeronima, supruga Andrije iz Venecije, dozapovjednika na galiji presvjetloga zapovjednika *Gabrielli*.[731]

5.2. Komunalni službenici

Komunalnim službenicima pripadali su predstavnici onih profesija čiji se rad financirao iz komunalne blagajne. Od rapskih oporučitelja koji su vršili komunalne službe, izdvajaju se notari,[732] sudci[733] i medicinski djelatnici[734] odnosno liječnici i ljekarnici, koji su na poziv komunalnih vlasti dolazili u Rab, uglavnom iz Italije, nakon završenoga školovanja na nekome od talijanskih sveučilišta (Salerno, Padova, Bologna).[735]

---

[728] *Clarissimus dominus Gaspar Faletro comes et capitanus Arbensis.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol.. 33v, 12. X. 1571.; Isto, fol 36r, 22.V.1572.

[729] *Magnificus dominus Ioannes Baptista Faletro quondam domini Dominici.* Isto, fol. 35v-36r, 22. V. 1572.

[730] *Paulina figliola del quondam magnifico signor Camillo di Franchi nobil Padouano et al presente moglie del clarissimo signor Andrea Marcello al presente conte et capitano di Arbe.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 79v-80v, 10. II. 1600.

[731] *Donna Gieronima moglie de ser Andrea da Vinetia comito nella galea del clarissimo sopracomito Gabrielli.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IX, fol. 8v-9r, 18. IX. 1599.

[732] Npr. *il uenerabil sacerdote domino Christoforo Fabiano mansionario et nodaro publico d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 109, 31. III. 1594.

[733] Npr. *il spetabil misser Gieronimo de Zaro del quondam misser Niccolo, nobile causidico d'Arbe.* Isto, fol. 71, 11. XII. 1570.

[734] Npr. *misser Simon de Martinis cittadin da Zara et hora spitiale salariato in questa citta*. HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. III, fol. 19v, 26. V. 1598.; *eccelente dotor signor Arcangelo Ugalia al presente medico salariato in questa citta*. HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 17v, 13. V. 1598.

[735] Pojava stranih liječnika i kirurga u istočnojadranskim komunama započela je već početkom XIV. st., a znatno je ojačala nakon razorne kužne epidemije koja je zahvatila cijelu Europu 1347.-1351. godine. Tako je Split već 1312. godine imao plaćenoga liječnika - *medicus habet ... salarium a commune Spaleti*. Antun Cvitanić, *Splitski statut*, Lib. III, cap. XLVII, *Quod medicus communis non faciat societatem cum speciariis – Komunalni liječnik ne smije se udruživati s ljekarnicima*, str. 510-513. Stotinjak godina kasnije, 1450., u odgovoru mletačke vlade Šibenčanima navodi se kako ova komuna u tome razdoblju ima dva zaposlena plaćena liječnika (*quod cum sint duo medici salariati in Sibenico*) od kojih je jedan bio liječnik, a drugi kirurg (*videlicet unus fisicus alter ceroicus*). Josip Barbarić; Josip Kolanović (prir.), *Povijesni spomenici Šibenika i njegova kotara*, sv. I, *Šibenski diplomatarij. Zbornik šibenskih isprava* (dalje: *Šibenski diplomatarij*), Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1986., str. 279. Što se tiče plaće spomenute dvojice plaćenih profesionalnih medicinskih djelatnika, prema odredbi središnjih mletačkih vlasti iz 1454., razlika je velika. Tako je šibenski *medicus phisicus* dobivao godišnju plaću u iznosu od *ducatos ducentum et domum*, a *medicus cerurgicus* plaću od *ducatos centum et domum*. Dakle, u oba

Već je tijekom XV. stoljeća u talijanskim i istočno-jadranskim komunama primjetno znatnije raslojavanje društva što je posebno uočljivo kod stratifikacije obrtničkoga sloja, od kojih se izdvaja profesionalna skupina umjetnika i medicinskih djelatnika.[736] Naime, za razliku od prethodnih razdoblja, krajem srednjega vijeka, a naročito početkom ranoga novog vijeka, primjetno je da navedena zanimanja, koja su se prije uklapala u tradicionalni obrtnički sustav, postaju više cjenjenija od strane komunalnoga društva, kako od autoriteta, odnosno pripadnika crkvene i svjetovne elite, tako i od pučkoga društvenog sloja te se nositelji tih zanimanja uzdižu na društvenoj ljestvici.[737] Kada se govori o medicinskim profesionalnim djelatnicima, liječnicima i ljekarnicima, zamjetno je da su oni visokoobrazovani ljudi, koji završavaju fakultete uglavnom na poznatim talijanskim medicinskim sveučilištima te stječu titulu *medicus, phisicus, chirurgicus,* a svoju medicinsku praksu obavljaju u komunama koje im upućuju poziv te su sukladno tome bili i dobro plaćeni komunalni službenici.[738] Uz navedene profesionalce liječnike pristigle uglavnom iz Italije, u talijanskim i dalmatinskim komunama djeluju domaći i strani poluprofesionalni i amaterski medicinski djelatnici (*magistri barberii* tj. *barbitonsores,*[739] *aromatarii, trauarii*[740]). I u rapskoj je komuni, kao uostalom i u drugim istočnojadranskim komunama,[741] u razmatranom razdoblju primjetan izvjestan broj profesionalnih medicinskih djelatnika (*medico salariato, spitiale salariato*), kako stranaca tako i domaćih ljudi, koji su se školovali u Italiji.[742] Među oporučiteljima nalaze se komunalni liječnici Arkanđelo *Ugalia*[743] i Šimun *de Martinis,*[744] te oni pripadaju

---

slučaja medicinski djelatnici dobivali su visoku godišnju plaću, ali i osigurani besplatni smještaj u kući u gradu. J. Barbarić; J. Kolanović, *Šibenski diplomatarij*, str. 223. Mogli bismo nabrojiti niz primjera od Poreča do Kotora u kojima se odražava težnja komunalnih vlasti za organiziranjem zdravstvene skrbi stanovništva u kasnome srednjem i ranome novom vijeku.

[736] O tome opširnije M. Kunčić, »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća«, str. 77-125.; Ista, »Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni«, str. 64.

[737] Isto.

[738] Vidi bilj. 753. Također, M. Kunčić, »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća«, 92-93.

[739] U hrvatskoj historiografiji *magister barberius* ili *barbitonsor* je netočno uvijek izjednačavan s običnim brijačem. Naime, srednjovjekovni i ranonovovjekovni izvori jasno ukazuju da se radi o osobama s određenim, većim ili manjim, medicinskim znanjem koji su nerijetko služili kao pomoćnici liječnika ili kirurga te su bili i ranarnici.

[740] *Aromatarii* i *trauarii* su doista bili najčešće samouki ljekarnici bez medicinske naobrazbe, ali su njihove medicinske metode bile oslonjene na tradicionalnu medicinu koja se u pojedinim krajevima prenosila s oca na sina. U liječenju su se uglavnom služili raznim mineralima, travama i biljem.

[741] Primjerice, u Rabu susjednoj paškoj komuni je 1576. kao komunalni liječnik radio Matija *di Cortesi,* podrijetlom Rabljanin (*il eccelente misser Matthio di Cortesi al presente phisico salariato dela communita de Pago*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 50v, 14. VII. 1576.

[742] Među svjedocima pri sastavljanju rapskih oporuka, spominju se *eccelente dottor di medicina signor Hieronimo Padauino,* HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. II, fol. 6r, 25. II. 1591., *eccellente di medicina dottore misser Almoro d'Hermolais,* HR DAZD, 28, RB, NB33, k. 16, sv. II, fol. 24v, 31.VII.1578.

[743] *Il eccelente dotor signor Arcangelo Ugalia al presente medico salariato in questa citta* (…) HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 17v, 13.V.1598.

skupini gradskih uglednika, za svoj posao dobro plaćenih, budući da ih tako percipiraju svi društveni slojevi, što je vidljivo i iz titule koju im rapski bilježnici pridaju (*il eccelente dotor signor, eccelente di medicina dottore misser).* Bilo je i domaćih ljudi koji su se bavili medicinskom djelatnošću poput rapskoga građanina, majstora Jurja Veselinića, kirurga.[745] Notar ispred Veselinićeva imena navodi titulu *magistro* što ukazuje da Juraj nije imao sveučilišnu naobrazbu za obavljanje profesije kirurga, već je svoje znanje i praksu stekao radeći kod nekog profesionalnog djelatnika, možda i svoga oca. Iz titule *magistro* je isto tako razvidno da se nije znatnije uzdigao na društvenoj ljestvici kao prethodna dvojica komunalnih liječnika. Neki stranci, koji su kao medicinski djelatnici došli u rapsku komunu iz drugih komuna, trajno su se naselili u Rabu i ondje formirali svoju obitelj, pa se kao rapska oporučiteljica spominje i Polisena, kći ljekarnika Ludovika iz Aquile,[746] koji je bio *ciuis et habitator Arbi.*[747] Prilično velik broj zdravstvenih djelatnika prisutnih u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća, govori u prilog činjenici da je komuna i u ovome razdoblju imala potrebu zapošljavati liječnike i ostalo medicinsko osoblje, obzirom na učestale epidemije i bolesti od kojih su obolijevali žitelji Raba. Spomen više medicinskih odnosno zdravstvenih djelatnika u rapskim oporukama ukazuje na relativno visoku zdravstvenu kulturu ove zajednice.

5.3. Crkveni službenici

5.3.1. Svećenici

Što se tiče svećeničke službe, među rapskim oporučiteljima nalazimo 27 svećenika što iznosi 15,98 % od ukupnoga broja muških testatora. Budući da je svećenička služba unutar Katoličke crkve, pa tako i Crkve u Rabu, bila vrlo razgranata, treba istaknuti funkcije koje su pojedini rapski svećenici imali unutar Crkve i napose unutar katedralnoga Kaptola. Među oporučiteljima nalaze se regularni članovi rapskoga klera, odnosno niže svećenstvo (*presbiter*),[748] koji su svoj dušobrižnički i pastoralni rad obavljali kroz funkcije župnika na području rapskih župa, zatim kapelana (*capellano*)[749] i sl. Rapski kanonici (*canonico*)[750]

---

[744] *Misser Simon de Martinis cittadin da Zara et hora spitiale salariato in questa citta* (…) HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. III, fol. 19v, 26.V.1598.

[745] *Magistro Zorzi Vesselinich ciroico cittadin Darbe.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 30v, 15. IV. 1571.

[746] *Polisena figliola del quondam ser Ludouico dal'Aquila aromatario* (…). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 271/1r, 13. IV. 1584.

[747] HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 42v, 22.X.1552.

[748]Npr. *dominus presbiter Martinus Sfecich,* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 8v, 31.XII.1555. ; *uenerabilis dominus presbiter Franciscus Priurich quondam ser Thomasii,* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 11, 5. IX. 1558.

[749] *Capellanus* – upravitelj manje crkvice ili kapele. *Lexicon latinitatis medii aevi*, vol. I., str. 169. Kapelani su brinuli za pastvu na području kapelanija odnosno manjih župnih jedinica. U rapskim se izvorima spominju

obavljali su niz funkcija u sklopu rapskoga kaptola, a među oporučiteljima, koji su obnašali različite časti i službe unutar kaptola nalaze se mansionari (*mansionario*),[751] primiceriji (*primicerio*),[752] arhiprezbiteri (*archipresbiter*)[753] i arhiđakon (*archidiacono*).[754] Generalni vikar (*uicarius generale*) biskupije zamjenjivao bi biskupa u vrijeme njegova odsustva iz biskupije, što je bio čest slučaj i u razmatranome razdoblju. Od oporučitelja koji su vršili funkciju generalnoga biskupskog vikara izdvaja se primicerij Pavao Antun Badoaro[755] i doktor obaju prava, kanonik Jeronim Mirković.[756] Svoj je testament, pred kraj života, 1568. godine u Rabu dao sastaviti i rapski biskup, doktor kanonskoga prava, Vincent Negusanti.[757]

5.3.2. Redovnice

Rapske su redovnice često spomenute u rapskim oporukama i ostalim bilježničkim spisima, bilo pojedinačno ili kao kolektivna zajednica u sklopu određenoga samostana. Među rapskim je oporukama pronađeno 10, čije autorstvo potpisuju redovnice samostana sv. Antuna *de Campo danzo* koje su pripadale klauzurnom trećem redu sv. Franje.[758] Radi se o relativno velikom uzorku svećeničkih i redovničkih oporuka (ukupno 37) koje omogućuju detaljnu analizu njihovih oporučnih legata čime mogu ukazati na moguće specifičnosti svećeničke pobožnosti kao i na eventualne razlike između svećeničke i laičke religioznosti.

---

kapelani crkve sv. Marije u Loparu. Npr. *misser pre Nicolo Mihocich da Uglian al presente capellano della ditta Uilla (de Neparo)*. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 496r, 17. XII. 1592.
Isto tako, iz izvora je vidljivo da su kapelani bili i duhovni voditelji bratovština te su za bratime održavali sv. mise, pogrebne obrede i sl.

[750] Npr. *reuerendo misser pre Nicolo Colich canonico de Arbe.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 25r, 6. I. 1554.

[751] *Mansionarius – canonicus sedem stabilem habens;* kanonik sa stalnom rezidencijom. *Lexicon latinitatis medii evi*, vol. II, str. 694. Od rapskih oporučitelja u razmatranom pedesetogodišnjem razdoblju XVI. st. sedmorica su obavljala službu mansionara. Npr. *uenerabil sacerdote misser pre Colane Trisal mansionario.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 21r, 7. XII. 1551.; *il uenerabil misser pre Piero Slauchouich mansionario.* Isto, fol. 32r, 23. IX. 1554.

[752] Npr. *il reuerendo misser pre Christoforo de Dominis primicerio dignissimo di questa citta.* HR DAZD, 28, RB, NB33, k. 16, sv. II, fol. 24v, 31.VII.1578.

[753] *Archipresbyter, archipresbiter – dignitas ecclesiastica, vicarius episcopi seu decanus ruralis*: crkveno dostojanstvo, zamjenik biskupa ili župnik-dekan. *Lexicon latinitatis medii evi*, vol. I., str. 62. Npr. *reuerendus dominus Mattheus Spallatinus nobilis et archipresbiter arbensis.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 30r, 15. XII. 1561.

[754] *Archidiaconus – gradus ecclesiasticus, primus inter »diaconos«:* crkveni stupanj, arhiđakon. *Lexicon latinitatis medii evi*, vol. I. str. 61. Npr. *reuerendus dominus Franciscus Nigusantio nobilis Farensis, Abbas Sancti Nicolai de Lissa pharensis Diocese et Archidiaconus Arbensis.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 50v, 1. VIII. 1576.

[755] *Il reurendo miser Paol'antonio Badoaro primicerio d'Arbe et al presente del reuerendissimo monsignor uescouo di questa città uicario generale.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VIII, fol. 44r, 6. V. 1598.

[756] *Reuerendus dominus Hieronymus Mirchouich canonicus et vicarius Arbensis benemeritus ac utriusque iuris doctor.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 42v, 22. X. 1552.

[757] *Reuerendissimus dominus Uincentius Nigusantius episcopus Arbensis et doctor.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 53-61, 17. I. 1568.

[758] Npr. *dona Paula filia quondam magnifici domini Hieronymi Cernottae monialis siue pizochara monasterii (prefati) Sancti Antonii.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 21v, 10.V.1570.; *madonna Maddalena figliola del quondam ser Domenego Cortese pizochara.* Isto, fol. 36v, 9. IX. 1572.

5.4. Obrtnici

Titula *magister* odnosno u mletačkome dijalektu *magistro, maistro* koju rapski notari navode ispred imena oporučitelja odnosi se, u najvećem broju slučajeva, na oslovljavanje rapskih obrtnika, pri čemu su iza imena bilježnici ponekad naveli naziv zanimanja pojedinog obrtnika. Zapisivanjem titule *magister* notar ujedno upućuje na viši društveni položaj obrtnika koji je bio majstor u odnosu na onoga koji taj profesionalni zanatski stupanj još nije postigao. Prema podatcima iz rapskih oporuka i drugih arhivskih dokumenata razvidno je da je u rapskome društvu druge polovice XVI. stoljeća i dalje prisutan značajan broj obrtnika odnosno zanatlija te se može ustvrditi da oni kontinuirano nastavljaju djelovati i u ovome razdoblju.

Rapske oporučitelje i članove njihovih obitelji,[759] koji su obavljali određenu obrtničku djelatnost, prema vrsti zanata kojom su se bavili, može se podijeliti u nekoliko osnovnih gospodarskih kategorija:[760] oni koji su se bavili tekstilnom i kožarskom djelatnošću (*cerdo,*[761] *calegar /calzolaro/,*[762] *pilliparius /pilizaro, peliçaro/,*[763] sutor /sartore/[764]), građevinskom djelatnošću (*murarius /murador, muridor/*),[765] metalskom djelatnošću (*fabro /fauro/*),[766] drvodjeljskom djelatnošću (*chalaphatus /calafado/,*[767] *remer*[768]), prehrambenom djelatnošću

[759] Naravno, na temelju podataka o obrtnicima i drugim djelatnicima korištenim iz svih objavljenih i neobjavljenih vrela (bilježnički spisi, matične knjige, bratovštinske knjige itd.), dobila bi se mnogo šira slika obrtne djelatnosti u rapskoj komuni u navedenome razdoblju, ali ovdje je istraživanje ograničeno prvenstveno na oporuke, budući da je interes istraživanja usredotočen primarno na analizu profesionalne strukture rapskih oporučitelja.

[760] Valja istaknuti da je podjela na gospodarske grane koja slijedi prihvaćena u hrvatskoj historiografiji pa su je u svojim studijama koristili primjerice D. Roller i J. Lucić za srednjovjekovni Dubrovnik, a u novije vrijeme M. Kunčić za kasnosrednjovjekovnu rapsku komunu.

[761] Npr. *magister Franciscus Dethchich cerdo.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 9v, 3. IV. 1556.

[762] Npr. *magistro Christophoro Simplitia cognominato Battaglia de Segna al presente habitator in Arbe calegar.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 28r, 28. VIII. 1561.; *magistro Francisco Abobus calzolaro d'Arbe.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 68v, 26. VI. 1567.

[763] Npr. *magister Christophorus Spallatino pilliparius.* HR DAZD, KF, k. 13, sv. II, fol. 33r, 23. VII. 1571.; *magistro Marco Chramarich pillizaro.* Isto, fol. 32v, 21. III. 1571.; *dona Magdalena consorte de magistro Zorzi Jacofcich piliçaro.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 33r, 15. III. 1550.

[764] Npr. *dona Dominica uxor magistri Nicolai Filoso sutoris.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 38r, 5. V. 1573.; *dona Maria relitta quondam magistro Francescho Burigella sartore.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 52r, 8. IV. 1577.

[765] Npr. *maistro Francescho Gherdinich murador.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 217v, 15. I. 1557. ; *dona Dominica relicta quondam magistri Petri Ualentica murarii.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 13r, 27. IV. 1558.

[766] Npr. *magistro Martin Uertlarich fauro.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 7v, 5. VI. 1580.; *dona Catherina filia quondam Petri Gachich de Scrisia et ad presens uxor magistri Georgii Iurouich fabri habitatoris Arbe.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 8, 6. X. 1557.;

[767] Npr. *magister Martinus Mersich chalaphatus.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 32r, 16. III. 1562. *magistro Christoforo Mersich quondam maistro Martin calafado*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 49v, 8. VI. 1586.

[768] Npr. *dona Fumia relitta quondam magistro Nicolo Chassich remer.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 41r, 29. X. 1573.

(*mollendarius,*[769] *villicus /villico/,*[770] *bravarius /brauaro, pastore/*[771]), uslužnom djelatnošću (*sonador*)[772] i umjetničkim obrtom (*tagiapiero*).[773] I ova podjela ukazuje na velike razlike među profesionalnim djelatnostima obzirom na njihovu učestalost, dužinu obrazovanja koju je pojedina profesija zahtijevala, nadarenost, vještinu i druge čimbenike.

Praktično znanje u pojedinoj obrtničkoj djelatnosti nerijetko se prenosilo s oca na sina, kao što je to vidljivo na primjeru brodograditelja majstora Martina Meršića i njegova sina majstora Kristofora koji se bave istom djelatnošću.[774]

Već je tijekom XIV. stoljeća u talijanskim, a zatim i u istočno-jadranskim komunama primjetno znatnije raslojavanje profesionalnih djelatnosti unutar komunalnih društava što se posebno odnosi na obrtnički sloj iz kojega se postupno izdvaja sve samosvjesnija profesionalna skupina umjetnika i medicinskih djelatnika.[775] Osim profesionalnih medicinskih djelatnika, koji su bili visoko obrazovani pojedinci, a koji su kao komunalni službenici obavljali posao liječnika i kirurga, postojala je i skupina poluprofesionalnih i amaterskih medicinskih djelatnika u Rabu, koji su ponikli iz domaće sredine, i svoje su znanje stjecali tradicijskom predajom i praksom, kao što su već spomenuti travari, ali i porodničarke. Tako je u Rabu djelovala rapska oporučiteljica Matija *Chiuchouiza* udovica Antuna *Chiuch* iz Krka,[776] koja je bila primalja (*ostetrice d'Arbe*).[777] Ona nije bila plaćena iz komunalne blagajne, kako

---

[769] Npr. *dona Mare cognominata Zelçichcha relicta in secondo matrimonio quondam Ioannis mollendinarii.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 34, 7. XII. 1559.

[770] Npr. *Nicolo Fumiich villico habitante nella predetta contrà di Pasturan.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XII, fol. 20r, 13. XI. 1600.

[771] Npr. *Zuan Batich quondam Battista all' presente brauaro nella mandra di Capo de Fronte.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 29, 28. IX. 1559.; *Zuan Sfayco pastore.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 37v, 22. XI. 1551.

[772] Npr. *dona Catherina relitta quondam Petrich sonador de Campora.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 23, 6. IX. 1559. Ovdje je riječ vjerojatno o osobi koja je vršila službu zvonara u kamporskoj crkvi sv. Bernardina.

[773] Npr. *dona Mandalena relicta quondam magistro Gregor Puchorich tagiapiero da Zara et figliola del quondam ser Nicolo Stancich.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32v, 27. VIII. 1550.

[774] Npr. *Magister Martinus Mersich chalaphatus.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 32r, 16. III. 1562.; *magistro Christoforo Mersich quondam maistro Martin calafado*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 49v, 8. VI. 1586.

[775] Kako ukazuju srednjovjekovni izvori, osobna nadarenost i inventivnost onih koji su se profesionalno bavili zahtjevnijim strukama, primjerice različitim oblicima umjetničkoga izražavanja, bile su osobine koje su srednjovjekovni suvremenici vrlo cijenili. Također, u srednjovjekovnoj duhovnoj tradiciji obrtništvo se promatra kao puko oponašanje i reproduciranje već viđenih i napravljenih predmeta, dok se umjetnost promatra kao čin koji uključuje nužnost inovacije i u sebi sadrži etičku dimenziju, čime se i ove dvije djelatnosti razlikuju. M. Kunčić, »Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni«, str. 64.; Prema skolastičkom i post-skolastičkom poimanju umjetnost je znanost ili »ars sine scientia nichil est«. Umberto Eco, *Umjetnost i ljepota u srednjovjekovnoj estetici,* (ur. Milan Pelc), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2007., str. 111.

[776] *Dona Mattia Chiuchouiza relitta quondam Antonio Chiuch da Veglia* (…) HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 338v, 13. XII. 1597.

[777] U matičnoj knjizi krštenih župe Rab, kao kuma Bernardine, kćeri majstora Pavla Makarunića, krojača (*maistro Paolo Maccarunich sartor*) i Katarine Širola (*Catharina Sirola*) godine 1587. navodi se *dona Mattia Chiuchoua ostetrice d'Arbe.* MKK, 28. I. 1587., fol. 35v.

je to bilo uobičajeno za profesionalne liječnike ili kirurge, već je njezino zanimanje formalno bilo na dobrovoljnoj bazi, ali je sigurno dobivala određenu novčanu ili drugu naknadu za obavljen posao od svojih klijenata odnosno klijentica. Primalje su povremeno bile zaposlene i u pojedinim patricijskim obiteljima kroz duže razdoblje u kojima su vršile dužnost brige i odgoja maloljetne patricijske djece.

Govoreći o umjetničkim djelatnicima (slikarima, skulptorima, orguljašima), koji se kao samosvjesni, nadareni pojedinci, također izdvajaju iz obrtničkoga sloja te im zbog toga notar redovito ispred imena navodi službenu titulu *magistro, maistro,* što ukazuje na kontinuitet u jačanju njihova ugleda u rapskome društvu od kasnosrednjovjekovnoga razdoblja.[778] Uz to, i ugovori koje oni sklapaju s klijentima ukazuju da su za svoje usluge naplaćivali prilične svote novca, što znači da su ih i klijenti doživljavali kao specifičnu skupinu nadarenih i posebnim vještinama obdarenih pojedinaca. Među oporučiteljima i članovima njihove obitelji nalazimo samo jednoga skulptora (*tagiapiera*),[779] no iz navođenja oporučnih svjedoka ili pak primatelja legata razvidno je da je u rapskoj komuni bilo mnogo više osoba koje su se bavile umjetničkim obrtima, odnosno umjetnika. Primjerice, nadglednik brodograditelja, majstor Jakov Karatelić oporučno ostavlja kuću svojoj kćeri Margariti koja je bila udana za Nikolu *Ricci* slikara (*pittor*) iz Venecije.[780] Sedamdesetih godina XVI. stoljeća rapski katedralni orguljaš bio je Ranucij *Hermolao,*[781] nezakoniti sin rapskoga arhiđakona Jakova, koji je u Rabu sastavio i svoju posljednju volju.[782]

Pojava sve većega broja umjetnika u relativno maloj rapskoj komuni u razdoblju kasnoga srednjovjekovlja i renesanse odraz je individualnih praćenja umjetničkih kretanja, prije svega iz Venecije, pri čemu su osobe koje su si mogle priuštiti naručivanje umjetničkih radova kao i općenito praćenje umjetnosti, dolazile iz krugova crkvenih i bogatih rapskih patricijskih i građanskih obitelji. Obzirom da se najčešće radilo o djelima arhitektonskog, kiparskog i slikarskog karaktera, koja su nerijetko bila smještena u sakralnim prostorima, nova kretanja u umjetnosti polako su dolazila u vidokrug običnih stanovnika komune, siromašnijih građana i stanovnika, pa i seljaka nastanjenih u distriktu.

---

[778] Npr. U jednom kupoprodajnom ugovoru o kupnji ribarske opreme iz 1568. nailazimo na ime majstora Ivana iz Vinčence koji je bio službeni slikar rapske komune u to vrijeme (*magistro Zuane da Uincenza hora pictor salariato di questa citta*). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 72, 7. VI. 1568.

[779] *Dona Mandalena relitta quondam magistro Gregor Puchorich tagiapiera de Zara et figliola del quondam ser Nicolo Stancich,* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32v, 27. VIII. 1550.

[780] *Magistro Giacomo Caratello protto di chalaphadi* (…) *Item lassa doppo la morte d'essa sua consorte la casa della presente sua habitation a Margarita sua fiola moglie de misser Nicolo Ricci pittor da Uenetia* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv III, fol. 23v-24r, 24. IX. 1589.

[781] *(...) misser Ranutio Hermolao (...) organista,* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. IV, fol. 31r , 9. II. 1571.

[782] *Il prudente giouane misser Ranutio Hermolao fiol del quondam monsignor Iacomo archidiacono d'Arbe,* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 32v-33r, 21.VIII.1568.

5.5. Trgovci

Trgovce koji su na području rapske komune i šire obavljali svoju trgovačku djelatnost, rapski notari ne označavaju uobičajenim titulama (*mercatores* i sl.), već ih se u oporukama može identificirati kroz niz podataka koji govore o njihovu poslovanju. U Rabu su, usprkos općem gospodarskom zastoju u XVI. stoljeću, pojedini trgovci nastavili sa svojom djelatnošću, ali njihov broj više nije tako velik u odnosu na kasnosrednjovjekovno razdoblje.[783] Od domaćih ljudi koji su se bavili trgovinom, izdvajaju se patriciji ili imućniji građani, primjerice, trgovac tkaninama i patricij Konstantin *de Dominis*[784] i trgovkinja i patricijka Margarita, udovica Kristofora *Cernotta* koja nakon smrti svoga muža,[785] nastavlja poslovnu trgovačku djelatnost luksuznim tkaninama.[786] Na prostoru komune bili su prisutni i trgovci koji nisu bili Rabljani, već stranci, podrijetlom iz komuna s kojima je Rab gospodarski bio tradicionalno povezan. Kako su neki od njih, za vrijeme boravka u Rabu oboljeli, ondje su dali i zapisati svoju posljednju volju, pa se među rapskim oporučiteljima trgovcima nalazi Juraj Bukovac podrijetlom iz Senja koji je nalazeći se u Rabu, iznenada nasmrt obolio.[787] Patricija krčke komune Žigmunda Tomu Frolu iz Baške u Rabu je također zatekla teška i iznenadna bolest[788] pa upućuje svoga izvršitelja oporuke da obavi posao umjesto njega tj. dočeka jedan trgovački brod iz Apulije koji je pun njegove trgovačke robe.[789] Iz navedenog je razvidno da je trgovina osobito za rapske patricije bila značajan, iako rizičan, izvor prihoda, naravno uz znatno manje prihode od najma zemlje i stoke u distriktu. Novčani dobitci stečeni trgovinom, pri čemu su patriciji nerijetko bili vlasnici ili suvalsnici brodova, ulagani su kako u poboljšanje razine njihova materijalnog života tako i u ranije spomenute narudžbe umjetničkih djela.

---

[783] Primjerice, u kasnosrednjovjekovnome Zadru udio trgovaca među ostalim oporučiteljima iznosio je 11% dok je u Dubrovniku bilo 9 % trgovaca u odnosu na ostale profesije. Z. Ladić, *Last will,* str. 149; 157. O raširenosti trgovačkoga poslovanja u kasnosrednjovjekovnom Rabu više u: M. Kunčić, »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća «, str. 82-88.

[784] *Misser Constantin de Dominis* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 7v, 8. IV.1580.

[785] *La nobil matrona madona Margarita relicta quondam spetabil misser Christophoro Cernotta* (…) Isto, fol. 6v-7r, 9.IV.1580.

[786] Margarita Cernotta je 1570. g. prodala sukno boje trešnje za priličnu svotu od 500 dukata senjskom kapetanu Basanu *de Sacho*, koji je također trgovao tkaninama. O tome: I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka,* str. 172-173.

[787] *Ser Zorzi Buchouaz* (…) *atrouandosi in questa citta grauamente ferito di piage mortale* (…) HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 5-8, 11. X. 1571.

[788] *El spetabil misser Sigismondo Thomma Frola nobil da Besce* (…) *essendo a saltato nella cita de Arbe da una graue et improuisa infirmita* (…) HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 20v, 29. XI.1551.

[789] Isto, fol. 21r.

5.6. Pomorci

Činjenica da je rapska komuna najvećim djelom bila smještena na otoku nužno je izazvala snažno povezivanje trgovine i brodarstva odnosno pomorstva. Rab je kao otočka komuna bio izrazito usmjeren prema pomorstvu i pomorskoj trgovini, stoga ne čudi što je u komuni djelovao velik broj osoba čija je životna egzistencija bila vezana uz more - kapetani (zapovjednici) brodova, mornari i ribari. U promatranom uzorku spominje se šestero rapskih oporučitelja čija je profesija bila vezana uz more. Od pomoraca koji su ujedno bili i kapetani i vlasnici ili suvlasnici brodova ističu se *ser Zuane Dudich marinaro et patron di sua barcha peotta,*[790] *ser Ioannetus Pastrouich marinarius*[791] i *ser Zanetto Zaffaran marinaro*[792] te obični mornari, primjerice *Zorzi Slipcich del quondam Marincole marinaro d'Arbe.*[793]

Rapski su ribari opskrbljivali komunalno stanovništvo ribom koja se prodavala na rapskoj ribarnici (*piscaria, pescaria*). Među oporučiteljima nalaze se *Michel Glioglia pescador*[794] i *Nicolo Françiçh pescador,*[795] dok je Helena iz Rijeke bila udata za ribara Ivana iz Osora.[796]

5.7. Vojnici

Rapski patriciji, ukoliko su bili uključeni u vojnu službu pod vrhovnim mletačkim zapovjedništvom, obično su imali zapovjedne funkcije u mletačkoj vojsci. Svoju oporuku u Rabu 1551. sastavlja rapski patricij Kristofor *Cernota* koji je bio zapovjednik jedinica konjanika.[797] Službu zapovjednika vojnih snaga obavljao je Marko, sin pok. Luke podrijetlom iz bokokotorskoga zaljeva (Risan) koji je neko vrijeme boravio u Rabu, gdje je zatečen bolešću, dao zapisati i svoju posljednju volju.[798] Među rapskim oporučiteljima nalaze se i galijoti koji su vojnu službu vršili kao veslači na rapskoj galiji, napose u vrijeme bitke kod Lepanta.[799] Rabljani nižega socijalnog statusa bili su obvezni služiti i na galiji protiv Uskoka, budući da su uskočki napadi na rapske brodove, pa i povremeni upadi na teritorij komune, bili učestala pojava. Nije bilo neuobičajeno da su pojedini stanovnici rapske komune tražili sebi zamjenu za odlazak na galiju te bi onima koji bi pošli umjesto njih plaćali prilično visoke

---

[790] HR DAZD, 28, RB, FF, k. IX, sv. IV, fol. 40v, 6. VI. 1558.
[791] HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 26v, 27. IV. 1561.
[792] HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 40v, 5. IV.1552.
[793] HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 77, 4. IX. 1576.
[794] HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13. sv. I, fol. 22r, 13. III. 1560.
[795] HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 29, 29. XII. 1586.
[796] *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 39v, 10. VI. 1592.
[797] *Spectabilis et circumspectus vir Christophorus Cernota quondam magnifici domini Hieronymi equitis compos.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 6r, 14. III. 1551.
[798] *Il strenuo capitano misser Marco da Risano quondam Lucha* (…) *opreso di infirmita di febre*. HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIV, fol. 45v, 30. VII. 1559.
[799] Npr. *Zorzi Supracha galeoto sopra galea Arbesana*. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 4, 23.V.1571.

svote novca, a to dokazuju i mnogi ugovori o zamjeni službe sklopljeni kod rapskih notara.[800] Ukoliko je nedostajalo ljudstva, mletačka je vlast u tu svrhu regrutirala i pojedince iz drugih istočnojadranskih komuna. Tako se od stranih oporučitelja koji su oporuku sastavili u Rabu, izdvaja i Zadranin Šimun *Rossich* pok. Marka, momak na galiji kapetana straže protiv Uskoka, Marka Antuna *Pisani*.[801] Iz oporučnih navoda razvidno je da su vojnici svoju posljednju volju dali zapisati uglavnom uoči odlaska u rat ili, kao i većina ostalih oporučitelja, zbog bolesti. Budući da su vojnici bili prilično mobilna skupina, ne treba čuditi da su u Rabu svoje oporuke sastavljali vojnici iz drugih gradova i komuna.

5.8. Poljoprivredni djelatnici

Rapski oporučitelji koji su nastanjivali područje komunalnoga distrikta, bavili su se obradom zemlje, najvećim dijelom u vlasti Crkve ili patricijata, ili su kao pastiri čuvali stada ovaca i koza, u vlasništvu samostana, biskupije, patricija ili imućnijih građana. Rapski notari nisu za sve stanovnike distrikta koristili termine kojima bi označili njihovu djelatnost, ali se povremeno u oporukama koriste termini *villicus*,[802] *villico*[803] za seljaka koji je obrađivao zemlju i živio na njoj i od nje te *pastore*[804] ili *brauaro*[805] za pastira. Iako se ovi pojmovi ne navode u svakoj oporuci, ipak se može zaključiti da su poslove pastira i zemljoradnika najvećim djelom obavljali seljaci iz razasutih sela u rapskome distriktu, ali i novodoseljeni stanovnici, nerijetko nazivani i Morlaci, koji su na otok stigli iz dalmatinskoga zaleđa pritisnuti teškom vojno-političkom situacijom i stalnim ratovima na kopnu.

---

[800] Npr. 1594., pred notarom Kristoforom Dominisom ugovor su sklopili vojni obveznik Frane, sin pok. Šimuna Negulića (*Francesco del quondam Simon Negulich*) i Toma, sin pok. Ivana Versalka stanovnik Raba (*Tomaso, del quondam Zuane Versalco habitante in Arbe*), koji će za 300 libara (46,8 dukata) otići služiti na rapsku galiju umjesto Negulića. HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. I, fol. 23rv, 27. VI. 1594.
Ivan, sin pok. Jakova Vertičevića (*Zuane fiolo del quondam Giacomo Uertichieuich*) u svojoj je posljednjoj volji naglasio da duguje 12 libara (oko 2 dukata) Antoniju Rumunju, što je preostali dio svote koju mu je potrebno vratiti jer je umjesto njega obnašao službu galiota na rapskoj galiji pod zapovjedništvom pok. rapskoga patricija Ivana *Hermolao* (*Item disse esser creditore de Antonio Rumugn de L 12 de pizoli per resto che dargli douta per esser sta galioto per lui in la galia arbesana sopracomitto il quondam magnifico misser Zuane Hermolao*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 8v, 4.VIII. 1580.

[801] *Simon Rossich quondam Marco da Zara al presente scapolo sopra la galea del clarissimo signor Marc' Antonio Pisani dignissimo Capitano alla Uardia contra Uscochi* (…) HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 6v, 9.V.1587.

[802] Npr. *Gregor Nouosel villicus.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 15v, 2. VII. 1558.

[803] Npr. *Margarita, da Fiume al presente consorte di Matio figlio del quondam Gregorio Ganzar villico dell'Isola d'Arbe*. HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XIX, fol. 28, 31. VIII. 1589.; *Nicolo Fumiich villico habitante nella predetta contrà di Pasturan.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XII, fol. 20r, 13. XI. 1600.

[804] Npr. *Zuan Sfaycho pastore.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 37v, 22. XI. 1551.

[805] Npr. *Francescho Sucich cognominato Mis al presente brauaro della mandra de Tignarosa*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 11v, 12. XI. 1581.

5.9. Služinčad

Gotovo je svako bogatije rapsko kućanstvo imalo služinčad, koja je obavljala različite vrste kućanskih poslova za svoje poslodavce. Uglavnom su žene obavljale takve poslove (*famula, massera, serua*).[806] U rapskome testamentarnom uzorku nalazi se pet pripadnica kućne posluge, dvije *famule,*[807] dvije *massere*[808] i jedna *serua*.[809] Jednako kao i kućna služinčad u drugim istočnojadranskim komunama toga razdoblja[810] i rapska služinčad povremeno je bila primatelj oporučnih legata upravo zbog intimne povezanosti ili dugogodišnjega suživota sa svojim gospodarima.

[806] Termini koji se koriste u izvorima označavaju kućne pomoćnice, ali se, na temelju podrobnijega iščitavanja izvora, može pretpostaviti da su *serue i massare* pripadale osobama u kućanstvu intimnije vezanima uz svoje *patrone,* odnosno članove njihovih obitelji, bile su možda više osobe od povjerenja i obavljale su neke možda lakše kućanske poslove, dok su *famule,* čini se, ipak bile isključivo pomoćna radna snaga. Zasigurno je bilo i muškaraca koji su obavljali poslove namijenjene kućnoj posluzi, ali ih doduše nema među rapskim oporučiteljima druge polovice XVI. stoljeća. U literaturi se različito tumače pojmovi vezani uz kućnu poslugu. Primjerice, *massaria* ili *massera* bila bi predstojnica posluge u patricijskoj kući. O tome: I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, str. 166.

[807] Npr. *dona Catharina famula suprascritti ser Mathei Ueselinich.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 23r, 18. VIII. 1552.; *dona Peruca famula illorum de Nimira.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 12v, 17. III. 1558.

[808] Npr. *Mariza, al presente masera del misser Galzigna di Galzigna*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 13r, 9. III. 1567.; *Agnia Cibermanich dell quondam Martin de Fianona, all'presente massera del ser Zorzi Uesselinich.* HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 40, 8. III. 1576.

[809] *Orsa Calampiçh da Segna al presente serua del spetabil misser Nicolo Scaffa.* HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 17, 22. III. 1588.

[810] Usp. Z. Ladić, *Last will,* str. 191-192; 206-207; 215-216; 220-221; 229; 235.

V. DISTRIBUCIJA POBOŽNIH LEGATA: PRIMATELJI LEGATA I VRSTE LEGATA

I) Primatelji pobožnih legata *per l'amor di Dio et per l'anima sua*

Od pojave prvih pisanih kršćanskih oporuka na hrvatskome prostoru iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka, kršćanske dogme utjecale su na specifičnu distribuciju testamentarnih legata. Jedno od najsnažnijih obilježja srednjovjekovnih oporuka jest briga oporučitelja za vječni spas duše što je imalo snažan utjecaj na distribuciju legata. Raznolikost darovanih legata od ranoga srednjeg vijeka, kada su ih darivali samo pripadnici elitnih slojeva hrvatskoga srednjovjekovnog društva, pa do XVI. stoljeća, kada oporuke sastavljaju svi pripadnici urbanih i ruralnih društava diljem Hrvatske, dogodile su se bitne promjene, osobito u izboru primatelja legata koji postaju sve brojniji, ali i u vrstama legata koji postaju sve raznolikiji. Hrvatski su istraživači već uočili veliku razliku između ranosrednjovjekovnih i kasnosrednjovjekovnih oporuka sa spomenutih aspekata. Tijekom XVI. stoljeća ne dolazi do neke posebne promjene u primateljima i vrstama legata, što ukazuje da se radilo o religijskom »procesu dugog trajanja« čija je temeljna značajka u cijelom tom razdoblju bila snažno izražena briga da se legati daruju u dva osnovna pravca: »za ljubav Bogu« i »za spas duše« oporučitelja. Takve nepromjenjive čimbenike i ciljeve uočavamo i u svim istočno-jadranskim oporukama kasnoga srednjovjekovlja, pa tako i u Rabu u XVI. stoljeću.[811]

Na temelju raščlambe rapskih posljednjih volja iz razdoblja od 1550. do 1600. godine s aspekta distribucije legata *per l'amor di Dio et per l'anima sua* primjetno je da su oporučitelji svoja raznolika dobra namijenili velikome broju različitih primatelja. Ipak, kao i u ostalim gradovima i komunama na našoj obali Jadrana, mogu se uočiti dvije osnovne skupine primatelja legata - pojedinci i institucije, a one se opet mogu podijeliti u nekoliko većih skupina: crkvene institucije (crkve, kapele, samostani, kaptol), bratovštine, hospitali, članovi klera, članovi obitelji, skupine i pojedinci na rubu društva (npr. siromašni, siročad) te zasebna skupina koju su činili izvanbračna djeca i služinčad.

Dok su pobožna darivanja crkvenim institucijama te članovima klera i članovima užih ili proširenih obitelji bila obično uvjetovana obvezom slavljenja ili naručivanja misa za dušu oporučitelja, dotle se donacije koje su bile namijenjene bratovštinama, hospitalima, siromašnima, siročadi, izvanbračnoj djeci i slugama mogu okarakterizirati kao karitativne,

[811] Valja istaknuti da će u središtu ove analize biti razmatrani samo primatelji i legati čija je uloga bila olakšati put oporučitelja prema vječnomu životu, dakle u pobožne svrhe. Legati namijenjeni članovima obitelji, ukoliko su bili isključivo svjetovnoga karaktera, neće biti uzimani u obzir jer se takva darivanja mogu svrstati u problematiku nasljednoga prava, što nije predmet ove raščlambe.

solidarne i socijalno osjetljive. No, u intimnim pobožnim promišljanjima oporučitelja izraženim u testamentima, kao najčešće posljednjim privatno-pravnim ispravama koje su sastavili na ovome svijetu, ova darivanja zapravo su rezultat stoljetnoga društveno-religioznog promišljanja strategije tzv. socijalnog kršćanstva nastalog u XIII. stoljeću pojavom mendikantskih redova franjevaca i dominikanaca, koja je za osnovni cilj imala spas duša testatora.[812] Zato se materijalna dobra ostavljana bratovštinama, hospitalima, siromašnima i siročadi bez sumnje mogu smatrati pobožnim donacijama u kontekstu kršćanskoga darivanja najpotrebitijih članova društva prema evanđeoskim načelima »ljubavi prema bližnjem«, dok donacije usmjerene prema služinčadi, izvanbračnoj djeci i siromašnim djevojkama zahtijevaju dodatno objašnjenje.

Naime, kada je riječ o pripadnicima kućne posluge, koji su većinu svoga života proveli u kućanstvu svoga gospodara (najčešće patricija ili imućnijeg građanina), primjetno je da se u razdoblju od kraja XIII. do XVI. stoljeća odnos njihova gospodara prema njima znatno poboljšava, u odnosu na ranije razdoblje, kada se služinčad nalazila vrlo nisko na društvenoj ljestvici i bez dimenzije uspostave intimnijih odnosa sa članovima kućanstava u kojima su služili. Neslobodne osobe, koje se u našim vrelima ranoga srednjeg vijeka nazivaju *famuli/famule, ancile* i *servi,* bile su u potpunosti isključene iz obiteljskoga života kućanstva u kojem su služile. No, već od kraja XIII. st. u oporukama može se uočiti sve veća bliskost i povezanost između gospodara i njegovih slugu, što je nesumnjivo posljedica pojave mendikantskih redova i »socijalnoga« kršćanstva. U Dubrovniku, nekada neslobodni *servi* i *ancille* počinju dobivati ono najdragocjenije kao legat – osobnu slobodu, pa je tako na razmeđu XIII. i XIV. st. u izvorima zabilježeno čak 16 oslobađanja neslobodnih podložnika uz uobičajene pobožne fraze: *sit libera et franca pro amore Dei* ili *pro anima mea*.[813] Jedan od najljepših primjera koji ilustrira prožimanje svih društvenih slojeva naših komuna ovom novom pobožnošću nalazimo kod trogirskoga biskupa Nikole Kažotića koji u svojoj oporuci od 20. listopada 1370. vrlo izdašno daruje svoje sluge i služavke, kako nadahnut »socijalnim« kršćanstvom, tako i zbog činjenice što je osobno blizak sa njima.[814] Može se zaključiti da,

---

[812] Z. Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih oblika svakodnevnog života i materijalne kulture«, str. 2; Damir Karbić, »Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća (Postavljanje problema i pokušaji rješavanja)« (dalje: »Marginalne grupe«), *Historijski zbornik,* god. XLIV (1991.), br. 1, str. 61.

[813] Z. Ladić, »Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna«, str. 28. Usp. i N. Budak, »Oslobađanje serva i ancila i napuštanje upotreba njihove radne snage na istočnom Jadranu«, *Historijski zbornik,* god. XXXVIII (1985.), br. 1, str. 121.

[814] O bliskoj povezanosti biskupa Kažotića sa svojim slugama (*famuli*) Klapcem, Prvišom te služavkama (*serve*) Ružom i Stojom, kojima oporučno daruje brojne i raznovrsne legate vidi više: Z. Ladić, »Prilog životopisu trogirskog biskupa Nikole Kažotića (1362-1371)«, *CCP,* god. XXIV (2000.), br. 45, str. 13; 16-20.; Ivo Babić, »Trogirski biskup Nikola Casotti (+1371.) i njegovo doba«, *Starohrvatska prosvjeta* (2010.), sv. 37, str. 227-228.

premda sluge i služavke i dalje tijekom XVI. st. nisu smatrani ravnopravnim članovima obitelji njihova gospodara, njihov se položaj kroz stoljeća bitno poboljšao, na što najbolje ukazuje činjenica da su od neslobodnih osoba u XIII. st. postali slobodne individue prema kojima je ljudski stav gospodara u XVI. stoljeću ipak znatno izmijenjen. Služinčad, naime, postaje zamijećena i sve češće pojavljuje se kao primatelj legata, što upućuje na bolju inkorporaciju služinčadi u proširenu obitelj gospodara nego što je to bilo u XIII. stoljeću.

U slučaju izvanbračne djece, iako su njihovi očevi o njima, prema odredbama komunalnoga statuta,[815] bili dužni voditi svojevrsnu brigu i financijski ih potpomagati,[816] djeca rođena izvan braka, nisu pravno smatrana članovima njihovih obitelji. Ipak, sama činjenica da su mogli dobiti i do polovine očeve imovine te da su očevi najčešće brinuli da njihovi vanbračni sinovi nauče neki profitabilan zanat, trgovačke vještine ili steknu poziciju unutar lokalnoga svećenstva, zorno kazuje da niti oni ne spadaju u skupinu siromašnih.[817]

Što se tiče darivanja novca, odjeće ili predmeta siromašnim djevojkama za njihovu udaju u Rabu, kao i u ostalim istočno-jadranskim komunama,[818] ostavljanje takvih legata pojavljuje se kao odgovor na propovijedi sv. Katarine i sv. Bernardina, a koji su nakon silnih kužnih epidemija u XIV. i XV. stoljeću, koje su decimirale stanovništvo urbanih sredina u Italiji (navedeni svetci su tome osobno svjedočili u Sieni) zagovarali nužnost prokreacije odnosno rađanja što većega broja djece u želji za opstankom stanovništva nekoga grada, regije pa i cijeloga kršćanstva.[819] Tijekom XVI. stoljeća, kada dolazi do polaganog demografskog oporavka od epidemija kuge s kojom se, kao razornom bolešću stanovništvo već dobro upoznalo, ova su darivanja mogla biti usmjerena i za ulazak siromašnih djevojaka ili onih bez roditelja u komunalne samostane.

---

[815] Statut rapske komune sadrži indikativnu odredbu u kojoj se utvrđuje da muškarac koji ima zakonite potomke i želi od svojih dobara nešto ostaviti svojim rođacima ili svojim izvanbračnim (naravnim) sinovima ili kćerima, može im ostaviti do količine i vrijednosti polovice cijeloga dijela koji pripada jednome od njegovih zakonitih potomaka.
Item statuimus et ordinamus, quod vir, habens heredes legittimos, si voluerit de bonis suis aliquid dimittere aliquibus suis propinquis et filiis aut filiabus suis naturalibus, possit eis dimittere pro quolibet usque ad quantitatem et valorem midietatis totius partis, que veniet uni de suis heredibus legittimis (...) Statut rapske komune, Liber II, C. 7, str. 106-107.

[816] Navedeno potvrđuju i vrela. Tako je notar Mate Ziko, pred svjedocima loparskim kapelanom Jeronimom Mirkovićem i stanovnikom Lopara Bernikiom Hečićem, zabilježio dokument kojim se potvrđuje da je Ivan, sin Dominika *Cortese* (*Zuane di ser Domeneco Cortese*), zbog pravednosti i časti, izvršio financijsku obvezu prema Jeleni pok. Bare Valeskovića iz Lopara (*Jelena quondam Bare Ualescouich da Eparo*), majci svoga izvanbračnoga sina Filipa (*Filippo, soa creattura e natural figluiolo*) te namirio sve troškove za mlijeko, hranu i uzdržavanje dječaka, za vrijeme njegovih prvih mjeseci života, odnosno u periodu od 21 mjeseca dok ga je dojila. Nakon toga, dječaka je pod svoju skrb uzeo otac u svoju kuću. HR DAZD, 28, RB, 20. VI. 1552.

[817] Naravno, uz povremene izuzetke koji su bili najčešće izraz očeve neodgovornosti.

[818] Usp. Z. Ladić, *Last will,* str. 215; 228-229; 234.

[819] Z. Ladić, »O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku«, str. 14-16.

1. Darivatelji legata *per l'amor di Dio et per l'anima sua*

Promotre li se podatci na Grafikonu 19. razvidno je da su i oporučitelji iz rapske komune, baš kao i iz ostalih komuna na našoj obali Jadrana,[820] dominantno darivali razne vrste pobožnih legata solidarnog i karitativnog karaktera »za ljubav Božju« ili »za spas duše«. Ipak, istovjetno drugim komunama,[821] postojao je i vrlo malen broj oporučitelja koji, kako kazuju njihove posljednje volje, nisu ostavili nikakve pobožne legate.

Grafikon 19. Udio darivatelja pobožnih legata u ukupnom broju rapskih oporučitelja u drugoj polovici XVI. stoljeća

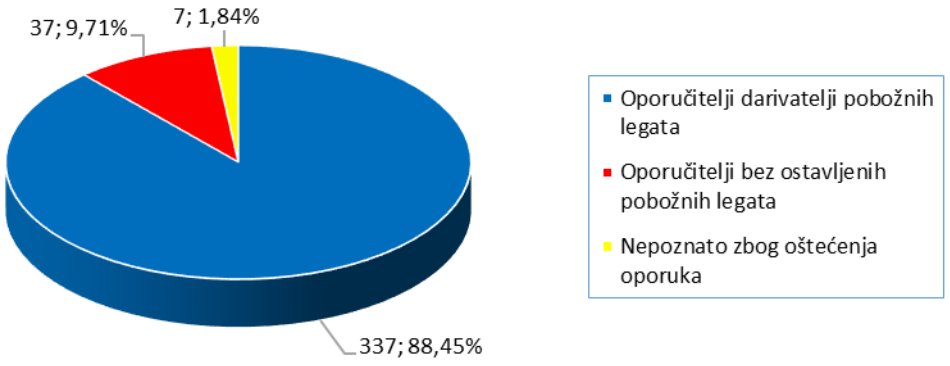

Kako je vidljivo iz Grafikona 19., oporučitelja koji nisu darivali u pobožne svrhe bilo je samo 37 odnosno 9,71 % od ukupnoga broja testatora, dok je oporučitelja darivatelja pobožnih legata bilo 337, odnosno 88,45 % od ukupnoga broja testatora, što zorno ukazuje koliki je značaj većina oporučitelja pridavala darivanju karitativnih i solidarnih legata ne bi li tako olakšali postizanje spasa duše. Za sedam rapskih oporučitelja, pet muškaraca i dvije žene (1,84 % od ukupnoga broja oporučitelja), zbog znatne fizičke oštećenosti oporuka, nije poznato jesu li ostavili koji pobožni legat ili ne. Ovi podatci u prvome redu ukazuju na izuzetan značaj koji su oporučni legati »za spas duše« i »za ljubav prema Bogu« imali u posljednjim promišljanjima oporučitelja na ovome svijetu. Pored toga, na Grafikonu 19. je prikazana i skupina oporučitelja koji u svojim oporukama ne spominju pojedinačne pobožne legate, pa se na prvi pogled čini kao da su, za razliku od goleme većine ostalih, bili nezabrinuti da li će njihova duša ići u raj, pakao ili barem čistilište kao teološki nematerijalne onozemaljske kategorije koja je kreirana tijekom XII. stoljeća, a osobito popularna postala

[820] Usp. Z. Ladić, *Last will*, str. 237.
[821] Usp. G. Ravančić, »Oporuke, oporučitelji i primatelji oporučnih legata u Dubrovniku s kraja trinaestoga i u prvoj polovici četrnaestoga stoljeća«, str. 109.

nakon objave Danteove »Božanske komedije«, a koja je vrlo rado bila čitana i u našim krajevima.[822] No, ponekad se u oporukama već u kasnome srednjem vijeku nigdje ne spominju izričite oporučiteljeve odredbe usmjerene prema spasu duše ili prema ljubavi iskazivanoj Bogu kroz milosrđe ili solidarnost, što ipak nije značilo da takvi oporučitelji nisu gorjeli od žudnje da im duša skonča u vječnosti Raja. Osobito su česti takvi slučajevi u vremenima epidemija kuga, ratova i drugih kriznih situacija kada niti brojni oporučitelji nisu stizali detaljno razraditi religioznu strategiju, a niti malobrojni notari u nekom gradu nisu imali vremena sastaviti oporuke po svim pravilima struke. Najčešće u takvim slučajevima oporučitelji su, kako bi svojim dušama ostavili otvorena vrata Raja, izričito određivali da svu svoju imovinu, kako pokretnu tako i nepokretnu, ostavljaju svojim nasljednicima, ali su od istih tih nasljednika izričito zahtijevali da daruju pobožne legate »za spas duše« oporučitelja prema svojemu mnijenju. Pored činjenice da se time iskazivala velika vjera u nasljednike po pitanju brige o dušama oporučitelja, oporučitelji su u takvim oporukama nalazili još jednu kontrolnu instituciju u vidu izvršitelja (odnosno *executores, commmisarii* ili *epitropi*, kako su se nazivali u pojedinim komunama), a koji su bili zaduženi, ne samo da pažljivo sastave pokojnikov inventar dobara već i da se pobrinu da nasljednici oporučitelja ostave pobožne legate za spas njihovih duša. Sve navedeno ukazuje da su podatci prikazani na Grafikonu 19. točni, ali samo ako se razmatra vanjski sadržaj korpusa oporuke. No, ukoliko se uzme u obzir obveza da tzv. *heredes universales* i izvršitelji oporuka daruju, pa makar i solid ili česticu zemlje za dušu testatora, onda se može zaključiti da su praktički svi oporučitelji razmišljali o spasu svoje duše i vječnome životu.

Grafikon 20. Udio rapskih oporučitelja darivatelja pobožnih legata prema spolu

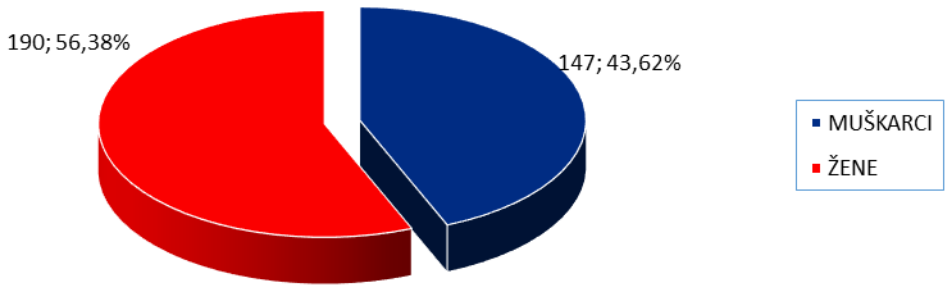

Sagledaju li se darivatelji pobožnih legata prema spolnoj kategoriji, može se zamijetiti da su žene kao darivateljice legata gotovo 13 % zastupljenije od muškaraca, odnosno 190 rapskih

[822] J. Le Goff, *The Birth of Purgatory*, Scolar Press, London, 1984., str. 130-132.

oporučiteljica u svojim su posljednjim voljama ostavile pobožne legate, dok je to isto učinilo 147 muških oporučitelja (vidi Grafikon 20.). Veću prisutnost žena darivateljica legata u rapskome testamentarnom uzorku primarno se može protumačiti time što je i udio žena među rapskim oporučiteljima bio za 11,28 % veći od udjela muškaraca (vidi Grafikon 5.).[823] Uostalom, kako pokazuju razna istraživanja, podjednako praćenje religioznih trendova karakteristično je za oporučitelje obaju spolova iz svih društvenih staleža iz ostalih naših komuna od Istre do južne Dalmacije (Poreča Zadra, Trogira, Dubrovnika, Kotora).

Kao što je već spomenuto, 37 oporučitelja (21 muškarac i 16 žena) u svojim oporukama nisu naveli niti jedno darivanje legata *pro anima* ili u druge pobožne i milosrdne svrhe. Naravno, u najvećem broju takvih slučajeva, odluku o distribuciji pobožnih legata oporučitelji su prepuštali, s većim ili manjim povjerenjem, svojim nasljednicima, odnosno tzv. *heredes universales*. Budući da su njima i ostavljali najveći dio svojih pokretnina i nekretnina, smatrali su da imaju pravo zahtijevati od univerzalnih nasljednika da dio darovane imovine podijele »za spas duše« oporučitelja. Rapski komunalni statut iz XIV. stoljeća propisao je odredbe o darivanju *pro anima* u kojima je naznačeno da muškarci, koji imaju zakonite nasljednike, mogu od svojih dobara ostaviti štogod hoće za svoju dušu, bez suprotstavljanja nekoga od potomaka ili neke druge osobe,[824] a i ako nemaju zakonitih potomaka također od svojih dobara mogu raspoložiti štogod i koliko žele.[825] Mogućnost darivanja za dušu, prema rapskome statutu, imaju i udate žene, kako s pravom na dio nasljedstva tako i s mirazom. One

[823] Str. 102.
[824] *Statuimus et ordinamus, quod si vir habens heredes legittimos voluerit aliquid ordinare fieri pro anima sua, hoc facere possit et ordinare quidquid voluerit de suis bonis pro anima sua sine contradictione alicuius sui heredis, vel aliujus alterius perosnae*. *Statut rapske komune*, Liber II, C. 6, str. 104-107.
[825] (…) *et si heredes legittimos non haberet, tunc de bonis suis pro anima et corpore possit facere et ordinare quicquid voluerit*. Isto, C. 7, str. 106-107.

žene koje nemaju potomke, mogu raspolagati svojim dobrima povodom svoje smrti u mjeri koliko hoće, ali ako imaju potomke, tada je iznos ostavljenih dobara *pro anima* ograničen na maksimalno jednu četvrtinu od oporučiteljičinih dobara.[826]

Kao što pokazuju europska medievistička istraživanja u proteklih tridesetak godina, već od razdoblja druge polovice XIII. stoljeća dolazi do pojave tzv. procesa demokratizacije u pisanju privatno-pravnih isprava što znači da su od toga perioda bilježničke isprave, pa tako i posljednje volje, počeli zapisivati pripadnici svih, a ne više samo elitnih slojeva društva kao tijekom XI. i XII. stoljeća i to, kako je prikazano i u ovome uzorku, podjednako žene i muškarci.[827] Analize za neke druge istočno-jadranske komune u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka (Zadar, Dubrovnik, Poreč, Trogir, Šibenik) ukazale su da je tzv. proces demokratizacije sastavljanja privatno-pravnih dokumenata preplavio naše gradove, prije svega zbog kodificiranja statuta i razvitka ustanove notarijata, u posljednjem razdoblju srednjega vijeka, dakle u XIV. i XV. stoljeću.[828] Budući da i raščlambe privatno-pravnih isprava za rapsku komunu pokazuju iste tendencije tijekom XV. stoljeća,[829] bilo je za očekivati da će se spomenuti proces »demokratizacije« u ovoj komuni nastaviti i u XVI. stoljeću s time da će biti još više intenziviran.

Grafikon 22. Rapski oporučitelji prema spolu i društvenom statusu u drugoj polovici XVI. stoljeća

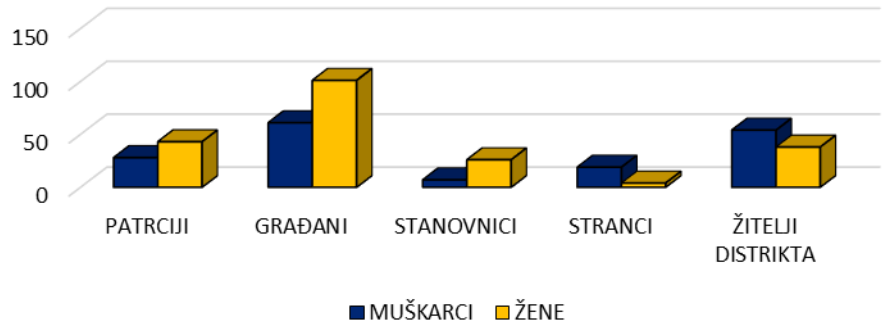

[826] *Praterea statuimus et ordinamus, quod mulier tam maritata ad partem quam cum dote, si non habuerit heredes legittimos, possit ad mortem suam de suis bonis dimittere et facere de bonis suis quidquid voluerit. Si vero mulier maritata tam ad partem quam cum dote habuerit heredes legittimos, non possit sive debeat ordinare fieri pro anima sua aut aliter dimittere de bonis suis ultra quartam partem suorum bonorum…* Isto, C. 8, str. 106-107.

[827] O tome vidi: Z. Ladić, »O *procesu demokratizacije* u pisanju kasnosrednjovjekovnih privatno-pravnih i bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU*, vol. 32 (2014.), str. 39-66; Isti, *Last will*, str. 35-37.

[828] Z. Ladić, *Last will*, str. 36-37.

[829] Vidi npr.: I. Pederin, *Rab u osvit humanizma i renesanse*; M. Kunčić, *Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća*, doktorska disertacija, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

I doista, kako pokazuju podatci prikazani na Grafikonu 22., druga polovica XVI. stoljeća razdoblje je u kojemu su posljednje volje, kao jednu vrstu privatno-pravnih isprava bilježenih u notarskim kancelarijama, pisali pripadnici svih društvenih slojeva rapske komune i to, naravno, oba spola u podjednakom broju. Promatrajući ovaj grafikon, odmah se zamjećuju dvije separatne skupine oporučitelja – oni koji su živjeli u gradu Rabu (patricijat, građani, stranci) i oni koji su bili stanovnici rapskoga distrikta (seljaci odnosno *villici* ili *villani*, a među kojima je također bilo doseljenika odnosno tzv. Morlaka, osobito iz nekadašnjih hrvatskih županija u zaleđu Dalmacije i Hrvatskoga primorja). Kao što je prikazano na Grafikonu 22., razumljivo je da je gradska skupina oporučitelja činila znatno veći udio u ukupnome broju oporučitelja od distriktualne. Naime, čak je 266 oporučitelja (ne računajući strance) živjelo u gradu, a tek 92 ili 25,70% u distriktu. Razlozi za većim brojem sastavljenih oporuka kod gradskoga stanovništva u odnosu na seosko su mogli biti raznoliki, ali jedan od najvažnijih je svakako u činjenici da su notarske kancelarije bile smještene u gradu i time znatno pristupačnije stanovništvu grada. Istina, moguće je da je seljačko stanovništvo u distriktu sastavljalo brevijare kao usmeno izrečene posljednje volje pred nekoliko svjedoka, ali one nisu sačuvane u rapskoj notarskoj građi. Bez obzira na to, kvantitativna analiza ovoga aspekta pokazuje da je bilježenje oporuka još uvijek bilo znatno jače ukorijenjeno među gradskim stanovništvom.

Drugi zanimljivi aspekt koji se može iščitati iz podataka predstavljenih na Grafikonu 22. jest veća zastupljenost žena – oporučiteljica u odnosu na muške oporučitelje unutar gradskih staleža patricija, građana i stanovnika odnosno *habitatores* s tendencijom trajnog nastanjenja u gradu i željom za stjecanjem rapskoga civiliteta. Nasuprot tome, u skupinama stranaca (koji su također uglavnom živjeli u gradu) i stanovnika distrikta, dakle uglavnom seljačkoga stanovništva, kao sastavljači posljednjih volja izrazito dominiraju muškarci. Kako objasniti ovu pojavu? Jedan od vjerojatnih razloga takvoj kvantitativnoj slici odnosno suprotnostima koje uočavamo u zastupljenosti ženskih oporučitelja u gradu i u distriktu, jest u znatno slabijoj mobilnosti odnosno pokretljivosti žena, osobito žena iz nižih društvenih slojeva (dakle, seoskoga stanovništva) te iz elitnijih društvenih slojeva klera, trgovaca, vojnika, obrtnika, umjetnika, intelektualaca i drugih stranaca, a koji su se često tek privremeno nastanjivali u gradu Rabu. Dakle, žene koje su bile pripadnice temeljnih gradskih staleža rapske komune (patriciji, građani i stanovnici) i čija je sudbina bila vezana uz grad Rab imale su snažno izraženu potrebu za sastavljanjem oporuka jer su u komuni imale svoje posjede koje su željele podijeliti svojim nasljednicima. Istovremeno, žene muškaraca - stranaca koji su kratko boravili u gradu rijetko su pratile svoje muževe ili očeve na njihovim

poslovnim putovanjima, pa stoga i rijetko sastavljaju oporuke u Rabu. Jednako tako, slaba pokretljivost žena iz staleža seljaštva prema urbanome djelu rapske komune, mogla bi biti uzrok slabe zastupljenosti žena iz rapskoga distrikta kao oporučiteljica.

2. Primatelji legata *per l'amor di Dio et per l'anima sua*

U ranonovovjekovnim rapskim posljednjima voljama nailazi se na prilično širok dijapazon različitih primatelja pobožnih legata, koji se mogu svrstati u nekoliko glavnih skupina: crkvene institucije (samostani, crkve, kaptol), bratovštine u gradu i distriktu, članovi klera (svećenici, ispovjednici, redovnici i redovnice), članovi uže i šire obitelji, prijatelji i dobročinitelji, osobe i skupine na rubu društva (siromasi, siromašne djevojke za udaju, siročad) te nešto bolje pozicionirana izvanbračna djeca, služinčad i udovice.

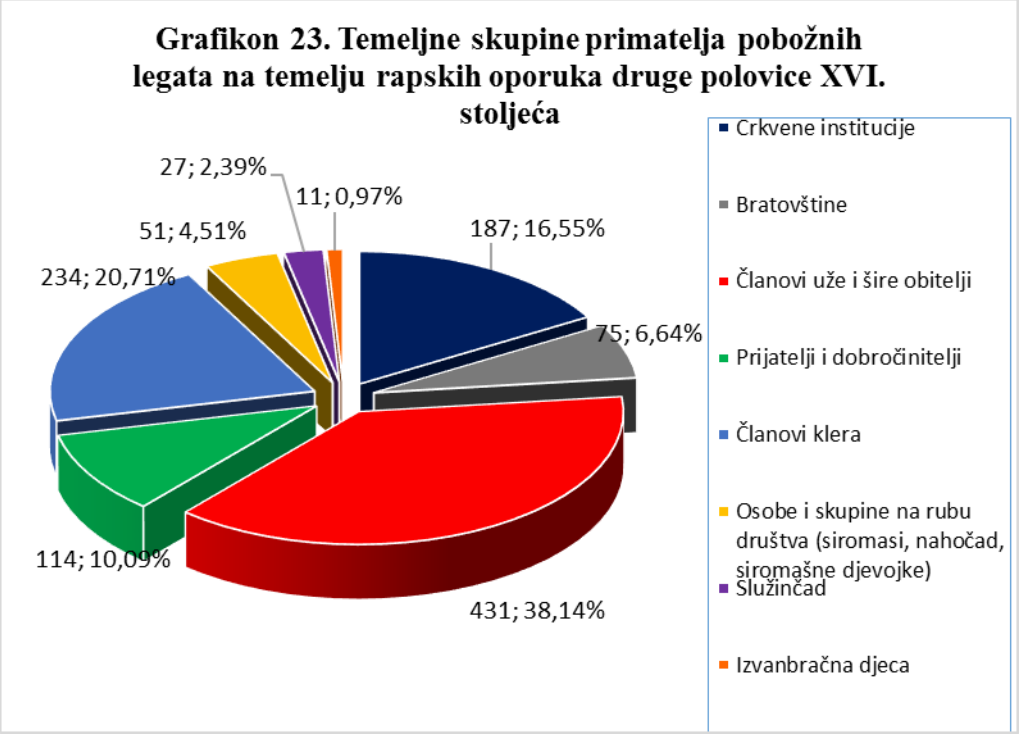

Iz podataka prikazanih na Grafikonu 23. razvidno je da su oporučitelji s najviše legata oporučno obdarili članove svoje uže i šire obitelji te je toj skupini ostavljen 431 legat (odnosno 38,14 % od ukupnoga broja ostavljenih pobožnih legata (1130).[830] To ukazuje na čvrste obiteljske veze i želju oporučitelja da se u praksi veliki dio njihovih pokretnina i nekretnina ostavi u nasljeđe članovima obitelji, dok se takva raspodjela često teorijski opravdavala kao darivanje legata *per l'amor di Dio* i *per l'anima sua*. Po broju primljenih

[830] Treba istaknuti da se ovdje navedeni ukupni broj darovanih pobožnih legata zapravno odnosni na broj osoba iz navedenih kategorija primatelja.

pobožnih legata slijedi skupina pripadnika rapskoga klera, koja je ukupno primila 234 legata (ili 20,71 %). Nadalje, rapski su oporučitelji 187 različitih legata (ili 16,55%) u pobožne svrhe ostavili crkvenim institucijama, s kojima su za života u vjerskome smislu bili povezani. No, ukoliko prihvatimo da pobožni legati darivani raznim crkvenim ustanovama i oni darivani rapskome kleru zapravo pripadaju istoj skupini legata, odnosno da su usmjereni prema rapskoj Crkvi, onda se radi o 421 darovanom pobožnom legatu (ili 37,25 % od ukupnoga broja darovanih legata) čime se rapska Crkva, kako njezine ustanove tako i pripadnici klera, kao primateljica bitno približava skupini članova uže i šire obitelji, a razlika u broju primljenih legata postaje gotovo simbolična (tek 0,89 %). To, opet, ukazuje da su, pored članova užih i širih obitelji, oporučitelji, s aspekta pobožnosti najviše nade polagali u rapsku Crkvu vjerujući da će ona ispuniti svoj zadatak potpore spasu duša oporučitelja.

Slijedi skupina prijatelja, dobročinitelja i poslovnih partnera, dakle osoba s kojima testatori nisu bili krvno ili rodbinski vezani, a kojima su rapski testatori darovali 114 legata (10,09 %), što ukazuje da su se prijateljstvo, poslovna povezanost i dobročinstvo kao socijalne i intimne kategorije vrlo cijenile među rapskim oporučiteljima, da su postojale dugotrajne prijateljske, partnerske ili dobročiniteljske veze između oporučitelja i drugih osoba te da je rapsko društvo bilo isprepleteno mrežom socijalnih veza među laicima na raznim razinama svakodnevnog života. Gradske i seoske bratovštine, kao stupovi grupne i institucionalne laičke pobožnosti, u razmatranome razdoblju primile su 75 pobožnih legata (6,64%), što ne treba smatrati malenim udjelom imajući u vidu da su se bratovštine financirale i iz drugih izvora – članarinama bratima i sestara te prihodima sa bratovštinskih zemljišnih posjeda. Naime, bratovštine su, osobito velike kao ona bičevalačka sv. Kristofora, u gradu i distriktu imale velike zemljišne posjede kojima su osiguravale svoje materijalne i financijske prihode.[831] Osobama i skupinama koje se nalaze na rubu rapskoga društva oporučitelji su izravno namijenili ukupno 51 legat (4,51 %), što i nije tako malen udio jer su *pauperes Christi* i druge osobe s margine društva bile potpomagane i od strane komunalnih vlasti, lokalnih bratovština i hospitala. Najmanje legata primile su osobe iz skupine kućne posluge (27 odnosno 2,39%) te izvanbračna djeca (11 odnosno 0,97%), no darivanje ovih dviju skupina govori u prilog činjenici da one u vidu strategije tzv. socijalnog kršćanstva nisu zanemarene, a primjetno je i da se odnos prema njima znatno poboljšao u odnosu na ranija razdoblja.

[831] O ovoj bratovštini, njenim članovima i prihodima vidi: Z. Ladić – Z. Novak, »Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu. Diplomatička i povijesna analiza s kritičkim prijepisom matrikule«, *Starine HAZU*, (2012.), vol. 64, str. 61-112.

Iz ove kratke raščlambe razvidno je da se rapsko društvo s aspekta pobožnosti izražene kroz oporučna darivanja ni po čemu nije razlikovalo od drugih kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih komunalnih društava na istočnoj obali Jadrana. Slika dobivena kvantitativnom analizom darovanih legata gotovo se u cijelosti uklapa u uobičajenu sliku na kakvu se nailazi primjerice u Zadru ili Dubrovniku,[832] što ukazuje da je i tijekom XVI. stoljeća u našim komunalnim društvima još uvijek prevladavalo tzv. socijalno kršćanstvo, a čija je temeljna karakteristika oslanjanje na vlastite financijske i druge snage svih staleža rapskoga stanovništva. Pri tome je, naravno, temeljni poticaj ovome dugotrajnom povijesnom procesu davala žudnja oporučitelja da njihove duše što brže i sa što manje prepreka, osmišljenom strategijom, stignu u raj. Budući da raspodjela oporučnih legata u našim komunalnim društvima nikada nije bila slučajna, već je simbolizira duboko izražena trezvena pobožnost, razumljivo je da se i rapska slika raspodjele legata uklapa u jedinstvenu sliku pobožnosti kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka na istočnoj obali Jadrana. To se još snažnije uočava razmatranjem svake pojedine skupine primaoca legata, a što će biti učinjeno u sljedećim potpoglavljima.

2.1. Crkvene institucije kao primatelji pobožnih legata

Ako se u rapskim posljednjim voljama detaljnije raščlane primatelji legata svake od navedenih skupina, može se steći još bolji uvid o tome tko su bili najučestaliji primatelji pobožnih donacija, odnosno s kime su rapski oporučitelji bili intimnije vezani tijekom svojega života.

Rapski su oporučitelji ostavljali različitim crkvenim institucijama pobožne legate, primjerice, rapskim crkvama i kapelama te oltarima koji se nalaze u arhitektonskom sklopu crkava i kapela, zatim rapskim muškim i ženskim samostanima te rapskome kaptolu. Kako je vidljivo iz Grafikona 24., od svih rapskih crkvenih institucija rapski su samostani primili izrazito najveći broj pobožnih legata (129), dok su znatno manji broj legata primile crkve i kapele u gradu i distriktu (34). Oltari u pojedinim crkvama obdareni su s ukupno 16 legata dok je rapskome kaptolu darovano 8 oporučnih legata.

[832] Usp. Z. Ladić, *Last will*, str. 183; 192-193; 222.

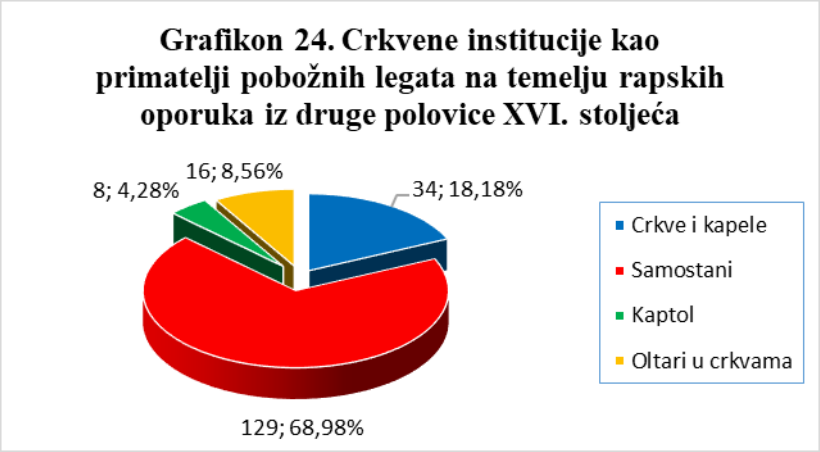

Pobožne legate namijenjene ovoj skupini primatelja oporučitelji su uglavnom ostavljali pod uvjetom služenja raznih vrsta misa za pokojne oporučitelje, a koje bi onda služili pojedini svećenici, odnosno župnici, ispovjednici, kapelani, kanonici ili redovnici iz određene crkve, kaptola ili samostana, kako bi se na taj način osigurao brži prijelaz pokojnikove duše iz čistilišta u raj. Ostavljanje legata crkvenim ustanovama imalo je i praktičnu svrhu budući da je priličan broj crkava i samostana bio u trošnome i ruševnome stanju, te su rapski oporučitelji kao vjernici koji su pripadali pojedinim župama, vodili brigu i o materijalnoj obnovi svoje župne crkve ili samostana. Kroz takve pobožne legate podupiralo se poboljšanje materijalnoga i egzistencijalnoga položaja rapskoga klera. Ovaj aspekt darivanja oporučnih legata iskazan je kroz ostavljanje brojnih novčanih legata te nekretnina i pokretnina u korist nemaloga broja crkvenih ustanova i svećenstva na području rapske komune.

2.1.1. Crkve i kapele kao primatelji legata *ad pias causas* ili *pro anima sua*

Rapski oporučitelji ostavljali su pobožne legate crkvama i kapelama u rapskoj komuni i distriktu s različitim namjenama, ali uglavnom kako bi se služile mise za oporučiteljevu dušu nakon njegove smrti. Također su ih obdarivali različitim liturgijskim predmetima koji su imali biti korišteni u liturgiji u pojedinoj crkvi ili uklopljeni u crkveni prostor kao dio inventara (misali, brevijari, svijeće, ukrasni predmeti poput slika, kipova, križeva, krunica), čime bi se postigao efekt snažnijeg religioznog osjećaja ili zanosa kod vjernika, pohoditelja dotičnih crkava ili kapela.

Na temelju raščlambe oporučnih legata moguće je iščitati da se kod distribucije legata različitim crkvama uglavnom radi o gradskim crkvama koje su obdarene sa 28 legata dok su crkve koje su se nalazile u trima većim selima u komunalnome distriktu (Lopar, Kampor i Novalja) obdarene s ukupno samo šest legata (vidi Grafikon 25.). No, takav je odnos donekle i razumljiv obzirom na znatno manji broj oporuka koje su sačuvane za područje komunalnoga

distrikta, pa se može pretpostaviti da su i seoske crkve kao i seoski župnici dobivali više pobožnih legata od strane oporučitelja iz dotičnih sela. Naravno, pri tome ne treba zaboraviti niti važnu ulogu patrona seoskih crkava, koji su najčešće bili pripadnici lokalnoga rapskog patricijata s obvezom održavanja i renoviranja seoskih crkava.[833]

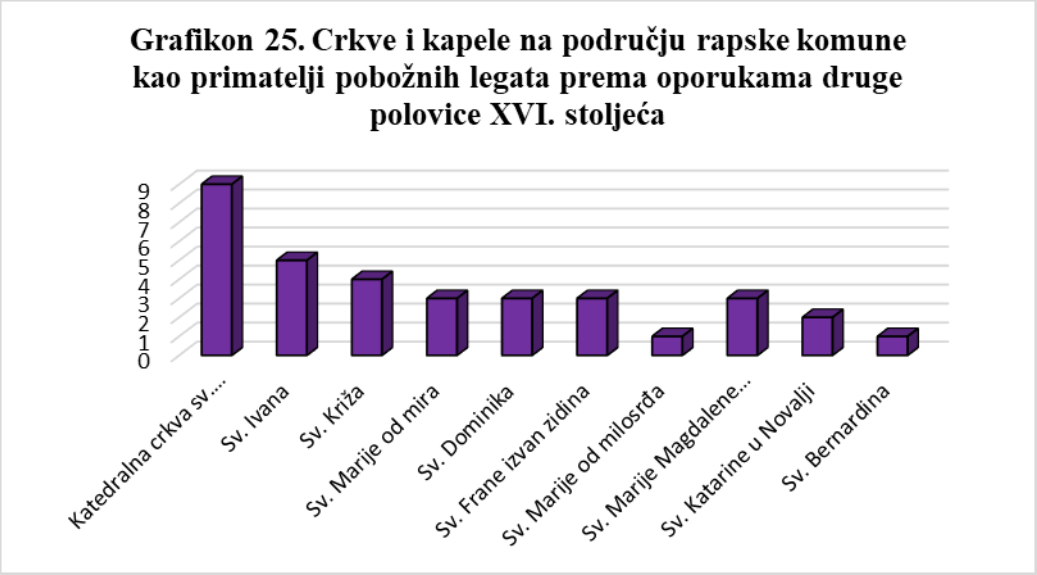

Usporede li se navedeni podatci o darivanju legata *ad pias causas* gradskim i seoskim crkvama u rapskoj komuni s nekim drugim istočno-jadranskim komunama, primjetno je da je takvo darivanje u razdoblju XVI. stoljeća bilo uobičajeno i drugdje.[834] Ono je, primjerice, zabilježeno u oporukama nekih istarskih komuna.[835]

a) Crkve u gradu

Broj legata ostavljenih pojedinim crkvama govori o tome koje su gradske crkve bile najpohođenije odnosno u kojima se okupljao najveći broj vjernika. Tako je iz Grafikona 25.

---

[833] U znamenitome djelu *Illyricum sacrum* D. Farlati navodi nekoliko primjera patricijskog patronata nad crkvama i kapelama u Rabu i rapskome distriktu. Tako Farlati bilježi kako je u siječnju 1213. godine rapski biskup Prodan dopustio rapskom patriciju Albertu, sinu pok. Matije *de Gauzigna* (*Galzigna*) da izgradi, odnosno financira, podignuće crkve sv. Stjepana Prvomučenika. U XV. stoljeću, kada je utemeljen znameniti opservantski franjevački samostan sv. Eufemije u Kamporu, daleko najveći doprinos za njegovu izgradnju, kao i izgradnju crkve sv. Bernardina unutar samostanskog kompleksa, dao je tada najbogatiji rapski patricij Petar *de Zaro*, kao što potvrđuje i isprava o utemeljenju samostana iz 1446. godine. M. Kunčić, *Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u rapskoj komuni*, str. 53.

[834] Npr. Istraživanjem oporuka dubrovačkoga notarijata u razmatranom razdoblju, uočeno je da su brojni legati *ad pias causas* i *pro remedio animae* Dubrovčani kao i stanovnici elafitskih otoka ostavljali u korist brojnih crkava i crkvenih bratovština u Dubrovniku, Dubrovačkom primorju i napose na otoku Lopudu. O tome više: Marijan Sivrić, »Legati crkvama i crkvenim bratovštinama na otoku Lopudu«, *Dubrovnik,* (2002.), br. 1-2, str. 260-270.

[835] U Labinu je u razdoblju od 1525.-1550. u 71 posljednjoj volji koju je sastavio bilježnik Bartolomej Gervazije, zabilježeno osam darivanja u korist crkava i to uglavnom onih uz koje je bilo vezano i posljednje oporučiteljevo počivalište. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 87-88. U Buzetu je na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, pobožnih donacija u korist mjesnih crkava bilo sedam te se one navode u 29 oporuka zabilježenih rukom bilježnika Martina Sotolića. Isto, str. 62.

jasno vidljivo da je sa devet primljenih legata, katedrala sv. Marije kao središnja crkva Rapske biskupije i kaptola te kao glavna župna crkva bila najznačajnija bogomolja u rapskoj komuni.[836] Katedralnu crkvu su mnogi rapski oporučitelji iz elitnijih društvenih slojeva (patricijat, imućno građanstvo) odabrali za mjesto svoga posljednjeg počivališta, prvenstveno jer su u katedrali bile pohranjene najvažnije svetačke relikvije, u prvome redu rapskoga zaštitnika sv. Kristofora, ali i drugih svetaca,[837] što je privlačilo vjernike koji su bili uvjereni da će pokopom unutar prostora katedrale odnosno *infra ecclesiam* osjetiti djelotvornu moć svetačkih relikvija, kako za života tako i poslije smrti, a što će dodatno doprinijeti bržem prelasku njihove duše u raj. Pored toga, katedrala je bila popularna i kao svojevrsno centralno marijansko svetište na području rapske komune.[838] Među rapskim oporučiteljima bila je popularna i franjevačka crkva sv. Ivana uz samostan franjevaca konventualaca, koja je bila obdarena s pet legata, dok je crkva sv. Križa, u kojoj se, prema izvještaju izvora,[839] dogodilo čudo s proplakalom slikom s motivom raspetoga Krista, bila obdarena sa četiri pobožna legata. Dominikanska crkva primila je tri legata jednako kao i crkva sv. Marije od mira na Starom trgu, dok je crkva sv. Frane franjevaca trećoredaca na Komrčaru dobila dva pobožna legata. Slijede benediktinska crkva sv. Justine te crkva sv. Marije od milosrđa sa po jednim primljenim legatom.

Neki oporučitelji u svojim su oporukama ostavili legate za više rapskih crkava dok neki navode legate samo za jednu, njima osobno blisku crkvu, koju su pohađali tijekom svoga života ili za koju su bili vezani iz različitih osobnih vjerničkih motiva. Tako je Šimun Rošić, sin pok. Marka iz Zadra, momak na galiji kapetana straže protiv Uskoka, Marka Antuna *Pisani,* u svojoj posljednjoj volji koju piše bolestan, ostavio »ulje kojim nakon njegove smrti trebaju biti napunjena četiri svijećnjaka u katedralnoj crkvi, franjevačkoj sv. Ivana, crkvi sv. Križa i Sv. Marije od mira na Starome trgu, i to za dušu oporučitelja.«[840] Stanovnica Raba Matija, žena pok. Ivana iz Trogira oporučno ostavlja niz vrijednih srebrnih predmeta koje »ima u kući: 4 srebrne čaše, dva pojasa te nekoliko srebrnih noževa i vilica, jedan zlatni

---

[836] Identičan broj darovanih legata u korist katedralne crkve sv. Marije u Poreču nalazi se u porečkim oporukama bilježnika Antonija Torella (1541-1565.). Isto, str. 130.
[837] D. Farlati, *Illyricum sacrum,* t. V, str. 272.
[838] Marijanska pobožnost bila najpopularniji oblik religioznosti u kasnorednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj Europi, osobito zbog njezine uloge najsnažnijeg zaštitnika *omnium Christianorum* kako protiv epidemija tako i protiv nadirućih Osmanlija. O tome opširnije: M. Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas,* str. 42-73.
[839] D. Farlati, *Illyricum Sacrum,* t. V, str. 267.; O. Badurina, *VKK,* Liber II, str. 178.
[840] *Simon Rossich quondam Marco da Zara al presente scapolo sopra la galea del clarissimo signor Marc' Antonio Pisani dignissimo Capitano alla Uardia contra Uscochi (...) Item ordena che dappoi la morte sua siano empiti d'oglio cisindelli quatro che andano nelle chiese infrascritte usque: nella chiesa di s. Maria cathedral d'Arbe, nella chiesa di s. Zuane di fratti conuentuali: nella chiesa di s. Croce et nella chiesa della Madona de Pace posta in Piaza uechia, et cio per l'anima di esso testador.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 7r, 9. V. 1587.

prsten te dragi kamen, safir, a od navedene srebrnine i zlatnine izvršitelj njezine oporuke Jeronim *di Zaro* dužan je dati izraditi jedan kalež u vrijednosti od 15 dukata za crkvu sv. Ivana franjevaca konventualaca na koji bi se stavio grb pok. Jeronima *di Hermolai* i grb samoga izvršitelja oporuke i to kako bi se za sva vremena prepoznavao taj kalež koji bi trajno služio u bogoslužju u navedenoj crkvi, za dušu i grijehe dobročinitelja, a od navedene srebrnine trebao bi se dati izraditi drugi kalež u vrijednosti od 10 zlatnih dukata za crkvu sv. Frane na Komrčaru koji bi također služio u bogoslužju.«[841]

Očito se odredbom o potrebi postavljanja grbova obitelji *de Zaro i de Hermolais* na kaleže Matija željela odužiti svojim dobročiniteljima, patricijima tih obitelji, ali ipak treba istaknuti da se radi o neuobičajeno bogatoj stanovnici (*habitatrix*) Raba koja je, barem sudeći prema spomenutom legatu, pripadala tadašnjem gornjem sloju komunalnoga društva. U kodicilu oporuke kojega sastavlja godinu dana nakon pisanja oporuke, Matija ponešto izmjenjuje izbor primatelja legata, tako da od navedenih srebrnih i zlatnih predmeta koje ostavlja za izradu dvaju kaleža namijenjenih franjevačkim crkvama želi da se načini samo jedan kalež koji bi služio u liturgiji u katedralnoj crkvi za dušu oporučiteljice i njezinih dobročinitelja.[842] Iz navedene donacije može se uočiti da je Matija očito bila imućnijega statusa, ali i pobožna budući da joj je bilo važno da se predmeti od srebra i zlata koje je posjedovala iskoriste u liturgijske svrhe u crkvama koje je vjerojatno tijekom života pohađala i gdje je prakticirala svoju pobožnost.

Katedralna crkva

Kako je već istaknuto, katedralnoj crkvi oporučitelji ostavljaju uglavnom liturgijske i ukrasne predmete koji se upotrebljavaju u bogoslužju ili služe za ukrašavanje već postojećega katedralnog inventara. Što se tiče darivatelja katedrale, riječ je o patricijima (3) i jednoj patricijki, građanima (2), stanovnicama Raba (2) i jednom strancu, odnosno ukupno tri žene i šest muškaraca. Dakle, u darivanje katedralne crkve uključeni su pripadnici svih gradskih

---

[841] *Mattia quondam Zanetto di Trau olim habitante in questa cita* (…) *Item disse hauer in casa sua tazze quatro d'argento, doi centure (...) d'argento con alquando cossiere e pironi d'argento et uno anello d'oro et uno safile di qual argenti et oro uolse che il sudetto misser Gieronimo suo commissario facci far uno calice di ualor di ducati quindecem alla chiesa di San Zuane di frati conuentoali di Arbe ponendo sopra esso calice l'arma dil quondam misser Gieronimo di Hermolai, e di lui stesso comissario et questo accio in ogne tempo si conosca tal calice qual perpetoalmente serua allo culto diuino in detta chiesa per l'anima e peccati di benefattori con dechiaration che anco di ditti argenti sia fatto un altro calice di precio di ducati diece alla chiesa di San Francescho in Campo Marzo accio perpetoalmento serua allo culto diuino come di sopra.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 19r, 2. III. 1562.

[842] (...) *ha riuocato* et *riuoca lo legato di doi calici nel contrascritto testamento ordenati ma uole ditti doi calici siano commutati in uno legato tanto e fatto uno calice con le arme gia ordinate alla chiesa cathedral di Santa Maria a seruicio e culto di Dio per l'anima soa e di soi benfattori.* Isto, fol. 18v, 22. III. 1563. Codicillum.

društvenih slojeva. Rapski knez i kapetan Gašpar Faletro, koji svoju posljednju volju sastavlja u Rabu, neposredno nakon Lepantske bitke, naglašava da od svojih dobara želi da se »za ljubav Božju i oprost njegovih grijeha izradi jedno svećeničko ruho koje bi trebalo biti u uporabi u katedralnoj Crkvi.«[843] Svećenik Frane Priurić pok. Tome ostavlja dva nova stolnjaka crkvi sv. Marije, i to »za ljubav Božju i svoju dušu«.[844]

Usporedi li se darivanje rapske katedralne crkve s darivanjem katedrala u drugim istočno-jadranskim komunama, vidi se da su i ondje katedrale, kao središnje crkvene ustanove određene biskupije, zauzimale vodeće mjesto kao primateljice pobožnih legata od strane komunalnoga stanovništva. Primjerice, u Šibeniku se u razdoblju od 1436. do 1457. pobožna darivanja za izgradnju katedrale sv. Jakova spominju u 128 oporuka (58,4 %) od ukupno njih 219, što govori o izrazito snažnom valu darivanja oporučitelja iz svih društvenih slojeva i oba spola, koji su svoje pobožne legate ostavljali u korist šibenske katedrale, na poticaj biskupa i notara.[845]

Crkva sv. Ivana franjevaca konventualaca

Franjevačkoj crkvi sv. Ivana, uz istoimeni gradski samostan, u rapskim je posljednjim voljama darovano pet legata u pobožne svrhe. Stoga je ta crkva, nakon katedrale, najučestaliji

---

[843] *Clarissimus dominus Gaspar Faletro comes et capitanus Arbensis* (…) *ex suis bonis fier uoluit unum paramentum sacerdotale quod seruire debeat antedicta Ecclesia Cathedrale iure legati, amore Dei ac pro remissione suorum peccatorum*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 33v, 12. X. 1571.

[844] *Uenerabilis dominus presbiter Franciscus Priurich quondam ser Thomasii* (...) *duos eius banchales nouos ecclesie cathedrali arbensi amore Dei et pro anima sua*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 5. IX. 1558.

[845] Z. Ladić, »Šibensko 'vrijeme katedrale'. Doprinos stanovnika kasnosrednjovjekovne šibenske komune izgradnji katedrale Sv. Jakova«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU* (2013.), vol. 31, str. 52. Bez obzira što su komuna ili pojedinci vodili brigu o crkvama i kapelama razasutim u gradu i distriktu, ipak je središnje sakralno zdanje svake komune bila katedrala pa se, u skladu s time, njoj pridavala najveća pažnja. Gledajući u općem istočnojadranskom kontekstu, komunalne vlasti su povremeno preko notara željele utjecati na stanovništvo komune da u pobožne svrhe ostavlja dio svojih dobara u korist izgradnje crkvenih zdanja, prvenstveno katedrala, ali i primjerice hospitala i dr. pa su u tom smjeru vlasti davale smjernice notarima da prilikom sastavljanja posljednje volje upitaju oporučitelje žele li nešto ostaviti u tu svrhu. Tako se, primjerice, u porečkoj komuni u oporukama iz druge polovice XV. stoljeća nalazi formulacija kojom notar pita oporučitelje žele li ostaviti neku svotu novca za obnovu porečke katedrale i hospitala. Npr. u oporuci građanina Poreča, Franje pok. Jakova Starijeg, sastavljenoj 1479. postavlja se navedeno pitanje, a Franjo je odgovorio da ne želi darovati novac za katedralu, ali želi ostaviti svojoj župnoj crkvi sv. Duha odnosno sv. Lucije koja graniči sa zemljom Ivana, građana Viterba i drugima, dok za hospital ostavlja jedan dukat. *Franciscus condam ser Iacobi maioris, ciuis et incola Parentinus* (…) *Interrogatus si uellet quod relinquere ecclesie maiori et hospitalis dixit relinquere ecclesie partum suum de Spiritu Sancto seu Sancte Lucie confinante cum Iohannino, ciuis Viterbo et aliis, hospitali uero ducatum vnum pro anima sua.* Državni arhiv u Pazinu (dalje: HR DAPA), fond Istarski bilježnici (dalje: IB), sign. HR DAPA, 8, Antonius de Teodoris (dalje AT), fol. 174r, 8. XII. 1479. Većina porečkih oporučitelja, za razliku od Franje, kako kazuju porečke oporuke, nije bila sklona ostavljanju legata niti za obnovu katedrale niti za gradske hospitale. Npr. *Dona Oliua filia condam ser Marci Longua et uxor ser Petri de Andronicis* (…) *Interrogata a nobis vigore partis capte si uellet quod relinquere ecclesie maiori et hospitali, respondit quod non.* HR DAPA, 8. IB, AT, fol. 151r, 26. IX. 1476. Zanimljivo je istaknuti da se u slučaju Poreča nije radilo o statutarnoj odredbi kakve nalazimo, primjerice, u torgirskom statutu vezano uz bratovštinu sv. Duha, već najvjerojatnije o nekoj internoj odluci i dogovoru komunalne uprave i biskupa.

primatelj legata. Primjerice, patricijka Marija udovica Ivana Simplicije, daruje crkvi sv. Ivana franjevaca konventualaca dvije čestice oranica u Palitu, za ljubav Božju, a franjevce obvezuje na služenje jedne svečane pjevane mise na obljetnicu njezine smrti i smrti njezina supruga.[846] Tri stolnjaka kao i dva jastuka s jastučnicama ostavlja navedenoj gradskoj franjevačkoj crkvi svećenik Frane Priurić pok. Tome i to za ljubav Božju i svoju dušu naglašavajući da jastuci trebaju stajati u sakristiji crkve radi štovanja raspela.[847] Darivanjem legata ovoga tipa, svećenik Priurić je očito želio privući veći broj vjernika u sakristiju, gdje bi mogli, potpomognuti jastucima koje on poklanja, lakše i duže moliti pred raspelom.

Iz rečenog je razvidno da se i u rapskoj komuni, kao i u ostalim istočnojadranskim gradovima (npr. Šibenik, Poreč u XV. stoljeću),[848] kao najčešći primatelji pobožnih legata izdvajaju katedralna crkva kao primatelj najvećega broja legata dok se od ostalih crkvenih ustanova brojnošću primljenih legata izdvaja crkva sv. Ivana franjevaca konventualaca, što u određenoj mjeri ukazuje na nastavak popularnosti franjevaca kao primatelja legata diljem istočne obale Jadrana, a koji je započeo već u XIII. stoljeću novim religioznim pokretom u medievistici poznatim pod nazivom »socijalno kršćanstvo«.

Crkva sv. Križa

Crkva sv. Križa bila je mjesto osobitoga štovanja Kristove muke, budući da se u njoj nalazila slika s prikazom raspetoga Krista koja je, prema već istaknutim navodima iz izvora, 1559. godine čudesno proplakala. Tako su neki od rapskih oporučitelja ovoj crkvi namijenili ukupno četiri legata. Jedan od tri stolnjaka koje je posjedovala, i to najveći i najljepši, ostavila je crkvi Presvetoga križa proplakalog u gradu za svoju dušu Helena iz Rijeke Venecijanka, udata za ribara Ivana iz Osora.[849] Rapska građanka Jeronima udovica Marina Blakuića ostavila je crkvi sv. Križa sliku s prikazom Djevice Marije.[850] Vezano uz darivanje slika općenito, zanimljivo je spomenuti da se često radilo o slikama koje su ranije bile smještene u domu oporučitelja

---

[846] *Madona Maria relicta quondam misser Zaneto Simplitia* (…) *Item lassa due peze de terra arratoria poste in Paludo alla chiesa de San Zuane di frati conuentuali per amor de Dio quai frati tenuti siano cosi nel giorno del suo anniuersario come ancora del quondam suo marido in perpetuo far dire et cantar una messa solemne.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 23v, 7. XI. 1570.

[847] *Uenerabilis dominus presbiter Franciscus Priurich quondam ser Thomasii* (…) *Item reliquit ecclesie sancti Ioannis suprascripti unum banchale nouum crocei colloris et alios duos frustos, nec non duos cusinos cum suis entimellis fulcitis (...)uolens quod predicti cussini stare debeant in sacristia pro adoratione cruciffixi et hoc amore Dei et pro anima sua.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 14, 5. IX. 1558.

[848] Vidi bilješku 863.

[849] *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator* (…) *Item lassa per l'anima sua alla chiesa del Santissimo Crucifisso Lacrimose di questa città uno mantil delli tre che s'attroua hauer ciòè il piu bello et il piu grande.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 40v, 10. VI. 1592.

[850] *Dona Hieronima relitta quondam ser Marin Blacuich* (...) *Item lassa alla Chiesa de Santa Croce una quadra della Vergene Maria,* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 14, 24. I. 1573.

(takav je slučaj spomenute Jeronime), iako je bilo i slučajeva, osobito kada se radilo o bogatijim oporučiteljima, da se posljednjom voljom ostavlja novac za izradu sakralne slike obično sa motivima svetaca uz koje su oporučitelj/oporučiteljica bili intimno povezani u svojoj vjeri.[851]

Crkva sv. Dominika

Crkva sv. Dominika koja se u izvorima naziva i kapela, bila je od strane rapskih oporučitelja obdarena svega tri puta. Rapski građanin Juraj Slipčić pok. Marinka, po zanimanju mornar, ostavio je »za ljubav Božju i za svoju dušu crkvi ili kapeli sv. Dominika na Rabu, jednu novu prostirku, koja se ima dati odmah nakon njegove smrti.«[852]

Za Gospin kip u navedenoj crkvi jedan od rubaca izrađenih od čistoga platna ostavila je Marica, sluškinja u kućanstvu *del misser Galzigna di Galzigna,* rapskoga patricija.[853]

U rapskome testamentarnom uzorku druge polovice XVI. stoljeća primjetno je da, za razliku od prethodnih razdoblja, napose XIV. i XV. stoljeća kada su dominikanci i franjevci bili vrlo popularni redovi, koje su oporučitelji u mnogim istočnim jadranskim komunama obilato darivali pobožnim legatima,[854] rapski oporučitelji ostavljaju vrlo malo legata u korist dominikanske crkve, dok je darivanje franjevačkih crkava i dalje na visokoj brojčanoj razini. Razlog skromnom darivanju rapske dominikanske crkve može se nazrijeti iz izvora. Naime, u rapskim oporukama i drugim privatno-pravnim dokumentima druge polovice XVI. stoljeća, dominikanci uopće se ne spominju. Stoga je očito da ih u tom razdoblju na području komune više nije ni bilo. Prema izvješću vizitatora Valiera, dominikanska crkva bila je pod upravom biskupa. Valier je u crkvi zatekao vrlo skroman inventar: posvećeni oltar na kojemu se nalazila stara oltarna pala, tri (zavjetne) slike, dva željezna svijećnjaka i jedan bijeli palij (plašt) od kože. U crkvi se misa slavila jednom godišnje. Na kraju, Valier je odredio da ju

---

[851] Nevezano uz legate i oporučitelje, treba reći da su neki od najljepših primjera sakralnog slikarstva na istočnoj obali Jadrana nastali kao posljedica kolektivnog naručivanja oltarnih pala i sakralnih slika od strane pojedinih bratovština za crkve u kojima je bilo sjedište određene bratovštine. O tome više: I. Prijatelj-Pavičić, »Kiparska i slikarska umjetnička baština bratovština u Dalmaciji između XIV. i XIX. stoljeća«, *CCP* 40 (1997.), str. 39-54.

[852] *Zorzi Slipcich del quondam Marincole marinaro d'Arbe* (…) *Item per uia di legato per amor di Dio et per l'anima sua lacia alla chiesa ouero capella di San Dominico d'Arbe uno suo tappedo nouo da essergli consegnato immediate doppoi la morte di esso testator* HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 79, 4. IX. 1576.

[853] Naime, ova je oporučiteljica ostavila dva takva rupca, jedan za crkvu Sv. Križa, a drugi za navedeni Gospin kip u dominikanskoj crkvi. *Mariza, al presente masera del misser Galzigna di Galzigna* (...) *lassa doi facoli di tela scieti noui, uno alla chiesa di Santa Croce l'altro alla Madona in la chiesa di San Domenego.* Iz navedenoga se ne može točno dokučiti radi li se o Gospinoj slici ili kipu, ali potonje je vjerojatnije. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 13v, 9. III. 1567.

[854] O broju legata u korist mendikantskih redova u razdoblju od kraja XIII. do početka XV.st. u istočno-jadranskim komunama Zadru, Trogiru, Dubrovniku i Kotoru vidi više: Z. Ladić, *Last will,* str. 184, 187, 199-200, 210, 217, 223, 231.

treba držati zaključanu.[855] Iz navedenoga je razvidno da je crkva bila u trošnome stanju, a budući da ni dominikanaca na Rabu nije bilo, ne čudi što su darivanja rapskih oporučitelja ovoj crkvi brojčano neznatna.

Crkva sv. Marije od mira na Starome trgu

Crkva sv. Marije od mira, za koju se na temelju navoda iz oporuka saznaje da se nalazila na Starome trgu, bila je obdarena s ukupno tri legata, od kojih se ističe jedan vrlo zanimljiv. Riječ je o strancu podrijetlom iz talijanskoga grada Milana, Ambrozu *di Perichi* pok. Alviža koji u svojemu testamentu ovoj crkvi ostavlja kolekciju vlastitoga oružja i vojne opreme, budući da je po zanimanju bio vojnik u postrojbi kapetana Bernardina *Seda.*[856] Na temelju navedenog može se pretpostaviti da je ovaj testator na taj način, simboličnim činom predaje oružja crkvi pod titularom sv. Marije od mira, želio zahvaliti Djevici Mariji što ga je u njegovoj vojničkoj karijeri čuvala, a vjerojatno joj se i u trenutku pisanja posljednje volje utjecao molitvom da ga ozdravi, budući da oporuku sastavlja ležeći u krevetu pogođen tjelesnom bolešću. Iako je teško dokučiti ovaj neuobičajeni razlog ostavljanja oružja ovoj crkvi, možda se ipak može pretpostaviti da je želio u potpunosti ostaviti vojničko zanimanje i simbolički se odreći svih okrutnosti koje ono sa sobom nosi te u duhovnome smislu osloboditi se svih tereta koje je eventualno kao vojnik počinio i steći osobni mir i spokoj još za života. S druge strane, njegovo darivanje oružja crkvi sv. Marije od mira moglo je u sebi nositi i drugačiju poruku. Naime, moguće je da je Ambroz na taj način, na kraju svoga života, želio još jednom simbolički pokazati da se tijekom vojne karijere borio kao kršćanski vojnik, Marijin i Kristov vojnik, baš kao što su to činili *milites Christi* u ranome srednjem vijeku, a osobito u vrijeme križarskih vojni od XI. do XIII. stoljeća. No, stvarni razlog njegova polaganja osobnog naoružanja u sakralnom prostoru crkve i nadalje ostaje neriješena enigma.

---

[855] *Ecclesia Sancti Dominici de Collatione ordinarii Rector est. Altare est consacratus, habet pallam veterem et tres tabeleas, duo candelabra ferrea, pallium album ex tela. In dicta ecclesia celebratur semel in anno. Ordinata Teneatur clausa.* Valier, *Visitatio Arbensis,* fol. 17.

[856] *Misser Ambrosio di Perichi quondam misser Aluise Milanese da Montisel soldato nella compagnia del capitano Bernardin Seda* (...) *giacendo in letto opresso d'infirmità corporale* (...) *Item lassa tutte le sue arme alla chiesia della benedetta Madona de piazza uechia di questa città ciòè spada con pendoni, pugnal Arcobuso, cingioni, centurioni et fiasche.* HR DAZD, 28, GZ, k. 18, sv. XI, fol. 39r, 6. X. 1599.

Ostale gradske crkve

Od ostalih gradskih crkava kojima su pojedini oporučitelji ostavljali pokoji legat u pobožne svrhe, u rapskim se oporukama spominje crkva sv. Frane na Komrčaru (3 legata)[857] te crkva sv. Marije od milosrđa (1 legat).[858]

b) Crkve u komunalnome distriktu

Darovatelji, koji su pobožne legate u svojim posljednjim voljama namijenili crkvama u komunalnome distriktu, uglavnom su i stanovali u naselju gdje se nalazila mjesna crkva kojoj su oporučitelji kao vjerni župljani željeli ostaviti štogod od svojih pokretnih i nepokretnih dobara za »spas svoje duše«.

Crkva sv. Marije Magdalene u Loparu u nekoliko je navrata označena kao primatelj legata rapskih oporučitelja, stanovnika toga djela rapskoga distrikta. Tako je, primjerice, Pavao, sin Tome *Toija* iz Lopara u svojoj posljednjoj volji ostavio navedenoj crkvi pet ovaca i janjadi »za svoju dušu i za svoje grijehe.«[859] Građanin Frane Račić, koji je imao svoje posjede u Loparu, oporučno obvezuje svoje nasljednike da trebaju dati jedan zlatni dukat kako bi se kupilo liturgijsko ruho za svećenika u crkvi sv. Marije Magdalene.[860]

Oporučitelji podrijetlom iz Novalje na Pagu, koja je pripadala rapskome distriktu, ostavili su poneki pobožni legat mjesnoj novaljskoj crkvi pod titularom sv. Katarine. Stanovnica Novalje Virgina, udovica Petra *Boschain* ostavila je »za ljubav Božju crkvi sv. Katarine u Novalji jedno zemljište na području Novalje na putu prema Pagu i jedan suhozid u samoj Novalji.«[861]

---

[857] Npr. Ivan Mravić ostavlja sva svoja pokretna i nepokrena dobra svojoj ljubljenoj ženi Maruli, koju proglašavan i univerzalnom nasljednicom, koja može i prodati ukoliko bude u potrebi, a nakon njezine smrti nekretnine trebaju pripasti crkvi Sv. Frane na *Campo Marzo* gdje će biti pokopan.. *Ioannes Mrauich (...) Item reliquit prefatam donam Marulam eius dilectam uxorem donam et patronam ac heredem uniuersalem* (...) *omnia et singula eius bona mobillia et stabillia(...) et post eius mortem quod prefata eius bona stabilia perueniant e peruenire debeant in ecclesiam s. Francisci ubi corpus suum sepultus fuerit*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 27r, 27. IV. 1561.

[858] *La nobel matrona madona Hieronyma relitta quondam misser Marin de Lentiis (...) tuto il resto del ditto suo credito uolse et ordeno che sia speso et dado quando bisognare choncar la soprascritta chiesa de Santa Maria misericordia.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 14v, 21. I. 1558.

[859] *Paulo fiol di Thomaso Toija da Neparo* (…) *qual animali uole che subito dapoi la sua morte per li infrascriti suoi heredi siano datti à S. Maria Magdalena da Neparo animali numero 5, per l'anima sua et per li suoi peccati*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 19r, 27. III. 1586.

[860] *Ser Francescho Racich* (…) *soi heredi debbano dar in agguisto un zechin per comprar il paramento della chiesa de Santa Maria Magdalena in Neparo.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 13, 12. I. 1573.

[861] *Dona Uerginia relitta quondam ser Piero Boschain* (…) *Item per uia di legato et per l'amor de Iddio lasso alla chiesa di Santa Catharina di Nouagia un terren qual è nel confin di Nouagia per andar à Pago, et una muracha qual è nella villa di Nouagia* (…).HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 480rv, 11. VIII. 1592.

Crkvi sv. Bernardina u Kamporu namijenjen je samo jedan legat, i to zemljišni posjed koji se nalazi u istome selu, a koji ostavlja građanka Margarita udovica Tome *Negro* i to »za svoju dušu i svoje pokojne.«[862]

Obzirom na crkve u rapskome komunalnom distriktu kao primatelje legata važno je istaknuti da se rapski patriciji više ne pojavljuju kao donatori legata crkvama koje su bile smještene u selima i na posjedima koji su im pripadali. To je u suprotnosti s ranijim razdobljima, osobito XV. stoljeća, kada se rapski patriciji i drugi pripadnici elitnoga sloja društva, kao patroni crkava u distriktualnim selima i na posjedima nerijetko prisjećaju tih crkava kroz oporučna darivanja, najčešće novca, za izgradnju (*in edificio ecclesie*) ili obnovu (*in reparatione ecclesie*), izgradnju oltara i kapelica u njima, narudžbama sakralnih slika i slično.[863] Ova promjena u pobožnosti patricijata svakako je zanimljiva jer ukazuje na određene indicije da sam patricijat više ne raspolaže tolikim bogatstvom kakvim je raspolagao u XIV. i XV. stoljeću, a što je mogla biti posljedica općega osiromašenja rapske komune u XVI. stoljeću, za razliku od ranijih stoljeća kada se, osobito kroz gradski urbanizam i umjetnost, osjeća opći komunalni prosperitet.

c) Oltari u crkvama

Oltari su, arhitektonski, sakralno i liturgijski gledano, sastavni dio crkava i kapela, a iz rapskih je oporuka razvidno da su povremeno bili obdarivani novčanim legatima te različitim vrstama ukrasnih predmeta u pobožne svrhe. Riječ je uglavnom o oltarima koji se nalaze pod titularom određenoga svetca ili svetice s kojima se pojedini oporučitelji kroz intimnu pobožnost i štovanje njihova kulta identificiraju, odnosno čijim su se zagovorima utjecali tijekom svoga života. Nije rijedak slučaj da ime svetca titulara pojedinoga oltara nose i oporučitelji / oporučiteljice ili njihovi očevi i majke, pa je očito dotični svetac bio i osobni oporučiteljev zaštitnik ili zaštitnik nekoga od njegovih predaka ili članova obitelji.

Rapski su oporučitelji različitim vrstama ukrasnih predmeta obdarivali pojedine oltare u rapskim crkvama. U oporukama se spominje jedanaest legata koji su bili namijenjeni oltarima. Oltar Blažene Djevice Marije u kamporskoj crkvi sv. Bernardina obdaren je sa tri legata,[864] po dva legata bila su namijenjena oltaru sv. Frane u franjevačkoj crkvi sv. Ivana,[865]

---

[862] *Dona Margarita relicta quondam Thomaso Negro* (...)*Item per uia di legato ha lassato alla chiesa de San Bernardin fori della citta delli frati osseruanti uno suo teren posto in Campora per l'anima sua et di soi morti*. HR DADZ, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 18v, 18. II. 1559.

[863] Usp. M. Kunčić, »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća «, str. 98-102.

[864] HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 220r, 17. I. 1557.; HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 410r, 21. XII. 1596.

oltaru Presvetoga Tijela u katedrali[866] te Gospinom oltaru u crkvi sv. Marije od mira,[867] dok su jednim legatom obdareni oltar sv. Križa u istoimenoj crkvi,[868] Gospin oltar u benediktinskoj crkvi sv. Andrije,[869] oltar sv. Petra u istoimenoj crkvi u Supetarskoj Drazi[870] te oltar u crkvi sv. Duha.[871] Već se iz ovoga može uočiti koliko je marijanska pobožnost bila ukorijenjena među rapskim stanovništvom obzirom na činjenicu da je šest od ukupno 11 legata, dakle više od polovice, bilo namijenjeno oltarima posvećenima Bogorodici. Nema sumnje da je to posljedica općega porasta popularnosti marijanskoga kulta diljem katoličke Europe, o čemu svjedoče brojna važna internacionalna hodočasnička marijanska središta (npr. Loreto, Recanati),[872] ali lokalna i regionalna kakva se organiziraju na hrvatskim prostorima, prije svih Trsat,[873] ali i Zažično u zaleđu Zadra i Šibenika, čiji je uspon kao važnoga marijanskog središta zaustavilo osmanlijsko osvajanje.[874]

Nerijetko su darivatelji oltara bili oporučitelji koji su za mjesto svoga ukopa odabrali poziciju kraj nekog oltara. Tako je svećenik Kristofor Volonić oporučno odredio da će se pokopati u franjevačkoj crkvi sv. Ivana *dinante l'altare di s. Francesco nella sepoltura de domina Margarita Picico* te je u skladu s time i u svojoj posljednjoj volji ostavio tri ili četiri stolnjaka za taj oltar.[875]

Elena, udovica Miloša Pastorčića darovala je jedan par krunica od koralja za oltar pod patronatom Blažene Djevice Marije u crkvi sv. Bernardina franjevaca opservanata i to »za

---

[865] HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 35v, 3. X. 1554.; HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 33r, 31. I. 1588.
[866] HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 213v, 26. XI. 1581.; HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 410r, 21. XII. 1596.
[867] HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 136r, 27. XI. 1589.
[868] HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 136r, 27. XI. 1589.
[869] HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 35v, 3. X. 1554.
[870] HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 33r, 4. IV. 1591.
[871] HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 41v, 10. VI. 1592.
[872] Nikola Mate Rošić, »Hrvatska hodočašća u Loreto«, *CCP*, vol. XVII (1993.), br. 11, str. 88-96.; J. Kolanović, »Najstarija marijanska hodočašća izvan domovine«, *Kačić*, (2000-2001), br. 32-33, str. 401-410; Z. Ladić, »Prilog proučavanju hodočašća iz Zadra u drugoj polovici XIV. stoljeća«, *CCP*, vol. XVII (1993), br. 32 ; str. 17-31.; Ljudevit Maračić, »Hodočašća kao oblik štovanja Majke Božje«, *Kačić – zbornik Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja*, (2000.-2001.), br. 32-33, str. 633-645.
[873] L. Margetić, »Počeci prošteništa i franjevačkog samostana na Trsatu«, *CCP*, vol. XIV (1990.), br. 25, str. 66-77.
[874] O kreiranju marijanskog hodočasničkog središta u Zažičnom (danas Donje Pazarište), gdje je bio pavlinski samostan i crkva sv. Marije, ponajbolje svjedoči niz glagoljskih isprava iz: Ivan Kukuljević Sakcinski, »Acta croatica. Listine hrvatske«, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, knj. I, *Listine hrvatske*, Zagreb, 1863. Pri tome treba istaknuti posebnu ulogu knezova Frankapana, pavlinskih zaštitnika, i lokalnih plemićkih rodova u Lučkoj, Ličkoj i Buškoj županiji koji su svojim darivanjima zemljišnih posjeda, novca i drugog postavili temelje ovom marijanskom svetištu koje je postalo popularno među hrvatskim vjernicima od druge polovice XV. stoljeća. U bilježničkim su izvorima posvjedočena hodočašća u Zažično iz Raba i Šibenika već od sredine XV. stoljeća.
[875] *Il clerico pre Christoforo Volonich* (…) *Item lassa per l'amor di Dio et per l'anima sua al sporascritto altare di San Francesco dinanti quale sara sepelito tre o quatro touaiete da altar acio con quelle sia adornato.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 33r, 31. I. 1588.

ljubav Božju i za ukras«.[876] Navedeno ukazuje na to da je ova oporučiteljica tijekom svoga života štovala Blaženu Djevicu Mariju kojoj se redovito molila kod kuće (molitva krunice), ali i u Crkvi pred njoj posvećenim oltarom u spomenutoj franjevačkoj crkvi. Istome oltaru ostavila je jedan stolnjak građanka Margarita udovica Tome *Negro*.[877] Oltar posvećen Blaženoj Djevici Mariji sa njezinom slikom nalazio se i u crkvi sv. Marije od mira. Jednu tkaninu za tu sliku ostavila je patricijka Franciska, udovica u drugom braku Jeronima *Signa alius Bochina*.[878] Ona je također jednom svilenom tkaninom obdarila i oltar na kojemu se nalazila »čudotvorna« slika s proplakalim raspelom u crkvi sv. Križa.[879] Nesumnjivo je da je ova oporučiteljica obdržavala adoraciju prema Kristovoj muci što je vidljivo i u obdarivanju oltara na kojemu je stajala čudotvorna slika u navedenoj crkvi, a jednako tako štovala je i Isusovu majku, kako je to vidljivo iz navedenih pobožnih legata.

Rapska patricijka Uršula, udovica Damjana Spalatina, oporučno je odredila da od dvije njezine haljine (crne i bijele) redovnice sv. Andrije trebaju načiniti sukno koje se mora podijeliti u dva dijela. Dio toga sukna namijenila je za oltar sv. Frane u franjevačkoj crkvi sv. Ivana, a drugi dio za Gospin oltar u benediktinskoj crkvi sv. Andrije[880]

U svojoj posljednjoj volji patricijka Katarina, supruga Galeazza *de Dominis* i kći pok. Nikole *di Marinellis* odredila je da od dvije njezine haljine (jedna je načinjena od grimiznog baršuna, a druga od brokata), redovnice sv. Andrije trebaju načiniti palije (vrsta prekrivala), jedan za oltar Presvetoga Tijela Kristova u katedrali, a drugi za Gospin oltar u franjevačkoj crkvi sv. Bernardina izvan zidina.[881]

---

[876] *Elena quondam Milos Pastorcich* (...) *Item ha lasciato per amor d'Iddio allo altare della Beata Uergene in San Bernardino di fratti zoccolanti et per ornamento uno paro di pater noster di corallo, qual disse attrouarsi in cassa sua.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 220r, 17. I. 1557.

[877] *Dona Margarita relitta quondam Thomaso Negro* (...) *Item ha ordinato che sia messo uno banchale inanti il altar della nostra Dona nella Chiesa de San Bernardin di frati osseruanti pro l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 18v, 18. II. 1559.

[878] *Francisca relitta in secondo matrimonio del quondam spetabil miser Gieronimo Signa alius Bochina* (...) *Item lasso alla imagine della gloriosa sempre vergine Maria posta in Piaza Vechia ditta la Madona della pace una uesticela di raso nouo biancho et roso* (...). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 136r, 27. XI. 1589.

[879] *Item lasso al altar del lacrimoso Crucifiso a Santa Croce un pano inanti il altar di seda nouo di color come meglio parera alli detti miei comisarii* (...). Isto, fol. 135v.

[880] *Madona Orsolina relitta quondam misser Damiano Spalatino* (...) *uole che delle soe uesture zambelotto negro et raso bianco per le uenerande monache de Santo Andrea siano fatti doi pani diuisadi uno dauanti el altare de san Francesco dalli fratti de San Zuane et laltro dauanti el altare della madona dalle ditte monache in la chiesia de Santo Andrea.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 35v, 3. X. 1554.

[881] *La nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis* (...) *uoglio che le mie doi uesture, cio e una di uelluto di cremesin et l'altra di brochatello una delle qualli sia datta alle predette reuerende monache di santo Andrea a loro ellettione per fare tanti palii di Altare et d'altra similmente sian fatti tanti palii uno delli qualli lascio al altar del Sacratissimo Corpo di Christo et l'altro alli reuerendi padri di San Bernardino ouero di Santa Eufemia per l'altar della Madona.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 409v-410r, 21. XII. 1596.

Sliku s motivom Bogorodice kao i jedan rubac koji će se staviti na darovanu sliku za oltar sv. Petra u crkvi sv. Petra u Supetarskoj Drazi oporučno je darovala Helena pok. Ivana Guščića s nadimkom *Curatca,* a navedeni legat ostavlja kako bi bila zapamćena.[882]

Iz navedenoga se može zaključiti da su rapski oporučitelji najviše legata ostavljali oltarima koji su bili pod titularom sveca zaštitnika kojemu su se oporučitelji utjecali tijekom života. Tako je na temelju oporučnih legata primjetno da su oltari posvećeni Gospi najviše obdarivani što ukazuje na to da su rapski oporučitelji u razmatranome razdoblju u prvome redu štovali Mariju, kao vrhovnu nebesku zaštitnicu i posrednicu kojoj su se molili. Također je dva puta obdaren oltar Presvetoga Tijela Kristova, te jednom oltar sa slikom križa koja je čudesno proplakala u istoimenoj crkvi u gradu, iz čega je razvidno da je adoracija Kristove muke i križa kao njezina simbola, bila prisutna u vjerskoj praksi rapskih oporučitelja.

2.1.2. Rapski samostani kao primatelji legata *ad pias causas*

Rapskim samostanima kao crkvenim ustanovama namijenjen je najveći broj legata (129) »za ljubav Božju i dušu oporučitelja«. Kako je vidljivo iz Grafikona 26., ženski samostani u gradu primili su 25 legata više od muških redovničkih samostana, odnosno ukupno 77 legata dok su muški samostani primili ukupno 52 legata.

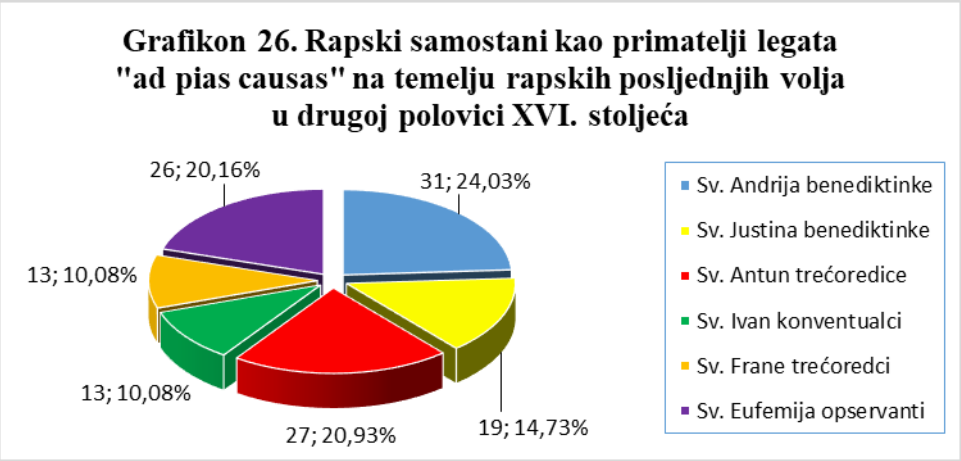

Razlog tome bi mogao biti u činjenici što su ženski redovi u Rabu karizmatski bili više kontemplativno usmjereni (naime, dva od tri ženska rapska samostana pripadaju benediktinkama) za razliku od muških koji isključivo pripadaju mendikantskim redovima (franjevci konventualci, opservanti i trećoredci). Oni su, osim kontemplativne karizme obdržavali i apostolsku, naročito vezanu uz siromahe, te su, za razliku od klauzurnih redova,

[882] *Helena relitta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca (...) Item ordena che subito dopo la sua morte sia portata sopra l'altar di s. Piero l'imagine picola della beata vergine Maria con vn fazol sopra di essa qual imagine disse attrouarsi in casa sua, et sia iui con detto fazol sopra esso altar lassata in commemoration di lei testatrice.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 33r, 4. IV. 1591.

bili više otvoreni svijetu i u doticaju s vjerničkim pukom, zadovoljavajući njihove svakodnevne duhovne i materijalne potrebe.[883] Ukoliko se detaljnije raščlani učestalost primanja legata usmjerenih prema gradskim samostanima kao i onima u komunalnome distriktu, iz Grafikona 26. može se uočiti da je prema broju primljenih legata prednjačio samostan benediktinki sv. Andrije (31), zatim slijedi samostan trećoredica (picokara) sv. Antuna s ukupno 27 primljenih legata, te naposljetku benediktinski samostani sv. Justine, kojemu je bilo namijenjeno 19 legata. Razlog nešto manjega broja dobivenih pobožnih legata u slučaju ovoga posljednjeg ženskog samostana od prva dva je u tome što je on bio i kasnije utemeljen.[884] Franjevci konventualci sv. Ivana, koji su nastanjivali samostan smješten u Gornjoj ulici u gradu, primili su jednak broj legata kao i franjevci trećoredci samostana sv. Frane na Komrčaru (13), dok su franjevci opservanti sv. Eufemije, samostana udaljenog dva kilometra od grada, primili najveći broj legata od svih muških samostana (26). Navedeni podatci ukazuju na to da su gradski franjevački samostani (konventualci i trećoredci) uživali gotovo istu popularnost od strane gradskoga stanovništva, budući da su obdareni istim brojem legata, a u pobožnom darivanju ovih dvaju samostana sudjeluju patriciji, građani i stanovnici rapske komune kao i stranci koji su se privremeno zatekli u Rabu. Franjevački ogranak braće opservanata,[885] čiji je samostan u Kamporu utemeljen sredinom XV. stoljeća zaslugom rapskoga patricija i patrona rapske Crkve Petra *de Zaro,*[886] bio je ipak najpopularniji od svih franjevačkih ogranaka među stanovnicima rapske komune i distrikta budući da su u pobožnome darivanju samostana sv. Eufemije sudjelovali oporučitelji iz svih društvenih slojeva druge polovice XVI. stoljeća, kako gradski stanovnici tako i žitelji distrikta.

---

[883] Zapravo je to vrlo zanimljiva promjena u odnosu na razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka, kada su upravo mendikantski samostani zbog svoje društvene otvorenosti i aktivnosti među stanovništvom iz svih društvenih slojeva, dobivali veći, ponekad i znatno veći broj i vrijednije pobožne legate od tada prilično zatvorenih odnosno introspektivnih benediktinskih samostana. Takav se proces, obilježen golemom popularnošću kultova sv. Franje, sv. Klare i sv. Dominika, mogao pratiti u svim istočnojadranskim komunama, pa ovaj primjer rapskih samostana ukazuje na značajne promjene u pobožnosti vjernika unatoč činjenici što je rapski franjevački opservantski konvent sv. Eufemije dobio drugi najveći broj legata. Z. Ladić, *Last will,* str. 181-235.

[884] Gradnja crkve i samostana sv. Justine, namijenjenog djevojkama pučankama trajala je od 1573.-1578. L. Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea«, str. 139.; M. Domijan, *Rab grad umjetnosti,* str. 69. U tom razdoblju nije ostavljen niti jedan pobožni legat za izgradnju navedenoga samostana. Prvi legat u vrijednosti od tri dukata ostavljen u korist istoga zabilježen je tek 1580. u oporuci patricijke Margarite udovice Kristofora *Cernotta.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 7r, 9. IV. 1580.

[885] U XIV. i XV. st. u franjevačkome redu započinje opservantski pokret (lat. *observare:* obdržavati) za strože obdržavanje pravila sv. Franje, osobito u pogledu siromaštva, koji je doveo do podjele reda 1517. na *opservante* (danas se nazivaju jednostavno *franjevci – mala braća;* nose smeđi habit s kukuljicom i bijeli pojas sa tri čvora na kojem visi krunica) i *konventualce* ili *minorite* (nose crni habit s kukuljicom i bijeli pojas). Hrvatska enciklopedija (dalje: HE), sv. IV, (ur. August Kovačec), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., str. 39. Opširnije o opservantizmu vidi: Kajetan Esser, *Pregled povijesti Franjevačkog reda,* Franjevačka teologija, Sarajevo 1972., str. 116-132.

[886] T. Raukar, »Rab sredinom XV. stoljeća«, str. 32; V. Brusić, *Otok Rab,* 173-176.; S. J. Škunca*, Franjevačka renesansa u Dalmaciji i Istri: opservantska obnova i samostani Provincije sv. Jeronima u 15. st.,* str. 131-132.

Neki su oporučitelji dio svojih dobara ostavljali svim rapskim samostanima u komuni i distriktu. Sastavljajući svoju posljednju volju, rapski patricij Kristofor *Cernota* pok. Jeronima, dodijelio je svakom[887] gradskom i izvangradskom samostanu na teritoriju rapske komune uglavnom novčane legate. Svojim je nasljednicima odredio da »u roku od tri godine nakon njegove smrti za dušu samoga oporučitelja i za one za koje se obvezao, trebaju dati samostanu sv. Andrije pet dukata, trećoredicama sv. Antuna i konventualcima sv. Ivana po tri dukata, dva dukata trećoredcima sv. Frane i 10 modija vina opservantima sv. Bernardina.«[888] Treba istaknuti da je većina ostavljenih novčanih legata namijenjena za popravak (*pro reparatione*) samostana koji su bili u trošnome stanju, a to se odnosi na samostan benediktinki sv. Andrije, te franjevačke samostane sv. Ivana i sv. Frane.[889]

Patricijka Margarita, udovica Kristofora *Cernotta* odredila je svojim nasljednicima da imaju dati po tri dukata svakom od rapskih samostana, muškim samostanima franjevaca opservanata sv. Eufemije i trećoredaca sv. Frane te ženskim samostanima sv. Andrije, tada već utemeljenom samostanu sv. Justine i sv. Antuna, izostavljajući, iz nepoznatog razloga, samostan franjevaca konventualaca sv. Ivana te obvezujući redovnike i redovnice navedenih samostana da »mole Boga za oprost njezinih grijeha.«[890] Darivanje legata svim samostanima u komuni i izvan gradskih zidina ili barem većemu broju njih, može se obrazložiti željom oporučiteljice da ostvari što bolje uvjete »za spas duše«, odnosno da osigura što veći broj zagovornika i molitelja na zemlji koji bi nakon oporučiteljičine smrti molili za njezinu dušu. Među takvim darivateljima ističu se, uglavnom, pripadnici patricijata i imućniji građani ili čak stranci, ali i svi ostali stanovnici rapske komune, pa čak i oni skromnoga materijalnog i financijskog statusa. Iako takvi oporučitelji nisu mogli darovati bogate legate u novcu, pokretninama i nekretninama, oni su, kako bi privukli što veći broj ljudi iz crkvenih institucija, ali i izvan njih da nakon njihove smrti mole za njihove duše, ostavljali vrlo skromne i simbolične legate, često tek nekoliko solida koje su razasuli među što više

---

[887] Treba imati u vidu da tada još nije postojao samostan sv. Justine.

[888] S*pectabilis et circumspectus vir Christophorus Cernota quondam magnifici domini Hieronymi equitis compos (...) Item dare ordinauit in termino annorum trium post decessum ipsius domini testatoris per suprascriptos suos heredes pro anima ipsius domini testatoris et illorum pro quibus obligatus extiterit* (…) *Item monasterio sancti Andrae monialium pro reparatione dicti monasterii ducatos quinque. Item monialibus sancti Antonii de Capite dantii ducatos tres. Item fratribus conuentualibus sancti Ioannis pro reparatione dicti eorum conuentus ducatos tres. Item fratribus tertii ordinis sancti Francisci de Campo Martio pro reparatione dicti eorum conuentus ducatos duos. Item fratribus de obseruantia Sancti Bernardini extra ciuitatem modia decem uini.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 8r, 14. III. 1551.

[889] Isto.

[890] *La nobil matrona madona Margarita relicta quondam spetabil misser Christophoro Cernotta* (...) *Item uole et ordina che li infrascritti suoi heredi (...) obligati siano dar* (...)*alli reuerendi frati di Santa Euphemia, San Francescho de Campo Marzo, alle reuerende monache de San Andrea, San Antonio et Santa Giustina ducati tre per cadaun monasterio, con commodo pero et possibilita loro atio obligati siano pregar Iddio per remission di suoi peccati.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 7r, 9. IV. 1580.

primatelja, pa tako i samostana. Takva je praksa darivanja financijski i materijalno skromnih legata dobila poticaj u XIV. stoljeću,[891] a nastavila se i tijekom sljedećih stoljeća. U tome smislu može se govoriti o vrlo promišljenoj strategiji svakog oporučitelja ili oporučiteljice kada su, obično u posljednjim trenutcima zemaljskoga života, pomno raspoređivali svoju veliku ili skromnu imovinu među primateljima legata. Jer, »na kocki« je bilo ono najvažnije za svakog vjernika – postizanje vječnoga života kroz spas duše. Pri tome treba istaknuti da nisu svi oporučitelji, kako bogati tako i siromašniji, posvećivali jednaku pažnju spomenutoj strategiji »za spas duše«. Ona je jednostavno bila odraz intimnoga stava svakoga pojedinačnog oporučitelja i njegovog proživljavanja vjere, pa stoga ne čudi da ponekad i oni najbogatiji oporučitelji nisu darovali značajne i brojne legate kako samostanima tako i ostalim crkvenim ustanovama u rapskoj komuni. Pored toga, ponekad su i vanjski čimbenici utjecali na ne baš osmišljenu strategiju. Primjerice, u vrijeme kužnih epidemija niti su oporučitelji, a niti bilježnici imali vremena sastavljati duge oporuke, strateški osmišljene i s ciljem postizanja vječnoga života, jer je komunama vladala panika, broj oporučitelja naglo se povećao, a to je znatno otežavalo posao bilježnicima koji su morali brzo sastavljati uglavnom kratke oporuke.

Nekoliko je oporučitelja namijenilo legate isključivo ženskim gradskim samostanima, primjerice, rapski komunalni liječnik Arkanđelo *Ugalia* koji je namijenio po jedan dukat za svaki ženski samostan u gradu.[892] Neki su oporučitelji u svojim testamentima darovali pobožne legate isključivo muškim samostanima odnosno njihovim redovnicima, npr. rapski biskup Vincent *Negusanti*, koji ostavlja jedan dukat svakome redovniku samostana sv. Ivana, sv. Frane i sv. Eufemije, obvezujući ih na služenje misa u katedrali kroz tri dana od njegove smrti.[893]

Raznoliki su legati darivani pojedinim samostanima, od novčanih darova, nekretnina (zemlja, nastambe), prehrambenih artikala (vino, žito, ulje i sl.), životinja (uglavnom goveda, koze, ovce pa čak i pčelinje košnice), različitih vrsta uporabnih predmeta (kućanski namještaj

---

[891] O tome vidi više: Z. Ladić, *Last will*, str. 268-269.

[892] *Il eccelente dotor signor Arcangelo Ugalia al presente medico salariato in questa citta* (...) *Item a ogni monasterio delle reuerende monache uno ducato per cadaun monasterio.* HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 18v, 13. V. 1598.

[893] *Reuerendissimus dominus Uincentius Nigusantius episcopus Arbensis et doctor* (...) *uoluit et mandauit (...) omnes presbitri tam de capitulo quam non et omnes fratres Sancti Ioannis, sancti Francisci et Sancte Eruphemie et omnes confraternitates ciuitatis arbensis et extra et omnibus hiis dentur candelle et cerei, et pro elemosina singulis conuentibus tam fratrum quoque monialium, et singulis confraternitatibus unus ducatus uoluit et mandauit quod per tres dies continuos omnes presbitri et fratres suprascritti dicant in ecclesia cathedrali missas pro anima sua et dentur illis ellemosine consuete.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 56-57, 17. I. 1568.

i oprema, tkanine, odjeća) do vrjednijih predmeta izrađenih od plemenitih metala (nakit, srebrnina) te na kraju predmeta umjetničke i liturgijske vrijednosti, kao što su slike i knjige.

Najveći broj zemljišnih posjeda, ali i nastambi (koliba, kuća) ili njihovih dijelova poput konoba ili tavana, rapski su samostani stjecali upravo oporučnim darivanjem vjernika. Primjerice, zemljišne posjede zasađene vinovom lozom u Barbatu u korist samostana redovnica sv. Andrije i sv. Antuna na Kaldancu ostavio je rapski i zadarski patricij Ivan Frane *de Dominis* obvezujući redovnice da mole njega.[894]

Rabljani su samostanima uglavnom ostavljali kuće ili samo dijelove kuća tj. konobe i tavane. Kuću na Kaldancu, koja se nalazila nasuprot kuće majstora Grgura Gergurnića, zajedno sa svim namještajem i opremom, redovnicama sv. Justine ostavila je građanka Matija udovica Antuna Rabčića, zvanog *Chiuch,* obvezujući ih na »trajno služenje jedne male mise svake godine na godišnjicu njezine smrti za njezinu dušu«.[895]

Konobu koja je, prema oporučnome navodu, očito služila kao skladište (magazin) kraj rapske lođe podno patricijskoga fontika, ostavio je redovnicama samostana sv. Justine žitelj Novalje, Matija *Boscain,* Franin sin.[896] Ovaj oporučitelj, iako je živio u Novalji, zbog poslovnih razloga morao je imati i neko skladište u središtu komune – Rabu, koje u posljednjoj volji ostavlja spomenutome samostanu.

Opskrba samostana živežnim namirnicama smatrala se vidom kršćanske brige vjernika prema onima koji su se opredijelili za život u molitvi i samoći, ali nisu izravno zarađivali, već su u egzistencijalnom smislu ovisili o svojim dobročiniteljima.

Tako je Franciska, udovica Bartolomeja iz Brescie u svojoj posljednjoj volji, za ljubav Božju i oproštenje njezinih grijeha, ostavila svakom ženskom i muškom samostanu u komuni jedan star[897] vina (83,3 litre), osam kruhova i deset libara[898] (odnosno oko pet kilograma)

---

[894] *Il spetabil misser Zan Francesco de Dominis Nobile di Zara et Arbe (...) Item iure legati lassa alle reuerende monache de San Andrea le sue rason uignade qual disse hauer sopra il loro fondi in Barbato tra li suoi confini per l'anima sua et che preghano Iddio per lui.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 44r, 21.X.1573.

[895] *Dona Matia relitta del quondam Antonio Rabçich alias Chiuch* (*…) per uia di legato lassa alle antedette venerande Monache di santa Giustina tutta la casa della presente sua habitatione con tutte le sue habentie, et pertinentie, insieme con tutti li beni mobeli ch' in quella s'attrouarano, posta in questa città nella contra di Capodanzo all'incontro della casa di maistro Gregorio Ghergurinich con dechiaratione, ch'esse reverende Monache perpetuis futuris temporibus siano tenute ogn'anno nel giorno del suo anniuersario fare cellebrare una messa piccola per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XIX, fol. 26, 27. VIII. 1589.

[896] *Quondam misser Mattio Boscain fiol de misser Francescho (...) lasso alle uenerande monache de Santa Iustina d'Arbe la caneua ouero magazen apresso la loza de Arbe sotto il fontigo di nobili* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 9v, 7. X. 1580.

[897] Star je venecijanska mjera za težinu koja se odnosi na tekuće i suhe tvari. Venecijanski star iznosio je 83,3 litre odnosno 61,05 kg. Josip Kolanović i Mate Križan (ur.), *Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenim do godine 1563.* (dalje: *Zadarski statut*), Hrvatski državni arhiv; Matica hrvatska, Zadar, 1997., str. 759.; S. Sekulić-Gvozdanović, »Srednjovjekovni sustavi šupljih kamenih mjera u Istri, Hrvatskom Primorju i kontinentalnoj Hrvatskoj. Uvod u istraživanje hrvatske metrologije II«, *Prostor,* vol. III (1995.), br 1(9), str. 76.

mesa.[899] Rapski patricij Benedikt *Cernotta,* sin pok. Nikole, testamentarno ostavlja jednokratni legat, po jednu bačvu vina, i to svim franjevačkim muškim i ženskim redovničkim samostanima u Rabu, tražeći ih da mole Gospodina za njegovu dušu.[900]

Kako je vidljivo iz rapskih oporuka, priličan broj različitih uporabnih kućanskih predmeta ostavljen je rapskim samostanima, naročito ženskim. Građanka Dobra, udovica postolara Grgura Frankulina, darovala je trećoredicama sv. Antuna jednu plahtu, dva stolnjaka i četiri mala stolnjaka.[901] Građanka Margarita, nezakonita kći pok. svećenika Antuna *Picico* nekoliko kućanskih predmeta, odnosno plahtu i dva prekrivača, jedan bijeli (kojim će biti prekriveno njezino tijelo) te jedan za krevet od turske raše darovala je redovnicama samostana sv. Justine, a trećoredicama samostana sv. Antuna ista je oporučiteljica ostavila dva velika stolnjaka kako bi molile za njezinu dušu i dušu pok. kanonika Kristofora *Ponte* koji ondje počiva.[902]

Rapski su testatori samostanima, odnosno redovnicima i redovnicama ostavljali i odjevne predmete (haljine, košulje, prsluke i sl.) kao i različite vrste tkanina. Tako je dvije haljine, izrađene od žute i zelene raše, zatim jedan novi prsluk zelene boje te jednu novu košulju ocima sv. Eufemije ostavila Margarita podrijetlom iz Rijeke, žena Matije sina pok. Grgura Ganzara, rapskoga seljaka, s obvezom služenja nekoliko serija grgurovskih misa za njezinu dušu.[903] Elena, udovica Miloša Pastorčića ostavila je franjevcima trećoredcima na Komrčaru sivu mekanu tkaninu od raše težine 172 libre, a oni ju trebaju prodati i za dobiveni novac slaviti jednu seriju grgurovskih misa.[904]

---

[898] Jedna mletačka teška libra iznosila je 0, 477 kg. Z. Herkov, *Mjere hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu,* Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu, Posebna izdanja, sv. IV, Rijeka, 1971., str. 67.

[899] *Madonna Francischina relitta quondam misser Bartholomeo de Bressa* (...) *dando et distribuendo a ogni conuento de Monache et frati un staro de uin panni otto e lire diece de carne de peso, per amor de Dio et remission de suoi peccati.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 53v, 12. I. 1578.

[900] *Benetto Cernotta figlo del quondam signor Nicolo dottore dilletissimo d'Arbe* (…) *lasso a tutti li monasterii di frati, et monaghe in Arbe una barilla de uino per locco per una uolta tanto pregandoli à pregare il Signore per l'anima mia*. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 442rv, 9. XI.1590.

[901] *Dona Dobre relicta quondam Griguor Franchulin calzolario d'Arbe* (...) *Item lassa alle dette monache de Santo Antonio uno suo lincuol, doi mantili da tauole et 4 tauaglioli per l'anima sua*, HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 101, 28. VII. 1590.

[902] *Dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico* (..) *Item ha lassato alle reuerende monache de Santa Giustina un suo linciol, uno couertor bianco con il qual sara coperto il suo cadauere, et una filzada de rassa turchina.* (…) *Item ha lassato alle reuerende monache de San Antonio de Cauodanzo duoi suoi mantili de tauola delli piu grandi acio pregan Iddio cosi per l'anima sua come del reuerendo misser pre Christophoro Ponte canonico quali iui giace.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 18r, 6. V. 1588.

[903] *Margarita, da Fiume al presente consorte di Matio figlo del quondam Gregorio Ganzar villico dell'Isola d'Arbe* (…) *lassa alli sopradetti venerandi padri di Santa Euffemia doi delle sue vesture una di rassa zala, et l'altra di rassa uerde, vno suo geleco di pano uerde nouo, con una delle sue camise noue con obligation, che detti venerandi padri siano tenuti doppò la morte sua cellebrar tante messe Gregoriane per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XIX, fol. 29, 31. VIII. 1589.

[904] *Elena quondam Milos Pastorcich* (...) *Item disse hauer in casa L 172 di rascia beretina molle qualle ha lasicato et uole sia datta alli fratti di San Francischo in Campo Marzo che la uendano et delli ritratti siano*

Neki su oporučitelji, naročito oni koji su živjeli na području distrikta, ali i rapski patriciji ili imućniji građani, vlasnici većih stada, pojedinim samostanima darivali i životinje (krave, telad, svinje, koze i ovce). Stjepan Dedić, pastir na području Runjke, ostavio je deset ovaca redovnicama samostana sv. Andrije »za svoju dušu te da mole Boga za otpust njegovih grijeha«.[905] Jednoga vola i svinju u korist franjevaca samostana sv. Eufemije oporučno je ostavila Katarina, udovica Antuna Rumunja, s obvezom služenja nekoliko serija grgurovskih misa za njezinu dušu i dušu pokojnoga muža.[906] Patricijka Uršula udovica Damjana Spalatina oporučno je darovala jedan mali tor sa 25 ovaca koja se nalazi *in Ronche* redovnicama samostana sv. Andrije s obvezom da mole za njezinu dušu.[907] Navedeni primjeri pokazuju koliko je za svakoga stanovnika, kako bogatog tako i siromašnog, strategija kojom su željeli postići spas duše nakon smrtnoga časa bila važna, jer se nerijetko radi o vrlo skromnim predmetima male vrijednosti, ali ipak dovoljno važnim da obvežu redovnike i ostali komunalni kler da slave mise i mole za spas njihove duše.

Kada je riječ o liturgijskim predmetima koje su neki oporučitelji željeli dodijeliti nekom od rapskih samostana, najčešće su, zbog nedostatka novca, ostavljali neku nekretninu (zemljište), vrjedniji predmet ili životinju te bi zadužili izvršitelje oporuke ili nasljednike da navedeno trebaju prodati i od novca dobivenog prodajom kupiti ili dati izraditi željeni liturgijski predmet. Tako je, primjerice, za franjevce sv. Eufemije stanovnica rapskoga distrikta Lucija *Morlaccha* u svojoj posljednjoj volji namijenila kupnju jednoga kaleža u vrijednosti od pet dukata, a novac se trebao namiriti prodajom jednoga njezinog vola za oranje, a ako to ne bi bilo dostatno, i stare krave.[908] Ovaj je primjer osobito zanimljiv jer se, kao što je rečeno, radi o Vlahinji, nesumnjivo doseljenici iz hrvatskog zaleđa, ali znatno bogatijoj od većine distriktualnoga stanovništva koje je izuzetno rijetko ostavljalo legate ne samo za liturgijsku namjenu, nego i tako skupe kao što je bio spomenuti kalež.

---

tenuti celebrar una uolta le messe gregoriane per la predetta testatrice. HR DADZ, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 220r, 17. I. 1557.

[905] *Stephanus Dedich brauarius in Ronchis* (...) *Item reliquit et dare uoluit monialibus sancte* Andree *pecudes decem pro anima sua hoc causam habeant orare Deum pro peccatis suis,* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 25v, 21. III.1561.

[906] *Dona Cattarina relitta del quondam Antonio Romugn* (…) *per amor de Dio lassa alli venerandi fratti di Santa Euffemia uno suo Manzo negro et uno delli doi porci (...) con questa pero espressa conditione che detti frati siano obligati cellebrar tante para di messe Gregoriane per l'anima di essa testatrice et del quondam marito quando sarano estimati detti animali.* HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 8-9, 25. IX.1589.

[907] *Madona Orsolina relitta quondam misser Damiano Spalatino* (...) *Item lassa alle uenerande monache de Santo Andrea la soa seraglia picola posta in Ronche con animali peccorini in quella esistenti numero 25 (...) et quelle pregar debbano Dio per lanima soa.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 33v-34r, 3. X. 1554.

[908] *Lucia Morlaccha (...)laltro manzo arratorio uole che sia uenduto per el suo commesario et che con quelli suoldi sia comprato uno calice de ducati cinque (...)et casu che el predetto manzo supplir non potesse per el ditto calice essa uole che una uacca uecchia sia uenduta per el residuo fino a duccati cinque..* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. 6, fol. 14v, 9. III. 1550.

Što se tiče umjetničkih predmeta koji su se darivali pojedinim samostanima, u rapskim se posljednjim voljama, najčešće spominju slike. Dvije slike, jednu s prikazom sv. Jeronima, a drugu s motivom Blažene Djevice Marije i sv. Ivana, darovala je redovnicama samostana sv. Justine, Helena iz Rijeke s nadimkom Venecijanka, žena ribara Ivana iz Osora, kako bi one mogle moliti za njezinu dušu.[909]

Razmotre li se darivatelji rapskih samostana prema društvenome statusu, iz Grafikona 27. zamjetno je da su oni potjecali iz svih društvenih slojeva, ali ipak među njima prednjače pripadnici rapskoga patricijata (koji su ostavili 59 legata). Slijedi skupina građana i stanovnika, odnosno srednjega društvenog sloja, koji su namijenili 39 legata samostanima.

Grafikon 27. Darivatelji komunalnih samostana prema društvenome statusu na temelju rapskih oporuka druge polovice XVI. stoljeća

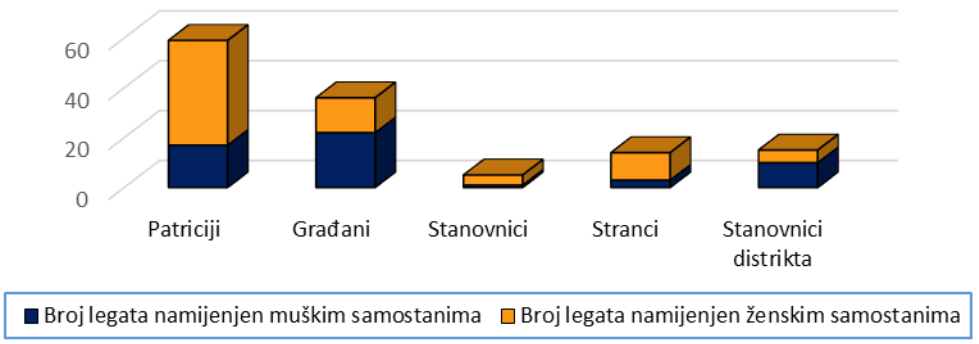

Stranci i stanovnici distrikta darivali su približno isti broj legata za samostane. Tako su stranci u svojim oporukama ostavili 14 legata, dok su žitelji distrikta ostavili 15 legata namijenjenih samostanima. To s jedne strane kazuje da su se i stranci, osobito oni koji su duže vrijeme boravili u Rabu, vezivali uz društvo i svakodnevni život rapske komune, ali ipak ne znači da nisu ostavljali pobožne legate osobama ili ustanovama u gradovima iz kojih su bili podrijetlom. Razlog ostavljanju najvećega broja legata gradskim i izvangradskim samostanima od strane rapskoga patricijata stoji u činjenici da su oni bili i najbogatiji sloj društva, koji su u želji da ostanu i nakon smrti memorirani u rapskoj vjerskoj zajednici, oporučno odvajali veće novčane svote ili druge vrste pokretnih i nepokretnih dobara u korist redovnika s ciljem da osiguraju što veći broj molitelja za njihovu dušu. Građanstvo, iako najzastupljeniji društveni sloj u rapskoj komuni, u ovome slučaju ipak tek slijedi patricijat prema broju legata namijenjenih nekom od rapskih samostana, budući da su i oni, iako manjih

[909] *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator (...) Item lassa alle reuerende monache di s. Giustina* (…) *doi quadri ciò è uno di s. Gieronimo, l'altro della beata Vergine con s. Zuane* (…) *acio preghin iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 40v, 10.VI.1592.

financijskih mogućnosti, također željeli osigurati redovničke molitve »za spas svoje duše.« Zanimljivo je istaknuti činjenicu da su neki stranci, koje je bolest zatekla u Rabu gdje sastavljaju svoje oporuke, ipak oporučno darivali pojedine rapske samostane, a razlog tomu mogao bi se tražiti u njihovoj želji za stjecanjem sigurnosti da će netko od rapskih redovnika ili redovnica, ukoliko bi ih smrt zadesila izvan njihove domovine, tj. konkretno u Rabu, moliti za njihovu dušu. Također, kada se govori o žiteljima komunalnoga distrikta, treba primijetiti da su oni namijenili legate *ad pias causas* ne samo distriktualnim crkvama ili samostanima, već čak više gradskim samostanima, napose redovnicama sv. Andrije, što znači da su za njih tijekom života bili ili poslovno vezani (primjerice, ako su obrađivali zemlju u vlasništvu toga samostana ili čuvali njihovu stoku, odnosno ukoliko su tijekom života stekli dio stoke ili zemlje) ili su bili pak duhovno vezani, nastojeći da se ta veza ne prekine nakon njihove smrti tako što bi kao uvjet za ostavljena dobra redovnice bile obvezne moliti za spas njihove duše.

Gledano prema spolnoj strukturi darivatelja rapskih samostana, primjetno je da je od 71 oporučitelja koliko ih je obdarilo neki od samostana, 29 bilo muškaraca, a 42 su bile žene, što je prilično velika razlika, obzirom na relativno mali uzorak. No, razlika od 13 oporučitelja u korist žena može se protumačiti općenito većim brojem oporučiteljica u ukupnome rapskom testamentarnom uzorku, te zaključiti da su i muškarci i žene zapravo podjednako darivali samostane u komuni i distriktu.

Izvršena analiza pokazuje da su svi komunalni samostani bili važni primatelji pobožnih legata stanovnika rapske komune bez obzira na stalež, podrijetlo i spol oporučitelja. Iako su svi samostani primali priličan broj oporučnih legata »za spas duše«, rezultati prikazani na Grafikonu 26. pokazuju da su tri samostana – sv. Andrije benediktinki, sv. Antuna trećoredica i sv. Eufemije opservanata, po broju primljenih legata *ad pias causas* ipak bitno odskakali od ostala tri komunalna samostana koji se spominju u ovdje promatranom uzorku jer su svaki od njih bili primatelji dvostruko više oporučnih legata nego ostala tri. [910]

Ono što je osobito zanimljivo jest da u ovome razdoblju, barem prema razmatranim podatcima, ponovno dolazi do porasta popularnosti starih benediktinskih samostana, osobito onoga sv. Andrije, što se znatno razlikuje od stanja u prethodna dva stoljeća kada su izrazito dominantni primatelji pobožnih legata u cijeloj Dalmaciji, pa tako i u Rabu, bili tzv. mendikantski konventi odnosno samostani siromašnih redova – franjevaca i dominikanaca.[911] Ipak, kao što ilustriraju rezultati predstavljeni na Grafikonu 26., dva rapska franjevačka

[910] Razlog većoj distribuciji legata ženskim samostanima, bez obzira radilo se o benediktinskim ili mendikantskim, mogao je biti i u njihovom slabijem materijalnom stanju kao i u slabom stupnju održanosti, ali je mogao biti i odraz nekog, nama nepoznatog, vida pobožnosti.
[911] Usp. Z. Ladić, *Last will*, str. 195, 223.

samostana i u ovome su razdoblju bili omiljeni primatelji legata *pro anima*, što ukazuje da je popularnost franjevačkoga reda i poštovanje izražavano prema franjevcima trajalo u kontinuitetu već nekoliko stoljeća. Valja reći i da je distribucija legata komunalnim samostanima u nekom razdoblju ovisila i o nekim drugim čimbenicima, prije svega o dobrom ili lošem arhitektonskom stanju samostanskih zgrada. Naime, nerijetko je upravo darivanje u kojem se ističe *pro reparatione* samostana ukazivalo na glavni razlog strategije darivanja legata od strane oporučitelja.

2.1.3. Rapski kaptol kao primatelj legata *ad pias causas*

Rapski je kaptol imao dugu tradiciju i bio je jedna od najvažnijih komunalnih crkvenih ustanova sa sjedištem u katedralnoj crkvi sv. Marije, osobito zbog činjenice da je bio *locus credibilis* u kojem su sastavljani javni, ali i privatni dokumenti, barem u razdoblju do kraja XII. stoljeća. Kaptol je imao 12 kanonika koje je birao i potvrđivao biskup na prijedlog drugih kanonika.[912] U tom se razdoblju spominje i *scriptor* rapskoga kaptola kao osobe koje su zapisivale i prepisivale razne vrste isprava.

Kaptol je i tijekom XVI. stoljeća zadržao svoju ulogu te se u nekoliko posljednjih volja spominje kaptol kao primatelj pobožnih legata, koji su uglavnom ostavljani kao preduvjet da kanonici služe mise za dušu oporučitelja. Budući da je i sam bio kanonik, Juraj *de Marinellis* u svojemu testamentu određuje kaptolu odnosno svojoj kaptolskoj subraći da za novčani legat koji daruje u vrijednosti od 3 libre i 2 solida (pola dukata) održe pjevanu svečanu konventualnu misu za njegovu dušu na dan obljetnice njegove smrti u crkvi sv. Andrije gdje bi trebalo biti položeno njegovo tijelo.[913] Stranac koji je stekao status rapskoga građanina, Vidal *da Bressa*,[914] ostavio je rapskome kaptolu jednu kvartu[915] vina, u ime

---

[912] O rapskome kaptolu detaljno je pisao Ante Gulin u: *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*, HAZU, Zagreb, 2008, str. 329–335. Prvi javni bilježnik u Rabu bio je Antun iz Padove (*Antonius de Padova*) koji se kao *imperiali auctoritate notarius Arbensis* spominje kao potpisnik jedne isprave iz listopada 1179. godine, a kojom Rabljani sklapaju mir s nekim hrvatskim županima (*iupani*). CD II, Zagreb 1904., dok. 157, str. 160-161.

[913] *Il reuerendo misser pre Zorzi de Marinellis canonico (...) Item laso al reuerendo Capitulo una mesa conuentual che sia cantada al mio aniuersario a San Andrea doue sia corpo posto a precio de L 3 y 2 et che il capitulo sia tenuto bursar una lira de candele consuete mentre cantando la dita misa.*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 27v, 28. XII. 1570.

[914] Ovdje se izraz *da Bressa* odnosi na talijansku Bresciu koja je kao komuna bila u sastavu Mletačke Republike.

[915] Kvarta spada u skupinu srednjovjekovnih šupljih mjera za žitarice i vino, a njezina je vrijednost varirala od komune do komune. Općenito je jedna kvarta iznosila četvrtinu stara. G. Boerio, *Dizionario del dialetto Veneziano*, str. 545. U Zadru u XV. st. jedna kvarta je iznosila 20,83 litre, a jedan star 83,31 litru. Vidi: Robert Leljak – Josip Kolanović, Andrija pok. Petra iz Cantùa. Bilježnički zapisi 1353-1355., sv. I, *Spisi zadarskih bilježnika*, IV, Državni arhiv u Zadru, Zadar 2001., str. 781. U Senju je u XVI. st. kvarta iznosila 27,77 litara, a jedan star 83,33 litre. Z. Herkov, *Mjere hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu*, str. 53.

uobičajene *decime* koja je djelomično izostala tijekom njegova života, i to kako bi rasteretio svoju savjest. Navedeni legat njegov nasljednik treba davati kroz deset godina kako bi nadoknadio propuštena darivanja, kako je to i propisano.[916] Iz ovoga je primjera vidljivo da su svi oni koji su stekli građanski status, bili dužni i Crkvi davati desetinu, a ovaj oporučitelj očito to nije redovito činio, i sada, očekujući kraj života te sastavljajući oporuku, očigledno je želio imati čistu savjest i primiti od Crkve oprost grijeha te u tome kontekstu ostavlja navedeni legat. Naravno, ovaj se legat uklapa i u tipičnu osobinu oporuka koju možemo pratiti od XIII. stoljeća, a u kojima se redovito navode dugovanja oporučitelja i njihova želja da se ona zadovolje bilo prema pojedincima ili ustanovama.[917]

Iz provedene analize crkvenih ustanova kao primatelja pobožnih legata razvidno je da su rapski oporučitelji pratili opće tendencije oporučnih darivanja koje su bile karakteristične za druge urbane sredine na istočnoj obali Jadrana u razdoblju od kraja XIII. do početka XV. stoljeća.[918] Naime, kao i u većini tih komuna, u središtu intimne pobožnosti oporučitelja kao darovatelja legata crkvenim ustanovama isticale su se katedralne crkve i razne ustanove siromašnih redova, prije svega samostani i crkve. Također treba istaknuti da su darivatelji legata crkvenim ustanovama, kao i u ranijim razdobljima, bili podjednako muškarci i žene iz svih komunalnih društvenih slojeva. U slučaju XVI-stoljetnog Raba ipak je zamjetna jedna posebnost izražena u većoj sklonosti oporučitelja da ostavljaju oporučne legate i ženskim benediktinskim samostanima, a koji su u ranijim stoljećima bili drugorazredni primatelji legata u istočnojadranskim komunama. No, i franjevački gradski samostani, a napose opservantski samostan izvan grada, bili su također vrlo popularni primatelji legata, što govori o nastavku tradicije darivanja legata mendikantskim redovima. Ipak, dominikanci, za razliku od ranijih razdoblja, više nisu među primateljima legata (dominikanska crkva darivana je samo iznimno). Kako se u vrelima dominikanci uopće ne spominju, pretpostavlja se da je njihov broj na području komune drastično smanjen, a možda ih više nije ni bilo.

Konačno, kao i tijekom kasnoga srednjeg vijeka, u ranonovovjekovnome Rabu izbor primatelja bio je raznolik i kretao se od katedralne crkve kao središnje rapske crkvene ustanove pa sve do oltara i kapelica u selima razasutim po distriktu, uključujući gradske i prigradske samostane, pri čemu su darivatelji legata ostavljali nekretnine, tkanine i odjeću,

---

[916] *Uidal da Bressa cittadin et habitante in Arbe (...) Item a total satisfation della coscientia mia in quanto forsi hauesse manchato in quantitate aut qualitate nelle annual decime di uini hauesse manchato in aliquo uoglio che el prenominato mio herede ogni et cadaun anno al colar di musti dar dieba al Capitolo una quarta de uin per decenium ulta lordinario.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 36r, 6.X.1562.
[917] T. Andrić, »Dopuna saznanja o pobožnosti splitskih obrtnika u 15. stoljeću«, str. 10.
[918] Usp. Z. Ladić, *Last will,* str. 184-185; 192-194; 199-202; 208-210; 216-217; 223-225; 230-232.

životinje i prehrambene namirnice te razne vrste kućanskih predmeta koje su koristili tijekom svoga života.

2.2. Vjerske i profesionalne udruge – bratovštine kao primatelji pobožnih legata

Rapske bratovštine nerijetko su bile primatelji pobožnih legata, što je posljedica činjenice da je znatan udio stanovnika rapske komune pripadao nekoj od gradskih ili seoskih bratovština. Nije bio rijedak slučaj da su neki oporučitelji bili članovi i nekoliko bratovština u gradu i distriktu. Ostavljajući različite vrste legata za bratovštine, pojedini oporučitelji ponekad su napominjali da je bratovština dužna moliti za njihovu dušu ili ispratiti ih na posljednje počivalište. Ukoliko to u posljednjoj volji i nije izričito naglašeno, obveza moljenja za dušu pokojnoga člana te svečani posljednji ispraćaj u kojemu su sudjelovali svi članovi bratovština bili su obvezatni za sve bratime, kako je to propisano i statutarnim odredbama u bratovštinskim matrikulama. Na primjer, u matrikuli rapske bratovštine sv. Kristofora iz 1443. navodi se da »ako koji od naše braće umre u gradu, svi bratimi trebaju doći, odjeveni u tunike, nositi i ispratiti njegovo tijelo do crkve, prema običaju«.[919] Naime, molitva zajednice, u ovome slučaju bratovštine kao laičke kršćanske vjerske ili profesionalne udruge, smatrala se vrlo djelotvornom u strategiji spasa duše.[920]

Grafikon 28. Rapske bratovštine u komuni i distriktu kao primatelji pobožnih legata na temelju oporuka u drugoj polovici XVI. stoljeća

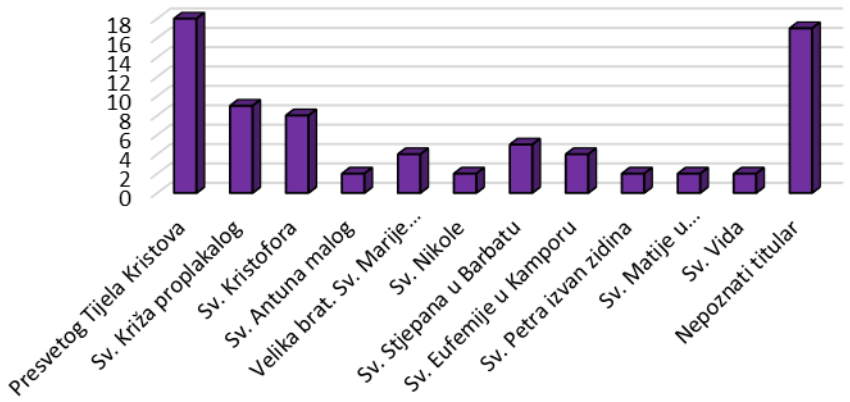

[919] *Item siquis fratrum nostrorum obierit in ciuitate, omnes fratres teneantur cum tonicis venire, assotiare et portare corpus eius usque ad ecclesiam more solito.* Z. Ladić; Z. Novak, »Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu«, str. 90.

[920] U izražavanje međusobne solidarnosti i milosrđa tijekom života te razmatranja poslovanja, temeljni zadatak svake bratovštine bila je briga za spas duša svojih članova, bratima i sestara, koja je bila odjelotvorena kroz obdržavanje različitih izričaja pobožnosti: uglavnom kroz molitvu, pokoru i mise, slaveći na taj način Boga i moleći zagovor Blažene Djevice Marije i svetaca za oslobođenje duše iz čistilišta. Ch. Black, *Italian confraternities in the sixteenth century,* str. 277.

U razdoblju druge polovice XVI. stoljeća rapske bratovštine primile su ukupno 75 legata. Rabljani koji su darivali određene bratovštine, najčešće su bili i njihovi članovi. Neki su oporučitelji samo općenito naveli da ostavljaju pobožnu donaciju bratovštinama u kojima su bili aktivni članovi, ali ne navode izričito njihova imena pa se stoga ne može utvrditi o kojim se bratovštinama radi. U takvim je slučajevima ostavljeno ukupno 17 legata. Među oporučiteljima koji su dio svojih dobara namijenili nekim bratovštinama, a za koje se ne saznaje titular, bio je i rapski patricij Nikola *Zaro* pok. Marina koji u svojemu testamentu ostavlja uobičajeni milodar svakoj bratovštini u koju je bio upisan.[921] Očito je da je ovaj rapski patricij bio član više rapskih gradskih bratovština, a možda i seoskih, međutim, ne zna se kojih. Građanka Raba Jakomina, udovica Jeronima *Cittadella* odredila je da izvršitelji njezine oporuke i nasljednik trebaju dati propisani broj svijeća svim bratovštinama kojima je kao sestra pripadala.[922]

Za razliku od spomenutih slučajeva, pojedini su oporučitelji ostavljali legate za više rapskih bratovština navodeći njihova imena, te je broj legata namijenjen bratovštinama s poznatim titularom bio 58. Građanka Katarina, kći pok. Frane *Plauorance* zatražila je od izvršitelja njezine oporuke, arhiđakona Nikole Kolića, da za bratovštinu Presvetoga Tijela Kristova treba dati jedan dukat.[923] Od svojih nasljednika, majstora Luke Karatelića i njegove žene Klare, tražila je da prodaju tavan njezine kuće, a od dobivene svote imaju darovati 12 libara (oko dva dukata) bratovštini Presvetoga križa u gradu. Ako tavan ne uspiju prodati, dužni su dati navedenoj bratovštini po dvije libre godišnje sve dok se ne isplati ukupna svota od dvanaest libara.[924] Gradskoj bratovštini sv. Nikole Katarina poklanja svoj stol za jelo,[925] budući da je temeljna karizma ove bratovštine bila briga o siromašnim članovima rapskoga društva, koji su se prehranjivali u istoimenom hospitalu.

Neki stanovnici rapskoga distrikta također su bili članovi većega broja gradskih i seoskih bratovština što je vidljivo iz oporuke Petra pok. Jakova Benšića koji je bio nastanjen

---

[921] *Il spetabil misser Nicolo Zaro del quondam miser Marino nobel d'Arbe* (...) *sia data la solita elemosina a tutte le fradaglie doue e scrito.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VII, fol. 41r, 2. VIII. 1598.

[922] *Dona Giacomina relitta del quondam ser Gieronimo Cittadella d'Arbe* (…) *soi commissarii et herede (...) dar debano le cere ordinarie alle fraterne nelle quali lei testatrice s'attroua notata* (…), HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 36v, 9.V.1592.

[923] *Catarina figliola del quondam Francisco Plauorance* (...) *Item uoglio che il ditto reuerendo archidiacono sia obligato dare alla fraterna del sacratissimo Corpo di Christo un ducato.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 99v, 12. XI. 1600.

[924] *Item per uia di legato et per l'amor del signor Iddio et per remission delli miei pechati lasso a maistro Caratellich predetto et a dona Chiara sua moglie il soler di sopra della casa della presente mia habitatione con questo se esso maistro Luca ouero sua moglie subito doppoi la mia morte uenessero il dito soler siano obligati dare alla fraterna della Santissima Croce di questa citta lire dodece picoli et non la uendendo il detto soler sian obligati dare ogni anno lire doi de picoli fino hauerano pagato le dette lire 12.* Isto.

[925] *Item lasso alla fraterna di San Nicolo di questa citta la mia tauola da mangiare.* Isto, fol. 100r.

na području *Loro* na otoku Rabu (Barbat). On u svojoj posljednjoj volji sastavljenoj 1584. ističe kako je upisan u pet rapskih bratovština kojima ostavlja propisani broj svijeća, već prema običaju, i to bratovštini sv. Kristofora, sv. Križa, Velikoj bratovštini sv. Marije, bratovštini sv. Stjepana u Barbatu te Presvetoga Tijela Kristova za koju naglašava da joj je ostao dužan libru i deset solida i određuje da taj dug riješi njegova univerzalna nasljednica, supruga Bernuša.[926] Istu odredbu o darivanju svijeća navedenim bratovštinama, ovaj oporučitelj ponavlja i u svojoj oporuci koju je dao sastaviti 1590. godine.[927] Petar Benšić očigledno je bio bratim svih navedenih bratovština, što ukazuje na činjenicu da su gradske bratovštine za svoje članove imale pripadnike iz svih društvenih slojeva, pa i onih podrijetlom iz distrikta. Sličan je primjer stanovnika sela Supetarska Draga, Nikole Bačića zvanog *Mirina,* koji ostavlja svijeće bratovštinama čiji je bio član: sv. Stjepana u Barbatu, sv. Matije u Mundanijama, sv. Križa i sv. Kristofora u Rabu te sv. Petra u Supetarskoj Drazi.[928] Ujedno je ovaj oporučitelj odredio da sva svoja pokretna i nepokretna dobra želi ostaviti svome univerzalnom nasljedniku, sinu Petru Smorčiću *alius* Beniću, no ukoliko Petar ostane bez zakonitih nasljednika, ta dobra trebaju pripasti bratovštini sv. Matije *di Mondaneo,* obvezujući ju na slavljenje dviju malih misa u crkvi pod istim titularom, za njegovu dušu.[929] Iz navedenih primjera, razvidno je da su pojedini rapski oporučitelji koji su u bratovštinskom životu aktivno sudjelovali kao članovi nerijetko i većega broja rapskih bratovština, oporučnim darivanjem brojnih legata u njihovu korist željeli osigurati lakši prijelaz u onostranost.

---

[926] *Piero quondam Jacomo Bensich dalla isola d'Arbe della contrada de Loro* (...) *Item disse et ordeno che nelle cinque fradaie nelle qual lui è posto et scritto per frattello et sono la fraterna del Sacramento Corpo di Christo alla qual disse ancora esser debittore L 1 y 10 li qual denari ordeno siano datti dappoi la sua morte per la infrascritta sua herede, Fraterna grande, la fraterna de san Christoforo, santa. Croce et san Stephano de Pasturan alle qual uolsse che sian' datte le cere ordinarie et consuete, iuxta il solito*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 29r, 25. VI. 1584. Ovaj primjer također pokazuje da su rapski oporučitelji, baš kao i testatori u drugim europskim i dalmatinskim komunama, brinuli o povratu svih svojih novčanih dugovanja prije smrti, a što je smatrano jednim od preduvjeta za tzv. "dobru smrt" koja je bila tema nekih književnih djela hrvatskih humanista XV. i XVI. stoljeća, primjerice Marka Marulića.

[927] *Piero quondam Giacomo Benssich dell'isola d'Arbe* (…) *Item disse esser posto nelle infrascritte cinque fradaglie ciò è al Sacramento Corpo di Christo, nella fradaglia grande, di s. Christoforo, di s. Croce et de s. Stefano di Pasturano, alli quali dopoi la sua morte siano date le cere ordinarie giusta il consueto dicendo che amor ua debitor alla predetta fradaglia del Sacramento Corpo di Christo L 1 Y 10 le qual siano subito dapo la sua morte pagate per esso suo herede.* Isto, sv. V, fol. 15v-16r, 5. XII. 1590.

[928] *Nicolo Bacich alius Mirina dal isola d'Arbe* (...) *Item disse esser posto nelle infrascritte fraterne usque di s. Stefano de Pasturan, de s. Croce, de s. Matio de Mondaneo, de s. Christoforo et de s. Piero della valle alle quali fraterne siano date le cere ordinarie.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. 6, fol. 13r, 25. IX. 1592.

[929] (…) *instituisse suo herede uniuersale Piero Smorcich alius Benich suo quarto figlo (...) et se per caso che Dio uardi uenirano mancar descendenti legitimi di detto Piero tanto maschi quanto femine tunc et eo casu uole che la heredità suddetta et beni di detto testatore uadino et peruenir debbano nella fraterna di s. Mathio di Mondaneo soprascritto con obligo alle suddette doi messe picole da esser cellebrate nella chiesia suddetta.* Isto, fol. 14r.

2.2.1. Gradske bratovštine

Kako je već navedeno, građani i ostali stanovnici Raba također su znali biti članovi više gradskih bratovština, kojima na kraju života, u svojoj posljednjoj volji dodjeljuju i legate, s nakanom da bratimi mole za njihovu dušu. Tako je, primjerice, građanka Katarina kći pok. Frane *Plauorance* u svojoj oporuci namijenila četiri stolnjaka gradskim bratovštinama, i to po jedan za bratovštinu Presvetog Tijela, sv. Kristofora, sv. Križa proplakalog i sv. Nikole.[930] U svojoj drugoj oporuci sastavljenoj 1600., ova je oporučiteljica ostavila jedan dukat u korist bratovštine Presvetoga Tijela Kristova, dva dukata namijenila je bratovštini sv. Križa te jedan stol bratovštini sv. Nikole.[931]

a) Bratovština Presvetoga Tijela Kristova

Jedna od najutjecajnijih i najpopularnijih rapskih bratovština u XVI. stoljeću svakako je bila bratovština Presvetoga Tijela Kristova. Utemeljena je zaslugom XV-stoljetnog rapskoga patricija Petra *de Zaro* kao što je razvidno iz njegovih oporuka i kodicila koje je sastavio u razdoblju od 1450. do 1464. godine.[932] Svoje sjedište imala u katedralnoj crkvi sv. Marije u kapeli, gdje se čuvao Oltarski sakrament. Bratovštine pod titularom Oltarskoga sakramenta ili Presvetoga Tijela Kristova, pripadaju najbrojnijim i najaktivnijim laičkim udrugama kršćanskoga Zapada u kasnome srednjem i ranome novom vijeku,[933] a osnivane su diljem

---

[930] *Catarina figliola del quondam Francisco Plauorance* (...) *Item laso al Sacratissimo Corpo di Christo un mio tepedo qual mi trouo hauere. Item mi trouo hauere tre banchali uno lasso alla fraterna di San Christoforo, uno alla fraterna del Lacrimoso Crusifisso, et il terzo alla fraterna di Santo Nicolo.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 459v, 8. XII. 1591.

[931] *Item uoglio che il detto reuerendo archidiacono sia obligato dare alla fraterna del Sacramento Corpo di Christo un ducato. (...)siano obligati dare alla fraterna della Santissima Croce di questa citta lire dodece de picoli (...)Item lasso alla fraterna di San Nicolo di questa Citta la mia tauola da mangiare.* Isto, fol. 99v-100r, 12. X. 1600.

[932] HR DAZD, 28, RB, TS (Toma de Stanciis), k. 2, sv. IV, fol. 1168v-1169v.; Isto, sv. XI, fol. 177r-178r. Mišljenje A. Toića da je ova bratovština utemeljena 1517. zato ne stoji, jer je u to vrijeme ova bratovština djelovala već pola stoljeća i bila detaljno uređena oporučnim odlukama samog Petra *de Zaro*. A. Toić, *Rapske bratovštine*, str. 61.

[933] Bratovštine pod titularom Tijela Kristova ili Presvetoga Sakramenta (Sv. Euharistije) zaživjele su u njemačkim gradovima tijekom XIV. i XV. st., a diljem zapadne Europe u XV. st. te su svoj vrhunac, napose u Francuskoj i Italiji, doživjele u XVI. stoljeću. Na njemačkome području osnivali su ih isključivo svećenici, dok je za Italiju, kao i za Dalmaciju kao što pokazuje primjer Petra de *Zaro*, karakteristično da su bile utemeljene na inicijativu laika, uz asistenciju svećenstva. Nakon Tridentskoga koncila, zahvaljujući širenju pobožnosti prema Presvetome Sakramentu, istoimene bratovštine osnivane su gotovo po svim župnim crkvama u Italiji. Za svoje članove primali su kako muškarce tako i žene. Na čelu im je stajao prior koji je imao svoga zamjenika podpriora, zatim providur i blagajnik. Nisu se razlikovale u mnogome od drugih bratovšina, a glavne zajedničke obveze za članove ove bratovštine bile su pratnja preminuloga (pogreb) s upaljenim svijećama do mjesta ukopa, sudjelovanje na svečanoj sv. misi treće nedjelje u mjesecu s upljenom svijećom tijekom „podizanja“ hostije, zatim sudjelovanje u svečanoj euharistijskoj procesiji s Presvetim prvoga petka nakon blagdana Tijelova, pripremanje za pričest bolesnih bratima, svakoga tjedna trebali su moliti molitve *Oče naš, Zdravo Marija, Slava Ocu.* Vidi: »Confraternita«, *Enciclopedia Cattolica*, sv. IV, COL-DYA, (ur. mons. Pio Paschini), Città del Vaticano: Casa editrice G. C. Sansoni – Firenze, 1950., str. 262-264; »Confraternita del Santissimo

talijanskih i istočno-jadranskih komuna (npr. Zadar, Split, Trogir, Hvar, Dubrovnik itd.) s ciljem njegovanja euharistijske pobožnosti, ali i karitativne djelatnosti u vidu skrbi za bolesne, nepokretne, stare i umiruće za koje su se održavale mise i molitve te ih se pohodilo (s upaljenim svijećama) noseći im Presveti oltarski sakrament.[934]

Mjesto pokopa već je od ranoga kršćanstva bilo vrlo važan aspekt vjerskoga života, pa su od kasne antike sve do početka razvijenoga srednjeg vijeka pripadnici elitnih slojeva društva bili pokapani *infra ecclesiam*, dakle u blizini svetačkih moći u nadi da će tako njihove duše lakše stići u raj.[935] Pripadnici manje elitnih slojeva pokapani su izvan crkava, ali opet što bliže samim zdanjima, dok je za siromašnije stanovništvo preostala mogućnost pokopa na udaljenijim mjestima od crkava. U kasnome srednjem i ranome novom vijeku dolazi do određenih promjena pa se sve više pripadnika komunalnoga patricijata pokapa *infra ecclesiam*, a bogatiji građani na posvećenome tlu pored samih zidina crkava. Organizacijom bratovštinskih grobnica proces pokapanja je još više demokratiziran jer su bratimi i sestre često bili pokapani u zajedničke grobnice pored oltara bratovština kojima su pripadali. Prema navodima iz posljednjih volja Rabljana u razmatranome razdoblju o odabiru mjesta ukopa, 27 oporučitelja iz svih društvenih staleža željelo se pokopati u jednoj od grobnica bratovštine Presvetoga Tijela Kristova koja se nalazila u istoimenoj kapeli u katedralnoj crkvi. Mnogi od njih ostavljaju i različite vrste legata u njezinu korist.

Prema broju ostavljenih legata, usporedi li se s drugim rapskim bratovštinama iz istoga razdoblja, bratovština Presvetoga Tijela bila je najpopularnija i najobdarenija rapska bratovština te je od ukupnoga broja legata namijenjenih rapskim bratovštinama s poznatim titularom (58), 18 ili gotovo jedna trećina bilo namijenjeno bratovštini Oltarskoga sakramenta (31,03% od ukupnog broja legata darovanih bratovštinama). Koliko su bratovštine pod titularom Presvetoga Sakramenta bile popularne u zapadnoj Europi u XVI. stoljeću, kazuje

---

Sacramento«, *Enciclopedia italiana di science, lettere ed art*i, sv. XI, Istituto Giovanni Treccani, Milano, 1931., str. 125.

[934] Posebnu pozornost usmjerenu na štovanje i slavljenje Presvetoga oltarskog sakramenta, crkveni su autoriteti započeli pridavati još u XIII. st. kada su različiti duhovni pokreti počeli postavljati pitanje vjerodostojnosti vjerovanja u istinsko Tijelo i Krv Kristovu prilikom pretvorbe. Zbog toga je papa Urban IV, 8. rujna 1264. bulom propisao za Katoličku crkvu slavljenje blagdana Presvetoga Tijela Kristova u lipnju. Bratovštine Presvetoga Tijela u našim krajevima osnivane su u gotovo svim istočnojadranskim komunama i većim naseljima komunalnoga distrikta. Tako su npr. u mletačkome djelu Istre, od razdoblja kasnoga srednjeg vijeka, a napose u ranome novom vijeku, bratovštine pod titularom Presvetoga Tijela Kristova djelovale u 50 naselja. A. Štoković, »Statut bratovštine Presvetog sakramenta iz Umaga (1555. g.), *Vjesnik Istarskog arhiva,*god. IV-V (1994.-1995.), br. 4-5, str. 133-135. O bratovštinama pod titularom Presvetoga Tijela Kristova na istočnome Jadranu vidi npr.: Ivan Ostojić, »Stara bratovština Presv. Tijela Kristova u Splitu«, *Bogoslovska smotra* vol. 45 (1976.) br. 4, str. 479-488.; Isto, vol. 46 (1977.), br. 3, str. 310-323.; Željko Cetina; Ante Teklić, »Bratovština Presvetog Sakramenta u Rovinju od sredine XV. do početka XIX. stoljeća«, *Acta Histriae* vol. XX (2012.), br. 1-2, str. 1-24.

[935] Ph. Ariès, *Western Attitudes,* str. 17.

podatak iz Pariza, dobiven na temelju istraživanja pariških oporuka, i to za godinu 1590., kada je pariška bratovština Presvetoga Sakramenta primila više od četvrtine od ukupno darovanih legata svim pariškim bratovštinama.[936]

Rapski su oporučitelji u korist bratovštine Presvetoga Tijela Kristova ostavljali različite vrste legata - uglavnom novac, nekretnine, tkanine, svijeće, i sl. Tako je patricijka Margarita pok. Kristofora *Cernotta* namijenila tri dukata bratovštini *del Sacratissimo Corpo di Christo* obvezujući bratime da »mole Boga za oprost njezinih grijeha.«[937] Građanka Raba Sankta Mravić, ostavila je navedenoj bratovštini milodar u iznosu od 6 malih libara (nešto manje od jednog dukata) »za ljubav Božju i svoju dušu.«[938] Bratovštini Tijela Gospodnjega rapski je komunalni liječnik Šimun *de Martinis,* inače građanin Zadra, namijenio novčani legat u vrijednosti od oko pola dukata.[939] Vidal, podrijetlom iz Brescie, koji je stekao status građanina Raba, u svojoj je posljednjoj volji ostavio »bratovštini Presvetoga Tijela Kristova 10 janjadi, a isto toliko rapskoj bratovštini sv. Vida za otpust njegovih grijeha.«[940] Razlog odabira bratovštine sv. Vida za primatelja legata, može se tražiti u tome što je zasigurno bio njezin član, budući da je nosila ime njegova osobnog nebeskog zaštitnika, svetoga Vida. Jedan zemljišni teren u Novalji, koji obrađuje Juraj Ogalić, zajedno sa svim pčelinjim košnicama ostavila je bratovštini presvetoga Tijela Kristova u Rabu stanovnica Novalje Virgina, udovica Petra *Boschain* i to »za ljubav Božju i oprost njezinih grijeha.«[941] Rapski su oporučitelji često ostavljali svijeće nekoj od bratovština čiji su bili članovi, koje su se palile prilikom bogoslužja ili pogrebnoga ispraćaja pokojnoga bratima ili sestre. Elena pok. Miloša Pastorčića ostavila je novčani legat u vrijednosti od šest dukata, određujući gastaldima bratovštine Presvetoga Tijela Kristova da »za jedan dukat kupe svijeće koje će služiti prilikom slavljenja mise u čast Presvetoga Tijela, a preostalih pet dukata utrošit će se za pogrebne

---

[936] *Confraternities and Catholic Reform in Italy, France and Spain,* (ed. John Patrick Donnelly; Michael W. Macher), *Sixteenth century essays and studies,* vol. 44, Truman State University, 1988., str. 141.

[937] *La nobil matrona madona Margarita relitta quondam spetabil misser Christophoro Cernotta* (...) *Item obligati siano dar alla fraterna del Sacratissimo Corpo di Christo ducati tre (...) atio obligati siano pregar Iddio per remissoin di suoi peccati.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 7r, 9. IV. 1580.

[938] *Dona Sancta Mrauich* (…) *per helemosina lire sei picoli fraterna del Corpo del Christo per amor de Dio et per lanima sua.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 39v, 31. III. 1552.

[939] *Misser Simon de Martinis cittadin da Zara et hora spitiale salariato in questa citta* (...) *Item lascia alla scola di Corpus Domini di questa citta lire tre de picoli.* HR DAZD, 28, FZ, k. 19, sv. III, fol. 20r, 26.V.1598.

[940] *Uidal da Bressa cittadin et habitante in Arbe* (...) *Item lasso alla fraterna del Sacratissimo Corpo di Christo agnelle numero diexe et alla scola de San Uido altro tanto in remission di mei peccati,* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 36v, 6. X. 1562.

[941] *Dona Uerginia relitta quondam ser Piero Boschain* (...) *Item per uia di legato, per l'amor del Signor Iddio, et in remission delli miei pechati lasso alla fraterna del Sacratissimo Corpo de Christo d'Arbe uno mio terren posto in Nouaglia qual lauora Zorzi Ogalich con tutti li busi di Appe qualli sono apresso formentin.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 480r, 11. VIII. 1592.

obrede oporučiteljice.«[942] Nerijetko su rapski oporučitelji znali namijeniti dio svojih dobara bratovštinama, ukoliko bi izumrli njihovi nasljednici. Ivan Palčić, sin pok. Matula, žitelj Kampora, u oporuci je odredio da kuća u kojoj živi i sva njegova pokretna i nepokretna dobra trebaju pripasti njegovu nećaku Tomi, a nakon njegove smrti njegovu sinu Ivanu. Ako bi umro i Ivan, tada taj legat daruje njegovu bratu, a ako bi i ovaj umro, tada drugim oporučiteljevim nećacima i na kraju, ako ih ne bi bilo, navedena dobra trebaju pripasti bratovštini Presvetoga Tijela Kristova. Uglavnom, one koji će posjedovati navedena dobra, oporučitelj Palčić obvezuje na služenje dviju malih misa za njegovu dušu u crkvi sv. Eufemije.[943] Navedeni primjer ukazuje koliko je za oporučitelje bila važna strategija nasljeđivanja i želja da njihova najvrjednija pokretna i nepokretna dobra ostanu u vlasništvu uže ili šire obitelji. Ali, ako bi muški potomci izumrli, oporučitelji se nerijetko odlučuju da ta dobra pravno prepuste u nasljedstvo raznim crkvenim, solidarnim ili profesionalnim ustanovama i udrugama. U spomenutom slučaju ta je strategija nasljeđivanja u konačnici išla u korist jedne vjerske udruge – bratovštine.

b) Bratovština sv. Križa proplakalog

Bratovština sv. Križa proplakalog, utemeljena je u crkvi sv. Antuna,[944] nakon što se 14. prosinca 1559. godine zbio čudotvorni događaj sa drvenom slikom s prikazom raspetoga Krista, koja je »čudesno proplakala«.[945] Temeljna karizma ove bratovštine, prema njezinu

---

[942] *Elena quondam Milos Pastorcich* (…) *dicendo attrouar si nella soa cassa sei ducati d'oro in oro cio e tre scudi, uno cechino et doi turchi di quali primo lascia alla scolla dello Sacratissimo Corpo di Christo cio e uno turcho che li castaldi comprino tanti cerei, qual habbino a seruire alla messa si celebrano per la ditta scola all'honor di esso Corpo di Christo e li cinque altri siano spesi tutti nelli soi funerali.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 12, sv. XXV, fol. 219r, 17. I. 1557.

[943] *Zuane Palcich quondam Matulo* (...) *uolendo che Tomaso loro nepote galda et usufrutti per la casa della loro habitatione et tutti li soi beni stabeli et mobeli...dapoi la morte sua, et che Zuane suo fiolo dapoi la morte sua galdi et usufrutti per la casa poi il orto de una mina de seminatura sopra la casa et li terreni alla destra della casa da parte de gorbin et se uenisse morire esso Zuane ditti beni peruengino in altro suo fratello et non siando altro fratello peruengino nelli nepoti del ditto Zuane Palcich et se non si trouaranno peruengino nella fraterna del Corpo di Christo. (...) Item uoleno che inperpetuo li heredi soi quelli che possedorano ditti soi beni siano tenuti far celebrare doi messe picoli nel giorno del loro anniuersario nella chiesia di Santa Eufemia.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 27rv, 8. IV. 1554.

[944] Srednjovjekovna gradska crkva Sv. Antuna malog (*chiesa de Santo Antonio picolo*) koja se nalazi u Gornjoj ulici, u drugoj polovici XVI. st. preimenovana je u crkvu sv. Križa. Miljenko Domijan u svojoj monografiji piše da je na tom mjestu postojala stara crkva sv. Križa koja je u XVI. bila srušena i izgrađena nova. M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 69. Međutim, kako je vidljivo iz izvora (bilježničkih spisa i statuta bratovštine sv. Križa), crkva sv. Križa prije se nazivala crkvom sv. Antuna malog, te je nakon čudesnoga događaja sa proplakalom slikom koja se nalazila u navedenoj crkvi, utemeljena i bratovština sv. Križa, a i crkva je očito promjenila titulara.

[945] D. Farlati, *Illyricum Sacrum,* t. V, str. 267; O. Badurina, *VKK,* Liber II, str. 178. Sličan događaj u svezi malenoga raspela koje je čudesno prokrvarilo, a koji je potaknuo na pojačane procesije u kojima su sudjelovale sve gradske bratovštine i vjernici, zbio se u hvarskoj komuni 6. veljače 1510. godine uoči hvarskoga pučkog ustanka (1510.-1514.). O čudu sv. križića opširnije: Joško Bracanović, *500 godina čašćenja sv. Križića,* Biskupijski ordinarijat, Hvar, 2010., str. 7 i dalje.

statutu, bila je njegovanje pobožnosti prema križu, simbolu Kristove muke, odnosno Kristovim suzama, kao i slavnoj bezgrješnoj Djevici Mariji, posrednici između grješnika i njezina Sina Isusa Krista. Naime, u trećoj odredbi statuta bratovštine sv. Križa stoji kako se u crkvi i na oltaru gdje stoji slika proplakaloga Isusa, do spomenutoga događaja nisu redovito služile mise. To se ne smatra prikladnim pa se određuje da iz redova rapskoga kaptola treba biti izabran kapelan »dobra glasa« koji će biti duhovnik novoutemeljene bratovštine i koji je dužan služiti svete mise ispred slike s prikazom Krista proplakalog i to na blagdan Kristovih suza 14. prosinca kao i svakoga petka u godini i to trajno, na čast Spasitelja Isusa Krista, njegove presvete muke i (prolivenih) suza, a svake subote kroz godinu mise se trebaju slaviti u čast slavne bezgrješno začete Djevice Marije.[946] Prema bratovštinskoj matrikuli, bratimi i sestre ove bratovštine bili su obvezni večer uoči (*uigilia*) i na sam novo uspostavljeni blagdan Presvetih suza (*il giorno della solenità delle Sacratissime Lacrime*) 14. prosinca sudjelovati u svečanoj misi i procesiji ulicama grada, zajedno sa svim redovnicima, franjevcima opservantima, konventualcima i trećoredcima kao i članovima bratovština Presvetoga Tijela Kristova i sv. Kristofora, a misu i procesiju predvodili bi svi članovi rapskoga kaptola. Njihove zajedničke molitve trebaju biti upravljene Bogu za mir i zdravlje svih žitelja rapske komune te u slavu Njegovih presvetih suza, moleći ga da im daruje mir i blagostanje u gradu i distriktu (čl. 2).[947] Bratovština je okupljala pripadnike svih društvenih slojeva, muškarce i

---

Prilikom pohoda Hvarske biskupije 1579. godine, apostolski vizitator Augustin Valier utemeljio je u Hvaru bratovštinu Milosrđa koja je, zajedno sa ostalim hvarskim bratovštinama, nastavila njegovati pobožnost prema čudotvronome raspelu, sudjelujući u procesiji nošenja sv. križića, a brinula je i o oltaru sv. Križića u katedrali. O tome: Z. Novak, »Hvarska karitativna bratovština Milosrđa u ranom novom vijeku«, *Historijski zbornik,* god. LXIV (2011.), br. 2, str. 387.

[946] *Item perche non è conveniente che essa gloriosa Imagine d'esso Crocefisso Lacrimoso, et detta Chiesia stia senza la debita cellebrazione delle sante messe, però sia statuito che se tenga uno capellano del numero d'esso reverendo Capitulo di buona famma, et qual piacerà alla detta Confraternità, il qual Capellano sio obligato cellebrar la santa messa dinanti ad essa gloriosa Imagine, prima tutte le farte dalla Chiesa commendate, et nel giorno della prefata (225r) solenità 14 Decembre, et ogni Venere infra l'anno in perpetuo à laude, et onore del nostro Redentore Giesù Cristo, et della sua Sacrata Passione, et delle sue Sacratissime Lacrime. Item ogni sabbato infra l'anno à laude, et gloria della gloriosa Vergine sempre Imaculata Maria, accio Lei ancora interceda per li peccati nostri appresso il suo dolce figliuolo, il qual Capellano sia tenuto pregar in esse sue sante messe per la salute, cosi per li vivi, come morti, qual Capellano habbia per sua mercede d'esse officiature delli denari, et beni d'essa Confraternità quanto convenirà con li procoratori, e castaldi di quella.* KAR, LCSCL, Liber 43, *Statutum Confraternitatis Sancti Crucis Lacrimosae Civitatis Arbensis*, čl. III, fol. 224v-225r. Vidi Prilog 2, str. 10-11.

[947] *Item che in lo giorno della Vigilia il nostro Reverendo Capitulo sio obligato à venir in la sopraditta Chiesa, et ivi cantar uno solemne Vespero et quel medesimo Domani, che sarà scomenzato il giorno della solenità delle Sacratissime Lacrime esso Reverendo Capitulo sio obligato cantar solenemente la Messa grande, et il Vespero, et quellistesso giorno farsi de la Solenne Processione per tutta la città nostra per esso Reverendo Capitulo, nella qual processione obligate siano venir tutte le Religiosi de fratti minori osservanti, conventuali, e terzuroli, con le Confraternità del Santissimo Corpo di Cristo, e del nostro Confalon Santo Cristoforo per maggior solenità d'esso glorioso giorno, sonando il Campanil al Domo, et facendosi ogni altra Devozione in similibus osservata, alle quali celebrazion de Vesperi et messa, et Procession, già esso Capitulo capitularmente congregato per sua urbanità et devozione per dimostrare la sua carità verso questa città, senza altro premio volontarlamente si hà obligato, salvo che tutti essi reverendi sacerdoti d'esso reverendo Capitulo siano accetati, e cosi s'accetano per*

žene, laike te redovnike i redovnice iz svih crkvenih redova, a namijena njezina utemeljenja bila je, kroz pojačano štovanje Kristove muke, pokušati otkloniti »srdžbu i bič Božji« uzrokovanu grijehom Rabljana te, tražiti od Boga milost i da ih oslobodi »gladi, kuge, osvajanja 'pogana' i drugih progona.«[948]

Rapska bratovština sv. Križa proplakalog u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća primila je ukupno devet legata kako je vidljivo iz analize rapskih posljednjih volja. Primjerice, Helena, žena Antuna Lučića darovala je »za ljubav Božju bratovštini sv. Križa u crkvi sv. Antuna jednu svoju pamučnu suknju (tzv. kamižot) i par crvenih svilenih rukava.«[949]

Deset ovaca bratovštini Križa proplakalog oporučno je ostavio rapski patricij Marino *Nimira*, sin pok. Jeronima pok. Ivana, »za Božju ljubav i svoju dušu«.[950]
Svaki je član bratovštine bio obvezan, prema statutu, darovati određeni broj svijeća, stoga se ova vrsta legata često spominje u oporukama. Na primjer, jedan torac[951] od četiri libre voska bratovštini sv. Križa kao i drugim bratovštinama, prema običaju, darovala je Nikolota udovica Bartolomeja *di Benedetti*.[952]

---

nostri confrati in detta Scola senza alcun pagamento, alla qual Processione etiam siano obligati venir tutti li fratelli, et sorelle di detta Confraternità eccetuando quelli, i quali da giusto impedimento fossero agravati et quel medesimo alle cellebrazion delli Divini Offizii, efundendo devotamente le sue preci à Dio per la pace, e salute nostra à laude et onore della sue sacrate lacrime, pregando sua Maestà, che ne habbia à liberare da ogni male et donerne pace, et abundonzia in la Città nostra, et suo distretto. Isto, čl. II, fol. 224v,Vidi Prilog 2, str. 10

[948] (…) *piangendo forsi esso Salvator Nostro le grandi miserie nostre, et il horrendo futturo flagello, quale esso Padre Eterno mandarne uuole per li grandi, et innumerabili peccati nostri, esortando à noi miseri peccatori Sua Maestà à penitenza delli peccati nostri, et miglior vita, onde cadunati tutti insieme fraternamente, cosi nobili, come cittadini per render infinite, et debite grazie di tanto dono, et miracolo à noi dimostrato prima pregandolo umilmente che per la sua Passione, et per il suo precioso Sangue sopra il legno della Santa Croce per noi sparso vogli per la sua solita clementia per noi interceder appresso esso suo Padre Eterno, et Spirito Santo, et tutti tre insieme per la sua bontà da noi, et della città et territorio nostro vogliamo rimuover questa giusta ira, et flagello, qual giustamente per li peccati nostri meritomo dandone uera pace, et liberandoci dalla fame, peste, incursion de Pagani et d'ogni altra persequzione, però cosi inclinati à Sua Maestà habbiamo deliberato di far una confraternià in detta chiesa de Santo Antonio picolo commune et patente a tutti fedeli Cristiani, cosi nobili come popullo, donne, uomini et religiosi et religiose d'ogni ordine a laude, et onor di Iddio sotto titulo.* Isto, fol. 224r. Vidi Prilog 2, str. 9.

[949] *Dona Helena consorte de Antonio Lucich* (…) *Item lassa per amor de Dio alla fraterna de Crucifixo de San Antonio un suo camisoto de buchasin et uno par de maneghe rosse de seda.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 25r, 28.XI.1570.

[950] *Il nobil d'Arbe misser Marino Nimira figlio del spetabil misser Gieronimo quondam misser Zuane* (...) *Item lascia dieci delli suoi animali pegorini ubique existenti alla Fradaglia del Crucifisso lacrimoso in questa citta amore Dei et per l'anima sua*. HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 72, 8. I. 1585.

[951] Torci su velike voštane svijeće težine i do 100 kg, koje su obično postavljene na drvene štapove. Torcia, f. (ital.) – candela cerea magna: velika voštana svijeća. *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, vol. II, str. 1195.

[952] *Madonna Nicolota relitta quondam misser Bartholomeo di Benedetti* (…) *ha ordinato che alla fraterna de Santa Croce sia dato una torze de lire quatro et alle altre segondo il ordinario.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 39v, 13. VI. 1573.

c) Bratovština sv. Kristofora[953]

U drugoj polovici XVI. stoljeća, bratovštini sv. Kristofora rapski su oporučitelji namijenili samo osam legata, što govori o tome da ova bratovština i nije više bila toliko popularna kao primjerice u drugoj polovici XV. stoljeća, kada je imala i nekoliko stotina muških i ženskih članova iz svih društvenih slojeva,[954] a putem oporučnih darivanja stjecala znatno više dobara.[955] Pad popularnosti ove flagelantske odnosno bičevalačke bratovštine u XVI. stoljeću u skladu je s općim procesom sve manje popularnosti takvih bratovština diljem Europe, a što je na susjednom Apeninskom poluotoku započelo tijekom XV. stoljeća pod jakim utjecajem Crkve.[956] Takav odnos Crkve prema flagelantima, koji su povremeno osuđivani i kao heretici, u promatranome rapskom uzorku oporuka odražavao se i kroz spomenuti relativno malen broj oporučnih legata rapskih testatora ovoj bratovštini.

Ovoj su bratovštini ostavljane uglavnom nekretnine i uporabni predmeti (stolnjaci, svijeće) i hrana. Stanovnik sela Supetarske Drage Frane Kerzela, pok. Matije u svojoj je posljednjoj volji odredio da »za ljubav Božju i svoju dušu ostavlja bratovštini sv. Kristofora jedno obradivo zemljište koje se nalazi u Supetarskoj Drazi i graniči sa sjeverne strane s vinogradom u posjedu ove bratovštine, zajedno sa svim svojim pripadnostima, pod uvjetom da je bratovština za sva vremena dužna slaviti jednu konventualnu misu u crkvi sv. Ivana za njegovu dušu.«[957]

Gozbe koje su se pripremale na dan nebeskoga zaštitnika bratovštine ili tijekom nekih drugih važnijih crkvenih blagdana i pogrebnih obreda pokojnih članova, financirali su sami bratimi, članovi bratovština. Tako je i rapski građanin Antun *di Cortesi* oporučno odredio da se njegovi nasljednici trebaju pobrinuti za donaciju osnovnih namirnica potrebnih za objed (tzv. *prandium*) bratovštini sv. Kristofora, odnosno »10 kruhova i jedan star (83,3 l) vina,

---

[953] Bratovština pod titularom sv. Kristofora, komunalnoga nebeskog patrona, u kasnome srednjem vijeku bila je među najpopularnijim i najbogatijim gradskim bratovštinama, koja je u svojim redovima okupljala pripadnike svih društvenih slojeva. O povijesti bratovštine sv. Kristofora kao i njezinu iznimnom značaju za rapsko društvo u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka vidi više: Z. Ladić; Z. Novak, »Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu«, str. 61-89.

[954] Popis članova iz druge polovice XV. stoljeća donesen je u: Z. Ladić; Z. Novak, *nav. dj.*, str. 93-103.

[955] Primjerice, u drugoj polovici XV. stoljeća bratovština sv. Kristofora primila je ukupno 31 *bona mobilia* i *bona immobilia,* što ju je svrstavalo u najbogatiju i najpopularniju rapsku bratovštinu u tom razdoblju. O tome: Isti, str. 84.

[956] Isti, str. 63-64.

[957] *Franciscus Cherzella quondam Matthei (...) Item iure legati amore Dei et pro anima sua reliquit et legauit confraternitati Sancti Christophori de Arbo petium unum terreni arratorii positum in dicta Ualle Sancti Petri penes uineam ipsius confraternitatis a parte tramontane infra suos confines cum omnibus suis habentiis et pertinentiis confraternitas cum hac tamen condictione quod dicta confraternitas perpetuis futuris temporibus teneata et obligata sit in dicta ecclesia sancti Ioannis unam missam conuentualem pro anima sua.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 10, (oporuka oštećena na mjestu datuma) 1557.

tijekom deset idućih godina koji se trebaju dati u karitativne svrhe potrebitima i to na dan sv. Antuna pustinjaka nakon Božića.« Nakon isteka tih deset godina, spomenuti legat u objedu više se ne treba davati.[958] Izbor dana kada se objed trebao pripremiti i nije tako neobičan, iako bi se očekivalo da će to biti blagdan patrona bratovštine. Blagdan sv. Antuna pustinjaka ovaj je oporučitelj odabrao zasigurno stoga što je on bio njegov osobni svetac zaštitnik po kojemu je dobio ime.

d) Velika bratovština sv. Marije, dvanaestorice braće apostola i sv. Petra

Bratovština koja se u bilježničkim dokumentima naziva *Velika bratovština* (*Fratelea grande; fradaglia magna, fraterna grande Sanctae Mariae*) bila je zapravo bratovština posvećena sv. Mariji, dvanaestorici braće (apostola) i sv. Petru (*fraterna Sanctae Mariae XII fratrum et sancti Petri*) i djelovala je u sklopu katedralne crkve sv. Marije. Ona se u izvorima spominje još od XIV. stoljeća kada je za svoje članove imala rapske patricije i svećenike kanonike. [959]

U promatranome periodu Velika bratovština sv. Marije bila je obdarena svega četiri puta, na temelju čega se može zaključiti da nije imala ni blizu onaj značaj kao u razdoblju razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka. Iako je u početku ta bratovština u svojim redovima okupljala društvenu elitu (patricije i kanonike), u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća, kao njezini donatori u izvorima se navode oporučitelji iz različitih društvenih staleža, među kojima je i stanovnik rapskoga distrikta, već spominjani Petar, sin pok. Jakova Benšića iz Barbata. On je ostavio propisani broj svijeća, prema običaju, među ostalima, i Velikoj bratovštini.[960] Građanka Raba Helena, udovica majstora Frane Stančića, oporučno je izrazila želju da bude učlanjena u Veliku bratovštinu, kao i bratovštinu Presvetoga Tijela Kristova i sv. Križa, kojima ostavlja propisani broj svijeća.[961]

Iz svih navedenih primjera u kojima se kao primatelji legata spominju rapske bratovštine može se primijetiti staleška »demokratizacija« prema razdoblju kasne renesanse odnosno ranoga novog vijeka. Naime, u razmatranome periodu sve spomenute bratovštine otvorile su pristup u bratovštinsko članstvo vjernicima iz svih društvenih slojeva (klera,

---

[958] *Antonio di Cortesi* (...) *Et uoglio che la daga per anni diexe et cio numero 10 a santo Christophoro diexe pani et uno starichio de uin alla Carita, et questa carita si faca il di de Santo Antonio doppo Nadal, et passadi li anni diexe che non si daga piu.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 32r, 3. XI. 1568.

[959] A. Toić, *Rapske bratovštine,* str. 13.

[960] *Piero quondam Jacomo Bensich dalla isola d'Arbe della contrada de Lon* (…) *Fraterna grande, la fraterna de s. Christoforo, S. Croce et S. Stephano de Pasturan alle qual uolsse che sian' datte le cere ordinarie et consuete iuxta il solito.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 28v, 25. VI. 1584.

[961] *Dona Helena relicta quondam ser Francisci de Stantiis* (...) *Item disse esser posta et annottata nella fraterna grande, in quella del Sacramento corpo di Christo et anco di s. Croce, à quali tutte tre fraterne ordena siano date le cere ordinarie al tempo della sua morte.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 15v, 21. I. 1595.

patricijata, građana, seljaka iz rapskoga distrikta), za razliku od ranijega razdoblja kada je članstvo u nekoj bratovštini bilo određivano i staleškom pripadnošću. Kao što pokazuje primjer Helene, udovice majstora Frane Stančića, razvidno je da se upis u pojedinu bratovštinu mogao provesti i neposredno prije, čak i nakon smrti, u nadi da se stekne veća sigurnost »za spas duše«, a što se postizalo, prema ondašnjem vjerovanju, uključenošću što većeg broja ljudi, bratima i sestara bratovština, koji su, prema statutarnim odredbama, bili dužni sudjelovati u ceremoniji pogreba i moliti za dušu preminuloga subratima ili susestre. Treba istaknuti da se ovaj oblik pobožnosti u našim krajevima pojavljuje već u XIV. stoljeću,[962] a primjeri iz Raba ukazuju da je on neprekinuto trajao i u ranome novom vijeku.

2.2.2. Bratovštine u komunalnome distriktu

a) Bratovština sv. Stjepana u Barbatu

Najviše pobožnih legata među seoskim bratovštinama, ukupno pet, primila je bratovština sv. Stjepana koja je djelovala u istoimenoj crkvi u Barbatu.[963]

Doseljenik na Rab, Lukač Aliverović, *morlacho,* koji se nastanio u naselju Barbat, odredio je bratovštinu sv. Stjepana primateljicom njegovih nekretnina sa svim pripadnostima koje je posjedovao u Barbatu i uvali *Cusna,* ako se njegov sin Juraj, kojega uz suprugu proglašava univerzalnim nasljednikom, ne vrati iz osmanlijskoga zatočeništva. Za darovani legat, obvezao je članove bratovštine da svake godine na dan sv. Jurja (imendan njegova zatočenog sina) i sv. Luke (imendan oporučitelja) trebaju dati slaviti dvije mise za dušu oporučitelja, njegove supruge i njegovih pokojnih te svećeniku Frani Fabijaniću, notaru i izvršitelju oporuke, isplatiti za služenje misa *uno marcello darzento*.[964] Bratimi su, prema želji oporučitelja bili obvezni pripraviti objed u karitativne svrhe u vrijednosti od 40 solida, a u tu svrhu oporučitelj je ostavio od svojih dobara suhe smokve težine 10 libara (4770 grama tj. 4,77 kg). Objed namijenjen siromasima, trebao bi se pripraviti »za dušu oporučitelja, njegovih pokojnih, kao i svih onih koji su živjeli na zemlji« koju on ostavlja bratovštini.[965]

---

[962] Usp. Z. Ladić, *Last will,* str. 196-197; 228.

[963] Više o povijesti samostana i crkve sv. Stjepana u Postrani (*Pasturano*) u Barbatu te njima pridruženoj istoimenoj bratovštini vidi u: V. Brusić, *Otok Rab,* str. 178-179.

[964] *Marcello* se naziva venecijanska srebrna moneta, koja je ušla u tržišnu uporabu za vrijeme dužda Nikole Marcella, 1472. godine. U razdoblju druge polovice XV. st. 1 *marcello* vrijedio je 10 solida. Godine 1541. vrijedio je 12 solida. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 397. Istu definiciju ove monete donosi i Zlatko Herkov, a koji *Marcello* veže i uz drugu monetu imenom *osmak.* Z. Herkov, »Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske «, sv. II, *Djela JAZU,* knj. 48, JAZU, Zagreb, 1956., str. 121 i 206-207.

[965] *Luchaç Aliuerouich morlacho habitante in Pasturano* (…) *in casu che non uenisse ouer non tornasse Zorzi, suo figliol dalo captiuita di Turchi nela qual al presente si atroua che la fraterna de San Stephano habbia tuto il suo loco di Pasturan nel qual al presente esso testador habita con tutte le sue habentie et pertinentie ac con le sue rason qual si atroua hauer nela ualle Cusna sopra il fonde de misser Hieronymo de Nimira con questa*

Navedeni primjer još jednom podsjeća na snažan karitativni i socijalni aspekt oporučno darivanih legata. Naime, ostavljanje dobara za pripravu objeda koji su članovi bratovštine trebali namijeniti najpotrebitijim članovima društva jasno ukazuje na razvijeni pobožni senzibilitet, osobito popularan od XIV. stoljeća, za darivanjem potrebitih i pomaganjem bližnjih koji je, kao dio strategije tzv. socijalnog kršćanstva, nastao pod utjecajem pojave mendikantskih redova i njihova kršćanskoga morala među komunalnim stanovništvom. Taj se senzibilitet, kao što pokazuje ovaj i niz drugih primjera oporučnih darivanja, u Rabu zadržao u neprekinutom slijedu barem do kraja XVI. stoljeća.

b) Bratovština sv. Eufemije u Kamporu

Bratovština sv. Eufemije koja je djelovala u istoimenoj crkvi franjevaca opservanata u Kamporu,[966] ne spominje se često u oporukama kao primateljica legata, ali ipak je prisutna u nekoliko slučajeva. Oporučitelj Juraj Trunsić, stanovnik predjela *Monche* na području Kampora, ostavlja svakoj od svojih četiriju kćeri posjed koji se nalazi *in Ronche*[967] i za koji određuje da se treba nasljeđivati s nasljednika na nasljednika, ali ukoliko nasljednici izumru, tada navedeni posjed treba pripasti bratovštini sv. Eufemije, pri čemu bratovštinu obvezuje na služenje jedne male mise svakoga petka u crkvi sv. Eufemije za dušu oporučitelja i njegovih pokojnih predaka, i to trajno.[968] Stanovnica Kampora Katarina, kći Grgura Novasela, daruje sva svoja nepokretna dobra u Kamporu, nakon smrti njezina muža Ivana, bratovštini sv. Eufemije.[969] Obzirom da je time Katarina darovala sve svoje zemljišne posjede, može se pretpostaviti da njezin muž Ivan i ona nisu imali djece kao ni bliže rodbine jer bi u protivnom, kao što je bilo uobičajeno, za nasljednike tih dobara odredila, pored supruga, i njihovu djecu.

---

tamen expressa et perpetua obligation che essa fraterna ogni anno perpetualmente sia tenuta et obligata far dir per lanima di esso testador et dela dita sua consorte ac deli sui morti dui messe picole una nel giorno de san Zorzi et laltra nel giorno de San Lucha et nel dito giorno del San Lucha far ali frateli dela dita fraterna una carita di spesa de soldi quaranta de picoli dando etiam quel giorno con la ditta carita alli ditti fratelli lire diese de pezo di fighe seche et quello per l'anima del dito testador et del tuti li morti sui de colui ouer choloro che starano et nel dito suo loco habiatarano, qual messe uolse che sian ditte per me nodaro suo comessario (...) et che la ditta fraterna sia tenuta et obligata per ogni messa darmi uno marcello darzento. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 41v, 26. VI. 1552.

[966] O bratovštini sv. Eufemije pisao je Giuseppe Praga koji je objavio i njezin Statut . Vidi više: G. Praga, »La mariegola della confraternità di Sant'Eufemia di Arbe«, *Archivio storico per la Dalmazia*, vol. XIV (1932), br. 7, fasc. 80, str. 386-391. O istoj bratovštini ukratko je pisao i V. Brusić, *Otok Rab*, str. 93.

[967] Danas Runjka.

[968] *Zorzi Trunsich habitante nella contra di Monche* (...) *et manchando tutti li soprascritti heredi all'hora vuole et ordena che detta sua possession peruengha nella Fradaglia de Santa Euphemia con condition che detta fradaglia imperpetuo sia tenuta et obligata far cellebrar nella soprascritta chiesa ogni uenerdi una messa picola per l'anima soa et delli soi morti*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 46, 25. III. 1561.

[969] *Catharina filia Gregorii Nouasel* (...) *Item reliquit Ioanni viro suo omnia stabilia bona sua posita in Campora infra sua confinia que bona uoluit ut gaudeat dictus Ioannes in vita sua tamen post mortem eius voluit ut perueniant in fraterna Sancte Eufemie cum obligatione semel celebrari facere per me Notarum infrascriptum pro anima sua missas sancti Gregorii.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 17v, 31. I. 1551.

c) Bratovština sv. Petra izvan zidina (*extra muros)*[970]

Bratovština sv. Petra djelovala je u sklopu istoimene benediktinske crkve u selu Supetarska Draga u kojemu se nalazio i benediktinski samostan sv. Petra, te je u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća samo dva puta obdarena pobožnim legatima, i to svijećama. Primjerice, građanka Cicilija udovica Antuna Terčića odredila je da se propisani broj svijeća treba dati bratovštinama Presvetoga Tijela, sv. Križa, Velikoj bratovštini i sv. Petra izvan zidina.[971]

Promatrana vrela pokazuju da je u rapskoj komuni postojao vrlo razvijen bratovštinski život, o čemu najbolje svjedoče brojne bratovštine razasute kako u gradu tako i u selima u rapskome distriktu.[972] Svi navedeni primjeri oporučitelja iz rapske komune, koji su ostavljali legate za spas duša jednoj ili više gradskih ili distriktualnih bratovština, ponovno pokazuju, baš kao i primjer darivanja oporučnih legata komunalnim crkvenim ustanovama, da su oporučitelji, diktirajući svoje posljednje volje komunalnim bilježnicima, imali svjesno razvijenu pobožnu strategiju koja im je trebala omogućiti ili olakšati dostizanje krajnjega cilja - vječnoga života. Darivanje raznolikih oporučnih legata (novca, nekretnina i pokretnina šarolike vrijednosti) bratovštinama od strane oporučitelja iz svih društvenih staleža jasno pokazuje koliko je stanovnicima grada i komunalnih sela bilo važno da se aktivno uključe u vjerski život kroz djelovanje u rapskim bratovštinama. O tome najbolje svjedoče primjeri članstva pojedinih oporučitelja istovremeno u nekoliko bratovština kao i učlanjenje u bratovštine pred samu smrt ili čak nakon smrti oporučitelja, a s jasnim ciljem da se ceremonija pokopa oporučitelja dostojno obilježi u cijeloj komuni kroz sudjelovanje kako komunalnoga klera tako i što većega broja njegovih stanovnika. Obzirom da su članovi bratovština bili obvezni ispratiti na posljednji počinak svakog bratima ili sestru, kako pokazuju bratovštinski statuti, potpuno je razumljiva želja oporučitelja na samrti da se u pojedine bratovštine učlane na samrti, pa čak i posmrtno. Dakle, kao što je bio slučaj i u darivanjima legata ostalim primateljima i u slučaju bratovština kao primatelja razvidna je strategija kojom je oporučitelj nastojao pridobiti što veći broj ljudi i ustanova za njegov ili

---

[970] Nešto podataka o ovoj bratovštini donosi Vladislav Brusić, Vidi: V. Brusić, *Otok Rab*, str. 93. Inače, to je bila najuglednija benediktinska bratovština u rapskoj komuni tijekom XV. stoljeća. M. Kunčić, *Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća,* str. 350.

[971] *Dona Cicilia relicta quondam Antonio Tercich* (…) *Item disse et ordenò che alle quatro Fradaie, nelle qual lei è posta et scritta per sorella: et sono la Fraterna del Sacramento Corpo di Christo: La Fraterna grande, la Fraterna de s. Croce et la Fraterna di s. Piero extra muros, siano datte le cere ordinarie iuxta il solitto.*
HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 4r, 8. XII. 1585.

[972] Kao što ukazuju bilježnički i drugi izvori, već u XV. stoljeću u rapskoj komuni djelovalo je više od 30 bratovština, što u gradu što u selima u distriktu. M. Kunčić, *Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća,* str. 90.

njezin dostojan ispraćaj u vječni život. Na taj se način nastavljala pobožna ideja nastala već u XIII. stoljeću, a koja se iščitava iz oporuka stanovnika europskih, pa tako i dalmatinskih komuna i gradova, a izražena je u težnji oporučitelja da što veći broj stanovnika *civitas sacra,* kao kršćanskoga ideala kojem su težile sve urbane ili urbano-ruralne sredine,[973] u istome trenutku, tijekom pokopa oporučitelja, mole za spas njihove duše ili se na drugi način uključe u posljednji ispraćaj preminuloga oporučitelja ili oporučiteljice. Činjenica da su bratovštine bile pobožno-profesionalne i solidarne ustanove u koje su bili uključeni gotovo svi stanovnici gradova ili komuna značila je uključivanje vrlo velikoga broja vjernika u taj proces.

Navedeni primjeri darivanja seoskih bratovština u znatno manjoj mjeri od gradskih bratovština upućuju na činjenicu da su seoske bratovštine, za razliku od ranijih razdoblja, postajale manje aktivni čimbenici oko kojih se odvijao duhovni i društveni život, već su stanovnici distrikta težili za uključivanjem u vjerski život koji je bio koncentriran u gradu oko gradskih bratovština, koje su se u razmatranome razdoblju još više otvorile za prihvat novih članova podrijetlom iz distrikta. Iz navedenoga je uočljivo da je u drugoj polovici XVI. stoljeća povezanost sela i grada s vjerskoga i društvenoga aspekta bila znatno izražajnija nego u proteklim razdobljima.

2.3. Hospitali kao primatelji pobožnih legata

Hospitali još od ranoga srednjeg vijeka, kao što pokazuju odluke i dekreti crkvenih sabora iz razdoblja Franačkoga Carstva, pripadaju osnovnim institucijama u kojima su se zbrinjavali siromasi, bolesni i sve druge ugrožene skupine i pojedinci. Na svojevrstan način oni predstavljaju ustanovu između bolnice i ubožnice namijenjenu prihvaćanju i skrbi o napuštenim i fizički iscrpljenim slojevima siromašnih, bolesnih, udovica, siročadi i starih onemoćalih osoba, ali i putnika općenito. U početku su se nalazili u sklopu samostana nekih, prije svega benediktinskih, crkvenih redova, a s obnovom gradskoga života u XII. stoljeću, pretežno se nalaze u gradovima kao zasebne ustanove, koje su obično imale plaćenu upravu na čelu sa osobama koje su nazivane *hospitalarii,* a u kojoj ne sudjeluju siromasi.[974]

Civilizacijska razina neke komune u kasnome srednjem vijeku i ranome modernom dobu procjenjuje se i kroz broj hospitala u kojima je pružana njega za komunalne i druge siromahe, bolesne, ali i putnike koji su tražili skromnije konačište. Da je rapska komuna s toga aspekta bila razvijena, svjedoče podatci koje donosi Daniele Farlati, koji u djelu

[973] O srednjovjekovnoj kršćanskoj ideji svetoga grada (*civitas sacra*) više u: Z. Ladić, »Šibensko 'vrijeme katedrala'. Doprinos stanovnika kasnosrednjovjekovne šibenske komune izgradnji katedrale sv. Jakova«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU,* (2013.), vol. 31, str. 38-39, 49, 74.
[974] D. Karbić, »Marginalne grupe«, str. 59.

Illyricum sacrum spominje sljedeće komunalne hospitale odnosno ubožnice: »jedan u gradu Tijela Kristova, a drugi izvan, na Komrčaru, nekoć sv. Frane, a sada pod nazivom sv. Katarine; i u gradu postoji kuća hospitala sv. Nikole, u kojoj se zbrinjavaju bolesni i prihvaćaju hodočasnici.«[975] Zato je osobito zanimljivo da se u cijelome ovdje promatranom uzorku oporuka navodi samo jedna pobožna donacija usmjerena prema gradskome hospitalu sv. Nikole[976] u kojemu su svoje utočište pronalazili komunalni siromasi, ali kao što i sam Farlati ističe, hodočasnici na proputovanju u ili iz Svete zemlje i Jeruzalema.

Patricijka Marija, udovica Jeronima *Zudenico* u svojoj je oporuci donijela opsežniju odredbu o tome kako se njezin sin Frane treba odnositi prema siromasima u gradu, i to »za dušu oporučiteljce i otpust njezinih grijeha«. Marija je obvezala svoga nasljednika da se treba pobrinuti za siromašne koji žive u hospitalu sv. Nikole, odnosno dostaviti im svake godine, na Badnjak, u razdoblju od 25 godina nakon njezine smrti, jednu bačvu (*baril*)[977] vina i podijeliti, a ako ne bi bilo nikoga tko stanuje u hospitalu, bačva vina ima se dodijeliti drugim siromasima, u crkvi sv. Nikole, a toga dana kad se vino dostavlja, treba zvoniti zvono te crkve, koje će pozivati siromašne na okupljanje.[978] Iz navedenoga je očito da hospital sv. Nikole koji je zbrinjavao rapske siromahe, za razliku od ranijih razdoblja kada su se u Rabu,

---

[975] (…) *unus in civitate Corporis Christi; alter in extremo Campo Martio, olim ab S. Francisco, nunc ab S. Catharina cognominatus; Extat etiam in civitate domus hospitalis S. Nicolai, curandis aegrotis et peregrinis recipiendis.* D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, t. V, str. 224.

[976] Za razliku od rapske komune, npr. u porečkoj je komuni hospital, koji je djelovao u sklopu crkve sv. Mihovila, u razdoblju od 1541.-1565. godine bio obdaren sedam puta. O tome: E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 126; 130. No, treba reći da su se komunalni hospitali često nalazili u vrlo teškim financijskim situacijama, da su bili neuređeni i s nedovoljno hrane i službenika te su zahtijevali ozbiljne obnove. O tome svjedoči primjerice slučaj hospitala Sv. Duha u Trogiru, gdje čak komunalne vlasti u statutu donose odredbu o obveznim oporučnim legatima za obnovu spomenutog hospitala. Vidi. Ivan Strohal (ur.), Statutum et reformationes civitatis Tragurii. Statut i reformacije grada Trogira, u: *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, vol. X, JAZU, Zagreb 1915., Reformationes, Lib. II, Cap. 19; str. 226-227. I spomenuti porečki hospital je u XV. stoljeću bio u teškom stanju pa su komunalne vlasti odredile da bilježnik izričito upita svakog oporučitelja da li želi nešto ostaviti za podršku i popravak oronulog gradskog hospitala. Primjerice, godine 1467. porečku oporučiteljicu Oliviju, ženu Petra *de Andronico* bilježnik je upitao: *Interogata vigore partis capte si uellet quod relinquere ecclesie minori et hospitali respondit quod non*. HR DAPA, 8, IB, AT, fol. 151r. Dakle, Olivija, unatoč rečenom naputku, nije ništa ostavila porečkom hospitalu.

[977] Baril je mjera za tekućine, osobito za vino i ulje. Preuzeta je iz venecijanskoga sustava mjera, pa se može pretpostaviti da je izvorno bila jednake veličine s njom. Venecijanski baril iznosi 64,38 litara. Međutim kroz stoljeća ova mjera također odstupa od ispravne, te se prilagođava našim mjerama, za svaku komunu zasebno. Z. Herkov, *Mjere hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu,* str. 31; 33.

[978] *La nobel madona Maria relitta del quondam spettabil miser Gieronimo Zudenico* (…) *Item obliga esso miser Francisco suo figlio et uole che per spatio d'anni 25 doppò la morte di essa madona testatrice immediate subsequenti sia tenuto et obligo ogn'anno nel giorno della vigilia di Natale al Nostro Signore mandar al ospedal de s. Nicolo vna Barila di vino da esser dispenssata à quelli poueri quali all'hora s'attrouerano stantiar nel detto ospedale, et se non ui fossero in esso tanti poueri, à quali auanzara qualche cosa di ditta barila di vino, ouero si non stantiaro nisun pouero in detto ospedale, tunc uole et ordena che essa barila di vino, ouero quello auanzara à quelli che stantiarano ut supra, sià et debbasi partir et diuider ad altri poueri nella chiesia d. s. Nicolo suddetto à suon di campana da esser sonata al'hora che esso vino si uorà partire, et cio per l'anima di lei testatrice et in remission di soi pecati.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18. Sv. VII, fol. 35r, 29. VIII. 1593.

ali i u drugim istočno-jadranskim komunama ostavljali brojni legati hospitalima,[979] u drugoj polovici XVI. stoljeća nije imao stalnih korisnika koji su stanovali u hospitalu, nego su se siromašni povremeno okupljali na objed, pa je i to vjerojatno razlog zašto je sam hospital kroz navedeno razdoblje tako neznatno bio obdarivan pobožnim legatima.

Iako su hospitali bili gotovo zanemarivani u oporukama rapskih oporučitelja, to ne znači da oni nisu iskazivali brigu prema siromašnima (*poueri di Christo*). Kao što će se vidjeti u daljnjoj raščlambi posljednjih volja, rapski su testatori češće i radije darivali razne predmete (osobito odjeću, hranu) i novac pojedincima koji su bili siromašni, nego hospitalima kao komunalnim ustanovama zaduženima za organiziranu brigu o siromašnima. S toga aspekta, pobožnost rapskih oporučitelja znatno se razlikuje od pobožnosti njihovih predaka u XIV. i XV. st., kada su upravo hospitali bili glavni primatelji legata za siromašne i bolesne osobe.[980]

2.4. Pripadnici klera kao primatelji legata *ad pias causas*

2.4.1. Posvećene osobe

Rapski su testatori znatan dio svojih dobara ostavljali i pojedinim pripadnicima klera rapske Crkve.

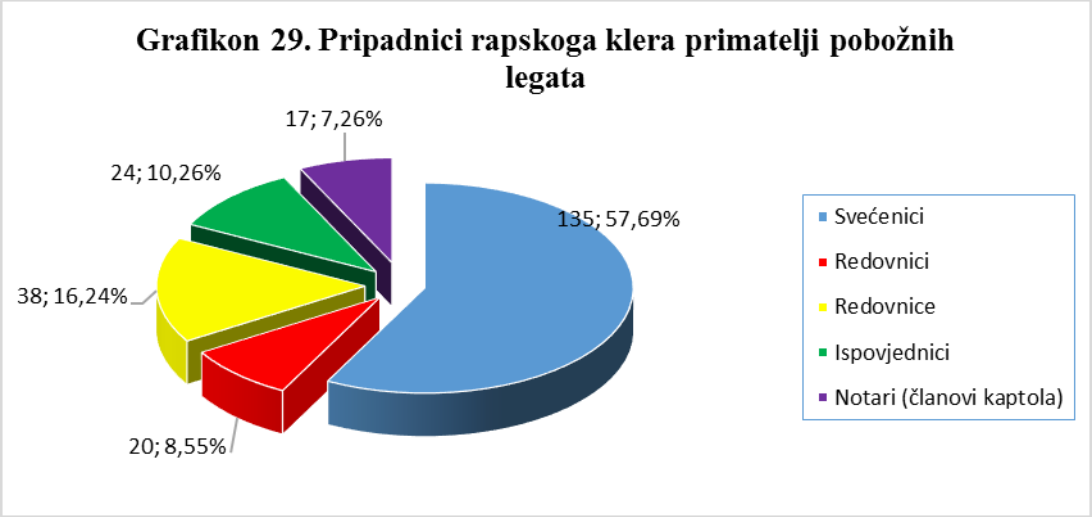

Kako je vidljivo iz Grafikona 29. pripadnici regularnoga svećenstva (župnici, kapelani ili članovi rapskoga kaptola) primili su najviše oporučnih legata (135), što je gotovo 12% od ukupnog broja darovanih legata u promatranome uzorku. Pojedinim rapskim redovnicama oporučitelji su namijenili 38, a redovnicima 20 legata, odnosno ukupno, pripadnicima redovničkoga klera ostavljeno je 58 legata. Ovaj podatak jasno ukazuje na priličnu

[979] Z. Ladić, *Last will*, str. 188-189; 197-198; 204-205; 213-214: 219.
[980] Usp. M. Kunčić, »Dalmatinski patricijat i socijalno kršćanstvo. O srednjovjekovnim rapskim hospitalima s posebnim osvrtom na hospital Tijela Kristova i njegova utemeljitelja Petra *de Zaro*«, *CCP*, vol. 40 (2016.), br. 77, str. 39-45.

popularnost koju su redovnici uživali kod rapskih žitelja. Potom slijedi skupina ispovjednika oporučitelja koja je primila 24 legata, dok je 17 legata bilo darovano notarima, koji su bili svećenici i članovi rapskoga kaptola te su i sastavljali posljednje volje.

Na temelju spomenutih podataka razvidno je da su rapski oporučitelji duhovno ipak najviše bili vezani uz regularni kler, odnosno gradske svećenike (župnike), seoske kapelane i članove rapskoga kaptola. Pri tome treba istaknuti da je dio svećenika, kojima su oporučitelji namijenili nešto od svojih dobara, pripadao užoj ili široj obitelji oporučitelja (djeci, braći i sestrama, nećacima i rođacima), pa se i to može smatrati razlogom ostavljanja značajnoga broja legata u njihovu korist. Primjerice, građanka Magdalena, supruga kožarskoga majstora Jurja Jakovčića i kći pok. majstora Ivana *Perlitance* oporučno ostavlja jednu svoju ljubičastu haljinu svome bratu svećeniku Martinu *Perlitance* u znak bratske ljubavi pod uvjetom da služi grgurovske mise za njezinu dušu.[981] Građanka Bernardina udovica Frane *de Ponte* namijenila je četvrtinu svoga miraza i uzmirazja[982] svome sinu, svećeniku Kristoforu, ujedno i izvršitelju njezine oporuke, kojega obvezuje na služenje misa i molitve za njezinu dušu, kao i za dušu njegova pokojnoga oca.[983]

Slično je i s redovnicama i redovnicima, od kojih su neki bili obiteljski vezani uz pojedinog oporučitelja, dok su drugi bili obdarivani iz razloga snažnije duhovne povezanosti s oporučiteljem. O obiteljskoj povezanosti oporučitelja i redovnica odnosno redovnika svjedoče sljedeći primjeri. Patricijka Franica, kći pok. Jeronima *Zaro* i žena Kristofora *de Dominis* pok. Antuna *de Nimira* imala je tri sestre redovnice. Jedna, koja je nosila redovničko ime Antonija, a krsno Magdalena, bila je redovnica u samostanu sv. Antuna i njoj je oporučiteljica ostavila 25 dukata, a ostalih 25 dukata redovnicama u navedenom samostanu kako bi molile za njezinu

---

[981] *Dona Magdalena consorte de magistro Zorzi Jacofcich piliçaro et figliola del quondam magistro Zuan Perlitance (...)Item in segno di fraternal amore et carita lasso et dar ordeno a misser pre Martin Perlitance suo dilecto fratello la sua uestura de paunaço con questa tamen condiction che gli dica le messe de San Gregorio per lanima sua.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 34r, 15. III. 1550.

[982] Uzmirazje (*contrados, contradotte*) je kategorija darivanja koje se u legislativi nekih istočnojadranskih komuna pojavljuje uz miraz (*dos*). Miraz su ženi davali roditelji prilikom stupanja u brak, a uzmirazje (*contrados*) je davao zaručnik svojoj zaručnici prije braka, a trebalo je pružiti materijalnu sigurnost ženi i djeci te je vrijedilo kao protuteža mirazu. U srednjovjekovnim dalmatinskim komunama nije zabilježena takva praksa darivanja, ali je bila uvriježena za istarske komune i na području Kvarnera (Krk, Osor i Rab). O tome više: L. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo,* Narodne novine, Zagreb, 1996., str. 178-180.; Božena Glavan, »Miraz u Zadru u XIV. stoljeću«, *Historijski zbornik,* god. LXI (2008.), br., 2, str. 271.; M. Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena,* str. 19. Iako u Rapskome statutu ne nalazimo odredbu o darivanju uzmirazja, ipak iz rapskih oporuka je vidljivo da je takva praksa postojala i u rapskoj komuni. O mirazu u rapskome komunalnom statutu vidi: *Statut rapske komune,* L. II, C. 7, 8, 9, 14, str. 107-111.

[983] *Dona Bernardina relitta quondam ser Francescho de Ponte (...) Item iure legati et amore Dei ac pro anima sua reliquit prefato domino presbitero Christophoro eius filio et comissario quartum sue dotis et contradotis ut orare debet in missis et orationibus suis pro anima ipsius testatricis et quondam patris ipsus domini presbiteri Christophori de quo quarto idem dominus presbiterus Christophorus se possit et ualeat solutus facere in bonis quibus sibi placuerit ad ellectis ipsius.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 37r, 7. XI. 1551.

dušu. Drugim dvjema sestrama, Prudenciji i Margariti, redovnicama u samostanu sv. Andrije, darovala je 20 dukata, svakoj, a preostalih 60 dukata bilo je namijenjeno svim redovnicama navedenoga samostana.[984] Helena, udovica Ivana Guščića, čiji je nadimak bio *Curatca,* svojim univerzalnim nasljednikom i izvršiteljem oporuke odredila je sina Donada koji je pripadao franjevcima trećoredcima (*frate al terzo ordene di s. Francesco*) te mu je, među ostalim, ostavila zemlje u Loparu i Biskupljici, preporučujući svoju dušu njegovim molitvama i misnim žrtvama.[985]

Treba naglasiti da su oporučitelji, koji su za primatelje legata odabrali osobu iz redova rapskoga klera, kao preduvjet za ostavljen legat ili više njih uglavnom obvezali dotičnu osobu na služenje različitih vrsta misa ili molitvu »za spas duše« testatora. U tom se smislu, pobožni legati darivani kleru donekle razlikuju od onih darovanih svjetovnim osobama, jer su se duhovne osobe izravno obvezivale na osobno služenje liturgijskih ceremonija za spas duša oporučitelja dok su svjetovne osobe kao primatelji takvih legata bile tek neka vrsta posrednika koji su bili obvezani pronaći svećenike koji su imali moliti »za spas duše« oporučitelja.

Raščlanjujući vrste legata ostavljane klericima ili redovnicama, pretežno je riječ o nekretninama (zemlja, kuća ili dio kuće), prehrambenim proizvodima (vino, žito, sir), životinjama, odjeći i tkaninama, kućnome inventaru, knjigama i liturgijskim predmetima.[986]

---

[984] *La nobil madona Franica figliola del quondam spetabil signor Gieronimo Zaro et moglie del spetabil signor Christoforo de Dominis quondam Antonio de Nimira* (…) *alle reuerende monache di san Antonio ducati cinquanta accio quelle preghino il Signor Iddio per l'anima mia et delli miei morti delli qualli ducati 50 lassati alle predete reuerende monache di San Antonio uoglio et ordeno che la reuerenda sor Antonia alius Mandalena mia sorella monacha nel predetto monasterio ali qual essa sor Antonia possi disponer in uitta, et in punto mortis lassando gli à chi meglio gli parera. Item delli predetti ducati seicento per l'amor del signor Iddio et in remission delli miei peccati lasso alle reuerende monache di San Andrea di questa citta due cento, accio loro preghino il signor Iddio per l'anima mia, et delli miei morti delli quelli ducati cento lassati alle predette reuerende monache di San Andrea lasso, uoglio et ordeno per reuerenda sor Prudentia, et sor Margarita mie dilletissime sorelle habbian ducati uinti per cadauna delli quelli esse reuerende mie sorelle possino disponer in uitta, et in punto mortis, et il resto delli predetti ducati 100 uoglio che sian di tutte le predette reuerende monache* (...) HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 96r, 6. X. 1600.

[985] *Helena relitta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca* (...) *Item lassa per uia di legato et per amor di Dio et per l'anima sua al predetto frate Donado suo figlio tutti li terreni suoi in Neparo et Biscupgliza acio gli sia raccomandata l'anima di essa sua madre nelle orationi et sacrificii suoi.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 32v, 4. IV. 1591.

[986] Važno je istaknuti da su u nekim istočnojadranskim komunama oporučna darivanja nekretnina crkvenim ustanovama i članovima klera bila zabranjena jer se smatralo da se time oslabljuje ekonomske temelje komuna. Naime, kada su neke nekretnine, osobito zemljoposjedi, došli u vlast Crkve oni više nisu mogli biti predmetom prodaje iako su se mogli iznajmljivati. Kako bi se zaustavila takva praksa darivanja nekretnina, neke su komune donosile i statutarne odredbe o zabrani darivanja nekretnina kao oporučnih legata Crkvi ili svećenstvu. Detaljnije o tome vidi u: Z. Ladić, *Last will*, str. 270-278. Primjerice, u Zadarskome statutu određeno je da nijedan zadarski građanin ne smije prodavati ili davati niti ugovorom prenositi »za dušu« crkvi tj. niti jednoj crkvenoj ustanovi ili osobi nekretnine. Vidi: Josip Kolanović i Mate Križan (ur.), *Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenim do godine 1563.* (dalje: *Zadarski statut*), Hrvatski državni arhiv; Matica hrvatska, Zadar, 1997., L. III, C. XIV., str. 259-261. Splitska komuna donijela je vrlo sličnu odredbu u svome Statutu u glavi 25. *Statuta noua* pod naslovom »Quod nullus ciuis relinquat uel det quocumque aliqua bona immobilia ad pias causas«. Antun Cvitanić (pr.) *Statut grada Splita*, III. prošireno izdanje, Književni krug, Split, 1998., *Statuta noua* – Nove statutarne odredbe, C. 25, str. 832-833. Povod za donošenje takve odredbe, koja najstrože

Građanka Marica, udovica Andrije Pekiarića *alius Jadoua* oporučno je »za ljubav Božju« ostavila svome sinu Šimunu, svećeniku, vinograde iznad zemljišta u vlasništvu crkve sv. Marije, sve dok bude živ, a nakon njegove smrti navedena dobra trebaju pripasti njezinim unucima Kati i Augustinu. Ujedno, Šimun je dužan franjevcima sv. Ivana dati jedan *mocenigo*[987] odnosno 24 solida.[988]

Pavao Svečić pok. Jurja, stanovnik Postrane u Barbatu, u testamentu je odredio svojim univerzalnim nasljednicima, sinovima Bergnacu i Frani te unucima, potomcima njegova pok. sina Jurja, da svake godine od prihoda s vinograda koji uživaju trebaju dati jedan star (83,3 l) vina kanoniku Jeronimu Mirkoviću, dokle god bude živ, a on je obvezan služiti jednu malu misu za dušu oporučitelja.[989]

Patricijka Stanola, supruga Jeronima *Nimira* pok. Ivana namijenila je svojim rođakinjama, redovnicama Mariji *Nimira* i njezinoj sestri trećoredici Katarini jednu mjeru žita, sir, jedno runo vune i svijeću od libre[990] voska, koji im se trebaju davati svake godine dokle budu živjele, a one su obvezne moliti za oprost njezinih grijeha.[991]

---

zabranjuje svako darovanje nekretnina u pobožne svrhe, objašnjava ista glava Statuta gdje se, među ostalim, ističe da je takva odredba donesena »najviše zbog toga što su naši sugrađani svojim oporukama i darovanjima za života i u slučaju smrti do sada prodali i ostavili, kako u pobožne svrhe (tj. Crkvi) tako i drugima koji nisu podložni našoj svjetovnoj vlasti, više od trećine tih nepokretnih dobara na području našega distrikta u gradu i izvan grada…« Isto, str. 833. U konačnici, nekretnina se mogla jedino prodati nekome laiku (*personae saecularі*), a novac dobiven prodajom se onda mogao pokloniti kome god se želio.

[987] *Mocenigo* je pripadao srebrnoj mletačkoj moneti u vrijednosti 20 solida koja je prvi puta kovana 1475. za vrijeme dužda Pietra Moceniga. (1474.-1476.). Nazivala se i *Lira Moceniga* i *Lirazza fina.* Težina mu je iznosila 6,52 gr. Na aversu je prikazan sv. Marko i klečeći dužd, na reversu stojeći Krist. Kao i ostali mletački novac i *mocenigo* je prolazio kroz trajnu inflaciju. Od 1518. godine vrijednost mu je povećana na 21 solida, od 1525. g. na 24 solda, a kovan je do 1575. godine. G. Boerio, *Dizionario del dialeto Veneziano,* str. 420. Na hrvatskome jeziku se ova vrsta mletačkog novca prevodi s »mučenig«. Z. Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske,* sv. II, str. 164. Vidi još: http://www.treccani.it/vocabolario/mocenigo/; *sub voce* : *Mocenigo* (zadnji puta viđeno: 2. III. 2018.); http://blog.dnevnik.hr/hrvatskanumizmatika/2011/12/1629828808/rjecnik-numizmatickih-pojmova-slovo-m-m-murajola.html#sthash.DS8IyOmD.dpuf, *sub voce* : *Mocenigo* (zadnji puta viđeno: 2. III. 2018.).

[988] *Dona Mariza quondam Andrea Pechiarich alius Jadoua* (…) *Item saluis premissis lassa al detto misser pre Simon tutte le razon uignade sopra il fondi de Santa Maria in vitta sua tantum et, dopoi la morte alli nepoti soprascritti con espressa dechiaration (...) che sia obligato dar alli frati de San Zuane un mocenigo.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 3, 28. II. 1571.

[989] *Paolo Sfecich quondam Zorzi de Pasturan* (…) *ha instituito suoi heredi uniuerssali Bergnac et Francisco suoi figlioli nec non li figlioi del quondam Zorzi Sfeccich suo terzo figiolo equis portionibus* (…) *obligandoli tutti che ogni anno fino che uiuerà il reuerendo miser pre Hieronimo Mircouich canonico dell'entrade che racoglierano sopra li beni à loro lassati per esso testador debbano darli un starichio di vino, et lui sia obligato dir una messa picola al anno per l'anima di esso testador.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 42v, 20. VI. 1573.

[990] Libra je mletačka mjera za težinu. U Zadru u 15. stoljeću velika mletačka libra (*di pesso grosso*) iznosila je 476,99 grama, a mala libra (*di pesso sotile*) 301,23 grama. Robert Leljak – Josip Kolanović, *Andrija pok. Petra iz Cantùa* , str. 549. Nažalost, u oporuci se ne navodi o kojoj se vrsti libre radi.

[991] *Madona Stanola consorte del spetabil misser Hieronymo Nimira quondam misser Zuane* (…) *Item lassa alla reuerenda sor Maria Nimira sua cugnada mentre la uiuera una mesura di formento, uno formazo, uno vello de lana et una lira de cera, atio habbia causa pregar Iddio per remission de suoi peccati. Item lassa a madona Catherina sua cugnada pizochara sorella d' essa sor Maria ogn' anno mentre la uiuera una mesura de formento, uno uello de lana, et uno formazo per segno d'amore.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 54v, 18. II. 1578.

Orsa Kalampić iz Senja, sluškinja u kući patricija Nikole *Scaffa* darovala je svećeniku Kristoforu *Picico* jednu svoju pamučnu suknju (tzv. kamižot), a svećeniku Frani Lesandriću haljinu od obojane raše, prema njegovu izboru, kako bi služili grgurovske mise za njezinu dušu.[992]

Patricijka Uršula *de Dominis* udovica zadarskoga patricija Nikole *Nasi* oporučno je ostavila svojim nećacima Marku Antunu i fra Nikoli, sinovima svoga brata Jeronima više uporabnih predmeta: trinaestogodišnjem Marku Antunu ostavlja srebrnu žlicu i vilicu, dvije nove plahte, dva jastuka s jastučnicama, dva prekrivača, jedan pamučni i jedan od janjeće kože te crvenu škrinju. Naposljetku mu ostavlja i kat kuće u Zadru, kraj crkve sv. Dimitrija, koja je u najmu za 3 libre godišnje. Njegovu bratu Nikoli ostavlja srebrnu žlicu i vilicu.[993]

Mansionar katedralne crkve Ivan Fabijanić ostavio je svećeniku Kristoforu Fabijaniću, izvršitelju njegove oporuke, jednu halju od samta koja se nalazi u zalogu kod Nikole Slavkovića u vrijednosti od dvije zlatne škude[994] kao i misal i sve svoje knjige, a on zauzvrat treba služiti jednu seriju grgurovskih misa za njegovu dušu. Isti je oporučitelj ostavio i svome drugom izvršitelju oporuke, svećeniku Frani, mansionaru, svećeničko ruho i dvije svećeničke košulje kako bi služio dvije serije grgurovskih misa za njegovu dušu.[995]

Iz provedene analize može se zaključiti da su rapski, baš kao i oporučitelji iz drugih dalmatinskih komuna, najradije ostavljali oporučne legate onim pripadnicima komunalnoga

---

[992] *Orsa Calampich da Segna al presente serua del spetabil misser Nicolo Scaffa* (…) per uia di legato lassa a misser pre Christoforo Picico *uno suo camisotto di buccasino acciò li dica tanti para di messe Gregoriane per l'anima sua.Item (...) per ragion di legato lassa a misser pre Francesco Lessandrich acciò li dica similmente tanti para di messe Gregoriane, vna sua uestura de rassa di color, et bontà ch' a esso pre Francescho meglio parera.* HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 18, 22. III. 1588.

[993] *La nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relitta quondam il spetabil misser Nicolo Nasi gintilhomo Zaratino* (…) *Item lascia a Marcho Antonio suo nepote figliolo del quondam eccelente domino misser Hieronimo suo fratello una cuciara et uno piron d'arzento, uno paro di lincioli noui, uno paro di cusini con le sue entimele, uno copertor biauo con bonbazo, uno copertor di pele angeline, una scriuina rosa. Item al deto lascia il liuelo d'una casa posta a Zara apresso San Dimitri la qual paga lire tre al'anno. Item lascia a fra Nicoletto fratel del deto Marchantonio una cuchiera et uno piron d'arzento* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 36v, 20. II. 1573.

[994] Škuda (lat. *scutatus,* tal. *scudo*) je talijanska novčana jedinica koja se pojavljuje u XIV. st., a kuje se u zlatu i srebru. Zlatna mletačka škuda kuje se od 1535. za vrijeme dužda Andrije Griti, a vrijednost joj iznosi 6 libara i 10 solida. Srebrna je 1598. godine vrijedila 6 libara i 4 solida, dakle, jedna zlatna škuda u razdoblju druge polovice XVI. st. vrijedila je otprilike jedan dukat. Vidi: Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 637. U našim priobalnim krajevima od 1528. godine koristila se mletačka škuda u zlatu ili srebru. Zlatna škuda kovala se do konca 16. stoljeća, a srebrna je bila uobičajena moneta u našim krajevima. U Rijeci je primjerice, zlatna škuda u opticaju već 1545. po tečaju od 6 libara i 18 solida, dok joj je nekoliko godina kasnije tečaj iznosio 7 libara. Z. Herkov, *Građa za financijsko pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske,* sv. II, str. 445-446.

[995] *Venerabilis dominus presbiter Ioannes Fabbiance manssionarius ecclesie cathedralis arbensis (...) Item reliquit mihi presbitro Christoforo Fabbiano eius comissario unam eius vestem de samito exisentem in pignore apud dominum Nicolaum Slafcouich pro duobus scudi aureis (...) Item reliquit mihi presbitro Christoforo suum Missale et omnes suos libros cum obligatione quod pro anima sua celebrari deberem unum pare missarum Sancti Gregorii. Item reliquit predicto domino presbitro Francisco suo altero comissario suum paramentum, et duas suas chottas causa dilectionis cum obligatione celebrandi pro anima sua duo paria missarum sancti Gregorii (...).* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 10v, 27. VII. 1556.

svećenstva s kojima su bili blisko povezani – bilo da se radilo o rodbinskoj vezi ili o duhovnoj vezi izgrađenoj kroz ispovijedi ili župsku solidarnost. To je ujedno i razlog zašto su župnici, kapelani, pa i kanonici bili najčešći primatelji pobožnih legata, dok je redovničko svećenstvo koje je bilo zatvorenije i udaljenije od pobožnoga puka, razumljivo, primalo manji broj legata.

Važan aspekt analize darivanja legata pripadnicima klera je i društvena struktura i spol oporučitelja koji su duhovnim osobama ostavljali pobožne legate. Od ukupnoga broja ovdje razmatranih rapskih testatora, njih 124 obdarilo je različitim legatima pripadnike rapskoga klera.

Grafikon 30. Darivatelji legata *ad pias causas* pripadnicima rapskoga klera prema društvenom statusu i spolu

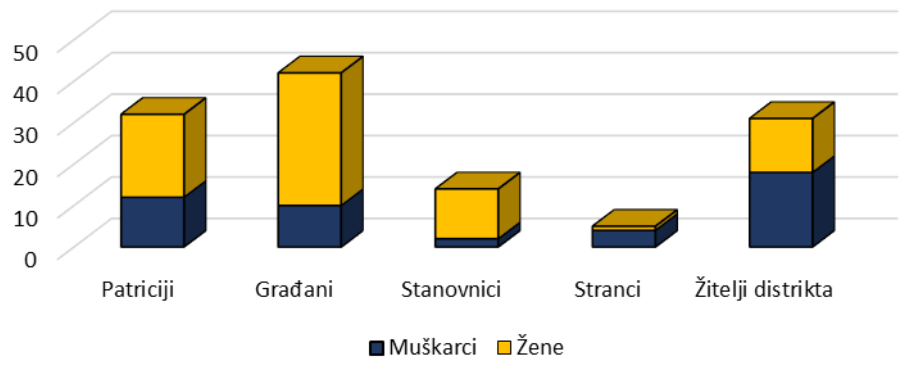

Ukoliko se sagleda društveni status oporučitelja koji su pobožne legate namijenili pojedinim članovima rapskoga klera (v. Grafikon 30.), na temelju raščlambe oporučnih legata te iz navedenih primjera razvidno je da su oni potjecali iz svih društvenih slojeva. Treba istaknuti da su najviše zastupljeni darivatelji bili građani i stanovnici Raba, odnosno srednji društveni sloj (ukupno 56 darivatelja, odnosno 45,16 %). Slijede društvene skupine rapskih patricija (32 oporučitelja, odnosno 25,81 %) i stanovnika rapskoga distrikta (31 oporučitelj, odnosno 25%) s gotovo jednakim brojem oporučitelja koji su ostavljali legate pripadnicima klera. Pri tome je nužno istaknuti da su, proporcionalno brojčanome udjelu pojedinih društvenih skupina u ukupnome broju stanovnika u gradu Rabu, patricijski oporučitelji zapravo bili najčešći darivatelji, bez obzira što su stvarno najčešći darivatelji bili pripadnici srednjega građanskog sloja. Zanimljiva karakteristika prikazana na Grafikonu 30. jest velik broj distriktualnih oporučitelja, uglavnom seljaka, koji su također relativno često darivali pripadnike klera svojim oporučnim legatima, pri čemu su ih oni nerijetko ostavljali pripadnicima lokalnoga seoskog klera. Naposljetku, samo je pet stranaca, odnosno njih 4,03 % ostavilo legate ovoj skupini primatelja, što je kako u skladu s njihovim ukupnim udjelom u broju oporučitelja tako i sa činjenicom da su oni nerijetko ostavljali legate crkvenim

ustanovama i pripadnicima klera u gradovima i mjestima u kojima su rođeni.[996] Pored toga, treba uzeti u obzir i činjenicu da je strancima trebalo i neko vrijeme da se uklope u rapsko komunalno društvo i da se intimnije povežu s pripadnicima lokalnoga klera. Obzirom na spol, navedenu su kategoriju primatelja obdarivali žene i muškarci u omjeru 78 : 46, odnosno 62,90 % : 37,10 % u korist žena. Znatno veća zastupljenost žena darivateljica legata pojedincima iz rapskoga crkvenoga kruga može se tumačiti činjenicom što je i veći broj žena oporučiteljica zastupljen u ovdje razmatranom rapskom testamentarnom uzorku.

U nekim slučajevima, kada je riječ o svećenicima, redovnicima ili redovnicama kojima se oporučno doznačuje određeni legat, na temelju detaljnijega opisa nekog od članova klera, zamjećuje se utjecaj duhovne povezanosti s oporučiteljem ili oporučiteljicom. Najčešće se radilo o osobama s kojima su testatori bili vrlo intimno duhovno vezani tijekom života. Kada je riječ o duhovnim vezama Rabljana s pojedinim pripadnikom rapskoga klera, bilo iz redova regularnoga svećenstva ili pak redovništva, priličan broj legata (24) bio je usmjeren prema ispovjednicima (*confessor, padre spirituale*) oporučitelja.[997] Ovo ne čudi obzirom na činjenicu da se kroz sakrament ispovijedi, pred ispovjednikom izriču najdublje i najintimnije pojedinosti o grijesima i propustima u životu vjernika. Treba istaknuti da je sakramentom pomirenja, posredstvom ispovjednika, Crkva bila ta koja je, prema Kristovoj oporuci,[998] ljudima davala odrješenje grijeha i na taj način osiguravala dušama vjernika odlazak u raj. Stoga je i u crkvenom dekretu *Omnis utriusque sexus* donesenom još na IV. Lateranskom koncilu, u studenom 1215., propisano da se treba ispovjediti i pričestiti barem jednom godišnje – o Uskrsu.[999] Od toga razdoblja praksu zajedničkoga javnog pokajanja,

---

[996] Tako i oporuke rapskih iseljenika, koji su privremeno ili trajno boravili u Veneciji te ondje dali sastaviti svoje posljednje volje, svjedoče o tome da su neki od njih pobožne legate ostavljali crkvenim ustanovama i pripadnicima klera u Rabu. Npr. Benedikt *Cernotta*. O tome: L. Čoralić, »Rabljani u Mlecima (od srednjeg vijeka do kraja 18. stoljeća)«, *Rapski zbornik II*, str. 51.

[997] Treba napomenuti da se ovdje radi o tzv. procesu dugog trajanja jer se ispovjednici kao relativno česti primatelji pobožnih legata od strane istočnojadranskih oporučitelja pojavljuju već od konca XIII. i početka XIV. stoljeća, a o čemu svjedoče i brojne oporuke iz Zadra, Trogira, Dubrovnika i Kotora. U tim oporukama pripadnici klera se vrlo često spominju kao primatelji novčanih legata za kupnju liturgijskih knjiga ili pak kao primatelji samih liturgijskih knjiga. Z. Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture«, str. 24-26. Kao što pokazuje ovdje promatrani uzorak, ispovjednici su i u drugoj polovici XVI. stoljeća ostali jedna od preferiranih skupina primatelja pobožnih legata.

[998] *Kojima otpustite grijehe, otpuštaju im se; kojima zadržite, zadržani su im.* Iv, 20, 23.

[999] August Franzen, *Pregled povijesti crkve*, (prev. Josip Ritig), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983., str. 177. Treba istaknuti da je među prvim evanđeoskim naučiteljima srednjovjekovne teologije, koji se u svojim propovjedima najviše osvrtao na nužnost sakramenta pomirenja tj. ispovijedi, bio sv. Antun Padovanski (1195.-1231.). O tome više: Nikola Vukoja, »Sakrament pomirenja u govorima sv. Antuna Padovanskog«, *Služba Božja* 50 (2010.), br. 2, str. 129-160.

karakterističnu za rano doba kršćanstva, zamijenila je privatna (tajna) ispovijed, razgovor između vjernika i ispovjednika, koji je bio njegov posrednik u komunikaciji s Bogom.[1000]

Duhovna veza između ispovjednika i oporučitelja ili oporučiteljice, koja je građena tijekom cijeloga života, na njegovu kraju još se više učvršćuje, što je vidljivo i iz rapskih posljednjih volja kroz ostavljanje različitih legata ispovjednicima. Na taj način, testatori su željeli, kako kroz valjanu ispovijed prilikom sastavljanja oporuke, tako i preko pobožnih darivanja u korist »Božjih službenika«, steći oprost grijeha i sigurniji prelazak duše u vječnost.[1001]

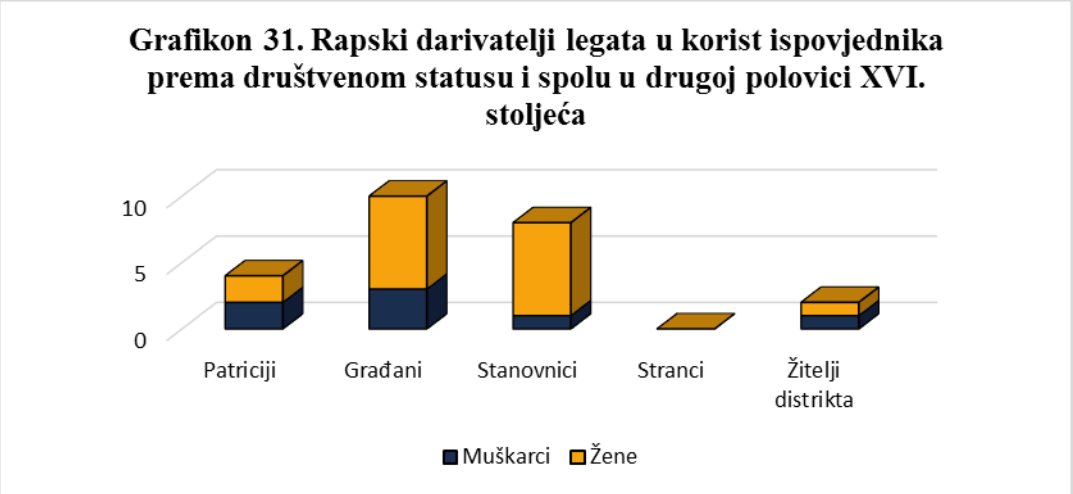

Iz Grafikona 31. razvidno je da su žene znatno više obdarivale pobožnim donacijama svoje ispovjednike u odnosu na muškarce. Tako je 17 žena i 7 muškaraca ostavilo legate svojim ispovjednicima, što je opet djelomično posljedica i većega broja oporučiteljica u ukupnome promatranom uzorku. Riječ je pretežno o pripadnicama srednjega sloja rapskoga

[1000] Krajem srednjega vijeka u Zapadnoj Crkvi pojedinačna ispovijed grijeha pred svećenikom dolazi u središte odnosa između crkvenih institucija i vjernika svih staleža, spola i dobi. Takvo je značenje zadržala i tijekom katoličke reforme, pa se i Tridentski koncil poziva na dekret donesen na Lateranskom koncilu. Razlog tome bila je činjenica da je praksa redovite ispovijedi rezultirala evolucijom vjerskoga osjećaja, pa je kršćanstvo moglo proširiti svoj utjecaj na područje morala, na kojemu se prije toga slabo osjećalo. O sakramentu ispovijedi te penitencijlnoj literaturi u srednjem vijeku vidi više: Zdenka Janeković Römer, »Posrednici spasenja: senjska spovid općena iz 1496. godine«, *Sacerdotes, iudices, notarii... Posrednici među društvenim skupinama*, (ur. Neven Budak.) Državni arhiv u Pazinu; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pučko otvoreno učilište Poreč – Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2007., str. 131-146.; Roberto Rusconi, *L'ordine dei peccati. La confessione tra Medioevo ed età moderna.*, Il Mulino, Bologna, 2002.; Cyrille Vogel, *Les "Libri penitentiales"*, Turnhout, Brépols, 1978.

[1001] U oporuci imućnijega stanovnika Novalje, Matije Boskaina, Franina sina, navodi se da je istoga dana, 18. IX. 1580., kada je pred svjedocima i notarom dao pročitati svoju posljednju volju, ovaj oporučitelj pristupio sakramentu ispovijedi pred svojim »duhovnim ocem«, tj. ispovjednikom svećenikom Nikolom, te se pomirio s Bogom. Oporučno mu je ostavio dvije zlatne škude i to, kako navodi, »zbog ljubavi koju je oduvijek gajio prema njemu«. *L'anno del Signor 1580. del mese di settembre adi 18, in Nouagia, in casa de misser Mattio Boscain fiol del misser Francescho dauanti testimonii á questo chiamati dauanti di qual fece lezer il mio testamento ultimo qual fu fato per il nostro nodaro, et tal giorno mi reconciliai con il nostro Signor per il mio padre spiritual rendendoli gratit, al qual siano tutti debitori come al nostro Creatore et alla sua gloriosa madre Maria qual sia benedetta in secula seculorum. Amen.* (…) *Lasso á misser pre Nicolo mio padre spirituale scudi duoi doro per il amor qual sempre gli ho portato* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 9rv, 7. X. 1580.

društva. Sedam građanki i sedam stanovnica Raba ostavlja legate u korist ispovjednika, a to čine samo dvije patricijke i jedna žena iz rapskoga distrikta. Što se tiče oporučitelja, trojica građana i jedan stanovnik Raba ostavljaju legate navedenoj skupini primatelja te dva patricija i jedan žitelj rapskoga distrikta.

Vrijednost i vrsta legata koje su oporučitelji i oporučiteljice namijenili svojim ispovjednicima, ovisila je ponajviše o njihovu imovinskom statusu.

Patricijka Katarina, supruga Galeazza *de Dominis* i kći pok. Nikole *di Marinellis* ostavila je svome ispovjedniku Marku Antunu *de Dominis* jedan safir tražeći ga da »moli Boga za njezinu dušu.«[1002] Građanka Eufemija, udovica Grgura Peroše testamentarno ostavlja notaru Frani Fabijaniću i svome ispovjedniku Kristoforu *Mattarello* 30 srebrnih »mučeniga« (odnosno 720 solida tj. 5,6 dukata) i jednu zlatnu škudu (jedan dukat), za koje kaže da ih je pronašla u kući, koji se prema njezinoj želji trebaju utrošiti na troškove pogreba, a navedeni svećenici su obvezni predslaviti mise sv. Grgura za dušu njezina pok. muža Grgura i sina Franu.[1003] Stanovnica Raba Matija, pok. Ivana iz Trogira darovala je tri dukata već spomenutome franjevcu Ivanu, svome duhovniku, a novac mu treba dati izvršitelj oporuke Jeronim *di Zaro* pok. Nikole, ako to oporučiteljica ne bi učinila tijekom života, »kako bi molio za njezinu dušu i otpust grijeha«, a obojici na savjest ostavlja brigu o njezinoj duši.[1004] Svećenik Kristofor Volonić darovao je svome ispovjedniku Lesandriću »jedan svoj brevijar kako bi se sjetio moliti za dušu oporučitelja.« Svećeniku Lesandriću kao i franjevcima konventualcima ostavio je i »uobičajen milodar«, u iznosu od 92 male libre (14,4 dukata), namijenjen za održavanje grgurovskih misa »za njegovu dušu.« [1005]

[1002] *La nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam misser Nicolo de Marinellis* (…) *Item lascio alla predetta mia sorella un zaffil il piu grande* et *l'altro lascio al predetto reuereno padre don Marc'antonio de Dominis mio conffessore accio preghi il signor Iddio per l'anima mia.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 410r, 21. XII. 1596.

[1003] *Dona Euphemia relitta quondam Gregor Perosa* (…) *Item disse trouarsi hauer nella sua chasa mocenigi trenta di arzento et uno soudo doro deli qual danari ordeno che sian pagate le sue exequie, funerali et fraterne soprascritte nec non per me nodaro sian ditte le messe de san Gregorio per lanima del quondam Gregor suo marito et la altra per misser pre Christophoro Mattarello suo confessor soprascrittto per lanima del quondam Francisco suo fiol.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 33r, 19. II. 1550.

[1004] *Mattia quondam Zanetto di Trau olim habitante in questa citta* (…) *Item ha lassato a sopraditto* padre *fra Zuane suo padre spiritual ducati tre qual uole queli siano dati per misser Gieronimo in casu qual essa testatrice non gli l'hauera dato in uitta accio preghi Dio per l'anima soa e remission di peccati soi ricomando a tutti doi l'anima soa di lei e sopra il cargo delle conscientie loro.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 19r, 2. III. 1562.

[1005] *Il clerico pre Christoforo Volonich (...) Item per uia de legato lassa et uole che subbito dapoi la sua morte siano datte doi para di messe Gregoriane per l'anima sua cio è uno paro per il presbitero reverendo Lessandrich suo padre spirituale l'altro paro ueramente sia celebrato per li predetti reverendi padri de s. Zuane con l'elemosina solita et consueta da essergli pagata dalli danari quali sono appresso et in mano de miser Nicolo Bizza, et esserne lire nonanta doi de picoli quali lui testatore disse hauer datti al suddetto Miser Nicolo per la sua dispenssa.* (…) *Item lassa al predetto reverendo Lessandrich vno suo breuiario accio si riccordi pregar iddio per l'anima di esso testatore*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 32v-33r, 31. I. 1588.

Ponekad su notari, koji su bili članovi rapskoga kaptola, osim što su zapisivali posljednju volju oporučitelja, često bili i njihovi ispovjednici. Stoga im Rabljani nerijetko daruju i pokoji legat u pobožne svrhe, obvezujući ih na molitvu i mise za njihovu dušu.

Ugledni rapski kanonik i vikar Jeronim Mirković, doktor obaju prava, u testamentu je ostavio svome ispovjedniku, ujedno i notaru Frani Fabijaniću, sedam libara (oko jedan dukat) »za rasterećenje svoje savjesti«.[1006] Istome notaru, svome ispovjedniku i kumu, građanka Matija Zanetka, ostavila je »jedan par plahti, kako bi on molio Boga za nju.«[1007]

Bilo je i slučajeva gdje su oporučitelji namijenili legate isključivo notarima, članovima kaptola, kako bi održali mise za njihovu dušu. Tako je stanovnica rapskoga distrikta Lucija *Morlaccha* odredila svojemu izvršitelju oporuke Kristoforu *de Zaro* da od nekoliko krava i teladi koje dijeli s njime, treba dati nekoliko grla stoke notaru Frani Jačini obvezujući ga na služenje misa za njezinu dušu.[1008] Jedini pobožni legat zabilježen u oporuci krčkoga patricija Žigmunda Tome *Frola* iz Baške, kojega je bolest zatekla u Rabu gdje daje sastaviti svoju posljednju volju, iznosio je dvije zlatne škude koje ostavlja notaru Jačini, kako bi on služio grgurovske mise za njega.[1009]

2.4.2. Redovnički i svećenički kandidati

Roditelji djece koja su se odlučila za samostanski život, nerijetko su im u pobožne svrhe ostavljali različite legate. Ponekad su legati dodjeljivani u vidu miraza ako se radilo, na primjer, o budućim redovnicama. Tako je nadglednik brodograditelja, majstor Jakov *Caratello,* za miraz svojoj kćeri Eufemiji, novakinji u samostanu sv. Justine, ostavio novac i zemlje u Kamporu i na području *Montedoro* čija se vrijednost treba procijeniti, i ukoliko ne bi bilo dostatno u nekretninama i novcu, neka joj se daruje još onoliko ovaca koje pasu u području *Frua*[1010] ili svinju, koliko je već potrebno. Nadalje napominje da »dobra, koja joj ostavlja na raspolaganju, budu u Božjoj službi te da ona moli Gospodina Boga za njegovu

---

[1006] *Reuerendus dominus Hieronymus Mirchouich canonicus et vicarius Arbensis benemeritus ac utriusque iuris doctor*) (…) *Item pro exoneratione conscientie sue uoluit et ordinauit dare mihi notario suo confesori per infrascrittum heredum suum libras septem propter hoc per me dandas et dispensandas pro ut mihi uidebitur.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 42v, 22. X. 1552.

[1007] *Dona Mathia Zanetcha* (...) *Item lassa et ordena a me nodaro suo confessor et compare uno per de lincioli acio io habia causa de pregar Idio per lei*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol 32v, 27. VIII. 1550.

[1008] *Lucia Morlaccha* (…) *Item disse hauer alcune uacche et uedelli pro indiuisi con misser Christophoro de Zaro suo comessario essa ordena et uole che la parte de quelli alei aspetante per el comessario sia data a me pre Francesco notario infrascritto con obligatione de celebrare tante messe per lanema soa.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 14v-15r, 9. III. 1550.

[1009] *El spetabil misser Sigismondo Thomma Frola nobil da Besce* (…) *Item lassa ame notario per la mercede del presente testamento uno scudo dorro, et per le messe de san Gregorio doi scudi dorro.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 20v-21r, 29. XI .1551.

[1010] Radi se o lokalitetu Fruga.

dušu.« Isti je oporučitelj, »za Božju ljubav i oproštenje njegovih grijeha«, redovnicama navedenoga samostana ostavio jedan star žita i jednu bačvu vina. [1011]

Građanka Margarita udovica Kristofora *de Marinellis,* koji je bio *ciuis Arbensis,* svojim univerzalnim nasljednicima imenuje djecu, sina Matiju i kćeri Magdalenu i Katarinu te naglašava da ako Katarina želi otići u samostan sv. Justine, treba joj pripasti miraz, kako je uobičajeno i za druge redovnice. Od stvari koje joj se u tome slučaju trebaju dati, navodi krevet i druge neophodne potrepštine, a nasljednici moraju platiti i troškove prilikom »oblačenja«, odnosno svečanoga ulaska kandidatice u samostan. Ukoliko se Katarina ne bi zaredila, tada joj, kao i drugim nasljednicima, treba pripasti četvrtina od njezinih dobara.[1012]

U rapskim je oporukama zabilježeno šest darivanja u pobožne svrhe namijenjenih nekom svećeničkom kandidatu, obično članu uže ili šire obitelji oporučitelja, kako bi, nakon što postane svećenik, služio mise i molio za dušu oporučitelja. Tako je, primjerice, mlada građanka Katarina, kći pok. Kristofora Pincina »ostavila sva svoja zemljišna dobra u Kamporu svome rođaku, kleriku Jurju Mirkoviću određujući da tijekom svoga života, nakon što proslavi mladu misu, svake godine treba slaviti jednu grgurovsku misu za njezinu dušu.« Također mu ostavlja i »veliku škrinju s ključem koja mu treba biti predana tek kad odsluži svoju prvu misu, a ne prije, kako bi molio Boga za nju.«[1013] Građanka Dominika, žena Ivana Novoselića, »za ljubav Božju, ostavlja *fra* Matiji, sinu pok. majstora Matije *Staffe* čitavo obradivo zemljište u Kamporu, u Dugoj uvali, u vrijednosti od 100 malih libara (15,6 dukata) koje može uživati za svoga života, obvezujući ga slaviti četiri serije grgurovskih misa za dušu

---

[1011] *Magistro Giacomo Caratello protto di chalaphadi (...) Item vuole che i danari qual disse hauer speso in buona quantita per beneffitio del ditto monasterio, come apparer disse nelli suoi coni siano per ogni modo scossi et inuestidi in qualche stabile per la dotte de sua fiola Euphemia monega nouiza et cio che manchasse vuole et ordina gli sia dato il teren in Campora et il teren in montedoro per debita stima, non uolendo che la muragia gli sia stimada, et non supplendo li ditti stabili et danari che sia pagata in tanti animali pegorini in Frua (...)altreuolte pemutati con il porcino, pregando et con tutto l'animo supplicando la ditta sua figliola monaca che perscusar douesse in tal sua buona dispositione a seruito de Dio, et pregar la Maesta de Dio per l'anima sua.* (…)*Et prima per amor de Dio et remission di suoi peccati lassa alle reuerende Monache de Santa Giustina vno staro di formento et una barila di vino*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 23v, 24. IX. 1589.

[1012] *Dona Margarita relicta quondam domini Christophori de Marinellis ciuis Arbensis* (…) *instituisco miei heredi uniuersali il sopradetto miser Matio mio figlio Mandalena et Catharina sue figlie intendendo si la detta Chatarina fino che sera uellata alla qualle uolendo esser monacha uoglio che della sua parte gli sia data lasciata dotte come portano le altre monache di Santa Justina, con dargli suo letto et altre cose che gli sono nesessarie et che gli deuesser far le spesse fino si uellara si come e il solito, il detto miser Matio et Mandalena predetta et se la predetta Catharina non uolesse esser monacha et intenda esser hereda con li altri ut supra contramento il quarto lasato ut supra.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 247v, 20. VIII. 1582.

[1013] *Giouene Chatarina fiola del quondam misser Christophoro Pincino* (…) *ha lassato a chierico Zorzi Mircouich suo cugino tutta la sua portion di terreni posti in Campora con questa condiction che in uita di esso Zorzi dopo che hauera detto la sua messa nouela, tenuto sia ogni anno celebrar uno paro di messe de san Gregorio per l'anima sua. Item a esso chierico ha lassato una cassa grande con la sua chiaue esso chierico qual uole che gli sia data et consignata quando dira la sua prima messa et non inanti atio prega Iddio per Lei.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 35r, 6. V. 1572.

oporučiteljice, nakon što proslavi mladu misu.«[1014] Rapski kanonik Nikola Kolić namijenio je svu svoju svećeničku odjeću, misale i halje svome nećaku Nikoli, ako postane svećenik, no ako se to ne bi ostvarilo, navedeno treba pripasti njegovu bratu Marku i njegovoj djeci, odnosno oporučiteljevim nećacima.[1015] Stanovnik Raba, majstor Kristofor *Simplitia* zvan *Battaglia*, obućar podrijetlom iz Senja oporučno je darovao svome sinu *fra* Jurju veći broj različitih uporabnih predmeta: jedan krevet opremljen pernatim madracem, uzglavljem, dvama jastucima s jastučnicama, dvjema plahtama i plavim prekrivačem te prostirku i to »za ljubav Božju« i s namjerom da »moli Boga za njegovu dušu.« Ostavlja mu i 15 dukata koji mu se trebaju dati nakon što otpjeva mladu misu kako bi mogao kupiti stvari potrebne za njegovo zvanje. Daruje mu i jedan stariji pehar koji bi trebao poslužiti za izradu kaleža, »za svoju dušu, ljubav Božju i oprost njegovih grijeha.«[1016]

Rapski građanin majstor Marko Kramarić, kožar, u svojoj posljednjoj volji ostavlja zemlju *in Schyro,* za koju kaže da ju je kupio od svećenika Frane Priurića, svome sinu, već zaređenome kleriku Frani, ako bi želio prijeći u red franjevaca opservanata, »za ljubav Božju i kako bi molio Gospodina za oprost njegovih grijeha.«[1017] Ovdje je riječ o potencijalnom prijelazu iz regularnoga svećenstva u franjevački reformirani red opservanata, odnosno jednog već zaređenog svećenika, iako se zapravo iz navedenoga ne može iščitati je li to bila želja oca ili sina. I iz ovoga je primjera, kao i zbog činjenice da su franjevci samostana sv. Eufemije bili među najučestalijim primateljima pobožnih legata, vidljivo da je popularnost pripadnika ove grane franjevačkoga reda, koju su uživali od strane rapskih stanovnika, bila velika.

[1014] *Dona Domenegha all' presente moglie de Zuane Nouosselich (...) Item per uia di legato et per amor de Dio lassa a Fra Matthio fiol dell'soprascritto quondam maistro Matthio Staffe tutto uno suo terren arratorio posto in Campora in Ualle Longa qual disse esser de ualor de lire cento de piccoli qual terren esso fra Matthio habbia galder et usufrutuarar in uita soa et chel detto fra Matthio sia obligato (quando hauera cantato la soa messa nouella) cellebrar para quatro de messe de San Grigorio per l'anima di essa testatrice.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 50, 11. IV. 1561.

[1015] *Il reuerendo misser pre Nicolo Colich canonico d'Arbe (...) Item lassa a Nicolo suo nepote tutti li soi parementi et misalle sel sera prette et le soe ueste, ma se non sera prette che uada in (...) esso Marco et soi fioli.* HR DAZD; 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 25r, 6. I. 1554.

[1016] *Magistro Christophoro Simplitia cognominato Battaglia de Segna al presente habitator in Arbe calegar (...) Item ha lassato a fra Zorzi suo fiol un letto fornido, coe letto de piuma, cauezale, dui cussini con le sue entime, dui linzioli, uno couertor biauo et uno tapedo et questo per amor de Dio et che pregi Iddio per l'anima sua. Item ha lassato al ditto fra Zorzi ducati quindece li quai ha ordinato che gli sian dati quando cantara la sua messa nouella per comprar le cose necessarie gli faran di bisogno per le noce sue. Item ha lassato al detto fra Zorzi suo fiol un peharo piu mazor d'altri per far un calice per l'anima sua et amor de Dio et in remission di suoi peccati.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 28r, 28. VIII. 1561.

[1017] *Magistro Marco Chramarich pillizaro* (...) *Item ha lassato a chierico Francisco suo fiol se uora andar nel ordene di frati osseruanti, tutto il suo luoco posto in Schyro qual disse hauer comprato da misser pre Francisco Priurich per amor de Dio et atio prega la sua Maesta per remission di soi peccati.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 33r, 21. III. 1571.

***

U zaključku ovome poglavlju prije svega može se utvrditi da su tijekom druge polovice XVI. stoljeća pripadnici rapskoga svećenstva, baš kao što je to bio običaj i u ranijim stoljećima te u komunama diljem istočne obale Jadrana, primili relativno velik broj pobožnih legata darovanih »za spas duše« oporučitelja. Legate su darivali pripadnici svih društvenih staleža komune kao i osobe oba spola, pri čemu se zamjećuje veći broj legata darovanih od strane žena nego od strane muškaraca što je posljedica ukupno većega broja ženskih oporučitelja promatranih u ovome uzorku. Na taj se način nastavljala višestoljetna tradicija darivanja svećenika, redovnika i redovnica, osobito u slučajevima ako se radilo o ispovjednicima, pripadnicima obitelji ili rođacima i bliskim osobama koji su pristupili komunalnome kleru. U tome smislu može se govoriti o procesu »dugoga trajanja« jer su takvi pobožni legati zabilježeni već u prvim svjetovnim istočnojadranskim oporukama s kraja XIII. i početka XIV. stoljeća[1018] i, kao što je pokazala ova raščlamba, nastavljeni su, u nesmanjenom intenzitetu i tijekom druge polovice XVI. stoljeća. Često se radilo o skromnim legatima, ali su isto tako učestali bili i legati čija je materijalna i financijska vrijednost bila velika imajući u vidu gospodarske uvjete rapske komune u ovome periodu. Uzrok darivanja velikoga broja pobožnih legata u korist članova rapskoga klera prvenstveno je u činjenici što su oporučitelji željeli na taj način stvoriti preduvjete da što veći broj osoba, što se posebno odnosi na one posvećene Bogu, moli i služi mise za njihovu dušu i time osiguraju lakši prijelaz pokojniku u Vječnost, odnosno oslobođenje od čistilišta. Drugi razlog može se tražiti u činjenici što je dio klera, kako iz redova regularnoga svećenstva tako i članova redovničkih zajednica, pripadao obitelji oporučitelja. Stoga su oporučitelji željeli zemaljskim dobrima opskrbiti svoje članove obitelji koji su izabrali život posvećen Bogu, a ujedno osigurati da se oni, u svojim duhovnim žrtvama i molitvama prisjete pokojnika, odnosno izmole spas njegovoj duši.

2.5. Članovi obitelji kao primatelji pobožnih legata

Analizom rapskih oporuka s aspekta članova oporučiteljeve uže ili šire obitelji kao primatelja pobožnih legata vidljivo je da je upravo ova kategorija primatelja dobila najviše pobožnih donacija (431 ili 38,14 % od ukupnog broja darovanih legata). Od toga su oporučitelji članovima koji su pripadali njihovoj užoj obitelji (supružnik, supruga, djeca) darovali 201 legat, dok su članovi njihove proširene obitelji (unuci, nećaci, rođaci, roditelji, braća i sestre, bake, zetovi i snahe) primili ukupno 230 legata, kako je to vidljivo i na Grafikonu 32.

[1018] O tome više: Z. Ladić, *Last will*, str. 185-188; 194-196; 202-204; 211-212; 217-219; 225-227; 232-233.

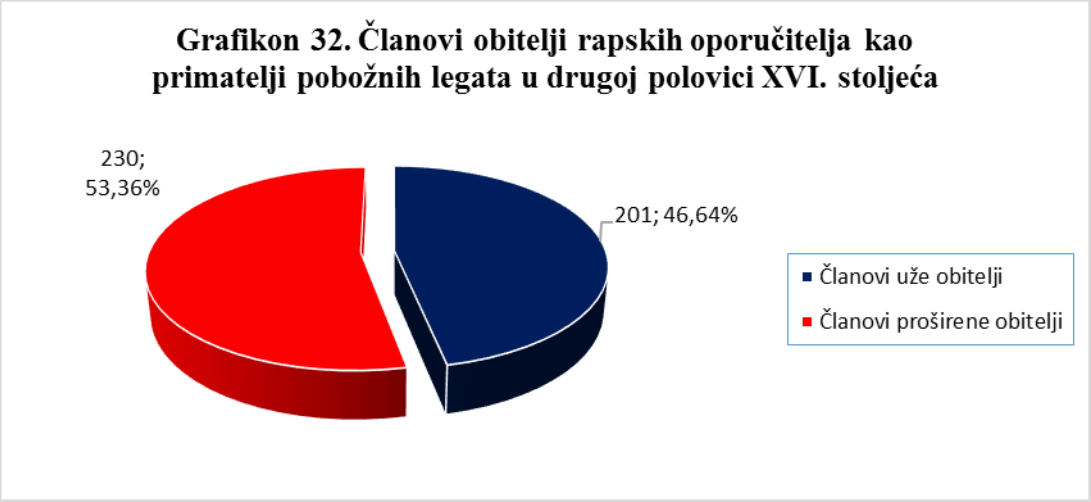

2.5.1. Članovi uže obitelji kao primatelji pobožnih donacija

a) Supružnici

Prije analize primatelja legata iz redova obitelji rapskih oporučitelja druge polovice XVI. st., svakako treba naglasiti da su žene u Rabu pravno bile izjednačene s mužem te su, u skladu s odredbama komunalnoga statuta, mogle oporučiti, obvezati se, raspolagati mirazom i svojim nasljednim djelom obiteljske imovine, a nakon muževe smrti uživale su njegovu ostavštinu,[1019] za razliku od nekih drugih dalmatinskih komuna (npr. Cresa, Paga, Šibenika, Brača, Hvara i Dubrovnika), gdje su žene bile pod više izraženom muževom vlašću.[1020]

Žene i muškarci koji su bili u bračnoj zajednici nerijetko su ostavljali određenu vrstu legata svome životnom partneru (partnerici) navodeći u svojoj posljednjoj volji kako to čine iz ljubavi i sklonosti (*per segno di amor, per l'amoreuoleza, per amor iugale, causa amoris et dilectionis* i sl.)[1021] prema njemu / njoj. To ne čudi, obzirom da su bračni partneri tijekom

[1019] L. Margetić; P. Strčić, *Statut rapske komune*, str. 45; Vilma Pezelj, »Neki elementi pravnog položaja žene u Rapskom statutu iz 14. st.«, *Zbornik Radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 48 (2011.), br. 1, str. 74. Na primjer, u Drugoj knjizi rapskoga statuta, u glavi 9. jasno je određeno na koji način žena može raspolagati svojim mirazom. *Volumus quoque et ordinamus, quod mulier nupta cum dote non possit in vita sui mariti aliqui minuere vel alienare de dicta sua dote aliqua causa, nisi ad mortem ipsius mulieris; sed post mortem viri sui possit facere quidquid voluerit de dicta dota sua, videlicet si non habuerit heredes legittimos. Si vero habuerit heredes legittimos, non possit de ipsa sua dote ordinare vel aliter dimittere ultra quartam partem. Et si donum voluerit facere, faciat, sicut superius ordinatum est et non aliter. Statut rapske komune*, L. II, C. 9, str. 106-109. Pod kojim uvjetima žena ima pravo na uživanje suprugove ostavštine nakon njegove smrti vidi više: *Statut rapske komune*, L. II, C. 14, str. 110-113.

[1020] O tome vidi: Creski statut, L. II, C. 125; Paški statut, L. IV, C. 7; Šibenski statut, L. IV, C. 7; Brački statut, L. I, C. 26; Hvarski statut, L. II, C. 29; Dubrovački statut, L. VIII, C. 32.

[1021] Npr. *Laura figliola di maistro Christoforo Misich et al presente moglie di Matio Pticich habitante in Nouaglia* (...) *Item lasso per amor di Iddio et per amoreuoleza al detto maistro mio marito il restante della mia dotte et contra dotte*. HR DAZD, 28, RB, Fzu, k. 16, sv. I, fol. 159r, 17. VII. 1590.;
Maistro Francescho Gherdinich murador (...) Item per amor iugale ha lasciato alla predettta Margarita soa consorte lire cento de picoli da esser le assignati et dati nel rason uignade che ha poste in Canal sopra il fondo di misser Bartholomeo da Brescia. HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 218r, 15. I. 1557.;

zajedničkoga života bili i najintimnije povezani jedno s drugim dijeleći sve životne datosti. Tako, primjerice, Antun, sin pok. Andrije Jadalinića zvan *Segarina* proglašava univerzalnom nasljednicom »svoju voljenu suprugu« Katarinu te joj ostavlja sva svoja pokretna i nepokretna dobra »za ljubav Božju i zbog velike uslužnosti i ljubavi koju mu je iskazivala naročito za vrijeme njegova boravka na galiji«.[1022] Frane Sučić, koji je nosio nadimak Miš, pastir na području pašnjaka *Tignarosa* iz Mundanija, u svojoj je oporuci ostavio 600 libara (93,7 dukata) kao uzmirazje (*contrados, contradotte*), svojoj ženi Lukini »zbog ljubavi« i, kako kaže, »njezina vrlo dobrog upravljanja njegovom skromnom imovinom.« Ujedno ju proglašava gospodaricom svojih dobara za njezina života, ukoliko ostane živjeti u udovištvu, no ako se ponovno uda, ostavlja joj samo miraz i uzmirazje. Nadalje, napominje da joj na dušu stavlja brigu o njegovoj kćeri Margariti iz prvoga braka.[1023]

Iz navedenih primjera može se uvidjeti da su supruge brinule kako o svojim muževima tako i o njihovoj zajedničkoj imovini (naročito za vrijeme muškarčeve odsutnosti), kojom su racionalno upravljale napose u ratnim prilikama i stanju životne oskudice i siromaštva. Isto tako, ukoliko su oporučitelji imali djecu iz prvoga braka, često su na smrtnom času određivali svojega supružnika ili supružnicu njihovim tutorima, apelirajući na njihovu savjest da skrbe o njima. Bilo je i onih oporučitelja koji su vodili brigu o djeci svojih supružnika, čak i izvanbračnoj te su im u posljednjoj volji znali ostaviti i dio svojih dobara *ad pias causas.* Primjerice, građanka Katarina žena Frane *Docula* namijenila je »za ljubav Božju« 10 dukata Jeronimu, izvanbračnome sinu njezina prvog muža, pok. Ivana, i odredila da mu se novac treba dati kad postane punoljetan, no ako umre, novac treba pripasti nekoj siromašnoj djevojci za miraz.[1024]

Dona Catherina filia quondam Petri Gachich de Scrisia et ad presens uxor magistri Georgii Iurouich fabri habitatoris Arbe (…) *item reliquit uero bonis suis tam mobilibus quoque stabilibus presentibus et futuris quomodocumque et qualitercumque sibi spectantibus et pertinentibus suum heredem uniuersalem instituit predictum magistrum Georgium uiro eius maritum dilectum et hoc causa amoris et dillectionis (...)* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 9, 6. X. 1557.

[1022] *Antonio, fiol del quondam Andrea Jadalinich alius Segarina (...) in tutti ueramente li suoi beni cosi mobili come stabili a lui quouis modo spettanti et pertinenti uole et instituisse sua uniuersal herede la predetta Catarina sua diletta consorte acio lei possi disponer di quelli tam in vita quam in morte ad sui libitus et cio per amor di Dio et per la grande seruitù et amoreuoleza qual lei li ha mostrato spetialmente quando esso testador si attrouaua in la galia*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 18v, 15.V.1586.

[1023] *Francescho Sucich cognominato Mis al presente brauaro della mandra de Tignarosa* (…) *alla qual sua consorte per l'amoreuoleza et suo ottimo gouerno della pouerta sua per contradotte gli da et assegna lire seicento, a talche la dotte et contradotte sua sia de lire mille in tutto, facendo essa sua consorte donna, madonna et patrona de tutto il suo in uita sua mentre uiduara, qual uolendo maritarsi, habbia solamente la dotte et contradotte sua soprascritta, alla qual con tutto l'animo gli raccomanda Margarita sua fiola portata con la quondam Margarita sua prima mogier in farli buona compagnia come fosse la persona sua.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 12r, 12. XI. 1581.

[1024] *Catarina al presente moglie di ser Francescho Docula* (…) *Item amore Dei ha lasciato ha Gieronimo naturale dil quondam suo gia detto primo marido ducati diece correnti da esser gli dati per il suo herede quando*

Splitska patricijka Katarina, koja se udala za rapskoga patricija Marina *Nimira,* a bila je kći splitskoga patricija Dujma *Augubio,* svojim je univerzalnim nasljednikom odredila »ljubljenoga supruga« Marina te mu je ostavila pokretna i nepokretna dobra naznačena u mirazu i to »zbog dobroga društva koje joj je oduvijek činio preporučajući mu svoju dušu«.[1025] Obzirom na navedeno, iako je to teško decidirano tvrditi samo na temelju oporuke, stječe se dojam da je ova oporučiteljica bila u sretnome braku s rapskim patricijem Marinom Nimirom, budući da ga imenuje i svojim nasljednikom te mu ostavlja navedena dobra, moleći ga da brine za njezinu dušu.

Pobožni legati, koje su oporučitelji namijenili svome bračnom drugu, često su ostavljani i u znak zahvale za brigu i skrb koju je supružnik pružao oporučitelju ili oporučiteljici tijekom bolesti ili starosti, kada su najčešće i sastavljali oporuke, ali i drugih životnih lijepih i teških trenutaka. Stanovnica sela Lopar Katarina, supruga Bernića *Hero* odlučila je darovati kuću u kojoj trenutno stanuje sa čitavim pokućstvom svome suprugu Berniću »za svu ljubav kojom ju je darivao i daruje kao i za svu uslužnost kojom ju je obasipao tijekom njezine dugotrajne bolesti i za ljubav Božju«. Nadalje, »za ljubav Božju i ljubav koju joj pruža«, oporučiteljica mu ostavlja i »sve nasade u Loparu kao i vinograde na tome području te jednoga vola i kravu, kako bi molio Boga za njezinu dušu.«[1026] Rapski građanin Juraj *Zorane,* u svojemu je testamentu ostavio svojoj drugoj supruzi Juliji, osim miraza, dodatnih 20 dukata te sva svoja pokretna dobra koja se nalaze u njegovoj kući i konobama, i to »za ljubav Božju i zbog vjernoga služenja i brige koju mu je iskazivala u njegovoj starosti«, i kako naglašava, »budući da je bio udovac dok se ženio njome.« Također ju je obvezao da za njega plati pogrebne obrede prikladne njegovu statusu, a dok bude živa treba naručiti služenje nekoliko misa za njegovu dušu na godišnjicu testatorove smrti.[1027]

---

uenera alli anni di discretione ma se egli more siano datti ad una donzella poueretta e da bene in agiuto dil suo maridaccio. HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVIII, fol. 288v, 6. IV. 1563.

[1025] *La nobel madona Catarina moglie del eccellente domino misser Marino Nimira et fiola del spetabil misser Doiimo Augubio da Spalato* (…) *nel resto di tutti et cadauni li soi beni mobeli et stabeli et signanter in tutta la sua dote istituisse et lascia herede uniuersale Marino Nimira suo diletto marito et questo per la buona compagnia a qual sempre li ha mostrato, al qual racomanda l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. III, fol. 8r, 25. XI. 1569.

[1026] *Catharina al presente moglie di Bernich Hero habitante nella detta uilla di Neparo* (…) *lassa à soprascritto Bernichio per l'amor che gli a portato et porta ac per la grande et longa seruitu che gli ha portato in questa sua longissima infirmita et per l'amor de Iddio tutta la sua casa nella qualle al presente habita et iace con tutta la mobilia la quale al presente in essa si retroua.* (…) *Item lassa al detto Bernichio per l'amor de Iddio et per l'amore che gli porta tutti li arbori piantadi in Neparo ac et tutte le vigne le qualli sono di ragion della detta testatrice accio preghi il signor Iddio per l'anima di essa testatrice. Item lasa jure legati al detto Bernichio suo marido per l'amor de Iddio un manzo et una uacha accio preghi il signor Iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 209v, 8. XII. 1581.

[1027] *Ser Zorzi Zorane cittadino d'Arbe (...) Item lassa per uia di legato à dona Giulia sua moglie per la sua fedel seruitù oltre li cento e cinquanta ducati della sua dotte nominati nel suddeto testamento altri ducati vinti di piu (...) Item per amor di Dio et per la fedel servitù da essa sua consorte prestatagli in questa sua uechiezza et per*

Kako je već vidljivo i iz prethodnoga primjera, nerijetko su rapski testatori, ostavljajući svojim supružnicima štogod od svojih pokretnih ili nepokretnih dobara, stavljali im u obvezu da se trebaju pobrinuti za plaćanje pogrebnih obreda i služenje misa za njihovu dušu. Helena, supruga Antuna Sutorića, ostavlja svome mužu čitav posjed na kojemu stanuje, kao i tri obradive zemljišne čestice u Kamporu koje je dobila od svoje majke, s obvezom da kod franjevaca sv. Eufemije naruči služenje grgurovskih misa za njezinu dušu, a kod notara Frane, mise za dušu njezinih pokojnih roditelja.[1028]

Sagleda li se ostavljanje legata supružniku s aspekta spola oporučitelja, iz analize rapskih oporuka proizlazi da su žene u testamentima darivale svoje muževe u 14 slučajeva, a muževi svoje supruge u 21 slučaju. Ovaj podatak govori o tome da su muškarci, koji su obično sastavljali svoje posljednje volje pogođeni bolešću te su najvjerojatnije najčešće bili stariji od svojih supruga, ipak više ovisili o ženinoj ljubavi i skrbi, što većinom i ističu u svojim oporukama, za razliku od žena, koje uglavnom ostavljaju svoja dobra, kako ističu, iz ljubavi prema mužu.

b) Djeca

Kao i u većini istočnojadranskih komuna,[1029] i u Rabu su, muška i ženska djeca prema statutarnome nasljednom pravu bila zakoniti nasljednici (*legitimi heredes*) pokretnih i nepokretnih dobara.[1030] Iz toga slijedi da i rapska oporuka u prvome redu ima značaj

---

esser lui stato uedouo quando in lei si maritò le lascia tutti li suoi beni mobeli quali s'attrouano de raggion di lui testatore nelle case della presente sua habitation et nelle caneue la qual moglie sia tenuta pagar li funerali qual si farano nel giorno della sua sepoltura condecenti alla sua condittione, similiter mente la sarà uiua faci dire alcuna messa nel giorno del anniuersario di detto testatore per l'anima sua, come meglio à essa parerà. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 10rv, 2. IX. 1591.

[1028] *Helena consorte de Antonio Suttorich* (…)*Item lassa al ditto Antonio suo marido tutto el luogo nel quale al presente habbita et tre pecci de terren arratorio posti in Campora intra li suoi confini alei peruenuti con el ditto luogo da parte della madre et questo per amor de Dio et con la infrascritta obligatione uidelicet chel ditto Antonio suo marido subito da puoi la soa migratione sia tenuto far cellebrare per lanema soa una uolta in ordene le messe de Santo Gregorio per li uenerabili fratti de Santa Eufemia et laltra uolta per lanema delli suoi morti uidelicet padre et madre per me pre Francescho notario infrascritto.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 21rv, 7. XII. 1551.

[1029] O nasljednome pravu na prostoru srednjovjekovne Hrvatske, Kvarnera i istočno-jadranskih komuna opširnije u. L. Margetić, »O starom hrvatskom nasljednom pravu descendenata«, *Historijski zbornik,* god. XXV-XXVI (1972-1973.), str. 273-279.; Isti, »Nasljedno pravo descendenata po srednjovjekovnim statutima Šibenika, Paga, Brača i Hvara«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu,* god. XXII (1972), br. 3, str. 339-366.; Isti, *Hrvatsko srednjevjekovno obiteljsko i nasljedno pravo,* Narodne novine, Zagreb, 1996.; I. Kasandrić, »Nasljednopravne odredbe hvarskog statuta«, *Hvarski zbornik* , (1978), sv. VI, str. 55-62.; Marko Kambič, »Nasljedno pravo piranskog statuta u vidu recepcije«, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu,* vol. 43 (2006.), br. 3-4, str. 501-521.

[1030] Tako je npr. u jednoj odredbi naglašeno da ako koji muškarac umre, bilo s oporukom ili bez nje a ostavio je iza sebe zakonite potomke, sva njegova dobra trebaju pripasti njegovim zakonitim nasljednicima, osim dobara koje je on odredio za svoju dušu. *Insuper statuimus et ordinamus, quod si quis vir decesserit, tam cum testamento vel ordinamento vel sine, et reliquit heredes legittimos post se, omnia bona dicti viri defuncti*

raspodjele ostavštine među djecom.[1031] Stoga ne čudi da su djeca oporučitelja, od svih članova uže i šire obitelji, primila najviše pobožnih darivanja (166 legata), kako je to vidljivo i iz Grafikona 33.

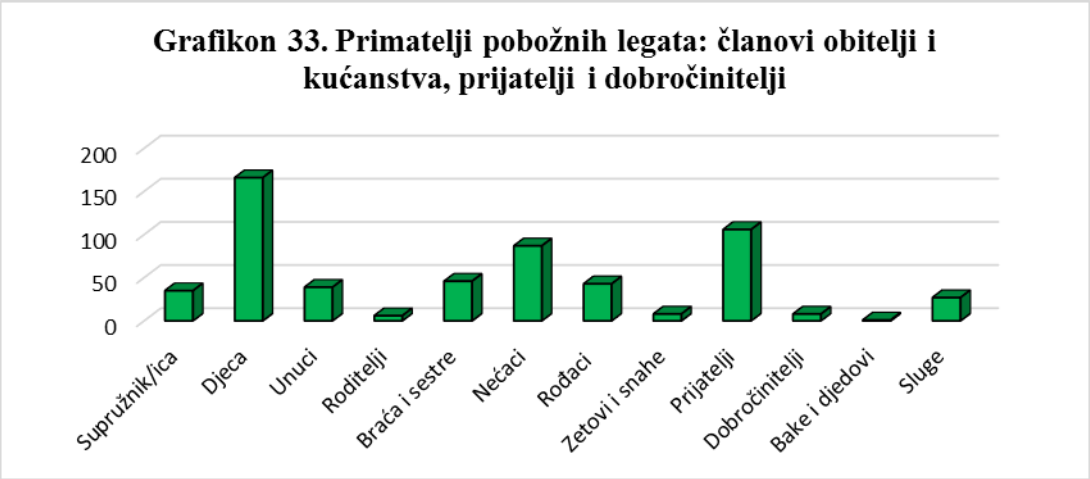

Treba istaknuti da se sinovi kao primatelji legata spominju u 93 slučaja, a kćeri u 73 slučaja. Iako su muška djeca, prema navedenim podatcima bila navedena kao primatelji legata u 20 slučaja više u odnosu na žensku djecu, treba reći da je i u čitavome ovdje promatranom testamentarnom uzorku zabilježen veći broj muške djece u odnosu na žensku u omjeru 316 : 275, pa i to treba smatrati razlogom što su sinovi primili nešto veći broj legata u odnosu na kćeri. Uzme li se u obzir navedeni razlog, može se ustvrditi da su rapski oporučitelji ostavljali pobožne legate podjednako sinovima i kćerima.

Rapski oporučitelji svoju su djecu često proglašavali univerzalnim nasljednicima stečenih dobara, a nerijetko su ih obvezivali i na posmrtnu brigu za dušu roditelja. Stoga su i pobožne donacije, dodjeljivane u korist legitimne, posvojene pa čak i nelegitimne djece (iako potonja nisu ubrajana u članove obitelji), nerijetko davane kao uvjet za narudžbu misa, plaćanje pogreba i molitve za pokojnu majku ili oca. Primjerice, građanin Raba Frane Račić, ostavio je svojim sinovima Blažu i Andriji tri kuće, vinograde te ostala zemljišta i vrtove u Loparu pod uvjetom i obvezom narudžbe šest malih misa godišnje koje treba služiti svećenik, odabran prema njihovu izboru i u vrijeme kada im to odgovara, a oporučitelj preporuča da jedan od tih dana bude i blagdan njegova osobnog svetca zaštitnika sv. Franje.[1032] Građanka

---

remaneant suis legittimis heredibus praedictis, exceptis bonis, quae ipse ordinasset fieri pro anima sua. Statut rapske komune, L. II, C. 5, str. 104-105.

[1031] L. Margetić, P. Strčić, *Statut rapske komune*, str. 47-48.

[1032] *Ser Francescho Racich* (…) *Item lasso il detto estador a Biasio suo fiol predetto le doi case da basso in ver' sirocco nelle quali al presente habita il detto testador con condittion et obligation de messe 4 picole al'anno da esser ditte il giorno de San Francescho potendosi hauer preti ouere frati qual giorno se anche ne in altri giorni come meglio parera al detto Biasio fiol. Item ordeno et lasso ad Andrea suo fiol sopradetto tutta la casa de sopra in ver tramontana con obligation di messe doi picole al'anno de farle dir a suo beneplacito. Item lasso alli soprascritti soi fioli Biasio et Andrea heredi et comissarii tutta la vigna in Neparo con tutti li terreni et horti che*

Margarita, udovica Andrije Pekjaričića *alius Giado* ostavlja svome sinu Stjepanu vinograd *nella contra di Piancha*, zemljišta u Mundanijama i kuću u kojoj oporučiteljica stanuje, a on je dužan platiti njezinu ispovjedniku Andriji služenje dviju serija grgurovskih misa za dušu oporučiteljice.[1033] Nadalje, Margarita ostavlja i svojoj kćeri Katarini konobu podno svoje kuće kao i kuću u kojoj stanuje te određenu vrstu odjeće (novu bundu izrađenu od janjeće kože, novu košulju, novu sivu haljinu od raše i novi rubac) »za oprost grijeha te kako bi molila Boga za njezinu dušu«.[1034]

Ponekad su oporučitelji isticali još neke razloge ostavljanja pobožnih legata svojoj djeci, kao što je to bila njihova poslušnost prema roditeljima ili pak briga za vrijeme bolesti i starosti. Nikola Fumić, žitelj Barbata, oporučno je darovao svome sinu Kristoforu desetinu svih svojih dobara ističući kako to čini zbog njegove poslušnosti koju je uvijek iskazivao prema ocu kao i za ljubav Božju.[1035] Rapska građanka Nikolina, udovica majstora Filipa Jakovčića ostavila je četvrtinu svih svojih dobara svome sinu majstoru Matiji »za ljubav Božju, ali i zbog velike skrbi koju joj je pružao tijekom njezine bolesti i u različitim drugim vremenima.« Za ostavljena dobra, Matija je dužan dati služiti tri male mise na dan obljetnice njezine smrti kao i jednu malu misu za dušu njegove pokojne bake, na blagdan sv. Eufemije.[1036] Svoju djecu, Ivana, Jurja i Matiju proglašava univerzalnim nasljednicima svih svojih ostalih pokretnih i nepokretnih dobara, kojima preporuča svoju dušu i moli ih, po uzoru

---

siano diuisi per la mitta infra de loro con condittion di far dire soprascritte messe piccole perpetuis temporibus. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 12, 12. I. 1573.

[1033] *Dona Margarita relicta quondam Andrea Pechiaricich alius Giado* (…) *Item iure legati lassa a Steffano predetto suo figlio la sua uigna posta nella contra di Piancha con questo che esso Steffano subito doppoi la sua morte sia obligato farli dire para doi di messe Gregoriane le qual uuole siano celebrate per il soprascritto misser pre Andrea suo confessore con ellemosina ordinata et consueta da esser li data per detto Steffano al qual lassa anchora per raggion ut supra et per amor de Dio et per l'anima sua tutti li suoi terreni posti nella contra de Mondaneo (...)* HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XIV, fol. 32-33, 25. III. 1584.

[1034] *Dona Margarita relicta quondam Andrea Pechiaricich alius Giado* (…) *Item lassa a Catharina sua figliola la caneua della sua casa nella qual al presente habita et cio per amor de Dio et per l'anima sua. Item lassa il resto cio e tutta la casa soprascritta oltre la caneua (...) Item lassa a Catharina predetta sua figliola un suo pellizzon nouo di pelle agneline, una camisa noua, una uestura de rassa beretina noua et un faciol da cauo nouo et cio in remission di suoi peccati et che preghi il signor Iddio per l'anima sua.* Isto, fol. 33.

[1035] *Nicolo Fumiich villico habitante nella predetta contrà di Pasturan* (…) *Item esso testatore lassa à Christoforo suo figlo dilletto per la buona obedientia al detto suo padre sempre prestata et per amor di Dio, diece per cento, de tutti li beni del detto testador giusta la disposition della legge al commune d'Arbe***.** HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XII, fol. 13.XI.1600.

[1036] *Dona Nicolina relitta quondam maistro Filippo Iacoucich* (…)*pero per uia di legato et per l'amor del signor Iddio et per la gran seruitu gli ha prestato nella sua malatia et in diuersi altri tempi lassa al predetto masitro Mattio suo figlo il quarto di tutti et cadauni suoi beni alcuni quomodocumque et qalitecunque spettanti et pertinenti mobeli et stabeli ubique essistenti con questo che in uitta sua tantu sia obligato nel giorno del suo anniuersario fargli dire tre messe picole et nel giorno di Santa Eufemia una messa picola per l'anima della quondam dona Cattarina ameda.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 378v, 17. IX. 1599.

na Kristovo milosrđe, da imovinu međusobno podijele u ljubavi i bratskom milosrđu.[1037] Iz navedenoga je razvidno da je ova oporučiteljica željela da njezina djeca budu namirena zemaljskim dobrima te da ostanu živjeti u bratskoj slozi. Rapski patricij Nikola Zaro pok. Marina, proglasio je univerzalnim nasljednicima »svoje predrage sinove Franu, Petra i Marina«, kojima, kako ističe, »preporuča svoju dušu, moleći ih i opominjući da žive i umru u dobrom miru, bratskoj ljubavi i raspoloživosti i neka se nipošto ne odvajaju jedan od drugoga, već ostanu zajedno, jer dijeleći to malo stvari koje im ostavlja, svi će se osjećati loše, i iznad svega neka se boje Gospodina Boga i neka polože svoje srce u kršćanske stvari i misao neka im bude samo živjeti i umrijeti u milosti Njegova božanskoga gospodstva, jer su sve stvari svijeta zavodljive, trenutne i čista ispraznost.«[1038] Ovdje je očito da je otac jako volio svoju djecu te im je svoju ljubav iskazao proglašavajući ih univerzalnim nasljednicima, a ujedno je na samrtnoj postelji izrazio želju da njegovi sinovi žive zajedno, u miru, bratskoj ljubavi i slozi, da se ne svađaju oko zemaljskih dobara te da im na prvome mjestu u životu bude Bog i kršćanska ljubav prema bližnjem, što je osobno smatrao najvažnijim duhovnim vrijednostima, a sve ostalo ovozemaljsko je, prema njegovoj spoznaji, krhko i lomljivo.

Osim vlastitoj djeci, oporučitelji su ostavljali legate i svojim pastorcima te njihovim potomcima kao i posvojenoj djeci, što je vidljivi čin njihova prihvaćanja u užu obitelj i brige za njihovu egzistenciju. Građanka Cicilija, udovica Antuna Terčića, »za ljubav Božju i svoju dušu«, ostavila je Petru, sinu pok. Ivana Terčića, svoga pastorka, komad zemlje u Supetarskoj Drazi podno kuće Terčićevih.[1039]

Iz rapskoga oporučnog korpusa izdvaja se primjer roditeljskog izuzimanja djeteta iz nasljedstva zbog utvrđenoga nemorala. Naime, Frane Belić pok. Ivana zvan Busa iz Kampora izvlastio je i lišio nasljedstva svoju kćer Eufemiju jer je, kako kaže, »zla žena, nečasna života i osobnosti, javna bludnica, i sramota za njega i čitavu njegovu obitelj.«[1040]

[1037] *In tutti li altri beni mobeli et stabeli nel presente testamento non ordinati instituisce suoi heredi uniuersali maistro Zuane, maistro Zorzi, et maistro Mattio suoi figli carissimi equis portionibus alli qualli raccomanda l'anima sua pregandoli per miserere Iesu Christo che si debban diuider in amor et fraternal carita.* Isto.

[1038] *Il spetabil misser Nicolo Zaro del quondam miser Marino nobel d'Arbe* (…) *Instituisse il detto testatore suoi uniuersal herede il reuerendo miser pre Francisco miser Pietro et miser Marino suoi carissimi figli li quali raccomanda l'anima sua, pregando et essertandogli à uiuer, et morir in bona pace, et fraternal amore, et umòre, ne ch' à modo alcuno si separino un dell'altro, ma stiano insieme, perche panendosi quelle pocca sua robba che gli lascia tutti staranno male, et sopra ogn'altra cosa, che tenano il signor Iddio et uicino Christianante non mettendo il cuore, meno il pensier suo, solamente à uiuer, et morire in gratia di sua diuina Maestà; perche tutte le cose del mondo sono falace, momentanae et uarità istessa.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VII, fol. 41r, 2. VIII. 1598.

[1039] *Dona Cicilia relitta quondam Antonio Tercich* (…) *Item lassa per l'amor di Dio et per l'anima sua à Piero fiol del quondam Zuane Tercich suo figliastro uno pezo de terren posto in la valle di s. Piero, sotto il Plogaro, appresso la casa di quelli de Tercich.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 3v, 8. XII.1585.

[1040] *Franciscus Belich quondam Ioannis cognominatus Busa de Campora* (…) *Item dictus testator per presens suum testamentum exheredauit et eius hereditate penitus priuauit Euphemiam filiam suam antescriptam ex eo*

Primjeri darivanja pobožnih legata članovima uže obitelji vrlo su zanimljiv fenomen obzirom da se radi o specifičnoj vrsti oporukama darivanih legata »za spas duše«. Pri tome se prije svega misli na činjenicu da su upravo članovi užih obitelji – suprug / supruga i djeca – u gotovo svim oporukama bili u središtu interesa osobe za koju je sastavljana oporuka i to prvenstveno zato što su bili *heredes universales*, pri čemu se to ne odnosi samo na izrijekom navedene i zabilježene legate već i sva ona dobra koja su pripadala oporučitelju, a nisu navedena u oporukama. Tek bi se na temelju analize inventara dobara istih tih oporučitelja mogla primijetiti nemala razlika između broja zapisanih i darovanih pobožnih legata i ukupnih pokretnih i nepokretnih dobara koje su oni posjedovali.[1041] Ova činjenica ukazuje na važnost prijenosa nasljeđa na djecu, supružnika kao i na ostale članove šire obitelji kojoj su pripadale osobe koje su u srodstvu s oporučiteljem bile u prvom koljenu, bilo da se radilo o pokretnim ili nepokretnim dobrima. Pri tome treba istaknuti dva važna momenta. Prvo, i takvi su legati u posljednjim voljama često bili predstavljani kao pobožni legati, iako se zapravo radilo o prijenosu nasljedstva na članove užih i proširenih obitelji, doduše uz povremene napomene da se za darovane legate ima moliti za duše oporučitelja. Drugo, oporučitelji su članovima svojih obitelji gotovo uvijek ostavljali najvrjednije nekretnine i pokretnine, a samo su oni, koji nisu imali ženu, djecu, braću ili sestre, najvrjednije legate darivali nekim drugim primateljima – Crkvi, kleru, hospitalima, bratovštinama, prijateljima i drugim osobama.

2.5.2. Članovi šire obitelji kao primatelji pobožnih donacija

a) Unučad

Nije bio rijedak slučaj da rapski oporučitelji ostavljaju svojoj unučadi različite vrste pobožnih legata. U takvim su slučajevima darivane pretežno nekretnine (zemlja ili nastamba ili dio nje), ali i novac te različiti uporabni predmeti. Unučad testatora se kao primatelji pobožnih donacija spominju u 39 slučajeva.

---

quia est mullier malę et inhonestę uitę et persone proprię et est publica meretrix in maximum dedecus ipsius testatoris et totius familię suę. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 19-20, 5. V. 1559.

[1041] Nažalost, u Hrvatskoj dosada niti za jednu komunu ili grad nije izvršena raščlamba oporuka i inventara istih osoba iako bi takva analiza nesumnjivo rezultirala novim spoznajama o raznim aspektima života kasnosrednjovjekovnih ili ranonovovjekovnih ljudi. Najvažnija pretpostavka za takva istraživanja jest postojanje notarske građe oba tipa – i oporuka i inventara dobara. No, problem je u tome što za većinu naših komuna i gradova, pa tako i za Rab, nema većega broja sačuvanih oporuka i inventara dobara istih osoba, što je preduvjet za spomenutu analizu. Tek povremeno, kao na primjer u Šibeniku ili Zadru, nailazimo na pokoju oporuku osobe za koju je sačuvan i inventar dobara, ali radi se o vrlo malom broju ta dva tipa izvora, pa je na tome uzorku nemoguće izraditi neku ozbiljniju raščlambu. I u Rabu nalazimo za pojedine oporučitelje i oporuke i inventare dobara, ali radi se o vrlo malome uzorku, nedovoljnom za ozbiljniju analizu ove problematike. O korištenju inventara dobara u istraživanju stvarnoga materijalnog i financijskog stanja većega broja Šibenčana u kasnome srednjem vijeku vidi: Goran Budeč, *Svakodnevni život stanovnika Šibenika u drugoj polovini 15. stoljeća u zrcalu inventara i oporuka s posebnim obzirom na razinu materijalne kulture*, Doktorska disertacija, Odjel za povijest Hrvatskih Studija Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013.

Kako je već istaknuto, brojna rapska djeca, zbog visoke stope dječjega mortaliteta koja je još uvijek prevladavala u XVI. stoljeću, nisu nadživjela svoje roditelje, već su umrla prilikom rođenja, u doba djetinjstva, mladosti, a neki i u mlađoj zrelijoj dobi.[1042] Neki od njih sklopili su brak u kojemu su dobili potomstvo, ali su umrli prije svojih roditelja. Ipak, nije bilo pravilo da se legati ostavljaju unučadi čiji su roditelji bili pokojni, nego su se pobožne donacije ostavljale i onoj unučadi čiji su roditelji bili živi. U svakome slučaju, ostavljanje legata u korist unučadi nije bio samo čin pobožnosti, već se time odražavala briga njihovih baka i djedova o zadržavanju dobara stečenih tijekom života unutar obitelji, odnosno njihovu nasljeđivanju s koljena na koljeno.

Stanovnica rapskoga sela Mundanije, Katarina, udovica Kristofora Jurovića, »za ljubav Božju i za svoju dušu« ostavlja svojoj unuci po kćeri, Katarini, nekoliko legata (novac u vrijednosti 100 »mučeniga«, odnosno 18,7 dukata, zatim bijelu škrinju i jedno platno, vunenu haljinu, crnu svilenu haljinu, crni svileni ogrtač te jedan stolnjak.[1043] Žitelj Kampora, Frane Belić, sin pok. Ivana s nadimkom *Busa,* »za ljubav Božju«, ostavlja nekretnine svojoj unuci po kćeri, Mareli, koja je bila kći pok. Marina Stipošića, i kako naglašava testator, već mnogo godina živjela kod njega i njegove žene te brinula o njima i služila im u starosti, a nada se da će tako nastaviti i do njegove smrti i da ga ne će ostaviti. Stoga joj u znak zahvalnosti ostavlja vinograd u Kamporu kraj njihove kuće, podno zemlje koja je pripadala supetarskoj opatiji, te dvije kuće sa svim namještajem. Drugoj unuci Klaruši, od druge kćeri, a čiji je otac bio pastir Ivan Barić, također u znak zahvale zbog njezine brige koju je iskazivala prema njemu i njegovoj pokojnoj supruzi, darovao je drugi vinograd na mjestu Milić, koji graniči sa zemljom spomenute benediktinske opatije za što je ona dužna moliti Boga za dušu oporučitelja.[1044] Iz navedenoga primjera može se primijetiti da su djedovi i bake, nakon smrti

---

[1042] Sve do početka XIX. stoljeća, kada dolazi do razvitka medicine kao eksperimentalne znanosti utemeljene na laboratorijskim istraživanjima, što je za posljedicu imalo značajni utjecaj na opće smanjenje mortaliteta u svim dobnim skupinama stanovništva, smrtnost novorođenčadi i djece u svim hrvatskim krajevima bila je visoka. Tako je, primjerice, u selima na području današnjega Zagreba još početkom XIX. stoljeća. »Promatramo li kumulativnu krivulju smrtnosti, primjetno da do prve godine života umire oko 25%, do devete godine oko 50%, nakon čega se stanovništvo uglavnom stabilizira«. Damir Karbić – Zoran Ladić, »Kretanje i struktura stanovništva u naseljima zagrebačkoga Gradeca do 1857. godine«, *Zagrebački Gradec: 1242-1850.*, (ur. Ivan Kampuš, Lujo Margetić, Franjo Šanjek), Grad Zagreb, Zagreb, 1994., str. 273.

[1043] *Dona Catharina relicta quondam Christofori Jurouich* (…) *Item de dictis denariis reliquit et dari uoluit Catharinae sue nepti ex filia mocenigos centum. Item unam eius capsam albam, unum linteamen, unam uesturam rouanam de lana, unam uesturam nigram de sarzia,unam chapam nigram de sarzia et unum mantille a mensa et hoc amore Dei et pro anima sua*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 4v, 19. X. 1563.

[1044]*Franciscus Belich de Campora quondam Zuane cognominato Busa (...) Item disse esso testaodor che Marella soa neza ex filia fiola quondam Marin Stiposich gia molti anni da lui testadore et alla quondam sua consorte ha prestato grande optima et fidel seruitu nec non hauerli gouernato in la sua eta decrepita et spera che ancora fino la morta et non lo rebandonera perho per satisfaction di sua mercede per uia di legato et per amor de Dio lassa lassa alla predetta Marella sua neca il suo pecco de uigna in Campora apreso la casa della soa habitation sopra il fondo della Abbatia de San Piero della Valle da parte de tramontana con tutti li arbori*

svoje djece, nerijetko preuzimali brigu o svojim unucima, kao njihovi skrbnici, te ih na koncu života obdarivali vrijednim pobožnim legatima. Isti primjeri također pokazuju da su djedovi i bake, onemoćali u starosti, nerijetko ovisili o brizi njihovih unuka, što je bio i jedan od razloga za ostavljanje vrijednih legata u nekretninama, novcu ili odjeći.

Pored solidarnosti koju je unučad iskazivala prema svojim starijima i nerijetko bolesnim djedovima i bakama, najčešći razlog zbog kojega su djedovi i bake kao oporučitelji darovali pobožne donacije bila je obveza unuka na molitve i narudžbe misa za njihove duše. Tako je Helena, kći Jurja Knezića i žena Ivana Guščića, stanovnica Supetarske Drage, iako je imala dvije žive kćeri Luciju i Matiju (koje imenuje univerzalnim nasljednicama), ostavila i svojoj unuci Kristini, po kćeri Luciji, cijelu kuću u kojoj stanuje sa svim vinogradima, vrtovima i terenima iza kuće, s time da za života ne smije izbaciti svoga oca i majku iz kuće te je dužna dati slaviti jednu seriju grgurovskih misa za dušu oporučiteljice.[1045]

Iz rapskih oporučnih legata namijenjenih unučadi može se zaključiti da su oporučitelji bili skloni svoja dobra u pobožne svrhe ostaviti unučadi (od kojih je većina, kako je bilo uobičajeno, naslijedila osobna imena svojih djedova ili baka), te su ih kao i svoju djecu smatrali važnim posrednicima u strategiji spasa njihove duše *post mortem*. Želja djeda i bake da obiteljska dobra ostanu nerazasuta u slučaju da otac i/ili majka njihove unučadi umru uočljiva je iz gore navedenih primjera, a očituje se u darivanju vrijednih nekretnina (kuća i zemljišnih posjeda), pri čemu su takva darivanja često bila bez nekih većih obveza unučadi kao primatelja i uglavnom su se svodila na brigu za služenje misa za njihove duše. Ipak, pojedini slučajevi kazuju kako je unučad povremeno nasljeđivala nekretnine i pokretnine djedova i baka uz nešto teže uvjete - brigu za njih zbog njihove starosti, bolesti ili onemoćalosti. Naravno, teško je odgonetnuti koliko se u takvim slučajevima radilo o nenametnutoj solidarnosti, a koliko o uvjetovanoj brizi. U svakome slučaju, razvidno je da je

---

frustissri in essa uigna (...) Item saluis premissis lassa alla predetta Marula per satisfaction di essa sua mercede, per uia di legato et per amor de Dio le due case della presente soa habitation con tutti li beni mobeli et alcune massaricie in esse case con espressa condiion che essa Marella non dieba abandonare esso testaodor fino la morte (...) et alla qual Marella ricomanda l'anima sua. (...). Item similiter esso testador disse Clarussa sua neza ex altra filia fiola de Zuane Barich brauaro gia molti anni a lui testador et alla quondam sua consorte ha prestito grande et fedel seruitu perho per satisfaction della sua mercede, per uia di legato et per amor de Dio lassa alla predetta Clarussa sua necca un'altro peco de uigna chiamato Milich con tutti li arbori in essa piantati sopra il fondo della Abbatia de San Piero della Valle (...) Item disse esso testador che ne obliga pregar Idio per l'anima di esso testador. HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. III, fol. 16rv, 13. VI. 1558.

[1045] *Dona Hellena figliola del quondam Zorzi Chnesich et moglie de Zuane Guschich (...) Item detta testatrice lassa per uia di legata a Christina sua nipote et figliola dell detta Lucia tutta la casa della presente sua habitation insieme con tutte le uigne, orti, et terreni a torno la detta casa con questa espressa condition che la detta Christina non possi opellir fuori della detta casa suo padre et sua madre in uita loro (...) la qual sia tenuta di far cellebrar uno paro di messe Gregoriane per l'anima di detta testatrice*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 97, 17. VI. 1584.

unučad koja je vodila brigu o djedovima i bakama dobivala veće i vrijednije legate nego unučad koja nije bila opterećena tim obvezama.

b) Roditelji

Pojedini oporučitelji namijenili su ponešto od svojih dobara u vidu pobožnih legata svojim roditeljima. Zapravo je vrlo malo legata, svega šest, ostavljeno roditeljima, a razlog tome svakako jest u činjenici što je vrlo mali broj oporučitelja imalo žive roditelje u vrijeme sastavljanja svojih oporuka, budući da je životni vijek u razdoblju XVI. stoljeća bio u prosjeku relativno kratak.[1046] Jedan od razloga ostavljanja legata roditeljima je taj što većina takvih oporučitelja nije bila u braku, iako je bilo i iznimaka,[1047] pa su stoga upravo roditelji bili njihovi najbliži obiteljski srodnici. Pored toga, djeca su rijetko darivala legate roditeljima i zbog činjenice da ih je velik broj, kao što je ranije spomenuto, umirao u dobi kada su bili *aetas imperfecta* ili *aetas illegitima*, što znači da mnogi nisu dostignuli punoljetnost koja je za muškarce u većini istočnojadranskih komuna, pa tako i u Rabu bila 14, a za žene 12 godina starosti.[1048] Naravno, iz toga razloga nisu mogli sastavljati niti privatno-pravne isprave, a osobito oporuke. Pored toga, do vremena kada bi se materijalno i financijski osamostalili, njihovi bi roditelji već nerijetko umrli.

Ipak, i u rapskim se testamentima može pronaći nekoliko iznimaka. Žitelj rapskoga distrikta Juraj *Supracha,* u svojoj je posljednjoj volji, koju sastavlja teško bolestan, darovao svome ocu Jakovu sve zemlje i vinograde gdjegod se nalaze, te ga obvezuje da plati njegove pogrebne obrede.[1049] Juraj nije bio oženjen, pa je i odabir oca za primatelja legata logičan, vjerojatno stoga što je oporučitelj želio da za njegova života stečena dobra i poslije smrti

---

[1046] Tako je u razdoblju XIV. i XV. stoljeća prosječni životni vijek bio 30 godina, a osoba stara četrdeset godina smatrala se u očima suvremenika osobom starije dobi. Pedesetogodišnjak je bio čovjek u dubokoj starosti. J. Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, str. 325. Prema istraživanja dr. sc. Maria Šlausa i drugih istraživača na kasnosrednjovjekovnome groblju pored crkve Sv. Franje na Opatovini u Zagrebu, najveći broj pokopanih muškaraca i žena bio je star između 30 i 50 godina. Za muškarce je najčešći mortalitet bio u dobi od 35-39 godina (24 osobe), a za žene između 40-44 godine (14 osoba). Time se ova antropološka analiza podudara sa Le Goffovom povijesnom raščlambom. Mario Šlaus; Mario Novak; Željka Bedić; Vlasta Vyroubal, »Antropološka analiza kasnosrednjovjekovnih groblja kraj crkve sv. Franje na Opatovini u Zagrebu«, *Arheološki radovi i rasprave,* (2007.), sv. 15, str. 218.

[1047] Npr. Margarita, udovica Zorane iz Lošinja ostavila je sva svoja dobra, koja još nije u testamentu raspodijelila, ocu Jurju i kćeri Katarini te ih proglašava univerzalnim nasljednicima preporučajući im svoju dušu. *Dona Margarita relicta quondam Xorani de Lassigno (...) In ceteris uero aliis suis bonis tam mobillibus quoque stabillibus in presenti testamento non ordinatis uoluit esse suos heredes uniuersales prefatos Georgium suum generem et Chatarinam eius filiam quibus animam suam quoque maxime comendauit (...)* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 24r, 31.VIII.1560.

[1048] *Statut rapske komune,* L. II, C. 2, str. 100-101.

[1049] *Zorzi Supracha (...) Item uolse et ordeno il suo herede et comissario uniuersal Giacomo suo padre al qual lasso tutti li soi posti et pezi de uigne ubique essistenti di sua raggione qual habbia carcio di pagar tutte le sue esequie et spese funeral.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 4, 23.V. 1571.

ostanu unutar obitelji. Građanka Raba, Lucija kći pok. Benka Lumotića, koja također nije bila udata, za vrijeme svoje teške tjelesne bolesti dala je sastaviti oporuku, u kojoj je sva svoja dobra ostavila majci Mariji, koju proglašava i univerzalnom nasljednicom, te joj preporuča svoju dušu.[1050] Treba još jednom istaknuti da su u oba slučaja oporučitelji morali biti punoljetne osobe jer inače ne bi mogle sastaviti svoje oporuke.

c) Braća i sestre

Braća i sestre oporučitelja spominju se u nešto većem broju (46) kao primatelji pobožnih legata od skupine unučadi. Činjenica da su oporučitelji podjednako darivali svoju braću (22 puta) i sestre (24 puta) ukazuje na nepostojanje diskriminacije po pitanju spolne pripadnosti i na krvnu vezu kao dominantan čimbenik u odnosu oporučitelja s braćom i sestrama. Braću i sestre, kao i njihovu djecu, oporučitelji su češće obdarivali u okolnostima kada nisu imali svoju djecu, odnosno direktne nasljednike, iako to, naravno, nije uvijek bilo pravilo.

Slično kao i u prethodno navedenim primjerima supružnika ili djece oporučitelja, čest je slučaj da su svoja dobra oporučitelji ostavljali u korist sestara i braće koji bi ih njegovali u bolesti ili jednostavno, kako ističu u oporukama, iz ljubavi prema njima.

Tako je građanka Polisena, kći pok. Ludovika iz Aquile,[1051] svojoj sestri Katarini testamentarno ostavila kuću, u kojoj trenutno stanuje Zakarija Paštrović, sa svim pripadnostima i inventarom i to »za ljubav Božju i ljubav kojom ju je njegovala tijekom njezine bolesti«.[1052] Zatim joj ostavlja i jedno obradivo zemljište i vinograd *in Caplach* u rapskome distriktu,[1053] koje je obrađivao Juraj iz Zadra, zet Mičinićevih. Oporučiteljica obvezuje sestru Katarinu da pali svjetlo (svijeće) u crkvi franjevaca sv. Eufemije, što je do sada činila oporučiteljica koja se na to obvezala spomenutim franjevcima. Ukoliko ona to ne bi željela činiti, tada navedene nekretnine trebaju pripasti njezinome bratu Krsti, a ukoliko ni on to ne prihvati, onda navedena dobra trebaju biti doznačena njezinome stricu Jeronimu

---

[1050] *Lutia fiola del quondam Bencho Lumotich (...) Item lasso tutti li miei beni alla mia madre Maria la qual instituisco herede uniuersal et li raccomando l'anima mia.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 8, 24. X. 1571.

[1051] Danas grad L'Aquila, središte regije Abruzzo i pokrajine L'Aquila u središnjoj Italiji, a u srednjemu vijeku važno međunarodno hodočasničko središte u kojem je pokopan popularan talijanski franjevac i propovjednik sv. Bernardin Sienski.

[1052] *Polisena figliola del quondam ser Ludouico dal'Aquila altre uolte speciale in questa citta* (...) *in primis lasso alla detta mia sorella dona Catharina la mia casa doue al presente habita ser Zaccaria Pastrouich con tutte le sue habentie et pertinentie et questo per l'amor del signor Iddio et per l'amor che gli ho portato et per molta seruitu mi ha prestato nella mia malatia.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 271/1, 13. IV. 1584.

[1053] Danas se ovaj predio naziva Kaplak, a nalazi se iznad Banjola, sjeveroistočno od grada Raba.

Slavkoviću s navedenom obvezom. Polisena je i svome bratu Krsti ostavila svu robu koja se već nalazi kod njega, »kako bi molio Boga za njezinu dušu«.[1054]

Ovdje je vrlo zanimljivo izdvojiti obvezu paljenja svijeća u crkvi, koju su, kako je to razvidno iz navedenog primjera, ponekad preuzimali i laici. Iako u izvoru nije precizirano, riječ je najvjerojatnije o održavanju tzv. vječnog svjetla koje gori uz svetohranište i trebalo je uvijek biti upaljeno.

Šimun Rošić iz Zadra bio je galiot na mletačkoj galiji u ratu protiv Uskoka, a u Rabu, gdje ga je zatekla bolest, dao je sastaviti oporuku 1587. godine. Šimun je oporučno darovao svome bratu Jurju Rošiću svu svoju dobit i plaću za službu na galiji i to, kako ističe, »zbog bratske ljubavi koja je oduvijek bila među njima i za njegovu dušu«, kao i dva gonjaja vinograda na području zadarske komune, za dušu oporučitelja. [1055]

Trećoredica Magdalena, kći pok. Dominika *Cortese,* rapskoga građanina, oporučno je darovala svojoj braći nekoliko nekretnina, i to bratu Ivanu posjed *in Caplach* sa svim pripadnostima s obvezom da dade služiti tri male mise, jednu na blagdan sv. Magdalene, (njezine osobne svetice zaštitnice), a druge dvije na obljetnicu oporučiteljičine smrti i to »za sva buduća vremena za njezinu dušu«. Drugome bratu Stjepanu namijenila je darovati čitavu kuću koju je dobila od oca i majke, sa svim pripadnostima, te ga obvezuje na služenje jedne svečane mise na obljetnicu njezine smrti s napomenom da treba platiti 20 solida i nabaviti svijeće za misu. Stjepanu je ostavila i svoj posjed, djelomice zasađen lozom, a djelomice neobrađen, nasuprot rapske luke i to, kako naglašava, »poradi bratske ljubavi«.[1056]

[1054] *Item lasso alla detta mia sorella per uia di legato et per l'amor del signor Iddio un pezzo di terren arratorio et un pezo di uigna posti in Caplach quelli si in a soceda Zorzi da Zara zenero di Michinich con questo che tal loci sia per sempre et imperpetuo obligato alla lampade qual io per mia portione son obligata alli reuerendi preti di Santa Eufemia, far ardere et non uolendo far tal illuminatione la detta mia sorella che tal beni posi pigliorssi detto mio fratello con l'obligatione predetta et non attendendo o non uolendo attender il detto maistro Battista mio fratello che tal Bene peruengino in miser Gieronimo Slafcouich mio barba con l'obligatione predetta.* (…) *Item lascio al mio fratello maistro Battista tutte le robbe che siano in manu sue proindiuise con mi accio preghi il Signor Iddio per l'anima mia*. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 271/1v, 13. IV. 1584.

[1055] *Simon Rossich quondam Marco da Zara al presente scapolo sopra la galea del clarissimo signor Marc' Antonio Pisani dignissimo Capitano alla Uardia contra Uscochi (...) Item uole et ordena che Zorzi Rossich suo fratello possi et habbi auttorità scuoder tutti et qualunque auanzi et paghe qual auanzano al detto testador per scapolo sopra la sudetta galea del clarissimo signor capitano Pisani, sopradetto, qual scossi et riceputi lassa et donna al domino Zorzi suo fratello per il amor fraternel qual sempre tra essi è stato et per l'anima sua. Item per uia di legato et per l'amor di Dio lassa al detto Zorzi suo fratello della portion di detto testador gognali doi di vigna nella jurisdittion di Zara qual detto suo fratello possi tior à ellettion sua e doue à lui piacerà.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 7rv, 9. V. 1587.

[1056] *Madonna Maddalena figliola del quondam ser Domenego Cortese pizochara (...) Item prima per uia di legato ha lasicato et lassa a ser Zuane suo fratello tutto un suo luoco in Chaplach con sue habentie con obligation di far dir ogni anno messe tre basse, coe una nel giorno de santa Maddalena et due di suo anniuersario et hoc perpetuis futuris temporibus per l'anima sua.* (…) *Item ha lasciato et lassa a misser Stephano suo fratello tutta la sua portion de casa paterna et materna con le soe habentie et pertinentie et con obligation di far dir ogni anno nel giorno di suo anniuersario una messa alta per quoi tali a lui parera con pagamento di soldi uinti et candelle per l'anima sua*. (…) *Item ha lasciato et lassa al sudetto misser Stephano*

Iz navedenih primjera razvidno je da se braća i sestre, kao članovi proširenih obitelji pojedinih rapskih oporučitelja, pojavljuju kao relativno česti primatelji pobožnih legata koji su darivani primarno zbog čvrstih obiteljskih veza, a djelomice i zbog generacijske i emocionalne bliskosti s testatorima. Naravno, vrlo je važan moment bio i u činjenici da su na taj način sve nekretnine ostajale unutar obitelji. Bliskost je povremeno proizlazila i zbog toga što su djeca često rano ostajala bez roditelja, a ako se nisu oženili i formirali svoje obitelji, braća i sestre ostali su im najbliži živući članovi obitelji. Ta je činjenica razlogom pobožnih darivanja, naročito nekretnina, kako bi dobra ostala unutar obitelji.[1057] No, iako su članovi proširene obitelji, slično kao i članovi uže obitelji, bili gotovo uvijek primatelji najvrjednijih nekretnina i pokretnina koje su oporučitelji posjedovali, što je i razumljivo obzirom na krvne rodbinske veze, zbog čega su nerijetko bili i *heredes universales,* ipak se i kod ovih vrsta legata uočava snažan pobožni čimbenik izražen kroz notarske fraze »za dušu«. Drugi aspekt, čvrsta rodbinska povezanost, također je nerijetko izražena kroz riječi »zbog bratske / sestrinske ljubavi«.

d) Nećaci i nećakinje

Djeci svoje braće ili sestara, odnosno nećacima i nećakinjama, oporučitelji su ostavili prilično velik broj legata. U rapskim oporukama nećaci i nećakinje se kao primatelji pobožnih donacija spominju u 86 slučajeva. Govoreći o oporučiteljima koji su u svojim posljednjima voljama darovali legate *ad pias causas* u korist svojih nećaka i nećakinja, može se utvrditi da je uglavnom bila riječ o onima koji nisu bili u braku, zatim osobama posvećenoga života, svećenicima, redovnicima i redovnicama ili pak onima koji su bili u braku, ali nisu imali potomstvo.[1058] Stoga su na neki način prigrlili nećake i nećakinje kao vlastitu djecu i u skladu

---

suo fratello tutto un suo luoco parte uignado et parte derro posto in contrata de potrer oltra il porto con le soe habentie et pertinentie per causa del amor fraternale. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 36v, 9. IX. 1572.

[1057] U rapskome komunalnom statutu propisano je da ako bi netko umro bez oporuke i bez zakonskih nasljednika odnosno djece i njihovih potomaka, njegova ostavština dijelila se na očeva i majčina dobra u skladu s načelom srednjovjekovnoga prava *paterna paternis, materna maternis.* Pri tome je određeno da prednost jedne linije pred drugom imaju samo rođaci do četvrtoga stupnja srodstva. Uz to, takvo neoporučno nasljeđivanje bilo je i značajno ograničeno, Naime, ako nije bilo potomaka, iz nasljedstva se izdvajala četvrtina dobara *pro anima testatoris,* a tek se ostatak predavao najbližim srodnicima po očevoj ili majčinoj liniji. L Margetić; P. Strčić, *Statut rapske komune,* Uvodne rasprave, str. 49. O raspodjeli ostavštine među rodbinom oporučitelja, koji nisu imali izravne potomke, vidi *Statut rapske komune,* L. II, C. 17. str. 114-117.

[1058] Običaj ostavljanja pobožnih legata nećacima i nećakinjama, baš kao i ostali oblici takvih darivanja, nije bio uobičajen samo u Rabu odnosno na području rapske komune. Na slične primjere nailazimo u oporukama diljem istočnojadranske obale. Vrlo lijep primjer, doduše iz nešto ranijega razdoblja, jest onaj šibenskoga biskupa iz znamenite obitelji Kažotić koji je svojom oporukom, otvorenom i prepisanom 1370. godine, darovao ukupno 29 legata članovima svoje obitelji. Od tih legata velik je broj bio namjenjen njegovim nećakinjama Beti i Margareti i nećaku Augustinu. Nećakinji Margareti je ostavio grimizni ogrtač i kapu, a Beti kratki ogrtač od bijeloga krzna s pjegama te krznenu kapu *que sibi donauit dominus rex*, odnosno kralj Ludovik I. Anžuvinac. I Beti i Margareti

s time ostavljali im pobožne legate *pro anima sua* želeći na taj način svoja dobra ostaviti unutar obitelji, pa makar i proširene, ali i obvezati ih da mole za njihovu dušu *post mortem.*

Može se izdvojiti nekoliko primjera u kojima su primatelji pobožnih legata bili nećaci i nećakinje, a darivatelji oporučitelji iz raznih društvenih staleža rapske komune. Svećenik Kolane Trisal, u službi mansionara rapskog kaptola odnosno kanonika sa stalnom rezidencijom, u svojoj je posljednjoj volji odredio da ostavlja svojoj nećakinji Perini četvrtinu kuće kraj crkve sv. Kristofora, u kojoj trenutno žive njegovi nećaci Marina i Kolane, koju Perina može uživati za života, a nakon njezine smrti treba pripasti bratovštini sv. Kristofora. Perini i njezinoj djeci ostavio je i čitavu kuću u kojoj on stanuje i sve vinograde zajedno s ostatkom svih nekretnina i pokretnina, a ona i njezini nasljednici trebaju svake godine, u vječnost, dati slaviti dvije male mise na obljetnicu njegove smrti te prirediti ručak dvama svećenicima koji će ih služiti.[1059]

Patricijka Franciska, podrijetlom iz rapske patricijske obitelji *Marinellis,* udovica Bartolomeja iz Brescie, koja nije imala djecu, ostavila je određene legate svojim nećacima, sinovima svoga pokojnoga brata Jakova *de Marinellis.* Nećaku Bartolomeju darovala je jedno obradivo zemljište u Palitu iza kuće patricija Jeronima *de Nimira,* sina pok. Ivana s obvezom da za sva buduća vremena treba dati služiti 15 malih misa i to za pok. Vidala iz Brescie, zatim za njezina pokojnog supruga i za nju na obljetnicu njihove smrti.[1060] Nadalje, Bartolomeju je ostavila i zemlju »u župi sv. Marka«, koju drži i obrađuje Nikola Batić, kao i vinograd na lokalitetu *Planca* koji obrađuje Matija Bačić, s napomenom da su »Bartolomej i njegovi nasljednici dužni svake subote i u vrijeme svih glavnih blagdana paliti svjetlo ispod velikoga

---

ostavio je po jedan zlatni pojas, od kojih je jedan imao i njegov biskupski grb. Nećaku Augustinu ostavio je priličnu svotu novca, svoju novu palaču i druge legate *pro anima sua*. Marija Karbić; Zoran Ladić, »Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu HAZU«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru,* (2001.), sv. 43, str. 204-209.

[1059] *Uenerabil sacerdote misser pre Colane Trisal mansionario (...) Item della casa apresso San Christoforo nella quale al presente stantia Marina et Colane nepuote del ditto testatore disse esser la quarta parte soa la quale lassa a Perina soa nezza che la galda in uitta soa tamen, et dapoi la morte della ditta Perina che peruenga in la Fraterna de San Christoforo. Item ordena et uole che ogni anno inperpetuo li suoi heredi faccino cellebrare nella chiesia cathedrale nel giorno del suo anniuersario da doi pretti messe duoi picole alli quali siano tenuti dare el disinare.*(...) *Item lassa a Perina soa nezza et a tutti li suoi figlioli maschi et femene presenti et futuri la casa della soa habitatione et tutte le soe uigne con tutto el resto del stabele et mobele (...).*HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 22r, 21. IV. 1552.

[1060] *Madonna Francischina relitta quondam misser Bartholomeo de Bressa* (...) *lassa a Bartholomeo fiolo del quondam misser Giacomo de Marinellis suo neuodo vn suo terren arratorio posto in Paludo drio a camarda ouero casa de misser Hieronymo de Nimira quondam misser Zuane con obligation ch'esso Bartholomeo et heredi suoi perpetuis futuris temporibus siano obligati ogn'anno far dir nel giorno del anniuersario del quondam misser Uidal da Bressa messe cinque pichole, nel anniuersario del quondam suo marido messe cinque pichole, et nel anniuersario di essa testatrice messe cinque pichole.* HR DAZD, 28, RB, KF, k., 13, sv. III, fol. 52v, 12. I. 1578.

raspela koje se nalazi podno kora u katedralnoj crkvi.«[1061] Drugome nećaku Kristoforu, Franciska je ostavila kuću u gradu nasuprot gradske lođe kao i vinograd u Kanalu koji trenutno drži u posjedu bratovština sv. Kristofora, obvezujući njega i njegove nasljednike da trajno trebaju dati služiti 15 malih misa za dušu pokojne Margarite, udovice Bartolomeja iz Brescie starijeg, za njezina pokojnog muža i za nju, na dan obljetnice njihove smrti.[1062]

Građanka Klara, kći pok. majstora Martina Vladislavića, bačvara, nije bila udata, pa je kuću u kojoj živi kao i sve zemljišne posjede u Palitu *in Clasto* sa svim stablima ostavila svom »predragom« nećaku Radoveru proglašavajući ga univerzalnim nasljednikom i izvršiteljem oporuke zbog »velike ljubavi koju joj donosi« kao i »za ljubav Božju«.[1063]

Čest je slučaj da rapski testatori, čiji su nećaci bili u svećeničkom odnosno redovničkom staležu, upravo njima ostavljaju dio svojih pobožnih legata, s nakanom da mole za njih nakon smrti, što je bilo sukladno strategiji ovozemaljskoga truda »za spas duše«. Tako je, primjerice, patricijka Antonija, trećoredica, namijenila svome nećaku Jeronimu *Zaro*, sinu njezina pokojnoga brata Nikole, 10 dukata koje njezini nasljednici trebaju utrošiti za kupnju jednog kaleža i jedne platnene halje za njega, kako bi on zauzvrat molio za njezinu dušu.[1064] Djevojka Eufemija, kći pok. Jurja *de Marinellis* u svome je testamentu odredila da njezinu nećaku, rapskome kanoniku, Jurju, daruje svećeničku košulju (*rochetto*)[1065] i četiri zlatna dukata koje daje prema obećanju »kako bi on molio Boga za njezinu dušu«.[1066]

[1061] *Item lassa al ditto Bartholomeo un suo luogho posto nella contra de san Marco qual al presente tien et lauora Nicolo Batich et una sua uigna in Planca qual lauora Matthio Bacich con obligation ch'esso Bartholomeo et heredi suoi perpetualmente siano obligati ogni sabbato et feste principal far arder una lampede auanti il Crucifisso grande nella Chiesa Cathedrale sopra il choro* (...). Isto.

[1062] *Item lassa al Christophoro fiol del quondam misser Giacomo de Marinelli suo nepote, una sua casa posta in questa citta contra de Loza de ragion della sua dote, item una sua uigna in Canal qual al presente tien la fraterna de San Christophoro, con obligation ch'esso Christophoro et heredi suoi perpetualmente siano obligati nel anniuersario della quondam madona Margarita relitta quondam misser Bartholomeo de Bressa il uechio far dire messe cinque pichole, nel anniuersario d'esso quondam misser Bartholomeo suo marido messe cinque, et nel anniuersario di essa testatrice messe cinque.* Isto, fol. 53r.

[1063] *Chiara fiola del quondam maistro Martin Botterio Uladislauich (...)Item lassa la casa posta in questa citta nella qual lei testatrice al presente habitta nec non alcuni suoi terreni posti in Paludo cocio detto Chlasto con tutti li suoi arbori quali lei testatrice quomodocumque et qualitercumque sono peruenuti a carissimo Radouere suo nepote per il grande amore qual disse portargli lo qual instituisse herede et comissario et executore del presente suo testamento* (...) *per amor de Dio.* HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 55, 12. VII. 1584.

[1064]*La nobil madona Antonia piccochara figla del predetto quondam miser Gieronimo Zaro (...)Item per uia di legato et per l'amor del signor Iddio laso à miser prete Gieronimo Zaro mio nepote, figlo del quondam miser Nicolo mio fratello ducati diece, accio preghi il signor Iddio per l'anima mia con questo che stii nelli infrascritti miei heredi compra gli un calice per li detti ducati diece, et una ueste di pano alto.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 509v-510r, 3. VII. 1593.

[1065] Roketa je svećenička bijela košulja kojom se služi svećenik kod svih bogoslužnih čina (npr. procesije, propovjedi i sl.) koji nisu vezani uz sv. misu i druge sakramente. O tome vidi: http://selo.hr/crkveno-ruho/ (zadnji put viđeno 2. III. 2018.)

[1066] *Madona Eufemia figliola del quondam misser Zorzi de Marinellis (...) Item lasso al reuerendo misser Zorzi canonico suo nipote il suo rochetto per far la citta et ducati quatro d'oro da esserli dati per la sua promessa et sia tenuto preghar Dio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VII, fol. 66, 25. IV. 1557.

Iz navedenih primjera razvidno je da nećaci i nećakinje oporučitelja nisu pripadali kategoriji primatelja simboličnih odnosno skromnih legata, već uglavnom vrijednih novčanih legata, pokretnina i nekretnina, kako u gradu tako i u njegovu distriktu – oranica, kuća i vinograda. Nema sumnje da je jedan od razloga takve distribucije pobožnih legata bio u želji da se stečen imetak zadrži unutar proširene obitelji darivanjem tako bliskim rođacima, ali je istovremeno bio i odraz povjerenja oporučitelja u svoje nećake i nećakinje za koje su smatrali da će poštivati i izvršiti sve obveze vezane uz spas njihovih duša. Važno je istaknuti i da je oporučno darivanje nećaka i nećakinja bila praksa uobičajena među oporučiteljima iz svih društvenih staleža rapske komune. Promatrano sa psihološkoga aspekta, potpuno je razumljivo da su oporučitelji, koji su iz raznih razloga bili bez djece, odnosno izravnih nasljednika dobara, svoja dobra rado darivali članovima svojih proširenih obitelji koji su pripadali sljedećoj generaciji, a koje su i poznavali od rođenja.

e) Ostala rodbina

Rapski oporučitelji darivali su pobožne legate i ostaloj daljnjoj rodbini koju se može dijeliti na rođake po krvi i one koji su bili, stjecajem životnih okolnosti, pridruženi njihovim obiteljima. U skupinu primatelja legata koji su pripadali bližim ili daljnjim rođacima ubrajaju se bratići i sestrične, stričevi i tete, bake itd. Pod skupinom pridruženih članova obitelji podrazumijevaju se oni koji su postali pripadnici pojedine obitelji udajom odnosno ženidbom, dakle, zetovi i snahe odnosno šogori i šogorice. Rapski su oporučitelji svojoj rodbini ostavili 45 legata, a pridruženim članovima obitelji 8 legata, odnosno ukupno 53 legata.

Rapski građanin Nikola *Rippa* s nadimkom Giričić, pok. Frane, oporučno je namijenio svome bratiću Frani Miklaušu Babajiću i njegovim legitimnim nasljednicima, dva obradiva zemljišta u Kamporu unutar svojih međa s obvezom narudžbe služenja jedne male mise godišnje na dan njegove obljetnice smrti za njegovu dušu.[1067] Isti je oporučitelj svojoj sestrični Ceciliji, udovici pok. Antikia Terčića i njezinim nasljednicima, darovao dva vinograda u Barbatu, koja se nastavljaju na vinograde obitelji Dokula, kao i zemljišne nekretnine u Mundanijama, a za dobivene legate ona je dužna dati slaviti jednu malu misu godišnje za sva vremena u kapeli sv. Ivana Krstitelja, na dan obljetnice njegove smrti za dušu

[1067] *Ser Nicolo Rippa alius Giriçich quondam ser Francescho, cittadin d'Arbe* (...) *lassa à ser Francescho Michlaus alius Babaych suo zermman, li doi soi terreni arratorij insieme con il colle posti in Campora infra li soi confini con condition che li detti beni (...) in perpetuo uadino de heredi in heredi legitimi di esso ser Francescho qual beni uolse detto testador restino sotto perpetuo fideicommiso et perpetua obligation de una messa piccola all' anno nel giorno del suo anniuersario da esser detta per l'anima soa.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 35, 11. XII. 1559.

oporučitelja. Kćeri svoje sestrične Cecilije i pok. Antikia Terčića, djevojci Dominiki, ostavlja sve svoje životinje na području Luna, s obvezom »da moli Boga za njegovu dušu.«[1068]

Katarina, kći pok. Frane *Plauorance* ostavila je »za ljubav Božju i oprost njezinih grijeha, svome bratiću majstoru Kristoforu Mišiću, zemljište kraj sv. Bartolomeja, kao i čitavu kuću u kojoj stanuje te konobu podno kuće«, s napomenom da »Kristofor i njegovi nasljednici u idućih petnaest godina, svake godine moraju dati služiti jednu seriju grgurovskih misa za oporučiteljicu kao i za dušu njezinih pokojnih roditelja.«[1069]

Da su pojedini oporučitelji njegovali dobre odnose sa svojim snahama i zetovima te im, prilikom sastavljanja oporuke, odlučili ostaviti i ponešto od svojih dobara u pobožne svrhe svjedoči nekoliko primjera.

Katarina, udovica Tome Tonkovića, ostavila je svojoj snahi Dominiki kravu i tele »za ljubav Božju« i »kako bi molila Boga za njezinu dušu, ali i zbog velikoga truda i velikodušnosti koju joj je pružala tijekom njezinih različitih bolesti.«[1070]

Helena, udovica Gržana Blakovića, dodijelila je svojoj snahi Katarini, ženi njezina sina Jurja, »jednu haljinu od sive raše, najbolju koju ima u kući, i novu košulji, za ljubav Božju te zbog velike uslužnosti kojom ju je opsluživala s nakanom da moli Boga za njezinu dušu.«[1071]

Cicilija udovica Antuna Terčića, oporučno je dodijelila sva svoja pokretna i nepokretna dobra koja joj pripadaju, svome zetu Ivanu Kainu, za kojega kaže da joj je poput sina, te njegovim nasljednicima, »zbog ljubavi Božje i zato što joj je ukazivao ljubav i bio uvijek ljubazan prema njoj« te napominje da »mole Boga za njezinu dušu.«[1072]

[1068] *Item per uia di legato lassa a dona Cecilia soa cugina, relitta quondam Antichio Terçich doi çappe de vigna nella contrada de Barbado contigue à quelli de Doculla, nec non tutti li suoi stabelli posti in Mondaneo infra li soi confini, qual beni uolse (...) inperpetuo uadano de heredi inheredi legittimi di essa dona Cecilia con oblighation d'una messa piccola perpetuis temporibus di esser detta ogni anno nell'giorno dell' suo anniuersario in la capella soprascritta per l'anima soa.* (…) *Item lassa a Damigella Domenica figliola di detta dona Cecilia con il soprascritto quondam Antichio procreata, tutti li suoi animali in la mandria de capo de Lon existenti (...) accio detta Domenegha habbia causa preghar Iddio per l'anima sua.* Isto, fol. 36.

[1069] *Catarina figliola del quondam Francisco Plauorance (...) Item per uia di legato et per l'amor del signor Iddio et per la remission delli miei peccati lasso à maistro Christoforo Misich predetto et suoi heredi tutto il mio luocho posto apresso San Bargholomeo et tutta la mia casa della presente mia habitatione con la mitta della caneua sotto la ditta casa con questo che esso maistro Christoforo et suoi heredi per quindice anni continui debba farmi dire ogni anno un paro di mese gregoriane per l'anima mia et per l'anime delli quondam padre et madre miei.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 458v-459r, 8. XII. 1591.

[1070] *Catharina relicta quondam Toma Toncouiçh* (...) *per uia di legato et per amor di Dio lassa alla giàdetta Domenica sua Nuora acciò preghi iddio per l'anima sua, et anco per la gran fattiche, et genereze da lei hauuto in diuerso sue malatie, vna vacca con il suo vedelotto de ragion di essa testatrice*. HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 20, 29. V. 1586.

[1071] *Hellena relicta del quondam Gersane Blaccouich uilico (...) per amor de Dio et per la grande seruitu a lei imprestata lassa a Catarina sua nora et moglie de Zorzi suo fiolo predetto una uestura di rassa beretina la meglia che si ritroua in casa et una camisa noua accio che pregi il signor Iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 41rv, 27. V. 1600.

[1072] *Dona Cicilia relicta quondam Antonio Tercich (...) Item per uia di legato et per amore di Dio et nec non per la molta cortesia et amoreuoleza fatali da Zuanne Cajin suo zenero et come fiolo li lassa tutte et cadaune sue*

Petar, sin pok. Jakova Benšića, stanovnik rapskoga distrikta u svojem je posljednjem testamentu, sastavljenom 1590., u vrijeme kada je već bio star i slijep, »za ljubav Božju i svoju dušu«, izvršiteljem oporuke i univerzalnim nasljednikom proglasio svoga »predragog« zeta Andriju, sina Tonse Jadalinića i supruga njegove kćeri Katarine, premda je imao osmero djece, koje je u testamentu doduše namirio određenim dobrima, ali oni su se uglavnom svi osamostalili i živjeli podalje od oporučitelja, dok je zet sa kćeri Katarinom ostao živjeti s njime. Stoga Petar još ostavlja zetu Andriji i zemlju pod nasadima vinove loze na području Kanala, podno zemljišta u vlasništvu franjevaca konventualaca sv. Ivana te dio kuće u kojoj živi, ali ga obvezuje da »odmah nakon njegove smrti naruči seriju grgurovskih misa za oporučitelja i da moli za njegovu dušu.« Nadasve, oporučitelj je naglasio da ga imenuje svojim univerzalnim nasljednikom jer ga smatra poput sina, a on ga je njegovao ne kao tasta nego više kao oca, napose u njegovoj starosti i bolesti i upravljao je gospodarstvom. Zato oporučitelj želi da on nakon njegove smrti ostane slobodan i miran posjednik dodijeljenih mu dobara te da ga u tome nitko ne ometa.[1073]

Orsa, žena Ivana *Zizzo,* pok. Matije, oporučno je ostavila Franciski, svojoj šogorici tj. muževoj sestri, žutu suknju i to, kako naglašava, »za ljubav Božju i zbog ljubavi koju joj je oduvijek iskazivala, a napose u njezinoj trenutnoj bolesti«.[1074]

Iz navedenih primjera može se zamijetiti da su snahe i zetovi, kao i šogorice i šogori, ako su živjeli u istome kućanstvu s oporučiteljem odnosno oporučiteljicom, nerijetko brinuli za njih u trenutcima starosti, tjelesne onemoćalosti ili bolesti, u nekim slučajevima čak i više od

---

portis cosi di beni mobeli come stabeli (...) qual beni esso Zuane debba goder fion la sua morte et poi peruengono nelli fioli et desendenti di esso Caijn acio habiano causa pregar idio per l'anima sua. HR DAZD, 28, MZ, k. 18, sv. XVII, fol. 55, 8. X. 1584.

[1073] *Piero quondam Giacomo Bensich dell'isola d'Arbe, sano per l'iddio gratia di mente, senso et inteletto et di buona memoria, ma oppresso gia molto tempo di cacità, et persso la luce delli'occhi reddoto in decrepità etade (...) qual commisario et al presente suo testamento esequtore uole che sia Andrea figlio de Tonssa Jadalinich, suo zenero dilletto (...) Item per uia di legato et per amor di Dio lassa à Andrea suo Zenero suprascritto vno pezzo di rason vignade poste in la contrà de Canal sopra il fondi delli reverendi padri di s. Zuane, con obligo et grauezza che detto Andrea sia tenuto et obligato per l'anima di esso testador subito dopoi la sua morte far cellebrar vno paro di messe Gregoriane, ac etiam nel auenir pregar debba per l'anima sua. (...) In tutti li altri ueramente beni suoi mobili et stabili à esso testador quomodocumque et qualitercumque septtanti et pertinenti lassa et instituisse suo herede uniuersale Andrea Jadalinich suo zenero suddetto carissimo dicendo non come zenero ma come (17r) figliolo suo diletto et cio per l'amor di Dio per l'anima sua, ac etiam per l'ultima seruitù gia tanto tempo à esso testador fatta per esso suo zenero in questa sua senil età et uecità, stando con lui gouernandolo et tratandolo non da sucero ma da padre et piu, non uolendo che mai da alcuno in alcun conto sia trauagliato ne molestato ma sii libero et pacifico possessore di tutto quello che à esso testador undecumque aspeta et pastiene.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. 5, fol. 15v-17r, 5. XII. 1590.

[1074] *Madona Orsa moglie de misser Zuan Zizzo quonam misser Mathio (...) lassa a Franceschana sua cugnata, sorella del predetto miser Zuane /suo marito/ vno camisotto zallo per l'amor de Dio et per l'amor sempre dimostratoli et spetialmente nella presente soa malatia.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 20, 4. III. 1574.

njihove vlastite djece. Stoga ne čudi da su im se željeli odužiti za iskazanu brigu i ljubav te su im, u okviru strategije »za spas duše«, i ostavljali pobožne legate.

Bake oporučitelja kao primateljice pobožnih donacija u rapskom se testamentarnom uzorku spominju samo dva puta. Razlog tomu treba svakako tražiti u činjenici da su u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća rijetki bili oni oporučitelji koji su kao punoljetne osobe, kada su mogli dati sastaviti svoju posljednju volju, u svom životu još imali žive bake i djedove i to ponajprije, kao što je ranije istaknuto, zbog relativno kratkoga životnog vijeka ljudi toga vremena. Tako je djevojka Matija, kći pok. majstora Grgura Franulina, koja više nije imala žive roditelje, univerzalnom nasljednicom svih svojih pokretnih i nepokretnih dobara odredila svoju baku Margaritu, preporučajući joj svoju dušu te joj je stavila u obvezu da naruči služenje tri serije grgurovskih misa, dvije za pokojne roditelje oporučiteljice i jednu za njezinu dušu.[1075]

Iz navedenoga je razvidno da su pojedini oporučitelji nerijetko darivali i pridružene članove svoje obitelji (zetove ili snahe, šogore ili šogorice), iako možda s ne tako darežljivim legatima kao što je to bio slučaj s nećacima i nećakinjama. Ipak, oporučitelji su povremeno ostavljali bogate i vrijedne nekretnine i pokretnine ovim skupinama primatelja legata objašnjavajući taj čin činjenicom da su se tijekom života dobro slagali sa svojim zetovima i snahama, šogorima i šogoricama te im pobožne legate daruju u znak ljubavi i zahvale za brigu koju su im za života iskazivali. Kao i u prethodnom slučaju, i sada se zamjećuje da je praksa darivanja pobožnih legata ovim skupinama bila podjednako rasprostranjena kako među oporučiteljima-patricijima tako i građanima i seljacima u rapskome distriktu.

f) Kumovi kao duhovni rođaci

Iako je u samo dva slučaja zabilježeno da su oporučitelji ostavljali pobožne legate svojim krsnim kumovima, ipak i ova je kategorija primatelja pobožnih legata važna iz perspektive svojevrsnoga duhovnoga srodstva s oporučiteljem, u okviru strategije »spasa duše«.

Mlada djevojka Magdalena, kći pok. Tome Mikuličića iz Veloga Lošinja, koja očito više nije imala žive roditelje dok je sastavljala svoju posljednju volju, proglasila je »univerzalnim nasljednicima svojih pokretnih i nepokretnih dobara, Nikolu Vulašića svoga

[1075] *Matia figliola del quondam maistro Greguor Franulino* (...) *In tutti gl'altri suoi beni, mobeli et stabeli presente et futuri instituisse sua herede uniuersale esecutressa dona Margarita sua ameda antedetta alla quale raccomanda l'anima sua. (...) Item uole et ordena che l'infrascritta sua herede sia tenuta delli sui beni far celebrar quando essa herede potrà dar mano di messe Gregoriane per l'anima d'essa testatrice. Vna mano per l'anima del quondam suo padre, et un'altro mano par di messe di San Gregorio per l'anima della quondam sua madre.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VIII, fol. 47v, 9. VII. 1598.

kuma (*suo sanctolo*) i njegovu ženu Katušu, i to za dobro i najbolje društvo koje su joj činili tijekom tri mjeseca njezine bolesti, te su dužni za njezinu dušu dati služiti seriju grgurovskih misa svećeniku ili redovniku po njihovu izboru.«[1076] Iz navedenoga proizlazi da su spomenuti kum i njegova žena, kao skrbnici vodili brigu o ovoj djevojci koja je ostala bez roditelja i ona im na svojevrstan način zahvaljuje u vidu ostavljanja pobožnih legata. Rapski patricij Nikola *di Marinellis* pok. Šimuna ostavio je svome dragom kumu (*suo caro compadre*)[1077] majstoru Martinu Kaligu jedan krzneni ogrtač podstavljen pamukom, »kako bi se koji put sjetio moliti Boga za njegovu dušu«.[1078]

Što se tiče ove skupine primatelja, svakako treba imati u vidu da su još od ranoga srednjeg vijeka kumovi, kod sakramenata krštenja, preuzimali ulogu svojevrsnih duhovnih 'očeva i majki' svoje kumčadi, te se govorilo o duhovnome srodstvu između kuma i kumčeta, pa je među njima bilo zabranjeno sklapanje braka. U slučaju smrti roditelja, kumovi su ponekad preuzimali i skrbništvo za maloljetnu djecu, svoju kumčad, stoga su i roditelji za kumove svojoj djeci birali osobe od njihova povjerenja. Prema kraju srednjega vijeka broj kumova prilikom primanja sakramenta je rastao tako da je neko dijete znalo imati dva, tri, četiri ili više kumova. Martin Luther je odbacio tezu o duhovnome srodstvu kumstva, te govori o tome da kumovi trebaju biti svjedoci prilikom primanja sakramenta i kasnije tutori u kršćanskome odgoju svoje kumčadi. Na Tridentskome koncilu crkveni autoriteti složili su se da kumovi trebaju biti duhovni odgojitelji svoje kumčadi, a posebno one koja su ostala bez roditelja. Tada je i broj kumova sveden na dvoje: kuma i kumu. Oni više nisu imali toliko naglašenu ulogu skrbnika u materijalnome smislu brige za othranjivanje djeteta i njegovu imovinu, koju sve više preuzimaju osobe unutar obitelji (djedovi i bake, rođaci i sl.). Na vjenčanju kumovi imaju ulogu svjedoka.[1079]

[1076] *Mandalena figliola come essa disse del quondam Thomaso Michulicich de Lassin della uilla picola (...) De tutti li altri ueramente sui beni si mobelli come stabelli (...) instituisse et esser uolse sui heredi uniuersali il soprascritto magistro Nicolo Uulassich suo sanctolo et Cathusa sua moglier et questo per la bona et optima compagnia la qual gli hano fato ad essa testatrice gia tre mesi in circa amalata. (...)Item ordeno che subito da poi la sua morte gli infrascritti sui heredi li faciano dir per lanima sua messe de Santo Gregorio per un prete ouer frate qual lhoro uorano.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 36v, 10. X. 1551.

[1077] Od XVI. stoljeća termin *compartenitas* podrazumijeva kumstvo u smislu veze između djetetova kuma i kumčetovih roditelja, a termini lat. *compater*, tal. *compare*; *compadre*; španj. *compadre*, franc. *compère*; označava kuma u relaciji s ocem krštenog djeteta. O tome vidi više: *Spiritual Kinship in Europe 1500.-1900.*, (eds. Guido Alfani; Vincent Gourdon), Palgrave Macmillan, Houndmills (Basingstoke), 2012., str. 2; 20.

[1078] *Il spetabil misser Nicolo de Marinellis del quondam misser Simon nobile d'Arbe (...) Item lassa a maistro Martin Caligo suo caro compadre una sua pellizza di bedena fodrata di fuine uechie accio che lui qualche uolta s'accordi di preghar Dio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VI, fol. 52, 21. VIII. 1591.

[1079] O tome vidi više: *Spiritual Kinship in Europe 1500.-1900.*, str. 4-25.

2.6. Prijatelji i dobročinitelji kao primatelji pobožnih legata

Rapski su oporučitelji svojim prijateljima i dobročiniteljima ostavili ukupno 114 pobožnih legata, što nije zanemariv broj i ukazuje na to da su ljudi druge polovice XVI. stoljeća međusobno njegovali dobre prijateljske i dobročiniteljske odnose, te si međusobno pomagali u raznim životnim okolnostima i nedaćama kao što su bolest i neimaština.

Uostalom, kategorija prijateljstva i dobročinstva ima dugu tradiciju pa su tijekom razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka svoj odraz nalazile u, primjerice, profesionalnim i religioznim udrugama, hospitalima i drugim milosrdnim i religioznim ustanovama. Uz to, prijateljstvo i dobročinstvo bilo je u srži kršćanske etike, osobito od XIV. stoljeća, kada se intenzivnije počinje promišljati pitanje kršćanske etike, kako na laičkoj tako i na sveučilišnoj razini.[1080] Nekoliko primjera iz rapskih oporuka o prijateljskim vezama kroz ostavljanje pobožnih legata to vrlo dobro ilustrira.

Građanka Sankta Mravić testamentarno je darovala jedan dukat Margariti, ženi majstora Frane Manzina i to »u znak ljubavi, velike bliskosti i milosrđa koje joj je oduvijek iskazivala«, a drugi dukat je namijenila Franici, kćeri Frane Merkadantića »za ljubav Božju i njezinu dušu« te joj napominje neka za njezinu ljubav kupi par svilenih rukava.[1081]

Stranci koji su se zbog posla ili drugih razloga zatekli u rapskoj komuni, gdje su stjecajem okolnosti dali sastaviti i svoju posljednju volju, često ostavljaju poneki legat u korist domaćih ljudi s kojima su tijekom boravka na Rabu sklopili prijateljstvo ili barem održavali poslovne partnerske odnose. Takav je primjer stranca Vičenca *Macarelli,* konjanika, koji je potjecao iz talijanske pokrajine Ascoli. Jedno je vrijeme boravio u Rabu gdje, pogođen teškom bolešću, sastavlja svoju posljednju volju u kući rapskoga patricija Frane *Scaffa* s kojim je očito bio u prijateljskim odnosima. Stoga je odlučio ostaviti 500 dukata navedenom Frani te isto toliko Galeazu *da Mont'Alboto,* svojim prijateljima i dobročiniteljima zbog uslužnosti i svih

---

[1080] Više o tome vidi u: Georg Wiland, »The reception and interpretation of Aristotle's *Ethics*«, *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, (ur. Norman Krezmann – Kenny, Anthony – Pinbor, Jan – Stump, Eleonore), Cambridge University Press, Cambridge, 1982., str. 655-672. O važnosti prijateljstva, morala i etike u poslovnim odnosima pisao je i Benedikt (Benko) Kotruljević (Kotruljić), a ove tri kategorije provlače se kroz gotovo cijelo njegovo djelo. Rikard Radičević i Žarko Muljačić (ur.), Beno Kotruljević, *O trgovini i savršenom trgovcu*, Djela znanosti Hrvatske, sv. 1., JAZU, Zagreb, 1985., str. 84-86 *et passim*.

[1081] *Dona Sancta Mrauich* (...) *laltro ducato dar ordeno in segno di amore a dona Margarita moglier de maistro Francescho Manzin per la bona et optima uisinança et charita sempre gli ha fatto et monstrato. Item per lamor de Dio et per lanima sua deli danari soprascritti lassa et dar ordena lassa a Franiça figliola de ser Francescho Merchadantich con prima moglier ducato uno acio per amor suo compri uno per de manege de seda*. HR DAZD, 28, FF, k. 9, sv. IV, fol. 40r, 31. III. 1552.

dobročinstava koje je od njih primio, a također je namijenio za svakoga po 25 dukata kako bi njegovo tijelo prenijeli u rodni kraj *Ascoli* i pobrinuli se za pogrebne obrede.[1082]

2.7. Služinčad kao primatelji legata *ad pias causas*

U razdoblju od kraja XIII. do početka XV. stoljeća, društvene skupine koje su pripadale najsiromašnijim slojevima istočnojadranskih komunalnih društava činili su značajnu grupu primatelja pobožnih legata, što je u velikoj mjeri bila posljedica pobožnosti toga vremena koje se u medievistici naziva terminom »socijalno kršćanstvo«.[1083] Ono se velikim dijelom izražava i kroz pojačani senzibilitet i brigu oporučitelja za osobe na rubovima društva (*leprosi, pauperes, servi, famule, ancille*).[1084] Naravno, svaka od ovih skupina nije bila u istoj mjeri rubna, pa su neke od njih, primjerice *leprosi*, zbog bolesti bili potpuno isključeni iz komunalne svakodnevnice,[1085] a drugi, primjerice *servi, ancille, famuli* ili *servicialie,* odnosno sluge, sluškinje i služavke, politički isključeni, ali su gospodarski i na razini obiteljskih odnosa ili odnosa unutar širih društvenih zajednica bili prihvaćeni u smislu djelomično ili potpuno slobodnog kretanja, a za svoj su rad bili plaćeni, u novcu ili naturi.[1086] Kao što će se vidjeti iz analize rapskih oporuka druge polovice XVI. stoljeća, ovo razdoblje na Rabu

---

[1082] *Illustre signor Uicenzo Macarelli caualier d'Ascoli figliolo del illustre signor Zuan Francesco Macarelli caualiero ritrouandosi al presente in questa citta infermo et oppresso d'una graue malatia giacendo in letto in casa del spetabil misser Francesco Scaffa nobil d'Arbe* (...) *Item lassa a misser Francesco Scaffa et signor Galleazzo da Mont'Alboto ducati numero cinquecento per cadauno, per l'amoreuol seruitu et benefficii da loro riceputi* (...) *debban hauere delli suoi beni duccati numero 25 per cadauno et questo accio accompagnino il suo cadauere et quello facino condur in Ascoli sua patria alle spese del ditto caualiero con obligo che li detti uadino in persona si come e stato detto.* HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. II, fol. 6rv, 25. II. 1591.

[1083] Z. Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih oblika svakodnevnog života i materijalne kulture «, str. 2.

[1084] O pojmovima *servi* i *famuli* u našim komunalnim društvima te o njihovu društvenom položaju vidi: Neven Budak, »*Servi i famuli* – primjer isključivanja i marginalizacije u našim komunalnim društvima«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest,* (1985.), sv. 18, str. 249-255. Treba reći da se položaj grupa *servi* i *famuli* od kraja XIII. stoljeća bitno promijenio jer, pod utjecajem nove pobožnosti, dolazi do procesa oslobađanja, odnosno darivanja osobne slobode pojedincima iz tih skupina od strane njihovih vlasnika, uglavnom lokalnih patricija. Kao jedna od posljedica promjene društvenoga položaja osoba iz spomenutih skupina dolazi i do promjena na razini latinske terminologije, pa se u XV. stoljeću, uz pojam *discipulus* za naučnika odnosno šegrta, u privatno-pravnim ispravama sve češće koristi i pojam *famulus*, dakle isti onaj pojam koji je u XIII. stoljeću označavao osobno neslobodnu osobu.

[1085] Ipak, niti njihova isključenost nije bila potpuna jer su komunalne vlasti ili privatne osobe u gotovo svakoj našoj komuni gradili leprozorije (npr. Zadar, Split, Dubrovnik) u kojima su za gubavce osigurane temeljne životne potrebe – hrana, piće, odjeća ili kreveti. Dakle, niti oni nisu bili potpuno isključeni iz komunalnih društava srednjega i ranoga novog vijeka. O tome više u: Cvito Fisković, »Splitski lazareti i leprozoriji«, *Acta historica medicinae, pharmaciae et veterinae* 3 (1963), br, 1-2, str. 5-26.; G. Ravančić, *Crna smrt 1348.-1349.) u Dubrovniku – Srednjovjekovni grad i doživljaj epidemije*, str. 107.

[1086] O problemu kategorizacije osoba na rubovima urbanih društava, o razlozima potpune isključenosti ili djelomične marginaliziranosti, o pitanju osobne slobode, vjerske, ekonomske i političke uključenosti osoba i skupina na rubovima komunalnih i drugih urbanih društava u srednjovjekovnoj Hrvatskoj vidi: T. Raukar, »Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću«, *Historijski zbornik,* god. XXXIII-XXXIV (1980.-1981.), br. 1, str. 139-209, osobito str. 183-193; Damir Karbić, »Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća (Postavljanje problema i pokušaji rješavanja)«, *Historijski zbornik,* god. XLIV (1991.), br. 1, str. 43-76.

karakterizira slabiji interes za isključene i osobe na rubu komunalnoga društva kao i manji broj skupina isključenih i marginaliziranih osoba. Jedna od skupina čiji se pripadnici već od XIII. stoljeća pojavljuju kao primatelji pobožnih legata u komunama na našoj obali, od Zadra do Kotora, bila su služinčad.[1087] Favorizirana skupina, kako pokazuju rapske oporuke, oni su ostali i u XVI. stoljeću pa, za razliku od nekih drugih marginaliziranih skupina, nisu nestali s povijesne pozornice zbog crkvenih odluka ili političkih i vojnih razloga.

O bliskosti oporučitelja s kućnom poslugom govore i pobožni legati koje su pojedini Rabljani ostavljali služinčadi zaposlenoj u njihovu kućanstvu. Promotri li se struktura ove kategorije primatelja prema spolu, iz rapskih je oporuka vidljivo da su u okviru strategije »za spas duše« darivane isključivo sluškinje koje se kao primateljice pobožnih legata spominju 27 puta, što se prilično razlikuje od darivanja kućne služinčadi u drugim istočnojadranskim komunama gdje su primatelji legata bila podjednako i muška i ženska služinčad.

Grafikon 34. Darivatelji legata namijenjenih služinčadi prema društvenome statusu prema rapskim oporukama u drugoj polovici XVI. stoljeća

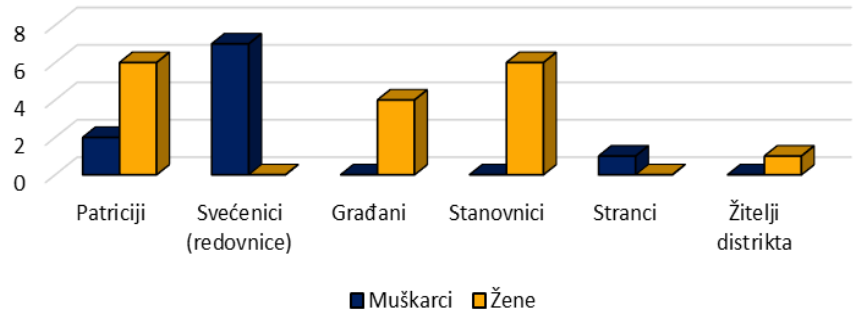

Analizom društvenoga statusa oporučitelja, koji su pobožne legate namijenili služinčadi, iz Grafikona 34. može se uočiti da dominiraju tri kategorije testatora: patriciji, stanovnici i građani - što je i razumljivo obzirom da se radilo o tri materijalno i financijski najbogatije i najbrojnije društvene skupine ove komune koje su često u svojim domovima imale brojnu služinčad. Naime, građanke su ukupno ostavile četiri legata, a stanovnice komune šest legata. Ovdje treba napomenuti da su oporučiteljice koje pripadaju statusu stanovnica Raba, uglavnom ostavljale legate sluškinjama koje nisu živjele i radile u njihovom kućanstvu,[1088] već u kućanstvima patricija[1089] ili pak u samostanima.[1090] Patricijski sloj

[1087] O tome vidi: Z. Ladić, *Last will,* str. 191-192; 198-199; 206-207; 215-216; 220-221; 229-230; 235.
[1088] Kao što će se vidjeti iz spomenutih primjera, radilo se o legatima koje su stanovnice darovale sluškinjama koje su bile njihove rođakinje ili prijateljice.
[1089] Npr. Stanovnica Raba Margarita Spadirica, udovica Kristofora iz Bistrice, ostavila je svojoj nećakinji Eleni, sluškinji patricijke Antonije Zaro, dvije haljine od raše, plavu i sivu, dva rupca, jedan pamučni drugi laneni i dvije škrinje »za ljubav Božju te da moli Boga za njezinu dušu«. *Margarita Spadiriza relicta del quondam*

komunalnoga društva u ostavljanju legata namijenjenih sluškinjama sudjeluje sa osam članova, od toga dvojica muškaraca i šest žena. Iako svećenici pripadaju skupini građanskoga ili patricijskoga društvenog sloja, ovdje su izdvojeni kao zasebna kategorija, budući da su oni svojim sluškinjama darovali priličan broj pobožnih legata (7). Najmanje legata ostavili su oporučitelji stranoga podrijetla. Razlog tome vjerojatno bi mogao biti u činjenici da su stranci sa svojom služinčadi sklapali posebne privatno-pravne ugovore kojima je dogovorena visina plaće kao i obveze služinčadi u domovima stranaca, ali i zato što sa samom služinčadi stranci nisu ostvarivali onu razinu intimnih odnosa koju su nerijetko ostvarivale osobe iz građanskoga i patricijskoga sloja. Zato su stranci, uz žitelje distrikta kao najsiromašnijega društvenog sloja (iako je i među njima bilo relativno bogatih seljaka), služinčadi ostavili tek po jedan pobožni legat. Stoga se može zaključiti da su patriciji kao najimućniji sloj rapskoga društva, kao i pripadnici gornjega građanskog sloja imali dovoljno sredstava i materijalnih mogućnosti te su mogli uzdržavati kućnu poslugu. Uz njih su ravnopravno stajali i pripadnici komunalnoga klera, a koji je zbog prirode posla kojim su se bavili, morao imati veći broj služinčadi što za kućanske što za druge poslove (npr. rad u konjušnici, u štalama i slično).

Zanimljivo je promotriti darivatelje služinčadi prema njihovoj spolnoj pripadnosti. Iz patricijskoga staleža izdvajaju se žene kao darivateljice pobožnih legata. Tako je šest patricijki ostavilo legat svojim sluškinjama, a isto su učinila samo dva patricija. U građanskome sloju (ako se ne uzmu u obzir svećenici, koji su ovdje promatrani kao zasebna kategorija darivatelja), također je primjetno da pobožne legate u korist sluškinja daruju isključivo žene, četiri građanke i šest stanovnica Raba. Samo jedan stranac daruje svoju sluškinju i jedna stanovnica rapskoga distrikta svoju bivšu sluškinju. Iz navedenoga se može još jednom zaključiti da su žene kao gospodarice domaćinstava bile intimno i prijateljski povezanije sa svojim sluškinjama, budući da su ipak, pretežno boravile u okrilju kuće i obitelji, a sluškinje su im mogle biti kako kućne pomoćnice, tako i bliske prijateljice kojima su se u određenoj mjeri povjeravale.

Kada je riječ o vrstama legata ostavljanih u pobožne svrhe služinčadi uglavnom se radi o pokretninama kao što su različiti kućanski predmeti te odjeća, a ako su se darivale

---

Christophoro da Bistrica (...) *Item lassa a Ellena massera de madona Antonia Zaro et sua nezza doi uesture di rassa una paunaza et l'altra beretina et doi facoli di bombaso et un altro di filla da cauo nouo et una delle sue casse per amor di Dio et che preghi il signor Iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 42r, 4.VI.1600.

[1090] Npr. Helena Venecijanka, žena Ivana ribara iz Osora, ostavila je Franici, sluškinji u samostanu Sv. Antuna, svoju haljinu od turske raše i novu košulju »kako bi se ona sjetila moliti za njezinu dušu«. *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator* (...) *Item lassa à Franiza al presente massara delle predette reuerende monache de s. Antonio vna sua vestura turchina di rassa et vna camisa noua acio si recordi pregar per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, k. 18, sv. VI, fol. 40v, 10.VI.1592.

nekretnine (kuća, dio kuće ili različiti zemljišni posjedi), tada su ih navedeni primatelji mogli koristiti i uživati za života, a nakon njihove smrti, oporučitelji su odredili da takvi legati trebaju pripasti nekom od članova njihove uže ili šire obitelji.

Pobožne donacije u korist navedene kategorije primatelja izrazite su kod svećenika, budući da se na temelju testamenata može iščitati da su im sluškinje i sluge vrijedno i vjerno služili tijekom života, pa su neki od njih odlučili ostaviti im dio svojih dobara. Tako je rapski svećenik Martin Svečić, u testamentu sastavljenom 1555. darovao svojoj sluškinji Margariti, *pro anima sua* sva svoja pokretna i nepokretna dobra koja ona može uživati za svoga života. Pritom je dužna dati naručiti kod jednog svećenika služenje jedne male mise za njegovu dušu na oltaru Presvetog Sakramenta u katedrali i to na svaki blagdan Blažene Djevice Marije.[1091] Drugu oporuku svećenik Martin Svečić dao je sastaviti 1560. i uglavnom ponavlja legate u korist svoje vjerne služavke Margarite ostavljajući joj sve svoje vinograde i zemlje, koje može uživati za života, ali nakon njezine smrti navedene nekretnine trebaju pripasti njegovim nećacima, sinovima njegove braće i sestre. Nadalje, daruje joj i sav kućni inventar, trajno, i to kako obrazlaže, »u zahvalu za njezinu višegodišnju službu kao i za ljubav Božju«. Nadalje određuje da je obvezna nakon njegove smrti platiti pogrebne troškove i naručiti kod svećenika služenje jedne male mise za njegovu dušu na oltaru Presvetog Sakramenta u katedrali i to na svaki blagdan Blažene Djevice Marije kroz liturgijsku godinu.[1092] U kodicilu kojim nadopunjuje i donosi izmjene u prethodne dvije oporuke, sastavljenom 1564., spomenuti oporučitelj nadodaje kako svojoj sluškinji Margariti Biljakovoj ostavlja sve predmete u kućanstvu te zemljište u Barbatu koje se naziva Strmac.[1093] Iz navedenoga isječka ove oporuke može se zamijetiti jedan detalj, a to je da je oporučitelj svoje nekretnine, nakon

---

[1091] *Dominus presbiter Martinus Sfecich* (...) *Item reliquit Margaritae sue masserie ob multas seruitutes ac optimum eius gubernium predicto domini testatori prestitum omnia sua bona tam mobilia quoque stabilia ubique existentia pro anima sua hac tamen condictione quod illa gaudere debeat in uita sua tantum et quod omni festo Beate Virginis Mariae teneatur et debeat celebrari facere unam missam paruam ab uno presbitro super altare Sacratissimi Corporis Christi pro anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 9r, 31. XII. 1555.

[1092] *Reuerendo pre Martin Suecich (...) qual spesa di funerali ha uoluto et ordinato che Margarita soa fidata seruitrice le habbia fare per li infrascritti legati alla quali Margarita per soa longa seruitu di molti anni in mercede et per amor de Dio in primis et ante omnia ha lasciato et lascia in uita soa tantum tutte et ciascune soe uigne e terre con ubligation di una messa picola allo altar del Sacramento nella chiesa cathedral ogne solemnita della beata Uergene che occorre tra il anno. Dopo la morte soa (...) lo resto di stabeli ha ordenato che doppo la morte di Margarita peruenir debba nelli soprauiuenti soi nepoti mascoli da parte di fratelli soi et sorella equis portionibus. Item per legato perpetuo, per ragion di legato et per amor de Dio ha lasciato et lascia a predetta Margarita soa seruitrice tutte et ciascune massaricie si attrouano et si attrouarano in casa con il uiuere senza impedimento alcuno* (...) HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 261r, 20. XI. 1560.

[1093] *Venerandus dominus presbiter Martinus Sfecich (...) sed per presens codicillum reliquit a Margarita Bigliacoua eius massarie unum eius locum situm in Barbato nuncupatur Stermac et omnia eius massaritia domus pro amore Dei et pro anima sua de quo loco prefata Margarita in uita et in puncte mortis possit et ualeat disponere pro libito et uoluntatis sua et hoc ob multas seruitutes ac optimum eius gubernium predicto presbitro Martino prestitum* (...) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 5r, 4. V. 1564. Codicillus

Margaritine smrti, ipak ostavio svojim nećacima, kako bi ostale u obiteljskome nasljeđu, a nju je za dobru, vjernu i dugotrajnu službu nagradio pokretninama, te ju na taj način zadužio za molitvu i misu za njega.

Rapski notar i kanonik Frane Fabijanić, koji je vršio i službu biskupskoga kancelara, u svojoj je posljednjoj volji, koju sastavlja »teško tjelesno bolestan«, ostavio je svojoj služavki Elizabeti kuću u kojoj ona trenutno živi te je odredio da odande ne smije biti istjerana dokle god bude živa i to, kako ističe, »za ljubav Božju i kao nagradu za službu i trud koji mu je iskazivala kroz mnoge godine sve do sada, kako u gradu tako i izvan grada, na posjedima brinući o radnicima.« Nakon njezine smrti, kuća i konoba trebaju pripasti jednome od njegovih nećaka, sinu njegove sestre Barice, svećeniku.[1094] Iz navedenoga je razvidno da je oporučitelj Fabijanić imao veliko povjerenje u svoju sluškinju, koja nije vodila brigu samo u njegovu kućanstvu, već i izvan njega, brinući o seljacima koji su obrađivali njegove zemljišne posjede. Stoga ju je i nagradio navedenim legatom.

Rapski patricij Nikola *de Marinellis,* sin pok. Šimuna odredio je svojim nasljednicima da su dužni svake godine, kroz razdoblje od 15 godina, dati Urši, njegovoj sluškinji s kojom je imao i nezakonitu djecu, 15 dukata u finoj vuni, i to kako naglašava, »za ljubav Božju i oprost grijeha za sve što joj je loše napravio«.[1095] Očito je ovaj patricij, prilikom sastavljanja oporuke, bio svijestan da je tijekom života griješio i učinio mnoge nepravde svojoj sluškinji, čime ju je društveno stigmatizirao, a koja mu je rodila sina Šimuna i kćer Margaritu, pa se vjerojatno, ostavljanjem navedenoga legata, htio iskupiti, ponajprije njoj, ali i tražiti Boga milost oprosta njegovih grijeha i propusta. Zanimljivo je da Nikola ostavlja neke legate još jednoj osobi, Mari Versaljkovici, koja je bila još u službi njegova oca, ali kasnije i služavka u njegovoj kući. Tako joj je darovao 50 libara meke vune koja se nalazi u njegovu skladištu (zasigurno je bio trgovac vunom), i to 25 libara koliko joj je ostao dužan njegov otac, te ostalih 25 libara za službu kod njega. Nadalje, Nikola obvezuje svoga zakonitog sina Franu, i to pod prijetnjom očinske ekskomunikacije, da je dužan dozvoliti Mari da do kraja života

---

[1094] *Il uenerabel sacerdote domino Francesco Fabbiano Notaro et dell' reuerende Monsignor Vescouo d'Arbe camcilliere* (...) *grauamente amalato di corpo* (…) *Item per l'amor d'Iddio et per il premio della seruitu e fadighe à esso testator (come l' disse) da gran tempo sino l' giorno presente fatte, da dona Isabetta sua massera cosi equi nella città come di fuori alla posession con i lauoratori, hà lasciato a essa Isabetta la casa in cui all' presente quella sta è dimora, in uitta soa tamen. Ne possi essere espulsa da niuno mentre la uiuerà. Et doppoi la morte di detta Isabetta vuolse il soprascritto testator, che siando vno di suoi nipoti figliuoli della dona Barizza sorella di esso testator, prette.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 15, 28. IX. 1558.

[1095] *Il spetabil misser Nicolo de Marinellis del quondam misser Simon nobile d'Arbe* (...) *Item detto testatore ordena et vuole che l'infrascritti suoi heredi siino tenuti et obligati per il spazio d'anni quindece dar alla soprascritta dona Orsa sua massera con le quale lui ha procreato li predetti suoi figlioli ogne anno ducati quindeci in tantu lana molle mostrana cio per l'amor d'Iddio et remission di suoi peccati per hauerla messo a male.* HR DAZD; 28, RB, NS, k. 16, sv. VI, fol. 50, 21. VIII. 1591.

bude uz njega u istoj kući te ju je obvezan uzdržavati i odijevati sve do smrti, a ona će mu praviti društvo.[1096] Očito je Nikola bio intimno vezan uz navedenu služavku Maru Versaljko, koja je služila i njegova oca, budući da zahtijeva da je se uzdržava do kraja života, čak pod prijetnjom kazne izopćenja.

Matija Zanetka, sluškinja u kući rapskoga patricija Jeronima *de Hermolais,* primila je od svoga patrona brojne pobožne legate »za ljubav Božju i rasterećenje svoje duše i savjesti«. Tako joj Jeronim ostavlja sobu u kojoj trenutno leži, a nakon njezine smrti treba pripasti njegovim nasljednicima. Zatim joj ostavlja obradivo zemljište blizu sv. Benedikta sa svim pripadnostima, svo žito koje je imao svakojake kvalitete i sve što je prikladno za jelo, kao i sve kućanske potrepštine, a Matija je dužna prodati vino koje se nalazi u konobi i platiti pogrebne obrede te učiniti djela milosrđa već prema običaju.[1097] U svome testamentu ovaj oporučitelj, iako nije bio oženjen, spominje i svoju nezakonitu kćer Margaritu koju također daruje određenim pobožnim legatima,[1098] a može se samo pretpostavljati je li ona bila plod nezakonite veze Jeronima sa sluškinjom Matijom Zanetkom ili nekom drugom osobom.

Građanka Fumija, udovica Luke *Uadda,* svojoj sluškinji Katarini Furlan, koja se nalazi u njezinoj kući od kad je bila djevojčica i koju je na neki način oporučiteljica podigla, testamentarno je dodijelila čitav niz nekretnina i pokretnina, pa tako i kuću s vrtom te više kamenih ograda u kojima se drže životinje, zatim različite kućanske predmete kao što su krevet prekriven sa četiri plahte, uzglavlje, kompletno opremljen krevet, dva jastuka s jastučnicama, kožni prekrivač, crveni prekrivač, jedan rubac izrađen djelomično od svile i jedan čisti svileni rubac, pet malih stolnjaka i dva velika stolnjaka, novi i stari, dvije vilice,

---

[1096] *Item per uia di legato ut supra et per la seruitu qual disse hauer prestata dona Mare Uersaglcouica cosi a lui testatore, come al soprascritto quondam suo padre, lassa alla detta dona Mare lire cinquanta di peso di lana mole cio e lire uinticinqui per resto et saldo del legato lassatoli per detto quondam suo padre et altre uinticinque per la sua seruitu ut supra di quella che lassa si attroua nel suo magazen. Volendo et ordenando esso testatore che misser Francescho suo figlio sia tenuto et obligato di tenir dona Mare in uitta sua in casa appresso di se, et quella spesare et uestire, facendoli buona compagnia insino la sua morte, sotto la sua paterna escomunicatione.* Isto.

[1097] *Nobilis arbensis dominus Hieronymus de Hermolais quondam spectabili domini Augustini (...) Item iure legati et pro exoneratione anime et conscientie sue reliquit done Mathie Zanetche eius seruitrici totam suam cameram in qua in presentiarum ipse testator iacet ac ipsam in uita sua gaudens ut post mortem suam quod perueniat in infrascriptos heredes suos. Item prefate done Mathie iure legati reliquit unum eius terrenum arratorium positum penes sanctum Benedictum cum omnibus suis habentiis et pertinentiis de quo possit disponere ut omnem suam uoluntatem facere tam in uita quam in morte absque contradictione alicuius persone (...) item reliquit prefate done Mathie omnia grana cuiuscumque condictione et qualitate que in domo reperiunt et etiam omnes caseos et omnia alia apta ad mandue(...) Item iussit et ordinauit quod de eius uino quod habet in eius canippa soluantur sue exequie et funerales et fiant caritates solito, et illud quod restauerit sit et esse debent pregar Mathie eius seruitricis amore Dei et pro anima sua. Item iure legate, amore Dei et pro anima sua reliquit suprascritte Mathie sue seruitrici omnia sua mobilia et utensilia cuiuscumque condictionis sortis et qulitates que ipse dominus testator in domo suo habet (....)* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 8v, 9. XI. 1551.

[1098] *Item iure legati, amore Dei et pro anima sua reliquit et assignauit Margarite filie sue naturali et uxori magistri Ioannis Uulassich cerdonis librarum ducentarum (...)., animali peccudina quinquaginta que dixit habere in mandria Muchie* (...) Isto, fol. 8rv.

dva kovčega i dvije škrinje sa svojim zelenim stolnjacima kao i dio kućanskih predmeta. Oporučiteljica je napomenula da Katarina može živjeti u kući za vrijeme svoga života, ako bude vodila častan život dostojan žene, a nakon njezine smrti stambena nekretnina treba pripasti samostanu sv. Andrije. Ukoliko ne bude živjela časno, kuća treba odmah doći u vlasništvo navedenoga samostana »za dušu oporučiteljice i oprost njezinih grijeha«.[1099]

Stanovnica Raba Katarina, udovica Nikole Vidakovića iz Karlobaga, namijenila je »za Božju ljubav i njezinu dušu« svojoj sluškinji Heleni pet dukata koji se imaju dati u protuvrijednosti u stvarima i to različitim kućanskim predmetima, (kotlovima i lancima koji su ih držali iznad ognjišta) te odjeći (ogrtač od janjeće kože, siva haljina od raše).[1100]

Dominik pok. Petra *Boni*, stranac podrijetlom iz talijanske komune Pistoie, ostavio je svojoj sluškinji različite kućanske predmete (četiri plahte, dva prekrivača, različite vrste stolnjaka) te odjeću i tkanine (sve ženske košulje, dva omota raše) a sve navedeno nalazi se pohranjeno u škrinji u njegovoj kući u kojoj stanuje, »za ljubav Božju i dušu oporučitelja«.[1101] Na temelju navođenja mjesta gdje je oporuka sastavljena (u Rabu, u kući u kojoj trenutno stanuje, a koja se nalazi nasuprot crkve sv. Križa),[1102] može se zaključiti da se ovaj oporučitelj pred kraj svoga života naselio na Rabu, gdje je kupio ili unajmio kuću i imao je sluškinju kojoj je i ostavio svoja dobra.

Ponekad su sluškinje u posljednjim voljama ostavljale dio svoje skromne imovine i svojim gospodarima odnosno patronima. Tako je Urša Kalampić iz Senja darovala svome patronu Nikoli *Scaffa* sva svoja dobra imenujući ga svojim univerzalnim nasljednikom i izvršiteljem

---

[1099] *Dona Fumia relitta quondam ser Luca Uadda (...) Item ha lassato a Chatarina Furlana sua fantescha la sua casa della presente sua habitation con la sua corte et due sue muragie uicine alla ditta casa la qual casa cassa galder habbia in uita sua tantum se la sera dona da ben et se honestamente là uiuera et se la ditta Chatarina non fosse dona da ben et non uiuesse honestamente che subito essa casa con le anteditte muragie peruenga nel anteditto monasterio per amor de Dio et in remission di peccati suoi. (...) Item ha lassato alla predetta Chatarina sua fantescha tutto uno suo letto fornido con quatro linzioli, vno cauezale, letto di piuma doi cussini con le so entime uno couertor di pelle, una filçada rossa. Item uno faciol lauorado di seda et unaltro schietto, tauagioli cinque, mantili duoi uno nuouo e laltro uechio, uno anello doro qual piacera alla infrascritta sua herede, forcieri doi et due casse con li suoi banchali uerdi nec non parte di ogni sua massaritia di casa reportandoci sopracio alla conscientia della anteditta madona Chatarina de Zaro la qual madona Chatarina etiam tenuta sia di far due vesture alla detta sua fantesca della trama et ordimento qual disse attrouarsi in casa di essa testatrice et questo per amor di Dio et per hauerla releuata da piccolina in casa sua et per pagamento et mercede della sua seruitu ad essa testatrice fatta.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 8v, 19.XII.1565.

[1100] *Dona Chatarina relicta quondam ser Nicolai Vidachouich de Scrissa, habitatrix Arbi (...) Item amore Dei et pro anima sua reliquit suprascripte Helene famule sue ducatos quinque, sibi dandos in tot massaritiis domus pro ut sunt chalderie et cattene ab igne et alia similia, et in una pilicia de pelibus agnelinis meliore, et in una sua uestitura berretina de rassia molle.* HR DAZD, 28, RB, FF, k., 9, sv. IV, fol. 35v, 5.V.1550.

[1101] *Misser Domenego del quondam misser Piero Boni da Pistoia* (...) *Item per amor di Dio et per l'anima di esso testaotre lassa alla predetta Francesca sua massara doi para de lincioli, vna coltra turchina, tutti li mantili, tauaioli, camixe da domna, et dui caueci di rasse, qual robbe s'attrovano qui in casa della presente sua habitatione.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 25v, 22. VII. 1595.

[1102] (...) *in Arbe in casa dell'habitation del infrascritto testador posta nella contra di sopra all'incontro della chiesia di Santa Croce*. Isto, fol. 23v.

oporuke, »zbog ljubavi koju osjeća prema svome patronu, kao i dobroga društva koje je od njega primila ali i da se on sjeti njezine duše«.[1103] Može se pretpostaviti da je navedena oporučiteljica možda bila i u intimnoj vezi sa svojim gospodarom.

Iz navedenih primjera ostavljanja priličnoga broja pobožnih legata različitih tipova služinčadi očito je da je u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća odnos gospodara (patrona) kućanstva i njegovih slugu i sluškinja poboljšan u odnosu na ranija razdoblja. To se prije svega odnosi na činjenicu da je u razdoblju XIV. i XV. stoljeća, uz rijetke izuzetke kakav je opisan u oporuci trogirskoga biskupa Nikole Kažotića iz druge polovice XIV. stoljeća, služinčad dobivala skromne novčane legate za svoju vjernu službu. No, u ovdje promatranom razdoblju, služinčad se smatrala svojevrsnim članovima kućanstva s kojima su se dijelile svakodnevne obiteljske prilike, a iz nekih je primjera vidljivo da su oporučitelji povremeno služinčad darivali i vrijednim nekretninama – vinogradima, zemljama, oranicama ili maslinicima. Naravno, to je osobito bilo izraženo u oporukama osoba patricijskoga ili svećeničkoga statusa koji su sa svojim sluškinjama tijekom života njegovali intimne odnose, a koji su ponekad rezultirali i rađanjem izvanbračne djece.

2.8. Izvanbračna djeca kao primatelji pobožnih legata

U kasnosrednjovjekovnome i ranonovovjekovnome razdoblju u životnoj praksi vjernika nije bila rijetkost da su pojedini članovi društva imali potomstvo iz izvanbračnih veza, iako je Crkva, zastupajući kršćanski moralni svjetonazor, bila izričito protiv takvih zajednica te one od strane crkvenih autoriteta nisu bile prihvatljive.[1104] Međutim, prema navodima iz

---

[1103] *Orsa Calampiçh da Segna al presente serua del spetabil misser Nicolo Scaffa (...) Item detta testatrice per amor qual disse portar al giadetto spetabil misser Nicolo suo padrone, et per la grande buona compagnia da egli riceuuta, àc etiam acciò si recordi dell'anima sua, ha quello in tutti et cadauni suoi beni mobeli et stabeli in qualsi uoglia loco essistenti, presenti et futturi raggion, attion et giuridistion quomodocumque et qualitercumque à lei testatrice spettanti et pertinentti (...) instituito et instituisse suo herede uniuersale, àc etiam commissario et del presente suo testamento essequotore, il giadetto suo padrone.*. HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 18, 22.III.1588.

[1104] O djeci rođenoj izvan braka u kasnosrednjovjekovnome i ranonovovjekovnome razdoblju u europskoj historiografiji napisan je priličan broj radova. Vidi npr.: Karl Borchardt, »Illegitime in den Diözesen Würzburg, Bamberg und Eichstätt«, *Illegitimität im Spätmittelalter*, ur. Ludwig Schmugge, München, 1994., str. 239-273.; Michael M. Sheehan, »Illegitimacy in Late Medieval England. Laws, Dispensation and Practice«, *Illegitimität im Spätmittelalter* ur. Ludwig Schmugge, München, 1994., str. 114-121.; Ellen Widder, »Konkubinen und Bastarde (Concubines and Bastards at late Medieval Princely Courts)«, *Konkubinen und Bastarde. Günstlinge auf Zeit oder Außenseiter an Höfen des Spätmittelalters?*, in: Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert, hg. v. Jan Hirschbiegel und Werner Paravicini, Stuttgart, 2004. (Residenzenforschung 17), str. 417-480.; Thomas Kuehn, *Concubines and Bastards at late Medieval Princely Courts*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2002. U posljednjih nekoliko desetljeća i u hrvatskoj se historiografiji nekolicina povjesničara bavila ovom tematikom. Vidi npr. Neven Budak, »Struktura i uloga obitelji serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu«, *Starohrvatska prosvjeta* (1984.), br. 14, str. 353-355.; Z. Janeković-Römer, *Rod i grad*, Dubrovnik, 1994., str. 108, 115-119.; M. Karbić, »Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka«, *Scrinia slavonica* (2002.), br. 2, str.

onovremenih izvora, često su i sami predstavnici crkve kršili kršćanska moralna načela imajući izvanbračnu djecu koju su u svojim posljednjim voljama nerijetko darivali. Civilne vlasti na to su pitanje gledale drugačije te su se kroz komunalne statute donosile odredbe kojima se željelo regulirati pitanje nasljeđivanja imovine i u pogledu tzv. nelegitimne odnosno vanbračne djece (*filii illegitimi, filii naturali, bastardi*). Gotovo da nema statuta na istočnoj jadranskoj obali koji nije obuhvatio pitanje izvanbračne djece.[1105] U rapskome statutu navodi se da se nelegitimnoj djeci i rođacima može ostaviti do polovice dijela, koji bi pripadao zakonitim nasljednicima,[1106] čime se želi reći da zakonita djeca odnosno nasljednici u svakome slučaju moraju dobiti bar polovicu svoga zakonskog djela. No, ukoliko obitelj nije imala zakonitoga nasljednika ili nasljednicu, statut je uređivao raspodjelu dobara među srodnicima različitoga stupnja srodstva te komunom i komunalnom Crkvom.

Izvanbračna djeca Rabljana u rapskome se testamentarnom uzorku također povremeno pojavljuju kao primatelji pobožnih legata i to pretežno od strane muških testatora. Kada se promatra skupina izvanbračne djece kojoj su oporučitelji namijenili dio svojih dobara u okviru strategije spasa duše, prvenstveno treba istaknuti da se ona dijeli u dvije kategorije:

1) Vlastita djeca rapskih oporučitelja kojoj je jedan od roditelja ostavio dio svoje imovine, kako je to bilo predviđeno i nekim odredbama komunalnoga statuta.
2) Djeca iz uže ili proširene obitelji oporučitelja, kojoj su pojedini oporučitelji uglavnom iz rodbinskih, prijateljskih ili samilosnih razloga, ostavili legate *ad pias causas* (vidi Grafikon 35.).

Grafikon 35. Legati *ad pias causas* u korist izvanbračne djece, prema rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća

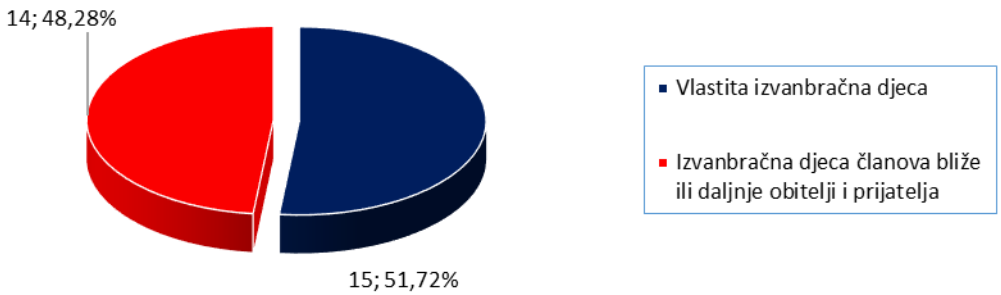

168-177.; M. Karbić, »Nezakonita djeca i konkubine u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije – marginalci ili ne?«, *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić, Društvo studenata povijesti „Ivan Lučić Lucius“, Zagreb, 2004., str. 75-88.

[1105] Vidi bilj. 590.

[1106] *Statut rapske komune*, L. II, C. 7, str. 106-107.

Prema rapskim oporukama izvanbračna djeca iz obje navedene kategorije primila su ukupno 29 legata. Vlastita djeca oporučitelja u rapskim se oporukama kao primatelji legata spominju 15 puta, dok se djeca rođena izvan braka iz bliže ili dalje obitelji oporučitelja, ili djeca njihovih prijatelja, svećenika i sl. kao primatelji legata spominju u 14 slučajeva.

Grafikon 36. Darivatelji pobožnih legata u korist vlastite izanbračne djece prema društvenom statusu i spolu na temelju rapskih oporuka

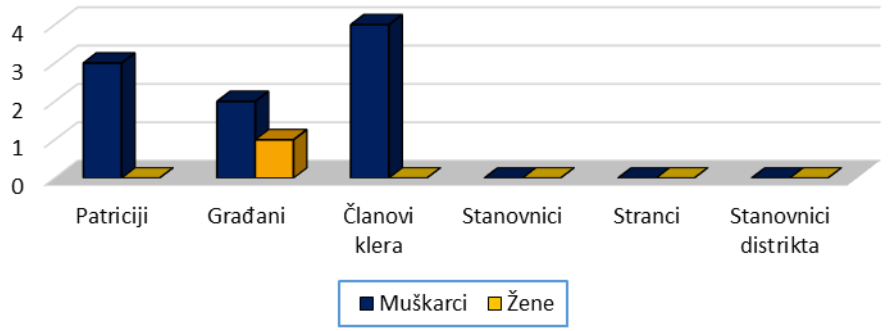

Promotri li se društveni status i spol darivatelja vanbračne djece na temelju rapskih testamenata (v. Grafikon 36.), može se primijetiti da su vlastitu djecu rođenu iz izvanbračnih veza najviše darivali pripadnici svećeničkog sloja (4) te članovi patricijata i građanstva podjednako (po trojica pripadnika svake skupine). Primjerice, svećenik i mansionar katedralne crkve Martin Perlitance, sin pok. Ivana, građanin Raba, ostavio je svojim »predragim« izvanbračnim sinovima Krsti i Petru, zemljišne nekretnine koje je posjedovao, djelomično zasađene vinovom lozom, djelomično raspoložive za obradu, u Palitu i Barbatu, kao i one koje se nalaze podno međa redovničkoga samostana sv. Andrije, »za Božju ljubav i njegovu dušu, obvezujući ih da daju slaviti šest misa godišnje na dan obljetnice njegove smrti u dominikanskoj kapeli gdje će biti i pokopan.«[1107] Rapski patricij Nikola *de Marinellis* pok. Šimuna ostavio je svojoj nelegitimnoj djeci, rođenoj u vezi s Krčankom Orsom, kuću u gradu nasuprot kuće obitelji Lesarić, zemljište na području *Caplach,* jednoga vola kojega je oporučitelj kupio od Jurja Valentića za 40 malih libara (6,2 dukata) te jednu od njegovih

[1107] *Venerabilis dominus presbiter Martinus Perlitanze quondam ser Ioannis ciuis Arbę mansionar in ecclesia cathedrale Arbensis* (...) *Item iure legate, amore Dei et pro anima sua reliquit Baptiste et Piero filiis suis naturalibus totum eius locum partim uineatum et partim arratorium positum in Paluto inter suos debitos confinos cum obligatione missarum sex paruorum celebrandarum singulis annis in die sui anniuersarii (...) in ecclesia ubi sepultus fuerit. Item iure legati, amore Dei et pro anima sua testator supranominatus reliquit charissimis filiis suis naturalibus omnes suas rationes uineates et alias iurisdictiones (...) posites in obdenza super fudno dominarum monialiarum sancte Andree. Item (...) reliquit supranominatis Baptiste et Piero filiis suis naturalibus partim arratorium et partim uineatum posites in posites in Pasturano vocari Gorgo (...)* HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIV, fol. 21rv, 5. VI. 1559.

krava koja se nalazi kod Luke Zeca, i to »za ljubav Božju i otpust njegovih grijeha«.[1108] Iz ovoga primjera zamjetno je da je oporučitelj Nikola, doniranjem različitih dobara u korist svoje vanbračne djece, želio osigurati kako njihovu daljnju egzistenciju tako i spas svoje duše. Građanin Nikola *Rippa alius* Giričić pok. Frane svojoj je maloljetnoj izvanbračnoj kćeri Franici oporučno ostavio kuću u kojoj trenutno živi, zajedno s polovicom kućnoga inventara kao i sve bačve i alat koji se nalaze u njegovoj konobi te vinograd u Barbatu sa svim pripadnostima, koji se nalazi uz među vinograda u vlasništvu patricija Šimuna *de Marinellis.* Nadalje, ostavlja joj sva zemljišta zasađena vinovom lozom u Barbatu, koja graniče sa prebendom rapskoga kanonikata koje je nekad pripadalo kanoniku Ivanu Antunu *de Nimira* i koje se nalazi kraj zemljišta rapske katedrale te sve životinje koje ima na navedenom području, uz obvezu trajnoga slavljenja jedne male mise svakoga tjedna u kapeli Ivana Krstitelja, gdje će biti i pokopan, zatim jedne konventualne mise i pet malih misa na obljetnicu njegove smrti za njegovu dušu.[1109]

Ako se darivatelje legata u korist izvanbračne djece promotri prema spolu, vidljivo je da prevladavaju muškarci. Devetorica muškaraca darivala su svoju izvanbračnu djecu, dok je to učinila samo jedna žena, građanka Raba.[1110] Iz navedenoga je razvidno da su muškarci

---

[1108] *Il spetabil misser Nicolo de Marinellis del quondam misser Simon nobile d'Arbe* (...) *lassa per uia di legato, per l'amor d'Iddio et remission delli suoi peccati à Simon et Margarita suoi figlioli naturali procreati con dona Orsa del isola da Ueglia tutta una sua casa posta in questa citta nella contra di quelli de Lasarich per esso testatore comprata da dona Domenega relicta del quondam maistro Zuane Stafe et maistro Zuane Gerdinich suo fratello* (...) *Item per uia di legato ut supra lassa alli predetti suoi figlioli naturali tutto uno suo luoco per lui comprato dal quondam misser pre Francesco Filoso posto in Caplach con tutte le sue habentie et pertinentie (...) Item per uia di legato ut supra lassa alli predetti suoi figlioli naturali uno suo manzo qual s'attroua da Zorzi Ualentich et da lui comprato per L 40 de piccoli (...) Item per uia di legato ut supra lassa alli predetti suoi figlioli naturali una delle sue uacche piu uechia la qual s'attroua apresso Luca Zec.* HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VI, fol.49v-50r , 21.VIII.1591.

[1109] *Ser Nicolo Rippa alius Giriçich quondam ser Francesco cittadin d'Arbe (...) Item esso testador pre raggion di legato et per amor de Dio lassa à Franizza soa figliola natural in menor etta existente, tutta la casa della presente soa habitation, col resto dell' altra mitta delli beni mobelli et massarie in essa existente (...) et con tutto il bottame et arnasi quai si rittroua hauer nella caneua soa. Item saluis premissis lassa alla predetta putta Franizza soa figliola natural per uia di legato et per amor de Dio, tutta la uigna della soa proprieta come la giace, posta in la contra de Barbado appresso la uigna de misser Simon de Marinellis con tutte le soe habentie et pertinentie fra li soi confini, nec non tutti et qualonque soi megioramenti òuero raggion uignade le qual ha il soprascritto testador in la detta contra de Barbado sopra il fondi della prebenda dell'canonicato qual fo dell' quondam reuerendo Zan Antonio de Nimira, appresso la uigna della chiesa cathedral d'Arbe con tutti et chadauni soi animali peccudini et caprini in qualonque luoco nell'suo segno esistenti, quali tutti soprascritti beni ut supra legati alla detta soa figliola esso testador lassa per amor de Dio et sotto perpetuo fidei commisso ac perpetua obligation di far cellebrar una messa piccola ogni settemana in la capella de San Gioanni Battista soprascritto nec non una messa conuentual et cinque piccole perpetuis futuris temporibus nell'giorno dell' suo anniuersario per l'anima soa.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 36-37, 11.XII.1559.

[1110] Riječ je o građanki Franici, udovici Bartolomeja Miklauša koja od prodaje svoje kuće ostavlja 100 malih libara svome sinu Nikoli začetom s majstorom Ivanom Remeriom, slikarom.
Dona Franica relicta quondam ser Bartholomei Miclaus (...) *Item ordinauit quod sua domus posita in hac ciuitate in contrata s. Dominici de Lazdro uendetur per infrascriptum suum heredum et comissarium et de ipsius retractu dari ordinauit libre centum paruorum Nicolauo filio suo precreato cum magistro Ioanne Remerio*

očito bili skloniji vanbračnim aferama u odnosu na žene, da su takve izvanbračne afere u rapskome društvu bile društveno znatno prihvatljivije, a i prema komunalnome statutu mogli su u korist nelegitimnih potomaka ostaviti dio svojih dobara, odnosno do polovice cijeloga dijela koji pripada jednome od zakonitih potomaka.[1111] Dakle, za razliku od crkvenih autoriteta koji, u teoriji, nisu tolerirali preljub te je on, prema kršćanskim načelima, smatran teškim grijehom, komunalne vlasti su, ipak, kao što je razvidno iz navedene komunalne odredbe, na neki način uzimale u obzir i pravno uređivale vanbračne aktivnosti i iz njih proizašlim izvanbračnim potomcima omogućile nasljeđivanje dijela testatorove imovine.

Promotri li se društvena slika darivatelja tuđe izvanbračne djece, tada je moguće zapaziti ponešto drugačiju situaciju od prethodno analizirane. Naime, najviše su legata u korist nelegitimne djece iz bliže ili dalje obitelji, prijatelja ili posvećenih osoba dodijelili članovi građanskoga društvenog sloja (šest), dok su to isto učinila četiri pripadnika rapskoga patricijata, tri svećenika i jedna stanovnica distrikta. Analiziraju li se navedeni darivatelji prema spolu, može se uočiti da su žene ostavljale više legata u korist tuđe izvanbračne djece i to konkretno četiri građanke, tri patricijke i jedna stanovnica distrikta, dok su isto učinili trojica svećenika, dva građanina i samo jedan patricij (vidi Grafikon 37.)

Grafikon 37. Darivatelji pobožnih legata u korist tuđe izvanbračne djece, prema društvenom statusu i spolu, na temelju rapskih oporuka

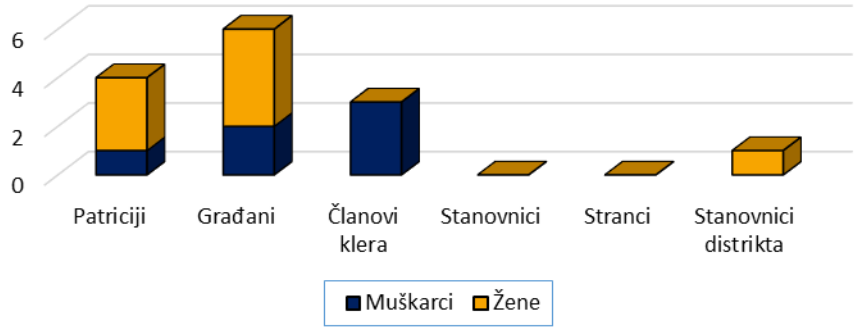

Ako se sagleda čijoj su sve djeci oporučitelji darovali dio svojih dobara u pobožne svrhe, iz oporuka je razvidno da se najviše darivalo svećeničku djecu, s kojom su obično oporučitelji rodbinski povezani, i to u šest slučajeva. Na primjer, to je učinila patricijka Magdalena, kći

depentor, si uiuerit, sin autem quod prefate libre centum dentur fraternitati Sacratissimi Corporis Christi, et hoc amore Dei et pro anima sua. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 15v, 25. X. 1558.

[1111] *Item statuimus et ordinamus, quod vir, habens heredes legittimos, si voulerit de bonis suis aliquid dimittere aliquibus suis propinqis et filiis aut filiabus suis naturalibus, possit eis dimittere pro quolibet usque ad quantitatem et valorem medietatis totius partis, que veniet uni de suis heredibus legittimis, et etiam filiabus maritatis cum dote possit tantum dimittere de bonis suis, ut supra dictum est, et si heredes legittimos non haberet, tunc de bonis suis pro anima et corpore possit facere et ordinare quicquid voluerit. Statut rapske komune,* L. II, C. 7, str. 106-107.

pok. Kristofora *de Signa* ostavivši »za ljubav Božju« Orsolini, izvanbračnoj kćeri njezina brata, svećenika Frane *de Signa* 60 malih libara odnosno oko devet dukata, koje joj se mora dati u vrijeme udaje pod uvjetom da bude dobra žena.[1112] Građanin Raba, Bartolomej *de Bare,* sin pok. Vinka, podrijetlom iz Lošinja, ostavio je Petru, nelegitimnom sinu pokojnoga svećenika Martina *Perlitance,* 100 malih libara (15,6 dukata) koji mu se trebaju isplatiti u ratama po 30 libara godišnje, i to, kako naglašava, »za ljubav Božju i u znak ljubavi i službe koju je od njega primio«.[1113]

Nadalje, primjetno je da su rapske oporučiteljice ostavile tri legata u korist nelegitimne djece svojih supruga. Građanka Magdalena, supruga kožara Jurja Jakovčića i kći pok. majstora Ivana *Perlitance* ostavila je Luciji, izvanbračnoj kćeri svoga supruga Jurja, komad zemlje u Banjolu sa svim pripadnostima kao i svoju ljubičastu haljinu i jednu košulju »za ljubav Božju i njezinu dušu«.[1114] Stanovnica distrikta, Dominika, kći pok. Jurja Kreketala, a žena Ivana Novoselića, odredila je da se »za ljubav Božju« treba dati Grguru, izvanbračnome sinu njezina muža Ivana, 150 malih libara u protuvrijednosti u nekretninama po njegovu izboru, s time da on treba biti poslušan svome ocu, no ukoliko to ne bi bio, tada njegov otac može za života slobodno raspolagati navedenom imovinom.[1115]

Izvanbračna djeca braće oporučitelja darovana su u dva slučaja,[1116] dok su izvanbračni unuci i nećaci oporučitelja dobili samo dva legata, odnosno po jedan svaki,[1117] a jedan legat

---

[1112] *La nobel madona Magdalena fiola del quondam spetabil misser Christoforo de Signa (...) Item lassa per amor d'Iddio à Orsolina figliola natural del sopradetto reuerendo misser pre Francesco (de Signa) lire sessanta (60) de piccoli le qual li sian date al tempo del suo maridar del patron di beni soi condittion se la sera dona da bene.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 16, 18. III. 1573.

[1113] *Misser Bartholomeo de Bare quondam ser Uincenzo de Lossign cittadin d'Arbe (...) Item per amor di Dio et per segno di amoreuoleza et seruitu qual disse hauer hauto da Piero fiolo natural del quondam misser pre Martin Perlitance gli lassa lire 100 de pizoli da essergli date et pagate per li infrascritti suoi heredi L 30 al anno fina il integro suo pagamento.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 41r, 11. VIII. 1573.

[1114]*Dona Magdalena consorte de magistro Zorzi Jachofcich piliçaro et figliola del quondam magistro Zuan Perlitance (...) Item per lamor de Dio et per lanima sua et per uia di legato lasso a Lucia figliola natural de magistro Zorzi suo marito soprascritto il suo derro posto in Bagnol tra li sui confini con le sue habentie et pertinentie da esserli dado per il dito suo padre al suo maridar et siando di bona uita çoe del corpo, ma non siando bona o uenendo manchar auanti se maridi tunc et eo casu uolsse et ordeno che tal derro peruengi ali sui propinqui di questa terra et non fuor della terra. Item anchora ala dita Lucia per lamor de Dio et per lanima sua lassa et dar ordena la sua uestura uiolada et il suo chamizo.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 34r, 15. III. 1550.

[1115]*Dona Domenegha figliola del quondam Zorzi Chrechetallo et all'presente moglie de Zuane Nouosselich (...) per raggion de legato et per amor de Dio lassa à Grigor fiol natural dell'soprascritto Zuanne suo marito lire cento et cinquanta (150) de piccoli per la qual summa uolse che si posse pagare in tanti beni stabelli di essa testatrice in sua ellettione, eccettuando li beni nominati nelli legati sottoscritti con dechiaration espresso et obligation che esso Grigor star debba alla obedientia di esso Zuanne suo padre et in caso non fuisse dir obediente all' detto suo padre all'hora uolse esse testatrice che esso suo padre in uitta et in morte possi disponer dello soprascritto legato ad sui libitum.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 49, 11.IV.1561.

[1116] Npr. rapski kanonik Jeronim Mirković u znak ljubavi, ostavio je svojim izvanbračnim nećakinjama po pokojnom bratu Frani, Dominiki i Antoniji, 100 libara svakoj, u korist miraza i to 25 libara godišnje. *Reuerendo misser pre Hieronymo Mircouich dottore canonico d'Arbe (...) delli qual ueramente beni soi ouero portione uole et ordina che per li soprascritti soi heredi sia dato, alle due fiole naturale di esso quondam misser Francesco*

ostavljen je u korist nelegitimnog djeteta oporučiteljeva vjerojatno bliskog poznanika ili prijatelja.[1118]

Iz navedenoga je uočljivo da su Rabljani u svojim posljednjim voljama, vođeni motivom postizanja vječnoga života, ali i pravednosti ostavili dio legata u korist izvanbračne djece, kako vlastite tako i one iz uže ili šire obitelji, i to ne samo iz pobožnih, već i iz praktičnih razloga, skrbeći na taj način o njima i vodeći brigu o njihovoj egzistenciji u budućnosti. Isto tako, zasigurno su neki od njih, upravo ostavljajući legate *pro anima* u korist svojih izvanbračnih potomaka, htjeli na neki način ishoditi iskupljenje za grijeh počinjenja preljuba ili nepoštivanja šeste Božje zapovijedi.

Iz svega navedenog može se zaključiti da su početkom ranoga novog vijeka u rapskoj komuni vladali isti ili gotovo isti načini odnošenja, prije svega u religioznome smislu, prema djeci rođenoj izvan bračnih zajednica, kao i u ostalim istočnojadranskim komunama još od razdoblja kraja XIII. i početka XIV. stoljeća.[1119] Nema sumnje da je briga za djecu rođenu

---

fratello suo coe Domenega et Antonia, quando gli mandara la lhoro uenura da maridar lire cento coe L 100 y de pizoli per cadauna, a lire uinti cinque al anno al futuro loro marido. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 16v, 2. XII. 1558.

[1117] Npr. građanin Frane *Rippa* ostavio je svojoj izvanbračnoj unuci Franciski, po sinu Nikoli, 100 malih libara koje joj se mora dati u vrijeme udaje. *Francesco Rippa (...) per uia di legato et amor di Dio ha lasciato di beni soi a Francischina fiola naturale di Nicolo suo fiolo lire cento di piccoli in aguito di suo maridazzo se honestamente si feca deportata.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIV, fol. 191r, 7. IV. 1552.

Patricijka Diana, kći pok. Frane *Hermolais* ostavila je svome izvanbračnom nećaku Ranuciju međukat kuće u kojoj živi i koji može uživati za života, a nakon smrti treba pripasti drugom nećaku Augustinu. Za primljeni legat obvezuje ga da naruči služenje jedne konventualne mise godišnje. *La nobel et honesta madona Diana fiola del quondam spetabil misser Francescho Hermolais* (...) *Item lascia per uia di legato a misser Ranutio Hermolais suo nepote natural li dui mezadi da baso posti nella casa di sua habitation li qual mezado il deto misser Ranutio galder debba in uita sua tantum et di poi la sua morte peruenir debbano al deto misser Agustin et sui heredi. (...) con l'obligatione annual della messa conuentuale* (...). HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 25rv, 9. II. 1573.

[1118] Svećenik i katedralni mansionar Ivan Fabijanić u svojoj je oporuci odredio da Katarina, izvanbračna kći Franciska *de Bare,* bude upraviteljica i gospodarica svih njegovih pokretnih i nepokretnih dobara, za njezina života, a nakon njezine smrti ta dobra trebaju pripasti njegovim nezakonitim kćerima Jeronimi, ukoliko bude vodila častan život, i Mariji, ženi majstora Dominika Valentića dodatnih 55 libara kao i sve ovce i koze koje pasu na pašnjaku Sv. Katarine. *Venerabilis dominus presbiter Ioannes Fabbianic manssionarius ecclesie cathedralis arbensis (...) Item uoluit et ordinauit dominam Chatarinam filiam naturalem ser Francisci de Bare esse dominam et patronam omnium et singulorum suororum bonorum mobillium et stabillium in uita sua et hoc amore Dei et pro anima sua. Et post eius mortemuoluit quod prefata eius bona perueinant et perueniri debeant in Hieronymam eius filiam naturalem cum condictione si honeste uitam duxerit aliter si priua et expers omnium et signulorum suorum bonorum (...) de predictis bonis suis dari uoluit donae Mariae sue filiae naturali uxori magistri Dominici Ualentich libri quinquaginta quinque paruorum pro supplimento dotis suae. Item reliquit amore Dei suprascriptae donae Mariae filiae sue omnia sua animalia pecudina et caprina supra pasculum sanctae Chatarinae in seralcion domini Ioannis Francisci Catiuello.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 10rv, 27.VII.1556.

[1119] Naime, istovjetni slučajevi brige oporučitelja prema djeci rođenoj izvan braka mogu se primijetiti, primjerice, već u zadarskim i dubrovačkim oporukama s kraja XIII. i početka XIV. stoljeća. Vidi Z. Ladić, *Last Will,* str. 189-191; 220. Kontinuitet u darivanjima legata razumljiv je i zbog činjenice da su i u drugim statutima naših komuna već od XIII. stoljeća sadržane odredbe kojima se iskazuje briga komunalnih vlasti, a time i cijele zajednice, za djecu rođenu izvan braka. Primjerice, srednjovjekovni dubrovački statut određivao je da otac „*habens filios vel filias bastardos potestatem habeat, in morte sua, assignandi et dimittendi eisdem unam parvam quantitatem de bonis suis, secundum possibilitatem suam*.“ Dubrovački statut, L IV, C. LXXI. *Statut grada*

izvan braka u svim istočnojadranskim komunama bila posljedica u prvome redu novih moralnih vrijednosti izraženih kroz »socijalno kršćanstvo« koje se krajem XIII. stoljeća, primarno kroz djelovanje franjevaca i dominikanaca, počelo prakticirati među vjernicima iz svih društvenih slojeva, kao što zorno pokazuje i ovdje razmatrani rapski uzorak.[1120]

2.9. Osobe na rubu društva kao primatelji pobožnih legata

U rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća nalazi se nekoliko primjera djela milosrđa koja su pojedinci, u trenutku sastavljanja posljednje volje, odredili da se učine za najpotrebitije članove društva. Radi se o pojedincima ili skupinama koje su se, iz raznih razloga, našle na rubu rapskoga komunalnog društva. Tako se kao primatelji oporučnih legata spominju siromašni (*poueri di Christo, persone miserabile*), napušteni, odnosno siročad (*orphani*), siromašne djevojke (*puelle orphane, donzelle*) čiji roditelji nisu imali dovoljno sredstava za njihov miraz te siromašne udovice (*relicte, relitte*).

2.9.1. Siromasi kao primatelji pobožnih legata

Vrlo važna kategorija primatelja pobožnih legata su siromašni članovi društva budući da je prakticiranje ljubavi prema bližnjima, a naročito najpotrebitijima u društvu, temeljno Isusovo načelo koje pospješuje izvjesnost odlaska pokojnikove duše u raj, a kojim je prožeto kasnije i čitavo kršćanstvo. Izražen senzibilitet prema siromašnima i prepoznavanje Krista u siromasima (*pauperes Christi*) dobiva snažan zamah od XIII. stoljeća, pojavom mendikantskih redova, franjevaca i dominikanaca. Od toga vremena se materijalno zbrinjavanje sirotinje i skrb o siromašnima napose intenzivira te se ono, od strane crkvenih pa i svjetovnih vlasti, smatra velikim djelom milosrđa.[1121]

Dubrovnika sastavljen godine 1272., prired. prev. A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, Dubrovnik, 2002., str. 288-289.

[1120] Treba istaknuti da su pojedini povjesničari i djecu rođenu izvan bračnih zajednica svrstavali u tzv. osobe na rubovima društvenih zajednica, što su po nekim kriterijima zasigurno i bile. Jacques Le Goff, »Les marginaux dans l'Occident médiéval«, *Les marginaux et les exclus dans l'histoire*, U. G. E., Paris, 1979., str. 18-28.; Michel Mollat, *Les pauvres au Moyen Age*, Hachette, Paris, 1978.; D. Karbić, »Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća«, *Historijski zbornik*, vol. 44 (1991), br. 1, str. 43-76. No, to je još uvijek predmet znanstvenih diskusija, obzirom da se u njihovom slučaju radi o znatno čvršćim rodbinskim vezama s pojedinim pripadnicima temeljnih društvenih staleža (patriciji, svećenici, građani) kojima su njihovi roditelji pripadali. Dobar argument za njihov bolji položaj unutar urbanih društava jest činjenica da su očevi djece rođene izvan braka nerijetko ostavljali nekretnine i novac kako bi osigurali sve nužno za život svojega nezakonitog sina ili kćeri. Pored toga, nerijetko su očevi dječaka rođenih izvan bračne zajednice osiguravali izučavanje nekog uglednijeg i traženijeg zanimanja (obrta i trgovine). Zbog toga se oni ovdje razmatraju kao zasebna skupina.

[1121] D. Karbić, »Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća«, str. 61.

Nerijetko su i rapski oporučitelji ponešto od svojih dobara ostavljali za potrebite u komuni, a to su bili najsiromašniji ili kako ih izvori nazivaju »Kristovi siromasi« odnosno »jadnici« (*poueri di Christo, miserabili*). Siromasi kao primatelji oporučnih legata, *per l'amor de Dio et per l'anima,* navode se u 24 oporuke. Siromasima se u periodu XVI. stoljeća, kao i u ranijemu razdoblju,[1122] u rapskoj komuni uglavnom darivala hrana i odjeća, rijeđe novac. Treba još i naglasiti da je u sklopu pogrebnih obreda bilo uobičajeno da se na pogrebni objed, koji se u izvorima nerijetko naziva *prandium,* odnosno u mletačkom dijalektu *piatanza,* pozivaju i lokalni siromasi kojima se onda pripremala bogatija trpeza, što je smatrano milosrdnim djelom.[1123] Tako je rapski patricij Kristofor *Nimira,* sin pok. Jeronima testamentarno odredio da se »dva ili najviše tri dana nakon njegove smrti treba podijeliti Kristovim siromasima deset janjaca i to za njegovu dušu.«[1124] Trećoredica Marija, kći pok. Jeronima *de Zaro,* u svojoj je posljednjoj volji odredila da se na dan njezina pogreba, za objed treba pripraviti jedna krava i kuhana podijeliti siromasima u gradu, a od žita koje se nalazi u njezinoj konobi, i ukoliko nedostaje kupi dodatna količina, napravi 100 kruhova koji će se razdijeliti siromasima *per la charità,* zajedno s jednim vjedrom vina, koje će se pronaći u konobi. Ukoliko se ne nađe, mora se kupiti u krčmi za novac koji oporučiteljica ostavlja u tu svrhu.[1125]

Rapska patricijka Margarita, supruga pok. Kristofora *Cernotta,* u svojoj je posljednjoj volji odredila trostruki legat u korist siromaha. Tako je naredila svojim nasljednicima da trebaju podijeliti »30 bijelih kruhova i tri kvarte vina Kristovim siromasima« i to nakon njezine smrti kroz idućih pet godina u spomen na dan njezina preminuća.[1126] Nadalje, Margarita napominje da nakon smrti njezinih kćeri Lukrecije i Uršule, vinograd u Barbatu

---

[1122] Usp. Z. Ladić, *Last will,* str. 189, 198, 205, 214, 228, 234.

[1123] O tome je opširnije pisano u idućem poglavlju o pogrebnim obredima. Također, o izražavanju milosrđa prema siromasima u srednjem vijeku vidi: Michel Mollat, *The Poor in the Middle Ages,* Yale University Press; New Haven and London, 1986., str. 259-267.; T. Raukar, »Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, str. 139-149.; Z. Ladić, »O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU* (2003.), vol. 20, str. 1-27.

[1124] *Il nobel d'Arbe misser Christophoro Nimira quondam spetabil misser Hieronymo (...) Item ha ordinato che doppo la morte sua duoi ouer tre giorni al piu sian partiti agnelli diece a i poueri di Christo per l'anima sua*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 26r, 20. V.1591.

[1125] *Madona Maria figliola dil quondam misser Gieronimo de Zaro picochhara nobile di Arbe* (...) *Item nel detto giorno del suo obito ordena che attrouandosi in casa sua tanto formento, et se non che delli danari quali s'attrouarrà hauer in cassa, sia comprato tanto formento, et siano fatti far pani numero cento, quali siano partiti alli poueri per la charità, insieme con vno mastello di vino, se senetrouarrà nella sua caneua, et se non sia comprato alla tauerna delli soddetti suoi danari.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 81-82, 22. III. 1580.

[1126] *La nobil matrona madona Margarita relitta quondam spetabil misser Christophoro Cernotta (...) Et fina anni cinque nel ditto giorno far spartir alli poueri di Christo pani trenta bianchi et quarte tre di uino.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 7r, 9. IV. 1580.

treba pripasti njezinome unuku Benediktu, a ukoliko on umre bez nasljednika, tada navedeni vinograd treba postati vlasništvom samostana sv. Andrije s time da su redovnice dužne »od prinosa s toga vinograda, svake godine na Badnjak, distribuirati siromasima, za Božju ljubav, 12 kvarti vina stavljajući pritom trećinu vode u vino.«[1127] Njezino darivanje siromaha ovdje ne prestaje, budući da je testamentarno naznačila da »ukoliko njezin unuk Benedikt, ne daj Bože, premine bez legitimnih nasljednika, tada se treba prodati nekretninu u Kamporu, gdje trenutno stanuju nasljednici Marincola Lopisa, i novac od prodaje podijeliti siromasima i to za njezinu dušu, a dio novca dati za mise i druga pobožna djela već prema njegovoj odluci.[1128] Ovakva višestruka distribucija legata u pobožne svrhe usmjerena prema najpotrebnijima u društvu ukazuje da je Margarita, kroz pobožna djela ljubavi prema bližnjima, ali i kroz darivanje novca u svrhu služenja misa za njezinu dušu, htjela steći veću sigurnost za spas svoje duše.

Rapska građanka Magdalena Jakovčić, supruga majstora Jurja kožara, a kći pok. majstora Ivana *Perlitance* »za ljubav Božju i svoju dušu«, namijenila je gotovo svu svoju preostalu odjeću, koju još nije poklonila, siromašnim osobama i to onima najpotrebnijima prema procijeni njezina muža i majke.[1129] Građanka Gabrijela, kći pok. Ivana Paštrovića iz Raba, odredila je svome izvršitelju oporuke, notaru Gabrijelu *Zaro* da »odmah nakon njezine smrti treba distribuirati Kristovim siromasima sva svoja pokretna dobra koja se nalaze u njezinoj kući i novac za njezinu dušu i otpust grijeha.«[1130]

[1127] (...) *Item uuole et ordina che doppo la morte de madona Lucretia et Orsolina figliole sue suprascritte unaltra sua vigna in Barbato granda peruenga et peruenir debba nel ditto misser Benedetto et heredi suoi, qual morendo senza, che Dio guardi alora peruenga et peruenir debba nel monasterio delle reuerende Monache de San Andrea, qual obligate siano ogni anno dell'Intrade d'essa vigna nella Vizilia della Natiuita del Nostro Signor dar et distribuir alli poueri per amor de Dio quarte dodece di vino, mettendo la terza parte de l'aqua* (...). Isto, fol. 6v. *Kvarat* ili *kvarta* bila je šuplja mjera za žito i tekućinu. Zagrebački *kvarat*/*kvarta* u kasnome srednjem vijeku iznosila je 41 l i imala je sličnu vrijednost, prema istraživanju S. Sekulić-Gvizdanović, kao i dobrinjski, bakarski i vinodolski star. Vjerojatno je i dalmatinski *kvarat* u kasnome srednjem vijeku imao istu vrijednost. Sena Sekulić-Gvozdanović, »Hrvatski srednjovjekovni sustavi šupljih kamenih mjera. III. Jadranski otoci: Hvar na otoku Hvaru«, *Prostor,* vol. VI (1998.), br. 1-2 (15-16), str. 37. Vladimir Mažuranić, nesiguran u mjernu vrijednost kvarte, kaže da je ona iznosila »nešto manje od 50 litara«. Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik Hrvatske*, sv. IV (dalje: *Prinosi IV*), JAZU, Zagreb 1913., str. 577.

[1128] (…) *Item vuole et ordina che se misser Benedetto suo nepote sopraditto uenisse á morire senza heredi legitimi, ch'Iddio non facca, il suo luogo posto in Campora doue al presente stanciano li heredi de Marinzole Lopis, sia uenduto, et il suo ritratto per esso suo comissario sia distribuito a i poueri di Christo per l'anima sua, nelle messe et in altre opere pie come meglio gli parera.* Isto, fol. 7r.

[1129]*Dona Magdalena consorte del magistro Zorzi Jachofcich piliçaro et figliola del quondam magistro Zuan Perlitance (...) tuto il restante ueramente deli sui uestidi qual hauer si atroua uolse et ordeno che siano dadi et per amor de Dio et per l'anima sua dispenssadi ale miserabel persone che parera ali suprascritti sua madre et marito.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 34v-35r, 15. III. 1550.

[1130] *Dona Gabriela figliola del quondam ser Zaneto Pastrouich d'Arbe* (...) *Item uole et ordena che subito dopoi la sua morte tutti et cadauni beni suoi mobili quali s'attroverano in casa sua si danari come altri beni siano per me suo commissario distribuiti alli poueri di Christo di questa città per l'anima et remission di pecati di essa testatrice (...)* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IV, fol. 36r, 26. III. 1590.

Opskrba siromaha neophodnim živežnim namirnicama bila je jedna od temeljnih karitativnih djelatnosti koju su primjenjivali i pojedini Rabljani, prema svojim materijalnim mogućnostima, a u svojim oporukama na to su obvezivali i svoje nasljednike. Budući da je rapska komuna svoje gospodarstvo temeljila na zemljoradnji i stočarstvu, ne čudi da je najveći broj legata u korist siromaha bio izražen upravo u hrani i prehrambenim proizvodima (vino, žito, meso). Treba također podsjetiti da je u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća, zbog loše gospodarske situacije i ratnih prilika te inflacije, gotovog novca u komuni nedostajalo pa su rapski oporučitelji siromasima darivali ono što su imali, a to se odnosilo prije svega na prihode s njihovih polja i od stada. Rapski uzorak oporuka ukazuje i na neke posebnosti vezane uz darivanje siromaha na istočnoj obali Jadrana, a koje ne nalazimo u drugim našim komunama tijekom srednjega vijeka. Radi se, naime, o oporučnoj odredbi prema kojoj su nasljednici prema želji testatora dužni pomagati odnosno nahraniti samo jednog, prema kriteriju siromaštva i potrebe, izabranog siromaha. Tako je pripadnica rapskoga patricijata Nikolota, udovica Bartolomeja *di Benedetti* obvezala svoga sina Ivana da treba kroz narednih deset godina od njezine smrti, za njezinu dušu, »svake subote nahraniti, odnosno dati ručak jednome siromahu, koji je prema njegovoj procjeni, u najvećoj potrebi.«[1131]

Iz kvantitativne analize rapskih oporuka vidljivo je da su siromahe darivali podjednako muškarci (11) i žene (13) iz gotovo svih društvenih slojeva, što je prikazano na Grafikonu 38.

Grafikon 38. Darivatelji legata u korist siromašnih prema društvenome statusu i spolu, na temelju rapskih oporuka u drugoj polovici XVI. stoljeća

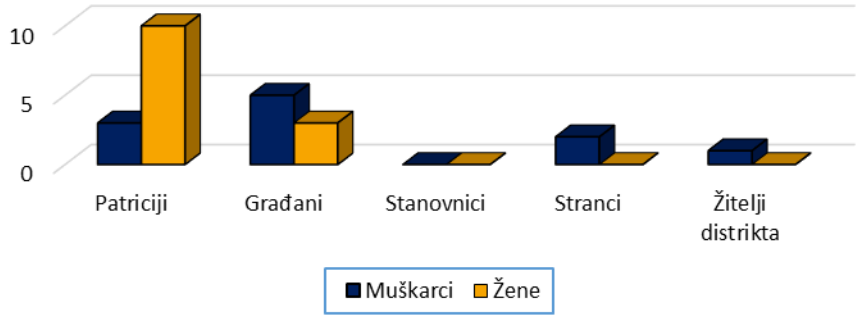

Ipak, najviše legata *ad pias causas* u korist siromaha dolazi od oporučitelja iz rapskoga patricijata, ukupno 13, i to tri patricija i deset patricijki (54,17 % od svih oporučitelja koji su

[1131] *Madonna Nicolota relitta quondam misser Bartholomeo di Benedetti* (…) *Item ha ordinato che infrascritto misser Zuane suo figliolo subito il suo decesso far dir para dua di messe gregoriane per l'anima sua, con obligation ancora fina ad anni diece dar ogni settimana nel giorno del sabbato il disinar á un pouero qual a esso misser Zuane suo fiol parera hauer maggior bisogno*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 39v-40r, 13.VI.1573.

darovali siromahe). Zatim su siromahe darivali građani, ukupno njih osam, odnosno pet građana i tri građanke (33,33 % od svih oporučitelja koji su darovali siromahe). Samo dva muškarca stranoga podrijetla darivala su ovu skupinu primatelja (8,33 % od svih oporučitelja koji su darovali siromahe) te jedan stanovnik distrikta (4,17 % od svih oporučitelja koji su darovali siromahe). Iz prikazanoga je uočljivo da jedino stanovnici Raba nisu ostavili legate za siromašne pripadnike rapske komune, ali činjenica da su pripadnici svih ostalih komunalnih staleža darivali takve legate kazuje da se ovdje zasigurno radi o jednostavnoj slučajnosti vezanoj uz analizirani uzorak oporuka.[1132] Konačno, i žitelji distrikta zastupljeni su jednim oporučiteljem koji je darovao legate za rapske »Kristove siromahe«. Malen broj stanovnika sela u distriktu koji su darivali siromašne mogao bi se donekle objasniti činjenicom da su stanovnici sela rijetko boravili u gradu, a zbog toga se i rijetko susretali s komunalnim siromasima, kojih je najveći broj bio nastanjen u samome gradu Rabu gdje su mogli pronaći smještaj u hospitalima ili biti podupirani od strane gradskih bratovština. Otuda je mogao proizlaziti i slabiji solidarni senzibilitet distriktualnoga seljaštva usmjeren prema siromasima.

Relativno velik broj legata u rapskim oporukama namijenjen siromasima, govori u prilog činjenici da je siromaštvo u komuni bilo učestala pojava te je bio velik broj potrebitih, za čije su se osnovne životne potrebe trebale pobrinuti karitativne udruge, primjerice bratovštine i hospitali koji su ih zbrinjavali. Isto tako, budući da je „nahraniti gladnog, napojiti žednog, odjenuti golog“ i tome slično bilo temeljno Isusovo načelo iskazivanja milosrđa koje je zapisano u Evanđelju, dobrim kršćaninom smatrao se onaj koji skrbi o siromasima. Takvu je brigu o bližnjima propagirala i Crkva, naročito od pojave mendikantskih redova u XIII. stoljeću, te je navedenu praksu pripisivala kao dodatne zasluge kojima će dobar vjernik ostvariti raj. Stoga se i među rapskim oporučiteljima primjećuje zapaženo djelovanje u vidu tzv. socijalnog kršćanstva prema onima koji su bili u najvećoj egzistencijalnoj potrebi.

Pored toga, kao što je to slučaj sa gotovo svim aspektima religioznosti u srednjemu i ranome novom vijeku, oporučitelji su i u slučaju siromaha imali prikrivenu strategiju, koja je

---

[1132] Da je doista tako svjedoče i legati koje su za siromašne ostavljali stanovnici (*habitatores*) same rapske komune u XV. stoljeću kao i stanovnici drugih istočnojadranskih komuna u približno istom vremenu. Tako, na primjer, može se spomenuti trogirskog stanovnika - Gauzija, sina Ivana *Strie*, koji je svojom oporukom zapisanom davne 1263. godine odredio da se raspodjeli novčani legat od šest dukata *inter pauperes*. Monumenta Traguriensia, Pars prima, vol. 1, MSHSM, vol. 44, dok. 9, str. 3.
I trogirska stanovnica Stančica, kći Marka, darovala je svojom oporukom iz 1370-ih godina *panum pro vestimentis pauperum*. AHAZU, Testamenta Traguriensia, Vannes Dominici de Firmo, sign. II c 41, fol. 27.
Slične primjere nalazimo i u Šibeniku u XV. stoljeću gdje se, kao primjer, može navesti šibensku stanovnicu Tomicu, udovicu nekog Jurja, koja je svojom oporukom sastavljenom 1437. godine, ostavila jedan dio novca za spas svoje duše *pauperibus Sibenici*. Ante Birin, »Šibenski bilježnici – Pietrobono Pagano (1436.-1437.)«, *Povijesni prilozi*, god. 28, (2009.), br. 37, str. 136-137.

bila svima dobro poznata, ali se nije javno izražavala. Naime, ukoliko su oporučitelji darivali komunalne siromahe mogli su računati da će se i pripadnici toga društvenog sloja rapske komune okupiti na posljednjemu ispraćaju osobe koja ih je darivala hranom i pićem. To je, pak, bilo povezano s tendencijom osobito bogatijih oporučitelja, nastaloj u kasnome srednjem vijeku, da se na njihovim pogrebnim obredima okupi što veći broj ljudi iz svih društvenih staleža, članova bratovština, komunalnoga klera, siromaha, prijatelja, poslovnih partnera i drugih osoba. Smatralo se, naime, da će se i tom akcijom kao sastavnim dijelom strategije spasa duše pomoći brži i lakši prijelaz iz ovoga u onaj svijet.

2.9.2. Siročad kao primatelj pobožnih legata

Društveni položaj, sudbina i briga za siročad i nahočad u srednjovjekovnim istočnojadranskim komunama, pa tako i rapskoj, još je uvijek nedostatno istražena u hrvatskoj historiografiji.[1133]

U rapskoj komuni u razmatranome razdoblju promatrani uzorak izvora ukazuje na slabi trend darivanja legata i ovoj skupini primatelja. Rapske nam oporuke ukazuju da se radilo o djeci koja su, uslijed različitih životnih okolnosti, ostala bez roditelja (siročad, nahočad), te su odrastali bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Njima je ostavljeno svega 4 legata *ad pias causas* što pokazuje da su se siročad (*orphani, orfani*) odnosno nahočad, za razliku od nekih drugih marginaliziranih pojedinaca i skupina, još uvijek nalazili izvan fokusa oporučitelja obzirom na darivanje pobožnih legata »za spas duše«, odnosno da su prilično zapostavljena u posmrtnoj strategiji rapskih oporučitelja obzirom da su tijekom kasnoga srednjeg vijeka oni bili primatelji većega broja legata kako u rapskoj tako i u drugim istočnojadranskim komunama.[1134] Član ugledne rapske patricijske obitelji *Cernotta,* Beneto, sin pok. Nikole, u svojoj je oporuci izrazio želju da njegovi izvršitelji oporuke vode brigu o tome da kroz idućih 20 godina u »kontinuitetu za ljubav Božju i otpust njegovih grijeha«,

---

[1133] Jedan od rijetkih radova na tu temu naslovljen *Djeca milosrđa. Napuštena djeca u Dubrovniku od 17. do 19. stoljeća* (Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik 2013.) napisala je Rina Kralj-Brassard, ali i taj rad razmatra znatno kasnije razdoblje u kojemu je dostupnost relevantnih izvora znatno bogatija. U hrvatskoj historiografiji vidi još: Z. Janeković Römer, »O napuštanju, udomljivanju i posvajanju djece u srednjovjekovnom Dubrovniku i Dalmaciji«, '*Filii, filiae…': Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, 4. istarskog povijesni biennale, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poreču od 21-23. svibnja 2009., sv. 4 (ur. Marija Mogorović Crljenko), Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2011. str. 15-32; Mirna Tomašević, »Obitelj i djeca u Statutu Dubrovačke Republike: osvrt na čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece«, *Pravnik* vol. 47 (2014.), br. 1 (95), str. 73-97. Za europsku historiografiju vidi npr. John Boswell, *Kindness of Strangers: The Abandoment of Children in Western Europe from Late Antiquity to the Renaissa nce*, University of Chicago Press, Chicago, 1998.; Isabelle Robin, »Orphans, apprenticeship and the world of work. The Trinité and Saint-Esprit hospitals in Paris in the 17th century«, *History of the Family*, (2001.) vol. 6, str. 439-453.

[1134] Usp. Z. Ladić, *Last will,* str. 215, 220, 228-229, 234.

svakoga Božića odaberu jednu djevojčicu koja je u najvećoj potrebi, te joj pribave odjeću.[1135] Jeronima, žena pastira Antuna Crnoevića ostavila je svoju haljinu od smeđega samta jednoj djevojci dobroga roda koja nema ni oca ni majku, »kako bi molila Boga za oproštenje njezinih grijeha«.[1136]

Iako u rapskoj komuni nije primjetno ostavljanje većega broja pobožnih legata u korist siročadi, ipak pojedini slučajevi ukazuju na to da je kod nekih rapskih oporučitelja primjetan senzibilitet prema napuštenoj djeci odnosno onoj koja su ostala bez roditelja i kojoj je u vidu tzv. socijalnog kršćanstva bilo nužno pomoći materijalnim dobrima, pa makar i simboličnima, kako pokazuju navedeni primjeri.

2.9.3. Siromašne djevojke kao primatelji pobožnih legata

Darivanje pobožnih legata siromašnim djevojkama za udaju u našim krajevima, odnosno u istočnojadranskim komunama, intenzivira se nakon pojave kužne epidemije, tzv. Crne smrti koja je harala Europom 1347.-1351., a Hrvatskom najvećim dijelom njenim urbanim i komunalnim sredinama tijekom 1348. i 1349. godine.[1137] Kuga je, naime, dovela do izrazitih potresa u društvenim, a osobito u obiteljskim zajednicama, osiromašujući do krajnjih granica pojedine obitelji koje više, bilo zbog smrti roditelja ili gubitka radne snage, nisu bile u mogućnosti davati uobičajeni miraz koji su djevojke dobivale prilikom udaje, a koji je i nakon udaje ostao njihovo vlasništvo. Kao odgovor na raspad obiteljskih zajednica, ali i na depopulaciju, čak i decimiranje stanovništva pojedinih komuna, pojavio se novi oblik »socijalnoga« kršćanstva usmjeren primarno prema podupiranju djevojaka u prikupljanju miraza, bilo da se radilo o siromašnim ili bogatim djevojkama, kako bi ispunile materijalne uvjete za udaju. To je ujedno bilo od krucijalne važnosti za populacijsko preživljavanje samih komuna na istočnoj obali Jadrana, pa zato ne čudi da su se u nekim gradovima, vrlo brzo nakon osmišljavanja ideje o pojačanoj prokreaciji u talijanskim urbanim sredinama kroz

---

[1135] *Benetto Cernotta figlio del quondam signor Nicolo dottore dilletissimo d'Arbe* (...) *Quanto al anima uoglio che ogni nadal sia uestita una puta per anni uenti continuio per l'amor de Iddio et per remission delli mei peccati da esser ogni anno elletta dalli detti mei commisarii in Arbe quella che aueua piu bisogno.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 442r, 9. XI. 1590.

[1136] *Dona Hieronima mogier de Antonio Cernoeuich brauaro de Gemini (...) Et prima lassa á una orphana di bon sangue la qual non hauesse padre ne madre una sua vestura de samito bruno la qual habbia pregar Iddio per remission di soi peccati.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 16r, 30. XI.1558.

[1137] Vidi npr.: David Herlihy, *The Black Death and the Transformation of the West,* Harvard University Press, Cambridge MS – London UK, 1997.; Philip Ziegler, *The Black Death,* Penguin Books, London, 1998.; G. Ravančić, *Vrijeme umiranja : crna smrt u Dubrovniku : 1348. - 1349.*, Biblioteka Hrvatska povijesnica. Monografije i studije III/51, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010.; Isti, »Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348.-1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra«, *Povijesni prilozi* (2004.), sv. 26, str.: Za Rab vidi: Mirko Dražen Grmek, »Povijest zdravstva na Rabu«, *Medicinar*, god. III, (1949.), br. 6, str. 1-11.

darivanje miraza i lakšu udaju djevojaka, isti takvi motivi počeli pojavljivati i u oporukama gotovo svih naših komuna, a prvo u Dubrovniku i to odmah nakon kužne epidemije 1348. godine. Iako, podupiranje udaje siromašnijih djevojaka bio je često izraz solidarnosti žena iz bogatijih komunalnih slojeva i znatno prije pojave Crne smrti o čemu svjedoči i primjer iz Trogira u kojem neka Desa, supruga Pluzija, u oporuci iz 1274. daruje gotovo sto dukata nekoj djevojci za miraz iako sa njom nije bila u obiteljskim vezama.[1138] Dubrovnik je zanimljiv jer oporuke iz ove komune iz druge polovice XIV. stoljeća ukazuju na izrazitu borbu Dubrovačkih oporučitelja protiv mortaliteta koji je snažno pogodio komunu nakon spomenute kužne epidemije, ali i onih koje su uslijedile tijekom cijeloga XIV. stoljeća. Naime, opća prisutnost smrti, razbijanje cijele društvene zajednice kao i obiteljskih zajednica nagnale su testatore iz svih dubrovačkih slojeva da doniraju siromašne i patricijske djevojke s novčanim pobožnim legatima u iznosu od 30 do 50 dukata, a ponekad čak i do 150 dukata.[1139] U svakom slučaju, nakon pojave Crne smrti, darivanje djevojaka za njihov miraz postala je uobičajena praksa oporučitelja iz svih istočnojadranskih komuna.

Kako se vidi iz podataka u rapskome uzorku oporuka, rapski su oporučitelji ostavili ukupno 23 legata rapskim djevojkama, čije su obitelji bile siromašne te nisu imale dovoljno sredstava za njihov miraz, bilo da su ulazile u bračnu zajednicu ili pak u jedan od gradskih samostana. Promotre li se darivatelji legata prema društvenome statusu i spolu, kao što je to prikazano i na Grafikonu 39., na temelju kvantitativne analize oporuka, može se uočiti da su ovu skupinu primatelja darivali oporučitelji oba spola, u nešto većemu omjeru muškarci. Tako je ukupno bilo 13 muških darivatelja i 10 žena.

Grafikon 39. Darivatelji legata *ad pias causas* u korist siromašnih djevojaka za miraz prema društvenom statusu i spolu na temelju rapskih oporuka druge polovice XVI. stoljeća

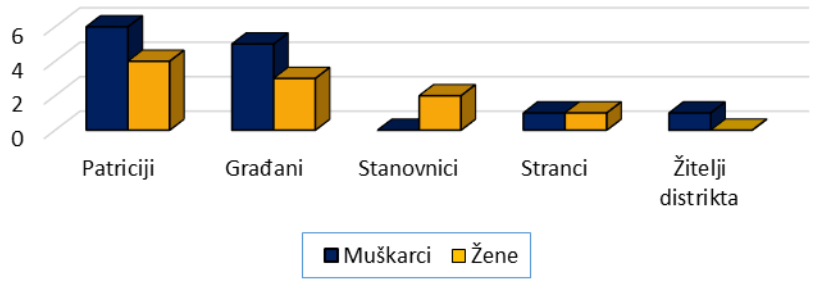

[1138] Z. Ladić, *Last Will*, bilj. 717, str. 249. No, u tom se razdoblju radi o tek pojedinačnim slučajevima dok će svoj procvat darivanja djevojkama za miraz i udaju, a u svrhu prokrecaije urbanih društava, postići tijekom i nakon pojave Crne smrti.
[1139] Isto, bilj. 670-674., str. 228-229.

Analizom društvenoga statusa darivatelja legata u korist siromašnih djevojaka vidljivo je da su najviše legata darivali pripadnici patricijata, ukupno 10, od toga šest patricija i četiri patricijke. Siromašne djevojke darivalo je osmero pripadnika građanskoga staleža, pet muškaraca i tri žene te dvije stanovnice grada Raba. Pobožne legate djevojkama ostavili su još jedan stranac i jedna strankinja te samo jedan stanovnik rapskoga distrikta. Navedeno ukazuje da je običaj darivanja siromašnih djevojaka bio proširen u svim staležima rapske komune, a razumljivo je da su, obzirom na bogatstvo, najveći udio darivatelja činili patriciji.

Legati su ponekad ostavljani neodređenoj osobi, odnosno kako navode izvori, nekoj siromašnoj djevojci u Rabu, najčešće u korist njezina miraza. Tako je rapski patricij Marino *Nimira* oporučno obvezao sina Jeronima da »odmah nakon njegove smrti treba dati dvjema siromašnim djevojkama za udaju 100 malih libara (15,6 dukata) svakoj i to za ljubav Božju i njegovu dušu ostavljajući na raspolaganju u tu svrhu svoj vinograd u uvali sv. Martina, koji mu je ostavila njegova majka.«[1140] Patricijka Katarina, supruga Galeazza *de Dominis* i kći pok. Nikole *Marinellis,* koja trudna daje sastaviti svoju posljednju volju,[1141] testamentarno je svome suprugu stavila u obvezu da se treba pobrinuti za udaju neke djevojke koja potječe iz dobre patricijske ili građanske obitelji, ili je opskrbiti za ulazak u samostan te joj osigurati miraz, i to nakon smrti njihova, trenutno nerođenoga djeteta.[1142]

Stanovnica Raba, Katarina, kći pok. Petra Gačića iz Karlobaga i žena majstora Jurja Jurovića, kovača, stanovnika Raba, u svojoj je posljednjoj volji odredila da kuća koja se nalazi u podgrađu Raba i u kojoj trenutno živi, zajedno sa svim pripadnostima, nakon njezine smrti treba pripasti najprije njezinome mužu Jurju koji ju može uživati za života, a poslije njegove smrti ona treba biti dodijeljena Margariti, kćeri Frane *de Picicco* čiji je nadimak bio *Bubulla,* i to ukoliko bude vodila častan život i ako se uda, a u protivnom izvršitelj njezine

---

[1140] *Il nobil d'Arbe misser Marino Nimira figlio del spetabil misser Gieronimo quondam misser Zuane (...) Item lassa et ordena che detto Gieronimo suo figlio tenuto et obligato sia dar a doi orfane nubile imediate dapoi la morte di esso testator lire cento de piccoli (100) per cadauna per amor de Dio et per l'anima sua lassandoli et obligandoli percio la sua uigna di Ualmartina lassattali per la quondam madona sua madre*. HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 71-72, 8. I. 1585

[1141] Zanimljivo je da su trudne djevojke, najčešće iz bogatijih slojeva, osobito ako se radilo o rizičnoj trudnoći, nerijetko sastavljale oporuke o čemu postoji još nekoliko primjera iz drugih istočnojadranskih komuna. Usp. Z. Ladić, *Last will,* str. 168.

[1142] *La nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis,* (...) *et per l'amor di Signor Iddio obligando et cosi uoglio che il detto signor Galeazzo sia obligato di maritare ouero d'rietri in monasterio una donzella che sia ben natta ò gientil dona ò citadin che le sia obligato dottare et cio doppoi la morte della predetta sua creatura.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 410v, 21.XII.1596.

oporuke, suprug Juraj, kuću treba dati jednoj siromašnoj djevojci za udaju, za koju on procijeni da je najbolje, i to »za ljubav Božju i dušu oporučiteljice.«[1143]

Ipak, oporučitelji su češće ostavljali legate *ad pias causas* nekoj djevojci iz vlastite, obično proširene obitelji ili pak obitelji prijatelja, čiji roditelji nisu bili dovoljno imućni za isplatu punoga iznosa miraza, pa su navedeni oporučitelji dodavali u tu svrhu ponešto od svojih dobara. Primjerice, svećenik i notar Kristofor Fabijanić ostavio je djevojci Nikoloti, kćeri majstora Antuna Fabijanića, postolara, očito njegova rođaka, kuću u gradu u kojoj živi, nasuprot franjevaca sv. Ivana i kućicu u gradu kraj crkve sv. Martina, za povećanje njezina miraza, pod uvjetom »da su ona i njezini nasljednici za sva vremena dužni dati služiti jednu malu misu svaki tjedan u katedralnoj crkvi na oltaru sv. Barbare, u dan kada to odredi biskup. Ukoliko Nikolota umre bez nasljednika, tada navedeni legat treba pripasti njezinome bratu Kristoforu, pod istom obvezom služenja mise.«[1144]

Stanovnica Raba, Matija, udovica Ivana iz Trogira, nekoć stanovnika Raba, ostavila je dvjema djevojkama, svojim rođakinjama, novčani iznos u korist njihova miraza. Tako je Jeronimi, kćeri pok. Frane Merkadantića, njezina bratića, »za ljubav Božju« ostavila 100 libara (15,6 dukata), a 50 libara (7,8 dukata) Orsi, kćeri majstora Kristofora Meršića, kalafata, i nećakinji spomenutog pok. Frane s napomenom, ako Orsa umre prije udaje, njoj namijenjen legat treba dobiti Jeronima, a ako Jeronima umre prije udaje, tada novčani legati trebaju pripasti Jeroniminoj majci Katarini, i to »u pobožne svrhe«, s odredbom »da se sjeti moliti za dušu oporučiteljice i njezinih pokojnih.«[1145]

[1143] *Dona Catherina filia quondam Petri Gachich de Scrisia et ad presens uxor magistri Georgii Iurouich fabri habitatoris Arbe* (...) *iure legati reliquit et hoc causa amoris et dillectionis qua infrascriptum magistrum Georgium vir suum perseguitur ipsi magistro Georgio totam eius domum presentis sue habitationis cum dictibus habentiis et pertinentiis suis poisatm in suburbio Arbi infra suos confines: quam domum cum dictis suis pertinetiis dictus Georgius tamen gaudere et possidere habeat dum uixerit, et post mortem suam perueniri uoluit in Margaritam domicellam filiam Francisci de Picicco cognominatam Bubulla, si et in quantum honestem uitam suam duxerit et se maritauerit, alier quod suprascriptus dominus Georgius commissarius ipsam domum dare debeat uni pauperi orphanelle maritande cui dicto domino commissario melius uidebitur et hoc amore Dei et pro anima ipsius testatricis.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 9, 6.X.1557.

[1144] *Il uenerabil sacerdote dominus Christoforo Fabiano mansionario et nodaro publico d'Arbe (...) lassa per uia di legato alla putta Nicolotta figliola de maistro Antonio Fabianich calzolaro et heredi suoi tutta la sua casa della presente sua habitatione posta in questa citta all'rimpeto del forno delli fratti di San Zuane con tutte le sue habentie et pertinentie et ciò in agiuto della sua dote con questa tamen conditione ch'essa putta Nicolotta et heredi suoi siano tenuti et obligati imperpetuo far celebrar una messa picola ogni settimana nella detta cathedrale al altar di santa Barbara il giorno che parera al reuerendo ordinario (...) dechiarando detto testatore che morendo la sodetta Nicolotta senza heredi legitimi in tal caso uuole esso testatore che la detta casa peruenghi in Christoforo fratello d'essa Nicolotta et heredi suoi con ubligation perpetua della messa predetta; (...) una sua casetta posta in questa citta appresso San Martin (...) lassa alla soprascritta putta Nicolotta in agiuto della sua dotte* (...) HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 109-110, 31. III. 1594.

[1145] *Mattia quondam Zaneto di Trau olim habitante in questa cita* (...) *di qual uolse che sia date per amor di Dio lire cento a Gieronima figliola del quondam Francescho Merchadantich suo zerman et lire cinquanta siano date a Orsa figliola di maistri Christophoro Merchsich calafado nezza dil sudetto quondam Francesco e questi tal danari siano dati a una e l'altra al suo maridar e se per forse la predetta Orsa morisse nante il maritare suo, il*

U rapskome testamentarnom korpusu jednom se navodi i legat u korist svih siromašnih žena u Rabu, a »za ljubav Božju« ostavila ga je patricijka Uršula *de Dominis* koja navedenima daruje sve svoje košulje.[1146]

2.9.4. Udovice kao primatelji pobožnih legata

Baš kao i siročad, starci, nemoćni i druge na bilo koji način ugrožene skupine stanovništva, i udovice se spominju već u starim kraljevskim ispravama iz ranoga srednjeg vijeka kao one kojima su kralj ili kraljica bili dužni pružiti zaštitu.[1147] Od XIII. stoljeća, u okviru tzv. socijalnog kršćanstva, udovice su kao i ostale spomenute skupine postale objektom brige pripadnika gotovo svih stanovnika urbanih i komunalnih društava diljem Europe, pa tako i u Rabu. U malim komunama kakva je bila rapska razumljivo je da su udovice smatrane osjetljivom socijalnom skupinom što se ne odražava samo kroz oporučna darivanja nego i statutarnim odredbama.[1148] Socijalna osjetljivost rapskih oporučitelja bila je posebno izražena prema onim udovicama koje nisu imale šire obiteljsko zaleđe i podršku te su, nakon smrti supruga, kao samohrane majke podizale svoju djecu. U rapskome testamentarnom uzorku primjetno je da je desetero oporučitelja ostavilo 11 legata *ad pias causas* u korist udovica.[1149] Premda je to relativno mali broj, ipak ukazuje na činjenicu da su udovice kojima je darovan

---

suo legato uada alla sopradetta Gieronima et se Gieronima mancasse nante il maritare ditti doi legati siano dati a Catarina madre di lei Gieronima in piam causam et accio si riccordi di pregare Dio per l'anima di essa testatrice e soi difonti. HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 276v, 2. III. 1562.

[1146] *La nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relitta quondam il spetabil misser Nicolo de Nassi* (…) *item ordena che tutte le sue camise sian date per amor de Dio alle pouer done in questa citta.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 41v, 6. IV. 1575.

[1147] Udovice su u srednjovjekovnome društvu, koje nije omogućavalo ženama samostalnost, bile posebno ugrožena skupina jer su nakon smrti supružnika nerijetko ostajale bez sredstava za život, a uzdržavanje s muževljeva posjeda, uvjetovano trajnim udovištvom, ponekad nije bilo dovoljno ni za osnovne životne potrebe. Stoga su ugrožene udovice morale potražiti zaštitu svojih muških rođaka ili se ponovno udati. Ako se to ne bi dogodilo, preostalo im je pokroviteljstvo gradske vlasti, crkvenih osoba ili vladara. Takvu ulogu vladara koji ispravlja nedostatke društvenoga uređenja nalazimo još od ranoga srednjeg vijeka u natpisu kraljice Jelene i u Zvonimirovoj zakletvi (Franjo Rački, *Documenta*, str. 103-104.). Oni obećavaju udovicama i siročadi zaštitu svoje posvećene kraljevske osobe, kojoj su u srednjemu vijeku pripisivali nadnaravne iscjeliteljske i zaštitničke moći. Zdenka Janeković Römer, »Obiteljski odnosi u hrvatskom društvu XI. st.«, *Zbornik Zvonimir kralj hrvatski*, ur. Ivo Goldstein, Zagreb, 1995., str. 121; Željko Rapanić, »Mater (pater) pupillorum tutorque viduarum«, *Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji: znanstveni skup,* Vodice, 10.-13. V. 1976., ur. Ž. Rapanić, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. III, Split, 1978, str. 83-89. Kraljevske osobe su već u vrijeme ratova engleskih kraljeva u VIII. i IX. stoljeću protiv poganskih naroda dobivali od strane papa titulu *milites Christi*, što zorno ukazuje na njihove nadnaravne, iz Krista proizašle moći.

[1148] Tako je u rapskome statutu nekoliko odredbi posvećeno udovicama kojima se štiti njihova sloboda raspolaganja imovinom te su one, primjerice, imale pravo raspolagati svojim mirazom u mjeri u kojoj su to htjele ukoliko nisu imale zakonite potomke, a ako su ih imale tada su mogle raspolagati samo četvrtinom svoga miraza, ne više. O tome vidi: *Statut rapske komune,* L II, C. 9, str. 106-109.

[1149] Iz detaljnoga iščitavanja rapskih posljednjih volja može se razaznati da su udovice obično bile u rodbinskoj, prijateljskoj ili dobročiniteljskoj vezi s opručiteljem odnosno oporučiteljicom, pa su, temeljem toga, u kvantitativnoj analizi svrstane u skupinu prijatelja i dobročinitelja te članova obitelji oporučitelja. No, u ovome slučaju, razmatramo ih i kao zasebnu kategoriju primatelja legata *ad pias causas.*

legat, očito bile u materijalnoj potrebi budući da su živjele u siromaštvu. Obzirom na društveni statuts i spol, pobožne legate u korist rapskih udovica ostavili su pripadnici patricijata (tri patricijke) i građanstva (četiri građanke i jedan građanin) te dva stranca. Tako je Ambroz *di Perichi* pokojno Alviža iz Milana *da Montisel,* vojnik u službi kapetana Bernardina *Seda,* kojega je bolest zatekla u Rabu, te ondje sastavlja svoju posljednju volju, ostavio »za ljubav Božju i svoju dušu« pet dukata maloljetnoj djevojčici Leliji, kćeri samohrane majke Margarite *Suchotich*, te naglašava da ukoliko bi u idućih pet godina majka bila u egzistencijalnoj potrebi tada se tih pet dukata treba dati majci kao svojevrsnu subvenciju za preživljavanje, a ako bi djevojčica umrla prije isteka petogodišnjeg perioda, tada novac treba biti dodijeljen njezinoj majci Margariti.[1150] Svećenik Mihael *Glioglia* namijenio je sva svoja pokretna i nepokretna dobra Heleni, udovici Kristofora Mužića, proglašavajući je nasljednicom tih dobara, i to kako kaže »za čistu ljubav Božju i odličnu službu koju mu je pružala u bolesti«, tim više jer je, kako ističe, saznao da je trudna s njim.[1151] Dakle, iz navedenoga je moguće dokučiti da je svećenik Mihael želio trajno zbrinuti udovicu Helenu i njihovo još nerođeno dijete.

***

Iz prethodne analize darivanja pobožnih legata u korist socijalno ugroženih osoba i skupina (siromasi, siromašne djevojke, siročad i udovice) moguće je zaključiti da je siromaštvo, kao posljedična pojava kriznih, ratnih vremena i gospodarske stagnacije u rapskoj komuni, u drugoj polovici XVI. stoljeća bilo i te kako prisutno, ali i percipirano od strane svih društvenih slojeva i pripadnika oba spola komunalnoga stanovništva. Crkva je još od XIII. stoljeća, preko mendikantskih redova kroz tzv. socijalno kršćanstvo podupirala materijalno zbrinjavanje potrebitih, te je u praksi, kroz oporučno darivanje navedenih pojedinaca i skupina i u razmatranom razdoblju, kao i u prethodnim razdobljima u drugim istočnim

---

[1150] *Miser Ambrosio di Perichi quondam miser Aluise Milanese da Montisel soldato nella compagnia del capitano Bernardin Seda (...)Item per uia di legato per amor di Dio, et per l'anima sua, lassa dalli ducati diece sopradetti che deue hauer dal predetto reuerendo Cernotta, ducati cinque à Lelia putina, figliola de Margarita Suchotich soprascritta, li qual ducati cinque uole et ordena esso testador che stiano in deposito appresso vna persona in questa città che parerà alli predetti commessarii fino anni cinque in capo de quali anni cinque siano dati ad essa puta, con questa dechiaration se in fra li detti anni cinque la soprascritta Margarita madre della predetta puta uenisse in necessità, tunc uole che essi ducati cinque siano dati ad essa Margarita per souention del uiuer suo et se anco la detta puta uenise à morir auanti detti anni cinque, li habbia et sian dati essi danari alla predetta Margarita madre.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XI, fol. 38v-39r, 6. X. 1599.

[1151] *Venerabilis dominus presbiter Michael Glioglia manssionarius arbensis* (...) *De omnibus aut suis bonis mobilibus et stabilibus, iuribus et actionibus ad se quomodocumque spectantibus et pertinentibus heredem suam reliquit et esse uoluit donam Helenam relictam quondam Christophori Muziich puro amore Dei et pro bona et optima seruitute per preteritum et in presenti sua infirmitate sibi prestita, eo magis quod cum illo (ut inquit, effecta est pregnans.).* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 49rv, 17. V. 1575.

jadranskim komunama,[1152] vidljivo da se kod pojedinih članova rapskoga društva razvio izraziti senzibilitet za osobe u potrebi koje su rapski oporučitelji darivali različitim vrstama legata (uglavnom u hrani, nekretninama, odjeći i novcu) u okviru strategije lakšeg postizanja krajnjega cilja - vječnoga života ili jednostavno kao znak kršćanskog milosrđa. Odnos rapskih oporučitelja prema pripadnicima socijalno ugroženih i na rubovima društva smještenih pojedinaca i skupina istovjetan je, kao što je pokazano kroz usporedbe, sa drugim istočnojadranskim komunama i iskazuje se kroz dvije temeljne osobine tzv. socijalnoga kršćanstva – solidarnost i milosrđe. Analiza odnosa rapskih oporučitelja prema spomenutim pojedincima i skupinama također pokazuje da se spomenuti temeljni izričaji socijalnoga kršćanstva na prostoru i među stanovništvom rapske komune protežu duboko u XVI. stoljeće, i da je trajalo u kontinuitetu već gotovo četiri stoljeća i to bez obzira na znatno izmijenjene društvene, gospodarske i crkvene prilike kako u Europi tako i na području Istočnoga Jadrana.

2.10. Primatelji pobožnih legata izvan rapske komune

Analizirajući rapske oporuke, može se uočiti da su testatori legatima obdarivali i različite crkvene i karitativne institucije, ali i njima bliske osobe izvan rapske komune iz gradova, komuna i mjesta smještenih na bližoj ili daljoj distanci od Raba. Riječ je prvenstveno o onim oporučiteljima koji su bili stranoga podrijetla, iako to nije bilo uvijek pravilo. Ponekad su pobožne donacije namijenjene spomenutim primateljima ostavljali i Rabljani, koji su tijekom svoga života posjetili određenu crkvu ili svetište u vidu hodočašća ili su imali posjede na teritoriju darovane crkve, izvan rapske komune, pa su stoga odlučili ostaviti lokalnoj crkvi neka od svojih dobara, u okviru strategije *pro remedio animae.*

Iz rapskoga uzorka oporučitelja također je zamjetno da su testatori, koji podrijetlom nisu bili iz Raba, ali ih je bolest ili neka druga nesreća zatekla u rapskoj komuni, gdje sastavljaju i svoju posljednju volju, pretežno darivali svoje pobožne donacije crkvenim i civilnim institucijama i osobama u mjestima odakle su bili rodom. O njihovoj povezanosti s rodnim krajem svjedoči i činjenica da su ponekad odabirali za mjesto svoga ukopa, ovisno o svome društvenom položaju, grobnicu u crkvi odnosno *infra ecclesiam* ili na lokalnom groblju njihove župne crkve u kraju iz kojega su potjecali. U analizi koja slijedi naglasak će biti na donacijama namijenjenima crkvenim i karitativnim ustanovama te osobama na rubu društva kojima strani oporučitelji, čije su oporuke sačuvane u spisima rapskih bilježnika, ostavljaju svoje pobožne legate.

[1152] Usp. Z. Ladić, *Last will,* str. 189-190, 198, 205-206, 214-215, 219-220, 228-229, 234.

2.10.1. Marijanska svetišta i crkve izvan Raba

a) Trsatsko svetište

Iako u izvorima iz razdoblja druge polovice XVI. stoljeća nema izravnih podataka o hodočašćenju rapskih stanovnika na Trsat, ipak se na temelju ostavljanja legata trsatskome marijanskom svetištu, koje je bilo izrazito popularno kod žitelja istočnojadranskih komuna u razdoblju razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka pa i ranomodernoga doba, može pretpostaviti da su neki od rapskih testatora posjetili navedeno svetište tijekom života.[1153]

Senjski trgovac Juraj Bukovac, koji piše svoju posljednju volju u Rabu gdje ga je zatekla teška bolest, oporučno ostavlja 10 toraca trsatskoj crkvi, koji se trebaju dati u nadolazećoj godini na dan obljetnice njegove smrti.[1154] Moguće je da je ovaj oporučitelj tijekom života hodočastio u navedeno marijansko svetište zbog osobne pobožnosti prema Djevici Marij.

Iako u promatranom uzorku ne nalazimo više podatak o štovanju trsatskoga marijanskog kulta, nema sumnje da je i rapska komuna u hodočasničkome smislu gravitirala prema najvažnijem marijanskom hodočasničkom svetištu Istre i Kvarnera kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka.

b) Pag

Kako je već istaknuto u poglavlju o teritorijalnome ustrojstvu rapske komune, dio otoka Paga od kraja XII. stoljeća potpadao je pod jurisdikciju rapske komune (od Novalje do Luna).[1155] Međutim, i ljudi koji su nastanjivali one dijelove Paga koji nisu bili izravno uključeni u rapski teritorij, održavali su gospodarske, društvene i vjerske veze s Rabom. To je razvidno i iz oporuka stanovnika paške komune koji svoje posljednje volje sastavljaju u Rabu, ali pobožne

---

[1153] Hodočašćenju u marijansko svetište na Trsatu osobito su bili privrženi stanovnici Istre i Hrvatskoga Primorja. Kao primjer može se navesti oporuka Lazara Scorzona, porečkoga stanovnika, iz svibnja 1479. koji je oporučno odredio *quod Antonius eius filius teneatur ire aut mittere personam vnam visitandum ecclesiam domine sancta Marie de Flumine et debeat vigilare per dies octo ad ecclesiam domine sancta Marie de monte et ibi celebrare faciat misam vnam personam in dicta ecclesia in satisfactionem uotorum suorum pro anima sua.* HR DAPA, IB, AT, sign. HR-DAPA-8., fol. 172r. Trsatsko svetište bilo je i objekt darivanja oporučitelja iz raznih djelova Hrvatske. Tako je lupoglavski pop Mihovil Sipa prilikom sastavljanja oporuke odnosno kodicila Jelene, sestre Petra Kružića u veljači 1541. godine, naveo niz darivanja koje je Jelena Kružić darovala trsatskom svetištu, kao na primjer: *službnici k maši srebrne i mala zdelica srebrna i jedan kalež, a dva jesta na Trsati. I ošće je dana jedna škofija na Trsat i jedna sablja, i ošće zlata šuba s koli, i jošće .e. (6) sagov le na Trsat. I jošće dah le na Trsat va ime škrilje i kapeli dukatov .m. (60).* Stjepan Ivšić, *Acta croatica. Hrvatski spomenici*, knj. I, prir. Josip Bratulić, HAZU, Zagreb, 2017., dok. 185. Dakle, radi se o liturgijskim predmetima (plitici, kaležu) kovčezima, sablji, tepisima te 60 zlatnih dukata darovanih ovom svetištu.

[1154] *Attrouandosi ser Zorzi Buchouaz in questa citta grauamente ferito di piage mortale (...)Et uoglio anchora che l'anno che ha da uenir il giorno de mio anniuersario sia dato alla chiesia di Tersata torzi numero 10.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 7, 11. X. 1571.

[1155] Vidi str. 38.

legate ostavljaju uglavnom crkvenim institucijama i rodbini u rodnome mjestu. U prilog navedenom izdvaja se primjer paškoga patricija Jurja Diskovića koji je svoju posljednju volju dao sastaviti u Rabu, u crkvi sv. Marije od milosrđa.[1156] On je za mjesto svoga ukopa izabrao grobnicu svojih predaka u paškoj katedralnoj crkvi[1157] te je ostavio više legata različitim crkvenim i svjetovnim primateljima iz mjesta odakle potječe, grada Paga. Tako je paškome kaptolu kaptolu »za ljubav Božju i svoju dušu« ostavio deset i pol solana koje je kupio od različitih prodavatelja, te kuću koju mu je ostavila baka Antonija Migafčić, obvezujući primatelja na služenje različitih vrsta misa za njega i njegove pokojne te za obitelj Migafčić.[1158] Oporučitelj još naznačava da ukoliko bi paški kaptol pokrenuo kakav spor oko dodijeljenih mu legata, oni trebaju pripasti paškomu dominikanskom samostanu s obvezom služenja navedenih misa.[1159] Zatim je paškim benediktinkama samostana sv. Margarite dodijelio polovicu svoje srebrnine (13 vilica, 12 žlica i dvije čaše) od kojih se treba načiniti kalež i plitica koji će se koristiti za liturgijsku službu u njihovoj crkvi.[1160] Također je za dogradnju i popravak istoga samostana i crkve izdvojio 20 dukata.[1161] Drugu polovicu svoje srebrnine ostavio je u korist katedralne crkve u Pagu, za izradu kaleža i plitice.[1162] Bratovštini sv. Jurja donirao je 10 ovaca, »za svoju dušu i oprost grijeha«.[1163] Svojim je izvršiteljima oporuke odredio da svu njegovu odjeću i tkanine različitih vrsta trebaju dati »Kristovim

---

[1156] *Fatto in Arbe nella chiesiola de Santa Maria de misericordia.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 13v, 14. II. 1582.

[1157] *Misser Zorzi Discouich nobil di Pago (...) Il cadauere suo vuole et ordina quando uenira a mancar da questa á meglior uita, che sia posto nela sepolutra di suoi Anteccessori nella chiesa cathedrale di Pago.* Isto, fol. 14r.

[1158] *Item lassa per l'amor de Dio et per l'anima sua al Reuerendo Capitolo di Pago saline diece é mezo çoe tre qual disse hauer comprato dali ser Vuchaç Chaçaç, heredi del quondam misser Zuane Carletta, tre e mezo da ser Vuchaç Chaçaç, et quatro dalli heredi del quondam misser Christophoro de Uidal, in confin de San Michel per le qual reuerendo capitolo sudetto perpetuis futuris temporibus sia obligato far celebrar l'infrascritte messe grande: una per l'anima del quondam suo misser padre nel giorno del suo anniuersario, la seconda nel anniuersario dela quondam sua madonna Madre, la treza nel anniuersario del quondam misser Piero suo fratello, la quarta nel anniuersario dela quondam sua prima consorte madona Margarita, la quinta nel anniuersario de madona Antonia sua migier qual al presente uiue, et li sexta nel suo anniuersario (...) Item lassa al sudetto reuerendo Capitulo una sua casa qual disse essergli peruenuta iure hereditario dalla quondam madona Antonia Migafcich sua ameda qual Reuerendo Capitulo sia obligato pregar la Maesta de Dio per l'anima de quelli de Migafcich* (...) Isto, fol. 14r.

[1159] *Et se per caso il Reuerendo Capitulo di Pago promouesse qualche litte ouero disturbo sopra tal legati ouero sopra ogn'altra difficulta che occorer quouismodo potesse, ch'al tutto sia priuo d'essi et che quelli puoi peruengan et peruenir debban nel monasterio delli venerandi frati de san Domenico con obligation delle messe soprascritte.* Isto.

[1160] *Item lassa alle Reuerende Monache de Santa Margarita la mitta di suoi arzenti qual sono al numero di pironi tredece, chiuchiare dodece, et duoi taççe delli qual uuol et ordina che per li antedetti suoi comissarii sia fatto uno calice et una patena qual seruir douesse in essa chiesa alla celebration di messe (...)* Isto, fol. 14rv.

[1161] *Et ducati uinti per la fabrica et reparation del monasterio et chiesa loro, qual monache non uolendo spenderli alla ditta fabrica non possino conseguir il beneffito d'essi ducati uinti.* Isto, fol. 14v.

[1162] *Item lassa l'altra mitta di suoi arzenti alla chiesa cathedrale di Pago delli qual uuole et ordina che sia fatto uno calice et patna.* Isto.

[1163] *Item lassa alla fraterna de San Zorzi annimali pegorini numero diece et questo per l'anima sua et remission di suoi peccati.* Isto.

siromasima« u Pagu.[1164] Nadalje je odredio svome nasljedniku Juliju, nezakonitome sinu njegova pok. brata Petra, da u četvrti sv. Jurja treba podići pregradne zidove između tri kućice, gdje trenutno žive paške trećoredice, a koje im je oporučno ostavio njegov stric Nikola Gerbin.[1165] Na kraju je naglasio da ako se »Bože sačuvaj« njegov nasljednik bude loše odnosio prema ostavljenim mu dobrima, ona trebaju pripasti župniku i primiceriju paške katedrale, s obvezom služenja velike mise kroz godinu dana za njegovu dušu. Ako, pak, oni ne budu poštovali njegovu posljednju volju, navedena dobra trebaju postati vlasništvom paških dominikanaca.[1166] Naposljetku, ukoliko njegov nasljednik umre bez muških potomaka, oporučitelj je odlučio ostaviti dvije trećine nekretnina svojim nećakinjama Vinki i Margariti, a trećinu u korist župnika i primicerija paške katedrale, s obvezom služenja misa za dušu oporučitelja te njegovih pokojnih, oca i djeda.[1167] Iz navedenoga se može steći dojam da je oporučitelj Juraj Disković bio izrazito vezan za pašku komunu, u kojoj je proveo čitav život, iako je svoje poslove vršio i na području rapske komune, gdje je imao i rodbinu. Stoga je i u svojoj posljednjoj volji odredio da se većina njegovih dobara dodijeli navedenim crkvenim institucijama, klericima kao i skupinama na margini društva u Pagu, što govori u prilog njegove povezanosti s ljudima i crkvama u rodnome kraju.

c) Zadar

Svoje je oporuke u Rabu sastavilo i nekoliko oporučitelja podrijetlom iz zadarske komune, koji su svoje privremeno ili trajno boravište našli na području rapske komune. Neki od njih u svojim su posljednjim voljama ostavili pobožne legate u korist crkvenih i vjerskih institucija te pojedinaca u Zadru. Takav je primjer Katarine, udovice građanina Zadra Jurja

---

[1164] *Item lassa che per l'infrascritti suoi comissarii sian dispensati tutti li suoi drappi de qual sorte esser si uoglia á i poueri de Christo del ditto luogo di Pago per l'anima sua.* Isto.

[1165] *Item ordena che l'infrascritto suo herede sia tenuto far fabricare de muro i paredi delle tre casette nel confin de San Zorzi nelle qual al presente stano le piçochare qual gli furno lassate per il quondam misser Nicolo Gerbin suo barba (....)* Isto.

[1166] *Et ch'Iddio guardi uolendo suo herede ouero successori suoi malignar i detti suoi beni alora uuole che quelli peruengano et peruenir debbano per uia di legato á Reuerendo Arciprete et Primicerio della Chiesa Cathedrale di Pago che per tempo serano, et morendo uno de loro peruenga in unaltro suo sucessore, con obligation ch' i detti reuerendi prelati obligati siano celebrar ouero far celebrar una messa grande infra l'anno per l'anima sua, qual prelati non uolendo defender tal sua uolunta, che subbito et immediate il presente suo legato peruenga et peruenir debba nel monasterio delli venerandi frati de San Domenico di Pago.* Isto, fol. 15r.

[1167] *Et mancando esso suo herede (quod Deus auertat) senza heredi legitimi masculini ch' i ditti suoi beni stabili peruengano et peruenir debbano in tre parti cioe due parti nelle fiole de due sue sorele çoe madona Vicenza et madona Margarita sue neze et la terza parte alli reuerendi arciprete et primicerio che per tempo sarano di Pago et successori loro et cossi in infinitum con obligation di messe ut supra exressum et ordinatum fuit, con obligo ancor di far celebrar due messe grando per il ditto reuerendo Capitulo coe una nel anniuersario del quondam suo misser padre, et l'altra nel anniuersario del quondam suo auo misser Piero Discouich.* Isto.

Brunovića.[1168] Za nju se, doduše, ne može sa sigurnošću ustvrditi je li bila Rabljanka koja se udala za Zadranina ili je i sama bila Zadranka koja je, stjecajem okolnosti, kraj života, sa 83 navršene godine, dočekala u Rabu.[1169] No, vjerojatnije je da je ipak bila Zadranka, budući da se želi pokopati u Zadru u crkvi sv. Silvestra u grobnici u kojoj je već pokopan njezin muž,[1170] a i prema tome što ostavlja nekoliko pobožnih legata zadarskim crkvenim i karitativnim ustanovama. Tako je zadarskome lazaretu »zaraženih« ostavila 30 malih solida (jednu libru i deset solida) »za svoju dušu i ljubav Božju«.[1171] Isti iznos ostavila je za dogradnju kapele sv. Šimuna u Zadru[1172] kao i bratovštini Presvetoga Tijela u zadarskoj metroplitanskoj crkvi.[1173] Iako se radi o legatima simbolične novčane vrijednosti, oporučiteljica Katarina u trenutku sastavljanja oporuke osjetila je pobožnu potrebu da donira nešto za navedene ustanove. Zanimljivo je još istaknuti da je u svojoj drugoj oporuci ponovila legate u korist navedenih zadarskih crkvenih i karitativnih ustanova, ali je još ostavila i 100 dukata za djevojku Uršulu, kći rapskoga građanina Stjepana *Cortese,* za povećanje njezina miraza,[1174] što je za razliku od prethodnih, simboličnih legata, izrazito velika svota novca. Iz toga se može zaključiti da je bila imućna, ali nije smatrala da navedenim zadarskim crkvenim i karitativnim ustanovama treba dati veću svotu »za spas duše«.

d) Hvar

Hvarska je komuna u više segmenata bila povezana s rapskom, ali gledajući iz perspektive ljudskih veza, iz rapskih je oporuka primjetno da su se neki oporučitelji podrijetlom iz hvarske komune nastanili u rapskoj komuni, ondje osnovali svoje obitelji i na kraju svoga života sastavili svoje posljednje volje u Rabu. Međutim, neki od njih su dio svojih dobara ostavili i crkvenim institucijama u rodnome mjestu. Primjerice, već spominjana hvarska patricijka Marija, kći pok. Ivana Barbića koja je bila udata u Rabu za rapskoga patricija

---

[1168] *Madonna Catharina relitta quondam ser Zorzi Brunouich cittadino da Zara* (...). Ona je u Rabu sastavila dvije oporuke, jednu 1586. u dobi od sedamdeset godina (...) *per esser gia quasi d'anni settanta*. HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 20 rv, 14.VIII.1586. Drugu je oporuku dala sastaviti 1594., dakle kada je već imala 78. godina što je za ono vrijeme bila duboka starost. Isto, sv. VII. fol. 22r-23r, 14. VI. 1594.

[1169] Na margini njezine druge oporuke iz 1594. notar je naznačio datum njezine smrti, 8. listopad 1599. što bi značilo da je tada imala 83 godine. *Obiit testatrix conscritta die 8. octobris 1599.* Isto, fol. 22r.

[1170] (...) *nella chiesa di san Siluestro da Zara nella sepoltura doue giace il cadauere del quondam suo marito*. HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 20r, 14. VIII. 1586.

[1171] *Item lassa per l'anima sua e per amor de Dio al lazareto delli amorbari da Zara soldi trenta de piccoli.* Isto, fol. 20v.

[1172] *Item lassa alla fabrica della capella de San Simon giusto da Zara soldi trenta.* Isto.

[1173] *Item lassa al Sagratissimo Corpo de Christo nella chiesa Metropolitana de Zara soldi trenta con condition che li predetti tre legati siano pagati un'anno da poi la morte d'essa testatrice.* Isto.

[1174] *Item lassa à Orsolina figliola d'esso misser Steffano Cortese per amor de Dio, et in augumento della sua dotte ducati cento, ch' altre uolte à essa testatrice furno lasciato dal quondam suo marito* (...). Isto, sv. VII, fol. 22v, 14. VI. 1594.

Kristofora *Zudenigo* te je ostala udovica, u svojoj je posljednjoj volji namijenila sva svoja pokretna i nepokretna dobra svojim dragim sinovima Jeronimu i Ivanu, u jednakome udjelu, a ukoliko bi oni ostali bez zakonitih nasljednika, tada njezina dobra na Hvaru trebaju pripasti franjevcima sv. Petra, a ona na Visu franjevcima opservantima sv. Križa, »za ljubav Božju i njezinu dušu.«[1175] Dakle, ova je oporučiteljica, pod uvjetom da njezini sinovi ostanu bez nasljednika, radije svoja dobra ostavila franjevcima u hvarskoj komuni, nego crkvenim ili nekim drugim vjerskim institucijama u rapskoj komuni, iz čega se može osjetiti njezina privrženost i nostalgija za rodnim krajem.

2.10.2. Prekomorska i istočno-jadranska svetišta

Veliki geografski prostor kojim je vladala Mletačka Republika, a koja je sadržavala razne etničke skupine, jezike, civilizacijske običaje, pa čak i vjere, utjecala je na kontinuirano kretanje stanovništva kojim je vladala iz jednoga grada u drugi, iz jedne regije u drugu. Radilo se o pojedincima, najčešće obrtnicima, trgovcima, mornarima, vojnicima i umjetnicima koji su svoja boravišta pronašli daleko od mjesta svoga rođenja i djetinjstva.

Mornar podrijetlom s otoka Krete, Ivan *Fierauante* pok. Jurja, inače brodograditelj po zanimanju, koji je službu obavljao na galiji mletačkoga kapetana i patrona Petra Moresinija, tijekom svoje pomorske službe jedno je kraće vrijeme boravio u rapskoj komuni, gdje ga je zatekla bolest, pa je ondje sastavio i svoj testament.[1176] U njemu imenuje izvršiteljem oporuke Antonija *Rocasti*, patrona jedne od fregata pod upravom mletačkoga generala te ga ovlašćuje da proda sve njegove stvari različitih vrsta koje se nalaze na galiji, te dobivenim novcem plati pogrebne obrede, a također i ostatak njegovih dugova.[1177] Ostatak novca »za ljubav Božju i

---

[1175] *Madonna Margarita fiola del quondam spetabil misser Zuane Barbich nobile di Lesina et relitta del quondam spetabil misser Christophoro Çudenico nobile d'Arbe (...) in tutti poi l'altri suoi beni mobeli et stabili (...) lassa suoi heredi uniuersali equalmente Hieronymo et Zuane fioli sui chari quql obligati siano far dire per anni tre continui subito doppo la morte sua messe quarntanne ogni anno, et in anni cinque messe tre al anno. Volendo et ordinando ch'i beni suoi per modo alcuno non si possino uender, donar, permutar ne alienar, ma che morendo uno peruenga in unaltro, et cosi de herede in herede legitimo in infinitum, quali morendo ch'Iddio guardi senza heredi legitimi alora vuole che i beni suoi di Lesina peruengano alli reuerendi frati de San Piero de Lesina, et quelli de Lissa alli reuerendi frati de Santa Croce zocholanti per amor de Dio et per l'anima sua*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 23r, 9. III. 1589.

[1176] *1597. nell'indittion decima il giorno ueramente di Mercore li 8. ottobrio, fatto in Arbe in casa del reuerendo misser pre Aluise Cernotta coanonico (...) Maistro Zuane Fierauante calafato quondam Zorzi dalla Cania al presente Peota (come disse) sopra la Galea del clarissimo signor Piero Moresini, della persona del quale fecero fede li sopranominati petron et capo, sano per l'Iddio gratia di mente, sensso et intelletto, et di buona memoria, ma giacendo in letto oppresso d'infirmità corporale et dubitando i pericoli della morte (...)* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 31v, 8. X. 1597.

[1177] (…) *qual commissario lassa et uole che sia misser Antonio Rocasti al presente patron della fregata del eccelentissimo signor Generale, lo qual prega ch' eseguisca quanto nel presente testamento sarà ordenato. Item ordena che tutte le robbe et beni mobeli quali esso maistro Zuane s'attroua hauer in questa casa et in vna cassa qui esistente, et cosi anco tutte le robbe cosi feramenta come altre di cadauna sorte esistenti di sua raggione*

svoju dušu« ostavlja crkvi sv. Venerande[1178] u Hvaru.[1179] Nadalje, ističu se i njegovi zavjetni darovi (*inuodi)* koje je, kako kaže, načinio u svojoj bolesti, te ih je oporučno namijenio različitim marijanskim i drugim svetištima od Venecije do Krfa. Tako je, od plaće koju je trebao dobiti za službu na galiji, namijenio određeni iznos koji treba biti utrošen na zavjetne darove od srebra u vrijednosti dvije libre, a koje nakon njegove smrti izvršitelj oporuke treba poslati sljedećim crkvama: crkvi Blažene Djevice Marije u mletačkome Arsenalu, crkvi sv. Franje i sv. Pavla u Veneciji, crkvi sv. Marije *di Casopo,*[1180] te crkvi sv. Marije *di Mamali*[1181] i crkvi Sv. Duha smještenima na otoku Krfu i na kraju crkvi Blažene Djevice Marije na Starome trgu u Rabu.[1182] Vjerojatno je tijekom svoje mornarske službe, na svojim putovanjima ovaj mornar posjetio sva navedena svetišta, budući da svakome ostavlja i navedene zavjetne darove. Na kraju svoje oporuke, univerzalnim nasljednikom svih svojih dobara, ovaj oporučitelj imenuje kapelana ili kaluđera crkve sv. Venerande u Hvaru i njegove nasljednike, i to u korist rečene crkve, obvezujući kapelana da moli Boga za oprost njegovih grijeha te služi mise za njegovu dušu.[1183] Iz navedenoga je razvidno da je ovaj mornar grčkoga podrijetla i istočnoga obreda očito određeno vrijeme boravio i u Hvaru, gdje je vjerske obrede obavljao u crkvi sv. Venerande, te je želio da se ta intimna vjerska veza nastavi i nakon njegove smrti, u vidu molitava i misnih žrtava za njegovu dušu, kako bi lakše stekao Vječni život.

***

---

nella predetta galia Moresina siano dal detto commissario uendute, et dal ritrato loro sian prima pagati li funerali et esequie predette di poi siano pagati li soi debiti infrascritti. Isto, fol. 31v-32r.

[1178] Inače, crkva i hospicij Sv. Venerande u hvarskoj komuni podignuta je 1561. godine za mornare podrijetlom s grčkih posjeda Mletačke Republike, prvenstveno Peloponeza, Cipra i Krete, koji su s ostalim osobljem flote zimovali u Hvaru i trebali su svoju bogomolju, budući da su pripadali vjernicima istočnoga obreda. U crkvi se održavala liturgija prema istočnom (grčkom), ali i zapadnom (rimskom, latinskom) obredu, a o crkvi je brinuo grčki monah. O povijesti navedene crkve vidi više: Dušan Berić, »Pravoslavni manastir Sv. Venerande u Hvaru«, *Bilten historijskog arhiva komune hvarske* (1959.), br. 1, str. 6-10.; Ambroz Tudor, »Utvrđivanja crkve i hospicija Sv. Venerande u Hvaru u prvoj polovini 19. stoljeća«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* vol. 36 (1998.), br. 1, str. 383-395. Joško Kovačić, *Iz hvarske kulturne baštine,* Biskupski ordinarijat, Hvar, 1987., str. 260.

[1179] *(...) il resto ueramente che soprauanzarà lassa per amor di Dio et per l'anima sua alla chiesia di Santa Veneranda di Lesina.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol.32r.

[1180] Danas Kassiopi na otoku Krfu, a onda luka na Krfu, sjevernije od utvrde Krf.

[1181] Danas također Mamali, nešto udaljeniji od utvrde Krf na otoku.

[1182] *Item disse che nella presente sua malatia ha fatto l'infrascritti inuodi li quali ordena che detto suo commissario subito dopò la morte d'esso testator gli debba mandare et prima alla benedetta madona dal Arsenal di Venetia, un inuodo d'arzento di ualuta de L doi, à San Francesco et Paula in Venetia, similmente un inuodo di L 2. Item alla Madona di Casopo di L 2, alla Madona del Loreto L 2, alla Madona de Mamali à Corfù L 2 à Santo Spirito à Corfù L 2, et alla Madona di Piazza uechia d'Arbe L doi.* Isto, fol. 32v.

[1183] *In tutti ueramente gl'altri beni soi mobeli et stabeli, raggion et attion ad esso maistro Zuane testador quomodocumque et qualitercumque ac undecumque si al presente come in futturum spettanti et pertinenti ac ubique esistenti lassa et instituiesse herede suo uniuerssale il presente capellano ouer caloiero della predetta chiesia di santa Veneranda di Lesina et sui successori, et ciò in utile et benefficio della chiesia predetta il qual cepellano obligato sia pregar il signor Iddio per la remission di pecati d'esso testador et dir delle messe per l'anima sua.* Isto.

Kako je vidljivo iz prethodne analize, neki oporučitelji i oporučiteljice, koji su se zbog bračnih razloga, svoje službe ili poslova privremeno zatekli u Rabu ili su pak ondje osnovali svoju obitelj i dočekali kraj života, ipak su dio svojih dobara ostavili u korist crkvenih i karitativnih institucija i pojedinaca, te članova svojih obitelji u rodnome kraju. Također, za mjesto svoga ukopa izabrali su crkvu ili groblje u sredini iz koje potječu, iz čega je razvidno da su na taj način željeli ostati povezani sa svojim rodnim krajem i ljudima kojima su *post mortem* prepustili brigu za njihovu dušu. Ova solidarnost s rodnim krajem očituje se kod oporučitelja već od razvijenoga srednjeg vijeka, pa tako već u to vrijeme gotovo da i nije bilo testatora koji nisu darivali crkvene ustanove i pojedince u krajevima iz kojih su bili rodom. To, naravno, ukazuje i na sve bolju uređenost kontakata između pojedinih urbanih sredina diljem istočnog Mediterana omogućenu povećanjem kvalitete pomorskih i cestovnih putova. Tako tijekom XVI. stoljeća gotovo da i nije bilo osobe hrvatskoga podrijetla koja je živjela u Veneciji, a koja nije darivala oporučne legate crkvenim ustanovama i pojedincima u komunama iz kojih su bili podrijetlom. Zapravo, ostavljanje legata ustanovama i pojedincima u rodnome gradu u ovo je vrijeme predstavljalo značajan materijalni, financijski i nekretninski doprinos primateljima takvih legata.[1184]

II) VRSTE LEGATA *AD PIAS CAUSAS*

Prilikom analize primatelja pobožnih legata, među ostalim bilo je riječi i o raznovrsnim legatima koje su oporučitelji ostavljali različitim crkvenim i karitativnim ustanovama i pojedincima, članovima obitelji kao i skupinama na rubu društva. U ovome će se poglavlju sustavnije raščlaniti vrste darovanih legata prema dvanaest osnovnih skupina: novac, zemlja, hrana i prehrambeni proizvodi, životinje, nastambe, tkanine i odjevni predmeti, svakodnevni uporabni predmeti, liturgijski predmeti, knjige, slike, nakit i drago kamenje i ostalo.

Pored važnih podataka koje takva analiza pruža s aspekta religioznosti rapskih stanovnika, detaljnom raščlambom vrsta darovanih legata *ad pias causas* može se dobiti i bolji uvid u razinu materijalne kulture rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća, ali i u gospodarsku situaciju i imovinske prilike na otoku u navedenom razdoblju.

[1184] O značajnoj distribuciji pobožnih legata hrvatskih doseljenika u Veneciju više radova je napisala Lovorka Čoralić. Vidi npr.: L. Čoralić, »Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini«, *CCP*, vol. XVII (1993.), br. 31, str. 49-128; Ista, »Oporuke dalmatinskih patricija u Mlecima (XV.-XVIII. st.)«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i* umjetnosti, (2000.), vol. 17, str. 85-109; Ista, »Hrvatski iseljenici i mletačka Scuola grande S. Marco«, *Povijesni prilozi* (2009.), sv. 36, str. 9-21.

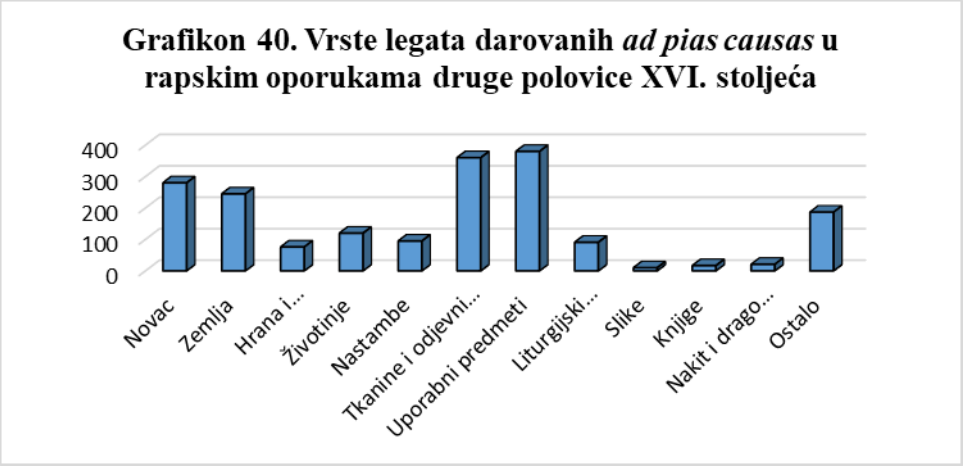

Na temelju kvantitativne analize darovanih legata,[1185] čiji su rezultati prikazani na Grafikonu 40., iz rapskih je oporuka već na prvi pogled zamjetno da su stanovnici rapske komune u pobožne svrhe najviše ostavljali legate u vidu svakodnevnih uporabnih predmeta (20,19 % od ukupnoga broja ostavljenih legata) te tkanina i odjeće (19,13 %). Slijede novčani legati (14,88 %), potom zemljišne nekretnine (13,02 %), životinje (6,38 %) i nastambe (5,05 %). Od darovanih legata treba još istaknuti i liturgijske predmete (4,84 %) te hranu i prehrambene proizvode (4,04 %). Male skupine darovanih legata *ad pias causas* čine nakit i drago kamenje (1,11 %), knjige (0,90 %) i slike (0,53 %).[1186] U kategoriju »ostalo« uvršteni su svi oni legati koji u oporukama nisu izravno specificirani prema vrsti ili ako jesu, onda je broj takvih izuzetno mali (npr. oružje koje se spominje samo u jednoj oporuci ili jedan glazbeni instrument). Govoreći o nenaznačenim (nespecificiranim) legatima prema vrsti, koji pripadaju skupini »ostalo«, rapski su oporučitelji u 9,93 % slučajeva u svojim posljednjim voljama naveli da u pobožne svrhe ostavljaju općenito rečeno »svoja dobra« (*i beni suoi*),[1187]

[1185] Ukupan broj svih darovanih legata *ad pias causas* ili *pro anima sua* iznosi 1882.

[1186] I u kasnome srednjem vijeku darivanje knjiga i slika bilo je vrlo rijetko, ne samo u Hrvatskoj, već i u drugim zemljama. Ukoliko su one darovane, primatelji takvih legata najčešće su bili pojedini svećenici ili samostani koji su tako obogaćivali svoje *librarie*, odnosno knjižnice. U tom se smislu darivanje knjiga *ad pias causas* nije bitno promjenilo od razdoblja kasnoga srednjeg vijeka, prije svega zato što su bile vrlo skupe, a potom i zbog činjenice što je trebalo pronaći dostojnog primatelja legata u knjigama. Taj proces primjetan je u svim europskim zemljama, a ovdje navodimo primjer Mattea Sclafana, bogatog velikaša iz Palerma, koji je priznavao vlast Ludovika I. Anžuvinca /kojem je jednim legatom iz svoje oporuke zapisane 1348. godine darovao »miglior cavallo delle sue stalle al re Ludovico«. Kako kazuje ista oporuka, Matteo je imao knjižnicu (*libreria*) koju je cijelu darovao fratru Francescu Messani koji je bio izvršitelj njegove oporuke. Maria Antonietta Russo, Matteo Sclafani, »Paura della morte e desiderio di eternità«, *Mediterranea ricerche storiche*, (2006.), vol. 6, str. 62. Slično stanje nalazimo i u sjeveroistočnom francuskom gradu Douaiu, u kojem su se početkom XV. stoljeća nakit, liturgijski predmeti i knjige rijetko darivali. Baš kao i u Palermu, i u ovom gradu knjige i liturgijski predmeti uglavnom su darivani svećenicima, a ponekad i laicima. Tako je Marie Narette 1405. godine oporučno darovala nekoliko liturgijskih knjiga svojoj kumi Sebilei i svojem kumčetu Hannette Cressoniere. Martha C. Howell, »Fixing Movables: Gifts by Testament in Late Medieval Douai«, *Past & Present*, (1996.), sv. 150, str. 5. Ipak, treba reći da je darivanje knjiga, osobito onih liturgijskog karaktera, bilo najčešće usmjereno prema pripadnicima klera, kao što se može vidjeti u nizu oporuka, kako europske tako i dalmatinske provenijencije.

[1187] Npr. *Il nobil d'Arbe misser Christophoro Nimira quondam spetabil misser Hieronymo (...) alora vuole et ordina che i beni suoi peruengano et peruenir debbano nella sudetta loro madre consorte d'esso testatore qual*

»sva svoja dobra« (*tutti li mei beni*),[1188] »sva svoja pokretna i nepokretna dobra« (*in tutti li beni suoi mobeli et stabeli; omnia sua bona tam mobilia quamque stabilia*),[1189] »ostatak svojih dobara« (*nel resto di suoi beni*),[1190] »sva svoja ostala dobra« (*tutti li altri miei beni*),[1191] četvrtinu miraza« (*il quarto della sua dotte*),[1192] »četvrtinu svih svojih dobara« (*il quarto di tutti li beni*)[1193] i slično.

1. Novac

Za razliku od prethodnoga kasnosrednjovjekovnog razdoblja, kada su u nekim istočnojadranskim komunama (Zadar, Trogir, Dubrovnik, Kotor) oporučitelji u najvećem broju slučajeva oporučno ostavljali novčane legate,[1194] početkom ranoga novog vijeka stanovnici rapske komune nisu u tolikoj mjeri ostavljali novac, i to prvenstveno zbog njegove nestašice. Kako je već istaknuto, druga polovica XVI. stoljeća bila je razdoblje gospodarske stagnacije koja se reflektirala u pomanjkanju gotova novca i novčanoj inflaciji. Gotovinom su se plaćale porezne obveze prema komuni, a porezni novac prikupljen na području *Terraferme* odlazio je u središnjicu – Veneciju. Crkvi se također davala desetina u novcu, ali i u naturi.

---

per raccomandato habbia cosi l'anima sua come di soi mazori quai han acquistato tal beni in tante messe et altre opere pie (...) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 26v, 20. V. 1591.

[1188] Npr. *Lutia fiola del quondam Bencho Lumotich (...) Io lasso tutti li mei beni alla mia madre Maria che li raccomando l'anima mia* (...) HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 8, 24. X. 1571.

[1189] Npr. *Dona Buniza relitta del quondam maistro Andrea Mansin callegaro d'Arbe (...) In tutti ueramente li beni suoi mobeli et stabeli raggion et attion a lei testatrice quomodocumque et qualitercumque spetanti et pertinenti ac debique existenti lassa et instituisse suo herede vniuerssale maistro Franco Mansin callegaro suo figliolo dilletto et ciò per amor di Dio et per l'anima di lei testatrice.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 38r, 28. V. 1592.

Npr. *Dona Mare cognominata Zelçichcha relicta in secondo matrimonio quondam Ioannis mollendinarii* (...) *Item legauit et iure legati reliquit puelle Perine pronepti sue dillecte filie quondam Ioannis Bufcich de Bescha omnia sua bona tam mobilia quamque stabilia quomodocumque sibi spectantia et pertinentia et hoc amore Dei et pro anima sua (...)* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 34, 7. XII. 1559.

[1190] *Piero quondam Jacomo Bensich dalla isola d'Arbe della contrada de Lon (...) nel'resto ueramente di suoj beni mobeli et stabeli presenti et futturi instituisse suo commessario et herede uniuerssal Bernussa sua dilletta consorte (...)* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 30r, 25. VI. 1584.

[1191] Npr. *Madona Maria relitta quondam miser Zannetto Simplicia citadin d'Arbe (...) in tutti li altri miei beni mobeli et stabelli ubique existenti et à me quo quo modo spettanti et pertinenti laso et instituisco mio herede et fedel commissario miser Christoforo de Dominis quondam miser Antonio mio nepote dillettissimo al qual raccomando l'anima mia che si ricordi di esto nel pregar il signor Iddio et far ellemosine et altre cose pie.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 172v, 15. III. 1586.

[1192] Npr. *Margarita relitta quondam Luca Sparicich* (...) *Item per uia di legato et per l'amor del signor Iddio et in remision delli suoi pecchati et per la gran seruitu fata gli lasa à Catharina moglie del predetto Zorzi suo figlo il quarto della sua dotte, accio la preghi per l'anima sua* (...) HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 500r, 7. I. 1593.

[1193] Npr. *dona Nicolina relitta quondam maistro Filippo Iacoucich* (…) *pero per uia di legato et per l'amor del signor Iddio et per la gran seruitu gli ha prestato nella sua malatia et in diuersi altri tempi lassa al predetto masitro Mattio suo figlo il quarto di tutti et cadauni suoi beni alcuni quomodocumque et qalitercumque spettanti et pertinenti mobeli et stabeli ubique essistenti con questo che in uitta sua tanto sia obligato nel giorno del suo anniuersario fargli dire tre messe picole et nel giorno di Santa Eufemia una messa picola per l'anima della quondam dona Cattarina ameda.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 378v, 17. IX. 1599.

[1194] Z. Ladić, *Last will*, str. 237.

U rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća zamjetno je da je novac kao vrsta legata ostavljan učestalo, iako se pretežno, u skladu s lošim gospodarskim stanjem, radilo o manjim novčanim vrijednostima. Imućniji pripadnici rapskoga društva (patriciji, pojedini stranci, dio dobrostojećih građana) ostavljali su vrjednije novčane legate *ad pias causas.* Neki su oporučitelji u svojim posljednjim voljama izričito spomenuli vrijednost novčanoga legata, a neki i nisu, već napominju da se, primjerice, za održavanje misa zadušnica svećeniku treba dati uobičajen milodar (*elemosina consueta).* Ponekad je u oporukama nekolicine Rabljana izričito naglašeno kolika je bila cijena određenih vrsta misa, pa se prema tome može procijeniti i kolika je novčana vrijednost milodara za održavanje misa zadušnica.

Pojedini su oporučitelji, zbog nedostatka novca, odredili izvršiteljima svojih oporuka da prodaju nešto od njihovih nekretnina i pokretnina i da novac dobiven prodajom dodijele u pobožne svrhe. Često su naznačili točan iznos novca koji se treba distribuirati, a koji je trebao biti dobiven prodajom različitih vrsta legata. Zato su u ovome radu, u spomenutim slučajevima, takvi legati također smatrani novčanima i uključeni su u kalkulaciju prosječne novčane vrijednosti legata kada je oporučitelj specificirao novčani iznos koji ostavlja *ad pias causas.* Većina je rapskih oporučitelja, bez obzira na njihov socijalni status, ostavila određenu svotu novca crkvenim institucijama, primjerice crkvama i samostanima, zatim članovima klera, bratovštinama, siromašnima i drugim skupinama koje su živjele na margini komunalnoga društva, nadalje članovima obitelji s ciljem naručivanja i održavanja misa te za pokrivanje troškova pogreba samih testatora, za hodočašća i sl. Vrijednost novčanih darivanja koje su rapski oporučitelji ostavljali *per l'amor di Dio et per l'anima sua* u njihovim je testamentima izražena kroz različite novčane sustave koji su tada bili važeći za rapsku komunu. U oporukama se najčešće ostavljaju dukati (*ducati*), libre (*lire)* i sitan novac (*solidi*).[1195] Još se spominje zlatna škuda (*scudo dorro*)[1196] i mučenig (*mocenigo*).[1197] Radi lakšega obračuna i snalaženja, u kvantitativnoj analizi novčanih legata sve su spomenute monetarne nomenklature preračunate u dukate prema tadašnjem tečaju.[1198]

[1195] Dukati, libre i solidi pripadaju mletačkome monetarnom sustavu. Jedna libra iznosila je 20 solida, a pri tom treba imati u vidu da su libra i solid samo računski novac. T. Raukar, *Zadar u 15. st. Ekonomski razvoj i društveni odnosi,* Sveučilište u Zagrebu; Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1977., str. 298.

[1196] Pojam škude već je opisan u prethodnom poglavlju.Vidi bilješku 994.

[1197] O novčanoj moneti »mučenigu« (*mocenigo*) pisano je u prethodnom poglavlju. Vidi bilješku 1007.

[1198] U rapskim notarskim spisima nalazimo da je u drugoj polovici XVI. st. jedan dukat iznosio 6 libara i 4 solida, što ukazuje na stalnu inflaciju dukata tijekom XIV., XV. i XVI. stoljeća. Npr. vidi testament: *Dona Sancta Mrauich* (...) *Item per amor de Dio et per lanima sua lassa ala soprascritta Chatarina sua figliola adoptiua deli danari soprascritti ducati sei (6) arason de L 6 y 4 per ducato.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 40r, 31.III.1552.

La nobil madona Franica figla del quondam spetabil signor Gieronimo Zaro et moglie del spetabil signor Christoforo de Dominis quondam Antonio de Nimira (...) Item dico che ho habuto in dotte della quondam mia

Iz Tablice 3. razvidno je da je 160 rapskih oporučitelja darovalo 280 novčanih legata u pobožne svrhe, što čini 14,88 % od ukupnoga broja ostavljenih legata. Prosječan broj novčanih darivanja bio bi 1,7 legata po oporuci. Vrijednost legata kretala se od nekoliko libara do više stotina dukata. Ukupna vrijednost svih ostavljenih monetarnih legata iznosila je 4803 dukata. Od toga bi prosječna vrijednost novčanoga darivanja bila 30 dukata po oporuci.

Tablica 3. Novčani legati darivani od rapskih oporučitelja u drugoj polovici XVI. st.

Rapski oporučitelji - darivatelji novčanih legata	Broj oporuka	Broj monetarnih legata	Ukupna vrijednost (u dukatima)	Prosječan broj	Prosječna vrijednost (u dukatima)
MUŠKARCI	**80**	**136**	**2590**	**1,7**	**32,4**
Patriciji	17	38	320	2,2	18,8
Građani	26	46	824,8	1,8	31,7
Stanovnici	4	4	7,9	1	1,9
Stranci	14	22	1173,8	1,6	83,8
Žitelji distrikta	19	26	263,5	1,4	13,9
ŽENE	**80**	**144**	**2213**	**1,8**	**27,7**
Patricijke	23	54	1444,3	2,3	62,8
Građanke	39	63	556,1	1,6	14,2
Stanovnice	7	9	46	1,3	6,6
Strankinje	2	8	115,7	4	57,8
Stanovnice distrikta	9	10	50,9	1,1	5,6
MUŠKARCI + ŽENE	**160**	**280**	**4803**	**1,7**	**30,01**

Promotre li se oporučitelji, koji su darivali novčane pobožne legate, prema spolu, zamjetno je da su muškarci i žene u jednakome udjelu ostavljali novčane donacije u pobožne svrhe. To je učinilo 80 muškaraca i isto toliko žena. Pri tome treba istaknuti da su žene ipak ostavile neznatno više legata u odnosu na muške oporučitelje. Rapske oporučiteljice ostavljaju 144 monetarnih legata (51,43 %), a oporučitelji 136 novčanih donacija (48,57 %). U prosjeku, to bi bilo 1,8 legata po oporuci sastavljenoj od oporučiteljica i 1,7 legata po oporuci sastavljenoj od oporučitelja. Sagleda li se legate, koje su ostavljali muškarci i žene rapske komune prema vrijednosti, muški oporučitelji ostavili su 2590 dukata (53,92 %) dok su oporučiteljice u pobožne svrhe darovale 2213 dukata (46,08 %). Prosječna vrijednost novčanih darivanja koju su ostavili muškarci bila je 32,4 dukata, a ona koju su ostavile žene 27,2 dukata. Iz navedenoga je evidentno da su rapske oporučiteljice darovale nešto više legata

signora madre et dalli soprascritti fratelli ducati sette cento da L 6 Y 4 per ducato (...) HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 96r, 6. X. 1600.

u odnosu na svoje muške suvremenike, ali su muškarci ostavili ipak nešto veću svotu novca u odnosu na žene. Inače, darivanje novčanih legata *pro anima* i *ad pias causas* bilo je od velike važnosti u očima oporučitelja i to zbog činjenice da je novac, bez obzira da li ga je oporučitelj imao malo ili mnogo, mogao biti raspršen na niz legata darovanih raznim crkvenim i civilnim ustanovama i pojedincima. Bila je to jednostavna strategija, ustanovljena već u XIV. stoljeću, kojom su oporučitelji nastojali da se u vrijeme njihova pogreba okupi što veći broj ispratitelja pokojnika, ali i da se u crkvama, samostanima i kapelama slavi što više misa u kojima će biti spomenuto ime pokojnoga oporučitelja te da se na taj način na pogrebnim obredima okupi što veći broj ljudi koji će u jednom trenutku, kada duša pokojnika treba prijeći iz čistilišta u raj odnosno u vječni život, svu svoju pažnju posvetiti tome zadatku.

Razmotri li se društveni status rapskih testatora prikazan na Grafikonu 41., primjetno je da je najveći broj Rabljana koji su darovali novac iz religioznih razloga potjecao iz građanskoga sloja, njih 65 (odnosno 40,63 % od ukupnoga broja darivatelja novčanih legata), zatim slijedi skupina patricija iz koje se izdvaja 40 oporučitelja koji ostavljaju novčane legate (odnosno 25 %), potom 28 žitelja distrikta ostavlja monetarne legate u pobožne svrhe (odnosno 17,50 %), zatim 16 stranca (odnosno 10 %) daruje novac *per l'anima* i naposljetku se nalazi skupina stanovnika Raba, njih 11 (odnosno 6,87 %) koji testamentarno ostavljaju novac *ad pias causas.*

Grafikon 41. Rapski oporučitelji, darivatelji novčanih legata u pobožne svrhe prema spolu i društvenom statusu u drugoj polovici XVI. stoljeća

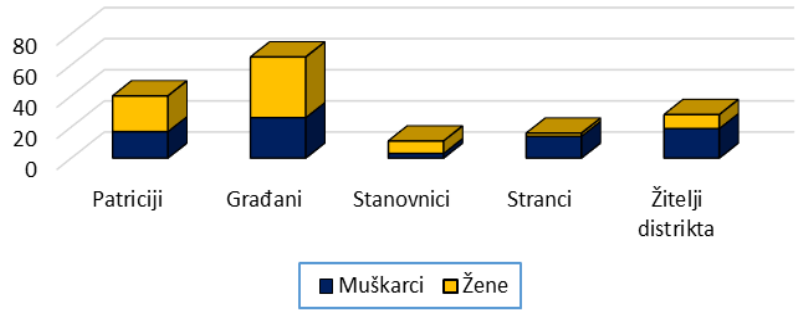

Prikazani podatci zapravo su sami po sebi razumljivi. Imajući u vidu da su građani činili najbrojniji stalež unutar svake, pa tako i rapske komune, razumljivo je da su darovali i najveći broj novčanih legata. S druge strane, patricijat koji je raspolagao najvećim količinama novca, za života korištenim u ekonomskim poslovima i svakodnevnom životu,[1199] u trenutku

[1199] Usp. Jonathan Dewald, *The European Nobility, 1400-1800*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996., str. 61-62; Serđo Dokoza, »Problematika proučavanja dalmatinskoga plemstva u srednjem vijeku«, *Povijesni*

sastavljanja posljednje volje dio toga novca usmjerili su bilo »za spas duše« bilo *ad pias causas*. Zanimljiv je velik broj stanovnika distrikta koji su ostavljali monetarne legate za svoje duše što pokazuje da se novčana privreda od razdoblja XIV. do druge polovice XVI. stoljeća znatno proširila među seljacima koji su živjeli u distriktu. Posebno je zanimljiva činjenica da je u Rabu relativno malen broj stranaca ostavio relativno velik broj novčanih legata *pro anima sua*. Osnovni razlog tome treba tražiti u činjenici da se radilo uglavnom o visokoobrazovanim stručnjacima – liječnicima, kirurzima, notarima ili umjetnicima – koji su za svoj rad bili bogato nagrađivani bilo od strane komunalnih vlasti bilo od privatnih osoba.[1200] Pri tome treba imati na umu, što su pokazala i neka istraživanja, da su takvi stranci nerijetko, pored darivanja legata ustanovama i osobama u rapskoj komuni, darivali i značajne količine novaca, pokretnina i nekretnina crkvenim i laičkim ustanovama i pojedincima u gradovima u kojima su bili rođeni i proveli svoje djetinjstvo.[1201]

Upravo zbog gore navedenoga razloga, novčana darivanja stranaca nadmašuju oporučitelje iz svih ostalih skupina, osim onih iz staleža patricijata. Tako je prosječan broj novčanih darivanja po oporuci za patricije bio 2,3, za građane 1,7, za stanovnike 1,2, za strance 1,9, a za žitelje rapskoga distrikta 1,3.

Ono što je potrebno istaknuti jest činjenica da skupina oporučitelja društveno definiranih kao *habitanti in Arbe* daruju daleko najmanje novčanih legata. Razlog tome mogao bi biti u činjenici da se radi o osobama koje su se tek nedavno doselile u rapsku komunu, bilo kao obrtnici ili zakupci zemljišnih posjeda (vinograda, maslinika, oranica, pašnjaka) rapskih patricija i Crkve, a ovamo su izbjegli iz hrvatskoga zaleđa pred osmanlijskim vojnim udarima na preostale slobodne hrvatske krajeve i nerijetko su u izvorima nazivani Morlaci (*Morlachi*). Budući da se rijetko radilo o plemićima ili plemkinjama kakva je bila *nobilis domina* Magdalena Budrušić koja je u Rab doselila koncem XV. stoljeća *de partibus Sclavoniae*,[1202] a većinom o vrlo siromašnome seoskom stanovništvu, oporučitelji iz ove skupine raspolagali su s vrlo malo novaca koji su rijetko darivali kao oporučne legate.

---

prilozi (2008.), br. 35, str. 33, 40.; Z. Ladić, »Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata bilježnika Bartolomeja Gervazia«, str. 57-58.

[1200] Više o tome vidi u: M. Kunčić, »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici XV. stoljeća«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, (2013.), vol 31, str. 77-126.

[1201] O toj temi vidi, primjerice: L. Čoralić, »Divinići, Šižgorići, Vrančići ... Tragovima šibenskih patricija u Mlecima«, *Povijesni prilozi*, sv. 22 (2003.), br. 24, str. 149-169.

[1202] O. Badurina, VKK, Lib. II, str. 45-46.

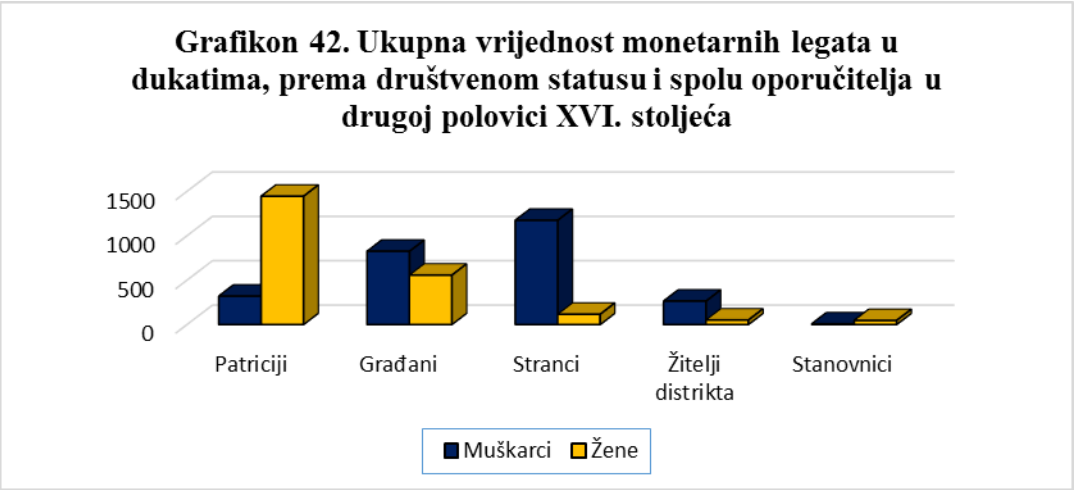

Oporučitelji podrijetlom iz redova patricijata, muškarci i žene, zajedno su ostavili 1764,3 dukata. Potom slijede građani Raba koji su darovali 1389,9 dukata. Nadalje, sto dukata manje od građana (1289,5 dukata) ostavili su stranci. Na kraju, najmanje novčane vrijednosti darovane *ad pias causas* bile su od strane stanovnika komunalnoga distrikta u iznosu od 314,4 dukata te stanovnika komune u iznosu od 53,9 dukata. Dakle, gledano kroz ekonomsku i socijalnu prizmu, vrijednosti koje su prezentirane u Grafikonu 42. pokazuju odskakanje rapskoga patricijata u darivanju najviših novčanih iznosa. Njih slijedi skupina građana Raba i stranaca koji također znatno odstupaju u novčanim donacijama darovanim *ad pias causas* u odnosu na ostalu populaciju (stanovnike komune i distrikta).

Sagleda li se darivanje novčanih legata prema spolu oporučitelja - članova navedenih društvenih skupina, iz Tablice 3. razvidno je da su patricijke ipak imale određenu prevagu u odnosu na patricije. Naime, patricijke su u svojim posljednjim voljama ostavile 54 legata (58,70 %), a patriciji 38 legata (41,30 %). U slučaju rapskoga građanstva, žene također ostavljaju više legata u odnosu na muškarce, pa tako građanke daruju 63 legata (57,80 %), a građani 46 legata (42,20 %). Stranci – muškarci ostavili su znatno više novčanih donacija u odnosu na žene i to 22 legata (73,33 %), a strankinje u Rabu svega 8 novčanih legata (26,67 %). To se može obrazložiti i činjenicom da je na području rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća boravilo znatno više stranih muškaraca (19) za razliku od žena stranoga podrijetla (4).[1203] Kada je riječ o žiteljima komunalnoga distrikta, iz analize je razlučivo da su

[1203] Naravno, čak i u doba renesanse prostorna mobilnost žena bila je znatno manja od one muškaraca, pa su tako stranci rijetko putovali sa svojim ženama i članovima obitelji. Doduše, počevši od 1300. godine, kada je papa Bonifacije VIII proglasio prvu jubilarnu godinu, čime je fenomen hodočašća, i to ne samo u Rim, dostigao dotada neviđeni zamah, sve veći broj žena postaju hodočasnice i time se snažnije uključuju u prostornu mobilnost. Darivanje oprosta od grijeha u gotovo svim hodočasničkim središtima, a najviše u Rimu, Jeruzalemu, Sv. Jakovu u Composteli, Recanatiju, Loretu, Aachenu i Asizu dalo je snažan poticaj ovoj jednodimenzionalnoj ženskoj pokretljivosti, a što je osvjedočeno i u Hrvatskoj toga vremena. No, kada je bila riječ o poslovnim putovanjima, onda su muškarci (umjetnici, notari, liječnici i drugi) rijetko sa sobom vodili svoju obitelj u grad u

muškarci ostavili 26 legata (72,22 %), dok su žene, stanovnice distrikta ostavile 10 novčanih legata (27,78 %). Naposljetku, najmanje novčanih donacija (13 legata) ostavili su pripadnici društvene skupine *habitanti,* i to muškarci samo 4 legata (30,77 %), što je znatno manje od broja legata koje su ostavile žene – rapske stanovnice, a to je 9 legata (69,23 %). Prosječan broj novčanih legata koje su oporučno u pobožne svrhe ostavili patriciji iznosi 2,2 po oporuci, dok je kod patricijki taj broj 2,3 po oporuci. Za građane prosječan broj legata iznosi 1,8 po oporuci, a za građanke 1,6 po oporuci. Nadalje, kod stranaca taj je broj 1,6 po oporuci dok je kod strankinja 4 po oporuci. Za stanovnike Raba prosječan broj ostavljenih monetarnih legata iznosi 1 po oporuci, dok za stanovnice Raba on iznosi 1,3 po oporuci. Na kraju, za skupinu žitelja distrikta, prosječan broj darivanih legata iznosi 1,4 po oporuci, a za žene stanovnice distrikta 1,1 po oporuci.

Može se zaključiti da je darivanje novčanih legata prema spolnoj pripadnosti u prvome redu ovisilo o samome broju oporučitelja i oporučiteljica iz pojedinih društvenih skupina, ali i o materijalnim i financijskim predispozicijama oporučitelja iz rapskih društvenih staleža.

Razmotri li se vrijednost darovanih novčanih legata u pobožne svrhe prema društvenome statusu darivatelja i spolu (vidi Tablicu 3. i Grafikon 42.), tada je skupina patricijata, imućnijih građana (uglavnom obrtnika koji su se bavili ekonomski atraktivnim zanimanjima i trgovaca) te stranaca na vrhu ljestvice, budući da su oni ostavili i najvrjednije legate u iznosu od nekoliko desetaka do nekoliko stotina dukata, dok su građani skromnijih imovinskih mogućnosti, žitelji distrikta i stanovnici Raba u vidu pobožnih donacija ostavljali znatno manje svote novca, u iznosu od nekoliko solida do nekoliko dukata. Tako su u ostavljanju novčanih donacija muški patriciji sudjelovali s ukupno 320 dukata (18,14 % od svih patricija), a patricijke sa znatno većom svotom od muškaraca u iznosu od 1444,3 dukata (81,86 %). Građani su ostavili 824,8 dukata (59,73 % od svih građana), a građanke 556,1 dukat (40,27 %). Stranci su u pobožne svrhe ostavili priličnu svotu od 1173,8 dukata (91,03 % od svih muškaraca stranoga podrijetla), dok su strankinje ostavile 115,7 dukata (8,97 %). Žitelji distrikta donirali su 263,5 dukata (83,81 % od svih žitelja distrikta zajedno), dok su stanovnice distrikta oporučno ostavile 50,9 dukata (16,19 %). Najmanju svotu darovali su stanovnici Raba, u iznosu od 7,9 dukata (14,66 % od svih stanovnika Raba), dok su žene stanovnice komune darovale ipak znatno veću svotu novca u iznosu od 46 dukata (85,34 %).

---

kojem su dobili neki posao. To je utjecalo i na znatno manji broj žena strankinja u rapskoj, kao i u svim ostalim dalmatinskim komunama. Uostalom, velik broj muškaraca koji su se bavili takvim zanimanjima najčešće su u pojedinim komunama na našoj obali Jadrana ostajali samo privremeno, odnosno dok ne završe ugovoreni posao.

U prosjeku, patriciji su ostavili 18,8 dukata po oporuci dok su patricijke *ad pias causas* darovale 62,8 dukata po oporuci. Građani su ostavili 31,7 dukata u prosjeku po oporuci, dok su građanke darovale 14,2 dukata po oporuci. Muškarci stranci ostavili su u prosjeku 83,8 dukata, dok su to isto učinile strankinje u iznosu od 57,8 dukata po oporuci. Žitelji distrikta prosječno su ostavili 13,9 dukata po oporuci, a žene u distriktu 5,6 dukata po oporuci. Naposljetku, stanovnici Raba donirali su 1,9 dukata po oporuci, a stanovnice rapske komune 6,6 dukata.

Iz navedenog se može dokučiti da je postojalo određeno pravilo obzirom na svotu darivanoga novca prema pojedinim društvenim skupinama. Naime, visina darivanih novčanih legata je u najvećoj mjeri ovisila o društvenome položaju stanovnika rapske komune. Pri tome je važno naglasiti da su pripadnici patricijata ostavljali najveće svote novca *pro anima* i *ad pias causas*, da su stranci za koje je rečeno da su uglavnom bile osobe koje su se bavile zanimanjima kojima se još uvijek nije bavilo domicilno stanovništvo i za koje je nerijetko trebalo univerzitetsko obrazovanje, nadilazili u vrijednostima novčanih legata ne samo građane nego povremeno i patricije, a čemu je razlog bio u visokim plaćama koje su primali za svoj posao.[1204] Što se tiče oporučitelja iz staleža seljaka u distriktu i stanovnika koji su se tek doselili u rapsku komunu, s jedne strane razvidno je da obje ove skupine ostavljaju najmanje vrijedne novčane legate, ali isto tako primjećuje se nastavak procesa razvitka novčane privrede među seoskim stanovništvom u distriktu.

Svi gore navedeni podatci dopuštaju da se iz njih izvede svojevrstan zaključak. Rapski oporučitelji u razdoblju od 1550.-1600. godine ostavili su prilično veliku svotu novca u pobožne svrhe.[1205] I muški i ženski oporučitelji prisutni su u distribuciji monetarnih legata, iako je broj ostavljenih novčanih legata nešto veći kod oporučiteljica nego kod njihovih muških suvremenika. Ipak, vrijednost monetarnih donacija veća je kod muških oporučitelja u odnosu na žene. To navodi na zaključak da su, obzirom da je u promatranome uzorku broj muških rapskih oporučitelja bio znatno manji od broja ženskih (47 oporuka manje), muški oporučitelji raspolagali i sa znatno većim svotama novca.

[1204] U rapskim notarskim spisima XVI. stoljeća nije zabilježeno kolika je bila plaća komunalnoga liječnika ili ljekarnika. Iznos vjerojatno nije znatnije odstupao od onih u drugim istočnojadranskim komunama. Tako je, primjerice, u Šibeniku *medicus phisicus* dobivao plaću u iznosu od dvjesto dukata i kuću (smještaj), dok je *medicus cerurgicus* imao plaću koja je iznosila sto dukata i kuću. J. Barbarić; J. Kolanović, *Šibenski diplomatarij*, str. 223. Prema ugovoru o izboru novoga orguljaša rapske katedrale fra Ivana Pavla iz Treviza sklopljenom 1584. godine, saznaje se da je njegova godišnja plaća iznosila 50 dukata. Badurina, VKK, L III, str. 17, 27. XI. 1584.

[1205] Za usporedbu, primjerice, u istarskoj komuni Labinu, u razdoblju od 1537.-1550. ostavljeno je *ad pias causas* 40 dukata, 41 libra i 64 solida. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 84. Naravno, radi se i o nešto kraćem vremenu, ali to ne utječe bitno na činjnicu da labinski oporučitelji znatno zaostaju u darivanju novčanih lgata u odnosu na njihove rapske suvremenike.

Promatrajući s aspekta društvenoga statusa oporučitelja primjetno je da su pripadnici patricijata ipak ostavili najvelikodušnije novčane legate u različite pobožne svrhe u odnosu na druge društvene skupine. U tome pogledu za njima neznatno zaostaje dio rapskoga imućnijeg građanstva te stranaca, a njihove se donacije kreću od nekoliko desetaka do nekoliko stotina dukata. Među darivateljima poveće svote novca u pobožne svrhe tako se ističe rapska patricijka Franica, kći pok. Jeronima *Zaro* i supruga Kristofora *de Dominis* pok. Antuna *de Nimira,* koja je *per amor del signor Iddio et per l'anima sua* ostavila sedam novčanih legata u iznosu od 600 dukata različitim primateljima (svome suprugu, svojim sestrama redovnicama u samostanima sv. Antuna i sv. Andrije, nećacima i braći).[1206] Najveću novčanu donaciju u korist svojih prijatelja, rapskoga patricija Frane *Scaffa* i Galeazza *da Mont Alboto,* oporučno je *per l'anima sua* darovao stranac Vicenzo Macarelli, konjanik, podrijetlom iz talijanske pokrajine Ascoli, te im je obojici ostavio 1050 dukata, a oni se zauzvrat trebaju pobrinuti za pogrebne obrede te odvesti oporučiteljeve posmrtne ostatke u njegov rodni kraj.[1207] Ovaj primjer potvrđuje i ranije navedene zaključke o strancima kao uglavnom vrlo bogatome sloju rapskih stanovnika, bogatijem čak i od lokalnoga patricijata. S druge strane, isti primjer ukazuje i na uobičajeno iskazivanje solidarnosti stranih oporučitelja prema ustanovama i pojedincima u svome rodnom gradu, a o čemu je ranije bilo riječi. Ipak, većina novčanih darivanja od strane rapskih oporučitelja bila je znatno skromnijega iznosa od navedenih primjera i nije prelazila svotu od 200 dukata. Među elitnim članovima rapskoga društva u XVI. st. nalazi se rapski biskup Vincent Negusanti koji u svojoj posljednjoj volji ostavlja više

---

[1206] *La nobil madona Franica figla del quondam spetabil signor Gieronimo Zaro et moglie del spetabil signor Christoforo de Dominis quondam Antonio de Nimira (...) per amor di signor Iddio lasso ducati sei cento al predetto mio nipote in uitta sua tantum. Item lasso delli predeti ducati sei cento doppoi la morte – del predetto signor Christoforo mio marito, alle reuerende monache di santo Antonio ducati cinquanta accio quelle preghino il Signor Iddio per l'anima mia et delli miei morti delli qualli ducati 50 lassati alle predete reuerende monache di San Antonio uoglio et ordeno che la reuerenda sor Antonia alius Mandalena mia sorella monacha nel predetto monasterio ali qual essa sor Antonia possi disponer in uitta, et in punto mortis lassando gli à chi meglio gli parera. Item delli predetti ducati seicento per l'amor del signor Iddio et in remission delli miei peccati lasso alle reuerende monache di San Andrea di questa citta due cento, accio loro preghino il signor Iddio per l'anima mia, et delli miei morti delli quelli ducati cento lassati alle predette reuerende monache di San Andrea lasso uoglio et ordeno per reuerenda sor Prudentia, et sor Margarita mie dilletissime sorelle habbian ducati uinti per cadauna delli quelli esse reuerende mie sorelle possino disponer in uitta, et in punto mortis, et il resto delli predetti ducati 100 uoglio che sian di tutte le predette reuerende monache li queli ducati cento bussati ut supra l'intendi sempre doppoi la morte del predetto signor Christoforo mio marito. (...) Item lasso al Nicolo figlo del predetto signor Marino mio fratello ducati cinque da esser gli dati per il detto mio marito alla oferta quando esso mio nepote cantera la sua messa nouella, accio esso mio nepote preghi il signor iddio per l'anima mia.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 96rv, 6. X. 1600.

[1207] *Illustre signor Uicenzo Macarelli caualier d'Ascoli figliolo del illustre signor Zuan Francesco Macarelli caualiero* (...) *Item lassa a misser Francesco Scaffa et signor Galleazzo da Mont'Alboto ducati numero cinquecento per cadauno, per l'amoreuol seruitu et benefficii da loro riceputi* (...) *debban hauere delli suoi beni duccati numero 25 per cadauno et questo accio accompagnino il suo cadauere et quello facino condur in Ascoli sua patria alle spese del ditto caualiero con obligo che li detti uadino in persona si come e stato detto.* HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. II, fol. 6rv, 25. II. 1591.

desetaka dukata *per l'anima sua* različitim primateljima. Tako je po jedan dukat namijenio svim svećenicima kako regularnim tako i kanonicima rapskoga kaptola, kao i svim fratrima samostana sv. Ivana, sv. Frane i sv. Eufemije koji će slaviti mise za njegovu dušu, zatim po jedan dukat svim rapskim samostanima, kako muškim tako i ženskim te svim rapskim bratovštinama u gradu i izvan grada,[1208] 40 dukata ostavio je za pogrebne obrede, a ostatak novca treba se razdijeliti »Kristovim siromasima« grada Raba.[1209] Također je 20 dukata »za svoju dušu« namijenio za razdiobu među članovima njegova kućanstva i za plaće kućnoj posluzi i to kako kaže, »da mole Boga za njega.«[1210] Iz navedenoga se može steći dojam da je biskup, kao predvodnik crkvene hijerarhije, izdašnijim novčanim donacijama u korist gotovo svih crkvenih institucija i pojedinaca kao i bratovština te siromašnih želio dati primjer pobožnoga darivanja »za spas duše«. Istovremeno, htio je okupiti i čitavu komunalnu vjersku zajednicu na molitvama praćen pobožni ispraćaj na posljednji počinak njegova tijela u rapsku prvostolnicu te mise za spas njegove duše. Važno je istaknuti da su u oporuci biskupa Negusantia sadržani gotovo svi osnovni aspekti tzv. socijalnog kršćanstva, a koje je prevladavalo u razdoblju od XIII. do kraja XV. stoljeća diljem Europe, pa tako i u Dalmaciji (darivanje svim crkvenim i civilnim profesionalno-solidarnim ustanovama u rapskoj komuni, pojedinačnim pripadnicima klera, komunalnim siromasima, slugama i posluzi u njegovoj biskupskoj rezidenciji). Stoga se može reći da je ova oporuka još jedan dokaz da je proces tzv. socijalnog kršćanstva, započet u razdoblju obilježenom siromašnim, mendikantskim redovima te pobožnošću sv. Franje, sv. Dominika i sv. Klare više od tri stoljeća ranije, većinu svojih osobina zadržao i tijekom XVI. stoljeća.

I neki su imućniji građani Raba darovali znatnije novčane iznose u pobožne svrhe, te se i oni u tom kontekstu mogu uspoređivati s patricijatom. Tako je građanka Fumia, udovica veslarskoga majstora Nikole Kašića, u kodicilu ostavila četvrtinu svoga miraza u iznosu od 120 dukata svojim kćerima Anici i Perini, »za ljubav Božju i za dobro upravljanje, društvo i poslušnost uvijek sve do sada.«[1211] Građanin i stanovnik Raba, Vidal, podrijetlom iz talijanske

---

[1208] *Reuerendissimus dominus Uincentius Nigusantius episcopus Arbensis et doctor* (…) *uoluit et mandauit (...) omnes presbitri tam de capitulo quam non, et omnes fratres sancti Ioannis, sancti Francisci et sancte Euphemie et omnes confraternitates ciuitatis Arbensis et extra (...) et pro ellemosina singulis conuentibus, tam fratrum, quamque monialium et singulis confraternitatibus unus ducatus (...)* HR DAZD, 28, RB, PAB, kut 14, sv. II, fol. 56, 17. I. 1568.

[1209] (…) *Item quadraginta scutis pro funere ut supra ex rellictis uoluit quod id diuidat amore dei et pro anima sua paupreibus Christi ciuitatis Arbensis*. Isto, fol. 57.

[1210] *Item reliquit in pecunia numerata scuta aurea uiginti pro anima sua ultra sallarium illis debitum diuidenda equaliter inter suos familiares et sallarium massariam ut orent Deum pro eo.* Isto.

[1211] *Dona Fumia relitta quondam magistro Nicolo Chassich remer (...) allo qual per uia di codicillo aggionge et ordina che per il optimo gouerno, buona compagnia et obedientia sempre fin il presente giorno habiuta da Aniza*

komune Brescie, darovao je »za oprost svojih grijeha i za ljubav Božju 150 dukata svojoj dragoj supruzi Stani *de Marinellis*.«[1212] Ovi primjeri svjedoče o nastajanju jakoga građanskog staleža u rapskoj komuni čiji su zametci primjetni već početkom XV. stoljeća, a pojedinci iz toga staleža, obzirom na njihov materijalni i financijski položaj, uzdigli su se na društvenoj ljestvici do razine s koje su svojim oporučnim legatima mogli parirati i patricijatu.

Najmanje novčane svote u pobožne svrhe izdvojili su stanovnici Raba te žitelji komunalnoga distrikta, i to u vrijednosti koja se kretala od nekoliko libara do nekoliko dukata. Tako je, primjerice, stanovnica Raba, Margarita Špadirica, udovica Kristofora iz Bistrice ostavila »jedan dukat redovnici samostana sv. Antuna sestri Katarini *Zaro* kako bi ona molila za njezinu dušu.«[1213] Stanovnica sela Kampor, Franica, udovica Antuna Jugovića namijenila je bratovštini Tijela Kristova simboličnu svotu u iznosu od 20 solida (1 libra). [1214]

Na temelju izvršene analize može se zaključiti da je i u drugoj polovici XVI. stoljeća nastavljen proces »demokratizacije« sastavljanja oporuka koje se u sve većem broju zapisuju u notarskim kancelarijama za pripadnike svih društvenih skupina. Pored činjenice da su sve više novčanih legata darivali pripadnici najnižih komunalnih staleža, seljaci i stanovnici (*habitanti*), kontinuirano se povećava i broj žena koje su darivale novac u pobožne svrhe. Najvrjednije novčane legate u pobožne svrhe ostavljaju članovi rapskoga patricijata što svjedoči o njihovom vodećem društvenom položaju i dobroj materijalnoj i financijskoj poziciji u rapskome komunalnom društvu. Ponekad su oporučitelji iz skupina *cittadini, forestieri* ili *habitanti,* a to se odnosi uglavnom na one koji su bili komunalni službenici (knez, liječnik, kirurg, vojnik, notar i sl.) ili pak bogati trgovci ili obrtnici također ostavljali jednako velike novčane iznose *ad pias causas,* što u mnogome govori o njihovom financijskom stanju odnosno imućnosti. Podatci iz rapskih oporuka također govore u prilog činjenici da se praksa ostavljanja novčanih legata proširila i među stanovnike distrikta, najsiromašniju socijalnu skupinu. Njihova novčana darivanja su ipak znatno skromnija, ali ukazuju na snažan prodor novčane ekonomije na prostor rapskoga distrikta. Nadalje, razvidno je da su novčane donacije ostavljali pripadnici oba spola, u jednakome omjeru. Žene su

---

et Perina fiole sue per amor de Dio gli lassa il quarto della sua dote qual e ducati cento e uinti (...) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 42r, 1. II. 1580. Codicillus.

[1212] *Uidal da Bressa cittadin et habitante in Arbe (...)Et in remission delli mei peccati et amore Dei (...)lasso a Stane de Marinellis mia diletta consorte (...) ducati cento ciquanta.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 36r, 6. X. 1562.

[1213] *Margarita Spadiriza relicta del quondam Christophoro da Bistrica (...) Item lassa alla reuerenda sor Catharina Zaro monacha nel monasterio de Santo Antonio uno ducato acio pregi il signor Iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 40v, 4. VI. 1600.

[1214] *Franiza relitta quondam Antonio Iugouich (...) Item uolse che la fraterna del Corpo di Christo fosse satisfatta di solidi uinti di pizoli.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXII, fol. 162r, 25. IX. 1550.

ostavile ipak neznatno veći broj monetarnih legata u odnosu na muškarce, dok su muški oporučitelji donirali nešto veći novčani iznos u pobožne svrhe u odnosu na njihove suvremenice. Veći broj novčanih legata darovanih od strane žena nesumnjivo je posljedica činjenice da su one sastavile nešto više oporuka.

Iz svega navedenoga može se zaključiti da je vrijednost novčanih legata uvelike ovisila o imovinskom statusu oporučitelja, odnosno o njihovim materijalnim mogućnostima koji su bili povezani s poslovanjem ili nasljedstvom, a što je bilo i u skladu s njihovim društvenim statusom u rapskome komunalnom društvu. Što se, pak, tiče same distribucije novčanih legata, on se nije nimalo razlikovao obzirom na društveni položaj i spol oporučitelja unutar rapske komune.

2. Zemlja

Na temelju provedene kvantitativne analize uočljivo je da su rapski testatori prilično učestalo ostavljali zemljišne nekretnine *pro anima* i *ad pias causas*. Kako je već naglašeno, u rapskome statutu nije bilo nikakvih restriktivnih odredbi u ograničavanju davanja zemljišnih nekretnina *pro remedio animae,* osobito Crkvi, kao što je to bilo određeno u statutima nekih drugih istočnojadranskih komuna (Zadar, Split, Trogir i sl.).[1215] Stoga ne čudi da su stanovnici rapske komune iz religioznih razloga u razmatranome razdoblju ostavili priličan broj zemljišnih legata, točnije 245 legata odnosno 13,02 % od ukupnoga broja ostavljenih legata).[1216] Treba podsjetiti da se gotovo čitav teritorij rapske komune, osim samoga grada Raba čiji je prostor skučen na malenom poluotoku, sastojao od plodnih zemljišnih površina iako, gledajući kroz parcelarni sustav, one su bile površinski manjega opsega što je karakteristično za dalmatinsko područje. Zemljišni su posjedi pretežno bile kultivirane površine, zasađene žitaricama, povrtnim kulturama, nasadima vinove loze, maslina i voćaka ili su se koristile za pašnjake.[1217] Povoljna geografsko-klimatska zadatost otoka Raba, koji obiluje prirodnim izvorima slatke vode, omogućila je stanovnicima komune i distrikta da svoju egzistenciju, osim ribarstva i pomorstva, temelje na zemlji, poljodjelstvu i stočarstvu kao glavnim djelatnostima ponajprije distriktualnoga stanovništva. Stoga je zemlja, koja je najvećim djelom bila u vlasništvu patricijata i rapske Crkve te davana u zakup na obrađivanje,

[1215] O tome je već pisano ranije. Vidi bilješku 986.
[1216] U drugim kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama, Zadru, Trogiru i Dubrovniku, zbog statutarnh restrikcija o darivanju zemlje *ad pias causas* komunalnim crkvenim ustanovama, oporučitelji navedenih komuna darivali su vrlo mali broj legata u zemljišnim nekretninama. Iznimku čini jedino Kotor, budući da Kotorski statut ne sadrži ograničenja u distribuciji zemljiišni posjeda *pro remedio animae.* O tome: Z. Ladić, *Last will,* str. 270-271.
[1217] O tome opširnije I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka,* str. 154-155.

bila vrlo cijenjena. Iz navedenih razloga treba promatrati i učestalo darivanje različitih vrsta zemljišta u pobožne svrhe. Oporučnim darivanjem zemljišnih posjeda bližim ili daljim članovima oporučiteljeve obitelji, zemlja je ostajala u obiteljskome nasljeđu i generacijama se nasljeđivala. Jedan od najznačajnijih primatelja zemljišnih legata bila je i Crkva, odnosno njezine ustanove (crkve, samostani, kaptol) ili pojedini članovi (kler, redovnici, redovnice) pa je time Katolička Crkva u Rabu kroz stoljeća, pa tako i u ovome razdoblju, egzistirala kao značajan zemljišni veleposjednik. Rapske gradske i distriktualne bratovštine također su od svojih članova testamentarnim darivanjem primile određen broj zemljišnih legata te su tako neke od njih, primjerice sv. Kristofora, Presvetoga Tijela Kristova i dr., postale vlasnici značajnoga broja zemljišnih posjeda.[1218] Za oporučno darovane zemljišne legate, oporučitelji su najčešće obvezivali obdarenike na naručivanje ili služenje misa zadušnica te su se oni nerijetko trebali pobrinuti i za pogrebne obrede vezane uz pokop testatora.

Promotri li se broj oporučitelja koji su ostavljali zemlju kao legat *ad pias causas,* ukupno je 119 rapskih oporučitelja[1219] ostavilo 245 zemljišnih legata, što bi u prosjeku iznosilo 2 legata po oporučitelju. Od toga je 108 zemljišnih legata ostavilo 54 muškarca (45,38 % od svih oporučitelja darivatelja zemljišnih legata), a 137 zemljišnih legata ostavilo je 65 žena (54,62 % od svih oporučitelja darivatelja zemljišnih legata). Iz navedenoga proizlazi da su žene u nešto većemu postotku ostavljale zemljišne legate u pobožne svrhe u odnosu na muškarce te je i broj ostavljenih legata nešto veći u ženskim oporukama nego u muškim. Ovdje treba imati na umu već spomenutu činjenicu da je i broj žena oporučiteljica u ukupnome rapskom testamentarnom uzorku za 11,28 % veći u odnosu na muškarce.

Govoreći o darivateljima zemljišnih legata *ad pias causas,* obzirom na njihovu društvenu razdiobu, na temelju kvantitativne analize rapskih oporuka (čiji su rezultati prikazani na Grafikonu 43. i Tablici 4.) razvidno je da se ističu tri društvene kategorije koje ostavljaju najveći broj zemljišnih legata: građani, žitelji distrikta i patricijat. Treba istaknuti da građanski sloj rapskoga stanovništva ostavlja najviše zemljišnih legata (ukupno 46 građana, odnosno 38,66 % od svih oporučitelja darivatelja zemlje). Zatim se u darivanju zemlje ističe skupina žitelja komunalnoga distrikta (38, odnosno 31,93 % od svih oporučitelja). Nadalje, 29 pripadnika patricijata (odnosno 24,37 % od svih oporučitelja) daruje zemljišne legate. Stranci i stanovnici u Rabu ostavili su vrlo malo zemljišnih legata. Tako u pobožne svrhe zemlju ostavljaju 3 stranca i isto toliko stanovnika komune (samo 2,52 % od ukupnoga broja oporučitelja).

[1218] Usp. Z. Ladić; Z. Novak, *Matrikula bratovštine sv. Kristofora,* str. 83-87.
[1219] Dakle, ukupno gledajući, 31,23 % rapskih oporučitelja darovalo je zemljišne legate *pro anima sua.*

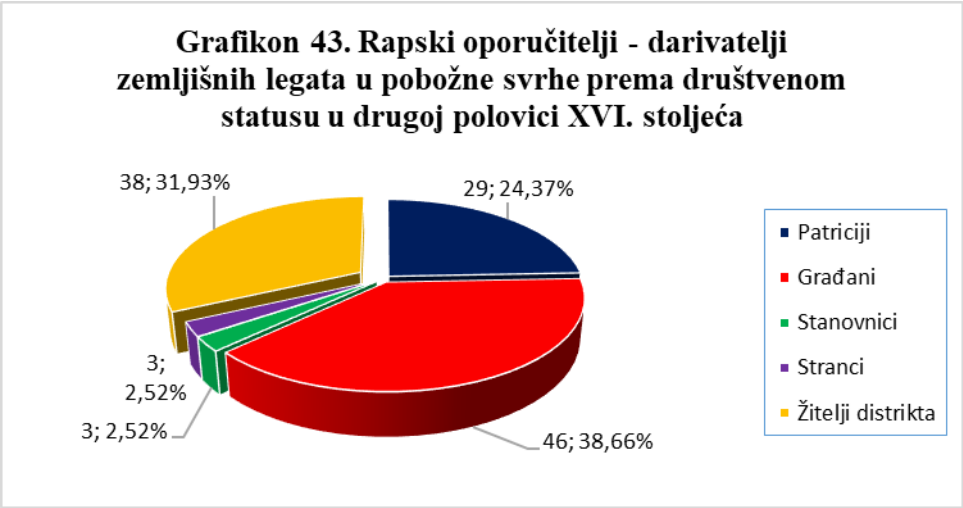

Navedeni podatci govore o tome da su patriciji i dio građana pripadali imućnijemu sloju društva te je stvar društvenoga prestiža bila posjedovati zemlju u komunalnome distriktu. Tako se zemlja, oporučnim darivanjem, generacijski nasljeđivala i akumulirala te su pojedine obitelji iz redova patricijata ili gornjega sloja građanstva (trgovci, bogatiji obrtnici, komunalni službenici, crkveni velikodostojnici) u svojemu obiteljskom posjedu imale značajan broj zemljišnih posjeda. Važno je istaknuti da su oporučitelji iz patricijskoga i elitnoga građanskog staleža radije darivali novac i druge pokretnine nego zemlju koju su namijenili članovima svojih obitelji. To je i razumljivo, jer zemlja je uvijek bila dobar izvor prihoda, u novcu i plodovima i zato je ostavljana nasljednicima oporučitelja. Patricijski i elitni građanski oporučitelji ionako su imali dovoljno novca namijenjenoga distribuiranju *pro anima* i *ad pias causas*. Kada je riječ o žiteljima distrikta i oni su u znatnijoj mjeri ostavljali zemljišne legate nego, primjerice, novac kojega su imali u malim količinama, a bio im je potreban za kupnju alata, odjeće, obuće, posuđa i drugih predmeta koje su nabavljali u samome gradu Rabu. Iako su pretežno radili kao zakupnici na tuđoj zemlji u vlasništvu patricija ili građana, ipak su s vremenom i seljaci stjecali manje zemljišne čestice koje su onda najčešće darivali svojim nasljednicima, a koji su ih potom, prema želji oporučitelja, imali darivati za spas njihovih duša ili u solidarne i dobrotvorne svrhe. Razlog zašto su stanovnici Raba (*habitatores, habitanti*) među rijetkim darivateljima zemljišnih legata prilično se jasno nazire. Stanovnici rapske komune u ovome razdoblju uglavnom su bili nedavno pristigli doseljenici iz krajeva u dalmatinskome priobalju i hrvatskome zaleđu, odnosno izbjeglice pred Osmanlijama. Kao takvi obično nisu posjedovali nekretnine na području komune jer za kupnju nisu imali novac, a oni bogatiji koji su ih stekli, vjerojatno su to učinili s intencijom da se trajno nasele na području komune i steknu civilitet. Zato je darivanje zemljišnih posjeda od strane takvih doseljenika bilo izrazito rijetko jer, s jedne strane, najčešće nisu imali novac za

kupnju zemljišnih nekretnina, a s druge strane, nisu imali dugotrajnu tradiciju života u rapskoj komuni kao *villici* odnosno *villani* u rapskome distriktu koji su pojedine zemljišne čestice obrađivali već generacijama. U tome kontekstu, stranci su bili u istoj kategoriji kao i stanovnici komune, tj. uglavnom nisu stjecali nekretnine na Rabu, pa tako ni zemlju. No, za razliku od *habitatores*, kod stranaca se najčešće nije radilo o siromaštvu koje je utjecalo na nemogućnost kupnje zemljišnih posjeda, već njihova kontinuirana mobilnost i kratko zadržavanje u nekoj komuni koje je trajalo dok se nije obavio ugovoreni posao. Zato je malen broj stranaca (svega trojica) koji su darivali legate u zemljišnim posjedima. Ovdje se radi o onim strancima koji su, čini se, dulje vrijeme boravili na području komune, možda su odlučili i trajno se nastaniti u Rabu te su zato i kupovali nekretnine (kuće, zemljišne posjede), što je bio osnovni preduvjet za stjecanje statusa građana Raba. Budući da su se nalazili u specifičnom položaju jer su nerijetki od njih bili građani gradova ili komuna u kojima su rođeni, oni su posjedovali i razne nekretnine u tim mjestima. Zato se u njihovim oporukama nailazi i na specifična darivanja crkvenim i civilnim ustanovama i pojedincima u gradovima iz kojih su bili podrijetlom, pri čemu se nerijetko radilo o darivanju zemljišnih posjeda *pro anima* i *ad pias causas*.

Grafikon 44. Rapski oporučitelji darivatelji zemljišnih legata u pobožne svrhe prema društvenom statusu i spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća

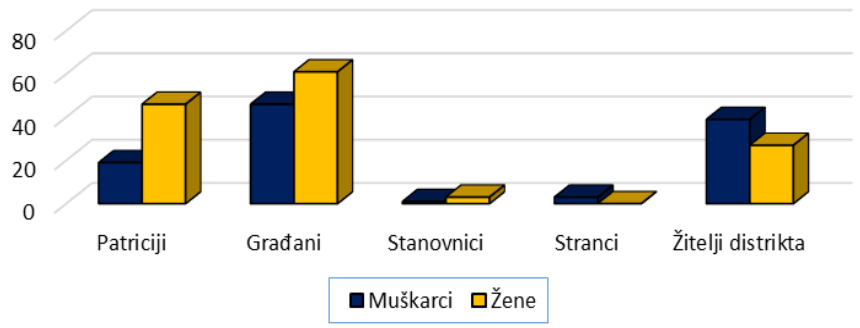

Promotri li se oporučitelje koji su darivali zemlju *ad pias causas* prema spolu tada je situacija sljedeća (vidi Grafikon 44.): U skupini rapskoga patricijata 11 muškaraca darovalo je 19 zemljišnih legata, a isto je učinilo 18 patricijki darovavši ukupno 46 legata. Nadalje, 16 građana dodijelilo je 46 zemljišnih legata, a 30 građanki darovale su 61 legat. Samo je jedan stanovnik darovao 1 legat dok su dvije stanovnice darovale 3 legata. Tri stranca darovala su 3 zemljišna legata, a to nije učinila niti jedna strankinja. Na kraju je 23 žitelja distrikta darovalo 39 legata, a to je u učinilo 15 stanovnica distrikta ostavivši 27 legata u pobožne svrhe.

Iz provedene analize može se zaključiti da su žene općenito darivale znatno veći broj zemljišnih legata od njihovih muških suvremenika. To posebno vrijedi za žene podrijetlom iz patricijskoga i građanskoga sloja te iz skupine stanovnika komune, koje su bile znatno zastupljenije u ostavljanju broja zemljišnih legata u odnosu na muškarce iz navedenih skupina. To se može tumačiti time što je bilo i više žena oporučiteljica u odnosu na muškarce u navedenim društvenim skupinama, promotri li se čitav rapski testamentarni korpus. Samo su muškarci stranci i žitelji distrikta kao darivatelji zemljišnih legata prevladavali u odnosu na žene pripadnice tih skupina te su i ostavili nešto više zemljišnih legata naspram svojih suvremenica iz navedenih društvenih skupina. I taj se odnos može objasniti činjenicom da je muškaraca iz tih dviju skupina bilo više u odnosu na žene.

Kada je općenito riječ o vrstama zemlje koju su rapski testatori zaviještali u pobožne svrhe, ponekad su rapski notari u njihovim testamentima zabilježili samo opće termine kao što su *locus,*[1220] *luogho* (*luoco*),[1221] *terren,*[1222] *possession,*[1223] *bona stabilia*[1224] ne pružajući daljnje objašnjenje o vrsti donirane zemlje. Ipak, u većini slučajeva (147) oporučitelji su jasno naznačili koja vrsta zemljišta se daruje određenome primatelju, odnosno je li riječ o obradivoj zemlji odnosno oranici (*terra aratoria; terrenum aratorium; terren aratorio*)[1225] ili

---

[1220] Termin *locus;* ven. *luogho; luoco* u oporukama označava veći zemljišni posjed odnosno mjesto koje sadrži različite vrste obradivoga i neobradivoga zemljišta.

[1221] Npr. Lovro Segančić, stanovnik sela Kampor, ostavio je »za ljubav Božju« svome sinu Antoniu *tutto uno suo luogho posto in Monche.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 35v, 13. VIII. 1585.
Madonna Maddalena figliola del quondam ser Domenego Cortese pizochara daruje svome bratu Ivanu *tutto un suo luoco in Caplach con sue habentie* obvezujući ga na služenje misa za njezinu dušu. Drugome bratu Stjepanu *per causa del amor fraternale* ostavlja *tutto un suo luoco parte uignado et parte derro posto in contrata de potrer oltra il porto con le soe habentie et pertinentie.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 36v, 9. IX. 1572.

[1222] Ven. termin *terren* označava općenito zemljište koje se obrađuje ili kultivirani zemljišni posjed. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 744. Npr. Rapski patricij Juraj *de Hermolais* pok. *spetabil misser* Augustina ostavlja svome rođaku Ivanu Frani, sinu Armora *de Hermolais,* među ostalim zemljišnim legatima, *il terren grande in Paludo cum tute le lhor habentie et pertinentie* (...), te njega i nasljednike trajno zadužuje na davanje služenja triju malih misa za njegovu dušu i duše njegova oca i brata. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 4r, 13. X. 1551.

[1223] Termin lat. *possesio;* ven. *possesion* u rapskim oporukama označava posjed koji se sastoji od više različitih vrsta zemljišta. Tako je primjerice, rapski patricij *spectabilis et circumspectus vir* Kristofor *Cernota* pok. *magnifici domini* Jeronima svom dragom sinu Nikoli ostavio *suam possessionem cum turrim in Pasturano cum omnibus uineis, terenis arratoriis et terris uaccuis* (...) te ga kao posjednika trajno obvezuje na služenje triju konventualnih misa za dušu njegova oca i za njega. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 7r, 14. III.1551.

[1224] Npr. Rapska građanka *dona Mare cognominata Zelçichcha relicta in secondo matrimonio quondam Ioannis mollendinarii* ostavlja *amore Dei et pro anim sua* svojoj dragoj pranećakinji Perini kćeri Antonija Bufčića iz Baške *omnia sua bona tam mobilia quamque stabilia.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 34, 7. XII. 1559. Treba reći da se pod terminom *bona stabilia* u oporukama podrazumijevaju i kuće, palače, kolibe, dućani, štale, ali i svi oblici zemljišnih čestica kao što su vinogradi, oranice, pašnjaci, krčevine i slično. Najčešće su takva dobra bila darivana izravnim nasljednicima - ženama, muževima, sinovima i kćerima, ponekad posvojenoj djeci i rođacima, a u slučaju da oporučitelj nije imao izravne nasljednike testatori su *bona stabilia* nerijetko darivali bratovštinama, cehovima, povremeno čak i crkvenim ustanovama.

[1225] Npr. Patricijka *madona Maria relicta quondam misser Zaneto Simplitia* darovala je crkvi Sv. Ivana franjevaca konventualaca *due peze de terra arratoria poste in Paludo,* a franjevci su obvezni slaviti jednu

neobradivom zemljištu odnosno krčevini (*derrum; derro*).[1226] Ukoliko se radilo o obradivom zemljištu, ponekad se preciziralo pod kojim je ono bilo nasadima (najčešće vinova loza (*uinea, uigna),*[1227] stabla smokava (*arbori figeri*),[1228] stabla maslina (*arbori oliuari*)[1229] itd. U nekoliko navrata (5 legata) darivali su se vrtovi (*horto; horticello; orto*)[1230] koji su se nalazili u blizini kuće oporučitelja ili su činili jedinstvenu cjelinu s kućama oporučitelja i njegove obitelji te su bili zasađeni s manjim količinama povrća. U oporukama se spominju i pašnjaci (*pastine; pastene)*[1231] koji su se također darivali kao zemljišni legati *ad pias causas.*

---

svečanu misu na obljetnicu smrti oporučiteljice i njezina supruga. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 23v, 7. XI. 1570.

Ser Bartholus de Marturis ciuis Arbae darovao je svojoj kćeri Nikoloti *unum terrenum arratorium,* a ona je dužna dati služiti jednu malu misu trajno, ili kanonicima rapskog Kaptola platiti deset libara za tu misu. HR DAZD, 28, RB, FFa, k. 9, sv. IV, fol. 45v, 12. III. 1557. Codicillus.

Stanovnik Kampora, *Barich Mlaçouich* ostavlja *per amor de Dio et per l'anima sua* franjevcima Sv. Bernardina kraj Sv. Eufemije *uno suo terren arratorio posto nela ualle de Palcich in Campora tra li sui confini* obvezujući ih na služenje četiri serije grgurovskih misa za njega i njegove pokojne iz obitelji. HR DAZD, 28, RB, FFa, k. 9, sv. V, fol. 3r, 18. IX. 1550.

[1226] Pojam *derrum* označava neobradivi dio zemlje (krčevinu) koji je obično namijenjen za sadnju vinograda. Z. Ladić, *Last will,* str. 271. Tako je npr. rapska *patricijka madona Marchisina relitta quondam misser Francescho Spalatin* darovala svojim sinovima Nikoli i Jeronimu, među ostalim nekretninama i *un derro posto in Mondaneo appresso misser Zuan de Nimira,* obvezujući obdarenike na narudžbu jedne male mise na obljetnicu njezine smrti. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 10, 14. I. 1573.

[1227] Npr. rapska građanka *dona Iacobina relicta quondam domini Hieronymi Citadella* ostavila je svojoj nećakinji Katarini i njezinim kćerima *uineam positam in Mondaneo que nunc tenet ad socedam Uitus Silla* pod obvezom da trajno daju slaviti dvije male mise u katedralnoj crkvi jednom mjesečno, petkom. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 11r, 25. I. 1581.

Stanovnik sela Supetrska Draga, *Zuan Chiuch alius Surianich* darovao je, za ljubav Božju, svojoj ženi Katarini, kćeri pok. Jurja Trunsića, *una uigna qual ha con dona Helena Besancha* kao i *tutte le uigne poste in Campora.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 9, 20. X. 1571.

[1228] Npr. stanovnik Novalje *quondam misser Mattio Boscain fiol de misser Francescho* u vidu pobožnih legata ostavio je svome bratu Petru *horti qual sono mei per la uilla et i moreri qual sono in essi et li figeri ecctuante quello e apresso il Castello*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 9v, 7. X. 1580

[1229] Npr. pastir iz Supetarske Drage *Christoforo Mlazouich* ostavio je za ljubav Božju svojoj ženi Eufemiji *certi suoi Arbori oliuari dalla parte de siroco della casa sua*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 5v, 22. XI. 1564.

[1230] Npr. *dona Lutia consorte del quondam Francescho Blagdan* (…) *Et prima lassa per ragion de legato á Francescho suo nepote la sua casa da parte de siroco con il suo horto drio la ditta casa per amor de Dio et per l'amoreuoleza gli porta et questo doppo la morte del suo padre et non altrimenti.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 49r, 1. I. 1574.

La nobel madona Maria relitta del quondam spettabil miser Gieronimo Zudenico (...) *Item ordena che il peceto di terren arratorio chiamato Horticello posto oltre il porto possa et debba tenir à soceda Ghersame Blasconich villico et Helena sua moglie durante la vita cosi di Ghersane predetto come di essa sua moglie quali siano obligati esso terren cultiuar lauorar et gouernar il qual terreno essa madona testatrice lassa alla reuerenda suor Bernardina sua figliola monacha monasterio s. Andrea, alla quale il detto sozali et sua moglie debbano annuatim quando sara seminato responder la uera parte Dominicale, et ciò fino che essa reuerenda monaca sarà uiua solamente*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VII, fol. 35rv, 29. VIII. 1593.

[1231] Npr. Stanovnik sela Kampor *Zuane Nouosselich quondam Griguor* testamentarno je za ljubav Božju ostavio svojoj supruzi Maruli *uno pezzo de pastene con uno pezzo de derro contiguo posto in Campora.* HR DAZD, 28, RB, PAB, kut 14, sv. II, fol. 70, 14. I. 1570.

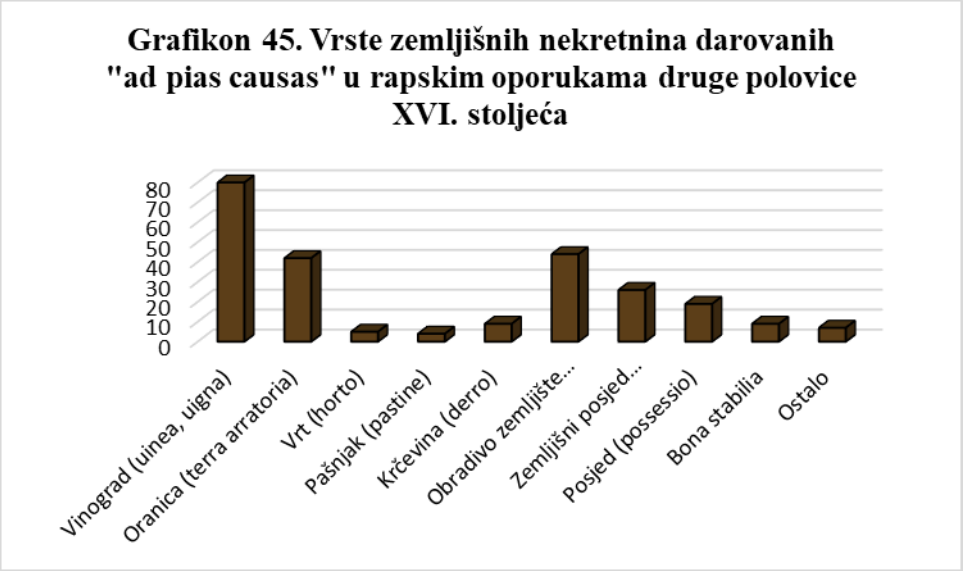

Obzirom na vrstu zemljišnoga posjeda, oporučni legati koji su darivani *ad pias causas* daju uvid u oblike poljoprivrednih djelatnosti kojima su se Rabljani bavili, a time i uvid u opću gospodarsku sliku Raba tijekom druge polovice XVI. stoljeća. Na Grafikonu 45. prikazani su podatci vezani uz vrste zemlje koje su stanovnici rapske komune ostavljali iz pobožnih razloga. Tako je ostavljeno najviše vinograda (80 legata), što ukazuje na izrazitu važnost vinogradarstva u gospodarstvu rapske komune toga razdoblja. Zatim se u rapskim oporukama učestalo spominje obradiva zemlja tj. oranice (42 legata). Iako nije precizirano o kojim je nasadima na takvome zemljištu riječ, zasigurno su se na zemlji sadile najčešće žitarice (pšenica, proso, raž) i povrće.[1232] Darivanje vrtova, najčešće smještenih unutar grada, pored domova oporučitelja, zatim izvan gradskih zidina te u distriktu, spominje se 5 puta dok se pašnjaci spominju 4 puta. Krčevine su ostavljene u 9 slučaja. U rapskim oporukama nailazi se na 98 legata zemljišta darovanog *ad pias causas* pod nazivom *luogo; luoco, terren, possesio, bona stabilia.* Svi ovi termini odnose se općenito na veće zemljišne posjede koji su sadržavali više vrsta zemljišnih čestica, uglavnom obradivih, međutim, oporučitelji nisu precizirali kojih. Pri tome treba reći da se pod pojmom *bona stabilia* podrazumijevana sva nepokretna dobra, dakle ne samo zemljišni posjedi nego i razni stmbeni i poslovni objekti, konobe i slično.[1233] Na temelju brojnosti takvih legata vidljivo je da su Rabljani iz religioznih motiva ostavljali najviše zemljišta koje se u oporukama naziva *terren* (44 legata), potom zemlju pod terminom *luogo, loco* (26 legata); nadalje, zemljišni posjedi (*possessio*) darovani

[1232] To je vidljivo i iz prehrambenih proizvoda i hrane koji se kao legati ostavljaju *ad pias causas,* o čemu će biti riječi u daljenjem radu.
[1233] Usp. G. Budeč, »Privatno-pravne isprave kao izvor za proučavanje materijalne kulture u kasno-srednjovjekovnim dalmatinskim komunama s posebnim naglaskom na šibenske inventare dobara«, *Zbornik radova s Prve medievističke znanstvene radionice u Rijeci,* ur. Kosana Jovanović; Suzana Miljan, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2014., str. 27.

su 19 puta, a *bona stabilia* navode se u 9 slučajeva. Ostale vrste darovanih zemljišta koje uključuju maslinik, šumu (*bosco)*, voćnjak i dr. spominju se u samo 7 oporuka.

Promotri li se odnos obradive i neobradive zemlje darovane *ad pias causas,* razvidno je da su oporučitelji ostavili 96,3 % obradivih i samo 3,7% neobradivih zemljišnih čestica.

Veličina darovanih zemljišta označavala se najčešće izrazom komad, dva ili više komada zemlje, vinograda i sl. (*pezzo di terra, pezzo di teren, pezzo di uigna*)[1234] ili pak određenom mjerom kojom se željelo naznačiti koliko se može posijati sjemena na određeno tlo (*mine di seminatura*).[1235] Ako se radilo o vinogradu, tada se mjera izražavala u tzv. gonjajima (*gognaio*)[1236] ili tzv. motikama (*zappe, cappe*).[1237]

[1234] Npr. *Misser Constantin de Dominis (...) Item per amor de Dio et per l'amoreuoleza qual sempre ha portato et porta á Hieronyma sua neza fiola d'esso magistro Domenico, gli lassa un pezo di terra arratoria posto in Mognche tra i suoi confini apresso quelli de Celle, in agiuto della sua dote*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 7v, 8. IV. 1580.
Npr. *Dona Catherina moglie di ser Mattio Gnachera marinaro* (...) *Item uolse che ogni anno perpetuis temporibus il giorno del mio anniuerssario et nel giorno dell'infrascritti anniuersarii sian datte l'infrascritte mese per li reuerendi preti della detta chiesa di San Zuane (...) obliganda al pagamento delle dette mese un pezzo di teren posto in Campora trali suoi confini.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 253r, 22. I. 1583.
Npr. *Dona Santola relitta quondam Zorzi Saniçich* (...) *Item ha lassato per uia di legato et per amor de Dio à misser pre Martin Sfecich suo zerman et comissario soprascritto tutto uno pezzo de uigna posto in la Ualle soprascritta appresso l'habitation de Zuan Guschich con questa tamen condition che sii obligato cellebrar tanti para de messe de san Gregorio quanto sarra il ualor della detta uigna.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 33, 17. XI. 1559.
[1235] Npr. *Dona Giacomina relitta del quondam ser Gieronimo cittadella d'Arbe(...) Item per uia di legato similter per amor di Dio et per l'anima sua lassa al suddetto miser Christoforo de Dominis heredi et sucessori soi vno suo terreno arratorio posto in paludo di seminatura de mine quatro in circa lauorato al presente per Francesco Mis (...)* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 37r, 9.V.1592.
Npr. *Nobil madona Antonia quondam misser Bernardini di Zaro* (…) *Item per legato perpetuo et per amor di Dio ha lasciato a Euphemia soa nezza doi pezzi di terre arratorie uno sopra lo terreno chiamato Gruch circa mine tre di seminatura, et altro appresso lo loco del sopranominato Bergnaz circa altre mine tre, che quella preghi Dio per l'anima et peccati soi.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIII, fol. 184r, 26. X. 1551.
Mina je bila mjera za suhe i tekuće tvari. *Lexicon latinitatis mediii aevi,* sv. II, str. 731. Podrijetlo joj je antičko, a težina grčke mine iznosila je oko 368,25 g. Sena Sekulić- Gvozdanović, »Sustavi povijesnih mjera. Uvod u istraživanje hrvatske metrologije I«, *Prostor*, vol. II (1994.), br. 1-2, str. 67.
[1236] Npr. *Simon Rossich quondam Marco da Zara al presente scapolo sopra la galea del clarissimo signor Marc' Antonio Pisani dignissimo Capitano alla Uardia contra Uscochi* (...) *Item per uia di legato et per l'amor di Dio lassa al detto Zorzi suo fratello della portion di detto testador gognali doi di vigna nella jurisdittion di Zara* (...) HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 7v, 9. V.1587. Gonjaj je bila mjera za površinu zemljišta i u Dalmaciji je iznosila oko 2370m^2. *Zadarski statut*, str. 759; Dalibor Čepulo (ur.), *Statut paške općine. Statuta Communitatis Pagi* (dalje: *Statut paške općine),* Ogranak Matice hrvatske u Pagu; Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Pag; Zagreb, 2011., str. 452.
[1237] Npr. *Il spetabil misser Nicolo Zaro del quondam miser Marino nobel d'Arbe* (...) *Item lassa al reuerendo miser pre Francisco suo figlio un pezzo di vigna, posta in San Marco, de Zappe sei in circa senza il residuo di detto luoco, qual ha impiantato Hiacomo Sossich per la quale sia obligato che per l'anima d'esso testatore et di tutti i suoi morti ogni sabbato una messa picola* (...) , HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VII, fol. 42r, 2. VIII. 1598.
Ser Nicolo Rippa alius Giriçich quondam ser Francesco cittadin d'Arbe (...) item per uia di legato lassa à dona Cecilia soa cugina relitta quondam Antichio Tercich doi çappe de uigna nella contrada de Barbado contigue á quelli de Doculla (...) con obligation di vna messa piccola perpetuis temporibus (…)HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 35-36, 11. XII.1559. Motika kao mjera za površinu vinograda razlikovala se od komune do komune, a to je ovisilo i o vrsti loze i o kvaliteti zemlje. Tako je mjera za površinu hvarske komune – hvarska motika – iznosila 435m2; na toj se površini sadilo 230 – 250 čokota. Marija Zaninović – Rumora, »Mjere za

2.1. Vinogradi

Vinogradi se u vidu zemljišnih legata ostavljenih u pobožne svrhe navode najčešće. Oporučitelji su bili dužni navesti točne granice vinograda koje su darivali. U oporukama se spominje i nekoliko lokaliteta na području rapske komune gdje su se sadili vinogradi i gdje je vinova loza najbolje uspijevala: *in Barbato,*[1238] *in Bagniol,*[1239] *in Campora,*[1240] *in Mondaneo,*[1241] *in Nouaglia,*[1242]*in Neparo,*[1243] *in Ualle de San Pietro*.[1244] Osim navedenih lokaliteta, za pretpostaviti je da su se vinogradi sadili na čitavome području komunalnoga distrikta, gdje su za to postojali uvjeti. Ponekad su se ostavljali čitavi vinogradi (*tutta la uigna*),[1245] a nerijetko samo dio vinograda (*un pezzo di uigna*).[1246]

---

dužinu i površinu u Kotoru kroz stoljeća«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, (2012.), vol. 54, str. 42-43, bilj. 49.

[1238] Npr. *Il spetabil misser Zan Francesco de Dominis Nobile di Zara et Arbe* (...) *Item iure legati lassa alle reuerende Monache de San Andrea le sue rason uignade qual disse hauer sopra il loro fondi in Barbato tra li suoi confini per l'anima sua et che preghano Iddio per lui. Item iure legati lassa alle reuerende monache de San Antonio de Capodanzo tutte le sue rason uignade poste in Barbato qual disse hauer sopra il fondi loro sotto la uia pubblica per amor de Dio et che pregano Iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 45v, 21. X. 1573. Zanimljiv je i naziv lokaliteta na kojem se nalazi vinograd u Barbatu (*la uigna de Barbado nominata Burin Boch*) u vlasništvu rapskoga patricija Jurja *de Hermolais,* a kojega ovaj oporučitelj iz pobožnih razloga ostavlja Ivanu Frani *de Hermolais,* sinu svoga rođaka Armora. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 4r, 13. X. 1551.

[1239] Npr. *Reuerendo misser pre Nicolo Uidouich alias Sudigna mannsionario della chiesa chatedrale* (…) *In prima lassa per segno d'amor á dona Chatarina sua sorela relitta quondam Antonio Slipcich per ducati sesanta á L 6 Y 4 per ducato inu no suo pezzo de vigna post sotto la casa sua in Bagniol sotto il monte de San Cosma et Damian con obligation di far celebar per anni tredece sei messe nel giorno del suo anniuersario per l'anima sua et di suoi mazori.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 24v-25r, 2. VII. 1590.

[1240] Npr. *Dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico* (…) *Item ha lassato per amor de Dio et per remission di suoi pecati alli reuerendi frati de San Zuane tutte le sue rason vignade qual s'attroua hauer in Campora sopra il fondi della capella de San Michel con obligo ch'essi reuerendi frati sian tenuti celebrar duoi para di messe Gregoriane subito et immediatamente doppo la sua morte.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 18r, 6. V. 1588.

[1241] Npr. *Dona Giacomina relitta del quondam ser Gieronimo cittadella d'Arbe (...)Item per uia di legato et per l'anima sua lassa alla predetta Mathia fiola de maistro Domenego Citadella vna sua vigna in Mondaneo lauorata per Uido Silla (...)*HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 37v, 9. V. 1592.

[1242] Npr. *Dona Uerginia relitta quondam ser Piero Boschain (...) Item per uia di legato et per l'amor del signor Iddio lasso al predetto signor Nicolo de Dominis la mia uigna posta nel pian di Nouaglia (...)* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 480v, 11.VIII. 1592.

[1243] Npr. *Ser Francescho Racich* (…) *Item lasso alli soprascritti soi fioli Biasio et Andrea heredi et comisarii tutta la vigna in Neparo (...) con condittion di far dire soprascritte messe piccole perpetuis temporibus*. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 12, 12. I. 1573.

[1244] Npr. *Margarita quondam Marnice Bufcich* (…) *Item per raggion di legato perpetuo et per amor d'Iddio lassa a Dorca sua relaua uno pezzo de uigna posto in ualle di San Pietro sopra lo terreno proprio* (…) HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 227r, 3. V. 1557.

[1245] Npr. *Ser Nicolo Rippa alius Giriçich quondam ser Francesco cittadin d'Arbe* (…) *Item saluis premissis lassa alla predetta putta Franizza soa figliola natural per uia di legato et per amor deDio tutta la uigna della soa proprieta come la giace, posta in la contra de Barbado appresso la uigna de misser Simon de Marinellis* (…) HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 36, 11. XII. 1559.

[1246] Npr. *Il spetabil misser Zan Francesco de Dominis Nobile di Zara et Arbe* (…) *Item iure legati lassa a misser Harmolo fiolo del eccelente dottor misser Hieronymo Hermolao un suo pezo de uigna posto in Barbato infra li*

Obzirom da su vinogradi u najvećem broju slučajeva ostavljani kao vrsta zemljišnih legata, očito je da je rapska komuna, odnosno njezin distrikt, bila izrazito vinogradarsko područje na kojemu se loza sadila zbog povoljnih geografsko-klimatskih zadatosti te je vinogradarstvo bilo među glavnim poljoprivredno-ekonomskim djelatnostima lokalnoga stanovništva. Vinogradi su se darivali uglavnom članovima obitelji, ali ponekad i članovima klera te bratovštinama u koje su oporučitelji bili učlanjeni, uz obvezu služenja misa za dušu oporučitelja.

2.2. Obradiva zemlja

Prema navodima iz oporuka razvidno je da je veliki dio zemlje koju su Rabljani darivali iz religioznih razloga, obrađivan te su se na obradivome zemljištu sadile različite kulture, uglavnom žitarice, povrće te nasadi voćaka. Zemlja se obrađivala diljem komunalnoga distrikta o čemu govore toponimi koje je notar ispisivao uz termine vezane uz zemljište ili posjed koji su se darivali, pa se tako navode mjesta Palit,[1247] Kampor,[1248] Barbat,[1249] Supetarska Draga,[1250] Mundanije,[1251] Lopar,[1252] Banjol,[1253] Lun,[1254] Novalja[1255] i na kraju

---

suoi confini chiamato Cergoniza con tutte le soe habentie per segno d'amoreuoleza et che preghi Iddio per l'anima soa . HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 45v, 21. X. 1573.

[1247] Npr. *Nobilis matrona domina Maria relicta quondam spectabilis domini Francisci de Hermolais* (…) *Item iure legati dimisit seu reliquit dona Thiana eius filie piçocare totum unum dicte domine testatricis locum cum omnibus terrenis arratoriis et aliis suis habentiis et pertinentiis ... positi in Paluto* (…) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 38v, 31. III. 1552.

[1248] Npr. *Dona Domenegha all'presente moglie de Zuane Nouosselich* (…) *Item per uia di legto et per amor de Dio lassa a fra Matthio fiol dell' soprascritto quondam maistro Mattio Staffe tutto uno suo terren arratorio posto in Campora in Ualle Longa qual disse esser de ualor de lire cento de piccoli (...)* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 49, 11. IV. 1561.

[1249] Npr. *Margarita moglie de quondam Christophoro Michsich peliçaro* (…) *Item lassa à Francesco suo nepote (...) et un pezzo de terren arratorio posto in Pasturano intra li suoi confini con obligatione de far celebrare ogni anno el giorno de San Luca in San Stephano de Pasturano da uno prette, una messa picola*. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 18r, 8. II. 1551.

[1250] Npr. *Thomas Sanicich* (…) *et primo Nicolao et Stephano filiis suis amore Dei reliquit totum unum suum locum proprium situm in valle Sancti Petri partim uineatum et partim terrenum aratorium (...) obligati sint in die sui anniuersarii sibi dici facere duas missas paruas pro anima sua*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 23rv, 14. VIII. 1560.

[1251] Npr. *Nobil madona Antonia di Zaro quondam misser Bernardino* (…)*Lasciando alle sopraditte reuerende monache per legato et ragion de legato perpetuo ac et per amor di Dio uno terreno in Mondaneo circa mine sedeci di seminatura* (…) HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVI, fol. 244v, 28. VI. 1558.

[1252] Npr. *Helena relicta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca* (…) *Item lassa per uia di legato et per amor di Dio et per l'anima sua al predetto frate Donado suo figlo tutti li terreni suoi in Neparo et Biscupgliza acio gli sia raccomandata l'anima di essa sua madre nelle orationi et sacrificii suoi.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 32v, 4. IV. 1591.

[1253] Npr. *Madona Maria relicta quondam misser Zaneto Simplitia (...) Item disse ch' altre uolte á egli gli è stato donato uno suo terren arratorio posto in Bagniolo peri l quondam conte Christophoro de Marinellis (...) ma che in perpetuo sia obligato alla celebration de cinque messe de san Gregorio per l'anima d'essa testatrice.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 13r, 10. XII. 1581.

[1254] Npr. *Madona Maria de Zaro del quondam misser Gieronimo* (…) *Item lassa a misser Christoforo de Dominis del quondam spetabil misser Grisogono suo cuggino (...) tutto uno terren arratorio posto in Lon drieto*

područje nasuprot gradske luke.[1256] Ponekad su oporučitelji stranoga podrijetla darovali zemljišne legate *ad pias causas* u mjestu odakle su potjecali pa se tako u oporukama sastavljenima rukom rapskih notara primjerice navodi darivanje zemlje u Plominu[1257] i Zadru.[1258]

Samo u iznimnim slučajevima oporučitelji su naveli vrijednost darovanoga zemljišta kao što je to vidljivo, primjerice, u oporuci svećenika Kolana *Trisal,* mansionara odnosno kanonika sa stalnom rezidencijom u katedralnoj crkvi sv. Marije u Rabu, koji je svojemu nezakonitom sinu Bernardinu darovao jedno obrađeno zemljište povezano s jednom krčevinom u vrijednosti od oko 100 libara odnosno oko 15,6 dukata.[1259]

---

la casa de Simon Negulich de seminaron de mine 12 in circa (…) HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 80, 22. III. 1580.

[1255] Npr. *Dona Uirginia relitta del quondam ser Piero Boscain da Nouaglia* (…) *Item per uia di legato lassa al detto signor Francisco de Dominis la mità de tutto vno suo luoco posito nel pian di Nouaglia chiamato Brestije partem vignato et partem arratiuo sopra il fondi de s. Marco (...). L'altra ueramente mità d'esso luoco ut supra lassa à domina Liuia sua sorella moglie de maistro Giacomo Bataglia sopradetto similiter per uia di legato et per la grande seruitù et amoreuolezza che ha receuuto et receue da detta sua sorella massimè in la presente sua malatia, dalla qual disse trouarsi tutta impiagata (...) racomandandoli per ciò ad ambi doi l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XI, fol. 11v-12r, 17. XI. 1598. Spomen nekoliko lokaliteta na otoku Pagu koji su pripadali rapskome distriktu odnosno rapskoj komuni kao područja gdje je bilo obradivih površina jasno pokazuje zašto su se Rabljani tijekom povijesti borili da rapski dio distrikta na otoku Pagu uvijek ostane u sastavu rapske komune.

[1256] Npr. *Madona Gieronima relitta del quondam spetabil miesr Gieronim Gauzigna* (…) *Item lasso al predetto miser Zuan'antonio mio figlo et herede per uia di legato et per l'amor del signor Iddio del quarto della mia dotte il mio terreno qual è oltra il porto accio si rachordi di pregare il signor Iddio per l'anima mia et del quondam suo padre, et questo cum onere et honore.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 433r, 11. X. 1597.

[1257] *Agnia Cibermanich dell quondam Martin de Fianona all'presente massera del ser Zorzi Uesselinich (...) Item per uia di legato, per amor d'Iddio et per la buona compagnia hauuta dall detto ser Zorzi et signora Lugretia sua moglie lassa alli detti tutti li suoi terreni reposti in derro essistenti nel territorio di Fianona, nel luoco chiamato Bresti infra li suoi confini* (…) HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 41, 8. III. 1576.

[1258] Npr. Zanimljiv je slučaj komnalnoga liječnika Šimuna *de Martinis* iz Zadra koji ostavlja 100 dukata svojim izvršiteljima oporuke iz Zadra koji za taj novac trebaju kupiti jedan dobar komad zemlje na teritoriju zadarske komune i dodijeliti ga jednom svećeniku koji će uživati tu zemlju, ali se za dodijeljeni legat obvezuje na služenje jedne male mise svake subote u zadarskoj katedrali na oltaru kraj sakristije blizu grobnice njegovih roditelja, za oproštenje njegovih grijeha i dušu njegovih pokojnih roditelja.
Misser Simon de Martinis cittadin da Zara et hora spitiale salariato in questa citta (...) uol et ordena che li soprascritti comessarii da Zara deban conprar uno bon pezzo di stabeli nel teritorio et giurisditione di Zara per cento ducati al quali di denari qual lascia nella sua heredita et tal stabeli imediate dopo la sua morte sia conferito a uno sacerdote il qual deba goder et usufrutuar esso stabile et per tal usufruto sia tenutto et obligato di celebrar o far celebrare una messa picol ogne settimana nel giorno di sabato nel domo di Zara al altar apresso la sacrestia et apresso la sepultura di suoi progenitori et questo in remission di suoi peccati et per l'anima del quondam suo padre et madre et di poi la morte del detto capelano sia transferito ad unaltro cum honore et onere il predetto stabile et cosi si osseni perpetuiis futuris temporibus (...) HR DAZD, 28, FZ, k. 19, sv. III, fol. 20r, 26. V. 1598.

[1259] *Uenerabil sacerdote misser pre Colane Trisal mansionario* (…) *Item lassa à Bernardino Marauiglia suo figliolo naturale stante le lezze uno terren arratorio et uno pezzo de derro insiemme conexi de ualuta de lire cento è piu puosti in monche intra li suoi confini* (…)HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 22r, 21. IV. 1552.

2.3. Maslinici

Premda je iz literature poznato da je maslinarstvo bilo među temeljnim poljoprivrednim granama otoka Raba od ranoga srednjeg vijeka nadalje,[1260] u rapskim oporukama ostavljanje maslinika u pobožne svrhe spominje se samo u jednoj oporuci. Kristofor Mlacović, pastir iz Kampora, ostavio je svojoj supruzi Eufemiji, kako naglašava »za ljubav Božju te za dobro i najbolje društvo i službu koju je od nje primio, nekolicinu svojih stabala maslina s južne strane svoje kuće.«[1261] Stabla maslina rasla su na brojnim zemljišnim posjedima Rabljana koje oni ostavljaju svojim nasljednicima, međutim, u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća, u rapskim oporukama u vidu pobožnih legata to nije precizirano, osim u navedenome slučaju.

Jedan od razloga slaboj distribuciji maslinika kao legata *pro anima* zasigurno je u činjenici da se iz maslina, pored toga što su bile prehrambena namirnica, izrađivalo ulje za paljenje uljanica u domovima, crkvama ili na grobovima preminulih članova rapskih obitelji.[1262] Naravno, maslinovo ulje uvijek je bilo i vrlo traženi proizvod na rapskome, ali i na dalmatinskome tržištu, a kojim su Rabljani prihodovali nemale količine novca.[1263]

2.4. Pašnjaci

Broj pašnjaka ostavljenih u pobožne svrhe nije velik, te iznosi svega četiri takva legata, što ipak govori u prilog činjenici da su se stanovnici rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća bavili stočarstvom kao jednom od temeljnih gospodarskih djelatnosti. Manji broj takvih legata darovanih na korištenje od strane rapskih oporučitelja zapravo je i razumljiv budući da su pašnjaci *de iure* bili vlasništvo rapske komune, te nisu bili u vlasništvu privatnih osoba, već samo u njihovu posjedu, a time se nisu mogli niti darivati u pobožne svrhe. U slučajevima kada je riječ o darivanju pašnjaka vjerojatno se radi o tome da su neki oporučitelji

---

[1260] I. Pederin, *Rab u osvit humanizma i renesanse,* str. 60. Dugu tradiciju maslinarstva na Rabu i na području Luna na Pagu potvrdila su i suvremena znanstvena istraživanja i ispitivanja otpora drva provođena elektroničkim mjernim uređajem tzv. Rezistografom, koja su dokazala da je najstarije stablo masline na Rabu zasađeno 772. g. u Kamporu, dok na području Supetarske Drage postoji stablo masline iz 978. godine. O najstarijim maslinama na Rabu vidi više na: http://www.novilist.hr/Vijesti/Regija/Otoci/Najstarija-rapska-maslina-napunila-1.239-godina (zadnji put viđeno 2. III. 2018.)

[1261] *Christoforo Mlazouich brauaro* (...) *Item ha lassato a dona Fumia sua consorte per amor de Dio, et per la bona et ottima compania et seruitu da lei hauuta, certi suoi Arbori oliuari dalla parte de siroco della casa sua* .HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 5v, 22. XI. 1564.

[1262] Tako je primjerce, rapski oporučitelj, građanin Ivan Dudić, pomorac i brodovlasnik, oporučno odredio da je njegova supruga Petronila, obvezna dvije godine nakon njegove smrti, stavljati ulje u jedan svjećnjak koji se nalaz ispred raspela podno kora u katedralnoj crkvi, svake subote kako bi svjetlo gorjelo u nedjelju, i to »za dušu oporučitelja«. *Ser Zuane Dudich marinaro et patron di sua barcha peotta* (…) *Item ordeno che la ditta sua moglie sia obligata dui anni continui proximi futuri da poi che esso testador uenira a manchar poner debba in uno cisindalor dauanti il crucifixo qual e a Sancta Maria sopra il choro ogni et qualumque sabbado de sera tante oglio che arda il giorno de Domenicha per lanima sua.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 1071v, 6. VI. 1558.

[1263] I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka,* str. 69.

ipak stjecali vlasničko pravo nad pašnjakom i to kupnjom od komunalnih vlasti. Tako je Kirin Kanjević, podrijetlom iz Lošinja, ostavio »za ljubav Božju i svoju dušu« pašnjak koji koristi na otoku Dolfinu u korist redovnica samostana sv. Andrije, u čijem je samostanu, prema svojoj posljednjoj volji, i pokopan.[1264] Očito je ovaj oporučitelj otkupio od općine navedeni pašnjak, jer samo ako je bio u njegovu vlasništvu mogao ga je oporučno i darivati.

2.5. Vrtovi

Vrtovi, koji su se najčešće nalazili u blizini kuća u gradu ili u podgrađu (*burgus, suburbio*), ali ponekad i u rapskome distriktu i to uglavnom u većim naseljima kao što je bila Novalja, u rapskim su oporukama zaviještani u pet slučajeva. Troje žitelja distrikta, jedna građanka i jedan građanin ostavljaju svoje vrtove u pobožne svrhe. Tako je, primjerice, žitelj Novalje, Matija *Boscain,* Franin sin, svome bratu Petru ostavio sve svoje vrtove u Novalji u kojima su bila zasađena stabla duda i smokava, izuzev onoga kraj kaštela i onih koji se nalaze kraj Vrulje sa sjeverne strane sela, a on se svake godine trebao sjetiti pokojnika i na Božju službu sabrati što je više svećenika moguće, u crkvi sv. Katarine na blagdan sv. Mihaela.[1265]

2.6. Prinosi sa zemlje

Osim slučajeva gdje se darivao zemljišni posjed, u rapskim se oporukama spominje 11 legata (0,6 % od svih ostavljenih legata) kada su prinosi odnosno plodovi sa zemljišnih posjeda (*entrate, entratte*) ostavljani u pobožne svrhe. U pet slučajeva legate u plodovima ostavljaju muškarci, a u šest slučajeva žene. Obzirom na društveni položaj i spol oporučitelja, navedene legate darovalo je troje pripadnika patricijata (jedan patricij i dvije patricijke), zatim četvero građana (jedan građanin i tri građanke) i naposljetku četvero stanovnika komunalnoga distrikta (tri muškarca i jedna žena). Stanovnici komune i stranci nisu ostavili niti jedan takav legat budući da u pravilu nisu posjedovali zemljišne nekretnine na području komune.

[1264] *Chirin Chagneuich de Lassin (...) Il corpo ueramente suo ordeno sepelir in una delle sepulture delle reuerende monege a san Andrea con quelle exeguie qual alli infrascritti sui heredi a lui conuenirsi parerano ala qual monege per amor de Dio et per lanima sua lasso il tutto il suo pastene per lui fatto nel scoglio di Dolphin.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 31v, 26. VIII. 1550.

[1265] *In la Uilla de Nouagia* (…) *Quondam misser Mattio Boscain fiol de misser Francescho (...) Et voglio et lasso á Piero Boscain mio fratello, per amor de Dio (...) tutti horti qual sono mei per la Uilla et i moreri qual sono in essi et li figeri ecctuante quello e apresso il Castello et li horti qual sono apresso Vruglia da parte de tramontana della ditta Uilla (...)con questo patto et condition che far douesse qui a Santa Chatarina per me la seruitu ogni anno fina che lui uiue nel zorno de San Michel, et che chiami piu preti quanti ne potra, et che tutto cio gli se consegna ad esso che sia d'adesso suo in proprio*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 9v, 7. X. 1580. Umro je mjesec dana nakon sastavljanja oporuke 18. XI. 1580.

Urod sa zemljišnih posjeda najviše je bio namijenjen Crkvi odnosno njezinim članovima kao svojevrsna naknada za služenje misa i održavanje molitava za dušu oporučitelja, a rjeđe članovima obitelji.

Tri legata odnose se na plodove iz vinograda, zatim 4 legata koja su darovana sa zemljišnih posjeda, 3 legata su ostavljena sa nedefiniranih zemljišta dok je jedan legat darovan sa nespecificiranih dobara (*beni*). Građanka Jakomina, udovica Jeronima *Citadella* darovala je Kristoforu *de Dominis* pok. Antuna jedan svoj zemljišni teren u Banjolu koji je djelomično bio pašnjak, a djelomično je bio zasađen vinovom lozom, a tada ga je obrađivao Antun Sila. Od prihoda vinograda Kristofor je morao vratiti dug koji je oporučiteljica imala prema franjevcima samostana sv. Eufemije zbog služenja određenih misa, i to dvije kvarte[1266] vina pri čemu je jedna kvarta vina vrijedila 4 libre i 16 solida.[1267] Patricijka Franica kći pok. Jeronima *Zaro* i supruga Kristofora *de Dominis*, sina pok. Antuna *de Nimira*, ostavila je sve prinose sa posjeda u Kamporu kojim upravlja njezin brat Marin, a koji se sastoje od vina, žita, povrća i životinja te svake druge vrste, koji se trebaju raspodijeliti u dva djela. Jedan je dio namijenila svojoj sestri Antoniji, redovnici u samostanu sv. Antuna, a drugi dio prinosa sa zemlje imao je pripasti njezinim sestrama Prudenciji i Margariti, redovnicama samostana sv. Andrije.[1268] Stanovnik Kampora Petar Lučić, sin pok. Frane, darovao je franjevcima opservantima sv. Eufemije godišnje prihode s njegova zemljišnog posjeda *in Campora* kao

---

[1266] Kao što je već rečeno, kvarta je bila šuplja mjera za žitarice i tekućine i iznosila je ioko 42-43. litre. *Statut paške općine*, str. 452.

[1267] *Dona Giacomina relitta del quondam ser Gieronimo Cittadella d'Arbe (...) Item per uia di legato, per l'anima sua et per amor di Dio lassa à miser Christoforo de Dominis quondam miser Antonio vno suo tereno al presenti vitigallo ouer pastinato per Antonio Silla posito in Bagnol, uolendo che con l'entrate di ditta vigna esso miser Christoforo debba pagar il debito che lei testatrice dar deue alli reuerendi fratti di s. Euffemia extra muros, con dar quarte doi di vino all'anno à raggion de L 4 y 16 la quarta, douendo principiar à pagare il primo anno dopo la morte di detta testatrice, con dechiaration però se il detto Dominis morisse auanti che haveva satisfatto tal debito, al'hora li altri successori di detta vigna debbano satissfar et pagar come di sopra il qual debito lei testatrice disse esser per alcune messe cellebrante dal quondam reuerendo misser pre Chirstoforo de Ponte il quale tal debito lasciò nella sua morte alli predetti reverendi fratti et esser de L settanta ouer ottanta in circa si come si potra ueder notta dalli detti fratti ouero nel testamento di esso quondam reverendo Ponte* (…) HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 37r, 9. V. 1592.

[1268] *La nobil madona Franica figla del quondam spetabil signor Gieronimo Zaro et moglie del spetabil signor Christoforo de Dominis quondam Antonio de Nimira (...) Item lasso (...) il mio loco posto in Campora qual dalla detta quondam mia signora madre et fratelli mi fu datto in dotte per ducati cento, in gouerno del predetto signor Marino mio fratello qual uoglio che scoda tutte l'entrate del predetto locho si del uino biaue legumi animali et di ogni altra sorte, et le dette entrate debba poi diuider numero doi parti ex una parte debba mandar alla mia sorella sor Antonia predetta nel monasterio di Santo Antonio et l'altra mitta alle predette doi mie sorelle sor Prudentia et sor Margarita et manchando quella di Santo Antonio uadino le dette entrate à quella di Santo Andrea et similmente manchando quella di Santo Andrea auanti di questa di santo Antonio uadi alla detta di santo Antonio* (…) HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 97r, 6. X. 1600.

naknadu za služenje grgurovskih misa za njegovu dušu,[1269] dakle misa koje su se molile u slijedu od 30 dana, s namjenom što bržeg prijelaza duše oporučitelja iz čistilišta u raj.

***

Na temelju raščlambe oporučnih legata *ad pias causas* razvidno je da su razne vrste zemljišnih posjeda u rapskoj komuni često darivane »za spas duše« oporučitelja. U darivanju zemljišnih legata participirali su u podjednakoj mjeri muškarci i žene. Isto tako, temeljem izložene analize može se zaključiti da su zemlju ostavljali najviše pripadnici rapskoga patricijata i imućnijega građanstva koji su bili vlasnici najvećega dijela zemljišnih nekretnina na području komune i distrikta. Žitelji distrikta također su darivali zemlju, budući da su od zemlje i na zemlji živjeli te je ona, osim pokretnih dobara koje su posjedovali, često bila i njihov najvrjedniji imetak od koje je ovisila i njihova egzistencija. Zemlja kao pobožni legat darovala se uglavnom članovima uže ili šire obitelji kako bi ostala u obitelji te se nasljeđivala generacijski, te Crkvi odnosno njezinim predstavnicima, koji su za primljeni legat bili obvezni moliti za oporučiteljevu dušu, a u određenoj mjeri i rapskim religioznim i profesionalnim bratovštinama. Prinose odnosno urod sa zemljišnih posjeda darivali su isključivo patriciji, građani i stanovnici distrikta pretežno članovima klera u vidu naknada za služenje misa i molitava za dušu oporučitelja, a rjeđe članovima obitelji.

Iz darivanja zemljišnih posjeda u pobožne svrhe jasno se ocrtavaju i ekonomske aktivnosti kojima su se bavili stanovnici komune i distrikta, a to su u prvome redu bile poljoprivreda i stočarstvo. Rapske oporuke iz druge polovice XVI. stoljeća nadasve potvrđuju da su primarne djelatnosti stanovnika rapske komune u poljodjelstvu bile vinogradarstvo, maslinarstvo, povrtlarstvo i voćarstvo.

3. Hrana i prehrambeni proizvodi

Rapski su oporučitelji u svojim posljednjim voljama ostavili 76 legata koji se odnose na hranu ili prehrambene proizvode, što iznosi 4,03 % od svih legata ostavljenih *ad pias causas.* Ovaj ne tako značajan postotak može se obrazložiti time što je hrana za stanovništvo imala egzistencijalnu vrijednost. Loša gospodarska situacija negativno se odrazila i na urod i priljev hrane u komunu zbog ratom i uskočkim pljačkama djelomično uzrokovane blokade pomorske

[1269] *Piero Luchxich quondam Francisco habitante in Campora (...) Item ordena che per spatio d'anni sette immediate susequenti doppò la morte d'esso Piero testator sia cellebrato ogn'anno paro vno di messe Gregoriane dalli reurendi di s. Eufemia sopradetti sopra l'altar predetto nanti al quale lui testator giacerà et ciò per l'anima d'esso testador per pagamento delle qual messe obliga l'annual entrate d'vn suo tereno grande posto qui in Campora appresso i terreni del preddetto Zuane Romugn da esser con dette entrate pagata l'elemosina consueta dalle messe predette.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 2v, 20. X. 1596.

trgovine te je stanovništvo osjećalo njezinu oskudicu i jedva je pokrivalo svoje prehrambene potrebe, što se očituje i u darivanju legata u hrani. Ona je najčešće darivana pojedinim pripadnicima klera ili samostanima, u zamjenu za služenje misa za oporučiteljevu dušu. Također je primjetno da su rapski građani i stanovnici distrikta iskazivali empatiju prema onim članovima društva koji su bili u najvećoj potrebi i oskudici, a to su siromašni i služinčad te se oni najčešće odabiru za primatelje navedenih legata.

Legate u prehrambenim namirnicama ostavila su 43 rapska oporučitelja, od toga 20 žena (46,51 %) i 23 muškaraca (53,49 %). Analizira li se društveni i spolni status rapskih testatora, zamjetno je da je najveći broj Rabljana koji su darivali hranu iz pobožnih pobuda potjecao iz patricijskoga sloja, njih 20 (odnosno 46,51 % od ukupnoga broja darivatelja navedenih legata). Od toga je 12 patricijki i 8 patricija. Zatim slijedi skupina građanstva iz koje se izdvaja 14 oporučitelja (odnosno 32,56 %) koji daruju hranu u vidu pobožnih legata, pri čemu 9 građana i 5 građanki. Potom 6 žitelja distrikta (odnosno 13,95 %) ostavlja hranu u pobožne svrhe, od toga 4 muškarca i 2 žene. Samo dvije pripadnice skupine stanovnika komune (odnosno 4,65 %) daruju hranu *per l'anima* i naposljetku samo je jedan stranac (odnosno 2,33 %) koji testamentarno ostavlja hranu *ad pias causas.* Iz rezultata analize razvidno je da su rapski patriciji imali najviše zemljišnih posjeda na području komunalnoga distrikta s kojih su ubirali prinose, a dio njih, najčešće višak, darivali su u pobožne svrhe. Nešto manji broj rapskoga građanstva u odnosu na patricijat darivao je hranu, što također govori u prilog tome da su i oni posjedovali zemlju na području komune, iako ne u tolikoj mjeri kao rapski patricijat. Seljaci, koji su najviše radili na tuđoj zemlji, u vlasništvu patricijata, građanstva i Crkve, uglavnom su proizvodili hranu za vlastite potrebe, a dio uroda davali su vlasniku zemlje. Ipak, jedan manji postotak stanovnika rapskoga distrikta daruje legate u hrani. Stranci i stanovnici komune, u načelu nisu posjedovali zemlju na području komune, pa je stoga i postotak članova ovih dviju skupina koji daruju prehrambene namirnice kao pobožne legate, vrlo mali.

Oporučitelji su u svojim posljednjim voljama u tri navrata napomenuli da njihovi nasljednici trebaju dati ručak nekome u potrebi odnosno siromašnima.[1270] Od vrsta hrane i prehrambenih namirnica u vidu pobožnih legata Rabljani su pretežno darovali vino (*uino*) (27 spomena) i žitarice (*formento, biade, biaue, grana*) (22 spomena), u nešto manjoj mjeri kruh (*pane*) (7 spomena), sir (*formaggio, formazo*) (5 spomena), meso (*carne*) (5 spomena), a samo jednom darovano je ulje (*oglio*), povrće (*legumi*) i voće, odnosno smokve (*fighe*) i brašno. U jednom slučaju spominju se općenito plodovi (*frutti*) i u dva slučaja općenito hrana (*cose da mangiar*) koja se daruje u pobožne svrhe (Vidi Grafikon 46.)

Budući da je zemlja na otoku Rabu bila pretežno pod nasadima vinove loze,[1271] ne čudi da je vino kao gotov produkt najčešće darovano *ad pias causas*. Takvih je slučajeva bilo ukupno 27. Vino su ostavljali oni oporučitelji koji su i posjedovali vinograde na području komunalnoga distrikta, što se prvenstveno odnosi na patricije i imućnije građane, te u nešto manjoj mjeri stanovnike distrikta koji su uglavnom obrađivali tuđu zemlju. Što se tiče primatelja legata u vinu, tada se najčešće radilo o samostanima ili pojedinim članovima rapskoga klera, koji su za primljeni legat bili dužni moliti odnosno držati mise za dušu oporučitelja. Vino se distribuiralo i siromasima u sklopu ručka koji se za njih pripremao kroz prizmu karitativnoga milosrđa. Mansionar katedrale Juraj *Gagiardino* u svojoj je posljednjoj volji odredio »da se Kristovim siromasima treba razdijeliti dva vrča vina, za njegovu

[1270] Npr. Patricijka Stanola, supruga Jeronima Nimire, sina pok. Ivana, oporučno je obvezala svoga nasljednika sina Marina, da je, »dokle god bude živ, dužan svake subote dati ručak najsiromašnijem čovjeku u gradu, za dušu oporučiteljice.« *Madona Stanola consorte del spetabil misser Hieronymo Nimira quondam misser Zuane* (...) *Item uuole et ordina che misser Marin suo fiolo mentre il uiuera ogni sabato sia obligato dar il disinar á uno piu pouero de questa citta per l'anima d'essa testatrice.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 54r, 18. II. 1578.

[1271] O Rabu kao vinorodnom kraju svjedoči i izvještaj o Dalmaciji Antonia Gustiniania iz 1575., gdje među ostalim stoji: »Otok ima malo žita, ali mnogo vina, i to dobrih, te je mnogo izložen otimačinama uskoka.« Vicko Solitro, *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji* (prired. Vladimir Rismondo), Književni krug, Split, 1989., str. 119.

dušu.«[1272] Rapski patricij Beneto *Cernotta,* sin pok. Nikole u svojoj je oporuci odredio da se svim franjevačkim i redovničkim samostanima u gradu treba dodijeliti jednokratno po jedna bačva vina, a oporučitelj apelira na redovnike da »mole Gospodina za njegovu dušu.«[1273]

Žitarice su činile osnovu prehrane rapskoga stanovništva i bile su učestalo darovane *ad pias causas* odnosno *pro anima testatoris.* Tako je primjerice, patricij Jeronim *de Hermolais* namijenio svojoj sluškinji Matiji, »svo žito svakolike kvalitete i stanja koje se nalazi u njegovoj kući za ljubav Božju i njegovu dušu.«[1274] Od vrsta žitarica, pretežno se radilo o pšenici (*formento, grana*), a samo se jednom izričito spominje ječam (*orzo*) i to u oporuci patricijke Katarine, supruge Galeazza *de Dominis* i kćeri pok. Nikole *de Marinellis,* koja je odredila da se Mari Versaljkovoj za njezina života treba davati »svake godine pola stara (30,5 kg) ječma, kako bi ona molila Gospodina Boga za njezinu dušu.«[1275] Jednom je u vidu pobožnih legata potencijalno darovano i brašno (*farina*).[1276]

Od žita se radio kruh koji je u vidu legata *ad pias causas* ostavljen 7 puta. Rabljani su u svojim oporukama određivali da se kruh kao gotov proizvod treba uglavnom razdijeliti siromasima za objed. U tom je kontektsu, kalafat majstor Kristofor Meršić, sin pok. majstora Martina, za pripravu karitativnoga objeda za siromahe namijenio 30 štruca kruha, ali i dva kotlića vina i dvije ovce.[1277]

Meso (*carne*) nije učestalo darivano u pobožne svrhe, te je ostavljeno svega 5 puta. U dva slučaja oporučitelji nisu naznačili o kojoj se vrsti mesa radi, jednom je istaknuto da je riječ o ovčetini, a dva puta je riječ o govedini. Građanka Franciska, udovica Bartolomeja iz Brescie oporučno je odredila »da se na dan njezina pogreba treba zaklati jedno govedo i

---

[1272] *Il venerabil misser pre Zorzi Gagiardino mansionario della chiesa Cathedrale d'Arbe* (…) *uole et ordena che doppoi la sua morte siano per l'anima sua distribuiti doi mastelli di vino alli poueri di Christo*. HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 16, 18.III.1588

[1273] *Benetto Cernotta figliolo del quondam signor Nicolo dottore dilletissimo d'Arbe* (…) *lasso à tutti le monasterii di frati, et monaghe in Arbe una barilla de uino per locco per una uolta tanto pregandoli à pregare il Signore per l'anima mia.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 442r, 9. XI. 1590.

[1274] Npr. *nobilis arbensis dominus Hieronymus de Hermolais quondam spectabili domini Augustini (...) reliquit done Mathie Zanetche eius seruitrici omnia grana cuiuscumque conditionis et qualitatis quae in domo reperiunt amore Dei et pro anima sua* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 8v, 9. XI. 1551.

[1275] *La nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis* (…) *Item lascio à Mare Uersaglcoua ogni anno mezo star di orzo in uitta sua accio la preghi il signor Iddio per l'anima mia.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 409v, 21. XII. 1596.

[1276] Građanka *Catarina figliola del quondam Francisco Plauorance* u svojoj je posljednjoj volji naglasila da »ako se kojim slučajem u njeznoj kući pronađe žito ili brašno treba se prodati, i dati za mnoge mise za njezinu dušu« (*se per sorte si retrouuasse biaue o farina in casa mia uoglio che tutto sia uenduto, et dato per tante mese per l'anima mia*). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 459v, 8. XII. 1591.

[1277] *Magistro Christoforo Mersich quondam maistro Martin calafado (...) Item si fata carita quel giorno ouero sequente alli poueri di Christo per l'anima sua quello che uorano l'infrascritti heredi suoi coe trenta pani, doi sechi de uino e doi pegore)*. NZ, k. 15, sv. VII, fol. 49v, 8. VI. 1586.

pripraviti gozba za siromahe i to za njezinu dušu.«[1278] U tri slučaja primatelji legata u vidu mesa bili su siromašni, a dva puta franjevci i redovnice rapske komune.

Budući da je jedna od temeljnih gospodarskih djelatnosti rapskoga stanovništva bilo stočarstvo, ne čudi što se među prehrambenim artiklima nalazi sir koji je u vidu pobožnih legata ostavljen 5 puta.[1279] Sir je, kao i meso i povrće, bio kvarljiva namirnica što može objasniti i relativno mali broj darovanih legata koji se odnose na nj. Sir su darivali oni oporučitelji koji su posjedovali stada koza i ovaca, a to se primarno odnosi na patricije.

Ulje (*oglio*) je u vidu pobožnih legata darovano jednom i to ne kao prehrambena namirnica nego uporabna, s namjenom da se koristi za paljenje i održavanje svijetla u svijećnjacima koji su stajali u crkvama. Šimun Rošić, pok. Marka iz Zadra odredio je da se nakon njegove smrti za njegovu dušu trebaju uljem napuniti četiri svijećnjaka i to u katedralnoj crkvi, crkvi sv. Ivana, sv. Križa i sv. Marije od mira.[1280]

Od ostalih legata darovanih iz pobožnih razloga, a koji se odnose na hranu, u rapskim se oporukama navodi povrće, konkretno mahunarke (*legumi*).[1281] Jednom su darovane suhe smokve (*fighe seche*).[1282] Nadalje, jednom se općenito spominju plodovi (*frutti*),[1283] ali nije istaknuto o čemu je točno riječ. I na kraju, u dva navrata je navedeno da se *ad pias causas* daruje hrana (*cose da mangiar*).[1284]

[1278] *Madonna Francischina relitta quondam misser Bartholomeo de Bressa* (…) *Item uuole et ordina che nel zorno del suo obito sia amazado un suo manzo et fatto una piatanza a i poueri.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 53v, 12. I. 1578.

[1279] Npr. patricijka *la nobel et honesta madona Diana fiola del quondam spetabil misser Francescho Hermolais* namijenila je svojoj sestri Fumiji, redovnici u samostanu Sv. Andrije, da joj se za čitava njezinog života svake godine treba davati četiri mine žita i četiri komada sira (*quatro pesse di formaggio*) iz mnogih pobožnih razloga i za svoju dušu. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 25v, 9. II. 1573.

[1280] *Simon Rossich quondam Marco da Zara al presente scapolo sopra la galea del clarissimo signor Marc' Antonio Pisani dignissimo Capitano alla Uardia contra Uscochi (...) Item ordena che dappoi la morte sua siano empiti d'oglio cisindelli quatro che andano nelle chiese infrascritte usque: nella chiesa di s. Maria cathedral d'Arbe, nella chiesa di s. Zuane di fratti conuentuali: nella chiesa di s. Croce et nella chiesa della Madona de Pace posta in Piaza uechia, et cio per l'anima di esso testador.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 7r, 9. V. 1587.

[1281] Stanovnik Kampora *Zuan Palcich quondam Mathio cognominato Prelaz* ostavio je djevojčici Marini »za ljubav Božju i svoju dušu, četvrtinu od svoga žita i povrća koje se nalazi u njegovoj kući« (*la quarta parte de tutte le biade et legumi qual s'attroua hauer in casa soa*). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 43, 29. VIII. 1560.

[1282] *Luchaç Aliuerouich morlacho habitante in Pasturano* (…) darovao je bratovštini Sv. Stjepana u Barbatu, u vidu kršćanskoga milosrđa »suhih smokvi težine 10 libara (4770 grama tj. 4,77 kg)« (*lire diese de pezo di fighe seche*) i to za dušu oporučitelja i njegovih pokojnih iz obitelji. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 41v, 26. VI. 1552.

[1283] Građanin *ser Nicolo Rippa alius Giriçich quondam ser Francesco cittadin d'Arbe* ostavio je »dio plodova od sljedećega uroda (*delli frutti delle prossime entrade*) notaru koji treba služiti dvije serije grgurovskih misa za njegovu dušu«. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 39, 11. XII. 1559.

[1284] Npr. *madona Maria de Zaro del quondam misser Gieronimo* odredila je izvršiteljima oporuke da se »svo vino, žito i ostale stvari za jelo koje se u vrijeme njezinoga pogreba pronađu u njezinoj kući trebaju razdijeliti i distribuirati siromasima u ovom gradu« (*tutto il uino, biade, et tutte le altre cose da mangiar che s'attrouerano al tempo del suo obito in casa sua siano dispensate et distribuite per li suoi commissarii alli poueri di Christo in questa citta*). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 90, 12. VI. 1583. Codicillus.

***

Premda je u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća, zbog ratnih okolnosti, klimatskih uvjeta i općega siromaštva, rapsko stanovništvo oskudijevalo hranom te je ona za nj imala egzistencijalnu važnost, ipak, na temelju provedene analize, može se uočiti nezanemariv broj legata darovanih u pobožne svrhe koji se odnosi na prehrambene namirnice. Rabljani su učestalo darivali vino, žitarice i kruh, dok se meso i sir navode nešto rjeđe, a samo je iznimno darovano ulje, povrće i voće.[1285] Primatelji navedenih legata uglavnom su bili samostani, odnosno osobe redovničke ili svećeničke vokacije koje oporučitelji za darovani legat u hrani ili vinu najčešće obvezuju na molitve ili slavljenje misa za oporučiteljevu dušu. Isto tako je kod rapskih stanovnika prisutan osjećaj empatije i milosrđa prema najsiromašnijim članovima društva te su nerijetko određivali izvršiteljima svojih oporuka kao i nasljednicima da trebaju nahraniti, odnosno dati ručak »Kristovim siromasima«, a ponekad su i točno odredili koje namirnice se trebaju pripraviti u tu namjenu.

4. Životinje

Na temelju kvantitativne analize rapskih oporuka razvidno je da su 63 rapska oporučitelja darovala 120 pobožnih legata koji se odnose na životinje, što iznosi 6,38 % od ukupnoga broja darovanih legata. Obzirom na njihov spol, to je učinilo 38 muškaraca (60,32 %) i 25 žena (39,68%). Promatrajući društveni status i spol oporučitelja (vidi Grafikon 47.), vidljivo je da u darivanju navedenih legata najviše sudjeluje skupina žitelja distrikta s 30 članova (47,62 % od ukupnoga broja darivatelja životinjskih legata), i to 21 muškarac i 9 žena. Potom slijedi skupina rapskoga patricijata sa 15 članova (23,81 %), od kojih 7 patricija i 8 patricijki. U jednakoj mjeri životinje *ad pias causas* ostavlja skupina rapskoga građanstva, njih 15 (23,81 %), od čega 8 građana i 7 građanki. Dvije stanovnice Raba (3,18 %) ostavile su životinje u vidu pobožnih legata, a to je učinio i samo jedan stranac (1,58 %).

[1285] U kasnome srednjem vijeku, stanovnici dalmatinskih komuna Zadra, Trogira, Dubrovnika i Kotora ostavili su znatno manji broj legata koji se odnosi na hranu i prehrambene proizvode. Najčešće su darivani vino, mošt, žitarice, ulje i objedi. Z. Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture«, str. 16; U nekim istarskim ranonovovjekovnim komunama, primjerice u Buzetu se u razdoblju od 1544. do 1560. u 61 posljednjoj volji darovalo samo 3 legata koja se odnose na vino, a primatelji su bile bratovštine i crkve. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 59. U Labinu je u razdoblju od 1525. do 1550. u 71 oporuci ostavljeno ipak nešto više legata (12) u vinu, žitu i ulju, koje su crkvama, bratovštinama, kaptolu i siromasima darovali stanovnici Labina. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 85.

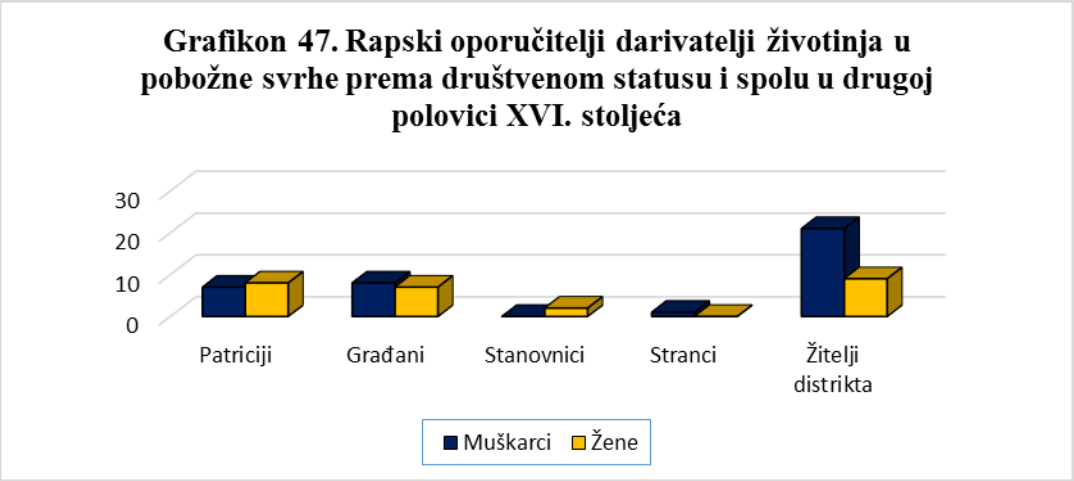

Promotre li se oporučitelji prema broju ostavljenih legata, tada u darivanju životinja ponovno prednjači skupina žitelja distrikta koji ostavljaju ukupno 62 legata, od toga muškarci 41, a žene stanovnice distrikta 21 legat. Nakon toga slijedi skupina rapskoga patricijata koja ostavlja ukupno 34 legata, od čega patriciji 15, a žene 19 legata. Rapski građani daruju ukupno 19 legata, od toga muškarci 11, a žene 8 legata. Stanovnice komune ostavljaju ukupno 4 legata, dok jedan stranac ostavlja 1 legat.

Iz navedenoga je očito da žitelji rapskoga komunalnog distrikta prednjače u ostavljanju pobožnih legata u životinjama iz razloga što su i posjedovali najveći broj životinja držeći ih u blizini njihovih nastambi, a koje su im uglavnom koristile za rad u poljoprivredi. Od njih su imali višestruke koristi u dobivanju hrane (meso i mliječni proizvodi) i tekstilnih sirovina (vuna, koža) od kojih se izrađivala odjeća i tkanine. Stoga je egzistencija rapskoga seljaka uvelike ovisila o suživotu čovjeka i životinje. Druga društvena skupina koja se ističe u ostavljanju životinjskih legata je rapski patricijat, budući da su njegovi članovi bili vlasnici velikoga dijela rapskoga stočnog fonda. Stoku koja je bila u vlasništvu patricijata, a pasla je na brojnim rapskim pašnjacima, u zakupu su nerijetko držali rapski seljaci, koji su ponekad i otkupili dio životinja. Pojedini imućniji građani također su imali vlastitu stoku koju su u zakupu držali pastiri, pa se i oni, iako u znatno manjem broju, nalaze među darivateljima legata u životinjama. Najmanje životinja darovali su pripadnici stanovnika, odnosno stanovnica komune, te samo jedan stranac, iz razloga što na području komune nisu posjedovali zemlju, pa tako u većoj mjeri ni stoku.

Kada je riječ o primateljima legata koji se odnose na životinje, tada je u prvome redu naglasak na članovima uže i šire obitelji. Naime, stoka je bila vrlo cijenjena, te su oporučitelji željeli da se oporučnim darivanjem sačuva stočni fond unutar obitelji. Pojedine primjerke stoke oporučitelji su darovali pripadnicima rapskoga klera, najčešće redovnicima i redovnicama odnosno samostanskim zajednicama, obvezujući ih na molitve i mise za svoju

dušu. Ponekad su oporučitelji za primatelje legata izabrali i pojedince i skupine na rubu društva, naročito siromašne, kojima se ostavljala stoka namijenjena isključivo za pripravu mesnih obroka. Budući da je meso u prehrani većine stanovnika bila rijetkost, to je imalo još veće značenje u vidu milosrđa prema potrebitima.

4.1. Vrste životinja darovanih *ad pias causas*

Kada je riječ o vrstama životinja darovanih *ad pias causas* ili *pro anima testatoris* tada se može uvidjeti prilična raznolikost.

Na Grafikonu 48. prikazana je učestalost darivanja pojedinih životinjskih vrsta u vidu pobožnih legata. U rapskim posljednjim voljama u 5 slučajeva naznačeno je općenito darivanje životinja (*animali*).[1286]

Grafikon 48. Vrste životinja darovanih u vidu pobožnih legata u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća

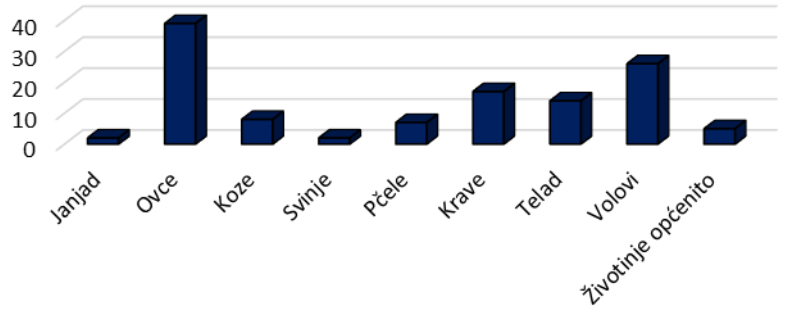

Životinje su ponekad ostavljane pojedinačno, jedna ili dvije, maksimalno do pet, a to se prvenstveno odnosi na krupnije životinje, odnosno krave (*vaccha, vacca*)[1287] (17 spomena), volove (*manzo, bue*)[1288] (26 spomena), telad (*vedello, vedella*)[1289] (14 spomena) i svinje

[1286] Npr. Patricijka *la nobil matrona madona Maria relitta quondam il spetabil signor Gieronimo Zaro* darovala je svojim sinovima Matinu i Gabrijelu, »u vidu legata i za ljubav Božju«, osim četvrtine svih nekretnina i »životinje svih vrsta koje su njoj doznačene« (*animali di chadauna sorte a me asignati*). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 486v, 30. VIII. 1592.

[1287] Npr. *Nicolo Deseglin quondam Zorzi habitante in Campora* dodijelio je svojoj nećakinji Luciji, kćeri njegove sestre Margarite »u vidu legata i za ljubav Božju«, osim 5 ovaca i 5 koza i »jednu kravu« (*vna vacca*). HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. 9, fol. 7v, 26. X. 1594.

[1288] U rapskim se oporukama učestalo navodi da su volovi bili životinje koje su služile »za oranje« (*da arrar*), (*manzo arrativo / arratorio*). Npr. Stanovnica Kampora *Margarita relitta quondam Luca Sparicich* u svojoj je posljednjoj volji »za ljubav Božju i oprost njezinih grijeha« namijenila franjevcima Sv. Bernardina »jednoga vola za oranje (*un suo manzo d'Arrar*), a oni su dužni služiti dvije serije grgurovskih misa, jednu za dušu njezina pok. supruga, a drugu za dušu oporučiteljice.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 499v, 7. I. 1593. Inače, za jednu seriju služenja grgurovskih misa plaćalo se 1 dukat (o čemu će biti više riječi u idućem poglavlju), pa bi prema tome jedan vol vrijedio 2 dukata.
Madona Maria figliola dil quondam misser Gieronimo de Zaro picocchara nobila di Arbe ostavila je redovnicama Sv. Antuna »svoju polovicu vola za oranje (*tutta la sua mitta d'uno Bue arratorio),* kojega je u zakupu držao Ivan, sin Subinov, a za drugu polovicu je rečeni Ivan plaćao najam od 5 dukata godišnje.

(*porco*)[1290] (2 spomena). Međutim, ako su se darivale sitnije životinje, ovce (*pegora, animali pegorini*)[1291] (39 spomena), janjad (*agneli*)[1292] (2 spomena) i koze (*capra, animali caprini*)[1293] (8 spomena), što je zabilježeno u najvećem broju slučajeva, oporučitelji su znali ostavljati i više desetaka navedenih životinja pa i čitava stada koja su pasla na nekome od pašnjaka u rapskome distriktu. [1294]Patricijka Marija, udovica Ivana *Simplitia* ostavila je »svom dragom nećaku Kristoforu *de Dominis,* sinu pok. Antuna, »zbog ljubavi koju joj je oduvijek iskazivao kao i za ljubav Božju, sve svoje ovce i koze koje ona ima na području pašnjaka sv. Mihaela.«[1295] U sedam navrata se u rapskim oporukama spominju tzv. ograde (obori) ili torovi (*seralea, seraglia),* obično građene od suhozida, i u kojima su se držale ovce i koze, a koje su testatori, naročito oni imućniji, ostavljali u pobožne svrhe. Tako je primjerice, rapski patricij Jeronim *Galzigna* pok. Frane darovao »svojim sinovima i njihovim muškim nasljednicima svoje ograde u Runjki koje je svojedobno kupio od pok. Antuna *da Canal,* zajedno sa svim

---

Redovnice su za primljeni legat dužne naručiti slavlje četiriju malih misa na obljetnicu oporučiteljičine smrti, u periodu dok vol bude živ.« HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 82, 22. III. 1580.
Zuane Brancador ditto Cazol habitante nella contrà di Paludo darovao je »franjevcima trećoredcima na Komrčaru jednoga svog vola za oranje prema njihovu izboru (*un suo manzo arratiuo à loro ellettione*), a oni su dužni služiti dvije konventualne mise u njihovoj crkvi, jednu za dušu njegove žene Santole, a drugu za njegovu dušu.« HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol 42r, 4.VI. 1596.

[1289] Npr. Stanovnica Supetarske Drage, *Catharina relitta quondam Toma Toncouiçh* darovala je svojoj snahi Dominiki, »za ljubav Božju i svoju dušu kao i zbog mnogo truda i darežljivosti koje joj je pružila u različitim bolestima, jednu kravu s njezinim telićem« (*vna vacca con il suo vedelotto*). HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 19, 29. V. 1586.
Jedno je tele vrijedilo oko 2 dukata, što je vidljivo iz kodicila stanovnice Kampora, Katarine udovice Pavla Tomašića (*Catarina relitta quondam Paulo Tomasich*). Naime, ona je »za ljubav Božju« franjevcima Sv. Eufemije namijenila »jedno tele ili dva dukata« (*una uedela ouer dui ducati*). HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 3v, 2. II. 1577.

[1290] *Zuan Palcich quondam Mathio cognominato Prelaz* ostavio je nekoj djevojci Marini, »za ljubav Božju i svoju dušu, jednu svinju najveću koja se nađe (*uno porco delli piu grandi qual si attroua hauer*), ostale četiri svinje želi da se prodaju i od novca plati pogreb« (*li altri quarto porci ordena che siano uenduti et dell'retratto uolse sia pagato il suo funerale*). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 43, 29. VIII. 1560.

[1291] Npr. Građanin *Simon Catich quondam Matio* u svojoj je oporuci naznačio da njegovi nasljednici, odmah po njegovoj smrti, trebaju dati redovnicama Sv. Andrije »12 ovaca« (*dodece animali pegorini*) koje im je testamentarno doznačila njegova pokojna žena Franica. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 15v, 3. VIII. 1583.

[1292] Npr. Patricij *il nobil d'Arbe misser Christophoro Nimira quondam spetabil misser Hieronymo* u svojemu je testmentu odredio da se »dva ili najviše tri dana na nakon njegove smrti treba razdijeliti 10 janjadi Kristovim siromasima, za njegovu dušu« (*ha ordenato che doppo la morte sua duoi ouer tre giorni al piu sian partiti agnelli diece ai poueri di Christo per l'anima sua*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 26r, 20. V. 1591.

[1293] Npr. *Nicolo Deseglin quondam Zorzi habitante in Campora* ostavio je »u vidu legata i za ljubav Božju svojoj nećakinji Luciji, kćeri njegove sestre Margarite«, između ostaloga, i »pet koza, pet ovaca te jednu kravu« (*cinque animali caprini et cinque pegorini et vna vacca*). HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 7v, 26. X. 1594.

[1294] Npr. *Misser Bartholomeo de Bare quondam ser Uincenzo de Lossign cittadin d'Arbe* ostavio je svojim nasljednicima »ovaca za koje kaže da ih je stotinu« (*animali pegorini numero di quai disse esserno 100*), a oni su »dužni na obljetnicu njegove smrti u katedralnoj crkvi naručiti slavljenje šest misa za njegovu dušu i za njegova pok. oca«. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 40v, 11. VIII. 1573.

[1295] Npr. *madona Maria relicta quondam misser Zaneto Simplitia (...) Et primo lassa a Christoforo de Dominis fiol del quondam misser Antonio suo caro nepote per gli amor qual sempre gli ha portato et porta et per amor de Dio (...) tutti li suoi animali pegorini et caprini qual essa testatrice si attroua hauer nella mandria di Santo Michel*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 23v, 7. XI. 1570.

ovcama i kozama koje se u njima nalaze, obvezujući ih trajno na narudžbu pet malih misa na godišnjicu oporučiteljeve smrti.«[1296]

O još jednoj razvijenoj grani rapskoga gospodarstva u drugoj polovici XVI. stoljeća, pčelarstvu, govori u prilog činjenica da su se pčelinje košnice (*busi d'ape*) također ostavljale u vidu pobožnih legata te se u rapskim posljednjim voljama na takve primjere nailazi sedam puta. Košnice su bile u vlasništvu stanovnika distrikta ili patricijata. Primjerice, trećoredica, patricijka Marija, kći pok. Jeronima *de Zaro* darovala je polovicu svojih pčelinjih košnica, odnosno četiri od njih osam, koliko je dobila od Martina Gergurinića, svojim susestrama Elizabeti i Mari *de Dominis,* redovnicama samostana sv. Antuna, te ih zadužuje na narudžbu i slavlje »četiri male mise na dan obljetnice smrti na oltaru Presvetoga Tijela Gospodnjeg, sve dok budu trajale košnice.«[1297] Petar pok. Jakova Benšića iz Barbata darovao je svojoj ženi Bernuši »za ljubav Božju«, između ostaloga, i »sve svoje košnice.«[1298]

***

Iz prethodne analize razvidno je da su Rabljani ostavili priličan broj legata koji se odnosi na životinje iz razloga što su one bile sastavni dio njihove svakodnevnice. Bez životinja bi teško bilo zamisliti rad u poljoprivredi (volovi) ili svakodnevnu prehranu i odijevanje. Navedene legate ostavljali su upravo oni koji su i bili najviše vezani uz život na zemlji i uzgoj stoke, a to su rapski seljaci odnosno stanovnici distrikta. Isto tako, najveći broj grla nalazio se u vlasništvu rapskoga patricijata, pa se i oni ističu u ostavljanju životinjskih legata. U znatno manjoj mjeri životinje su darivali rapski građani, koji su posjedovali sitnije životinje (ovce i koze) na području rapskoga distrikta. Najmanje legata ostavili su stanovnici komune i samo jedan stranac, budući da ove skupine u načelu nisu imale zemlju u vlasništvu na području komune. Što se tiče vrste životinja koje se daruju *ad pias causas* najčešće je riječ o ovcama i kozama koje su bile temelj rapskoga stočarstva, potom slijede volovi, krave i telad, a vrlo rijetko se ostavljaju svinje. Također je i nešto zamjetniji broj pčelinjih košnica darovan iz pobožnih razloga, što govori o tome da je pčelarstvo imalo znatan udio u rapskome

---

[1296] *Il nobel et prudente homo misser Hieronimo Galzigna quondam misser Francescho (...) Item lassa alli suoi figlioli masculi et loro descendenti legitimi masculi le seraglie sue in Ronche altre uolte comprate dal quondam magnifico misser Antonio da Canal (...) con tutti suoi animali caprini et peccorini qual sono in esse seraglie, con obligatione perpetua di cinque mese picole nel giorno del anniuersario dil deto testatore.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 5v, 24. X. 1578.

[1297] *Madona Maria figliola del quondam misser Gieronimo de Zaro picocchara nobila d'Arbe (...) Item disse hauer da Martin Gergurinich detto Surotura busi otto d'appe alla mitta, qual sua mitta lassa alle suor Isabetta et Mare sorelle de Dominis monache nel detto monasterio di Santo Antonio et che siano ubligate far celebrar al altar del Corpus Domini ut supra nel giorno del anniuersario suo messe piccole numero quatro dumontre durarrano dette appe*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 82, 22. III. 1580.

[1298] *Piero quondam Jacomo Bensich* (…) *Item per via di legato et per amor di Dio lassa à Bernussa sua dilletta consorte tutta la sua possession propria doue al presente habita (...) con tuti li Busi di Ape (...)* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 29v, 25. VI. 1584.

gospodarstvu.[1299] Primatelji legata u životinjama uglavnom su članovi uže ili šire obitelji oporučitelja, potom redovnički muški i ženski samostani te njihovi pojedini stanovnici (redovnici) i naposljetku siromašni kojima oporučitelji ostavljaju pojedini primjerak stoke (uglavnom goveda ili ovaca) kako bi se za njih pripravio mesni obrok *pro anima testatoris.*

5. Nastambe

5.1. Kuće

Raščlamba rapskih oporuka pokazuje da su razne vrste nastambi vrlo često ostavljane u vidu legata *ad pias causas*. Tako je 80 oporučitelja darivalo svoje kuće (*domus,*[1300] *casa,*[1301] *chasa*) u pobožne svrhe.[1302] Neki od njih ostavili su jednu, a neki i dvije kuće koje su se nalazile u gradu ili distriktu, što govori i o imovinskim prilikama stanovnika rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća. Devetero oporučitelja ostavilo je dvije kuće, dok je jedan oporučitelj

---

[1299] Usporedi li se darivanje životinjskih legata u rapskoj s nekim drugim komunama na istočnome jadranu, primjerice, istarskim u XVI. stoljeću, mogu se povući neke paralele. Tako je npr. u Buzetu u razdoblju od 1544. do 1560. u 61 posljednjoj volji ostavljen relativno mali broj legata, samo 6 koji se odnose na domaće životinje i to janjad, ovce, koze, kravu s teletom te pčele, a primatelji su bile lokalne crkve i jedna bratovština. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 37. U Labinu je od 1525. do 1550. u 71 posljednjoj volji darovano 11 legata koji se tiču ovaca i koza namijenjenih bratovštinama, crkvama, svećenicima i siromasima. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 87. Iako je za navedene istarske komune obrađen znatno manji broj dokumenata koji obuhvaćaju i kraće vremensko razdoblje u odnosu na rapsku komunu, ipak se može primijetiti da je u Labinu i Buzetu ostavljen relativno mali broj životinjskih legata, u odnosu na Rab. Što se tiče vrsta životinja koje se daruju u pobožne svrhe, tu se one podudaraju u sve tri analizirane komune, što znači da se radi o istome sjeverno-jadranskome podneblju gdje su stanovnici uzgajali iste vrste životinja.

[1300] Prema tumačenju nekih autora *domus* je isključivo kamena kuća. Mladen Andreis - Irena Benyovsky Latin – Ana Plosnić Škarić, »Socijalna topografija Trogira u 14. st.«, *Povijesni prilozi,* (2007.), sv. 33, str. 112. No, u vrelima se pojavlju pojmovi *domus de muro,* ali i *domus partim de muro et partim de lignamine* i *domus de lignamine,* dakle drvena kuća. Tonija Andrić, »Oprema stambenih i radnih prostora splitskih obrtnika u kasnom srednjem vijeku«, *Spalatumque dedit ortum. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu*, Ivan Basić – Marko Rimac (ur.), Filozofski fakultet u Splitu; Odsjek za povijest, Split, 2014., str. 246.

[1301] I *casa* je mogla označavati kamenu kuću pa se, prema tome, kako bi se dobio točan rezultat, treba osloniti na pridijevke *de lignamine* i *de muro* (ili kombinirano) kako bi se točno odredila vrsta građe od koje su izgrađeni pojedini stambeni objekti. M. Kostrenčić, *Lexicon latinitatis medii evi,* vol. I, str. 186.

[1302] Npr. *Dona Euphemia relicta quondam Iacobi Milossich habitatoris Arbę (...) Item legauit ac iure legati reliquit suprascripto suo nepoti magistro Angelo et dona Euphemia eius sorrori uxorique Matthei Marich marinarii totam partem domus presentis sue habitationis positi in suburbio huius ciuitatis equali portione inter ipsos diuident cum hac tamen condictione quod predicta Euphemia teneatur et obligata sit una cum soprascripto magisto Angelo eius fratre prodimidia persoluere exequias quoque omina alia debita.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 5, 1. III. 1557.

Dona Staniza relicta quondam Nicolo Stupich da Uerbenico giuridittion da Ueglia (...)ha lassato et lassa á dona Chaterina sua neza figliola del quondam magistro Piero Uulassich per amor de Dio et per l'anima sua la sua casa della presente habitation. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 21r, 5. VIII. 1588.

Hrvatska je medievistika, koristeći nove metodologije kao što je socijalna topografija, u posljednjih dvadesetak godina poprilično odmakla u istraživanju raznih aspekata komunalnoga života vezanog uz nastambe u gradu, podgrađu i distriktu. O izvorima za proučavanje stambenih objekata, o njihovu nazivlju (primjerice *domus, paratinea, paratinea cum camarda, locus, canipa, statio, pavimentum, palacium, turris* itd.), cijenama odnosno vrijednosti, značenju smještaja, socijalnoj refleksiji položaja nastambi u gradu i podgrađu i drugim aspketima ove problematike vidi npr.: Mladen Andreis - Irena Benyovsky Latin – Ana Plosnić Škarić, »Socijalna topografija Trogira u 14. st.«, str. 103-193. Vidi također: Irena Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir. Prostor i društvo,* Hrvatski institut za povijest, Biblioteka Hrvatska povjesnica III/44, Zagreb, 2009.

darovao tri kuće *ad pias causas*. Ukupno je ostavljeno 95 legata vezanih uz nastambe rapskih stanovnika na području komune, što čini 5,05 % od ukupnoga broja darovanih legata. Uglavnom su oporučitelji darivali čitavu kuću u kojoj su najčešće stanovali. U rapskim je posljednjim voljama zabilježeno 75 takvih slučajeva. Ponekad su oporučitelji, napose oni koji su stanovali u gradu, ostavljali samo dio kuće, najčešće polovicu (*la mitta della casa /chasa/*).[1303] U oporukama je zaviješteno 20 takvih legata. U nekim slučajevima oporučitelji su precizirali o kojemu je dijelu kuće riječ, primjerice, konobi, tavanu, katu, sobi, kuhinji itd. Testatori su nerijetko naznačili gdje se darovana kuća nalazi, a ako se radilo o kući u gradu, tada je označena gradska četvrt, ulica ili neki poznatiji *topos* (primjerice crkva, zvonik, gradska lođa i sl.).[1304] Oporučitelji su posjedovali i kuće u distriktu te je često naznačeno u kojem se naselju komunalnoga distrikta nalazi darovana kuća.[1305] Temeljem takvih navoda može se ustanoviti u kojim su dijelovima grada ili distrikta oporučitelji živjeli. Ako pak nije navedena točna lokacija darovane kuće, tada su oporučitelji naznačili da je riječ o kući u kojoj žive ili oni sami ili netko od njihovih članova obitelji, prijatelja, posluge ili je kuća izdana

---

[1303] Npr. *Dona Margarita Gerzancha al presente consorte de Michiel Glioglia pescador (...) Item per lamor de Dio et per lanima sua lassa ad Antonia sua figliola la mita dela chasa sua dela sua habitation nela qual al presente habita posta in Cauodanço et laltra mitta agli figlioli del quondam Dragane suo figliol Martin et Margarita habitanti a Fiume (...)* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv, IV, fol. 43v, 27. I. 1553.

[1304] Npr. građanka *dona Santola Mrauich* ostavlja svojoj nećakinji Margariti, kćeri majstora Antonija Hrvatina polovicu svoje kuće u kojoj živi koja se nalazi u Kaldancu kraj crkve Sv. Vida (*la mita della casa de soa habitatione posta in Capo danzo appresso la chiesia de San Uido*). HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 15v, 25. I. 1551.

Građanka *dona Mathia Zanetcha* darovala je Franici, kćeri majstora Frane Merkadantića, svoga kuma, za uvećanjene njezina miraza, svoju kuću kraj velikoga zvonika (*la sua chasa posta apresso il campaniel grando*). HR DAZD, 28, RB, FFa, k. 9, sv. II, fol. 32r, 27.VIII.1550.

Treba istaknuti da je na temelju istrživanja notarskih spisa nekih dalmatinskih komuna, pretežno Trogira, Dubrovnika i Zadra, posebno ugovora o kupoprodaji, donaciji ili unamljivanju kuća, ali i testamenata iz kojih se iščitavaju podatci o darivanju kuća *ad pias causas* u hrvatskoj historiografiji napisno nekoliko značajnih studija koje se bave temom socijalne topografije, odnosno određivanjem položaja društvenih skupina *cives* i *nobiles cives* u pojedinim dijelovima grada kao i pitanje imovinsko-pravnih odnosa i posjedovanja nekretnina na području srednjovjekovnih dalmatinskih komuna. O tome više vidi: Mladen Andreis, Irena Benyovsky, Ana Plosnić, »Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću«, *Povijesni prilozi,* (2003.), br. 25, str. 37-92; Isti, »Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću«, *Povijesni prilozi,* (2007.), br. 33, str. 103-193.; I. Benyovsky Latin, »Smještaj gradskog plemstva u dalmatinskim gradovima srednjeg vijeka«, *Acta Histriae,* vol. 16 (2008.), br. 1-2, str. 37-58.

[1305] Npr. Rapski patricij Jeronim *de Hermolais* pok. Augustina ostavio je nećaku Frani, izvanbračnome sinu svoga brata Hermolaja jednu svoju kuću u Novalji obvezujući ga na služenje misa za njegovu dušu. *Nobilis arbensis dominus Hieronymus de Hermolais quondam spectabili domini Augustini* (...) *item amore Dei et pro anima sua reliquit Francisco filio naturali quondam domini Hermolai fratris ipisus testatoris omnes suas possessiones et horticellos et medietatem domus quas habet in districtu Noualea cum hac tamen condictione et obligatione in uita sua teneatus et obligatus sit singulo anno in die sui anniuersarii dici facere unam missam paruam pro anima ipsius domini testatoris.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 8r, 9. XI. 1551. Kada su nekretnine, pa tako i nastambe, prodavane, iznajmljivane ili darivane, u ispravi su uvijek detaljno zapisivane njihove granice s imenima vlasnika kuća ili posjeda s kojima je graničila prodana ili darovana nekretnina, s imenima nekih zemljopisnih obilježja kao što su brda ili s ulicama kao npr. *via publica,* a nerijetko i nekim općepoznatim crkvenim ili civilnim objektom. Pored toga, bilježnici su zapisivali u kojoj se župi ili četvrti (*confinium, quarterium, parochia, contrata* i sl.) nalazi kuća ili druga nekretnina, a pri tome je zanimljivo da su četvrti često nazivane prema nekoj uglednoj osobi odnosno patriciju ili pak svetcu, u rapskome kontekstu, sv. Kristoforu, sv. Vidu i sl.

nekome u najam.[1306] Dva su rapska oporučitelja ostavila kuće izvan rapske komune - u Zadru[1307] i talijanskoj komuni Fano.[1308]

U jednoj oporuci spomenuta je vrijednost kuće u Rabu. Rapski kožarski majstor Frane Detčić u svojoj je posljednjoj volji naglasio da se pogrebni obred za njega treba platiti od dijela novca dobivenog od prodaje kuće koju je prodao Ivanu Skjavini za 127 libara (19,8 dukata). Napominje kako mu do sada Ivan nije još isplatio čitavu svotu, već samo 29 libara i 8 solida (4,5 dukata), što je i zabilježeno u notarskim spisima bilježnika Kristofora Fabijanića. Od tih novaca namijenio je 10 libara (1,6 dukata) Nikoli, ocu kožarskoga majstora Nikole Vulašića »u znak ljubavi i da moli za njegovu dušu«, a 10 libara darovao je izvjesnome Andriji, sinu Matije Saladina, »u znak ljubavi i kako bi molio Boga za njega.«[1309]

Promotri li se oporučitelje prema spolu, razvidno je da su žene u znatno većem broju u odnosu na muškarce ostavljale kuće iz religioznih razloga. Kuće je ostavilo 49 oporučiteljica (61,25 %) i 31 oporučitelj (38,75 %).[1310]

[1306] Upravo spomenuti podatci na koje, pored oporuka, nailazimo i u kupoprodajnim ugovorima, inventarima i nekim drugim vrstama privatno-pravnih isprava znatno pomažu u analizi socijalne topografije kasnosrednjovjekovnih i renesansnih gradova na našoj obali. Tako je primjerice, odličan izvor za proučavanje zadarske socijalne topografije krajem 14. stoljeća znameniti inventar dobara zadarskoga suknara Mihovila. Jakov Stipišić, *Inventar dobara Mihovila suknara pok. Petra iz godine 1385.*, Stalna izložba crkvene umjetnosti, Zadar 2000. Treba istaknuti da se ovaj izvor, iskorišten u proučavanju raznih aspekata svakodnevnoga života Zadrana u kasnome srednjem vijeku, još uvijek nije dostatno iskoristio u proučavanju socijalne topografije Zadra.

[1307] *Il spetabil misser Zan Francesco de Dominis Nobile di Zara et Arbe* (…) *Item uuole et ordina che recuperandosi la sua casa in Zara delle mani dela S. N. che li suoi comissarii di Zara suoi zermani possano uenderla et (...) che tal danari sian distribuiti ai poueri per amor de Dio ouer ad altre opere pie necessarie onerando sopracio la conscienza loro.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 43v, 21. X. 1573.

[1308] Fano je grad na zapadnoj obali Jadrana smješten između Ancone i Pesara, odnosno nasuprot sjevernoj i srednjoj Dalmaciji. *Reuerendissimus dominus Uincentius Nigusantius episcopus Arbensis et doctor (...) Item omnia uero bona sua patrimonialia suprascritta que predictus dominus testator habet in ciuitate et territorio Fanensi, hoc est totam domum suam* (…) *amore Dei et pro anima sua reliquit reuerendo domino Francisco Nigusantio abbati sancti Nicolai de Lissa eius ex fratre Nepoti (...) oret semper Deum pro anima ipsius testatoris.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 57-58, 17. I. 1568.

[1309] *Magister Franciscus Dethchich cerdo* (…) *que funeralia prefata uoluit ut soluantur de denariis quos habere debet a ser Ioanne Schiauina pro quadam eius domo sibi uendita pro lire 127, de qua denariorum summa in pluribus uicibus a predicto Ioanne emptore dixit habuisse solum L 29 y 8 perperorum pro uti in actis mei notarii constare uidetur. (...)Item reliqui de prefatis denariis Nicolao genero magistri Nicolai Uulassich cerdonis libri decem in signum amoris et ut oret Deum pro anima sua (...) Item aliis libris decem reliquit et dari uoluit de danariis prefatis Andree filio Matthei Salladin in signum dilectionis, et ut oret Deum pro eo.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 9v, 3. IV. 1556.

[1310] Naravno, i ovaj odnos valja promatrati u svjetlu činjenice da je u ukupnome promatranom uzorku oporuka, ženskih bilo nekoliko desetaka više, a što se uvijek, u manjoj ili većoj mjeri, odražavalo i na dobivene kvantitativne rezultate.

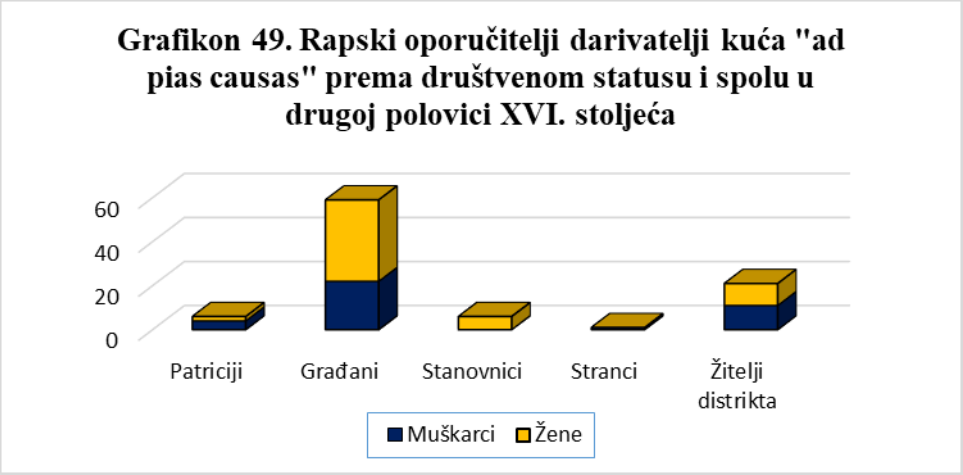

Sagleda li se društveni status oporučitelja, tada je iz podataka prikazanih na Grafikonu 49. jasno uočljivo da su najviše kuća ostavili građani, njih 46, od toga 15 građana i 31 građanka. Nadalje, slijedi skupina stanovnika rapskoga distrikta, u kojoj 21 oporučitelj, od toga 11 muškaraca i 10 žena ostavljaju kuće *ad pias causas.*[1311] Što se tiče rapskoga patricijata, njihov je broj vrlo malen i iznosi ukupno šestero oporučitelja, od kojih četiri patricija i dvije patricijke. Isti je broj vezan i uz skupinu stanovnica komune, a niti jedan oporučitelj iz skupine stanovnika nije ostavio kuću. Naposljetku, jedan je stranac ostavio kuću *ad pias causas,* ali ne na području rapske komune, nego paške.[1312]

Promotri li se broj darovanih legata te se navedeno poveže s društvenim statusom i spolom oporučitelja, tada je situacija sljedeća: Najviše kuća ostavljaju građani, i to muškarci 22 kuće, a žene 37.[1313] Žitelji distrikta oporučno su darovali 15 nastambi, dok su njihove suvremenice, stanovnice distrikta ostavile 10 kuća. Patriciji ostavljaju 5 kuća, a patricijke 2 kuće, stanovnice komune ostavljaju 3 kuće i naposljetku jedan muškarac stranoga podrijetla ostavio je jednu kuću.

[1311] Vezano uz činjenicu da je manji broj kuća darovan od strane muškaraca, a kao što se vidi iz navedenih podataka za sve društvene staleže, osobito je zanimljivo da je samo unutar skupine stanovnika distrikta broj muških oporučitelja – darivatelja kuća u pobožne svrhe, bio veći od oporučiteljica. Treba podsjetiti da je broj muških oporučitelja podrijetlom iz distrikta veći u odnosu na žene. Razlog tome vjerojatno treba tražiti u činjenici da se proces demokratizacije u pisanju oporuka na području distrikta još uvijek nije toliko razvio da bi bio podjednako proširen na oporučitelje oba spola. Naime, na području distrikta, kao što pokazuju i spomenuti podatci, pisanje privatno-pravnih isprava još je uvijek bila primarno privilegija muških stanovnika pa u tome svijetlu treba promatrati i ovdje uočenu devijaciju prema kojoj su muški oporučitelji iz distrika, za razliku od muškaraca iz ostalih komunalnih staleža, darovali više kuća od oporučiteljica.

[1312] Riječ je o paškome patricijiu Jurju Diskoviću koji ostavlja paškome kapelanu jednu svoju kuću koju je dobio u nasljedstvo od svoje bake Antonije Migafčić i obvezuje ga da moli za duše pokojnih iz obitelji Migafčić, a ukoliko bi se otkrilo da postoje neki zaostali dugovi, ovlašćuje ga da proda kuću i namiri te dugove. Kuća se očito nalazila na otoku Pagu, iako oporučitelj ne navodi točnu lokaciju. *Misser Zorzi Discouich nobil di Pago* (…) *Item lassa al sudetto Reuerendo Capellano una sua casa qual disse essergli peruenuta iure hereditario dalla quondam madona Antonia Migafcich sua ameda (...) qual Reuerendo Capelano sia obligato pregar la Maesta de Dio per l'anima de quelli de Migafcich di quai attrouandossi qualche debito, vuole che tal casa sia uenduta et che pagino i debiti loro* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 14r, 14. II. 1582.

[1313] Razumljiv je tako velik broj oporučnih darivanja kuća od strane građana obzirom da se radi o najbrojnijem rapskome komunalnom staležu.

Nekoliko primjera dobro ilustrira navedene podatke. Rapski patricij Nikola *de Marinellis* ostavio je svojoj vanbračnoj djeci Šimunu i Margariti, »za ljubav Božju i otpust grijeha kuću u gradu u četvrti obitelji Lasarić, koju je kupio od građanke Dominike, udovice majstora Ivana Stafe i njezina brata majstora Ivana Gerdinića.«[1314] Patricijka Franciska, udovica Bartolomeja iz talijanskoga grada Brescie ostavila je svome nećaku Kristoforu, sinu pok. Jakova *de Marinellis,* »kuću u gradu, u četvrti gdje se nalazi gradska lođa, koju je dobila u miraz«, obvezujući ga na narudžbu misa za njezinu dušu i dušu njezina supruga i svekrve.[1315] Građanka Magdalena, udovica majstora Grgura Pukorića, klesara iz Zadra i kći pok. Nikole Stančića, darovala je jednome od svojih nećaka po sestri, koji želi postati svećenik, »svoju kuću u gradskoj četvrti sv. Kristofora« s obvezom služenja šest serija grgurovskih misa za svoju pokojnu braću Baru i Ivana.[1316] Rapski notar i biskupski kancelar, svećenik Frane *Fabbiano* darovao je »za ljubav Božju« dvije kuće: jednu svojoj služavki Elizabeti, napominjući da ona za života ne smije iz nje biti izbačena. Nakon njezine smrti kuća treba pripasti nekome od njegovih nećaka, sinova njegove sestre Barice, koji bi postao svećenik, a ukoliko takvih ne bi bilo, kuća treba pripasti njegovu bratu Kristoforu. Napominje i da se kuća treba uživati »s Božjim blagoslovom.«[1317] Drugu kuću u kojoj živi, notar *Fabbiano* namijenio je dječaku Matiji, sinu Dorke *Spidalera* koja mu ima biti dodijeljena kada postane punoljetan. Ako bi Matija umro bez zakonitih nasljednika, kuća treba pripasti

---

[1314] *Il spetabil misser Nicolo de Marinellis del quondam misser Simon nobile d'Arbe (...) lassa per uia di legato, per amor d' Iddio et remission delli suoi pecati à Simon e Margarita suoi figlioli naturali (...) tutta una sua casa posta in questa citta nella contra di quelli de Lasarich per esso testatore comprata da dona Domenega relicta del quondam maistro Zuane Stafe et maistro Zuane Gerdinich suo fratello* (...) HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VI, fol. 49, 21. VIII. 1591.

[1315] *Madonna Francischina relitta quondam misser Bartholomeo de Bressa* (...) *Item lassa á Christophoro fiol del quondam misser Giacomo de Marinelli suo nepote una sua casa posta in questa citta nella contra de Loza de ragion della sua dote (...)con obligation ch'esso Christophoro et heredi suoi perpetualmente siano obligati nel anniuersario della quondam madona Margarita relitta quondam misser Bartholomeo de Bressa il uechio far dire messe cinque pichole nel anniuersario d'esso quondam misser Bartholomeo suo marido messe cinque, et nel anniuersario di essa testatrice messe cinque.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 53r, 12. I. 1578.

[1316] *Dona Mandalena relitta quondam magistro Gregor Puchorich tagiapiera de Zara et figliola del quondam ser Nicolo Stancich* (...) *primo uolse et ordena che la chasa sua existente in Arbe nela contra de San Christoforo dona Maria sua madre possi quella habitar et stantiar per fino che la uiue (...) dapoi la sua morte uolse che tal chasa peruengi in uno degli figlioli de Stanica sua sorella qual fosse chierico aut prete (...) con obligation de farli far dir sei uolte le messe de Santo Gregorio coe tre uolte per l'anima del quondam Barre, et altre tre uolte per Zuane sui fratelli. H*R DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32v, 27. VIII. 1550.

[1317] *Il uenerebil sacerdote domino Francesco Fabbiano, notaro et dell'reuerende monsignor uescouo d'Arbe cancilliere* (...) *Item per l'amor d'Iddio (...) ha lasciuto à dona Isabetta sua massera (...) la casa in cui all' presente quella sta è dimora, in uitta soa tamen ne possi essere espulsa da niuno mentre la uiuerà. Et doppoi la morte di detta Isabetta vuolse il soprascritto testator che siando uno di suoi nipoti figliuoli della dona Barizza sorella di esso testator, prette. La preditta casa galder habbia cum Dei benedictione (...) dechiarito non essendo alchuno delli antedetti suoi nipoti prette, che la sopranominata casa et canippa con ublighation et peso di messe ut supra appominata sii et esser debba dell'sudetto misser pre Christophoro suo fratello*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 15-16, 28. IX. 1558.

njegovu bratu Kristoforu.[1318] Vjerojatno je Dorka bila samohrana majka pa je oporučitelj želio njezinu maloljetnom sinu osigurati kakvu takvu egzistenciju u budućnosti.

Stanovnik rapskoga distrikta, Petar Benšić pok. Jakova, darovao je čak tri kuće svojim nasljednicima *ad pias causas.* Kuću u gradu u četvrti Markač ostavio je u »vidu legata i za ljubav Božju najmlađoj kćeri Magdaleni te za uvećanje njezina miraza.«[1319] Dvije kuće u kojima stanuje ostavio je svojoj kćeri Katarini.[1320] I još pola kućice koja se nalazi u gradu u već navedenoj četvrti Markač, ostavio je svojoj supruzi Bernuši »za ljubav Božju«, a ostalu polovicu ostavio je sinu Šimunu i kćeri Katarini.[1321] Iz navedenoga je razlučno da je Petar bio prilično imućan te je posjedovao čak četiri kuće, dvije u mjestu stanovanja, a dvije u gradu.

5.1.1. Kućice

Rabljani su u svojim testamentima u vidu pobožnih legata ostavljali i male kuće, odnosno kućice (*casa picola, casetta, domuncula*),[1322] koje su se obično nalazile na području rapskoga distrikta, ali i u gradu. Takvi se legati spominju u pet oporuka. Svakako treba izdvojiti primjer građanina Jurja *Zorane,* koji svojoj unuci Heleni daruje jednu kućicu u gradu, u četvrti Kaldanac, pokraj kuće Ivana *Cizzo,* za koju kaže da ju je kupio od Jakova Češljarića odnosno Mersića, čiji su svi nasljednici umrli od kuge, i stoga za tu kućicu nije dao mnogo novaca, nego je obećao da će za taj legat moliti za dušu Jakova Češljarića, odnosno naručivati kroz petnaest godina tri male mise, koje se trebaju slaviti u katedrali na blagdan sv. Jakova. Stoga zadužuje i Helenu na to, i to zbog, kako kaže, »rasterećenje svoje savjesti.«[1323] Građanka

---

[1318] (...) *per amor d'Iddio ha lasciato à Matthio figliuol de Dorcha Spidalera la casa della soa habbitation doue esso testator all'presente giace da essergli data quando il ditto putto peruenira all'etta legitima ouero quonado Iddio gli mandarà qualche bona sorte, con questa tamen condittion che morendo il predetto Matthio senza heredi legittimi ch' all' hora la detta casa torni et peruengha all'antedetto misser pre Christophoro suo fratello*. Isto, fol. 16.

[1319] *Piero quondam Jacomo Bensich dalla isola d'Arbe della contrada de Loro (...) Item per uia di legato et per amor di Dio lassa à Magdalena sua fiola pia Zouene tutta una sua casa posta nella città d'Arbe nella sopraditta contrada di Marçaz, la qual uole che sia à conto et augumento della sua dotte.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 30r, 25.VI.1584.

[1320] *Item per uia di legato et per amor di Dio lassa à Catharina sua fiola et moglie del sopraditto Andrea le doj case, qui doue esso testador al presente habita.* Isto, fol. 29v.

[1321] *Item per via di legato et per amor di Dio lassa à Bernussa sua dilletta consorte tutta la sua possession propria doue al presente habita con la mitta d'una sua casetta posta nella citta d'Arbe in la contrada quelli de Marçaz fra li suoj confini (...)Item lassa à Simon suo fiol et à Catarina moglie di Antonio Segarina et fiola di esso testador l'altra mittà della sopraditta sua casa nella città* (...). Isto.

[1322] Dok su *case picole* i *casette* vjerojatno bile izrađene od drvene građe, dotle su *domuncule* mogle biti izgrađene i od kamena ili su bile drvene s kamenim temeljima, odnosno *domuncula cum fundamento de muro*. T. Andrić, »Oprema stambenih i radnih prostora«, str. 246.

[1323] *Ser Zorzi Zorane cittadino d'Arbe* (…). *Item per uia di legato et per amor di Dio lassa à Helena sua nezza figliola de Catarina moglie de maistro Luca Liuich et figla di esso testatore vna sua casetta posta in questa città in Capodanzo appreso miser Zuane Cizzo, qual casetta disse hauer comprato da Giacomo Cesgliarich ouero Mersich il quale per esser con tutti li soi descendenti morti di peste non è stato di certa puoca quantità saldato per detta casa, però la predeta legataria sia tenuta per l'anima del predetto Cesgliarich far cellebrar per spatio di anni quindici messe tre picole et anco piu se lei legataria hauerà commodità nel giorno di s. Giacomo da*

Franica, udovica Antuna Jugovića ostavila je svojoj služavki Matiji, kćeri pok. majstora Tome, kožara, kojega naziva *Schiauone,*[1324] »za ljubav Božju i zbog njezine dobre službe, jednu malu kuću, za koju ne navodi gdje se nalazi, a ukoliko ona ne bude imala vlastitih nasljednika, ta kućica treba pripasti franjevcima sv. Bernardina u Kamporu, koji su obvezni trajno služiti jednu konventualnu misu na obljetnicu njezine smrti za njezinu dušu i oprost grijeha.«[1325] Žitelj Kampora Barić Mlacović darovao je svojoj kćeri Matuši, koja želi biti trećoredica, među ostalim, »jednu kuću koja je bila od njegove pokojne majke kao i kućicu koju je«, kako ističe, »podigao sam i koja još nije završena i to za vjernost i služenje koje mu je kao kćer pružala tijekom života kao i za Božju ljubav i njegovu dušu.«[1326]

5.2. Dijelovi kuća – konobe, tavani, katovi, sobe

Rapski su oporučitelji u pobožne svrhe ostavljali i dijelove svojih kuća, npr., konobe (*caneua, canippa*), tavane (*solaro*),[1327] katove (*il livelo*), pojedine sobe (*camera*), kuhinje (*coquina*),

---

esser cellebrate nella chiesia Cathedral di questa città, et ciò per descarico della conscietnia di esso testatore. HR DAZD, 28, RB, k. 18, sv. VI, fol. 10v, 2. IX. 1591.

[1324] Ovaj termin ovdje najvjerojatnije ima etnonimsko značenje Hrvat, a na taj pojam kao istoznačnicu za Hrvate kao etnos nailazimo i u drugim istočnojadranskim komunama. Ukoliko bi se radilo o drugoj većoj skupini koja je nastanjivala dalmatinsko zaleđe – Vlasima, onda bi se zasigurno koristio termin *Morlachus*. Inače, i hodočasnici koji su tih stoljeća prolazili našim krajevima na putu prema Svetoj Zemlji imali su dosta problema u razumijevanju etnološke karte istočnojadranske obale i njezinoga zaleđa. Tako je, primjerice, hodočasnik Pero Tafur, koji je putovao iz Venecije u Svetu Zemlju od 1435. do 1439. za cijelu istočnojadransku obalu, odnosno za sve komune u kojima su pristajali zapisivao da se nalaze u provinciji *Esclavonii*. Pero Tafur, *Travels and Adventures 1435-1439.*, E. Denison Ross and Eileen Power (ur.), George Routlege & Sons, London, 1926. I u djelu *Journal de voyage a Jérusalem de Louis de Rochechouart évêque de saintes (1461)*, hodočasnik Louis de Rochechouart koristi terminologiju *Esclavonia sive Dalmacia*. Camille Courdec, »Journal de voyage a Jérusalem de Louis de Rochechouart évêque de saintes (1461)«, *Revue de l' Orient Latin*, Tome Ier, Paris, 1893., str. 228. Razdoblje XV. i XVI. stoljeća predstavlja specifičan vremenski isječak u kojemu su učeni hodočasnici često sastavljali svoje dnevnike ili putopise pritom, pod utjecajem humanizma, nerijetko mješajući ne samo pojedine etnose na putu kojime su išli prema Svetoj Zemlji već i gradeći intelektualne hipoteze o postanku imena pojedinih gradova. Jedan od najzanimljivijih primjera je povremeno povezivanje nastanka imena grada Poreča, latinski nazivanog *Parens* ili *Parentium*, sa antičkim likom Parisa, sina trojanskog kralja Prijama, koji je pobjegao sa ženom spartanskoga kralja Menelaja – Helenom, a što je bio i povod Trojanskom ratu. Zanimljivo je da se i Pula povezuje sa Rolandom – vitezom Karla Velikog, a poneki hodočasnik spominje kako se u Puli nalazi *palast Rolandi* – odnosno Rolandova palača. Johann Kamann, »Die Pilgerfahrten Nürnberger Bürger nach Jerusalem im 15. Jahrhundert, namentlich die Reiseberichte des Dr. Hans Lochner und des Jürg Pfinzing«, *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Stadt Nürnberg*, 2, Nürnberg, 1880., str. 125.

[1325] *Dona Franiza relitta quondam Antonio Iugouich* (...) *et dita picol casa (...) lasica et ex nunc ha lasciato a Mattia figluiola quondam maistro Tomaso pellizaro schiauone, quale hora serue ditta testatrice et se seruirla sino alla morte et questo per amor d'Iddio et la bona soa seruitude con condition se la preditta Mattia morisse senza heredi legitimi di suo corpo nati tunc et eo casu essa casetta peruenghi nelli frati di San Bernardino zoccolanti con obligatione di una messa conuentoale perpetoalmente nel giorno del suo anniuersario per l'anima et peccati soi.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIV, fol. 14v-15r, 29. I. 1556.

[1326] *Barich Mlaçouich (...) per l'amor de Dio et per l'anima sua lassa ala dita Mathussa sua figliola (...) una chassa la qual fo dela quondam sua madre nec non una chaseta anchor non compida posta in Campora specialmente fata et fabricada per esso testador per nome dela dita Mathusa per esser pichoara che la dita possi tuor apresso la dita chaseta da che parte ouer banda lei uora tanto terren quanto sara per ualuta de ducati cinque, qual beni esso testador gli lassa per la sua bona et figlial seruitu ad esso testador fatta il tempo della uita sua* (...) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 3rv , 18. IX. 1550.

[1327] U srednjovjekovnom latinskom *solarium*, osim tavana ima značenje i verande i kata kuće. *Lexicon latinitatis Medii Aevi*, vol II, str. 1097-1098.

dućane i/ili radionice (*bothega, apotheca*)[1328] i sl. U obliku pobožnih legata, Rabljani su ostavili 16 konoba, 4 tavana, 5 soba i 2 kuhinje. Katovi kuća spominju se u dva slučaja.

5.2.1. Konobe

Konobe koje su se nalazile podno kuća, odnosno ispod stambenoga prostora, obično su služile kao skladište za odlaganje robe ili poslovni prostor obrtnicima i trgovcima. U jednom je slučaju zabilježeno darovanje poslovnoga prostora *ad pias causas.* Naime, rapski je postolar Frane *à Bobus* svome izvanbračnom sinu Marinu, »za sva dobročinstva koja je od njega primio, naročito tijekom bolesti«, testamentarno darovao »dućan-radionicu koja se nalazi u gradu, nedaleko crkve sv. Ivana, uključujući postolarski alat i svu robu te ga obvezuje na molitvu za njegovu dušu i osam misa godišnje sve dok bude živ.«[1329]

Čest je slučaj da su stanovnici distrikta u gradu iznajmljivali konobe gradskih stanovnika koje su im služile kao zatvoreno odlagalište za robu koju bi donijeli u grad na prodaju. Već spominjani rapski notar i biskupski kancelar, Frane *Fabbiano*, koji je oporučno ostavio dvije kuće iz pobožnih pobuda, izrazio je želju da konoba ispod kuće, u kojoj živi njegova služavka Elizabeta, a koja je trenutno bila unajmljena nekom Peroši za 3 libre i 10 solida godišnje (oko pola dukata), služi u svrhu »trajnoga poštovanja« prema pokojniku koje bi se odrazilo u vidu služenja misa, svake godine, na dan obljetnice opoučiteljeve smrti. Notar *Fabbiano* naglasio je da su za darovani legat, »svi mansionari, đakoni i podđakoni, svaki ponaosob, dužni slaviti jednu malu misu, jednom godišnje, za njegovu dušu.«[1330] Očito je želja oporučitelja bila postići trajnu memorizaciju i spomen na njega, i to kroz kontinuiranu molitvu i misne žrtve njegove svećeničke subraće upućene za »spas njegove duše.«

Stanovnica sela Banjol, Margarita, žena pok. Kristofora Mikšića ostavila je nećaku Frani svoju konobu koja se nalazi u Rabu u ulici sv. Nikole, pokraj majstora Matka, a nakon njegove smrti imala je pripasti bratovštini sv. Stjepana u Barbatu, s obvezom narudžbe

---

[1328] Treba reći da pojam *apotheca* u privatno-pravnim ispravama srednjega i ranoga novog vijeka ima dvostruko značenje – ljekarna i dućan/radionica.

[1329] *Magistro Francesco à Bobus calzolaro d'Arbe (...) Item per uia de legato per amor de Dio et per causa di molti benefitii in diuersi tempi et massime in questa sua infirmita dal suprascritto maistro Marin suo figliolo naturale ricceuuti lassa à esso maistro Marin tutta una soa botegha qual al presente tiene esso testator posta in questa citta per mezzo la soprascritta essere de San Zuane di fratti conuentualli insieme con tutti li ordegni da calzolaro et altre robbe in quella esistente: con condition però al'detto maistro Marin sia tenuto preghar Iddio per l'anima di esso testador nec non far cellebrar messe otto piccole ogne anno in uitta sua tamen.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 68v, 26.VI.1567.

[1330] *Il uenerebil sacerdote domino Francesco Fabbiano, notaro et dell'reuerende monsignor uescouo d'Arbe cancilliere (...) La canippa uereamente di sotto essa casa qual Perosa all presente tiene ad affitto per L 3 y 10 de piccoli all'anno uolse il soprascritto tesattor che quella resti per uno perpetuo ossequio, ciò e ch'ogne anno nell'giorno dell' anniuersario suo, tutti i mansionarii, diaconi et suddiaconi siino ublighati chadauno di l'horo dir una messa per l'anima soa.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 15-16, 28. IX. 1558.

služenja jedne male mise svake godine na blagdan sv. Luke.[1331] Svoju konobu koju još naziva i magazin (*magazen*) kraj rapske lođe ispod patricijskoga fontika[1332] ostavio je redovnicama rapskoga samostana sv. Justine novaljski patricij Matija *Boscain*, Franin sin.[1333] Stanovnica sela Kampor, Matija, kći pok. Petra Smorčića, darovala je »svojoj trećoj kćeri Poruci, konobu koja se nalazi u Rabu, blizu majstora Lovre Androhe za ljubav Božju.«[1334] Treba dodati da Matija sastavlja svoju oporuku u notarskoj kancelariji bilježnika Ivana Antuna *Cernotta* koja se nalazi »podno komunalne lođe.«[1335] Iz navedenoga se može zaključiti da je u grad dolazila često, očito iz poslovnih razloga, budući da je ondje imala i svoju konobu, ali kako je bolovala od teške bolesti i smatrala da će ubrzo umrijeti,[1336] odlučila je prilikom dolaska u grad, ondje dati sastaviti svoju posljednju volju.

Na temelju navedenih primjera razvidno je da su, osim rapskih građana, i žitelji rapskoga distrikta uzimali u najam, a neki čak i posjedovali konobe u gradu, koje su im služile za obavljanje poslova, odnosno najviše za odlaganje robe, bilo trgovačke ili plodova ubranih sa zemlje, koje bi onda prodavali na rapskoj tržnici.

5.2.2. Tavani (verande, katovi kuće)

Četiri su rapske oporučiteljice (građanke) darovale tavane odnosno verande ili katove svojih kuća *ad pias causas*. Tako je *solario* kuće u kojoj živi, franjevcima konventualcima sv. Ivana oporučno poklonila Elena, žena pok. Miloša Pastorčića. Ti franjevci trebaju sudjelovati u

---

[1331] *Margarita moglie del quondam Christophoro Michsich (...) Item lassa à Francesco suo nepote una caneua puosta nella cita de Arbe in calle de San Nicolo apresso maistro Matcho (...) con obligatione de far celebrare ogni anno el giorno de San Luca in San Stephano de Pasturano da uno prette, una messa picola (...)qual caneua et terren arratorio uole che peruenghi in San Stephano de Pasturano dapoi la morte del ditto Francesco suo nepuote con la soprascritta obligatione.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 18r, 8. II. 1551.

[1332] Fontik je bio spremište za žito koje je imala svaka komuna, a u ovome se slučaju radi o specifičnom, patricijskom fontiku u koji su svoje žitne prihode spremali rapski patriciji. Zanimljivo je spomenuti da se ovakva specifikacija ne nalazi u drugim istočnojadranskim vrelima, nego se obično spominje komunalni fontik. Usp. I. Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir. Prostor i društvo,* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009., str. 95.

[1333] *Misser Mattio Boscain fiol de misser Francesco* (...) *lasso alle uenerande monache de Santa Iustina d'Arbe la caneua ouero* magazen *apresso la loza de Arbe sotto il fontigo di nobili*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 9v, 7. X. 1580. Ovaj je oporučitelj preminuo 18. listopada 1580., a notar na zahtjev oporučiteljeve udovce Dijane, prevodi njegovu posljednju volju s hrvatskoga jezika na »popularni« talijanski jezik, tj. *veneto*. *Constituada dauanti me nodaro et testimonii soprascritti madona Diana relitta quondam misser Mattio Boscain, ricercandomi che lo infrascritto testamento del detto quondam suo marido in sclauo scritto translatar far douesse in lingua uolgár italiana qual testamento per l'istesso nodaro delqual fu rogato, cossi egli in sclauo legendo per me nodaro de parola in parola nella qual testamento per l'istesso nodaro delqual fu rogato, cossi egli in sclauo legendo per me nodaro de parola in parola nella ditta lingua italiana fu tradotto ditta lingua italiana fu tradotto* (...) Isto, fol. 9r.

[1334] *Mathia Celich fiola del quondam Piero Smorcich* (...) *Item lassa alla terza fiola Poruza una caneua in Arbe posta appresso maistro Lorenzo Androcha et questo per l'amor d'Iddio*. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 22, 1.VI.1574.

[1335] *Constituato alla presentia di me nodaro exsistente sotto la logia del commune*. Isto, fol. 21.

[1336] (...) *ritrouandosi amalata di vna grande malatia, et pensando piu presto passare della presente vitta (...).* Isto.

pogrebnim obredima u crkvi za oporučiteljicu i upisati ju u bratovštinu sv. Ivana. Oporučiteljica napominje da njezina rođakinja Fumula ondje besplatno stanuje pet godina, te naglašava da »tek nakon isteka toga roka tavan treba pripasti franjevačkome samostanu, a franjevci su za darovani legat dužni moliti Boga za oprost grijeha i zdravlje oporučiteljičine duše.«[1337] Građanka Margarita, udovica Zorana iz Lošinja ostavila je svojoj služavki Katarini, kćeri Domankida Skarafona, »donji« kat kuće koja se nalazi na Kaldancu, »za ljubav Božju i s nakanom da vodi častan život.«[1338]

5.2.3. Ostali dijelovi kuće (sobe, kuhinje, katovi i sl.)

Kada je riječ o pojedinim prostorijama u kući, koje su Rabljani oporučno poklanjali iz pobožnih razloga, u pitanju su najčešće bile sobe, ponekad one u kojima su oporučitelji ležali na samrtnoj postelji. Svećenik Frane Priurić pok. Tome ostavlja svojoj služavki Katarini iz Baške, svoju novu sobu u kojoj leži na samrti, a »radi rasterećenja svoje savjesti.«[1339] Isti je oporučitelj darovao svome bratiću Jurju, sinu Frane Mirkovića, »jednu staru sobu zajedno s kuhinjom u kući u kojoj stanuje, a on je obvezan dati služiti godišnje jednu konventualnu misu za njegovu dušu.«[1340] Zanimljivo je izdvojiti testament rapskoga biskupa Vincenta *Negusanti* koji ostavlja sva svoja patrimonijalna dobra u rodnome gradu Fanu na zapadnoj jadranskoj obali, a od kojih izdvaja kuću koju ondje posjeduje te nabraja niz prostorija u njoj kao i nekretnina izvan nje, koje ostavlja svome nećaku Frani. Tako, među ostalim, u oporuci izričito navodi kuću s vrtom, stajom, zajedno sa svim sobama, lođama, prostranim dvorištem,

---

[1337] *Elena quondam Milos Pastorcich (...) Item ha lasciato per ragion di legato perpetuo allo conuento di San Zuane tutto lo suo solaro della presente soa habitatione con tutte le sue ragioni, con questo che in morte soa la ponano nela fraterna et le dicano li soi ufficii et per che iui giaceno tutti li soi maggiori et hanno da giace ancora le osse soe da douer participare de tutte le orazioni se dicono nella chiesa di esso conuento. Con dechiaration espressa che Fumula sua zermana habiti et stia in ditto solaro senza fitto per anni cinque et scorsi ditti anni cinque all'hora peruenghi allo conuento come di sopra ubligando li fratti quando scoderano li fiti pregar Iddio in remission di soi peccati et salute della anima soa.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 219r, 17.I.1557.

[1338] *Dona Margarita relicta quondam Xorani de Lassigno* (...) *Item reliquit Catarinae filie Domanchidi Scaraffon ad presens eius seruitrici unum eius solare inferius unius domus site in Capite Dantii amore Dei si uitam honestam duxerit.* HR DAZD, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 23v, 31. VIII. 1560.

[1339] *Uenerabilis dominus presbiter Franciscus Priurich quondam ser Thomasii (...) Item iure legate et pro exoneratione conscientie sue reliquit done Catherine de Besca eius seruitrici totam suam cameram nouam in qua in presentias ipse testator iacet* (...) HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 13, 5.IX.1558.

[1340] (...) *Item iure legati reliquit ac dimisit Georgio filio ser Francesci Mirchouich eius consobrino totam eius cameram uetterem cum coquina domus eius presentis habitationis cum hac tamen condictione quod ipse Georgius heredes et successores sui perpetuis futuris temporibus teneantur et obligati sint annuatim in die anniuersarii sui cellebrari facere in dicta ecclesia Sancti Ioannis unam missam conuentualem pro anima sua.* Isto, fol. 12-13.

golubinjakom, vinarijom i kuhinjom. Za darovani legat, obdarenik je dužan »uvijek moliti Boga za dušu oporučitelja.«[1341]

Katovi kuća kao pobožni legati navode se u dvije patricijke oporuke. Dva međukata kuće u kojoj živi[1342] ostavila je svome izvanbračnom nećaku Ranuciju *Hermolao* patricijka Dijana, kći pok. Frane *de Hermolais.* Darovani legat, Ranucio, prema želji oporučiteljice, može uživati za svoga života, a nakon smrti treba pripasti njezinome drugom nećaku Augustinu.[1343] U kodicilu kojim nadopunjava oporuku, ponovila je da ostavlja isti legat nećaku Ranuciju obvezujući ga na narudžbu jedne konventualne mise godišnje.[1344] Patricijka Uršula *de Dominis,* udovica zadarskoga patricija Nikole *Nasi,* ostavila je svome nećaku Marku Antunu *de Dominis* nekoliko legata, a među vrjednije ubraja se i »kat kuće koju posjeduje u Zadru, kraj crkve sv. Dimitrija, a koji je iznajmljen za tri libre godišnje.«[1345]

***

Na temelju izvršene raščlambe oporuka i kodicila rapskih stanovnika može se uvidjeti da su stanovnici grada Raba i njegova distrikta prilično često ostavljali svoje kuće ili dijelove kuća u pobožne svrhe, što se smatra vrjednijim legatima.[1346] Kao što pokazuju rezultati provedene analize, oporučitelji su darivali u skladu sa svojim mogućnostima, što je utjecalo i na raznolikost oporučenih stambenih objekata – drvenih, kamenih, drvenih i kamenih, palača, kuća, koliba, pojedinih dijelova kuća (cijelih katova, ali i manjih prostorija kao što su sobe). Iz raščlambe je razvidno da su najvrijednije stambene i poslovne objekte za svoje duše darivali pripadnici komunalnoga patricijata, ali i elitnoga sloja građanstva, čiji se životni standard, barem obzirom na oporučne legate, znatno poboljšao u odnosu na razdoblje XIII. i XIV. stoljeća. Primatelji takve vrste nekretnina kroz oporučne legate *pro anima sua* uglavnom su bili članovi užih ili proširenih obitelji (djeca, supruzi, supruge, ali i rođaci, primjerice

---

[1341] *Reuerendissimus dominus Uincentius Nigusantius episcopus Arbensis et doctor (...) omnia uero bona sua patrimonialia suprascritta que predictus dominus testator habet in ciuitate et territorio Fanensi, hoc est totam domum suam cum horto et stabullo ac omnibus cameris, lodiis, arrea magna, turri columbania, et cella uinaria et quoquina et aliis habitationibus et locis in circuitu eiue contentis (...) amore Dei et pro anima sua reliquit reuerendo domino Francisco Nigusantio abbati sancti Nicolai de Lissa eius ex fratre Nepoti (...) oret semper Deum pro anima ipsius testatoris* (...) HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 57-58, 17. I. 1568.

[1342] Očito je ova kuća imala prizemlje i tri kata, odnosno smatra se da je riječ o patricijskoj palači.

[1343] *La nobel et honesta madona Diana fiola del quondam spetabil misser Francescho Hermolais (...) Item lascia per uia de legato a misser Ranutio Hermolais suo nepote natural li dui mezadi da baso posti nella casa di sua habitatione li quali mezadi il detto misser Ranutio dieba in uita sua tantum et di poi la sua morte peruenir debbano al deto misser Agustin et sui heredi (...)* HR DAZD, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 25rv, 9. II. 1573.

[1344] (...) *con l'obligatione annual della messa conuentuale.* Isto, fol. 25r.

[1345] *La nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relicta quondam il spetabil misser Nicolo Nasi gintil homo Zaratino (...) Item al deto Marcho Antonio suo nepote figliolo del quondam eccelente domino misser Hieronimo suo fratello lascia il liuelo d'una casa posta a Zara apresso Santi Dimitri la qual paga lire tre al'anno.* HR DAZD, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 36v, 20. II. 1573.

[1346] Za usporedbu, na području labinske komune u razdoblju od 1525.-1550, na temelju analize 71 posljednje volje zamjetno je da su ostavljene samo tri kuće *ad pias causas*. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 84.

nećaci, čak i oni koji su rođeni u izvanbračnoj zajednici). Nešto rjeđe, primatelji ovih legata bile su i pojedine crkvene ustanove, osobito samostani ili članovi rapskoga klera, a odraz »socijalnog kršćanstva« ponovno se osjeća u darivanju takvih nekretnina i kućnoj posluzi. Naravno, ključan uvjet pod kojim su darivane ove nekretnine bila je obveza svih primatelja da naruče služenja misa i/ili da sami mole za dušu oporučitelja. Kao što pokazuju razmotreni primjeri, rijetki oporučitelji darivali su *pro anima sua* i po dvije kuće. Obzirom na njihov smještaj važno je spomenuti da su oporučno darovane kuće bile smještene ili u nekoj od gradskih župa odnosno četvrti, dakle unutar grada, dok su druge bile smještene na području rapskoga komunalnoga distrikta. Naravno, broj i lokacija oporučno darovanih kuća govori i o imovinskom statusu oporučitelja. Konačno, pojedini su oporučitelji dijelili same kuće na više dijelova (konobe, dućani, tavani, katovi, sobe i kuhinje), a primatelji takvih pobožnih legata bili su također djeca, izvanbračna djeca, supruzi, rođaci te obiteljske sluge, osobito kada se radilo o patricijskim oporučiteljima.

6. Tkanine i odjevni predmeti

Tkanine i odjeća ubrajaju se u skupinu predmeta koje su Rabljani početkom ranonovovjekovlja vrlo često ostavljali *ad pias causas.*[1347] Tako je 113 rapskih oporučitelja ostavilo 360 legata koji se odnose na tkanine i odjevne predmete, što iznosi 19,13 % od svih darovanih legata u pobožne svrhe.

Na Grafikonu 50. prikazani su rapski oporučitelji darivatelji tkanina i odjeće prema društvenome statusu i spolu.

[1347] Analiza rapskih oporuka u drugoj polovici XVI. stoljeća s aspekta učestalosti ostavljanja odjeće i tkanina *pro remedio animae* ili *ad pias causas* ukazuje na veliku razliku u usporedbi s prethodnim srednjovjekovnim razdobljem kada su u nekim drugim istočno-jadranskim komunama, primjerice, Zadru, Trogiru, Dubrovniku i Kotoru, tkanine i odjeća ostavljane prilično rijetko. O tome: Z. Ladić, *Last will,* str. 288; Isti, »Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture«, str. 12. U XV., a napose u XVI. stoljeću i kasnije u Zadru brojni oporučitelji, a naročito žene ostavljaju svoju odjeću, iako se nije uvijek radilo o legatima darovanim u pobožne svrhe. O tome vidi: I. Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće zadarskog područja u pisanim izvorima«, *Zadarska smotra,* god. XLVIII (1999.), br. 4-6, str. 109-133.

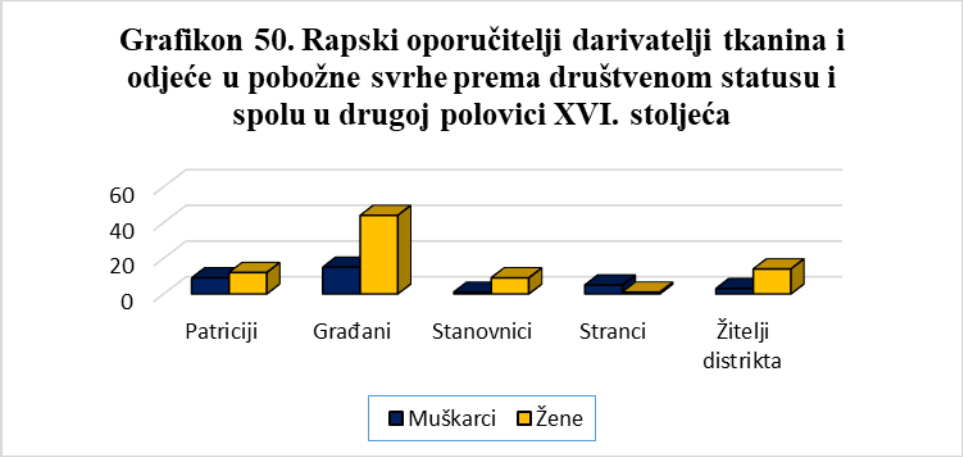

Iz prikazanoga je uočljivo da su navedenu vrstu legata oporučno najviše ostavljali građani, njih ukupno 59, odnosno 52,21 % od ukupnoga broja darivatelja tekstilnih legata. Od toga treba istaknuti da navedene legate ostavljaju 44 građanke i 15 građana. Potom slijedi skupina rapskoga patricijata, ukupno 21 oporučitelj, odnosno 18,58% od svih darivatelja tekstilnih legata, i to 12 patricijki i 9 patricija. Skupina žitelja distrikta sudjeluje sa 17 članova u ostavljanju legata u tekstilu, odnosno 15,05 %. Od toga je 14 žena i samo 3 muškarca. Deset je stanovnika komune darovale navedene legate, odnosno 8,85 %. Od toga su 9 žena i samo jedan *habitante in Arbe* darivali legate u odjeći i tkaninama. Naposljetku, samo je 6 stranaca (5,31 %), 5 muškaraca i jedna žena, ostavilo tkanine i odjevne predmete u vidu legata *ad pias causas.* Iz navedenoga je razvidno da su žene iz društvenih skupina *nobili, cittadini, habitanti in Arbe* i *habitanti in districtu* prednjačile u ostavljanju legata u tkaninama i odjeći u odnosu na svoje muške suvremenike. Jedino su muškarci iz skupine *forestieri* dominirali u ostavljanju legata u tekstilu u odnosu na žene, što se može obrazložiti činjenicom da ih je bilo i znatno više od oporučiteljica – strankinja u ukupnome rapskom testamentarnom korpusu.

Kada se usporedi broj darovanih tekstilnih i odjevnih legata *ad pias causas* s društvenim statusom i spolom oporučitelja, situacija je sljedeća (vidi Tablicu 4.): Najveći broj legata ostavili su oporučitelji s građanskim statusom, ukupno 190 legata. Građanke su darovale čak 153, a građani 34 legata. Prilično velik broj legata u odjeći i tekstilu darovali su oporučitelji iz skupine žitelja distrikta, ukupno 57 legata, od čega stanovnice distrikta daruju 51 legat, a muškarci iz navedene skupine samo 6 legata. Gotovo podjednak broj legata donirali su stanovnici Raba, ukupno 56 legata, od čega žene ostavljaju 54 legata, a muškarci iz iste skupine samo 2 legata. Potom slijedi skupina rapskoga patricijata s ukupno 52 ostavljena legata od toga patricijke ostavljaju 33 legata, a patriciji 19 legata. Na kraju, stranci ostavljaju ukupno 8 legata, i to muškarci 7, a strankinje samo 1 legat.

Tablica 4. Broj ostavljenih legata, tkanina i odjevnih predmeta, prema broju oporuka

Rapski oporučitelji darivatelji tekstilnih legata	Broj oporuka	Broj tekstilnih legata	Prosječan broj legata po oporuci
MUŠKARCI	**33**	**68**	**2,1**
Patriciji	9	19	2,1
Građani	15	34	2,3
Stanovnici	1	2	2
Stranci	5	7	1,4
Žitelji distrikta	3	6	2
ŽENE	**80**	**295**	**3,7**
Patricijke	12	33	2,7
Građanke	44	153	3,5
Stanovnice	9	54	6
Strankinje	1	1	1
Stanovnice distrikta	14	51	3,6
UKUPNO: MUŠKARCI + ŽENE	**113**	**363**	**3,2**

Navedeni podatci ukazuju na to da su žene rapske komune ostavile znatno veći broj legata u tekstilu naspram muškarcima. Naime, navedene legate ostavlja 80 žena (70,80 %) i 33 muškarca (29,20 %). U darivanju tekstila iz religioznih razloga prednjače oporučiteljice iz društvene skupine *populares* (građanke i stanovnice Raba) te stanovnice distrikta. Patricijke su također ostavile nešto veći broj tekstilnih i odjevnih legata od svojih muških suvremenika, dok su jedino u skupini stranaca, znatno više legata ostavili muškarci u odnosu na žene, što se može obrazložiti time što je u ukupnome testamentarnom uzorku zamjetno više muških oporuka u odnosu na ženske, a koje se odnose na pripadnike skupne *forestieri*.

6. 1. Vrste tekstila i odjevnih predmeta darivanih *ad pias causas*

Analizom legata *ad pias causas* koji se odnose na određenu vrstu tkanina i odjevnih predmeta, ali i kroz opis njihove izrade, materijala i boja može se steći uvid u način odijevanja i odjevni stil koji je bilo uvriježen među stanovnicima rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća.

6.1.1. Tkanine

Vrste tkanina od kojih su bili izrađeni pojedini odjevni predmeti, kao i tkanine općenito, ostavljane u vidu legata *ad pias causas* upućuju na gotove ili polugotove proizvode dobivene od materijala koji su ondašnjim žiteljima Raba bili najdostupniji, odnosno, koji su se

proizvodili u samoj komuni ili su se uvozili iz komuna i krajeva s kojima je rapska komuna održavala trgovačke veze.

Rapski su oporučitelji darivali različite vrste tkanina te se takvi legati spominju u 29 oporuka. Najveći broj legata (12) odnosi se na vunu (*lana*) koja je obično bila meka (*lana molle*)[1348] ili pak grublja (*lana grossa*).[1349] Jednom se spominje i neobrađena istarska vuna (*lana rudis Istricha*),[1350] što znači da se vuna za domaće potrebe nije proizvodila samo u komuni, već se nabavljala i iz okolnih krajeva, u ovome slučaju iz Istre.[1351] Osam legata odnosi se na rašu (*rassa, rassia, rascia).*[1352] U tri navrata daruje se fina, obrađena meka raša *(rassa, rascia molle*).[1353] U dva slučaja darovane su lanene tkanine (*drappi de lin*).[1354] Jednom

[1348] Npr. *Reuerendus dominus Mattheus Spallatinus nobilis et archipresbiter arbensis* darovao je trećoredicama Sv. Antuna na Kaldancu »dvedeset libara meke vune (*libri uigniti lana mollis*) kako bi molile Boga za oprost njegovih grijeha«. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 31r, 15. XII. 1561.

[1349] Npr. *Magistro Christoforo Mersich quondam maistro Martin calafado* ostavio je svojoj kćeri »za ljubav Božju«, među ostalim, »50 libara meke vune i 50 grublje« (*lire cinquanta di lana molle et cinquanta di lana grossa*). HR DAZD, 28, RB, NZ, kut 15, sv. VII, fol. 50r, 8. VI. 1586.

[1350] Građanka *dona Magdalena relicta quondam ser Ioanetti Zafarano* darovala je gvardijanu samostana Sv. Ivana fra Kristoforu Priuriću, »20 dekalatara neobrađene istarske vune isprane ili čiste koja se trenutno nalazi u njezinoj kući *deccalatros uiginti lane rudis Istriche lote siue munde quam ad presens in domo sua habentia reperitum,* a on je obvezan služiti dvije serije grgurovskih misa za njezinu dušu«. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 6, 1557. (datum nečitak).

[1351] Budući da rapska vuna (raša) nije bila dovoljno meka, vuna se uvozila iz okolnih krajeva, Krka i Istre, te se miješala s domaćom vunom koja se tkala u domaćim tkaonicama. T. Mayhew, »Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera 1579.«, str. 122.

[1352] Raša (*rassia, rasia, rassa, raxa*) je grubo neobrađeno vuneno sukno, naziva se još i čoja. U srednjemu vijeku prozvodilo se u kraljevini Raškoj pa odatle i korijen riječi. *Lexicon latinitatis medii evi,* sv. II, str. 966. Raša se često slala na bojanje u Veneciju. Vidi: M. Kunčić »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća«, str. 86.
Tako je građanka *dona Magdalena relicta quondam ser Ioanneti Caffrano* u svojoj drugoj oporuci istaknula da se »u njezinoj kući nalazi 30 lakata bijele raše«, koju se očito treba prodati, te je »odredila da će za preostali novac časni franjevci Sv. Ivana služiti sve mise za njezinu dušu« (*Item dixit quod etiam reperirentur in domo sua brachia triginta rassie albe de cuius retractu ordinauit quod sibi dicant tot misse per uenerabiles fratres sancti Ioannis pro anima sua*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 11v, 9. XI. 1566.

[1353] Npr. *Elena quondam Milos Pastorcich* u svojoj je oporuci napomenula da »u kući ima 172 libara sive meke raše« (*Item disse hauere in casa L 172 di rascia beretina molle*) koju treba dati franjevcima trećoredcima na Komrčaru, a oni »ju trebaju prodati i od ostatka novca služiti jednu seriju grgurovskih misa za oporučiteljicu, a od ostatka načiniti jednu na oltaru u čast Gospodina Boga« (…*che la uendono et delli ritratti siano tenuti celebrar una uolta le messe gregoriane per la predetta testatrice et dello resto faccino uno in altare ad honor d'Iddio*). HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 220r, 17. I. 1557.

[1354] Npr. *Dona Stana relitta del quondam Zuane Vulachouich da Segna,* ostavila je svojoj snahi Urši, ženi njezna sina Vincenta, za ljubav Božju kao i za ljubav i pažnju koju je oduvijek od nje primala, sve lanene tkanine i sve ostale uporabne predmete od lana« (*tutti et cadauni drappi de lin et cadauna altra mobilia de lin*). HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VIII, fol. 8v, 3. II. 1594.

je ostavljena fina tkanina - samt (*samito*),[1355] a jednom svila (*pano di seda*).[1356] Na kraju, u dva navrata darovan je konac (*filo*),[1357] a jednom omot zlatnoga konca (*un fuso d'oro fila*).[1358]

6.1.2. Odjevni predmeti

Kada je riječ o odjeći koja se ostavlja *pro anima testatoris* ili *ad pias causas,* takvih je legata zaviješteno ukupno 342. U tri slučaja notari su zapisali općenite termine za odjeću, *vestimenta*[1359] odnosno *vestidi,*[1360] a osam puta spominje se *robba.*[1361]

U rapskim se posljednjim voljama pretežno ipak navode termini za većinu odjevnih predmeta, te se prema tome može odrediti vrsta odjeće koja je bila u opticaju na području komune u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća.[1362] Odjevni predmeti zaviještani *ad pias*

[1355] *Misser pre Iacobo Caratelich mansionario figliolo di fameggia* namijenio je jednome od nećaka po sestri ili bratu koji želi postati svećenik, među ostalim i »jedan samt od turskoga atlasa i s našivenim perlama« (*il samito di raso turchino lauorato di perle*). HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 24v, 20. XII. 1552.

[1356] Patricijka *Franciscina relitta in secondo matrimonio del quondam spetabil miser Gieronimo Signa alius Bochina* darovala je za oltar Proplakalog Križa u crkvi Sv. Križa jedno novo svileno sukno (*un pano inanti il altar di seda nouo*). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 135v, 27. XI. 1589.

[1357] *Hellena fiola del quondam Zorzi Cerich da Besca* darovala je redovnici Izabeti *Cortese* »za ljubav Božju i za svu ljubav koju joj je pružala«, među ostalim i »jednu libru mekoga konca« (*una lira di filo sotil*). HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 4r, 15. I. 1599.

[1358] Patricijka *Franciscina relitta in secondo matrimonio del quondam spetabil miser Gieronimo Signa alius Bochina* darovala je Andrijani Bubanić iz Osora »jedan omot zlatnoga konca (*un fuso d'oro fila)* koji se kod nje nalazi u zalogu, a sada joj ga daruje trajno za ljubav Božju i da moli Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 137r, 27. XI. 1589.

[1359] Npr. Rapski građanin *Antonius de Cortesiis* ostavio je svome bratu *ser* Ivanu »za ljubav Božju kao i za svu ljubav i dobrohotnost koja je oduvijek bila i jest među njima svoju odjeću svakojake vrste« (*eius vestimenta cuiuscumque sortis*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 31v, 12. V. 1571. Codicillus

[1360] Rapska građanka *dona Magdalena consorte de magistro Zorzi Jachofcich piliçaro et figliola del quondam magistro Zuan Perlitance* darovala je »sirotinji (*ale miserabel persone*) ostatak odjeće koju ima« (*tuto il restante ueramente deli sui uestidi qual hauer*). HR DAZD, 28, RB, FFa, k. 9, sv. IV, fol. 35r, 15. III. 1550.

[1361] Termin *robba* označava ne samo odjeću i tkanine, već općenito stvari, predmete i pokretnine. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 579. Iz konteksta rapskih oporuka ovaj termin odnosi se uglavnom na tkanine i odjevne predmete, ali u manjoj mjeri i kućanske predmete izrađene od tkanina kao što su primjerice, jastuci, jastučnice, prekrivači i sl. Naime, ponekad se uz navođenje škrinja u kojima se uglavnom čuvala *robba* i opisuje što se sve unutra nalazilo. Npr. *Mariza, al presente masera del misser Galzigna di Galzigna* ostavila je svojoj sestri Orsi »jednu novu škrinju i sve košulje, haljine, ogrtač od janjeće kože i sve druge predmete« (*una cassa noua, tutte le camise, uesture, camizo della peliza angelina con le altre robe*) obvezujući je na narudžbu jedne serije grgurovskih misa za nju. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 14r, 9. III. 1567.

[1362] Odjeća je u srednjovjekovnome i ranonovovjekovnome razdoblju imala i svojevrsni statusni simbol. Materijali od kojih su se izrađivale pojedine vrsta odjevnih predmeta bili su jedan od faktora koji je označavao kojemu društvenom sloju je namijenjena neka vrsta odjeće. Primjerice, odjeću izrađenu od jednostavnijih pamučnih, lanenih ili vunenih tkanina nosili su pripadnici skupine *populares* ili *habitanti in districtu* dok su odjeću ili dijelove odjeće izrađenu od skupocjenijih tkanina, primjerice, svile, brokata, baršuna ili damasta odijevali pripadnici skupine *nobiles.* Isto se odnosi i na ukrašavanje odjevnih predmeta. U razmatranom razdoblju to se napose vidi u nanošenju raznih vrpci, perla i sl. što je bila karakteristika odjeće koju su odijevali imućniji pripadnici društva, dok su odjeću jednostavne izrade nosili pučani i stanovnici distrikta. O odjeći kao simbolu društvenoga statusa, ali i odijevanju u ranome novom vijeku vidi opširnije npr.: Diana Hughes Owen, »Sumptuary Law and Social Relations in Renaissance Italy«, *Disputes and Settlements: Law and Human Relations in the West,* ed. John Bossy, Cambridge University Press, Cambridge, 1983., str. 69.-99.; B. Basti, »Clothing the living and the dead: memory, social identity and aristocratic habit in the Early Modern Habsburg Empire«, *Fashion Theory* (2001.), br. 5(4), str. 357-388.; Susan J. Vincent, *Dressing the Elite: Clothes in Early*

causas mogu se razvrstati u nekoliko skupina. Prvo što je primjetno jest da su se ostavljali različiti dijelovi odjeće, muške (*da man; da homo, da huomo)* i ženske (*da donna, da dona, da muliero*). Ponekad je bilo naglašeno radi li se o ženskome (14 spomena) ili muškome odjevnom predmetu (6 spomena), no češće nije. Međutim, na temelju nazivlja koji definiraju određeni tip odjeće, ali ovisno i o tome kome se daruje (primatelj legata), može se razlučiti radi li se o odjeći namijenjenoj ženama ili muškarcima. Isto tako, darovani su i odjeveni predmeti koje su nosili i muškarci i žene, primjerice košulje (*camisa, camixa*), prsluci (*gielecho*), ogrtači (*cappa, capa*) ili pokrivala za glavu (*fazol, facol, faciol*).

Tkanine i odjevni predmeti najčešće su darivani članovima uže ili šire obitelji, često i kućnoj posluzi, zatim pojedinim pripadnicima rapskoga klera ili crkvenim ustanovama, prvenstveno samostanima, ali i crkvama za prekrivanje oltara ili izradu misnoga ruha. Odjeću ili tkanine za izradu odjeće oporučitelji su nerijetko namijenili *alli poueri di Christo* ili pak djevojkama koje se pripremaju za udaju u vidu uvećanja njihova miraza.

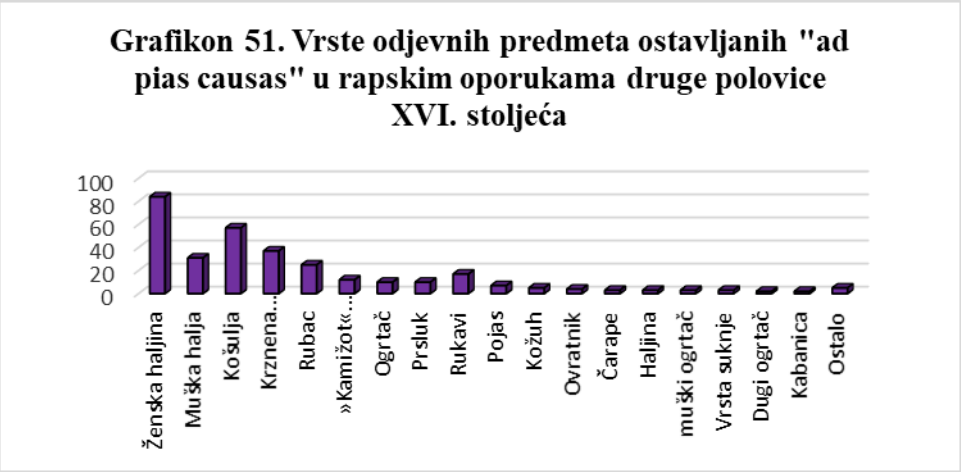

Od ženskih odjevnih predmeta darivanih *ad pias causas* ili *pro remedio animae* spominju se haljine koje su označene terminima *uestura*[1363] (84 spomena), *gonella*[1364] (3 spomena), zatim

Modern England, Berg, Oxford, 2003.; R. Morris, *Textiles and Materials of the Common Man and Woman, 1480-1580*. Stuart Press, Bristol, 2005.

[1363] *Vestura* na mletačkome dijalektu označava haljinu. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 791. Taj se ženski odjevni predmet nosio u našim komunama od XVI. do XVIII. st. O tome: Nataša Bajić Žarko, »Utjecaj venecijanske mode na odijevanje Splićanki i Zadranki u 18. stoljeću«, *Adriatico / Jadran,* Rivista di cultura tra le due sponde, (2007.), br. 2, str. 104.

Npr. Patricijka *Franciscina relitta in secondo matrimonio del quondam spetabil miser Gieronimo Signa alius Bochina* darovala je »za ljubav Božju i oprost njezinih grijeha Ivani Starčić, ženi pok. Nadala iz Hvara »jednu svoju haljinu od crne *sarze* (vrsta lanenoga sukna) zajedno s ogrtačem (*una mia uestura di sarza negra con la mia capa*) i kako bi molila Boga za njezinu dušu«. Izvjesnoj Mari *Beluitcha* darovala je »svoju crnu haljinu od čiste *sarze*« (*mia uestura pur di sarza negra*) s obvezom »da moli Boga za njezinu dušu«. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 135v, 27. XI. 1589.

[1364] U srednjemu vijeku ženske haljine i muške halje označavaju se terminom *gonella,* a od XV. stoljeća umjesto *gonella* počinje se javljati naziv *vestura* iako se još uvijek ponegdje zadržava termin *gonella.* I. Anzulović,

ogrtači (*cappa, capa*)[1365] (10 spomena), haljine podstavljene krznom (*pellica, pillica* ili *peliza*)[1366] (37 spomena), te suknje (*camicioto, camisoto*)[1367] (12 spomena), (*burato, borato*)[1368] (3 spomena). Nadalje, vrlo učestalo darivale su se košulje (*camisa, camisia, camixa, interula*)[1369] (50 spomena). Nerijetko su bila ostavljana pokrivala za glavu odnosno rupci (*faziol, fazol, fazuol, faciol da cauo, faciol da capo, faciol da testa, uello*)[1370] (17 spomena). Talijanski termin *fazol* se u rapskim posljednjim voljama pojavljuje u dva navrata pod hrvatskim pojmom »pokrivače« (*pokriuaçe).*[1371] Među odjevnim predmetima navode se i

---

»Nazivlje ženske odjeće zadarskog područja u pisanim izvorima« (dalje: »Nazivlje ženske odjeće«), *Zadarska smotra,* god. XLVIII (1999.), br. 4-6, str. 112. Npr. građanka *Catarina Xulica* ostavlja »za ljubav Božju franjevcu Šimunu sinu pok. Petra iz Lošinja »jednu svoju novu sivu haljinu« (*una sua gonella noua beretina*). HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 19v, 11. XI. 1551.

[1365] Pojam *Cappa* označava dugu haljinu s rukavima otvorenu sprijeda, nalik na ogrtač. Inače, ovaj odjevni predmet nosili su i muškarci i žene. Jacqueline Herald, *Renaissance Dress in Italy 1400-1500,* The History of Dress Series. General Editor: Dr. Aileen Ribeiro, Bell&Hyman, London & Humanities Press, New Jersey, 1981. Glosssary of Renaissance Dress and Textile Terms, str. 213.
Npr. Građanka *madona Maria relitta quondam ser Antonio Cortese quondam ser Domenego* darovala je svojoj nećakinji Poliseni, »za ljubav Božju i ljubav koju gaji prema njoj, jednu od svojih haljina odnosno ogrtača za žene od svile« *una delle sue uesture ouer cappe da dona di seda*). HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. XV, fol. 9, 7. X. 1574.

[1366] *Pellica, pillica* ili *peliza* je haljina podstavljena krznom, a može biti i čitava izrađena od ovčjega ili kozjega krzna. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 487. Neki povjesničari smatraju da je riječ o krznenom ogrtaču kojega su proizvodili lokalni kožari (*peliparii*). Vidi npr. G. Budeč, »Materijalni predmeti labinskoga stanovništva u razdoblju od 1525. do 1550.« (dalje: »Materijalni predmeti labinskoga stanovništva«), *Historijski zbornik,* god. LXII (2009.), br. 2, str. 361.
Npr. *Dona Celia relicta quondam domini Matthei de Zaro* ostavila je »za ljubav Božju i svoju dušu« Katarini, nezakonitoj kćeri svećenika Jeronima *de Dominis* među ostalim »jedan svoj ogrtač od janjeće i kozje kože« (*unam eius pelizam agnelinam et capretinam*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 5v, 13. VI. 1564.

[1367] Termin *camicioto* prevodi se na hrvatski pojmom *kamižot,* a na zadarskome području u XVI. st. označava platnenu suknju. U Istri je *kamžot* klinasta ženska odjeća od bijela platna ili crne pamučne tkanine, bez rukava i nosi se iznad košulje, ispod gornje odjeće. I. Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće«, str. 123. Prema navodima iz oporuka očito je rapski *kamižot* sličio istarskome. Npr. *Margarita Spadiriza relicta del quondam Christophoro da Bistrica* darovala je sestri Filipi *Cortese,* redovnici u samostanu Sv. Justine, između ostaloga i »jedan bijeli kamižot (*uno camisoto bianco*) kako bi molila Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 42v, 4. VI. 1600.

[1368] Tzv. *kamižot* se u Rabu ponekad pojavljuje i pod terminom *burato* (*borato*), što znači da je *burato* bila vrsta suknje kako je vidljivo iz oporuke mlade djevojke Katarine, kćeri pok. Kristofora Pincina. *Giouene Chatarina fiola del quondam misser Christophoro Pincino* ostavila je »za ljubav Božju i u znak ljubavi« svojoj rođakinji Mariji, kćeri majstora Ivana Marka Makarunića, »jedan svoj crni kamižot koji se naziva i burato« (*uno suo camisotto negro chiamato burato*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 35v, 6. V. 1572.

[1369] Košulje kao pobožni legati se spominju ukupno 57 puta, od čega ženske 50 puta, a muške 7 puta. Npr. *Dona Eufemia uxor Lucae Mersich* darovala je *pro anima sua* svojoj nećakinji Luciji, kćeri njezine sestre Paule, »dvije košulje koje su bile od njezine pokojne kćeri Barice« (*duas interulas siue camissas que fuerunt quondam Barice filie prefate testatricis*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 20v, 6. X. 1559.

[1370] Rubac se u vidu pobožnoga legata daruje ukupno 25 puta. 17 takvih darivanja odnosi se na pokrivalo za žene, a 8 za muškarce. Npr. Stanovnica Lopara, *dona Barusa moglie di Steffano Berzelich da Neparo* darovala je Mandi *Contanina,* osim haljine od raše i košulje, i »jedan novi rubac (*un faciol nouo*), za ljubav Božju i oprost njezinih grijeha i kako bi molila Boga za njezinu dušu«. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 496v, 17. XII. 1592.

[1371] U Rabu se očito govorio i hrvatski jezik što pokazuje i termin *pokriuaçe* kojim se prevodi talijanska riječ *fazol, faciol.* Tako je primjerice, građanka *dona Catherina relitta quondam Marco Sforça* navela u svojoj posljednjoj volji da je dala u zalog Margariti ženi majstora Jurja Maromara »tri rupca koji se nazivaju pokrivače« (*tre facioli nominate pocriuaçe*), a ona je »za njezinu dušu« dužna jednu dati ocu franjevcu fra Ivanu Drasičiću, njezinom ispovjedniku, a drugu ocu franjevcu fra Kristoforu Priuriću. »Pokrivače« se kao rubac pojavljuju i na zadarskome području u kasnosrednjovjekovnome i ranonovovjekovnome razdoblju, a imale su dugi pravokutni

prsluci odnosno kaputići srednje dužine (*gielecho, gieleco, geleco*)[1372] (10 spomena) kao i ogrtači podstavljeni kožom odnosno krznom (*pilizon, pellizon*)[1373] (5 spomena). Darivali su se i ukrasni dijelovi odjeće poput rukava (*un par de manege*)[1374] (17 spomena), ovratnika (*colletto*)[1375] (4 spomena) i pojaseva (*pasiza, passiza, passica*)[1376] (7 spomena). Jednom se spominju i dvije ukrasne marame koje su se nosile oko vrata (*caueco*).[1377]

Među muškim odjevnim predmetima ostavljanima *ad pias causas* ističu se muške halje (*uesta)*[1378] (31 spomen), košulje (*camisa*)[1379] (7 spomena), pokrivala za glavu (*fazol, faciol da*

---

oblik. Na Ižu se pokrivača pravokutnog oblika naziva jašmak, u Novigradu marama, a na Pagu pokrivača. I. Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće«, str. 126.

[1372] Ovakve prsluke nosili su i muškarci i žene. Npr. *Helena Venetiana* ostavlja rapskome kanoniku Jurju Mirkoviću »jedan ženski prsluk od plavo-ljubičastoga sukna (*un geleco da dona di pano paonazzo*), kako bi govorio grguovske mise za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 3r, 12. XII. 1582.

[1373] *Pilizon,* odnonsno *pellizzon* bio je dugi ogrtač podstavljen obično janjećim ili kozjim krznom ili kožom. Može se prevesti i kao kožuh ili čak bunda. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 487. Iz konteksta je vidljivo da su ga nosili i muškarci i žene. Npr. Građanka *dona Margarita relicta quondam Andrea Pechiaricich alius Giado* ostavila je svojoj kćeri Katarini, među ostalim, »jedan janjeći kožuh (*un suo pellizzon nouo di pelle agneline*) za oprost njezinih grijeha i da moli Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XIV, fol. 33, 25. III. 1584.

[1374] Rukavi su se mogli staviti na odjeću ili ukloniti, već prema potrebi. Spajali su se raznim kopčama, pucetima ili vrpcama, kako je to bilo tipično za modu renesanse. Usp. I. Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće«, str. 115, 119. Rukavi su izrađivani od različitih vrsta materijala, od običnoga sukna sve do skupocjenijih materijala poput velura, odnosno baršuna ili svile. Ponekad su bili i ukrašavani perlama i različitim ukrasima. Ovisno o bogatstvu izrade i finoći materijala za rukave, katkada je bila i stvar prestiža nositi što bogatije izvezene rukave, pa je elita nosila rukave finije izrade i načinjene od skupocjenijih materijala. O tome vidi: G. Budeč, »Inventar dobara šibenskog patricija *ser* Jurja Kamenarića iz 1451. godine«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU,* (2010.), vol. 28, str. 82.
U rapskim se oporukama spominju rukavi izrađeni pretežno od crnoga sukna i raše ili čak crnoga velura odnosno baršuna te svile. Npr. Građanka *dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico ostavila je* »za ljubav Božju« Margariti, redovničkoj kandidatici, »dva para rukava od crnoga sukna« (*duoi para de maneghe de panno negro*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 18v, 6.V.1588. Codicillus; *Antonio Docola quondam misser Andrea Docola Bon* darovao je svojim trima nećakinjama Katarini, Franciski i Jeronimi »za ljubav Božju i u znak ljubavi kad se budu udavale, svakoj po jedan par rukava od crnoga baršuna« (*uno paro de maneghe de ueludo negro*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 48v, 8. X. 1573. Za jedan dukat mogli su se kupiti primjerice svileni rukavi, kao što je to vidljivo iz oporuke *done Sancte Mrauich* koja je Franici kćeri Frane Merkadantića »za ljubav Božju i svoju dušu« darovala »jedna dukat da za njezinu ljubav kupi jedan par svilenih rukava« (*ducato uno acio per amor suo compri uno per de manege de seda*). HR DAZD, 28, RB, FFa, k. 9, sv. IV, fol. 40r, 31. III. 1552.

[1375] Npr. Građanka *Margarita picochara figliola di maistro Zuane Burighella* darovala je Margariti kćeri majstora Tome Robića »jedan ovratnik od sukna, koji je sezao do ramena (*un mio colletto di tella da spalle*) za svu ljubav koja je oduvijek postojala među njima i da se sjeti moliti Gospodina Boga za njezinu dušu.« Drugoj prijateljici Jeronimi, kćeri pokojonoga majstora Ivana, dala je »drugi ovratnik (*un altro mio colletto*) da moli Gospodina Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 112v, 13. IX. 1600.

[1376] *Ser Zorzi Buchouaz da Segna* darovao je nekoj Mari *Chuzula* »za ljubav Božju jedan svileni pojas« *(una pasiza da seda*). HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 11. X. 1571.

[1377] Npr. Stranac u Rabu, *misser Domenego del quondam misser Piero Boni da Pistoia* darovao je svojoj služaki Franciski »za ljubav Božju i svoju dušu«, među ostalim i »dvije marame od raše« (*dui caueci di rasse*). HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 25v, 22. VII. 1595.

[1378] Npr. *venerabilis dominus presbiter Ioannes Fabbianic manssionarius ecclesie cathedrale arbensis* darovao je izvršitelju oporuke Kristoforu Fabijaniću »jednu halju od samta (*unam uestem de samito*) koja se nalazi u zalogu kod gospodina Nikole Slavkovića za dvije zlatne škude, a on je dužan slaviti jednu seriju grgurovskih misa za njegovu dušu«. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 10v, 27. VII. 1556.

[1379] Npr. *Dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico* ostavila je »za ljubav Božju, Jurju, bratu u samostanu Sv. Ivana, podrijetlom iz Krka, jednu mušku košulju« (*una camisa da huomo*), a »fra Kamilu, strancu koji se također nalazi u navedenom samostanu, za svoju dušu, darovala je drugu mušku košulju« (*unaltra camisa da huomo*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 17v, 6. V. 1588.

man)[1380] (8 spomena) te šešir (*capello*)[1381] koji se spominje jednom, a u nešto manjoj mjeri navode se ogrtači pod pojmovima *doliman*[1382] (3 spomena) i *mantil*[1383] (2 spomena) te kratki ogrtač (*zopon*)[1384] (2 spomena). U dva slučaja darovana je i kabanica (*ferariol).*[1385] Čarape (*calcette, chalcette*)[1386] se daruju tri puta. Jednom se u vidu pobožnih legata navode i hlače (*bragesse*).[1387]

6.1.3. Materijali, cijene i boje

U rapskim posljednjim voljama nerijetko se navodilo od kojega su materijala pojedini odjevni predmeti načinjeni, pa se tako spominju oni dobiveni od životinja kao što su raša (*rassa, rasa, rascia*)[1388] (45 spomena) i vuna (*lana*)[1389] (18 spomena), zatim janjeće krzno (*pelliza, pellica agnellina, pelle agnelline*)[1390] (17 spomena), kozje krzno (*pelliza, pellica capretina, pelle*

[1380] *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator* (…) ostavlja svome mužu Ivanu, među ostalim i »jedan muški rubac« (*un fazol da man*) za ljubav Božju i dušu oporučiteljice«. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 40r, 10. VI. 1592.
Marizza relicta quondam Colane de Gorisia (…) darovala je svećeniku Andriji *da Rodi* (sa otoka *Rodos*), među ostalim, »dva muška rupca« (*doi facioli da man*). HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv XI, fol. 14, 15. V. 1584.

[1381] *Il reuerendo misser pre Francesco de Signa alias Bocchina canonico d'Arbe* darovao je »za ljubav Božju i u znak ljubavi« svome nećaku svećeniku Frani *de Zaro* »jedan šešir od lasičjega krzna« (*uno capello d'ormesin*). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 100, 15. X. 1585.

[1382] Npr. *Reuerendo misser pre Nicolo Colich canonico de Arbe* ostavlja notaru Frani Jačini »jedan ogrtač od neobrađene svile« (*uno doliman de struza*) koji je kupio od svećenika *misser pre* Aleksandrića, obvezujući ga na slavljenje jedne serije grgurovskih misa za njegovu dušu. HR DAZD, 28, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 25r, 6.I.1554.

[1383] Npr. Građanka *dona Magdalena relicta quondam ser Ioanneti Caffrano* darovala je budućem svećeniku fra Matiji *Staffe* »svoj ogrtač od duljih (*suum mantile ex longiori*) kad bude pjevao svoju prvu (mladu) misu.« HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 12r, 9. XI. 1566.

[1384] Npr. Patricij i svećenik *reuerendo misser pre Collane de Marinellis* darovao je svom izvanbračnom sinu Ivanu Pavlu »za ljubav Božju«, među ostalim i »jedan ogrtač od crnoga samta« (*uno zopon de samito negro*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 18v, 21. IV. 1570.

[1385] *Ferariol* se u mletačkom dijalektu javlja i pod pojmom *tabaro,* a označava kabanicu. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 265. *Il reuerendo misser pre Francesco de Signa alias Bocchina canonico d'Arbe* ostavio je svećeniku Frani *Allesandrich* »svoju kabanicu od crnoga sukna (suo feranol de panno negro), a on je za to obvezan govoriti jednu seriju grgurovskih misa za njegovu dušu.« HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 100, 15. X. 1585.

[1386] Npr. *il venerabil misser pre Zorzi Gagiardino mansionario della chiesa Cathedrale d'Arbe* ostavio je *misser* Marinu *Scaffa* osim stare košulje i »jedan par čarapa od crnoga sukna (*uno paro di calcette di panno negro*) kako bi molio Boga za njegovu dušu«. HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 16, 18 .III .1588.

[1387] *Ser Zuane Dudich marinaro et patron di sua barcha peotta* ostavio je »za ljubav Božju i svoju dušu«, svom rođaku svećeniku *misser pre* Ivanu, između ostaloga i » hlače od samta (*le bragesse de samito*) kako bi molio Boga za njegovu dušu.« HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 16v (1071v), 6. VI. 1558.

[1388] Od grube vunene tkanine, raše, proizvodile su se pretežno haljine, ali u manjoj mjeri i prsluci te pokrivala za glavu. Npr. *la nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis* ostavila je patricijki Nikoloti *Scaffa,* među ostalim i »jednu novu haljinu od domaće meke raše (*una uestura di rassa nostrana sottil noua*), kako bi molila Boga za njezinu dušu i one koji su joj ostavili njezina dobra.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 409v, 21. XII. 1596.

[1389] Vuna se obično darivala kao sirovina za izradu odjevnih predmeta, a kad je riječ o odjeći izrađenoj od vune, onda se to napose odnosi na rupce ili poneku haljinu. Npr. *madona Stanola consorte del spetabil misser Hieronymo Nimira quondam misser Zuane* ostavila je redovnici sestri Mariji *Nimira*, među ostalim i »jedan vuneni veo (*uno uello de lana*) kako bi molila Boga za oprost njezinih grijeha.« HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 54v, 18. II. 1578.

[1390] Npr. *Margarita picochara figliola di maistro Zuane Burighella* darovala je svojoj baki Marisini *Burighela,* između ostaloga i »jednu svoju haljinu od janjećega krzna (*una mia pelliza agnelina*), kako bi molila Boga za

capretine)[1391] (2 spomena) te kozja dlaka (*zambelloto, cambeloto*)[1392] (2 spomena). Spominju se i drugi, jeftiniji materijali kao što su sukno (*panno*)[1393] (19 spomena) i platno (*tella*)[1394] (4 spomena). Nadalje, navode se lanene tkanine (*sarza*)[1395] (16 spomena), pamuk (*bombaso*)[1396] (3 spomena) i njegove mješavine (*bocassino,bucasino*)[1397] (1 spomen), a jednom se navodi i konoplja (*canauazza*).[1398] Skupocjenija odjeća ili njezini dijelovi, primjerice rukavi, pojasevi i sl. bili su izrađeni od finijih materijala poput samta (*samito*)[1399] (18 spomena), atlasa odnosno satena (*raso, razo*)[1400] (11 spomena), svile (*seda)*[1401] (10 spomena), a u znatno manjoj mjeri i

---

njezinu dušu«, a drugu »svoju haljinu od janjećega krzna« (*mia pelliza agnelina*) namijenila je svojoj sestri Franciski, »da moli Boga za njezinu dušu«. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 112rv, 13. IX. 1600.

[1391] *Margarita picochara figliola di maistro Zuane Burighella* ostavila je Katarini, kćeri njezina pok. strica Nikole *Burighela* »jednu svoju haljinu od kozjega krzna (*una mia pellizza capretina*) kako bi se sjetila njezine duše.« Isto, fol. 112v.

[1392] *Zambellotus* je tkanina izrađena od kozje ili a u nekim krajevima i od devine dlake. *Lexicon latinitatis medii evi,* sv. II, str. 1284. Npr. *madona Orsolina relicta quondam misser Damiano Spalatino,* darovala je redovnicama samostana Sv. Andrije, od svojih haljina, jednu načinjenu od kozje dlake (*delle soe uesture zambelotto negro*) i drugu od bijeloga atlasa (*et raso bianco*), a one moraju od toga načiniti dva sukna koji će se staviti na oltare Sv. Franje u franjevačkoj crkvi Sv. Ivana, i Gospin oltar u crkvi Sv. Andrije. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 35v, 3. X. 1554.

[1393] Npr. *Il venerabil misser pre Zorzi Gagiardino mansionario della chiesa Cathedrale d'Arbe* darovao je kleriku Augustinu Furlanu »za ljubav Božju, jednu svoju halju od crnoga sukna« (*una sua uestizzola di panno negro*). HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 17, 18. III. 1588.

[1394] *Tella* je općenito naziv za platno najčešće izrađeno od lana ili kudelje. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 740. Npr. Npr. *Dona Chaterina Marihnina consorte de magistro Francisco da Uenetia* darovala je Antoniji, kćeri njezine rođakinje Perine »jednu platnenu suknju« (*un suo camisotto de tella*) »kako bi molila Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 39r, 28. VI. 1573.

[1395] *Sarza* je vrsta lanenoga sukna. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 602. Od *sarze,* tkanine pletene na dvije niti, ne stupane, najčešće su bile šivane suknje, odnosno haljine. I. Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće«, str. 120. Npr. Građanka *Marichna figliola del quondam maistro Francesco Burighella* ostavila je nećakinji Margariti koja se nalazi u samostanu Sv. Justine, »svoju haljinicu od crne lanene tkanine (*la sua uestina di sarza negra*) kako bi ona molila Boga za dušu oporučiteljice.« HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 8v, 26. VIII. 1591.

[1396] *Bombaso* je vrsta pamučne tkanine te se može prevesti i pojmom bombaž. G. Budeč, »Materijalni predmeti labinskoga stanovništva«, str. 361. Npr. Stanovnica Raba *Margarita Spadiriza relicta del quondam Christophoro da Bistrica* ostavila je svojoj nećakinji, sluškinji patricijke Antonije *de Zaro,* među ostalim i »dva pamučna rupca (*doi facoli di bombaso*) i to za ljubav Božju te da moli Gospodina Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 42r, 4. VI. 1600.

[1397] *Bucassin* ili *boccasino* je tkanina od lana i pamuka tako fino izrađena da se može zamijeniti sa svilom. *Bocassin* se u zadarskim izvorima prevodi i kao *fuštan, fuštanj* ili *fustan* (pamučna tkanina) prema kojoj se naziva i vrsta suknje. I. Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće«, str. 120-121.
Npr. *Agnia Cibermanich dell quondam Martin de Fianona, all'presente massera del ser Zorzi Uesselinich* ostavila je Jurju Veseliniću i njegovoj ženi Lukreciji, između ostaloga i »jedan kamižot od pamučno-lanene tkanine (*uno camisotto di tella bocasina*) za ljubav Božju i za dobro društvo koje je od njih primila«. HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 41, 8. III. 1576.

[1398] *Dona Matia relitta del quodnam Antonio Rabçich alias Chiuch* ostavila je Margariti kćeri majstora Ivana *Burighella*, redovničkoj kandidatici u samostanu Sv. Justine »jedan svoj bijeli kamižot od konoplje (*vn suo camisoto bianco di canauazza*) kako bi molila Boga za njezinu dušu«. HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XIX, fol. 26, 27. VIII. 1589.

[1399] Stanovnica Novalje *Laura figliola di maistro Christoforo Misich et al presente moglie di Matio Pticich habitante in Nouaglia* ostavila je svome bratu Matiji, »svoju haljinu od zelenoga samta (*la mia uestura di samito uerde*) za ljubav Božju, i kako bi njegova supruga to nosila na obljetnicu oporučiteljičine smrti.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 159r, 17. VII. 1590.

[1400] Npr. Građanka *Catarina al presente moglie di ser Francescho Docula* darovala je za katedralu Sv. Marije »jednu svoju žutu haljinu od satena (*la sua uestura zalla di raso*) da se izradi misno odjelo (*pianeta*) koje će

baršuna (*uelluto, uelludo*)[1402] (3 spomena), damasta (*damasco*)[1403] (2 spomena) te brokata (*brochatello*)[1404] (1 spomen). Iz navedenoga se može ustvrditi da su u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća u opticaju bili odjevni predmeti i tkanine pretežno izrađeni vune i raše, janjećega i kozjega krzna, te lanenoga i pamučnoga sukna. Među skupocjenijim odjevnim predmetima ističu se oni izrađeni od samta, satena i svile, dok su u mnogo manjoj mjeri bili zastupljeni baršun, damast i brokat (vidi Grafikon 52.).[1405]

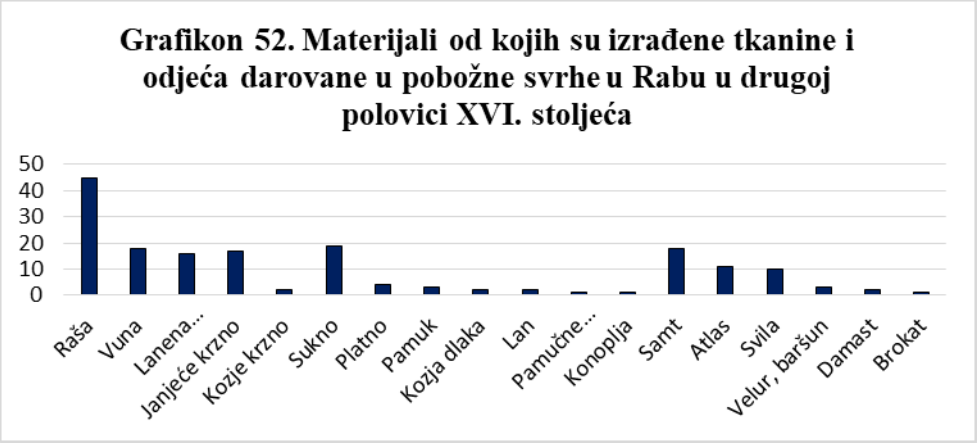

Odjeću napravljenu od navedenih materijala darovali su uglavnom pripadnici rapskoga patricijata i imućnijega građanstva. Zamjetno je da su jednostavniju odjeću izrađenu od

---

služiti za bogoslužje, u svrhu oprosta njezinih grijeha«. HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVIII, fol. 288v, 6. IV. 1563.

[1401] Stanovnica distrikta *Anniza, relitta in primo marimonio del quondam Francisco Schiran, al presente moglie di Francisco Bacich* darovala je svome suprugu Frani, između ostaloga, »dva para svilenih rukava, u ljubičastoj i zelenoj boji te dva svilena pojasa, zeleni i crveni« (*para quatro di manighe di rassa, et altre doi di seda paonace, et uerde, doi passice di seda uerde e rossa*) obvezujući ga na narudžbu triju serija grgurovskih misa za nju i njezine pokojne roditelje. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 3v, 22. X. 1596.

[1402] Patricijka *la nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis* ostavila je Mariji kćeri njezina rođaka Frane *de Dominis* »svoj prsluk izrađen od grimiznoga baršuna (*il mio gilecho ouerosaio di uelludo cremesse*) iz ljubavi i kako bi molila Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 410r, 21. XII. 1596.

[1403] Npr. Patricijka *madona Eufemia figliola del quondam misser Zorzi de Marinellis* darovala je svojoj sestri Jeronimi, redovnici samostana Sv. Andrije, među ostalim i »jednu svoju haljinu od crnoga damasta od koje bi se načinilo liturgijsko odijelo i sukno za oltar u crkvi Sv. Andrije«. HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VII, fol. 66, 25. IV. 1557.

[1404] Gore navedena patricijka *la nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis* u pobožne je svrhe darovala i dvije svoje haljine, jednu od crvenoga baršuna, drugu od brokata (*le mie doi uesture, cio e una di uelluto di cremesin et l'altra di brochatello*) kako bi se načinili paliji za oltar Presvetoga Tijela Kristova u crkvi Sv. Andrije i za Gospin oltar u franjevačkoj crkvi Sv. Bernardina. Isto, fol. 409v-410r.

[1405] Odijevanje u rapskoj komuni prilično je sličilo onome u nekim istarskim komunama u razmatranome razdoblju. Primjerice, u Labinskoj komuni se u razdoblju od 1525. do 1550. nosila odjeća izrađena od vrlo sličnih materijala, a ondje su najzastupljeniji materijali također bili vuna (*lana)* i to domaća (*lana nostrana),* zatim sukno (*pannus)* te raša (*rassia, rascia, raxa),* a naposljetku i lanene tkanine (*sarza*). G. Budeč, »Materijalni predmeti labinskoga stanovništva«, str. 356-359. U Zadru su 70. tih godina XVI. stoljeća žene nosile odjeću izrađenu od sličnih grubljih i običnijih materijala kao što su sukno, raša, *sarza,* te pamučnih tkanina *bottana, bonbasina* i *tella,* ali i finijih materijala poput brokata, baršuna, damasta i atlasa. I. Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće«, str. 123-124.

jeftinijih materijala primali uglavnom siromašniji članovi rapskoga društva, primjerice sluškinje i siromašni, dok su vrjednije odjevne primjerke oporučitelji namijenili članovima svoje uže ili šire obitelji ili pak pripadnicima rapskoga klera. Odjeću od najskupocjenijih vrsta materijala (npr. baršun, damast, svilu ili brokat) imućniji oporučitelji znali su ostaviti i rapskim crkvama te se ona trebala prenamijeniti za ukrašavanje oltara ili bogoslužje. Prema vrsti materijala od kojega je izrađen pojedini komad odjeće darovan *per l'anima* može se uvidjeti koji su odjevni predmeti bili vrjedniji, odnosno skupocjeniji, a koji su bili skromnije vrijednosti. Rapski notari u oporukama gotovo da nisu navodili novčane vrijednosti odjevnih predmeta, pa je materijal donekle jedini pokazatelj vrijednosti odjeće. Vrlo se rijetko, gotovo iznimno navodila cijena odjeće.[1406] Primjerice, svećenik Ivan Fabijanić darovao je izvršitelju svoje oporuke i notaru Kristoforu Fabijaniću, među ostalim, i »jednu halju od samta koja se trenutno nalazi u zalogu kod Nikole Slavkovića za dvije zlatne škude.«[1407] U svojoj je posljednjoj volji patricijka Antonija, žena pok. Bernardina *di Zaro* istaknula da je prodala Paskvi *di Spallatino* u Osoru »jednu svoju haljinu tamno-ljubičaste boje i to za 40 libara« (odnosno 6,2 dukata) i to »kako bi se mogle služiti brojne mise za njezinu dušu i grijehe.«[1408]

Ponekad su oporučitelji isticali boje tkanina odnosno odjevnih predmeta koje su darivali. Navođenje boje uz darivanu tkaninu u rapskim oporukama spominje 117 puta. Kvantitativnom analizom tekstila darovanog u vidu pobožnih legata može se uočiti da je među odjevnim predmetima dominirala crna (*negro*)[1409] (37 spomena)[1410] i siva nijansa (*beretina*)[1411] (29 spomena). Od boja sunčevoga spektra učestala je bila zelena (*uerde*)[1412] (13

[1406] Kako bi se dobio bolji uvid u cijene i vrijednost odjeće na tadašnjem tržištu, potrebno je detaljnije proučiti druge vrste privatno pravnih dokumenata, primjerice ženidbene ugovore, odnosno ugovore o mirazu, a naročito inventare dobara rapskih stanovnika, što u ovome radu nije obuhvaćeno.

[1407] *Venerabilis dominus presbiter Ioannes Fabbianic manssionarius ecclesie cathedrale arbensis (...) Item reliquit mihi presbitro Christophoro Fabbiano eius comissario unam eius uestem de samito exsistentem in pignore apud dominum Nicolaum Slafcouich pro duabus scudis aureis* (…). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 10v, 27. VII. 1556.

[1408] *Nobil madona Antonia quondam misser Bernardini di Zaro* (…) *hauer uenduto una uestura da dona di panno paonazo in Ossero a madona Pasqua di Spallattino per lire quaranta de picoli et hauer hauto per cappara lire uinti, lo ressiduo della qual uestura ha ordenato sia scosso et che si facino dir tante messe per l'anima et peccati soi.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIII, fol. 184v, 26. X. 1551.

[1409] Crna boja se najčešće navodi uz rukave (*maneghe, maniche*), koji su bili pomični dijelovi odjeće, ali i uz ženske haljine i muške halje te pokoji ogrtač. Npr. Građanka *dona Mandalena moglie di Mattio Faganelic* ostavila je »za ljubav Božju svojoj sestri Mari« među odjevnim predmetima i »svoju haljinu od crnoga samta te jedan par rukava od crnoga sukna« (*una uestura di samito negro (...) et un par di manige de pano negro*). HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. V, fol. 23v, 10.IV. 1572.

[1410] Odjeća od crnoga sukna, namijenjena visokim društvenim slojevima bila je karakteristična za ranonovovjekovnu Španjolsku, a taj se španjolski modni utjecaj, osjećao i u drugim dijelovima Europe, pa tako i u Italiji, a posredstvom Venecije i u Rabu. O utjecaju španjolske mode na europsku u XVI. stoljeću vidi više: Fernand Braudel, *Strukture svakidašnjice. Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća* (dalje: *Strukture svakidašnjice*), August Cesarec, Zagreb, 1992., str. 340.

[1411] Iz analize pobožnih legata u vidu odjevnih predmeta može se uočiti da je siva bila vrlo popularna boja i da su se na Rabu u razmatranome razdoblju vrlo često nosile haljine od sive raše. Npr. Građanka *dona Margarita*

spomena), žuta (*zala, zalla*)[1413] (8 spomena) i tamnoljubičasta (*paonaço, paunaço*)[1414] (8 spomena). Bijela (*bianco)*[1415] se navodi u manjoj mjeri (6 spomena), a manje učestale boje su modra (*modriana*),[1416] plava (*biaua*),[1417] crvena (*rosso*)[1418] (po 3 spomena svaka od navedenih). Među rijetkim bojama spomenutim u tekstilnim legatima darovanim *ad pias causas* su narančasta (*naranzata*)[1419] i grimiznocrvena (*cremesse*)[1420] koje su spomenute u 2

---

relicta quondam Andrea Pechiaricich alius Giado darovala je svojoj kćeri Katarini, među ostalom odjećom i »jednu novu haljinu od sive raše, za oprost njezinih grijeha i da moli Boga za njezinu dušu«. HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XIV, fol 33, 25. III. 1584.

[1412] Zelena se odnosi uglavnom na haljine izrađene pretežno od zelene raše. Npr. *dona Catharina moglie di ser Mattio Gnachera marinaro* darovala je Bernardini, kćeri pok. majstora Nikole Persića, »za ljubav Božju i zbog ljubavi koju joj iskazuje, jednu svoju haljinu od zelene raše« *(una sua uestura di rasa uerde*). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol 253v, 22. I. 1583.

[1413] Žuta boja odnosi se uglavno na haljine uglavnom izrađene od žute raše i rukave izrađene od žutoga satena. Npr. *Ursa moglie de Antonio Sutorich figliolo de Piero* ostavila je sav svoj miraz ocu Ivanu, budući, kako kaže da »nije mogla imati djece sa svojim mužem, te obvezuje oca da dade slaviti grgurovske mise za njezinu dušu i mora dati njezinoj šogorici Fumuli, »jednu njezinu žutu haljinu i par rukava od žutoga satena« (*la soa uestura zalla, et uno par de manige de raso zallo*). HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 18v, 12. IX. 1551.
Mariza al presente masera del misser Galzigna di Galzigna, »za ljubav Božju« ostavlja Urši, koja je trenutno sluškinja (*fantesca*) navedenog patricija *Galzigna,* »jednu svoju novu haljinu od raše žute boje« (*una uestura di rasa di color zalo noua*). HR DADZ, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 13v, 9.III.1567.

[1414] Iako termin *paonaço* doslovno znači »paunsko plava« boja, koja bi označavala boju između plave i zelene, odnosno tirkiznu, ipak u renesansnome kontekstu boje odjeće, prema nekim autorima odnosi se na tamnoljubičastu boju. Usp. I. Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće zadarskog područja u pisanim izvorima«, str. 125; G. Budeč, »Inventar dobara šibenskog patricija ser Jurja Kamenarića iz 1451. godine«, str. 83, bilj. 99. Isti, »Materijalni predmeti labinskog stanovništva od 1525. do 1550. godine«, str. 355. G. Boerio ju tumači kao boju između plave i crne. Usp. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 469.
Tamnoljubičaste boje su bili pretežno prsluci i u nešto manjoj mjeri haljine. Npr. *la nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis* darovala je svojoj »predragoj baki i rođakinji Katarini, supruzi pok. *del spetabil signor* Kristofora *de Dominis* pok. *miser* Jeronima, jedan prsluk izrađen od tamnoljubičastoga satena (*gielecho ouerosaio di raso paonazzo*), kako bi se sjetila moliti Gospodina Boga za njezinu dušu«. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 410v, 21. XII. 1596.

[1415] Npr. Rapska stanovnica *Margarita Spadiriza relicta del quondam Christophoro da Bistrica* ostavila je redovnici, sestri Filipi *Cortese* u samostanu Sv. Justine, između ostaloga i »jedan bijeli kamižot (*uno camisoto bianco*), kako bi molila Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 42v, 4. VI. 1600.

[1416]Npr. Građanka *dona Margarita fiola del quondam misser pre Antonio Picico* poklonila je Barnuši, kćeri pok. Marka *Luxa* »svoju haljinu od modre raše (*una sua vestura di rassa modriana*) kako bi ona molila Boga za dušu oporučiteljice.« HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 53r, 29. X. 1585. Inače, tkanina *modrina* spominje se još u srednjovjekovnim izvorima dalmatinskih komuna, i prema toj tkanini naziva se od XVI. stoljeća jedan vrsta ženske haljine – *modrina*. I. Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće zadarskog područja u pisanim izvorima«, str. 119-120.

[1417] Npr. *Catharina al presente moglie di Bernich Hero habitante nella detta uilla di Neparo* ostavila je svojoj nećakinji Mari, kćeri Vida Belića »jednu svoju haljinu i prsluk od plave raše (*la sua uestura di rassa biaue et un gielecho di rasa biaue*), kako bi molila Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 209v, 8. XII. 1581.

[1418] Npr. *misser Uidal di Marinelis fiol di quondam misser Matio* darovao je svojoj braći Kristofalu i Dokuli Antunu *Drascouich »*za ljubav Božju«, jedan svoj crveni ogrtač od škrleti« (*un doliman rosso di scharlatin*). HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. V, fol. 20r, 16. X. 1571.

[1419] *Anniza, relitta in primo marimonio del quondam Francisco Schiran, al presente moglie di Francisco Bacich* ostavila je svojoj kćeri Franici ukoliko doživi punoljetnost, a ako ne, onda svome mužu Frani, više predmeta među kojima se nalazi i »haljina od narančaste raše« (*quatro uesture di dona di rassa (...) naranzata*), obvezujući ih na narudžbu triju serija grgurovskih misa. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 3v, 22. X. 1596.

[1420] Npr. *la nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis* darovala je Mariji, kćeri njezina rođaka Frane *de Dominis* »svoj prsluk od grimiznoga

navrata, te smeđa (*bruno*)[1421] i ljubičasta (*violada*)[1422] koje se spominju jednom (vidi Grafikon 53.).[1423]

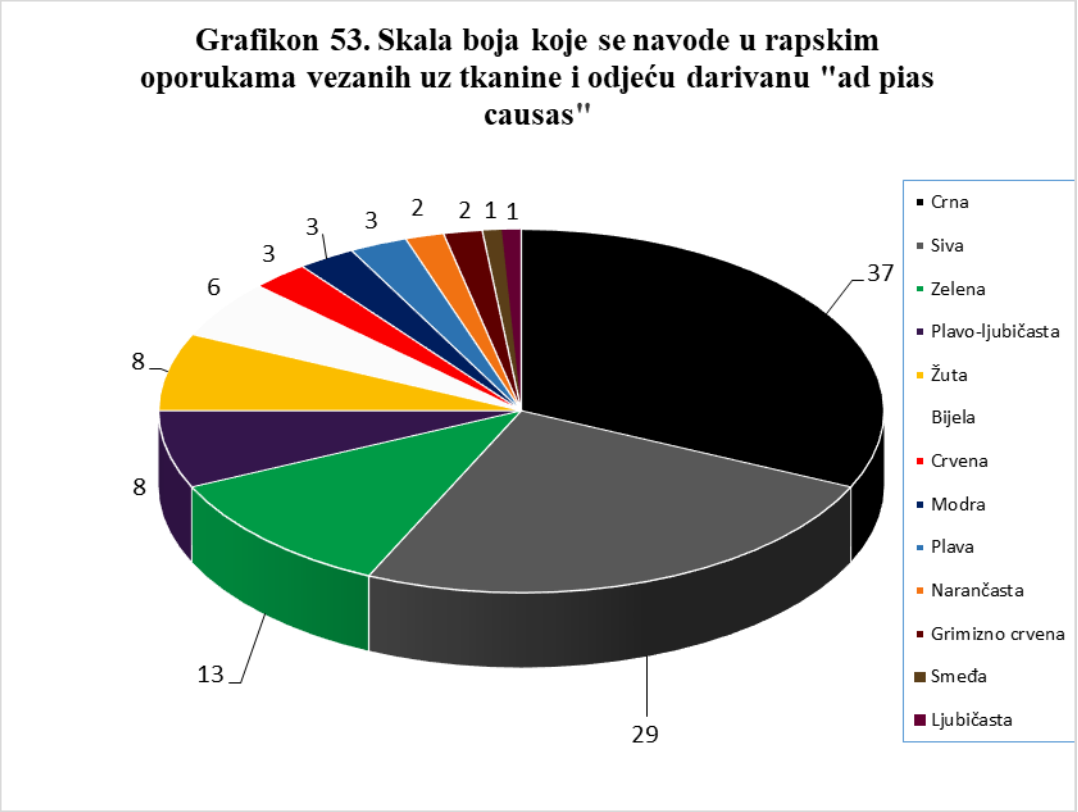

Promotre li se europski modni uzori koji su utjecali i na rapsku odjevnu modu XVI. stoljeća, iz opisa pojedinih odjevnih predmeta jasno je uočljivo da je na odjeću koju su nosili elitni društveni slojevi utjecala venecijanska odnosno talijanska renesansna raskoš. Ona se odrazila u širokim rukavima, dugim maramama (rupcima), uskoj odjeći pripijenoj uz tijelo, dugim suknjama, te mnoštvu dodataka kao što su vrpce, perle, pojasevi. Ipak, ono što je

velura (baršuna) (*il mio gilecho ouerosaio di uelludo cremesse*) iz ljubavi i kako bi molila Gospodina Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 410v, 21. XII. 1596.

[1421] Npr. Građanka *dona Eufemia uxor Lucae Mersich* darovala je »franjevcima opservantima sv. Bernardina izvan zidina jednu svoju haljinu od smeđega samta (*unam eius uesturam de samito bruno*), s obvezom slavljenja tri serije grgurovskih misa za dušu njezina pok. oca, majke i kćeri Barice.« HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 20r, 6. X. 1559.

[1422] Građanka *dona Magdalena consorte de magistro Zorzi Jacofcich piliçaro et figliola del quondam magistro Zuan Perlitance* ostavlja Luciji, izvanbračnoj kćeri svoga muža Jurja, »za ljubav Božju i za svoju dušu, svoju ljubičastu haljinu« (*la sua uestura uiolada*). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 34r, 15. III. 1550.

[1423] Usporede li se boje na rapskim tkaninama s tkaninama u nekim drugim istočnojadranskim komunama, vidljivo je da su u razmatranom razdoblju bili uvriježeni slični trendovi. Primjerice, u Labinu je se u razdoblju od 1525. do 1550. najučestalija boja tkanina crna, što je bilo u skladu s drugim europskim urbanim sredinama u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka i renesanse, a u historiogrfiji se razlog opravdavao time što je bila i najjeftinija za proizvodnju pa su crne tkanine bile najdostupnije svim društvenim slojevima. Međutim, ipak boje nisu bitno utjecale na cijenu i vrijednost pojedinog odjevnog predmeta, već materijal. Popularne su bile plava, zelena, žuta, u nešto manjoj mjeri crvena i ljubičasta, a narančasta se nosila samo iznimno. G. Budeč, »Materijalni predmeti labinskoga stanovništva«, str. 352-255. U Zadru, u ranonovovjekovnome razdoblju, odjeća je također odisala koloritom, a suknje i halje, kako je to vidljivo iz oporuka i inventara, bile su u svim bojama, crvenoj, žutoj, narančastoj, grimiznoj, zelenoj, modroj, ljubičastoj, smeđoj, sivoj i crnoj. I. Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće«, str. 131-132.

karakteriziralo Italiju u pogledu zlatnih i srebrnih vezova, pozlaćenih brokata, grimiznih satena i baršuna, [1424] u Rabu se nije osjetilo u tolikoj mjeri,[1425] prvenstveno zbog primjetnoga siromaštva koje se odrazilo na svim društvenim razinama, pa tako i u odijevanju.

Španjolska modna suzdržljivost koja se manifestirala u tamnim suknima, vrlo visokim ovratnicima obrubljenima ogrlicom, uskim prslucima, kratkim napuhanim hlačama, kraćim ogrtačima,[1426] zamjetna je djelomično i u izgledu pojedinih odjevnih predmeta koji su bili u opticaju i na prostoru kasnorenesansne rapske komune. Ne treba zaboraviti niti osmanlijski utjecaj koji se itekako osjeća u rapskoj modi.[1427] Siromašniji građani, a još više rapski seljaci, nisu se po odijevanju razlikovali od svojih europskih suvremenika, noseći jednostavnu odjeću, uglavnom haljine ili halje od grubih materijala, najčešće tamnoga sukna (platna) ili raše odnosno vune. Važnost odjeće za seljaka, koji je veći dio dana provodio na otvorenome, nije bila estetika nego funkcija, a primarno se to odnosi na zaštitu od hladnoće.[1428]

***

Temeljem izloženoga može se sažeti da su stanovnici rapske komune u razmatranome razdoblju često ostavljali različite odjevne predmete i tkanine iz pobožnih razloga. U tome su sudjelovali svi pripadnici rapskoga društva, no ipak prednjače žene koje potječu iz građanskoga sloja, a u nešto manjoj mjeri patricijke i stanovnice distrikta, u odnosu na svoje muške suvremenike.

S obzirom na vrste tkanina ostavljanih *ad pias causas* ili *pro anima testatoris* najčešće je riječ o vuni i raši. Kada su u pitanju vrste odjevnih predmeta, najviše su ostavljane ženske haljine i muške halje, zatim košulje, prsluci te pokrivala za glavu, marame odnosno rupci. U znatno manjoj mjeri ostavljani su ogrtači, čarape i hlače.

I muška i ženska odjeća bila je izrađena od različitih, lako dostupnih materijala, i to životinjskoga podrijetla, pretežno raše, vune, janjeće i kozje kože, ali i od lana i pamuka, dok je ona skupocjenija bila od samta, satena i svile, te rjeđe od damasta, baršuna i brokata. Odjeća i tkanine zaviještane u pobožne svrhe nisu bile monotone, već su odisale koloritom.

[1424] F. Braudel, *Strukture svakidašnjice,* str. 340.

[1425] Dokaz tome je relativno mali broj odjevnih predmete načinjenih od navedenih luksuznih materijala ostavljen u pobožne svrhe. Samo najimućniji pojedinci rapskoga društva čuvali su u svojim škrinjama pokoji primjerak skupocjene odjeće izrađene od najfinjih materijala te su sastavljajući svoju posljednju volju pomno birali primatelje navedenih odjevnih predmeta.

[1426] F. Braudel, *Strukture svakidašnjice,* str. 340.

[1427] Tako je primjerice rapski patricij *misser Uidal di Marinelis fiol di quondam misser Matio,* koji je sudjelovao u ciparskome ratu, ostavio svome bratu Dokuli, »za ljubav Božju, svu robu koja je na Kreti i jednu košulju načinjenu po turski« (*una camisa fatta alla turchescha*). HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. V, fol. 20v, 16. X. 1571. *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator* darovala je Franici, sluškinji redovnica Sv. Antuna, »jednu tursku haljinu od raše (*una sua uestura turchina di rassa)* kako bi se sjetila moliti za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 40v, 10. VI. 1592.

[1428] F. Braudel, *Strukture svakidašnjice,* str. 336-337.

Iako su dominantne bile crna i siva, od boja su bile popularne i zelena, tamnoljubičasta i žuta, nešto rjeđe se nosila bijela, crvena, modra i plava, a najmanje su bile prisutne, narančasta, grimizno-crvena, smeđa i svijetlo-ljubičasta. Gledajući oblike pojedinih odjevnih predmeta kao i kolorit, može se zaključiti da se u rapskoj odjeći osjeća utjecaj zapada (Španjolske i Italije tj. Venecije), ali i istoka (Osmanlijskoga carstva). Međutim, postojali su i domaći elementi koji će se kasnije prozvati »narodnom nošnjom«, kao što je to bilo specifično za gotovo svaku dalmatinsku sredinu.

7. Kućanski i svakodnevni uporabni predmeti

Rapski su oporučitelji iz pobožnih razloga darovali brojne predmete koje su u svome kućanstvu koristili u svakodnevnoj uporabi. Od ukupnoga broja rapskih oporučitelja (381) u pobožne je svrhe njih 100 darovalo 380 legata u vidu svakodnevnih uporabnih predmeta, što iznosi 20,19 % od ukupnoga broja darovanih legata. Prema spolnoj analizi oporučitelja, navedene legate ostavlja 23 muškarca (23 %) i 77 žena (77 %).

Grafikon 54. Rapski oporučitelji darivatelji pobožnih legata u vidu uporabnih predmeta prema društvenom statusu i spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća

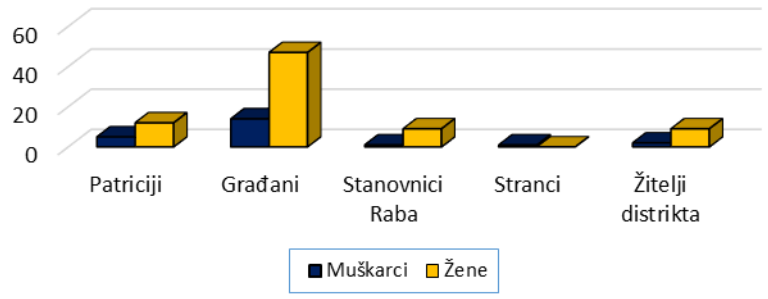

Promotri li se oporučitelje prema društvenome statusu i spolu (vidi Grafikon 54.), može se uočiti da su najviše legata, koji se odnose na svakodnevne uporabne predmete, darovali građani, i to njih 61, odnosno 61 % od ukupnoga broja darivatelja kućanskih predmeta. Od toga navedene legate ostavlja 47 građanki i 14 građana. Rapski patricijat sudjeluje sa 17 članova u ostavljanju uporabnih predmeta, što je 17 % od svih oporučitelja darivatelja navedenih legata. Od toga je 12 patricijki i 5 patricija. Potom slijedi skupina stanovnika komunalnoga distrikta koju čini ukupno 11 oporučitelja, odnosno 11 %. Od toga su 9 žena i samo dvojica muškaraca stanovnika distrikta darovali svakodnevne predmete. Deset je stanovnika komune darovalo navedene legate, odnosno 10 %. Od toga je 9 žena i samo jedan *habitante in Arbe* darovao uporabne predmete u vidu pobožnih legata.

Naposljetku, samo je jedan stranac (1 % od ukupnoga broja darivatelja), ostavio predmete iz svakodnevne uporabe *ad pias causas.* Iz izloženoga se može uvidjeti da su žene iz pučkoga, patricijskoga i distriktualnoga društvenog kruga prednjačile u ostavljanju legata u uporabnim predmetima u odnosu na svoje muške suvremenike. Iznimku čine oporučitelji iz skupine *forestieri,* odnosno samo jedan njihov predstavnik koji je darivao navedene legate u pobožne svrhe, dok to nije učinila niti jedna strankinja.

Kada se usporedi broj darovanih legata koji se odnose na kućanske predmete s društvenim statusom i spolom oporučitelja, vidljivi su sljedeći rezultati: Najveći broj legata ostavili su oporučitelji s građanskim statusom, ukupno 209 legata. Građanke su darovale čak 180, a građani 32 legata. Prilično velik broj uporabnih predmeta u vidu legata *ad pias causas* darovali su oporučitelji iz skupine stanovnika komune, ukupno 68 legata, od čega stanovnice komune daruju 56 legata, a muškarci iz navedene skupine 12 legata. Podjednak broj legata donirali su pripadnici rapskoga patricijata, ukupno 65 legata, od čega žene ostavljaju 55 legata, a muškarci iz iste skupine samo 10 legata. Potom slijedi skupina žitelja rapskoga distrikta s ukupno 31 ostavljenim legatom. Od toga žene ostavljaju 22 legata, a muškarci iz navedene skupine 9 legata. Na kraju, samo je jedan stranac ostavio ukupno 4 legata *ad pias causas* u svakodnevnim uporabniim predmetima. Iz navedenih podataka razvidno je da u darivanju kućanskih predmeta dominiraju žene iz svih društvenih slojeva, a iznimku čini skupina *forenses.*

Na temelju prethodne analize može se steći dojam da su žene, koje su bile više vezane uz obitelj i kućno ognjište, redovito koristile pokućstvo (*massaria, massaritia*) i kućanske predmete u životnoj svakodnevici. Očito su ti predmeti za njih imali i značajnije mjesto u pogledu vrijednosti, koja možda i nije bila objektivna, ali je zasigurno svaki od predmeta darovanih *ad pias causas* imao svojevrsnu intimnu vrijednost, kako za njegove gospodare tako i za one koji će taj predmet dobiti u nasljeđe.[1429]

[1429] Kućanski predmeti za ljude ranonovovjekovne Europe nisu imali samo ekonomsku vrijednost, već i onu intimnu, na što je upozorila talijanska povjesničarka Raffaella Sarti, koja se pri tom pozvala na mišljenje talijanskoga humaniste Leona Battiste Albertija (1404.-1472.), koji u trećem svesku svoga djela *Della famiglia* govori o emotivnoj vrijednosti kućanskih predmeta za njihove vlasnike i intimnoj povezanosti članova kućanstva s predmetima koje su svakodnevno koristili. Tu tezu Alberti temelji na etimološkom značenju termina *masseritia,* koji je primarno značio »uštedu« novca, odnosno za Albertija to znači da bez obzira na to koliko mala materijalna odnosno financijska vrijednost pojedinoga predmeta u stvarnosti bila, taj je predmet za njegovog vlasnika bio dragocjen, zbog emocionalnog odnosa koji je on tijekom vremena razvio prema tome predmetu. Raffaella Sarti, *Živjeti u kući, stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500.-1800.),* Ibis grafika, Zagreb, 2006., str. 147.

7.1. Predmeti korišteni u kućanstvu

Kada je riječ o predmetima korištenima u rapskim kućanstvima darovanima *ad pias causas* ili *pro remedio animae,* iz analize je moguće utvrditi da je ukupno ostavljeno 380 legata, a radi se o 61 vrsti različitih predmeta (vidi Grafikon 52.). Radi lakšega snalaženja, podijeljeni su u četiri kategorije:

1) Namještaj (pokućstvo);

2) Predmeti koji su bili sastavni dio spavaće sobe;

3) Predmeti koji su pripadali kuhinjskome prostoru i

4) Predmeti koji su se nalazili u rapskim konobama.

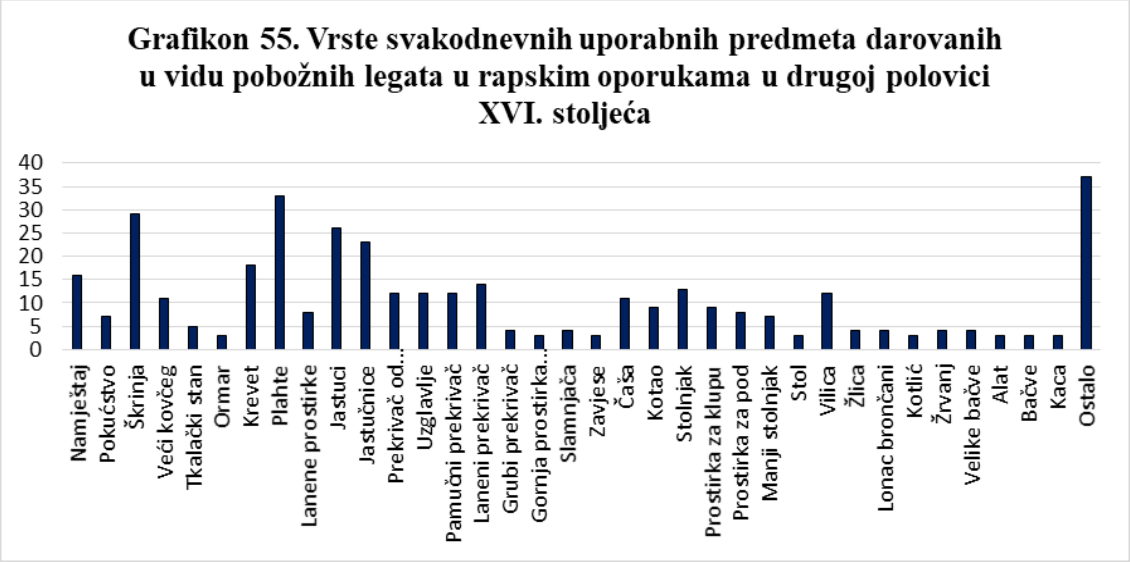

7.1.1. Namještaj (pokućstvo)

Kada je riječ općenito o kućnome inventaru, tada su oporučitelji isticali da u vidu pobožnih legata ostavljaju sav namještaj (*tutto il mobelle*)[1430] (17 spomena) ili dio namještaja i pokućstva (*massaria, massaritia*)[1431] (7 spomena) koji se nalazio u njihovoj kući.[1432]

Ukupno je ostavljeno 80 legata koji se odnose na namještaj i drveno pokućstvo. Od pokućstva koje se spominje u rapskim oporukama, vrlo često ostavljane su različite vrste

[1430] Npr. Građanin *Nicolo Françiçh pescador d'Arbe* ostavio je svojoj drugoj kćeri Margariti »za ljubav Božju sav namještaj koji će se nakon njegove smrti pronaći u kući« (*tutto il mobele qual doppoi la sua morte s'attrouarà hauer in casa*). HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 30, 29. XII. 1586.

[1431] Npr. Građanin, svećenik *venerabilis presbiter Martinus Sfecich* donirao je »za ljubav Božju i svoju dušu svojoj kućnoj pomoćnici Mari Biljakovoj svo svoje pokućstvo« (*omnia eius massaritia domus*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 5r, 4. V. 1564. Codicillus.

[1432] Npr. Građanka *dona Sancta Mrauich* darovala je svojoj posvojenoj kćeri Katarini »za ljubav Božju i za svoju dušu, polovicu svega namještaja i pokućstva koji se nalazi u kući oporučiteljice« (*la mitta de tutto il mobelle et massaria essa testatrice si troua hauer in chasa*). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 40r, 31. III. 1552.

škrinja i kovčega u kojima su se čuvali raznovrsni predmeti, najčešće odjeća, tkanine i posteljina. Tako se u oporukama navode škrinje (*cassa, chassa*),[1433] (29 spomena), koje su obično bile obojane,[1434] zatim škrinjice (*capsa, caselleta*)[1435] (2 spomena) i manji kovčezi (*coffano*)[1436] (1 spomen). Za odlaganje stvari služili su i veći kovčezi (*forcier, forzier, fortier*)[1437] (11 spomena), koji su se ponekad nalazili na ulazu u kuću,[1438] a znali su biti i obojani.[1439] Nadalje, u pobožne legate ubrajaju se, među ostalim, ormar (*armer*)[1440] (3 spomena), kredenc (*credenza*)[1441] (1 spomen), stolovi (*tauola*)[1442] (2 spomena) i stolčići

---

[1433] Npr. Patricijka i trećoredica *madona Maria figliola del quondam misser Gieronimo de Zaro picocchara nobile d'Arbe* oporučno je »za ljubav Božju i svoju dušu« ostavila Luciji, ženi Andrije Stuparića i njezinoj djeci, brojne legate, među kojima i »jednu obojanu škrinju koju je nekoć kupila od navedene Lucije« (*insieme anco con una cassa depenta altreuolte comprata da essa Lucia*). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 82, 22. III. 1580. Građanka *dona Mathia Zanetcha* darovala je »za ljubav Božju i svoju dušu« Eufemiji, kćeri Grgura Zeleska »jednu škrinju sa svim stvarima unutra« (*una sua chassa con quelle robe si attrouano dentro*). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32r, 27. VIII. 1550.

[1434] Najčešće boje koje se spominju uz škrinje bile su bijela i crvena. Npr. Građanka *dona Simuna relitta quondam Gregor Moganich* darovala je svojoj snahi Orsi »u znak ljubavi i za ljubav Božju jednu bijelu škrinju« (*una cassa bianca*). HR DAZD, 28 RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 49v, 18. I. 1576. *Helena Venetiana* darovala je redovnici Margariti udovici pokojonog Dionizija *de Dominis,* koja je nakon smrti muža otišla u samostan Sv. Antuna, »za ljubav Božju, jednu veliku crvenu škrinju sa svim stvarima koje se u njoj nalaze« (*una cassa rossa grande con tutte le robbe in'essa essistenti*). HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 2r, 12. XII. 1582.

[1435] *Capsa* je bila manja škrinja, mali kovčeg ili čak manji ormar. *Lexicon latinitatis medii evi,* sv. I, str. 175. Npr. Građanka *dona Chatarina relicta quondam Christofori Iurouich* ostavila je svojoj unuci Katarini, od kćeri »za ljubav Božju i svoju dušu, jedan bijeli manji kovčeg« (*unam eius capsam albam*). HR DAZD, KF, k. 13, sv. II, fol. 4v, 19. X. 1563. *Helena Venetiana* ostavila je »za ljubav Božju« sestri Antoniji pok. Jeronima *Zaro,* redovnici u samostanu Sv. Antuna, »jednu vrlo malu škrinjicu pretežno obojanu u bijelo sa svim stvarima unutra« (*una casseletta piu picola depenta la maggior parte di color biauo con tutte le robbe in essa essistenti*). HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 2r, 12. XII. 1582.

[1436] Građanka *dona Catherina relitta quondam magistro Marco Sforça* namijenila je Neguliću, Sutorićevom zetu, »u znak ljubavi i milosrđa, jedan svoj kovčeg« (*uno suo coffano*). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 10v, 4. IV. 1552.

[1437] *Forzier* je veći kovčeg. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 88; 284. Npr. Građanka *dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico* darovala je redovničkoj novaknji Margariti, kćeri Bara *Picico,* između ostaloga i »jedan svoj kovčeg za držanje robe koju joj je ostavila« (*uno suo forcier da tenir le robbe ut supra lassateli*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 17v, 6. V. 1588.

[1438] Patricijka *la nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relitta quondam il spetabil misser Nicolo de Nassi* darovala je svome nećaku Jeronimu *de Dominis* pok. Šimuna, među ostalim i »jedan kovčeg koji se nalazi u predvorju njezine kuće (*uno fortiero qual sono in portego di casa sua*), u znak ljubavi i kako bi se sjetio njezine duše«. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 41rv, 6. IV. 1575.

[1439] Građanka *dona Euphemia quondam ser Georgii Chiuch* darovala je župniku *de Spalattinis* »jedan svoj novi kovčeg obojan različitim bojama (*unum eius forcierium noum depictum uindi colloris* (…) da moli Boga za njezinu dušu.«

[1440] Građanka *Catarina figliola del quondam Francisco Plauorance* ostavlja nekom Jurju *Supracha* »za ljubav Gospodina Boga, svoj ormar koji se nalazi na donjem katu« (*il mio armer qual e nel soler da basso*). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 100r, Codicillus.

[1441] Građanka *dona Maddalena de Stantiis relitta quondam magistro Gregor Puchorich murador* darovala je svojoj sestri Stani, ženi majstora Kristofora *Simplitia cognominato Bataglia,* među ostalim vrijednostima i »jedan kredenc od orahovine (*una credenza de nogera*) a ona je obvezna dati služiti 15 serija grgurovskih misa za njezinu dušu i duše njezinih pokojnih.« HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 6v, 13. I. 1565.

[1442] Gore navedena oporučiteljica *dona Maddalena de Stantiis* svojoj je sestri Stani ostavila i »jedan stol od orahovine« (*una tauola de nogera*) s obvezom narudžbe 15 serija grgurovskih misa za nju i njezine pokojne. Isto, fol. 6v.

(*scagni*)[1443] (1 spomen). Kućanske predmete, naročito posuđe, držali su ponekad na jednostavnim policama (*spaliera a broche*)[1444] (1 spomen). Sastavni dio rapskoga kućnog interijera bio je tkalački stan (*teller da tesser, taler da theser*)[1445] (5 spomena), budući da su žene u kućama tkale rašu i vunu.[1446]

7.1.2. Spavaća soba

Kada je riječ o predmetima vezanima uz spavaću sobu, treba istaknuti da su rapski oporučitelji darovali ukupno 174 takva legata. Učestalo su darivani kreveti (*letto*)[1447] te ih je ostavljeno 18. Kreveti su mogli biti veliki (bračni) ili pak namijenjeni jednoj osobi.[1448] Također se navodi i jedan krevetić od perja (*piumaco*),[1449] koji je vjerojatno bio namijenjen djeci. U skromnije ležajeve ubrajaju se i slamarice odnosno slamnjače (*stramazo*)[1450] (4 spomena), koje su nerijetko koristile osobe koje su živjele u siromaštvu ili isposničkim životom, poput redovnika. Kreveti su bili bogato opremljeni različitim tekstilnim

---

[1443] *Scagno* označava malu klupu ili stolac, bez naslona. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 641. Rapska stanovnica *Margarita Spadiriza relicta del quondam Christophoro da Bistrica* oporučno je »za ljubav Božju i u znak ljubavi« poklonila *misser* Frani *de Dominis* pok. *misser* Dionizija »dva stoličića od orhovine« (*doi scagni di nogera*). HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 42v, 4. VI. 1600.

[1444] Termin *spaliera* prvotno označava drveni naslon poput špalira na koji se odlagalo oružje. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 682. *Dona Mandalena Staffe relicta quondam Zuane da Lexi da Uenetia* ostavila je svom nećaku Antoniju *Iurasich* »za ljubav Božju i u znak ljubavi pet komada polica za opremu jedne sobe« (*cinque pezzi di spaliera a broche per fornimento di una camera*). HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 20r, 15. V. 1598.

[1445] *Teller* označava tkalački stan odnosno razboj (okvir) unutar kojeg se tkalo sukno. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 740-741. Npr. *madona Maria figliola del quondam misser Gieronimo de Zaro picocchara nobile d'Arbe* ostavila je redovnicama Sv. Andrije »svoj tkalački stan sa svim njegovim priborom (*suo teller da tesser insieme con tutti li suoi ordegni*), a one su dužne moliti Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 82, 22. III. 1580.

[1446] I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka,* str. 191. Primjerice, Rabljanka Katerina udovica Zuana *de Tolle* (*dona Catherina relitta ser Zuane de Tolle*) u svojoj je oporuci istaknula da se bavila tkanjem vune, te da je svake godine, zajedno sa svojim kćerima, istkala 200 kalatara vune (…) *lauorando con le soe fiole, lauorando ogni anno dosento calatri de lana).* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 8v, 19. XII. 1555.

[1447] Često se navodi da su kreveti bili izrađeni od perja (*letto da piume, da piuma, piumma*). Npr. Stanovnica Kampora *Franiza relitta quondam Antonio Iugouich* namijenila je svom pranećaku svećeniku Jurju *Gagliardin,* »za ljubav Božju i svoju dušu«, među ostalim i »jedan perjani krevet« (*uno letto di piumma*). HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIV, fol. 15v (202v), 29. I. 1556.

[1448] Npr. Građanka *dona Sancta Mrauich* darovala je svojoj posvojenoj kćeri Katarini »za ljubav Božju i svoju dušu, svoj najveći perjani krevet na kojemu trenutno leži (*il suo letto de piuma il piu grando sopra il qual al presente questa testatrice giace*). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 40r, 31. III. 1552.
Franciscina relitta in secondo matrimonio del quondam spetabil miser Gieronimo Signa alius Bochina namijenila je Heleni *Arbanascha* »za ljubav Gospodina Boga«, između ostaloga i »jedan perjani krevetić za jednu osobu« (*un leticiol di piume da una persona*), »kako bi molila Boga za njezinu dušu«. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 135v, 27. XI. 1589.

[1449] Građanka *dona Catherina Zugliça de Arbe* ostavila je »za ljubav Božju i svoju dušu« patricijki Nikolosi, kćeri pok. *misser* Matije *Scapha* »jedan krvetić od perja« (*uno piumaco*). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 36v, 16. VI.1550.

[1450] Npr. patricijka *madona Marchisina relitta quondam misser Francescho Spalatin* darovala je jednu slamnjaču (*un stramazo*) redovnicama Sv. Antuna, a drugu (*un altro*) je namijenila »Kristovim siromasima«. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 10, 14. I. 1573.

predmetima.[1451] Tako se u pobožne svrhe daruju uzglavlja (*cauezal, caueçal, cappezzal*)[1452] (13 spomena), zatim plahte (*lincioli*)[1453] (33 spomena), lanene prostirke za krevet (*linteamen*)[1454] (8 spomena), jastuci (*cossin, cussin*)[1455] (26 spomena), jastučnice (*entimella, entima, intimella*)[1456] (23 spomena). Zatim se navode raznobojni prekrivači za krevet,[1457] izrađeni od raznih materijala, najčešće raše, vune, lana ili kože, a u izvorima se pojavljuju pod različitim terminima: *schiauina*[1458] (4 spomena), *filcada; filzada*[1459] (12 spomena), *coltra*[1460]

[1451] Npr. Stanovnik Raba *magistro Christophoro Simplitia cognominato Battaglia de Segna al presente habitator in Arbe calegar* ostavio je svome sinu fra Jurju, »jedan svoj opremljeni krevet, kojega čini krevet od perja, uzglavlje, dva jastuka s jastučnicama, dvije plahte, jedan plavi prekrivač i jedna prostirka (*un letto fornido, coe letto de piuma, cauezale, dui cussini con le sue entime, dui linzioli, uno couertor biauo et uno tapiedo*) za ljubav Božju i da moli Boga za njegovu dušu«. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 28v, 28. VIII. 1561.

[1452] Uzglavlja su često bila od perja. Npr. *Dona Matia relitta del q. Antonio Rabçich alias Chiuch* darovala je svome ispovjedniku i izvršitelju oporuke Frani *Caligo,* među ostalim i »uzglavlje od perja (*un cappezzal da piuma*), a on je dužan nakon njezine smrti slaviti jednu seriju grgurovskih misa.« HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XIX, fol. 25, 27. VIII. 1589.

[1453] Plahte su bile tekstilni predmet najčešće ostavljan u pobožne svrhe. Npr. Građanin *maistro Michiel Androcha calzolaro* ostavio je svojoj ženi Bandi »za ljubav Božju, dvije plahte na kojima trenutno ležim«. (*doi lincioli sopra li quelli al presente giaco*). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 483r, 15. VIII. 1592.

[1454] Iako pojam *linteamen, -inis, f.* označava platnenu odnosno lanenu tkaninu, iz konteksta rapskih oporuka vidljivo je da se takav predmet uvijek vezuje uz krevetninu pa se očito radi o lanenoj prostirci za krevet koja se stavljala na sam madrac poput plahte. Npr. Građanka *Dona Dobrula Schertich* ostavila je »za svoju dušu« franjevcima Sv. Ivana »plavi prekrivač, jednu veliku lanenu prostirku i jedan jastuk s jastučnicom« (*unam eius filcadam blauam, unum linteamen grossum et unum cossinum cum eius entima*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 14r, 2. IX. 1558.

[1455] Jastuci su darovani samostalno ili u kompletu s jastučnicama. Npr. *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator* darovala je svome mužu Ivanu, »za ljubav Božju i njezinu dušu«, vrlo bogatu i raznoliku krevetnu opremu, među kojom i »dva jastuka bez jastučnica« (*doi cossini senza entimele*). HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 40r, 10. VI. 1592.
Građanka *Catarina figliola del quondam Francisco Plauorance* ostavila je svećeniku Šimunu Bilačiću, među ostalom krevetninom, i »dva jastuka sa svojim jastučnicama (*doi cussini con le sue entimelle*), a on mora, ubrzo nakon što prijeđe u bolji život izreći mnogo grgurovskih misa za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 459v, 8. XII. 1591.

[1456] Npr. *Margarita picochara figliola di maistro Zuane Burighella* ostavila je Jeronimi, kćeri pok. majstora Ivana, između ostaloga i »jednu jastučnicu (*una entimella*) da moli Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 112v, 13. IX. 1600.

[1457] Dominante boje prekrivača za krevet u rapskim kućama u razmatranome razdoblju bile su bijela, plava, tirkizno modra, crvena, u manjoj mjeri zelena i siva.

[1458] *Schiauina* je prekrivač za krevet od grube tkanine. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 625. Npr. Građanin i svećenik, *uenerabil sacerdote misser pre Colane Trisal mansionario* ostavio je »za ljubav Božju« svome nezakonitom sinu Bernardinu, među ostalim, i »jedan grubi prekrivač« (*una schiauina*). HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 22v, 21 .IV. 1552.

[1459] *Filzada* je prekrivač za krevet izrađen od nečešljane, neuglađene vune dugih niti. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 272. Npr. Građanka *dona Euphemia relitta quondam Gregor Perosa* darovala je »u znak ljubavi i za ljubav Božju« svojoj unuci Mariji, kćeri njezina pok. sina Frane »jedan novi crveni prekrivač od meke raše« (*una filcada de rassa molle rossa noua*). HR DAZD, 28, RB, FFa, k. 9, sv. IV, fol. 33r, 19. II. 1550.

[1460] *Coltra* se može prevesti i kao poplun, a najčešće je bio izrađen od laneno-pamučne tkanine, a ponekad i od raše. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 182. Npr. Građanka *dona Margarita Gerzancha al presente consorte de Michiel Glioglia pescador* ostavila je »za ljubav Božju i svoju dušu« svome unuku Mihaelu, ukoliko postane svećenik, među ostalim predmetima, i »jedan plavi poplun« (*una coltra biaua*), te »da joj obeća da će moliti Boga za njezinu dušu«. HR DAZD, 28, RB, FF, kut 9, sv.IV, fol. 43r, 27. I. 1553. *Polisena figliola del quondam ser Ludouico dal'Aquila altre uolte speciale in questa citta* darovala je nećakinji Filipi, kćeri njezine sestre Katrine, »jedan poplun od bijeloga platna (*una coltra di tella bianca*) kako bi se se sjetila molti Gospodina Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 271v-272r, 13. IV. 1584. Sluškinja *Agnia Cibermanich dell quondam Martin de Fianona all'presente massera del ser Zorzi Uesselinich,*

(12 spomena), *couertor*[1461] (14 spomena) te *rachna*[1462] (3 spomena). Među tekstilnim ukrasnim predmetima koji su se nalazili u sobama bogatijih građanskih i patricijskih kuća, a darovani su *ad pias causas* ističu se i zavjese (*cortine*)[1463] (3 spomena).

7.1.3. Kuhinja

Rabljani su u posljednjim voljama ostavili i 102 legata *ad pias causas* koji se odnose na kuhinjske predmete. Od predmeta koji su bili sastavni dio kuhinjskoga prostora darivale su se posude različitih veličina, obično izrađene od bakra, kao što su kotlovi (*caldiera*)[1464] (9 spomena) i lonci (*pignata*)[1465] (2 spomena) s poklopcima (*couerchio*)[1466] (1 spomen) te brončani lonci (*lauezo di bronzo, bronco*)[1467] (4 spomena). Od ostaloga pribora za kuhanje navode se tave (*fersore*)[1468] (2 spomena). Središte kućnoga ognjišta bila je peć (*forno*)[1469] koja

---

darovala je svome gospodaru Jurju Veseliniću i njegovoj ženi Lukreciji, među ostalim predmetima i »jedan poplun od sive raše« (*una coltra di rassa beretina*) i to »za ljubav Božju i svo dobročinstvo koje je od njih primila«. HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 41, 8. III. 1576.

[1461] *Couertor* je bio prekrivač najčešće izrađen od lanenoga sukna i dolazio je u različitim bojama. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 205. Međutim, u rapskim se oporukama navode i prekrivači izrađeni od kože, budući da je koža bila vrlo dostupan materijal u komuni. Npr. Stanovnica Supetarske Drage *Helena relicta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca* darovala je »za svoju dušu« svome zetu Stjepanu Tomiću »jedan kožni prekrivač gotovo nov« *(uno couertor di pelle quasi nouo*). HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 32v, 4. IV.1591.

[1462] *Rachna* se doslovce prevodi kao prostirka za krevet. Očito se radilo o ukrasnom prekrivaču. U nešto ranijim izvorima to se izričito navodi. Naime, Stana udovica Jurja Aladinića (*Stana relicta Georgii Alladinicih*) ostavila je izvjesnoj Matiji Fuganetić u vidu legata *amore Dei et pro anima sua* »jedan sivi prekrivač odnosno prostirku koja je stajala na krevetu« (*unam rachnam siue prostircham beretinam existentem super lecto).* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 29rv, 11. I. 1538.

Građanka Margarita pok. Marnica Bufčić (*Margarita quondam Marnice Bufcich*) darovala je svojoj susjedi Nikolini, kćeri zapovjednika Ivana, »za ljubav Božju«, jednu prostirku (*una rachna).* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 226v, 3. V. 1557.

[1463] Npr. *La nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relicta quondam il spetabil misser Nicolo Nasi gintil homo Zaratino* darovala je redovnicama Sv. Andrije »za ljubav Božju, svoje ukrasne zavjese plave boje« (*le sue cortine d'ornamento di color biauo*), HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 35v, 20. II. 1573.

[1464] *Caldiera* je veliki kotao za kuhanje najčešće izrađen od bakra. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 118. Npr. Građanka *dona Nicolina relitta quondam maistro Filippo Iacoucich* darovala je svome unuku Jurju, sinu mastora Matije, »za ljubav Božju jedan svoj najveći bakreni kotao (*una sua caldiera la piu grande di rame*), i da se sjeti moliti za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 378r, 17. IX. 1599.

[1465] *Pignata* je lonac za kuhanje. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 509. Npr. *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator* (…) ostavila je »svome mužu Ivanu za ljubav Božju«, među ostalim, i »jedan bakreni lonac od dva, koji mu se sviđa« (*vna pignata di rame delle doi qual gli piacerà*). HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 40r, 10. VI. 1592.

[1466] Građanka *dona Mariza quondam Andrea Pechiarich alius Jadoua* ostavila je sinu Stjepanu, svome univerzalnom nasljedniku brojne kućanske i kuhinjske predmete, a među njima i »jedan lonac za kuhanje i njegov poklopac (*una pignata cotil et suo couerchio*) a on je dužan platiti služenje grgurovskih misa za dušu njezina pok. muža Andriju.« HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 3, 28. II. 1571.

[1467] *Lauezo* označava lonac koji je izrađen od kamena. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 363. U rapskom slučaju to su bili brončani lonci. Npr. *nobil madona Antonia quondam misser Bernardini di Zaro* darovala je svojoj nećakinji Eufemiji »za ljubav Božju, jedan manji brončani lonac« (*uno lauezo di bronzo menor*). HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIII, fol. 184v, 26. X. 1551.

[1468] *Fersora* je tava s dugom drškom. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 255. Građanka *dona Mariza quondam Andrea Pechiarich alius Jadoua,* oporučno je darovala svome sinu Stjepanu brojno kuhinjsko posuđe, među kojima i »dvije tave« (*doi fersore*), a on je obvezan platiti služenje grgurovskih misa za dušu njegova pok. oca Andrije. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 3, 28. II. 1571.

je u pobožne svrhe ostavljena jednom.[1470] Iznad ognjišta obično je visio željezni lanac s kukom (*cadena, catena*)[1471] (2 spomena) na koji se pričvršćivao kotao u kojemu se grijala voda (*sechielo d'aqua*)[1472] (1 spomen). U rapskim oporukama ostavljeni su i bakreni ili kameni kotlići (*sechi*)[1473] (3 spomena) koji su služili za pranje ruku i posuđa.[1474]

Od pribora za jelo darovane su uglavnom čaše (*tazza, tacca*)[1475] (11 spomena), vilice (*piron*)[1476] (12 spomena) i žlice (*cuchiara, cuciara*)[1477] (4 spomena), iznimno noževi (*coltello*)[1478] (1 spomen), a nabrojeni predmeti nerijetko su bili izrađeni u cijelosti ili

---

[1469] Patricijka *la nobel et honesta madona Diana fiola del quondam spetabil misser Francescho Hermolais* namijenila je svome pranećaku Frani, sinu Augustina, »peć koja se nalazi kraj umivaonika (*il forno apresso li bachini)* s obvezom trajne narudžbe jedne male mise na obljetnicu njezine smrti«. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 25v, 9. II. 1573.

[1470] U ranome novom vijeku, kuhinja s ognjištem predstavljala je središte kućnoga i obiteljskoga života. U njoj se provodilo najviše vremena – kuhalo, objedovalo, zimi grijalo, primali se gosti. Usp. Ivana Jukić; Maja Katušić, »Svakodnevlje«, *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću. Povijest Hrvata,* sv. V, ur. Lovorka Čoralić, Matica hrvatska, Zagreb, 2013., str. 242-243.

[1471] Npr. Stanovnica Supetarske Drage, *Helena relicta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca* ostavila je »za svoju dušu« svome zetu Nikoli Gerguriniću, »jedan par željeznih lanaca za kamin« (uno paro di cadene da fero da camin). HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 32v, 4. IV. 1591.

[1472] Građanka *dona Gabriela figliola del quondam ser Zaneto Pastrouich d'Arbe* u svojoj je posljednjoj volji odlučila dati svojoj nećakinji Magdaleni, kćeri Zakarije Paštrovića, svoga brata, a koja je redovnica u samostanu Sv. Justine »jedan limeni kotao za vodu (*uno sechielo d'acqua di laton*) kako bi se sjetila moliti Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IV, fol. 36r, 26. III. 1590.

[1473] Npr. Građanka *dona Fumia relitta quondam ser Lucha Uadda* namijenila je redovnicama Sv. Andrije nekoliko primjeraka kuhinjskoga pribora, među kojima i »dva bakrena i dva kamena kotlića, koji se nalaze na tavanu njezine kuće« (*duoi sechi di rame, duoi sechi di piera (...) qual si atrouano sopra mia casa nel soler di sopra*), a one su dužne svaki korizmeni petak i za glavne blagdane moliti psalme za njezinu dušu i duše njezinih pokojnih, oca i muža. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 9r, 19. XII. 1565.

[1474] O uporabi vode u kućanstvima kasnosrednjovjekovnog Šibenika opširnije vidi u: G. Budeč, »Inventar dobara šibenskog patricija ser Jurja Kamenarića iz 1451. godine«, str. 73-74. O ulozi vode na prostoru srednjovjekovne Hrvatske opširnije u: Florence S. Fabijanec, »Uloga vode u svakodnevnom životu srednjovjekovne Hrvatske«, *Gazophylacium,* god. XVII (2012.), br, 1-2, str. 9-43.

[1475] Npr. Stanovnica sela Kampor, *Franiza relitta quondam Antonio Iugouich* dala je sastaviti svoju posljednju volju uoči odlaska na hodočašće u Rim povodom jubilarne 1550. godine, te je naznačila da »ukoliko premine na tom putovanju, izvršitelj njezine oporuke za njezinu dušu i grijehe treba slaviti četiri serije grgurovskih misa, a naknadu za to treba namiriti iz dvije srebrne čaše« (*se in questo presente uiaggio la testatrice uenise mancare predetto comissario faccia dire et celebrare per l'anima et peccati soi di lei quatro uolte le messe gregoriane, lo offertorio delle qual se deue traggere dalla doe tazze d'argento*). HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXII, fol. 161v, 25. IX. 1550.

[1476] Vilice potječu iz XVI. stoljeća i izrađivane su najprije u Veneciji i sjevernoj Italiji (Lombardiji). F. Braudel, *Strukture svakidašnjice,* str. 214. Stoga ne čudi da je i u rapsku komunu ovaj jedaći pribor pristigao vrlo brzo, kako to pokazuje i primjer rapske oporučiteljice Magdalene *Staffe* koja se udala za Venecijanca (*dona Mandalena Staffe relicta quondam Zuane da Lexi da Uenetia*) te je očito u Veneciji neko vrijeme i živjela, a kao udovica se vratila u rodni grad. Ona je u svojoj posljednoj volji odredila da »za ljubav Božju i u znak ljubavi« ostavlja svome bratu franjevcu *reuerendo padre fra* Matiji *Staffe* »osam srebrnih vilica koje je otkupila za 5 dukata od svećenika don Marka, kapelana Sv. Mojsija (*pironi d'arzento numero otto discomprati per ducati cinque del reuerendo don Marco capelano de s. Moise*). HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 20v, 15. V. 1598. Inače, crkva Sv. Mojsija nalazi se u Gradu na lagunama u neposrednoj blizini crkve Sv. Marka.

[1477] Npr. Patricijka *la nobil matrona madona Margarita relicta quondam spetabil misser Christophoro Cernotta* darovala je »za ljubav Božju i u znak ljubavi« svome dragom nećaku Benediktu, među ostalim priborom, i » šest žlica« (*cuchiari sei*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 7r, 9. IV. 1580.

[1478] Npr. *il uenerebil sacerdote domino Francesco Fabbiano, notaro et dell'reuerende monsignor uescouo d'Arbe cancilliere* namijenio je dati svome bratu *misser pre* Kristoforu, među ostalim predmetima i »svoj srebrni nož (*il suo coltello d'argiento*), pod uvjetom da govori dvije serije grgurovskih misa za njegovu dušu«. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 16, 28. IX. 1558.

djelomično od srebra pa se u izvorima spominju i kao srebrnina (*arzenti*).[1479] Jedna je srebrna čaša vrijedila između 4 i 7 dukata, ovisno o kakvoći izrade.[1480] Među rijetko darovanim legatima su i plitice (*piadena*)[1481] (2 spomena) na kojima se jelo posluživalo, a samo je jednom ostavljen keramički tanjur (*piato*).[1482] Jedaći pribor (vilica ili nož) obično se držao u zasebnim koricama (*vazina*)[1483] (2 spomena). Od posuda u koje se točilo piće darovani su vrčevi (*urcella*)[1484] (2 spomena) i bokali (*buchal*)[1485] (1 spomen). Iznimno je ostavljen jedan kuhinjski stol (*tauola da mangiare*),[1486] no učestalo se daruju stolnjaci (*mantile, mantil da tauola*),[1487] (13 spomena), a doniran je i značajniji broj manjih stolnjaka (*tauaglioli*)[1488] (7

[1479] Npr. Imućni paški patricij *misser Zorzi Discouich nobil di Pago,* svoju je posljednju volju sastavio u Rabu, ali nije zaboravio paške benediktinke Sv. Margarite, kojima daruje »polovicu svoje srebrnine koja se sastojala od 30 vilica, 12 žličica i dvije čaše« (*la mitta di suoi arzenti qual sono al numero di pironi tredece, chuchine dodece, et duoi tacce*) odredivši izvršiteljima oporuke da imaju načiniti kalež i pliticu koji će se koristiti u bogoslužju u njihovoj crkvi. »Drugu polovicu srebrnine« (*l'altra mitta di suoi arzenti*) od kojih se također treba dati izraditi kalež i plitica namijenio je katedralnoj crkvi u Pagu. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III fol. 14rv, 14. II. 1582.

[1480] Rapski patricij *il spetabil misser Nicolo de Marinellis del quondam misser Simon nobile d'Arbe* darovao je »za ljubav Božju Magdaleni, redovničkoj novakinji u samostanu Sv. Andrije jednu srebrnu čašu u vrijednosti od četiri dukata« (*una tazza d'arzento di ualor de ducati quatro*). HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16 sv. VI, fol. 51, 21. VIII. 1591.

Patricijka *la nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relicta quondam il spetabil misser Nicolo Nari gintil homo Zaratino* darovala je svome nećaku, svećniku *reuerendo misser pre* Nikoli »srebrnu čašu na kojoj je utisnut grb obitetlji Hermolais u vrijednosti od 7 dukata« (*una taca d'arzento con larma Hermolais de ualor de ducati sette*). HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 36r, 20. II.1573.

[1481] Npr. Građanka *dona Margarita fiola del quondam ser Zuane Schimina pizochara* darovala je svome nećaku Ivanu, Dujmovom sinu, »za ljubav Božju i u znak ljubavi, jednu keramičku pliticu i jednu izrađenu od majolike« (*una piadena de peltre et una piadena de magiolicha*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 31r, 21. IV. 1571.

[1482] *Dona Mariza quondam Andrea Pechiarich alius Jadoua* darovala je svome nasljedniku sinu Stjepanu, priličan broj kuhinjskih predmeta, među kojima i »jedan keramički tanjur (*un piato di peltre*), a on je dužan platiti drugu seriju grgurovskih misa za dušu njezina pok. muža Andriju.« HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 3, 28. II. 1571.

[1483] Npr. Rapska građanka koja je bila udata za venecijanskog obrtnika *dona Chaterina Marihnina consorte de magistro Francisco da Uenetia* oporučno je dodijelila svome ispovjedniku Dominiku *de Nimira* među ostalim predmetima i »jednu svoju srebrnu vilicu sa svojim koricama (*un suo piron de arzento, con la so vazina*) kako bi imao razloga moliti Boga za oprost njezinih grijeha.« HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 39r, 28. VI. 1573.

[1484] Građanka *dona Maria picochara filia quondam ser Marci ab episcopo* namijenila je svome ispovjedniku, mansionaru Ivanu Fabijaniću »jedan srebrni vrč (*unam urcellam argenteam*) kako bi molio Boga za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 8r, 27. XI. 1565.

[1485] Kanonik *il reuerendo misser pre Zorzi de Marinellis canonico* ostavio je bratu Nikoli, »ako bude imao sina koji će postati svećenik«, između ostaloga i »jedan srebrni bokal« (*uno buchal de arzento*) s obvezom »da moli Gospodina Boga za njegovu dušu«. HR DAZD, 28, RB, KF, kut, 13, sv. II, fol. 27v, 28. XII. 1570.

[1486] Građanka *Catarina figliola del quondam Francisco Plauorance* darovala je hosiptalu Sv. Nikole, koji je vodio brigu o siromašnima, »svoj stol za jelo (*la mia tauola da mangiare*), R DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 100r, 12. XI. 1600.

[1487] Npr. Građanka *dona Dobre relicta quondam Griguor Franchulin calzolario d'Arbe* darovala je redovnicama Sv. Antuna »za svoju dušu«, među ostalim i »dva stolnjaka« (*doi mantili da tauole*). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 101, 28. VII. 1590.

[1488] Npr. Stanovnica sela Palit, *Anniza, relitta in primo marimonio del quondam Francisco Schiran, al presente moglie di Francisco Bacich* darovala je svojoj kćeri Franici, mnogobrojne odjevne i tekstilne kućanske predmete, među kojima i »10 manjih stolnjaka« (*dieci tauaioli*) obvezujući ju na narudžbu triju serija grgurovskih misa za nju i njezine pokojne roditelje. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 3v, 22. X. 1596.

spomena). Klupe za sjedenje bile su pokrivene prekrivačima (*bancal, banchale*)[1489] (9 spomena) koji su bili raznobojni.[1490] Podovi, škrinje, stolovi i ormari prekrivali su se pletenim slamnatim raznobojnim prostirkama (*tapetum, tapedo*)[1491] (8 spomena).[1492] Prostoriju su osvjetljavale svijeće koje su stajale u svijećnjacima (*candilieri*)[1493] (1 spomen). Od nešto neuobičajenijih predmeta korištenih u kuhinji, koji su samo jednom darovani *ad pias causas,* zanimljivo je spomenuti mužar (*morter*),[1494] vagu (*statera*),[1495] kuhaču (*cocholtaria*)[1496] i jednu kutiju za bombone odnosno bombonjeru (*confetera*).[1497]

7.1.4. Inventar konobe

Od predmeta koji su se nalazili u konobama Rabljana, a ostavljani su u pobožne svrhe (24 legata) treba izdvojiti bačve, koje se navode pod terminom *bottame, botte*[1498] (3 spomena), ili *caratello*[1499] (3 spomena) u kojima se obično držalo vino. U rapskim su se konobama nalazile

---

[1489] Npr. *Helena relicta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca* ostavila je »za svoju dušu« svećeniku Martinu *Burigella* »jedan pokrivač za klupu prekriven zvjezdicama« (*uno bancal à stelle tauarado*) kako bi molio za dušu oporučiteljice«. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 32v, 4. IV. 1591.

[1490] Boje prekrivača za klupe najčešće su zelena i crvena, iznimno žuta. Npr. *Uenerabilis dominus presbiter Franciscus Priurich quondam ser Thomasii* namijenio je crkvi Sv. Ivana, između ostaloga i »jedan svoj novi prekrivač za klupe boje šafrana (*unum banchale nouum crocei colloris*) i to za ljubav Božju i svoju dušu«. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 14, 5. IX. 1558.

[1491] Npr. Građanka *dona Iacobina relicta quondam domini Hieronymi Citadella* ostavila je izvršitelju njezine oporuke i svom susjedu, kanoniku Kristoforu *de Ponte* »jednu svoju prostirku (*unum eius tapetum*), za oprost njezinih grijeha«, a »drugu prostirku« (*alterum eius tapetum*) namijenila je u istu svrhu bratovštini Presvetoga Tijela Kristova. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 11r, 25. I. 1581.

[1492] F. Braudel, *Strukture svakidašnjice,* str. 313.

[1493] Patricijka *la nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relitta quondam il spetabil misser Nicolo de Nassi* ostavila je nećaku Jeronimu *de Dominis* pok. Šimuna, među ostalim i »dva svijećnjaka« (*dui candilieri*), u znak ljubavi i kako bi se sjetio njezine duše«. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 41r, 6. IV. 1575.

[1494] Patricijka *nobil madona Antonia quondam misser Bernardini di Zaro* darovala je svojoj nećakinji Eufemiji »za ljubav Božju«, među ostalim, i »jedan brončani mužar s okruglim tučkom« (*uno morter di bronzo col pistello rotto*). HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIII, fol. 184v, 26. X. 1551.

[1495] Građanka *dona Maria picochara filia quondam ser Marci ab episcopo* ostavila je »za svoju dušu« Matiji, nezakonitoj kćeri svećenika Jurja Malog, »jednu malu vagu« (*unam stateram paruam*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 7v, 27. XI. 1565.

[1496] Navedena oporučiteljica *dona Maria picochara filia quondam ser Marci ab episcopo* darovala je »za svoju dušu« Matiji, izvanbračnoj kćeri svećenika Jurja Malog, »jednu srebrnu kuhaču« (*unam cocholtariam argenteam*). Isto.

[1497] Patricij i rapski kanonik *il reuerendo misser pre Zorzi de Marinellis canonico* ostavio je »svome bratu Nikoli, ukoliko bude imao sina koji će postati svećenik«, među ostalim je darovao i jednu kutiju za bombone - bombonjeru (*una confetera*) te ga obvezao da »moli Gospodina Boga za njegovu dušu.« HR DAZD, 28, RB, KF, kut, 13, sv. II, fol. 27v, 28. XII. 1570.

[1498] Npr. Građanin, svećenik *il venerabel sacerdote misser pre Antonio Braylo ouer Sayco* ostavio je braći *Spallatini* »u znak ljubavi i milosrđa sve svoje bačve zajedno s jednom vedricom koje se nalaze u njegovoj konobi« (*tutto il suo bottame con la tina qual si attroua hauer nela sua caneua)*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 32v, 14. I. 1550.

[1499] Npr. Stanovnica Kampora *dona Catherina relicta quondam Petrich sonador de Campora* u svojoj je posljednjoj volji odredila da se troškovi njezina pogreba trebaju namiriti od jedne bačve vina koja se nalazi u njezinoj kući, odnosno vjerojatno u konobi (*per le qual esequie et funerali disse hauer nella soa casa uno caratello de uino qual uolse et ordeno sia speso per le dette exequie et soi funerali*). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 23, 6. IX. 1559.

i posude različitih veličina kao što su vedrice odnosno kace (*tina, tinaciolo*)[1500] (3 spomena). Nadalje, u vidu pobožnih legata spominju se različite vrste alata (*feri, feramenti, argagni*)[1501] (5 spomena), među kojima i sjekira (*ladra*)[1502] (1 spomen). Od poljoprivrednoga alata navodi se i jedna »motika (*zapparol*) koja se naziva mačka.«[1503] U jednom slučaju ostavljen je i »sav obućarski alat.«[1504] Alat se držao ili u kutijama (*scatulla*)[1505] (2 spomena) ili pak u ormarima (*armar*)[1506] (1 spomen). Od ostaloga inventara konobe u rapskim se posljednjim voljama navode žrvnjevi (*masine, masene, mazene*)[1507] (4 spomena), što znači da su Rabljani, koji nisu htjeli ili bili u mogućnosti odlaziti mljeti žito u mlin, budući da je vlasniku mlina trebalo dati pristojbu odnosno dio brašna, mogli i kod kuće dobivati brašno za vlastite potrebe.[1508]

***

Na temelju prethodne analize kućanskih i svakodnevnih uporabnih predmeta koje su rapski oporučitelji darivali iz religioznih razloga, moguće je dobiti uvid u svakodnevni život rapske društvene zajednice. Legati darovani *ad pias causas,* koji se odnose na kućanske predmete, pomažu dokučiti kako je izgledao interijer u kojemu su boravili stanovnici rapske komune u drugoj polovici XVI stoljeća i kojim su se predmetima Rabljani u svojoj svakodnevnici služili.[1509] Može se steći dojam da su se skučene gradske kuće sastojale od

---

[1500] Npr. Građanka *dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico* darovala je u pobožne svrhe ukupno 5 vedrica, odnosno kaca, »jednu kacu« (*uno tinanciolo*) namijenila je Frani Mitariću, »jednu malu kacu« (*uno tinancciolo picolo)* ostavila je majstoru Jakovu, a »ostale tri« (*li altri tre*) darovala je svećeniku Martinu *Burigella* »kako bi se sjetio njezine duše«. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fo. 18r, 6. V. 1588.

[1501] Žitelj Kampora, *Barich Mlaçouich* darovao je svome sinu Frani »u znak ljubavi i za ljubav Božju sav svoj alat« (*tutti li sui feramenti et argagni*). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 3v, 18. IX. 1550.

[1502] *Helena Venetiana* ostavila je svome ispovjedniku svećeniku Kaligu među ostalim i »jednu sjekiru koja se nalazi u rukama majstora Jurja *Michglian* (*una ladra essistente et in mano de maistro Zorzi Michglian*), a on treba reći jednu seriju grgurovskih misa za njezinu dušu.« HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 2v, 12. XII. 1582.

[1503] *Zuan Palcich quondam Mathio cognominato Prelaz* ostavio je djevojčici Marini, »u vidu legata i za ljubav Božju ostavio je i jednu novu motiku koja se naziva mačka« (*una zapparol materno nouo chiamato machcha*). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 44, 29. VIII. 1560.

[1504] *Magistro Francesco a Bobus calzolaro d'Arbe* ostavio je svome izvanbračnom sinu Marinu, za ljubav Božju, »svoju radionicu i sav obućarski alat« (*soa bothega* (…) *con tutti li ordegni da calzolaro*). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 68v, 26. VI. 1567.

[1505] Npr. Građanin *il venerabel sacerdote misser pre Antonio Braylo ouer Sayco* ostavio je sakristanu Bariću kutiju s određenim alatom (*scatulla con certi ferri et argagni di acconcar piu cose come si atroua*). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 32v, 14. I. 1550.

[1506] *Il reuerendo misser pre Francesco de Signa alias Bocchina canonico d'Arbe* darovao je, za ljubav Božju, sestrama Mari i Kati, kćerima Mare Cilić, »sva svoja pokretna dobra i pokućstvo zajedno s ormarima u konobi« (*tutti et cadauni suoi beni mobeli et massarie di casa insieme con gli armari di caneua*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 100, 15. X. 1585.

[1507] *Masena* je kameni žrvanj za mljevenje žita. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* str. 402. Npr. *madona Maria figliola del quondam misser Gieronimo de Zaro picocchara nobile d'Arbe* darovala je »za ljubav Božju i svoju dušu svojoj sluškinji Antici«, među ostalim, i »jedan par žrvnjeva koji se nalaze u njezinoj konobi« (*uno paro di masene quale sono nella sua caneua*). HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 82, 22. III. 1580.

[1508] I. Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka,* str. 191.

[1509] Kako bi se stekao još bolji uvid u rapsku svakodnevicu, izgled rapskih kuća u gradu i na selu te uvidjelo bogatstvo raznolikosti uporabnih predmeta, trebalo bi provesti detaljnu analizu ostalih legata, ne samo pobožnih,

konobe u prizemlju, te jednog ili najviše dva kata koji su završavali tavanima. U unutrašnjosti je dominirala kuhinja u kojoj su se članovi obitelji okupljali, najčešće oko ognjišta na kojemu se kuhalo. Iznad peći je na lancu visio kotao u kojemu se grijala voda. Posude (lonci s poklopcima, tave i kotlići) u kojima se kuhala hrana bile su izrađene uglavnom od bakra, bronce, željeza, iznimno od keramike. Jelo se iz keramičkih tanjura, a hrana se posluživala u pliticama. Piće se točilo iz vrčeva i bokala. Pilo se iz čaša, koje su ponekad bile izrađene od srebra, ali ipak su bile pretežno drvene. Jelo se žlicama i vilicama, a u uporabi su bili i noževi. Jedaći pribor držao se u posebnim koricama. Stolovi su bili prekriveni raznobojnim stolnjacima, klupe prostirkama. Gradske kuće imale su jednu ili dvije spavaće sobe u kojoj je dominirao krevet koji je mogao biti veći ili manji. Kreveti, pretežno obloženi perjem, bili su bogato opremljeni krevetninom koja se sastojala od plahti, jastuka, jastučnica, uzglavlja, popluna i raznobojnih prekrivača, a u bogatijim građanskim ili patricijskim sobama, iznad kreveta nalazile su se zavjese. Obojane drvene škrinje različitih veličina te kovčezi u kojima se držalo odjeću i tekstilne predmete činili su glavninu namještaja. Poneki ormar ili iznimno kredenc na kojemu je stajalo posuđe, naročito u građanskim ili patricijskim kućama, činio je životni prostor udobnijim. Podovi, škrinje, stolovi i ormari prekrivali su se raznobojnim pletenim prostirkama. Sastavni dio interijera bio je i tkalački stan, koji je ženama služio za tkanje raše. U konobama su se držale bačve različitih veličina, vedrice, kace i sl., a alat koji se koristio u poljoprivredi, ribarstvu, obrtu ili kući čuvao se u kutijama ili ormarima. Sastavni dio konobe činili su i žrvnjevi koji su služili za mljevenje žita u domaćinstvu. Kućice na selu, koje su više sličile jednosobnim kolibama, izgrađenima od drva ili suhozida, imale su i znatno skromniji interijer i inventar od gradskih, što pokazuje da su stanovnici rapskoga sela živjeli u većem siromaštvu i neimaštini od onih u gradu. No i kod njih je zamjetno da se »za spas duše« ostavlja barem pokoji od navedenih uporabnih predmeta, jednostavnije izrade i široke potrošnje, naročito tekstilnih predmeta poput dijelova krevetnine, što ukazuje na to da su i

---

koje su oporučitelji darivali svojim suvremenicima ili ustanovama, a još više koristiti inventare dobara rapskih stanovnika kao vrstan izvor za proučavanje materijalne kulture jedne sredine. Tek tada bi se dobila potpuna slika mikrokozmosa rapske sredine. Međutim, zbog ograničenja zadane teme, takva analiza izlazi iz okvira ovoga rada. U svakome slučaju, usporedbom rapske i drugih komuna na istočnojadranskom prostoru vidljivo je da se šesnaestostoljetni Rab u pogledu svakodnevnoga življenja, izgleda interijera ili korištenja predmeta u svakidašnjici od strane njegovih žitelja zapravo nije razlikovao od ostalih komuna kasnoga srednjeg i ranog novog vijeka. Primjerice, materijalnu kulturu šibenske komune u kasnome srednjem vijeku detaljno prikazuje Goran Budeč u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *Svakodnevni život stanovnika Šibenika u drugoj polovini 15. stoljeća u zrcalu inventara i oporuka s posebnim obzirom na razinu materijalne kulture,* Doktorska disertacija, Odjel za povijest Hrvatskih Studija Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013. Isti je autor obradio i pojedine aspekte materijalne kulture u istarskoj komuni Labinu. O tome: G. Budeč, »Materijalni predmeti labinskoga stanovništva u razdoblju od 1525. do 1550.«, *Historijski zbornik,* god. LXII (2009.), br. 2, str. 345-369.

njihovi vlasnici željeli da se teško stečeni predmeti i dalje nasljeđuju i koriste »u znak sjećanja na oporučitelja/icu« i osiguranje molitava od strane primatelja legata *pro anima sua.*

Na kraju, treba još jednom istaknuti činjenicu da su žene iz svih slojeva rapskoga društva u znatno većoj mjeri u odnosnu na svoje muške suvremenike ostavljale uporabne predmete u pobožne svrhe, očito iz razloga veće vezanosti uz kućanstvo i predmete koje su tijekom života koristile u brizi za svakodnevno preživljavanje članova njihovih obitelji.

8. Liturgijski predmeti

Kada je riječ o liturgijskim predmetima koji se u vidu pobožnih legata navode u rapskim posljednjim voljama, treba istaknuti da su oni darovani kroz dva oblika. Prvo, pojedini oporučitelji, pretežno svećenici (7), zbog specifičnosti svoje vokacije posjedovali su različite liturgijske predmete koje su kroz oporučne legate izravno darivali crkvama ili bliskim osobama iz rapskoga klera. Drugi su pak oporučitelji, laici iz svih društvenih slojeva (36), najčešće ostavljali novac ili neku drugu vrstu legata (nekretnine i pokretnine, primjerice, kuću, zemlju, životinje, tkanine, odjeću te vrjednije predmete poput srebrnine i sl.), za koje su odredili da se trebaju prodati i od dobivenoga novca nabaviti odnosno kupiti neki liturgijski predmet. Pojedinci su čak znali odrediti i da se od njihove srebrnine dade izraditi određeni predmet (npr. kalež, plitica i sl.) koji bi se koristio u bogoslužju. Navedeno govori u prilog činjenici da laici, u najvećem broju slučajeva, nisu posjedovali određene vrste liturgijskih predmeta, kao što je to slučaj sa svećenicima, već su oporučno odredili svojim nasljednicima ili izvršiteljima oporuka da se od dijela njihovih dobara koja daju na raspolaganje iz pobožnih pobuda, trebaju kupiti ili dati izraditi određeni liturgijski predmeti.

Od ukupnoga broja rapskih oporučitelja (381), njih 46 ostavilo je 91 legat koji se odnosi na liturgijske predmete te predmete namijenjene prakticiranju osobne i/ili kolektivne pobožnosti, što iznosi 4,84 % od svih legata darovanih *ad pias causas* ili *pro anima testatoris.* Od toga je navedene legate darovalo 26 žena (56,52 %) i 20 muškaraca (43,48 %).

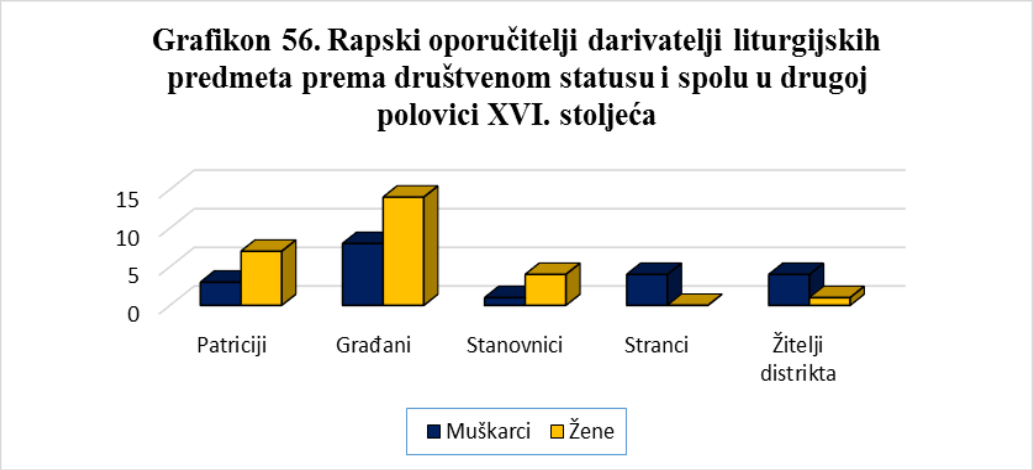

Kada je riječ o društvenome statusu i spolnoj pripadnosti oporučitelja koji su darivali liturgijske predmete u vidu pobožnih legata, iz prikaza na Grafikonu 56. razvidno je da u ostavljanju navedenih legata najviše sudjeluju oporučitelji građanskoga socijalnog statusa, s ukupno 22 člana (odnosno 48,89 % od ukupnoga broja razmatranih oporučitelja), od čega 14 građanki i 8 građana. Zatim slijedi skupina rapskoga patricijata u kojoj 10 članova (22,22 %) ostavlja liturgijske predmete, i to 7 patricijki i 3 patricija. Nadalje, 5 oporučitelja podrijetlom iz rapskoga distrikta (11,11 %) ostavlja navedene legate, od toga 4 muškarca i samo 1 žena. Na kraju, 4 stanovnika komune (8,89 %), od čega 1 muškarac i 4 žene te 4 stranca muškarca (8,89 %) ostavljaju liturgijske predmete u okviru oporučnih pobožnih donacija.

Promotri li se broj legata koji su ostavili pojedini članovi iz navedenih društvenih skupina, tada je vidljivo da najveći broj legata (41) ostavljaju rapski građani, i to 17 legata muški članovi navedene skupine, a 24 legata građanke. Po broju ostavljenih legata slijedi skupina rapskoga patricijata koja ostavlja ukupno 18 legata, od toga 13 legata daruju patricijke, a 5 legata patriciji. Žitelji distrikta ostavljaju ukupno 17 legata, od čega 15 legata muškarci, a 2 legata žene iz te društvene skupine. Stanovnici komune oporučno su ostavili 5 legata, od čega 1 legat jedan muški oporučitelj i 4 legata žene iz navedene skupine. Na kraju, muškarci stranci darovali su ukupno 10 legata, a to nije učinila niti jedna strankinja.

Kada je riječ o primateljima liturgijskih predmeta, tada su najviše legata primile rapske crkve, pojedini pripadnici klera ili kolektivno redovnici nekoga samostana te rapske bratovštine. Oporučitelji ih najčešće zadužuju da mole za njih i služe misne žrtve za njihove duše i oprost grijeha.

8.1. Vrste liturgijskih predmeta darovanih *ad pias causas*

Govoreći o vrstama liturgijskih predmeta koje su Rabljani darivali *ad pias causas,* moguće ih je grupirati u nekoliko skupina (vidi Grafikon 57.):

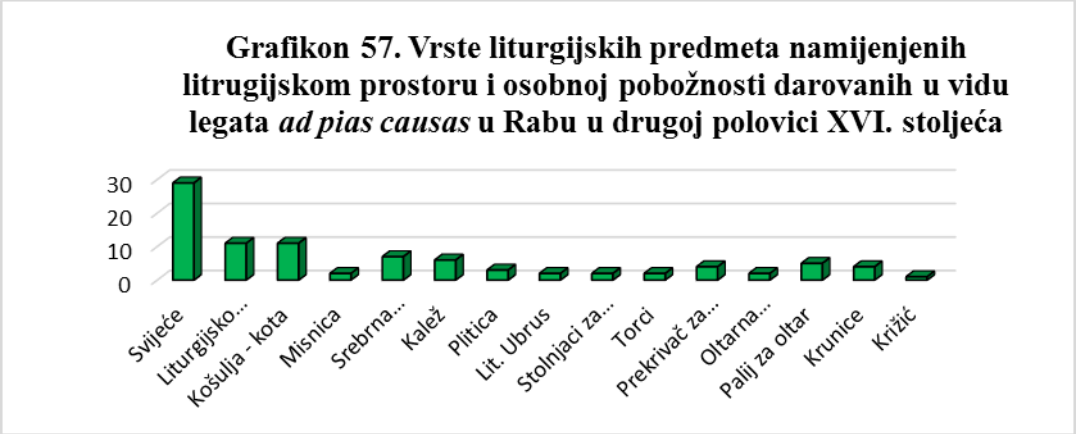

Grafikon 57. Vrste liturgijskih predmeta namijenjenih litrugijskom prostoru i osobnoj pobožnosti darovanih u vidu legata *ad pias causas* u Rabu u drugoj polovici XVI. stoljeća

1) Liturgijska odjeća (ruho)
2) Liturgijske tkanine
3) Liturgijsko posuđe
4) Ukrasni predmeti namijenjeni oltarima i kipovima
5) Predmeti vezani uz osobnu pobožnost
6) Predmeti koji se odnose na kolektivnu pobožnost

8.1.1. Liturgijsko ruho

Rapski su testatori darovali 24 legata vezana uz liturgijsku odjeću. Jednak broj legata odnosi se na liturgijsko odijelo odnosno ruho (*paramentum sacerdotale, paramento*)[1510] (11 spomena) i svećeničku dužu košulju-haljetak (*cotta, chotta*)[1511] (11 spomena). Naposljetku, dva tekstilna legata odnose se na izradu misnice (*pianeta*).[1512] Liturgijsko odijelo darovali su

[1510] Paramentum, -i, n. (res ad cultum divinum pertinentes, praesertim vestes sacerdotum), stvari koje služe za bogoslužje, osobito svećeničko ruho. *Lexicon latinitatis medii aevi*, vol. II, str. 806. Liturgijsko ruho svoje podrijetlo ima u grčko-rimskoj odjeći. Ipak, iz poštovanja prema »svetoj službi«, službenici Crkve oblačili su bolju odjeću od uobičajene, građanske. U ranim stoljećima kršćanstva uvedena je službena liturgijska odjeća, ali se ona po obliku nije razlikovala od uobičajene, već se svećenik morao preobući u drugo odjelo kada bi slavio misu. Od VI. st. dolazi do jasnoga razlikovanja građanske od crkvene odjeće, a od početka VIII. st. jasno je određeno da se prilikom služenja mise treba skinuti laičko odjelo i odjenuti talarnu tuniku prema rimskome načinu. Tunika (*alba*) je skraćena i zamijenjuje ju kraća tunika (*sagum*). *Penula,* koja je bila zatvorena sa svih strana, zamijenjena je plaštem otvorenim sprijeda. Misnicu i štolu više nisu nosili subđakoni i akoliti i za njih se oblikuje posebno odjelo (*tunicela*). Tijekom XII. i XIII. st. utvrđen je kanon liturgijskih boja. Sastavni dio liturgijske odjeće nižih klerika od tada je kota i pluvijal. Ivan Šaško, »Liturgijsko ruho i posuđe: značenje za oblikovanje crkvene likovne svijesti. Elementi za kriteriologiju 'liturgijskih umjetnosti'« (dalje: Liturgijsko ruho i posuđe), *Bogoslovska smotra,* 74 (2004.), br. 4, str. 1149-1150.

[1511] U starijim dokumentima *cotta* se naziva i superpelicej (kraći haljetak-košulja) na koju se odijeva *alba* . Ovaj je odjevni liturgijski predmet dobio na širini upotrebe od XIII. st. Riječ je o kratkom haljetku – košulji koja se odjevala na roketu. Naime, superpelicej vuče podrijetlo iz sjevernih zemalja gdje su klerici koji su tijekom jakih zima morali ići u crkvu na molitve časoslova rabili vrstu širokih i teških krzna. Na nju se odjevala *alba* koja je zbog toga trebala biti jako široka. S vremenom je obično korsko odjelo postalo liturgijskom odjećom svih klerika, ali izrađeno od laganijih materijala. U XVII. st. kota je skraćena. Danas je kota poistovjećena s roketom. I. Šaško, *Liturgijski simbolički govor,* Glas Koncila, Zagreb, 2005., str. 473-474.

[1512] Misnica za koju se u od srednjega vijeka koriste termini *casula, poenula, planeta* ili *pianeta* pripada liturgijskome ruhu koje se oblači iznad svih ostalih odjevnih predmeta i pokriva ih. Već u II. st. *planeta* zamjenjuje rimsku togu (radi lakšega kretanja) i postaje identifikacijskim znakom senatora. Nosile su je ugledne

pretežno rapski svećenici uglavnom svojoj svećeničkoj subraći ili ponekoj crkvi. Tako je primjerice, rapski arhiprezbiter Matej Spalatin ostavio svome nećaku svećeniku Bartolomeju Končici »svoje svećeničko odijelo s misalom«, a navedeni se predmeti trenutno nalaze, kako kaže, »na popravku u samostanu prečasnih redovnica sv. Antuna na Kaldancu.« Darovao mu je i »svoju kotu za koju kaže da se nalazi kod spomenutih redovnica, i to za ljubav Božju.«[1513] Iz ovoga primjera je vidljivo da su se trećoredice sv. Antuna bavile ručnim radom te šivale odjeću i vezle ornamente na njoj, ali i popravljale oštećene tkanine i predmete za liturgijsku uporabu. Mansionar rapske katedralne crkve, svećenik Ivan Fabijanić darovao je »svećeniku Frani Fabijaniću, drugom izvršitelju njegove oporuke, svoje liturgijsko ruho i dvije kote, iz dragosti, s obvezom da slavi dvije serije grgurovskih misa za njegovu dušu.«[1514]

Za ostavštinu liturgijskoga ruha usmjerenoga prema pojedincima ili crkvama nisu brinuli samo svećenici, već i laici, odnosno oni oporučitelji koji su bili duhovno povezani s nekom osobom iz redova rapskoga klera ili pak uz samostansku zajednicu ili crkvu. U svojoj oporuci građanka Katarina *Baduara* koju su zvali *Xugliça*, navodi da ostavlja svoju kuću izvršitelju oporuke, a ujedno i ispovjedniku, kanoniku mansionaru katedrale Kristoforu *de Ponte* te izdaje naputak da »on može uživati kuću za vrijeme svoga života, a nakon njegove smrti, kuća se treba prodati i od novca kupiti svećeničko odijelo za crkvu sv. Antuna malog odnosno Presvetoga Križa.«[1515] Godine 1571. službu rapskoga kneza i kapetana obnašao je Mlečanin Gašpar *Faletro,* koji je u Rabu dao sastaviti i svoju posljednju volju. Ondje je

---

osobe, među njima i svećenici koji su je sačuvali u liturgijskoj uporabi do danas. Od VIII. st. misnica se obredno predaje svećeniku prilikom ređenja. Tijekom vremena, da bi se olakšali pokreti rukama ona se sve više sužavala a u XVI. st. poprimila je svoj konačni oblik koji je nalikovao tijelu gitare koji će se zadržati četiri stoljeća. Za izradu misnica koje su služile u euharistiji koristila su se najskuplja platna. Povlašteno mjesto imala je svila, a od XIII. st. damast, brokat i samt iz Genove, Lucce i Venecije. Omiljeni likovni motivi na misnicama, osim temeljnoga u obliku križa, bili su sveci smješteni u kružne, ovalne, elipsaste ili kvadratne okvire. U križište križnih krakova stavljao se lik Spasitelja, Djevice Marije ili sveca zaštitnika. Ivan Šaško, »Liturgijsko ruho i posuđe«, str. 1151-1155.

[1513] *Reuerendus dominus Mattheus Spallatinus nobilis et archipresbiter arbensis* (…) *Item reliquit uenerando domino presbitero Bartholomeo Conziza suo nepoti eius paramentum sacerdotale cum Missale quos ad presens dixit se reperiri in Monasterio Reuerendum Dominum Monialium Sancti Antonij Capitis dantij. Item eidem domino presbitero Bartholomeo reliquit eius chottam que dixit esse penes Moniales predictas et hoc amore Dei*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 30v, 15. XII. 1561.

[1514] *Venerabilis dominus presbiter Ioannes Fabbianic manssionarius ecclesie cathedrale arbensis* (…) *Item reliquit predicto domino presbitro Francisco suo altero comissario suum paramentum et duas suas chottas causa dilectionis cum obligatione celebrandi pro anima sua duo paria missarum sancti Gregorii* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 10v, 27. VII. 1556.

[1515] *Dona Chaterina Baduara cognominata Xugliça* (...) *cui comissario suo (...) reliquit domum presentis sue habitationis cum omnibus iuribus et iurisdictionibus suis (...) quam domum in uita sua frui et gaudere debeat et post eius mortem quod dicta domus uendatur et de eius retractu ematur unum paramentum sacerdotale quod seruire debeat ecclesiae Sancti Antonii parui siue Sacratissimi Crucifixi*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 9v, 16. I. 1566.

odredio da se, »za ljubav Božju i oproštenje njegovih grijeha, od njegovih dobara treba dati načiniti jedno svećeničko ruho koje bi trebalo služiti u katedralnoj crkvi.«[1516]

Premda su se *cotte* nalazile pretežito u vlasništvu svećenika te su ih oni darivali svojoj svećeničkoj subraći ili članovima obitelji koji žele postati svećenici,[1517] primjer laičkoga darivanja svećeničke duže košulje nalazi se u oporuci građanke Margarite, nezakonite kćeri pok. svećenika Antonija *Picico,* koja je svećeniku Šimunu Bilačiću darovala »jednu svećeničku kotu, a on treba moliti za njezinu dušu.«[1518] Građanka Katarina, supruga u drugom braku Frane Dokule, u svojemu testamentu, osim novčanoga legata namijenjenog za služenje misa, koje je naručila za svoju dušu i oprost grijeha, darovala je svećeniku Kristoforu *Matarello* i »svoj meki kamižot za izradu svećeničke košulje, za ljubav Božju i za njegove molitve.« Također je ostavila »svoju žutu haljinu od atlasa za izradu misnice za katedralnu crkvu sv. Marije koja će služiti u bogoslužju.«[1519] Građanka Matija *Zanetcha* u svojoj je oporuci odlučila »dati Baroši, sinu Grgura *Zelescho*, ako postane svećenik, 12 lakata sukna za koje kaže da se nalaze u škrinji, te da Barošina majka podigne 1 zlatni dukat kod osobe koju poznaje, a u čijim se rukama dukat nalazi u zalogu. Za taj novac treba kupiti pamučnu tkaninu od koje će se izraditi misnica, a od sukna košulja koja se ima dati Baroši kad bude pjevao svoju mladu misu. Ako se ne uzdigne do svećeničkoga dostojanstva, tada se misnica s drugim stvarima treba dati katedralnoj crkvi.«[1520]

8.1.2. Liturgijske tkanine

Tkanine koje su Rabljani u pobožne svrhe ostavljali rapskim crkvama ili pripadnicima klera, upotrebljavale su se u liturgiji i u liturgijskome prostoru, primjerice za ukrašavanje oltara.

[1516] *Clarissimus dominus Gaspar Faletro comes et capitanus Arbensis* (...) *Item iure legati, amore Dei ac pro remissione suorum peccatorum, ex suis bonis fieri uoluit unum paramentum sacerdotale quod seruire debeat antedicte Cathedralae Ecclesiae (...)* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 33v, 12. X. 1571.

[1517] Npr. svećenik Martin Sfečić (*dominus presbiter Martinus Sfecich*) »ostavio je u znak karitativne ljubavi svećeniku Frani Kaligu dvije bolje svećeničke košulje kako bi molio Boga za njegovu dušu« (*item ob signum amoris et charitatis reliquit domino presbitro Francisco Caligo unam eius chottam meliiorem altram uero meliorem, predicto domino presbitro Francisco suo comissario et hoc uto rent Deum pro anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 9r, 31. XII. 1555.

[1518] *Dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico* (…) *lassa a misser pre Simon Billaciçh vna chotta da prete, accio pregar douesse per l'anima sua.* HR DAZD, 28 RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 18v, 6. V. 1588. Codicillus.

[1519] *Catarina al presente moglie di ser Francescho Docula (...) allo quale misser pre Christoforo Matarello amore Dei, e per le soe oratione oltra la offerta predetta ha lasciato il suo camisoto sotile per far si una cotta* (…) *Item per legato et ragion di legato et in remission di soi peccati ha lasciato la soa uestura zalla di raso alla chiesa catedrale di Santa Maria per una pianeta da messa allo culto Diuino.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVIII, fol. 288v, 6. IV. 1563.

[1520] *Dona Mathia Zanetcha* (…) *Item lassa et dar ordena a Barrossa figliol de Gregor Zelescho sel sera sacerdote braça 12 de tella qual disse hauer nella sua chassa et che anchora la madre del ditto chiericho scoda uno ducato doro da quella persona che lei scia, et per qual disse hauer il pegno in mane t chel si compri tanto bombaso per fargli una pianeta et dela soprascritta tella gli se faci uno chamisso et sian date al ditto Barosa per lanima sua quando cantera la sua messa nouella et non uenendo ala dignita sacerdotal uolse che le dite robe se diano ala chiesia chatedral.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32r, 27. VIII. 1550.

Među tkanine koje su se darovale za liturgijsku uporabu ubrajaju se rupci, koji se na hrvatskome jeziku nazivaju »pokrivače« (*façioli nominate pocriuaçe),* koji svećeniku služe kao ubrusi (*per sugar le man*) nakon prinosa darova tijekom liturgije (2 spomena). Oporučno je takve ubruse šestorici rapskih svećenika darovala građanka Matija *Zanetcha*. Ona ostavlja šest rubaca za koje kaže da se nazivaju »pokrivače«, a služe »kao ubrusi za ruke nakon što se operu.« Tri »pokrivače« Matija je darovala svećenicima katedralne crkve, dvije franjevcima sv. Ivana, a jednu franjevcima trećoredcima na Komrčaru.[1521]

Od ostalih tkanina namijenjenih liturgijskom prostoru, prvenstveno za prekrivanje oltara, darivali su se stolnjaci (*tauaglia per altare, tauaiete d'altar*) (2 spomena) i prekrivači za klupe (*bancale*) (4 spomena). Tako je stranac u Rabu Bernardin *Barbarossa,* koji je želio da njegovo posljednje zemaljsko počivalište bude franjevačka crkva sv. Ivana, tamošnjim franjevcima ostavio jedan stolnjak za oltar uz koji će biti pokopano njegovo tijelo.[1522] Stanovnica Kampora Margarita, udovica Tome *Negro* testamentarno je odredila »da se ispred Gospina oltara u crkvi sv. Bernardina franjevaca opservanata treba staviti jedan prekrivač za klupu za njezinu dušu.«[1523]

Ponekad su oporučitelji u svojim posljednjim voljama isticali da se neke vrste odjevnih predmeta (npr. haljine) ostavljane iz pobožnih razloga, trebaju upotrijebiti za izradu neke liturgijske tkanine, npr. palija (*palio*)[1524] kojima se prekrivaju oltari. Tako je patricijka Katarina, supruga patricija Galeazza *de Dominis* i kći pok. Nikole *de Marinellis* u svojoj posljednjoj volji odredila da ukoliko nerođeno dijete koje nosi u utrobi ne doživi sedmu godinu, onda daruje dvije haljine, jednu od crvenoga baršuna, drugu od brokata, redovnicama sv. Andrije kako bi one izradile palije, jedan za oltar gdje se nalazi Presveti Oltarski Sakrament, a drugi franjevcima sv. Bernardina odnosno sv. Eufemije za Gospin oltar.[1525]

[1521] *Matthia Zanetcha* (…) *Item lasso et dar ordeno sei façioli nominate pocriuaçe (...) tre ali preti della chiesia cathedral per sugar le man quando se lauano, dui ali frati de Santo Zuane, et uno çoe il sexto ali frati de Santo Francisco de Campo março*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32r, 27. VIII. 1550.

[1522] *Signor Bernardino Barbarosa da Monte Lupone della Marca Caporale con la compagnia dil signore Contino nepote del illustre signor Piero conte Collonello della illustrissima signoria di Uenetia (...) Item lasso alli reuerendi padri di Santo Zuane doue sera il mio cadauere sepolto una tauaglia per il altare.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 475v, 4.VII.1592.

[1523] *Dona Margarita relicta quondam Thomaso Negro* (...) *Item ha ordinato che sia messo uno banchale inanti il altar della nostra Dona nella Chiesa de San Bernardin di frati osseruanti pro l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 18v, 18. II. 1559.

[1524] Inače se pojam palij najčešće odnosi na liturgijski ukras nadbiskupa i znak je nadbiskupske vlasti, a dodijeljuje ga papa kao znak uske povezanosti s Apostolskom Stolicom, no iz konteksta je jasno da je riječ o tkanini kojom se prekrivaju oltari. Prema tome, palij je u ovom slučaju brokatna ili svilena tkanina koja ukrašava prednju stranu oltara. Ivan Jakulj, »Kanonsko liturgijski propisi o paliju u kodeksu kanonskog prava iz 1917., *motu proprio cleri sanctitati* i liturgijskim knjigama«, *Crkva u svijetu* 39 (2004.), br. 1, str. 95; 97-98.

[1525] Npr. *la nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis (...) ordeno, et uoglio che non sopra uiuesce la creatura qual al presente nel mio uintro porto, et morendo auanti l'ariuasso alla etta di anni sette uoglio che le mie doi uesture, cio e una di*

Godine 1592. vrlo pobožna oporučiteljica Helena iz Rijeke s nadimkom *Venetiana* ostavlja svojim nasljednicima u zadatak da ispune njezin zavjet te odmah »nakon njezine smrti daju izraditi jedan palij od bijeloga platna s crnim križićima izvezenim odostraga i da ga postave na oltar u crkvi sv. Duha.«[1526]

8.1.3. Liturgijsko posuđe

Od liturgijskoga posuđa, u rapskim se testamentima u vidu pobožnih legata uglavnom navode kaleži (*calice*) (6 spomena) i plitice (*patene*) (3 spomena). Zamjetno je da su rapski svećenici i trećoredice u svojim posljednjim voljama znali darovati poneki takav predmet koji su imali, a vezan je uz liturgijsku uporabu. Primjerice, trećoredica Marija, kći pok. Marka »od biskupa«, iz ljubavi prema svome nećaku Frani, sinu majstora Nikole *Filoso,* ostavlja mu »jedan kalež i svećeničko ruho, koji su nekad bili u vlasništvu pok. svećenika Frane, njezina brata, kako bi on molio Boga za njezinu dušu i njezine pokojne.«[1527]

U laičkim oporukama najčešće nalazimo zapise o darivanju vrijednih predmeta izrađenih od plemenitih metala, uglavnom srebra, koje oporučitelji ostavljaju nekoj crkvi kako bi se od njih mogao načiniti predmet koji bi se upotrebljavao u bogoslužju *(allo culto diuino*). Takav primjer nalazi se u posljednjoj volji rapske stanovnice Matije, udovice Ivana iz Trogira, nekoć rapskoga stanovnika, koja ostavlja četiri srebrne čaše, dva srebrna pojasa, nekoliko srebrnih noževa i vilica, jedan zlatni prsten i jedan safir te određuje da izvršitelj njezine oporuke fra Ivan Dražičić Kain, gvardijan franjevačkoga samostana sv. Ivana, navedenu srebrninu i zlatninu treba dati preraditi u dva kaleža, jedan u vrijednosti od 15 dukata koji bi trajno služio u bogoslužju u crkvi sv. Ivana franjevaca konventualaca i drugi manji u vrijednosti od 10 dukata koji bi služio u liturgiji u crkvi sv. Frane na Komrčaru i to kako kaže, »za dušu i oprost grijeha dobročinitelja.«[1528]

---

uelluto di cremesin et l'altra di brochatello una delle qualli sia datta alle predette reuerende monache di santo Andrea à loro ellettione per fare tanti palii uno delli quelli lascio al altar del Sacratissimo Corpo di Christo et l'altro alli reuerendi preti di San Bernardino ouero di Santa Eufemia per l'altar della Madona. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 409v-410r, 21.XII.1596.

[1526] *Item ordena che subito dopoi la sua morte l'infrascritti heredi siano obligati far un palio di rasseta bianca di tre telli et imbelirlo à torno con qualche crosseta di negro et metterlo sopra il altar nella chiesia di s. Spirito et cio per un inuodo da essa testatrice (come disse) fatto.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 41r, 10.VI.1592.

[1527] *Dona Maria picochara filia quondam ser Marci ab episcopo (...) item reliquit Francisco nepoti suo filio magistri Nicolai Filoso unum calicem et unum paramentum sacerdotalis quod fuit quondam domini presbitri Francisci fratris sui, causa dilectionis et ut oret Deum pro anima sua et suorum mortuorum.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 7v, 27. XI.1565.

[1528] *Mattia quondam Zanetto di Trau olim habitante in questa cita* (…) *Item disse hauer in casa sua tazze quatro d'argento, doi centure (...) d'argento con alquando cossiere e pironi d'argento et uno anello d'oro et uno safile di qual argenti et oro uolse che il sudetto misser Gieronimo suo commissario facci far uno calice di ualor di ducati quindecem alla chiesa di San Zuane di frati conuentoali di Arbe ponendo sopra esso calice l'arma dil*

Rapska građanka Franciska, udovica Bartolomeja iz Brescie oporučno je odredila »da se od jednog njezinog srebrnog vjenčića, koji se nalazi kod Marije *Segotta,* treba dati izraditi kalež u vrijednosti od 15 dukata za njezinoga ispovjednika, rapskoga kanonika Kristofora *de Ponte,* s kojim se on treba služiti za vrijeme liturgijskoga slavlja. Navedeni legat, nakon njegove smrti, njezin nasljednik, nećak Bartolomej, sin pok. Jakova *de Marinellis* treba doznačiti nekom drugom svećeniku«, prema njegovu izboru. [1529]

Patricijka Margarita, kći pok. kneza Nikole od Posedarja i žena u drugom braku rapskoga patricija Gabrijela *Cernotte* u svojem je testamentu naglasila da »kada njezin šogor Augustin *Cernotta,* brat njezina muža, bude pjevao svoju mladu misu, njezin muž Gabrijel treba od svoga srebrnog pojasa za njega dati izraditi kalež s pliticom, i kupiti jednu novu haljinu od finoga sukna, a on bi trebao moliti Boga za njezinu dušu.«[1530]

8.1.4. Ukrasni predmeti za oltare i svetačke kipove

Rapske su žene u vidu pobožnih legata znale ostaviti predmete koji su služili za ukrašavanje oltara, ali i svetačkih kipova, naročito Marijinih. U tom kontekstu najviše se ostavljaju tekstilni predmeti, odnosno dijelovi odjeće te dijelovi ženskoga nakita. Također su znale biti darovane i krunice (*patri nostri*) (4 legata).

Tako je primjerice, patricijka Eufemija, kći pok. Jurja *de Marinellis* oporučno darovala svojoj sestri Jeronimi, ujedno redovnici benediktinskoga samostana sv. Andrije, jednu bisernu ogrlicu za Gospin kip te jednu haljinu od crnoga damasta koju je namijenila za izradu liturgijskoga odjela i tkanine koja će služiti za ukrašavanje oltara u navedenoj crkvi sv. Andrije.[1531] Helena Milošić ostavila je »svoje krunice od koralja Gospi od sv. Eufemije za

---

quondam misser Gieronimo di Hermolai, e di lui stesso comissario et questo accio in ogne tempo si conosca tal calice qual perpetoalmente serua allo culto diuino in detta chiesa per l'anima e peccati di benefattori con dechiaration che anco di ditti argenti sia fatto un altro calice di precio di ducati diece alla chiesa di San Francescho in Campo Marzo accio perpetoalmento serua allo culto diuino come di sopra. HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 19r, 2. III. 1562.

[1529] *Madonna Francischina relitta quondam misser Bartholomeo de Bressa* (...) *Item uuole et ordina che della corona d'arzento qual e pur apresso d'essa madona Maria Segotta sia fatto un calice de ualuta de ducati quindece che sia consignado al reuerendo misser pre Christophoro de Ponte canonico suo confessore con il qual celebrar debba, et doppo la sua morte che per l'infrascritto suo herede sia consignato ad un altro sacerdote qual a lui piace.* HR DAZD, 28, RB, KF , k. 13, sv. II, fol. 52v-53r, 12. I. 1578.

[1530] *Nobilis domina Margarita filia quondam strenui comitis Nicolai de Possedarya et ad presens uxor in secundis uotis domini Gabrielis Cernotte nobilis arbensis filii spectabilis domini Hieronymi* (…) *Item uoluit et ordinauit quod cui clericus Augustinus Cernotta eius cognatus dicti domini Gabrielis frater cantabit eius missam nouam tunc dictus dominus Gabriel maritus suus teneatur eidem fieri facere ex eius balteo argenteo unum calicem cum eius patena: nec non eidem emere uestem unam de panno fino nouam causa amoris et dillectionis et ut teneatur orare Deum pro anima sua.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 20, 16. VIII. 1559.

[1531] *Madona Eufemia figliola del quondam misser Zorzi de Marinellis (...) Item lassa a la ueneranda sor Gieronima monacha del ordine di San Benedetto nel monasterio di San Andrea suo (!) sorella uno per di busti da perla per ornamendo della madona gloriosa Donna con una uestura di damasco negro per far uno*

svoju dušu i dušu njezinih pokojnih koje franjevci trebaju objesiti o vrat Gospina kipa i ondje moraju ostati i ni u kome slučaju ne smiju se prodati, niti u korist samostanskoga beneficija, niti u korist crkve, jedino ako ih baš žele prodati, to mogu učiniti samo u suglasnosti s izvršiteljima njezine oporuke, i ukoliko se prodaju, od ostatka novca ima se kupiti platnena tkanina kojom bi se prekrio Gospin oltar.[1532]

8.1.5. Predmeti namijenjeni osobnoj pobožnosti

Među predmete namijenjene prakticiranju osobne pobožnost spadaju krunice (*pater noster*) i križići (*crosette*) te slike religiozne tematike koje su visjele na zidovima rapskih kuća.[1533] Molitva krunice dobila je svoj definitivni oblik krajem XV. stoljeća, a u XVI. stoljeću se preko dominikanskoga reda i s njime povezanih kruničarskih bratovština širila u urbanim i seoskim sredinama diljem Europe.[1534]

Krunice su u vidu pobožnih legata darovane u 4 slučaja. Iz rapskih je posljednjih volja uočljivo da su darivateljice krunica rapske građanke, a primatelji legata bili su članovi njihove uže ili šire obitelji, ali i rapske crkve. Primjerice, građanka Elena, žena pok. Miloša Pastorčića namijenila je oltaru Blažene Djevice Marije u crkvi sv. Bernardina franjevaca opservanata, dvije krunice od koralja »za ljubav Božju (...) i za oltarni ukras.«[1535]

---

paramento et panno d'altar in la prefatta chiesa di San Andrea per amor de Dio et per l'anima sua. HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VII, fol. 25. IV. 1557.

[1532] *Helena Milosich* (…) *Item lassa per l'anema soa et delli soi morti li soi patri nostri de corallo rosso alla madona de Santa Eufemia et che quelli li fratti metter debbano al colo di essa madona et che sempre li de continuo stiano et che mai quelli li fratti possino ne uaglino uender ne per beneficio del conuento ne manco della chiesia et se pur quelli uender uoranno altra mente non possino fare se non con il consentimento delli soi comissarii e del ritratto di essi patri nostri facino uno panno nanci el altare di essa madona.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 30v, 27. II. 1554.

[1533] O slikama s religioznim motivima više riječi bit će u idućemu potpoglavlju.

[1534] Krunica tj. ružarij (lat. *rosarium*) u Katoličkoj crkvi, oblik je molitvene pobožnosti u čast Blaženoj Djevici Mariji, a naziv je i za molitveno pomagalo, brojanicu, s pomoću koje se obavlja pobožnost. Korijeni ovakvoga načina moljenja mogu se naći kod starih pustinjaka koji su običavali nizati molitve prebirući zrna. Po uzoru na 150 psalama od kojih je satkan Časoslov, krajem X. st. redovnici su tijekom dana počeli moliti 150 Očenaša. Tako je, prema biblijskome psaltiru, nastao Psaltir *Očenaša*, podijeljen u tri pedesetice. U XII. st. širi se slična praksa moljenja 150 Zdravomarija pa nastaje Psaltir *Zdravomarija*, također razdijeljen u tri pedesetice. Psaltir *Zdravomarija* prihvaćaju dominikanci i šire ga preko marijanskih bratovština. Litanijskom ponavljanju *Zdravomarija* dodaje se i razmatranje evanđeoskih otajstava ili spominjanje Marijinih zasluga i krjeposti. Dominikancu Jakovu Sprengeru (+1496.) pripisuju podjelu na otajstva u krunici. Njegov redovnički subrat, Alan de la Roche (+1478.) predlaže da se moli u tri dijela po pet otajstava s razmatranjima (meditacijama) o Marijinu i Kristovu životu, pa ga se smatra utemeljiteljem današnje krunice. I sam dominikanac, papa Pio V. potvrđuje 1569. takav oblik molitve krunice. Pri koncu XV. st. ova je molitva postala vrlo raširenom te se Marijinu zagovoru pripisuje pobjeda nad Osmanlijama kod Lepanta u listopadu 1571. godine. Od tada se praksa moljenja krunice još više širi. Papa Grgur XIII. 1573. odobrio je svetkovinu sv. Krunice pod nazivom *Gospe od pobjede* na prvu nedjelju listopada u svim crkvama koje su imale oltar Sv. Krunice (Ružarija). Hrvatska enciklopedija, sv. VI, Kn – Mak, Leksikografski zavod 'Miroslav Krleža', Zagreb, 2004., str. 305.

[1535] *Elena quondam Milos Pastorcich (…) Item ha lasciato per amor d' Iddio allo altare della Beata Uergene in San Bernardino di fratti zoccolanti et per ornamento di quello uno paro di pater noster di corallo.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 219v, 17. I. 1557.

Nerijetko su oporučiteljice darivale krunice nekome od svojih bližnjih, ali nisu izričito naglasile da ih daruju *ad pias causas* ili *pro anima sua*. Ipak, već sama činjenica da su posjedovale ovakve predmete govori o tome da se radilo o pobožnim ženama, vjernicama koje su za svoje osobne molitvene potrebe posjedovale krunice te su ih željele predati u nasljedstvo bliskim osobama, koje su pak mogle moliti krunicu za dušu oporučitelja. Krunicu od crnoga jantara koja je na sebi imala 50 srebrnih križića darovala je Rabljanka Katarina Marinina, žena majstora Frane iz Venecije i to Fumiji, kćeri svoje rođakinje Perine.[1536] Patricijka Stanola, žena Jeronima *Nimira* pok. Ivana, darovala je svojoj kćeri Nikoloti, supruzi patricija Galzinje *de Galzigna* u vidu legata »dvije krunice od žutoga jantara.«[1537] Patricijka Margarita, kći pok. hvarskoga patricija Ivana Barbića i udovica rapskoga patricija Kristofora *Cudenico* u svojoj je posljednjoj volji napomenula da je u zalogu kod svoje rođakinje Julije imala dvije krunice od koralja u vrijednosti od 3 libre (oko pola dukata).[1538]

Vrijedno je istaknuti da se zapisi o krunicama nalaze i u nekoliko inventara dobara rapskih žena, prvenstveno patricijki i građanki, te u popisima pokretnih dobara koja su Rabljanke dobivale u miraz, u razdoblju od 1550. do 1600.[1539] Ovi dokumenti važni su i jer ukazuju na podatke o materijalu izrade krunica kao i cijenama. U 6 navedenih dokumenata navodi se 7 zapisa o krunicama. Uglavnom, u opticaju su bile drvene krunice, a imućnije Rabljanke imale su krunice izrađene od crnoga i žutoga jantara, crvenoga koralja i bisera, čije su se cijene su kretale od 4 do 7 libara (od pola do jednog dukata).[1540] Jednostavne drvene krunice bile su i znatno jeftinije te se njihova vrijednost kreće oko 2 libre. Primjerice, u

---

[1536] *Dona Chaterina Marihnina consorte de magistro Francisco da Uenetia (...) Item lassa a Fumia fiola della antedetta dona Perina sua cugina uno paro di patri nostri negri d'ambro con le 50 crosette de arzento.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 39r, 28. VI. 1573.

[1537] *Madona Stanola consorte del spetabil misser Hieronymo Nimira quondam misser Zuane (...) Item lassa a dona Nicolota sua fiola consorte de misser Galzigna de Galzigna (...) un par di patri nostri de ambro zalo*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 54v, 18. II. 1578.

[1538] *Madonna Margarita fiola del quondam spetabil misser Zuane Barbich nobile di Lesina et relicta del quondam spetabil misser Christophoro Cudenico nobile d'Arbe* (…) *et prima disse esser in pegno da madonna Giulia Ammbalich sua cusina uno paro de patri nostri de corallo per lire tre de pizoli.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 23v, 9. III.1589.

[1539] Vidi npr. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. XV, fol. 51r, 23. IV. 1566.; HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 77v, 13. I. 1571.

[1540] Od XV. st. i na zadarskome području javljaju se gotovo istovjetni materijali od kojih su izrađene krunice (žuti i crni jantar, biserje, te crveni koralji), a koraljne krunice bile su naročito u modi tijekom XVI. stoljeća. O tome: I. Anzulović, »Nakit na zadarskom području od konca 13. do konca 16. stoljeća«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru,* (2006.), sv. 48, str. 200. Arheološki nalazi krunica sa groblja na području splitske i trogirske komune kao i pisani izvori od XIV. do XVI. stoljeća ukazuju da su na spomenitim područjima u uporabi bile krunice izrađene od kostiju i drva, ali i od skupocijenijih materijala, jantara i koralja. Krunice s koštanim zrnima rad su domaćih obrtnika kruničara. Zbog jednostavnosti izrade i jeftinijega materijala (kost ili drvo), bilo je moguće da i pripadnici nižih društvenih slojeva, skrominijh materijalnih mogućnosti, dođu u posjed navedenih predmeta, o čemu svjedoči i brojnost takvih nalaza sa groblja na području Splita i okolice. O tome: Tonči Burić, »I ritrouamenti più antichi di rosari in Dalmazia«, *Starohrvatska prosvjeta,* god. III (2003.), br. 30, str. 236.

inventaru pokretnih dobara građanke Bernardine, udovice Šimuna *Simplitiae* iz 1566. nalazi se zapis o četiri krunice od jantara u vrijednosti od 4 libre, te četiri crne, odnosno drvene krunice u vrijednosti 2 libre.[1541] U popisu pokretnih dobara koje je u miraz dobila Marija, udovica Jeronima *de Zaro,* kći Kristofora *de Marinellis,* pok. Šimuna, nalaze se dvije biserne krunice u vrijednosti 7 libara (oko 1 dukat).[1542]

Iako je mali broj legata u krunicama darovan *ad pias causas,* nešto je veći broj krunica poklanjan članovima obitelji a da nije naglašeno da je to »za spas duše«. Ipak, sama činjenica da su krunice darovane u vidu pobožnih legata, kao i zapisi o krunicama u inventarima dobara rapskih građanki govori o tome da je praksa moljenja krunice bila vrlo raširena među rapskim pukom, a naročito među ženama (napose građankama i patricijkama).[1543]

Križ je temeljni simbol kršćanstva i kao takav oduvijek je predstavljao predmet namijenjen liturgijskoj i osobnoj pobožnosti. U rapskim posljednjim voljama križ (*crucifisso*) je samo jednom darivan iz pobožnih pobuda. Stanovnica Raba Margarita *Spadiriza,* udovica Kristofora iz Bistrice, ostavila je sestri Filipi *Cortese,* redovnici u samostanu sv. Justine, među ostalim, i »jedan blagoslovljeni križ i to kako bi ona molila Boga za njezinu dušu.«[1544] Ne znamo o kakvoj je vrsti križa riječ, ali moguće je da je ova oporučiteljica imala uza se navedeni blagoslovljeni predmet bilo da ga je nosila na lančiću oko vrata ili ga držala u svojoj kući na nekome posebnom mjestu.

Poneki se križić (*crocetta, crosetta, crucifixo*) nalazi zapisan u inventarima dobara i popisima pokretnina darovanih u miraz. Primjerice, u popisu dobara darovanih u miraz građanki Katarini, udovici Matije *de Zaro* pok. Nikole, nalazi se zapis o »7 srebrnih križića u vrijednosti od 2 libre.«[1545] U popisu dobara koje je u miraz primila patricijka Marija udovica

---

[1541] *Hec infrascritta bona mobillia acceptata facere per donam Bernardinam relictam quondam Simonis Simplitae (...) estimata per donam Dominicam relictam quondam ser Marci Colich et donam Vrsam relictam quondam magistri Philippi Minio (...) doi pari di patri nostri de ambro zale – L 4 y 0.* (…) *doi para di patri nostri negri – L 2 y 0.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. XV, fol. 51r, 23. IV. 1566.

[1542] *Bona mobilia data in dote per donam Mariam relictam quondam domini Hieronimi de Zaro, filiam domini Christophoro de Marinellis filio spetabilis domini Simonis cum dona Catharina eius uxore (...) uno paro di patri nostri di perle L 7 Y –.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 77v, 13. I. 1571.

[1543] Za usporedbu, u Labinskoj komuni u razdoblju od 1525. do 1550. u spisima bilježnika Bartolomeja Gervazija u 143 dokumenta (oporuke, kodicili, ugovori o primanju ili davanju miraza) od 13 liturgijskih predemeta koji se ondje spominju najviše se ističu krunice (10), jednom se navodi palij, jednom križić i jednom prekrivač za oltar. Krunice su bile izrađene od jantara i crvenoga koralja. G. Budeč, »Materijalni predmeti labinskoga stanovništva«, str. 363-364.

[1544] *Margarita Spadiriza relicta del quondam Christophoro da Bistrica* (...) *Item lassa a sor Filippa Cortese monacha nel monasterio di Santa Giustina (...) un crucifisso benedetto et questo acio pregi il Signor Iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 42v, 4. VI. 1600.

[1545] *Dona Cattarina relicta quondam domini Matthei de Zaro, spetabil domino Nicolo de Zaro quondam domini Marini* (…) *Crosette sette d'arzento – L 2.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVIII, fol. 281. 30. VII. 1562. Bona mobilia data et assignata in dotte.

Jeronima *de* Zaro nalazi se jedan srebrni križić u vrijednosti od 7 libara.[1546] U inventaru dobara kanonika Kolana *de Marinellis* upisan je »jedan mali križić«, bez navoda o vrijednosti.[1547]

8.1.6. Predmeti namijenjeni kolektivnoj pobožnosti

Najveći broj pobožnih legata među liturgijskim predmetima odnosi se na svijeće (*cere)*. Rapski su oporučitelji iz svih društvenih skupina ostavili ukupno 29 takvih legata. Samo dva legata odnose se na velike voštane svijeće tzv. torce (*torzi*). Svijeće su se u najvećemu broju slučajeva darivale rapskim bratovštinama, kojih su oporučitelji bili članovi. Darivanje svijeća bratovštinama bilo je propisano i bratovštinskim statutima, pa je u svakome bila odredba o darivanju određenoga broja svijeća bratovštini u času smrti kojega člana.[1548] Rapska građanka Jakomina, udovica Jeronima *Citadella* ostavila je uobičajene svijeće koje se imaju dati bratovštinama u kojima se ova oporučiteljica nalazi upisana.[1549] Građanka Nikolota, udovica Bartolomeja *di Benedetti* testamentarno je odredila da se jedna velika svijeća u vrijednosti od 4 libre (oko pola dukata) treba dati bratovštini sv. Križa i drugima, kako je to već propisano.[1550] Redovnici u rapskim samostanima također se, iako znatno rjeđe, nalaze među primateljima navedenih legata, kako je to vidljivo iz oporuke Stjepana Dedića, pastira na području Runjke, koji je jednu svijeću u vrijednosti od 16 solida (0,8 libara) ostavio franjevcima sv. Ivana »za svoju dušu«.[1551]

Razlog zašto su bratovštine među najučestalijim primateljima svijeća u vidu pobožnih legata stoji u tome što su članovi bratovštine kolektivno sudjelovali u pogrebnim obredima svojih pokojnih članova te prateći tijelo preminuloga subratima do mjesta ukopa, nosili su

---

[1546] *Bona mobilia dana in dote per donam Mariam relictam quondam domini Hieronimi de Zaro* (…) *una crosetta d'arzento – L 7*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 77v, 13. I. 1571.

[1547] *Spetabil misser pre Collane de Marinellis canonici arbensis* (…) *uno crucifixo picolo*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 19v, 21. IV. 1570. Inuentarium omnium rerum et bonorum.

[1548] Npr. U statutu bratovštine sv. Eufemije koja je djelovala pri samostanu sv. Eufemije u Kamporu navodi se da je svaki bratim odnosno sestra obvezna dati ili ostaviti ovoj bratovštini u trenutcima prije smrti (…) voštane svijeće. *Ogni uno fratello et sorella sia tengniuto a dar over lasciar alla ditta fradagia al punto della morte (...) peso candele de cera.* G. Praga, *La Mariegola della Confratrnita di Sant' Eufemia di Arbe,* str. 6. *Mariegola della confraternita di Sant'Eufemia,* $ 6.

[1549] *Dona Giacomina relicta del quondam ser Gieronimo Cittadella d'Arbe (...) quali anco dar debbano le cere ordinarie alle fraterne nelle quali lei testatrice s'attroua notata*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 36v, 9. V. 1592.

[1550] *Madonna Nicolota relitta quondam misser Bartholomeo di Benedetti* (…)*ha ordinato che alla fraterna de Santa Croce sia dato una torze de lire quatro et alle altre segondo il ordinario.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 39v, 13. VI. 1573.

[1551] *Stephanus Dedich brauarius in Ronchis (...) Item ordinauit dari predictis predictis fratribus sancti Francisci unum cereum de solidis sexdecima pro anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 25v, 21. III. 1561.

upaljene svijeće,[1552] budući da svijetlo u kršćanstvu simbolizira nadu i vječni život.[1553] Bratovština, odnosno njezini članovi brinuli su i o paljenju svijeća na oltarima u crkvama gdje se nalazilo sjedište određene bratovštine, a palili su voštanice i tijekom podizanja Presvetoga Tijela Kristova na misi na kojoj su bili obvezni sudjelovati. Tako je u članku 6. statuta bratovštine sv. Barbare topnika zapisano da je bratovština obvezna kupiti jedan torac i dva svijećnjaka koji će se staviti na oltar sv. Barbare (u katedralnoj crkvi, op. a.), a gvardijan je dužan voditi brigu da se svijeće podijele kapetanu i bratimima, koji će ih nositi upaljene tijekom podizanja Tijela Gospodnjeg.[1554]

Kada su odlazili u posjet bolesnim članovima koji su ležali u svojim kućama, u pratnji svećenika koji im je nosio presveti sakrament na bolesničku postelju, članovi bratovštine su i tada nosili upaljene svijeće, najavljujući time dolazak Isusa Krista k bolesnome, kao »Svijetla svijeta.«[1555] Također, prilikom bratovštinskih procesija prakticiranih povodom određenih blagdana kao što je Tijelovo ili blagdana zaštitnika bratovštine, njezini su članovi nosili upaljene svijeće i torce.[1556] Stoga je i potreba za svijećama u bratovštinama bila velika, a namirivala se oporučnim darivanjem te redovitim ostavljanjem svijeća u skladu sa statutarnim propisima bratovštine.

***

Analiza liturgijskih predmeta u vidu pobožnih legata darovanih od strane rapskih oporučitelja dopušta određene zaključke. Iz rapskih je oporuka razvidno da je velik broj liturgijskih predmeta ostavljen *ad pias causas* ili *pro anima testatoris,*[1557] što govorio o tome da su Rabljani rado ostavljali liturgijske predmete iz pobožnih pobuda. Većina njih (osim svećenika i poneke trećoredice) nije posjedovala određeni vrjedniji liturgijski predmet koji se

---

[1552] Npr. Rapski stanovnik podrijetlom iz hvarske komune *Ser Petrus Scriuanich pharensis, nunc Arbae habitator* oporučno je ostavio rapskoj bratovštini Presvetoga Tijela Kristova 12 libara (oko 2 dukata) »za troškove ukopa« (*pro eius sepultura*) ističući da se želi pokopati u rapskoj katedrali u grobnici navedene bratovštini, čiji je očito bio član, te je pri tom naglasio želju da se njegovo tijelo do crkve isprati sa 30 svijeća (*cum cereis triginta pro associando eius cadauer ad ecclesiam*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 22v, 10. X. 1570.

[1553] O simbolici svijetla i ognja i uporabi svijeća u kršćanskoj liturgiji vidi više: I. Šaško, *Liturgijski simbolički govor,* str. 507-512.

[1554] *Item ordinamo che in detta scolla si debba comprar un Torzo et doi candelotti che seran messi al' altar de Santa Barbara et che il giadetto guardian debba hauer cura di spartir alle ditte messe le candelle al strenuo Capitano et alli scolari quando serà all' eleuation de Corpus Domini – portandoli le ditte candelle impirate.* NAZD, *Statuti della scuola di Santa Barbara in Duomo,* čl. 6, fol. 6.

[1555] Ivan Ostojić, »Stara bratovština Presv. Tijela Kristova u Splitu«, *Bogoslovska smotra,* vol. 45 (1976.), br. 4, str. 484.

[1556] O tome je već pisano. Vidi bilješku 963.

[1557] Ta činjenica govori o nastavku pojačanoga darivanja ove vrste legata, čiji je proces započeo tijekom XIII. stoljeća, a intenzivirao se u XIV. te je vrhunac popularnosti doživio u XV. stoljeću, kako je to vidljivo iz kasnosrednjovjekovnih oporuka u drugim komunama na istočnoj jadranskoj obali (Zadru, Trogiru, Dubrovniku i Korotru). Z. Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovni dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture«, str. 22.

odnosi na liturgijsko ruho ili posuđe. Stoga su stanovnici rapske komune iz svih društvenih slojeva u svojim posljednjim voljama određivali da se izvršitelji njihovih oporuka trebaju pobrinuti da se za određenu svotu novca kupi određeni liturgijski predmet. No, budući da je gotova novca u komuni nedostajalo, oporučitelji često odlučuju da se dio njihove imovine proda (kuća, komad zemlje ili životinja) te dobivenim novcem izvrši kupnja nekoga predmeta namijenjenoga liturgiji. Ipak, najveći broj oporučitelja odlučio je darovati poneki predmet, najčešće tkaninu, odjeću ili pak vrjednije stvari poput srebrnine koju su imali u svome kućnome inventaru kako bi se dao izraditi određeni liturgijski predmet za koji se testator odlučio.

Od vrsta ostavljenih legata najveći broj odnosi se na svijeće te na liturgijsku odjeću odnosno misno ruho (*paramento* i *cotta).* U nešto manjoj mjeri darivani su kaleži i plitice, a najmanje legata ostavljeno je u vidu tekstila (stolnjaci, paliji i sl.) i ukrasa kojima su se prekrivali oltari ili pak kipovi svetaca, najčešće Marijini.[1558]

Najučestaliji primatelji legata koji se odnose na liturgijsko ruho, posuđe ili tkanine za ukrašavanje oltara bili su pojedini pripadnici rapskoga klera ili kolektivno samostanske zajednice te na kraju rapske crkve. Ono što su rapski oporučitelji odnosno oporučiteljice najviše imali među svojim osobnim stvarima jesu manji predmeti namijenjeni osobnoj pobožnosti, a to su u prvome redu krunice (izrađene od jantara, koralja, bisera te drvene) i rjeđe srebrni križići koji su izravno darivani najčešće crkvama, za ukrašavanje Gospinih slika, kipova i oltara, ili pak članovima obitelji. Među učestalo ostavljenim legatima *ad pias causas* su i voštanice različitih veličina, koje se daruju uglavnom bratovštinama (koje su zbog svoje specifične uloge u njegovanju određenih vidova pobožnosti imale i najveću potrebu za svijećama) i u nešto manjoj mjeri rapskim crkvama i samostanima. Obzirom na vrijednost darivanih liturgijskih predmeta, ponekad se ona izražava u novcu, katkad u materijalu od kojega su izrađeni, a u nekim se posljednjim voljama ne spominju izričito podatci o njihovoj vrijednosti. Zasigurno najvrjedniji legati odnose se na liturgijsko posuđe (kaleže i plitice) čija se vrijednost kretala od 10 do 15 dukata.[1559] Predmete manje vrijednosti darivali su

[1558] Za usporedbu, primjerice u Buzetu se u razdoblju od 1492. do 1518. u 29 posljednjih volja, u samo dvije nalaze se liturgijski predmeti darovani u pobožne svrhe, riječ je o dvama kaležima, plitici, crkvenome ruhu, svijećnjaku i dva vela za oltarni ukras. E. Orbanić, *Pučka pobožnosti,* str. 60. U Labinu u razdoblju od 1525. do 1550. u 71 dokumentu samo se 3 predmeta odnosne na liturgijske, a radi se o stolnjaku za oltar, misnome ruhu, zavjesi za oltar. Isto, str. 85. U razdoblju od 1580. do 1589. u 22 labinske oporuke darovano je samo jedno liturgijsko ruho. U porečkoj komuni u razdoblju od 1541. do 1565. od 88 posljednjiih volja, samo je u jednoj navedeno darivanje dvaju liturgijskih odjela. Isto, str. 127.

[1559] Za razliku od kasnosrednjevjekovnih oporučitelja podrijetlom iz Zadra koji su znatan broj legata ostavili za izgradnju oltara, čija se cijena kretala i do 100 dukata, rapski su oporučitelji darivali ipak nešto umjerenije legate po vrijednosti, slično kao i najveći broj oporučitelja iz kasnosrednjovjekovnoga Zadra, Trogira, Dubrovnika i Kotora koji su darovali liturgijsko posuđe, ponajviše kaleže u vrijednosti između 5 i 15 dukata, te u manjoj mjeri

oporučitelji iz svih društvenih slojeva. Rabljanke su ostavile nešto malo više liturgijskih legata u odnosu na svoje muške suvremenike. Obzirom na društveni status rapskih oporučitelja, najviše legata darivali su rapski građani, zatim patriciji i žitelji distrikta, dok su najmanje legata koji se odnose na liturgijske predmete ostavili stanovnici rapske komune i stranci. Iz analize oporuka razvidno je da su isključivo žene darivateljice krunica. Zapisi o posjedovanju krunica nalaze se i u ponekom inventaru dobara ili popisu primljenih ili darovanih dobara za miraz rapskih građanki i patricijki, što ukazuje na to da su one ipak češće prakticirale molitvu krunice u odnosu na muškarce.

9. Knjige

Na temelju analize rapskih posljednjih volja razvidno je da su rapski oporučitelji darovali vrlo malo legata *ad pias causas* koji se odnose na knjige.[1560] Naime, 12 oporučitelja ostavilo je 17 legata u knjigama, što čini 0,90 % od ukupnoga broja legata.

Promotre li se oporučitelji prema spolu, razvidno je da knjige ostavljaju isključivo muškarci. Obzirom na društveni status i spol oporučitelja koji su darivali knjige *ad pias causas* te broj doniranih legata primjetno je da je najviše legata (10) ostavilo 8 građana. Rapski patricijat sudjeluje sa dva svoja člana koji su zajedno ostavili 5 legata u knjigama. Samo jedan stranac darovao je 1 legat. Naposljetku jedan stanovnik distrikta ostavio je 1 legat. Iz daljnje raščlambe oporuka zamjetno je da od 12 muškaraca darivatelja knjiga, desetorica su svećenici, a dvojica laici, i to jedan liječnik i jedan žitelj distrikta. Navedena činjenica ukazuje na to da u darivanju knjiga pretežno sudjeluju visoko obrazovani članovi društva.

Rapski su oporučitelji knjige darivali svojoj svećeničkoj subraći ili pak članovima uže ili šire obitelji, obvezujući ih da za primljeni legat mole i drže mise za oporučiteljevu dušu.

Ponekad oporučitelji napominju da ostavljaju općenito svoje knjige (*libri*) te je darovano 6 takvih legata. Stranac u rapskoj komuni Arkanđelo *Ugalia,* koji je krajem XVI. stoljeća vršio službu komunalnoga liječnika, ostavio je izvršitelju svoje oporuke, arhiđakonu Nikoli Koliću »za ljubav Božju i svoju dušu osam ili deset primjeraka svojih knjiga koje može izabrati prema vlastitu nahođenju.« Isti je oporučitelj darovao drugome izvršitelju svoje

---

svijeće. Z. Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovni dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture«, str. 17-22.

[1560] Vrlo rijetko darivanje knjiga zamjetno je i u kasnosrednjovjekovnome razdoblju u Zadru, Trogiru, Dubrovniku i Kotoru. Z. Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovni dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture«, str. 24-26. Zanimljivo je istaknuti da niti u jednoj istarskoj komuni (Buzet, Labin, Poreč) u razdoblju XVI. stoljeća nisu zabilježene pobožne donacije u knjigama. Usp. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 34-37; 59-61; 125-130.

oporuke Matiji *de Marinellis* »mnoge druge knjige koje također može izabrati.«[1561] Liječnik *Ugalia* svojim je univerzalnim nasljednikom proglasio nećaka Ivana Jakova *Marena* i odredio da ako u razdoblju od 10 godina ne dođe podići darovane mu predmete ili po njih ne pošalje zakonitog prokuratora, tada je odredio da izvršitelji oporuke, po isteku tih 10 godina, predmete koje je ostavio trebaju prodati najboljemu ponuđaču, a naročito knjige, koje se moraju prodati u Veneciji i za njih dobiti najbolju ponudu, a novac se treba razdijeliti »Kristovim siromasima« i dati nekoj siromašnoj djevojci za uvećanje njezina miraza.[1562]

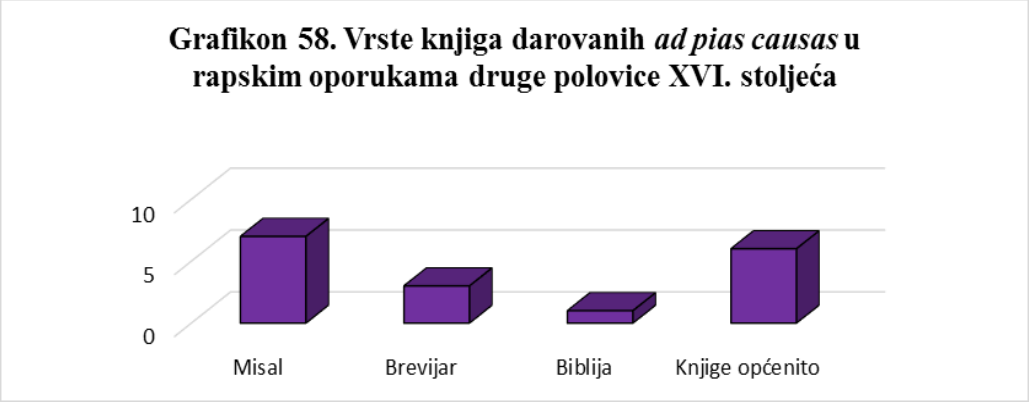

U rapskim posljednjim voljama, u vidu legata darovanih u pobožne svrhe uglavnom se spominju knjige sakralne tematike namijenjene bogoslužju kao što su misali (*missale*)[1563] (7 spomena) ili molitvenoj praksi, gdje se svrstavaju brevijari (*breuiario*)[1564] (3 spomena). Navedene knjige darovali su pretežno rapski svećenici koji su ove legate namijenili uglavnom

[1561] *Eccelente dotor signor Arcangelo Ugalia al presente medico salariato in questa citta (...) Item per amor de Dio et per l'anima sua lassa al reuerendo archidiacono suo comissario otto ouer diece pezzi libre li qual possi tore et cernire come à lui parera. Item a misser Mattio Marinellis comissario altri tanti libri li qual anco lui possi cernire*. HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 18v, 13. V. 1598.

[1562] (…) *in tutti li altri beni suoi (...) lassa et instituisse herede uniuersal misser Zan Giacomo Marena fiol de misser Francesci suo nepote (...) dechiarando che se il detto Zan Giacomo in termene de anni diece non uenisse di tuor la detta robba ouer non mandasse legittimo procurator allora passatto il detto termene di detti anni diece li commissarii predetti debbano uender al meglio al loro parera et specialmente i libri siino uenduti a Uenetia con quel meglior auantagio chel sarra possibile et il rettratto di danari sia poi dispensato alli poueri di Christo et specialmente in augmento in dotte a qualche pouera putta come meglio parera.* Isto, fol. 18v-19r.

[1563] Misal (srednjovj. lat. *missale* prema crkevnolat. *missa:* misa) je crkvena knjiga u kojoj su sabrane misne molitve, čitanja, pjevanja i rubrike namijenjena isključivo liturgiji. Sadrži obrasce euharistijskoga slavlja za svećenika slavitelja i za puk, odnosno vjernike. Misal se u rimskome obredu razvio iz više bogoslužnih knjiga (sakramentarij, lekcionar, antifonar, gradual i dr.). koje su u liturgiji služile zasebno sve do X. st. kada se počela upotrebljavati samo knjiga *Missale plenum* ili *plenarium.* Misalom su se služili isprva redovnici, a od XIII. st. i ostali kler. Prema smjernicama Tridentskoga sabora, papa Pio V. je 1570. dao prirediti i objaviti službeno izdanje novoga Rimskog misala (*Missale Romanum*) koji je, ponešto rediviran 1604. i 1634., bio na snazi sve do 1969. godine. Hrvatska enciklopedija, sv. VII, Mac-Nj, (gl. ur. August Kovačec), Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb, 2005., str. 353.

[1564] Brevijar ili časoslov (lat. *breviarium:* kratak pregled) je knjiga sastavljena ustaljenim redoslijedom tekstova, iz koje svećenik sam ili u zboru s drugim svećenicima moli tijekom dana, u određene sate, molitve, psalme, izvatke iz Sv. Pisma i iz djela crkvenih otaca te iz legendi o životima svetaca. Noćni časovi *(horae)* nazivaju se *nocturni;* dnevni su *laudes matutinae* (jutarnje hvale), *prima* (oko 6 sati ujutro), *tertia* (oko 9 sati), *sexta* (oko podneva), *nona* (oko 3 sata poslije podne), *vesperae* (pred večer), *completorium* (završna večernja molitva). *Hrvatska enciklopedija*, sv. II, Be-Da, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb, 2000., str. 323.

svojoj svećeničkoj subraći. Primjerice, svećenik Martin Svečić ostavio je »za ljubav Božju, izvršitelju svoje oporuke, svećeniku Frani *Caligo* jedan svoj misal, da se sjeti moliti Boga za njegovu dušu i grijehe.«[1565] Drugi rapski svećenik Kristofor Volonić darovao je kleriku Lesandriću, koji je ujedno bio i njegov ispovjednik, »jedan svoj brevijar kako bi se sjetio moliti Boga za dušu oporučitelja.«[1566] U jednom slučaju ostavljen je i novac za kupnju časoslova. Naime, stanovnik sela Supetarska Draga, Šimun Milanić ostavio je »svome unuku Šimunu jedan dukat s nakanom da kupi jedan brevijar.«[1567] Iz ovoga primjera očituje se i cijena po kojoj se brevijar odnosno časoslov mogao nabaviti na tržištu.

Naposljetku, novozavjetni dio Svetoga pisma darovan je u jednom slučaju. Tako je novozavjetnu »knjigu koja sadrži evanđelja s poslanicama na hrvatskome jeziku« ostavio svećenik Antun *Braylo ouer Sayco* »u znak ljubavi i milosrđa« svećeniku Bari Bariću, sakristanu.[1568] Ovaj oporučni zapis ukazuje na to da je u Rabu bilo svećenika koji su se vrlo vjerojatno nedovoljno služili latinskim jezikom, odnosno bili su narodni svećenici, ali i na činjenicu da je Rab, unatoč romaniziranoj službenoj latinskoj i talijanskoj (mletačkoj) jezičnoj pozadini, u širem pučkom kontekstu, bio očito hrvatska jezična sredina, gdje puk najbolje razumije svećenika na svome narodnome hrvatskom jeziku, pa su stoga i u takvome miljeu postojale liturgijske knjige *in schiauo.*

Iako su darovane knjige uglavnom bile sakralne tematike, ima i rijetkih iznimaka. Iz oporuke rapskoga primicerija i biskupskoga generalnog vikara Pavla Antuna *Badoaro* koji je svoje knjige pravne tematike darovao svojim univerzalnim nasljednicima, sinovima kožarskoga majstora Valerija i svome nećaku Nikoli *Scafa*, koje obvezuje na narudžbu misa za njegovu dušu, vidljivo je da je ovaj oporučitelj u svojoj knjižnici, između ostaloga, imao i knjige s područja crkvenoga, civilnoga te krivičnoga prava.[1569] Iz oporučnih legata ipak nije moguće dobiti potpuni dojam o tome koje su knjižne naslove sadržavale privatne knjižnice

---

[1565] *Reuerendo pre Martin Suecich (...) Item ha lasciato al sopranominato misser pre Francescho Caligo suo comissario per amor de Dio lo suo missale, accio si ricordi pregare Dio per l'anima et pecati soi*. HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 261r, 20. XI. 1560.

[1566] *Il clerico pre Christoforo Volonich* (…) *Item lassa al predetto reverendo Lessandrich vno suo breuiario accio si riccordi pregar iddio per l'anima di esso testatore*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 33r, 31. I. 1588.

[1567] *Simon Milanich (...) Item lasso a Simon predetto suo nepote L6 y 4 che li sia comprato uno breuiario*. HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XIV, fol. 11r, 42. VI. 1583.

[1568] *Il venerabel sacerdote misser pre Antonio Braylo ouer Sayco (...) Item in segno di amore et carita lassa a chierigo Bare Barich sacrestan* (…) *il suo libro di euanzelij et epistole in schiauo.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 32r, 14. I. 1550.

[1569] *Il reurendo misser Paol'antonio Badoaro primicerio d'Arbe et al presente del reuerendissimo monsignor uescouo di questa città uicario generale (...) Item il detto testatore lassa alli tre figlioli maschi di detto maistro Valerio pellizzaro d'Arbe tutti l'suoi libri, cosi in canonico, come in ciuile. eccettuando li criminali quali lassa al signor Nicolo Scafa suo nipote. (...) Item uole et obliga tutti gl'heredi infrascritti ogn'anno, di far celebrar messe tre picole con la solita elemosina nella predetta chiesa per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VIII, fol. 44rv, 6. V. 1598.

rapskih intelektualaca. Za to je potrebno provesti detaljniju analizu inventara dobara rapskih stanovnika u razmatranome razdoblju.

***

Iz izloženoga je moguće sumirati da su rapski oporučitelji vrlo rijetko ostavljali knjige u vidu pobožnih legata, vjerojatno stoga što ih je bilo teško nabaviti. Knjige su posjedovali oni oporučitelji koji su ih koristili u svakodnevnome poslu. Donatori knjiga u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća bili su isključivo muški oporučitelji,[1570] pretežno svećenici, i samo jedan oporučitelj intelektualnoga zanimanja, komunalni liječnik. Tematski spektar knjiga darovanih *ad pias causas* i nije tako širok. Iz legata ostavljenih u pobožne svrhe uočljivo je da su knjižnice rapskih svećenika uglavnom sadržavale knjige sakralne i ponešto pravne tematike. Tako se ponajviše *ad pias causas* ili *pro anima* daruju misali i brevijari, a iznimno Biblija, te knjige koje obuhvaćaju područje crkvenoga i civilnoga prava. Kada je riječ o primateljima knjiga, oni dolaze iz kruga bliskoga oporučitelju, odnosno radi se uglavnom o drugim svećenicima ili pak onima koji su s oporučiteljem bili obiteljski povezani.

10. Slike

Slike su u vidu pobožnih donacija u rapskim oporukama ostavljane prilično rijetko.[1571] Na temelju analize rapskih oporuka uviđa se da je 8 rapskih oporučitelja darovalo ukupno 10 legata *ad pias causas* u slikama, što iznosi samo 0,53% od ukupnoga broja darovanih legata. Žene su dominirale u poklanjanju slika. Tako je 7 žena ostavilo slike iz religioznih razloga, dok je to učinio samo jedan muškarac. Promotre li se oporučitelji prema društvenome statusu i spolu, tada se može uvidjeti da pučanke prevladavaju u doniranju slika *ad pias causas*. Tako su 4 rapske građanke ostavile 4 legata, dok je jedna stanovnica komune darovala 3 legata u slikama. Rapski patricijat sudjeluje u darivanju slika sa dva člana, jednim patricijem i jednom patricijkom koji su ostavili po jedan legat. Jednu sliku poklonila je i jedna stanovnica distrikta. Stranci nisu ostavili niti jednu sliku u pobožne svrhe.

[1570] U kasnosrednjovjekovnim dalmatinskim komunama Zadru, Trogiru, Dubrovniku i Kotoru, knjige u podjednakom omjeru daruju i muškarci i žene, uglavnom pripadnici društvene elite. Z. Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovni dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture«, str. 26.

[1571] Kada je riječ o učestalosti ostavljanja slika u vidu pobožnih legata u kasnome srednjem vijeku, u Zadru, Trogiru, Dubrovniku i Kotoru one su darivane vrlo rijetko. Z. Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovni dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture«, str. 22-24. Treba istaknuti da ni u jednoj istarskoj komuni (Buzet, Labin, Poreč) u razdoblju XVI. stoljeća nije zabilježeno darivanje pobožnih legata u slikama. Usp. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 34-37; 59-61; 125-130.

Slike (*inchonia, imagine, quadro, anconietta*) koje su bile darovane kao pobožni legati najčešće su bile religiozne tematike, a središnje motive predstavljali su likovi Blažene Djevice Marije, Isusa Krista i ponekoga svetca. Navedeno se može ilustrirati i kroz nekoliko primjera iz rapskih posljednjih volja. Patricijka Uršula *de Dominis* udovica Nikole *de Nassi* darovala je nećaku Jeronimu *de Dominis* »sliku s prikazom Gospe, u znak ljubavi i da se sjeti njezine duše.«[1572] Rapska građanka Fumija, udovica Luke *Uadda* doznačila je »redovnicama samostana Sv. Andrije jednu sliku koja prikazuje Gospu«, napominjući kako je one »trajno trebaju držati na mjestu gdje će oporučiteljica biti pokopana.«[1573] Ovakav zahtjev oporučiteljice može se tumačiti njezinom izražajnom pobožnošću prema Blaženoj Djevici Mariji, budući da je u svojoj kući posjedovala sliku s marijanskim motivom te joj se očito i za života molila sa željom da ju ona kao nebeska zaštitnica zagovara pred Bogom u času njezine smrti, kako je to poznato iz kršćanske molitve *Zdravomarijo*.

Građanka Magdalena, udovica zidarskoga majstora Grgura Pukorića darovala je sestri Stani, među ostalim, »jednu sliku s prikazom Našega Gospodina«, a primateljica je »dužna naručiti 15 serija grgurovskih misa za njezinu dušu i duše njezinih pokojnih.«[1574]

Stanovnica Raba, Helena iz Rijeke, zvana Venecijanka, žena ribara Ivana s Osora, darovala je iz pobožnih pobuda tri slike: jednu manju s prikazom tri mudraca namijenila je sestri Margariti *Zaro,* redovnici u samostanu Sv. Andrije, a dvije slike, jednu s motivom sv. Jeronima, a drugu s prikazom Djevice Marije sa svetim Ivanom, darovala je redovnicama samostana Sv. Justine, s nakanom »da mole za njezinu dušu.«[1575] Očito je Helena bila pobožna žena koja je za života sakupljala slike religiozne tematike i to iz vlastitih vjerskih uvjerenja.

Stanovnica sela Supetarska Draga, Helena, udovica Ivana Guščića, zvana *Curatca* oporučno je odredila da se odmah nakon njezine smrti na oltar Sv. Petra u istoimenoj crkvi

---

[1572] *La nobel et honor madona Orsolina de Dominis relicta quondam il spetabil misser Nicolo de Nassi (...) Item lascia per uia di legato a misser Hieronimo de Dominis suo nepote fiol de misser Simon (...) una imagine indomata dela nostra dona (...) in segno d'amoreuoleza et acio il deto suo nipote si recordi della anima sua.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. XV, sv. VIII, fol. 41rv, 6. IV. 1575.

[1573] *Dona Fumia relitta quondam ser Lucha Uadda* (...) *ha lassato alla gia dette uenerande Monache de Sant'Andrea una sua Inchonia della nostra Dona qual de continuo tenir debbano iui doue essa testatrice sara sepelita*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 9r, 19. XII. 1565.

[1574] *Dona Maddalena relitta quondam magistro Gregor Puchorich murador* (…) *Item ha lassato alla prededtta dona Stana sua sorela (...) una imagine del nostro Signor (...) infrascritta obligata sia far dir para quindece di messe de Santo Gregorio per l'anima sua et delli suoi morti.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 6v, 13. I. 1565.

[1575] *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator* (…). *Item lassa à sor Margarita Zaro monaca in s. Andrea un quadreto di tre Magi* (…) *Item lassa alle reuerende monache di s. Giustina (...) doi quadri ciò è vno di s. Gieronimo, l'altro della beata Vergine con s. Zuane (...) acio preghino iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 40rv, 10. VI. 1592.

treba donijeti jedna mala slika s prikazom Blažene Djevice Marije koja se nalazi u njezinoj kući, a darovala je i rubac koji prekriva tu sliku »u spomen na oporučiteljicu.«[1576]

Vrlo je zanimljiv isječak iz oporuke rapskoga patricija Nikole *de Marinellis* pok. Šimuna, gdje on »određuje da njegov sin Frane što je prije moguće dâ izraditi jednu sličicu ili kapitel (gornji, istaknuti dio stupa) na način da bude okrenut prema Sv. Eufemiji i to na mjestu koje se naziva *Na uersch* te da se na njega postavi slika ili sličica Blažene Djevice Marije u spomen na oporučitelja.«[1577]

Iz navedenoga je razvidno da su primatelji legata u slikama prvenstveno rapske crkve (oltari u njima), zatim pojedini samostani odnosno pripadnici rapskoga klera i redovništva te na kraju članovi oporučiteljeve obitelji.

Grafikon 59. Motivi na slikama darovanima *ad pias causas* prema rapskim oporukama u drugoj polovici XVI. stoljeća

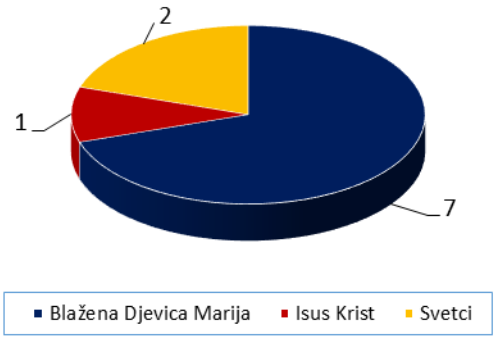

Zanimljivo je izdvojiti primjer stranca Luke Radonjića iz Kotora, koji je, pritisnut teškom bolešću, svoju posljednju volju dao sastaviti u Rabu, te je istaknuo da se dvije njegove škrinje, koje je zapečatila izvjesna Lucija iz Šibenika stanovnica Zadra, nalaze kod neke Mare iz Šibenika, a u njima je pohranjena i njegova »slika naše Gospe i jedna prostirka«.[1578] Ovaj je oporučitelj, za života, očito bio Marijin štovatelj.

Rapski su žitelji nerijetko u svojim kućama držali slike religiozne tematike, od kojih su najčešće bile one s motivima Krista i Blažene Djevice Marije. Zapisi o slikama nalaze se u

---

[1576] *Helena relicta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca* (…) *Item ordena che subito dopo la sua morte sia portata sopra l'altar di s. Piero l'imagine picola della beata vergine Maria con vn fazol sopra di essa qual imagine disse attrouarsi in casa sua, et sia iui con detto fazol sopra esso altar lassata in commemoration di lei testatrice.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 32v, 4. IV. 1591.

[1577] *Item detto testator uuol et ordena che misser Francesco suo figliolo quanto prima sii tenuto di far fare una anconieta ouero capitello à modo come è quello che si ua uerso santa Eufemia et cio nel luocho chiamato Na uersch facendo metter in quello una immagine ouero anconietta della Beata Uergine in reliquis detto testatore.* HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VI, fol. 54, 21.VIII.1591. Codicillus.

[1578] *Lucha Radognich de Cataro essendo grauemente amalato* (…) *Item disse esser doi soe casse bollade de una certa dona Lutia de Sebenicho habitante in Zara le chiaue delle qual disse esser nelle man de dona Mare pur de Sibenico, con mia Imagine della nostra Dona et una letiera.* HR DAZD, 28. RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 18r, 8. I. 1559.

inventarima dobara kao i dokumentima koji se odnose na primljeni ili darovani miraz u spisima nekolicine rapskih notara u razdoblju od 1550.-1600.[1579] Tako se u 4 navedena dokumenta nalazi zapisano 5 slika od kojih 4 prikazuju Djevicu Mariju, a jedna Isusa Krista.

U inventaru dobara patricijke Markezine, udovice Frane *Spalatin* nalazi se među ostalim i »jedan slika s prikazom Gospe.«[1580] U inventaru dobara pokojne građanke Eufemije udovice majstora Nikole Kašića, izrađivača vesala, nalazi se zapis o postojanju dvije slike, jedne s motivom Gospe, a druge s motivom Krista.[1581] Građanka Franica, kći pok. Nikole *Rippa*, primila je od izvršitelja njegove oporuke Antuna *Docola* stvari koje joj je otac u oporuci naznačio, a među ostalim se spominje i »jedna slika naše Gospe.«[1582]

Navedeno govori u prilog činjenici da su slike religiozne tematike, koje su se nalazile na zidovima rapskih kuća, očito služile prakticiranju osobne pobožnosti njihovih vlasnika i članova njihovih obitelji, te iz navedenoga proizlazi da su se vjernici pred njima molili za svoje osobne potrebe.

***

Na temelju provedene analize s aspekta darivanja slika u pobožne svrhe mogu se donijeti određeni zaključci. Prvo što je zamjetno jest da se slike, kao i knjige, vrlo rijetko spominju kao predmeti oporučivanja u rapskim posljednjim voljama. U većini slučajeva oporučitelji su izravno darivali poneku sliku (ikonu), dok je samo u jednom slučaju ostavljena odredba o izradi jedne manje slike. Narudžbe fresaka se ne spominju, što je očito bio znak lošeg materijalnog stanja i financijske situacije u kojoj su živjeli rapski oporučitelji u razmatranome razdoblju. Slike su pretežno darivale rapske žene, a to se primarno odnosi na građanke, te u manjem broju patricijke, stanovnice komune i distrikta. Primatelji legata u slikama najčešće su crkve, oltari i samostani te posvećene osobe i nešto rjeđe članovi obitelji oporučitelja. Vrijedno je još spomenuti da su oporučitelji podrijetlom iz rapskoga distrikta ponekad ostavljali legate u slikama za lokalne crkve u mjestima njihova podrijetla.

Iako je broj ostavljenih legata relativno malen, što ukazuje na rijetko darivanje slika, ipak na temelju zapisa o slikama religiozne tematike koji se nalaze u inventarima dobara te

---

[1579] HR DAZD, 28, RB, FFi, k. 15, sv. XV, fol. 14v, 30. I. 1572.; HR DAZD, 28, RB, FFi, k. 15, sv. XV, fol. 31v, 14. I. 1573.; HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 42r, 12. I. 1582.

[1580] *Madona Marchesina relicta quondam miser Francisco Spalatin* (…) *vna imagine della nostra Dona*. HR DAZD, 28, RB, FFi, k. 15, sv. XV, fol. 31v, 14. I. 1573. Inuentario delle tutte et cadaune soe robbe.

[1581] *Inuentario di beni mobeli trouati in cassa della quondam dona Euphemia, relicta quondam maistro Nicolo Chassich remer* (…) *Due inchonie una del nostro Signor et l'altra della nostra Donna*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 42r, 12. I. 1582.

[1582] *Franica fiola del quondam ser Niccolo Rippa disse confesso hauer hauta in presentia di me nodaro le infrascritte robbe da misser Antonio Docola come commissario del detto quondam Rippa (...) Vna Imagine della Nostra Dona*. HR DAZD, 28, RB, FFi, k. 15, sv. XV, fol. 14v, 30. I. 1572.

popisima dobara darovanih ili primljenih u miraz, može se zaključiti da su pojedini Rabljani posjedovali slike s biblijskim motivima, koje su se nalazile na zidovima njihovih kuća, a služile su za njegovanje i prakticiranje osobne pobožnosti pojedinog oporučitelja odnosno članova njegove obitelji napose prema Blaženoj Djevici Mariji i Isusu Kristu.

11. Nakit i drago kamenje

Kada je riječ o darivanju nakita i dragoga kamenja u pobožne svrhe, iz analize rapskih posljednjih volja proizlazi da je 11 oporučitelja darovalo ukupno 21 takav legat, što čini udio od 1,12 % od svih darovanih legata. U ostavljanju nakita i dragoga kamenja prevladavale su rapske oporučiteljice, od kojih 9 daruje navedenu vrstu legata, dok isto čine samo 2 muškarca. Budući da su žene sklone ukrašavanju dijelova tijela nakitom i dragim kamenjem, ovakva spolna raspodjela u korist žena darivateljica nakita i dragoga kamenja nije neobična.

Razmotre li se oporučitelji prema društvenome statusu i spolu, moguće je uvidjeti da u darivanju nakita i dragoga kamenja najviše participira rapski patricijat, od kojega tri žene i niti jedan muškarac. Isti broj oporučiteljica odnosi se na građanke, a navedene legate ne ostavlja niti jedan građanin. Zatim slijedi skupina stanovnika komune, gdje nakit daruju jedan muškarac i jedna žena. Iz skupine žitelja distrikta, samo dvije žene ostavljaju navedene legate i ni jedan muškarac. Na kraju, samo jedan muškarac stranac ostavlja pobožne legate u nakitu.

Kada je riječ o broju legata koje su ostavili članovi navedenih društvenih skupina, tada se u darivanju većega broja legata ističu pripadnice rapskoga patricijata koje ostavljaju ukupno 12 legata. Ovu činjenicu može se tumačiti time što su patricijke pripadale najimućnijemu društvenom sloju pa ne čudi da su među svojim pokretnim dobrima posjedovale i najviše vrjednijih primjeraka predmeta izrađenih od plemenitih metala i dragoga kamenja. Građanke su ostavile 3 legata, stanovnice komune 2 legata, dok je jedan stanovnik komune ostavio 1 legat. Stanovnice rapskoga distrikta ostavljaju također 2 legata, a samo 1 legat ostavio je stranac u Rabu.

Nakit i drago kamenje darivani su uglavnom članovima uže i šire obitelji, djevojkama za uvećanje miraza te pojedinim pripadnicima rapskoga klera i redovništva.

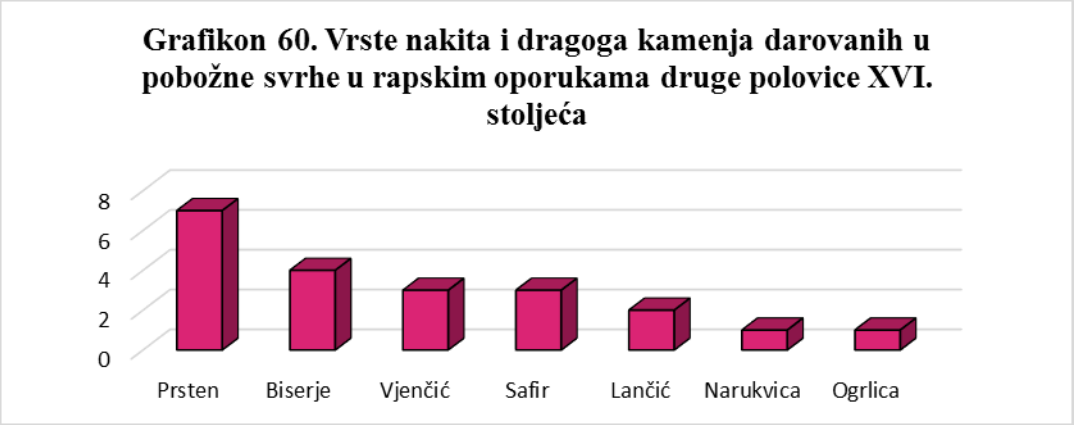

Kada je riječ o vrstama nakita koje se spominju u vidu pobožnih legata, najviše ih se odnosi na prstenje (*anello*) (7 spomena).[1583] Zatim se ističu biseri (*perle*) (4 spomena) koji su se darivali uglavnom kao popratni ukrasi na odjeći ili samostalno. Vjenčić ili kruna (*corona*) darovani su u 3 navrata, a jednako toliko puta ostavljen je dragi kamen, safir (*zafil, zaffile).* Lančić (*cadenella, cainela*) je ostavljen u 2 slučaja, dok se jednom poklanjaju narukvice (*maninni*) i ogrlice (*canolette*).

Na temelju raščlambe pobožnih legata koji se odnose na nakit i drago kamenje, moguće je steći uvid u način izrade i izgled pojedinih ukrasnih predmeta koje su nosile Rabljanke druge polovice XVI. stoljeća. Primjerice, građanka Magdalena, udovica zidarskoga majstora Grgura Pukorića, oporučno je darovala svojoj dragoj sestri Stani, ženi majstora Kristofora *Simplitia* zvanog *Battaglia*, među ostalim, i »četiri zlatna prstena, od kojih jedan vjenčani, jedan s ljubičastim kamenom, jedan sa zelenim i jedan s crvenim kamenom«, a pretpostavlja se da se radi o dragom ili poludragom kamenju. Sestru je za darovani legat obvezala na narudžbu »služenja 15 serija grgurovskih misa za njezinu dušu i duše njezinih pokojnih.«[1584] Rapska patricijka Marija, udovica Ivana *Simplitia* ostavila je svome nasljedniku, nećaku Kristoforu *de Dominis* pok. Antuna »svoj zlatni prsten s dragim kamenom koji se naziva *camain,* a on je bio obvezan, nakon njezine smrti, dati služiti tri serije grgurovskih misa za njezinu dušu, i također, prema svojim mogućnostima, dati jedan zlatni

[1583] Inače, muškarci i žene u braku nosili su vjenčano prstenje te je takvih legata ostavljeno najviše, kako će biti pokazano na nekoliko primjera. U obredu vjenčanja, svećenik bi blagoslovio prstenje koji su zaručnici, uz zavjete, međusobno podijelili. Prsten simbolizira doživotnu i neprekinutu ljubav i vjernost. U Matičnoj knjizi vjenčanih župe Rab u nekoliko je navrata na margini upisano da se obred vjenčanja dogodio u nekoj crkvi ili ispred crkve, »uz blagoslov prstena« (*con la benediction del anelo*). Npr. MKV, fol. 138r, 14. I. 1587.

[1584] *Dona Maddalena relitta quondam magistro Gregor Puchorich murador (...) Item lassa a dona Stana sua diletta sorela moglier del magistro Christoforo Simplitia cognominato Battaglia quatri suoi anelli doro, cioe una uera uno con una piera paonaca, una con una piera uerde et il quarto con una piera rossa (…)infrascritta obligata sia far dir para quindece di messe de Santo Gregorio per l'anima sua et delli suoi morti* (...) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 6v, 13. I. 1565.

prsten za miraz kćerima pok. majstora Dominika *Citadella* tako da bi svaka od njih, nakon udaje, mogla moliti Boga za dušu oporučiteljice.«[1585] Građanka Margarita, udovica Zorana iz Lošinja ostavila je svojoj unuci Matiji »u znak ljubavi i za ljubav Božju jedan vjenčani prsten u vrijednosti 16 libara (2,5 dukata) koji se nalazi u rukama njezine majke, odnosno oporučiteljičine kćeri.«[1586] Patricijka Katarina žena patricija Galeazza *de Dominis* i kći pok. Nikole *de Marinellis,* koja oporuku sastavlja trudna, ostavila je svojoj sestri Magdaleni, ukoliko umre njezino nerođeno dijete, »svoj zlatni lančić, zlatne narukvice te najveći safir, a drugi safir darovala je i svome ispovjedniku, svećeniku Marku Antunu *de Dominis,* kako bi molili Gospodina Boga za njezinu dušu.«[1587] Najviše legata koji se odnose na nakit darovala je u pobožne svrhe patricijka Antonija pok. Bernardina *de Zaro.* Ona je poklonila »dva niza biserja svojoj rođakinji Katarini, koja je dužna naručiti mnoge mise za dušu i grijehe oporučiteljice i njezinih pokojnih.« Nadalje, Uršuli, nećakinji navedene Katarine darovala je »jednu srebrnu ogrlicu, jedan koraljni vjenčić s dodatcima i jedan veliki biser, kako bi molila Boga za njezine grijehe«, dok je »jedan mali koraljni vjenčić poklonila svojoj nećakinji Eufemiji, za ljubav Božju.«[1588]

Nakit su uglavnom ostavljale žene, ali je bilo slučajeva kada su to činili i muškarci. Tako je primjerice, rapski komunalni liječnik, zadarski građanin, Šimun *de Martinis* darovao za ljubav Božju svojoj rođakinji, redovnici Nikoloti, jedan zlatni prsten s poludragim kamenom korneolom.«[1589]

[1585] *Madona Maria relicta quondam misser Zaneto Simplitia* (…) *Item ha lassato al infrascritto suo herede un suo anello d'oro cum la sua pietra chiamata chamain con obligation che subito doppo la morte sua sia obligato far dire tre para di messe de San Gregorio pro l'anima d'essa testatrice et che sia tenuto dar uno anello doro segondo la sua possibilita alle figliole de magistro Dominico Citadella coe a ogni una d'essa quando si maritarano atio habbiano causa pregar Iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, KF, k. 13, sv. III, fol. 13r, 10. XII. 1581.

[1586] *Dona Margarita relicta quondam Xorane de Lassign.* (…) *Item in segno di amore et per amor de Dio lassa a Matthia sua nezza uno suo anello chiamato uera di lire sedexe qual disse attrouarsi in le mani di sua madre figliola della ditta testatrice.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 13rv, 19. V. 1558.

[1587] *La nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis (...) Item uoglio lascio et ordeno se nel predetto tempo morisse la predetta mia creatura, che la mia cadenella d'orro, et li miei manini d'orro siano datti alla mia dilletissima sorella madona Mandalena. Item lascio alla predetta mia sorella un zaffìl il piu grande, et l'altro lascio al predetto reuerendo prete don Marc'antonio de Dominis mio confessore accio preghino il signor Iddio per l'anima mia.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 410r, 21. XII. 1596.

[1588] *Nobil madona Antonia quondam misser Bernardini di Zaro (...) item lassa a Catharina soa cognata uno paro di busti di perle (...) sia tenuta far dir tante messe per l'anima et pecati di lei testatrice et soi morti. Item per legato et ragion di legato ha lasciato a Orsolina, nezza del preditta madona Catharina una cadenella di arzento, una corona di corallo con soi fornimenti et una perla grande accio quella preghi Dio per li pecati soi. Item ha lasciato amore Dei alla sopradetta Euphemia soa nezza una corona di corallo piu picola (...)* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIII, fol. 184rv, 26. X. 1551.

[1589] *Misser Simon de Martinis cittadin da Zara et hora spitiale salariato in questa citta (...) Item lascia per amor de Dio a sor Nicolota sua cugnata, un anelo d'oro con una corniola.* HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. III, fol. 20v, 26. V. 1598.

***

Iz navedenoga je moguće zaključiti da je nakit u vidu pobožnih legata darovan prilično rijetko, jer je bio skupocjen. Stoga su ga i imali samo rijetki oporučitelji, prvenstveno oni boljih materijalnih mogućnosti. Darivatelji ovoga tipa legata primarno su žene, imućnijega imovinskog statusa, patricijke i građanke, a iznimno su nakit darivale stanovnice komune i distrikta. Samo su dva rapska oporučitelja, jedan stanovnik Raba i jedan stranac darovali nakit u pobožne svrhe. Oporučitelji su nakit u vidu legata *ad pias causas* ili *pro anima* usmjerili članovima svojih užih ili proširenih obitelji, zatim djevojkama za uvećanje miraza te pripadnicima rapskoga klera, prvenstveno redovnicama.

12. Ostalo

Od predmeta darovanih *ad pias causas* ili *pro anima,* koji se samo jednom navode u rapskome testamentarnom korpusu, a zanimljivo ih je navesti, ističe se i jedan glazbeni instrument. Naime, rapski patricij Petar *Zudenico* darovao je »majstoru Matiji Kakušiću jednu svoju kitaru, koju on treba čuvati za njegovu ljubav i moliti Boga za njegovu dušu.«[1590]
Vlastitu kolekciju oružja i vojne opreme u korist crkve Sv. Marije od mira na Starome trgu ostavio je stranac, Ambroz *di Perichi* pok. Alviža podrijetlom iz mjesta Montisel kraj Milana, vojnik u postrojbi kapetana Bernardina *Seda.* Od oružja koje ostavlja, navodi se mač s privjeskom, puška arkebuza, različiti pojasevi i čuturice.[1591]

***

Provedena analiza pobožnih legata raščlanjenih prema vrstama omogućava određene zaključke. Najprije se može reći da u drugoj polovici XVI. stoljeća u rapskoj komuni oporučitelji daruju znatno raznolikije legate nego što je to bilo u ranijim razdobljima, kako pokazuju istraživanja za druge komune na istočnome Jadranu, kada su se oporučivali pretežito zemlja ili novac.[1592] To je posljedica »demokratizacije« pisanja oporuka, tj. širenja običaja sastavljanja oporuka među svim slojevima rapskoga komunalnog društva, koja je u urbanim područjima na istočnoj jadranskoj obali započela od druge polovice XIII. st., a u razmatranom

[1590] *Il spetabil misser Piero Zudenico quondam spetabil misser Gieronimo nobel d'Arbe (...) Item lassa a maistro Mattio Cachussich la sua cittdara la qual debba galder per amor suo, et che preghi il signor Iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XII, fol 63, 8.IV.1587.
[1591] *Misser Ambrosio di Perichi quondam misser Aluise Milanese da Montisel soldato nella compagnia del capitano Bernardin Seda* (...) *giacendo in letto opresso d'infirmità corporale* (...) *Item lassa tutte le sue arme alla chiesia della benedetta Madona de piazza uechia di questa città ciòè spada con pendoni, pugnal Arcebuso, cingioni, centurioni et fiasche.* HR DAZD, 28, GZ, k. 18. sv. XI, fol. 39r, 6. X. 1599.
[1592] Z. Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture«, str. 26.

razdoblju doživljava svoj vrhunac. Na temelju kvantitativne analize rapskih oporuka, legati darovani *pro remedio animae* ili *ad pias causas* mogu se podijeliti u nekoliko skupina. Najviše su darivani svakodnevni uporabni predmeti te tkanine i odjeća, a potom slijede darivanja u novcu, zemlji, životinjama, nastambama, liturgijskim predmetima i hrani. Ostale vrste legata – nakit, knjige i slike – čine gotovo zanemarivi dio ukupnoga broja pobožnih legata. Promotri li se odnos vrsta darovanih legata i spola oporučitelja, analiza pokazuje da su zemlju, novac, nastambe, životinje, hranu i liturgijske predmete podjednako darivali i muški i ženski oporučitelji. Žene u nešto većem omjeru u odnosu na muškarce daruju tkanine i odjevne predmete te svakodnevne uporabne predmete. Darivanje knjiga isključivo je u domeni muškaraca, dok slike i nakit pretežno daruju žene. Obzirom na odnos između društvenoga položaja oporučitelja te vrsta pobožnih legata, iz analize je razvidno da su oporučitelji iz redova rapskoga patricijata darivali najvrjednije legate, po vrstama iz svih navedenih skupina. Stranci u Rabu, također su ostavili znatnije novčane legate, nakit i knjige, što znači da su njihova primanja bila u rangu s patricijskim i znatno viša od onih koja su imali pripadnici rapskoga puka. Legati koje su oporučivali stanovnici Raba iz skupina *cittadini* i *habitanti* bili su općenito znatno manje vrijedni, dok su legati oporučitelja iz područja seoskoga distrikta najskromniji. Stanovnici rapske komune i distrikta prilično su slabo zastupljeni u darivanju legata u knjigama, slikama, nakitu i dragome kamenju. Te vrste legata bile su ponajprije u domeni patricijskih i imućnijih građanskih oporučitelja. Može se pretpostaviti da je, osim visoke svote koja se morala izdvojiti za kupnju knjige, slike ili vrjednijeg nakita, samo posjedovanje tih predmeta zahtijevalo određen viši kulturni, obrazovni i modni standard oporučitelja. Stanovnici rapskoga distrikta znatno više sudjeluju u ostavljanju životinja i prehrambenih proizvoda te nešto manje u oporučivanju legata u odjeći i uporabnim predmetima, a rjeđe daruju nekretnine i novac. U ostavljanju liturgijskih predmeta sudjelovali su pripadnici svih društvenih slojeva ostavljajući ih pretežito članovima klera, crkvama, samostanima ili bratovštinama čiji su bili članovi. Može se zaključiti da su u darivanju raznovrsnih pobožnih donacija usmjerenih prema različitim ustanovama ili pojedincima participirali svi pripadnici rapskoga društva pripremajući na taj način osmišljenu strategiju kojom su željeli postići konačni cilj – spasenje svoje duše.

VI. MJESTO UKOPA I POGREBNI OBREDI U RAPSKOJ KOMUNI U DRUGOJ POLOVICI XVI. STOLJEĆA

1. Odabir mjesta ukopa oporučitelja u rapskim oporukama

Odnos ranonovovjekovnoga čovjeka prema smrti reflektirao se i u odabiru mjesta ukopa, a njegovo navođenje ima značajno mjesto prilikom sastavljanja posljednjih volja. U oporukama Rabljana može se zamijetiti da je neposredno nakon preporučivanja duše Svemogućemu Bogu, oporučitelj odredio mjesto svoga ukopa. Običaj izričitoga navođenja mjesta ukopa u testamentima osobito je zaživio krajem srednjega vijeka, što se povezuje s težnjom pojedinca da ostane u memoriji svoje obitelji i lokalne zajednice.[1593] Iz rapskih oporuka druge polovice XVI. stoljeća primjetno je da je značajan broj oporučitelja s društvenim statusom građana ili stanovnika Raba pa čak i stanovnika komunalnoga distrikta izrazio želju za određenim mjestom ukopa želeći da se njihovo posljednje počivalište nalazi u grobnicama u crkvi uz koju su za života bili vezani odnosno češće na groblju koje se nalazilo uz dotičnu crkvu.[1594] Grobnica ili obilježeni grob vidljivi je znak – podsjetnik da je pokojnik nekada živio i ostavio trag u životu svoje obiteljske i župne zajednice.

Imućni pojedinci i one osobe koje su zauzimale važne društvene pozicije i obnašale političke funkcije u gradu, a mogu se svesti pod zajednički nazivnik kao pripadnici društvene elite, težili su za ukopom u samoj crkvi *(infra ecclesiam*).[1595] Naime, ukop unutar crkve, kraj relikvija svetaca (*ad sanctos*) i uz samo svetište, omogućuje pokojniku da bude što bliže »spoju« Neba i zemlje.[1596] U crkvi se na neki način, napose tijekom liturgije, spajaju »nebeska« i »zemaljska« Crkva. Živi vjernici mole za duše svojih pokojnika da im se oproste

---

[1593] U ranijim razdobljima običaj postavljanja nadgrobnih spomenika u znak memoriranja nije bio uobičajen. Isto tako, navođenje mjesta ukopa u posljednjim voljama bilo je vrlo rijetko. Primjerice, u Sieni oporučitelji prije XIV. st. rijetko su navodili odabir mjesta ukopa, a ono se intenzivnije počinje specificirati tek od XV. stoljeća. S. Cohn, *Death and property in Siena, 1205-1800: strategies for the afterlife,* str. 114. Slični su trendovi bili i u istočnojadranskim komunama. U Zadru je u razdoblju od 1285. do 1307. u samo 20 oporuka od ukupno 217 navedeno mjesto ukopa. Z. Ladić, *Last will,* str. 321. U Trogiru je u razdoblju od 1263. do 1279. od 55 posljednjih volja u samo njih 8 zabilježeno željeno mjesto ukopa. Isti, *Last will,* str. 330. U razdoblju razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka situacija se donekle promjenila pa je u Zadru u razdoblju od 1375 do 1404. od 496 oporuka u njih 56 specfizirano mjesto oporučiteljeva ukopa. Isti, *Last will,* str. 326. U Trogiru je u razdoblju od 1370.-1378., u 15 od ukupno 87 oporuka nazančeno ukopno mjesto oporučitelja. Isti, *Last will,* str. 332.

[1594] Primjerice, oporučitelj Matija Duja (*Mattio Duja*) određuje svojim izvršiteljima oporuke da »kada njegova duša ode s ovoga svijeta, tijelo mu trebaju odnijeti do /crkve/ sv. Frane na Komrčaru i ondje pokopati na groblju« (…*li quali quando l'anima di questo mondo sera partita, il copro suo faccino portare a San Francescho di Campo marzo et iui sepelire in cimiterio*). HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIV, fol. 188r, 9. I. 1552.

[1595] J. Chiffoleau, »Perché cambia la morte nella regione di Avignone alla fine del Medioevo«, str. 456.

[1596] Peter Brown, *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*, The University of Chicago Press, Chicago, 1981., str. 4.

grijesi, a istovremeno se utječu i zagovoru svetaca da oni koji su u Onostranosti, mole Boga za njih i njihove zemaljske potrebe.[1597]

Obzirom da je prostor crkve prilično skučen, ukop u crkvi prvenstveno je ovisio o društvenome statusu oporučitelja. U crkvama se najčešće ukapaju ugledniji i imućniji članovi rapskoga društva (patriciji, svećenici /kanonici/, bogati i utjecajni građani ili pak članovi bratovštine koja je djelovala u sklopu dotične crkve), dok se na crkvenome groblju pokapaju ostali članovi zajednice. Mjesto ukopa može mnogo toga reći o samome oporučitelju, njegovu društvenom ugledu i imovinskom statusu, zanimanju (kroz pripadnost nekoj profesionalnoj bratovštini), povezanosti s crkvom putem patronatskoga prava, članstvu u pojedinoj bratovštini i slično.

Većina rapskih oporučitelja, njih 339 od ukupno 381 (88,98 % od ukupnoga broja oporučitelja), navela je u svojim posljednjim voljama mjesto ukopa, međutim za 42 oporučitelja (11,02 % od ukupnoga broja) ne zna se mjesto njihova posljednjeg počivališta. Četrnaestero oporučitelja jednostavno nije navelo gdje žele biti sahranjeni,[1598] dok je nezanemariv broj onih (28) koji su istaknuli da tu odluku prepuštaju svojim nasljednicima ili izvršiteljima oporuke.[1599]

1.1. Pokop stanovnika u gradu (*in civitate)*

Analizira li se u oporukama izražena želja Rabljana za određenim mjestom ukopa unutar gradskih zidina (vidi Grafikon 61.), može se primijetiti da su se građani i stanovnici Raba i

---

[1597] Katekizam Katoličke Crkve (dalje: KKC), Kan. 958, »Zajedništvo s pokojnicima« i Kan. 956, »Zagovor svetih«, Hrvatska biskupska konferencija; Glas Koncila, Zagreb, 1994., str. 258-259.

[1598] Npr. *Dona Margarita relicta quondam Piero Rucich* (…) HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 15r, 20. I. 1551.; *Ioannes Belich* (…) Isto, fol. 20r, 20. XI. 1551.; *dona Catharina famula suprascritti ser Mathei Ueselinich* (…) Isto, fol. 23r, 18. VIII. 1552.; *Zuane Palcich quondam Matulo* (…) Isto, fol. 27r, 8. IV.1554.

[1599] Npr. *Dona Bernardina relitta quondam ser Francescho de Ponte (...) de cadauere et exequiis suis nihil uolens ordinare, sed de hoc relinxat et relinxauit in arbitrio infrascriptorum heredum suorum.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 37r, 7. XI. 1551.; *Il venerabil misser pre Zorzi Gagiardino mansionario della chiesa Cathedrale d'Arbe (...) uuole sia seppolto doue all'infrascrttii sui herede, et fedel commissario meglio parerà..* HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 15, 18. III. 1588.*; Dona Magdalena consorte de magistro Zorzi Jacofcich piliçaro et figliola del quondam magistro Zuan Perlitance* (*...) sepelir in quella chiesia et sepultura doue uora et ordinara dona Francischena sua madre.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 33v, 15. III. 1550.

podgrađa (*borgo*) najčešće ukapali u katedrali sv. Marije,[1600] gdje je željelo biti sahranjeno 73 oporučitelja, što iznosi 19,16 % od ukupnoga broja oporučitelja (381).[1601]

Grafikon 61. Odabir mjesta ukopa rapskih oporučitelja u drugoj polovici XVI. stoljeća

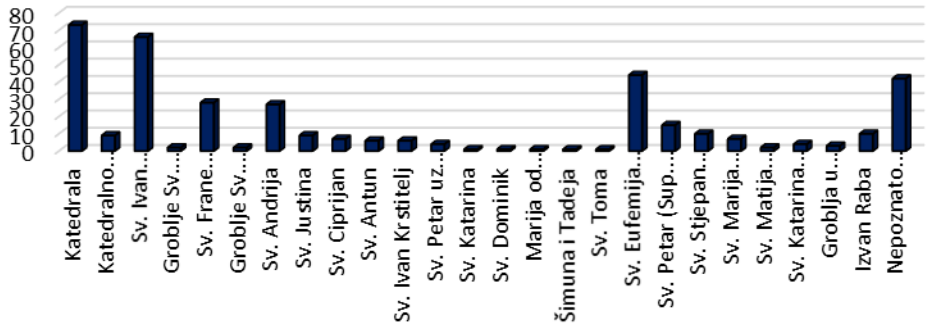

Potom slijedi izbor ukopnoga mjesta u crkvi sv. Ivana Evanđeliste franjevaca konventualaca.[1602] Ondje je ukop zatražilo njih 66 odnosno 17,32 % od ukupnoga broja oporučitelja. Slijedi benediktinska crkva sv. Andrije, gdje je svoj ukop odredilo 27 oporučitelja (7,09 % od ukupnoga broja oporučitelja).[1603] U benediktinskoj crkvi sv. Justine željelo se pokopati 9 oporučitelja (2,36 % od ukupnoga broja testatora).[1604] Sedmero

---

[1600] U inventaru dobara katedralne crkve iz od 16. IX. 1581. nalazi se popis i nekolicine svetačkih relikvija od kojih se navodi glava sv. Kristofora, glava sv. Abonda, glava sv. Armora (Hermolaja) i ruka sv. Tekle. Vidi: M. Polonijo, »Najstariji sačuvani inventari bivše stolne crkve u Rabu«, str. 62-63. Moguće je da je želja za svetačkom zaštitom i zagovorom navedenih svetaca dodatno motivirala znatan broj rapskih oporučitelja da za mjesto svoga posljednjeg počivališta odaberu katedralnu crkvu, gdje će se nalaziti u blizini navednih svetačkih relikvija.

[1601] Npr. *Nobilis matrona domina Maria relicta quondam spectabilis domini Francisci de Hermolais* (…) *Corpus uero cum sibi mori contigerit tumulari ordinauit in ecclesia cathedralis Sancte Marie*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 38v, 31. III. 1552.; *Uidal da Bressa cittadin et habitante in Arbe* (…) *de inde el corpo quando separata sera l'anima da quello uoglio et ordino esser sepulto nella sepultura nostra nel Domo* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 35r, 6. X. 1562.

[1602] Npr. *Dona Gabriela figliola del quondam ser Zaneto Pastrouich d'Arbe* (…) *il corpo ueramente suo quando l'anima da quello sarà separata ordena sia sepelita nella giesia delli reverendi fratti conuentuali di s. Zuane di questa città***.** HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IV, fol. 35r, 26. III. 1590; *Madona Nicoleta figla del quondam misser Mattio Scaffa* (…) *il corpo mio vuoglio sia seppelito nella chiesa di san Zuane delli frati conuentuali nella seppoltura delli miei antenati.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 77r, 26. XI. 1599.; *La nobel madona Mandalena fiola del quondam misser Zuane de Dominis dito Uitesich* (…) *il corpo suo sia sepelito nella ciesa di san Zuane euangelista* (…) HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 26r, 9. III. 1568.

[1603] *Simon Catich quondam Matio* (…) *il corpo ueramente: quando dal'anima serà separato, uole et ordena sia sepelito nella ciesa di Sant' Andrea delle Reverende Monache di questa città (...)* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 15v, 3. VIII. 1583.; *La nobel d'Arbe madona Catharina relitta del quondam spettabile misser Mattio de Zaro* (…) *Il corpo ueramente suo (quando da quella sarà diuiso) uole et ordena sia depposto in Chiesa delle venerande Monache di santo Andrea* (…) HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 10, 19. XI. 1589.

[1604] Npr. *Reuerendus dominus Hieronyums Mircouich canonicus arbensis* (…) *corpus suus uoluit et ordinauit si sibi in hac ciuitate mori contigerit sepeliri in ecclesia Sancta Iustina reuerendum donarum monialium* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 10r, 31. X. 1580.; *Dona Uirginia relitta del quondam ser Piero Boscain da Nouaglia* (…) *il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata uole et ordena sia sepelito nella chiesia delle venerabile Monache di santa Giustina* (…) HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XI, fol.11v, 17. XI. 1598.

oporučitelja (1,84 % od ukupnoga broja oporučitelja) izrazilo je želju za ukopom u kapeli (crkvi) sv. Ciprijana koja se nalazila unutar franjevačkog kompleksa sv. Ivana.[1605] Šestero oporučitelja (1,57 % od ukupnoga broja) odabralo je za mjesto svoga ukopa crkvu redovnica trećoredica sv. Antuna na Kaldancu.[1606] Po jedan zapis (0,26 %) o mjestu ukopa odnosi se na četiri gradske crkve: crkvu sv. Marije od milosrđa,[1607] crkvu sv. Tome,[1608] crkvu sv. Dominika[1609] i kapelu sv. Šimuna i Jude koja se nalazila kraj crkve sv. Ivana.[1610]

Prigradskim crkvama pripada ona sv. Frane na Komrčaru[1611] koju su držali franjevci trećoredci, a nalazi se izvan gradskih zidina. Ta je crkva bila popularno mjesto za ukop pa je ondje, prema podatcima iz rapskih posljednjih volja, sahranjeno 28 rapskih stanovnika (7,34 % od ukupnoga broja testatora).[1612] Čak je i jedan oporučitelj stranoga podrijetla ondje želio biti pokopan, a riječ je o Kotoraninu Luki Radonjiću.[1613]

U neposrednoj blizini grada nalazila se i crkva sv. Katarine, pa se i ona ubraja u prigradske crkve.[1614] Ondje je željela biti sahranjena jedna oporučiteljica (0,26 % od ukupnoga broja oporučitelja).[1615]

[1605]*Michiel Spallatin quondam misser Christoforo nobille di questa citta* (…) *il corpo mio sepelir a Santo Cyprian a santo Zuane nela sepoltura deli nostri antiqui.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 9r, 19. X. 1551; *Margarita relitta quondam ser Zan'antonio Batalasich da Bergamo chiamata Ghergorinca* (…) *nella chiesia di s. Ciiprian delli reuerendi fratti conuentuali di s. Zuane de questa città, nella sepoltura oue giace la quondam Margarita madre di lei testatrice*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 10r, 2. XII. 1594.

[1606] Npr. *Madona Marchisina relitta quondam misser Francescho Spalatin* (…) *vole che sia sepolto nella chiesa di venerande monache di Santo Antonio di Capodanzo*. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 10, 14. I. 1573.; *Dona Stana relitta del quondam Zuane Vulachouich da Segna, hora esistente in Arbe* (…) *ordena sia sepelito nella chiesia delle venerabile monache di s. Antonio di questa città*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VIII, fol. 7v, 3. II. 1594.

[1607] *La nobel matrona madona Hieronyma relitta quondam misser Marin de Lentiis* (…) *il corpo suo ordena sepelir nela chiesa de Santa Maria misericordia* (…) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 14r, 21. I. 1558.

[1608] *Dona Marieta d'Arpresti da Ueglia, habitante in questa citta (...) il corpo suo sia sepelito nella ciesia di Santo Tomaso.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. IX, fol. 22r, 14. XI. 1576.

[1609] *Venerabilis dominus presbiter Martinus Perlitanze quondam ser Ioannis ciuis Arbi mansionar in ecclesia cathedrale Arbensis* (…) *corpus uero suum quando ab eo anima separare fuerit tumulari uolui in capella Sancti Dominici illorum de Tolle prope ecclesiam chatedralem* (…) HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIV, fol. 21r, 5. VI. 1559.

[1610] *Dona Chaterina relicta quondam domini Christophori de Nimira* (…) *corpus suum tumulari in eorum ecclesiola sanctorum Simonis et Jude posita ad merlos sancti Ioannis fratrum conuentualium de Arbo*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 21r, 4. III. 1560.

[1611] Iako se ova crkva nalazi izvan gradskih zidina (*extra muros*) ipak se može ubrojiti u prigradske crkve jer je u neposrednoj blizini gradskih zidina, na području zvanom Komrčar (*Campus martii, Campo Março, Camerçario*). Ova je crkva bila ukupno mjesto brojnih uglednih rapskih obitelji. M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 201; 206.

[1612] Npr. *Dona Eufemia uxor ser Ioannis Tramontane* (…) *corpus suum sepeliatur in ecclesia sancti Francisci extra muros fratrum tertii ordinis* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 10r, 7. IV. 1556.; *Piero Docturich* (…) *il corpo suo* (…) *ordina che sia sotterato nella chiesa de Santo Francescho di frati Heremitani (*…) Isto, sv. III, fol. 13v, 20. I. 1582.

[1613] *Lucha Radognich de Chataro* (…) *il cadauere suo sia posto et sepelito nella chiesa de Santo Francescho fuora di muri di frati Heremitani* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 17v, 8. I. 1559.

[1614] Crkva sv. Katarine nalazila se u blizini gradskih bedema na sjevernoj strani na vrhu poluotoka na kojemu se nalazi grad. O tome u: M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 168; Krešimir Regan; Branko Nadilo (pr.), »Stare crkve otoka Raba«, *Građevinar* 66 (2009) br. 10, str. 977.

Od gradskih groblja, u rapskim oporukama izričito se spominju tri. Na katedralnome groblju, koje je bilo smješteno u neposrednoj blizini katedrale, kraj kapele sv. Petra željelo je biti pokopano devet rapskih oporučitelja (2,36 % od ukupnoga broja).[1616] Kapelu sv. Petra za svoje ukopno mjesto navode četiri oporučitelja (1,05% od ukupnoga broja).[1617] Uz katedralno groblje nalazila se i kapela sv. Ivana Krstitelja gdje mjesto svoga posljednjeg počivališta navodi šestero oporučitelja (1,57 % od ukupnoga broja oporučitelja).[1618] Groblje uz crkvu sv. Ivana mjesto je ukopa dvoje oporučitelja (0,53 % od ukupnoga broja).[1619] Groblje kraj crkve sv. Frane, izvan gradskih zidina spominje se kao ukopno mjesto u dva slučaja (0,53 % od ukupnoga broja oporučitelja).[1620]

1.2. Pokop stanovnika u distriktu (*in districtu)*

Kada je riječ o stanovnicima rapskoga distrikta, treba primijetiti da njih 14 (odnosno 3,67 % od ukupnoga broja oporučitelja) u svojim oporukama nije naznačilo mjesto svoga ukopa, što ukazuje da je tendencija naznačavanja mjesta pokopa u ranonovovjekovnome Rabu, za razliku od razdoblja razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka, i među seljacima u distriktu postala gotovo uobičajena praksa. Oni koji su u svojim oporukama naznačili mjesto svoga posljednjeg počivališta, navode želju za ukopom na posvećenome tlu uz mjesnu župnu crkvu odnosno na njezinu groblju. Ako se iz posljednjih volja stanovnika rapskoga distrikta izdvoji mjesto njihova ukopa, može se uočiti da se najčešće spominje pet crkvenih lokaliteta u rapskome distriktu. Na temelju analize razvidno je da se u izvorima najviše ističu dvije crkve u Kamporu: Sveta Eufemija koju drže franjevci opservanti, gdje želi biti sahranjeno 25 oporučitelja (6,56 % od ukupnoga broja testatora),[1621] te crkva sv. Bernardina franjevaca

---

[1615] *Dona Peruca famula illorum de Nimira* (…) *cadauere suum reponi in ecclesia Sancte Chatarine extra muros*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 12v, 17. III. 1558.

[1616] Npr. *Dona Cicilia relitta quondam Antonio Tercich* (…) *il corpo* (…) *uole et ordena sia sepelito nel' cimiterio di santa Maria chiesia cathedral: apresso la capela di s. Piero* (…) HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 3r, 8. XII. 1585.

[1617] Ta je kapela bila pod patronatom obitelji Docula te su ondje pokopani oporučitelji iz te obitelji. Npr. *Catarina al presente moglie di ser Francescho Docula* (…) *il suo corpo sia posto in san Piero picolo nante la chiesa cathedral.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVIII, fol. 288v, 6. IV. 1563.

[1618] Npr. *Ser Nicolo Rippa alius Giriçich quondam ser Francesco cittadin d'Arbe* (…) *il corpo* (…) *ordena esser sepolto nella capella de Santo Giovanni Battista* (…) HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 35, 11. XII. 1559.

[1619] Npr. *Dona Chatarina relicta quondam magistro Marco Sforca* (…) *il corpo suo* (…) *ordeno che sia sepulto nel cimiterio de Santo Zuane deli frati conuentuali* (…) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 10r, 4. IV. 1552.

[1620] Npr. *Michael filius quondam Simonis Pasquich* (…) *cadauer suum* (…) *uoluit sepeliri in cimiterio sancti Francisci tertii ordinis.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 29v, 5. X. 1561.

[1621] *Franciscus Belich quondam Ioannis cognominatus Busa de Campora* (…) *corpus suum cum sibi mori contigerit tumulari uoluit in ecclesia sancte Euphemie fratrum de obseruantia sancti Francisci extra menia Arbę* (…) HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 18, 5. V. 1559.; *Margarita da Fiume, al presente consorte di Matio figliolo del quondam Gregorio Ganzar villico dell'Isola d'Arbe* (…) *il corpo suo quando Iddio la*

opservanata u kojoj svoje posljednje počivalište određuje 19 oporučitelja (4,99 % od ukupnoga broja).[1622] Budući da se radi o istome lokalitetu,[1623] može se zaključiti da su ukupno 44 rapska testatora poželjela biti pokopana na posvećenome tlu uz samostanski kompleks sv. Eufemije (11,55% od ukupnoga broja oporučitelja). Slijedi navođenje crkve sv. Petra u Supetarskoj Drazi gdje svoje posmrtne ostatke žele položiti 15 oporučitelja (3,94 % od ukupnoga broja oporučitelja).[1624] Potom se spominje crkva sv. Stjepana u Postrani u Barbatu gdje se za mjesto svoga posljednjeg počivališta odlučuje 10 oporučitelja iz toga kraja (2,63 % od ukupnoga broja testatora).[1625] Naposljetku, od većih rapskih mjesta navodi se još Lopar odnosno lokalna crkva sv. Marije Magdalene kraj koje se želi pokopati 7 oporučitelja (1,84 % od ukupnoga broja).[1626] U vrelima se spominje i crkva sv. Matije u rapskome selu Mundanije gdje se žele pokopati 2 oporučitelja (0,53 % od ukupnoga broja rapskih testatora).[1627]

Iako se u oporukama stanovnika distrikta kao mjesto ukopa navodi određena crkva (*nella chiesia…*) zapravo se u najvećemu broju slučajeva misli na groblje (*cimiterio*) uz samu crkvu budući da je prostor crkve bio prilično skučen i nije bilo dovoljno mjesta za sve koji su željeli biti sahranjeni u svetom prostoru, a i prostor unutar crkve (*infra ecclesiam*) bio je ipak rezerviran za uglednije članove komune. U trima je oporukama (0,79% od ukupnog broja) to i

---

giudicarà ordena sia sepoloto nella chiesa di santa Euffemia fori delle mura d'Arbe dalli venerandi frati d'osseruantia (…) HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XIX, fol. 29, 31. VIII. 1589.

[1622] Npr. *Dona Margarita relicta quondam Ioannis Zmaych de Campora* (…) *cum sibi mori contigerit corpus suum tumulari in ecclesia sancti Bernardini uenerabilum fratrum sacnti Francisci de obseruantia.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 17, 9. X. 1558.; *Nicolo Deseglin quondam Zorzi habitante in Campora* (…) *il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata ordena sia sepelito nella chiesia di santo Bernardino extra muros dalli reuerendi fratti zocolanti.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 6v, 26. X. 1594.

[1623] Jednobrodna crkvica sv. Eufemije potječe iz XII. stoljeća i bila je jezgra novoga samostanskog kompleksa koji je podignut sredinom XV. stoljeća. Uz samostan franjevaca opservanata sv. Eufemije izgrađena je i nova crkva sv. Bernardina. M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 214-216. Ponekad se u oporukama kao mjesto ukopa navodi crkva sv. Bernardina, a ponekad je naznačen titular Sv. Eufemije, no zapravo se radi o istome crkvenom lokalitetu franjevačke župe sv. Eufemije.

[1624] *Helena relitta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca* (…) *il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata ordena sia sepelito nella chiesia di s. Piero della valle* (…) HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 31v, 4. IV. 1591.; *Antichio Terçich alius Marinich quondam Zuanne Brauaro della mandra de monte Machier* (…) *il corpo ueramente ordena seppelir nella chiesa de San Pietro della Valle* (…) HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 24, 24. IX. 1559.

[1625] *Piero quondam Jacomo Bensich dalla isola d'Arbe della contrada de Loro* (…) *Il corpo suo quando dal'anima sera separato uolese et ordeno sia sepelito nella chiesa de S. Stephano de Pasturan extra muros* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 28v, 25. VI. 1584.; *Paolo Sfecich quondam Zorzi de Pasturan (...) il suo corpo quando l'anima da quello sarà separata ha ordenato che sia sepelito nella chiesia di s. Steffano de Pasturan* Isto, sv. I, fol. 42r, 20. VI. 1573.

[1626] Npr. supružnici Berzelić. *Stefano Berzelich da Neparo* (…)*il corpo ueramente suo quando l'anima da quelloi sarà separata ordena sia sepelito nella chiesia di s. Maria Magdalena in Neparo*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IV, fol. 14v, 15.V.1589.; *Dona Barusa moglie di Steffano Berzelich da Neparo* (…) *il suo cadauere sia seppellitto nella chiesa di Santa Maria Magdalena nella detta villa.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 496r, 17. XII. 1592.

[1627] Npr. *Francescho Sucich cognominato Mis al presente brauaro della mandra de Tignarosa* (…) *il cadauere suo ha ordinato che sia sepelito nella chiesa de Santo Mattio* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 11v, 12. XI. 1581.

naglašeno. Tako je pastir Ivan *Sfaycho* iz Supetarske Drage oporučno izrazio želju za ukopom »na groblju sv. Petra *della Valle* na mjestu ili grobnici gdje je pokopana njegova pokojna supruga Margarita.«[1628] Stanovnik Barbata, Petar pok. Jakova Benšića želio je biti sahranjen »na groblju crkve sv. Stjepana, ispred vrata, u grobnici u kojoj počivaju njegovi roditelji«.[1629] Pastir Kristofor Mlacović iz Kampora određuje za mjesto svoga ukopa »groblje crkve sv. Eufemije franjevaca opservanata, gdje su već pokopani njegovi predci«.[1630] Među oporučiteljima nailazimo i na one podrijetlom iz Novalje. Prema oporučnim zapisima, četvero stanovnika ovoga dijela rapskoga distrikta (1,05 % od ukupnoga broja oporučitelja) željelo je biti pokopano na području svoje lokalne crkve sv. Katarine, što je vidljivo iz oporuke Petra Barbašića pok. Tome iz mjesta Caska kraj Novalje.[1631] Gašpar, sin Mateja Gluherića određuje »da se njegov leš preveze u Novalju i ondje sahrani kraj kapelice Blažene Djevice Marije gdje počiva njegova prva supruga.«[1632]

Navedeni primjeri vrlo dobro ilustriraju želju za memorizacijom izraženu kod distriktualnoga stanovništva, čak i puno snažnije nego na nekim nadgrobnim natpisima koje su ostavljali pojedini pripadnici patricijata ili crkveni velikodostojnici. Potreba za »ostati zapamćen« u krugu svoje obitelji pa i šire lokalne zajednice, koju su u svojim oporukama iskazali svi društveni slojevi, a u velikom postotku čak i stanovnici rapskoga distrikta, govori o nastavku tzv. »procesa demokratizacije« pisanja oporuka među svim društvenim slojevima, koji je započet u razvijenome srednjem vijeku, a vrhunac doživljava upravo koncem srednjega i početkom novoga vijeka, kako na području rapske komune, tako i u drugim istočnojadranskim komunama.[1633]

[1628] *Zuan Sfaycho pastore* (…) *ordena quando sera morto che sia sepulto nel cimiterio de Santo Piero della Valle in loco ouer sepoltura doue fo sepulta la quondam dona Margarita consorte sua.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 37v, 22. XI. 1551.

[1629] *Piero quondam Giacomo Bensich dell'isola d'Arbe* (…) *il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata ordena sia sepelito nel cimiterio della chiesia di santo Stefano de Pasturan ini dinanti la porta, nella sepoltura doue giaceno suoi progenitori.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 15v, 5. XII. 1590.

[1630] *Christoforo Mlazouich brauaro* (...) *il cadauere suo ha ordinato che sia soterato quando Iddio lo iudicara nel cimiterio de Santa Eufemia di fratti osseruanti oue sono stati posti i suoi mazori*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 5v, 22. XI. 1564.

[1631] *Piero Barbassich quondam Thomin da Cascha* (…) *cadauere suo quando uenira a mancar della presente uita uuole et ordina che sia sotterato a Nouagia nella chiesa de Santa Chatarina*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 11r, 26. VII. 1581.

[1632] *Gaspar filius Matthei Gluherich de Noualea* (…) *cadauer suum postmodum transferat Noualeam et sepeliat penes sacellam b. Uirginis (...) ubi iacet eius prima uxor*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 13v, 6. VII. 1558.

[1633] Z. Ladić, »O *procesu demokratizacije* u pisanju kasnosrednjovjekovnih privatno-pravnih bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama«, str. 41-42.

1.3. Pokop izvan Raba

Izvan rapske komune željelo se pokopati 10 oporučitelja (2,63% od ukupnoga broja oporučitelja), koji su bili stranoga podrijetla pa su, najčešće, željeli biti sahranjeni u mjestu odakle potječu. Plemkinja Margarita, kći pok. kneza Nikole iz Posedarja i supruga (iz drugoga braka) rapskoga patricija Gabrijela *Cernota* naglašava da se želi pokopati izvan Raba, u dominikanskoj crkvi u Zadru u grobnici gdje je pokopan modruški biskup, njezin stric.[1634] Stranci koji su se obično privremeno zatekli u Rabu, ali ih je tamo pogodila bolest zbog čega i pišu svoju posljednju volju, najčešće izražavaju želju za ukopom izvan Raba, odnosno traže da se njihovo mrtvo tijelo prenese u mjesto njihova podrijetla, kako je navedeno i u slučaju senjskoga trgovca Jurja Bukovca. On se 1571. nalazi u Rabu, gdje je na smrt obolio te u oporuci nalaže da se njegovo tijelo doprati u crkvu s deset velikih voštanica i dovoljnim brojem svijeća i moli svoga prijatelja, rapskoga patricija Šimuna *de Marinellis* da se pobrine da njegov leš nakon pogrebnih obreda, bude prenesen u Senj i tamo sahranjen, međutim ne precizira u kojoj crkvi.[1635] Ipak, obzirom da se radi o senjskome građaninu, vjerojatno se podrazumijevala sahrana pri tamošnjoj katedralnoj crkvi sv. Marije. Paški patricij Juraj Disković, koji je rodbinskim, ali i poslovnim vezama bio povezan s rapskom sredinom, u svojoj oporuci određuje za mjesto svoga ukopa grobnicu svojih predaka u katedralnoj crkvi u Pagu.[1636] Katarina, udovica zadarskoga građanina Jurja Brunovića, izrazila je želju za ukopom u zadarskoj crkvi sv. Silvestra, gdje je pokopan i njezin suprug.[1637]

Ima i onih stranaca koji se žele pokopati u Rabu. Zadarski građanin Šimun *de Martinis,* koji je u Rabu 90. tih godina XVI. stoljeća radio kao komunalni ljekarnik, u svojoj oporuci izražava želju da njegovo tijelo bude ukopano u njegovu grobnicu koja se nalazi u

---

[1634] *Nobilis domina Margarita filia quondam strenui comitis Nicolai de Possedarya et ad presens uxor in secundis uotis domini Gabrielis Cernotte nobilis arbensis filii spectabilis domini Hieronymi (...) corpus suum cum sibi mori contigerit tumulari uoluit in ecclesia fratrum uenerabilium sancti Dominici de Iadra in seppultura in qua reuerendisimus dominus episcopus Modrusciensis eius Patruus iacet.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 20, 16. VIII. 1559.

[1635] S*er Zorzi Buchouaz da Segna* (...) *atrouandosi in questa citta grauamente ferito di piage mortale* (…) *il corpo sia compagnato con torzi diese alla chiesa et candelle a sufficientia* (...) *pregando che misser Simon de Marinellis accompagna il mio cadauere qui a Segna.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 5, 11. X. 1571.

[1636] *Il spetabil misser Zorzi Discouich nobil di Pago* (…) *il cadauere suo vuole et ordina quando uenira a macar da questa a meglior uiva, che sia posto nella sepoltura di suoi Antecessori nella chiesa cathedrale di Pago*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 14r, 14. II. 1582.

[1637] *Madonna Catharina relitta quondam ser Zorzi Brunouich cittadino da Zara* (…) *il corpo suo ueramente quano l'anima da quello sera separata uole sia reposto nella chiesa di santo Siluestro da Zara nella sepoltura doue giace il cadauere del quondam suo Marito*. HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 20r, 14. VIII. 1586.

crkvi redovnica sv. Justine.[1638] Očito se ovaj dobrostojeći stranac dobro uklopio u rapsku komunalnu zajednicu te je ondje želio biti sahranjen, pa je kupio grobnicu u navedenoj crkvi.

Neki Rabljani, koji su oboljeli na putovanju, u svojim oporukama određuju da ukoliko umru izvan Raba, žele da se njihovo tijelo dopremi u Rab i ondje sahrani. Tako je rapski patricij Petar *Zudenico* pok. Jeronima, nalazeći se u Osoru, vjerojatno poslovno, tamo obolio te je u oporuci naložio svome bratu Frani, i to pod prijetnjom ekskomunikacije, da ima dopremiti njegov leš u Rab i sahraniti ga u crkvi sv. Andrije.[1639] Patricij Beneto *Cernotta,* sin pok. Nikole doktora prava iz Raba, nalazio se u Veneciji gdje ga je zatekla bolest. Ondje je dao sastaviti svoju posljednju volju, ali je naložio da se njegovo tijelo, ukoliko ondje premine, treba prevesti u Rab i sahraniti u crkvi sv. Ivana manje braće gdje se nalazi kapela njegovih predaka pod titularom sv. Jeronima, a izvršitelji njegove oporuke trebaju se pobrinuti i za pogrebne obrede.[1640]

Iz oporučnoga korpusa može se izdvojiti slučaj Elene stanovnice Venecije, ali podrijetlom Rabljanke, udovice majstora Krste *Filacanauo* iz Venecije, koja se u trenutku pisanja oporuke zbog nekih poslova nalazila na Rabu, »svome rodnom kraju«, gdje je i oboljela. Ona u svojoj oporuci određuje da njezino tijelo, »kada prijeđe iz ovoga u bolji svijet, bude prevezeno u Rab i pokopano kraj kapele Svetoga Ivana Krstitelja«.[1641]

U Veneciji su, zbog loše gospodarske situacije, svoje mjesto za bolji život pronašli i neki Rabljani. Ondje su živjeli, radili, uključivali se u različite profesionalne i religiozne korporacije, primjerice bratovštine, te su na kraju života, sastavljajući svoje posljednje volje, odredili da će njihovo posljednje počivalište biti ondje gdje su proveli drugi dio svoga života. Tako je Margareta, kći pok. Vida Fabijanića iz Raba, a supruga Andrije *de Lunardo Golo* stanovnika mletačke četvrti sv. Severa, u svojemu testamentu odredila da je se treba sahraniti

---

[1638] *Misser Simon de Martinis cittadin da Zara et hora spitiale salariato in questa citta (...) il corpo suo sia reposto nella sua sepultura a Santa Giustina dalle monache.* HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. III, fol. 19v, 26. V. 1598.

[1639] *Il spetabil misser Piero Zudenico quondam spetabil misser Gieronimo nobel d'Arbe* (…) *Item lasso et ordeno che se al signor Iddio piacera leuarlo dalla presente uitta che misser Francesco soprascritto sub penna excomunicationis debba condure il suo cadauere nella citta d'Arbe et sepelirlo nella chiesa de Sant' Andrea..*HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XII, fol. 61, 8. IV. 1587.

[1640] *Benetto Cernotta figlio del condam Nicolo dottor di legge de Arbe al presente in Venezia in casa del Marchio et fratelli Falieri della contrada s. Angelo (...) In primo se io venisse a mancar qui in Venezia voglio chel il mio corpo sia portado in Arbe et sepulto nella chiesa de s. Zuane del'ordine de minori, dove è la capella de miei antenati detta di s. Hierolimo et lasso il cagro a detti miei comissarii di far l'esequie et funeral quanto a loro parerà.* ASVe, NT, b. 75, br. 19, 9. XI. 1590. 54/37; HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 440v, 9. XI. 1590.

[1641] *Elena relicta quondam maistro Battista Filacanauo da Uenetia et habitante in Uenetia, attrouarsi hora in Arbe soa patria per alcuni soi negotii benche amalada* (…) *quando sera passata da questa a l'altra miglior uita il corpo suo facino portare in Arbe e seppelir lo appresso e di fora della capella di Santo Zuane Battista.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 271v, 6. X. 1561.

»u crkvi sv. Josipa, odjevenu u trećoredski franjevački habit.«[1642] Očito je bila članica franjevačkoga trećeg reda. Nikolosa, kći pok. Nikole iz Raba, kalafata i žena Jakova iz Piacenze, koja je stanovala u četvrti sv. Mojsija, željela je biti pokopana »na svetom polju redovnica od neba, gdje su već sahranjeni njezina majka i brat.«[1643] Iz navedenoga je razvidno da je Nikolosa pripadala drugoj generaciji Rabljana koji su boravili u Veneciji, možda je ondje i rođena, a htjela se i pokopati uz samostan redovnica, gdje se već nalazila njezina obiteljska grobnica.

2. Grobnice

Uz navođenje crkve u kojoj žele biti pokopani, neki oporučitelji izričito navode i grobnicu u kojoj bi se trebali sahraniti njihovi posmrtni ostatci. Tako se u oporukama najviše spominju obiteljske grobnice (144), zatim supružničke (42), bratovštinske (27), prijateljske (8), svećeničke (5), redovničke (4) i individualne (5) (vidi Grafikon 62.). Od ukupno 381 rapskog oporučitelja njih 146 (38,32 %) nije navelo grobnicu u kojoj žele biti sahranjeni, dok je to učinilo 235 oporučitelja (61,68 % od ukupnoga broja).

Grafikon 62. Vrste grobnica u kojima žele biti sahranjeni rapski oporučitelji druge polovice XVI. stoljeća

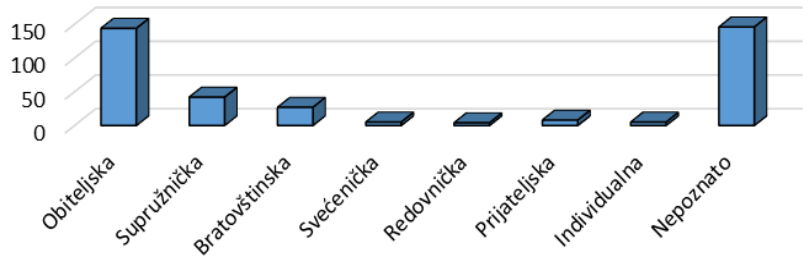

2.1. Obiteljske i supružničke grobnice

Osjećaj povezanosti s preminulim članovima uže ili šire obitelji vidljiv je iz želje velikoga broja oporučitelja da bude sahranjen u obiteljskoj grobnici, kraj svojih roditelja, braće, djece ili ondje gdje počiva bračni drug. Primjerice, rapski patricij Marin *Nimira* sin pok. Jeronima

[1642] *Margareta de Arbe condam ser Vido Fabianich de Arbe et moglier de ser Andrea de Lunardo Golo habitante nella contrada de s. Severo in casa de Piero Barbarigo* (…)*Voglio che corpo mio sia vestido nel habito delle pizzochere de s. Francesco et sepolto a s. Iseppo* (…) ASVe, NT, b. 845, br. 223, 30. IX. 1554., 38/11.

[1643] *Nicolosa condam Nicolo d'Arbe calafato et consorte de ser Jacomo de Piacenza in contrada s. Moise* (…) *Corpo sia sepolto in campo santo delle Monache della Celestia dove siano sepolti mia madre e mio fratello.* ASVe, NT, b. 297, br. 532, 18.11.1557., 38/57.

pok. Ivana izražava želju da bude položen »u grobnicu svojih roditelja«.[1644] Rapski kanonik mansionar Kolane *Trisal,* nakon smrti, želi biti položen »u grobnicu gdje su pokopani njegova pokojna majka i brat« ne navodeći crkvu ukopa.[1645] Pavao, sin Tomasa *Toija* iz rapskoga sela Lopara, u svojoj oporuci izriče želju za ukopom u mjesnoj »kapeli Svete Marije Magdalene, u grobnici gdje su već pokopani njegovi predci i djeca«.[1646] Kraj posmrtnih ostataka svoga sina, u crkvi sv. Andrije, željela je biti pokopana građanka Orsa udovica zidarskoga majstora Filipa.[1647]

Supružnici su često oporučno određivali da njihovi posmrtni ostatci budu položeni u zajedničku grobnicu. Tako je, primjerice, građanka Eufemija, udovica Andrije Kosalića za mjesto svoga posljednjeg počivališta odredila »grobnicu u kojoj već leži njezin pokojni muž, u crkvi sv. Andrije.«[1648] Juraj Trunsić s područja *Monche* u selu Kampor izrazio je želju za ukopom »u crkvi sv. Eufemije franjevaca opservanata izvan zidina, u grobnici gdje je položena njegova pokojna supruga Franica«.[1649]

2.1.1. Patricijske obiteljske grobnice

Pokop *infra ecclesiam* bio je rezerviran za pripadnike komunalne elite. To se prvenstveno odnosi na patricijat i svećenstvo. Rapske patricijske obitelji imale su svoje obiteljske grobnice u gradskim, ali i distriktualnim crkvama. Pojedine obitelji bile su raščlanjene na više obiteljskih ogranaka pa su tako neke od njih imale i više grobnica u rapskim crkvama. U svojoj oporuci rapski patricij Jeronim *Nimira* pok. Ivana kao mjesto svoga ukopa navodi

---

[1644] *Il nobil d'Arbe misser Marino Nimira figlio del spetabil misser Gieronimo quondam misser Zuane* (…) *il cadauere uole et ordena (...) sia riposto nella sepoltura delli suoi progenitori.* HR DAZD, 28, RB, KNi, k. 16, sv. XI, fol. 71, 8. I. 1585.

[1645] *Uenerabil sacerdote misser pre Colane Trisal mansionario* (…) *nella sepoltura doue la soa quondam madre et fratello sonno sepeliti*. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 21v, 21. IV. 1552.

[1646] *Paulo fiol di Thomaso Toija da Neparo* (…) *Il corpo ueramente quando l'anima da quello sera separato uole et ordena che sia sepelito in la capella di Santa Maria Magdalena nella villa di Neparo, in la sepoltura, doue altre uolte furino sepeliti li suoi antecessori et li suoi figlioli.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 18v, 27. III. 1586.

[1647] *Madona Orsa relitta quondam maistro Philippo muridor* (…) *il corpo d'essa testatrice sia reposto nella ciesia delle monache di Santo Andrea sopra l'ossa del quondam suo figlolo.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 17v, 22. IX. 1574.

[1648] *Euffemia relicta del quondam Andrea Cossalich* (…) *Il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata ordena sia sepelito nella chiesa delle venerande monache di s. Andrea nella sepoltura doue giace il domino quondam suo marito.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 14v, 3. XII. 1590.

[1649] *Zorzi Trunsich habitante nella contra di Monche* (…) *Il corpo ueramente quando l'anima da quello sarra sepparata ordena che sij seppolto à Santa Euphemia dalli fratti osseruanti de Santo Francesco extra muros, nella sepoltura oue fu posta la quondam dona Franizza soa moglie.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 45, 25. III. 1561.

kapelu Nimira u katedralnoj crkvi.[1650] Iz oporuke Marina *Nimira* pok. Jeronima saznaje se da je kapela Nimira u katedrali zapravo bila posvećena sv. Antunu te i sam Marin želi biti sahranjen ondje »gdje već leži njegov otac Jeronim i drugi njegovi stari«.[1651] U katedrali se nalazila i grobnica obitelji *Hermolais (Hermollao)* u kojoj želi biti pokopan Ivan Frane *Hermollao* pok. Armora,[1652] zatim Marija udovica Frane *de Hermolais*[1653] i Dijana kći pok. Frane *Hermolais.*[1654] Drugi ogranak ove rapske patricijske obitelji imao je svoju grobnicu u franjevačkoj crkvi sv. Ivana, gdje se želi pokopati Juraj *de Hermolais,* sin pok. rapskoga patricija Augustina.[1655] Franjevačka crkva sv. Ivana slovila je kao prestižno mjesto za ukop, pa su tamo pokapani i članovi patricijske obitelji *Cernotta,*[1656] koja je imala i obiteljsku kapelu unutar spomenute crkve (kapela sv. Jeronima), kako je to vidljivo iz oporuke vrlo uglednoga člana rapskoga društva patricija Kristofora *Cernota* pok. Jeronima koji se želi pokopati u grobnici koja bi se trebala izgraditi u zidu izvan kapele, ispod glavnih vratiju na pročelju crkve.[1657] Obitelj *Picicho* svoje ukopno mjesto također je imala u crkvi sv. Ivana, ispred oltara sv. Franje kako je to zapisano u oporuci svećanika Kristofora Volonića, koji je izrazio želju da njegovo tijelo bude sahranjeno u grobnici gdje leži Margarita *Picico.*[1658]

[1650] *Il spetabil misser Hieronimo Nimira quondam misser Zuane* (…) *ordina et uole che il cadauere suo sia sepolto nella chiesa Catedrale nella capella de quelli de Nimira.* HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 28v, 20. X. 1598.

[1651] *Il nobel d'Arbe spetabil misser Marin Nimira quondam misser Gieronimo de Piazza* (…) *il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata ordena sia sepelito nella chiesia cathedral di questa città in la capella di s. Antonio di quelli de Nimira nella sepoltura oue giace il predetto quondam miser Gieronimo suo padre et altri lor uechi.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XII, fol. 3v, 7. I. 1600.

[1652] *Gian Francesco Hermollao del quondam spetabil misser Armoro* (…) *il corpo ueramente mio quando Iddio mi iudicara ordeno sia seppolto a Santa Maria chiesa cathedral d'Arbe cioe che sia posto in una cassa fatta de tauole et quella posta appresso depposito del quondam eccelente misser Gieronimo mio fratello nella sepoltura de Hermollais.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 75, 30. I. 1571.

[1653] *Nobilis matrona domina Maria relicta quondam spectabilis domini Francisci de Hermolais* (…) *Corpus uero cum sibi mori contigerit tumulari ordinauit in ecclesia cathedralis Sancte Marie in sepultura in qua sepultus fuit et est suprascriptus dominus Francescho quondam eius vir.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 38v, 31. III. 1552.

[1654] *La nobel et honesta madona Diana fiola del quondam spetabil misser Francescho Hermolais* (…) *Item ordena che il corpo suo sia sepelito nella chiesia cathedral Santa Maria nella capella di lor uechii apresso le osse del sudetto quondam suo padre.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 25r, 9. II. 1573.

[1655] *Zorzi de Hermolais quondam spetabil misser Augustin nobille di Arbe* (…) *il corpo ueramente quando sera separato da quella chel sia sepulto nela sepultura deli antiqui et maiori nostri a santo Zuane.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 4r, 13. X. 1551.

[1656] Inače, rapska patricijska obitelj *Cernotta* potjecala je od trogirskoga patricijskog roda *Andreis*. U Rab su doselili u XIII. stoljeću. D. Mlacović, *Građani i plemići,* str. 191, Miho Barada (ur.), *Trogirski spomenici (Monumenta Traguriensia),* dio II. (Zapisi sudbenog dvora općine trogirske, sv. I. od 8. VIII. 1266. do 6. XII. 1299., MSHSM, vol. 46), JAZU, Zagreb, 1951., str. 207, 210, 231.

[1657] *Spectabilis et circumspectus vir dominus Christophorus Cernota quondam magnifici domini Hieronymi* (…) *corpus uero cum sibi mori contingerit exportari ordinauit et sepeliri in ecclesia sancti Ioannis fratrum minorum in capella ipsorum de Cernotis ibique facere unam sepulturam in muro extra capellam predictam sub portam magnam ad frontale ipsius ecclesiae* (…) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9., sv. V, fol. 6r, 14. III. 1551.

[1658] *Il clerico pre Christoforo Volonich* (…)*il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata uole et ordena sia sepelito nella chiesia di s. Zuane delli reverendi fratti d'Arbe dinante l'altare di s. Francesco nella sepoltura de domina Margarita Picico.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 32v, 31. I. 1588.

Također, članovi ove obitelji pokapani su u katedralnoj crkvi – u kapeli *Picicho,* kako je vidljivo iz posljednje volje svećenika Kristofora *Picicho* koji želi biti pokopan u navedenoj obiteljskoj kapeli gdje je već sahranjen svećenik Matija *Picicho.* [1659]

Imućna patricijska obitelj *de Zaro* imala je obiteljske grobnice u katedrali, u kojoj mjesto svoga ukopa određuje primjerice Franciska, udovica u prvome braku pok. Antuna *de Dominis* i supruga Kristofora *de Zaro,*[1660] i u crkvi sv. Andrije, gdje se želi pokopati trećoredica Antonija *de Zaro* kći pok. Jeronima.[1661] Iz oporuke patricijke Antonije pok. Bernardina *Zaro* saznaje se da se obiteljska grobnica nalazila ispred oltara sv. Nikole.[1662]

Treba istaknuti da su neke rapske patricijske obitelji imale svoje grobnice i u crkvama u rapskome distriktu s kojima su bili povezani preko patronatskoga prava (*ius patronatus*). Spomenuta obitelj *de Zaro* imala je svoju grobnicu u kamporskoj crkvi sv. Bernardina, koja je bila pod njihovim patronatom[1663] kako je to razvidno iz oporuke rapskoga patricija Nikole

---

[1659]*Il uenerabil misser pre Christophoro Picicho* (…) *quando il mio Creatore mi chiamara à se et separara l'anima mia da questo missero corpo uoglio che il mio corpo sia seppelito nella chiesa cahtedrale di questa citta nella capella di Picicho nella seppoltura doue e stato seppellitto il quondam miser pre Matio Picicho*. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 98v, 2. X. 1600.

[1660] *Madona Francischina relitta in primo matrimonio del quondam misser Antonio de Dominis et al presente consorte del sopradetto spetabil misser Christoforo de Zaro (...) Il corpo suo quando l'anima da quello si separerà ha uoluto et ordenato che sia sepelito in la chiesa cathedral de Santa Maria in la capella del Sacrattissimo Corpo de Christo nella sepultura de quelli de Zaro*. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. XIII, fol. 55, 22. I. 1574.

[1661] *La nobil madona Antonia piccochara figlia del predetto quondam miser Gieronimo Zaro* (…) *il cadauere mio uoglio sia seppellitto nella chiesa delle reuerende monache di Santo Andrea nella seppoltura qual è contra la porta del capitelo, doue è seppolta la quondam madona Antonia de Zaro.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 509v, 3. VII. 1593.

[1662] *Nobil madona Antonia quondam misser Bernardini di Zaro* (…) *il corpo suo esser portato et sepolto nella chiesa di Santo Andrea di monache in sepoltura di quondam soi antichi nante lo altare di Santo Nicolo* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIII , fol. 183v, 26. X. 1551.

[1663] U XV. stoljeću osnivač (patron) i glavni donator izgradnje crkve Sv. Bernardina i franjevačkoga samostana Sv. Eufemije u Kamporu bio je rapski patricij Petar *de Zaro* koji je i pokopan u svojoj grobnici unutar spomenute crkve. O tome svjedoči kameni natpis, čiji tekst prenosimo u cijelosti: ANNIS DNI CVRENTIB MCCCCXLVI NOBILIS VIR S. PETRVS DE CAR FECIT FIERI HOC OP PR FRATRIBVS DE OBSERVANTIA AD HONOREM DEI BTI FRANCISCI ET BTE EUFEMIE ET AD REMISSIO NEM SUR PECCATORUM ET SVR MORTVORUM. M. Domijan, *Rab – grad umjetnosti,* str. 213-214. Dakle, natpis kaže kako je samostan dao izgraditi za franjevce opservante 1446. godine patricij Petar *de Zaro* (*de Car*) na čast Boga, bl. Franje i bl. Eufemije, a u svrhu spasa duše samoga Petra i njegovih predaka. Petar je, osim gradnje samoga samostana, ugovorio i gradnju samostanske crkve Sv. Bernardina, zatim brojnih arhitektonskih detalja, kamene plastike i interijera te liturgijskoga inventara koji se i danas nalaze unutar samostanskoga sklopa, na što ukazuju sačuvani ugovori koje je sklopio s majstorom Jurjom iz Zadra. O tome vidi više u: Cvito Fisković; Kruno Prijatelj, *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i u Rabu,* Konzervatorski zavod za Dalmaciju, Split, 1948., str. 10. bilj. 51-53. Taj se majstor obvezao izgraditi i grobnicu za donatora Petra ispred glavnog oltara u kojoj je on želio biti pokopan, kako je to vidljivo iz pet oporuka i dva kodicila *ser* Petra *de Zaro* koje je sastavio rapski notar Toma Stančić pedesetih godina XV. stoljeća (1450.-1464.). Npr. Prema oporuci od 27. siječnja 1458. Petar je zatražio da ga prije pokopa odjenu u franjevački habit, da potom njegovo tijelo prenesu do katedralne crkve i polože pred njegov oltar Tijela Kristova te ovdje održe pogrebnu ceremoniju u skladu s njegovim društvenim položajem, a zatim da ga prenesu do crkve sv. Bernardina u kompleksu samostana sv. Eufemije u Kamporu, koju je dao izgraditi i čiji je bio patron, te ga pokopaju u rečenoj crkvi. *Item voluit in eius morte vestiri in habitu sancti Francisci et portari ad ecclesiam cathedralem ante suum altare Corporis Christi et fieri sibi solempne obsequium honorate secundum suam conditionem et tandem portari ad ecclesiam sancti Bernardini conuentuus sancte Euphemie per ipsum testatorem hedificatam tumulandus in sua sepultura*. HR

Zaro pok. Marina koji želi biti pokopan u grobnici »iznad kostiju svoga oca« u spomenutoj crkvi, gdje želi da budu položene, kako kaže, »ako se to svidi Bogu, i njegove kosti«.[1664] U svojoj oporuci Marija, udovica Jeronima *Zaro* izrekla je želju za ukopom u navedenoj crkvi u obiteljskoj grobnici, gdje već leži njezin pokojni sin Nikola, a grobnica se, prema njezinu iskazu, nalazi ispred velikoga oltara.[1665]

Za rapsku povijest od velikoga je značaja patricijska obitelj *Dominis,* koja je svojih nekoliko obiteljskih grobnica imala u redovničkoj crkvi sv. Andrije. U oporuci od 20. II. 1573. godine patricijke Orsoline rođene *de Dominis* udovice zadarskoga patricija Nikole *Nasi* zapisano je da Orsolina želi biti sahranjena »u grobnici izvršitelja svoje oporuke Kristofora (*de Dominis* pok. Krševana, op. a.), ukoliko bi on bio spreman njoj iskazati tu milost«, u suprotnom, »u grobnici gdje počiva India *de Dominis.*«[1666] Dvije godine kasnije Orsolina ponovno sastavlja oporuku i navodi da želi biti ukopana u gore navedenoj »crkvi, ali u grobnici koju su joj darovale redovnice te određuje da njezin nasljednik iznad grobnice ima dati načiniti grb obitelji *Dominis* i *Nasi*.«[1667] Kako bi dala svojevrsnu materijalnu naknadu za tu grobnicu, ona ostavlja redovnicama »jednu kravu koju drži Antun Androsulić, a ukoliko bi životinja uginula prije objave testamenta, tada ostavlja dva dukata.«[1668]

2.2. Grobnice bratovština

Članovi bratovština najčešće su htjeli biti sahranjeni u zajedničkim grobnicama bratovština. U rapskim oporukama nailazimo uglavnom na članove bratovštine Presvetoga Tijela Kristova

---

DAZD, 28, RB, TS, k. 2, sv. VIII, fol. 125r. Gotovo identična odredba o pogrebu i ukopu zapisana je i u njegovim oporukama od 4. studenog 1456. HR DAZD, 28, RB, TS, k. 2, sv. VIII, fol. 108r; i 27. siječnja 1462. (HR DAZD, 28, RB, TS, k. 2, sv. XI, fol. 158v.

[1664] *Il spetabil misser Nicolo Zaro del quondam miser Marino nobel d'Arbe (...) sià sepelito sopra l'ossa del quondam suo Padre...nella chiesa de Santo Bernardino, doue uole, le piacera à Dio, che stiano le ossa sue.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VII, fol. 41r, 2.VIII. 1598.

[1665] *La nobil matrona madona Maria relitta quondam il spetabil signor Gieronimo Zaro* (…) *il corpo ueramente quando l'anima da quello sera separata uoglio sia sepolto nella chiesa di San Bernardino delli frati osseruanti extra muros nella chiesa di Santo Bernardino delli frati osseruanti extra muros nella sepoltura nanti l'altar grande di quelli de Zaro doue giace il quondam Nicolo mio figliolo.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 486r, 30. VIII. 1592.

[1666] *La nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relicta quondam il spetabil misser Nicolo Nasi gintil homo Zaratino* (…) *Il corpo suo sia sepelito nella chiesa de San Andrea delle monache di questa citta nella sepultura del soprascritto misser Christoforo suo commissario, se esso sera contento di concenderli tal gratia, et se non uolere: nella sepultura doue raposta fu madona India de Dominis*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 35r, 20. II. 1573.

[1667] *La nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relitta quondam il spetabil misser Nicolo de Nassi* (…) *Il corpo suo ordena che sia sepelito nela ciesia de Santo Andrea dale monache, nella sepultura, qual per esse monache li éstata donata, sopra la qual sepultura, detta testatrice ordena, che il infrascirtto suo herede faci fare larma de Dominis et quella de Nasi*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 40v, 6. IV. 1575.

[1668] (…) *lassa alle dette uenerande monache per pagamento della detta sepultura una uachetta qual tien a soceda Antonio Androsulich et se tal uachetta morire auanti la publication del presento testamento lascia a esse uenerande monache ducati dui.* Isto, fol. 40v.

koja je svoje grobnice imala u katedrali i to u istoimenoj kapeli.[1669] Primjerice, Marija, udovica rapskoga građanina Ivana *Simplicia* želi ukop u katedralnoj crkvi u grobnici bratovštine Tijela Kristova.[1670] Istu želju imala je i Margarita, udovica rapskoga građanina Kristofora *de Marinellis,*[1671] pa se može zaključiti da su obje oporučiteljice bile članice ove bratovštine. Iz navoda mjesta ukopa u oporuci patricijke Franciske udovice iz drugoga braka rapskoga patricija Jeronima *Signa alius Bochina* može se locirati da se jedna od grobnica bratovštine Presvetoga Sakramenta nalazila ispred vratiju istoimene kapele, koja je ujedno bila i kapela obitelji *de Zaro.* Franciska se, naime, željela pokopati »u grobnici obitelji *Zaro*«, s kojom je očito rodbinski bila povezana, a »ukoliko to ne bi bilo moguće onda je odredila ukop u grobnici navedene bratovštine, koja se nalazi ispred vratiju kapele.«[1672]

U razmatranome razdoblju 27 oporučitelja zaželjelo je ukop u grobnici bratovštine Tijela Kristova te se sa sigurnošću može ustvrditi da se radi o članovima te bratovštine.

Stanovnik sela Mundnije Nikola Bačić zvan Mirina navodi za mjesto ukopa crkvu sv. Matije.[1673] Postoji mogućnost da je Nikolino tijelo pokopano u grobnici bratovštine sv. Matije. Naime, premda to u oporuci nije izričito naglasio, zna se da je bio njezin član budući da svoje nasljedstvo ostavlja navedenoj bratovštini ukoliko njegov sin Petar ne bude imao legitimnih nasljednika.[1674] Navedena činjenica upućuje na to da je on kao bratim ukopan u bratovštinskoj grobnici.

[1669] Ova je bratovština imala više svojih grobnica unutar kapele Presvetoga Tijela Kristova u katedrali kako je to vidljivo iz oporuke građanke Santole Mravić (*dona Santola Mrauich*) koja izriče želju za ukopom *in una delle sepolture della fraterna del Corpo de Christo dentro nella chiesia apresso el altare del Sacramento*. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 15v, 25. I. 1551. Dakle, jedna od grobnica dotične bratovštine nalazila se kraj oltara Presvetog Sakramenta u (katedralnoj) crkvi. Sličan je primjer Marine udovice Ivana *Burigella* (*dona Marihna relicta quondam ser Ioannis Burigella*) koja izražava želju da njezino tijelo bude pokopano *in una sepulturance fraternitatis Sacratissimi Corporis Christi.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 44r, 24. VII. 1555.

[1670] *Madona Maria relitta quondam miser Zannetto Simplicia citadin d'Arbe* (…) *il corpo suo uoglio sia sepellitto nella chiesa chatedral nella sepoltura di Corpus Domini.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 172r, 15. III. 1586.

[1671] *Dona Margarita relicta quondam domini Christophori de Marinellis ciuis Arbensis* (…) *il corpo uoglio sia seppelito nella chiesa cathedrale di Santa Maria nella sepoltura della fraterna del Sacratissimo corpo di Christo* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 246v, 20. VIII. 1582.

[1672] *Franciscina relitta in secondo matrimonio del quondam spetabil miser Gieronimo Signa alius Bochina* (…) *il corpo mio quando il Signor Iddio separera l'anima di esso uoglio sia sepelito nella chiesa chatedrale di questa citta nella capella dil Sacratissimo Corpo del nostro Signor nella sepoltura di quelli di Zaro et non podendo esser sepelito il mio corpo nella detta sepoltura al hora uoglio esser sepollita nella sepoltura della fraterna di Corpus Domini la quale e nanti la porta della detta capella.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 134v, 27. XI. 1589.

[1673] *Nicolo Bacich alius Mirina dal isola d'Arbe* (…) *il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata uole sia sepelito nella chiesia di s. Mathio de Mondaneo.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 13r, 25. IX. 1592.

[1674] (…) *et se per caso che Dio uardi uenirano mancar descendenti legitimi di detto Piero tanto maschi quanto femine tunc et eo casu uole che la heredità suddetta et beni di detto testatore uadino et peruenir debbano nella fraterna di s. Mathio di Mondaneo soprascritta.* Isto, fol. 14r.

2.3. Svećeničke grobnice

Kanonici i svećenici višega hijerarhijskog ranga najčešće su se pokapali u katedrali u svećeničkim grobnicama, ili pak u obiteljskim grobnicama u crkvama mjesta iz kojega potječu. Rapski kanonik Nikola Kolić određuje za mjesto ukopa svećeničku grobnicu u katedrali.[1675] Jedna od svećeničkih grobnica u katedralnoj crkvi nalazila se ispred vratiju sakristije, kako je naznačeno u oporuci svećenika Martina Svečića koji ondje želi biti ukopan.[1676]

Nisu svi svećenici odabrali za mjesto svoga posljednjeg počivališta svećeničku grobnicu, već je bilo iznimaka. Tako je arhiprezbiter Matej *Spallatinus* odredio da bude sahranjen »u grobnici gdje je već pokopan njegov pokojni otac Damjan, u franjevačkoj crkvi sv. Bernardina u Kamporu.«[1677] Rapski primicerij i biskupski generalni vikar Pavao Antun *Badoaro* ne želi biti pokopan u kanoničkoj grobnici u katedrali, već za svoje pogrebno mjesto određuje »grobnicu u crkvi redovnica benediktinki sv. Andrije gdje već leže kosti njegove pokojne majke.«[1678] Kako je poznato iz Valierove vizitacije, Badoaro je bio vezan uz benediktinke kao njihov ispovjednik,[1679] pa je i to mogući razlog zašto odabire njihovu crkvu za svoje posljednje počivalište, a iz navedenog je jasno da je bio vezan i uz svoju majku uz koju želi biti i nakon ovozemaljskoga života.

U spisima rapskoga bilježnika navedenoga Pavla Antuna Badoara nalazi se i oporuka rapskoga biskupa Vincenta Negusanti koji određuje da bude sahranjen u rapskoj katedrali, iza velikoga oltara, glave okrenute na sjever, nogama prema moru, tijelo mu ima biti položeno u kameni lijes odgovarajuće dužine i širine, a želi da sva odjeća i biskupski pribor (košulja, cipele, dvostruki ogrtač, halje, haljine dogležnice, roketa,[1680] štola,[1681] pluvijal[1682] bijele boje,

---

[1675] *Reuerendo misser pre Nicolo Colich canonico de Arbe* (…) *uole sepelito nella chiesia cathedrale de Arbe nella sepoltura doue li sacerdoti se sepelisseno.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 25r, 6. I. 1554.

[1676] *Dominus presbiter Martinus Sfecich* (…) *Corpus uero suum quando ipsum Deus iudicauerit uoluit tumulari in ecclesia sancte Marie cathedralis in sepultura ante portam sacristie nos presbiteri sepeliuntur.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 9r, 31. XII. 1555.

[1677] *Reuerendus dominus Mattheus Spallatinus nobilis et archipresbiter arbensis (...) corpus suum tumulari in ecclesia s. Bernardini, fratres de obseruantia extra muros in sepultura ubi sepultus extitit quondam Damianus eius frater.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 30r, 15. XII. 1561.

[1678] *Il reurendo misser Paol'antonio Badoaro primicerio d'Arbe et al presente del reuerendissimo monsignor uescouo di questa città uicario generale* (…) *Il corpo suo ueramente quando l'anima da esso sara separata* (…) *che sia sepolto nella chiesa delle reuerende monache in Santo Andrea di questa città nella sepoltura, doue giaceno le ossa della quondam sua madre.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VIII, fol. 44r, 6. V. 1598.

[1679] (…) *et confessor est presbiter Paulus Antonius Badoarius primicerius ecclesie arbensis*. Valier, *Visitatio Arbensis*, fol. 21r.

[1680] Roketa je vrsta svećeničkoga ruha koja označava dostojanstvo, a riječ je o svojevrsnoj košulji do ispod koljena načinjenoj od finog bijelog tankog platna, posebno namijenjenoj biskupima, kanonicima ili kardinalima. Vidi u: Herbert Norris, *Chruch Vestments, their origin and development*, Westminster, MD: The Newman Press, New York, 1950., str. 172.

[1681] Štola je šira vrpca izrađena od fine tkanine koja se stavlja oko vrata i namijenjena je osobama povezanim s molitvom i propovijedanjem, odnosno zaređenim crkvenim službenicima. U početku se nazivala orarij

mitra[1683] od damasta bijele boje, pastoralni štap drveni ili željezni, svilene rukavice) budu uklonjeni s njegova mrtva tijela i posloženi u kameni lijes koji bi trebao biti položen u grobnicu iznad koje određuje objesiti svoju biskupsku kapu. Također, biskup je obvezao svoga nasljednika, nećaka Franu, da ukoliko to ne učini sam oporučitelj prije smrti, onda godinu dana nakon biskupove smrti ima on dati podići mramornu grobnicu sa stražnje strane glavnoga oltara katedralne crkve, ondje gdje bude pokopano njegovo tijelo i gdje je nekoć bila stara stolica rapskih biskupa, i ukrasiti ju slikom Blažene Djevice Marije, sv. Kristofora i sv. Vinka ispovjedaoca.[1684] Iz biografije biskupa Negusantia doznaje se da ovaj biskup na kraju nije pokopan u rapskoj katedrali, kako stoji u njegovoj oporuci, već je sahranjen u katedralnoj crkvi u rodnome mjestu Fanu.[1685] Navedeni biskupov nećak Frane Negusanti, hvarski patricij i opat više benediktinske opatije sv. Nikole, koji je obnašao funkciju rapskoga arhiđakona, u svojoj je posljednjoj volji odredio da ukoliko umre u ovome gradu, tada bi htio da se »za njega načini kamena grobnica koja bi se trebala postaviti i smjestiti na sredini katedrale kraj grobnice pokojnog primicerija *de Martoris*, na ulazu s desne strane, s dozvolom rapskoga kaptola.«[1686] Iako je ovaj svećenik bio stranoga podrijetla, očito je zbog napredovanja u

---

(*orarium*), a poslije XII. st. prevladao je termin *stola.* Prezbiteri i biskupi nosili su štolu ispod misnice, tako da je s prednje strane padala paralelno niz prsa. III. koncil u Bragi (675.) odredio je da prezbiteri na prsima preklope štolu u obliku Andrijina križa, a biskupi nisu ukrštali štolu, vjerojatno zato jer su već na prsima nosili prsni križ – pektoral. O tome u: Ivan Šaško, *Liturgijski simbolički govor*, str. 469-472.; Herbert Norris, *Chruch Vestments, their origin and development*, str. 88-91.

[1682] Pluvijal je dugački plašt sa stiliziranom kukuljicom koji seže do dolje, a zakopčava se ukrašenom kopčom na prsima. Vidi: Ivan Šaško, *Liturgijski simbolički govor*, str. 479.

[1683] Mitra je liturgijsko pokrivalo za glavu i pripada tzv. manjim pontifikalnim insignijama. Polovicom XII. st. mitre su vrlo niske (oko 20 cm), a nakon XIV. st. veličina i oblik se mijenja. Suzuje se donji dio, a izdužuju se prednja i stražnja šiljata ploča, tako da im je dužina u XVI. i XVII. st. iznosila i više od pola metra. Ivan Šaško, *Liturgijski simbolički govor,* str. 485-486.; O razvoju mitre od XI.-X. st. vidi u: Herbert Norris, *Chruch Vestments, their origin and development*, 95-107.

[1684] *Reuerendissimus dominus Uincentius Nigusantius episcopus Arbensis et doctor* (…) *Deinde corpus suus seppeliri uoluit in ecclesia cathedrali Arbensi, retro altare maius capite ad boream uerso, pedibus uero uersus mare positis in capsa lignea competentis longitudinis et latitudinis uestitus camisia, caligos, diploide, ueste, talari, rochetto, stolla, et pluuiali suo soricto albi coloris, et mitra ex damasco albi coloris cum baculo suo pastorali ligneo seu feriali, et dyrotecis(!) sericeisque omnia uoluit ullo modo ammoueri a corpore mortuo, sed sic recondi in suprascripta capsa lignea, et poni in sepultura, supra qua mandauit suspendi pileum suum episcopalem. (...) Item obligauit et eundem reuerendum dominum Franciscum nepotem et heredem suum ut quatenus ipse dominus testator ante mortem suam hoc non fecerit, teneatur ipse infra annum construi facere sepulcrum marmoreum post altare maius ecclesie cathedralis arbensis in loco in quo seppultus fuerit eius corpus et altare errigere ubi olim fuit antiqua sedes episcopos arbensis ac ibi pulcram ancoram apponere cum imaginibus Beatissime Uirginis Marie, sancti Christophori martiris et sancti Uincentii confessoris* (...) HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 55-58, 17. I. 1568.

[1685] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, T. V, str. 266.

[1686] *Reuerendus dominus Franciscus Nigusantio nobilis Farensis, Abbas Sancti Nicolai de Lissa pharensis Diocese et Archidiaconus Arbensis* (…) *si in hac ciuitate sibi mori contigerit cadauere suum iussit poni in uno deposito in ecclesia Cathedrale donec sibi fiat una sepoltura de petra ponenda et locenda in medio dicta Ecclesia Cathedrale prope sepulturam quondam reuerendissimi domini primicerii de Martoris in Ingressu a latere dextra cum licentia reuerendum capitulum pro cuius concessione eidem detur.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 50v, 1.VIII.1576.

crkvenoj karijeri, smatrao da ima pravo biti sahranjen gdje i ostali rapski kanonici, u središtu rapske katedrale.

2.4. Redovničke grobnice

Redovnice su se obično pokapale u redovničkim grobnicama unutar svojih samostana. Redovnice trećoredskoga samostana sv. Antuna opata na Kaldancu imale su grobnicu izvan grada, u franjevačkoj crkvi sv. Bernardina.[1687] Tako je Matuša, kći pok. Barića Mlacovića iz Kampora, u oporuci istaknula da želi ukop »u crkvi sv. Bernardina u grobnici koja se nalazi ispred oltara sa slikom Blažene Djevice Marije, a gdje se inače pokapaju pripadnice trećega reda ili oni koji pripadaju redu ili bratovštini sv. Franje.«[1688] Matuša je očito pripadala trećoredicama.

Iako je zamjetan broj rapskih oporučiteljica pripadao trećoredicama, odnosno picokarama (*pizochare*), većina njih odredila je za mjesto ukopa obiteljske grobnice, a to se napose odnosi na one koje su potjecale iz uglednih patricijskih ili građanskih obitelji.[1689]

2.5. Prijateljske grobnice

Neki su oporučitelji naznačili da se njihovi posmrtni ostatci sahrane u grobnicu u vlasništvu njihovih bliskih prijatelja ili daljnje rodbine. Mansionar katedralne crkve Martin *Perlitanze* pok. Ivana, rapskoga građanina, izrazio je želju za ukopom u dominikanskoj kapeli pod patronatom obitelji *de Tolle,* s kojom je vjerojatno gajio prijateljske odnose, te naglašava da će ukop biti ondje ukoliko se s time slažu nasljednici ove obitelji, ako ne, onda za mjesto ukopa određuje obiteljsku grobnicu u crkvi sv. Ivana.[1690] Trećoredica Antonina *Scaraffon* odredila je za mjesto ukopa grobnicu obitelji Valentić u crkvi sv. Frane izvan zidina.[1691]

[1687] Ondje je i pokopana utemeljiteljica rapskoga ženskog trećoredskog samostana, kneginja Magdalena Budrišić. V. Brusić, *Otok Rab,* str. 157.

[1688] *Matussa figliola del quondam Barichio Mlazouich habitante in Campora* (…) *il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata ordena sia sepelito nella chiesia di s. Bernardin delli reuerendi fratti zocholoanti, in la sepoltura che è dinanti l'altare dell'imagine della Beata Uergine Maria nella qual sepoltura sono solite sepelirsi le pizocare, et altri quale sono al ordene et confraternità di s. Francesco.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 16r, 16. IV. 1597.

[1689] Primjerice, oporučiteljica koja je potjecala iz ugledne građanske obitelji Cortese, *madonna Maddalena figliola del quondam ser Domenego Cortese pizochara* za mjesto svoga ukopa oporučno je odredila obiteljsku grobnicu u franjevačkoj crkvi Sv. Ivana (*il cadauere suo si dala presente sua infirmita gli accadera morire ha ordinato che sia posto et sepelito nella chiesa de San Zuane di frati conuentuali nella sepolutra delli suoi antecessori*). HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 36v, 9. IX. 1572.

[1690] *Venerabilis dominus presbiter Martinus Perlitanze quondam ser Ioannis ciuis Arbi mansionar in ecclesia cathedrale Arbensis* (…) *corpus uero suum quando ab eo anima separare fuerit tumulari uolui in capella Sancti Dominici illorum de Tolle prope ecclesiam chatedralem se heredibus illorum de Tolle placuerit finaltra in ecclesia sancti Ioannis fratrum minorum conuentualium in sepultura suorum antiquorum.* HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIV, fol. 21r, 5. VI. 1559.

[1691] *Dona Antonina Scaraffon picochara* (…) *cadauer suum sepeliri in ecclesia Sancti Francisci extra muros in sepultura illorum de Ualentich.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 29v, 3. IX. 1561.

2.6. Individualne grobnice

Osim oporučitelja iz redova rapskoga patricijata i neki imućniji pripadnici rapskoga građanstva dali su za sebe izgraditi individualne grobnice u crkvama. Tako bogati rapski građanin Bartol *de Marturis* želi ukop »u katedralnoj crkvi u grobnici utemeljenoj za njega«.[1692] Sličan je primjer majstora kalafata Kristofora Mersića pok. majstora Martina koji izražava želju da njegovi posmrtni ostatci budu položeni »u crkvu sv. Frane na Komrčaru u grobnici koja je za njega izgrađena«.[1693] Očito su se obojica uzdigla na društvenoj ljestvici komune pa im je bio dopušten pokop *infra ecclesiam,* a zbog dobroga imovinskog statusa bili su u mogućnosti dati podići vlastitu grobnicu.

2.6.1. Ubikacija grobnica prema oporukama

Neki oporučitelji naveli su da žele biti pokopani ispred određenoga oltara, kao na primjer stanovnik Kampora Petar *Luchxich* pok. Frane koji za mjesto svoga posljednjeg počivališta određuje grobnicu u crkvi sv. Bernardina u kapeli ispred oltara sv. Franje.[1694] Izbor ukopnoga mjesta kraj oltara sv. Nikole u franjevačkoj crkvi sv. Ivana u gradu, u grobnici obitelji za mornara Ivana *Zaffaran*[1695] razumljiv je odabir, budući da je ovaj svetac smatran zaštitnikom pomoraca. Jeronima, supruga Andrije iz Venecije dozapovjednika na galiji kapetana Gabrielija, u svojoj oporuci navela je želju da bude pokopana u grobnici gdje već leži jedan od njezinih sinova, koja se nalazi u crkvi sv. Justine, ispred Gospina oltara.[1696]

Nekolicina oporučitelja točno je opisala mjesto u crkvi ili izvan nje gdje su željeli biti pokopani, kao što je to u slučaju Helene iz Rijeke zvane Venecijanka, supruge ribara Ivana iz Osora koja izražava želju da bude pokopana u crkvi redovnica trećoredica sv. Antuna na Kaldancu blizu grobnice obitelji *Bizza* kraj stupa sa svetom vodom (krstionicom).[1697]

[1692] *Ser Bartholus de Marturis ciuis Arbae* (…) *Cadauer uero cum segregatus fuerit ab anima ordinauit tumulari in ecclesia sancte Mariae cathedralis in sepultura per eum condita.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 45v, 20. I. 1557.

[1693] *Magistro Christoforo Mersich quondam maistro Martin calafado* (…) *il corpo suo sia sepelito nella chiesia de San Francescho in Campo Marzo nella sua sepoltura per lui fabricata.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 49v, 8. VI. 1586.

[1694] *Piero Luchxich quondam Francesco habitante in Campora* (…) *nella chiesia di s. Bernardino delli reuerendi fratti di s. Eufemia in la capella dinanti l'altare de S. Francisco nella sepoltura da tagli come disse da detti reuerendi padri.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 2r, 20. X. 1596.

[1695]*Ser Zanetto Zaffaran* (…) *nela chiesia de Santo Zuane di frati minori nela sepultura de quelli de Marças qual disse esser apresso il altar di Santo Nicolo.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 40v, 5. IV. 1552.

[1696] *Donna Gieronima moglie de ser Andrea da Venetia comito nella galea del clarissimo sopracomito Gabrielli* (…) *Il corpo suo ueramente quando l'anma da quello sará separata ordena et uole esser sepelita nella chiesa delle reuerende monache de santa Giustina nella sepoltura doue giace il cadauere d'un suo figliolo n'ante l'altar della Madonna.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IX, fol. 8v, 18. IX. 1599.

[1697] *Helena da Fiume cognominato Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator* (…) *il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata ordena sia sepelito nella chiesia di s. Antonio delle reuerende monache*

3. Nadgrobni spomenici

Rijetke primjere o postavljanju kamenih nadgrobnih spomenika nalazimo u trima oporukama. Patricij Ivan Nimira pok. Kristofora u svojoj posljednjoj volji ističe da želi ukop u benediktinskoj crkvi sv. Andrije i pritom daje nalog svojoj djeci i nasljednicima da nakon njegove smrti »trebaju dati izraditi nadgrobni spomenik iznad njegove grobnice u vrijednosti od dva dukata.«[1698] Rapski patricij Kristofor *Cernota* pok. Jeronima oporučno naređuje svojim nasljednicima da iznad njegove grobnice daju načiniti »kameni kip našega Uskrslog Spasitelja«. Kako bi bio siguran da će se to izvršiti, Kristofor ostavlja izvršiteljima oporuke 50 dukata (i to od ovaca koje se nalaze na području Arta i Golog) kako bi, u slučaju da njegovi nasljednici nakon njegove smrti to ne bi željeli učiniti, oni mogli dati izgraditi kip uskrsloga Krista. Napominje da se u tu novu grobnicu nakon njegove smrti moraju prenijeti kosti njegova prvorođenog pokojnog sina Jeronima.[1699] Katedralni kanonik u službi mansionara, Nikola Vidović *alias Sudigna* određuje »da su njegovi nasljednici, u roku od šest mjeseci nakon njegove smrti, dužni kupiti (na trošak njegova nasljedstva), jednu kamenu ploču i postaviti je na njegovu grobnicu s grbom njegovih predaka«.[1700]

Iz analize rapskih oporuka razlučno je da je, u skladu s procesom tzv. demokratizacije pisanja oporuka među svim društvenim staležima koji je u razdoblju ranoga novoga vijeka doživio vrhunac, sve očitije izražavanje želje oporučiteljâ za ostankom u memoriji obiteljske i komunalne zajednice, kako među elitom tako i među pukom, koja je sve više prisutna i kod stanovnika rapskoga distrikta. Ta je želja iskazana u navođenju mjesta ukopa koje u svojim posljednjim voljama naznačava vrlo velik postotak oporučitelja iz svih društvenih slojeva. Ipak, na temelju analize može se primijetiti da je ukop u skučenom prostoru crkve (*infra*

---

de cauodanzo appresso la sepoltura di Bizza et aprresso la pila del aqua benedetta. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 39v, 10. VI. 1592.

[1698] *Il spetabil miser Zuane de Nimira quondam miser Christoforo nobil di Arbe* (…) *il corpo mio quando l'anima pasara di questa presente vitta uoglio sia sepellitto nella chiesa di Sant' Andrea delle reuerende monache et che li miei figli et heredi sian obligati spender ducati doi per far la pietra sopra la mia sepoltura*. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 315r, 2. X. 1585.

[1699] *Spectabilis et circumspectus vir dominus Christophorus Cernota quondam magnifici domini Hieronymi* (…) *et super ipsam sepulturam ordinat fieri Imaginem lapideam Resurectionis Salvatoris nostri in qua sepultura et resurectione expendi ordinauit per infrascriptos suos commissarios ducatos quinquaginta ex animalibus peccudinis ipsius testatoris existentibus in mandria Arta et Golli in casu quo filii et heredes ipsius testatoris statim post mortem ipsius nolluerint ex se talem expensam facere et cum effectu dictos ducatos quinquaginta exburssare in qua sepultura tunc etiam ordinauit deponi ossa quondam domini Hieronymi dilectissimi filii sui primogeniti deposita in una capsa in suprascripta eorum capela.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 6r, 14. III. 1551.

[1700] R*euerendo misser pre Nicolo Uidouich alias Sudigna mannsionario della chiesa chatedrale* (…) *Item uuole et ordina che li infrascritti suoi heredi in termene di mesi sei doppo la morte sua, sian obligati comprar a spesa de tutta heredita una piastra et metterla sopra la sua sepolutra con l'arma di suoi mazori.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 24v, 2. VII. 1590.

ecclesiam) bio rezerviran za pripadnike rapskoga patricijata, svećenstva i ponekog uglednijeg i imućnijeg člana iz građanskoga staleža, kao i članove bratovština, dok se na posvećenome tlu uz crkvu odnosno na groblju ukapaju svi ostali članovi komunalnoga društva, pa čak i poneki stranac. Većina je stranaca ipak, za mjesto svoga posljednjeg počivališta odabrala crkvu odnosno groblje u mjestu svojega podrijetla. Na kraju, može se zaključiti da se od crkvi koje se u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća navode u kontekstu izbora ukopnoga mjesta, najviše spominju katedrala, crkve sv. Ivana, sv. Andrije, sv. Justine te sv. Frane na Komrčaru, a u komunalnom distriktu samostan sv. Eufemije s crkvom sv. Bernardina, te crkve sv. Petra u Supetarskoj Drazi, sv. Stjepana u Barbatu, sv. Marije Magdalene u Loparu i sv. Katarine u Novalji.

4. Pogrebni obredi

Dužnost članova obitelji i vjerske zajednice bila je organizirati sahranu pokojnikova tijela ispraćajem do crkve i potom do groba, a pogrebni obredi bili su popraćeni molitvama za njegovu dušu. Prema katoličkome nauku, pogrebna ceremonija i ukop treba se odvijati na dostojanstven način, čime se iskazuje poštovanje prema preminulome članu zajednice.[1701] U tom je činu sudjelovala čitava komunalna zajednica.

Prije analize rapskih oporuka s aspekta pogrebnih obreda koji su bili uvriježeni u rapskoj komuni i Crkvi, treba istaknuti da je i komunalni statut (iz XIV. stoljeća) donio odredbu o tome kako treba postupati s mrtvima.[1702] Ondje se određuje da žene smiju žalovati za nekim umrlim samo na dan smrti i pokopa, a pri žalovanju ne smiju spomenuti druge mrtve nego samo dotičnoga pokojnika. Nadalje se naglašava da žene mogu ići iza pokojnika na način koji hoće. Usto, ni jedan muškarac se ne smije usuditi u crkvi bacati na nekog pokojnika, a ukoliko se to prekrši, plaća jedan perper za svaki prekršaj. Žene ne smiju od nekog pokojnika otići iz crkve da bi naricale nad spomenicima drugih pokojnika, pod prijetnjom kazne za prekršiteljicu. Također, nije im dozvoljeno dolaziti naricati na grob niti jedan drugi dan, osim na dan smrti, pogreba, i na uskršnje, božićne i druge blagdane.[1703] Ova

[1701] Prema nauku Katoličke Crkve, s tijelima pokojnika treba postupati s poštovanjem i ljubavlju u vjeri i nadi njihova uskrsnuća. Pokopati mrtve djelo je tjelesnog milosrđa, odnosno iskazivanje časti pokojnicima kao djeci Božjoj, hramovima Duha Svetoga (Kan. 2300)., KKC, str. 568.

[1702] *Statut rapske komune,* L. IV, C. XII, *Qualiter ad mortuos fieri debeat,* str. 174-175.

[1703] »Ordinamus insuper et statuimus, quod mulieres non possint pro aliquo mortuo boccare nisi illo die qua morietur et sepultus fuerit, et boccando tam in domo quam in ecclesia non audeant nominare boccando nisi illum mortuum et non alios mortuos, et possint mulieres ire post mortuum sicut voluerint. Insuper, nullus homo audeat se proicere super aliquem mortuum in ecclesia, et si quis contrafaceret, solvat unum perperum pro quaque vice contrafacta; et non possint mulieres discedere ab aliquo mortuo de ecclesia pro eundo ad plangendum super

statutarna odredba približava neke od običaja prilikom pogreba. Očito je da su žene u kućama i u crkvi oplakivale pokojnika, naričući za njim, što je u razvijenome i kasnome srednjem vijeku bio uobičajen oproštaj od preminule osobe.[1704] Dojmljiva je i scena opisana u statutu o bacanju muškaraca na pokojnikovo mrtvo tijelo, koja se ovom pravnom odredbom zabranjuje.[1705] Čini se da je ova zakonska regulativa na komunalnoj razini donesena vjerojatno pod utjecajem crkvenih autoriteta koji su zahtijevali da ceremonija pogrebnih obreda bude obavljena dostojanstveno, u skladu s crkvenim propisima, ali su se pritom poštivali i neki uvriježeni običaji u narodu, primjerice naricanje žena za pokojnikom, ili ispraćaj pokojnika prema crkvi ili groblju u procesiji.

Iz rapskih se testamenata može iščitati kako su izgledali pogrebni obredi koji su se odvijali prema već ustaljenome običaju, tako da se pokojnikovo mrtvo tijelo (*corpus, cadauer*) ispraćalo prema crkvi, u procesiji s upaljenim svijećama do crkve, uz zvuk crkvenih zvona. U ispraćaju pokojnikova tijela i molitvama za njegovu dušu sudjelovali su gotovo svi članovi komunalne zajednice pa tako i članovi bratovštine u kojoj je preminuli za života bio aktivan. U crkvi se odvijala božanska služba za pokojnika koja se sastojala od misa zadušnica i molitava preporuke duše, koje su predvodili brojni svećenici.[1706] Zatim bi se tijelo polagalo u grobnicu koja se nalazila u crkvi ili češće na groblju uz crkvu.[1707]

---

monumentum aliquorum mortuorum sub praedicta poena solvenda pro quaque contrafaciente et pro quaque vice contrafacta; et non audeant tenere visitationem de planctu, nisi in die quo morietur et sepelietur, nec in festis Paschalibus, Natalibus et aliis festis sub praedicta poena pro quoque contrafaciente. - boccare] *ms* hoccare; boccando] *ms*. Hoccando.« Isto, str. 174.

[1704] Mnoge su srednjovjekovne talijanske komune u XIII. i XIV. stoljeću donijele niz zakonskih regulativa o zabrani neuobičajenih izljeva emocija žaljenja za preminulim članom komunalne zajednice i to pod prijetnjom kazni. Umjereno plakanje za vrijeme pogrebnih obreda bilo je dopušteno ženama, no bučno žalovanje u javnosti, hodanje gole glave bez pokrivala, čupanje kose ili bacanje na tijelo pokojnika strogo se kažnjavalo. Naime, za srednjovjekovne komunalne vlasti, red u komuni ovisio je o građanima koji su znali obdržavati pristojnost i savladavati emocije pred nesrećom. Ipak, u nekim talijanskim pokrajinama gdje zakonske odredbe nisu bile u tolikoj mjeri restriktivne, ženama je bila dopuštena umjerena artikulacija žaljenja na samrtničkoj postelji umiruće osobe ili nakon smrti pokojnika, a katkad su se unajmljivale i profesionalne žene narikače. O tome u: Mia Korpiola; Anu Lahtinen, »Cultures of Death in Medieval and Early Modern Europe: An Introduction«, *Cultures of Death in Medieval and Early Modern Europe,* (ed. Sari Kivistö, Joanna Sumiala), Helsinki Collegium for Advanced Studies, University of Helsinki, 2015. str. 4.

[1705] Naime, u srednjovjekovnome društvu obilježenom viteškom kulturom nije priličilo muškarcima da iskazuju pretjerano žaljenje za pokojnikom. Suze i plač bili su više svojstveni ženama koje su okarakterizirane kao emotivnija i strastvenija bića te je njima, u određenoj mjeri, bilo dozvoljeno umjereno iskazivanje žaljenja za pokojnikom. Isto, str. 4.

[1706] Zbog služenja velikog broja misa pokojnika bio je potreban i veći broj svećenika. Primjerice, rapska patricijka *madona Orsolina relitta quondam misser Damiano Spalatino*, u svojoj je oporuci naglasila da želi da se na dan njezinoga pogreba, osim uobičajenih misa održe i grgurovske mise (30 misa), a trebali bi ih predvoditi svi svećenici i redovnici u gradu i izvan njega. (…) *uole esser sepelita nella chiesia di santo Andrea dalle venerande monache con messe de tutti hii pretti et fratti cosci de quelli che sono nella terra comme et de fuora* (…) *et che il giorno della soa migratione per hii ditti pretti et fratti per l'anema soa si debbano dire le messe de santo Gregorio, et se tanti non seranno vole che il giorno sequente si debba supplire il numero ditte messe*. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 33r, 3. X. 1554.

[1707] »Tako je cijeli grad, u jednom trenutku, uz zvonjavu zvona gradskih crkava, molitvu i ispraćaj pokojnika, bio usredotočen i ujedinjen u poticaju prelaska njegove duše na drugi svijet. Svi sakralni prostori bili su mjesta gdje

U oporuci Margarite, nezakonite kćeri pok. rapskog svećenika Antuna *Picico,* stoji njezina želja za ukopom u crkvi benediktinki sv. Justine, a njezino bi tijelo trebalo biti ispraćeno do navedene crkve sa četiri torca, i dovoljnim brojem svijeća, a za njezinu dušu treba biti odsluženo osam misa uključujući veliku misu.[1708]

Kada su u pitanju svijeće koje se koriste prilikom ispraćaja pokojnika, u oporukama se navode tri vrste svijeća: torci (*torci*),[1709] dupliri (*dopieri*)[1710] i obične svijeće (*cere, candelle*). Već spomenuta patricijka Orsolina *de Dominis,* udovica zadarskog patricija Nikole *Nasi* naložila je svome nasljedniku da »za dan njezina pogreba kupi čak 40 toraca i onoliko svijeća koliko je najviše potrebno.«[1711]

Pojedini su oporučitelji u sastavljanju posljednje volje naglasili kako bi trebao izgledati ispraćaj njihova mrtva tijela na mjesto posljednjega počivališta, odnosno koliko bi i kakvih vrsta svijeća trebalo nabaviti za procesiju posljednjega ispraćaja, tko sve treba pratiti pokojnikovo tijelo do ukopnoga mjesta, koliko bi i kakvih misa trebalo biti održano na dan njegove smrti, o broju i imenu svećenika koji bi trebali služiti liturgiju i slično. Kroz nekoliko primjera podrobnije je ilustrirana pogrebna ceremonija u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća. Građanka Dobrula nekoć žena Zunikia *Brancadoro* odredila je da se na dan njezina pogreba »treba služiti sedam misa uključujući veliku i pjevanu vigiliju (misu bdijenja) pokojnika, a tijelo joj treba biti ispraćeno s pet voštanica i dovoljnim brojem svijeća.«[1712] Građanka Marija, udovica Vida Radulića, u posljednjoj je volji istaknula da se želi pokopati »na groblju uz crkvu sv. Ivana gdje je već sahranjen njezin muž i da se na dan pogreba treba slaviti jedna serija grgurovskih misa (30 misa uzastopsno, op. a.), a ako se taj dan ne dovrše, onda se trebaju slaviti i drugi dan, i tijelo joj treba ispratiti do crkve sa šest toraca i dovoljnim

---

su u tom trenutku redovnici, župnici, kapelani i ostalo svećenstvo molili za spas pokojnikove duše. Ovakva usredotočenost na jedan takav događaj kao što je pokop bila je moguća jer su srednjovjekovne komune i gradovi, a osobito istočnojadranske komune, bile populacijski prilično malene, s nekoliko tisuća stanovnika, pa je pokojnik u gradu bio barem poznanik većine ljudi.« Z. Ladić, »Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna«,str. 26.

[1708] *Dona Margarita fiola del quondam misser pre Antonio Picico (...) il caudauere suo* (…) *ha ordinato che sia* sepolto *nella chiesa de Santa Giustina oue parera alle reuerende monache con messe otto computata la grande, con torze quatro per accompagnar il corpo suo alla chiesa, et candelle a sufficienti*a. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 17r, 6. V. 1588.

[1709] Vidi bilj. 951.

[1710] Doplerius, doblerius, doplerus, dupierius, duplerius, duplereus, duplerus, duplirius, m. doplerium, duplerium, n. (cf. ital. doppiere) – cereus magnus a lino duplicato sic dictus: velika svijeća, voštanica s dvostrukim stijenjem, duplir. *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, vol I, str. 393.

[1711] *La nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relicta quondam il spetabil misser Nicolo Nasi gintil homo Zaratino* (…) *et che per li sui funerali dal infrascritto suo herede sian comprate torrce numero quaranta et candele quante farano di bisogno di piu nel giorno della sua sepultura.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI. fol. 35r, 20. II. 1573.

[1712] *Dona Dobrula olim uxor Zunichi Brancadoro* (…) *Et eo die ordinauit dici facere missas septem computata magna ac cantari uigilia mortuorum assotiando suum corpus cum cereis quinque et candellis ad sufficientiam*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 24r, 21. IX. 1560.

brojem svijeća.«[1713] Imućni rapski građanin, Bartol *de Marturis* u testamentu izražava želju za prilično raskošnim pogrebnim obredom. Naime, za njega su pogrebne mise trebali slaviti svi svećenici, a onaj koji ne bi mogao toga dana, neka slavi misu idućega dana. Također bi za vrijeme obreda trebalo gorjeti 12 toraca i onoliko svijeća koliko je najviše potrebno. Da je bio dobroga materijalnog statusa svjedoči i činjenica da si je dao načiniti grobnicu u katedralnoj crkvi.[1714] Patricij Nikola *Zaro* pok. Marina, izrazio je želju da se »na dan njegova pogreba slavi 30 misa, ali ne želi da mu se načini baldahin« (svod od tkanine nad lijesom, što je očito bio običaj za patricije, op.a.). Njegovo »tijelo, odjeveno u franjevački habit treba biti ispraćeno sa 12 toraca i dovoljnim brojem svijeća« i položeno iznad posmrtnih ostataka njegova oca, u crkvu sv. Bernardina, gdje se nalazila obiteljska grobnica obitelji *de Zaro*.[1715]

Preminule članove bratovštine, kao i članove njihovih obitelji, kako to propisuju bratovštinski statuti,[1716] prema mjestu posljednjega počivališta u procesiji su ispraćali ostali članovi bratovštine (bratimi) u znak kršćanske solidarnosti prema svome subratimu i članovima njegove obitelji. Osim solidarne uloge koju su bratovštine imale u komunalnome društvu, jedan od glavnih motiva za učlanjenje u bratovštinu bila je i njihova organizirana briga za duše preminulih članova, kako bi oni trajno ostali u memoriji zajednice.[1717]

Iako je djelomično oštećena, matrikula kamporske bratovštine sv. Eufemije donosi odredbu iz koje se može iščitati da su članovi ove bratovštine, predvođeni gastaldima ili njihovim povjerenicima »dužni doći ispratiti tijelo pokojnoga bratima ili sestre do grobnice od mjesta

---

[1713] *Dona Maria relitta quondam Vido Radulich (...) il corpo suo uuole et ordina che sia sotterato nel cimiterio de santo Zuane di frati oue e sepelito il quondam suo marido et quel giorno uuole che gli sian ditte uno paro di messe de santo Gregorio et se quel giorno dir si non potrano che nel sequente giorno sian suplitte con torzi sei pro accompagnar il cadauer suo alla chiesa et candelle a sufficientia.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 24v, 27. XI. 1570.

[1714] *ser Bartholus de Marturis (...) Cadauer uero cum segregatus fuerit ab anima ordinauit tumulari nela ecclesia sancte Marie cathedralis in sepultura per eum condita cum tortiis duodecim et per omnes sacerdotes celebrandis et qui non potuerit illo die depositionis celebrent die sequenti cum candelis necesariis et oportunis*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 45v, 20. I. 1557.

[1715] *Il spetabil misser Nicolo Zaro del quondam miser Marino nobel d'Arbe* (…) *Ordena chel corpo suo al tempo della sua morte sia sepelito sopra l'ossa del quondam suo padre, et che sia uestito nell'habito di frati. Item ordena, che nel giorno della sua sepoltura li siano fatte dir trenta messe et che non li sia fatto alcun baldachino et chel cadauere sia accompagnato con dodeci torze accese de hic una di pero l'uno, et candelle à sufficientia.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VII, fol. 41r, 2. VIII. 1598.

[1716] Tako je primjerice, u matrikuli rapske flagelantske bratovštine sv. Kristofora iz 1443. naglašeno »da kada neki bratim premine, svi bratimi koji se nalaze u gradu, moraju doći u crkvu sv. Kristofora, odjenuti habite odnosno tunike te bičujući se, ispratiti tijelo pokojnika do grobnice«. (*Item uolemo et ordinamo che tutti li fratelli essistenti nella citta di Arbe siano tenuti di uenire nella chiesia di san Christophoro quando alcuno delli fratelli passera di questa uitta presente et in quel medemo luoco asunarse et uestirse habiti ouero tunice batandose acompagnar debano el fratel morto fino alla sepoltura.*). HR DAZD, Rapske bratovštine, LFSC, L. I, fol. 35r.

[1717] John Henderson, »The Flagellant Movement and Flagelant Confraternities in Central Italy 1260-1400.«, *Studies in Church History,* (1978.), vol. 15, str. 158.; Ch. F. Black, *Italian Confraternities in the Sixteenth Century,* str. 105-106.

gdje se tijelo nalazi, a oni koji ne bi došli trebaju platiti kaznu u iznosu od 10 solida.«[1718] Sličnu odredbu donosi statut rapske bratovštine topnika sv. Barbare, u kojoj stoji da »ukoliko umre netko od bratima, ostali su dužni ispratiti njegovo tijelo do crkve sa svijećama te bratovštine, a ako ga ne isprate platit će kaznu bratovštini od 12 solida po osobi, a od sada su rođaci preminuloga dužni dati bratovštini jednu libru voštanica ili jedan torac.«[1719] U statutu novoutemeljene rapske bratovštine sv. Križa proplakalog nalazi se odredba o ispraćaju preminuloga člana do grobnice koja je nešto svečanijega izričaja te su uklopljeni elementi tipični za posttridentsku pobožnost u čijem je fokusu naglasak na milosrđe prema bližnjima bez kojega se, kako je istaknuto, »ne može steći Raj«. U 13. odredbi naznačeno je da je »milosrđe majka svih vrlina i stoga, ukoliko umre neki od bratima ili sestara bratovštine, bilo siromašan bilo bogat, ostali bratimi i sestre dužni su, bez iznimke, ispratiti pokojne bratime ili sestre do grobnice moleći Gospodina Boga za dušu pokojnika, uz iznimku onoga koji će biti spriječen zbog pravih razloga, a ostali će biti neuklonjivo podložni plaćanju kazne od 2 solida za svaki put ako ne dođu.«[1720]

Ono što su propisivale matrikule bratovština, izraženo je i u posljednjim voljama nekih oporučitelja, koji su bili članovi pojedinih rapskih bratovština. Tako je građanka Urša, supruga Ivana *Zizzo* pok. Matije u svojoj oporuci odredila da »njezino tijelo, do crkve sv. Ivana u kojoj želi biti pokopana i to u grobnici gdje već leži njezin svekar Matija, isprati bratovština Presvetoga Tijela i bratovština Presvetoga Križa, a na dan pogreba trebaju biti održane četiri male mise i jedna velika, koje bi se trebale nastaviti slaviti i idući dan nakon pogreba.« Toga dana, prema želji oporučiteljice, »neka zvoni malo zvono crkve sv. Marije.«[1721] Očito je spomenuta oporučiteljica bila članica ovih bratovština, ali nije odredila

---

[1718] »Castaldi o loro commessi che devono … corpo morto cussi de fradello come de sorella fino alla sepoltura cominciando de là dove troverà esso lo corpo del morto. Et se qualcheduno non vignirà debba pagare soldi dieci.« G. Praga, *La mariegola della confraternita di sant'Eufemia di Arbe,* str. 7

[1719] »Item ordinamo che morendo qualcuno di detti scollari che Dio gaurdi che il restante di essi siano obligati a compagnar il suo corpo alla Giesia con le candelle della ditta scola et non compagnandolo pagino per pena per cadauno soldi dodece dando li detti denari alla detta scolla et che siano obligati li parenti del morto qual al'hora sera dar alla detta scolla lire una de candelle ouero uno torzo.« NAZD, SSSB, fol. 6

[1720] »Item perche la carità è madre, e fondamento di tutte le uirtù e molto piace à Dio, et senza quella non si puo aquistar il Paradiso, però quandocumque occorerà la morte di alcun fratello, ò sorella, cosi de poveri, come de richi, tutti li altri fratelli, e sorelle siano obligati non eccetuando alcuno accompagnar ditti fratelli aut sorelle morte sino alla sepoltura, pregando il Signor Iddio per l'anima de tal defunto, salvo chi da giusto impedimento sarà impedito, sotto pena di soldi due per cadauna uolta che mancarano da esserli tolti irremisibilmente.« KAR; LCSCL, Liber 43, fol. 226r. Vidi Prilog 2, str. 13.

[1721] *Madona Orsa moglie de misser Zuan Zizzo quonam misser Mathio* (…) *Item vole et ordena che il corpo suo sia sepelito nella sepoltura doue fu sepelito il quondam misser Mathio Zizzo suo socero a Santo Zuane d'esser compagnato con doi torzi, con la fraterna del Corpus Domini et con la scolla della Sacratissima Croce con messe quatro picole et una grande et cosi sucessiue le dette messe il giorno sequente, volendo che sia sonato con la campana picola di Santa Maria.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 19, 4. III. 1574.

ukop u bratovštinskim grobnicama, što je bio običaj, već je željela biti sahranjena u obiteljskoj grobnici.

Nerijetko su pojedini oporučitelji odredili da njihovo mrtvo tijelo bude odjeveno u određenu vrstu odjeće i tako pokopano, kao što je to u slučaju Helene Venecijanke koja je željela biti pokopana u benediktinskoj redovničkoj haljini pepeljasto sive boje i s tom namjerom ostavila je jednu od svojih obojanih haljina u zamjenu za jednu sive boje koju je posjedovala redovnica Margarita *de Dominis.*[1722]

Rapski kanonik, mansionar katedrale Kolane *Trisal* određuje izvršitelju oporuke da je »dužan pronaći svećeničko ruho u kojemu bi se pokopao, kako je to bio svećenički običaj, i neka proda onoliko od njegovih dobara koliko je potrebno za kupnju toga ruha.«[1723] Rapski patricij Nikola *de Marinellis* pok. Šimuna, želi biti pokopan »u habitu franjevaca opservanata.«[1724] Jednostavnost posmrtnoga odijevanja, naročito za laike, koji su u tome željeli nasljedovati redovnike, može se tumačiti njihovom željom za skromnošću i nerasipnošću prema uzoru svetaca koji su za života željeli nasljedovati Isusa Krista, kao što je to bio primjerice siromašni Franjo iz Asiza.

Tijela pokojnih članova bratovštine, prije ukopa, obično su bila odjevena u službeno odijelo, odnosno tuniku ili habit dotične bratovštine (*habito*), kao što to ilustrira primjer Bernardina Barbarose, Talijana iz pokrajine Marke, kojega je pogodila teška bolest te on određuje ukop u franjevačkoj crkvi sv. Ivana, a »tijelo neka se odjene u habit bratovštine Milosrđa ili Presvete krunice (ružarija).«[1725] Očito je ovaj oporučitelj bio član obiju navedenih bratovština.

Neki od oporučitelja naglasili su da žele vrlo skroman pogreb, kao što je to bilo u slučaju građanina Antuna Dokole, pok. Andrije Dokole Bona, koji je naglasio da se »njegovo mrtvo tijelo odjene u krpe, a ne u franjevački habit, a ono što bi se utrošilo za habit treba se dati u vidu milostinje nekome od njegova roda tko je u najvećoj potrebi.« Isto tako, Antun ističe da »ne želi da se za njegov pogreb utroši više od jednoga duplira, a ono što bi se inače

---

[1722] *Helena Venetiana* (…) *Item lassa una delle quattro sue uesture da color sia permutata per una beretina dalla detta reuerenda de Dominis nella qual uole esser sepolta.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 1v, 12. XII. 1582.

[1723] *Uenerabil sacerdote misser pre Colane Trisal mansionario* (…) *Item ordena et vole chel suo commesario sia tenuto trouare uno paramento nel quale lo faccia sepelire secondo el rito delli sacerdoti et chel venda tanto elli soi beni per comprare ditto paramento.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 22v, 21. IV. 1552.

[1724] *Il spetabil misser Nicolo de Marinellis del quondam misser Simon nobile d'Arbe (...) il corpo* (…) *uestito pero del habito delli fratti zoccholanti.* HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VI, fol. 48, 21. VIII. 1591.

[1725] *Signor Bernardino Barbarosa da Monte Lupone della Marca Caporale* (…)*di una grandissima infirmita opresso* (…) *il corpo uoglio quando il signor Iddio lo giudicara sia sepolto nella chiesa di San Zuane delli frati minori di questa citta et che il mio cadauere sia uestito nel habito della compagnia della misericordia ò uero del Santissimo Rosario.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 474v, 4. VII. 1592.

utrošilo na vosak treba se dati nekome siromahu od njegova roda.« Ipak, izdvaja, »bratovštini treba dati propisani broj voštanica.« Također, ne želi da »za vrijeme ispraćaja zvone velika zvona, već samo mala, i to kako bi se znalo da je mrtav jedan siromašni kršćanin i da nikakva raskoš ne krasi njegov leš nego samo jedan kamen ispod glave jer«, kako ističe, »naše je tijelo vreća smrdljivog gnoja.«[1726] Iz navedenoga je razvidno da je ovaj oporučitelj težio jednostavnosti pogrebnih obreda ne želeći od njih raditi spektakl, a novac koji se trebao utrošiti na kupnju svijeća i odijela radije je prenamijenio za potrebite u skladu s kršćanskom idejom pomaganja bližnjima, jer je očito bio svjestan prolaznosti ovozemaljskog i raspadljivosti tijela, te se nadao da će dobrim činima zaslužiti vječnost za svoju dušu.

5. Troškovi pogreba

O troškovima sahrane u rapskim testamentima nema baš mnogo podataka, iako ih ponegdje ipak nalazimo zapisane. Oni se kreću od skromnijih do većih iznosa ovisno o društvenome i imovinskome statusu oporučitelja i njegovoj želji za skromnijim ili raskošnijim pogrebom. Većina je rapskih oporučitelja u svojim testamentima izrazila misao da odluku o pogrebnim obredima i potrebitostima za njihovo održavanje (broj sv. misa za umrlog, broj i vrstu svijeća korištenih u pogrebnoj procesiji pri ispraćaju pokojnikova tijela i dr.) prepuštaju izvršiteljima oporuke ili pak nasljednicima budući da su oni, pretežito, snosili troškove pogreba. Primjerice, Helena, udovica Frane Stančića iz Raba određuje da mise i pogrebni obredi trebaju biti »onakvi kakvi se najbolje čine njezinim nasljednicima koji, prema svojim mogućnostima, trebaju i platiti troškove sahrane.«[1727] Kanonik i generalni vikar Rapske biskupije, doktor obaju prava Jeronim Mirković određuje svoj ukop »u katedrali u grobnici

---

[1726] *Antonio Docola quondam misser Andrea Docola Bon (...) et prima uoglio che il corpo mio quando sera separato dal l'anima mia che sia soterato nela sepoltura nostra in la capella nostra chiamato San Piero nel cimiterio de la chiesa cathedrale d'Arbe et che il corpo mio sia uestido nele straze mie et che non mi sian cerchati li habiti frateschi ma quello si deba spender nel habito si debba far una elemosina equiualente a uno deli nostri de Sangue, al piu bisognoso ancora al mio Esequio non uoglio che si facci piu de uno dopier et quello spenderti pensareti spender ne le cere si debba dar equiualente a uno di nostri poueri di Sangue, ale fradagie si daran le cere segondo il ordinario et non uoglio che si sonano le campane grande se non la campana picola solamente atio si sappia che uno pouero Christiano sia morto et non fati pompe adornar il chacletto solum una piera sotto il capo perche il corpo nostro e un sacho di leclame puzolente.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 48r, 8.X.1573.

[1727] *Dona Helena, relitta del quondam maistro Francesco Stancich d'Arbe (...) con messe et esequie come meglio all'infrascritti suoi heredi parera quali debbano far quella spesa di dette esequie et funerali secondo sara la possibilita loro.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 15v, 21. V. 1595.

svojih predaka, sa pogrebnim obredima prikladnima njegovoj osobi, odnosno kako se bude svidjelo njegovu nasljedniku i izvršitelju oporuke«.[1728]

Ponekad su troškovi išli i na teret preminule osobe odnosno iz njezinih dobara, kako je to vidljivo u nekim oporukama, a posebno u slučaju oporučitelja koji nisu imali izravne nasljednike pa su sami morali platiti vlastiti pogreb. Tako je Mihael *Glioglia,* rapski ribar ukazao na to da se u jednoj škrinji u njegovoj kući nalazi 18 mučeniga (3,4 dukata), kojima bi trebalo platiti troškove pogreba.[1729] Patricijka Margarita, udovica rapskoga patricija Kristofora *Cernota* ostavila je 24 male libre (3,7 dukata) za pokriće troškova sahrane te je istaknula da se novac nalazi u njezinoj škrinjici.[1730] Navedeni primjeri pokazuju da je za pogrebne obrede utrošeno nešto manje od 4 dukata, što bi mogla biti prosječna cijena sahrane u gradu Rabu u navedenome razdoblju. U notarskim spisima bilježnika Gabrijela *Zaro* zapisan je jedan troškovnik pogrebnih obreda za preminulog Pavla Svečića pok. Jurja, stanovnika sela Barbat, koji pri sastavljanju svoje posljednje volje, određuje ukop u tamošnjoj »crkvi sv. Stjepana u grobnici gdje je već pokopana njegova supruga«, a za pogrebne obrede kaže da »trebaju biti u skladu sa željama njegovih nasljednika.«[1731] Jedan od njegovih nasljednika dao je zapisati da je za pogreb njegova oca utrošeno ukupno 13 malih libri (oko 2 dukata), a u zapisu se nabrajaju pojedinačne stavke pogrebnog troškovnika. Tako je za zvona (odnosno za zvonara koji je zvonio prilikom ispraćaja) plaćeno 4 libre, zatim 2 libre za svećenike koji su služili tzv. vigiliju tj. misu bdijenja, nadalje 2 libre i 8 solida za svijeće; isto toliko za dva torca koja su bila upaljena ispred pokojnikova tijela i 1 libru i 4 solida za svijeću namijenjenu bratovštini Svetoga Kristofora.[1732] Iz navedenoga je razvidno da su troškovi pogreba u distriktu za seosko stanovništvo bili gotovo dvostruko manji od onih gradskih.

[1728] *Reuerendus dominus Hieronymus Mirchouich canonicus et vicarius Arbensis benemeritus ac utrisque iuris doctor* (…) *cadauer uero cum sibi mori contingerit tumulari in ecclesia cathedrali in sepultura suorum antiquorum cum exequiis et funeralibus persone sue condecentibus et pro ut infrascritto suo heredi et comissario uidebitur.* HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 42v, 20. X. 1552.

[1729] *Michel Glioglia pescador* (…) *Item disse qualmente in una sua cassa si atrouano mocenigi disidotto, con li quali ha ordinato che sia pagato il suo obsequio.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 22r, 13. III. 1560.

[1730] *La nobel madona Margarita relicta quondam spetabil misser Christoforo Cernota (...) nel suo obito uole che sian spese L 24 di danari qual si attrouaran nella sua casseletta.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 6v, 9. IV. 1580.

[1731] *Paolo Sfecich quondam Zorzi de Pasturan* (…)*Il suo corpo quando l'anima da quello sarà separata ha ordenato che sia sepelito nella chiesia di Santo Steffano de Pasturan nel luoco doue è sepelita sua moglie con quelle essequie, secondo parera alli suoi heredi.*HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 42v, 20. VI. 1573.

[1732] *Tenor funeralis ut supra producti sequitur*
Spesa fatta nella morte di Paulo Sfecich mio padre et sia:
Quatro lire de contadi per le campane L 4
Per la uigilia alli reuerendi sacerdotti L 2
Doi lire delle candelle alli detti L 2 y 8
Doi torci qual sono stati acesi dredo à lui L 2 y 8
Una lira delle candelle à Santo Christoforo L 1 y 4. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 43r.

Neki oporučitelji su se unaprijed pobrinuli za troškove pogreba, kako je to vidljivo iz oporuke Ivane, udovice Frane *Plauoranze* koja je naložila da se troškovi sahrane (za služenje četiriju malih misa i jedne velike na dan pogreba, i triju malih misa dan poslije, te za nabavku osam toraca i dovoljnoga broja svijeća) imaju namiriti od preostaloga novca od prodaje vinograda koji se nalaze zasađeni na proplanku u podnožju Svetoga Nikole.[1733] Za pokriće pogrebnih troškova rapski je građanin Antun *Natelello* pok. Natalela ostavio 6 ovaca koje se nalaze na području Luna.[1734] Veći novčani legat u vrijednosti od 100 malih libara odnosno 15,6 dukata za namirenje troškova pogrebnih obreda predvidjela je građanka Magdalena *de Stantiis* udovica zidarskog majstora Grgura Pukorića.[1735]

Jedan od najbogatijih novčanih legata za pokriće troškova pogrebne ceremonije je onaj biskupa Vincenta Negusantia, koji za pogreb i lijes u koji će biti položeno njegovo tijelo, ostavlja 40 zlatnih škuda (oko 40 dukata) i jednu škudu (1 dukat) rapskome kaptolu za održavanje oficija za mrtve.[1736]

Bratovštine kao solidarne i karitativne udruge vodile su brigu i o svojim siromašnim članovima. U njihovim statutima često je propisano da se u bratovštinsku blagajnu treba uplaćivati doprinos za pokriće troškova pogreba onih članova, čije obitelji ili sami članovi nisu bili u mogućnosti, zbog siromaštva, namiriti troškove pogreba. U tome bi u jednakome udjelu sudjelovali svi ostali članovi bratovštine. Tako je u 14. odredbi statuta bratovštine sv. Križa proplakalog istaknut upravo taj solidarni čimbenik među članstvom, gdje se izrijekom navodi sljedeće: »Kako bi se ova sveta bratovština, koja je vrlo siromašna, kako je svima poznato, mogla bolje uzdržavati i podupirati, određeno je da svi bratimi i sestre ove naše bratovštine, dođu na pogreb, kao i njihovi nasljednici koji su dužni, kako je to već običaj u našoj bratovštini, pripomoći platiti pogreb za siromašne, jedan solid po članu (u blagajnu)

[1733] *Dona Zuana relicta quondam ser Francesco Plauoranze* (…) *Item ordina che le rason uignade poste in piancha sopra il fondi de Santo Nicolo siano uendute et del retrato de denari di quelle gli sian ditte et fate le sue esequie uidelicet torci otto et candelle a sufficientia et che gli siano messe quatro piccole et una grande il giorno del suo obito, il sequente poi giorno tre piccole solamente.* HR DAZD, 28, RB, KNi, k. 16, sv. XI, fol. 9-10, 28. III. 1584.

[1734] *Ser Antonio Natalello quondam Natalello* (…) *qual exequie et funerali ordeno che sian pagati deli animali sei pegorini qual disse hauer nela mandra de Cauo de Lon*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 44v, 7. X. 1556.

[1735] *Dona Maddalena (de Stantiis) relitta quondam magistro Gregor Puchorich murador* (…) *nel giorno della sua depositione ha uolute che per le exequie et funerali suoi spender si habbiano lire cento de pizoli*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 6r, 13. I. 1565.

[1736] *Reuerendissimus dominus Uincentius Nigusantius episcopus Arbensis et doctor* (…) *pro exequiis uero suis et pro capsa in qua corpus suus est recondendum relinquit in pecunia numerata, scuta aurea quadraginta, quas exequias uoluit cellebrari cum infrascrittis elemosinis pro ut daret celebrari futuris episcopi et ex inprimis detur capitulo ecclesie cathderali arbensis scutum aureum unum pro offitio mortuos dicendo*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 56, 17. I. 1568.

bratovštine a na dan njegova pogreba jedan torac težine jedne libre i jednu libru za svijeće.«[1737]

Ponekad su oporučitelji, u znak milosrdne brige za najsiromašnije članove društva, što je bilo u skladu s kršćanskom zapovijedi ljubavi prema bližnjima, određivali da se nakon sahrane treba pripremiti objed. Pogreb je smatran javnim događajem na koji su se pozivali siromasi kako bi im se udijelili milodari ili se za njih pripremao ručak, o trošku pokojnika, što je smatrano velikim milosrdnim činom koji će pomoći preminulome u lakšem prelasku njegove duše u raj.[1738] Tako, primjerice, patricijka Uršula udovica Damjana Spalatina određuje izvršiteljima oporuke da su »treći dan nakon njezine smrti dužni zaklati jedno govedo i dati pola stara[1739] kruha (30,52 kg) i tri kvarte[1740] vina (62,49 l) koji će se u vidu milostinje podijeliti siromasima kao i franjevcima, kako u gradu tako i izvan grada, te redovnicama.«[1741] Vrlo slična odredba nalazi se u oporuci patricijke Franciske udovice Bartolomeja *de Bressa,* gdje je naglašeno »da se na dan njezina preminuća ima zaklati jedno govedo i da se treba pripremiti objed za siromahe, a svakom redovničkom samostanu treba se dodijeliti jedan star vina (83,31 l), osam štruca kruha i 10 libara mesa (4,7 kg) za ljubav Božju i oprost njezinih grijeha.«[1742]

[1737] »Item acciò meglio ditta santa Confraternità qual è poverissima come à tutti è noto si passi sostentar, et mantenir, sia statuido, che tutti li fratelli, et sorelle di ditta nostra scola per tempo veniranno à morte li eredi, e successori loro obligati siano come secondo il consueto della nostra fraterna, et agiutar di pagar l'esequio di Poveri soldi uno per fratello alla ditta Scola, et nel giorno della sua sepoltura uno torzo de peso de una lira, et una lira de candelle.« KAR, Liber 43, Documenta dioecesis arbensis, LCSCL, § 14, fol. 226v.

[1738] Dakle, dobročinstvo nije bilo jedini razlog zbog kojeg su oporučitelji tretirali siromahe pristojno, već su prvenstveno bili obzirni prema njima zbog kasnosrednjovjekovne zabrinutosti za život poslije smrti, a često se ponavljalo da dobročinstvo i ukazivanje milostinje prema siromasima briše grijehe. Michel Mollat, *The Poor in the Middle Ages,* Yale University Press; New Haven and London, 1986., str. 259.

[1739] Star je iznosio 83,31 litre , odnosno 61,05 kg. *Zadarski statut*, str. 759.

[1740] Prema venecijanskome mjernom sustavu koji je centralističkom politikom nametnut nad pojedinim dalmatinskim komunama, jedna kvarta iznosila je u XV. stoljeću 20,83 litre. *Zadarski statut,* str. 759. O mjerama vidi više: Z. Herkov, *Naše stare mjere i utezi: uvod u teoriju povijesne metrologije i njezina praktična primjena pri proučavanju naše gospodarske povijesti,* Školska knjiga, Zagreb, 1973., str. 82, 85-86.; Marija Zaninović Rumora, »Mjere dalmatinskih luka u priručnicima XVI. stoljeća«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (2003.), sv. 45, str. 129-135.

[1741] *Madona Orsolina relitta quondam misser Damiano Spalatino* (…) *Item ordena et uole che il terzo giorno dapoi la soa migratione li suoi commisarii obligati siano far amazare uno manzo con mezo staro de pan et quarte tre de uino appresso et che alli poueri per lanima soa debbano far ellemosina con dechiaratione che et alli fratti cosci dentro la terra come et de fuora et alle uenerande monache si debba fare una carita di carne pane et uino*. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 33rv, 3. X. 1554.

[1742] *Madonna Francischina relitta quondam misser Bartholomeo de Bressa* (…) *Item uuole et ordina che nel zorno del suo obito sia amazado un suo manzo et fatto una piatanza a i poueri dando et distribuendo ogni conuento di Monache et frati un staro de uin, panni otto et lire diece de carne de peso per l'amor de Dio et remission di suoi peccati*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 53v, 12. I. 1578.

***

Na temelju razmatranih vrela, može se pokušati rekonstruirati kako su izgledali pogrebni obredi u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeću. Oporučitelj, ležeći u bolesničkoj postelji i diktirajući svoju posljednju volju, već se prilikom sastavljanja testamenta, okružen obitelji i prijateljima, te uz prisustvo svećenika pripremao za smrt. Pritom bi, okrijepljen svetim sakramentima (sv. ispovijed, pričest, bolesničko pomazanje) koje mu je dodijelio svećenik, često njegov osobni ispovjednik, koji je nerijetko bio i rapski bilježnik, mogao mirno čekati smrt. Kad bi oporučitelj umro, još neko vrijeme tijelo pokojnika ostalo bi u kući i nad njim bi članovi obitelji i prijatelji bdjeli i molili. Leš se često odijevao u određenu vrstu odjeće (za svećenike je to bilo svećeničko ruho, dok bi članovima bratovštine odjenuli bratovštinsku tuniku) a zatim se tijelo umrlog prenosilo, u procesiji sa svijećama, uz pratnju zvona gradskih ili seoskih crkava, do crkve. Ondje bi tijelo bilo izloženo, za čitavo vrijeme trajanja obreda koji su se sastojali od molitava (oficija) za mrtve i služenja svetih misa, u kojima su sudjelovali u oporuci točno određeni svećenici, kao i svi oni koji su pratili pokojnika »u vječnost«, nakon čega bi leš bio položen u grobnicu u crkvi ili u grob koji se nalazio na groblju uz crkvu, često u grobnicu gdje su već ležali pokojni članovi obitelji preminuloga, kako je to razvidno iz rapskih oporuka. Iz komunalnoga statuta iščitava se da je pogreb bio popraćen i plačem, odnosno naricanjem žena za pokojnikom, a pogrebnu povorku činili su brojni rapski žitelji, budući da je rapska komuna zapravo mala sredina i vjerojatno je da su se gotovo svi međusobno poznavali. Primjerice, ako je umrli za života bio članom pojedine bratovštine ili je pak u oporuci odredio da ga se *post mortem* treba učlaniti u neku od rapskih bratovština, tada su ostali bratimi bili dužni sudjelovati u pogrebnim obredima. Dapače, to je bila bratovštinskim statutom regulirana obveza koja se imala izvršiti pod prijetnjom novčane kazne. S druge pak strane, ispraćaj pokojnika od što većega broja suvremenika s kojima je bio u suživotu, popraćen molitvama i sv. misama, bila je na neki način za preminuloga dodatna nada da će njegova duša sigurnije prijeći iz ovoga svijeta u vječnost. Kako bi još bolje pripremili dušu za odlazak »u bolji svijet«, Crkva je vjernike poticala na kršćansko milosrđe prema potrebitima, a koje su stanovnici rapske komune iskazivali kroz svoje posljednje volje obvezujući nasljednike na pripremanje nešto obilnijeg ručka za siromašne koji se odvijao istoga dana ili nekoliko dana nakon pogreba. Na taj objed bili su pozvani svi »Kristovi siromasi« komune, a oporučitelj je u svrhu pripreme objeda u vidu legata ostavio poneku životinju, žito, vino ili pak novac za kupnju potrebnih namirnica.

VII. MISE »ZA SPAS DUŠE« OPORUČITELJA

Služenje svete mise za pokojnika oduvijek je u Katoličkoj crkvi smatrano poput djelotvornoga lijeka za spas njegove duše. Naime, Crkva je još od vremena ranoga kršćanstva imala čvrsto stajalište da je Euharistija (misa) onaj događaj koji blaži boli, pruža osvježenje, potporu i nadu.[1743] Misa ima povlašteno mjesto u službama za pokojne, iako se ne smije izostaviti niti dobročinstvo i milosrdnost prema potrebitima (*caritas*) kao sredstvo koje je Crkva stoljećima naglašavala kao pomoć pokojnima u prelasku u novi život.[1744]

Vjera i nada u što brži prelazak duše oporučitelja iz ovozemaljskoga života u vječnost, jasno je izražena u brojnim oporučnim spomenima misa *pro remedio animae.* Većina rapskih oporučitelja, njih 318 (83,46 % od ukupnoga broja), od svojih nasljednika ili izvršitelja oporuke ili pak izravno od pojedinog svećenika, kojemu nerijetko ostavljaju poneki legat, traži služenje određene vrste misa »za spas svoje duše«, dok 63 oporučitelja nije ostavilo nikakvu odredbu za služenje misa, te oni čine 16,54 % od ukupnoga broja oporučitelja.[1745] Odsutnost navođenja ove vrste pobožnosti kod navedenoga postotka Rabljana može se protumačiti time što se služenje misa »za spas duše« na neki način podrazumijevalo, budući da su u većini navedenih oporuka zapisane odredbe o tome da se nasljednici trebaju pobrinuti za dostojanstven pogreb oporučitelja koji je uključivao i vršenje bogoslužnih čina i služenje misa za pokojnika. Stoga pojedini oporučitelji nisu posebno ni naznačili obvezu služenja misa. Od 63 oporučitelja u čijim oporukama nije izričito zabilježeno ostavljanje misa, njih 48 prepušta na volju svojim nasljednicima, odnosno užim ili širim članovima obitelji ili pak izvršiteljima oporuke brigu o organizaciji sahrane i misama zadušnicama. Dakle, samo 15 oporučitelja (3,94 % od ukupnog broja) nije dalo zapisati niti jednu odredbu o misama i pogrebnim obredima niti se u njihovu testamentu navodi bilo kakav pobožni legat *per l'anima*. Odsutnost pobožnosti kod nekih može upućivati na to da se radi o siromašnim

---

[1743] Tomislav J. Šagi Bunić, *Euharistija u životu Crkve kroz povijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984., str. 166.

[1744] Iskazivanje milosrđa i dobrote prema onima u potrebi napose je, zaslugom Karla Boromejskog, milanskoga nadbiskupa, naglašavano na zasjedanjima Tridentskoga sabora. O tome je već pisano u ovome radu, str. 73-74. U statutu rapske novoutemeljene bratovštine sv. Križa proplakalog tako među ostalim, stoji »da je milosrđe majka i temelj svih drugih vrlina i jako je drago Bogu i bez njega se ne može postići Raj.« (…*perche la carità è madre, e fondamente di tutte le uirtù e molto piace à Dio, et senza quella non si puo aquistar il Paradiso*). KAR, LCSCL, Liber 43, fol. 226r. Vidi Prilog 2, str. 13.

[1745] Promotri li se proces naručivanja misa »za spas duše« u ranijem razdoblju, razvidno je da su se mise, iako u nešto manjoj mjeri, ostavljale i prije, što je razvidno iz oporuka drugih istočnojadranskih komuna. Primjerice u kasnosrednjovjekovnim zadarskim oporukama (od 1375.-1404.) naručivanje misa »za spas duše« zabilježeno je u 89 slučajeva od 496 oporuka. Z. Ladić, *Last will,* str. 325. U Trogiru su u razdoblju od 1370. do 1378. u samo 22 slučaja ostavljeni legati za služenje misa od ukupno 87 oporuka. Z. Ladić, *Last will,* str. 331.

pojedincima koji nisu mogli platiti misu i pogreb niti ostaviti legate »za spas duše«.[1746] Za posljednji ispraćaj siromašnih oporučitelja, trebala se onda pobrinuti čitava gradska ili seoska zajednica, odnosno barem župna zajednica, a pogotovo bratovština kojoj je za života pokojnik pripadao i čiji su članovi sudjelovali u organizaciji pogreba i narudžbama misa zadušnica.[1747] Od navedenoga broja oporučitelja, njih 12 navodi samo pobožne legate *per l'anima,* ali ne ostavljaju svojim nasljednicima u obvezu služenje misa pa se za njih može pretpostaviti da su smatrali darivanje pobožnih legata dovoljnim sredstvom »za spas svoje duše« ili duše njihovih pokojnih članova obitelji.

Kada se govori o misama koje su se služile u tu pobožnu namjenu, može ih se nazvati misama zadušnicama (*misse*; *messe ... pro anima, per l'anima*)[1748] jer je riječ o molitveno-liturgijskoj pomoći žive Crkve (vjernika laika i svećenika) »za spas duše« pokojnika. Oporučitelj ostavlja u nalog nasljednicima da za njega ili njegove pokojne članove obitelji daju služiti određenu vrstu misa za njegovu dušu, nerijetko napominjući i koji bi ih svećenik trebao (od)služiti, za što mu je potrebno dati određenu naknadu. Tu je naknadu oporučitelj ostavio svećeniku (ili redovničkoj zajednici) u vidu pobožnih donacija: novca - milodara (*elemosina*), nekretnina, češće nekog uporabnog predmeta, tkanina i odjeće te životinja i prehrambenih proizvoda, kako bi se moglo izvršiti bogoslužje za dušu pokojnika.

Troškove naručenih misa snosili bi nasljednici ili izvršitelji oporuke, ali obično bi se namirili od ostavljenih dobara oporučitelja, kako potvrđuje oporuka Frane Belića pok. Ivana Buse iz Kampora u kojoj je Frane naznačio da izvršitelji oporuke od njegovih dobara imaju dati milodar svećeniku koji će za njegovu dušu govoriti jednu seriju grgurovskih misa.[1749]

[1746] Primjerice, stanovnik Kampora s područja *Caplach,* Ivan Belić (*Ioannes Belich*), u svojoj posljednjoj volji nije naveo niti pobožne legate niti mjesto ukopa, a nije odredio ni služenje misa »za spas duše«. Može se pretpostaviti da je bio slabijeg imovinskog stanja. HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 20r, 20. XI. 1551.
Također, Toma *Giandercich* koji je bio podrijetlom sa zadarskoga područja i u službi galiota na zadarskoj galiji, a na Rabu se očito zatekao pogođen bolešću (*opresso di gran infirmita*), nije odredio pogrebne obrede niti mjesto ukopa, a nije ostavio niti jedan pobožan legat, čini se, zbog siromaštva. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 1, 20. II. 1571.

[1747] Z. Ladić, »O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojdince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku«, str. 4.

[1748] Gotovo u svim rapskim posljednjim voljama nailazi se na takav termin.

[1749] *Franciscus Belich quondam Ioannis cognominatus Busa de Campora* (…)*qui commissarii statim post mortem suam de bonis ipsius testatoris teneantur et debeant dici facere unum par missarum Diui Gregorii dicendarum per sacerdotem quem ipsi inuenerint pro solita helemosina pro anima sua.* HR DAZD, 28, RB, PAB, , k. 14, sv. II, fol. 18, 5.V.1559.

1. Vrste misa

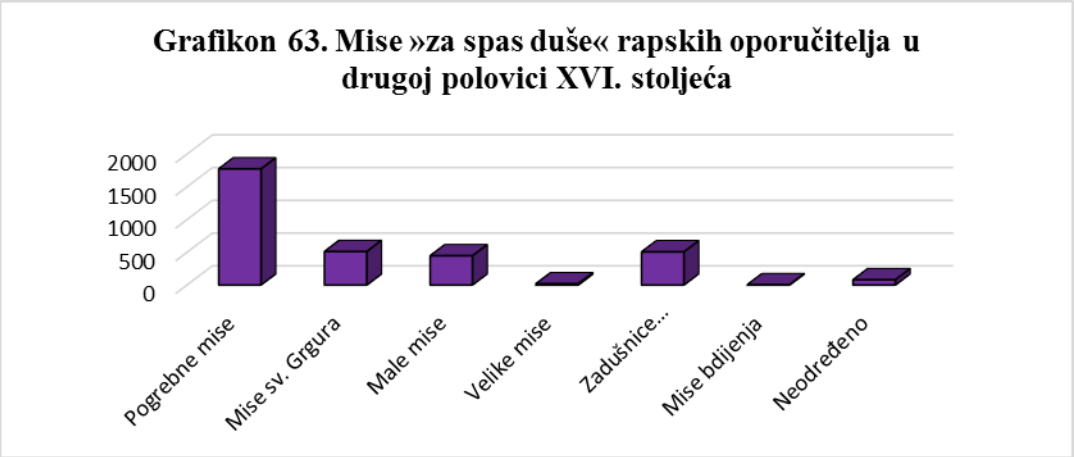

Raščlane li se rapske oporuke prema vrstama misa koje su oporučitelji ostavljali »za spas svoje duše« ili duša svojih pokojnih članova uže ili šire obitelji, što je prikazano na Grafikonu 63., može se zamijetiti da su testatori ponajviše određivali svojim nasljednicima, izvršiteljima oporuke ili pak svećenicima s kojima su bili povezani tijekom života da se za njih imaju održati tzv. mise zadušnice koje se služe na dan pogreba (*messe nel giorno della sepoltura, nel giorno della sua depositione, messe al osequio*). Takvih je misa ukupno ostavljeno 1775 (što čini 53,11 % od ukupnoga broja misa). Nadalje, može se uočiti da su za rapske oporučitelje vrlo popularne mise bile tzv. mise sv. Grgura odnosno grgurovske mise[1750] (*messe di Santo Gregorio, misse Sancti Gregorii*) a takvih je naručeno 511 serija (odnosno 15,29 % od ukupnoga broja misa). Ovdje treba imati u vidu da je jedna serija iznosila 30 misa

[1750] Pod nazivom grgurovske ili gregorijanske mise podrazumijeva se niz od 30 misa koje se uzastopno slave 30 dana za nekog pokojnika. Nazvane su po papi Grguru Velikom (+ 604.) čiji su spisi u srednjemu vijeku imali značajan autoritet. U svom djelu *Dijalozi* papa piše: »Ako nakon smrti grijesi nisu neodrješivi, dušama i nakon smrti veoma pomaže sveti prinos spasonosne Žrtve« (*Dialoghi*, IV, 35). Te je riječi papa potkrijepio primjerom monaha Justa, koji je ubrzo postao glasovit. Just je, prema tome opisu, teško sagriješio protiv zavjeta siromaštva te su mu zbog toga bila uskraćena uobičajena bogoslužja za pokojne. Grgur kaže da je, nakon njegove smrti, za njega slavio 30 misa uzastopce kroz 30 dana i da mu se nakon toga ukazao Just javljajući mu da je oslobođen iz čistilišta. Nije jasno iz opisa da li je taj običaj uveo sam papa Grgur Veliki, ili je postojao i prije. Ali je sigurno da je njegovo pripovijedanje pridonijelo širenju ove pobožnosti slavljenja misa i da je taj običaj prešao u zajedničku praksu u zapadnoj Crkvi i zadržao se sve do danas. Koncem srednjega vijeka došlo je do pojave velike učestalosti slavljenja misa. Naime, misal iz St. Lambrechta (1336.) piše: »Ako netko u nekoj potrebi slavi ovih 30 misa ili zamoli da budu slavljene, bit će bez oklijevanja oslobođen (od kazne i muka).« To je utjecalo i na sam obred, na subjektivan pristup euharistiji, na umnažanje misa u tolikoj mjeri da se na svakome oltaru u crkvi gotovo istodobno mogla slaviti po jedna misa. Za to je bio potreban i velik broj svećenika koji su pretežno slavili zavjetne i pokojničke mise. Usp. »Što su to gregorijanske mise?«, *Glas Koncila* 41 (1581), 10. 10. 2004., str. 19. O simboličkome značenju grgurovskih misa vidi također Robert N. Swanson, *Religion and devotion,* str. 137.; Anđelko Badurina (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1985., str. 245.; Velimir Blažević, *Vodič kroz crkveno pravo za vjernike,* Svjetlo riječi, Zagreb; Sarajevo, 2007., str. 93.; Stjepan Gjanić, *Priručnik za vršenje službe Božje po propisima rimskoga obreda,* Tisak nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1919., str. 26.
Dijalozi pape Grgura Velikog objavljeni su na:
http://www.tertullian.org/fathers/gregory_04_dialogues_book4.htm#C35 (zadnji put viđeno 2. III. 2018.)

koje su se kontinuirano morale odslužiti kroz trideset dana, što znači da se u navedenom razdoblju trebalo odslužiti 15.330 misa. Nadalje, Rabljani su vrlo često u posljednjim voljama izražavali želju za služenjem tzv. misa obljetnica (*misse anniuersarie*), odnosno misa koje su se trebale služiti na godišnjicu oporučiteljeve smrti. Navedene mise spominju se ukupno 507 puta (15,17 %). U namjeni održavanja takve vrste misa, oporučitelj nije odredio da se služe samo »za spas njegove duše« već često i za duše njegovih bližnjih pokojnika, a nije rijetka ni pojava da je označio točan datum obljetnice preminuća svojih pokojnih članova obitelji, kako bi se znalo kada treba slaviti navedene mise. U rapskim se oporukama navodi i služenje malih misa (*missa parva, messa piccola, messa bassa*) što bi značilo da se radi o recitiranoj misi.[1751] Takvih je misa spomenuto 447 puta (odnosno 13,38 %). U 18 slučajeva (odnosno 0,54 %) spominje se narudžba tzv. velikih misa (*messa grande, messa alta)* koje su u izvorima nazivaju i konventualne mise (*messe conuentuale*), a riječ je o svečanoj, pjevanoj misi.[1752] U samo 4 slučaja (odnosno 0,12 %) spominju se i mise bdijenja za pokojnika (*vigilia mortuorum*). Na kraju treba spomenuti da su neki oporučitelji u svojim testamentarnim odredbama samo općenito naveli da se za njihovu dušu, na dan pogreba ili kasnije, trebaju dati slaviti »brojne mise za njihovu dušu i grijehe«[1753] ili pak da u pogrebne obrede trebaju biti uključene i mise onako kako to žele izvršitelji oporuke[1754] ili pak nasljednici[1755] ne naznačivši tom formulacijom niti točnu vrstu misa niti njihov broj. U oporukama se takvi slučajevi spominju 80 puta (odnosno 2,39 % od ukupnoga broja navođenja misa).

1.1. Mise na dan pogreba (mise zadušnice)

Na dan pogreba služile su se mise zadušnice, odnosno pogrebne mise. Na sam dan preminuća, navečer bi se slavila vigilija odnosno misa bdijenja za pokojnikovu dušu. Tako je u svojoj oporuci Petar Brošić iz Kampora odredio da se »na dan njegove smrti za njega ima izreći vigilija i slaviti jedna velika misa i četiri male mise s drugim prikladnim pogrebnim

---

[1751] Termin »mala misa« (*messa piccola, missa parva*) označava misu koju je izgovarao (recitirao) samo jedan svećenik, bez pjevanja pojedinih liturgijskih sekvenci. Recitirana misa skraćena je forma svečane odnosno velike mise (*messa grande*) iz koje je izostavljeno pjevanje. *Dizionario Enciclopedico della Teologia, della Storia della Chiesa, degli autori che hanno scritto intorno alla religione, dei concilii, eresie, ordini religiosi ec. Del celebre Ab. Bergier,* (ed. Clemente Biagi), *(*dalje: *Dizionario Enciclopedico*), Tomo VI, M, Girolamo Tasso Tip.Calc. Litog. Lib. E Fondit, Venezia, 1829., str. 260.

[1752] Termin »velika misa« (*messa grande, missa bassa, missa solemne*) označava svečanu, pjevanu misu koju predvodi svećenik uz kojega je đakon ili subđakon, uz sudjelovanje zbora. Isto, str. 260.

[1753] Npr. *Nobil madona Antonia quondam misser Bernardini di Zaro* (…) *et che si faccino dir tante messe per l'anima et peccati soi* (…) HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIII, fol. 183v-184v, 26. X. 1551.

[1754] Npr. *Gian Francesco Hermollao del quondam spetabil misser Armoro* (…) *con messe et essequio come parrera alli infrascritti miei commissarii* (…) HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 75, 30. I. 1571.

[1755] Npr. *Euffemia relicta del quondam Andrea Cossalich* (…) *con messe et esequie come meglio parera all'infrascritto suo herede.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18. Sv. V, fol. 14v, 3. XII. 1590.

obredima.«[1756] Stanovnica distrikta iz rapskoga područja zvanog *Schiro,* Dobrula nekoć žena Zunika *Brancadoro* u svojoj je oporuci odredila da se »na dan njezine smrti treba izreći sedam misa, uključujući i veliku, te pjevati vigiliju mrtvih.«[1757]

Često su oporučitelji znali naručiti i veći broj misa zadušnica kako bi duši osigurali što sigurniji prelazak u onostrani život, a u oporuci bi nerijetko naznačili da ukoliko ih se ne bi moglo odslužiti istoga dana, na sam dan pokopa, imale bi se služiti i idućega dana. Primjerice, rapska stanovnica Helena zvana Venecijanka ostavlja svojim nasljednicima u obvezu da se »na dan njezina pogreba ima služiti pet misa uključujući veliku, a idući dan još pet misa i više, prema želji njezinih nasljednika.«[1758] »Trideset misa za koje će se platiti prikladan milodar«, naručio je brodograditelj majstor Kristofor Meršić pok. majstora Martina, a mise se imaju održati »na dan sahrane i sljedeći dan.«[1759] Ponekad su se mise zadušnice slavile i pet dana nakon pogreba.

Iz rapskih testamenta može se iščitati da se na dan pogreba moglo slaviti više vrsta misa: male (*piccole, parve*), velike (*grande, magne*) grgurovske (*gregoriane*), vigilije (*vigilia).* Na Grafikonu 64. prikazan je omjer pojedinih vrsta misa koje su se slavile tijekom pogrebnih obreda. Kvantitativnom analizom dolazi se do podataka da su se za pokojnikovu dušu najviše služile tzv. male mise, vjerojatno stoga što su one bile kraće forme, odnosno svećenik bi ih izgovarao, a ne pjevao, pa se u kraćemu roku moglo izreći i više misa. Osim toga, za njihovo služenje bio je dovoljan samo jedan svećenik. Iz analize oporučnoga korpusa

[1756] *Petrus Brosich* (…) *in die obitus sui ordinauit sibi dici vigiliam, ac celebrari missam magnam et quatuor parus cum aliis exprimis funeralis.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 12r, 26. VIII. 1557.
[1757] *Dona Dobrula olim uxor Zunichi Brancadoro* (…) *Et eo die ordinauit dici facere missas septem computata magna ac cantari uigilia mortuorum.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 24r, 21. IX. 1560.
[1758] *Helena Venetiana* (…) *con messe cinque, et una grande il giorno della sua essequie, et il giorno sequente altre messe cinque et come piu parera all'infrascritti suoi heredi*. HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17. sv. IV, fol. 1v, 12. XII. 1582.
[1759] *Magistro Christoforo Mersich quondam maistro Martin calafado* (…) *nel giorno della sua sepultura et diman sequente li sian fate dir trenta mese con la solita ellemosina*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 49v, 8. VI. 1586.

proizlazi da su 82 rapska oporučitelja naručila služenje 817 malih misa za svoj pogreb. Zatim slijedi narudžba svečanih, pjevanih tzv. velikih misa, a 51 rapski oporučitelj odredio je da se u sklopu pogrebnih obreda treba slaviti 53 velike mise. Rabljani su za svoj pogreb naručivali i grgurovske mise, pa je u 29 oporuka zabilježena narudžba 29 serija tih misa odnosno ukupno 870. Mise bdijenja koje su se služile uvečer na dan preminuća pokojnika za njegovu dušu, tzv. vigilije, u rapskim su oporukama spomenute tek četiri puta, iako ne treba isključiti da su se one zapravo služile uobičajeno, u okviru pogrebnih obreda, pa onda ni većina rapskih oporučitelja nije imala potrebu posebno naglašavati obvezu služenja takve vrste misa. U 31 posljednjoj volji rapski testatori ostavili su neodređen broj misa koje se trebaju slaviti na dan njihova preminuća.[1760]

Može se izdvojiti primjer rapske stanovnice Matije, kćeri pok. Ivana iz Trogira koja je u svojoj posljednjoj volji odredila da se za njezinu dušu trebaju slaviti tri velike mise i 64 male mise koje je posvetila Trojednomu Bogu, Kristu, Bogorodici i svetcima koje je štovala za života. Naime, Matija je precizirala »da se na dan njezina pokopa treba slaviti jedna velika misa u čast Svetoga Trojstva i pet malih misa u spomen na Kristovih pet rana, zatim sljedeći dan jedna velika misa u čast našega Gospodina Isusa Krista i 12 malih misa u spomen na 12 apostola, trećega dana jedna velika misa u čast Majke Isusa Krista Blagoslovljenog i 10 malih misa u spomen na deset zapovijedi koje ni u jednom zakonu nisu ispunjene, četvrtoga dana četiri male mise u spomen na četiri sveta evanđelista i još četiri u spomen na četiri crkvena naučitelja, sljedećega dana jedna mala misa u spomen sv. Matije čije ime nosi oporučiteljica kao i njezinoga anđela koji ju čuva i štiti, zatim jedna misa u spomen svetih Mihaela, Gabrijela i Rafaela, jedna mala misa u spomen sv. Joakima i sv. Josipa, jedna u spomen sv. Ivana Krstitelja, jedna u spomen svetih apostola Petra i Pavla, jedna u spomen sv. Franje i sv. Stjepana, svojih odanih, jedna u spomen sv. Mojsije i sv. Ilije, jedna u spomen sv. Ane i sv. Elizabete, jedna u spomen sv. Marije Magdalene, jedna u spomen sv. Katarine i sv. Lucije, jedna u spomen sv. Uršule i njezinoga društva, dvije mise u spomen sv. Klare, sv. Barbare, sv. Eufemije i sv. Helene.« Pri tome je naglasila da su »njezin univerzalni nasljednik Jeronim *di Zaro,* kao i njegovi daljnji nasljednici, dužni za sva vremena svakoga petka dati slaviti jednu malu misu na čast pet rana našega Gospodina Isusa Krista, dakle četiri mise mjesečno, i svake

[1760] I u nekim istarskim komunama u razdoblju ranoga novog vijeka zabilježeno je ostavljanje različitih vrsta misa koje su se trebale služiti na dan pogreba. Iako nije provedena detaljna kvantitativna analiza broja misa koje se navode u dokumentima istarskih bilježnika, ipak se može uvidjeti da se u posljednjim voljama oporučitelja nekih istarskih komuna navodi velik broj misa koje se spominju i u rapskim oporukama. Tako su se primjerice u Poreču u razdoblju od 1541. do 1565. slavile male mise, pjevane mise, vigilije, grgurovske mise, ali i mise Blažene Djevice Marije, koje se u rapskim oporukama gotovo ne spominju. Usp. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 120-125. U Buzetskim posljednjim voljama u razdoblju od 1544. do 1560. najviše se navode grgurovske mise i mise Blažene Djevice Marije. Usp. E. Orbanić, *Pučka pobožnost,* str. 56-58.

godine dvije mise u crkvi sv. Ivana franjevaca konventualaca, a dvije dodatne mise trebaju se slaviti u crkvi sv. Frane na Komrčaru za dušu dobročinitelja i oporučiteljičinu dušu.« [1761] Iz navedenoga se može razlučiti koje je svetce za života štovala ova oporučiteljica, a čini se da je bila sklona vjerovanju da će veći broj nebeskih zaštitnika biti još djelotvorniji u njezinoj jasnoj duhovnoj nakani, a to je želja za spasom duše. U misnim nakanama nije zaboravila ni svoje pokojne dobročinitelje. Ova oporučiteljica prakticirala je i pobožnost u čast »pet Kristovih rana«, što se može povezati s franjevačkim utjecajem,[1762] budući da je Matija bila duhovno povezana s rapskim franjevcima konventualcima i trećoredcima.

1.2. Grgurovske mise[1763]

U 196 rapskih oporuka izražena je želja oporučitelja za slavljenjem grgurovskih misa (*messe Gregoriane,*[1764] *messe de San Gregorio,*[1765] *misse sancti Gregorii*[1766]). Grgurovske mise

---

[1761] *Mattia quondam Zanetto di Trau olim habitante in questa cita* (…) *Item disse et ordino douer si celebrare il giorno della soa sepoltura una messa grande in honor della Santa Trinita e cinque messe picole in memoria dello cinque piaghe, il sequente giorno una messa grande ad honor dil nostro Signor Iesu Cristo e picole dodece in memoria di dodeci apostoli, il terzo giorno una messa grande ad honor della madre di Iesu Christo Benedetti e diece messe piccole in memoria delli diece commandamenti della di una legge non osseruati, il quarto giorno quarte messe picole in memoria di quarti santi euangelisti, et altre quatre di quatri santi dottori della chiesa: un altro di successione una messa picola a san Mattia dil qual porta nome e dil suo angelo che la guarda e custodisce. Una messa picola a Santo Michel, santo Gabriel e santo Rafael, una messa picola a san Ioachim e san Iosefo, una a san Zuan Battista, una a santi apostoli Piero e Paulo, una a santo Francescho e santo Stefano soi diuoti, una a san Moise e san Elia, una a santa Ana e santa Elisabeta, una a santa Maria Magdalena, una a Santa Catarina e santa Lucia e una a santa Orsola con la soa compagnia, doi messe a santa Clara, a santa Barbara, santa Eufemia e santa Elena.* (…) *Item ha ordinato suo herede uniuersal di questo suo presente testamento il gia detto spetabil misser Gieronimo di Zaro comissario* (...) *ubligando esso misser Gieronimo herede suo e cosi li altri heredi et successori di lui che perpetuis temporibus ogne uenere dicebbano e siano tenuti far celebrar una messa picola ad honor delle cinque piaghe del nostro Signor Iesu Christo che sono messe quatro al mese et ogne mese in anno et ogno anno doe delle quali messe siano celebrate nella chiesa di San Zuane di fra minori e per li frati di detto conuento doe altre nella chiesa di San Francescho in Campo Marzo per l'anima di benefattori e di lei testatrice ubligando a tal legati di predette quatro messe specialmente tre.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 275v-286r, 2. III. 1562.

[1762] Sv. Franjo Asiški je pri kraju svoga života, točnije dvije godine prije smrti, na brdu La Verna dobio stigme na mjestima Isusovih rana. To je prvi zapisani slučaj stigmatizacije u povijesti. O tome više kod prvoga biografa sv. Franje, Tome Čelanskog. Toma de Celano, »Franciscus Assissiensis, sanctus«, *Franjevački izvori, fontes franciscani*, Vijeće Franjevačkih zajednica, Zagreb; Čakovec, 2012., str. 241 Franjevci su od toga događaja Franjine stigmatizacije, kroz XIII. st. sve više prionuli štovanju Kristove muke i smrti na križu a s time je povezano i štovanje Kristovih rana. O tome: Bernardin Škunca, »Kristova muka u slatkom novom stilu Jacoponea da Todija«, *Vijenac,* god. XIX, (21. travnja 2011.), br. 447, str. 4. Mnoge su bratovštine tijekom kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka u mediteranskim komunama, ali i u istočno-jadranskim njegovale pobožnosti vezane uz Kristovu muku. Primjerice, na području hvarske komune djelovale su bratovštine sv. Duha i sv. Križa koje su sudjelovale u promicanju pobožnosti pasionskoga sadržaja odnosno adoracije Kristove muke. O tome opširnije: B. Škunca, *Štovanje Isusove muke na otoku Hvaru,* Crkva u svijetku, Split, 1981., str. 43-58. U Rabu je od razdoblja druge polovice XVI. stoljeća pobožnost prema Isusovoj muci promicala bratovština Sv. Križa proplakalog o čemu je već bilo riječi.

[1763] Pod pojmom »grgurovskih« misa podrazumijeva se služiti 30 misa kontinuirano, svakoga dana, kroz trideset dana, za spas i oslobođenje pokojnikove duše iz čistilišta. Ukoliko se ne bi odslužile kontinuirano, odnosno njihovo služenje bi iz nekog razloga bilo prekinuto (primjerice, mise su mogle biti prekinute zbog bolesti ili smrti svećenika koji bi bio zadužen za njihovo služenje), smatralo se da serija nije završena i tada bi se moralo krenuti ispočetka služiti navedene mise. Vidi bilješku 1750.

pojedini su oporučitelji naručivali i na dan svoga pogreba, no za izvršenje toga bogoslužja trebalo je osigurati veći broj svećenika, kako je to vidljivo u slučaju oporučiteljice Margarite pok. Marnice Bufčić, koja je u posljednjoj volji odredila da se »na sam dan ukopa, ukoliko bi bilo dovoljno svećenika na raspolaganju, treba odslužiti trideset grgurovskih misa, a ako se ne bi našao dovoljan broj svećenika, tada bi se trebale završiti idućega dana.«[1767]

Rapska patricijka Laura, kći pok. Grisogona *de Dominis* ostavlja svome nasljedniku u obvezu da »odmah nakon njezine smrti, za otpust (odrješenje) njezinih grijeha, dade služiti dvije serije misa sv. Grgura,« što je značilo ukupno 60 misa.[1768] Neki oporučitelji ostavili su i po nekoliko serija takvih misa, ne samo za svoju dušu već i za duše svojih pokojnih članova obitelji.[1769] Najveći broj grgurovskih misa koje je trebalo dati odslužiti »za spas duše«, izdvaja se u oporuci Magdalene Stančić, udovice zidarskoga majstora Grgura Pukorića koja je ovlastila svoju sestru da treba naručiti »15 serija navedenih misa za njezinu dušu i za njezine pokojne«, a to bi značilo ukupno 450 misa. Magdalena određuje još dvije serije misa sv. Grgura »za dušu svoga pok. oca i dušu svoga pok. supruga«, a izbor svećenika prepušta svojoj sestri.[1770] Dakle, ova je oporučiteljica odredila da se za njezinu dušu i dušu njezinih pokojnih muških članova obitelji treba služiti ukupno 17 serija grgurovskih misa, odnosno 510 misa.

[1764] Npr. *Stefano Berzelich da Neparo* (…) *subito dapoi la morte di esso testatore et per l'anima sua siino fatte celebrare para doi di messe Gregoriane con l'elemosina consueta*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IV, fol. 14v, 15. V 1589.

[1765] Npr. *Christophoro Tulincho* (…) *item ha lassato a misser pre Christophoro Mattarello uno par di messe de San Gregorio douer essergli pagate per li infrascritti sui heredi* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 19v, 22. IX. 1559.

[1766] Npr. *spetabil dominus Simon de Marinellis nobilis arbensis* (…) *et immediate post suum decssum dici facere debeant per uenerebiles fratres sancte Euphemie unum pare missarum qui dicunt sancti Gregorii cum sua elemosina consueta pro anima sua et remissione suorum peccatorum*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 16v, 12. IV. 1582.

[1767] *Margarita quondam Marnice Bufcich (...)…et che nel di delle soe esequie gli siano ditte messe trenta Gregoriane se si potrano hauer tanti sacerdoti, et se non si supplicha lo di sequente.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k.11, sv. XV, fol. 226v, 3.V.1557.

[1768] *Madona Laura, fiola del quondam misser Grisogono de Dominis (...) suo herede (...)etiam sia obligato subito dopo la sua morte a farli dire in remissione del sui peccati dui para di mese di san Gregorio* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 5v, 12. VI. 1573.

[1769] Npr. Patricijka Katarina supruga Galeazza *de Dominis*, kći pok. Nikole *di Marinellis* u testamentu je odredila »da njezin nasljednik, u razdoblju od dvije godine nakon njezine smrti, dade služiti osam serija grgurovskih misa«, odnosno ukupno 240 misa, »i to za dušu pok. oca i majke te za duše onih predšasnika koji su joj ostavili u nasljedstvo dobra koja su željeli.« *La nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis* (…) *Item uoglio et ordeno che l'infrascritto mio herede sia obligato farmi dire in termine di anni doi doppoi la mia morte otto para di messe Gregoriane, et cio per l'anime delli quondam mio padre et madre, et per l'anime di quelli che hano lasciato li beni quelli volsedo.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 409rv, 21. XII. 1596.

[1770] *Dona Maddalena (de Stantiis) relitta quondam magistro Gregor Puchorich murador* (...) *dona Stana sua diletta sorela moglier del magistro Christoforo Simplitia cognominato Battaglia* (…) *obligata sia far dir para quindece di messe de Santo Gregorio per l'anima sua et delli suoi morti.* (…) *Item uno par di messe pur de Santo Gregorio per l'anima del quondam suo padre. Item uno par de messe pur de Santo Gregorio per l'anima del quondam suo marido et questo per preti o frati come parara alla predetta sua sorela* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 6v, 13. I. 1565.

Ponekad se točno odredilo koji svećenik će služiti koju seriju misa i za čiju dušu je ona namijenjena. Stanovnica Banjola, Margarita, supruga pok. Kristofora Mikšića naložila je svome nećaku Frani i zetu Antunu da se pobrinu za služenje grgurovskih misa, s prikladnom novčanom naknadom, i to u dva navrata, jednu seriju misa namjenjuje za njezinu dušu i neka je održi svećenik Kristofor *Matarello,* a za služenje druge serije misa za njezinu dušu i dušu njezina pokojnoga supruga odredila je svećenika Ivana *Fabiance*.[1771]

1.3. Godišnje mise

U rapskim se oporukama još spominju i mise koje su se služile na godišnjicu smrti (*messe nel giorno del suo anniuresario*) i to u 106 rapskih testamenata, gdje oporučitelji obvezuju svoje nasljednike na slavljenje obljetničkih godišnjih misa za njihovu dušu, ali i dušu već pokojnih članova njihove obitelji. Tako je patricijka Franciska udovica iz prvoga braka pok. Antuna *de Dominis* i supruga Kristofora *de Zaro* odredila »svojemu nasljedniku« sinu Kristoforu »ili onomu koji će posjedovati njezina dobra, da je dužan dvadeset godina, svake godine, na dan njezine obljetnice smrti dati izreći šest malih misa u katedralnoj crkvi, za dušu oporučiteljice.«[1772] Građanka Cecilija, udovica Antuna *Docola* obvezala je svoga nasljednika, nećaka Dominika *Docola* da »nakon njezine smrti odmah naruči jednu seriju grgurovskih misa s prikladnim milodarom, a svake godine treba dati služiti na dan njezine obljetnice smrti pet malih misa, zatim na obljetnicu smrti njezina prvog muža, 15. travnja, dvije male mise i to u franjevačkoj crkvi sv. Ivana, zatim jednu malu misu na dan obljetnice smrti njezina drugog muža, 18. kolovoza.« O tome, koliko godina će se služiti navedene mise, oporučiteljica prepušta na volju svome nasljedniku.[1773]

Dakle, za dušu oporučitelja i duše pokojnih članova njegove obitelji služile su se po rapskim crkvama različite vrste misa, od kojih su najbrojnije bile narudžbe za tzv. male mise kako je razvidno iz već nekoliko navedenih primjera, a može se izdvojiti i oporuku stanovnice

---

[1771]*Margarita moglie de quondam Christophoro Michsich peliçaro* (…) *Item ordena et uole che siano celebrate duoi uolte le messe de San Gregorio una uolta per misser pre Christophoro Mattarello per lanema soa; laltra uolta per misser pre Zuane Fabiance per lanema del suo quondam marito et che aquelli sia data la elemosina consueta per el ditto Antonio et Francescho*. HR DAZD, 28, RB, FJ, , k. 12, sv. VI, fol. 17v, 8. II. 1551.

[1772] *Madona Francischina relitta in primo matrimonio del quondam misser Antonio de Dominis et al presente consorte del sopradetto spetabil misser Christoforo de Zaro (...) suo herede ouer colui chi possedera li beni soi sia tenuto et obligato fino anni uinti, ogni anno nel giorno del suo anniuerssario, far dir sei messe picole nella chiesa cathedral, per l'anima di essa testatrice.* HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. XIII, fol. 55, 22. I.1574.

[1773] *Madona Cecilia relicta quondam ser Antonio Docula* (…) *Il infrascritto suo herede sia obligato afar dire subito dopo la morte sua uno paro di mese di Santo Gregorio con la solita elemosina. Item ogne anno nel giorno del suo anniuersario cinque mese picole; Item dui mese picole nella ciesia di frati di San Zuane ali 15 di aprile per l'anima del primo marito d'essa testatrice; item una mesa picola ali 18 d'auosto per l'anima del secondo suo marito del qual mese fin tanto si diebban dire quanto uora il detto suo herede.* .HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 35rv, 27. II. 1575.

Supetarske Drage, Santole, udovice Jurja Saničića, koja ostavlja svojemu nasljedniku Šimunu nekoliko čestica zemlje u Supetarskoj Drazi i Loparu, kao i dvije krave, a on je zauzvrat »dužan svake godine, u katedralnoj crkvi, na oltaru Presvetoga Tijela Kristova i Gospe kraj sakristije, za dušu oporučiteljice i njezinih pokojnih, dati služiti tri male mise na dan Uznesenja naše Gospe« (15. kolovoza).[1774]

Nadalje, u oporukama nalazimo i na narudžbe tzv. konventualnih misa (*missa conuentuale*).[1775] Tako je patricij Kristofor *Cernota* pok. Jeronima, darovao svome nasljedniku sinu Nikoli sve posjede u Postrani obvezujući ga »kao i svakog budućeg posjedovatelja navedenih posjeda, da za sva vremena trebaju dati slaviti svake godine tri konventualne mise i to dvije u obiteljskoj kapeli sv. Jeronima u crkvi sv. Ivana franjevaca konventualaca, jednu na dan sv. Jurja u mjesecu travnju (23.), drugu na prvog svibnja i to za dušu njegova pok. oca, a treću na dan obljetnice smrti samoga oporučitelja u navedenoj crkvi sv. Ivana.«[1776] Ponekad se u oporukama svečane mise nazivaju i pjevanima (*in cantu, in canto*). Rapski patricij Šimun *de Marinellis,* daruje svome unuku Šimunu ogradu sa svim životinjama, te ga za primljeni legat obvezuje »od rapskoga kaptola naručiti služenje jedne pjevane mise, u redovničkoj crkvi sv. Andrije, svake godine na obljetnicu njegove smrti, za njegovu dušu.«[1777]

2. Misne nakane

Iz dokumenata se može uvidjeti kome su sve bile namijenjene mise »za spas duše«. Promotre li se osobe za koje su se u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća služile mise, tada ih je moguće razvrstati u nekoliko skupina.

[1774] *Dona Santola relitta quondam Zorzi Saniçich* (…) *con questa tamen condition che l'soprascritto Simon heredi et successori soi perpetuis futuris temporibus sian tenuti et obligati ogni anno far cellebrar in la chiesia cathedral d'Arbe nell'giorno della gloriosa Assumption dell nostra Donna dell'mese d'Agosto messe tre picole inanti l'altar dell' sacratissimo Corpo de Christo et della Madonna appresso sacristia per l'anima di essa testatrice et delli soi deffonti.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 31, 17. XI. 1559.

[1775] Konventualna misa je dio svakidašnje službe Božje ili tzv. »misa zajednice«. Takva se misa slavi u zajedništvu svećenika (redovnika) ili pak svećenika i vjernika laika. Konventualnu misu predvodi jedan svećenik, drugi ga poslužuje, a ostali pjevaju i mole u koru za pastoralne potrebe vjernika. Ordinamento generale del messale Romano, Cap. IV, §114. vidi na: http://www.liturgia.maranatha.it/Ordmessale/b1/4page.htm (zadnji put viđeno 2. III. 2018.)

[1776] *Spectabilis et circumspectus vir Christophorus Cernota quondam magnifici domini Hieronymi equitis compos* (…) *qui quidem dominus Nicolaus, heredes sui et perpetuus possessor qui possesserit suprascriptum locum de Pasturano semper perpetuis temporibus singulo anno decantare facere teneatur tres missas conuentuales et uidelicet duas in capella sancti Hieronimi ipsorum de Cernottis in ecclesia Sancti Ioannis fratrum conuentualium unam in die sancti Georgii de mense Aprilis, secunda prima die de mense Maii pro anima quondam magnifici patris ipsius domini testatoris et terciam missam in die anniuersarii ipsius domini testatoris in suprascripta ecclesia Sancti Ioannis*. HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 6r, 14. III. 1551.

[1777] *Spetabil dominus Simon de Marinellis nobilis arbensis* (…)*obligatus sit per reuerendum capitulum huius ciuitatis dici facere unam missam in cantu in ecclesia reuerendum dominarum monialium sancti Andreae singulo anno in die sui anniuersarii pro anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 16r, 7. IV. 1582.

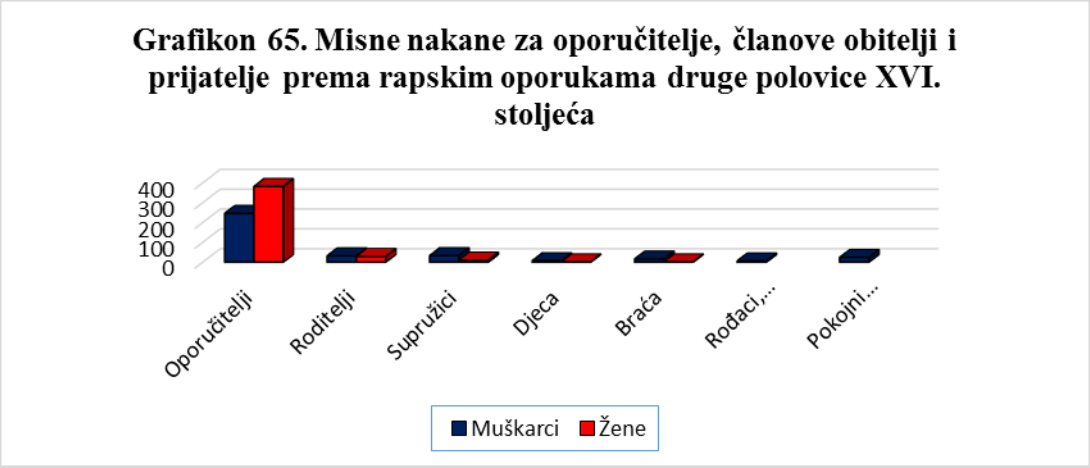

U prvome redu treba izdvojiti oporučitelje, odnosno kako je to u njihovim testamentima naglašeno, mise se slave »za dušu oporučitelja« (*per l'anima di questo testatore / testatrice, per l'anima sua, pro anima sua*). Iz Grafikona 65. može se iščitati da su oporučitelji »za spas svoje duše« ostavljali ponajviše misnih odredbi. Analiza posljednjih volja pokazala je da rapske oporučiteljice ostavljaju mise za svoju dušu u 382 navrata, dok se kod oporučitelja radi o 246 slučajeva. Ovakav nesrazmjer u narudžbi služenja misa u korist oporučiteljica može se protumačiti time da je i rapskih oporučiteljica bilo više u odnosu na pripadnike suprotnoga spola. Dakle, ukupno u 628 slučajeva rapski oporučitelji određuju da se mise trebaju slaviti za njihovu dušu. Ipak, oporučitelji u brizi za spas svoje duše nisu bili sebični, već su mislili i na svoje pokojne članove obitelji, pa su za njih naručili 159 misnih nakana.

Sve mise na dan ukopa služile su se »za spas duše« oporučitelja«, kao i većina tzv. godišnjih obljetničkih misa odnosno *anniversarie*, iako su one ponekad namijenjene i »za spas duše« bližih članova oporučiteljeve obitelji, primjerice majke, oca, braće, supruga ili supruge i djece. Slično je bilo i s grgurovskim misama koje oporučitelji uglavnom određuju da se slave za njihovu dušu, ali nerijetko i za dušu pokojnih članova iz uže oporučiteljeve obitelji. Najviše je misa (32 spomena) namijenjeno »za spas duše« pokojnoga oca oporučitelja/ice, nešto manje (29) za pokojnu majku oporučitelja/ice. Iz navedenoga je primjetan gotovo podjednak omjer misa koje su bile namijenjene »za spas duše« oporučiteljevih pokojnih roditelja. Primjerice, patricijka Dijana, kći pok. Frane *Hermolais* odredila je svome nećaku Augustinu *Hermolais* da je za primljeni posjed u Palitu obvezan svake godine, kroz 33 godine u kontinuitetu, dati slaviti mise uključujući i 6 malih misa za njezina pokojna oca na obljetnicu njegove smrti 9. srpnja.[1778] Građanka Mare, udovica Jurja Marinkulića *alius*

[1778] Npr. *La nobel et honesta madona Diana fiola del quondam spetabil misser Francescho Hermolais* (…) *oblitago sia ogne anno per spatio di trenta tre anni continui a far dire l'infrascritte mese videlicet sei mese pichole alli 9. luio giorno del anniuersario del quondam suo padre*). HR DAZD; 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 24v, 9. II. 1573.

Oblacina izrazila je želju da »njezin nasljednik dade milodar svećeniku Frani *Caligo* za služenje jedne serije grgurovskih misa za dušu njezine pokojne majke.«[1779]

Kada je riječ o misama namijenjenim za dušu pokojnih supružnika, tada se može zamijetiti da je trostruko veći omjer u korist pokojnih muževa, te su njima namijenjene 33 mise, dok je za pokojne supruge oporučitelja određeno služenje 10 misa. Ovakav rezultat može se ponajprije pripisati činjenici da je smrtnost muškaraca u razmatranome razdoblju bila veća, ali i tome što su žene možda ipak bile sklonije moliti za dušu svoga pokojnog supruga, i u tu svrhu ostaviti legat za služenje mise »za spas njegove duše«. Tako je stanovnica distrikta Helena, udovica seljaka Gersana Blakovića u oporuci odredila da »što prije nakon njezine smrti treba dati služiti jednu seriju grgurovskih misa za dušu njezina pokojnoga muža, a službu će izvršiti svećenik Nikola Kirinić kojemu treba platiti prikladni milodar.«[1780] Građanin Šimun Katić pok. Matije obvezao je svoje nasljednike da su »dužni nakon njegove smrti naručiti tri serije grgurovskih misa za njegovu dušu i dušu njegove pokojne supruge.«[1781]

Sljedeća kategorija osoba za koje su se ostavljale mise »za spas duše« su braća i sestre oporučitelja. U korist braće ostavljeno je 16 misa, dok su u korist pokojnih sestara ostavljene samo 3 mise, kako je to vidljivo i na Grafikonu 65. I ovdje se može uzeti u obzir da je smrtnost muškaraca bila veća u odnosu na smrtnost žena pa je i veći postotak ostavljenih misa za pokojnu braću. Tako je građanka Marija, udovica Antuna *Cortese* pok. Dominika obvezala svoje nasljednike da su »dužni naručiti slavljenje 4 serija grgurovskih misa, za njezinu dušu, njezine roditelje i njezina pokojnoga brata Dominika.«[1782] Građanka Jeronima, žena Mlečanina Andrije dozapovjednika na galiji zapovjednika Gabrielia odredila je da svećenik Frane *Caligo* treba izreći »dvije serije grgurovskih misa za dušu njezine pokojne sestre

---

[1779] *Dona Mare relitta quondam Zorzi Marinculich alius Oblacina* (…) *Item uoglio che per l'infrascritto mio herede sian fatte dir dal detto reuerendo Caligo un paro di mese gregoriane con la solita ellemosina per l'anima della quondam mia madre*. HR DAZD, 28, RB; FZu, k. 16, sv. I, fol. 160v, 30. VII. 1590.

[1780] *Hellena relicta del quondam Gersane Blaccouich uilico* (…) *Item la detta testatrice ordene che questo prima da poi la sua morte sian fate dir un paro di messe gregoriane per l'anima del quondam suo marito del soprascritto reuerendo pre Nicolo Chirinich con pagarli l'ellemosina consueta*. HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 41r, 27. V. 1600.

[1781] *Simon Catich quondam Matio* (…) *suoi heredi siano tenuti et obligati subito da poi la sua morte far dir tre para di messe Gregoriane per l'anima sua et anima quondam sua moglie*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 16r, 3. VIII. 1583.

[1782] *Madona Maria relitta quondam ser Antonio Cortese quondam ser Domenego* (…) *Li infrascritti soi heredi sian' tenuti et obligati subito doppo la morte di essa testatrice far dir et celebrar parra quatro di messe Gregoriane per l'anima sua et delli quondam suo padre, madre et Domenego suo fratello con la solita ellemosina*. HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv.XV, fol. 7, 7. X. 1574.

Fumije, u katedrali na oltaru Presvetoga Sakramenta, i to se treba održati 15 dana nakon što se njezin suprug vrati u grad.«[1783]

Razmotre li se misne nakane za preminulu djecu oporučitelja, tada je razvidno da je omjer sedmerostruko veći u korist pokojnih sinova oporučitelja ili oporučiteljice, odnosno za pokojne sinove darovano je 7 misnih legata, a za pokojne kćeri samo jedan. Čini se da i ovdje treba razlog tražiti u činjenici da je smrtnost muške djece bila veća od smrtnosti ženske djece, a možda je i privrženost roditelja prema muškoj djeci bila nešto više izražena, nego prema ženskoj, budući da su oni ipak bili izravni nasljednici obiteljske loze. Stanovnik Kampora Barić Mlacović ostavlja franjevcima kamporskoga samostana sv. Eufemije, »za ljubav Božju i svoju dušu jedno obradivo zemljište u uvali Palčić u Kamporu, pod obvezom da su franjevci dužni govoriti četiri serije grgurovskih misa, dvije serije za dušu samoga oporučitelja, treću seriju za dušu pokojne mu supruge i četvrtu seriju misa za dušu njegova pokojnog prvorođenog sina Ivana.«[1784] Građanka Dobre, udovica Grigora Frankulina, rapskoga postolara, ostavlja u obvezu svojoj sestri Mari da se »kroz pet godina mora govoriti jedna mala misa u crkvi sv. Antuna za dušu njezine pokojne kćeri Franciske.«[1785]

Rapski oporučitelji nerijetko ostavljaju mise za dušu svojih pokojnih predaka. Tako se kod 24 oporučitelja nalazi odredba o ostavljanju misa »za duše svojih pokojnih (predaka)« (*per l'anima deli suoi defonti, per l'anima deli soi morti)*. To se može objasniti time što se u navedenome razdoblju nazire sve veća potreba za memorizacijom, i to kod svih društvenih slojeva, kako je to vidljivo i iz rapskih testamenata. Primjerice, mansionar rapske katedrale Nikola Vidović Sudinja ostavlja svojoj sestri Katarini, udovici Antuna Slipčića komad zemlje u vrijednosti 70 dukata u Banjolu, podno njegove kuće, u podnožju brda sv. Kuzme i Damjana, a ona je »dužna dati slaviti šest misa mjesečno na dan obljetnice njegove smrti, kroz 30 godina, za njegovu dušu i dušu njegovih predaka.«[1786] Rapska trećoredica patricijka

---

[1783] *Donna Gieronima moglie de ser Andrea da Venetia comito nella galea del clarissimo sopracomito Gabrielli* (…) *Item lassa al reuerendo misser pre Francisco Caligo se all'hora sarà uiuo senon à un altro sacerdote due mano di messe de san Gregorio et questo per l'anima della quondam donna Fumia sua sorella da esser ditte n'ante l'altar del santissimo Sagramento nella Chiesa cathedrale di questa città et questo in spatio di giorni quindeci doppo che sarà ritornato in questa citta esso suo marito.* HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IX, fol. 8v, 18. IX. 1599.

[1784] *Barich Mlacouich* (…) *Item per amor de Dio et per l'anima sua lassa alli venerandi fratti di San Bernardin apresso sancta Euphemia vno suo terren arratorio posto nella valle de Palcich in Campora tra li sui confini, con questa tamen obligation che li diti frati siano tenuti et obligati dir per l'anima di esso testador dui uolte de messe de san Gregorio et la terca uolta per l'anima dela quondam sua consorte et la quarta uolta per l'anima del quondam Zuane suo fiol primogenito*). HR DAZD, 28, RB, FFa, k. IX, sv. V, fol. 3r, 18. IX. 1550.

[1785] *Dona Dobre relicta quondam Griguor Franchulin calzolario d'Arbe* (…) *Item ordena che per il spazio de anni cinque ogne anno sia detta una messa picolla nella chiesa di Santo Antonio delle monache per l'anima della quondam sua figliola Franciscina.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 101, 28. VII. 1590.

[1786] *Reuerendo misser pre Nicolo Uidouich alias Sudigna mannsionario della chiesa chatedrale* (…) *Item lassa per segno d'amor á dona Chatarina sua sorela relitta quondam Antonio Slipcich per ducati sesanta á L 6 Y 4 per*

Marija, kći pok. Jeronima *de Zaro* dozvolila je Luciji *Mezincha* da u razdoblju od 6 godina uživa čitav posjed u Postrani, gdje i živi, »s obvezom da svakoga petka u katedralnoj crkvi, na oltaru podno orgulja naruči slaviti jednu malu misu za duše njezinih pokojnih.«[1787]

Rapski oporučitelji, u namjeni misa »za spas duše«, mislili su i na svoje rođake, prijatelje i dobročinitelje, što je zabilježeno u 6 oporuka, i može se protumačiti prakticiranjem kršćanskoga milosrđa i molitve prema čitavoj zajednici s kojom je oporučitelj za života bio povezan. Primjerice, patricijka Uršula *de Dominis,* udovica Nikole *de Nasi* darovala je svome nećaku Antunu, ukoliko postane svećenik, a nakon njegove smrti, njegovu bratu, svećeniku Nikoli, obor sa svim životinjama (ovcama i kozama) i posjed na području Zadra, kraj crkve sv. Ciprijana, s napomenom da »onaj koji bude uživao navedeni posjed treba svake godine, za sva vremena, dati služiti pet malih misa, i to tri na obljetnicu oporučiteljičine smrti, a dvije na dan 8. listopada za dušu Jurja *de Hermolas.*«[1788] Očigledno je s pokojnim Jurjem oporučiteljica gajila prijateljske veze ili joj je možda bio daljnji rođak. Helena, kći pok. Jurja Cerića iz Baške u svojoj posljednjoj volji odredila je da njezina dužnica Franciska Seleskova treba dati dvije libre koje joj duguje, redovnicama samostana sv. Antuna, a one su »dužne dati izreći brojne mise za dušu pokojne Kate Belakula.« [1789] Moguće da je spomenuta Kata bila Helenina prijateljica.

Iz navedenoga je razvidno da su rapski oporučitelji, prilikom sastavljanja posljednje volje, obvezali svoje nasljednike ili pak izvršitelje oporuka da se najviše misnih nakana treba izreći za dušu samih oporučitelja, no nerijetko su mislili i na duše svojih pokojnih članova obitelji i prijatelja.

---

ducato in uno suo pezzo de vigna posta sotto la casa sua in Bagniol sotto il monte de S. Cosma et Damian con obligation di far celebrar per anni tredece sei mese nel giorno del suo anniuerssario per l'anima sua et di suoi mazori. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 24v-25r, 2. VII. 1590.

[1787] *Madona Maria figliola del quondam misser Gieronimo de Zaro picocchara nobile d'Arbe* (…) *Item vuole detta testatrice che dona Lucia Mezincha relitta del quondam Piero habbi galder et usufruttuar per il spacio di anni sei, tutta la sua possession, posta in Pasturan, oue quella habbita, con ubligation di far celebrar ogni uenere sopra l'altar sotto l'organo nella chi esa cathedral una messa piccola per l'anima delli suoi deffonti*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 81, 22. III. 1580.

[1788] *La nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relicta quondam il spetabil misser Nicolo Nasi gintil homo Zaratino* (…)*Item lascia per uia di legato perpetuo al clerico Antonio fiol del detto suo fratello se sera prete, et di poi la sua morte al reuerendo misser pre Nicolo suo fratello tutta la sua seraglia con li tutti animali peccorini et caprini conexa con seraglia de misser Zan Francescho Catiuello. Item una possessione posta nel territorio de Zara apresso la ciesia de San Ciprian apresso dela Madona dele oliue con obligation che colui il quale galdera esso stabeli sia tenuto far dire ogni anno perpetui temporibus cinque mese picole tre nel giorno quando sera il anniuersario d'essa testatrice, et dui alli otto d'octubrio per l'anima del soprascritto quondam misser Zorzi Hermolais.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 35v, 20.II.1573.

[1789] *Hellena fiola del quondam Zorzi Cerich da Besca* (…) *Item ordena che Franciscina Selescoua sua debitrice de lire doi li qual disse hauerli inprestato uolle che quelle debba dar alle reuerende monache di Santo Antonio quelle faci dire tante messe per l'anima de dona Cata Bellacula.* HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 5r, 15. I. 1599.

3. Cijena služenja misa

Iz oporuke stanovnika sela Kampor Ivana Palčića pok. Matije, zvanog Prelac, saznaje se da je on za održavanje jedne serije grgurovskih misa, koje je trebao odslužiti notar Pavao Antun Badoaro, namijenio sedam libara, odnosno oko jedan dukat pa se čini da je to bila okvirna cijena održavanja grgurovskih misa.[1790] Isto potvrđuje i posljednja volja patricijke Eufemije, kćeri pok. Jurja *de Marinellis* koja je svome ispovjedniku, gvardijanu franjevačkoga samostana sv. Ivana, *fra* Ivanu Kainu, ostavila »12 dukata (po tečaju od 6 libara i 4 solida), a on bi trebao slaviti 12 serija grgurovskih misa za njezinu dušu i pokojne iz obitelji.«[1791]

U posljednjoj volji mansionara katedrale Nikole Vidovića Sudinje navodi se vrijednost jedne pjevane mise. Naime, Nikola je obvezao svoje nasljednice, sestre Katarinu i Paulu da »imaju dati služiti jednu pjevanu misu, kroz sljedećih osam godina, za njegovu dušu, a misa bi se trebala slaviti u crkvi sv. Ivana s obvezom plaćanja 24 solida ili jednim vjedrom vina koji se imaju dati svećeniku ili fratru, već prema njihovu izboru.«[1792] Za službu jedne pjevane konventualne mise koja bi se trebala slaviti na godišnjicu njegove smrti u crkvi sv. Andrije, kanonik Juraj Marinellis ostavio je »kaptolu 3 libre i 2 solida (odnosno pola dukata), a kaptol bi trebao utrošiti jednu libru za svijeće koje će biti upaljene za vrijeme dok se pjeva misa.«[1793]

Cijena jedne male mise iznosila je 4 solida kako je vidljivo iz oporuke rapske patricijke i trećoredice Marije, kćeri pok. Jeronima *de Zaro,* koja je obvezala svoju sestru i sve one koji će uživati darovane im zemljišne posjede da imaju, »na dan godišnjice njezine smrti, svake godine dati slaviti osam malih misa i platiti milodar od četiri solida po jednoj misi i dvije svijeće.«[1794]

[1790] *Zuan Palcich quondam Mathio cognominato Prelaz* (…) *Item ordena et uole che li infrascritti soi heredi immediate doppoi la morte sua debbano far dire uno par de messe de San Gregorio per l'anima di esso testator da esser cellebrate per me infrascritto nodaro et che mi sia dato per la hellemosina L 7 de picoli.* HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 41, 29. VIII. 1560.

[1791] *Madona Eufemia figliola del quondam misser Zorzi de Marinellis (...) Item lasso a padre fra Zuane Cayn guardiano di Santo Ioanne ducatos dodici a L 6 y 4 pro ducato che dica dodici para di messe Gregoriane per l'anima sua et deli sui morti.* HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VII, fol. 65, 25. IV. 1557.

[1792] *Reuerendo misser pre Nicolo Uidouich alias Sudigna* (…) *(le herede) (...) sian obligate per anni otto far cantar una messa in canto nel giorno del suo anniuersario nella chiesa de san Zuane di frati con obligo di solidi uinti quatro, ouero uno sechio di uino da esser dato alli ditti frati ouero preti, a sua elletione.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 25v, 2. VII. 1590.

[1793] *Il reuerendo misser pre Zorzi de Marinellis* (…) *Item laso al reuerendo Capitulo una mesa conuentual che sia cantada al mio aniuersario a San Andrea doue sia corpo posto a precio de L 3 y 2 et che il capitulo sia tenuto bursar una lira de candele consuete mentre cantando la dita misa*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 27v, 28. XII. 1570.

[1794] *Madona Maria figla del quondam misser Gieronimo de Zaro picocchara nobile di Arbe* (…) *con questa per condition et ubligation che cosi la detta madona Franceschina sua sorella, come anco tutti et cadauni altri quai per tempo possederano dette due possesioni siano ubligati imperpetuo far cellebrar nella detta capella del Copus Domini ogne anno nel giorno dil suo anniuersario Messe piccole numero otto con la suolita hellemosina*

4. Vremenska odrednica obveze slavljenja misa »za spas duše«

Neki oporučitelji odredili su i vremensko razdoblje kroz koje se trebaju slaviti mise za njihovu dušu, dok kod nekih to nije određeno već jednostavno prepuštaju na volju svojim nasljednicima ili pak primateljima misnih legata kada će izvršiti obvezu. Tako Ivan Barbić pok. Nikole iz Barbata određuje da se »nakon njegove smrti za njegovu dušu trebaju slaviti četiri serije grgurovskih misa i to u terminu od četiri godine«, dakle 120 misa ukupno.[1795] Građanin Raba Jeronim *Citadella,* u svojoj posljednjoj volji izriče želju da se »za njegovu dušu služe dvije male mise svaki prvi petak u mjesecu u katedralnoj crkvi na oltaru sv. Sebastijana i tako kroz 60 godina«, što bi ukupno bilo 1.440 misa. U tu svrhu ostavio je i »jedno zemljište u Mundanijama, koje oporučitelj drži zajedno s Vidom Silom.«[1796] Neki su naveli da se obveza slavljenja misa za njihovu dušu treba održavati trajno, za sva buduća vremena (*inperpetuum; perpetuis futuris temporibus*). Primjerice mansionar katedrale svećenik Petar Slavković odredio je da su »njegov brat i njegovi nasljednici dužni i obvezni, trajno, svake godine na dan obljetnice njegove smrti dati slaviti dvije male mise, jednu za dušu oporučitelja, a drugu za duše njegovih pokojnih koji leže u grobnici.«[1797] Trećoredica Magdalena kći pok. Dominika *Cortese* darovala je »bratu Ivanu zemljišni posjed na području *Caplach* s obvezom da za sva buduća vremena treba dati izreći tri male mise za njezinu dušu, i to svake godine, jednu na blagdan sv. Magdalene i dvije na obljetnicu njezine smrti.«[1798]

---

di soldi quatro per cadauna messa, et due candelle (…)HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 79, 22. III. 1580.

[1795] *Zuanne Barbich quondam Nicolo socale del magnifico signor Zorzi Spallatin della contra di Pasturan* (…) *Item uoglio et ordeno che mi sian fatte dir doppoi la mia morte quatro para di mese gregoriane per l'anima mia et cio in termine di anni quattro con ellemosina consueta*. HR DAZD, 28, RB, FZu, k.16, sv. I, fol, 381r, 21. X. 1599.

[1796] *Misser Hieronymo Citadella* (…) *Item ha uoluto et ordinato che fina anni sesanta gli sian dite due messe picole al mese il primo venere del mese nella chiesa cathedrale sopra il Altar de santo Sebastian per l'anima sua obligando spetialmente per tal mese uno suo luogo in Mondaneo qual tien a soceda Vido Silla con esso testador.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 10r, 16. III. 1566.

[1797] *Il uenerabil misser pre Piero Slauchouich masnionario* (…) *suo fratello inperpetuum cosci esso come et li soi successori siano tenuti et obligati nel giorno del suo aniuersario ogni anno far celebrare doi messe picole una per lanima di esso testatore et laltre ueramente per lanima delli soi morti li quali zazino in la ditta sepoltura.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 32r, 23. IX. 1554.

[1798] *Madonna Maddalena figliola del quondam ser Domenego Cortese pizochara* (…) *Et prima per uia di legato ha lasciato et lassa a ser Zuane suo fratello tutto un suo luoco in Caplach con sue habentie con obligation di far dir ogni anno messe tre basse, con una nel giorno de santa Maddalena et due di suo anniuersario et hoc perpetuis futuris temporibus per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB; KF, k. 13, sv. II, fol. 36v, 9. IX. 1572.

5. Legati namijenjeni služenju misa »za spas duše«

Rapski oporučitelji ostavili su velik broj i različite vrste pobožnih legata svećenicima, redovničkoj zajednici ili pak svojim nasljednicima uz obvezu služenja određenih vrsta misa *pro anima*.

5.1. Primatelji legata s ciljem služenja misa

Govoreći o primateljima legata namijenjenih služenju misa *pro anima testatoris*, na Grafikonu 66. primjetne su tri osnovne kategorije primatelja te se može uočiti da je najveći broj legata ostavljan svećenicima (237), te oni čine udio od 49,79 % od svih primatelja misnih legata što je i razumljivo, budući da su oni jedini mogli izvršiti obvezu služenja misa. Druga važna kategorija primatelja su članovi uže i šire obitelji oporučitelja koji se navode u 172 slučaja, odnosno 36,13 % od ukupnoga broja primatelja. Ostali primatelji navode se u 67 slučaja, što čini 14,08 % od ukupnoga broja primatelja.

Grafikon 66. Osnovne kategorije primatelja legata za služenje misa u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća

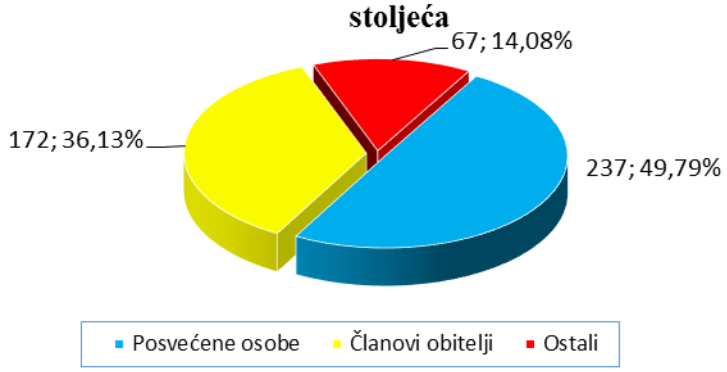

Raščlane li se primatelji misnih legata još detaljnije (Grafikon 67.), uviđa se da je rapsko svećenstvo bilo podijeljeno u nekoliko kategorija. Naime, najviše legata primili su članovi regularnoga klera, njih 123, što iznosi 25,84 % od ukupnoga broja primatelja misnih legata. Nadalje, legate za mise primali su i ispovjednici oporučitelja (24) odnosno 5,05 %, te kanonici (34) odnosno 7,14 % od ukupnoga broja primatelja. Među primateljima legata su i notari (26) odnosno 5,46 % od ukupnoga broja, i to oni bilježnici koji su dolazili iz svećeničkoga staleža pa su i oni mogli služiti mise za pokojne oporučitelje.

Muški članovi franjevačkih redovničkih zajednica također su u znatnom udjelu primali legate namijenjene služenju misa, te se kao primatelji misnih legata u 51 slučaju navode redovnici iz svih franjevačkih ogranaka (10,71 % od ukupnoga broja). Franjevci opservanti primili su najviše legata (26) te čine 5,46 %, od ukupnoga broja primatelja misnih legata, što ukazuje na činjenicu da su među rapskim pučanstvom očito bili omiljena redovnička

zajednica. Zatim po broju primljenih legata slijede franjevci konventualci (17) odnosno 3,57 % te naposljetku franjevci trećoredci (8) odnosno 1,68 % od ukupnoga broja primatelja misnih legata. Franjevci samostana sv. Antuna u Novalji samo se jednom spominju kao primatelji pobožnih legata s obvezom služenja misa. Budući kler darivan je misnim legatima u 6 slučajeva odnosno 1,26 %, a rapski kaptol kao institucija se kao primatelj navedenih legata navodi u 8 navrata, odnosno 1,68 % od ukupnoga broja primatelja.

Sve zajednice rapskih redovnica primile su ukupno 6 legata u svrhu narudžbe služenja misa, a među njima se ističu benediktinke sv. Andrije koje se spominju u 3 navrata (0,63 %) trećoredice samostana sv. Antuna (2) legata (0,42 %) i redovnice sv. Justine su samo jednom primile navedene legate (0,21 %). Rapske bratovštine spominju se u 6 slučajeva kao primatelji legata za mise, što iznosi 1,26 % od ukupnoga broja primatelja misnih legata. One su za primljene legate bile obvezne organizirati služenje mise za oporučitelje.

Grafikon 67. Primatelji legata namijenjenih služenju misa za dušu oporučitelja u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća

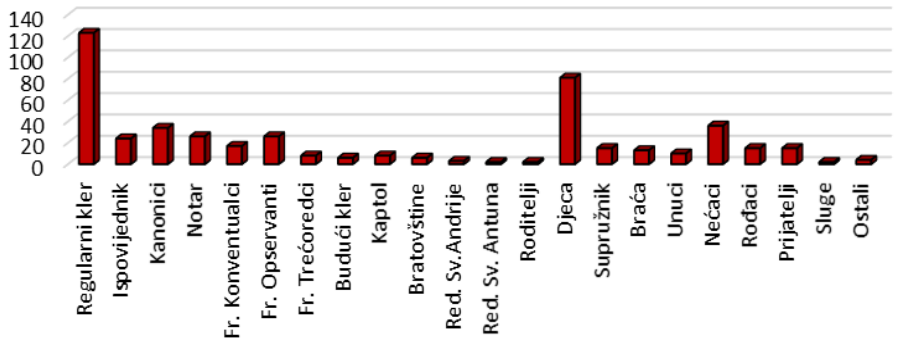

Kada je riječ o članovima obitelji oporučitelja, znatan je broj legata ostavljen djeci oporučitelja (81), te ona čine 17,02 % udjela u ukupnom sastavu primatelja legata. To se može tumačiti time što su djeca, u većini slučajeva, bila nasljednici oporučitelja, te su ih oporučitelji obvezali, za primljeni legat, naručiti i platiti služenje misa za njih, a koje će u konačnici izvršiti netko od pripadnika rapskoga klera ili redovništva. Zatim slijede nećaci (36) odnosno 7,56 % od ukupnoga broja primatelja misnih legata. Supružnici kao najbliži životni partneri oporučitelja su u 15 slučajeva zabilježeni kao primatelji misnih legata, što čini 3,15 % udjela u ukupnome broju primatelja. Isti je broj zabilježen kod rođaka i prijatelja oporučitelja (15). Potom se u 13 navrata navode braća i sestre, što iznosi 2,73 % od ukupnoga broja primatelja misnih legata te naposljetku se spominju unuci, roditelji i služinčad u kućanstvu

oporučitelja, svaka kategorija sa po dva člana, što iznosi 0,42 % od ukupnoga broja primatelja legata ostavljenih s ciljem narudžbe služenja misa »za spas oporučiteljeve duše«.

5.2. Vrste legata za služenje misa za dušu oporučitelja

Rapski oporučitelji darovali su ukupno 659 legata s nakanom služenja misa za njihovu dušu ili duše njihovih pokojnih članova obitelji. Ukoliko se razmotre vrste pobožnih donacija koje su oporučitelji donirali u svrhu služenja misa, što je prikazano na Grafikonu 68., može se uočiti da je najviše ostavljeno novčanih legata (134), što čini 20,33 % od ukupnoga broja legata usmjerenih za mise. Zatim, prema brojnosti legata slijedi darivanje zemljišnih nekretnina (vinogradi, vrtovi, obradive i neobradive zemljišne čestice, pašnjaci i sl.) te je takvih legata ostavljeno 123, odnosno 18,66 %. Potom Rabljani daruju svakodnevne uporabne kućanske predmete (106 legata, odnosno 16,09 %) te odjeću i tkanine (98 legata, odnosno 14,87 %). Nešto je manje ostavljeno stambenih objekata (kuća, dijelova kuća: tavana, katova konoba, poljskih kućica i sl.) (46 legata, odnosno 6,98 %) i životinja (44 legata, odnosno 6,68 %). Najmanje legata usmjerenih na služenje misa ostavljeno je u hrani i prehrambenim proizvodima (14 legata, odnosno 2,12 %). U mnogo manjoj mjeri daruje se nakit (10 legata, odnosno 1,52 %), liturgijski predmeti (4 legata, odnosno 0,61 %), knjige (4 legata, odnosno 0,61%) i slike (1 legat, odnosno 0,15 %) vjerojatno stoga što su navedeni predmeti bili rijetkost, odnosno posjedovale su ih samo imućnije osobe. Pod kategoriju »ostalo« (75 legata, odnosno 11,38 % od ukupnoga broja legata ostavljenih za služenje misa) ubrajaju se općenita navođenja oporučitelja koji ističu da daruju »sva svoja dobra«, »dio dobara«, »preostali dio dobara«, »četvrtinu miraza« i sl.

Grafikon 68. Vrste legata ostavljenih u svrhu služenja misa za dušu opručitelja i njegovih pokojnih u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća

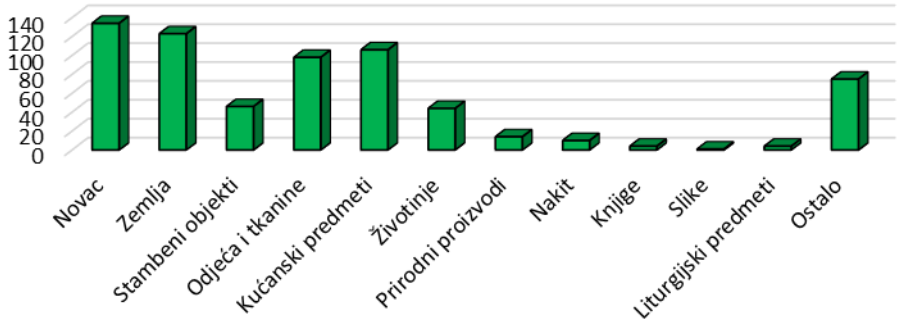

Kako je navedeno, najviše legata koji su darovani da bi se služile mise *pro anima testatoris* odnosi se na novac. Iako je nedostajalo gotova novca u opticaju, ipak se do njega dolazilo na razne načine, napose prodajom neke nekretnine ili pokretnih dobara, najmom ili pak zaradom u službi. Tako je primjerice, Polisena kći pok. Ludovika iz Akvile nekadašnjega rapskog ljekarnika, namijenila »ostatak novca od prodaje konobe kao naknadu za služenje triju serija grgurovskih misa, jednu za svoju dušu, koju ima služiti svećenik Frane *Caligo*, drugu seriju misa za dušu njezina pok. oca koju će služiti Frane Leksandrić, a treću seriju misa za njezinu pokojnu majku treba služiti svećenik Andrija sa (otoka) Roda, a novačnu naknadu svakom svećeniku treba dati u iznosu od sedam libara« odnosno otprilike jednog dukata.[1799] Šimun Rošić pok. Marka iz Zadra, momak na galiji Marka Antuna Pizanija, kapetana straže protiv Uskoka, odredio je da »odmah nakon njegove smrti kanonik i njegov ispovjednik Alviž *Cernotta* treba služiti dvije serije grgurovskih misa za dušu oporučitelja«, za što je oporučitelj predvidio »prikladni milodar«.[1800]

Kada je riječ o darivanju zemljišnih nekretnina s obvezom služenja misa »za spas duše« oporučitelja ili pokojnika iz njegove obitelji, tada je iz izvora primjetno da se kod primatelja legata najčešće radi o nasljednicima oporučitelja koji pripadaju obiteljskome krugu. Ponekad se zemlja ostavlja i određenoj bratovštini kojoj je oporučitelj pripadao ili crkvenoj zajednici, odnosno svećeniku pojedincu s kojim je oporučitelj osobno bio povezan tijekom života. Stanovnik sela Palit, Ivan Brankador zvan *Cazol,* nakon smrti svoje žene Santole, ostavlja svećeniku Luki *Caligo* »jedno zemljište, djelomično obradivo, djelomično neobradivo koje se nalazi u području *Schiro,* unutar svojih granica, a on i svi oni koji će nakon njega uživati i posjedovati navedeni posjed dužni su slaviti ili dati slaviti jednu veliku konventualnu misu na godišnjicu oporučiteljeve smrti u crkvi koja će rečenome svećeniku Luki i njegovim slijednicima biti prikladna i to za dušu oporučitelja i njegove supruge.«[1801]

[1799] *Polisena figliola del quondam ser Lodovco dal'Aquila altre uolte speciale in questa citta* (…) *Item uoglio et ordeno che la caneua* (…) *in questa citta sia uenduta per la mia commisaria quanto prima et del retrato delli denari di essa caneua uoglio si facia dire tre para di messe Gregoriane, uno paro per l'anima mia, uno paro per l'anima del quondam mio padre et terzo paro per l'anima della quondam mia madre le qual messe uoglio sian dette uno paro per il reuerendo miser pre Francisco Chaligo, l'altro paro per il uenerabil miser pre Francisco Lexandrich et il terzo paro per miser pre Andrea di Rodi, alli qualli uoglio sia datta la ellemosina consueta cio è lire sette per chadeuno.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 271/1v, 13. IV. 1584.

[1800] *Simon Rossich quondam Marco da Zara al presente scapolo sopra la galea del clarissimo signor Marc' Antonio Pisani dignissimo Capitano alla Uardia contra Vscochi* (…) *Item uole et ordena che subito dapoi la morte sua li siano cellebrate para doi di messe Gregoriane per il reverendo miser pre Aluise Cernotta, canonico, et suo conffesore per l'anima di esso testador con l'elemosina consueta*. HR DAZD, 28, RB, GZ k. 18, sv. III, fol. 7r, 9. V. 1587.

[1801] *Zuane Brancador ditto Cazol habitante nella contrà di Paludo (...). Item per uia di legato lassa et uole che Santola sua moglie sia usufruttuaria et posseditrice in vita sua tantum de tutto vno loco parte arratuo et parte derro,* (…) *posta nella contra de Schiro fra li soi conffini et dopò la morte della predetta sua moglie lassa similiter per uia di legato detto luoco in Schiro à me pre Luca Caligo sopranominato con questo però obligo che*

Treba izdvojiti i vrlo bogat legat u zemlji koji širokom spektru primatelja ostavlja patricijka Marija, kći pok. Jeronima *de Zaro,* trećoredica. Ponajprije svojoj sestri Franciski, supruzi patricija Jeronima *de Signa* ostavlja dva posjeda, jedan koji se nalazi nasuprot rapske luke iznad kojega živi Ivan Zlatanić, a drugi koji se nalazi u predjelu sv. Marko iznad kojega stanuje Martin Matičić, zajedno sa svim pripadnostima unutar svojih međa, te obvezuje svoju sestru i sve one koji će uživati spomenute posjede da imaju, na dan godišnjice njezine smrti, svake godine dati slaviti osam malih misa i platiti milodar od četiri solida po jednoj misi i dvije svijeće, a ukoliko se tih osam misa ne bi moglo izreći u cijelosti toga dana, trebaju se završiti slaviti idućega dana. Također treba dati služiti osam malih misa za dušu njezina pok. oca, svake godine 22. kolovoza i za dušu njezine pokojne majke, 21. siječnja, i to trajno. Oporučiteljica je napomenula da ako njezina sestra ili drugi posjednici navedenih dvaju posjeda s vremenom postanu nemarni i ne žele dati slaviti navedene mise u zadane dane kako je naznačeno, oba posjeda pripast će rapskome kaptolu koji je dužan slaviti sve mise kako je rečeno. Svome rođaku Kristoforu *de Dominis* pok. Grisogona ostavlja jedan svoj obrađeni posjed zasijan s 5 mina sjemena koji se nalazi na području župe sv. Lucije, kraj mlina koji je imala obitelj *Hermolais*, zatim jedno obradivo zemljište koje se nalazi u Loru iza kuće Šimuna Negulića zasijanog s 12 mina sjemena zajedno s jednim komadom obradive zemljišne nekretnine djelomično pod nasadom vinove loze koje se nalazi u Postrani iza kuće Tome Hrena sa svim voćkama i pripadnostima, a on i njegovi nasljednici dužni su i obvezni trajno dati slaviti svake godine na obljetnicu smrti oporučiteljice, u kapeli Presvetoga Tijela Gospodnjeg, četiri male mise, zatim na godišnjicu smrti njezina pokojna oca četiri mise i isto toliko na godišnjicu smrti njezine pokojne majke, s uobičajenim milodarom od 4 solida za svaku misu i svijećama, ako to Kristofor i njegovi nasljednici ne će htjeti izvršiti, navedeni posjedi trebaju pripasti rapskome kaptolu koji je u tome slučaju dužan slaviti navedene mise. Zatim, sva svoja obradiva i neobradiva zemljišta u Kamporu, blizu kuće nasljednika pok. Marinka *Lopis* ostavlja svome rođaku Frani *de Dominis* pok. Dionizija, kojega obvezuje na trajno slavljenje šest malih misa godišnje, i to dvije mise na godišnjicu oporučiteljičine smrti, dvije mise na godišnjicu smrti njezina pokojna oca i dvije mise na godišnjicu smrti njezine pokojne majke. Ako Frane ne bi htio vršiti navedenu obvezu, sva zemljišta ostavlja rapskome kaptolu koji ima vršiti navedenu obvezu, trajno. Nadalje, oporučiteljica ostavlja svojoj

---

lui miser pre Luca et tutti quelli che dopò di esso goderano, usufruttarano, et possederano il luoco sopradetto sempre et in perpetuis futturis temporibus obligati siano annuatim cellebrar o far cellebrar vna messa grande conuentual nel giorno del anniuerssario di esso testador in quella chiesia (42r) però che al detto miser pre Luca et sui successori piacera et ciò per l'anima del detto testador et della predetta sua moglie. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX. fol. 41v-42r, 4. VI. 1596.

poznanici Luciji Mezinki pok. Petra, na razdoblje od šest godina, uživanje zemlje u Postrani u Barbatu gdje Lucija stanuje, a ona je dužna svakoga petka dati slaviti jednu malu misu za duše njezinih pokojnika i to na oltaru koji se nalazi podno orgulja u katedrali. Nakon tih šest godina spomenuti posjed treba uživati svećenik Matul Jurašić pod obvezom slavljenja jedne male mise svakoga petka. Nakon Matulove smrti, oporučiteljica želi da se navedeni posjed preda na uživanje jednomu od sinova njezina bratića Kolana *de Zaro* koji će postati svećenik, a ukoliko ne bude svećenika među Kolanovim sinovima, tada taj posjed treba pripasti svećeniku Ivanu Krstitelju *de Dominis* ili jednomu od sinova Frane *de Dominis,* njegova brata, koji će biti svećenik obvezujući ga na slavljenje navedene mise.[1802] Očito je ova

[1802] *Madona Maria figla del quondam misser Gieronimo de Zaro picocchara nobile di Arbe (...) lassa per uia di legato a madona Franceschina sua sorella consorte dil spetabil misser Gieronimo de Signa nobile di Arbe tutte le due sue possesioni una cio è posta oltra il porto d'Arbe sopra la qual sta Zuan Zlatanich, l'altra à San Marco sopra la qual sta Martin Maticich, insieme con tutte le sue habentie et pertinentie tra li suoi confini, con questa per condition et ubligation che cosi la detta madona Franceschina sua sorella, come anco tutti et cadauni altri quai per tempo possederano dette due possesioni siano ubligati imperpetuo far cellebrar nella detta capella del Copus Domini ogne anno nel giorno dil suo anniuersario Messe piccole numero otto con la suolita hellemosina di soldi quatro per cadauna messa, et due candelle le quali messe otto, se non potessero esser dette in tutto, quel giorno vuolse che siano supllite il giorno sequente. Et quel medessimo appresso altre messe otto per l'anima del quondam suo padre ogni anno alli 22. Auosto, et messe otto per l'anima della quondam sua Madre alli 21. Giuno imperpetuo. Dechiarando detta testatrice che se per alcun tempo la sopradetta madona Franceschina sua sorella ouer altri possessori delle due possessioni predette per tempo fussero negligenti ò non uolessero far cellebrar le sopradette messe alle giorni debiti come di sopra all'hora et in detto caso vuolse detta testatrice che le predette ambe possessioni peruengano nel Reueredno Capitulo di Arbe, et essa madona Franceschina in tal caso ouero altri possessori predetti al tutto restino priui d'esse possessioni, senza contradition di persona alcuna, qual Reuerendo Capitulo in tal caso sia tenuto alla celebration di tutte le predette messe come di sopra.* (…) *Et lassa per raggion di legato all misser Christoforo de Dominis del quondam spetabil misser Grisogono suo cuggino vno suo terren arratorio de mine cinque di seminaron in circa posto nella contra di Santa Lucia appresso il Molin di quelli di Hermolais. Item tutto uno terren arratorio posto in Loro drieto la casa de Simon Negulich de mine 12 in circa insieme con uno pezzo di stabelle arratorio et parte vignado per Franscescho Mesgalich posto in Pasturan driedo la casa de Thomaso Hren, con tutti li suoi arbori fruttiferi, habentie et pertinentie , tra li suoi confini qual misser Christoforo et heredi suoi siano tenuti et obligati imperpetuo far cellebrar ogne giorno del anniuersario di essa testatrice nella soddetta Capella dil Corpus Domini, messe quatro piiccole, nel anniuersario del quondam suo padre messe quatro, et nel anniuersario della quondam sua madre messe quatro, con la solita ellemosina di soldi quatro per caddauna messa et le candelle, mà non uolendi detto misser Christoforo et heredi suoi far celebrar dette messee all'hora essa testatrice vuolse che tutti li predetti stabelli peruengino nel predetto Reuerendo Capitulo d'Arbe, qual in tal caso siia ubligato alla celebration delle messe soprascritte. Item (...) lassa per uia di legato à misser Francescho de Dominis del quondam misser Dionisio suo cuggino tutti li suoi terreni et derri quali s'attroua hauere in Campora appresso la casa delli heredi del quondam Marinzuole Lopis, con ubligation perpetua di messe sei piccole da esser celebrate ogne nno nella sodetta Capella del Corpus Domini cio è, messe due nel anniuersario d'essa testatrice, messe due nel anniuersario del quondam suo padre et messe due nel anniuersario della quondam sua madre, qual misser Francescho ouero suoi heredi non uolendo far celebrar dette messe, in tal caso vuolse testatrice che li terreni et derri soprascritti peruengino nel Reuerendo Capitulo d'Arbe con ubligation delle antedette messe imperpetuo. Item vuolse detta testatrice che dona Lucia Mezincha relitta del quondam Pietro habbi galder et usufruttuar peri l spacio di anni sei, tutta la sua possession posta in Pasturan, oue quella habbita, con ubligation di far cellebrar ogni venere sopra l'Altar sotto l'organo nella chiesa cathedral vna messa piccola, per l'anima delli suoi deffonti: et doppò anni sei, essa testatrice, ex nunc lassa per raggion di legato la sodett possession à pre Matthole Giurassich in uita sua tamen, con ubligation della predetta messa picola ogni venere et doppoi la morte del detto pre Matthole detta testatrice vuole et ordena, che se alcuno delli fitlioli de misser Collane de Zaro suo cuggino sarrà prete, che quel tale galder habbi la detta possessione con ubligation detta messa soprascritta. Ma noni in essendo prete alcuno delli figlioli de misser Collane antedetto, all'hora et in tal caso, vno detta testatrice, che la possession sopradetta peruenga nell' Reuerendo misser pre Zuan Battista de Dominis, ouero inu no delli*

oporučiteljica pažljivo pripremala strategiju za spas vlastite duše i duše njezinih pokojnih članova obitelji, želeći da njezini nasljednici iz uže ili šire obitelji trajno mole i naručuju mise te je u tu svrhu i darovala brojne posjede diljem komunalnoga distrikta. Ukoliko pak članovi njezine obitelji ne bi izvršavali obvezu naručivanja misa, darovani posjedi trebali bi pripasti rapskome kaptolu, želeći tom klauzulom čvrsto osigurati održavanje misa »za spas duše«. Navedeni legati govore i o velikome imetku patricijske obitelji *Zaro,* koja se svakako ubraja među najbogatije rapske patricijske rodove.

Iz svega navedenoga je razvidno da pojedinci iz svih rapskih staleža daruju zemlju kao pobožni legat i zauzvrat traže slavljenje misa za njihovu dušu ili duše njihovih pokojnih članova obitelji, premda se legati između stanovnika distrikta i pripadnika patricijata razlikuju u veličini i obimu darovane zemlje obzirom da su bogatiji slojevi društva posjedovali više zemlje pa je razumljivo da daruju i više zemljišnih čestica u svrhu služenja misa.

U nekretnine kao ostavljane legate treba pribrojiti i stambene objekte (kuće, konobe, tavane, dijelove kuće, kućice i sl.) u posjedu oporučitelja, koje su ostavljali svojim nasljednicima, crkvenim zajednicama ili pojedinim pripadnicima svećeničkoga staleža, a zauzvrat su primatelji tih legata bili obvezni služiti određene mise za oporučitelje.

Građanka Santola Mravić ostavila je »polovicu svoje kuće u kojoj stanuje i koja se nalazi u gradskoj četvrti Kaldanac, kraj crkve sv. Vida, svojoj polunećakinji Margariti, kćeri majstora Antuna Hrvatina njezina nećaka, s obvezom da ima dati trajno služiti dvije male mise godišnje, na dan njezine obljetnice smrti na oltaru Presvetoga Sakramenta u katedralnoj crkvi. U periodu dok Margarita ne dosegne dob za udaju, tu polovicu kuće moraju uzdržavati njezin otac Antun i njegova žena Celia, također s već navedenom obvezom služenja dviju malih misa. Ukoliko bi pak Margarita umrla prije svojih roditelja, ta polovica kuće imala bi pripasti drugoj djeci navedenoga majstora Antuna.«[1803]

Rapski građanin Bartolomej *di Bressa* poklanja »Bari, sinu Jakova *di Marinellis* polovicu kuće u kojoj u tom trenutku živi, kao i polovicu konobe ispod kuće te vrt i cisternu, zatim posjed koji se nalazi na području *Pasturan* zajedno s kućom i svim pripadnostima, želeći da

---

figloli de misser Francescho de Dominis suo fratello qual sarrà prete, con ubligation et celebration della messa ut supra. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 79-81, 22. III. 1580.

[1803] *Dona Santola Mrauich* (…)*Item lassa à Margarita sua nezza figliola de maistro Antonio Heruatin suo nepuote la mita della casa de soa habitatione posta in Capo danzo appresso la chiesia de San Uido con obligatione perpetoalmente far celebrare doi messe picole al anno nel giorno del suo anniuersario sopra el altare del Sacramento nella chiesia cathedrale.* (…) *et in tanto mentre la predetta Margarita sera peruenuta alla eta nubile, vole che maistro Antonio suo nepuote et Cecilia suo consorte gladano tal mita della casa con ditta obligatione de duoi messe picole (...) et se casu uenisse morire ditta Margarita nante el padre ouero madre essa vole che ditta mita della casa peruengi nelli altri figlioli de maistro Antonio* (…) HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 15v-6r, 25. I. 1551.

sve to pripadne njegovim nasljednicima. Ne bude li ih imao, tada bi navedeno trebalo pripasti njegovu ocu Jakovu i njegovim nasljednicima obvezujući primatelja legata i njegove nasljednike da imaju trajno davati jednomu dobrom svećeniku tri modija[1804] vina (149,4 litara), a on je zauzvrat dužan služiti dvije mise tjedno, petkom, na oltaru sv. Sebastijana u katedralnoj crkvi.« Nadalje, »svome dragom rođaku Bartolomeju *de Bergamo* ostavlja kuću koja se nalazi u gradu, u blizini gradske lođe, u kojoj trenutno stanuje Frane *de Schaffa* pok. Nikole, a koja je nekoć, pripadala njegovim predcima. Primatelj ovoga legata je dužan godišnje dati izreći jednu malu misu za njegovu dušu na blagdan sv. Josipa, 19. ožujka.«[1805]

Kada je riječ o legatima u životinjama, tada oporučitelji ostavljaju određenu životinju ili više njih (najčešće vola, kravu, tele, svinju ili pak ovce i koze, košnice pčela i sl.). Ponekad su oporučitelji odredili da se životinje trebaju prodati i novac od prodaje (ili pak najma) dati svećenicima ili redovničkoj zajednici koji će služiti određen broj misa za oporučiteljevu dušu. Primjerice, Cicilija, udovica Antuna Terčića ostavlja u nasljeđe jednoga vola koji »se treba prodati i od dobivene svote novaca određuje da se mansionarima katedrale Kristoforu *Picico* i Nikoli *Sudigna* plati milodar, a oni trebaju služiti dvije serije grgurovskih misa za njezinu dušu.«[1806] Rapska patricijka Marija *de Zaro* kći pok. Jeronima, trećoredica, ostavlja svojim susestrama, »redovnicama samostana sv. Antuna novac dobiven od najma polovice goveda za oranje, kojega u najmu drži Ivan, Subinov sin, i za nj plaća 5 libara godišnje (nešto manje od jednog dukata). Redovnice su dužne dati slaviti četiri male mise za njezinu dušu na dan oporučiteljičine smrti i to u katedralnoj crkvi na oltaru Presvetoga Tijela Kristova, čitavo vrijeme dok je životinja živa.« Nadalje, ista oporučiteljica ostavlja »svojim susestrama

---

[1804] Modij je srednjovjekovna mjera za žitarice i tekućinu. Venecijanski modij (*moggio; mozzo*) za vino iznosi 49,8 litara. Sena Sekulić Gvozdanović, »Srednjovjekovni sustav šupljih kamenih mjera u Istri, Hrvatskom primorju i kontinentalnoj Hrvatskoj. Uvod u istraživanje hrvatske metrologije II.«, *Prostor,* vol. III (1995), br. 1 (9), str. 76.

[1805] *Misser Bartholomeo di Bressa cittadin d'Arbe* (…) *Item per uia di legato ha lassato a Bare fiol de misser Jacomo de Marinellis la mitta della casa della presente sua habittion con la mitta della caneua dalla parte de Siroco, con il suo andito della corte et cisterna et l'altra mitta della casa con la mitta della caneua ha uoluto esser de Hieronymo fiol de misser Christofor da Bressa da Pag osuo cusin* (…) *Item ha lassato la sua posession posta in Pasturan inseme con la sua casa et altre habentie et pertinentie sue al soprascritto Bare (...) la qual non possi ne uaglia per alcun tempo uender, donar, permutar (...) con obligation che il ditto legatario et posteri tenuti et obligati siano perpetualmente dar moza tre de vino a un buon sacerdote, qual obligato sia di runa messa alla settimana nel giorno de venere nel Altar de Santo Sebastian nella Chiesa Cathedrale di Arbe.* (…) *Item ha lassato a misser Bartholomeo de Bergamo suo caro cusin una sua casa posta in questa citta nella contra della loza in la qual al presente stantia misser Francesho de Schaffa quondam misser Nicolo* (…) *con obligation di far dir ogni anno una messa picola per l'anima sua nel giorno de Santo Joseph alli 19 de Marzo.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 34v, 1. X. 1562.

[1806] *Dona Cicilia relitta quondam Antonio Tercich* (…) *Item disse essa testatrice hauer uno suo proprio manzo da Perichio Docturich, qual manzo uole et ordena che subito da poi la sua morte sia venduto per li infrascritti suoi heredi et che dal' retratto delli denari di esso manzo sian celebrare doi para di messe Gregoriane per l'anima di essa testatrice, uno paro per il reverendo miser pre Chirstoforo Picico et l'altro per il reverendo miser Nicolo Sudigna manssionarii, con l'elemosina consuetta.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 3v, 8. XII. 1585.

Elizabeti i Mariji *de Dominis,* redovnicama u navedenom samostanu, četiri košnice pčela, a one su dužne dati slaviti »četiri male mise na dan obljetnice smrti na oltaru Presvetoga Tijela Gospodnjeg, sve dok budu trajale košnice«.[1807]

Nije rijetka pojava ostavljanja životinja svećeniku ili još češće redovničkoj zajednici bez nakane prodaje jer, kako je poznato, samostanski kompleksi bili su i središta gospodarske djelatnosti, odnosno posjedovali su diljem komunalnoga distrikta veće ili manje površine obradive zemlje ili pašnjaka na kojima su pasla stada, a životinje se koristilo kao pomoć u obradi zemlje. Isto tako proizvodi životinjskoga podrijetla služili su za prehranu i odijevanje. Katarina, udovica Antonija Romunja ostavlja franjevačkoj redovničkoj zajednici sv. Eufemije u Kamporu »jednoga svojeg vola, crne boje i jednu od dviju svinja obvezujući ih da za njezinu dušu i dušu njezina pokojnoga muža slave neodređen broj grgurovskih misa.« Međutim, dodala je odredbu u kojoj stoji da »ukoliko njezin sin Ivan želi platiti fratrima svotu u vrijednosti navedenih životinja, oni su dužni vratiti životinje, kako nalaže pravda.«[1808] Kada je riječ o kozama i ovcama koje se u rapskim oporukama vrlo često navode u vidu pobožnih legata, primjetno je da oporučitelji ostavljaju uglavnom veći broj navedenih životinja od po nekoliko primjeraka, a ponekad i čitava stada. Rapski građanin Nikola *Rippa* odnosno Giričić pok. Frane ostavio je svojoj izvanbračnoj kćeri Franici i njezinim nasljednicima, osim zemljišnih nekretnina, i »sve svoje ovce i koze, s trajnom obvezom narudžbe slavljenja jedne male mise svaki tjedan u kapeli sv. Ivana Krstitelja i za sva buduća vremena te jedne konventualne mise i pet malih misa na obljetnicu oporučiteljeve smrti, za njegovu dušu.« [1809]

[1807] *Madona Maria de Zaro del quondam misser Gieronimo picocchara nobila d'Arbe (…)Item lassa alle uenerande monache de Santo Antonio tutta la sua mitta d'uno bue arratorio qual tiene Zuane figlio di Subbina per le qual sua mittà gli paga detto Zuanne d'affitto lire cinque all'anno, con condition però che dette monache siano tenute far celebrar al altar del Corpus Domini nella cathedrale messe quatro piccole durante detto bue nel giorno del anniuersario suo per l'anima sua.* (…) *Item disse hauer da Martin Gergurinich detto Surotura busi otto d'appe alla mittà, qual sua mittà lassa alle suor Isabetta et Mare sorelle de Dominis monache nel detto monasterio di Santo Antonio et che siano ubligate far celebrar al altar del Corpus Domini ut supra nel giorno del anniuersario suo messe piccole numero quatro dumontre durarrano dette appe*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 82, 22. III. 1580.

[1808] *Dona Catharina relitta del quondam Antonio Romugn* (…) *Item detta testatrice per uia di legato et per amor di Dio lassa alli venerandi frati di Santa Euffemia uno suo manzo negro et uno delli doi porci quai si attroua hauere, con questa pero espressa conditione che detti frati siano obligati cellebrar tante para di messe Gregoriane per l'anima di essa testatrice et del prescritto quondam suo marito quanto sarano estimati detti animali, Dechiarando che uolendo il giadetto Zuane suo figliolo esborsare alli detti Padri il ualore di essi, allhora siano obligati quelli restituire senza alcuna acceptione, ouer figura di giuditio.* HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 8-9, 25. IX. 1589.

[1809] *Ser Nicolo Rippa alius Giriçich quondam ser Francesco cittadin d'Arbe* (…) *Item saluis premissis lassa alla predetta putta Franizza soa figliola natural per uia di legato et per amor de Dio* (…) *con tutti et cadauni soi animali pecudini et caprini in qualonque luoco nell'suo segno esistenti, quali tutti sopascritti beni ut supra legati alla detta soa figliola esso testador lassa per amor de Dio et sotto perpetuo fidei commisso ac perpetua obligation di far cellebrar una messa piccola ogni settemana in la capella de Santo Gioanni Battista soprascritto nec non vna messa conuentual et cinque piccole perpetuis futuris temporibus nell'giorno dell' suo anniuersario per l'anima soa.* HR DAZD, 28, RB; PAB, k. 14, sv. II, fol. 36-37, 11. XII. 1559.

Rapski su oporučitelji ostavili i priličan broj predmeta za svakodnevnu uporabu obvezujući primatelje da imaju dati služiti mise za njihovu dušu. Analizirajući vrste uporabnih predmeta, može se uočiti da se najčešće radi o dijelovima pokućstva (kreveti, škrinje), zatim predmetima vezanim uz kuhinju (različito posuđe, pribor za jelo) te tekstilnim predmetima šire kućanske uporabe (posteljina, stolnjaci, prekrivači, zavjese) i sl.

Širok dijapazon različitih uporabnih i ukrasnih predmeta u vidu pobožnih legata ostavila je građanka Magdalena, udovica zidarskog majstora Grgura Pukorića, svojoj nasljednici i izvršiteljici oporuke, dragoj sestri Stani. Među ostalim, u njezinoj posljednjoj volji navodi se ormar izrađen od orahovine, stol od orahovine, slika s motivom Isusa Krista, jedna korištena obojana škrinja, jedan kotao i dva mlinska kamena. Također, ostavila joj je i četiri prstena. Stana je pak dužna, za oporučiteljičinu dušu i duše njezinih pokojnih, dati izreći petnaest serija grgurovskih misa. Oporučiteljica zahtijeva i jednu seriju istih misa za dušu njezina pok. oca i dvije serije misa za dušu njezina pok. supruga. Mise bi trebali služiti fratri ili svećenici, prema sestrinu izboru.[1810] Dakle, Stana bi trebala dati odslužiti ukupno 540 misa za svoju sestru i njezine bližnje pokojnike. Također, svome nećaku, redovničkome kandidatu, fra Jurju, sinu majstora Kristofora, oporučiteljica Magdalena ostavlja postolje kreveta, postelju od perja, dvije plahte, dva jastuka s jastučnicama, jedan modri pamučni prekrivač, jedan pokrivač od grube tkanine, stolnjak, »kamižot«, jednu bijelu zavjesu te na kraju 100 libara (15,6 dukata) od (prodaje) kuće koju posjeduje u Zadru, što mu se ima dati kad bude pjevao svoju mladu misu. Oporučiteljica zahtjeva od fra Jurja da, dok bude živ, treba svake godine, na obljetnicu njezine smrti, pjevati ili dati (nekome) pjevati konventualnu misu u crkvi sv. Ivana za njezinu dušu.[1811] Marina, kći pok. majstora Frane *Burighella,* u oporuci

---

[1810] *Dona Maddalena relitta quondam magistro Gregor Puchorich murador* (…) *Item ha lasato a la predetta dona Stana sua sorela et comissaria quatri suoi annelli doro, cioe una uera uno con una piera paonaça, uno con una piera uerde et il quarto con una piera rossa , una credenza de nogera, una tauola de nogera, una Imagine del nostro Signor, una cassa rota depenta, una caldiera et uno par de Masine. Item ha uoluto che la prefata dona Stana sua sorela et herede infrascritta obligata sia far dir para quindece di messe de San Gregorio per l'anima sua et delli suoi morti. Item uno par di messe pur de San Gregorio per l'anima del quondam suo padre. Item duoi para di messe pur de San Gregorio per l'anima del quondam suo marido et questo per preti o frati come parera alla predetta sua sorela.* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 6v, 13. I. 1565.

[1811] (…) *In primis ha lassato a fra Zorzi fiol del predetto maistro Christophoro uno suo letto (...) coe una lettiera, uno letto de piuma, duoi linzioli, uno chauezal, duoi cossini con le sue entime, una coltra biaua soto bombaso, rachna a suo benplacito, una filzada, un banchal con le sue (...) chamisoto et una sua cortine biancha et lire cento di danari qual ha uoluto che gli sian date quando cantara la sua messa nouella et questo del retrato de una sua casa existente nella citta di Zara con questo che esso fra Zorzi fina che uiuera tenuto sia ogni anno nel giorno del suo anniuersario cantar ouero far cantar una messa conuentual nella anteditta chiesa de santo Zuane per l'anima sua*. Isto, fol. 6rv.

ostavlja svećeniku *Caligo* »veliku novu plahtu na kojoj leži, a nakon njezine smrti on treba reći jednu seriju grgurovskih misa za njezinu dušu.«[1812]

Često su oporučitelji u pobožne svrhe ostavljali pojedine dijelove svoje odjeće ili neku vrstu tkanina koje su posjedovali. Navedene vrste legata primali bi najčešće članovi obitelji ili pojedinci posvećenoga života, koji su za primljeni legat trebali izvršiti obvezu služenja misa za dušu darovatelja. Od vrsta odjeće, kao pobožni legati spominju se haljine, prsluci, košulje, ogrtači, halje i slično. Tako je Marica, sluškinja u patricijskoj kući *Galzigna* ostavila »svojoj sestri Orsi jednu škrinju kao i košulje, haljine, kamižot od janjeće kože kao i sve druge predmete, a ona je dužna dati slaviti za nju jednu seriju grgurovskih misa.«[1813] Ima i donacija namijenjenih pojedinim svećenicima koje se za primljene legate obvezuje na slavljenje misa za dušu oporučitelja i njegove pokojnike. Tako je rapska stanovnica podrijetlom Krčanka, Marieta *d'Arpresti* odredila da se »njezinu ispovjedniku Frani *Caligo* treba dati jedna haljina pepeljasto sive boje kao naknada za služenje jedne serije grgurovskih misa za njezinu dušu.«[1814] Rapski kanonik Juraj *de Marinellis* darovao je trojici svoje svećeničke subraće odjeću i to »jednu halju od samta namijenio je Frani *Caligo,* jednu svoju kotu i staru halju od sukna darovao je Mihaelu *Glioglia,* a jednu svoju halju koja je pripadala majstoru Ivanu *Burigela* ostavio je svećeniku Ivanu iz Nina« te svu trojicu obvezuje na služenje grgurovskih misa za njega.[1815]

Neznatan je broj liturgijskih predmeta koji se daruju u svrhu služenja misa »za spas duše«. Uglavnom je riječ o liturgijskome ruhu koje se poklanja pojedinome svećeniku s kojim je oporučitelj bio vezan obiteljskim ili prijateljskim vezama, i od kojega traži služenje određene vrste misa nakon smrti. Tako je, primjerice, Margarita, nezakonita kći pok. svećenika Antuna *Picico,* ostavila »svećeniku Nikoli, sinu Frane Kirinića jedno svećeničko ruho, obvezujući ga, nakon što proslavi svoju mladu misu, na služenje dviju serija

---

[1812] *Marichna figliola del quondam maistro Francesco Burighella* (…) *Item lassa al sudetto reuerendo Caligo uno suo linzuol grande nouo sopra qual lei al presente giace accio li dica subito dopoi la sua morte vno paro di messe Gregoriane per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 8v, 26. VIII. 1591.

[1813] *Mariza al presente masera del misser Galzigna di Galzigna* (…) *instituisse sua herede uniuersal Orsa sua sorella masera del Zuan Zucian la qual per uigor dela dita heredita hauer debbi una casa noua, tutte le camise, uesture, camiso, una peliza angelina con le altre robe quali in essa li atrouano in casa del soprascritto suo patron obligando la detta sua sorella che sia tenuta di farli dir uno paro di messe Gregoriane*. HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 14r, 9. III. 1567.

[1814] *Dona Marieta d'Arpresti da Ueglia habitante in questa citta* (…) *a misser pre Francescho Caligo suo confesor sia dana la sua uestura beretina di rasa in pagamento d'uno paro di messe gregoriane d'esser per lui celebrate per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. IX, fol. 22r, 14. XI. 1576.

[1815] *Il reuerendo misser pre Zorzi de Marinells canonico* (…) *Item lasso a misser pre Francescho Caligo una dele mie ueste de samito per le mese gregoriane. Item lasso a pre Michel Glioglia una mia cota la qual li sera data da madona abadesa et una ueste uecia de pano per le mese de san gregorio. Item lasso una ueste mia a pre Zuane de Nona la qual sia dal maistro Zuane Burigela per le mese de san gregorio.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 28v, 28. XII. 1570.

grgurovskih misa, jednu za njezinu dušu, a drugu za dušu pokojnoga svećenika Kristofora Volonića, njezina prijatelja.«[1816]

Samo je nekoliko legata u knjigama koje oporučitelji daruju u svrhu služenja misa »za spas duše«. Primjerice, mansionar katedrale Ivan Fabijanić »ostavlja svoj misal i sve svoje knjige svome prvom izvršitelju oporuke, a ujedno i notaru Kristoforu Fabijaniću, koji je za njega dužan slaviti jednu seriju grgurovskih misa.«[1817]

Na kraju treba izdvojiti oporuku građanke Helene Milošić, koja ostavlja širok dijapazon legata namijenjenih služenju brojnih misa »za spas njezine duše« i duše njezinih bližnjih. Helena određuje da »u razdoblju jedne godine nakon njezina preseljenja (u vječnost, op.a.) izvršitelji njezine oporuke trebaju kupiti dvije misnice po cijeni od 12 libara (1,8 dukata) za jednu. Jednu misnicu za franjevce sv. Ivana, a drugu za franjevce trećoredce sv. Frane na Komrčaru, a također im moraju dati sedam malih libara (oko 1 dukat). Oni trebaju slaviti jednu seriju misa sv. Grgura u crkvi sv. Ivana za njezinu dušu. Potom su izvršitelji oporuke dužni dati franjevcima sv. Ivana jedan omot meke sive raše, a oni su obvezni za njezinu dušu slaviti jednu seriju grgurovskih misa. Nadalje, oporučiteljica je darovala nekoliko novčanih legata kako bi se mogle služiti grgurovske mise: dva zlatna dukata ostavila je izvršiteljima oporuke i rođacima kako bi oni naručili dvije serije grgurovskih misa, jednu za dušu njezina pokojnog oca, drugu za dušu njezine pokojne majke. Jednu zlatnu škudu ostavila je svećeniku Jeronimu Mirkoviću obvezujući ga slaviti jednu seriju grgurovskih misa za njezinu pokojnu sestru Eufemiju, jednu zlatnu škudu namijenila je svome rođaku s Paga, svećeniku Nikoli Hvačiću kojega obvezuje na služenje jedne serije grgurovskih misa za svoju dušu. Jednu zlatnu škudu ostavila je bilježniku koji piše njezinu oporuku, Frani Jačini, kojega također zadužuje služiti navedene mise za njezinu dušu. Zatim ostavlja svojoj rođakinji Eufemiji, supruzi Luke Meršića, tavan u kojem trenutno stanuje, na korištenje i to na sljedećih pet godina, a nakon toga tavan treba pripasti njezinim nasljednicima, s obvezom slavljenja šest malih misa, zadušnica, svake godine, i to na Novu godinu za pokojnoga oca, 9. ožujka za pokojnu majku, 12. veljače za dušu pokojne sestre Eufemije, 9. travnja za dušu pokojnoga brata Frane, 6. lipnja za dušu drugoga pokojnog brata Ivana i naposljetku na obljetnicu

---

[1816] *Dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico* (…) *Item ha lassato á chierico Nicolo fiol de Francesco Chirinich tutto uno suo paramento sacerdotale con obligo che quando dira la sua messa nouela sia tenuto dir duoi para di messe de Santo Gregorio per l'anima sua et di chierico Christophoro Volonich suo compagno*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 18r, 6. V. 1588.

[1817] *Venerabilis dominus presbiter Ioannes Fabbianic manssionarius ecclesie cathedrale arbensis* (…) *Item reliquit mihi presbitero Christophoro suum missale et omnes suos libros cum obligatione quod pro anima sua celebrari debeam unum pare missarum Sancti Gregorii.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 10v, 27. VII. 1566.

oporučiteljičine smrti treba se slaviti šesta mala misa u ovome nizu. Zatim ostavlja izvršiteljima oporuke kravu s polovicom teleta koja se trenutno nalazi u rukama i pod upravom Frane Hazije pod obvezom služenja serije misa sv. Grgura za dušu pokojnog joj brata Ivana, u čijem je vlasništvu krava bila. Na kraju, izvršitelju oporuke ostavlja i škrinju koja je pripadala njezinu pokojnom bratu Frani, pokrivač za krevet, jastuk i jastučnicu kako bi on mogao služiti seriju grgurovskih misa.«[1818] Ukupno se za dušu oporučiteljice Helene i njezinih pokojnih članova uže obitelji trebalo odslužiti 276 misa. Iz navedenoga se može razaznati da je Helena Milošić bila vrlo pobožna te je očito smatrala da će ostavljanjem brojnih legata u svrhu služenja misa za spas svoje duše i duše njezinih pokojnih sigurnije postići navedeni cilj.

[1818]*Helena Milosich* (…) *Item uole et ordena che in termene de uno anno dapoi la soa migratione siano conprate per li soi commissarii doi pianete de lire 12 luna, una alli fratti de san Zuane et altra alli fratti de San Francesco de Campo Marzo alli quali uole siano date per essi soi commissarii lire sette de picoli et che quelli cellebrar debbano una uolta le messe de Santo Gregorio in la chiesia de San Zuane per lanema soa. Et alli fratti de san Zuane ditti commissarii debbano dar lire sei et una filza de rassa molle beretina et che quelli tenuti siano celebrare una uolta per lanema soa le messe de Santo Gregorio.*(…) *Item lassa alli ditti soi comissarii et zermani doi ducati d'orro obligando quelli a douer cellebrar doi uolte le messe de san gregorio vna uolta per lanema del quondm suo padre et l'altra uolta per lanema della quondam soa madre. Item lassa a misser pre Gieronimo Mircouich il uecchio uno scudo doro obligando quello cellebrare vna uolta le messe de santo gregorio della quondam Eufemia soa sorella. Item lassa a misser pre Nicolo Huachich da Pag osuo parente vno scudo dorro obligando quello vna uolta cellebrare le messe de santo gregorio per l'anema soa. Item lassa a me nottario infrascritto vno scudo doro obligandome una uolta cellebrare le messe de santo gregorio per lanema soa. Item in segno d'amore ordena et uole che Eufemia moglie de Luca Mersich sua zermana possa habbitare et goder vno suo soler nel quale essa testatrice al presente habbita per anni cinque per anni cinque solamente e non piu oltre, quello con diligentia gouernando comme si conuiene ad vna donna da bene et passati che seranno ditti cinque anní vole che esso soler peruengi in li infrascritti soi heredi con obligatione di celebrar ouer far cellebrare messe sei al anno picole, una il di del anno nouo per lanema della quondam suo padre, seconda alli nono de marzo per lanema della quondam soa madre, terza alli dodece febraro per lanema della quondam Eufemia soa sorella, quatra alli noue aprile per lanema del quondam Francesco suo fratello, quinta alli sei de luio per lanema del quondam Zuane suo fratello, sexta ueramente nel giorno del anniuersario di essa testatrice. (...) Item lassa in segno de amore alli ditti soi commissarii vna uacca con la mita de uno uittello la qual al presente si ritroua nelli mani et al gouerno di Francesco Hazia obligando quelli cellebrare vna uolta le messe de santo gregorio per lanema del quondam Zuane suo fratello del qual fo la ditta vacca. Item lassa al predetto misser pre Frncesco suo commessario vna cassa de talpon la qual fo del quondam suo fratello. Item lassa al ditto misser pre Francesco commessario vno couertor biauo sotto bambaso vno cossin con la soa antemella il miigliore aouer cernire, obligando quello cellebrar vn uolta le messe de santo gregorio.* HR DAZD, 28, RB, FJ, , k. 12, sv. VI, fol. 28r-29r, 27.II.1554.

***

Provedena analiza distribucije legata u svrhu služenja različitih vrsta misa za dušu oporučitelja i njihovih pokojnih članova obitelji omogućuje određene zaključke. Na temelju oporučnih odredbi o služenju različitih vrsta misa, koje su stanovnici rapske komune donosili u svojim posljednjim voljama, primarno se može zamijetiti da su oporučitelji podrijetlom iz svih društvenih slojeva odredili da se za njihovu dušu i duše njihovih pokojnih predaka treba slaviti velik broj misa. Ponajprije se to odnosi na mise koje su se trebale slaviti na dan njihova pogreba i takvih je misa ostavljen najveći broj. I u ranonovovjekovnome razdoblju vrlo su popularne bile i tzv. grgurovske mise, čime je nastavljena srednjovjekovna tradicija održavanja ove vrste misa koje su smatrane izrazito djelotvornima za oslobođenje duše iz čistilišta. Gotovo u svakoj drugoj oporuci nalazi se odredba za služenjem grgurovskih misa, a naručivali su ih oporučitelji iz svih društvenih slojeva. U značajnijem broju oporuka navode se i mise koje su se trebale slaviti na obljetnicu smrti oporučitelja ili člana oporučiteljeve obitelji. Potom se od vrsta misa u rapskim posljednjim voljama spominju još i male mise, velike ili konventualne mise te mise bdijenja.

Rapski su testatori u svojim posljednjim voljama donosili odredbe o služenju misa »za njihovu dušu«, ali i za duše njihovih pokojnih članova obitelji ili prijatelja. Ipak, najveći broj misa služen je za dušu oporučitelja ili oporučiteljice, a zatim su znatno rjeđe pojedini oporučitelji izricali određene misne nakane za duše pokojnih članova obitelji, u prvome redu roditelja, supružnika, braće i sestara, a najmanje za duše pokojne djece i daljnje rodbine te prijatelja i dobročinitelja.

U svrhu služenja misa *pro remedio animae*, rapski oporučitelji su u svojim posljednjim voljama ostavili priličan broj raznolikih legata namijenjenih ponajprije pojedinim svećenicima ili redovnicima odnosno redovnicama te kolektivno crkvenim ili redovničkim zajednicama, koji su trebali izvršiti obvezu slavljenja misa. Legati su darovani i članovima oporučiteljeve uže ili šire obitelji koje su oporučitelji obvezali na narudžbu slavljenja određene vrste misa i pokriće milodara za njihovo služenje. Kada je riječ o vrstama legata darovanih u svrhu služenja misa za duše pokojnika tada je primjetno da se najveći broj legata odnosi na novac i zemljišne nekretnine, potom na kućanske uporabne predmete te odjeću i tkanine i u nešto manjem omjeru na stambene objekte, životinje i prehrambene proizvode. Najmanje legata oporučitelji su ostavili u vidu nakita, knjiga, slika i liturgijskih predmeta.

VIII. MOLITVE I DJELA POKORE »ZA SPAS DUŠE« OPORUČITELJA

1. Molitve »za spas duše« oporučitelja

U srednjemu i ranome novom vijeku molitva živih za dušu pokojnika, kao njihov zagovor kod Boga (*intercessio*), smatrana je djelotvornom pomoći za oprost njegovih grijeha i lakši i brži prelazak duše iz čistilišta u Raj.[1819] Ujedno, obveza moljenja kao i održavanja brojnih misa za dušu preminuloga bila je prilika za očuvanje obiteljske memorije odnosno sjećanja na preminuloga.[1820]

Nerijetko su rapski oporučitelji ostavljali različite vrste legata svojim nasljednicima, izvršiteljima oporuke ili svećenicima, redovnicama ili redovničkim zajednicama s kojima su razvili intimniju duhovnu vezu tijekom života, obvezujući ih moliti za njihovu dušu. Kada je oporučitelj ostavio legat određenoj osobi pod uvjetom da primatelj legata moli za njegovu dušu ili dušu njegovih pokojnih ili pak za odrješenje grijeha tada je to u rapskim posljednjim voljama naglašeno izričajima (formulama): *açio habia causa pregar Idio per lanima sua,*[1821] *acio habi causa pregar Idio per lanima di essa testatrice,*[1822] *chel preghi Dio per lanema soa,*[1823] *acio si recordi pregar per l'anima sua,*[1824] *acio recordar si habbia de lanima sua a pregar la Maesta de Dio per remission di suoi peccati*[1825] i u sličnim alternacijama. Na temelju provedene kvantitativne analize razaznaje se da je u 81 rapskoj posljednjoj volji ostavljeno ukupno 328 raznovrsnih legata namijenjenih 206 različitih primatelja s obvezom da mole Boga za dušu oporučitelja ili njegovih pokojnih. Legate koje obvezuju na molitve darivali su oporučitelji iz svih društvenih slojeva i oba spola.

1.1. Primatelji legata usmjerenih za molitve

Iz prikaza na Grafikonu 69. primjetne su četiri osnovne kategorije primatelja legata u svrhu molitava.

[1819] R. N. Swanson, *Religion and Devotion,* pogl. »The pilgrimage of life and death«, str. 227; Takami Matsuda, *Death and Purgatory in the middle English Didactic Poetry*, D. S. Brewer, Cambridge, 1997., str. 28; Miri Rubin, *Charity and Community in medieval Cambridge*, Cambridge University Press, 1987., str. 66.

[1820] Matthew Lundin, *Paper Memory;A sixteenth-century townsman writes his world,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 2012., str. 165.

[1821] *Dona Mathia Zanetcha* (…). HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32v, 27. VIII. 1550.

[1822] *Dona Euphemia relitta quondam Gregor Perosa* (…) Isto, sv. IV, fol. 33v, 19. II. 1550.

[1823] *Helena Milosich* (…)HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 29r, 27. II. 1554.

[1824] *Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator* (…) HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18. Sv. VI, fol. 40v, 10. VI. 1592.

[1825] *Dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico* (…) HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 17v, 6. V. 1588.

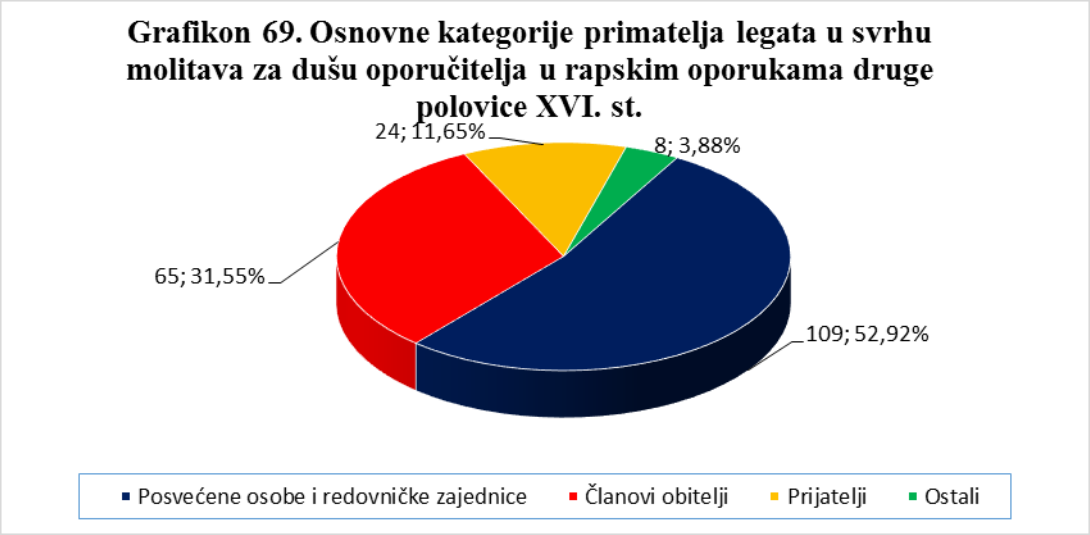

Prva obuhvaća posvećene osobe ili pak crkvene institucije (npr. rapski kaptol) i redovničke zajednice u čijem je dnevnom ritmu života molitva zauzimala značajno mjesto. Upravo je to glavni razlog učestaloga ostavljanja legata navedenoj skupini primatelja, kojih je bilo 109 odnosno 52,92 % od ukupnoga broja primatelja navedenih legata. Nadalje, može se ustvrditi da su primatelji, kojima su oporučitelji darovali legate u svrhu izricanja molitava, dolazili i iz kruga oporučiteljeve uže i proširene obitelji (djeca, braća i sestre, supružnici, nećaci, rođaci, zetovi, snahe, šogori i bake), te je 65 osoba iz navedene skupine primilo raznovrsne legate, što čini 31,55 % od ukupnoga broja primatelja navedenih legata. Zamjetna je i skupina prijatelja oporučitelja kojima se daruju legati usmjereni za molitve, a takvih je bilo 24, odnosno 11,65 % od ukupnog broja primatelja. Naposljetku slijedi skupina ostalih primatelja u koju se ubrajaju bratovštine, sluge, siročad i siromašni članovi rapskoga društva, te je ukupno 8 primatelja (odnosno 3,88 % od ukupnog broja primatelja) iz navedene kategorije dobilo pobožne legate s obvezom moljenja za dušu oporučitelja.

Grafikon 70. prikazuje detaljniju raščlambu primatelja legata s ciljem izricanja molitava *pro anima testatoris*. Kada je riječ o primateljima koji pripadaju skupini posvećenih osoba i redovničkim zajednicama, među najučestalijima su članovi regularnoga klera, koji se u 18 slučajeva (8,74 % od ukupnoga broja primatelja molitvenih legata) navode kao primatelji legata. Nadalje, legate upućene u svrhu molitava primali su i članovi rapskoga kaptola, njih 10, odnosno 4,85 %. U ovoj kategoriji nalaze se pojedine osobe iz rapskoga klera s kojima je oporučitelj tijekom života razvio posebnu duhovnu vezu, što se prvenstveno odnosi na ispovjednike (4), odnosno 1,94 %, a potom i notare koji dolaze iz svećeničkih krugova (2), odnosno 0,97 % od ukupnoga broja primatelja). Još jedna podskupina u navedenoj skupini primatelja ne smije biti izostavljena, a riječ je o kandidatima za primanje svećeničkoga reda, odnosno budućim redovnicama i redovnicima, koje oporučitelji podsjećaju da, nakon što budu

zaređeni, za primljeni legat trebaju moliti Boga za dušu oporučitelja. Oni su navedeni u 8 slučajeva, odnosno čine udio od 3,88 % od ukupnoga broja primatelja. Kaptol se kao crkvena institucija spominje u 4 slučaja (odnosno 1,94 %) kao primatelj legata s obvezom moljenja za dušu oporučitelja.

Grafikon 70. Primatelji legata u svrhu molitava za dušu oporučitelja u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća

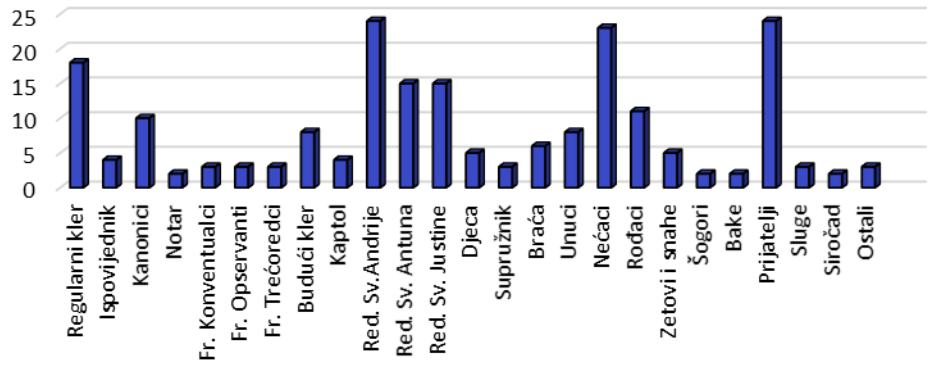

Ženske redovničke zajednice kao i redovnice koje su im pripadale najviše se spominju kao primatelji navedenih legata i to u 54 slučajeva, što čini udio od 26,21 % u ukupnome broju primatelja. Među njima, najučestaliji primatelji su benediktinke sv. Andrije te se one navode u 24 slučaja, što čini udio od 11,65 %, a trećoredice sv. Antuna i benediktinke samostana sv. Justine u jednakom su broju navedene kao primatelji legata, a on iznosi 15, odnosno 7,28 % od ukupnoga broja primatelja legata usmjerenih za molitve *per l'anima*. Muške franjevačke redovničke zajednice i njihovi pojedini članovi kao primatelji navedenih legata spominju se u 9 slučajeva i čine udio od 4,38 % od ukupnoga broja primatelja. Svaka rapska franjevačka zajednica spomenuta je u 3 navrata te čini udio od 1,46 % u ukupnome broju primatelja molitvenih legata.

U kategoriji primatelja legata iz obiteljskoga kruga oporučitelja zamjetno je da oporučitelji učestalije ostavljaju legate pojedincima iz šire obitelji (nećacima, rođacima, zetovima, snahama, šogorima, unucima, bakama i sl.), koji se kao primatelji navode u 51 slučaju (što čini 24,75 % od ukupnoga broja primatelja), dok su oni iz uže obitelji oporučitelja (supružnici, djeca, braća i sestre) kao primatelji navedeni samo u 14 slučajeva, što čini udio od 6,80 % od ukupnoga broja primatelja legata usmjerenih za molitve. U kategoriji kojoj pripadaju članovi šire oporučiteljeve obitelji, najviše legata ostavljeno je nećacima koji se u 23 slučaja spominju kao primatelji (odnosno 11,16 %). Potom su se molitveni legati darivali rođacima koji se navode u 11 slučajeva, (odnosno 5,34 %). Unuci se spominju u 8 navrata

(odnosno 3,88 %). Zetovi i snahe navode se u 5 slučajeva (odnosno 2,43 %) i na kraju šogori i bake su primatelji u 2 slučaja, što je 0,97% od ukupnoga broja primatelja legata usmjerenih na molitve. Kada je riječ o članovima uže obitelji, tada se kao primatelji spomenutih legata najviše navode braća i sestre, i to u 6 slučajeva (odnosno 2,91 %), potom djeca oporučitelja u 5 slučajeva (odnosno 2,43 %) te supružnici u 3 slučaja (odnosno 1,46 % od ukupnoga broja primatelja navedenih legata). Kategoriji »ostalih« primatelja legata pripadaju sluge koji se navode u 3 slučaja (odnosno 1,46 %), dok je siročad navedena u 2 slučaja, što čini udio od 0,97 % u ukupnome broju primatelja molitvenih legata. Jednom se navode bratovštine, siromašna djevojka i kum, što čini udio od 1,46 % u ukupnome broju primatelja legata usmjerenih za molitve.

1.2. Vrste legata namijenjenih za vršenje molitava »za dušu oporučitelja«

Rapski oporučitelji darovali su ukupno 328 legata s nakanom da za primljeni legat treba moliti za njihovu dušu.

Grafikon 71. Vrste legata darovanih u svrhu vršenja molitava za dušu oporučitelja i njegovih pokojnih u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća

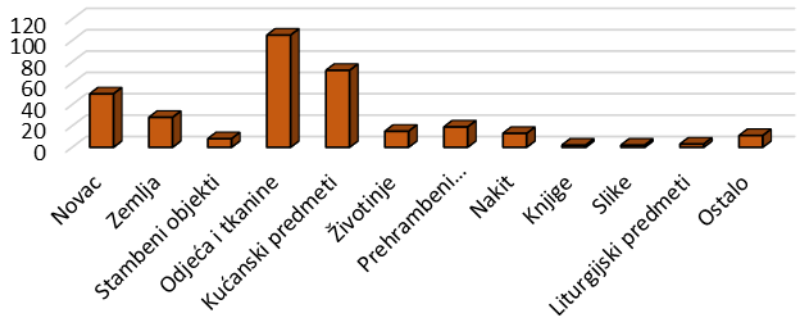

Ukoliko se razmotre vrste pobožnih donacija koje su oporučitelji donirali s ciljem molitve *pro anima testatoris*, što je prikazano na Grafikonu 71., može se uočiti da je najviše legata, njih 105, ostavljeno u odjevnim predmetima i tkaninama, što čini 32,01 % od ukupnoga broja legata usmjerenih za molitve. Slijedi darivanje predmeta vezanih uz svakodnevnu uporabu te je takvih legata ostavljeno 72, odnosno 21,95%. Potom oporučitelji ostavljaju novčane legate, njih 50, odnosno 15,24 %. Nadalje, Rabljani daruju legate u zemljišnim nekretninama (vinogradi, vrtovi, obradive i neobradive površine, pašnjaci, i sl.), a takvih je legata ostavljeno 28, odnosno 8,54 %. Nešto je manje ostavljeno hrane i prehrambenih proizvoda (19 legata, odnosno 5,79 %) te životinja (15 legata, odnosno 4,57 %). Nezanemariv broj legata odnosi se na nakit, a iz te skupine ostavljeno je 13 legata, odnosno 3,97 %. Manji broj legata koji su

ostavljani da bi se molilo za dušu oporučitelja odnosi se na nastambe (kuća, dijelovi kuće, tavan, konoba, poljska kućica i sl.) (8 legata, odnosno 2,44 %). U najmanjoj mjeri darivani su liturgijski predmeti (3 legata, odnosno 0,92 %), knjige (2 legata, odnosno 0,61 %) i slike (2 legata, odnosno 0,61 %), vjerojatno stoga što su ih oporučitelji rijetko posjedovali. Pod kategoriju »ostalo« ubrajaju se općenita navođenja oporučitelja koji ističu da daruju »sva svoja dobra«, »dio dobara«, »preostali dio dobara«, »četvrtinu miraza« i sl., a takvih je legata ostavljeno 11, odnosno 3,35 % od ukupnoga broja legata ostavljenih u svrhu molitava za dušu oporučitelja koje su primatelji za primljeni legat bili dužni izvršiti.

Budući da je u prethodnim poglavljima već bilo riječi o raznolikim legatima ostavljanima iz različitih pobožnih pobuda i razloga, uključujući i obvezu molitve *pro anima testatoris*, ovdje se navodi samo nekoliko primjera koji ilustriraju raznolikost legata koje su rapski oporučitelji davali s nakanom da primatelji mole za njihovu dušu. Katarina *Marihnina*, supruga majstora Frane iz Venecije, podrijetlom Rabljanka, odredila je »svome nasljedniku da treba dati njezinome ispovjedniku Dominiku *de Nimira* šest libara koji služe za otplatu ostatka njezina duga i s kojima od Frane Dorčića iz Baške može otkupiti i ponovno dobiti jednu njezinu srebrnu vilicu, i korice u kojima se držao jedaći pribor, zajedno sa srebrnim lančićem, te s navedenim stvarima može raspolagati, i dužan je moliti Boga za oprost njezinih grijeha.« Nadalje, ista oporučiteljica ostavlja »Fumiji, kćeri njezine rođakinje Perine, jedan par krunica načinjenih od crnog jantara sa pedeset srebrnih križića, njezinoj drugoj kćeri Antoniji daruje par rukava od crnoga baršuna i platnenu suknju odnosno »kamižot«, a trećoj kćeri Katerini namjenjuje sve svoje kožuhe od kozje kože koje se nalaze u Baškoj kao i jednu od vidre, s nakanom da mole Boga za njezinu dušu.«[1826] Patricijka Antonija, kći pok. Jeronima *Zaro*, trećoredica darovala je novčane i zemljišne legate nekolicini primatelja, točnije, dvama ženskim samostanima, sv. Andrije i sv. Antuna te im je namijenila »15 dukata koji se imaju dati u vidu nekretnina na onome mjestu koje najviše odgovara njezinim nasljednicima, i to kako bi redovnice molile Gospodina Boga za njezinu dušu.« Zatim, u »vidu legata i za ljubav Božju ostavlja svojoj sestri Franciski, supruzi Kristofora *de Dominis* pok. Antuna 10 dukata

[1826] *Dona Catharina Marihnina consorte de magistro Francisco da Uenetia* (…) *Item uuole che per infrascritto suo herede sian datte al predetto misser pre Domenego de Nimira (suo confessore) lire sei di contanti quale sono per il ressiduo d'un suo debito, con le qual possi riscoter et rehauer da Francesco Dorcich da Besca un suo piron de arzento, con la so vazina et chaenelleta d'arzento et l' istesse cose galder et di quelle disponer atio che habbia causa pregar Iddio per remission di suoi peccati. Item lassa a Fumia fiola della antedetta dona Perina sua cugina uno paro di patri nostri negri d'ambro con le 50 crosette de arzento. Item lassa ad Antonia fiola d'essa dona Perina uno paro di manege de ueludo negro et un suo camisotto de tella atio habiano causa pregar Iddio per l'anima sua. Item lassa a Chaterina fiolla della sudetta dona Perina tutte le so pelle capretine conze existente in Besca et una sua Vidra atio habbiano causa pregar Iddio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 39r, 28. VI. 1573.

kako bi si ona mogla kupiti zlatne naušnice i da ih nosi za njezinu ljubav i sjeti se moliti Gospodina Boga za njezinu dušu.« Naposljetku, »ostavlja svojim nasljednicima 10 dukata, a oni su dužni kupiti kalež i jednu mušku halju od cijenjene tkanine u toj vrijednosti što će dati svećeniku Jeronimu *Zaro,* oporučiteljičinu nećaku, sinu pok. Nikole, oporučiteljičina brata, kako bi molio za njezinu dušu.«[1827] Iz navedenoga je primjera jasno uočljivo da je oporučiteljica namijenila odabranim osobama, ne novac s kojim oni mogu upravljati kako žele, nego je naznačila da se za određenu svotu novca koju ostavlja trebaju kupiti materijalni predmeti koji će ih konstantno podsjećati na nju i na taj način će imati trajan, vidljivi podsjetnik da trebaju moliti za njezinu dušu, što je posebno razvidno u isječku kada napominje da sestri ostavlja novac za kupnju naušnica koje će nositi za njezinu ljubav i koje će ju podsjećati da moli Boga za nju.

Stranac u Rabu, Dominik pok. Petra *Boni,* podrijetlom iz talijanske komune Pistoie, darovao je redovnicama samostana sv. Andrije, sv. Justine i sv. Antuna novčani milodar u ukupnome iznosu od 5 dukata, »kako bi one molile za dušu oporučitelja.«[1828]

1.3. Molitve psalama

Poznato je da su redovnici još od srednjega vijeka, u sklopu svojega radno-molitvenoga dana, pet puta dnevno molili iz Časoslova,[1829] a ta se praksa zadržala do danas. U rapskim je

---

[1827] *La nobil madona Antonia piccochara figlia del predetto quondam miser Gieronimo Zaro* (…) *Item per uia di legato, et per l'amor del signor Iddio lasso alli doi monasterii di Santo Andrea et di Santo Antonio ducati quindece da esser datti in tanto stabile in quel locho piu piacera alli infrascritti suoi heredi accio che le dette monache habbino causa di pregar il signor Iddio per l'anima mia. Item per uia di legato, et per l'amor del signor Iddio lasso à madona Francisca mia sorella et moglie di miser Christoforo de Dominis quondam miser Antonio ducati diece, accio che quella compri un paro di rechini d'oro, et che quelli porti per amor mio, et si ricordi pregar il Signor Iddio per l'anima mia. Item per uia di legato et per l'amor del signor Iddio laso à miser prete Gieronimo Zaro mio nepote, figlo del quondam miser Nicolo mio fratello ducati diece, accio preghi il signor Iddio per l'anima mia con questo che stii nelli infrascritti miei heredi compra gli un calice per li detti ducati diece, et una ueste di pano alto.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 509v-510r, 3. VII. 1593.

[1828] *Misser Domenego del quondam misser Piero Boni da Pistoia* (…)*Item lassa alle reuerende monache di Sant' Andrea di questa città per elemosina ducati tre, item à quelle di Sant' Antonio ducato uno, et à quelle di Santa Justina ducato uno, acio preghino il Signor Iddio per l'anima di esso testatore*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 25v, 22. VII. 1595.

[1829] Božanski časoslov ili Brevijar je službeno pojedinačno ili zajedničko moljenje određenih molitava Crkve, a sadrži biblijsku knjigu Staroga zavjeta (Psalme), razne molitve i himne. Sama riječ časoslov naznačuje da je to molitva pojedinog časa, odnosno liturgija/bogoslužje časa. Riječ je o liturgijskoj molitvi koja je razdijeljena na pojedine sate, dana da bi se tako nastavila Kristova molitva i ostvarila njegova zapovijed o neprestanoj molitvi. Monaški se časoslov molio u monaškim zajednicama i temeljio se na psalmima. Razvio se iz molitve pustinjaka koji su svaki dan molili cijeli Psaltir. Broj psalama koji se dnevno molio postupno se smanjivao. Monasi su psalme i čitanja Svetog pisma uzimali po redu (*lectio continua*) za razliku od crkvenoga časoslova gdje su bili izabrani prikladni psalmi i čitanja. U vrijeme sv. Jeronima u rimskim su crkvama bile dvije redovite molitve: jutarnja i večernja, no postojale su također i molitve o trećem, šestom i devetom času te noćna molitva. To doba karakteriziraju i vigilije (molitva bdijenja) uoči godišnjice smrti nekog mučenika, ali i nedjeljne i svagdanje vigilije. Sv. Benedikt je rimskome časoslovu koji je zatekao dao konačan oblik. Učinio je to u svojoj *Regula monasteriorum* (Samostansko pravilo) oko 530. godine. Taj je časoslov obuhvaćao noćno bdijenje, jutarnju (*ad laudes matutinas*), tri dnevna časa, večernju (*ad vesperas*) i povečerje (*completorium*). Psaltir se protezao na

oporukama vidljivo da su i laici cijenili ovakvu vrstu molitve smatrajući je djelotvornom za spas njihove duše pa tako pojedinci nerijetko ostavljaju pobožne legate pojedinim redovnicima, redovnicama ili redovničkoj zajednici kako bi, u sklopu molitve Božanskog časoslova, molili na tu nakanu. Tako je, primjerice, rapska patricijka Antonija pok. Bernardina *di Zaro* darovala »redovnicama samostana sv. Andrije, kao trajni legat, jedno obradivo zemljište koje se nalazi u Mundanijama a naziva se *Gruch*, površine 16 *mina*[1830] sjemena, a redovnice su dužne, za sva vremena, svake godine u razdoblju Došašća našega Gospodina, čitati (moliti) četiri knjige psaltira,[1831] jednu za dušu pok. Matije oporučiteljičina brata, jednu za dušu pok. Antuna, njezina šogora, jednu za oporučiteljičinu dušu i jednu za dušu pok. Margarite, njezine nećakinje, kako bi im se oprostili grijesi.«[1832] Benediktinke samostana sv. Andrije zadužuje na molitvu jednog psalma za njezinu dušu i duše njezinih pokojnih članova obitelji, i Fumija udovica Luke *Uadda* oporučno im darujući »brončani umivaonik, dva bakrena kotlića, dva kamena kotlića zajedno sa svim pliticama koji se nalaze na tavanu njezine kuće i jednu obojanu škrinju koju je dobila u miraz od svoga pokojnoga

---

cijelu sedmicu. U tom su časoslovu bili ujedinjeni elementi crkvenoga i monaškoga časoslova. Posebno lijepim činilo ga je pjevanje. U XI. st., u vrijeme Grgura VII, Rimski je časoslov postao jedinstven za cijeli Zapad. No, pod utjecajem crkvene reforme u XI. i XII. st. koja je naglasila primat pape, zanimanje je pobudio i Časoslov rimske kurije. Novonastali franjevački red prilagodio ga je svojim potrebama saževši sve u jednu knjižicu koja je dobila naziv *Breviarium*. Bio je pogodan za zasebno recitiranje te se brzo proširio Europom. Tijekom daljnje povijesti slijedile su nove reforme. U vrijeme humanizma nastojalo se ispraviti latinski jezik u časoslovu. Nakon Tridentskoga sabora izišao je *Breviarium* sv. Pija V. 1568. godine. Pio V. je inzistirao na obvezi moljenja časoslova, no nije odredio i način te obveze. Novi pak redovi, prvenstveno isusovci, nisu smatrali zajedničko slavljenje časoslova bitnim dijelom redovničkoga života. Na pojedinačno moljenje časoslova utjecalo je i raspršivanje biskupijskoga klera po župama i školama. I neki postridentski pape zahvaćali su manjim dijelom u časoslov. Sâm je časoslov sastavljen od psalama, dijelova koji pomažu boljem moljenju psalama, hvalospjeva, čitanja, otpjeva, redaka, himana, molitava zagovora i završnih molitava. U liturgiji časova svoje mjesto ima i sveta šutnja kao i neki izvanjski znakovi molitve i sabranosti.
O tome vidi na: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=2703:12-molitva-asoslova&catid=43:fsr *Sub voce* »Molitva časoslova« (zadnju put viđeno 2. III. 2018.) Opširnije o simbolici moljenja časoslova vidi: I. Šaško, *Liturgijski simbolički govor,* pogl. »Molitveni dijelovi dana: časoslov«, str. 388-395.

[1830] Mina je bila mjera za žito i iznosila je pola stara.

[1831] Psalmi su neizostavan dio časoslova**.** To su »pjesme, određene prije svega za pjevanje uz glazbala te su svojim sadržajem više usmjereni srcu i osjećajima čovjeka nego njegovu razumu.« U njima su izražena različita čovjekova raspoloženja: od boli i bijede do nade, pouzdanja i vjere u Boga i njegovo otkupiteljsko djelovanje. Psalmi se međusobno razlikuju po literarnoj vrsti. Tako postoje: himni ili psalmi hvale, psalmi Jahve – Kralja, hodočasnički psalmi, kraljevski psalmi, psalmi pojedinačne molitve, psalmi pouzdanja, psalmi nacionalne molitve, psalmi zahvale, mudrosni psalmi i povijesni psalmi. Najveći dio starozavjetne knjige Psalama pripisuje se kralju Davidu. Hvalospjevi su »pjesničke molitve u Svetom pismu kao i psalmi ali izvan Psaltira«- 26 ih je iz Starog zavjeta, a 12 iz Novog. Oni su dodani psalmima u časoslovu kad je Psaltir protegnut na četiri tjedna. O tome vidi: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=2703&Itemid=49 *sub voce*: Psalmi, (zadnji put viđeno 2. III. 2018.)

[1832] *Nobil madona Antonia quondam misser Bernardini di Zaro* (…) *Item ha lasciato per legato perpetuo alle venerande monache di Santo Andrea uno terreno arratorio posto in Mondaneo chiamato Gruch circa mine sedeci di seminatura se qual venerande monache perpetuis temporibus ogne anno in tempo del aduento del nostro Signor siano tenute dire quatro psalterii uno per l'anima del quondam misser Mattio suo fratello, uno per l'anima del quondam misser Antonio suo zerman, uno per l'anima di lei testatrice et uno per l'anima di quondam madona Margarita, soa nezza, et in remission di loro pecati*. HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIII, fol.184r, 26. X. 1551.

oca, a u njoj redovnice mogu čuvati crkvene stvari, te su one obvezne svaki korizmeni petak i za glavne blagdane moliti psalme svakoga petka u korizmi i na svaki blagdan, za njezinu dušu i duše njezinih pokojnih, oca i supruga.«[1833] Svakako treba izdvojiti oporučnu odredbu Gašpara, sina Mateja Gluherića stanovnika Novalje, koji je odredio da »na dan njegova pokopa jedan svećenik treba izmoliti čitav psaltir za oprost njegovih grijeha.«[1834] Ovdje treba naglasiti da je od razdoblja ranoga srednjega vijeka (IX st.) Crkva propisivala obvezu u sklopu liturgijsko-molitvenih čina, molitvu tj. čitanje pojedinih dijelova časoslova nad tijelom pokojnika. Klerici su za vrijeme pogrebnih obreda molili sedam pokorničkih psalama i litanije za dušu pokojnika.[1835]

2. Kršćanski oprost

U vidu kršćanskoga opraštanja prema načelu »oprosti nam duge naše, kao što i mi opraštamo dužnicima našim«,[1836] u dvjema je rapskim oporukama naznačen čin oprosta. Tako je rapski trgovac i građanin Dominik Dokula pok. Dominika na kraju svoje oporuke istaknuo da »svi zajmovi koje ima zapisane u svojoj računskoj knjizi trebaju biti poništeni i ne mogu se naplatiti od nijednog njegovog dužnika, već se trebaju oprostiti, a oni su dužni moliti Boga za njegovu dušu.«[1837] Prilikom sastavljanja svoje posljednje volje jedna je oporučiteljica zatražila oprost za svoje prijestupe. Riječ je o strankinji Paulini, kćeri pok. padovanskog patricija Kamila *di Franchi* i ženi rapskoga kneza i kapetana Andrije *Marcello* koja svojoj svekrvi Badoeri, s blagoslovom povjerava tutorstvo nad svojom maloljetnom djecom želeći da joj budu s ljubavlju i milosrđem poslušni te ujedno naglašava da »ako ju je povrijedila, za ljubav Božju traži od nje da joj oprosti.«[1838] Očito se Paulina željela prije smrti izmiriti sa

---

[1833] *Dona Fumia relitta quondam ser Lucha Uadda* (…) *Item ha lassato alle ditte venerande Monache de Sant'Andrea uno lauezo di bronço, duoi sechi di rame, duoi sechi di piera con tutte le piadene qual si atrouano sopra una suasa nel soler di sopra nec non una sua cassa depenta qual disse hauer portato in dote dal quondam suo padre nella qual le ditte venerande Monache tenir habbiano le cose della chiesa con questo che ogni venere di Charesma et ogni festa principal tenute siano dir uno psalmo per l'anima sua, del quondam suo padre, et del quondam suo marito.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 9r, 19. XII. 1565.

[1834] *Gaspar filius Matthei Gluherich de Noualea (...)Item ordinauit per super suum cadauer sit dictum totum psalterium per unum sacerdotem in remissione suorum peccatorum*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 14r, 6. VII. 1558.

[1835] Megan McLaughlin, *Consorting with Saints: Preyer for the Dead in Early Medieval France,* Cornell University Press, Ithaca and London, 1994., str. 39-40.

[1836] Iz molitve Očenaš.

[1837] *Misser Domenego Docula quondam misser Domenego cittadin d'Arbe* (...)*Item uole et ordena che tutti li soi creditti di quali apare nota sul suo libro siano recancelati ne si posano scoder da alcuno suo debitore ma li siano perdonati acio preghino idio per l'anima sua.* HR DAZD, 28, RB, MZ, k. 18, sv. XVII, fol. 5, 25. III. 1583.

[1838] *Paulina figliola del quondam magnifico signor Camillo di Franchi nobil Padouano et al presente moglie del clarissimo signor Andrea Marcello al presente conte et capitano di Arbe* (…) *Commissaria la clarissima signora*

svojom svekrvom i time steći duševni mir, a kako bi joj dokazala da ju poštuje i cijeni, povjerila joj je i brigu o svojoj djeci.

3. Prakticiranje posta kao djelâ pokore

Post se u kršćanskoj teološkoj srednjovjekovnoj misli smatrao nadasve milosrdnim i djelotvornim činom pokore »za spas duše« pokojnika.[1839] U liturgijskoj godini vrhunac pokorničke prakse za vjernike doba je korizme ili četrdesetnice (*quadragesima, charesma*), a Crkva je u određenim danima (srijedom, petkom i tri dana uoči Uskrsa) propisivala strogi post o kruhu i vodi te nemrs.[1840] U srednjovjekovnome i ranonovovjekovnome razdoblju, osim u vrijeme korizme (40 dana uoči Uskrsa), post kao pokornička praksa, bio je propisan i u razdoblju nakon Duhova do blagdana sv. Petra i Pavla, te u vrijeme adventa (od 14. studenog do Božića). U tjednu se postilo srijedom, petkom kao spomen na Isusovu smrt, ali i subotom.[1841]

U četiri rapske oporuke nalaze se zapisi o postu. Autori navedenih oporuka su žene, jedna patricijka, dvije građanke i jedna stanovnica rapskoga distrikta. Rapska patricijka Uršula udovica Damjana *Spalatino,* koja je svoju oporuku dala zapisati u trudnoći, ostavlja trima djevojkama iz obitelji *Schapha* određene predmete tražeći od njih da za njezinu dušu poste. Tako Uršula ostavlja Katarini *de Schapha* svoj stari kožni ogrtač, njezinoj sestri Mariji namjenjuje svoje dvije košulje, dok Pauli, kćeri Barbare *de Schapha* daruje svoje srebrne ogrlice i ukrasne bisere na ogrtaču od damasta, a »one su za nju obvezne postiti o kruhu i vodi

---

Badoera Marcello mia carissima suocera alla qualle lasso che habbi per raccomandatta l'anima mia, et prinuente gli raccomando li miei dillettissimi figlioli li qualli prego per quella beneditione aspettano da me che debbano alla predetta clarissima Badoera esser obedienti con amor et carita, et se io in alcun tempo l'hauesse disgrestata la prego per l'amor del signor Iddio la uogli perdonarmi. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 80v, 10. II. 1600.

[1839] U srednjemu vijeku post je označavao samodisciplinu u vidu odricanja od tjelesnih užitaka, individualnoga mrtvljenja za nečije grijehe, te kolektivnoga mrtvljenja za grijehe zajednice. Postom se duša pripremala za primitak Božjih milosti, ali se i zajednica pripremala za nadolazeće blagdane. Bridget Ann Hanish, *Fast and Feast, Food in medieval society,* University Park and London, Pennsylvania State University Press, 1976., str. 28.

[1840] Korizma (*quadragesima*) je ustanovljena tijekom IV st. i u liturgijskoj godini označava razdoblje od četrdeset dana te se smatra pokorničkim vremenom »čišćenja« duše i tijela. Caroline Walker Bynum, *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women,* University of California Press, Berkely, Los Angeles, London, 1987., str. 37. Četrdeset dana određeno je prema evanđeoskom događaju Isusova četrdesetodnevnog boravka u pustinji, gdje je postio i bio iskušavan od đavla. Za zdrave osobe očekivalo se da se tijekom korizme odriču mesa i proizvoda životinjskoga podrijetla (mlijeko, maslac, jaja), dok su dani određeni za post podrazumijevali konzumiranje samo kruha i vode, a lagani obrok koji nije uključivao meso, mogao se pojesti jednom dnevno, obično navečer. David Gentilcore, *Food and Health in Early Modern Europe: Diet, Medicine and Society 1450-1800,* pogl. »Holy Food, Spiritual and Bodily Health«, Bloomsbury, London; New York, 1988., str. 97.

[1841] C. W. Bynum, *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women,* str. 37.

jedan petak u ožujku«, odnosno u korizmi.[1842] Katarina, kći pok. Frane *Plauorance* ostavila je »sve svoje tkanine i odjeću Mari, kćeri majstora Luke Karatelića, brodograditelja, a ona je obvezna svakoga petka, kroz godinu dana u kontinuitetu, postiti o kruhu i vodi, za njezinu dušu.«[1843] Milosrdan čin prema potrebitima iskazala je u svojoj oporuci rapska građanka Franica, udovica Bartolomeja Miklausa, koja ostavlja 50 libara (7,8 dukata) jednoj siromašnoj djevojci bez roditelja, a želi joj dati i neku vrijednu stvar od svojih pokretnih dobara, a ona će zauzvrat za njezinu dušu postiti o kruhu i vodi svakoga petka, pet tjedana.[1844] Stanovnica Supetarske Drage, Helena, udovica Ivana Guščića zvana Kuratka darovala je »za svoju dušu i ljubav Božju Franici, kćeri pok. Tome Knežića« koju naziva »siroticom«, »svoju haljinu od sive raše, najbolju koju ima«, te ju zadužuje da »moli Boga za njezinu dušu i koji puta posti za nju.«[1845]

Navedeni primjeri pokazuju da se na Rabu kroz liturgijsku godinu postilo petkom (spomen na Isusovu smrt), a napose u korizmene petke. Obdržavanje posta u religioznome životu Rabljana bila je uobičajena pokornička praksa, te su oporučitelji, čini se, smatrali da će darujući pobožne legate i zadužujući primatelje da poste za njihove duše, lakše postići krajnji duhovni cilj – prelazak njihove duše iz čistilišta u raj.

[1842] *Madona Orsolina relicta quondam misser Damiano Spalatino* (…) *Item lassa a Chatarina de Schapha la soa peliza uecchia, et a Maria sorella della ditta Cattarina doi delle soe camise. Item lassa à Paula figliola de madona Barbara de Schafa le soe canolette de arzento dal collo et le perle della cappa de damascho* (…) *qual ueramente putte de Scafa uidelicet Cattarina, Maria et Paula uole siano obligate una uolta li ueneri de março dezunare per lanima soa à pan et acqua.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 33v, 3. X. 1554.

[1843] *Dona Catarina figla del quondam Francisco Plauorance* (…) *Item tutti li miei drappi et uestimenti di qual forte esse si uoglino lasso per l'amor del Signor Iddio à Mare figla del preditto maistro Luca con questo che la predetta Mare sia obligata ogni uenere per un anno continuo à pane et acqua per l'anima mia.* HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 100r, 12. X. 1600.

[1844] *Dona Franica relicta quondam ser Bartholomei Miclaus* (…) *Item ordinauit quod dentur libre quinquaginta uni orphanae que non haberet patrem et matrem pro anima sua, cui etiam orphane dare uoluit aliquam partem ex suis mobillibus cum hoc quod stimet pane et aqua singulo uenere singula quaque hebdomanda tamen pro anima sua.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 15v, 25. X. 1558.

[1845] *Helena relicta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca* (…) *Item per l'anima sua et per amor di Dio lassa à Franizza figla del quondam Thomaso Chnesish orfana vna vestura beretina da rassa della detta testarice ciò è la miglior che sia, acciò prega iddio per l'anima sua et anco debba qualche uolta degiunar per essa testatrice*. HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 32r, 4. IV. 1591.

***

Na temelju provedene analize moguće je zaključiti da su rapski oporučitelji rado ostavljali raznovrsne legate određenim skupinama primatelja kako bi oni mogli moliti za dušu oporučitelja. Često je darovani legat označen kao vidljivi podsjetnik koji oporučitelj ostavlja primatelju da ne zaboravi moliti za njegovu dušu. Budući da je molitva zauzimala središnje mjesto u svakodnevnome ritmu posvećenih osoba, ne iznenađuje da su svećenici, redovnici i redovnice, kao i pripadnici budućega klera, prvi izbor oporučitelja, kada je riječ o primateljima legata, i od kojih se najviše očekuje da mole za dušu oporučitelja. Rapski su oporučitelji ostavili znatan broj legata i članovima svoje obitelji i to pretežno iz širega obiteljskog kruga, ali i iz kruga svojih prijatelja, obvezujući ih na molitvu za njihovu dušu. U znatno manjoj mjeri darovali su legate članovima uže obitelji te onima na margini rapskoga društva, slugama, siročadi i siromašnima. Široka je lepeza vrsta darovanih legata usmjerenih na molitve *pro anima testatoris* pa je najviše legata darovano u odjeći i tkaninama te predmetima svakodnevne uporabe, a potom i novcu i zemljišnim nekretninama. U nešto manjemu opsegu darivane su životinje, prehrambeni proizvodi i nakit. Najmanje legata ostavljeno je u nastambama te liturgijskim predmetima, knjigama i slikama.

Jedna od kršćanskih vrlina je i oprost, koji se doduše rijetko spominje u rapskim posljednjim voljama, ali ipak dovoljno da se može zaključiti da su pojedinci, uoči smrti, željeli biti izmireni sa svojom okolinom te traženjem ili davanjem oprosta htjeli postići duhovni mir.

Prakticiranje posta kao pokorničkoga čina koji je smatran dodatnim »bonusom« »za spas duše« oporučitelja, spominje se u nekoliko rapskih posljednjih volja što ukazuje na činjenicu da su Rabljani u svojoj svakodnevici prihvaćali pokorničku praksu, a kako bi bili što sigurniji da će njihova duša nakon smrti postići spasenje, darivali su i legate zadužujući njihove primatelje na vršenje posta o kruhu i vodi, što se smatralo djelotvornim za ostvarenje navedenoga cilja.

Primjeri darivanja raznovrsnih legata širokome spektru primatelja iz rapskih oporuka pokazali su da je rapska sredina u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća po pitanju prakticiranja vjerskih obrazaca koji su uključivali mise, molitve i post za dušu oporučitelja bila izrazito aktivna i dinamična, što ukazuje na razvijen izričaj pobožnosti kod stanovnika rapske komune u razdoblju kasne renesanse.

IX. HODOČAŠĆA

Hodočašće je još od ranosrednjovjekovnoga razdoblja bilo zaseban oblik pobožnosti u vidu odlaska na neko sveto mjesto, npr. Jeruzalem, Rim, Santiago de Compostela, Assisi, Recanati ili Aachen, gdje su obično pohranjene relikvije svetaca, čime je čovjek želio izvršiti neki osobni zavjet, zadobiti tjelesno izlječenje ukoliko je bolovao od neke teže bolesti te ostvariti duhovno iscjeljenje u vidu dobivanja potpunoga oprosta grijeha za sebe ili nekoga od svojih bližnjih. Temeljna pokretačka snaga hodočasničke pobožnosti i putovanja u svetišta bila je u vjerovanju hodočasnika u nadnaravne moći svetačkih relikvija pa je stoga fenomen kršćanskoga hodočašćenja uvijek bio vezan uz kultove svetaca.[1846] Vjernici su bili čvrsto uvjereni da su svetci od Boga primili određene natprirodne sposobnosti, koje su bile usmjerene na dobrobit svih vjernika kao izraz Božje milosti. Svetačke nadnaravne moći nisu se izražavale samo kroz čudesa (*miracula ante mortem*) za vrijeme njihova života nego su bile djelotvorne i nakon njihove smrti (*miracula post mortem*). Dakle, osnovni poticaj hodočašću bio je u vjerovanju da će vjernik u blizini relikvija doživjeti tjelesno i duševno ozdravljenje ili ozdravljenje članova njihovih obitelji i prijatelja. Pri tome se najviše vjerovalo da je izlječenje od tada medicinski neizlječivih bolesti (lepra ili kuga) moguće odlaskom u najautentičnija i izvorišna kršćanska sveta mjesta, dakle u Jeruzalem i Rim. S povećanjem broja svetaca zaštitnika od različitih bolesti u kršćanskoj *communio sanctorum* (sv. Rok, sv. Kuzma i Damjan, sv. Sebastijan itd.) rastao je i broj hodočasničkih središta u kojima su se čuvale njihove relikvije, diljem Europe. Tijekom srednjega vijeka i renesanse marijanski kult doživio je procvat i veliku popularnost te je Djevica Marija postala univerzalna zaštitnica od svih bolesti. Tako su hodočašća u marijanska svetišta gdje su čuvane njezine relikvije i čudotvorne slike bila smatrana osobito blagotvornima. Dakle, vjerovanje u svetački zagovor (*intercessio*) pred Bogom bio je glavni motiv odlaska na hodočašće.[1847] Tijekom razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka višednevne i višemjesečne migracije ljudi zbog hodočašćenja bile su vrlo intenzivne.[1848] Naime, od XIV. stoljeća organizacijom hodočasničkih putovanja koja je

---

[1846] R. N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe*, str. 165.

[1847] Z. Ladić, »Hodočašće« vidi na: http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/hodocasce/ (zadnji put viđeno 2. III. 2018.)

[1848] O fenomenu srednjovjekovnih hodočašća i raširenosti mreže hodočasničkih putova diljem Europe i na Bliskom Istoku postoji brojna literatura. Ipak, mogu se istaknuti neki naslovi: Jonathan Sumption, *An Image of Medieval Religion*, Rowman and Littlefield, Totowa; New York 1975.; Ronald C. Finucane, *Miracles and Pilgrims: Popular Beliefs in Medieval England*, Dent, London, 1977.; Esther Cohen, »Roads and Pilgrimage: A Study in Economic Interaction«, *Studi Medievali*, 3rd Series, (1980.), vol. 21, str. 321-341; Norman Foster, *Hodočasnici,* Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1986.; Robert N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe* c. 1215–c. 1515, Cambridge, 1995., str. 165-168.

podignuta na znatno višu razinu i to uspostavom sigurnije mreže lokalnih i međunarodnih putova te ustanovljenjem specijaliziranih svjetovnih konačišta i gostinjaca, uz samostane, kao i brigom za bolji transport hodočasnika kroz najam brodovlja itd. hodočasnicima je omogućeno sigurnije putovanje, čime je broj hodočašćenja u kasnome srednjem vijeku i renesansi povećan u odnosu na ranosrednjovjekovno razdoblje.[1849] Od sredine XIII. stoljeća broj hodočasnika iz istočnojadranskih komuna (npr. Senja, Raba, Zadra, Šibenika, Dubrovnika i Kotora), ali i iz kontinentalne Hrvatske znatno je povećan.[1850] Najpopularnija hodočasnička središta među stanovnicima kontinentalne Hrvatske i Dalmacije kasnoga srednjeg vijeka i renesanse bili su Rim, Santiago de Compostela i Jeruzalem (*peregrinationes maiores*), zatim hodočasnička mjesta u Austriji, Njemačkoj i Italiji, npr. Mariazell, Aachen, Recanati, Assisi (Porcijunkula), Pesaro, Monte Gargano, Loreto, Bari i Monte Sancti Angeli u Apuliji (*peregrinationes minores*). Hodočasnička središta nalazila su se i u blizini komunalnih središta, npr. sv. Blaž u Kotoru, sv. Marija u Ulcinju, Trsat iznad Rijeke. U Slavoniji jedno od najvažnijih regionalnih hodočasničkih središta od druge polovice XV. st. postaje Ilok kao mjesto pokopa sv. Ivana Kapistranskoga.[1851]

Na temelju analize rapskih posljednjih volja u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća u samo 12 dokumenata (11 oporuka i jednom kodicilu) navodi se neki oblik hodočašćenja u određeno hodočasničko središte na talijanskome poluotoku ili u Svetu Zemlju. To je relativno mali broj u usporedbi s razdobljem druge polovice XV. stoljeća kada su hodočasnička putovanja iz rapske komune u hodočasnička središta diljem Europe ili na Bliskome istoku bila vrlo učestala.[1852] Razlog ovako maloga broja hodočašća iz Raba, osobito nakon 1550. godine,

---

[1849] Z. Ladić, »O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, *Rapski zbornik,* sv. II, str. 143.

[1850] O fenomenu hodočašćenja iz kontinentalne Hrvatske i istočnojadranskih komuna u srednjemu vijeku napisano je više znanstvenih studija. Vidi npr. J. Kolanović, »Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku«, *CCP,* vol. VI (1982.), br. 9, str. 13-36.; Z Ladić, »Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici XIV. stoljeća«, *CCP,* god. XVII (1993.), br. 32, str. 17-31; Isti, »O plemstvu i svećenstvu srednjovjekovne Slavonije u Rimu 1433. godine. Prilog proučavanju pobožnosti u srednjovjekovnoj Slavoniji«, *Povijesni prilozi*, vol. XV (1996), br. 15, str. 361-371; Isti, »O najstarijim hodočašćima iz Kotora«, *CCP,* XXII (1998.), br. 41, str. 117-122.; Isti, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom. O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasnicima«, *Kolo, Časopis Matice hrvatske* (2006), br. 4, str. 262-271.; Isti, »O srednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, *Rapski zbornik II.* (ur. Josip Andrić, Robert Lončarić), Ogranak Matice hrvatske u Rabu, Rab, 2012., str. 139-156.; Isti, »Croatian Adriatic Towns and their Inhabitants in the Travel Accounts of Medieval and Early Modern Pilgrims from Western Europe to the Holy Land«, *The Ways to Jerusalem. Routes and Cultural Itinerary for a Sustainable Development of the Mediterranean and Black Sea Coastal Region* (ur. Anna Trono), Department of Cultural Heritage; University of Salento, Lecce, 2014., str. 53-65.; Isti, »Hodočašća kao izraz pobožnosti stanovnika kasnosrednjovjekovne porečke komune«, *Histria* (2015.), br. 5, str. 15-41.

[1851] Z. Ladić, »Hodočašće« vidi na: http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/hodocasce/(zadnji put viđeno 2. III. 2018.)

[1852] Naime, u razdoblju od 1450. do 1514. u stotinu rapskih bilježničkih dokumenata koji se odnose na oporuke, kodicile i brevijare hodočašća se spominju u 42 oporuke, što je znatno veći broj u odnosu na razdoblje druge polovice XVI. stoljeća. Z. Ladić, »O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, *Rapski zbornik,* sv. II, str. 143.

može se tražiti u ratnim okolnostima, a u prvome redu u povremenim uskočkim napadima na mletačke brodove, pa time i na rapske, budući da se rapska komuna nalazila pod vrhovništvom *Serenissime*. Stoga je nesigurnost plovidbe za rapske hodočasničke brodove bila vrlo velika. Pored toga, na smanjenje broja rapskih hodočašća zasigurno su utjecali vanjski politički i vjerski čimbenici, a prije svega pojava protestantizma s potpunim odbacivanjem ideje svetačkih kultova, zatim nemirno razdoblje Tridentskoga sabora na kojem je kritički reafirmirana ideja svetačkih kultova, a time i hodočašća. Oni se, doduše, ne primjećuju u formulaičnim sadržajima rapskih oporuka, ali su spomenuti čimbenici nesumnjivo utjecali i na smanjenje hodočasničke prakse iz Raba.

Prilikom analize hodočašća prema udjelu muškaraca i žena, promatrana bilježnička vrela nužno je razmotriti kroz dva temeljna vida. Prvi vid odnosi se na osobe koje su sastavljale svoje posljednje volje uoči osobnoga odlaska na hodočašće, budući da su bile zdrave, što je bio i temeljni preduvjet za putovanje. Te su osobe osobno željele otputovati, najčešće morem i kopnom, do svojih hodočasničkih odredišta gdje su čuvane relikvije svetaca s kojima su hodočasnici bili vezani kroz intimnu pobožnost. Drugi vid obuhvaća one oporučitelje, koji su zbog slaboga zdravstvenog stanja, odnosno bolesti, starosti, poslova ili nekih drugih okolnosti bile spriječene osobno hodočastiti, već su ostavljali donacije u novcu, a nerijetko i u nekretninama i pokretninama, kako bi se pronašla osoba koja će umjesto njih i za njihovu dušu obaviti hodočašće.

U razmatranome razdoblju, ukupno je 11 rapskih oporučitelja (samo 2,89% od ukupnoga broja oporučitelja) u svojim posljednjim voljama navelo ili da će sami hodočastiti »radi oprosta njihovih grijeha«, prvenstveno u Rim, ili se za ostavljeni legat treba poslati neka osoba koja bi to učinila u njihovo ime. Dakle, ovdje je riječ o zamjenskome hodočašću.

Kada je riječ o spolu oporučitelja, želju za hodočašćem *per l'anima sua et in remission di suoi peccati* izrazilo je 10 žena i 1 muškarac. Dakle, broj oporučiteljica koje izražavaju želju za odlaskom na hodočašće u navedenome razdoblju apsolutno je dominantan u odnosu na muške oporučitelje.[1853]

Na Grafikonu 72. prikazan je odnos osobnih i zamjenskih hodočašća zabilježenih u rapskim posljednjim voljama, te je iz priloženog razvidno da je pet rapskih oporučiteljica dalo zapisati svoje oporuke radi osobnoga odlaska na hodočašće, dok je šestero oporučitelja od

[1853] I u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka udio rapskih oporučiteljica (24) koje odlaze na hodočašće prilično je veći u odnosu na muškarce (18), no ipak, za razliku od druge polovice XVI. st. kada žene apsolutno dominiraju u hodočašćenju, krajem XV. stoljeća ipak je primjetan i nezanemariv broj muških oporučitelja koji izražavaju želju za odlaskom na hodočašće. Usp. Z. Ladić, »O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, str. 143.

kojih pet žena i jedan muškarac, testamentarno odredilo da se pronađe jedna ili više osoba koje bi umjesto njih hodočastile u Asiz, Rim ili Jeruzalem, ostavljajući u tu svrhu novac ili neki predmet koji je potrebno prodati da bi se pokrili troškovi putovanja. Ukupno je ostavljeno šest legata za namirenje troškova hodočašćenja.

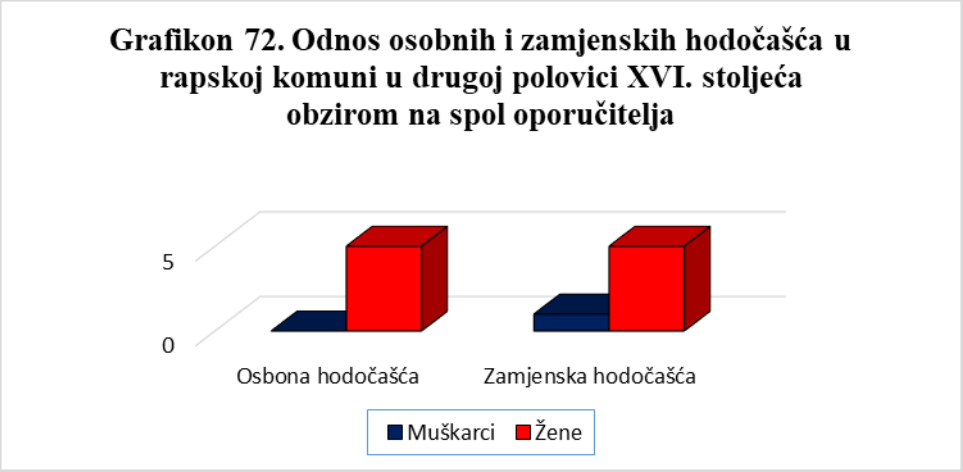

Iz navedenoga je zamjetno da su u približno jednakome broju Rabljani druge polovice XVI. stoljeća ostvarivali osobna i zamjenska hodočašća. Tome je zasigurno doprinijela činjenica da je sigurnost putovanja bila na relativno visokom nivou, sve dok ratne prilike nisu u znatnijoj mjeri utjecale na pomorski prostor oko Raba, od 70. tih godina XVI. stoljeća.[1854]

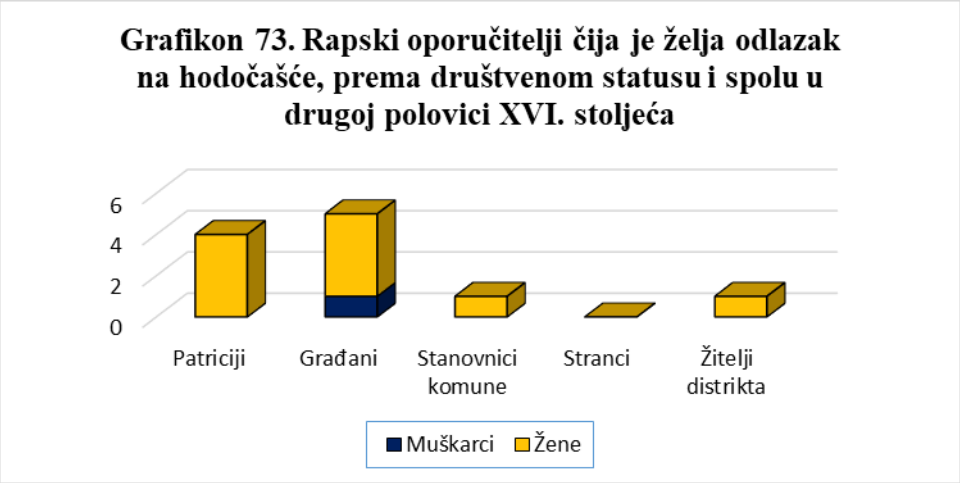

Obzirom na društvenu strukturu i spol oporučitelja koji su željeli hodočastiti ili su odredili da to učini netko umjesto njih, kao što se vidi iz Grafikona 73., najviše ih dolazi iz građanskoga sloja. Tako u svojim oporukama odlazak na hodočašće spominju četiri građanke i jedan građanin (45,46 % od ukupnoga broja hodočasnika). Isto čine i četiri patricijke (36,36 % od ukupnoga broja hodočasnika). U oporukama članova iz društvenih skupina *habitanti in*

[1854] U drugoj polovici XV. stoljeća situacija je znatno drugačija, naime od 42 oporučitelja, samo je njih 12 zabilježilo svoje oporuke zbog toga što su se osobno uputili *ad peregrinationem religiosam*, dok je preostalih 30 ostavilo ukupno 68 legata namijenjenih za izvršenje zamjenskih hodočašća. Z. Ladić, »O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, str. 143-144.

Arbe i *habitanti in districtu* najrjeđe se spominje hodočašće, pa tako samo jedna stanovnica Raba (9,09 %) i jedna stanovnica nekog sela u rapskome distriktu (9,09 %) ističu da žele otići na hodočašće odnosno da se pronađe osoba koja će ih u tome zamijeniti. Niti jedan stranac nije izrazio želju za hodočašćenjem što je mogla biti posljedica njihova kratkotrajnog boravka u rapskoj komuni.

Iz navedenoga se može zaključiti da su želju za odlaskom na hodočašće izrazile osobe iz svih društvenih slojeva, ali ipak su prevladavale osobe iz građanskoga i patricijskoga sloja, dok su stanovnici komune i rapskoga sela hodočastili zapravo iznimno.[1855] Obzirom da je najveći broj hodočasnika dolazio iz dvaju elitnih – politički i gospodarski – staleža grada Raba – patricija i građana, a imajući u vidu da hodočašćenje nije bilo jeftino, to nam posredno kazuje o osiromašivanju druga dva staleža – stanovnika grada i ruralnoga stanovništva u distriktu kojima je odlazak u hodočašće postalo i preskupo.

1. Osobna hodočašća u Rim povodom jubilarnih godina

Od kada je papa Bonifacije VIII. (1294.-1303.) proglasio 1300. godinu jubilarnom,[1856] Rim je postao najznačajniji hodočasnički centar Europe, napose u vrijeme jubilarnih – svetih godina. Prema Rimu su u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka i renesanse kretale organizirane skupine hodočasnika kako bi zadobile jubilarni oprost, odnosno potpuni oprost grijeha. Brojni hodočasnici su uoči ili tijekom svete godine prije odlaska na hodočašće dali zapisati svoju oporuku strahujući da se zbog brojnih opasnosti koje ih čekaju na putu ili bolesti možda s toga putovanja ne će vratiti u domovinu.[1857]

[1855] U razdoblju druge polovice XV. stoljeća primjetno je da iz Raba hodočaste također pripadnici svih društvenih skupina, ali ipak ponajviše patriciji (39% od ukupnog broja hodočasnika), potom građani (građanstvo je tada u usponu) (23% od ukupnog broja), zatim stanovnici Raba (10 %), seljaci u distriktu (8%), svećenici (3%) i oporučitelji nepoznatog statusa (13%). Z. Ladić, »O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, str. 146.

[1856] Jubilarna (sveta ili zlatna) godina u katolicizmu je označena kao godina u kojoj se mogu zadobiti potpuni jubilarni oprost grijeha i druge milosti. Prvotno je bilo zamišljeno da se sveta godina u Rimskoj Crkvi održava svake stote godine, ali je papa Klement VI (1342.-1352.) odredio da se treba obilježavati svaka pedeseta godina, Urban VI. (1389.) smanjio je razmak na svake 33 godine u spomen na Kristove godine, i na koncu je papa Pavao II. (1464.-1471.) zaključio da svaka dvadeset i peta godina bude jubilarna. U posebnim prilikama papa može proglasiti izvanrednu svetu godinu, kao što je to učinio Pio XI. 1933., prigodom tisuću devetstote godišnjice Kristove smrti. Posljednji se put sveta godina slavila 2000. Otvara ju papa prije prve božićne večernje udarcem čekića na zazidana »zlatna vrata« (*porta aurea*), jedna od ulaznih vrata u bazilici sv. Petra u Rimu, koja se potom otvore, a nakon godinu dana ponovno se zazidaju. Papinski legati istodobno otvaraju i zatvaraju odgovarajuća vrata u trima drugim velikim bazilikama u Rimu (sv. Ivan Lateranski, sv. Marija Velika i sv. Pavao izvan zidina). Milovan Tatarin; Mijo Korade, »Sveta godina (Jubilarna ili zlatna godina)«, vidi na: http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/sveta-godina-jubilarna-ili-zlatna-godina/ (zadnji put viđeno 2. III. 2018.); Relja Seferović, »Sveta godina 1550. u Dubrovniku: svetkovine, prijepori, pojedinci«, *Anali Dubrovnik,* vol. 52 (2014.), br. 1, str. 51-52.

[1857] P. Runje, »O oporukama Marka Marulića i njegovu posjetu Rimu 1500.«, *Colloquia Maruliana,* (1997.), sv. VI, str. 127.

Kako je već prethodno naglašeno, pet je rapskih hodočasnica dalo sastaviti svoju posljednju volju uoči odlaska u Rim povodom jubilarnih godina 1550. i 1600. godine. Obzirom na njihov spol, radi se isključivo o ženama. Prema društvenome statusu, riječ je o trima građankama, jednoj patricijki i jednoj stanovnici distrikta.

Jubilarne 1550. godine u Rim su namjeravale hodočastiti tri građanke i jedna stanovnica distrikta. Rapska građanka Katarina *Zugliça* dala je zapisati svoju posljednju volju »sa željom otići postići potpuni oprost svojih grijeha tijekom trenutnoga rimskog jubileja«.[1858] Građanka Matija *Zanetcha* naglasila je da svoju posljednju volju sastavlja »želeći ići u Rim povodom jubileja, radi oprosta svojih grijeha«, a pritom je izrazila i bojazan zbog mnogih opasnosti s kojima bi se mogla susresti na kopnu i na moru tijekom putovanja.[1859] Gotovo identičnu je odredbu u svojoj oporuci dala zapisati i građanka Magdalena udovica majstora Grgura *Puchorich* iz Zadra i kći pok. Nikole Stančića.[1860] Stanovnica sela Kampor, Franica, udovica Antuna Jugovića svoju je posljednju volju sastavila »s namjerom da prijeđe preko mora i otputuje u Rim na jubilej«.[1861]

Vrlo je vjerojatno da su ove četiri žene, kao što su to činili i hodočasnici iz drugih naših mikrosredina urbanoga ili seoskoga tipa, zajedno hodočastile u Rim povodom jubilarne 1550. godine, polazeći iz Raba organizirano. Inače, prije svakoga organiziranog odlaska na hodočašće odvijala su se i posebna liturgijska slavlja, a sa crkvenih zvonika dopirao je zvuk zvona. Hodočasnike se ispraćalo do obližnjih mjesta, a vjernici su molili za njihov sretan put i povratak. Na samome odlasku svećenik je blagoslivljao hodočasnike.[1862]

Patricijka Franica, kći pok. Jeronima *Zaro* i supruga Kristofora *de Dominis* pok. Antuna *de Nimira,* svoju je posljednju volju dala zapisati u listopadu 1600. godine, pri tom naglasivši da »želi otići u Rim povodom Svete Godine, kako bi se to svidjelo Gospodinu Bogu, ali se boji da će na putu umrijeti«[1863]

[1858] *Dona Catherina Zugliça de Arbe* (…) *desiderando andar conseguir plenar a remision deli peccati sui al presente Iubilleo di Roma* (…) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 36r, 16. VI. 1550.

[1859] *Dona Mathia Zanetcha* (…) *uollendo andar a Roma nel presente jubilleo corente per remission dalli pecadi sui et dubitando di molti pericoli qual nel ditto uiago si per terra come per mar occorer et intrauenir li potesino per esser tutti mortali* (…) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 31v, 27. VIII. 1550.

[1860] *Dona Mandalena relicta quondam magistro Gregor Puchorich tagiapiero da Zara et figliola del quondam ser Nicolo Stancich* (…) *uolendo andar a Roma nel presente Iubilleo corente pre remission deli peccadi sui et dubitando de molti pericoli qual nel ditto uiazo si per terra come per mare occorer* (…) HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32v, 27. VIII. 1550.

[1861] *Franiza relitta quondam Antonio Iugouich* (…) *intendo passar per il mare et transferri se a Roma al guibileo* (…) HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXII, fol. 161v, 25. IX. 1550.

[1862] P. Runje, »O oporukama Marka Marulića i njegovu posjetu Rimu 1500.«, str. 127.

[1863] *La nobil madona Franica figliola del quondam spetabil signor Gieronimo Zaro et moglie del spetabil signor Christoforo de Dominis quondam Antonio de Nimira (...) uolendo andare piacendo al Signor Iddio a Roma al Anno Santo, et dubintandosi per il uiaggo manchare*. HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 95v-96r, 6. X. 1600.

Navedeni primjeri govore o tome da su sve oporučiteljice u jubilarnoj (svetoj godini) imale za cilj hodočastiti u Rim kako bi zadobile potpuni oprost grijeha, a zbog straha od različitih opasnosti koje ih na hodočasničkome putovanju čekaju, i izražavajući bojazan da se sa toga puta možda ne će vratiti žive, odlučile su uoči odlaska dati sastaviti svoje posljednje volje.

2. Zamjenska hodočašća

Pet rapskih oporučiteljica i jedan oporučitelj u svojim su posljednjim voljama odredili da se, pronađe neka osoba, koja bi umjesto njih hodočastila u neko hodočasničko središte. U četiri slučajeva trebalo je otići u Asiz, jednom Rim i jednom u Jeruzalem.

Razlozi za malo veći broj zamjenskih hodočašća u odnosu na osobna koja se nalaze zapisana u rapskim oporukama i kodicilima mogu se pronaći u činjenici što je većina oporučitelja bila tjelesno bolesna ili zbog različitih životnih okolnosti onemoćala i nije mogla otići na putovanje u tisuću kilometara udaljena hodočasnička središta. Drugi razlog, ne manje važan, bio je u tome što, usprkos činjenici da je od razvijenoga srednjeg vijeka sigurnost na putovanjima, zbog organizacije hodočašća, podignuta na višu razinu, ipak je za hodočasnike još uvijek bila prisutna stalna opasnost zbog brodoloma, uskočkih ili gusarskih prepada, bolesti koje bi zavladale u skučenome prostoru broda i slično.[1864] Pritom valja napomenuti da su zamjenska hodočašća pretežito bila votivnoga (zavjetnoga) karaktera.

O tome svjedoče i zapisi u rapskim posljednjim voljama. Građanka Helena Milošić svoju je posljednju volju dala zapisati »ležeći u postelji bolesna«, te je pritom odredila »da se za dušu njezina pokojnog brata Frane treba poslati jedan svećenik k svetome Franji Asiškom, ako želi ići«, a za namirenje troškova putovanja oporučiteljica je pripremila novac u iznosu od 12 libara (oko 2 dukata), naglasivši »da se novac nalazi u škrinji.«[1865] Vjerojatno je za života ova oporučiteljica dala zavjet da će otići na hodočašće u Asiz kako bi molila za oprost grijeha svoga pokojnog brata Franu, čiji je osobni svetac zaštitnik bio sv. Franjo, ali nije stigla to učiniti jer ju je spriječila bolest, te navedenom oporučnom odredbom o slanju svećenika u Asiz želi nadoknaditi propušteno, odnosno svakako ispuniti dato obećanje. Iz navedenoga primjera je također razvidno da je cijena skromnog putovanja do Asiza iznosila oko 2 dukata.

Širenjem franjevačkoga reda i pobožnosti temeljene na kultu sv. Franje, Asiz je u razvijenome i kasnome srednjem vijeku postao vrlo popularna hodočasnička destinacija. Rabljani su još od

---

[1864] Z. Ladić, »O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, str. 143.

[1865] *Helena Milosich* (…) *iacendo in letto amalata* (…) *Item ordeno che per lanema del quondam Francesco suo fratello sia mandato un sacerdote per lire 12 a san Francesco de Asiz se andar uora; qual denari disse che si trouarano nella cassa preparati per tal uiazo.* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 31r, 27. II.1554.

druge polovice XV. stoljeća redovito hodočastili u Asiz,[1866] a tome su zasigurno poticaj dali rapski franjevci koji su obitavali u tri samostana u komuni i distriktu. Tako se franjevačko promicanje poniznosti, siromaštva i poslušnosti u vidu tzv. socijalnog kršćanstva i osjećaja za one u potrebi odrazilo i u vjerničkoj potrebi odlaska na grob utemeljitelja ovoga reda, koji je ostao vrlo popularan svetac i u drugoj polovici XVI. stoljeća.

Patricijka Uršula, udovica Damjana Spalatina, koja svoju posljednju volju sastavlja trudna očekujući porod i u bojazni od smrti,[1867] odredila je izvršiteljima svoje oporuke da »se treba prodati jedan crni baršun i od ostatka novca koji se za to dobije, za njezinu dušu treba poslati jednu osobu u Rim, a drugu k sv. Franji u Asiz«.[1868]

Patricijka Antonija pok. Bernardina *di Zaro,* u svojoj je posljednjoj volji, koju sastavlja uslijed tjelesne bolesti i slabosti, namijenila četiri dukata franjevcima sv. Eufemije, koji su dužni pronaći dvije osobe koje bi hodočastile u Asiz, »za dušu i grijehe njezine pokojne braće Matije i Dominika«.[1869]

Još je jedna patricijka u svojoj oporuci odredila da se umjesto nje hodočasti u rodni kraj sv. Franje Asiškog. Riječ je o Elizabeti *Cernotta,* kćeri pok. Jeronima, koja svoju oporuku sastavlja pritisnuta tjelesnom bolešću. Za primljene legate u vidu nekretnina i pokretnina »zadužuje svoje nasljednike (brata Ivana Antuna i njegova sina Jeronima, op. a.) u roku od jedne godine nakon oporučiteljičine smrti poslati jednog svećenika u Asiz.[1870]
Iz oporuke građanina i stanovnika Raba, Vidala iz Brescie, koji je svoju posljednju volju dao sastaviti u starosti, usprkos priličnom oštećenju dokumenta, moguće je iščitati želju ovoga oporučitelja, da se u njegovo ime pošalje jedna osoba (svećenik) »na vrata dvojice apostolskih prvaka« u Rim te u Asiz, »gdje počiva blaženo tijelo svetoga Franje, tražeći milosrđe i oprost njegovih grijeha«. U tu svrhu oporučitelj je odredio izvršiteljima oporuke da prodaju jedan crni baršun, a novac bi se dao onome koji bi hodočastio u navedena hodočasnička središta. Još

[1866] O rapskim hodočašćima u Asiz krajem srednjega vijeka vidi više: Z. Ladić, »O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, str. 148.
[1867] Inače, i u drugim istočno-jadranskim komunama kao razlog sastavljanja oporuke spominje se trudnoća, što upućuje na zaključak da je, unatoč činjenici da su u rapskoj komuni postojale primalje, ali i od komune plaćeni *medici, phisici* i *chirurgici* najčešće sa završenim fakultetima u Bologni ili Padovi, porod bio vrlo rizična situacija sa značajnim udjelom mrtvorođenčadi ili smrti majke.
[1868] *Madona Orsolina relicta quondam misser Damiano Spalatino* (…) *uicina al parto et temendo incorer nel pericolo della morte* (…) *per hii commissarii uender si debba il suo uelutto morello et che del retratto suo per lanema soa sia mandata una persona a Roma et latra a san Francesco de Size* HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 34r, 3. X. 1554.
[1869] *Nobil madona Antonia quondam misser Bernardini di Zaro* (…) *benche di corporal infirmita debile* (…) *Catharina soa cognata (...) et douer dare alli fratti di Santa Euphemia ducati quatro, quali siano tenuti mandar doi persone in Asiso cio e per l'anima et pecati delli quondam misser Matio et Domeneco soi fratelli.* HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIII, fol. 184v, 26. X. 1551.
[1870] *Nobilis domina Elisabeta Cernotta fiola del quondam spetabil misser Hieronimo* (…) *oppressa di corpo (...) con condition per che li detti soi heredi siano tenuti in spatio de uno anno dappoi la morte della detta testatrice mandar uno sacerdote a San Francesco de Assisi*. HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 59, 26. XII. 1564.

je napomenuo da »ukoliko na putu umre, ne daj Bože, osoba koja bi hodočastila, treba ju zamijeniti neki dobar svećenik iz mjesta gdje je pokopan njegov pokojni sin.«[1871]

Jedini primjer zamjenskoga hodočašća u Svetu Zemlju nalazi se u oporuci rapske stanovnice Matije, žene pok. Ivana iz Trogira, koja je bila dobroga zdravstvenog stanja, ali je iz nepoznatog razloga bila spriječena osobno hodočastiti, te je poželjela da se »u prvoj godini nakon njezine smrti jedan svećenik primjerna života pošalje u Jeruzalem na grob našega Gospodina Isusa Krista za njezinu dušu i grijehe te za dušu onih kojima se obvezala«. Prikladnog svećenika za to dugo hodočasničko putovanje treba pronaći izvršitelj njezine oporuke, a oporučiteljica je za troškove hodočašća uštedjela 50 zlatnih mletačkih škuda (50 dukata) koji su pohranjeni u njezinoj škrinji.[1872]

***

Iz navedenih primjera razvidno je da su rapski oporučitelji, odnosno u većini slučajeva oporučiteljice najradije hodočastile u Rim, povodom jubilarnih godina 1550. i 1600, kako bi postigle potpuni (jubilarni) oprost svojih grijeha. Također je iz posljednjih volja uočljivo da gotovo podjednak broj testatora obvezuje svoje nasljednike ili izvršitelje oporuka da se neka osoba primjerena života, prvenstveno svećenik, pošalje u zamjensko (votivno) hodočašće u neko od talijanskih hodočasničkih središta, u prvom redu Asiz, a potom i Rim, kako bi se postigao oprost grijeha oporučitelja. Samo jednom spomenuto je zamjensko hodočašće u Svetu Zemlju. Pri tome su za troškove putovanja ostavili novac ili dio pokretne imovine. Cijena hodočašća prema hodočasničkim središtima u Italiji kretala se oko 2 dukata dok je za hodočašće u Jeruzalem bilo potrebno izdvojiti i do 50 zlatnih dukata, kako je to razvidno iz opisanih izvora. Naravno, radi se vrlo malim svotama novca kakve su za hodočašća dobivale osobe tijekom XIV. i XV. stoljeća, što posredno ukazuje na opće osiromašenje rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća, osobito u odnosu na zlatno doba XV. stoljeća.

[1871] *Uidal da Bressa cittadin et habitante in Arbe (...)esser nella decrepita etta constituito nella qual non ui resta altro quoque labor et dolor (...) per hii commissarii uender si debba il suo uelutto morello et che del retratto suo per lanema soa sia mandata una persona a Roma et se mancando interim esso reuerendo et Deus auertat illo tunc per unaltro bon sacerdote sia suplito intra del sepelito mio fiolo el qual uoglio quoque primum potra uisitar dieba le porte delli dui principal Apostoli in Roma et similiter de Ascissi doue ripossa el Beatissimo Corpo del Seraphico Francescho (...) obligando presbitero Bartholomio preditto in tal uiazi (...) gli fusse, ma che mandar posso altri super (...) et peregrination prego la clementia (...) et in remission delli mei peccati... altra a san Francesco de Size.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. Oporuka je znatno oštećena.

[1872] *Mattia quondam Zanetto di Trau olim habitante in questa cita* (…) *sana per la Dio gratia di corpo* (…) *Item ha uoluto et ordenato che il primo anno dopo la morte soa sia mandato uno sacerdote da messa e di bona uita in Gierusalem a uisitar il seppulcro dil nostro Signor Giesu Christo per l'anima et peccati soi e per l'anima di quei alli quali si tiene molto ubligata qual sacerdote diebba esser ritrouato per gia detti soi commissarii con quella elemosina come conuenerano et questo effetto disse ditta testatrice hauer riseruato scudi cinquanta d'oro in oro uenetiani in una soa cassa* (...) HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XVII, fol. 275v, 2. III. 1562.

X. SVETCI ZAŠTITNICI I BLAGDANI RAPSKE KOMUNE

1. Rapski svetci zaštitnici

Prema podatcima iz relevantne literature i razmatranih vrela (bilježnički spisi, komunalni statut, najstarija matična knjiga krštenih, vizualni izvori i sl.) može se izdvojiti nekoliko svetaca koji su kao nebeski zaštitnici bili štovani u rapskoj komuni i biskupiji tijekom srednjega i ranoga novog vijeka.

1.1. Kult Blažene Djevice Marije

Univerzalna zaštitnica rapske biskupije je Blažena Djevica Marija kojoj je posvećena rapska prvostolnica.[1873] U katedrali su djelovale i dvije bratovštine pod titularom sv. Marije, prva, pod imenom *Santa Maria dei calafati* bila je profesionalna i okupljala je brodograditelje[1874] te vjerska bratovština sv. Marije, dvanaestorice apostola i sv. Petra.[1875] Marijin kult na području komune jačao je pod utjecajem prosjačkih redova, napose od XIII. stoljeća od kada su franjevci i dominikanci naselili Rab. Osim prvostolnice, Blaženoj Djevici Mariji posvećeno je još nekoliko crkava na komunalnome prostoru. U gradu su to crkva Sv. Marije od mira smještena na Starome trgu, pod juspatronatom obitelji *de Dominis*[1876] i crkva sv. Marije od milosrđa na Kaldancu koja je patronat obitelji *de Marinellis*.[1877] Izvan zidina, u predjelu Runjke (*in Ronche)* nalazila se crkvica sv. Marije.[1878]

Svaka crkva imala je oltar ili barem sliku ili kip Bogorodice. Primjerice, u benediktinskoj crkvi sv. Andrije nalazi se kretsko-bizantska ikona s prikazom Bogorodice s Kristom u naručju, koju je u samostan prilikom zaređenja 1530. donijela patricijka *Luchina de Dominis.*[1879] Navodno je, moleći se Gospi, spomenuta *Luchina* doživjela čudesno izlječenje od bolesti, stoga je slika bila zavjetni dar samostanu. Prema predaji, uz ikonu se vezuju čudotvorna djelovanja pa je bogato obdarivana raznovrsnim i vrijednim zavjetnim

---

[1873] Titular rapske katedralne crkve je Uznesenje Blažene Djevice Marije. Kako je poznato iz literature, papa Aleksandar III. osobno je posvetio rapsku katedralu prilikom kratkog zaustavljanja na Rabu 1177. godine. Datum se ne navodi. M. Domijan, *Rab u srednjem vijeku,* str. 14.

[1874] A. Valier, *Visitatio Arbensis,* fol. 35v.

[1875] A. Toić, *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu,* str. 3

[1876] A. Valier, *Visitatio Arbensis,* fol. 17v. U svojoj posljednjoj volji *la nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relitta quondam il spetabil misser Nicolo de Nassi* određuje da se postavi slika Gospe, koju je oporučiteljica imala kod kuće, *nella capela di Santa Maria della Pace in Piaza Uechia.* HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 40v, 6. IV. 1575.

[1877] A. Valier, *Visitatio Arbensis,* fol. 20r. Primjerice *madona Maria relicta quondam misser Zaneto Simplitia* dala je sastaviti svoju oporuku *nella chiesiola de Santa Maria misericordia in Capo danzo.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 13r, 10. XII. 1581.

[1878] V. Brusić, *Otok Rab,* str. 177.

[1879] M. Domijan, *Rab grad umjetnosti,* str. 126.

darovima.[1880] Štovanje Djevice Marije prisutno je u svakodnevnoj pobožnosti stanovnika rapske komune u razmatranome razdoblju, što je napose vidljivo iz posjedovanja slika s marijanskim motivima u njihovim domovima, koje su oporučno darivane u pobožne svrhe ili krunica koje su pojedinci nerijetko poklanjali različitim primateljima iz pobožnih pobuda.[1881]

1.2. Kult sv. Kristofora

Glavni nebeski patron Raba je sveti Kristofor mučenik.[1882] Lik sv. Kristofora sveprisutan je na području rapske biskupije od ranoga srednjeg vijeka. Prvo što treba istaknuti jest činjenica da se vrlo vrijedna relikvija, glava sv. Kristofora, čuva u rapskoj stolnoj crkvi u relikvijaru u obliku škrinjice, prema nekim autorima iz druge polovice XII. stoljeća, a neki smatraju da je iz XIV. stoljeća.[1883] Svetčeva glava okrunjena je zlatnom krunom, koja je prema nekim

---

[1880] A. M., »Baština za budućnost«, *Otok Rab,* ed. »Biseri Jadrana«, (ur. Mario Bošnjak), Fabra, Zagreb, 2004., str. 167.

[1881] O tome je pisano ranije u poglavlju o vrstama legata darovanih *ad pias causas.*

[1882] Prema srednjovjekovnoj Zlatnoj legendi (*Legenda aurea*) autora Jakova *de Voragine,* sv. Kristofor rođen je u Kanaanu (Palestina) u III. st. pod imenom Offeros, Offro, Adokimus ili Reprobus, kao sin lokalnoga princa, a na majčine molitve upućene Djevici Mariji. Po rođenju otac ga je posvetio bogovima Mahmetu i Apolu. Bio je čovjek divovskoga rasta i snage te je tražio najmoćnijega čovjeka na Zemlji da mu služi. Prvi njegov gospodar, kralj, brzo je otpao jer je Reprob otkrio da se boji Sotone, pa ga ostavi da bi služio đavlu. Od njega je pak otišao kad je vidio da drhti pred križem i spomenom Isusa Krista. Zatim je Reprob krenuo u potragu za Kristom. U svojim lutanjima namjerio se na pustinjaka, koji ga je podučio kršćanstvu i preobratio. On mu je rekao da će najbolje služiti Kristu ako radi na Zemlji posao koji mu najbolje leži. Međutim, iako već preobraćen, Reprob nije bio voljan postiti, niti moliti te ga pustinjak nagovori da prenosi preko rijeke stare, nemoćne i putnike. Jedne noći probudi ga tako dijete i zamoli da ga prenese preko rijeke. Ovaj uzme u ruku palmin štap, dijete podigne na ramena i zagazi u rijeku. Svakim korakom koji je činio, dijete je postajalo sve teže, a voda sve nemirnija, te je Reprob na pola puta pomislio da će se i on i dijete utopiti. Jedva je stigao na drugu obalu. Kad su stigli Reprob upita dijete zašto je tako teško, a ono mu odgovori da je na leđima nosio ne samo sav svijet nego i onoga koji je svijet stvorio pritom se predstavivši kao Krist. Potom mu naredi da zabode svoj palmin štap u zemlju, koji onda čudom zaživi, procvjeta i dadne plodova. Od tada se div nazove Kristofor - što znači 'onaj koji nosi Krista' i još se više učvrsti u kršćanskoj vjeri. Odluči napustiti službu prenošenja ljudi na rijeci i posvetiti se u potpunosti širenju kršćanske vjere. Šireći vjeru doživljavao je Kristofor svakakve napasti. Bio je salijetan od dvije bludnice koje su ga kanile zavesti pa da napusti vjeru. Dogodilo se upravo suprotno - one same preobratiše se i postaše vjernice. Godine 251. u vrijeme vladavine rimskoga cara Decija, progonitelja kršćana, zatekao se na grčkome otoku Samosu. Po nalogu Imperatora, zapovjednik otoka dao ga je uhititi. U početku su ga na razne načine htjeli privoljeti da se odrekne svoje vjere, da bi ga na kraju podvrgli mučenju, no ništa ga nije moglo slomiti. Tako ga nakon mučenja odvedoše na stratište gdje ga je gađalo 40 strijelaca, ali ga svih 40 promaši jer su se strijele, taknute rukom Božjom, odbijale od njega i vraćale se strijelcima. Jedna od tih strijela koje su se vratile, izbije oko likijskom kralju. Ne mogavši mu nikako drugačije nauditi, naposljetku mu odrubiše glavu. Inače, sv. Kristofor smatra se zaštitnikom putnika, moreplovaca, hodočasnika, planinara i vrtlara, od bolesti, oluja i uragana. Prema predaji, onaj koji pogleda lik sv. Kristofora, toga dana ne će umrijeti, stoga ga se zaziva i u strahu od iznenadne smrti. U ikonografiji ga se prikazuje kao gorostasa čije su noge obično u vodi, u ruci drži palmin štap, a na leđima Dijete Isusa. U bizantskoj ikonografiji ponekad je prikazan s glavom psa ili majmuna. Na istoku se njegov blagdan slavi 9. svibnja, a na zapadu 25. srpnja. Jakobus de Voragine, *Zlatna legenda ili štiva o svecima,* sv. II, preveo s lat. Stjepan Pavić, Demetra, Zagreb, 2015., str. 44-48; Rosa Giorgi, *Saints in Art,* Elemond, Milano, 2002., str. 89-93.; M. Kunčić; Z. Ladić, »Rabljani u tisućgodišnjem okrilju sv. Kristofora«, *Hrvatska revija,* god. III (2003.), br. 2, str. 85-89.

[1883] V. Brusić, *Otok Rab,* str. 96. Na relikvijaru se nalaze u srebru i pozlati iskucani prizori iz života i mučeničke smrti sv. Kristofora (vraćanje strelica upućenih na sveca te odsijecanje svečeve glave), ali i prikazi dvojice biskupa i jedne svetice s jedne strane te tri apostola s druge strane. O detaljnom opisu relikvijara vidi: Dragutin

pretpostavkama bila dar ugarsko-hrvatske kraljice Elizabete Kotromanić iz XIV. stoljeća.[1884] Ova se relikvija navodi i u nekoliko inventara katedrale iz druge polovice XVI. stoljeća.[1885] Može se zaključiti da je odabir sv. Kristofora za zaštitnika rapske biskupije, otoka i komune uvjetovan činjenicom da su Rabljani već u IX. stoljeću, odnosno 809. godine došli u posjed svetčeve lubanje. Od tada se oko ove relikvije, koja je pristigla kao poklon carigradske patrijaršije rapskoj biskupiji, razvio snažan kult štovanja sv. Kristofora. Sveprisutnost glavnoga svetca zaštitnika u svakodnevici rapskih stanovnika još se više osjeća kroz brojne hagiotoponime koji podsjećaju na intimnu povezanost Rabljana sa sv. Kristoforom. U kuli Galiardi nalazila se nekoć crkva posvećena sv. Kristoforu, dok je druga kula u gradskom bedemu nazvana imenom ovoga svetca (*Torre di s. Cristoforo*).[1886] U toj se kuli nalazila i crkvica sv. Kristofora, u kojoj je bilo i sjedište istoimene bratovštine, jedne od najutjecajnijih i članstvom najbrojnijih bratovština krajem srednjega i početkom ranoga novog vijeka.[1887] Također, cijela je gradska četvrt uz crkvu nazvana po rapskome zaštitniku (*contrada di s. Christoforo).*[1888] Kapela pod titularom sv. Kristofora nalazila se i u katedrali.[1889]

Nekoliko je manjih geografskih područja na otoku nazvano po rapskome patronu: rt sv. Kristofora (krajnji sjeverozapadni dio otoka Raba).[1890] Izvan grada, nalazila se draga sv. Kristofora, a na njezinu južnom rtu nekoć je postojala i istoimena crkvica iz XV. stoljeća.[1891] O čudotvornosti sv. Kristofora i njegovu svetačkom zagovoru (*intercessio*) i intervenciji u povijesti rapske komune svjedoči hagiografsko djelo iz 1308. pod nazivom *Miracula* ili *Historia sancti Christophori* koje je prema starijim povijesnim dokumentima i pričanjima svojih starijih sugrađana zapisao odnosno redigirao biskup Juraj *de Hermolais* zvan Kostica. Prema Čudesima, svetac je u tri navrata spasio grad od vanjskih osvajača, prvi puta od Normana ili Varjaga (u izvoru *Varagorum gens*), a dva puta od Ugra. Dakle, prvo čudo zbilo

---

Kniewald, »Relikvijarij sv. Kristofora na Rabu«, *Bogoslovska smotra,* vol. XVIII (prosinac 1930.), br. 2, str. 260-264; M. Domijan, »Veliki povratak svetaca«, *Otok Rab,* ed. »Biseri Jadrana«, str. 82.

[1884] M. Kunčić; Z. Ladić, »Rabljani u tisućgodišnjem okrilju sv. Kristofora«, str. 86.

[1885] Primjerice, u inventaru iz 1582. navodi se *una testa di S. Christophoro d'Arzento pesa onze qaranta tre e mezo cioe 43½.* M. Polonijo, »Najstariji sačuvani inventari bivše stolne crkve u Rabu«, str. 62.

[1886] M. Kunčić; Z. Ladić, »Rabljani u tisućgodišnjem okrilju sv. Kristofora«, str. 85-89.

[1887] V. Brusić, *Otok Rab,* str. 164. O povijesnoj važnosti navedene bratovštine vidi opširnije Z. Ladić; Z. Novak, »Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu«, str. 61-89.

[1888] Npr. Rapski kanonik *misser pre Iacobo Caratelich mansionario figliolo di fameggia* darovao je svome bratu Kristoforu kuću koju mu je testamentarno doznačila pokojna Klara Klamfarica koja se nalazi u četvrti sv. Kristofora kraj kuće obitelji Bascola (*la casa a lui lassata per testamento per la quondam Clara Clamfariza posta nella contrada de San Christoforo appresso la casa de quelli de Bascola*). HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 24r, 20. XII. 1552.

[1889] *Reuerendus dominus Hieronyums Mircouich canonicus arbensis,* uoči puta u Rim daje sastaviti svoju posljednju volju *in ecclesia Sanctae Mariae cathedralis arbensis in capella Sancti Christophori.* HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol.10r, 31. X. 1580.

[1890] Krešimir Regan; Branko Nadilo (pr.), »Stare crkve otoka Raba«, *Građevinar,* vol. 61 (2009.), br. 10, str. 969.

[1891] V. Brusić, *Otok Rab,* str. 177.

se 1074. kada je normansko brodovlje ušlo u Jadran te 14. travnja napalo otok i grad Rab. Silina napada uplašila je gradsko stanovništvo te je biskup Domana naredio da se u gradsku kulu postavi glava sv. Kristofora. Nakon molitava koje su puk i svećenstvo uputili Bogu i svome zaštitniku za posredništvo, svako daljnje napredovanje neprijateljske vojske bilo je zaustavljeno. Dapače, moment čuda očitovao se u tome što su se sve bačene strelice i kamenje iz katapulta vraćale među Normane i ranjavale ih, a Rabljani su ostali neozlijeđeni i njihove zidine sačuvane. Obzirom na situaciju, normanski se vojvoda poklonio glavi sv. Kristofora i sklopio mir s Rabljanima. Biskup Domana dao je inicijativu da se u biskupiji u spomen na veličanstvenu pobjedu nad Normanima uz pomoć sv. Kristofora slavi dan pobjede poznat kao *dies Victoriae* (9. svibnja). U Čudesima su zabilježene još dvije uspješne obrane Rabljana od Ugra, u prvome navratu predvođenih vojvodom Ugrom, a u drugome Sergijem. Pisac je slikovito opisao obranu grada i napade Rabljana i njihovih saveznika Senjana, Krčana, Osorana i Crešana na neprijateljsku flotu u dragi sv. Petra, a pobjeda Rabljana pripisuje se čudesnome zagovoru Svetoga zaštitnika.[1892]

Lik sv. Kristofora motiv je brojnih slika i kipova u rapskim crkvama.[1893] O tome da je sv. Kristofor bio nebeski protektor rapske komune i biskupije, uz Djevicu Mariju, među ostalim, svjedoči i slika nastala krajem XVI. ili početkom XVII. stoljeća koja prikazuje panoramski prikaz grada Raba smještenog na poluotoku, a iznad grada nalazi se lik Bogorodice s Djetetom Isusom u ruci te sv. Kristoforom mučenikom. Slika se čuva u samostanu sv. Antuna na Kaldancu.[1894] Konačno, treba istaknuti da je lik sv. Kristofora bio vezan uz još jedan, u kasnome srednjem vijeku izuzetno važan, religiozni aspekt. Naime, u

---

[1892] Latinsku verziju teksta o čudima sv. Kristofora pisanu perom biskupa Jurja *de Hermolais,* donosi D. Farlati, *Illyricum sacrum,* t. V, str. 231-232; 234-235. Farlatijev tekst na hrvatski jezik preveo je F. Šišić, *Priručnik izvora,* str. 622-626. Na vrijednost toga hagiografskoga djela kao povijesnoga izvora upozorili su N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku,* str. 14; i L. Margetić, »Iz povijesne problematike nekih hagiografskih vrela«, *CCP,* vol. XXI (1997.), br. 40, str. 22-25. Djelo su s hagiografskoga i povijesnoga aspekta detaljno analizirali M. Kunčić i Z. Ladić, »Rabljani u tisućgodišnjem okrilju sv. Kristofora«, str. 86-89; te M. Domijan, »Veliki povratak svetaca«, str. 84.

[1893] Središnja crkva Sv. Marije obilježena je posjedovanjem relikvija te likovnim prikazima sv. Kristofora na slikama i kipovima. Između ostaloga, u nekadašnjoj katedrali, a danas župnoj crkvi nalazi se i arhaični kip sv. Kristofora s malim Kristom na leđima koji je ondje donešen iz stare crkve Sv. Kristofora u kuli Galiardi. V. Brusić, *Otok Rab,* str. 154. Kip je detaljno opisao Ivo Petricioli, »Zapažanja o drvenoj gotičkoj skulpturi u Rabu«, *Rapski zbornik,* sv. I, str. 316-317. Brojne su slike u rapskim gradskim i distriktualnim crkvama gdje dominira lik svetoga rapskog zaštitnika ili se on nalazi uz druge poznate svece. Primjerice, u crkvi Sv. Bernardina u Kamporu na glavnome oltaru nalazi se poliptih koji su 1458. izradili braća Antonio i Bartolomeo Vivarini gdje je, među ostalima, prikazan i sv. Kristofor. V. Brusić, *Otok Rab,* str. 181. Radoslav Tomić, »Umjetnost od 16. do 19. stoljeća«, *Milost susreta; Umjetnička baština franjevačke provincije sv. Jeronima* (ur. Igor Fisković), Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2010., str. 163-164.

[1894] O slici je opširnije pisao Radovan Ivančević, iako je krivo pretpostavio da je svetac uz Mariju sv. Antun opat. R. Ivančević, »Renesansna slika Raba«, str. 33. Međutim, zbog ikonografskih obilježja svetca koji u ruci drži palminu granu kao znak mučeništva, M. Domijan utvrđuje da se radi o sv. Kristoforu. M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 64.

ovome razdoblju prošireno je vjerovanje diljem kršćanske Europe kako je sv. Kristofor zaštitnik od iznenadne smrti odnosno onoga čega su se bojali svi tadašnji vjernici – straha od smrti bez sastavljene oporuke i ispovijedi. Zato i ne čudi da se i iznad glavnih gradskih vrata nalazio reljef sv. Kristofora kao i po zidinama koje su okruživale sam grad. Svi spomenuti prikazi proizvod su vjerovanja da onaj koji određenoga dana pogleda lik sv. Kirostofora ne će umrijeti toga dana.

Za vrijeme biskupovanja Paskvala Padavinija, prema želji predstavnika rapske Crkve i puka, 10. travnja 1595. iz grada San Marina u talijanskoj feretranskoj biskupiji prenesene su u rapsku biskupiju relikvije sv. Marina, podrijetlom Rabljanina, i 28. siječnja 1596. svečano pohranjene u rapski sanktuarij.[1895] Tim činom započelo je javno propagiranje i štovanje kulta ovoga sveca rapskih korijena i u njegovu rodnom kraju. Blagdan sv. Marina slavi se 3. rujna.

1.3. Ostali svetci

Prema izvorima, na posvećenim mjestima na području rapske komune nalazile su se različite relikvije svetaca koje su tijekom srednjega i početkom ranoga novog vijeka donesene u Rab. Tako primjerice, dokument od 27. IX. 1652. pronađen u kaptolskom arhivu u Rabu kojega je zapisao Hermolaj Kašić (*Ermolao Cassio*), povodom postavljanja obnovljene piramide na zvonik sv. Marije,[1896] sadrži popis svetaca čije su relikvije bile stavljene u ukrasne relikvijare u obliku ruku te položene u škrinjicu pohranjenu u piramidi, odnosno kako se u izvoru naziva kupoli velikoga zvonika (*la cupula del campanile*) sv. Marije koji se nalazi u blizini katedralne crkve. U navedenome dokumentu nabrajaju se relikvije svete nevine dječice mučenika, sv. Florijana i drugova mučenika, sv. Sebastijana mučenika, sv. Uršule djevice i mučenice, sv. Klare djevice, sv. Lovre mučenika, komadić križa na kojemu je bio razapet Isus Krist naš Gospodin i različite relikvije drugih svetaca.[1897]

U katedralnome sanktuariju čuvale su se još neke vrijedne relikvije svetaca pa se tako u najstarijemu sačuvanom inventaru katedrale, sastavljenom prilikom Valierove vizitacije biskupije od 29. IV. 1579., navode glava sv. Kristofora u srebrnome moćniku, glava sv. Abundija u srebrnome moćniku, glava sv. Hermolaja u srebrnome relikvijaru i ruka sv. Tekle

---

[1895] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, t. V., str. 273.-276; O. Badurina, VKK, L. III, str. 35; 37.

[1896] Završna piramida i ograda zvonika postavljena je u drugoj polovici XV. stoljeća, nakon oštećenja koje je izazvao udarac groma, o čemu svjedoči natpis na jednoj njezinoj stranici. Drugi natpis ukazuje na prvi cjeloviti popravak zvonika iz godine 1560. Tom je prilikom postavljen i završni križ na vrhu s pet kugli u kojima se nalaze navedene moći svetaca. M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti*, str. 111.

[1897] *Reliquie di Santi inocenti martiri, san Florentio e di compagni martiri, san Sebastiano martire, santa Vrsula vergine et martire, santa Chlara vergine, san Lorenzo martire, vn pecetto della croce sopra la qual fu crocifisso il nostro Signor Gesu Christo, diverse altre reliquie di santi.* KAR, Liber 43, Documenta dioecesis arbensis, fol. 181v, 27. IX. 1652.

u srebru.[1898] Popis relikvija koje se nalaze u katedralnome sanktuariju, donio je i D. Farlati a za koje kaže da ih je i sam vidio, te navodi da se ondje nalazi glava sv. Kristofora, sv. Abundija, sv. Ananije, sv. Azarije, sv. Hermolaja, zatim ruka sv. Tekle, i ruka sv. Saturnina mučenika, trn krune Krista našega Gospodina, zatim kostur sv. Marina, rapskoga građanina, zub sv. Apolonije, relikvija sv. Viktorije mučenice i mnoge kosti presvetih nevinih. Farlati ističe da je u drvenoj kutijici pronađen dokument pisan na pergameni u kojem se navodi popis navedenih relikvija te da su one od vremena biskupa Andrije (nije naznačeno točno kojega), a donio ih je Mihael Ivan *Ginanni,* rapski sin, »na čast Boga i Djevice Marije za spas svoje duše i svojih.«[1899]

Od onodobnih vizualnih izvora nastalih krajem XVI. odnosno početkom XVII. stoljeća svakako treba navesti oltarnu palu, autora Baldasarea d'Anne, flamanskoga slikara (1560.-1639.) koja se nalazi na glavnome oltaru u gradskoj crkvi sv. Justine. Riječ je o slici izrađenoj u tehnici ulja na platnu koja prikazuje Bogorodicu u slavi s prikazima likova vezanih uz bitku kod Lepanta.[1900] Glavni oltar vrijedan je drvorezbarski rad kasne manirističke umjetnosti u Dalmaciji s početka XVII. stoljeća. U donjoj oltarnoj zoni u punoj plastici izrezbarene su skulpture sv. Benedikta i sv. Justine, a na krajevima timpana nalaze se sv. Kristofor i sv. Ivan Krstitelj. Na vrhu je Krist u slavi između dvaju anđela. Oltarna arhitektura je pozlaćena, a kipovi obojeni.[1901] Iz navedenoga je razvidno da iako se radi o ranokršćanskoj svetici i mučenici, sv. Justina, na čiji je blagdan izvojevana pobjeda kršćanske vojske kod Lepanta, postala je nova suzaštitnica rapskoga stanovništva i komune u razdoblju kasne renesanse. [1902]

Pretpostavlja se da je glavni mecena i donator oltara i oltarne slike *Zuan Battista Benedeti*, čija se grobnica iz 1644. nalazi pred oltarnim antependijem, i to kao središnji grob u svetištu. Na vrhu oltara pod Kristovim likom otisnut je i grb obitelji *Benedeti*.[1903]

[1898] A. Valier, *Visitatio arbensis,* fol. 21r.
[1899] D. Farlati, *Illyricum sacrum,* t. V, str. 272.
[1900] Presudni dan bitke kod Lepanta zbio se 7. listopada 1571. na blagdan Sv. Justine, stoga je ova svetica izabrana i za titulara nove crkve podignute u rapskoj komuni krajem XVI. stoljeća. M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 133-134.
[1901] Isto, str. 133.
[1902] Poznato je da su neke naše komune imale samo jednoga zaštitnika, a neke dvoje ili više njih. Primjerice, Zadar je imao dva svetca zaštitnika - sv. Anastaziju (Stošiju) i sv. Krševana, Dubrovnik samo sv. Vlaha, baš kao i Korčula čiji je svetac patron bio sv. Marko. Rab je, prihvaćanjem sv. Justine kao druge zaštitnice grada, u doba renesanse ušao u skupinu urbano-ruralnih središta sa dva svetca zaštitnika.
[1903] M. Domijan, *Rab, grad umjetnosti,* str. 134.

2. Antroponimija i svetci

Prema analizi osobnih imena zapisanih u najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab u razdoblju od 1569. do 1600., moguće je uvidjeti koji su bili osobni svetci zaštitnici najpopularniji među rapskim žiteljima, što se može dokučiti upravo iz izbora imena djece na krštenju te imena njihovih roditelja.

Grafikon 74. Imena očeva zapisana u najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab (1569.-1600.)

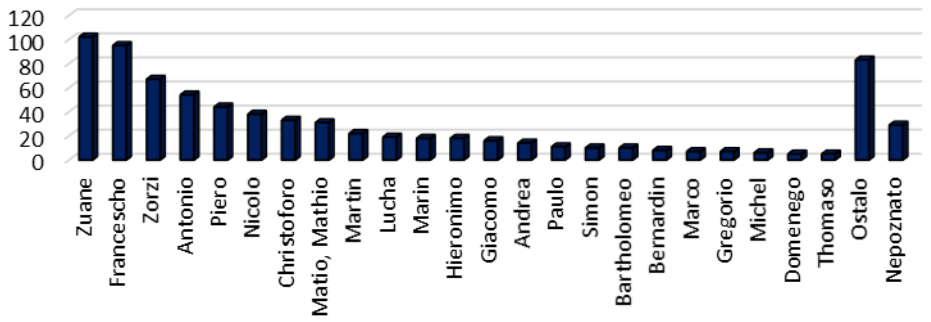

Kako je vidljivo iz Grafikona 74., u generaciji očeva spomenutih u razmatranoj matičnoj knjizi krštenih (rođenih) župe Rab najčešće zastupljena imena su *Zuane* (Ivan - 102 spomena), zatim *Francescho* odnosno *Francisco* (Franjo; Frane - 95), *Zorzi* (Juraj - 76) i *Antonio* (Antun - 54), potom nešto manje se navode *Piero* (Petar apostol - 44), *Nicolo* (Nikola - 38), *Christoforo* (Kristofor - 33), *Mathio* (Matija - 31), *Martin* (Martin - 22), *Lucha* (Luka - 19), *Marin* i *Hieronimo* odnosno *Gieronimo* (Jeronim - 18), *Giacomo* (Jakov - 16), *Andrea* (Andrija - 14), *Paulo* (Pavao - 11), *Simon* i *Bartholomeo* (Šimun i Bartolomej - 10), dok se najrjeđe spominju *Bernardin* (8), *Marco* (Marko - 7), *Gregorio* (Grgur - 7), *Michel* (Mihael - 6), *Domenegho* i *Thomaso* (Dominik i Toma - 5). Dakle, unatoč patronatstvu nad komunom, Kristofor ipak nije pripadao skupini najpopularnijih imena među muškim pripadnicima – očevima u rapskoj komuni toga razdoblja.

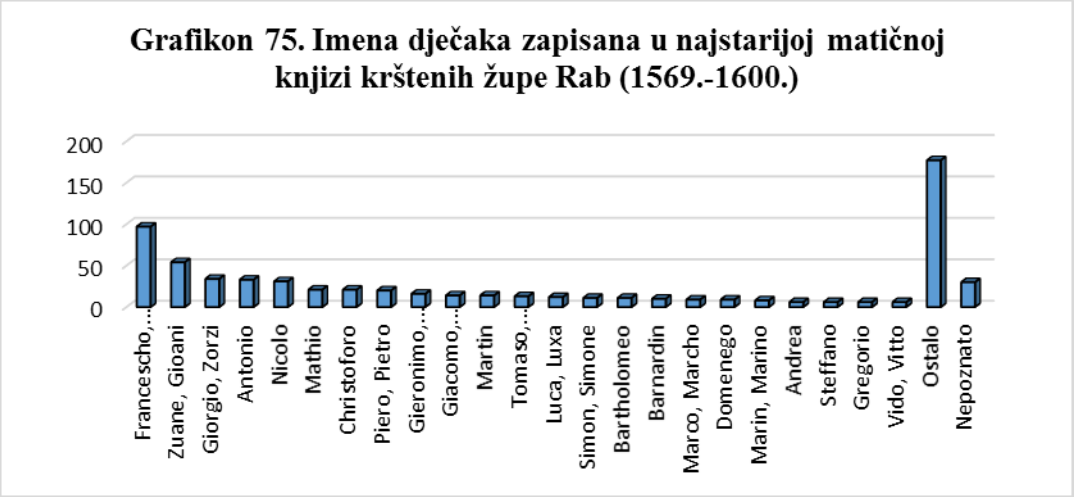

Kada je riječ o popularnosti imena kod muške djece koja su im roditelji nadijevali na krštenju, iz Grafikona 75. može se iščitati da je najpopularnije ime bilo *Francescho* (97 spomena), potom *Zuane* ili *Gioani* (54), nešto manje se navodi *Giorgio* odnosno *Zorzi* (34), *Antonio* (33), *Nicolo* (31), *Mathio* (21), *Christoforo* (21) i *Piero* (20), dok su najmanje zastupljena imena *Gieronimo* odnosno *Hieronimo* (16), *Giacomo* (14), *Martin* (14), *Thomaso* (13), *Lucha* (12), *Simon* i *Bartholomeo* (11) i *Bernardin* (10). Vrlo rijetko se navode *Marco* i *Domenegho* (9), *Marin* (8), *Andrea*, *Steffano* (Stjepan), *Gregorio*, *Vitto* (6). Kao i kod imena očeva, i među imenima muške djece Kristofor u ovome razdoblju pripada skupini srednje popularnih imena.

Ono što se odmah može primijetiti jest činjenica da je učestalost pojedinih osobnih muških imena u generaciji očeva i sinova slična te da su imena koja su bila popularna u generaciji očeva prilično zastupljena i u generaciji sinova, iako ponekad u manjoj ili znatnije manjoj mjeri. Očito je da su se navedena imena generacijski ponavljala, a jedan od razloga brojčano manje zastupljenosti pojedinih imena u generaciji sinova mogao bi biti u čestoj praksi da muška djeca dobivaju imena od djedova, a rjeđe od očeva. To je naročito moguće pratiti kod pripadnika patricijata, ali i kod pojedinaca iz ostalih društvenih slojeva. Tako je primjerice 30. rujna 1578. kršten Marin, sin Nikole *de Zaro* pok. Marina.[1904] Dana 25. rujna 1589. kršten je Jeronim, sin Kristofora *Nimira* pok. Jeronima.[1905] Dana 26. veljače 1596. kršten je Kristofor, sin Luke Zeca i Mikuline kćeri pok. Kristofora Mihočića.[1906] Ima i slučajeva kada su sinovi dobivali ime po ocu, iako rijetko, pa je i to razlog generacijskoga

[1904] *1578. Adi 30.settembrio Marin fiol de misser Nicolo de Zaro quondam misser Marin procreato con madona Ursulina Drasa batizato peri l reuerendo misser pre Bartholomeo Conciza.* Rab, MKK, fol. 12r.
[1905] *1589. Adi 25. settembrio Gieronimo figliolo del signor Christoforo Nimira quondam misser Gieronimo procreato in legittimo matrimonio con signora Pulisena da Spalato fu batezato (...).* Rab, MKK, fol. 47r.
[1906] *1596. Adi 26. febraro Christoforo fiol de Lucha Zec procreato in legitimo matrimonio con Michulina fiola del quondam Christoforo Mihocich fu batezato* (…) Rab, MKK, fol. 65r.

ponavljanja imena. U rapskoj matičnoj knjizi kršćenih navodi se da je 18. rujna 1588. kršten Ivan, sin Ivana Lisičića i Marije Mlacović.[1907]

Isto tako treba naglasiti da neka imena koja se pojavljuju u generaciji očeva, u generaciji sinova više se ne pojavljuju kao što je to primjerice ime *Bergnac, Colane, Daniel, Pacifico* i neka druga, a ima i suprotnih slučajeva, gdje se u generaciji sinova pojavljuju neka nova imena, primjerice, *Dionisio, Sebastian, Theodoro, Armoro* i druga. Ne može se sa sigurnošću reći što je tomu razlog, ali očito je došlo do neznatne promjene u modi određenih muških imena, no pod kojim ili čijim utjecajem, ostaje nepoznanica. Možda je priljev stranaca koji su se zatekli u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća utjecao na tu promjenu.

Nadalje, zamjetno je da su djeca povremeno dobivala imena u skladu s katoličkim kalendarom. Tako je na sam blagdan sv. Antuna opata, 17. siječnja 1582. kršten Antun (*Antonio*), sin Ivana Krstitelja *Dotti*. Dječakovi kumovi bila su dva velika uglednika rapske komune, tadašnji knez Ivan Frane iz Mulata i kapetan protiv uskoka, Marko iz Molina.[1908] Uoči blagdana rapskoga zaštitnika, 19. srpnja 1587. kršten je i Kristofor, sin pastira Frane Miša i Lukine, kćeri Frane Lučića.[1909] Na blagdan sv. Franje Asiškog, 4. listopada 1590. kršten je Frane, sin Jurja Kranjca i Dominike *Sosiccha.*[1910]

Treba još napomenuti da se u generaciji muške djece u velikome broju slučajeva (91) navode dvostruka imena kao što su primjerice, *Zuan Francescho, Francescho et Marco, Christoforo et Andrea, Gaspar Uicenzo, Piero Lorenzo, Francescho Antonio* i druga, za razliku od generacije njihovih očeva kada su dvostruka imena jako rijetka, navode se svega sedam puta, i to kod pojedinih pripadnika patricijata i uglednika.

Jedan od razloga pojave dvostrukih imena kod djece mogao bi biti u želji da dijete imenom bude obilježeno većim brojem svetaca zaštitnika, odnosno barem dvojicom, ali i u novoj modi davanja imena. Tako je primjerice 15. studenog 1592. kršten Martin Kristofor, sin majstora Luke Karatelića i Klare iz Zadra.[1911] Kako je poznato, blagdan sv. Martina obilježava se 11. studenog, a dječak je rođen nekoliko dana prije. Drugo ime Kristofor, mogao je dobiti i po

---

[1907] *1588. Adi 17 settembrio Baptizai io pre Aloyse Cernotta Zuane fiol di Zuane Lisicich con dona Maria Mlacouich ex legitimo matrimonio* (…) Rab, MKK, fol. 41v.

[1908] *1582. Adi 17 genero Antonio fiol del sigrno Zan Bapthista Dotti fu bapthisato per il reuerendo signor archiperete Conciza forno li soi santoli il clarissimo signor Zuan Francesco d'Mulan conte et capitano d'Arbe et il clarissimo signor Marco da Molin capitano contra Vschochi.* Rab, MKK, fol. 23r. Majčino ime se ne navodi, pa je moguće da je dijete rođeno izvan braka.

[1909] *1587. Adi 19. lugio Christoforo fiol de Francesco Mis brauaro procreato in legitimo matrimonio con Luchina figliola de Francesco Luchiich fo baptizato (...)* Rab, MKK, fol. 38r.

[1910] *1590. Adi 4. ottobrio Francescho figliolo di Zorzi Cragnac procreado in legitimo matrimonio con Dmincha Sosiccha fu battizato* (…). Rab, MKK, fol. 49v.

[1911] *1592. Adi 15. nouembrio Martin Christoforo fiol del maistro Lucha Caratelich procreado in legitimo matrimonio con dona Chiara da Zara.* Rab, MKK, fol. 56v.

glavnome nebeskom patronu rapske komune. No, moguće je i da jedno ime darovano djetetu bude prema svetcu zaštitniku, a drugo da je patronimijsko.

Iz antroponimijske analize je također razvidno da se u rapskome uzorku vrlo često pojavljuju imena vezana uz svetce franjevačke provenijencije, kao što su *Francescho, Antonio* i *Bernardin.* Na izbor ovih u Rabu popularnih imena zasigurno su utjecali i franjevci čiji su se samostani nalazili u gradu, ali i distriktu.

Grafikon 76. Imena majki zapsana u najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab (1569.-1600.)

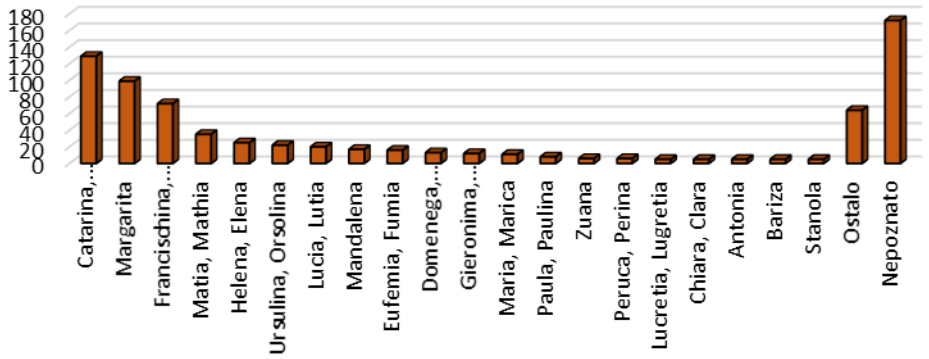

Na Grafikonu 76. prikazana su imena majki zapisana u najstarijoj rapskoj matičnoj knjizi krštenih (1569.-1600.) pa se tako uočava da su najučestalija imena bila *Catharina* odnosno *Catherina* (Katarina - 129 spomena), *Margarita* (Margarita - 99) i *Francischina* odnosno *Franceschina; Franiza* (Franciska; Franica - 72), u nešto manjoj mjeri navode se *Mathia* (Matija - 35), *Helena* odnosno *Elena* (Jelena - 25), *Ursulina odnosno Orsolina* (Uršula - 22), *Lutia* (Lucija - 20), *Mandalena* odnosno *Madalena* (Magdalena - 17), *Eufemia* (Eufemija - 16), *Domenegha* (Dominika - 13), *Gieronima* odnosno *Hieronima* (Jeronima - 12) i *Maria* (Marija - 11), a najmanje su zastupljena *Paula* (Pavla - 8), *Zuana* i *Perina* (Ivana i Perina - 6) te *Lucretia* (Lukrecija), *Chiara* (Klara), *Antonia* (Antonija), *Bariza* (Barica) i *Stanola* (Stanka) (5).

Grafikon 77. Imena djevojčica zapisana u najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab (1569.-1600.)

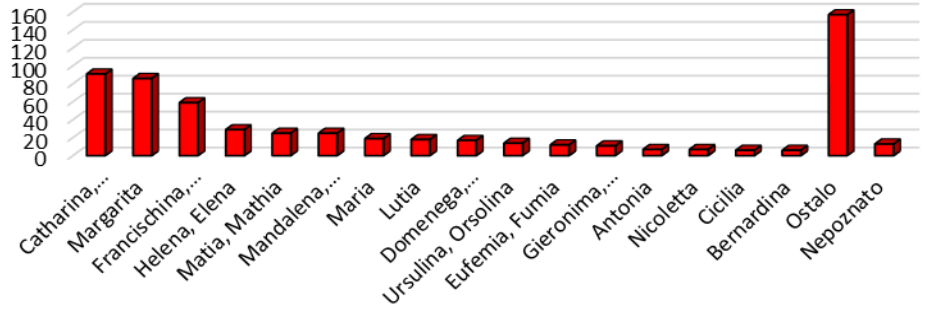

Kao i u slučaju očeva i sinova, imena majki i kćeri prilično se podudaraju, samo su nešto manje ili više zastupljena. Kako je vidljivo iz Grafikona 77., najzastupljenija imena kod djevojčica su *Catharina* (91 spomen), *Margarita* (86) i *Francischina* odnosno *Franceschina* (59), nešto manje se navode *Helena* odnosno *Elena* (29), *Mathia* i *Mandalena* odnosno *Madalena* (25), *Maria* (19), *Lutia* (18), *Domenegha* (17), *Ursulina* odnosno *Orsolina* (14), *Eufemia* (12) i *Gieronima* odnosno *Hieronima* (11), a među rijetkim imenima su *Antonia* i *Nicholeta* (7), *Cicilia* i *Bernardina* (6). Iz navedenoga je razvidno da su se i u ovome slučaju imena generacijski nasljeđivala vjerojatno od baka, za što nema konkretnoga dokaza, ali i od majki. Primjerice, 19. travnja 1596. krštena je Franciska, kći pok. Dominika *delle Sede* i Franciske *de Cliapi.*[1912] U bilješci je naglašeno da je djevojčica rođena u izvanbračnoj vezi, a otac je, u vrijeme njezina rođenja bio pokojan, pa je i to očiti razlog da joj je majka dala ime koje i ona sama nosi.

Neka imena koja su se pojavljivala u imenskome uzorku majki, u imenskome uzorku kćeri više se ne spominju, kao na primjer *Giacomina, Marihna, Aniza, Medea* i druga, ali ima i suprotnih slučajeva, pa se tako kod imena kćeri prvi puta pojavljuje ime *Veroniga, Giulia, Cherstina, Cicilia* i neka druga. Teško je reći radi li se ovdje o promjeni u popularnosti određenih ženskih imena tijekom dviju generacija, o promjeni uvjetovanoj utjecajem stranaca koji su se zbog različitih razloga zatekli u rapskoj komuni ili o nekom drugom razlogu.

I kod djevojčica je primjetno da su im roditelji znatno učestalije nadjenuli dvostruka imena (54 slučaja) za razliku od prethodne generacije majki, koje su uglavnom nosile jedno ime. Tako se kod djevojčica navode imena poput *Maria et Catarina, Barbara et Margarita, Lucretia et Marieta, Iustina et Gieronima, Orsa et Francischina* i neka druga. Razlog davanju dvostrukih imena mogao bi biti u želji za jačom protekcijom nebeskih zaštitnika nad djecom, koja se očituje kroz davanje više svetačkih imena, ili pak da je jedno ime dano prema svetcu zaštitniku odnosno svetici, dok je drugo ime bilo već uporabljeno u prethodnoj generaciji. Tako je primjerice, na najveći blagdan Blažene Djevice Marije, Marijino uznesenje koje se slavi 15. kolovoza, 1596. krštena Marija Lucija, kći Julija Bahalina i Franice kćeri Baričićeve.[1913]

Kao i u slučaju muških imena rođene djece i kod ženskih imena mogu se utvrditi neka pravila davanja, odnosno vidljiva je usklađenost s katoličkim svetačkim kalendarom. Tako

---

[1912] *1596. Adi 19. Aprile Francischina fiola del quondam misser Domenego delle sede procreata extra matrimonio con Francischina de Cliapi fu bategiata* (…) Rab, MKK, fol. 65r.

[1913] *1596. Adi 15. Agosto Batizai io pre Gieronimo Zaro Maria Lutia fiola del Julio Bahalin procreata in legitimo matrimonio con dona Franica fiola de Bariçiçh.* Rab, MKK, fol. 66v.

žensko ime *Franciscina*, koje se u rapskoj matičnoj knjizi javlja i u inačicama kao *Francisca, Franceschina, Franica, Franiza*, može se povezati sa sv. Franjom asiškim (*san Francescho*), čiji se blagdan slavi 4. listopada, a na taj dan 1579. godine krštena je *Franciscina* kći Bartolomeja *Picico.*[1914] Dan nakon blagdana sv. Uršule, djevice i mučenice, 22. listopada 1585. krštena je Urša, kći Andrije Surjanića i majke nepoznata imena, kćeri Ivana Sutorića.[1915] Blagdan sv. Cecilije mučenice slavi se 22. studenog. Prema rapskoj matičnoj knjizi, dana 16. studenoga 1588. krštena je Cicilija, kći Ivana Fuge i Urše, kćeri Šimuna Ugrinića,[1916] dok je 22. studenoga iste godine sakrament krštenja primila Ceclija, kći roditeljskoga para iz patricijskoga roda *de Dominis,* oca Kristofora i majke Katarine, pok. Ivana *de Dominis*.[1917]

3. Blagdani i crkvene svečanosti rapske Crkve

Prema statutu rapske komune iz 1326., prepisanom iz originala od strane rapskog bilježnika Ivana Antuna *Cernotta* 1598. godine, razvidno je da su se u Rabu u srednjem, ali i dalje u ranome novom vijeku slavili slijedeći blagdani u okviru Crkvene liturgijske godine: Božić, Bogojavljanje, Marijini blagdani (Navještenje, Uznesenje i Očišćenje Marijino (Svijećnica), Uskrs, Duhovi i Tijelovo. Naime, U glavi 10. četvrte knjige rapskoga statuta propisano je da se zabranjuje krčmarima ili krčmaricama prodavati vino »poslije prvog zvona u noći niti u dane Uskršnjih blagdana, Bogojavljenja, Duhova te na Božić i blagdan sv. Kristofora kao ni na neki blagdan sv. Marije niti u nedjeljnim danima prije zvona za misu, a koji ili koja to prekrši, plaća 1 perper za globu, koliko puta prekrši.«[1918] Iako je ova odredba propisana vjerojatno iz praktičnih razloga kako bi se za vrijeme blagdana spriječilo pijanstvo na rapskim ulicama i usmjerilo puk na veću pobožnost, iz nje se također neposredno saznaje koji su bili najvažniji blagdani koji su se u komuni slavili kao zapovijedani. U najnovijemu

---

[1914] *1579. Adi 4. ottobrio Francischina figliola de Bartholomeo Picico, batizata per me pre Andrea da Rodi* (…) Rab, MKK, fol. 15r. Ime majke se ne spominje.
[1915] *1585. Adi 22. ottobre Vrsa fiola de Andrea Surianich fu baptsata in legitimo matrimonio con fiola de quondam Zuane Sutorich* (…). Rab, MKK, fol. 28v.
[1916] *1588. Adi 16. nouembrio Cicilia fiola di Zuane Fuga procreata con Ursa fiola di Simon Ugrinich in legitimo matrimonio fu battezatta* (…). Rab, MKK, fol. 42v.
[1917] *1588. Adi 22. nouembrio Cecilia fiola de magnifico misser Christoforo de Dominis in legitimo matrimonio fu procreata con madona Catarina fiola del quondam magnifico Zuane de Dominis fu baptizata per me pre Francisco Caligo* (…). Isto.
[1918] »Item ordinamus et volumus, quod aliquis tabernarius vel tabernaria non audeat vendere vinum post primam campanam in nocte, nec audeat in diebus Paschae, Resurrectionis domini, Epiphaniae Domini et Pentecostes, et in Nativitate Domini et in festo sancti Christophori, nec in aliquo festo S. Mariae, nec in diebus dominicis ante pulsationem missae vinum venedere et qui contrafecerit, solvat perperum unum pro bano, quoties contrafecerit.« *Statut rapske komune,* Liber IV, C. 10, str. 172-173.

kritičkom izdanju komunalnoga statuta, uz Božić, Bogojavljenje, Uskrs, Duhove, Tijelovo i Uznesenje Marijino, spominje se pet svetaca, čiji su blagdani bili propisani za Rapsku biskupiju: sv. Kristofor, sv. Ivan Krstitelj, sv. Marija Magdalena, sv. Lovro, sv. Leonardo iz Porta Maurizia.[1919] Ovdje je svakako zanimljiv spomen sv. Marije Magdalene čija je popularnost među dalmatinskim vjernicima (i šire) znatno ojačala kako sve snažnijim položajem Bogorodice u pobožnosti XV. i XVI. stoljeća, tako i zbog reafirmacije lika Marije Magdalene u istome razdoblju, o čemu ponajbolje kazuju crkvena prikazanja, primjerice u pjesmi fra Šimuna Klimantovića (oko 1460.-1520.) *Vidila sam čudo velo,* gdje je Isus odmah utješio Mariju Magdalenu zazvavši je nježno po imenu, uz nalog da navijesti njegovim apostolima kako će se sastati s njima u Galileji. Ova pjesma također upućuje vjernike da, vođeni primjerom Marije Magdalene, učvrste svoju vjeru kroz poziv na veselje zbog primanja svih dobrih duša umrlih u raj.[1920]

Treba nadalje istaknuti da, iako se u samome gradskom statutu ne navodi, blagdan Bezgrješnog začeća Blažene Djevice Marije također se u Rabu slavio na dan 8. prosinca.[1921]

Blagdan Marijina uznesenja, koji se slavi 15. kolovoza, naveden je u rapskome statutu kao obvezni, a i neki rapski oporučitelji u svojim posljednjim voljama žele da se upravo na taj dan slave mise za njihovu dušu. Tako je, primjerice, rapska patricijka Marija pok. Ivana *Simplitia,* u nadopuni oporuke (kodicilu) odredila da njezina nasljednica za svo nasljedstvo koje joj je oporučiteljica ostavila, »treba dati služiti jednu malu misu na dan Uznesenja

---

[1919] U pomnijim istraživanjima liturgijskoga kalendara zaključila sam da su autori Lujo Margetić i Petar Strčić, koji su izdali kritičko izdanje rapskoga statuta, koristili prijepis Statuta iz druge polovice 19. stoljeća, što je vidljivo iz rukopisa na faksimilu u knjizi, ali i iz jednog važnog podatka. Naime, nakon završetka treće knjige, na fol. 23a i 23b, interpoliran je popis svetaca i blagdana koji su se slavili u Rabu i uz koje su napisane prigodne molitve Bogu vezane uz pojedini blagdan. Radi se o slijedećim blagdanima: sv. Lovre, sv. Ivana Krstitelja, sv. Leonarda iz Porta Maurizia, Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bogojavljenje, sv. Marije Magdalene, Rođenja Gospodina, Uskrsa, Duhova, Tijelova i sv. Kristofora. Zanimljivo je što se ovdje spominje blagdan sv. Leonarda iz Porta Maurizia. Naime, ovaj svetac kanoniziran je tek 1867. godine, što je jasan indikator da je kritičko izdanje statuta izvršeno na temelju prijepisa načinjenoga iza te godine, u koji je uključen i prijepis Ivana Antuna Cernote iz 1598. godine. Vidi: *Statut rapske komune,* str. 156.-157.

[1920] Amir Kapetanović- Dragica Malić - Kristina Štrkalj Despot (ur.), *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo, pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje; Zagreb 2010., LIX, str. 83-87.

[1921] To je vidljivo iz oporuke rapske patricijke Franice kćeri pok. Jeronima *Zaro* udane za patricija Kristofora Dominisa pok. Antuna *de Nimira* (*la nobil madona Franica figliola del quondam spetabil signor Gieronimo Zaro et moglie del spetabil signor Christoforo de Dominis quondam Antonio de Nimira*) koja obvezuje svoga supruga da treba dati slaviti pet malih misa u crkvi Sv. Andrije na obljetnicu njezine smrti kao i platiti misu za njezinu dušu i dušu njezinih pokojnih koju će pjevati rapski kaptol u crkvi Sv. Marije od mira na Starome trgu i to kako kaže »na dan bezgrješnog začeća Slavne uvijek Djevice Marije, koji dolazi na 8. prosinca« (*il giorno della santissima conceptione della Gloriosa sempre Vergine Maria qual uiene alli otto di Decembre*). HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 96v, 6. X. 1600. Premda je dogma o Marijinu Bezgrješnom začeću proglašena tek 1854., istoimeni blagdan uveden je u liturgiju Crkve još u XV. stoljeću. Naime, crkveni sabor u Baselu (1431.-1442.) službeno je definirao Bezgrješno začeće, uvodeći blagdansko slavljenje za cijelu Crkvu na dan 8. prosinca. Tridentski je koncil to potvrdio. Goran Dabić, »Od Marijine osobne svetosti do njezine izvorne svetosti«, *Bogoslovska smotra,* vol. 75 (2005.), br. 1, str. 124.

Blažene Marije, 15. kolovoza«.[1922] Također, u statutu je istaknuto da se slavio i dan kada je bila posvećena katedralna crkva sv. Marije.[1923] Rapska katedrala posvećena je 1177. godine, no točan datum njezine posvete u izvorima nije zabilježen.[1924]

3.1. Blagdan sv. Kristofora, rapskoga zaštitnika

Od XIV. stoljeća, točnije od 21. VII. 1364. kada je u gradskome vijeću službeno donijeta odluka da se u vidu »javnih općinskih svečanosti« trebaju slaviti dani vezani uz sv. Kristofora, kroz čitavo kasnosrednjovjekovno i novovjekovno razdoblje, blagdan rapskoga zaštitnika obilježavao se na 9. svibnja kao Dan pobjede nad Normanima (*Dies Victoriae*) i 27. srpnja kao *Dies natalis* odnosno dan njegove mučeničke smrti. Večer uoči blagdana (*vigilia*) održavala se svečana liturgija, odnosno velike večernje mise (*vesperis maioribus*), kojoj su prisustvovali svi gradski vijećnici koji bi se zatekli u gradu, te su trebali crkvi sv. Marije darovati jednu svijeću od najmanje jednoga groša. Na sam dan blagdana u svečanoj procesiji, u kojoj su sudjelovali svi članovi komune, predvođeni članovima bratovštine sv. Kristofora i drugih bratovština, ulicama grada nošena je svečeva lubanja pod baldahinom, održavala se svečana liturgija, a svečanost je završavala održavanjem viteških igara u Varošu (*in Borgo*) pred gradskim vratima.[1925]

3.2. Blagdan sv. Križa proplakalog

Sredinom XVI. stoljeća, kako bilježi crkveni povjesničar Farlati, dogodilo se i jedno čudo, o kojemu su svoja svjedočanstva iznijeli mnogi rapski uglednici (kanonici: *Francesco Negusantio, Matthaus Spallatinus, Dominicus Vesellinich, Joannes de Cortesiis, Collanus de Marinellis, Nicholaus Colich*, svećenici*: fra Joannes Drasicich, Biasium Racich,* magistri: *Dominicus Valentich* i patriciji: *Marinello Scaffa,* sudci: *Hyeronimus Spalatinus, Hyeronimus de Zaro*), ali i pučani (članovi bratovštine sv. Antuna: *Lorenzo Androcha*).[1926] Naime, u četvrtak, 14. prosinca 1559. godine u crkvi Sv. Antuna malog (smještenoj u Gornjoj ulici kraj franjevačkoga samostana sv. Ivana) čudesno je proplakala slika s prikazom Kristova raspeća. Ovaj događaj uvelike je utjecao na pojačani fenomen pobožnosti rapskoga stanovništva, a koji se očitovao kroz ustanovljenje crkvene svečanosti, odnosno blagdana u čast sv. Križa proplakalog. U prvoj odredbi statuta istoimene novoutemeljene bratovštine, dan 14. prosinca proglašen je *in perpetuo* blagdanom u Rapskoj biskupiji. Na taj dan treba se suzdržati od

---

[1922] *Madona Maria relicta quondam misser Zaneto Simplitia* (…) *Item uoluit quod heres prefata pro eius heredita prefate testatricis donet uixerit dici facere debeat unam missam paruam in die Assumptionis Beate Marie 15. Augusti*. HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 24r, 7. XI. 1570.
[1923] *Statut rapske komune*, str. 158-159.
[1924] Treba reći da je na ovaj blagdan u Veneciju, gdje se on slavio kao jedan od najznačajnijih blagdana, dolazilo mnogo hodočasnika iz naših krajeva, a o čemu svjedoče i podatci iz vrela.
[1925] V. Brusić, *Otok Rab*, str. 81-82.
[1926] D. Farlati, *Illyricum sacrum*, t. V, str. 267-271.

svakog fizičkoga (ručnog) rada, a sam blagdan proslaviti molitvama i drugim dobrim djelima kao i nedjeljom. Također je propisano da proslava blagdana počinje 13. prosinca uvečer uoči samoga blagdana (*uigilia*).[1927] Tada su svi članovi rapskoga kaptola dužni doći u crkvu i ondje pjevati svečanu Večernju, a na sam blagdan Presvetih suza (*solenita delle Sacratissime Lacrime*) kanonici trebaju slaviti svečanu pjevanu misu. Uvečer toga dana treba se održati svečana procesija ulicama grada koju će predvoditi rapski kanonici, a koja će okupiti sve članove gradskih bratovština kako ove novoutemeljene, tako i bratime i sestrime bratovštine Presvetoga Tijela Kristova i sv. Kristofora (čl. 1 i 2).[1928]

***

Nekoliko je glavnih značajki vezanih uz nebeske zaštitnike rapske komune i biskupije, a koje je naposljetku potrebno još jednom sumirati. Uz univerzalnu zaštitnicu rapske biskupije i komune, Blaženu Djevicu Mariju, glavni nebeski protektor je sv. Kristofor. Ovaj je ranokršćanski mučenik postao nebeskim zaštitnikom Raba zahvaljujući stjecanju njegove relikvije (glave) još u ranome srednjem vijeku (IX st.). Prema glavnom hagiografskom izvoru - legendi vezanoj uz čudesa sv. Kristofora zapisanoj u XIV. stoljeću, svetac je u tri navrata spasio Rabljane i njihov otok i grad od vanjskoga osvajača. Važnost sv. Kristofora za srednjovjekovne i ranonovovjekovne Rabljane povezuje se i s vjerovanjem da onaj koji pogleda u njegov lik, toga dana neće umrijeti. Ranonovovjekovni, baš kao i kasnosrednjovjekovni čovjek i te kako je bio svjestan stalne blizine i prisutnosti smrti te je ona u velikoj mjeri utjecala na svakodnevni život ljudi toga doba, nastavljajući se zapravo na proces intimne pobožnosti koju možemo pratiti od sredine XIII. stoljeća. Stoga ne čudi da su se žitelji Raba, strahujući od pogibelji (primjerice vremenskih, ratnih, zdravstvenih) i od iznenadnoga dolaska opasnosti, u vjeri utjecali svome svetcu moleći ga za zaštitu. Kako je otok Rab maritimna sredina, sv. Kristofor je, uz Sv. Nikolu, smatran i pouzdanim zaštitnikom pomoraca. Lik svoga nebeskog patrona Rabljani su željeli ovjekovječiti kroz likovne prikaze sv. Kristofora u brojnim rapskim crkvama. Jedna od najvećih rapskih kasnosrednjovjekovnih i

---

[1927] »Primo - Che esso glorioso, et memorando giorno 14 Decembre sia in perpetuo in questa Città, et suo territorio giorno festivo, nel quale ogni uno sia obligato absentarsi da ogni manuale opera, ma solemnizarlo et festizarlo con le Orazioni, et altre buone opere quanto il giorno della Santa Domenica qual giorno glorioso habbia la sua Uigilia alli 13 detto, oseruandola come s'oseruano tutte le Uigilie comondate dalla Santa Chiesa Cattolica, saluo giusto impedimento di malatia, ouer d'ogni altra giusta causa.« KAR, LCSCL, fol. 224v.Vidi: Prilog 2, str. 10.

[1928] »Secondo – Item che in lo giorno della Vigilia il nostro Reverendo Capitulo sio obligato à venir in la sopraditta Chiesa, et ivi cantar uno solemne Vespero et quel medesimo Domani, che sarà scomenzato il giorno della solenità delle Sacratissime Lacrime esso Reverendo Capitulo sio obligato cantar solenemente la Messa grande, et il Vespero, et quellistesso giorno farsi de la Solenne Processione per tutta la città nostra per esso Reverendo Capitulo, nella qual processione obligate siano venir tutte le Religiosi de fratti minori osservanti, conventuali, e terzuroli, con le Confraternità del Santissimo Corpo di Cristo, e del nostro Confalon Santo Cristoforo (…)«. Isto. Vidi: Prilog 2, str. 10.

ranonovovjekovnih religioznih bratovština u koju su bili uključeni svi slojevi rapskoga društva nosila je ime sv. Kristofora. I hagiotoponimija komunalnoga prostora također svjedoči da je kult rapskoga glavnog nebeskog zaštitnika duboko ukorijenjen u rapsko tlo. Od ostalih važnijih kultova svetaca čije je štovanje pojačano u drugoj polovici XVI. stoljeća svakako treba izdvojiti sv. Marina, podrijetlom Rabljanina, čije su relikvije dopremljene u komunu krajem XVI. stoljeća, te sv. Justinu, čijemu se utjecaju i zagovoru, među ostalim, pripisuje i pobjeda kršćanske vojske nad osmanlijskom u bitci kod Lepanta te je ovoj svetici posvećena novoizgrađena crkva i benediktinski samostan za djevojke pučanke, podignut osamdesetih godina XVI. stoljeća u rapskoj Gornjoj ulici, na mjestu nekadašnje crkve Sv. Tome. Ne treba izostaviti niti kult sv. Nikole, budući da je bratovština pomoraca pod njegovim titularom obnovljena sredinom XVI. stoljeća. Na kraju, antroponimijska analiza imena zapisanih u najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab iz XVI. stoljeća ukazala je koja su bila popularna imena u muškoj i ženskoj populaciji, kroz dvije generacije, a to su kod muškaraca najčešće spominjana imena Ivan, Frane, Juraj i Antun, dok su kod žena (u generaciji majki i kćeri) to bila imena Katarina, Margarita, Franciska (Franica) i Helena, što govori i o pojačanome štovanju svetaca prema kojima su Rabljani dobivali imena. Također se može zamijetiti da je dvostruka antroponimija sve učestalija u generaciji djece, za razliku od jednostruke antroponimije u generaciji roditelja, što može govoriti i o želji roditelja za većom nebeskom protekcijom nad djecom.

Kada je riječ o blagdanima koji su se slavili u rapskoj komuni još od srednjega vijeka, uključujući i XVI. stoljeće, tada se može utvrditi da su propisani blagdani bili Božić, Bogojavljenje, Uskrs, Duhovi, Tijelovo (odnosno Tijela Kristova koji procvat doživljava u cijeloj Europi u XV. stoljeću, a o njegovoj popularnosti u Rabu svjedoči i podatak da je u tome stoljeću patricij Petar *de Zaro* ostavio golema novčana i nepokretna sredstva za izgradnju hospitala *Corporis Christi*),[1929] zatim Marijini blagdani te blagdani sv. Kristofora, Sv. Ivana Krstitelja, sv. Marije Magdalene i sv. Lovre. U lokalni liturgijski kalendar uveden je i blagdan sv. Marina te blagdan Križa proplakalog. Na kraju valja podsjetiti da je i svaka župna crkva u gradu ili komunalnom distriktu obilježavala blagdan sveca zaštitnika pojedine crkve. Isto tako, i sve komunalne bratovštine i njihovi članovi bili su obvezni slaviti blagdan svoga titulara.

[1929] Vidi: M. Kunčić, »Dalmatinski patricijat i socijalno kršćanstvo. O srednjovjekovnim rapskim hospitalima s posebnim osvrtom na hospital Tijela Kristova i njegova utemeljitelja Petra *de Zaro*«, *CCP*, vol. XL (2016.), br. 77, str. 25-76.

XI. ZAKLJUČAK

Posljednje volje stanovništva dalmatinskih komuna u razdoblju ranoga novog vijeka još su uvijek, unatoč njihovoj prilično dobroj sačuvanosti za razdoblje kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka, nedovoljno istražene i korištene u istraživanjima i studijama hrvatskih povjesničara koja obuhvaćaju teme iz društvene i religiozne povijesti. Za razliku od nekih drugih europskih zemalja, osobito Francuske, Italije i Njemačke u kojima su povjesničari, u prvome redu medievisti, razvili metodološka načela proučavanja oporuka i postigli značajne rezultate u istraživanju društvene, gospodarske, demografske, crkvene i religiozne povijesti koristeći oporuke kao primarno vrelo, hrvatska historiografija u razmatranju oporuka kao specifičnoga izvora za razmatranje navedenih problema tek je u začetcima i ozbiljnije bavljenje ovom problematikom započelo je tek prije dvadesetak godina, iako su sporadično objelodanjivani i radovi u ranijem razdoblju. Naravno, činjenica da postoji već dobro uspostavljen metodološki obrazac istraživanja oporuka (kao i kodicila koje su bile oporučne dopune i izmjene i brevijara zapisanih uglavnom za stanovništvo distriktualnih sela), kojemu su temelje postavili prije svega francuski povjesničari nakon Drugoga svjetskog rata okupljeni oko historiografske škole nastale uz časopis *Annales: économies, sociétés, civilisations*, kao što su Pierre Chaunu, Philippe Arriès i Jacques Chiffoleau, prilično olakšava rad na posljednjim voljama za sve istočno-jadranske komune i gradove u razdoblju razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka kao i ranoga novog vijeka. Naime, spomenuti su francuski povjesničari, prije svega P. Chaunu, postavili temelje kvantitativne analize oporuka, ali su rezultate kvantitativnih analiza koristili i kao pomagala za kvalitativno proučavanje društvene, a osobito demografske i religiozne povijesti za povijesna razdoblja kada su vrela vezana uz pojedince i skupine iz nižih društvenih slojeva vrlo rijetka i štura.

Kao što je poznato, za rapsku je komunu sačuvana bogata arhivska građa koja se danas čuva u Državnome arhivu u Zadru. Osobito je važno da su sačuvane bilježničke isprave i to u kontinuitetu za cijelo XV. i XVI. stoljeće, u kojima su notari bilježili razne privatno-pravne isprave, pa tako i oporuke stanovnika rapske komune. Bogati sačuvani fondovi rapske arhivske građe predstavljaju temeljnu pretpostavku ne samo za kvantitativnu analizu podataka iz vrela (prije svega oporuka i kodicila), nego i za dva dodatna stupnja istraživanja suvremene historiografije – kvalitativnu raščlambu i komparativnu analizu stanja u rapskoj komuni sa stanjem u drugim komunama istočnojadranske obale u promatranome razdoblju.

Spomenuta očuvanost arhivskoga gradiva za rapsku komunu u XVI. stoljeću svakako je temeljni faktor koji je utjecao na ovo istraživanje. Istovremeno, primijećen je i drugi,

pomalo paradoksalan čimbenik da unatoč tako dobro sačuvanoj građi do danas nije napisana niti jedna cjelovita studija vezana uz razmatranje religioznoga života ove komune u razdoblju prijelomnog XVI. stoljeća, osobito obzirom na pojavu protestantskih pokreta diljem srednje i sjeverne Europe, a što je moglo bitno utjecati na pobožnost rapskoga stanovništva. S tog aspekta osobito je važno bilo razmotriti u kojoj se mjeri dominantni oblik pobožnosti iz razdoblja od sredine XIII. do kraja XV. stoljeća poznatoga kao »socijalno i laičko kršćanstvo« nastavio tijekom, s vjerskoga motrišta, burnoga XVI. stoljeća te da li je došlo do diskontinuiteta u laičkoj pobožnosti u odnosu na razvijeni i kasni srednji vijek. Konačno, vrlo važan čimbenik jest i činjenica da se u Rabu 1560. godine rodio rapski patricij Marko Antun *de Dominis*, jedna od ključnih figura unutar hrvatskih, ali i europskih crkvenih kretanja, koji se velik dio života zalagao za ujedinjenje svih kršćanskih crkava i uspostavljanje mira među religijskim strujanjima i u tome smjeru djelovao. Naravno, pojava jednog tako istaknutoga teologa i crkvenoga reformatora, upoznatoga i s katoličkim i s protestantskim vjerskim strujanjima, mogla je biti u određenoj mjeri uvjetovana i činjenicom da je prve doticaje sa protestantizmom doživio upravo u Rabu.[1930]

Razmatranjem i analizom oporuka kao temeljne vrste izvora u istraživanju provedenome u ovome radu upravo se nastojalo pružiti odgovor na jedno od temeljnih pitanja rapske povijesti XVI. stoljeća – pitanje kontinuiteta ili diskontinuiteta društvenoga uređenja ove komune i religioznosti stanovništva Raba. Već površan uvid u rapske oporuke druge polovice XVI. stoljeća, zabilježenih od većega broja notara, jasno pokazuje da se s motrišta formulaičnoga i sadržajnoga konteksta posljednjih volja rapskoga stanovništva u promatranome razdoblju nisu dogodile gotovo nikakve promjene, izuzev sve učestalijega korištenja mletačkoga dijalekta poznatog pod nazivom »Veneto« umjesto, u ranijim stoljećima, znatno zastupljenijeg latinskoga jezika u pisanju svih privatno-pravnih isprava, pa tako i oporuka. Kao što je pokazano u radu, čak niti tako veliki događaji, kao što je primjerice crkveni sabor u Tridentu (1545.-1563.), a koji donosi niz odredbi o izričajima religioznosti u cilju provođenja reformi *in capite et in membris* Katoličke Crkve, nisu, kao što pokazuje analiza izvršena u ovome radu, izazvali značajnije promjene u izričajima pobožnosti na osobnoj odnosno intimnoj razini u usporedbi sa razdobljem od sredine XIII. do kraja XV. stoljeća. Kako je pokazano u izvršenoj analizi, »proces demokratizacije« u pisanju oporuka, odnosno sve snažnija ukorijenjenost običaja zapisivanja posljednjih volja kao i drugih vrsta

[1930] U razdoblju od 2007. do 2012. u Odsjeku za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti radilo se na znanstvenom projektu »Izvori i studije o Marku Antunu de Dominisu (1560.-1624.)« čiji je voditelj bila dr. sc. Vesna Tudjina. Unutar istraživanja provođenih na tome projektu, jedna od ideja bila je istražiti i raznolike aspekte svakodnevnoga života stanovnika sredine iz koje potječe ovaj veliki idejni reformator Crkve.

privatno-pravnih isprava, doživljava daljnji napredak, što znači da sve veći broj pripadnika raznih komunalnih društvenih staleža (patricijata, građana, stanovnika, stranaca, seljaka i drugih) gotovo uvijek dolazi u notarske kancelarije u gradu ne bi li zabilježili razne vrste privatno-pravnih isprava. Taj proces, naravno, značajno utječe na povećanje sačuvanoga arhivskog gradiva što omogućava istraživanja raznih aspekata historiografske problematike, pa tako i društvenoga uređenja i religioznosti kao središnje teme ovoga rada.

Imajući u vidu već spomenuti formulaični izgled sadržaja posljednjih volja, razumljivo je da su upravo one, uz matične knjige iz nešto kasnijega razdoblja (nakon Tridentskoga koncila) izazvale veliki interes ne samo medievista, nego i povjesničara ranoga modernog doba osobito u posljednjih pedesetak godina, iz osnovnoga razloga, a to je mogućnost njihove kvantitativne analize i korištenjem pravilnog metodološkog pristupa, čije su temelje postavili već spomenuti francuski povjesničari, dobivanje vrlo egzaktnih rezultata. Ovdje izvršena kvantitativna analiza posljednjih volja omogućena je činjenicom da se gotovo svi podatci koje sadrže oporuke mogu svrstati u određene, jasno definirane skupine, primjerice datum sastavljanja, spol osobe za koju su sastavljane, zanimanje i društveni položaj oporučitelja, strategija darivanja pobožnih i drugih legata crkvenim ustanovama, svećenicima, redovnicima i redovnicama, laicima (siromašnima, prijateljima, poznanicima, rodbini, članovima užih obitelji) i tako dalje. Upravo ova činjenica omogućava istraživaču kvantitativno grupiranje primatelja legata unutar neke zajednice, a čime dobivamo vrlo točnu sliku o popularnosti određenih skupina primatelja u određenim vremenskim razdobljima. Drugi aspekt koji sadržaji oporuka nose u sebi su vrste legata koje se daruju gore spomenutim skupinama primatelja (novac, odjeća, dijelovi kućnoga inventara, slike, knjige, nakit, oružje, ali i zemljišni posjed, kuće i palače i drugo). Jedan od najtežih zadataka istraživača oporuka jest u pronalaženju razloga koji su mogli ponukati oporučitelje na izbor primatelja legata i s njima povezanima vrstama legata. Primjerice, a to pokazuje i analiza izvršena na rapskim posljednjim voljama, jedni od najčešćih primatelja odjeće, hrane ili vina bili su tzv. *pauperes Christi*, osobe na društvenom i gospodarskom rubu društva kojima su takva darivanja bila najpotrebnija. Naravno, povremeno su se među mnoštvom darivatelja - oporučitelja izdvajali oni koji su svojim financijskim i materijalnim mogućnostima osobama na rubu društva mogli i bili spremni podariti izrazito vrijedne legate pa tako nailazimo na slučajeve da oporučitelji grade hospitale i leprozorije za komunalne siromašne i bolesne osobe te daruju nemale količine novca i osiguravaju zemljišne posjede sa kojih su prikupljani plodovi za hranu, piće i druge potrebe osoba u hospitalima i leprozorijima. U vrijeme učestalih epidemija kuga i drugih zaraza, a koje su periodički pogađale Rab, baš kao i druge dalmatinske komune, kao

što pokazuju istraživanja u razmacima ne većim od desetak godina, svi su oporučitelji ostavljali legate, najčešće u novcu, za udaju siromašnih i patricijskih djevojaka ne bi li time pripomogli prokreaciju kao temeljni način za opstanak njihove komune i populacijsku obnovu grada Raba. Na takve primjere nailazimo u Rabu već u XV. stoljeću, ali i u Zadru, Trogiru i Dubrovniku već nakon prve i najstrašnije kužne epidemije koja je Dalmaciju zahvatila 1348. godine i decimirala stanovništvo gotovo svih naših komuna. Nadalje, doživljavajući grad kao *civitas sacra* odnosno »sveti grad«, što je bio jedan od vidova tadašnje pobožnosti, administrativne vlasti i učeniji pripadnici društva, kako u Rabu tako i u drugim našim komunama, nastojali su pridobiti oporučitelje da svoje legate strateški daruju za obnovu (*in reparacione*) i izgradnju (*pro fabrica*) crkava i samostana, na što nalazimo primjere ne samo u Rabu, već od druge polovice XIII. stoljeća nadalje na primjer u Trogiru, Šibeniku ili Poreču, a u kojima se kroz statutare odredbe ili pak od strane gradskih i crkvenih vlasti nastojalo pridobiti oporučitelje da dio svojih legata ostave za izgradnju i obnovu crkvenih ili milosrdnih i solidarnih zdanja svih vrsta. U ljudskoj prirodi je ukorijenjena želja da živi u što uređenijem gradu, pa su u ovdje promatranom razdoblju i rapski oporučitelji (a to su činili i u XV. stoljeću poticanjem velikih graditeljskih zahvata na crkvenim zdanjima i nastojanjem na izgradnji što većega broja gradskih župnih crkava, kapela, oltara i milosrdnih zdanja) darovali niz legata upravo u tu svrhu, pri čemu je temeljni poticaj davala upravo ideja o ustroju grada kao *civitas sacra,* »svetoga grada« na Zemlji ili barem pokušaj da se ovome idealu što više približi. Naravno, da bi se svi ovi, u posljednjim voljama prikriveni motivi, razotkrili nužno je izvršiti komparacije po pitanju religioznosti s drugim našim ili europskim gradovima toga vremena, što znači dobro poznavati sada već obimnu, prije svega stranu literaturu, a u cilju uočavanja da li se radi o samo nekoj religioznoj „devijaciji“ unutar određene mikro sredine nekog grada ili o općeeuropskome religioznom pokretu zapadne kršćanske ekumene. Ili još jedan primjer. Naime, za razliku od ranoga srednjeg vijeka, kada su iz cijele Europe u tada već izrazito cijenjena hodočasnička središta s moćima svetaca, prije svega u Jeruzalemu, Rimu i Santiago de Composteli, mogli odlaziti muškarci u pratnji žena i djece iz isključivo vrlo uske skupine najelitnijega sloja europskoga društva (primjer nalazimo i u Čedadskom evangelijariju u IX. stoljeću, gdje su zapisana imena više naših hodočasnika – vladara, njihovih žena i djece te članova dvorske elite), nakon 1300. godine i proglašenja prve jubilarne godine od strane pape Bonifacija VIII., hodočašće postaje privilegija stanovnika, a time i zdravih oporučitelja, iz svih društvenih staleža (čak i siromašnih seljaka iz distrikata naših komuna, pa i iz sela u distriktu rapske komune), što je bila, s jedne strane, dalekosežna posljedica tzv. XII-stoljetne renesanse, a s druge strane, posljedica težnje papinstva da što više

obogati crkvenu blagajnu kroz darivanja hodočasnika i kupnju relikvija onih koji su dolazili *ad limina apostolorum Petri et Pauli*. Naravno, u sljedećim stoljećima stvoreno je barem stotinjak važnih hodočasničkih svetišta diljem Europe i Male Azije (primjerice, Recanati, Loreto, Bari, Assisi, Aachen, Canterbury, Vienne, Sv. Katarina na Sinaju, a u kojima su izdašni oprosti od grijeha davani ne samo muškim nego i ženskim hodočasnicima. U tom su razdoblju žene u sve većem broju posjećivale internacionalna, regionalna i lokalna svetišta. Usporedimo li hodočašća iz vremena ranoga srednjeg vijeka, kada su to bile prave pustolovine vladara, magnata, diplomata, vojnika, intelektualaca ili umjetnika uglavnom muškoga roda putovanjem po još neuređenim i opasnim starim rimskim cestama, u XVI. stoljeću, udio žena koje su hodočastile, osobito u Rim u vrijeme jubilarnih godina, gotovo se izjednačio sa brojem muških hodočasnika. Na primjeru Raba, uočljiv je čak dominantan broj hodočasnica u odnosu na muške hodočasnike. Ovaj je momenat zapravo označavao prvo, crkvenim koncilskim uredbama dano pravo na mobilnost žena i napuštanje uskoga prostora dvorišta, četvrti ili gradova, barem u razdoblju od pola ili jedne godine, ovisno o udaljenosti hodočasničkih svetišta. Naravno, na takve primjere nailazimo u svim našim komunama što pokazuje važnost komparativne analize. To više što se isti proces istovremeno događa diljem Europe. Tada nastaju i prvi putopisi i dnevnici hodočasničkoga žanra, koje više nisu pisali samo muškarci - intelektualci ili svećenici, već i religioznošću zanesene i obrazovane žene sposobne za opis svojega hodočašća u obliku dnevnika. Primjerice, jedno od takvih bilo je znamenito hodočašće Engleskinje Margery Kempe, kao jedne od prvih žena koja je napisala duboko religiozni, zapravo mistični, ali i sa nizom važnih podataka o našoj obali, znameniti hodočasnički dnevnik na putu i povratku iz Jeruzalema krajem XV. stoljeća. U XVI. stoljeću samo se dodatno pojačao proces brojčanoga povećanja prostorne mobilnosti žena uz dozvolu i zaštitu Crkve te biskupskih blagoslova i dozvola, i to ne samo u Rabu, nego i u svim ostalim dalmatinskim komunama. Mobilnost stanovništva, kao što pokazuju rapske, ali i oporuke stanovnika drugih naših komuna, iskazivala se i kroz činjenicu sve većega broja doseljenika, migranata i stranaca koji su iz poslovnih razloga (osobito oni iz Venecije i mletačkoga dominija, ali i drugih apeninskih gradova i regija) ili prisilno (primjerice, imigranti koji su pod osmanlijskim pritiskom napuštali Bosnu, dijelove Hrvatske i dalmatinsko zaleđe) napuštali svoja rodna mjesta ili regije i u istočnojadranskim gradovima, pa tako i u rapskoj komuni, tražili bolje uvjete za rješavanje svojih egzistencija. Rapska komuna prihvatila je velik broj takvih izbjeglica iz svih društvenih slojeva, prije svega zbog svoje otočke pozicije koja je koliko-toliko bila zaštita od osmanlijskih prodora i pljački.

Važno je napomenuti da se u cijelom razmatranju problema religioznosti žitelja rapske komune u ovome radu nije zaboravilo na jedan od ključnih događaja XVI. stoljeća – Tridenski koncil (1545.-1563.), pa su sve nove pojave religioznosti određene i zaživljene dekretima toga sabora promatrane kroz prizmu saborskih odluka koje su donijele određene novosti u izričajima religioznosti u okviru sintagme provođenja reformi *in capite et in membris* Katoličke Crkve. U okviru toga nužno je istaknuti da je i grad Rab, baš kao i neki drugi gradovi istočnojadranske obale bio dotaknut vjetrovima reformacije, odnosno protestantizmom. U tom je smislu zasigurno najvažnija osoba, ne samo u regiji, već i na europskoj razini bio rođeni Rabljanin Marko Antun *de Dominis*. Iako sam njegov lik, vrlo obrazovanoga teologa, ne može biti uzorak za razmatranje utjecaja protestantskih ideja na otoku i u gradu Rabu, jer se vrlo malo Rabljana svojim intelektualnim aktivnostima moglo približiti djelovanju Marka Antuna, ipak je njegova osoba dokaz određene infiltracije novoga kršćanskoga vjerskog pokreta na ovome mikroprostoru. Zato je u radu i bilo važno pokušati pronaći tragove, u pojedinim djelovima Europe procvalog protestantizma u posljednjim voljama rapskih stanovnika. Međutim, raznoliki izričaji pobožnosti na koje nailazimo u oporukama rapskih stanovnika zorno ukzuju na vrlo veliku sličnost pobožnih iskaza u XVI. stoljeća sa onima u razdoblju XV. stoljeća, uz određene posebnosti uvjetovane regionalnim, povijesnim, političkim i vojnim kontekstom. Naime, dominantna crta kasnosrednjovjekovne pobožnosti, koja završava koncem XV. stoljeća, nastavlja se i tijekom XVI. stoljeća uz vrlo male razlike potaknute odredbama Tridentskoga koncila. Rapski stanovnici i tijekom druge polovice XVI. stoljeća, kako pokazuju vrela, svoju pobožnost dominatno izražavaju razmišljanjem o spasu duše (pa stoga i ostavljaju velik broj legata *pro anima sua*) te iskazivanjem milosrđa i solidarnosti (što pokazuju velikim brojem legata *ad pias causas*). Iz rada je jasno razvidno da su rapski oporučitelji bili zaokupljeni u prvome redu darivanjem legata gradskim i komunalnim crkvenim i laičkim ustanovama (katedrali, crkvama u gradu i u distriktu, kapelama, oltarima, komunalnim samostanima, bratovštinskim sijelima, hospitalima i slično), dakle svim onim ustanovama koje su bili primatelji legata i tijekom XV. stoljeća, ne samo na Rabu, već i u svim gradovima i komunama na istočnoj jadranskoj obali od Poreča do Kotora. Jednako tako, rapski oporučitelji su u pobožne svrhe značajno doprinosili pomaganju osoba na rubovima rapskoga društva – siromasima, služinčadi (*pauperes, massare, serve, famuli, famule*), zatim svojim ispovjednicima i ostalim duhovnim osobama (župnicima, kanonicima, redovnicima i redovnicama) te su izražavali materijalnu i financijsku solidarnost prema članovima bratovština kojih su i sami bili članovi kao i prema članovima njihovih obitelji, a što je uvijek zapisivano u stautima svih bratovština kao jedan od temeljnih *toposa*

razloga postojanja bratovština. U tome smislu može se zaključiti da se religioznost rapskoga stanovništva, sudeći prema posljednjim voljama kao najboljemu vrelu za razmatranje pobožnosti laičkoga stanovništva komuna i gradova, gotovo uopće, barem u temeljnim idejama, nije izmijenila od izričaja religioznosti koji su obilježili istočnojadransku obalu u razdoblju od sredine XIII. do kraja XV. stoljeća, a koje su pojedini medievisti s pravom nazvali razdoblje „socijalnog i laičkog kršćanstva“. To znači da su, iako je Crkva kao institucija imala važnu ulogu u ukupnome uređenju obrazaca kršćanske pobožnosti na kontinentalnoj, regionalnoj ili mikroregionalnoj razini, od sredine XIII. stoljeća uvjetovano snažnim razvojem gradova i komuna, sve većim opismenjavanjem stanovništva i sve učestalijim školovanjem stanovnika, sve većom pokretljivošću pojedinaca, kako muškaraca tako i žena, te razmjenom intelektualnih, znanstvenih i umjetničkih znanja i ideja, zbog poboljšanja kopnenih i pomorskih putova i povećane sigurnosti na putu, laici su sve više utjecali na kreiranje nove religioznosti poznate pod gore spomenutim nazivom. Konačno, može se reći da su rapski stanovnici, unatoč znatnom osiromašenju rapske komune u tome razdoblju u odnosu na XIV. i XV. stoljeće, kada je komuna doista procvala u svim aspektima svakodnevnoga života, u XVI. stoljeću nastavili njegovati pobožnost „socijalnog i laičkog kršćanstva“, izraženu kroz skromniji utjecaj Crkve na oblikovanje osobne pobožnosti, kroz sve veću aktivnost laika u kreiranju novih oblika pobožnosti, kroz sve snažnije izraženu solidarnost i milosrđe oporučitelja prema siromasima, nesretnima i bolesnima koje su susretali na trgovima ili ulicama grada te, prije svega, kroz promišljenu strategiju brige za vječni spas duše. O tome zorno svjedoče i 457 ovdje analiziranih posljednjih volja rapskih oporučitelja iz druge polovice XVI. stoljeća koje pokazuju da je u razdoblju od sredine XIII. do konca XVI. stoljeća egzistirao proces dugoga trajanja unutar laičke kršćanske pobožnosti zapadne ekumene (i. e. »socijalno i laičko kršćanstvo«) i to unatoč činjenici da je Tridentski koncil označio početak ponovnoga jačanje uloge Crkve kao ustanove među laičkim stanovništvom što je, primjerice izraženo kroz pojavu redovitih biskupskih i kanonskih vizitacija, sve važniju ulogu župnoga svećenstva u župnim zajednicama kao i snažniju kontrolu crkvenih predstavnika u radu i djelovanju laičkih bratovština i drugog.

BIBLIOGRAFIJA

I) Izvori

a) Objavljeni izvori

Concilium Tridentinum. Canones et decreta (1545-1563). http://www.internetsv.info/Archive/CTridentinum.pdf

Miho Barada (ur.), *Trogirski spomenici (Monumenta Traguriensia),* dio II. (Zapisi sudbenog dvora općine trogirske, sv. I. od 8. VIII. 1266. do 6. XII. 1299., MSHSM, vol. 46), JAZU, Zagreb, 1951.

Josip Barbarić; Josip Kolanović (prired.), *Povijesni spomenici Šibenika i njegova kotara*, sv. I, *Šibenski diplomatarij. Zbornik šibenskih isprava*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1986.

Toma de Celano, »Franciscus Assissiensis, sanctus«, *Franjevački izvori, fontes franciscani,* Vijeće Franjevačkih zajednica, Zagreb; Čakovec, 2012.

Antun Cvitanić (ur.), *Statut grada Splita (1312. godine). Srednjovjekovno pravo Splita,* Književni krug, Split, 1985.

Dalibor Čepulo (ur.), *Statut paške općine. Statuta Communitatis Pagi,* Ogranak Matice hrvatske u Pagu; Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Pag; Zagreb, 2011.

Lovorka Čoralić, »Iz crkvene prošlosti otoka Raba – tragom inventara crkve sv. Petra u Supetarskoj Drazi«, *Pro historia croatica*: *Zbornik uz 70. obljetnicu života Dragutina Pavličevića*, Institut društvenih istraživanja "Ivo Pilar", Zagreb, 2002., str. 127-135.

Lovorka Čoralić, »Iz crkvene prošlosti grada Raba – inventar crkve sv. Ivana Evanđelista (1784. god.)«, *Problemi sjevernog Jadrana,* (2003.), sv. 8, str. 107-116.

Ugo Inchiostri; A. G. Galzigna, »Gli statuti di Arbe con prefazione e appendice di documenti inediti o dispersi«, *Archeografo Triestino,* vol. XXIII, Trst, 1899.-1900., str. 59-100.; vol. XXIV, Trst, 1902., str. 355-417.

Gregory the Great, Dialogues (1911) Book 4. pp. 177-258. http://www.tertullian.org/fathers/gregory_04_dialogues_book4.htm#C35

Zlatko Herkov (pr.), *Statut grada Rijeke,* Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948.

Amir Kapetanović, Dragica Malić, Kristina Štrkalj Despot (prir.*), Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo: pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*, Biblioteka Hrvatska jezična riznica, Niz Starohrvatska vrela, knjiga 1. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2010.

Zoran Ladić; Zrinka Novak, »Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu. Diplomatička i povijesna analiza s kritičkim prijepisom matrikule«, *Starine,* sv. 64, HAZU, Zagreb, 2012., str. 61-112.

Josip Kolanović i Mate Križman (prired.), *Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenim do godine 1563.*, Hrvatski državni arhiv; Matica hrvatska, Zadar, 1997.

Rituale Romanum Pauli V. Pontificis Maximi. http://www.liturgia.it/ritrom.pdf

Robert Leljak – Josip Kolanović, Andrija pok. Petra iz Cantùa. Bilježnički zapisi 1353-1355., sv. I, *Spisi zadarskih bilježnika*, IV, Državni arhiv u Zadru, Zadar, 2001.

Šime Ljubić (prired.), »Commissiones et relationes Venetae«, sv. II, (1525-1553), Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. 8, JAZU, Zagreb, 1877.

Šime Ljubić (prired.), »Commissiones et relationes Venetae«, sv. III, (1553-1571), Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. 11, JAZU, Zagreb, 1880.

Ivan Majnarić, »Razmišljanja o historiografskom pristupu problemu uzdizanja Zadra u status nadbiskupije i metropolije 1154.«, *Croatica christiana periodica*, XXXI (2007.), br. 60, str. 101-115.

Lujo Margetić; Petar Strčić, *Statut rapske komune iz 14. stoljeća*, Grad Rab; Adamić, Rijeka, 2004.

Grga Novak (prired.), »Commissiones et relationes Venetae«, sv. IV, (1572-1590), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. 47, JAZU, Zagreb, 1964.

Grga Novak (prired.), »Commissiones et relationes Venetae«, sv. V, (1591-1600), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. 48, JAZU, Zagreb, 1966.

Ordinamento generale del messale Romano.
http://www.liturgia.maranatha.it/Ordmessale/b1/4page.htm

Mato Polonijo, »Najstariji sačuvani inventari bivše stolne crkve u Rabu«, *Croatica sacra*, god. VIII (1938.), br. 15-16, str. 59-72.

Giuseppe Praga, »La mariegola della confraternità di Sant'Eufemia di Arbe«, *Archivio storico per la Dalmazia*, vol. XIV (1932), br. 7, fasc. 80, str. 386-391.

Repertorium fontium historiae medii aevi, A-B, sv. II, Romae, 1967.

Repertorium fontium historiae medii aevi, D-E-F-GE, sv. IV, Romae, 1976.

Marino Sanudo, *I diarii*, XXXVI, (ed. Nicolo Barozzi et al.), a spese degli editori, Venezia, 1879.-1902.

Tadija Smičiklas (prired.), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. II, JAZU, Zagreb, 1904.,

Tadija Smičiklas (prired.), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. III, JAZU, Zagreb, 1905.

Ivan Strohal, »Statut i reformacije grada Trogira«, *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium,* vol. X, JAZU, Zagreb, 1915.

Ljerka Šimunković (prev. i ur.), *Dalmacija godine Gospodnje 1553. – Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553.* Prema transkripciji Šime Ljubića, Dante Alighieri, Split, 2011.

Fedro Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljska Vlada, Zagreb, 1914.

Jakobus de Voragine, *Zlatna legenda ili štiva o svecima,* sv. II, preveo s lat. Stjepan Pavić, Demetra, Zagreb, 2015.

b) Neobjavljeni izvori

I. Hrvatski državni arhiv u Zadru (HR DAZD)

1. Fond 28, Rapski bilježnici (RB)

Toma Stančić (1448.-1491.), kut. 2, sv. VIII, XI;
Frane Fabijanić (1520.-1558.), kut. br. 9, sv. II, IV, V;
Jerolim Zaro (1537.-1560.), kut. br. 11, sv. XIII, XIV;
Mate Ziko (1538.-1570.), kut. br. 11, sv. XXII-XXVIII;
Frane Jačina (1534.-1554.), kut. br. 12, sv. VI;
Krsto Fabijanić (1545.-1593.), kut. br. 13; sv. I-III;
Pavao Antun Badoaro (1557.-1594.), kut. br.14; sv. II-III;
Ivan Antun Crnota (1571.-1615.), kut. br.14; sv. IX, XIII, XV;
Jerolim Sinja (1562.-1577.), kut. br.14; sv. XXIV;
Nikola Zaro (1562.-1599.), kut. br.15; sv. I-III; V-VII;
Frane Filošić (1571.-1577.), kut. br. 15, sv. XV;
Frane Zudenigo (1571.-1607.), kut. br. 16, sv. I;
Nepoznati bilježnik (1573.-1579.) br. 33, kut. br.16, sv. II;
Nikola Scaffa (1573.-1594.), kut. br.16; sv. IV-VII;
Nepoznati bilježnik (1580.1583.) br. 35, kut. br. 16, sv. VIII;
Krsto Nimira (1582.-1590.), kut. br. 16, sv. XI, XII, XIV;
Krsto Dominis (1582.-1606.), kut. br.17, sv. IV, VII-IX;
Gabrijel Zaro (1582.-1610.), kut. br. 18, sv. I-XII;
Jerolim Scaffa (1585.-1600.), kut. br. 18; sv. XIX, XX;
Frane Zaro (1587.-1598.), kut. br.19, sv. II-III;
Petar Zaro (1596-1629), kut. br. 19, sv. IV, VI.

2. Spisi obitelji Nimira, sv. II.

3. Fond Matične knjige

3.1. Najstarija matična knjiga krštenih /rođenih/ župe Rab (1569.-1610.), inv. br. 969.

3.2. Najstarija matična knjiga vjenčanih župe Rab (1584.-1610.), inv. br. 969.

4. Fond Bratovštine. Rapske bratovštine.

4.1. Liber fraternitatis sancti Christophori, Liber I, sign. 76.

II. Arhiv franjevačkog samostana Sv. Eufijemije na Rabu

1. Odoriko Badurina, *Velika kamporska kronika*, Liber II, Liber III.

III. Kaptolski arhiv u Rabu

1. *Liber Confraternitatis Sancti Crucis Lacrimosae Civitatis Arbensis*, Liber 43, Documenta dioecesis arbensis, fol. 223v – 229r

IV. Arhiv bivše Rapske biskupije

1. Atti notarili, sv. VII, *Varia*

V. Nadbiskupski arhiv u Zadru

1. *Statuti della scuola di santa Barbara in Duomo,* sign. 188.

VI. Archivum secretum Vaticanum

1. Santa congregatione di Vescovi e Regolari, Visite 1500-1600, Visita Apostolica, Valier, *Visitatio Arbensis,* kut. 80, vol. I, fol. 1-151.

VII. Archivio di Stato di Venezia

1. Notarile testamenti

II) Literatura

Guido Alfani; Vincent Gourdon (eds.), *Spiritual Kinship in Europe 1500.-1900.,* Palgrave Macmillan, Houndmills (Basingstoke), 2012.

Mladen Andreis, »Metodološki pristup analizi dalmatinskog gradskog plemstva: primjer analize trogirskog plemstva od 13. stoljeća do kraja prve austrijske uprave (1805.)«, *Acta Histriae,* 16 (2008.), br. 1-2, str. 1-36.

Mladen Andreis - Irena Benyovsky Latin – Ana Plosnić Škarić, »Socijalna topografija Trogira u 14. st.«, *Povijesni prilozi* (2007.), sv. 33, str. 103-193.

Tonija Andrić, »Socijalna osjetljivost obrtničkog sloja u Splitu sredinom 15. stoljeća«, *Historijski zbornik,* god. LXVI (2013.), br. 1, str. 1-23.

Tonija Andrić, »Oprema stambenih i radnih prostora splitskih obrtnika u kasnom srednjem vijeku«, *Spalatumque dedit ortum. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu*, Ivan Basić – Marko Rimac (ur.), Filozofski fakultet u Splitu; Odsjek za povijest, Split, 2014., str. 239-271.

Ivna Anzulović, »Nazivlje ženske odjeće zadarskog područja u pisanim izvorima«, *Zadarska smotra*, god. XLVIII (1999.), br. 4-6, str. 109-133.

Ivna Anzulović, »Nakit na zadarskom području od konca 13. do konca 16. stoljeća«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru,* (2006.), sv. 48, str. 199-214.

Philippe Ariès, *Western Attitudes toward Death. From the Middle Ages to the Present,* The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1974.

Ivo Babić, »Trogirski biskup Nikola Casotti (+1371.) i njegovo doba«, *Starohrvatska prosvjeta* (2010.), sv. 37, str. 219-244.

Anđelko Badurina (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1985.

Nataša Bajić Žarko, »Utjecaj venecijanske mode na odijevanje Splićanki i Zadranki u 18. stoljeću«, Atti del IV Congresso Internazionale della Cultura Adriatica (nuova serie), »Adriatico della identità / Jadran identiteta«, a cura di Marilena Giammarco; Antonio Sorella, Pescara – Split 4-7 settembre 2007, *Adriatico / Jadran,* Rivista di cultura tra le due sponde, (2007.), br. 2, str. 102-113.

Josip Baloban, »Kršćanski humanizam na djelu«, *Bogoslovska smotra* vol. 59 (1989.), br. 3-4, str. 358-371.

Velimir Blažević, *Vodič kroz crkveno pravo za vjernike*, Svjetlo riječi, Zagreb; Sarajevo, 2007.

Irena Benyovsky, »Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, *Croatica christiana periodica*, god. XXII (1998), br. 41, str. 137-160.

Christopher F. Black, *Italian Confraternities in the Sixteenth Century,* Cambridge University Press, 1989.

Joško Bracanović, *500 godina čašćenja sv. Križića,* Biskupijski ordinarijat, Hvar, 2010.

Wendy Catherine Bracewall, *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, Barbat, Zagreb, 1997.

Fernand Braudel, *Strukture svakidašnjice. Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, August Cesarec, Zagreb, 1992.

Peter Brown, *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*, The University of Chicago Press, Chicago, 1981.

Vladislav Brusić, *Otok Rab. Geografski, historijski i umjetnički pregled sa ilustracijama i geografskom kartom Kvarnera i Gornjeg primorja,* Franjevački samostan sv. Eufemije, Rab, 1926.

Neven Budak, »Oslobađanje serva i ancila i napuštanje upotreba njihove radne snage na istočnom Jadranu«, *Historijski zbornik,* god. XXXVIII (1985.), br. 1, str. 115-130.

Goran Budeč, »Materijalni predmeti labinskoga stanovništva u razdoblju od 1525. do 1550.« *Historijski zbornik,* god. LXII (2009.), br. 2, str. 345-369.

Goran Budeč, »Inventar dobara šibenskog patricija *ser* Jurja Kamenarića iz 1451. godine«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU,* (2010.), vol. 28, str. 67-106.

Goran Budeč, »Privatno-pravne isprave kao izvor za proučavanje materijalne kulture u kasno-srednjovjekovnim dalmatinskim komunama s posebnim naglaskom na šibenske inventare dobara«, *Zbornik radova s Prve medievističke znanstvene radionice u Rijeci,* ur. Kosana Jovanović; Suzana Miljan, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2014., str. 13-29.

Tatjana Buklijaš, »Kuga: nastajanje identiteta bolesti«, *Hrvatska revija,* god. II (2002.), br. 2, str. 90-95.

Tomislav J. Šagi Bunić, *Euharistija u životu Crkve kroz povijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984.

Tonči Burić, »I ritrouamenti più antichi di rosari in Dalmazia«, *Starohrvatska prosvjeta,* god. III (2003.), br. 30, str. 199-237.

Josip Buturac-Antun Ivandija, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima,* Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1973.

Jacques Chiffoleau, »Perché cambia la morte nella regione di Avignone alla fine del Medioevo«, *Quaderni storici,* Agosto 1982., N. 50, str. 449-465.

Samuel K. Cohn Jr., *Death and property in Siena, 1205-1800: strategies for the afterlife,* The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1988.

Jacopo Coleti, »Additamenta ad Ecclesiam Arbensem«, *Illyricum Sacrum,* t. V, Venetiis, 1775., str. 624-629.

Camille Courdec, »Journal de voyage a Jérusalem de Louis de Rochechouart évêque de saintes (1461)«, *Revue de l' Orient Latin*, Tome Ier, Paris, 1893., str. 168-274.

Sanja Cvetnić, *Ikonografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština,* FF Press, Zagreb, 2007.

Lovorka Čoralić, »Pažani i Rabljani u Mlecima od 14. do 18. stoljeća«, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* (1998.), sv. 40, str. 3-52.

Lovorka Čoralić, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea: (1567.-1583.)«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru* (2003.), sv. 45, str. 137-151.

Lovorka Čoralić, »U okrilju Privedre – Mletačka Republika i hrvatski Jadran«, *Povijesni prilozi* (2009.), sv. 37, str. 11-41.

Lovorka Čoralić, »Rabljani u Mlecima (od srednjega vijeka do kraja 18. stoljeća)«, *Rapski zbornik,* sv. II, (ur. Josip Andrić, Robert Lončarić), Ogranak Matice hrvatske u Rabu, Rab, 2012., str. 43-55.

Lovorka Čoralić, »Tragovima hrvatskih trećoredica u Mlecima (15.–18. stoljeće)«, *Croatica christiana periodica,* vol. XXXVII (2013.), br. 71, str. 23-39.

Goran Dabić, »Od Marijine osobne svetosti do njezine izvorne svetosti. Dogma o Marijinu bezgrješnu začeću«, *Bogoslovska smotra,* vol. 75 (2005), br. 1, str. 117-130.

Jonathan Dewald, *The European Nobility, 1400-1800,* Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Dictionary of Subjects and Symbols in Art, (ed. James Hall), John Murray, London, 1995.

Dizionario del dialetto veneziano (ed. Giuseppe Boerio), Tipi di Andrea Santini, Venezia, 1829.

Dizionario Enciclopedico della Teologia, della Storia della Chiesa, degli autori che hanno scritto intorno alla religione, dei concilii, eresie, ordini religiosi ec. Del celebre Ab. Bergier, (ed. Clemente Biagi), Tomo VI, M, Girolamo Tasso Tip.Calc. Litog. Lib. E Fondit, Venezia, 1829.

Serđo Dokoza, »Problematika proučavanja dalmatinskoga plemstva u srednjem vijeku«, *Povijesni prilozi* (2008.), br. 35, str. 25-42.

Miljenko Domijan, *Rab - grad umjetnosti,* Barbat, Zagreb, 2001.

Miljenko Domijan, *Rab u srednjem vijeku,* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, Split, 2004.

John Patrick Donnelly; Michael W. Macher (eds.), »Confraternities and Catholic Reform in Italy, France and Spain«, *Sixteenth century essays and studies,* vol. 44, Truman State University, 1988.

Umberto Eco, *Umjetnost i ljepota u srednjovjekovnoj estetici,* (ur. Milan Pelc), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2007.

Enciclopedia Cattolica, sv. IV, COL-DYA, (ur. mons. Pio Paschini), Casa editrice G. C. Sansoni – Firenze, Città del Vaticano, 1950.

Enciclopedia italiana di science, lettere ed arti, sv. XI, Istituto Giovanni Treccani, Milano, 1931.

Kajetan Esser, *Pregled povijesti Franjevačkog reda,* Franjevačka teologija, Sarajevo 1972.

Sabine Florence Fabijanec, »Društvena i kulturna uloga zadarskog trgovca u 14. i 15. stoljeću«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU* (2004.), vol. 22, str. 55-120.

Sabine Florence Fabijanec, »Trgovački promet Kvarnera na Jadranu krajem srednjeg vijeka«, *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU* (2007.), vol. 25, str. 103-152.

Sabine Florence Fabijanec, »Od sajma do sajma: Pomorski obalni promet u ritmu svetaca zaštitnika na Jadranu krajem srednjega vijeka«, *CCP* god. XXXVIII (2014.), br. 74, str. 23-40.

Daniele Farlati, *Illyricum Sacrum*, t. V, *Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia zagrabiensis*, Venetiis, 1775., str. 223-294.

Pierre Favre, *Memorie Spirituali a cura di Giuseppe Melinato, SI*, Citta Nuova Editrice, Roma, 1994.

Cvito Fisković; Kruno Prijatelj, *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i u Rabu,* Konzervatorski zavod za Dalmaciju, Split, 1948.

August Franzen, *Pregled povijesti crkve*, (prev. Josip Ritig), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983.

David Gentilcore, *Food and Health in Early Modern Europe: Diet, Medicine and Society 1450-1800,* Bloomsbury, London; New York, 1988.

Rosa Giorgi, *Saints in Art,* Elemond, Milano, 2002.

Stjepan Gjanić, *Priručnik za vršenje službe Božje po propisima rimskoga obreda,* Tisak nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1919.

Božena Glavan, »Miraz u Zadru u XIV. stoljeću«, *Historijski zbornik,* god. LXI (2008.), br., 2, str. 269-288.

Jacques Le Goff, *The Birth of Purgatory,* Scolar Press, London, 1984.

Jacques Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada,* (s francuskog prevela Gordana V. Popović), Goleden marketnig, Zagreb, 1998.

Miroslav Granić, »Privilegij cara Sigismunda rapskoj obitelji Dominis iz godine 1437«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio društvenih znanosti*, god. XX (1980.-1981.), br. 9, Zadar, 1982., str. 53-62.

Kasper von Greyerz, *Religion and Culture in Early Modern Europe, 1500-1800,* Oxford University Press, 2008.

Borislav Grgin, »Doseljenici iz Hrvatske na Rabu krajem 15. i početkom 16. stoljeća«, *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara* (ur. Neven Budak), FF Press, Filozofski fakultet, Zagreb, 2005., str. 537-547.

Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli – Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre,* HAZU, Zagreb, 2008.

Bridget Ann Hanish, *Fast and Feast, Food in medieval society,* University Park and London, Pennsylvania State University Press, 1976.

John Henderson, »The Flagellant Movement and Flagelant Confraternities in Central Italy 1260-1400.«, *Studies in Church History,* (1978.), vol. 15, str. 147-160.

Jacqueline Herald, *Renaissance Dress in Italy 1400-1500,* The History of Dress Series. General Editor: Dr. Aileen Ribeiro, Bell&Hyman, London & Humanities Press, New Jersey, 1981.

Zlatko Herkov, »Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske «, sv. I, *Djela JAZU,* knj. 47, JAZU, Zagreb, 1956.

Zlatko Herkov, »Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske «, sv. II, *Djela JAZU,* knj. 48, JAZU, Zagreb, 1956.

Zlatko Herkov, *Mjere hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu,* Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu, Posebna izdanja, sv. IV, Rijeka, 1971.

Zlatko Herkov, *Naše stare mjere i utezi: uvod u teoriju povijesne metrologije i njezina praktična primjena pri proučavanju naše gospodarske povijesti,* Školska knjiga, Zagreb, 1973.

Franjo Emanuel Hoško, »Temeljni oblici štovanja svetaca kroz povijest Crkve«, *Bogoslovska smotra,* vol. 40 (1974.), br. 1, str. 22-38.

Hrvatski biografski leksikon, sv. III, Č-Đ, (ur. Trpimir Macan), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1993.

Hrvatska enciklopedija, sv. II, Be-Da, (ur. Dalibor Brozović), Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb, 2000.

Hrvatska enciklopedija, sv. IV, Fr-Ht, (ur. August Kovačec), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002.

Hrvatska enciklopedija, sv. VI, Kn–Mak, (ur. August Kovačec), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2004.

Hrvatska enciklopedija, sv. VII, Mac-Nj, (ur. August Kovačec), Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb, 2005.

Martha C. Howell, »Fixing Movables: Gifts by Testament in Late Medieval Douai«, *Past & Present,* (1996.), sv. 150, str. 3-45.

Radovan Ivančević, »Renesansna slika Raba«, *Peristil – zbornik radova za povijest umjetnosti,* vol. XLIV (2001.), str. 33-54.

Ivan Jakulj, »Kanonsko liturgijski propisi o paliju u kodeksu kanonskog prava iz 1917., *motu proprio cleri sanctitati* i liturgijskim knjigama«, *Crkva u svijetu,* vol. 39 (2004.), br. 1, str. 95-132.

Zdenka Janeković Römer, »Na razmeđi ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcedentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka«, *Otium,* sv. 2 (1994.), br. 3-4, str. 3-16.

Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV. stoljeća* (dalje: *Rod i grad*), Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Dubrovnik; Zagreb, 1994.

Zdenka Janeković Römer, »Posrednici spasenja: senjska spovid općena iz 1496. godine«, *Sacerdotes, iudices, notarii... Posrednici među društvenim skupinama,* (ur. Neven Budak.) Državni arhiv u Pazinu; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pučko otvoreno učilište Poreč – Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2007., str. 131-146.

Zdenka Janeković Römer, »O napuštanju, udomljivanju i posvajanju djece u srednjovjekovnom Dubrovniku i Dalmaciji«, *'Filii, filiae…': Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, 4. istarskog povijesni biennale, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poreču od 21-23. svibnja 2009., sv. 4 (ur. Marija Mogorović Crljenko), Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2011. str. 15-32.

Zdravka Jelaska, »Ustrojstvo društva u srednjovjekovnom Trogiru«, *Povijesni prilozi* (2001.), br. 20, str. 7-55.

Ivana Jukić; Maja Katušić, »Svakodnevlje«, *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću. Povijest Hrvata,* sv. V, ur. Lovorka Čoralić, Matica hrvatska, Zagreb, 2013., str. 233-256.

Robert Jütte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe,* Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Johann Kamann, »Die Pilgerfahrten Nürnberger Bürger nach Jerusalem im 15. Jahrhundert, namentlich die Reiseberichte des Dr. Hans Lochner und des Jürg Pfinzing«, *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Stadt Nürnberg,* 2, Nürnberg, 1880., str. 78-127.

Damir Karbić, »Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća (Postavljanje problema i pokušaji rješavanja)« (dalje: »Marginalne grupe«), *Historijski zbornik,* god. XLIV (1991.), br. 1, str. 43-76.

Damir Karbić – Zoran Ladić, »Kretanje i struktura stanovništva u naseljima zagrebačkoga Gradeca do 1857. godine«, *Zagrebački Gradec: 1242-1850*., (ur. Ivan Kampuš, Lujo Margetić, Franjo Šanjek), Grad Zagreb, Zagreb, 1994., str. 251-275.

Marija Karbić, »Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave«, *Scrinia slavonica,* (2003.), sv. 3, str. 57-69.

Marija Karbić-Zoran Ladić, »Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu HAZU«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru,* (2001.), sv. 43, str. 161-254.

Katekizam Katoličke Crkve, Hrvatska biskupska konferencija; Glas Koncila, Zagreb, 1994.,

Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.

Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.

Christiane Klapisch-Zuber, »La donna e la famiglia«, *L'uomo medevale* (ur. Jacques Le Goff), Laterza, Roma-Bari, 1987.

Mia Korpiola; Anu Lahtinen, »Cultures of Death in Medieval and Early Modern Europe: An Introduction«, *Cultures of Death in Medieval and Early Modern Europe,* (ed. Sari Kivistö, Joanna Sumiala), Helsinki Collegium for Advanced Studies, University of Helsinki, 2015.

Meri Kunčić*, Od pošasti sačuvaj nas: Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika : Primjeri Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*, Srednja Europa, Zagreb, 2008.

Meri Kunčić, »Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni«, *Rapski zbornik,* sv. II, (ur. Josip Andrić, Robert Lončarić), Ogranak Matice hrvatske u Rabu, Rab, 2012., str. 57-75.

Meri Kunčić, »Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* (2013.), sv. 31, str. 77-126.

Meri Kunčić, »Dalmatinski patricijat i socijalno kršćanstvo. O srednjovjekovnim rapskim hospitalima s posebnim osvrtom na hospital Tijela Kristova i njegova utemeljitelja Petra *de Zaro*«, *Croatica christiana periodica,* vol. 40 (2016.), br. 77, str. 25-76.

Meri Kunčić; Zoran Ladić, »Rabljani u tisućgodišnjem okrilju sv. Kristofora«, *Hrvatska revija,* god. III (2003), br. 2, str. 85-89.

Meri Kunčić; Zoran Ladić, »Društvena i gospodarska slika splitske komune u 14. stoljeću na temelju analize bilježničkih spisa«, *Splitski statut iz 1312. godine: Povijest i pravo. Zbornik radova,* (ur. Željko Radić, Marko Trogrlić, Massimo Maccarelli, Ludwig Steindorff), Književni krug Split, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2015., str. 399-446.

Krešimir Kužić, »Njemački hodočasnici 15. i 16. stoljeća o Zadru«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (2008.), sv. 50, str. 63-104.

Zoran Ladić, »Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU,* (2000.), vol. 17, str. 17-29.

Zoran Ladić, »Prilog životopisu trogirskog biskupa Nikole Kažotića (1362-1371)«, *Croatica christiana periodica,* god. XXIV (2000.), br. 45, str. 1-20.

Zoran Ladić, »O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU,* (2003.), sv. 20, str. 1-27.

Zoran Ladić, »Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih oblika svakodnevnog života i materijalne kulture«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU,* Zagreb, (2003.), sv. 21, str. 1-28.

Zoran Ladić, »O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka«, *Raukarov zbornik: Zbornik u čast Tomislava Raukara* (ur. Neven Budak), FF Press, Zagreb, 2005., str. 607-623.;

Zoran Ladić, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom. O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasnicima«, *Kolo, Časopis Matice hrvatske,* (2006.), br. 4, str. 262-271.

Zoran Ladić, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila«, *Humanitas et litterae : ad honorem Franjo Šanjek. Humanitas et litterae: Zbornik u čast Franje Šanjeka* (ur. Lovorka Čoralić, Slavko Slišković), Dominikanska naklada Istina; Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str. 347-374.

Zoran Ladić, »Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata Bartolomeja Gervazija«, *Historijski zbornik,* god. LXI (2009.), br. 1, str. 47-70.

Zoran Ladić, »O srednjovjekovnim rapskim hodočašćima *ad sanctos*«, *Rapski zbornik II.* (ur. Josip Andrić, Robert Lončarić), Ogranak Matice hrvatske u Rabu, Rab, 2012., str. 139-156.

Zoran Ladić, *Last will: Passport to heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas,* Srednja Europa, Zagreb, 2012.

Zoran Ladić, »O *procesu demokratizacije* u pisanju kasnosrednjovjekovnih privatno-pravnih i bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU,* Zagreb, (2014.), sv. 32, str. 39-66.

Zoran Ladić, »Doseljenici stranci iz Hrvatske, Slavonije i istočnojadranskih komuna u kasnosrednjovjekovnom Poreču«, *Ascendere historiam – Zbornik u čast Milana Kruheka* (pr. M. Karbić, H. Kekez, A. Novak i Z. Horvat), Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2014., 95-112.

Zoran Ladić, »Hodočašće«, http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/hodocasce/

Zoran Ladić, Goran Budeč, »Stranci u Kotoru u prvo polovini 14. stoljeća«, *Hrvatsko-crnogorski dodiri / Crnogorsko-hrvatski dodiri: Identitet povijesne i kulturne baštine crnogorskog primorja,* (ur. Lovorka Čoralić), Hrvatski institut za povijest; Matica hrvatska, Zagreb, 2009., str. 157-184.

Zoran Ladić, Meri Kunčić, »Rabljani u tisućugodišnjem okrilju svetoga Kristofora «, *Hrvatska revija,* III (2003.), br. 2, str. 85-89.

Saša Lajšić, »Velika kamporska kronika – knjiga – blago rapske povijesti«, *Rapski list*, god. II (2009.), br. 8, str. 24-26.

Frederic Chapin Lane, *Storia di Venezia*, Einaudi, Torino, 1991.

Robert Leljak, *Rapski bilježnici* 1403.-1875. – *sumarni inventar*.
http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=2086

Lexicon latinitatis medii evi Iugoslaviae, vol. I, A-K, (redactionis praeses Marko Kostrenčić et al.), Editio Instituti historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagreb, 1973.

Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae, vol. II, L-Z, (redactionis praeses Marko Kostrenčić et al.), Editio Instituti historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagreb, 1978.

Lexikon des Mittelalters, sv. VI, Artemis und Winkler Verlag, München, 1993.

Matthew Lundin, *Paper Memory; A sixteenth-century townsman writes his world*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 2012.

Ivan Majnarić, »Razmišljanja o historiografskom pristupu problemu uzdizanja Zadra u status nadbiskupije i metropolije 1154.«, *Croatica christiana periodica*, vol. XXXI (2007.), br. 60, str. 101-115.

Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 1996.

Lujo Margetić, »Iz povijesne problematike nekih hagiografskih vrela«, *Croatica christiana periodica*, vol. XXI (1997.), br. 40, str. 19-26.

Takami Matsuda, *Death and Purgatory in the middle English Didactic Poetry*, D. S. Brewer, Cambridge, 1997.

Tea Mayhew, *Krčka komuna u doba Lepantske bitke 1571. godine* – pogl. »Ciparski rat«, Centar za kulturu grada Krka, Krk, 2008.

Tea Mayhew, »Lepantska bitka«, *Sušačka revija,* XVI (2008.), br. 64, str. 113-118.

Tea Mayhew, »Rapska komuna u vizitaciji Agostina Valiera 1579. godine«, *Rapski zbornik*, sv. II, (ur. Josip Andrić, Robert Lončarić), Ogranak Matice hrvatske u Rabu, Rab, 2012., str. 117-127.

Megan McLaughlin, *Consorting with Saints: Preyer for the Dead in Early Medieval France*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1994.

Dušan Mlacović, »Supetarska Draga na Rabu v srednjem veku«, *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, (ur. N. Budak), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Odsjek za povijest, FF Press, Zagreb, 2005., str. 513-535.

Dušan Mlacović, *Građani i plemići: pad i uspon rapskog plemstva*, Leykam international, Zagreb, 2008.

Michel Mollat, *The Poor in the Middle Ages,* Yale University Press; New Haven and London, 1986.

Herbert Norris, *Chruch Vestments, their origin and development,* Westminster, MD: The Newman Press, New York, 1950.

Zrinka Novak, »Hvarska karitativna bratovština Milosrđa u ranom novom vijeku«, *Historijski zbornik,* god. LXIV (2011.), br. 2, str. 377-433.

Opći religijski leksikon, A-Ž (ur. Adalbert Rebić), Leksikografski zavod *Miroslav Krleža,* Zagreb, 2002.

Obsidio Iadrensis, Opsada Zadra, (prired. Branimir Glavičić; Vladimir Vratović, Damir Karbić; Miroslav Kurelac; Zoran Ladić), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium,* vol. LIV, Zagreb, 2007.

Elvis Orbanić, *Pučka pobožnost i neki aspekti istarskog društva od kraja 15. do kraja 16. stoljeća na primjeru oporuka*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2005.

Ivan Ostojić, »Stara bratovština Presv. Tijela Kristova u Splitu«, *Bogoslovska smotra,* vol. 45 (1976.), br. 4, str. 479-488.

Ivan Pederin u studiji »Fond rapskih knezova i bilježnika«, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu,* (1982.), sv. XXV, str. 9-43.

Ivan Pederin, »Rapske šume, fontik, universitas i banke s osvrtom na odgovarajuće ustanove u Zadru«, *Rapski zbornik, – Zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine,* (ur. Andre Mohorovičić), JAZU, Zagreb, 1987., str. 131-140.

Ivan Pederin, *Rab u osvit humanizma i renesanse,* SIZ za kulturu općine; Turistički savez općine, Rab, 1989.

Ivan Pederin, »Rapska trgovina, pomorstvo, brodogradnja, ribarstvo, materijalna kultura i novčarstvo u XVI. stoljeću«, *Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka,* (1994.), sv. 35/36, str. 157-183.

Ivan Pederin, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru,* (1994.), sv. 36, str. 125-168.

Ivan Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka,* Matica hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Rabu, Rab, 2011.

Eduard Peričić, »Prinos pomoraca iz Kopra, Cresa, Krka i Raba na svojim galijama u Lepantskoj bitki«, *Adriatica maritima Instituta JAZU u Zadru* (1974.), vol. I, str. 51-104.

Tea Perinčić, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2004.

Tea Perinčić, »Prilog istraživanju apostolskih vizita Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama«, *Povijesni prilozi* (1998.), sv. 17, str. 157-176.

Ivo Petricioli, »Zapažanja o drvenoj gotičkoj skulpturi u Rabu«, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine,* (ur. Andre Mohorovičić), JAZU, Zagreb, 1987., str. 313-320.

Vilma Pezelj, »Neki elementi pravnog položaja žene u Rapskom statutu iz 14. st.«, *Zbornik Radova Pravnog fakulteta u Splitu,* god. 48 (2011.), br. 1, str. 73-87.

Giuseppe Praga, »Scuole e Maestri in Arbe nel Medioevo e nel Rinascimento«, Museum (Bolletino della biblioteca e Museo della Repubblica di San Marino), Biblioteca e Museo della Repubblica di San Marino, San Marino, 1924.

Tomislav Raukar, »Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, *Historijski zbornik* (1976-1977.), br. 29-30, str. 139-149.

Tomislav Raukar, *Zadar u 15. st. Ekonomski razvoj i društveni odnosi,* Sveučilište u Zagrebu; Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1977.

Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje,* Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu; Školska knjiga, Zagreb, 1997.

Tomislav Raukar, »Rab sredinom XV. stoljeća«, *Croatica christiana periodica,* god XXII (1998.), br. 42, str. 27-36.

Gordan Ravančić, »Oporuke, oporučitelji i primatelji oporučnih legata u Dubrovniku s kraja trinaestog i početka četrnaestog stoljeća«, *Povijesni prilozi,* (2011.), br. 40, str. 97-120.

Gordan Ravančić, »Ženska posluga u dobrostojećim obiteljima srednjovjekovnog Dubrovnika«, Zbornik radova sa znanstvenog skupa *Dies Historiae 2012 – Žene kroz povijest*, Biblioteka Dies Historiae, knj. 6, (ur. Matea Jalžečić i Petra Marinčić), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 69-80.

Adalbert Rebić, »Uvodnik. Pučka pobožnost s osobitim obzirom na štovanje Gospe«, *Bogoslovska smotra,* vol. LIII (1983.), br. 2-3, str. 163-164.

Adalbert Rebić (ur.), *Opći religijski leksikon, A-Ž*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002.

Krešimir Regan; Branko Nadilo (pr.), »Stare crkve otoka Raba«, *Građevinar,* vol. 61 (2009.), br. 10, str. 969-981.

Alison Rowlands, »The conditions of Life for the Masses«, *Early modern Europe: An Oxford History* (ur. E. Cameon), Oxford University Press, Oxford, 2001., str. 31-63.

Miri Rubin, *Charity and Community in medieval Cambridge*, Cambridge University Press, 1987.

Petar Runje, »Franjevci trećoreci-glagoljaši na Rabu u srednjem vijeku«, *Rapski zbornik, – Zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine,* (ur. Andre Mohorovičić), JAZU, Zagreb, 1987., str. 333-336.

Petar Runje, »O oporukama Marka Marulića i njegovu posjetu Rimu 1500.«, *Colloquia Maruliana,* (1997.), sv. VI, str. 127-131.

Petar Runje, »Glagoljaši javni bilježnici«, *Senjski zbornik* (1999.), vol. 26, str.115-122.

Petar Runje, *Duhovni život na zadarskim otocima u kasnome srednjem vijeku,* Gradska knjižnica Zadar, Zadar, 2008.

Maria Antonietta Russo, Matteo Sclafani, »Paura della morte e desiderio di eternità«, *Mediterranea ricerche storiche,* (2006.), vol. 6, str. 39-68.

Raffaella Sarti, *Živjeti u kući, stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi* (*1500.-1800.*), Ibis grafika, Zagreb, 2006.

Relja Seferović, »Sveta godina 1550. u Dubrovniku: svetkovine, prijepori, pojedinci«, *Anali Dubrovnik,* vol. 52 (2014.), br. 1, str. 51-87.

Sena Sekulić Gvozdanović, »Sustavi povijesnih mjera. Uvod u istraživanje hrvatske metrologije I«, *Prostor*, vol. II (1994.), br. 1-2, str. 49-76.

Sena Sekulić Gvozdanović, »Srednjovjekovni sustavi šupljih kamenih mjera u Istri, Hrvatskom Primorju i kontinentalnoj Hrvatskoj. Uvod u istraživanje hrvatske metrologije II«, *Prostor*, vol. III (1995.), br. 1, str. 73-106.

Paul Slack, »Mortality crises and epidemic disease in England 1485-1610«, *Health, Medicine and Mortality in the Sixteenth Century,* (ed. Charles Webster), Cambridge, Cambridge University Press, 1979., str. 9-60.

Vicko Solitro, *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji* (prired. Vladimir Rismondo), Književni krug, Split, 1989.

Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi,* Školska knjiga, Zagreb, 1985.

Robert N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe, c. 1215 – c. 1515.,* Cambridge Medievale Textbooks, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

Tomislav J. Šagi Bunić, *Euharistija u životu Crkve kroz povijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984.

Franjo Šanjek, Stanko Tenšek, Tomislav Z. Tenšek (prired.) *Juraj Slovinac, Dvorac djevičanstva (1411.)* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006.

Ivan Šaško, *Liturgijski simbolički govor*, Glas Koncila, Zagreb, 2005.

Ivan Šaško, »Liturgijsko ruho i posuđe: značenje za oblikovanje crkvene likovne svijesti. Elementi za kriteriologiju 'liturgijskih umjetnosti'«, *Bogoslovska smotra,* vol. 74 (2004.), br. 4, str. 1135-1168.

Josip Šimić »Pučka pobožnost prema konstituciji *Sacrosanctum concilium*«, *Obnovljeni život* 59 (2004.), br. 3, str. 285-296.

Aleksij Škunca, »Rapski posjedi na Pagu do 1409. godine«, *Rapski zbornik,* str. 213-217.

Bernardin Škunca, *Štovanje Isusove muke na otoku Hvaru,* Crkva u svijetu, Split, 1981.

Bernardin Škunca, »Kristova muka u slatkom novom stilu Jacoponea da Todija«, *Vijenac,* god. XIX, (21. travnja 2011.), br. 447, str. 4.

Stanko Josip Škunca*, Franjevačka renesansa u Dalmaciji i Istri: opservantska obnova i samostani Provincije sv. Jeronima u 15. st.*, Franjevačka provincija sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri, Zadar, Split, 1999.

Alojz Štoković, »Statut bratovštine Presvetog sakramenta iz Umaga (1555. g.), *Vjesnik Istarskog arhiva,* god. IV-V (1994.-1995.), br. 4-5, str. 129-151.

Pero Tafur, *Travels and Adventures 1435-1439.* E. Denison Ross and Eileen Power (ur.), George Routlege & Sons, London, 1926.

Milovan Tatarin; Mijo Korade, »Sveta godina (Jubilarna ili zlatna godina)«, http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/sveta-godina-jubilarna-ili-zlatna-godina/

Alojzije Toić, *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu,* Udruga rapskih samostreličara; Grad Rab, Rab, 1995.

Radoslav Tomić, »Umjetnost od 16. do 19. stoljeća«, *Milost susreta; Umjetnička baština franjevačke provincije sv. Jeronima* (ur. Igor Fisković), Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2010., str. 119-228.

Vesna Tudjina Gamulin, »Senjska biskupija i Marko Antonije de Dominis prema dokumentu iz 1600.«, *Senjski zbornik,* vol. 20 (1993.), br. 1, str. 119-126.

Ines Vađunec »Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima«, *Pro Tempore* (2009.), br. 6-7, str. 48-73.

Jacques Verger, »The Universities and Scholasticism«, *The New Cambridge Medieval History* vol. V. (ed. David Abulafia), Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Ivan Vitezić, *La prima visita apostolica posttridentina in Damlazia (nell'anno 1579.): estratto dalla tesi di laurea presso la Facolta di Storia Ecclesiastica della Pontificia Universita Gregoriana,* Pontificia Universiata Gregeoriana, Roma, 1957.

Caroline Walker Bynum, *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women,* University of California Press, Berkely, Los Angeles, London, 1987.

Stephen Wilson (ed.), *Saints and Their Cults: Studies in Religious Sociology, Folklore and History,* Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Marija Zaninović – Rumora, »Mjere za dužinu i površinu u Kotoru kroz stoljeća«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, (2012.), vol. 54, str. 35-46.

Danilo Zardin, »Relaunching Confraternities in the Tridentine era: Shaping Consciences and Christianizing Society in Milan and Lombardy«, *The Politics of Ritual Kinship: Confraternities and Social Order in Early Modern Italy* (ed. Nicholas Terpstra), str. 190-209.

POPIS TABLICA I GRAFIKONA

Tablice

Tablica 1. Broj stanovnika rapske komune tijekom druge polovice XVI. stoljeća
Tablica 2. Broj rođene djece u rapskim obiteljima prema podatcima iz posljednjih volja
Tablica 3. Novčani legati darivani od rapskih oporučitelja u drugoj polovici XVI. stoljeća
Tablica 4. Broj ostavljenih legata, tkanina i odjevnih predmeta, prema broju oporuka

Grafikoni

Grafikon 1. Kretanje broja stanovnika rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 2. Godišnja distribucija rapskih posljednjih volja kroz drugu polovicu XVI. stoljeća
Grafikon 3. Mjesečna distribucija rapskih posljednjih volja u razdoblju druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 4. Razlozi sastavljanja rapskih oporuka u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 5. Rapski oporučitelji u drugoj polovici XVI. stoljeća prema spolu
Grafikon 6. Bračni status rapskih oporučitelja u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 7. Bračni status rapskih oporučitelja prema spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 8. Djeca rođena od roditelja koji su sklopili bračnu zajednicu prema rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 9. Rapski oporučitelji u braku sa / bez djece
Grafikon 10. Udio zakonite i izvanbračne djece potomaka svih rapskih oporučitelja koji su imali djecu
Grafikon 11. Broj izvanbračne djece oporučitelja klasificiranih prema društvenome statusu oporučitelja
Grafikon 12. Društveni i pravni status stanovnika rapske komune prema oporukama
Grafikon 13. Društveni i pravni status rapskih oporučitelja prema spolu
Grafikon 14. Udio stanovnika grada i predgrađa Raba i stanovnika komunalnoga distrikta u rapskome oporučnom uzorku u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 15. Pravni status rapskih oporučitelja stranoga podrijetla
Grafikon 16. Rapski oporučitelji prema mjestu podrijetla
Grafikon 17. Rapski oporučitelji prema zanimanjima u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 18. Zanimanja Rabljana prema ženskim oporukama u drugoj polovici XVI.

stoljeća
Grafikon 19. Udio darivatelja pobožnih legata u ukupnom broju rapskih oporučitelja u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 20. Udio rapskih oporučitelja darivatelja pobožnih legata prema spolu
Grafikon 21. Udio oporučitelja prema spolu u čijim se oporukama pobožni legati izravno ne navode
Grafikon 22. Rapski oporučitelji prema spolu i društvenom statusu u drugoj polovici XVI. st.
Grafikon 23. Temeljne skupine primatelja pobožnih legata na temelju rapskih oporuka druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 24. Crkvene institucije kao primatelji pobožnih legata na temelju rapskih oporuka iz druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 25. Crkve i kapele na području rapske komune kao primatelji pobožnih legata prema oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 26. Rapski samostani kao primatelji legata »ad pias causas« na temelju rapskih posljednjih volja u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 27. Darivatelji komunalnih samostana prema društvenome statusu na temelju rapskih oporuka druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 28. Rapske bratovštine u komuni i distriktu kao primatelji pobožnih legata na temelju oporuka u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 29. Pripadnici rapskoga klera primatelji pobožnih legata
Grafikon 30. Darivatelji legata *ad pias causas* pripadnicima rapskoga klera prema društvenom statusu i spolu
Grafikon 31. Rapski darivatelji legata u korist ispovjednika prema društvenom statusu i spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 32. Članovi obitelji rapskih oporučitelja kao primatelji pobožnih legata u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 33. Primatelji pobožnih legata: članovi obitelji i kućanstva, prijatelji i dobročinitelji
Grafikon 34. Darivatelji legata namijenjenih služinčadi prema društvenome statusu prema rapskim oporukama u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 35. Legati *ad pias causas* u korist izvanbračne djece, prema rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 36. Darivatelji pobožnih legata u korist vlastite izvanbračne djece prema

društvenom statusu i spolu na temelju rapskih oporuka
Grafikon 37. Darivatelji pobožnih legata u korist tuđe izvanbračne djece prema društvenom statusu i spolu, na temelju rapskih oporuka
Grafikon 38. Darivatelji legata u korist siromašnih prema društvenome statusu i spolu, na temelju rapskih oporuka u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 39. Darivatelji legata *ad pias causas* u korist siromašnih djevojaka za miraz prema društvenom statusu i spolu, na temelju rapskih oporuka druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 40. Vrste legata darivanih *ad pias causas* u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 41. Rapski oporučitelji darivatelji novčanih legata u pobožne svrhe prema spolu i društvenom statusu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 42. Ukupna vrijednost monetarnih legata u dukatima, prema društvenom položaju i spolu rapskih oporučitelja u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 43. Rapski oporučitelji – darivatelji zemljišnih legata u pobožne svrhe prema društvenom statusu
Grafikon 44. Rapski oporučitelji darivatelji zemljišnih legata prema društvenom statusu i spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 45. Vrste zemljišnih nekretnina darovanih 'ad pias causas' u rapskim Oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 46. Vrsta hrane i prehrambenih proizvoda darovanih u vidu pobožnih legata u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 47. Rapski oporučitelji darivatelji životinja u pobožne svrhe prema društvenom statusu i spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 48. Vrste životinja darovanih u vidu pobožnih legata u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 49. Rapski oporučitelji darivatelji kuća 'ad pias causas' prema društvenom statusu i spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 50. Rapski oporučitelji darivatelji tkanina i odjeće u pobožne svrhe prema društvenom statusu i spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 51. Vrste odjevnih predmeta ostavljanih 'ad pias causas' u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 52. Materijali od kojih su izrađene tkanine i odjeća darovane u pobožne svrhe u Rabu u drugoj polovici XVI. stoljeća

Grafikon 53. Skala boja koje se navode u rapskim oporukama vezanih uz tkanine i odjeću darivanu 'ad pias causas'
Grafikon 54. Rapski oporučitelji darivatelji pobožnih legata u vidu uporabnih predmeta prema društvenom statusu i spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 55. Vrste svakodnevnih uporabnih predmeta darovanih u vidu pobožnih legata u rapskim oporukama u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 56. Rapski oporučitelji darivatelji liturgijskih predmeta prema društvenom statusu i spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 57. Vrste liturgijskih predmeta namijenjenih liturgijskom prostoru i osobnoj pobožnosti darovanih u vidu legata *ad pias causas* u Rabu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 58. Vrste knjiga darovanih *ad pias causas* u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 59. Motivi na slikama darovanima *ad pias causas* prema rapskim oporukama u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 60.Vrste nakita i dragoga kamenja darovanih u pobožne svrhe u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 61. Odabir mjesta ukopa rapskih oporučitelja u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 62. Vrste grobnica u kojima žele biti sahranjeni rapski oporučitelji druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 63. Mise »za spas duše« rapskih oporučitelja u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 64. Vrste misa služenih za vrijeme pogreba u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 65. Misne nakane za oporučitelje, članove obitelji i prijatelje prema rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 66. Osnovne kategorije primatelja legata za služenje misa u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 67. Primatelji legata namijenjenih služenju misa za dušu oporučitelja u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 68. Vrste legata ostavljenih u svrhu služenja misa za dušu oporučitelja i njegovih pokojnih u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 69. Osnovne kategorije primatelja legata u svrhu molitava za dušu oporučitelja u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 70. Primatelji legata u svrhu molitava za dušu oporučitelja u rapskim

oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 71. Vrste legata darovanih u svrhu vršenja molitava za dušu oporučitelja i njegovih pokojnih u rapskim oporukama druge polovice XVI. stoljeća
Grafikon 72. Odnos osobnih i zamjenskih hodočašća u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća obzirom na spol oporučitelja
Grafikon 73. Rapski oporučitelji čija je želja odlazak na hodočašće, prema društvenom statusu i spolu u drugoj polovici XVI. stoljeća
Grafikon 74. Imena očeva zapisana u najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab (1569.-1600.)
Grafikon 75. Imena dječaka zapisana u najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab (1569.-1600.)
Grafikon 76. Imena majki zapisana u najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab (1569.-1600.)
Grafikon 77. Imena djevojčica zapisana u najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Rab (1569.-1600.)

PRILOZI

Prilog 1. Prijepis dviju rapskih posljednjih volja

a) HR DAZD, 28, RB, Nikola Scaffa, kut. 16, sv. VI, fol. 48-54

Nel nome d' Iddio. Amen. L'anno della sua santissima Natiuita 1591 nella inditione quarta il di ueramente vigesimo, al hora d'Alba uenendo il uinti un del mese d'Agosto. Fatto in Arbe nella casa della suolita habitation del infrascritto testatore. Dinanci il nobil huomo d'Arbe giudice essaminator del comun il spetabil misser Zuanne Scaffa et presenti misser Matio de Marinellis del quondam misser Christoforo cittadino et causidico d'Arbe et maistro Domenego Nigusante pellizaro d'Arbe testimoni chiamati et specialmente pregati nel quel luoco

Il spetabil misser Nicolo de Marinellis del quondam misser Simon nobile d'Arbe, sano per la Iddio gratia di mente, senso et buon intelletto mà opresso di graue infirmità nella qual temendo mancar senza ordination testamentaria. Et di lasciar di beni a se da Iddio concessi indorati. Però ha uoluto far il presente suo vltimo testamento et vltima uollontà. Nella quale inprima raccomanda l'anima sua à Dio suo creatore et alla gloriosa vergene Maria. Il corpo ueramente quando da Iddio sarrà giudicato ordena sepelir nella chiesa delle Venerande Monache de San Andrea d'Arbe nella sepoltura oue giace il cadauere del sudetto quondam suo padre et delle quondam sua madre et consorte con l'essequie et funerali come meglio parerà al infrascritti suoi commissarii vestito però del habito delli fratti zoccholanti. Constituendo il suoi fedel commissarii et del presente suo testamento essequtori li spetabili misser Christoforo de Marinellis suo fratello et misser Christoforo (fol 49) de Dominis quondam misser Grisogono suo cugino. Nelli quali disse hauer grande fiducia et essequi siano quanto da lui sarà ordinato. Item detto testatore lassa per uia di legato, per amor d'Iddio, et remission delli suoi peccati à Simon et Margarita suoi figli Naturali procreati con dona Orsa del isola da Veglia, tutta una sua casa posta in questa città, nella contrà di quelli de Lasarich per esso testatore comprata da dona Domenega et del quondam maistro Zuanne Stafe et maistro Zuanne Gerdinich, volendo che il resto qual manca di compir à pagar la detta casa li suoi heredi infrascritti siano obligati à pagar nelli modi et termini contenuti nel infrascritto della sodetta comprada, della qual disse apparer nelli atti del Reuerendo Fabiani Nodaro talmente che alli detti legatarii essa casa resti et sii libera; Item per uia di legato ut supra lassa alli predetti suoi figli Naturali, tutto vno suo luoco per lui comprato dal quondam misser pre Francescho Filoso posto in Caplach con tutte le sue habentie, et pertinentie, libero et franco con questa però conditione che mai per tempo alcuno essi legatarii non possino li beni predetti

per alcun modo alienar, uenderne permuttar, ma solamente quelli goder, loro et li suoi figli et succedenti in infinitú, quali mancando: in tal caso li predetti beni vuolse che rittornino nelli suoi heredi d'esso testatore infrascritti. Item per uia di legato ut supra lassa alli predeti suoi figli Naturali uno suo manzo qual s'attroua da Zorzi Valentich et da lui comprato per L 40 de piccoli con termene d'un anno di recuperarlo, qual manzo uolendo (fol. 50) recuperar detto Zorzi possi dar il danaro sudetto insieme con il fitto de L 10, alli sodetti legatarii: reportendosi esso testatore al suo libro. Item per uia di legato ut supra et per la seruitu qual disse hauer prestata dona Mare Versaglcouica cossi à lui testatore coma al suquesto quondam suo padre lassa alla detta dona Mare lire cinquanta di peso di lana molle ciò è lire uinticinque per resto et saldo del legato lassatoli per detto quondam suo padre et altre uinticinque per la sua seruitu ut supra di quella ch'lora s'attroua nel suo magazen. Volendo, et ordenando che misser Francescho suo figlio sia tenuto et obligato di tenir detta dona Mare in uitta sua in casa appresso di se et quella spesare et uestire, facendoli buona compagnia insino la sua morte, sotto la sua pena escomunicatione. Item lassa per uia di legato alli tre monasterii delle Venerande Monache di questa città vno cechin d'oro per cadauno, accio preghino (fol. 51) Iddio per l'anima sua. Item lassa al reuerendo capelano d'Arbe ducati tre accio preghi Iddio per remission di suoi peccatti. Item lassa per uia di legato à Mandalena putta nouicia in San Andrea vna tazza d'arzento di ualor de ducati quatro. Item lassa alla sudetta sua figlia vn cuchiaro et vn piron d'arzento insieme con vn cechin d'oro da esserli dato al tempo del suo uellar. Item lassa alla reuerenda madre Abbadessa di San Andrea sua carissima Ameda vn ungaro d'oro accio preghi Iddio per l'anima sua. Item detto testatore ordena et commanda sotto la sua pena escomunicatione alli infrascritti suoi figli che douessero far buona compagnia tenendo appresso di se in casa, madona Franciscina, la qual come disse esso testatore, li ha fato donnatione di tutto il suo, douendo quella in uitta sua spesare et uestire si come al grado suo si conuiene. Item ordena et vuole immediate ch' Iddio lo giudicarà, che gli siano dette doi para di messe Gregoriane, vno per il Reuerendo misser pre Francescho Caligo canonico, et l'altro per il venerabil misser pre Francescho Allesandrich mansionario con la ellemosina consueta da essergli data per gli suoi heredi infrascritti. Item per uia di legato lassa, ordena et vuole che per il spacio d'anni uinticinque sia cellebrata ogni anno nel giorno del suo anniuersario vna messa conuentuale per il Reuerendo capitulo d'Arbe nella sodetta chiesa di San Andrea con la solita ellemosina, sottometendo à tal obligo la sua seraglia comprata da misser Nicolo Zaro et (fol. 52) et ciò per l'amor d'Iddio et per l'anima sua. Item vuole et ordena che li suoi heredi infrascritti siino tenuti et obligati in perpetuo di fargli cellebrar per l'anima sua messe cinque picole ogni anno nel giorno del suo anniuersario nella

chiesa di San Andrea. Item detto testatore vuole et ordena che à Catarina sua figla siano dati al tempo del suo maritare per la sua dotte, ducati mille da L 6 y 4 per ducato ciò è trecendo nelli beni mobeli et arzento et altri uestimenti et ornamenti quali furno della quondam madona Francischina sua madre et il resto fino la detta summa come parerà alli suoi commissarii et heredi procurando di maritarla in buon sangue et questo per la sua portione delli beni paterni et materni. Item ordena et vuole che se Gieronima figla d'esso testatore non vuolesse esser Monacha che lei similmente hauer della ducati mille, si come la sodetta sua sorella, et ciò per la soa portione delli beni paterni et materni. Item lassa a maistro Martin Caligo suo caro compadre una sua pelliza di bedena fodrata di fuime uechie, accio che lui qualche uolta s'arricordi di pregar Dio per l'anima sua. Nel rimanete de tutti et cadauni suoi beni mobeli, et stabeli in qualunque luoco essistenti raggion, accion, et giurisdiction à lui spettanti et pertinenti, detto testatore instituisse suoi heredi vniuersali, misser Francescho, Caterina et Gieronima suo figlo et figle dillette à vgual portione volendo esso testatore che tutti quelli beni che lui ha comprato et quouis modo aquistato, insieme con li (fol. 53) beni à lui come di sopra per la sodetta madona Franciscina sua ameda donata, siino et s'intendano esser sotto perpetuo fidei commisso quali non si possano mai uender, donar, permutar ne quouismodo alienar ne meno romper con dotte ouero dati ò per qual si uoglia alcuna causa ma che uadino de herede in herede di detti suoi figli cosi maschi come femine, et occorendo il caso, quod Deus auertat, che uenisse manchar detta sua parole che al hora et in detto caso, le sue seraglie et cossi per lui testatore come per quondam suo padre comprate peruengino nelle Venerande Monache di San Andrea soprascritto accio che quelle inperpetuo pregino Iddio per l'anima sua et del sodetto quondam suo padre. Et il resto uolse che in detto caso uada à chi de ragion apettarà. Item lassa à me Nodaro per la mia mercede del presente suo testamento ducati quatro, da essermi contadi immediate seguira la sua mercede, et ciò uolse che sii il suo vltimo testamento et vltima uolluntà la qual uolse ualer per raggion de testamento coddicillo ouero qualsi uoglia altra ordinatione testamentaria cassando, et annullando. Pregando me Nodaro

Nel suscritto indiction, giorno, luoco, dinanti l'essaminatore et testimonii oltrascritti

Il soprascritto spetabil misser Nicolo de Marinellis testatore essendo deambulatoria l'vltima uoluntà del testatore fino al emerghe primo ha uoluto per uia di codicillo alcune cose cassar et alcune agionger (fol. 54) al soprascritto suo testamento ut infra et prima esso testatore cassa et anulla il legato delle seraglie quale lassava alle venerande Monache de San Andrea nel soprascritto suo testamento qual seraglie insieme con li lagli in esse cossi per lui testatore comprate come et à esso per il quondam suo padre lassate ordena et vuole lui testatore et

mancando la per le li suoi figli et figle de legitimo matrimonio procreati; in tal caso dette seraglie peruengino nelli figli mascoli legitimi de misser Christoforo de Marinellis suo fratello con questo però se si attrouasse alcuna figla d'esso testatore esser monacha, che quella uiuete, tal seraglie debba usufruttuar, et di poi la sua morte quelle peruengino di sodetto misser Christoforo ut supra. Le qual seraglie vuolse che restino in perpetuo fidei comisso et che quelle mai per alcun tempo uender, donar, permuttar ne per qualsiuoglia modo alienar nonsi possano. Item detto testatore vuol et ordena che misser Francescho suo figlo quanto prima sii tenuto di far fare vna Anconieta ouero capitello a modo come è quello che si ua uerso Santa Eufemia, et cio nel luoco chiamato na uersch, facendo metter in quello vna immagine ouero anconietta della Beata Vergine in reliquis detto testatore approba et conforma si detto suo codicillo in tutte le parti sue uolendo che la presente addiciare uaglia per raggion del codicillo ouero per qualsi uoglia alcuna uia di vltima uollontà. Pregando
Die 22 dicti suprascriptus dominus testator obiit.

b) HR DAZD, 28, RB, Gabriel Zaro, kut. 18, sv. VI, fol. 39v-41v
(39v)
1592. Nell'indictione quinta il giorno ueramente di Mercore li X Zugnio fatto in Arbe in casa dell' habitation dell' infrascritta testatrice posta nella contrà di Marinellis; nanti esaminador pregado il spetabil misser Francesco Zudenico, et presenti il reuerendo misser pre Aluise Cernotta et miser Domenego Docula testimonii pregati Doue.

Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie di Zuane da Ossoro pescator con il Clarissimo Morisini patron di fusta, giacendo in letto, oppressa d'infirmità corporale, ma sana però di mente, senso, inteletto et di buona memoria, dubitando li pericoli della morte per ciò ha procurato ordenar il presente suo ultimo testamento et uoluntà, cassando et annullando qualsi uoglia altro testamento ouer ordinatione tam oretenus quoque in scriptis fino al presente fatto solum uole che il presente habbia sortir il suo debito effeto; per il qual in primis raccomanda l'anima sua al omnipotente Iddio suo creatore et alla Gloriosa vergine Maria sua Aduocata, il corpo ueramente quando l'anima da quello sarà separata ordena sia sepelito nella chiseia di San Antonio delle Reuerende monache de Cauodanzo appresso la sepoltura di Bizza et appresso la pila del aqua benedetta con messe nel giorno della sua sepoltura picole sei et vna grande da esser acompagnato alla chiesia predetta con torci quatro, et siano spese altre cere basteuoli perle sue esequie: item instituisse commisarii et al presente suo testamento esequtori il signor Francesco Zudenico et miser Domenego Docula soprascritti: item lassa per

amor di Dio et per l'anima sua à Lucretia figliola de Antussa moglie del quondam maistro Zorzi barbier da Cipro vna delle sue vesture de rassa à sua ellettione, vna camisa noua, vna piliza agnelina vecchia et vno gieleco di panno paonazo di meza vita: item lassa al reuerendo misser pre Aluise Cernotta soprascritto il suo gieleco di panno fino paonazo nouo, et una delle sue camise noua con manighe sotili, aciò per tal robbe gli dica tante messe Gregoriane per l'anima sua. Item (40r) per uia di legato lassa à Zuane predetto suo marito la casa della presente sua habitatione et questo in vita di esso Zuane tantum: con questo però patto se esso Zuane uiduarà et stantiara in questa città et nella casa predetta, ma non uiduando ouero non stantiando in questa città et in detta casa, non possi quella affittar ne ad alcun altro modo goder, ma sia delli infrascritti heredi di lei testatrice, et se ben lui Zuane stantiarà in questa città in qualche altra casa et non nella suddetta non possi in quella ingerirsi ne hauer alcun benefficio come di sopra è detto. Item lassa al detto suo marito per amor di Dio vn suo capezal et doi cossimi senza entimele. Item gli lassa vna coltra di tella turchina di meza vita vna pignata di rame delle doi qual gli piacerà, vno paro di lincioli di doi telli e mezo l'ano. Item vna cassa uoda qual è auanti il letto di meza vita, vno bancal da tauola, vn fazol da man, et vno mantil da tauola oltra quello che è appresso di lui, qual tutte robbe goda per l'anima di lei testatrice: item lassa à sor Margarita Zaro monaca in San Andrea vn quadreto di tre Magi et vna casella ciò è meza cassa depenta. Item disse andar debitrice delli infrascritti à quali sià satisfato perli heredi infrascritti et primo à dona Domenega moglie del capitano Marco Januci per vna mina di meglio, doi di sorgo, vno sechio de vin, meza mina d'orzo et meza di segala. Item à dona Lucretia moglie di ser Piero Mafei L 4 de picoli, item à dona Catarina moglie di ser Domenego Manzo L 3 de picoli, item à miser Nicolo Bizza L 6 de picoli, il qual ha in pegno doi pironi et vno cuchiaro d'arzento di lei testatrice: item à Matia Cadinca L 2 y 10 la qual similmente ha in pegno uno cuchiaro d'arzento di essa testatrice. Item disse esser creditrice et douer hauer dalli infrascritti da quali scoder debbano li infrascritti heredi et primo da Barussa moglie di Stefeno Berzelich da Neparo L 2 y 5 de picoli per resto, et lire tre di peso di lana mole lavada, item da Franiza Becinca lire tre di peso di lana sopradetta. Item da Catarina relitta quondam Perio Zorane vna lira di lana suddetta: item disse essa testatrice hauer (40v) impegnato à miser Christoforo Marinellis presente anco madona Catarina sua consortte vno suo ampicordo sopra quale li sono stati contati ducati doi solamente et non altro. Item lassa per l'anima sua alla chiesia del Santissimo Crucifisso Lacrimoso di questa città vno mantil delli tre che s'attroua hauer ciòè il piu bello et il piu grande: item disse douer hauer da Ghersane Cressanich pastor in ponta de Lon L tre per resto di conti fatti et cio per tanta robba hauta. Item disse douer hauer da Marco Stipsich da Nouaglia L 2 Y 10 de picoli.

Item lassa à Margarita Suchotich vna sua vestura di rassa uerde di meza vita et cio per l'anima sua et per amor di Dio. Item lassa alle reuerende monache di Santa Giustina un'altro delli tre mantili, doi quadri ciò è vno di s. Gieronimo, l'altro della beata Vergine con santo Zuane et vna cassa uechia uoda qual è appresso la porta, aciò preghin Iddio per l'anima sua. Item lassa alla reuerenda sor Prudentia Zaro monaca in San Andrea vno linciol picolo da cuna longo braza doi lauorado da vna banda, doi facioli noui in peza et sei tauaioli noui: item lassa per amor di Dio à Orssa Zuglichca vna sua vestura rouana di rassa uechia. Item per uia di legato lassa alle reuerende monache de San Antonio vno suo tapedo per il qual tapedo siano obligate far cellebrar messe cinque picole per l'anima de chi fù detto tapedo, le qual messe cellebrar debba il predetto reuerendo Cernotta con elemosina consueta: item lassa à Franiza al presente massara delle predette reuerende monache de San Antonio vna sua vestura turchina di rassa et vna camisa noua aciò si recordi pregar per l'anima sua. Item lassa alla venerabil sor Antonia Zaro abbadessa in San Antonio il linciol che è in peci qual è principiato à lauorar con tutto quello fa bisogno da finirlo, il qual linciol con quello che li bisogna da finirlo disse attrouarsi in la scatola: item ordena che li infrascritti heredi soi siano obligati per spatio di anni diece continui far cellebrar nel giorno del anniuerssario di detta testatrice messe cinque picole ogni anno (41r) per l'anima sua: Item lassa à Madalena al presente massara di Zudenico vno suo gieleco uerde di rassa, vna passiza uerde et uno paro di calcete zalle. Item lassa à madona Orseta consorte del signor Piero Zudenico per amoreuoleza vno linciol de tre telli nouo, et un'altro simile à madona Maria Zaro. Item à madona Maria Zudenico lassa doi candilieri de laton. Item per amor di Dio lassa à Marincinca doi felzade di rassa una bianca altra beretina: item per uia di legato lassa à me Gabriel Zaro Nodaro infrascritto per amoreuoleza vno pirón d'arzeto piu bello di quelli che sono in pegno da miser Nicolo Bizza da esser descomprato per li heredi infrascritti et à me consignato. Item disse esser in pegno da Zuane Marietich vno suo piron per L vna, qual uole che sia descomprato per il suddetto reuerendo miser pre Aluise Cernotta et gli lo lassa per amor di Dio et per l'anima sua. Item il piron d'arzento qual disse hauer impegnato dalla venerebile sor Antonia Zaro abbadessa soprascritta quello à essa reuerenda lassa per l'anima sua: Item disse hauer impegnato da misser Zacaria Benedetti vna vera d'oro et un cuchiaro d'arzento per L 7 de picoli. Item ordena che subito dopoi la sua morte l'infrascritti heredi siano obligati far vn palio di rasseta bianca di tre telli et imbelirlo à torno con qualche crosseta di negro et metterlo sopra il altar nella chiesia di Santo Spirito et cio per un inuodo da essa testatrice (come disse) fatto. In tutti ueramente li altri beni soi mobeli et stabeli raggion et attion quomodocumque et qualitercumque ac ubique reistenti à essa testatrice spetanti et pertinenti nec non crediti se alcun altro ui fosse oltra li

sopradechianti lassa et instituisse heredi soi uniuerssali le reuerende monache et monasterio de San Antonio di questa città in cauodanzo et sue sucessore et questo per amor di Dio et per l'anima sua, con dechiaration che la trama et ordimento qual s'attroua hauer preparato per braza 40 di rassa beretina et alquanta negra uole et ordena che dette Reuerende debbano dare rasse alle spese loro (41v) proprio compire et compite che sarano dar debbano al predetto Zuane suo marito braza dodeci di detta beretina et tutta la negra, et il resta della beretina sia de monache le quali anco siano tenute dar à detta testatrice la vestura beretina nella qual uole esser sepelita. Item lassa à me nodaro pre mia mercede del presente testamento vno ducato, et questo uolse sia suo ultimo testamento et ultima uolontà qual habbia uigor di testamento ouer codicillo et legati ad pias causas con ogni miglior modo. Pregando.

Ego Franciscus Zudenico judex examinator comunis Arbi interfui et rogatus subscripsi

Prilog 2. Prijepis statuta rapske bratovštine Sv. Križa Proplakalog

Kaptolski arhiv Rab, Liber 43, Documenta dioecesis arbensis, fol. 223v – 229r

Exemplum sumptum ex libro Confraternitatis Sancti Crucis Lacrimosae Civitatis Arbensis

Die Martis secunda mensis Ianuarii 1560

Congregato Capitulo Arbensis in camera episcopati post vesperas ad sonum campane more solito: In quo interfuerunt Reverendi Domini Matheus Spalatinus Archipresbiter, Franciscus Negusantius Vicarius, Dominicus Veselinich, Ioannes Cortesius, Christophorus de Dominis, Georgius de Marinellis, et Nicolaus Cholich canonici prebendati aliis extra Diecesis existentibus omnes supradicti representantes totum Capitulum, sive maiorem partem ipsius, et ibidem dicto Capitulo et canonicis expositum fuit prò parte, et nomine spectabilis comunitatis, nec non totius Universitatis Arbi, quod cum sub die quarta decima mensis Decembris proxime predicti: Imago lignea Sacratissimi Domini Nostri Crucifixi Iesu Christi existens super Altare Diui Antonii huius civitatis visibiles veras et naturales effudisset lacrimas: intendentesque ob tale miraculum numquam à seculo auditum placare Iram Dei Omnipotenti, ad laudem quoque, et honorem Sue Maiestatis, ac sub titulo devotissimi Crucifixi Lacrimosi constituere unam frataleam, siue confraternitatem in dicta ecclesia cum licentia, et consensu Reverendi Ordinarii, et clarissimi domini Comitis intendentes accipere omnes de dicto Capitulo cum omnibus aliis presbiteriis et clericis in hac Diecesi existentibus gratis, et amore absque ulla solutione in dictam confraternitatem, cum hoc quod teneantur, et obligati sint perpetuis futturis temporibus, ac singulo anno in Vigilia festivitatis dictarum Lacrimarum processionaliter venire ad decantandum Vesperas, nec non die sequenti que erit quarta decima Decembris dicte festivitatis, similiter cum processione solemni per totam civitatem, et postea venire ad decantandum missam et Vesperas in predicta ecclesia: Ad laudem Dei Omnipotenti, et ad salutem animarum dictę Confraternitatis et ita captum fuit per omnes Canonicos nemine penibus disponde, presentibus ad premissam reverendo domino presbitero Francisco de Signa et domino Mattheo Cavazza in presentiarum Organista sallariato Arbe testibus vocati et rogati.

Presbiter Paulus Antonius Badoarus
Notarius publicus Arbe rogatus

(224 r)

Al Nome de Dio Iesù Cristo Crocefisso nostro Redentore, et della sua dolce Madre Sempre Vergine Maria Tabernacolo dello Spirito Santo ancora per noi intercedendo gli gloriosi Protettori Nostri Santo Marco Evangelista, e Santo Christoforo, con tutta la corte celestiale sia fatta la presente Fraterna Compania nostra principiata sotto il Principato del Serenissimo, et inclito Principe del Serenissimo Dominio Veneto Domino Duce Hieronimo Priuli sotto l'episcopato del reverendissimo domino Vicenzio Nigusanzio Dottore, e per l' Iddio Grazia, e della Sede Apostolica D' Arbe Vescouo dignissimo, e sotto felice regimento del clarissimo domino Filippo Minio per l' illustrissimo et eccelentissimo Duce Domino Veneto Conte d'Arbe et suo distretto dignissimo. Cum sit, che nelli pasatti giorni et che sotto li 14 del mese Decembre prossimo preditto à ora di terza come a tutti è nottissimo è apporto in la citta nostra d'Arbe in la chiesia di Santo Antonio picolo giorno certo memorando uno grando, et stupendo miracolo, e forse mai più udito, che una Imagine gloriosa del Crocefisso Nostro Redentore depinto sopra l'altare grando della ditta chiesa nel seno dell' Imagine del Padre Eterno in legno antichissima et quasi corosa, dall'occhio sinistro miracolasamente hà profuso le sue sacrate lacrime, come tutti noi con li proprii occhi habiamo certamente veduto, piangendo forsi esso Salvator Nostro le grandi miserie nostre, et il horrendo futturo flagello, quale esso Padre Eterno mandarne vuole per li grandi, et innumerabili peccati nostri, esortando à noi miseri peccatori Sua Maestà à penitenza delli peccati nostri, et miglior vita, onde cadunati tutti insieme fraternamente, cosi nobili, come cittadini per render infinite, et debite grazie di tanto dono, et miracolo à noi dimostrato prima pregandolo umilmente che per la sua Passione, et per il suo precioso Sangue sopra il legno della Santa Croce per noi sparso vogli per la sua solita clementia per noi interceder appresso esso suo Padre Eterno, et Spirito Santo, et tutti tre insieme per la sua bontà da noi, et della città et territorio nostro vogliamo rimuover questa giusta ira, et flagello, qual giustamente per li peccati nostri meritomo dandone uera pace, et liberandoci dalla fame, peste, incursion de Pagani et d'ogni altra persequzione, però cosi inclinati à Sua Maestà habbiamo deliberato di far una confraternià in ditta chiesa de Santo Antonio picolo commune et patente a tutti fedeli Cristiani, cosi nobili come popullo, donne, uomini et religiosi et religiose d'ogni ordine a laude, et onor di Iddio sotto titulo, e uerido d'esso glorioso, et miracoloso Crocefisso lacrimoso ottenuta prima licenzia, et confirmazione de quela del gia ditto Reverendissimo Episcopo ouvero Suo Reverendo Ordinario per la sua absenzia et dal preditto Clarissimo Conte nostro Rapresentante per esso prelibato (224v) Duce Domino Veneto, da esser essa confraternità governata et in perpetuo retta con li modi, ordini, et capitoli infrascritti, et Primo –

Primo: Che esso glorioso, et memorando giorno 14 Decembre sia in perpetuo in questa Città, et suo territorio giorno festivo, nel quale ogni uno sia obligato absentarsi da ogni manuale opera, ma solemnizarlo et festizarlo con le Orazioni, et altre buone opere quanto il giorno della Santa Domenica qual giorno glorioso habbia la sua Vigilia alli 13 ditto, oservandola come s'oservano tutte le Vigilie comondate dalla Santa Chiesa Cattolica, salvo giusto impedimento di malatia, over d'ogni altra giusta causa.

Secundo: Item che in lo giorno della Vigilia il nostro Reverendo Capitulo sio obligato à venir in la sopraditta Chiesa, et ivi cantar uno solemne Vespero et quel medesimo Domani, che sarà scomenzato il giorno della solenità delle Sacratissime Lacrime esso Reverendo Capitulo sio obligato cantar solenemente la Messa grande, et il Vespero, et quellistesso giorno farsi de la Solenne Processione per tutta la città nostra per esso Reverendo Capitulo, nella qual processione obligate siano venir tutte le Religiosi de fratti minori osservanti, conventuali, e terzuroli, con le Confraternità del Santissimo Corpo di Cristo, e del nostro Confalon Santo Cristoforo per maggior solenità d'esso glorioso giorno, sonando il Campanil al Domo, et facendosi ogni altra Devozione in similibus osservata, alle quali celebrazion de Vesperi et messa, et Procession, già esso Capitulo capitularmente congregato per sua urbanità et devozione per dimostrare la sua carità verso questa città, senza altro premio volontarlamente si hà obligato, salvo che tutti essi reverendi sacerdoti d'esso reverendo Capitulo siano accetati, e cosi s'accetano per nostri confrati in ditta Scola senza alcun pagamento, alla qual Processione etiam siano obligati venir tutti li fratelli, et sorelle di ditta Confraternità eccetuando quelli, i quali da giusto impedimento fossero agravati et quel medesimo alle cellebrazion delli Divini Offizii, efundendo devotamente le sue preci à Dio per la pace, e salute nostra à laude et onore della sue sacrate lacrime, pregando sua Maestà, che ne habbia à liberare da ogni male et donerne pace, et abundonzia in la Città nostra, et suo distretto.

Terzo: Item perche non è conveniente che essa gloriosa Imagine d'esso Crocefisso Lacrimoso, et ditta Chiesia stia senza la debita cellebrazione delle sante messe, però sia statuito che se tenga uno capellano del numero d'esso reverendo Capitulo di buona famma, et qual piacerà alla ditta Confraternità, il qual Capellano sio obligato cellebrar la santa messa dinanti ad essa gloriosa Imagine, prima tutte le farte dalla Chiesa commendate, et nel giorno della prefata (225r) solenità 14 Decembre, et ogni Venere infra l'anno in perpetuo à laude, et onore del nostro Redentore Giesù Cristo, et della sua Sacrata Passione, et delle sue Sacratissime Lacrime. Item ogni sabbato infra l'anno à laude, et gloria della gloriosa Vergine sempre Imaculata Maria, accio Lei ancora interceda per li peccati nostri appresso il suo dolce figliuolo, il qual Capellano sia tenuto pregar in esse sue sante messe per la salute, cosi per li

vivi, come morti, qual Capellano habbia per sua mercede d'esse officiature delli denari, et beni d'essa Confraternità quanto convenirà con li procoratori, e Gastaldi di quella.

Quarto: Item che la ditta Sacra Imagine d'esso Lacrimoso Crocefisso sia illuminata di, e notte da una lampada in perpetuo, et quel medesimo alle giornate di torze, candelotti, et altre cere, come meglio parerà alli detti procoratori, et Gastaldi, habbiando rispetto al presente d'essa confraternità non hà altro salvo quel pocco di ellemosina, qual dalli fedeli viene data, et poi in futturum secondo de creseranno esse ellemosini (come di sopra) de tempo in tempo ditta illuminazione cosi di lampade, come di cere per detti procoratori, e Gastaldi si potrà accreser à laude, et onor d'esso Crocefisso Lacrimoso.

Quinto: Item perche si spera che in ditta Confraternità hà da intrare grande numero di populo, onde per rimover ogni confusione, et accio regolatamente, e con uero ordine siano governate l'ellemosine et beni d'essa Scola in capo d'otto giorni di puoi li presenti capitoli sarano confirmati, et publicati à laude, et onor del ditto Santissimo, et Lacrimoso Crocefisso, chiamati tutti quelli entraranno in ditta Scola nella sopraditta Chiesia di Santo Antonio piccolo si debbano dal numero d'essi fratelli per scrutinio allezer duoi procuratori uno del numero de nobili, e l'altro del numero de popoli, quali siano obligati sub vinculo iuramenti procurar ogni ben utile, et augumento de ditta Scola, et quella in ogni giudizio diffender contro qualunque persona, senza il consegio, e parer delli quali l'infrascritti Gastaldi non possono disponer, ne opperar cosa alcuna, qual procuratori debbano star in esso suo officio per anni tre contiuni, et in capo d'essi anni tre al modo soprascritto siano elleti altri duoi, e cosi servarsi debba de tempo in tempo intendendosi, che chi scoderà piu ballotte quel sia procoratore.

Sesto: Item quel medesimo per scrutinio siano elletti duoi Gastaldi del numero doi Populo, quali habbiano il carico sub vinculo iuramenti administrar li beni di ditta Scola ben, et fidelmente con ogni debbito sparagno, e siano obligati, che la sopraditta Chiesa non manchi della illuminazion tenendola monda, et netta qual Gastaldi star debbano per anno uno, et non più, et hauer debbano contumazia per anni tre qual Gastaldi mutarsi debbano d'anno, in anno nel ditto giorno Santissimo di 14 Decembre immediate compito il Vespero, li qual Gastaldi siano tenuti, et obligati in termine di giorni otto dopoi hauerano compito il suo tempo render uno distinto, e particolare conto alli sopraditti procoratori della sua administrazione sotto pena di ducati dieci la metà della qual sia applicata alla ditta Confraternità, e l'altra metà al Clarissimo Conte qual per tempo sarà da esserli tolta irremisibilmente, et se per caso ditti Gastaldi attacharono di qualche summa di beni, aut danari di ditta fraterna siano privi di non poter esser mai più procoratori, et Gastaldi, et oltra cio obligati siano pagar soldi quatro per lira di quanto haueranno intacato, la metà della qual sia del Clarissimo Conte qual per tempo

sarà, e l'altra mità d'essa fraterna essendo tenuti adesso, e nell' avenire tutti ditti fratelli, quali si trouaranno alla ballotazione ballotare sotto vinculo di giuramento semato odio, et amore, ma per sola consienzia, et laudato fine di tanto perfetta opera, et se per caso, come suol intrauenire, che alcun sarà pregato à darli la sua ballotta, sio obligato per esso sacramento darla incontrario, dechiarando, che quelli haueranno più ballotte se intendano esser remasti Gastaldi.

Settimo: Item che li ditti procoratori debbano tegnir le chiave una per Huomo della casseletta dell' ellemosine, et quella apprir alla presenza di ditti Gastaldi, et ditta ellemosina per conto consignar alli ditti Gastaldi d' esser poi spesa à beneficio di ditta scola.

Ottavo: Item ditti Gastaldi debbano tenir la chiave di ditta Chiesa, ó vero Scola, una per Vomo, et simile delli banchi ó ver cassa dove tengono li danari, cere, libri, paramenti: argenti, oro, et ogni altra cosa spetante alla ditta fraterna, qual beni d'anno in anno, et de Gastaldi, in Gastaldi per li sopraditti Procuratori per invento siano consegnati.

Nono: Item quelli soprascritti procoratori, et Gastaldi siano tenuti, et obligati sub vinculo Iuramento far osservar, et essi osservar tutti li capitoli scritti in questa nostra madrigola, et esercitarsi in li governi d'essa Scola con fede, amore, et carità come nelle cose sue proprie, e se le occoresse secondo li tempi et qualità delle cose far qualche provisione, et azonzer à quelli capitoli non possia per le stessi ditti Procoratori, et Gastaldi far cosa alcuna nè in azonzer, nè in sminuir, nè correger, nè disponer delli beni d'essa fraterna, salvo con l'auttorità delli fratelli per la mazor parte delle ballotte, mettendo parte in ditta fraterna qual li piacerà, et mettendo in scrittura la oppinion loro, qual sia letta alli fratelli convocatti in la ditta chiesia di Santo Antonio piccolo precedente l'ordine del sona delle campane, et letta ditta scrittura se alcuno uorrà (226r) parlar in contrario, ó in favor et possa far dopoi si venga alla ballottazione, e tutto quello sarà deciso, e preso per la magior parte delle ballote sia fermo, et valido sotto pena alli ditti Procoratori et Gastaldi qual contrafarrano al ditta ordine di ducati dieci per cadauno da esserli tolti irremissibilmente, et applicati la metà alla preditta scola, et l'altra mità al clarissimo Conte qual fara esequzione.

Decimo: Item acciò ditta Scola per la soprascritte opperazioni Sante se possi montegnir se statuisse, che tutti quelli cosi Vomini, come Donne, che vorranno entrar in ditta Santa Confraternità, siano tenuti, et obligati sborsar alli Gastaldi de ditta L 1: Y, che sarà il integro per pagamento di ditta fradagia, nè essi Gastaldi possono scriver in li libri alcuno, nè fratello, nè sorella, se prima integralmente non saranno sborsato L 1: Y sotto pena di privazione de suoi offizii, et de L 3 : de piccoli da esserli tolti imediate irremisibilmente, et applicate alla ditta Scola.

Undicesimo: Item acciò in ogni tempo si possa veder il numero de fratelli, et sorelle li soprascritti procoratori, e Gastaldi comprar debbano delli danni di ditta Scola un Libro di carta buona, qual sia chiamato la madrigola coperto di tavole, et coro**,** et della quantità di carte come meglio li parrerà. In la qual madrigola siano prima de per man d'uno buon scrittor scritti tutti li presenti capitoli ad litteram senza alcuna diminuzione. Dapoi siano notadi per ordine tutti li fratelli, e sorelle, lassando il luoco da esser notadi quelli, che alle zornade intravanno, scrivendo, et annotando separatamente in ditto libro le sorelle quali intravanno, notando alcora in ditto libro tutti quelli Procoratori, et Gastaldi quali per tempo saranno, et notando, il di, et millesimo di quel tale si vorrà metter in ditta fraterna, acciò si possa saper sotto di qual è posto.

Dodicesimo: Item ditti Gastaldi debbano comprar doi altri libri di carta Bombasina di tenir li conti dell'intrada, et spesa di ditta fraterna, li quali libri stiano serrati sotto le prefatte due chiave, ma quando accaderà in quelli scriver tutti li doi Gastaldi li possano tuore li quali fedelmente, et legalmente scriver debbano tutti li danari, robbe, et ogni altra cosa, che intrava in ditta scola over fradagia et per il simile tutte le spese d'essa scola.

Tredicesimo: Item perche la carità è madre, e fondamento di tutte le virtù e molto piace à Dio, et senza quella non si puo aquistar il Paradiso, però quandocumque occorerà la morte di alcun fratello, ò sorella, cosi de poveri, come de richi, tutti li altri fratelli, e sorelle siano obligati non eccetuando alcuno accompagnar ditti fratelli aut sorelle morte sino alla sepoltura, pregando il Signor Iddio per l'anima de tal defunto, salvo chi da giusto impedimento sarà impedito, sotto pena di soldi due per cadauna volta che mancarano da esserli tolti irremisibilmente.

(226v)

Quattrodicesimo: Item acciò meglio ditta santa Confraternità qual è poverissima come à tutti è noto si passi sostentar, et mantenir, sia statuido, che tutti li fratelli, et sorelle di ditta nostra scola per tempo veniranno à morte li eredi, e successori loro obligati siano come secondo il consueto della nostra fraterna, et agiutar di pagar l'esequio di Poveri soldi uno per fratello alla ditta Scola, et nel giorno della sua sepoltura uno torzo de peso de una lira, et una lira de candelle.

Quindicesimo: Item perche sempre chiamandosi la scola per qualche occorenza non si pol hauer tutti li fatelli per tanto sia statuito, che ditta fradagia s'intenda esser redutta con il numero delle ballotte XXX (trenta) omnibus computatis

Sedicesimo: Item che perche in ditta chiesa s'attrova ab antico una Confraternità sotto titolo di San Antonio piccolo, però si dichiara se ditta fraterna si vorrà unir con la presente Scola

graciosamente sia accetata dichiarando, che tutti quelli, che si attrovarano scritti in ditta Scola di San Antonio piccolo siano etiam confratti della presente Scola del Lacrimoso Crocefisso, li qual fratelli, et sorelle de San Antonio piccolo, siano obligati pagar in tutto al presente fino la summa de L 1: Y mettendoli à conto de ditte L 1 : Y tutto quello, che haveranno fino al presente pagato alla ditta fraterna di San Antonio, nel più possano esser molestati, le qual tutte doi fraterne s'intenderanno unite ut supra, et quelle si habbano governar con li modi, ordeni et capitoli soprascritti, nec aliter, nec alio modo non partecipando unitamente tutti li beni, intrade, et spese ut supra ordinate, et quelle per tempo si ordinarano, et se per cose ditta fraterna di San Antonio piccolo unir non si vorrà con la presente fraterna: dita scola del San Antonio piccolo goda li suoi antichi privileggi, governi, utilità, intrade, et spese separatamente, come fino al presente hà fatto, ne per la presente nuova, et santa confraternità del glorioso Lacrimoso Crocefisso se intenda esser stata fatto alcun pregiudizio, ma sia conservata in tutto, come fin ora è stato.

Diciasettesimo: Item per indir tutti a magior devozione che ogni uno piu volentieri entri in ditta santa Scola si statuisse, che li Gastaldi di ditta Scola quali per tempo saranno siano obligati in perpetuo per onoranza dar ogni anno dalli beni di ditta fraterna nel giorno de Santa Maria Ceriola ad ogni uno delli due procoratori de ditta Scola uno candelotto per uno di onze quatro per cadauno candelotto di cera qual piacerà alli ditti Gastaldi, et alli altri fratelli, e sorelle una candella de onze due per cadauno, e cadauna, e cosi si oservarà da tutti fedelmente à laude de Dio, e tutte sue santissime lacrime, e della sua madre Imaculata Sempre Vergine Maria. Laus Deo. Amen.

(229r) Capitoli stabiliti 16 Decembre 1765 in agiunta alla sopraditta madrigola.

Primo: Che nell'avenire il Gastaldo non possi annotare niuno per fratello se non haverà la cappa violetta di lana compagna ad altri confrateli, et un candelotto di cera di libbre due e cosi tanto il fratello, quanto la sorella dovrà pagare nel suo ingresso L 4: in pena stabilita nella madrigola al gastaldo contra facente.

Secundo: Che nell'avenire ogni fratello debba pagare per luminaria ogni primo venerdi del mese soldi quatro, et ogni sorella soldi due li quali non pagando l'intrero fino il giorno di Santa Croce 14 Decembre quel tal fratello, ò sorella che non pagarà, dovrà esser dal gastaldo cassata, e depenata irremissibilmente, ne potra rimettersi sino che non haverà pagate l'intrero del suo debito.

Terzo: Che tutti li fratelli dovessero vadonarsi in Chiesa à sono di campana in occassione delle processioni, o di accompagnamento di qualche cadavere, per trasportarsi alla Cathedrale, e clero possano fare quella tal processione, ò accompagnare alla sepoltura di qualche

Confratello, ò Consorella, o di qualchedun altro, che per pagamento la Scola dovesse accompagnarlo, in pena di soldi cinque per cadauna volta à chi non intravenisse, li quali dovranno essere subito riscossi dal Gastaldo, salvo il leggitimo impedimento, qual dovrà essere ricognosciuto dalli signori Procoratori, e non pagando quel tal fratello la sua mancanza per la terza uolta, sia dal gastaldo depenato, e cassato dalla confraternità.

Quarto: Che il nostro capellano sia in debito di celebrare la santa messa in agonin d'ogni confratello, o consorella, con recidare le orazioni, che devono essere fatte in tal incontro, e non potendo celebrare la ditta messa per qualche improviso acidente, la celebri nel giorno dello obito la matina abbonara con recitare subvenite Sancti Dei : Al quale il Gastaldo dovrà dare ogni volta per ellemosina soldi venti, e tutte queste ellemosine si dovranno cavare dalle luminarie, che pagano li fratelli, e le sorelle.

Li sopraditti capitoli furono convalidati e conbrobati da Sua Eccelenza Conte con un suo decreto come si rimarca nella suditta madrigola.

Ego mansionarius, et cancelarius capitulari + Alexander Bonicedi – de comissione venerabili Capituli ex madrigola confraternitatis Sancti Crucis lacrimose capitola hec in presenti Liber parvi, et fideliter descripsi, in quarum fidem me subscripsi nomine.

Prilog 3. Popis rapskih oporučitelja 1550.-1600.

Broj	Ime oporučitelja	Spol	Vrsta dokumenta	Datum	Izvor
1	il venerabel sacerdote misser pre Antonio Braylo ouer Sayco	m	testamentum	14. I. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 31v-32v
2	il venerabel sacerdote misser pre Antonio Braylo ouer Sayco	m	codicillus	15. I. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 32v
3	dona Euphemia relitta quondam Gregor Perosa	f	testamentum	19. II. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 33r-33v
4	Lucia Morlaccha	f	testamentum	9. III. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 14v-15r
5	dona Magdalena consorte de magistro Zorzi Jacofcich piliçaro et figliola del q. magistro Zuan Perlitance	f	testamentum	15. III. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 33v-35r
6	dona Chatarina relicta quondam ser Nicolai Vidachouich de Scrissa, habitatrix Arbi	f	testamentum	15. V. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 35rv
7	dona Catherina Zugliça de Arbe	f	testamentum	16. VI. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 36rv
8	Chyrin Chagneuich de Lassin	m	testamentum	26. VIII. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 31v
9	dona Mathia Zanetcha	f	testamentum	27. VIII. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 31v-32v
10	dona Mandalena relitta quondam magistro Gregor Puchorich tagiapiera de Zara et figliola del q. ser Nicolo Stancich	f	testamentum	27. VIII. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. II, fol. 32v
11	Barich Mlaçouich	m	testamentum	18. IX. 1550.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 3rv
12	Franiza relitta quondam Antonio Iugouich	f	testamentum	25. IX. 1550.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXII, fol. 161v-162r

13	dona Margarita relicta quondam Piero Rucich	f	testmentum	20. I. 1551.	HR DAZD, 28, RB, k. 12, sv. VI, fol. 15rv
14	dona Santola Mrauich	f	testamentum	25. I. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 15v-16v
15	Giurman Sanicich	m	testamentum	28. I. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 16v-17r
16	Catharina filia Gregorii Nouasel	f	testamentum	31. I. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 17rv
17	Margarita moglie de quondam Christophoro Michsich	f	testamentum	8. II. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 17v-18r
18	spectabilis et circumspectus vir Christophorus Cernota quondam magnifici domini Hieronymi equitis compos	m	testamentum	14. III. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 6r-8v
19	Catharina consorte del quondam Piero Radich	f	testamentum	24. VI. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 18v-19r
20	Petrus Fabbiance canonicus	m	testamentum	5. IX. 1551.	Badurina, VKK, L. II, str. 162.
21	Ursa moglie de Antonio Sutorich figliolo de Piero	f	testamentum	12. IX. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI. fol. 18v
22	Mandalena figliola come essa disse del quondam Thomasii Michulicich de Lassin della uilla picola	f	testamentum	10. X. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 36v
23	Zorzi de Hermolais quondam spetabil misser Augustin nobille di Arbe	m	testamentum	13. X. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 4r-5r
24	Michael Spallatin quondam misser Christoforo nobille di questa citta	m	testamentum	19. X. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 9r
25	nobil madona Antonia q. miss. Bernardini di Zaro	f	testamentum	26. X. 1551.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIII, fol. 183v-184v
26	dona Bernardina relitta quondam ser Francescho de	f	testamentum	7. XI. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 37r

	Ponte				
27	nobilis arbensis dominus Hieronymus de Hermolais quondam spectabili domini Augustini	m	testamentum	9. XI. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 8rv
28	Catharina Xugliza	f	testamentum	11. XI. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 19v
29	Ioannes Belich	m	testamentum	20. XI. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 20r
30	dona Catherina relitta quondam ser Nicolo Vidachouich de Scrissa, habitatrix Arbi	f	codicillus	20. XI. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 37rv
31	Zuan Sfayco pastore	m	testamentum	22. XI. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 37v
32	el spetabil misser Sigismondo Thomma Frola nobil da Besce	m	testamentum	29. XI. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 20v
32	Helena consorte de Antonio Suttorich	f	testamentum	7. XII. 1551.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 21rv
34	Mattio Duja	m	testamentum	9. I 1552.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIV, fol. 188rv
35	domina Catherina filia quondam domini Matthei Segotta et vxor domini Christophori de Nimira quondam domini Ioannis	f	testamentum	4. III. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 38r
36	nobilis matrona domina Maria relicta quondam spectabilis domini Francisci de Hermolais	f	testamentum	31. III. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 38v-39r
37	dona Sancta Mrauich	f	testamentum	31. III. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 39v-40r
38	dona Sancta Mrauich	f	codicillus	3. IV. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 40rv
39	dona Catherina relitta quondam magistro Marco Sforça	f	testamentum	4. IV. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 10rv
40	Ser Zanetto	m	testamentum	5. IV.1552.	HR DAZD, 28,

	Zaffaran marinaro				RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 40v-41r
41	Francescho Rippa	m	testamenum	7. IV. 1552.	HR DAZD, 28 RB, MZi, k. 11, sv. XXIV, fol. 191r
42	el uenerabil sacerdote misser pre Colane Trisal mansionario	m	testamentum	21. IV. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 21v-22v
43	Luchaç Aliuerouich morlacho habitante in Pasturano	m	testamentum	26. VI. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 41rv
44	dona Franica relitta quondam Ioannis Dede de Picicho	f	testamentum	21. VII. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 41v-42r
45	dona Catharina famula ser Mathei Ueselinich	f	codicillus	18. VIII. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 23r
46	madona Margarita relitta quondam misser Hieronymo de Zaro	f	testamentum	3. IX. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 42v
47	reuerendus dominus Hieronymus Mirchouich canonicus et vicarius Arbensis benemeritus ac utriusque iuris doctor	m	testamentum	22. X. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 42v
48	misser pre Iacobo Caratelich mansionario figliolo di fameggia	m	testamentum	20. XII. 1552.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 24rv
49	dona Margarita Gerzancha al presente consorte de Michiel Glioglia pescador	f	testamentum	27. I. 1553.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 43rv
50	spectabilis et circumspectus vir dominus Christophorus Cernotta quondam magnifici domini Hieronimi equitis compos	m	testamentum	9. IV. 1553.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 11r-13v
51	reuerendo misser pre Nicolo Colich canonico de Arbe	m	testamentum	6. I. 1554.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 25rv

52	Helena Milosich	f	testamentum	27. II. 1554.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 28r-31v
53	Zuane Palcich quondam Matulo	m	testamentum	8. IV. 1554.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 27rv
54	Clara relitta quondam Marinzole Negulich	f	testamentum	10. IX. 1554.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 36r
55	il uenerabil misser pre Piero Slauchouich mansionario	m	testamentum	23. IX. 1554.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 32rv
56	madona Orsolina relitta quondam misser Damiano Spalatino	f	testamentum	3. X. 1554.	HR DAZD, 28, RB, FJ, k. 12, sv. VI, fol. 33r-35v
57	dona Marihna relicta quondam ser Ioannis Burigella	f	testamentum	24. VII. 1555.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 44r
58	dona Chaterina relitta quondam ser Zuane de Tolle	f	testamentum	19. XII. 1555.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 8rv
59	dominus presbiter Martinus Sfecich	m	testamentum	31. XII. 1555.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 8v-9r
60	dona Franiza relitta quondam Antonio Iugouich	f	testamentum	29. I. 1556.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXIV, fol. 201v-202v
61	magister Franciscus Dethchich cerdo	m	testamentum	3. IV. 1556.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 9v-10r
62	dona Eufemia uxor ser Ioannis Tramontane	f	testamentum	7. IV. 1556.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol.10r
63	venerabilis dominus presbiter Ioannes Fabbianic manssionarius ecclesie cathedrale arbensis	m	testamentum	27. VII. 1556.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol.10rv
64	nobilis matrona dona Maria relicta quondam spetabil domini Franceschi de Hermolais	f	codicillus	27. IX. 1556.	HR DAZD,, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 39r
65	ser Antonio Natalello quondam Natalello	m	testamentum	7. X. 1556.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 44v-45r
66	prudens domina Chatarina relicta	f	testamentum	5. XI. 1556.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13,

	quondam domini Christofori de Signa nobilis arbensis				sv. I, fol. 11r-12r
67	maistro Francescho Gherdinich murador	m	testamentum	15. I. 1557.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 217v-218v
68	Elena quondam Milos Pastorcich	f	testamentum	17. I. 1557.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 219r-220r
69	Ser Bartholus de Marturis ciuis Arbae	m	testamentum	20. I. 1557.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 45v
70	dona Euphemia relicta quondam Iacobi Milossich habitatoris Arbe	f	testamentum	1. III. 1557.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 4-5
71	Ser Bartholus de Marturis ciuis Arbae	m	codicillus	12. III. 1557.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. IV, fol. 45v
72	madona Eufemia figliola del quondam misser Zorzi de Marinellis	f	testamentum	25. IV. 1557.	HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VII, fol. 65-66
73	Margarita quondam Marnice Bufcich	f	testamentum	3. V. 1557.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXV, fol. 226v-227r
74	Petrus Brosich	m	testamentum	26. VIII. 1557.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 12rv
75	dona Euphemia quondam ser Georgii Chiuch	f	testamentum	27. IX. 1557.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 2-3
76	dona Magdalena relicta quondam ser Ioanetti Zafarano marinarij	f	testamentum	1557. (oporuka oštećena na mjestu datuma)	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 6-8
77	dona Catherina filia quondam Petri Gachich de Scrisia et ad presens uxor magistri Georgii Iurouich fabri habitatoris Arbe	f	testamentum	6. X. 1557.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol.8-9
78	Katarina rođena Jordanich žena Nikole Radoeuich	f	testamentum	19. XI. 1557.	Badurina, VKK, L II, str. 172
79	Franciscus Cherzella quondam Matthei	m	testamentum	1557. (oporuka oštećena na mjestu datuma)	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 10-11
80	la nobel matrona	f	testamentum	21. I. 1558.	HR DAZD, 28,

	madona Hieronyma relitta quondam misser Marin de Lentiis				RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 14rv
81	dona Hieronyma de Lentiis	f	testamentum	18. II. 1558.	Badurina, VKK, L II, str. 172
82	dona Peruca famula illorum de Nimira	f	testamentum	17. III. 1558.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 12v
83	Zorzi Sognich	m	testamentum	26. IV. 1558.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 15rv
84	dona Dominica relicta quondam magistri Petri Ualentiça	f	testamentum	27. IV. 1558.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 13r
85	dona Margarita relicta quondam Xorane de Lassign	f	testamentum	19. V. 1558.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 13rv
86	ser Zuane Dudich marinaro et patron di sua barcha peotta	m	testamentum	6. VI. 1558.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 16rv
87	Franciscus Belich de Campora quondam Zuane cognominato Busa	m	testamentum	13. VI. 1558.	HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIII, fol. 16rv
88	nobil madona Antonia di Zaro quondam misser Bernardino	f	testamentum	28. VI. 1558.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVI, fol. 244v-245r
89	Gregor Nouosel	m	testamentum	2. VII. 1558.	HR DAZD, 28, RB, FF, k. 9, sv. V, fol. 15v
90	Gaspar filius Matthei Gluherich de Noualea	m	testamentum	6. VII. 1558.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 13v-14r
91	Zuanne Charlich quondam Chaino alias Debelich	m	testamentum	1. VIII. 1558.	HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIII, fol. 28v-29r
92	dona Dobrula Schertich	f	testamentum	2. IX. 1558.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 14rv
93	uenerabilis dominus presbiter Franciscus Priurich quondam ser Thomasii	m	testamentum	5. IX. 1558.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 11-14
94	il uenerebil sacerdote domino Francesco Fabbiano, notaro et dell'reuerende monsignor uescouo d'Arbe	m	testamentum	28. IX. 1558.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 15-16

	cancilliere				
95	Antonio Crulessich	m	testamentum	6. X. 1558.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 14v-15r
96	dona Margarita relicta quondam Ioannis Zmaych de Campora	f	testamentum	9. X. 1558.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 17
97	dona Franiça relicta quondam ser Bartholomei Miclaus	f	testamentum	25. X. 1558.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 15rv
98	dona Hieronima mogier de Antonio Cernoeuich brauaro de Gemini	f	testamentum	3. XI. 1558.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 16r
99	reuerendo misser pre Hieronymo Mircouich dottore canonico d'Arbe	m	testamentum	2. XII. 1558.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 16v-17r
100	dona Vrsa relicta quondam Matthei Ulisal	f	testamentum	2. XII. 1558.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 17rv
101	Lucha Radognich de Chataro	m	testamentum	8. I. 1559.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 17v-18r
102	dona Margarita relitta quondam Thomaso Negro	f	testamentum	18. II. 1559.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 18rv
103	Franciscus Belich quondam Ioannis cognominatus Busa de Campora	m	testamentum	5. V. 1559.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 18-20
104	venerabilis dominus presbiter Martinus Perlitanze quondam ser Ioannis ciuis Arbi mansionar in ecclesia cathedrale Arbensis	m	testamentum	5. VI. 1559.	HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIV, fol. 21rv
105	il strenuo capitano misser Marco da Risano quondam Lucha	m	testamentum	30. VII. 1559.	HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XIV, fol. 45v-46v
106	nobilis domina Margarita filia quondam strenui comitis Nicolai de Possedarya et ad presens uxor in secundis uotis domini Gabrielis Cernottę nobilis	f	testamentum	16. VIII. 1559.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 20-22

	arbensis filii spectabilis domini Hieronymi				
107	dona Catherina relitta quondam Petrich sonador de Campora	f	testamentum	6. IX. 1559.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 23-24
108	madona Celia relitta quondam misser Matthio de Zaro			21. IX. 1559.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 19r
109	Christophoro Tulincho	f	testamentum	22. IX. 1559.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 19v-20r
110	Antichio Terçich alius Marinich q. Zuanne brauaro della mandra de monte Machier	m	testamentum	24. IX. 1559.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 24-27
111	Andrea Sutorich quondam Antonio soçal dell' spetabil misser Giouanni Francesco de Dominis Catiuello	m	testamentum	24. IX. 1559.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 27-28
112	Zuan Batich quondam Battista all' presente brauaro nella mandra di Capo de Fronte	m	testamentum	28. IX. 1559.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 29-31
113	dona Eufemia uxor Lucae Mersich	f	testamentum	6. X. 1559.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 20r-21r
114	nobile Arbense misser Marin de Marinellis quondam misser Zorzi	m	testamentum	16. X. 1559.	HR DAZD, 28, RB, JZ, k. 11, sv. XV, fol. 10rv
115	dona Santola relitta quondam Zorzi Saniçich	f	testamentum	17. XI. 1559.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 31-33
116	dona Mare cognominata Zelçichcha relicta in secondo matrimonio quondam Ioannis mollendinarii	f	testamentum	7. XII. 1559.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 34
117	ser Nicolo Rippa alius Giriçich quondam ser Francesco cittadin d'Arbe	m	testamentum	11. XII. 1559.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 35-39
118	dona Chaterina relicta quondam	f	testamentum	4. III. 1560.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13,

	domini Christophori de Nimira				sv. I, fol. 21rv
119	Michel Glioglia pescador	m	testamentum	13. III. 1560.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 22rv
120	dona Magdalena relicta quondam ser Matthei de Marinellis	f	testamentum	21. III. 1560.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 22v-23r
121	Thomas Sanicich	m	testamentum	14. VIII. 1560.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 23rv
122	Zuan Palcich quondam Mathio cognominato Prelaz	m	testamentum	29. VIII. 1560.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 41-44
123	dona Margarita relicta quondam Xorani de Lassigno	f	testamentum	31. VIII. 1560.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 23v-24r
124	Dona Dobrula olim uxor Zunichi Brancadoro	f	testamentum	21. IX. 1560.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 24rv
125	reuerendo pre Martin Suecich	m	testamentum	20. XI. 1560.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 1, sv. XXVII, fol. 260v-261r
126	ser Ioannetus Pastrouich marinarius	m	testamentum	1. I. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 24v-25r
127	Stephanus Dedich brauarius in Ronchis	m	testamentum	21. III. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 25r-26r
128	Zorzi Trunsich habitante nella contra di Monche	m	testamentum	25. III. 1561.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 45-47
129	dona Domenegha all'presente moglie de Zuane Nouosselich	f	testamentum	11. IV. 1561.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 49-50
130	Ioannes Mrauich	m	testamentum	27. IV. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 26v-27r
131	dona Magdalena filia quondam ser Iacobi de Marinellis	f	testamentum	15. VII. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 27rv
132	Androsule de Besca	m	testamentum	20. VII. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 27v-28r
133	magistro Christophoro Simplitia cognominato Battaglia de	m	testamentum	28. VIII. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 28rv

	Segna al presente habitator in Arbe calegar				
134	dona Antonina Scaraffon picochara	f	testamentum	3. IX. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 29r
135	dona Antonina Scaraffon picochara	f	codicillus	8. IX. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 29rv
136	Michael filius quondam Simonis Pasquich	m	testamentum	5. X. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 29v-30r
137	Elena relicta quondam maistro Battista Filacanauo da Uenetia et habitante in Uenetia	f	testamentum	6. X. 1561.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 271v-272r
138	reuerendus dominus Mattheus Spallatinus nobilis et archipresbiter arbensis	m	testamentum	15. XII. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 30r-31r
139	dominus Hieronymus Spallatinus nobilis arbensis	m	testamentum	15. XII. 1561.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 31rv
140	Mattia quondam Zanetto di Trau olim habitante in questa cita	f	testamentum	2. III. 1562.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 275v-276v
141	magister Martinus Mersich chalaphatus	m	testamentum	16. III. 1562.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 33r
142	dona Bernussa Uininicha cognominata Maroçcha	f	testamentum	20. VI. 1562.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 33v-34r
143	misser Barholomeo di Bressa cittadin d'Arbe	m	testamentum	1. X. 1562.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 34r-35r
144	Uidal da Bressa cittadin et habitante in Arbe	m	testamentum	6. X. 1562.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 35r-36v
145	nobilis arbensis dominus Collanus de Zaro	m	testamentum	7. X. 1562.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. I, fol. 36v
146	Mattia quondam Zanetto di Trau	f	codicillus	22. III. 1563.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol. 275v
147	Catarina al presente moglie di ser Francescho	f	testamentum	6. IV. 1563.	HR DAZD, 28, RB, MZi, k. 11, sv. XXVII, fol.

	Docula				288v-289r
148	Christophoro Tulincho uillico	m	codicillus	17. V. 1563.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 4r
149	dona Chatarina relicta quondam Christofori Iurouich	f	testamentum	19. X. 1563.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 4v
150	dona Magdalena relicta quondam Perossan de Lassino habitatrix Arbe	f	testamentum	27. I. 1564.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 51-52
151	honora matrona dona Maria relicta quondam spetabilis domini Francisci de Hermollais nobilis arbensis	f	codicillus	27. I. 1564.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 52
152	Borule fiol de Piero Perosa	m	testamentum	26. IV.1564.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. I, fol. 26v-27r
153	venerabilis presbiter Martinus Sfecich	m	codicillus	4. V. 1564.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 5r
154	dona Celia relicta quondam domini Matthei de Zaro	f	testamentum	13. VI. 1564.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 5rv
155	Christoforo Mlazouich brauaro	m	testamentum	22. XI. 1564.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 5v-6r
156	nobilis domina Elisabeta Cernotta fiola del quondam spetabil misser Hieronimo	f	testamentum	26. XII. 1564.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 59-60
157	dona Maddalena (de Stantiis) relitta quondam magistro Gregor Puchorich murador	f	testamentum	13. I. 1565.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 6rv
158	dona Margarita filia quondam spetacbili misser Georgii de Marinellis nobilis arbensis	f	testamentum	3. VIII. 1565.	RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 61rv
159	dona Maria piçochara filia quondam ser Marci ab episcopo	f	testamentum	27. XI. 1565.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 7r-8r
160	dona Fumia relitta quondam ser Lucha Uadda	f	testamentum	19. XII. 1565.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 8r-9r
161	dona Fumia relitta quondam ser	f	codicillus	23. XII. 1565.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13,

	Lucha Uadda				sv. II, fol. 9r
162	dona Chaterina Baduara cognominata Xugliça	f	testamentum	16. I. 1566.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 9v
163	Franiza fiola del quondam Francescho Picicho	f	testamentum	21. II. 1566.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 4rv
164	misser Hieronymo Citadella	m	testamentum	15. III. 1566.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 10rv
165	dona Nicolota relicta quondam magistri Mathei Chachussich chalaphati	f	testamentum	23. X. 1566.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 10v-11r
166	dona Magdalena relicta quondam ser Ioanneti Çafarano	f	testamentum	9. XI. 1566.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 11v-12r
167	Androssule Bastianich	m	testamentum	1567. (datum nečitak zbog oštećenosti dokumenta)	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 13rv
168	Mariza, al presente masera del misser Galzigna di Galzigna	f	testamentum	9. III. 1567.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 13r-14r
169	dona Maddalena relitta del quondam Guirizza Caualerich alius Milutinich	f	testamentum	12. IV. 1567.	RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 68r
170	dona Margarita relitta quondam Zorane	f	testamentum	9. V. 1567.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 14r-15r
171	magistro Francisco Abobus calzolaro d'Arbe	m	testamentum	26. VI. 1567.	RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 68v
172	Christoforo Succich quondam Marinzuole	m	testamentum	19. X. 1567.	RB, PAB, k. 14, sv. III, fol. 71rv
173	Dorotea relitta q. misser Zan Battista Zudenigo picochara	f	testamentum	23. X. 1567.	Badurina, VKK, L. II, str. 184; ARB, AN, sv. VII, fol. 256
174	reuerendissimus dominus Uincentius Nigusantius episcopus Arbensis et doctor	m	testamentum	17. I. 1568.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 53-61
175	la nobel madona Mandalena fiola del quondam	f	testamentum	9. III. 1568.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 26rv

	misser Zuane de Dominis dito Uitesich				
176	il prudente giouane misser Ranutio Hermolao fiol del quondam monsignor Iacomo archidiacono d'Arbe	m	testamentum	21. VIII. 1568.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. II, fol. 32v-33r
177	Antonio di Cortesi	m	testamentum	3. XI. 1568.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 32r
178	dona Orsa relicta quondam Marinzuole Dedichich	f	testamentum	9. XI. 1568.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 65-66
179	dona Francischina relicta quondam Marinzoli Schafa	f	testamentum	1. III. 1569.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 15rv
180	nobilis matrona dona Diana relicta quondam misser Francescho de Hermolais nobilis arbensis	f	testamentum	1569. (datum nečitak zbog oštećenosti dokumenta)	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 16v-17r
181	dona Franiza relicta quondam magistri Ioannis Caratelich	f	testamentum	1569. (datum nečitak zbog oštećenosti dokumenta)	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 17rv
182	ser Antonio Slipcich quondam Marinzuole	m	testamentum	19. VIII. 1569.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 67-68
183	la nobel madona Catarina moglie del eccellente domino misser Marino Nimira et fiola del spetabil misser Doiimo Augubio da Spalato	f	testamentum	25. XI. 1569.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. III, fol. 7v-8r
184	Zuane Nouosselich quondam Griguor	m	testamentum	14. I. 1570.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 69-70
185	reuerendo misser pre Collane de Marinellis	m	testamentum	21. IV. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 18r-19r
186	dona Paula filia quondam magnifici domini Hieronymi Cernottae monialis siue pizochara monasterii Sancti Antonii	f	testamentum	10. V. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 21v-22r

187	la uenerabile sor Paula fiola del quondam magnifico caualier misser Hieronimo Cernotta monacha nel monasterio de San Antonio de Capodanzo	f	testamentum	22. V. 1570.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. III, fol. 17v-18v
188	Ioannes Surgianich	m	testamentum	7. VI. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 22r
189	ser Petrus Scriuanich pharensis, nunc Arbae habitator	m	testamentum	10. X. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 22v-23r
190	madona Maria relitta quondam misser Zaneto Simplitia	f	testamentum	7. XI. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol.
191	dona Maria relicta quondam domini Ioannis Simplitiae	f	codicillus	7. XI. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 24r
192	dona Maria relitta quondam Vido Radulich	f	testamentum	27. XI. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 24v
193	dona Helena consorte de Antonio Lucich	f	testamentum	28. XI. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 25rv
194	il spetabil misser Gieronimo de Zaro del quondam misser Niccolo, nobile causidico d'Arbe	m	testamentum	11. XII. 1570.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 71-73
195	Natalello de Tolle	m	testamentum	14. XII. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 25v-26r
196	dona Margarita relicta quondam Ioannis Scaraphunich et filia quondam Thomasii Biliacouich	f	testamentum	24. XII. 1570.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 73
197	il reuerendo misser pre Zorzi de Marinellis canonico	m	testamentum	28. XII. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 27v-28v
198	madona Maddalena relitta quondam ser Zaneto Pastrouich	f	testamentum	31. XII. 1570.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 26r-27r
199	madona Maddalena relitta quondam spetabil misser Nicolo Bachin	f	testamentum	27. I. 1571.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 26r-27rv

200	Gian Francesco Hermollao del quondam spetabil misser Armoro	m	testamentum	30. I. 1571.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 75-76
201	Francischina uxor ser Georgii Cafarano marinarii	f	testamentum	6. II. 1571.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 29rv
202	dona Catharina uxor magistri Antonii Ualentich	f	testamentum	6. II. 1571.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 29v
203	Thomaso Giandercich del contado de Zara, al presente galleoto in la gallea Zaratina	m	testamentum	20. II. 1571.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 1
204	dona Mariza quondam Andrea Pechiarich alius Jadoua	f	testamentum	28. II. 1571.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 2-3
205	magistro Marco Chramarich pillizaro	m	testamentum	21. III. 1571.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 32v-33r
206	Piero Bensich	m	testamentum	3. IV. 1571.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 30rv
207	magistro Zorzi Vesselinich ciroico cittadin Darbe	m	testamentum	15. IV. 1571.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 30v-31r
208	dona Margarita fiola del quondam ser Zuane Schimina pizochara	f	testamentum	21. IV. 1571.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 31r
209	dominus Antonius de Cortesijs	m	codicillus	12. V. 1571.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 31v
210	Zorzi Supracha	m	testamentum	23. V. 1571.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 4
211	magister Christophorus Spallatino pilliparius	m	testamentum	23. VII. 1571.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 33r
212	ser Zorzi Buchouaz	m	testamentum	11. X. 1571.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 5-8
213	clarissimus dominus Gaspar Faletro comes et capitanus Arbensis	m	testamentum	12. X. 1571.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 33v
214	misser Uidal di Marinelis fiol di quondam misser Matio	m	testamentum	16. X. 1571.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. V, fol. 20rv
215	dona Nicolota	f	testamentum	25. X. 1571.	HR DAZD, 28,

	filia quondam ser Ioannis alto comando picochara				RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 34r
216	Zuan Chiuch alius Surianich	m	testamentum	20. X. 1571.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 9
217	Lutia fiola del quondam Bencho Lumotich	f	testamentum	24. X. 1571.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 8
218	Maria relitta quondam Bencho Lumotich	f	testamentum	24. X. 1571.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 8
219	dona Mandalena moglie de Mattio Faganelic	f	testamentum	10. IV. 1572.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. V, fol. 23v-24r
220	dona Franiza filia quondam Hieronymi fabri cognominata frigercha	f	testamentum	18. IV. 1572.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 34v
221	dona Helena relicta quondam ser Francisci de Stantiis	f	testamentum	21. IV. 1572.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 34v-35r
222	giouene Chatarina fiola del quondam misser Christophoro Pincino	f	testamentum	6. V. 1572.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 35rv
223	magnificus dominus Ioannes Baptista Faletro quondam domini Dominici	m	testamentum	22. V. 1572.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 35v-36r
224	clarissimus dominus Gaspar Faletro comes et capitanus Arbensis	m	testamentum	22. V. 1572.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 36r
225	madonna Maddalena figliola del quondam ser Domenego Cortese pizochara	f	testamentum	9. IX. 1572.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 36v-37r
226	dona Margarita relitta quondam in secondo matrimonio de ser Piero Scriuanich	f	testamentum	6. XI. 1572.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 37rv
227	dona Hieronyma relitta quondam Francesco Dulaç	f	testamentum	4. XII. 1572.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 37v-38r
228	ser Francescho Racich	m	testamentum	12. I. 1573.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 11-13

229	madona Marchisina relitta quondam misser Francescho Spalatin	f	testamentum	14. I. 1573.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 10-11
230	dona Hieronima relitta quondam ser Marin Blacuich	f	testamentum	24. I. 1573.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 13-14
231	la nobel et honesta madona Diana fiola del quondam spetabil misser Francescho Hermolais	f	testamentum	9. II. 1573.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. V, fol. 24v-25v
232	la nobel et honesta madona Orsolina de Dominis relitta quondam il spetabil misser Nicolo Nasi gintil homo Zaratino	f	testamentum	20. II. 1573.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. V, fol. 35r-37r
233	la nobel madona Magdalena fiola del quondam spetabil misser Christoforo de Signa	f	testamentum	18. III. 1573.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 14-16
234	dona Dominica uxor magistri Nicolai Filoso sutoris	f	testamentum	5. V. 1573.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 38rv
235	madona Laura fiola del quondam misser Grisogono de Dominis	f	testamentum	12. VI. 1573.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 5v-6r
236	madonna Nicolota relitta quondam misser Bartholomeo di Benedetti	f	testamentum	13. VI. 1573.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 39v-40r
237	Paolo Sfecich quondam Zorzi de Pasturan	m	testamentum	20. VI. 1573.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 42r-43r
238	Paolo Sfecich quondam Zorzi de Pasturan	m	testamentum	20. VI. 1573.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. XIII, fol. 12-13
239	dona Chaterina Marihnina consorte de magistro Francisco da Uenetia	f	testamentum	28. VI. 1573.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 38v-39r
240	Hiercha relitta quondam Martin	f	testamentum	VI. 1573.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14,

	Iurouich de Mondaneo				sv. XIII, fol. 21-22
241	reuerendo misser pre Mathio Spallatinis et il spetabil misser Hieronimo suo fratello	m; m	codicillus	27. VII. 1573.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. XIII, fol. 26-27
242	misser Bartholomeo de Bare quondam ser Uincenzo de Lossign cittadin d'Arbe	m	testamentum	11. VIII. 1573.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 40r-41r
243	Antonio Docola quondam misser Andrea Docola Bon	m	testamentum	8. X. 1573.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 48rv
244	il spetabil misser Zan Francesco de Dominis Nobile di Zara et Arbe	m	testamentum	21. X. 1573.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 42v-46r
245	dona Fumia relitta quondam magistro Nicolo Chassich remer	f	testamentum	29. X. 1573.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 41rv
246	dona Lutia consorte del quondam Francescho Blagdan	f	testamentum	1. I. 1574.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 49r
247	madona Franceschina relitta in primo matrimonio del quondam misser Antonio de Dominis et al presente consorte del sopradetto spetabil misser Christoforo de Zaro	f	testamentum	12. I. 1574.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. XIII, fol. 55-57
248	Nuiza relitta quondam Christoforo Tulin	f	testamentum	4. II. 1574.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 16-18
249	madona Orsa moglie de misser Zuan Zizzo quonam misser Mathio	f	testamentum	4. III. 1574.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 18-21
250	Dona Petronila relitta del quondam Zuane Dudich	f	testamentum	14. III. 1574.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VII, fol. 42v-43r
251	Mathia Celich fiola del quondam Piero Smorcich	f	testamentum	1. VI. 1574.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 21-22

252	madona Orsa relitta quondam maistro Philippo muridor	f	testamentum	22. IX. 1574.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 17v-18r
253	madona Maria relitta quondam ser Antonio Cortese quondam ser Domenego	f	testamentum	7. X. 1574.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. XV, fol. 6-10
254	dona Hieronima relitta quondam ser Marin Blacuich	f	testamentum	13. X. 1574.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 22-23
255	la nobel madona Beatrice relitta quondam il spetabil misser Benedetto de Grisanio da Sibenicho	f	testamentum	2. XII. 1574.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 22v-23r
256	misser Hieronimo Spalatin quondam misser Damian	m	testamentum	16. XII. 1574.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. IX, fol. 7r-8r
257	Catarina relitta quondam Paulo Tomasich	f	testamentum	1574. (datum nečitak zbog oštećenja oporuke)	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 3rv
258	madona Cicilia relitta quondam ser Antonio Docula	f	testamentum	27. II. 1575.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 35r-35v
259	madona Cicilia relitta quondam ser Antonio Docula	f	codicillus	18. III. 1575.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 35v-36r
260	la nobel et honor madona Orsolina de Dominis relicta quondam il spetabil misser Nicolo de Nassi	f	testamentum	6. IV. 1575.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 40r-42r
261	venerabilis dominus presbiter Michael Glioglia manssionarius arbensis	m	testamentum	17. V. 1575.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 49rv
262	dona Simuna relitta quondam Gregor Moganich	f	testamentum	18. I. 1576.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 49v
263	Agnia Cibermanich del quondam Martin de Fianona all'presente massera del ser Zorzi Uesselinich	f	testamentum	8. III. 1576.	HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 40-41
264	misser Benedetto Lanzarelli de Camarin	m	testamentum	16. IV. 1576.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 49v-

					50r
265	dona Bandussa relitta quondam ser Thomaso Charauanich da Pago	f	testamentum	14. VII. 1576.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 50rv
266	reuerendus dominus Franciscus Nigusantio nobilis Farensis, Abbas Sancti Nicolai de Lissa pharensis Diocese et Archidiaconus Arbensis	m	testamentum	1. VIII. 1576.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 50v-51r
267	dona Chatarina relitta quondam Michel Characich de Cherso	f	testamentum	10. VIII. 1576.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 51v
268	dona Marula relitta del quondam Piero Bat	f	testamentum	28. VIII. 1576.	HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 75-77
269	Zorzi Slipcich del quondam Marincole marinaro d'Arbe	m	testamentum	4. IX. 1576.	HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. IV, fol. 77-81
270	dona Franiza relitta quondam Natalello de Tolle	f	testamentum	18. IX. 1576.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 51v-52r
271	dona Marieta d'Arpresti da Ueglia habitante in questa citta	m	testamentum	14. XI. 1576.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. IX, fol. 21v-22r
272	Uido Zlociancich nominato Schiben	m	testamentum	21. XI. 1576.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. IX, fol. 22r-23v
273	Catarina relitta quondam Paulo Tomasich	f	codicillus	2. II. 1577.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VIII, fol. 3rv
274	dona Maria relitta quondam magistro Francescho Burigella	f	testamentum	8. IV. 1577.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 52r
275	madona Diana fiola del quondam spetabil misser Francescho Hermolais	f	codicillus	31. VIII. 1577.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. VI, fol. 24v-25r
276	reuerendus dominus Franciscus Nigusantio	m	codicillus	1. XI. 1577.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 50v

277	madonna Francischina relitta q. misser Bartholomeo de Bressa	f	testamentum	12. I. 1578.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 52v-53r
278	madona Stanola consorte del spetabil misser Hieronymo Nimira quondam misser Zuane	f	testamentum	18. II. 1578.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 53v-54v
279	Nicolotta figliola nubile di ser Andrea Cossalich	f	testamentum	17. V. 1578.	HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. V, fol. 85
280	il reuerendo misser pre Christoforo de Dominis primicerio dignissimo di questa citta	m	testamentum	31. VII. 1578.	Nepoznati bilježnik, br. 33, k. 16, sv. II, fol. 24v-25r
281	Mattio figliolo del quondam Martin Cuglian	m	testamentum	17. IX. 1578.	HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VI, fol. 10-11
282	il nobel et prudente homo misser Hieronimo Galzigna quondam misser Francescho	m	testamentum	24. X. 1578.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. X, fol 5rv
283	dona Jelussa pizochara fiola del quondam Mattio Bacich	f	testamentum	10. XI. 1578.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 55r
284	madona Harmonia figliola de Blasiol nobile di Segna	f	testamentum	8. XII. 1578.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14, sv. IX, fol. 24-25
285	madona Maria fiola del quondam misser Piero Zaro pizochara	f	testamentum	22. II. 1579.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 55v
286	dona Hellena relitta quondam Damian Simich	f	testamentum	23. IX. 1579.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 77
287	madona Francischina de Bressa	f	codicillus	9. I. 1580.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 52v
288	Francesco fiol del quondam Martin Iurouich	m	testamentum	13. I. 1580.	HR DAZD, 28, RB, Nepoznati bilježnik, br. 35, k. 16, sv. VIII, fol. 282a
289	dona Fumia relitta quondam magistro Nicolo Chassich remer	f	testamentum	1. II. 1580.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. II, fol. 42r
290	madona Maria figliola del	f	testamentum	22. III. 1580.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14,

	quondam misser Gieronimo de Zaro picocchara nobile d'Arbe				sv. II, fol. 79-84
291	misser Constantin de Dominis	m	testamentum	8. IV. 1580.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 7v
292	Spetabil misser Gieronimo de Signa alius Bocchina	m	testamentum	1580. (datum izostao zbog nedostatka dijela oporuke)	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 6r
293	la nobil matrona madona Margarita relicta quondam spetabil misser Christophoro Cernotta	f	testamentum	9. IV 1580.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 6v-7r
294	magistro Martin Uertlarich fauro	m	testamentum	5. VI. 1580.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 7v-8r
295	dona Maddalena di Stanchi consorte de magistro Zuane fauro di Padoua bonbardiere sopra la galia del clarissimo capitano contra Vschochi	f	testamentum	3. VIII. 1580.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 8rv
296	Zuane fiolo del quondam Giacomo Uertichieuich	m	testamentum	4. VIII. 1580.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 8v
297	quondam misser Mattio Boscain fiol de misser Francescho	m	testamentum	7. X. 1580.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 9rv
298	quondam misser Mattio Boscain fiol de misser Francescho	m	codicillus	7. X. 1580.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 9v
299	reuerendus dominus Hieronyums Mircouich canonicus arbensis	m	testamentum	31. X. 1580.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 10r
300	dona Clara relicta quondam Martini buttarii	f	testamentum	13. I. 1581.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 10r
301	dona Iacobina relicta quondam domini Hieronymi Citadella	f	testamentum	25. I. 1581.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 10v-11r
302	madona Marchisina relitta	f	codicillus	14. II. 1581.	HR DAZD, 28, RB, IAC, k. 14,

	quondam misser Francescho Spalatin				sv. IX, fol. 10
303	madona Marchesiana relitta del quondam spetabil miser Francesco Spallatin	f	testamentum	1. III. 1581.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 563v
304	madona Nicolotta figliola del quondam misser Bartholomeo de Martoris et relitta del quondam misser Bartholomio de Benedetti cittadino d'Arbe	f	testamentum	17. V. 1581.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 85-90
305	Piero Barbassich quondam Thomin da Cascha	m	testamentum	26. VII. 1581.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 11v
306	dona Fumia relicta quondam Andrea Chossalich	f	testamentum	18. VIII. 1581.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 11v
307	Francescho Sucich cognominato Mis al presente brauaro della mandra de Tignarosa	m	testamentum	12. XI. 1581.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 11v-12v
308	reuerendo miser pre Francisco de Signa canonico d'Arbe	m	testamentum	26. XI. 1581.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 213v-214r
309	Catharina al presente moglie di Bernich Hero habitante nella detta uilla di Neparo	f	testamentum	8. XII. 1581.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 209r-210v
310	madona Maria relitta quondam misser Zaneto Simplitia	f	testamentum	10. X. 1581.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 13r
311	Piero Docturich	m	testamentum	20. I. 1582.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 13v
312	Thomaso Toiia	m	testamentum	7. II. 1582.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XIV, fol. 1r-2r
313	misser Zorzi Discouich nobil di Pago	m	testamentum	14. II. 1582.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 13v-15r
314	magistro Martin Uertlarich fauro	m	testamentum	28. II. 1582.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13,

					sv. III, fol. 15r-16r
315	spectabilis dominus Simonis de Marinellis nobilis Arbensis	m	codicillus	7. IV. 1582.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 16rv
316	spectabilis dominus Simonis de Marinellis nobilis Arbensis	m	codicillus	12. IV. 1582.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 16v
317	dona Margarita relicta quondam domini Christophori de Marinellis ciuis Arbensis	f	testamentum	20. VIII. 1582.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 246v-247v
318	dona Helena relitta quondam Zorzi Dragouich	f	testamentum	25. XI. 1582.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k.15, sv. XII, fol. 28r-30r
319	il spetabil misser Zuan de Nimira del quondam misser Christoforo nobil d'Arbe	m	testamentum	12. XII. 1582.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 91-92
320	Helena Venetiana	f	testamentum	12. XII. 1582.	HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 1v-3v
321	dona Catharina moglie di ser Mattio Gnachera marinaro	f	testamentum	22. I. 1583.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 252v-253v
322	Lucia Domanchichcha	f	testamentum	10. II. 1583.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k.15, sv. XII, fol. 38rv
323	miser Domenego Docula quondam miser Domenego	m	testamentum	25. III.1583.	HR DAZD, 28, RB, MZ, k. 18, sv. XVII, fol. 2-5
324	madona Maria de Zaro del quondam misser Gieronimo	f	codicillus	12. VI. 1583.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 90
325	Simon Milanich	m	testamentum	24. VI. 1583.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XIV, fol. 10v-11r
326	Simon Catich quondam Matio	m	testamentum	3. VIII. 1583.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 15v-16v
327	Donestus Debelich quondam Zuanne	m	testamentum	8. VIII. 1583.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 95
328	la nobel donna madona Chiara relitta quondam l'eccelente signor	f	testamentum	22. XI. 1583.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XIV, fol. 21r-22v

	misser Gieronimo Hermolais				
329	dona Margarita relitta quondam Andrea Pechiaricich alius Giado	f	testamentum	25. III. 1584.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XIV, fol. 31-34
330	dona Zuana relitta quondam ser Francesco Plauoranze	f	testamentum	28. III. 1584.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 8-11
331	Polisena figliola del quondam ser Ludouico dal'Aquila	f	testamentum	13. IV. 1584.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 271/1r-272r
332	Marizza relitta quondam Colane de Gorisia	f	testamentum	15. V. 1584.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 13-15
333	dona Hellena figliola del quondam Zorzi Chnesich et moglie de Zuane Guschich	f	testamentum	17. VI. 1584.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 97-98
334	Piero quondam Jacomo Bensich dalla isola d'Arbe della contrada de Loro	m	testamentum	25. VI. 1584.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 28v-30r
335	dona Euffemia moglie de dominus Uentura de Corfu habitante in questa citta	f	testamentum	12. VII. 1584.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 32-34
336	dona Franizza relitta del quondam Francescho Cain	f	testamentum	30. VIII. 1584.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XIV, fol. 79-81
337	Cicilia relitta quondam maistro Tercich	f	testamentum	8. X. 1584.	HR DAZD, 28, RB, MZ, k. 18, sv. XVII, fol. 54-56
338	Chiara fiola del quondam maistro Martin Botterio Ladislauich	f	testamentum	14. X. 1584.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 54-56
339	Antonio Romugn habitante in Campora	m	testamentum	30. X. 1584.	HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. III, fol. 5
340	Catharina figliola del quondam Piero Gressich	f	testamentum	15. XII. 1584.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 67-68
341	il nobil d'Arbe misser Marino Nimira figlio del spetabil misser Gieronimo	m	testamentum	8. I. 1585.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XI, fol. 70-72

	quondam misser Zuane				
342	dona Margarita relicta quondam Benchi Lumotich	f	testamentum	7. IV. 1585.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XII, fol. 1-3
343	Margarita relitta quondam Martin Chuglign	f	testamentum	6. V. 1585.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 38rv
344	Lorenzo Segancich	m	testamentum	13. VIII. 1585.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. XIII, fol. 35v-36r
345	il spetabil misser Zuane de Nimira quondam miser Christoforo nobil di Arbe	m	testamentum	2. X. 1585.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 315r-316v
346	il reuerendo misser pre Francesco de Signa alias Bocchina canonico d'Arbe	m	testamentum	15. X. 1585.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 99-100
347	dona Margarita fiola del quondam misser pre Antonio Picico	f	testamentum	29. X. 1585.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. I, fol. 52v-53v
348	Dona Cicilia relitta quondam Antonio Tercich	f	testamentum	8. XII. 1585.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 3r-4v
349	madona Maria relitta quondam miser Zannetto Simplicia citadin d'Arbe	f	testamentum	15. III. 1586.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 172r-172v
350	Paulo fiol di Thomaso Toija da Neparo	m	testamentum	27. III. 1586.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 18v-20v
351	Antonio fiol de quondam Andrea Jadalinich alius Segarina	m	testamentum	15. V. 1586.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. II, fol. 18rv
352	Catharina relitta quondam Toma Toncouiçh	f	testamentum	29. V. 1586.	HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 19-21
353	magistro Christoforo Mersich quondam maistro Martin calafado	m	testamentum	8. VI. 1586.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. XIII, fol. 49v-51r
354	madonna Catharina relitta quondam ser Zorzi Brunouich cittadino da Zara	f	testamentum	14. VIII. 1586.	HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. IV, fol. 20rv
355	dona Dominica relitta quondam Nicolo Michglian	f	testamentum	4. X. 1586.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I. fol. 180v-

					181r
356	Nicolo Françiçh pescador d'Arbe	m	testamentum	29. XII. 1586.	HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 29-31
357	il spetabil misser Piero Zudenico quondam spetabil misser Gieronimo nobil d'Arbe	m	testamentum	8. IV. 1587.	HR DAZD, 28, RB, KN, k. 16, sv. XII, fol. 61-64
358	Simon Rossich quondam Marco da Zara al presente scapolo sopra la galea del clarissimo signor Marc' Antonio Pisani dignissimo	m	testamentum	9. V. 1587.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 6v-7v
359	Piero Docturich	m	codicillus	6. XII. 1587.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 17r
360	il clerico pre Christoforo Volonich	m	testamentum	31. I. 1588.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. III, fol. 32v-33r
361	il venerabil misser pre Zorzi Gagiardino mansionario della chiesa Cathedrale d'Arbe	m	testamentum	18. III. 1588.	HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 15-17
362	Orsa Calampiçh da Segna al presente serua del spetabil misser Nicolo Scaffa	f	testamentum	22. III. 1588.	HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 17-18
363	dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico	f	testamentum	6. V. 1588.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 17r-18v
364	dona Margarita fiola natural del quondam misser pre Antonio Picico	f	codicillus	6. V. 1588.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 18v
365	dona Staniza relitta quondam Nicolo Stupich da Uerbenico giuridittion da Ueglia	f	testamentum	5. VIII. 1588.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 21r
366	Martin Budonich quondam Zuane Budonich alius Dianusich della Villa picola di Losigno	m	testamentum	15. II. 1589.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IV, fol. 11r-12v
367	madonna	f	testamentum	9. III. 1589.	HR DAZD, 28,

	Margarita fiola del quondam spetabil misser Zuane Barbich nobile di Lesina et relitta del quondam spetabil misser				RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 21v-23r
368	Stefano Berzelich da Neparo	m	testamentum	15. V. 1589.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IV, fol. 14v-15v
369	dona Matia relitta del quondam Antonio Rabçich alias Chiuch	f	testamentum	27. VIII. 1589.	HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XIX, fol. 24-26
370	Margarita da Fiume al presente consorte di Matio figliolo del quondam Gregorio Ganzar villico dell'Isola d'Arbe	f	testamentum	3. VIII. 1589.	HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XIX, fol. 28-30
371	magistro Christoforo Mersich quondam maistro Martin calafado	m	codicillus	21. IX. 1589.	HR DAZD, 28, RB, NZ, k. 15, sv. XIII, fol. 51r
372	magistro Giacomo Caratello protto di chalaphadi	m	testamentum	24. IX. 1589.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 23v-24v
373	dona Cattarina relitta del quondam Antonio Romugn	f	testamentum	25. IX. 1589.	HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 8-9
374	la nobel d'Arbe madona Catharina relitta del quondam spettabile misser Mattio de Zaro	f	testamentum	19. XI. 1589.	HR DAZD, 28, RB, JS, k. 18, sv. XX, fol. 10-11
375	Franciscina relitta in secondo matrimonio del quondam spetabil miser Gieronimo Signa alius Bochina	f	testamentum	27. XI. 1589.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 134v-137r
376	Zorzi Marcas dell'isola d'Arbe	m	testamentum	26. I. 1590.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IV, fol. 32r-33r
377	dona Gabriela figliola del quondam ser Zaneto Pastrouich d'Arbe	f	testamentum	26. III. 1590.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IV, fol. 35r-36v
378	reuerendo misser	m	testamentum	2. VII. 1590.	HR DAZD, 28,

	pre Nicolo Uidouich alias Sudigna mannsionario della chiesa chatedrale				RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 24v-25v
379	Laura figliola di maistro Christoforo Misich et al presente moglie di Matio Pticich habitante in Nouaglia	f	testamentum	17. VII. 1590.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 158rv
380	dona Dobre relitta quondam Griguor Franchulin calzolario d'Arbe	f	testamentum	28. VII. 1590.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 101-102
381	dona Mare relitta quondam Zorzi Marinculich alius Oblacina	f	testamentum	30. VII. 1590.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 160v-161r
382	Benetto Cernotta figlo del quondam signor Nicolo dottore dilletissimo d'Arbe	m	testamentum	9. XI. 1590.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 440v-442v
383	Antonio Celora quondam Christoforo habitante in Arbe	m	testamentum	2. XII. 1590.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 13v-14v
384	Euffemia relitta del quondam Andrea Cossalich	f	testamentum	3. XII. 1590.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 14v-15r
385	Piero quondam Giacomo Bensich dell'isola d'Arbe	m	testamentum	5. XII. 1590.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 15v-17r
386	illustre signor Uicenzo Macarelli caualier d'Ascoli figliolo del illustre signor Zuan Francesco Macarelli caualiero	m	testamentum	25. II. 1591.	HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. II, fol. 6rv
387	Helena relitta del quondam Zuane Guscich ditta Curatca	f	testamentum	4. IV. 1591.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. V, fol. 31v-33r
388	il nobil d'Arbe misser Christophoro Nimira quondam spetabil misesr Hieronymo	m	testamentum	20. V. 1591.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 26rv
389	Antonio Guschich del quondam	m	testamentum	22. V. 1591.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14,

	Mattio uillico del isola d'Arbe				sv. II, fol. 103
390	Francesco Marian	m	testamentum	27. V. 1591.	HR DAZD, 28, RB, KF, k. 13, sv. III, fol. 27rv
391	Catusa relitta in primo matrimonio del quondam Marinzole Sclauich et in secundo matrimonio relitta del quondam Zuane Fradelich	f	testamentum	11. VIII. 1591.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 5v-6r
392	il spetabil misser Nicolo de Marinellis del quondam misser Simon nobile d'Arbe	m	testamentum	21. VIII. 1591.	HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VI, fol. 48-54
393	il spetabil misser Nicolo de Marinellis del quondam misser Simon nobile d'Arbe	m	codicillus	21. VIII. 1591.	HR DAZD, 28, RB, NS, k. 16, sv. VI, fol. 53-54
394	Marichna figliola del quondam maistro Francisco Burighella	f	testamentum	26. VIII. 1591.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 8r-9r
395	Ser Zorzi Zorane cittadino d'Arbe	m	testamentum	2. IX. 1591.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 10r-11r
396	Catarina figliola del quondam Francisco Plauorance	f	testamentum	8. XII. 1591.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 458v-459v
397	dona Stanulla figliola del quondam ser Nicolo Stancich et relitta del quondam maistro Christoforo Simplicia alius Bataglia calzolaro	f	testamentum	24. II. 1592.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 105-106
398	dona Giacomina relitta del quondam ser Gieronimo Cittadella d'Arbe	f	testamentum	9. V. 1592.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 36v-37v
399	dona Buniza relitta del quondam maistro Andrea Mansin callegaro d'Arbe	f	testamentum	28. V. 1592.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 37v-38r
400	Helena da Fiume cognominata Venetiana moglie	f	testamentum	10. VI. 1592.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 39v-

	di Zuane da Ossoro pescator				41v
401	signor Bernardino Barbarosa da Monte Lupone della Marca Caporale con la compagnia dil signore Contino nepote del illustre signor Piero conte Collonello della illustrissima signoria di Uenetia	m	testamentum	4. VII. 1592.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 474v-475v
402	Zuane quondam Antonio Belich alias Romugn habitante in Campora	m	testamentum	31. VII. 1592.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 42v-43r
403	dona Uerginia relitta quondam ser Piero Boschain	f	testamentum	11. VIII. 1592.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 480r-481r
404	maistro Michiel Androcha calzolaro	m	testamentum	15. VIII. 1592.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 482v-483r
405	la nobil matrona madona Maria relitta quondam il spetabil signor Gieronimo Zaro	f	testamentum	30. VIII. 1592.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 485v-487v
406	Nicolo Bacich alius Mirina dal isola d'Arbe	m	testamentum	25. IX. 1592.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VI, fol. 13r-14r
407	dona Gabriela figliola del quondam ser Zanetto Pastrouich citadin d'Arbe	f	testamentum	7. XII. 1592.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 107-108
408	maistro Hercole quondam ser Alberto da Norsia habitante Alpie della Ualle	m	testamentum	15. XII. 1592.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 494v-495r
409	dona Barusa moglie di Steffano Berzelich da Neparo	f	testamentum	17. XII. 1592.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 496rv
410	Margarita relitta quondam Luca Sparicich	f	testamentum	7. I. 1593.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 499v-500r
411	Zorzi Zorane cittadin d'Arbe	m	codicillus	27. V. 1593.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VII, fol.

					22v-23r
412	la nobil madona Antonia piccochara figliola del quondam miser Gieronimo Zaro	f	testamentum	3. VII. 1593.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 509r-510r
413	la nobel madona Maria relitta del quondam spettabil miser Gieronimo Zudenico	f	testamentum	29. VIII. 1593.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VII, fol. 34v-35v
414	dona Stana relitta del quondam Zuane Vulachouich da Segna, hora esistente in Arbe	f	testamentum	3. II. 1594.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. VIII, fol.7v-8v
415	il uenerabil sacerdote domino Christoforo Fabiano mansionario et nodaro publico d'Arbe	m	testamentum	31. III. 1594.	HR DAZD, 28, RB, PAB, k. 14, sv. II, fol. 109-111
416	madona Catarina relitta del quondam miser Zorzi Brunouich cittadino da Zara	f	testamentum	14. VI. 1594.	HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VII, fol. 22r-23r
417	Franciscus Surianich habitante nella Ualle di San Pietro	m	testamentum	7. VIII. 1594.	Badurina, VKK, L. III, str. 34
418	Nicolo Deseglin quondam Zorzi habitante in Campora	m	testamentum	26. X. 1594.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 6v-8r
419	Margarita relitta quondam ser Zan'antonio Batalasich da Bergamo chiamata Ghergorinca	f	testamentum	2. XII. 1594.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 10r-11r
420	dona Helena, relitta del quondam maistro Francesco Stancich d'Arbe	f	testamentum	21. I. 1595.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 15v-16r
421	misser Domenego del quondam misser Piero Boni da Pistoia	m	testamentum	22. VII. 1595.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 23v-25v
422	Zuane Brancador ditto Cazol habitante nella contrà di Paludo	m	testamentum	4. VI. 1596.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. IX, fol. 41v-42r

423	misser Zorzi Boscain del quondam misser Bernardino	m	testamentum	15. IX. 1596.	HR DAZD, 28, RB, KD, k. 17, sv. VIII, fol. 20r-21v
424	Piero Luchxich quondam Francisco habitante in Campora	m	testamentum	20. X. 1596.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 2r-3r
425	Anniza, relitta in primo matrimonio del quondam Francisco Schiran, al presente moglie di Francisco Bacich	f	testamentum	22. X. 1596.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 3r-4v
426	la nobil madona Catharina consorte del spetabil signor Galeazzo de Dominis et figliola del quondam miser Nicolo di Marinellis	f	testamentum	21. XII. 1596.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 409r-410v
427	misser Mattio Marinellis Orese	m	testamentum	4. III. 1597.	Badurina, VKK, L. III, str. 39
428	Matussa figla del quondam Barichio Mlazouich habitante in Campora	f	testamentum	16. IV. 1597.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 16rv
429	maistro Zuane Fierauante calafato quondam Zorzi dalla Cania al presente Peota	m	testamentum	8. X. 1597.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. X, fol. 31v-32v
430	madona Gieronima relitta del quondam septabil misser Gieronimo Gauzigna	f	testamentum	11. X. 1597.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 432r-433v
431	dona Mattia Chiuchouiza relitta quondam Antonio Chiuch da Veglia	f	testamentum	13. XII. 1597.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 338v
432	Paulo Toia	m	testamentum	28. XII. 1597.	HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 10r-12r
433	il reurendo miser Paol'antonio Badoaro primicerio d'Arbe	m	testamentum	6. V. 1598.	HR DAZD; 28, RB, KD, k. 17. sv. VIII, fol. 44r-45r

	et al presente del reuerendissimo monsignor uescouo di questa città uicario				
434	il eccelente dotor signor Arcangelo Ugalia al presente medico salariato in questa citta	m	testamentum	13. V. 1598.	HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 17v-19r
435	dona Manddalena Staffe relitta quondam Zuane da Lexi da Uenetia	f	testamentum	15. V. 1598.	HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 20rv
436	misser Simon de Martinis cittadin da Zara et hora spitiale salariato in questa citta	m	testamentum	26. V. 1598.	HR DAZD, 28, RB, FZ, k. 19, sv. III, fol. 19v-21r
437	Mattia figliola del quondam maistro Greguor Franulino	f	testamentum	9. VII. 1598.	HR DAZD; 28, RB, KD, k. 17. sv. VIII, fol. 47r-48r
438	il spetabil misser Nicolo Zaro del quondam miser Marino nobel d'Arbe	m	testamentum	2. VIII. 1598.	HR DAZD; 28, RB, KD, k. 17. sv. VII, fol. 41r-43r
439	il spetabil misser Hieronimo Nimira quondam misser Zuane	m	testamentum	20. X. 1598.	HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 28r-29r
440	dona Uirginia relitta del quondam ser Piero Boscain da Nouaglia	f	testamentum	17. XI. 1598.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XI, fol. 11v-12v
441	Hellena fiola del quondam Zorzi Cerich da Besca	f	testamentum	5. I. 1599.	HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 3v-6r
442	dona Nicolina relitta quondam maistro Filippo Iacoucich	f	testamentum	17. IX. 1599.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 377v-378v
443	donna Gieronima moglie de ser Andrea da Vinetia comito nella galea del clarissimo sopracomito Gabrielli	f	testamentum	18. IX. 1599.	HR DAZD; 28, RB, KD, k. 17. sv. IX, fol. 8v-9r
444	misser Ambrosio di Perichi quondam miser Aluise Milanese da Montisel	m	testamentum	6. X. 1599.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XI, fol. 38r-39r
445	Zuanne Barbich quondam Nicolo	m	testamentum	21. X. 1599.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16,

	socale del magnifico signor Zorzi Spallatin della contra di Pasturan				sv. I, fol. 381r
446	Madona Nicolota figlia del quondam miser Matio Scaffa	f	testamentum	26. XI. 1599.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, 77r
447	spetabil misser Marin Nimira quondam misser Gieronimo de Piazza	m	testamentum	7. I. 1600.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XII, fol. 3v-4r
448	Paulina figla del quondam magnifico signor Camillo di Franchi nobil Padouano et al presente moglie del clarissimo signor Andrea	f	testamentum	10. II. 1600.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 79v-80v
449	misser Bernardin Rossin cittadin d'Arbe	m	testamentum	19. III. 1600.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XII, fol. 9r-10r
450	la signora Isabetta relitta quondam misser Francesco de Dominis quondam misser Dionisio	f	testamentum	9. IV. 1600.	HR DAZD, Spisi obitelji Nimira, k. 2, sv. X, fol.
451	Hellena relitta del quondam Gersane Blaccouich uilico	f	testamentum	27. V. 1600.	HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 40v-41v
452	Margarita Spadiriza relitta del quondam Christophoro da Bistrica	f	testamentum	4. VI. 1600.	HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 41v-43r
453	Ellena relitta quondam Giacomo Gergurinich uilico	f	testamentum	15. VIII. 1600.	HR DAZD, 28, RB, PZ, k. 19, sv. VI, fol. 48r-49r
454	Margarita picochara figliola di maistro Zuane Burighella	f	testamentum	13. IX. 1600.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 111v-112v
455	la nobil madona Franica figliola del quondam spetabil signor Gieronimo Zaro et moglie del spetabil signor Christoforo de Dominis	f	testamentum	6. X. 1600.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 95v-97v

456	il uenerabil misser pre Christoforo Picicho	m	testamentum	2. XI. 1600.	HR DAZD, 28, RB, FZu, k. 16, sv. I, fol. 98v-99r
457	Nicolo Fumiich villico habitante nella predetta contrà di Pasturan	m	testamentum	13. XI. 1600.	HR DAZD, 28, RB, GZ, k. 18, sv. XII, fol. 20r-21v

ŽIVOTOPIS AUTORICE

Zrinka Novak (r. Jakubin) rođena je 1978. godine u Zagrebu. Završila je XI. opću gimnaziju u Zagrebu 1997. godine. Iste je godine upisala jednopredmetni studij povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je diplomirala 2003. s temom iz srednjovjekovne povijesti pod naslovom »Kult bl. Ivana Trogirskog i njegov utjecaj na Trogir i mediteranske komune jadranske obale«, pod mentorstvom dr. sc. Nevena Budaka.

Od 2003.-2004. godine radila je kao novinarka i urednica u tjedniku »Fokus«. U razdoblju od 2004.-2006. godine bila je zaposlena u Postulaturi za kanonizaciju bl. Ivana Merza, gdje je radila na izdavanju arhivske građe i pisane ostavštine dr. Ivana Merza te poslovima vezanim uz pripreme za njegovu kanonizaciju.

Od siječnja 2007. godine radi u statusu znanstvene novakinje na Odsjeku za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Iste godine upisala je poslijediplomski doktorski studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, gdje je prijavila temu doktorske disertacije »Pobožnost stanovništva rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća«, pod mentorstvom znanstvenoga savjetnika u trajnom zvanju dr. sc. Zorana Ladića. U razdoblju od 2007.-2012. surađivala je na projektu *Izvori i studije o Marku Antunu de Dominisu*, voditeljice više znanstvene suradnice dr. sc. Vesne Tudjina. Trenutno je jedna od suradnika na projektu *Izvori, pomagala i studije za hrvatsku povijest od srednjeg vijeka do kraja dugog 19. stoljeća,* voditelja, znanstvenog savjetnika u trajnom zvanju dr. sc. Damira Karbića.

Članica je HNOPZ-a (Hrvatskoga nacionalnog odbora za povijesne znanosti) i Hrvatskoga hagiografskog društva HAGIOTHECA.

Područje njezina znanstvenog interesa je religiozna, crkvena, društvena i kulturna povijest u razdoblju kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka. Do sada je objavila više znanstvenih i stručnih radova, a sudjelovala je i na nekoliko znanstvenih skupova.

Popis objavljenih radova vidjeti na: https://bib.irb.hr/lista-radova?autor=292234